SIGILLVM ACADEMIAE HARVARDIANAE IN NOV ANG
CHRISTO ET ECCLESIAE
VE RI TAS

ПЕРИОДИЧЕСКО

СПИСАНИЕ

на

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СОФИЯ

LXIV

(ГОДИШНИНА XV)

СОФИЯ

ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА

1904.

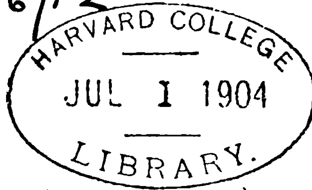
HARVARD COLLEGE
JUL 1 1904
LIBRARY.

Съдържание

на

LXIV. книга.

Вѣсти и оцѣнки.

Стр.

По историята на нашата граматическа терминология.

Отъ **М. Ивановъ**.

Измежду европейскитѣ народи съвсѣмъ самостоятелно и само изъ домашни зародиши и побуждения се е явила граматиката, както е познато, само у гърцитѣ. Римската граматика изобщо е прѣнесена изъ Александрия; тя послужи за образецъ на западноевропейскитѣ народи. У насъ пъкъ граматиката води своето начало отъ византийския периодъ на гръцката книжнина, когато въ половината на IX-то столѣтие се явяватъ съ своята просвѣтителна дѣйность между славянитѣ светитѣ братя Кирилъ и Методий. Отъ насъ граматическата наука, както изобщо цѣлата книжнина, прѣмина послѣ у сърбитѣ ируситѣ. Руската граматика впрочемъ се развива донѣкждѣ и подъ влиянието на съчинения изъ латински източници.

Името граматика (γραμματική) безъ съмнѣние стои въ свързка съ γράμμα (буква, стб. и писмѧ-писмена). Първоначално това име, споредъ Щайнтала,[1]) не е означавало нищо друго, освѣнъ учение за звуковетѣ на езика и за тѣхнитѣ знаци. Така е и при Платонъ и Аристотель. Момчето учило τὰ γράμματα, т. е. да чете и да пише, ἀναγνῶναι τε καὶ γράφαι. Това учело то при така наречения γραμματιστής или διδάσκαλος, и когато се научавало, наричало се γραμματικός. По-високото образование състояло въ запознаване съ естеството на звуковетѣ, съ тѣхното физиологическо произвеждане и съ естественото имъ подраздѣление. Това научно разглеждане на звуковетѣ Платонъ и Аристотель разбирали подъ τέχνη γραμματική. То обгръщало физиологическата страна на езика, слѣдователно и учението за ударенията въ свързка съ метриката.

Заслужва да се отбѣлѣжи и спорътъ, дали граматиката е τέχνη или не. Понятието τέχνη е твърдѣ обширно; то обимало собствено наукитѣ: философия, астрономия и геометрия, които сж отчасти теоретични, τεωρητικαί, отчасти практически πρακτικαί и отчасти

[1]) Geschichte der Sprachwissenchaft bei den Grichen und Römern.

смѣсени, μίκται. Не всички признавали, че граматиката е τέχνη. Подъ γραμματικός Кратесъ разбиралъ онзи, който обяснява думи, грижи се за ударенията, спиритуситѣ, флексията на думитѣ и пр. Той строго различавалъ γραμματικός отъ κριτικός и не считалъ граматиката за ἐπιστήμη, наука, както Аристархъ (учитель на Дионисия Тракийски), споредъ когото граматиката дава свѣдения за езиковитѣ форми, които се срѣщатъ у поетитѣ и прозаицитѣ. Дефиницията на Дионисия Тракийски (100 г. прѣди Христа), както и на Асклепида, зима въ внимание само езика на писателитѣ, а съвсѣмъ не общенародния езикъ като срѣдство за говоръ, което справедливо се укорява отъ нѣкои (като Секстъ и др). По-добра е дефиницията на Аристонъ: Grammatice est scientia poetas et historicos intelligere, formam praecipue loquendi ad retionem et consuetudinem dirigens (граматиката е наука [знание] да разбираме поетитѣ и историцитѣ, особено же формата на говора, като я поправяме споредъ отношението и начина на израза). Интересна е дефиницията на Тиранионъ: γραμματική ἐστι θεορία μιμέσεως (граматика е теория за изложение, ср. Becker Anecdota graeca 668.).

Квинтилиянъ въ своя кратъкъ очеркъ дѣли граматиката на двѣ части: първата часть почва съ свойствата на отдѣлнитѣ звукове, тѣхното сродство и прѣгласуване; тя съотвѣтствува до нѣкждѣ слѣдов. на днешната фонетика; втората часть разглежда частитѣ на рѣчьта и склонението на имената — това е до нѣкждѣ днешната етимология. Въ византийско врѣме най-послѣ се привеждали четири части, които съставятъ прѣдметъ на граматиката: 1. ἀναγνωστικόν (правилно четене), 2. διορθωτικόν (критика на текста), 3. ἐξηγητικόν (изяснение, тълкување на текста) и 4. κριτικόν (естетична критика), или споредъ Мосхопула даже шесть части, което дѣление прѣминало по-послѣ въ граматическото съчинение на Константинъ граматикъ. Ето колко е било трудно да се схване систематично обемътъ на граматиката.

У Касиодоръ (+ 562 г. подиръ Христа) въ неговото съчинение „De arte grammatica“ граматиката между другото се стреми да ни научи хубаво да говоримъ: Grammatica est petitio pulchre eloquendi, ex poëtis illustribus oratoribusque collecta (граматиката е искане, стремление за хубаво говорене, събрано отъ видни поети и оратори). Първата часть отъ тая дефиниция съ малко измѣнения, както се знае прѣобладава почти и днесь въ нашитѣ граматики, споредъ много отъ които „граматиката ни учи да четемъ и да пишемъ правилно.“

Първи наши учители по езика и изобщо по граматиката въ широкъ смисълъ на думата сж нашитѣ просвѣтители Кирилъ и Методий, ала специално по граматика тѣ не сж оставили нищо.[1]) Отъ граматично гледище извѣстна важность има апологията на Черноризецъ Храбъръ, че дава първитѣ граматически термини „писма-писмена“ и „букы-букъве“, както и имената на нѣкои букви. Още по-важно въ туй отношение е прѣдисловието на Йоана Дамаскина, което ее е запазило не само въ разни списъци по богословието, но и отдѣлно, като статия, която, както казва професоръ *Ягичъ*, е давала по езика упжтване на прѣводачитѣ въ старо врѣме. Прѣвеждането отъ гръцки на българско-славянски е задавало на неопитния прѣводачъ много трудъ. И това е било твърдѣ естествено, като се има прѣдъ видъ, че българскиятъ езикъ е билъ още съвсѣмъ малко разработенъ, а при туй липсвали и лексикални помагала. Самъ Йоанъ Екзархъ е чувствувалъ мжчнотии, но той, както право забѣлѣзва Ягичъ, търсилъ трудности и тамъ, дѣто съвсѣмъ нѣмало такива: той съжалява, че въ прѣвода не може да се запази дори рода на думитѣ отъ оригинала. (Вж. Ягичъ „Изслѣдованія“ 323).

Въ сжщински смисълъ на думата граматическо произведение въ нашата книжнина обаче е доста разпространеното въ Русия съчинение, най-стариятъ ржкописъ на което, подъ надсловъ „ѡсьмь честии слова, юлико глаголюмь и пишемь,“ е отъ XV. вѣкъ. Този ржкописъ е издаденъ отъ професоръ Ягичъ въ I. томъ на „Изслѣдованія по русскому языку. По мнѣнието на Ягича ржкописътъ е отъ българска или сръбска редакция. Самото съчинение, отъ което сж се съхранили доста много прѣработки и прѣправки, има твърдѣ голѣмо значение, защото, както ще се види по-послѣ, то е влѣзло въ основата на руската, българската и отчасти на сръбската граматика. Съчинението, като почнемъ отъ Калайдовича, погрѣшно приписвали на Йоана Дамаскина като прѣводъ на Йоанъ Екзархъ, вслѣдствие на което нѣкои варинянти отъ него сж озаглавени: „Сг҃го Иѡанна Дамаскина ѡ осмѝ частехъ слова елика пешем и гл҃е҃“ и подобно. Ягичъ обясни подробно, какъ се е вмъкнало това заблуждение. (Вж. „Изслѣдованія“ 326—328).

---

[1]) Историческото развитие на граматическата наука въ славянската книжнина почти до Мелетия Смотрицки най-добрѣ се вижда отъ обширното съчинение на професора *Ягича*, озаглавено: „Разсужденія старины о церковно-славянскомъ языкѣ,“ печатано въ „Изслѣдованія по русскому языку.“ Изданіе Отдѣленія Русскаго Языка и Словесности Императорской Академіи Наукъ. Томъ I. 1885—1895.

Съ граматика по всѣка вѣроятность се е занимавалъ и послѣдниятъ търновски патриархъ Евтимий, който е създалъ и цѣла школа. Макаръ и да нѣма отъ него специялно граматическо съчинение, ала това се вижда отъ обстоятелството, дѣто въ старитѣ текстове се говори, че той се е грижилъ за „изправление на черковнитѣ книги“ и дѣто неговиятъ посрѣдственъ ученикъ Константинъ Костенчески, нареченъ „граматикъ“ или „философъ“ го величае като висшъ авторитетъ по различнитѣ въпроси на славянската писменость, като казва, че той съдѣйствувалъ да се затвърдятъ извѣстни правила по правописанието, и го нарича „свѣтило на българскитѣ страни до р. Марица и въ скитскитѣ страни и въ Загорий.“ (Вж. „Изслѣдованія“ отъ Ягичъ стр. 369.).

Константинъ Костенчески, нареченъ граматикъ или философъ, вслѣдствие настѫпилитѣ неблагоприятни условия за книжевна дѣйность и сносенъ животъ, забѣгналъ изъ отечеството си България въ Сърбия, дѣто станалъ близъкъ човѣкъ при двора на сръбския деспотъ Стефанъ Лазаревичъ. Тукъ той се занимавалъ съ книжнина въ качество на граматикъ. По примѣра на Евтимий, търновския патриархъ, Константинъ искалъ да изправи черковнославянскитѣ книги, които тогава се употрѣбявали въ Сърбия. По негова възгледъ тѣзи книги били изпорчени, прѣпълнени съ грѣшки и неправилности, та силно се нуждаели отъ основно прѣглеждане. Той искалъ, въ сръбскитѣ черковни книги да господствуватъ точно опрѣдѣлени ортографически правила, които да не се различаватъ много отъ правописанието на българскитѣ. По подражание на гърцитѣ у Константина се родила мисъль да помогне на сръбската писменость съ ония срѣдства, които по негово мнѣние се оказали цѣлесъобразни у гърцитѣ. У гърцитѣ дѣйствували успѣшно граматически съчинения въ форма на въпроси и отговори — „еротимати.“ Като учитель на дѣца при двора на Стефана, Константинъ се стремилъ да подготви добри писатели и прѣписвачи. За тази цѣль той искалъ да бѫде натоваренъ единъ видъ официялно отъ деспота съ съставянето на едно обезателно граматическо ръководство, нѣщо като еротимата отъ Емануила Мосхопула („Изслѣдованія“ 367). За да изтъкне необходимостьта отъ появата на подобна именно граматика, Константинъ написалъ онуй забѣлѣжително за сръбско-българската граматическа книжнина съчинение, което съдържа 40 глави и което е издадено съ най-подробни обяснения и коментарии отъ проф. Ягичъ въ „Изслѣдованія“ стр. 383—487. Собствено граматическата часть на това съчинение почва отъ 37-та глава.

Желанието на Константина да добие поржчка да напише еротимата, т. е. граматическо ржководство за правилната употрѣба на черковнославянския езикъ, особено откъмъ ортографията, не се изпълнило. „Еротимата“ въ родѣ на гръцкото Мосхопулово съчинение, казва Ягичъ, не било заржчвано и не било написано нито отъ Константинъ, нито отъ други нѣкого отъ неговитѣ послѣдователи и ученици. Но въ замѣна на това въ нѣкои текстове отъ сръбска и българска, или по-право казано молдовлахийска редакция съ примѣсъ отъ руска, се е запазила една малка статия, прѣдставляеща единъ видъ извлѣчение изъ обширната книга на Константина „о письменехъ.“ Статията, озаглавена „сіа словеса въ кратцѣ избрана ѿ книги Константіна Философа и оучителѧ сръбскаго бывшаго при бл҃гочьстивѣмь деспоту Стефанꙋ сн҃оу ст҃го кнѧза Лазара,“ е издадена отъ Ягича въ „Изслѣдованія,“ стр. 535—553.

Интересно е, че Константинъ дѣли граматиката на 6 части, по подражание на Мосхопула, както това констатира проф. Ягичъ. Освѣнъ това той прѣдава думата „γραμματική“ съ „книжевство“ и „γραμματικός“ съ „книжевски:“

„Колико честіи е҇ книжевства; ѕ҃. пръво чтаніе въ стъзе҇ по ѡдѣаніѡ҇, в҃-е протлъкованіе, си рѣ҇ ѡбнаженіе по сꙋщіи҇ творителныи҇ ѡбразꙋ҇. г҃-е ꙗзык же и історіа по ркцѣ изданіе. д҃-е готовословіа ѡбрѣтеніе. є҃-е на҇гланіе ѿсъмысль ѕ҃-е со҇у твореніѡ҇ иже и лꙋчшее е҇ всѣ҇ иже въ техни“ (482).[1])

Странно е, че Константинъ, който е билъ единъ отъ виднитѣ учени на врѣмето си, е ималъ твърдѣ смжтно прѣдставление за произхождението на черковнославянския и не е знаялъ почти нищо, или е знаялъ твърдѣ малко за дѣятелностьта на Кирила и Методия. Понеже онуй мѣсто отъ съчинението му, дѣто се зачекватъ тия въпроси, е твърдѣ интересно, азъ ще го приведа изцѣло:

„О ихже прѣлъщаютсе нѣщіи гл҃юще. ѡви ꙗко сръбскы҇ ꙗзыко҇ по҇баеть тако рещи, иныи҇ же, ꙗко блъгарскыи҇, или иныи҇. нѣсоуть сіа тако. въ началѣ бо хотещеи издати въ словѣнскыи езыкь, ꙗвѣ е҇ ꙗко не възмогоше блъгарскыи҇ ꙗзыко҇, аще и гл҃ють нѣціи ꙗко си҇ изда҇се. како бо тънкота еллинская или сѵрі́искаа или евреискаа

---

[1]) Както констатира проф. Ягичъ това прѣдставя буквалень прѣводъ на слѣдния пасажъ изъ Мосхопула: Πόσα μέρη τῆς γραμματικῆς; ἕξ. πρῶτον, ἀνάγνωσις ἐντριβὴς κατὰ προσῳδίαν. δεύτερον, ἐξήγησις (К. прибавя сирѣчь обнажение) κατὰ τοὺς ἐνυπάρχοντας ποιητικοὺς τρόπους. τρίτον, γλωσσῶν τε καὶ ἱστοριῶν πρόχειρος ἀπόδοσις. τέταρτον, ἐτυμολογίας εὕρεσις. πέμπτον, ἀναλογίας ἐκλογισμός. ἕκτον, κρίσις ποιημάτων. ὃ δὴ κάλλιστόν ἐστι πάντων τῶν ἐν τῇ τέχνῃ.

можаше издати се дебелѣиши҃ юзыко҃; нь ни срьбскыи҃ высокыи҃ гл҃о҃ и тѣскныи҃. тѣм же проразсоудивше добріи ѡни и дивніи моужіе, и избравше тьнчаиші́и и краснѣишіи роушкыи юзыкь, кь немѹже помощь вьда҃се блъгарскыи и сръбскыи и босньскыи и словѣнскыи и чешкаго че҃ и хръватскыи юзыкь, вь еже вьмѣстити бж҃твнаа писанїа. и изда҃ се сице. вьзеше бо издающеи гл҃ь грѣчьскаго юзыка гл҃щь. ἤκουσαν οἱ ποιμένες. (ѝкоүсань ѝ пимéне҃). и ни едины могоше ины҃, того ра҃и рекоше, „слышаше пастырїе," иже е҃ рѹшкыи. и вьсе тьнчаишие рѣчи рѹшкыи҃ юзыко҃ соуть" (396—397).

По-нататъкъ К. продължава: „гл҃ють бо нѣцїи, юко кѵри́ль философь изда҃ прѣж҃е. боуди, приюмлю. нь ѡнь начелникь сы и юкоже посланникь г҃нь, па҃ же пр҃рокоу Дд҃оу, по҃бесе избравь ѿ вьсѣ҃ си҃ племень моуже вѣдещі́хь грьчьска писмена и словѣнскыю юзыкы (397—398). По-долу продължава: ни҃ю же ѡ пр҃ѣлежещои да юмлемсе. сїа сице съставише҃. того ради и книжевнїи сн҃и ни блъгарскоу ни срьбскоу сїю наричють, нь словѣнскоу, юже е҃ вьсѣхь сихь племень, нь ѡбаче роусь вещше."

Слѣдователно въ основата на черковно-славянския езикъ по мнѣнието на Константина е легналъ не дебелѣйшиятъ български езикъ, не високиятъ и тѣсниятъ сръбски, а тънчайшиятъ и краснѣйшиятъ руски езикъ, на помощь на който дали българския езикъ, сръбския, босненския, словѣнския, ческия и хърватския. Като не е изучавалъ въпроса за произхождението на черковнославянския езикъ по исторически източници, той знаялъ за дѣятелностьта на Кирила и Методия твърдѣ малко или почти нищо. „Нѣцїи глаголють", казва той, „юко Кирилъ философъ издасть прѣжде" (т. е. съставилъ най-напрѣдъ писменостьта). Константинъ не смѣялъ да възражава: „буди, пріемлю", казва той, но прѣправя разказа по своему. Кирилъ по неговото мнѣние билъ само изпратенъ отъ горѣ, Божиятъ промисълъ го избралъ за това, за да събере подобно на пророкъ Давидъ около себе си „мѫже свѣдущи" въ гръцкия и разнитѣ славянски езици, съ съвмѣстното усилие на които билъ съчиненъ не български или сръбски, а славянски езикъ: всички славянски нарѣчия приели въ него участие, „обаче Русь вещше". (Вж. Ягичъ Изслѣдванія 377.).

Граматическата часть отъ изслѣдванието, както вече се каза, има ортографически характеръ, каквото е и самото извлѣчение. Твърдѣ интересни сѫ възгледитѣ на Константина откъмъ употрѣбата на извѣстни букви, затова ще дамъ нѣкои извадки. Така напр., като говори за употрѣбата на ѣ въ сръбския езикъ, той казва:

„Нѣцїи же гл҃ать· по азыкоу нашемꙋ нѣ҇ сице.то и бѫди да гл҃ать, тъчїѫ да на своемъ мѣстѣ ѣ стоить, на своем же е, да бж҃твнаа писанїа не растлѣваѫтсѧ, ꙗкоже ѡнїи бж҃твнїи и дивнїи мѫжїе издашѧ. ѡви бѡ гл҃ать· блъгарскымь азыкѡ҇ издастсѧ. како бѡ тонькота єлинскаа или сирїискаа или еврейскаа можаше издатисѧ дебелѣйшимъ азыкѡ҇“; (538).

Константинъ различава три вида о: ω, о и ѻ, при това настоява ово да се пише съ ⊙ съ една точка въ срѣдата, а ⊖чи съ двѣ точки.

Като говори на стр. 542 за ѧ и ѫ, Константинъ казва:

„Блъгарскыи же азыкь пространнѣйшїи е҇ сръбскаго сими гл҃ы и писмены· ѧ, ѫ, понеже мнѡжае гл҃ъ ꙗвлѣют· сїа же писмена двѣ, ѧ ѫ, ꙗко҇ нѣкое брѣмѧ сръблемь ꙗвишѧ, въ блъгарѣх же началствуѫщеи сѫть и съвръшителнаа, и послоушна е҇ же се· ѧже, ѫже, е҇ѫже и по҇бнаа симь“.

Тази статия отъ Константина, както и статията за осемьтѣ части на рѣчьта намѣрили голѣмо разпространение въ Русия, дѣто, тъкмо когато се занимавали съ прѣписването и отъ части съ прѣправката имъ, се явява, както говори проф. Ягичъ, ученийтъ Максимъ Грекъ да развива въ края на XVI. и въ началото на XVII. столѣтие въ Москва не малка важна литературна дѣйность въ областьта на духовното просвѣщение. Покрай другото Максимъ Грекъ се занимавалъ и съ граматика, ала туй има у него само второстепенно значение. Отъ него нѣма нито пълна грьцка, нито пълна славянска граматика, при все това въ старо врѣме сѫ се опирали на него като на пръвъ и забѣлѣжителенъ авторитетъ по всички граматически въпроси. Доста е, казва Ягичъ, да посочимъ на московското издание на граматиката отъ Смотрицки (1648),[1] увеличено спрѣмо първото виленското издание съ различни статии, по-голѣмата часть отъ които сѫ заети изъ съчиненията на Максимъ Грека. Издателитѣ на граматиката на Смотрицки, казва Ягичъ, сѫ намѣрили за полезно да я снабдятъ съ обширно прѣдисловие изъ съчиненията на Максимъ Грека съ цѣль да внушатъ по единъ най-убѣдителенъ начинъ довѣрие у читателитѣ, непривикнали къмъ подобенъ родъ съчинения. Сѫщо тъй и въ края на граматиката сѫ приложени нѣколко статии, приписвани на Максимъ Грека, който се е ползувалъ съ голѣмъ авторитетъ. Самъ Максимъ Грекъ

---

[1]) Първото издание отъ тая граматика, Виленското е отъ 1618 г., а до 1721 г., тя е прѣтърпѣла 4 издания. Граматиката на Смотрицки е, така да се каже, основата на сетнашната руска граматика. По нея е училъ и Ломоносовъ. Въ Русия тя има до нѣкадѣ сѫщото значение, както у насъ граматиката на Неофитъ Рилски.

е отдавалъ на граматиката голѣмо значение и я считалъ за най-важна часть на философията. Това се вижда оссъ разнитѣ негови съчинения. Въ една статийка (печатена отъ Ягичъ въ „Изслѣдования“ на стр. 594) той ето какъ се отзовава за нея:

„Грамматїкїа е̑ г҃не ꙋченїе ѕѣлѡ хытро ꙋ еллине̑ то бо е̑ начало входа иже къ философїи и се̑ ради немощно е̑ малыми̑ рѣчмї и на мало времѧ разꙋмѣти с҃лꙋ еѧ, но надобѣть седѣти оу ꙋчителѧ добра̑ годъ равенъ ꙋпразнившемꙋсѧ ѿ всѣ̑ житейски̑ плищъ и печале̑ и любити трезвенїе всегда и въздержати̑ ѿ всѧкого покоѧ и ꙋгоженїа грътанна̑ и сна и винопїтїа и ꙋоченїе то ꙋ на̑, оу грекѡвъ, хытро ѕѣлѡ, а не и ꙋ ва̑. зань̑ ꙋ на̑ философи были и̑ началла велики и премꙋдри и составили себѣ вѣщанїе ѕѣлѡ преꙋхыщрено и преꙋкрашено пословицамї неꙋдобь разꙋмѣваемымї на̑ грекѡ̑. Сего ради требꙋе̑ мы грекы длъго сѣдѣти ꙋ ꙋчителѧ добра̑ и ꙋчити̑ со многы̑ трꙋдѡ̑ и бїенїемъ, доколѣ вниде̑ въ ꙋмъ нашъ. но поне̑ жалова̑ просилъ еси ꙋ мене сказати тебѣ пїсмены что е̑ сила грамматїкїйска, рекѫ тебѣ въкратцѣ не силѫ еѧ всю· сїе бо не мощно мнѣ сказати тебѣ ни тебѣ во ꙋмѣ въмѣстити· но скажю тебѣ ѿ части что е̑ грамматїкїа.

„Грамматїкїа е̑ сказанїе и ꙗвленїе преиспещрены̑ пословицъ фїлософска̑ вѣщанїа и бесѣды много различныа. и сказꙋе̑ ꙋч҃нкꙋ чинъ и обра̑ осмы̑ частеи слова. Слово̑ е̑ ꙗко̑ сё· б҃гъ по бл҃г̑ти своеи сотвори н҃бо и землю и всѧ видима и невидима. сего слова части сѫ̑, и҃. ра̑дѣлѧе̑сѧ на ·и҃· частеи. перва часть е̑ с̑ имѧ. втораа ре̑. третїа причастїе. д҃-а члѣнь. є҃-а вмѣсто имень. ѕ҃. пре̑ло̑. з҃-а прирѣчїе. и҃. съоу̑.“

По-нататъкъ се даватъ примѣри за всѣка часть на рѣчьта. Названието на всичкитѣ почти части на рѣчьта у Максима е сѫщото, както въ южнославянския прѣводъ, т. е. въ статията за осемьтѣ части на рѣчьта. Разлика има само въ прѣдаването на гръцкото ἄρθρον, което въ южнославянския прѣводъ е наречено „различие“, а у Максима „членъ“. Освѣнъ това ἐπίρρημα въ южнославянския прѣводъ е прѣдадено съ „нарѣчие“, а у Максима съ „прирѣчие“.

Авторитетътъ на Максима е билъ тъй голѣмъ, че по-подирнитѣ книжовници отъ XVII.—XIX. столѣтие му приписвали и работи, които, както установи проф. Ягичъ, съвсѣмъ не принадлежатъ нему. Такива сѫ напр. двѣтѣ статии, вмѣстени отъ непознатия издатель въ Московското издание на граматиката на Смотрицки. Първата отъ тия статии (вж. „Изслѣдованія“ 614) прѣдставя упѫтване

къмъ юношитѣ, които пристжпватъ къмъ изучване на граматиката. Втората статия, съставена въ форма на диалогъ, изобразява Максима като единъ отъ бесѣдващитѣ. Статията е написана на езикъ твърдѣ тежъкъ и напищенъ. Ето какъ се опрѣдѣля тука граматиката:

„Грамматикїа есть начало конецъ всѧкомꙋ любомꙋдрїю, ѿ неѧже всѧко естество творитсѧ и естествословитсѧ ейже прилѣжаи блгоꙋмнѣишаѧ всѧ собираетъ, неꙋдобнаѧ же ею познаваетъ и непотребнаѧ всѧ расточаетъ. сїю имѣѧи никогда въ разумѣ еѧ глаголанїи погрѣшаетъ. сиѧ рꙋководитель неблазненъ во всякое бл҃гочестїе, сею оумнаѧ наша и дш҃внаѧ чювства состоѧтсѧ. ѡ сеи познаваетсѧ оуставъ нашего естества. сїѧ бл҃гоꙋтворнаѧ гонѧщымъ ю красота. сїѧ ражаетъ дш҃и неизслѣднаѧ бл҃горазꙋмѣнїѧ. ѡ сеи прогонѧетсѧ ѿ тоѧ любѧщихъ ю всѧко мраковидное неразумїе. сїѧ вождь к бг҃овидномꙋ смотренїю и предивномꙋ и непристоупномꙋ бг҃ословїю. сїѧ лѣствица горѣ периваго и небожелаемаго шествїѧ. сїѧ ѡпаснѣйшїи и твердостоины немечтаемыи оумъ. сїѧ копїе и мечь на чюжеименное еретичествꙋющихъ бладенїе. в҆коупѣ рѣкоу, сїѧ зерцало пресвѣтлѣйшее всѧческимъ еже в’ насъ и въ наших всѣхъ. сицеваѧ есть всеѡбразнаѧ грамматикїѧ и тоѧ оуставъ же и чинъ. нѣстъ бо точно сей, ѩже есть в свѣтѣ. велика оубѡ и преславна вещь и дивна ми бываетъ и слышанїемъ, коль же паче тоѧ разꙋмѣнїемъ.

„Сїѧ ꙋбѡ грамматїкїѧ состоитсѧ и гл҃тсѧ четверочастнѣйшими концы, сирѣч: орѳографїею и просодїею, сѵнтаξісо҃ и етѵмологїею. слова же въ сей четверицѣ преимѣетъ осмь, развѣ сихъ ничтоже есть. сꙋть же сїѧ· имѧ, рѣчь, причасїе, различїе, *мѣстоименїе,* предлогъ, нарѣчїе, соꙋзъ.“

Всѣки може да си прѣдстави, какво е било положението на малкитѣ дѣца-ученици, които сж били заставяни да зубрятъ на изустъ такива високонапищени и фразьорски дефиниции на граматиката, отъ които тѣ сигурно нищо не сж разбирали. Отъ тукъ се и обяснява оня страхъ, оня респектъ прѣдъ граматиката, който сжществува, токо речи, и до днесъ въ народа. Не за всѣкого е достжпна тая наука. На този, който я усвои, даватъ прозвище граматикъ и дори му пѣятъ пѣсни:

„Прочулъ се е Найденъ[1]) *граматикъ* . . .“

Или: (Ангелъ граматикъ). „Седи Ангелъ въ градината, въ градината подъ сливата, та си пише бѣло книже . . .“

Подиръ тѣзи общи бѣлѣжки, сега ще минемъ къмъ терминологията на отдѣлнитѣ граматически понятия.

---

[1]) Найденъ Геровъ.

Терминологията въ областьта на глагола.

Терминътъ ῥῆμα (глаголъ, verbum) означавалъ първоначално афоризъмъ. Ῥήματα се наричали изреченията на седемьтѣ мждреци, които като кжси, метки изречения образували противоположность на дългитѣ рѣчи — οἱ λόγοι, на софиститѣ. Такива ῥήματα често пжти не съдържали въ себе си нито дори едно име, ὄνομα, като „γνῶθι σαυτόν“, „μηδεν ἄγαν“ и пр. Такива изрази били твърдѣ сгодни да образуватъ срѣденъ членъ между рѣчь, λογος, и име ὄνομα, а при туй да обгърнатъ всички езикови елементи, които не сж имена, ὀνόματα.

Платонъ прави крачка напрѣдъ. Той обяснява разликата между ὄνομα и ῥῆμα, като два вида думи. Рѣчьта, ὁ λόγος, е съставена отъ ὀνόματα и ῥήματα; ῥῆμα се дефинира като изразъ за дѣйствие. Само λόγος-ътъ съобщава нѣщо, δηλοῖ τι, изказва нѣщо περαίνει τι, а името, τὸ ὄνομα, само именува, ὀνομάζει μόνον, затова е нѣщо непълно, несвършено. Отъ тука става явно, че за λόγος-а сж необходими два различни елемента, защото всѣкога се отнася къмъ двѣ понятия. Така се установява необходимото отношение на името, τὸ ὄνομα, къмъ глагола, τὸ ῥῆμα, и съ това тѣзи двѣ думи сж станали термини на диалектиката; тѣ не сж нашитѣ сжществително и глаголъ, тоже не субектъ и предикатъ и въобще нѣматъ граматично значение, защото цѣлиятъ процесъ на изслѣдването, вслѣдствие на което тѣ се явяватъ като резултатъ, е диалектиченъ. Ὄνομα и ῥῆμα изчерпватъ цѣлия миръ на вещитѣ, τὰ πράγματα, на сжществото, ἡ οὐσία, и на познанието τὸ δήλωμα. Ясно е, че у Платона става дума само за мисленето, а не за езика. Рѣчьта нѣма животъ, нѣма смисълъ за себе си, както картинитѣ не живѣятъ и не се движатъ, но изразяватъ живота и движението на мисъльта, тя става само срѣдство за наблюдение на иначе безмислената мисъль. Платонъ е диалектикъ: ὄνομα, ῥῆμα и λόγος сж диалектични понятия, които спадатъ въ областьта на мисленето, ἡ διάνοια, и сж изнамѣрени съ помощьта на езика, но не сж отъ граматично естество. Собственость на езика не е нищо друго, освѣнъ звука, ἡ φωνή, ὁ φθόγγος. Платоновитѣ ὄνομα и ῥῆμα слѣдователно принадлежатъ къмъ историятя на логиката, а не къмъ историята на граматиката. (Ср. Steinshal, Geschichte der Sprachwissenschaf t. II. 140.).

Споредъ възгледа на Аристотеля езикътъ е звукъ, употрѣбенъ като знакъ за прѣдстави. А прѣдметъ на езикоучението, т. е. на граматиката сж буквитѣ, τὰ γράμματα, или звуковетѣ, αἱ φωναί.

И Аристотель изхожда отъ значението, отъ даденото въ езика мислене, и дохожда до чисто логични категории. Изхождайки отъ φωνή σημαντική като родово понятие на езика, той го дѣли 1. на такива видове, чиито части иматъ завършено значение — такъва е рѣчьта, ὁ λόγος, 2. на такива, чиито части сѫ безъ значение. Послѣднитѣ се разпадатъ пъкъ на такива, които не означаватъ врѣме, нито изказватъ нѣщо, а само именуватъ вещитѣ — ὀνόματα, и такива, които означаватъ и изказватъ това — ρήματα.

Отъ звука, ἡ φωνή, се различава рѣчьта, ὁ λόγος, по два начина: външно, дѣто тя се учленява съ езика, и вѫтрѣшно, дѣто тя не само означава нѣщо, но е и символъ на едно понятие. Не трѣбва да се изпуща изъ прѣдъ видъ, казва Щайнталъ, че φωνή като родово понятие споредъ схващането на Аристотела обима сѫщеврѣменно буква, сричка, дума, изречение, периодъ, рѣчь, стихотворение и звукъ.

До като Аристотель считалъ всички елементи на езика, които нѣматъ никакво логическо значение, за σύνδεσμοι, т. е. за връзки на логичнитѣ елементи — τὰ ὀνόματα и τὰ ρήματα, стоицитѣ приимали четири части на рѣчьта, μέρη τοῦ λόγου: ὄνομα, ρῆμα, σύνδεσμος и ἄρθρον, за ἄρθρα тѣ считали мѣстоимението и члена. Глагола, τὸ ρῆμα, опрѣдѣляли стоицитѣ, като непълно, несвързано изказване. Дефиницията имъ на ρῆμα не е друго освѣнъ дефиниция на κατηγόρημα (предикатъ). Понеже инфинитивъ се явява несвързанъ като часть, μέρος, то ρῆμα означавало прѣимуществено, макаръ не изключително, инфинитивъ, глаголъ въ инфинитивъ.

Философитѣ подготвили почва за обстоятелна разработка на граматиката отъ граматицитѣ въ александрийския периодъ на гръцката книжнина, когато се явяватъ Аристархъ, Дионисий Тракийски, Аполоний Дисколосъ и др., при които граматическата книжнина достигнала своя разцвѣтъ.

Отъ този именно периодъ сѫществува една граматика подъ надсловъ τεχνή γραμματική отъ Дионисия Тракийски (най-доброто издание на тая граматика е отъ Uhlig въ Leipzig 1884.), която, може да се каже, е послужила за основа на граматикитѣ у всички европейски народи. Между другото Дионисия различава осемь части на рѣчьта, което се е посрѣщнало твърдѣ удобрително. Това се вижда отъ обстоятелството, че въ гръцката и византийската книжнина сѫществуватъ доста много статии озаглавени „περὶ τῶν ὀκτῶ τοῦ λόγου μερῶν“ (за осемьтѣ части на рѣчьта), които прѣдизвикали да се явятъ подобни статии въ прѣводъ или оригиналъ и на ла-

тински подъ насловъ „de octo partibus“ и на черковно-славянски: „ωсьмь честии слова, юлико глаголюемь и пишемъ“ и др.

Така частитѣ на рѣчьта останали осемь, както ги изброявалъ и дефиниралъ Дионисий Тракийски. Единъ пжть изнамѣрени, тѣ останали така почти до наше врѣме, но все пакъ още дълго врѣме владѣяли разни възгледи върху названията на нѣкои отъ тѣхъ и особено върху дефиницитѣ.

Дионисий опрѣдѣля сжщината на глагола съ туй, че показва дѣйствие. Други настоявали да се вмъкне въ дефиницията като сжщественъ признакъ и врѣмето и лицето. Сколиастътъ се противи на туй, като възразява, че врѣмената припадатъ и на нарѣчията, а лицата — и на мѣстоименията. Други неудобрявали, дѣто въ дефиницията съ приимане лицата и числото се изключава инфинитивъ. Споредъ сжщия по-добра е дефиницията на Аполония. Този говори изрично, че наклонението и числото принадлежатъ не на глагола, а на лицето му. И лицето сжщо не е сжщественъ признакъ на глагола, а по нѣкога и врѣмето му се отнима. Сжщностьта на глагола слѣдователно лежи въ туй, че означава дѣйствие. Всички тия въпроси, както се знае, съставятъ отчасти и до днесъ прѣдметъ за разискване между ученитѣ.

Споредъ Дионисия глагола съпровождатъ осемь отношения, *παρεπόμενα*: ἐγκλίσεις (наклонения), διαθέσεις (залози), εἴδη (видове), σχήματα (начертания), ἀριθμοί (числа), πρόσωπα (лица), χρόνοι (врѣмена), συζυγίαι (спрежения).

Въ славянобългарската книжнина срѣщаме думата ῥῆμα за пръвъ пжть прѣдадена съ терминъ „рѣчь“ въ съчинението „за осемьтѣ части на рѣчьта“, за което стана дума по-горѣ. На стр. 329. отъ „Изслѣдванія“ въ казаното съчинение четемъ слѣдньото:

„Соуть же оубо слова честии ωсмь юлика глаголюемь и пишемь. вьнѣ сихь ничтоже юсть. соуть же сіе· име, *рѣчь*, причестие, различіе, мѣсто-имене, прѣдлогъ, нарѣчіе, сьоузь“. По-нататъкъ въ сжщата статия на стр. 381. се дава слѣдната дифиниция на глагола — „рѣчь“.

„Рѣчь же юсть честь словоу непадающи, сказателна лицоу и врѣмени, дѣйствоу же и страсти и ωбѣма вьоупѣ. ωть коего лица дѣйствоуеть се или страждеть и вь кое врѣме“. Въ това опрѣдѣление се вижда отгласъ на старата граматическа теория. „Рѣчь же юсть честь словоу непадающи“, казва проф. Ягичъ, дѣйствително не прѣдставя буквалень прѣводъ на Дионисиевитѣ думи λέξις ἄπτωτος, но се свожда къмъ сжщото; по-близко подхождатъ сла-

внисвитѣ думи към грѫцкия текстъ на Теодора Продрома: ῥῆμά ἐστι μέρος λόγου ἄπτωτον. (Вж. „Изслѣдованія“ 354). Тѣзи думи собствено сѫ зети изъ дефиницията на Аполонии Дисколосъ, която гласи: ῥῆμά ἐστι μέρος λόγου ἄπτωτον ἐν ἰδίοις μετασχηματισμοῖς διαφόρων χρόνων ἐπιδεκτικὸν μετ' ἐνεργείας ἢ πάθους προσώπων τε καὶ ἀριθμῶν παραστατικόν, ὅτε καὶ τὰς τῆς ψυχῆς διαθέσεις δηλοῖ. (Ср. Steinthal. II.).

По-нататъкъ на стр. 332. статията продължава:

„Нинѧ же послѣдующа рѣчи скажемь, ꙗже соуть се· изложеніе, залогъ, виды, начрьтанія, числа, ѡбразы, врѣмена и соупроужьства“.

Като се сравни туй изброяване на „послѣдоующа рѣчи“ (παρεπόμενα τοῦ ῥήματος) съ приведеното по-горѣ отъ Дионисия Тракийски, ще се види, че тѣ напълно се схождатъ не само по числото и названията на отношенията (терминитѣ), но и по реда, въ който се изброяватъ.

Терминътъ „рѣчь“, съотвѣтствуещъ на грѫцкото ῥῆμα, се срѣща и въ други рѫкописи, като напр. на страници 740, 753, 766 въ „Изслѣдованія“. Въ статии обаче отъ латински източникъ, какъвто е „Донатусъ“ въ славянорускı прѣводъ (Вж. Ягичъ: „Донатусъ въ русскомъ переводѣ Димитрія Толмача и другихъ“, стр. 812. на „Изслѣдованія“) покрай „рѣчь“ за понятието „глаголъ“, лат. verbum, се срѣща вече и „слово“ и то по-често:

„Книга гл҃емая Донатѹсъ меншей, в неи же бесѣдѹет ѡ ѡсми частех вѣщания, сирѣч ѡ имени, ѡ проименії, ѡ *словѣ*...“ (стр. 815).

„Части вѣщания, или рѣчи колицы сѹть; ѿ· ѡсмь. в҃. кои; ѿ. имѧ, проимение, *слово* или *рѣч* . . .“ (821).

„*Слово* что е҇; ѿ, часть вѣщанїа съ временем и лицем, без клоненїа, или дѣяти нѣчто или страдати, или ѡбое знаменѹѧ“. (878).

Въ единъ рѫкописъ, напечатанъ отъ Ягичъ на стр. 902—906 въ „Изслѣдованія“, авторътъ е счелъ за нужно да каже изрично, че „слово“ и „рѣчь“ означаватъ едно и сѫщо:

„Книга гл҃емаѧ грамматика меншаѧ, в неиже бесѣдуетъ о ѡсми ча҇тех *слова*, сирѣчь о имени, о слове, рѣчь то҃, о причастиї . . .“ Съ „слово“ се прѣдава, както се вижда, и грѫцкото λόγος. Това личи и отъ много други мѣста (стр. 602, 766, 749 и т. н.)

Самото име „глаголъ“ срѣщаме първоначално въ значение на „дума“ и „изразъ“, грѫцки λέξις въ прѣдисловието на Иоана Екзархъ къмъ богословието на Йоана Дамаскинъ:

„Небонъ иже гл҃ъ въ иномь ꙗзыцѣ красьнъ, то въ друзѣмь некрасьнъ· иже въ иномь страшьнъ, то въ друзѣмь нестрашьнъ.

иже въ иномь чьстьнъ, то въ друзѣмь нечьстьнъ. и еже имѧ моужьско, то въ иномь женьско, ꙗкоже се грьчьскыи ватрахос (βάτραχος) и потамосъ (ποταμός): словѣньскы жаба и рѣка . . . и пакы гл҃емъ елиньскы· панъта та езни (πάντα τὰ ἔθνη), а словѣньскы· вси ꙗзыци. не бо ꙗесть льзѣ вьсьде съмотрити елиньска гл҃а, нъ разоума нуждꙗ блюсти" („Изслѣдованія" 323).

Въ това значение се срѣща *глаголъ* почти до Смотрицки. Така напр. въ единъ руски вариянтъ на статията „ѡсьмь честии слова", напечатанъ отъ проф. Ягичъ на стр. 335—342. въ „Изслѣдованія", при дефиницията на причастието четемъ:

„Причастіе же есть гл҃ъ имѣѧи нѣкаѧ послѣдствꙋюща рѣчи и нѣкаѧ послѣдствꙋюща именю". (стр. 340). Въ сѫщата тазъ статия за днешното понятие „глаголъ" се употрѣбява „рѣчь" (стр. 338.). Професоръ Ягичъ привожда паралели изъ грѫцки езикъ и намира, че думитѣ „причастие же есть глаголъ" прѣдаватъ грѫцкото „μετοχή ἐστι λέξις" (стр. 361).

Въ единъ рѫкописъ, напечатенъ отъ проф. Ягичъ подъ № 21 въ „Изслѣдованія", четемъ на стр. 746:

„Ѡстраѧ полагатсѧ точїю в началѣ *рѣчи* или *гл҃а* в сицевы҃. а҃зже, агг҃лъ, а҃бие, е҃же" и т. н. По- нататъкъ:

Апострофъ полагаетсѧ в срединѣ *гл҃а* и в концы . . ." ѿ звателнаѧ ставитсѧ точїю в началѣ гл҃а в сицевых. ѡ҃ бж҃е мои, ѡ҃ гд҃и . . ."

Въ другъ рѫкописъ, напечатенъ подъ № 24., стр. 760—767 въ „Изслѣдованія", се дава и дефиниция на понятието „глаголъ":

„гл҃ъ есть речение двосложно необавно гл҃емо сице· азъ зрю и҃ гл҃еши ты. и паки дѣлимо· азъ то есть рѣ҃ зрю то есть дрꙋгаѧ рѣ҃ и обои҃ совокꙋпленнома наричетсѧ гл҃ъ. Небавлен же гл҃ъ тои наричетсѧ, поне҃ гл҃а, азъ зрю, а еже что зритъ того не ѡбѧви҃.

Тая, послѣдната, дефиниция на „глаголъ" се схожда донѣкждѣ съ дефиницията на „ῥῆμα" отъ стоицитѣ, който терминъ тѣ схващали, както видѣхме, като непълно изказване, въ противоположность на λόγος.

Забѣлѣжително е, че при опрѣдѣляне отношенията на глагола, както и на другитѣ части на рѣчьта, Неофитъ Рилски си служи съ сѫщата типична фраза както нѣкои вариянти отъ статията „за осемьтѣ части на рѣчьта": „Послѣдꙋютъ же глаголу" наклоненїе, залогъ, родъ, видъ, начертанїе, число, лице, врѣме и спрѧженїе (стр. 121) или „послѣдꙋватъ на името" и пр. А така е и у Христаки Павловичъ Дупничанинъ (Послѣдꙋватъ глаголꙋ наклонения, число, лице, врѣмена, родъ, спрѧженїѧ, стр. 27). Поразително е сход-

ството въ правописанието, о което се придържатъ тѣзи наши граматици отъ една страна и онуй правописание, съ което сѫ си служили авторитѣ на различнитѣ прѣправки отъ тая статия отъ друга, особено откъмъ употрѣбата на Ï. Явно е слѣдователно, че сѫществува извѣстна зависимость на първитѣ отъ послѣднитѣ, която още повече излиза наявѣ при наклонението и залозитѣ, а особно при врѣмената на глагола.

Дефиницията на глагола у Неофита Рилски гласи: „Глаголо е часть слова скланѧема (или лѵчше рещи начертаваема) и изѧвлѧва дѣйствïе или страданиïе, или средно нещо.“ Тази дефиниция има голѣмо сходство съ дефиницията на статията „за осемьтѣ части на рѣчьта.“ На пръвъ погледъ като че има противорѣчие между едната и другата. Въ статията е казано, че глаголътъ (рѣчь) е часть на словото „непадающи,“ сир. безъ *паденіе* (или падежъ), когато у Неоф. Р. е казано, че той е часть на рѣчьта „скланѧма.“ За да не се разбере обаче, че глаголътъ се склаия (за *мънитбата* на името О. Н. употрѣбява *склонение),* той дава въ скоби единъ видъ поправка на тая дума съ думата „начертаваема.“ О. Неофитъ явно е съзнавалъ неумѣстностьта на думата „скланяема“ като атрибутъ на глагола. Начертание той употрѣбява въ смисълъ на схема и на *спрежение,* така че на днешенъ езикъ „скланѧема“ или по-право „начертеваема“ значи „спрегаема,“ сир. часть на рѣчьта или дума, „която се спрѣга.“ Разликата на двѣтѣ дефиниции слѣдователно се заключава само въ туй, че покрай *дѣйствието* (респ. *състоянието*) статията изтъква и *лицето* и *врѣмето* като сѫществени признаци на глагола, когато въ дефиницията на О. Н. послѣднитѣ липсватъ. Числото на отношенията на глагола у О. Н. е почти сѫщото и тѣ сѫ изброени въ сѫщия редъ както въ статията, само че той прибавя подиръ „залогъ“ още и „родъ,“ което липсва въ статията. За забѣлѣзване е, че Н. Р. е прѣдпочелъ пò-старата дефиниция отъ пò-модернитѣ, каквито прѣдставятъ рускитѣ граматики отъ Ломоносова насамъ.[1]) Това, което не стори О. Н., направи го Йоак. Груевъ (1858), който опрѣдѣля глаголитѣ като „рѣчи, които показватъ дѣйствие или състояние: сѣѭ, спѭ.“ Така е и у Войникова (1864), само че подиръ думата състояние Войниковъ прибавя: „на нѣкое лице или на нѣкое нѣщо.“

---

[1]) У Ломоносова дефиницията на глагола гласи: „глаголы изображаютъ дѣянïя, въ которыхъ прежде всѣхъ представляется время, натурою на трое раздѣленное, то есть на Настоящее, на Прошедшее, и на Будущее“ (26 стр.).

Момчиловъ (1868) не дава прѣка дефиниция, но тя може да се извлѣче отъ опрѣдѣлението на залога. Споредъ това у него глаголитѣ „означаватъ *състояніе* или *дѣйствіе* или *страданіе* на прѣдметъ." Тѣзи свойства обаче той изтъква не като сѫществени, а за да изкара тритѣ главни залози: срѣденъ, дѣйствителенъ и страдателенъ. У **Радуловъ**, чиято граматика отъ 1870 год. е съставена по руската граматика на К. Говорова, първата половина отъ дефиницията е почти еднаква съ тая на Неофита, но той употрѣбява вече „часть отъ рѣчь-тѫ," втората половина пъкъ гласи: която изражава дѣйствіе-то или състояніе-то на прѣдмета." Малко другояче гласи дефиницията у **Шишкова**. (1872): „Глаголътъ въ рѣчьта показва, че нѣкои или нѣщо сѫществува, сир. има го и дѣйствува или страдае." **Първановъ** (1870) опрѣдѣля глагола като „рѣчь, която показва работа."

Къмъ дефиницията на Груева **Панаретовъ** (1881) прибавя безъ нужда думитѣ: „или която (дума) служи за потвърждение." За тая прибавка, съ която той стои самичъкъ, Панар. е ималъ прѣдъ очи спомагателния глаголъ *съмъ*. Тази прибавка разбира се е излишна, защото колкото и формално да ни се прѣдставя значението на тоя глаголъ, той не се е лишилъ отъ функцията самъ отдѣлно да служи като сказуемо, нито той нито други глаголи, които значатъ *бивамъ* (Вж. Милетичъ „Синтактични въпроси" Учил. Прѣгл. IV. год. 829). По-подирнитѣ граматики даватъ дефиниции, които или сѫ идентични съ нѣкои отъ приведенитѣ, или и да се различаватъ въ нѣщо, но се свождатъ къмъ сѫщото. Изобщо обаче тѣ могатъ да се раздѣлятъ на двѣ категории: едни споредъ Груева и Първанова се задоволяватъ само да изтъкнатъ, че „глаголътъ показва дѣйствие или състояние," а други споредъ Момчилова прибавятъ къмъ това и думитѣ: „на прѣдметъ" или „на прѣдмета" (въ единств. или множ. число), или: „на нѣкое лице или на нѣкое нѣщо." Къмъ послѣднитѣ принадлежатъ граматикитѣ на **С. Илиева, Кесякова** и **Горова, Славейкова, Д. Мишева, Саламанова, Коджова**. Измежду тѣзи пъкъ нѣкои се различаватъ по нѣкои думи или по особния начинъ за изказване. Така напр. **Кесяковъ** и **Горовъ** (1882) изказватъ дефиницията, като да спорятъ съ нѣкого, който отрича, че глаголитѣ изказватъ състояние: „глаголитѣ *означаватъ* не само дѣйствие то, но и състояние то на прѣдметы тѣ." Споредъ Д. Мишева (1887) „думата, съ която *се именува* (?) дѣйствието, или състоянието на прѣдмета, *или дѣйствието, на което е подложенъ прѣдметътъ, се нарича глаголъ.*" Споредъ **Д. Ганчева** (1895) „глаголитѣ сѫ думи, които *именуватъ* дѣйствието

или състоянието на прѣдметитѣ.“ Коджовъ (1900) пъкъ прибавилъ (покрай дѣйствие и състояние) и „движение,“ като замѣнилъ думата „прѣдметъ“ съ „подлежащето:“ „Едни отъ глаголитѣ показватъ дѣйствие, а други състояние или нѣкое движение на подлежащето.“ (?) Споредъ Икономова „всичкитѣ думи, които показватъ, що върши прѣдметътъ, или въ какво състояние се намира, наричатъ се *глаголи*.“

Къмъ втората категория могатъ да се отнесатъ дефиницитѣ на Ат. Илиева и донѣкждѣ на А. Теодорова. Дефиницията на Ат. Илиевъ (1887) е сжщата като Първановата: „Думи, които *показватъ* нѣкоя работа (дѣйствие) се зовятъ *глаголи* . . .“ Споредъ А. Теодорова (донѣкждѣ като у Икономова), „сжщитѣ думи, които означаватъ, че нѣщо се върши *(става)* или е (сжществува), сж *глаголи*.“ Топковъ (1900) дава дефиниция, която подхожда само за понятието „опрѣдѣленъ глаголъ“, а не и за по-общото „глаголъ,“ за това сжщата дефиниция по Керна (Вж. и Милетичъ „Синтактични въпроси“ IV. стр. 790) у мене се отнася за „опрѣдѣления глаголъ.“

Нека сега кажемъ, че прибавкитѣ: „на прѣдмета,“ „на прѣдметитѣ“ и подобни споредъ Момчиловата дефиниция сж съвсѣмъ неумѣстни, защото има глаголи, каквито сж безличнитѣ, които не сочатъ на никакъвъ прѣдметъ. Отъ друга страна дефиницията „дума (или рѣчь), която означава (респ. показва, именува), дѣйствие или състояние“ или „думата, съ която *се именува* дѣйствие или състояние ..“, би могла да се приложи и къмъ глаголното име, за това би било добрѣ да се посочи като сжщественъ признакъ на глагола и врѣмето, обаче съ това дефиницията би станала дълга и непосилна за ученицитѣ отъ долнитѣ класове.

Наклонение и залогъ на глаголитѣ.

Отдѣлитѣ върху залога и наклонението на глаголитѣ сж изложени въ нашитѣ граматики най-неудовлетворително. Обстоятелството, че нѣма двѣ граматики, които напълно да сж съгласни както откъмъ дефиницитѣ на тия понятия, така и откъмъ числото и названията на залозитѣ и наклоненията, най-добрѣ показва това. Туй разнообразие и противорѣчие се дължи донѣкждѣ и на историческото развитие на понятията и терминитѣ „наклонение“ и „залогъ,“ и то като почнемъ отъ древна Гърция.

Първоначалниятъ зародишъ на туй, което днесъ наричаме наклонение се съдържа най-напрѣдъ въ изложението на стоицитѣ за разнитѣ видове изречения. Протагоръ (480—410 год. прѣди Христа)

се занимавалъ съ езика съ реторически цѣли, но по единъ начинъ, който е близу до собствената граматика и който води къмъ нея. Той различавалъ четири вида изречения: ἐυχολη (молба), ἐρώτησις (питане), ἀπόκρισις (отговоръ), ἐντολή (заповѣдь) и ги нарича πυθμένες λόγων (корени или собствено основни форми на рѣчьта). Сѫщо правѣли и другитѣ стоици. Раздѣлението на наклонения се основавало не на глаголната форма, а на значението. Споредъ туй различавали: повелително изречение (προστακτικόν), умолително (ὀρκικόν), проклинателно (ἀρατικόν), желателно (εὐκτικόν), прѣдположително (ὑποθετικόν), изяснително (ἐκθετικόν), привѣтствено (προσαγορευτικόν), учудително (θαυμαστικόν). Точно зето стоицитѣ не знаели граматическото понятие на наклонение, както и Протагоръ. Тукъ не се касае за глаголни форми, а за видове изречения въ служба на диалектичното разглеждане на сѫждението. Въпросътъ е този: какъ се отнасятъ тѣзи видове изречения къмъ истината и къмъ неистината. Това учение е послужило по-послѣ да се яви голѣмата бъркотия, която произлиза отъ смѣсването на логика съ граматика, както до скоро правѣли граматицитѣ, като основавали едната върху другата.

До александрийския периодъ на грѫцката книжнина терминитѣ ἔγκλισις (наклонение) и διάθεσις (залогъ) не сѫществуватъ. До това врѣме споредъ Steinthal дори името граматика не се е употрѣбяло въ днешния смисълъ на думата, защото до тогава не е имало граматика въ тоя смисълъ; тя се образувала тепърва при дълги борби и усилена работа, когато езикътъ самъ по себе станалъ цѣль за изучване (ср. Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Grichen und Römern). Въ граматиката на Дионисия Тракийски, която датира отъ този периодъ, намираме очеркъ на цѣлата почи граматическа терминология. Между другото тамъ е казано, че глагола съпровождатъ осемь отношения, παρεπόμενα, между които и ἐγκλίσεις (наклонения) и διαθέσεις (залози).

Наклонения, ἐγκλίσεις, сѫ: ὁριστική (изявително), προστακτική (повелително), εὐκτική (желателно), ὑποτακτική (подчинително), ἀπαρέμφατος (неопрѣдѣлено), Дефиниции Дионисий не дава. По-подирнитѣ перипатетици не признавали послѣднитѣ двѣ наклонения и поставили вмѣсто тѣхъ други двѣ: ἐρωτηματικόν (въпросително) и κλητικόν (звателно); не употрѣбили и термина ὁριστικόν, но ἀποφαντικόν. Тѣ все още имали прѣдъ видъ изречения, а не глаголни форми. Граматицитѣ съ право не се съгласявали на тия образи на изречението, защото не се изразяватъ съ особни глаголни форми. Тѣ намѣрили тепърва понятието „наклонение“, като взели при това

прѣдъ видъ и изоставенитѣ отъ философитѣ наклонения, именно coniunctiv и infinitiv.[1])

Както Аристархъ, означавайки наклонението съ общото ῥῆμα, проявява още борене за опрѣдѣлена категория, така, казва Щайнталъ, е съмнително, дали неговитѣ наслѣдници, които наричатъ наклоненията ἐγκλίσεις, вече дѣйствително сѫ схванали категорията имъ, защото дефиниция на наклонението тѣ не сѫ дали — тѣхното ἔγκλισις е само малко по-опрѣдѣлено отъ Аристарховото ῥῆμα. То означавало и означава още при Аполония съвсѣмъ общо измѣнение на дума или форма на дума. Граматицитѣ, които нарекли наклонението ἔγκλισις, наистина били по-близко отъ Аполония до дѣйствителностьта, ала и тѣ още нѣмали ясно съзнание, още търсѣли. И чакъ когато, съзнавайки недостатъкътъ на своето схващане, опитали да нарекатъ наклонението διάθεσις, както промѣнливо го нарича и Аполоний ту διάθεσις, ту ἔγκλισις, чакъ тогава категорията изпжква дѣйствително ясно въ съзнанието на граматицитѣ. И сега като мислѣли при ἔγκλισις не вече само на единъ начинъ на флексия, а на едно опрѣдѣлено понятие, тая дума можела да се употрѣбя тамъ, дѣто не се касаело за форма на наклонение, а за понятието, което се изразява чрѣзъ нея. И у Квинтилияна покрай термина *modus* се намиратъ употрѣбени и терминитѣ *status* и qualitates. Първиятъ отъ тѣхъ съотвѣтствува на ἔγκλισις, а послѣднитѣ на διάθεσις.[2])

---

[1]) Философитѣ говорятъ за ἐρωτηματικός, ὑποθετικός и т. н., sc. λόγος. Аристархъ, учитель на Дионисия Тракийски, наопаки показва прѣхода отъ изречението, λογος-а, къмъ формата на думата: той говори за εὐκτικόν, προστακτικόν въ срѣденъ родъ, защото допълня ῥῆμα (глаголъ). И терминътъ ἀπαρέμφατον, infinitiv, sc. ῥῆμα, е отъ него. Това вече е сѫщинска граматическа категория. Съ него ясно се изразява, че инфинитивъ е собствено идеята на глаголното значение, ἔμφασις-ъта на глагола, безъ прибавки, παρεμφάσεις. За прибавки той е считалъ наклонението, лицето и числото. (Вж. Steithal. Geschihte der Sprachwissenschaft bei den Grichen und Römern II. 130.). Малко по-опрѣдѣлено се схваща понятието „наклонение“ и терминътъ ἔγκλισις отъ Дионисия Халикарнаски (29 год. прѣди Христа). Той съпоставя така нареченитѣ ὀρθά (прави) и ὕπτια (косвени) не въ стоически смисълъ като актива и пасива, но подъ ὀρθά той разбира сегашнитѣ форми на глагола. Послѣ това се споменуватъ отъ Дионисия наклоненията, ἐγκλίσεις. Вѣроятно споредъ неговия възгледъ така нареченитѣ ὕπτια се отдѣлятъ изпърво въ ἐγκλίσεις, а тѣзи въ χρόνοι, защото той противопоставя τὰ ὀρθά на ἐγκεκλιμένα или ὕπτια въ противоположность на индикативъ презенсъ.

[2]) Като какво е разбиралъ Аполоний подъ думата διάθεσις, може да се угади отъ начина, по който той употрѣбя тая дума, защото той никѫдѣ не е дефиниралъ понятието, изразено съ нея. У него тая дума означава първо съвсѣмъ общо дѣйствие или състояние и означава сѫщностьта на глагола съвсѣмъ тъй като πρᾶγμα (нещь). Отъ πρᾶγμα се различава само по това, че послѣдната означава сама за себе си станалото, когато διάθεσις означава станалото като дѣйствие или страдание на едно лице. Слѣдователно въ διάθεσις лежи отношение на едно лице къмъ нѣщо или къмъ една работа,

Простата промѣна на термина, т. е. употрѣбата само на ἔγκλισις за наклонение е подѣйствувала. Терминътъ е билъ усвоенъ за винаги въ туй значение по причина на постоянното стремение да се установятъ терминитѣ. За несъобразно считали вече, съ единъ

която се върши или се търпи отъ него, или отношение на лице, посрѣдствомъ дѣйствието къмъ друго лице или вещь — накжсо къмъ единъ обектъ или субектъ.

Сжще така стои работата, когато διάθεσις означава наклонение, въ който случай всѣкога се прибавя ψυχική или подобно прилагателно. И тогава διάθεσις означава отношение, именно отношение на говорещето лице къмъ лицето на глагола. Индикативъ, ὁριστική, означава ὁρίζειν; субектътъ на глагола е ὁριζόμενον, говорещиятъ — ὁρίζων. Въ императивъ сжществува отношение на говорещия къмъ лицето, на което се заповѣда. При оптативъ говорещиятъ желае и отъ нѣкого се желае. Въ първо лице на глагола лежи отношение на говорещето лице къмъ самаго себе си. Ала въ наклонението нѣма нужда да се изразява всѣкога отношение на говорещето лице, а може съвсѣмъ добрѣ да бжде отношение на третьо лице къмъ друго третьо, когато именно изказваме чужда рѣчь, желание или заповѣдь. Има и другъ възгледъ при тълкуване на понятието διάθεσις, защото послѣдньото означавало сжщеврѣменно отношение на лицето къмъ самата работа, което е възможно само при непрѣходнитѣ глаголи. Така напр. Аполоний казва, че въ изречението οἰμώξειε Πηλεύς, ὅς ποτε ἐγήθεεν сжщото лице има два διάθεσις-а. Така и наклонението може да се схване като начинно отношение на лицето къмъ дѣйствието. Това схващане Аполоний изказва самъ: τὸ γὰρ γράφοιμι εὐχή ἐστι πράγματος τοῦ γράφειν, т. е. въ γράφοιμι лежи между говорещия и дѣйствието отношение на желание.

Споредъ туй трѣбва да се признае за дѣйствителенъ възгледътъ на Аполония, че той въ двойно различни случаи разпознава въ наклонението двойно отношение. Въ първо лице на оптативъ и индикативъ именно той вижда διάθεσις на субекта къмъ дѣйствието или къмъ състоянието. Стои ли глаголътъ въ другитѣ двѣ лица, то има διάθεσις между говорещето лице и лицето на глагола. Не може слѣдователно да се каже, че Аполоний е взималъ διάθεσις, когато то е означавало наклонение, изключително въ пасивно значение, т. е., че той е ималъ прѣдъ видъ само изразеното въ глагола лице, на което се заповѣдва нѣщо, или отъ което се желае нѣщо, или което се опрѣдѣля, а не и говорещето лице, което изказва, желае, заповѣдва. Наопаки той всѣкога е мислилъ и за двата случаи и е схващалъ διάθεσις-а като разпространенъ и върху двѣтѣ лица, сир. двойно — като дѣйствие отъ една страна и страдание отъ друга. Това показва прѣди всичко самото понятие διάθεσις изобщо, което въ сжщность означава дѣйствие, ἐνέργεια, и страдание, πάθος. Това се вижда и отъ други изказвания, особено относително въпроса, дали императивъ може да има първо лице. На този въпросъ изпърво се отговаряло отрицателно, защото е явно, че всички обращения прѣдполагатъ двѣ лица: ὡς αἱ κλητικαὶ ἐν δυσὶ προσώποις καταγίνονται, τῷ τε προσκαλοῦντι καὶ τῷ προσκαλουμένῳ, И така сжщо: πᾶν προστακτικὸν ἐκ προσώπου ἐπικριτοῦντος συνέστηκεν ὡς πρὸς ἐπικρινόμενον. Който заповѣдва и комуто се заповѣдва слѣдователно трѣбва да бждатъ различни лица: κεχωρίσθαι φασὶ δεῖν τὸν προστάσσοντα τοῦ προστασσομένου, което не е така при първо лице на повелителного наклонение. Трѣбва още да споменемъ, че наклонение се нарича отъ Аполония и ψυχικὴ ἔννοια, дѣто ἔννοια означава понятие и само една часть отъ съдържанието на глаголната форма, именно психическата часть, т. е. *начина*.

При по-подирнитѣ граматици се срѣща други възгледъ за наклонението. Докато Аполоний отъ двѣтѣ лица, съдържащи се въ начинното διάθεσις, изтъква лежащето въ личното окончание пасивно лице тъй силно, че активното, говорещето остава съвсѣмъ на заденъ планъ, граматицитѣ отнасятъ наклонението изключително тъкмо на говорещето лице. Понятието „наклонение“ се означава отъ тѣхъ като προαίρεσις, βούλησις, βούλημα, θέλημα ψυχῆς (воля, желание на душата). Тѣ съвсѣмъ напуснали термина διάθεσις за наклонение, като ограничили неговото значение върху залога на глаголитѣ, а за наклонение почнали да употрѣбятъ само ἔγκλισις, която дума намѣпили и по значение. Въ ἔγκλισις лежи споредъ туй по-подирно мнѣние намѣрението на говорещия, дали иска да изкаже нѣщо, или да заповѣда, или нѣщо желае.

терминъ διάθεσις да означавать двѣ толкова различни отношения, като наклонението и залога на глаголитѣ.[1])

Граматицитѣ приимали петь наклонения. На реда имъ, ἡ τάξις, отдавали голѣмо значение, макаръ че всичкиятъ споръ върху туй е безъ никакво значение. Дионисий Тракийски не казва нищо върху по-близкото опрѣдѣление на наклоненията. Всичко, което се знае, е отъ синтаксиса на Аполония Дисколосъ. Тамъ тѣ сж дефинирани въ този редъ: 1. ἀπαρέμφατος (неопрѣдѣлено), 2. ὁριστική (изявително), ὑποτακτική (условно), διστακτική (подчинително), ὑποθετική (прѣдположително). Редътъ у Дионисия, както видѣхме, е други. Освѣнъ това има разлика и въ названията.[2])

[1]) Съ това граматицитѣ се освободили отъ детерминирането. Думата διάθεσις дала поводъ да се приеме отношение между двѣ лица — едно дѣйствуваще и едно страдаще. Такова нѣщо не се упражнявало вече отъ ἔγκλισις. Но понеже тая дума сега нѣмала първоначалното си значение на наклонение, каквото били навикнали да свръзватъ съ нея, то въ нея потърсили специалното отношение къмъ наклонението. Тя обаче има отношение само къмъ едно лице, така че прѣстанали да гледатъ сжщностьта на наклонението въ отношение между двѣ лица, а търсѣли тази сжщность само въ едно лице. Това — лицето, можеше да бжде, разбира се, и въ личното окончание, слѣдователно пасивното, и тогазъ би остали при Аполоний. Тѣ наопаки направили говорещето лице носитель на наклонението, което, може би, има своята причина въ една външность.

[2]) Инфинитивъ собствено не се считалъ отъ нѣкои за наклонение. Липсвало му модалность, лице и число, както на причастието, затова го взимали за нарѣчие, произведено отъ глаголъ. Споредъ Аполония инфинитивъ е ῥῆμα γενικώτατον или ἔγκλισις γενικωτάτη, който лежи въ основата на всички наклонения. Въ сравнение съ опрѣдѣленитѣ наклонения му липсвали само παρακολουθήματα-та на глагола. По-важно е, дѣто нѣкои (напр. Трифонъ) твърдѣли, че инфинитивъ съ членъ не е друго освѣнъ име — отглаголно име, ὄνομα τῶν ῥημάτων. Аполоний наопаки мисли, че инфинитивъ всѣкога е глаголно име, ὄνομα ῥήματος, и че членътъ може да настжпи и тамъ, дѣто инфинитивъ споредъ Трифонъ е глаголъ: по-обичамъ да ходя (ходенето), отколкото да стоя (стоянето). Понеже идеята на глагола е дѣйствие, πρᾶγμα, то инфинитивъ е ὄνομα πράγματος. Но инфинитивъ е глаголъ, понеже носи самъ по себе залога на глагола и врѣмената. Противорѣчието на Аполония произлиза отъ туй, че той разглеждалъ инфинитива отъ двѣ едностранчиви гледища. Логически погледнато инфинитивъ се явява като име ὄνομα, споредъ своята звукова форма пъкъ инфинитивъ е глаголъ. Това противорѣчие той мислѣлъ да примири съ името ὄνομα ῥήματος, понеже поставялъ противоположноститѣ тъкмо една до друга.

Стоицитѣ наричали особено инфинитивъ ῥῆμα, докато другитѣ наклонения за тѣхъ сж κατηγορήματα, сказуеми. Инфинитива, макаръ да не може да служи за предикатъ, все пакъ не го отдѣляли отъ глагола. Наконецъ трѣбва да се забѣлѣжи за инфинитивъ, че нѣкои граматици го направили особена часть отъ рѣчьта, а нѣкои латинци го наричали modus perpetuus.

Индикативъ наричали още finitivus или definitivus или pronontiativus, грыцки ἡ ὁριστική. Въ него лежи потвърдение, ὁρισμός, κατάφασις, συγκατάθεσις, че изразената въ глагола πρᾶγμα е дѣйствителна, потвърдение на екзистенцията, ἡ ὕπαρξις. Индикативъ διανοεῖσθαι означава това, което и ὑπάρχει ἐν ἡμῖν τὸ λογιστικόν. Затова казва Присциянъ, че инфинитивъ означава субстанцията или есенцията на работата: substantiam sive essentiam rei significat. Римскитѣ граматици опрѣдѣляли индикативъ като абсолутенъ modus.

По индикативъ слѣдвалъ оптативъ, послѣ императивъ. Последниятъ стоялъ подиръ оптативъ, защото е по-малко пъленъ въ своитѣ форми, но прѣдшествувалъ подчинителното наклонение (subiunctivus), защото образува самостоятелно пълно изречение.

Нѣкои искали да нарекатъ подчинителното наклонение διστακτική, защото напр. ἐὰν γράφω изразява съмнѣние, δισταγμόν, дали ще стане дѣйствието. Но Аполоний за-

Въ славянската книжнина понятието „наклонение“ се явява пръвъ пжть подъ термина „изложение“ въ статията „за осемьтѣ части на рѣчьта.“

Между другото въ казаната подъ горния надсловъ статия четемъ слѣдньото:

„Нинѣ же послѣдующа рѣчи скажемь, ꙗже соуть се· изложеніе, залогь, виды, начрьтаніа, числа, ѡразы, врѣмена и соупроужьства.

Изложеніе же ѥсть се· волꙗ доуши износима гласомь, рѣчїю ꙗвлꙗема. волꙗ же доуше вь сихь петь словь ѡбьдрьжить се· вь повелѣнномь, въ молитвьномь, вь выпросномь, вь звателномь, въ повѣстномь, ꙗже изложенїа наричють се.“ (стр. 332 отъ Изслѣдованія).

Въ отдѣла за наклонението нашата статия, която по мнѣнието на професора Ягича е компилация, прѣдставя прѣводъ отъ съчинението на ония граматици, които считали инфинитивъ и за наклонение и за име, понеже по-надолу четемъ:

„ѥсть же и дроугое изложеніе, еже зоветь се неѡбавно. не бо можеть изьꙗвити само ѡ себѣ лица ли врѣмене или залога ни же иное кое послѣдующихь рѣчи. сего ради *честь* ѥгда и *име* нарицаеть се. тѣмь же и различіе (сир. членъ) именоу пріемлють, ꙗко же се· еже *чисти* пользно, еже *пѣсти* потрѣбно, ѥже *играти* оукорно.“

Проф. Ягичъ напразно се мжчѝ да намѣри паралели на тая статия въ съчинения отъ обикновената граматическа теория, застжпвана отъ граматицитѣ Аристархъ, Аполония, Дионисий Тракийски и отъ тѣхнитѣ послѣдователи. Сега става явно, поне що се отнася до тоя отдѣлъ, сирѣчь до отдѣла „изложение,“ че нашата статия прѣдставя прѣводъ не изъ съчиненията на граматицитѣ, а изъ

бѣлѣжва, че съмнѣнието лежи въ прибавения съюзъ, слѣдъ който сжщностьта на наклонението не може да се опрѣдѣли. Този съюзъ освѣнь това не е единственията, съ който се свързва това наклонение. Само туй е свойствено на subiunctiv, че всѣкога иска нѣкои съюзъ.

Аполоний е билъ наклоненъ да приеме още едно наклонение ὑποθετικὴ ἔγκλισις, не conditionalis, a hortativus споредъ Диомедесъ, наречено отъ други συμβουλευτική. То има само 1. лице единствено и множествено число и се схожда по форма съ subiunctiv, затова по-послѣ го махнали.

Въ свързка съ наклоненията, именно съ инфинитивъ, разгледвали още двѣ форми, които принадлежатъ на латинския езикъ и които грьцкиятъ не познава. Това сж gerundium и supinum. И двѣтѣ имена означавали у старитѣ сжщото. Името supinum е отъ Probus, както бѣлѣжи Диомедесъ. Плиний го е считалъ за нарѣчие. Освѣнъ името gerundium се срѣща и modus gerundii. Gerundium било образувано споредъ Присцианъ по аналогия на причастията, нарѣчията и пр.

Въ свързка съ наклоненията брояли и безличния глаголъ, който се образува отъ 3. лице passiv: vivitur, statur.

съчиненията на стоицитѣ и на философитѣ, които, както видѣхме, имали въ съображение разни видове изречения, а не форми на глагола. Както относително реда на наклоненията, така особено и относително названията на последнитѣ нашата статия почти напълно е съгласна съ изложенията на стоицитѣ и съвършено се различава въ туй отношение отъ Дионисия и другитѣ граматици.

Въ една, може би, прѣправка на статията за осемьтѣ части на рѣчьта, изложена на въпроси и отговори, се дава единъ видъ друга дефиниция на понятието изложение (ἔγκλισις):

„Что есть изложеніе; ѿ. изложеніе наричется слово совершено обавляющее хотѣние чл҃вка сицевыми рѣчми· гд҃и· помози ми и спаси мѧ... Обдержитъ же сѧ изложеніе в пѧти словесѣ. в повелително, в молитвеном, в вопросно, в звателно, в повѣстно.

Въ граматическото съчинение на Константина гръцкия терминъ ἔγκλισις се прѣдава съ „званіе“ (Вж. Ягичъ. „Изслѣдованія“ 483).

Въ славянски текстове отъ латински източникъ за понятието „наклонение“ не се употрѣбя вече „изложение,“ а „чинъ“ наравнѣ съ „залогъ“ — сѫщото нѣщо, което вече видѣхме и въ гръцката респективно латинската граматическа книжнина. Така напр. въ единъ такъвъ текстъ четемъ между друго, че граматиката „бесѣдуетъ ѡ врѣменехъ и *чинѣхъ*“ (821 въ Изслѣдованія) и послѣ на друго мѣсто, като говори за глагола — „слово,“ пита: „качество словное в чом есть?“ и отговаря: „въ *чинѣхъ* или въ *залозѣхъ; чинове* или *залоги* кои сѫть; ѿ. *указателныи*, ꙗко чту, *повелителныи*, ꙗко чти, *желаемыи*, ꙗко да быхъ челъ, *сложныи*, ꙗко егда чту *некончалны* ꙗко чести, *безличныи*, ꙗко чтетсѧ (839—840).

Терминологията на наклоненията, казва Вейсманъ (Вж. Журналъ Мин. Нар. Просвѣщ. 1899. VII. 121), рано се установила въ руската граматика. У Мелетия Смотрицки, разбира се. се наброяватъ още 6 наклонения: освѣнъ общеприетитѣ четири, още молитвено (εὐκτική) и подчинително (да бію). Но вече въ ръководството къмъ граматиката на Копіевича (издадено въ 1706. г.) се привождатъ всичко 4 наклонения: *изявително, повелително, сослагателно* и *неопрѣдѣлено*.

Нашата граматическа книжнина отъ възраждането насамъ почва, може да се каже, съ появата на граматиката на Неофита Рилски въ 1835 г. При съставянето на своята граматика, както се вижда отъ всичко, О. Неофитъ се е ползувалъ отъ гръцки и главно отъ руски граматики. Това явно личи отъ много факти. Той на нѣколко мѣста цитира съчинението на Калайдовича „Іоаннъ Екзархъ

български.“ Споредъ проф. Шишмановъ, Неофитъ Р. е ималъ и граматиката на Смотрицки. И О. Неофитъ като Копіевича привежда сжщитѣ четири наклонения: *изявителное* (есмь), *повелителное* (бывай?), *сослагателное* (ако самь) *неопредѣленое* (быти), ала само за спомагателния глаголъ. За другитѣ глаголи обаче той дава примѣри и за *подчинително* наклонение (ако продумахъ, ако вдигнахъ) а „сослагателното“ наклонение идентифицира съ желателното: дано продумахъ, дано вдигнехъ.

Христаки Павловичъ, чиято граматика (II. издание отъ 1845) въ всѣко отношение стои по-долу отъ Неофитовата, познава три наклонения: *изявително, повелително* и *неопрѣдѣлено.*[1]) Иоакимъ Груевъ, ученикъ на Найдена Геровъ, който пъкъ бѣ училъ при Неофита, въ своята „Основа за блъгарскж граматика“ отъ 1858 г. дава примѣри само за *изявително* и *повелително* наклонение (но въ „Начала отъ блъгарска граматика“ отъ 1869 год., види се, подъ влиянието на явилитѣ се прѣзъ тая междина граматики, прибавя още двѣ наклонения: *условно* (пѣйвамь, плетвамь, бихъ плелъ) и *подчинително* (да стана). Въ граматиката на Войниковъ отъ 1864 г. намираме четири наклонения: *изявително* (четж), *повелително* (пиши), *сослагателно* (ако има вода, *пійвамъ)* и *подчинително (желаж да четж).* Ив. Момчиловъ въ своята „Граматика за новобългарскыя языкъ“ отъ 1868 год. приима тоже четири наклонения, ала това наклонение, което Войниковъ счита за *сослагателно,* той съ по-голѣмо право го нарича *условно (сѣдвамъ,* ако ме поканишъ). При това той въ една бѣлѣжка споменува и за остатъцитѣ отъ старото *неопрѣдѣлено* наклонение. Радуловъ, чиято „Начална граматика“ отъ 1870 год. е съставена по руския авторъ К. Говорова, не е могълъ да се рѣши въ полза на едното или на другото название, та употрѣбява и двата термина „условно“ или „сослагателно“ *(чекала быхъ* те до пролѣть). Иначе другитѣ названия сж сжщо като у Войникова респ. Момчилова. И Т. Шишковъ въ своята „Начална българска грамматика“ отъ 1872 год. дава сжщитѣ названия като Момчиловъ само въ другъ редъ.

Едно значително отклонение отъ досега споменатитѣ граматики прави Първановъ (или както той се пише Прьванов) въ своя „Извод из българска-та граматика“ отъ 1870 год., който се опита да при-

[1]) Слѣдъ граматиката на Хр. Павловича иде по редъ „Grammatik der bulgarischen Sprache“ отъ А. и Д. Кириакъ Цанковъ отъ 1852 г., но тя (както по-послѣ и граматиката на Горбанова) не е имала влияние у насъ, защото е на нѣмски езикъ и при това написана съ други — практически цѣли на изучване бълг. езикъ отъ нѣмци.

сади у насъ сръбската граматическа терминология. У него *наклонение* се нарича *начинъ*, както е на сръбски споредъ латинското *modus*. И той различава четири *начине*, ала тѣ носятъ съвсѣмъ други — сръбски названия: *неотрѣден* (писати, днесъ: да пишѫ), *отрѣден* (четѫ), *заповѣдателенъ* или *заповѣденъ* (пѣй) и *условенъ* (сѣдвам).

И по-нататъкъ числото на наклоненията се колебае между двѣ и четири, и то не само въ граматики, които сѫ излѣзли вече изъ употрѣбение, но и въ такива, които и днесъ служатъ за учебници въ нашитѣ училища. Така напр. въ граматиката на Т. Икономова намираме три наклонения: *изявително* (писвамъ), *повелително* (пиши) и *условно* (ако *би дошелъ, завелъ бихъ, ако знаехъ).* У О. Илиева (по-послѣ Сирмановъ), чиято „Начална граматика" отъ 1882 год. е съставена по Тихомирова, се наброяватъ сѫщитѣ наклонения като у Момчилова; така е и у Косяковъ и Горовъ, у Мишева (изд. отъ 1892), Саламанова (1895), Добри Ганчева (1895) и Коджова. Панаретовъ (1881) изброява при дефиницията сѫщитѣ 4 вида наклонения: *изявително, повелително, условно* и *подчинително*, ала въ спрежението у него личи *сослагателно* наклонение надъ форми като *бивамъ, быхъ, бы, пивамъ* и пр., отъ което слѣдва, че той идентифицира това съ условното наклонение. Ив. Славейковъ въ своята „Малка практическа грамматика" (1883 год.) приима *двѣ* главни наклонения: *изявително* и *повелително*, но по-нататъкъ нищо не говори. Въ „Началната практическа граматика" (отъ 1887 год.) на Ат. Илиева, който като Първанова се води по сръбски граматики, намираме сѫщо така само два начина: *опрѣдѣленъ* и *заповѣденъ*. Граматиката е прѣдназначена за отдѣленията, вслѣдствие на което вѣроятно Ат. Илиевъ се е ограничилъ само съ тѣзи двѣ наклонения, защото ние виждаме, че въ слѣдната година въ своя „Синтаксисъ на българския езикъ" (1888 год.) той вече изброява покрай горнитѣ два начина още и *условенъ* и *неопрѣдѣленъ*. Наредъ съ тѣзи названия Ат. Илиевъ употрѣбява за пояснение въ скоби и по-общеупотрѣбителнитѣ, въведенитѣ отъ Момчилова. Матеевъ и Симовъ (1898) употрѣбяватъ сѫщо тъй *начинъ* за наклонение и сѫщитѣ названия като Ат. Илиевъ; у тѣхъ липсва само *неопрѣдѣленъ* начинъ (гр. за I. кл.). И Топковъ въ учебника за II. кл. (1900) употрѣбя *начинъ* и приима три наклонения, ала си служи съ по-общитѣ названия: *изявителенъ, повелителенъ* и *условенъ*. Въ своята „Синтакса" отъ 1899 год. обаче на стр. 8. той говори за „подчинително наклонение." А. Теодоровъ (1899 год.) задържа термина *наклонение*

както и названията *изявително, повелително, условно* и *неопрѣдѣлено,* за послѣдньото обаче той говори само въ една забѣлѣжка, така че у него въ сѫщность има само три наклонения, което той изрично твърди на стр. 153. Така е и у автора.

Както се вижда отъ горньото, нашитѣ граматики изобщо, както излѣзлитѣ вече изъ употрѣбление, така и онѣзи, които и днесъ служатъ за учебници и рѫководства, не се схождатъ не само откъмъ названията на наклоненията, но и откъмъ числото имъ. Дори нѣщо повече. Неофитъ Рилски счита „ако самь" напр. за „сослагателно (или желателно)" наклонение отъ една страна, а „ако продумахъ" — за подчинително отъ друга. По-подирнитѣ негови ученици и послѣдователи, като Груевъ напр., считаха изрази като „да пиша" (въ фрази като „искамъ да пиша" напр.) за *подчинително* наклонение, до като други (Първановъ напр.) ги наричаха *неотрѣденъ* (сир. неопрѣдѣленъ) начинъ. Освѣнъ това една и сѫща форма едни считали за *сослагателно* други за *условно* наклонение. Всичко това е произлѣзло главно отъ слѣпото подражание на чужди граматики, при което се взимало прѣдъ видъ не формата, а значението. Едни граматици напр. сѫ имали прѣдъ видъ гръцкото ὑποτακτική да речемъ, други френското subjonctif, трети нѣмското или латинското coniunctiv и т. н. и сѫ гледали, какъ се прѣвеждатъ съотвѣтнитѣ форми отъ тия наклонения. Едни намѣрили, че се прѣдаватъ съ *да* прѣдъ глаголъ въ изявително наклонение, други съ *ако* и т. н. Така се е явило безъ нужда „подчинително" респективно „желателно" наклонение, както въ рускитѣ граматики, така и у насъ.

Въпросътъ съ наклоненията на глагола въ нашия езикъ се рѣшава много лесно, като се зематъ прѣдъ видъ само формитѣ на глагола. Нашиятъ езикъ има особени глаголни форми само за три наклонения: изявително (плета), *повелително* (плетѝ) и *условно* (плетвамъ), като не броимъ, разбира се, нащърбената форма *иле* отъ старото неопрѣдѣлено наклонение *плести*. По такъвъ начинъ нѣмаше да фигурира днесъ въ нѣкои граматики безъ нужда „подчинително наклонение" и дори още и „желателно" или „сослагателно" и т. н. При това нѣма защо да си играемъ и съ термина „наклонение," който вече отдавна е влѣзълъ въ употрѣбение, и да го замѣняваме съ „начинъ," както се опита да направи това още Първановъ и както се подима сега и отъ други. Нека имаме прѣдъ видъ, че неустановеностьта на граматическата терминология у насъ въ висока степень спъва обучението и успѣха по матерния ни езикъ.

Отецъ Неофитъ и Хр. Павловичъ не даватъ дефиниция за наклонението. Груевъ (1858) дава слѣдньото опрѣдѣление: „Дѣйствие-то ся изрича или изявително съ показване врѣмято, като: ты ходишь, или повелително съ заповѣдванье да се врьши дѣйствие-то (ходи, пиши). Тыя различны начины, по които ся казва дѣйствие-то, наричатъ *наклонение*". Слѣдователно той го опрѣдѣля като начинъ, по който се казва дѣйствието. Войниковъ, Момчиловъ, Радуловъ, Първановъ, Шишковъ, Икономовъ, С. Илиевъ, Кесяковъ и Горовъ, Ат. Илиевъ не даватъ никаква дефиниция. Споредъ Панаретова „наклонение на единъ глаголъ се казва тази негова форма, която означава начинъ-тъ на дѣйствие-то или състояние-то на глагола". Споредъ тая дефиниция едвали бихме очаквали отъ него да говори и за подчинително и даже съслагателно наклонение. Споредъ Ив. Славейкова „наклонението показва какъ се върши (?) дѣйствието". Дефиницията на Мишева (1892) гласи: „Разнитѣ глаголни образи, съ които говорещето лице утвърждава или отрича нѣкое дѣйствие или състояние, или съ които изрича желание, заповѣдь, възможность за извършване нѣкое дѣйствие или състояние, или съ които се изрича зависимость на едно дѣйствие или състояние отъ друго се нарича *наклонение*". Добри Ганчевъ е приспособилъ частитѣ на тая дефиниция като опрѣдѣления на разнитѣ видове наклонения, както е направилъ и Мишевъ. Споредъ Саламанова „наклонение се нарича *свойството на глагола да показва, по какъвъ начинъ е изказано или съобщено дѣйствието.*" У А. Теодорова дефиницията гласи: „начинътъ, по който се изказва глаголното дѣйствие отъ лицето, което говори въ изречението, се казва наклонение". Въ дефиницията на Коджова има прилика съ дефиницията на Панаретова: „Различнитѣ форми, въ които се употрѣбяватъ глаголитѣ, за да покажатъ начина на дѣйствието (или състоянието), се наричатъ наклонение". Топковъ не дава дефиниция — той нарича наклонението като Първановъ и Илиевъ *начинъ за изказване.*

Понеже е явно, че дѣйствието респ. състоянието на глагола всѣкога се изказва отъ *говорещето* лице, то споредъ мене е достатъчно да се каже: „начинътъ, по който се изказва дѣйствието или състоянието на глагола, се нарича *наклонение*", безъ прибавка на думитѣ: „отъ лицето, което говори въ изречението", както е сторилъ г. А. Теодоровъ, като при това въ новъ редъ се поясни, че за изказване различнитѣ начини глаголътъ си има и различни форми.

Не безъ важность и интересъ сѫ и разнитѣ дефиниции на отдѣлнитѣ видове наклонения, затова ги навеждаме тукъ линия почти изцѣло.[1])

[1]) Въ изявително наклонение споредъ Груева „дѣйствие-то ся изрича *изявително* съ показванie врѣмя-то, а въ повелително — *повелително* съ заповѣдванie да ся върши дѣйствие-то“. „*Изявително* наклонение, споредъ Войникова, изявява просто, какво се върши, какво ся вършило и какво ще ся върши; *повелително-то* изрича повеление, волѭ, щенie, за да стане нѣкое дѣйствие; *сослагателно-то* показва вричанье или съгласие да стане нѣкое дѣйствие; *подчинително-то* показва, че дѣйствие-то зависи отъ друго дѣйствие“. Малко другояче се опрѣдѣлятъ наклоненията у Момчилова: „*изявително-то* изрича дѣйствие *положително* и *независимо; повелително-то* изрича *повеление, побужденье,* или *моление*, за да стане едно дѣйствие; *условно-то* изявява *желание* или *възможность* по нѣкакво *условие;* подчинително-то изрича дѣйствие-то зависимо отъ друго, на което бива подчинено“. Първановъ: „Неотрѣденъ (начинъ): когато се говори неотрѣдено; *отрѣденъ* показва, че работата става *наистина*; *заповѣдателенъ* показва *заповѣдванье, побужданье* или *моленье; условенъ* показва, че една работа би станала, ако напрѣдъ станѣше друга.“ Радуловъ: „*Изявително-то* накл. разказва (?) за дѣйствие-то на прѣдмета, *повелително-то* изрича (?) отъ страна на говорящето лице *повеление молбѫ, желание, совѣтъ* да ся извърши дѣйствие-то; за изричанie на *прѣдполагаемо* или *възможно* само дѣйствие, което може да ся случи, а може и да не ся случи, или което можало да ся случи, но не ся случило и вече нѣма да ся случи, въ други-тѣ языци има особо наклонение — *условно* или *сослагателно*, но у насъ го нѣма, а ся образува описателно съ *быхъ* и *щяхъ; подчинит.* накл. изрича дѣйствие-то на прѣдмета всякога *подчинено*, или зависимо отъ друго дѣйствие.“ Шишковъ: „Изявител. накл. *присвоява*(?) на прѣдмета какво-годѣ дѣйствие или състояние, *условно накл.* показва желание, согласие или условие и сумнѣние за нѣкое дѣйствие“. Останалитѣ като у Момчилова. „Икономовъ (1881): Като говоримъ за дѣйствието, ний можемъ да говоримъ съ различни намѣрения. Ний можемъ или да разказваме за него, че става, станѫло е и ще стане, или да повѣляваме и да пожелаваме да стане, или да полагаме, че би станѫло при нѣкакви условия — станѫло би, ако би станѫло по-напрѣдъ друго нѣкое дѣйствие. Отъ това у глаголитѣ има н а к л о н е н и я: изявително, повелително и условно. *Изявително* наклонение разказва, че дѣйствието става, ще стане, или вече станѫло (писвамъ? ще писвамъ). Въ *повѣлителното* накл. се показва отъ страна на лицето, което говори, повѣление, молба, желание или съвѣтъ да стане дѣйствието (пиши!). *Условното* наклонение показва или прѣдположение, че дѣйствието може да стане, или че то ще стане, ако по-напрѣдъ или по-сетнѣ стане друго дѣйствие. (Азъ излъгвамъ Петра). Въ старобълг. языкъ има и друго наклонение, което се нарича: *неопрѣдѣлено*, защото съ него само се именува дѣйствието, безъ да се показва кой дѣйствува и кога“.

Панаретовъ: *Изявит. накл.* са употрѣбява въ *прямы* и *независими утвърждения* или въ питания; *повел. накл.* са употрѣбява, когато *заповѣдвамы, насърдчавамы* или *са молимъ*; *условно накл.* са употрѣбява, за да изразимъ утвърждение по единъ условенъ начинъ; *подчин. накл.* са употрѣбява да изразимъ, че дѣйствието на глагола зависи отъ или е подчинено на нѣкое друго дѣйствие“. С. Илиевъ: „*Изяв. наклонение* показва (изявява), че дѣйствието се върши, вършило се е или ще се върши; *повелително накл.* показва *заповѣдь, желание, молба* или *запрещение; условно накл.* показва, че дѣйствието може да стане, ако прѣди или подиръ него стане друго дѣйствие; *подчинителното наклонение* показва, че дѣйствието зависи отъ друго дѣйствие“. Косяковъ и Горовъ: „когато единъ глаголъ показва *заповѣдь* или *молба*, казва ся, че стои въ *повел. накл.*; когато глаголътъ показва нѣкакво *условие*, то ся поставя въ *условно накл.;* когато глаголътъ показва, че дѣйствието или състоянието зависи отъ друго дѣйствие или състояние, то ся туря въ *подчинит. накл.* (За изявително нѣма дефин.). Ив. Славейковъ: „*Изяв. накл.* явява (?) нѣкакво дѣйствие; *повелително накл.* заповѣда (?) да стане нѣкое дѣйствие“. Ат. Илиевъ: Кога глаголътъ изказва минѫло, или сегашно, или бѫдѫще врѣме, тогава той стои въ *опрѣдѣленъ начинъ;* кога глаголътъ изказва заповѣдь или молба, тогава стои въ *заповѣденъ* начинъ“. Д. Мишевъ: „*Изявит. накл.* утвърждава или отрича прѣко именуваното дѣйствие или състояние(?); *повелителното накл.* изрича *заповѣдь, желание* или *молба* за извършване именуваното дѣйствие(?) или състояние;

Споредъ Дионисия Тракийски има три залози: διαθέσεις δέ εἰσι τρεῖς ἐνέργεια, πάθος, μεσότης. Лицата, отъ които излиза дѣятелностьта, се наричатъ у Аполония διατιθέντα, а тѣзи, които чрѣзъ нея страдатъ — διατιθέμενα и διατεθέντα. Сжщото значение като διατιθέναι и διατίθεσθαι има ἐνεργεῖν и ἐνεργεῖσθαι, а така се наричатъ и лицата ἐνεργοῦντα и ἐνεργούμενα. По-нататъкъ Аполоний изтъква противоположностьта между ἐνέργεια и πάθος — първата припада на именителенъ, а πάθος на косвенитѣ падежи. Понеже думата διάθεσις сама по себе означавала дѣйствие безъ отношение къмъ дѣйствуване и страдане, то тя получила за по-близко опрѣдѣление прилагателно — ἐνεργητική или παθητική. Между тѣмъ Аполоний употрѣбялъ ἐνεργεῖν и ἐνέργεια и въ общо значение на ποιεῖν и πρᾶγμα. Той нѣма терминъ за непрѣходнитѣ глаголи, които и Дионисий Тракийски не споменува. По-подирнитѣ граматици зели фалшиво отъ стоицитѣ термина οὐδέτερα. Отъ тѣхното чисто логично становище стоицитѣ имали право да поставятъ тройность въ дѣлението: ὀρθά, ὕπτια и οὐδέτερα, на които граматичното становище не отговаря. Граматикътъ не може да постави на една линия

условното накл. изрича възможность, при която би могло да се сбѫдне или не именуваното дѣйствие(?) или състояние; *подчинител. накл.* изрича подчиненость, зависимость, на именувано дѣйствие или състояние отъ друго дѣйствие“. Добри Ганчевъ: (Като у Мишева малко перифразирано). Оалажановъ: „Въ *изявит. накл.* глаголътъ изказва дѣйствието тъй, както то се извършва обикновенно или както въ сжщность е станало; глаголътъ въ *повелит. накл.* изказва дѣйствието тъй, че то трѣбва да стане или по *заповѣдь*, или по *желание*, или по *молбата* на друго лице; въ *условно накл.* глаголътъ изказва дѣйствието тъй, че то може да се извърши само при нѣкое *условие*, т. е. ако по-напрѣдъ стане друго нѣщо; глаголътъ въ *подчинит. накл.* изказва дѣйствието тъй, че неговото извършване зависи отъ извършването на друго дѣйствие“. Коджовъ: „*Изявит. накл.* (1900) изявява, утвърдява или отрича (?!), че дѣйствието е станало, става или ще стане; *повелително накл.* изказва повеление (желание, подканяне, съвѣтъ или молба) къмъ нѣкого да извърши (или да не извърши) (?!) дѣйствието; *условното накл.* показва, че дѣйствието би могло да стане само съ нѣкои условия“ А. Тодоровъ: у глагола въ бълг. езикъ различаваме три наклонения: а) *изявителн.* накл., съ което просто се *изявява*, твърди или отрича едно глаголно дѣйствие б) *повелително* накл., съ което се изказва *желание, искане*, на едно глаголно дѣйствие; в) *условно* наклонение, съ което се изказва искана или прѣдполагана *възможность*“. Топковъ: (буквалень прѣводъ отъ Виломицеръ) „Говорительтъ може просто да *изяви* (или да разкаже) нѣщо като положително, като дѣйствително. Този начинъ за изказване се нарича *изявителенъ*; говорительтъ може да *заповѣда* (или да желае) да се извърши едно дѣйствие. Този начинъ за изказване се нарича *повелителенъ*; говорительтъ може да изкаже едно възможно дѣйствие, което би могло да се случи само при извѣстни условия. Този начинъ за изказване се нарича *условенъ*“ и (въ „Синтаксата“): „Подчинително наклонение на сегашно врѣме изказва 1. *желание: да дойде* царството ти! 2. заповѣдь или съвѣтъ: *Да мрешъ* отъ гладъ! *Да се учишъ*! (Пакъ прѣводъ отъ Виломицера). У автора: „Въ българския езикъ има три наклонения съ отдѣлни глаголни форми: 1. *изявително* наклонъ, съ което просто се изказва глаголното дѣйствие или състояние; 2. *повелит.* наклон., съ което се изказва заповѣдь, молба или желание и 3. *условно* накл., съ което глаголното дѣйствие или състояние се изказва като зависимо отъ извѣстно *прѣдположение* или условие“.

οὐδέτερα съ ἐνεργητική и παθητική διάθεσις. У стоицитѣ работата се касае за подраздѣление на предикатитѣ, а у граматицитѣ — за залозитѣ, διάθεσεις, които се означаватъ съ звуковото измѣнение, слѣдователно чрѣзъ формитѣ на глаголитѣ. Дѣйствие, което минава на другъ прѣдметъ, се наричало διάθεσις διαβιβαστική, или διάβασις, μετάβασις, а дѣйствие, което не минава на другъ прѣдметъ, — ἀδιαβίβαστον. Аполоний не знае οὐδέτερον като залогъ, напротивъ той има, както Дионисия, μεσότης, или срѣденъ залогъ, medium. Формитѣ на тоя залогъ споредъ схолияста сж отчасти пасивни, отчасти активни. Освѣнъ ὀρθά, ὕπτια и οὐδέτερα стоицитѣ приимали и възвратни глаголи (по-право сказуеми) — ἀντιπεπονθότα, които отнасяли къмъ страдателнитѣ, ὕπτια, като напр. κείρεται (стриже се).

У римскитѣ граматици залозитѣ се наричатъ genera verbi (родове на глагола), или же significationes, значения, което най-близко подходи къмъ значението на глаголната форма. Освѣнъ терминитѣ, заети отъ гърцитѣ (genus verbi activum, passivum et neutrum), тѣ въвели още свой терминъ „deponentia“, сир. отложителни глаголи, означаващи такива глаголи, които сж „отложили“ или изоставили дѣйствителната форма, т. е. нѣмали такъва и се употрѣбяли само въ страдателна форма, макаръ и съ дѣйствително значение, като напр. utor (ползувамъ се), fruor (освѣжавамъ се, радвамъ се), fungor (извръшвамъ), vereor (страхувамъ) и пр. При това тѣ наричали срѣдния залогъ на глагола и genus verbi commune, а по-послѣ ограничили тоя терминъ върху такива глаголи, които въ страдателна форма имали и дѣйствително и страдателно значение, като напр. criminor (обвинявамъ и обвинявамъ се), така че може да се каже criminor aliquem (обвинявамъ нѣкого) и criminor ab aliquo (обвинявамъ се отъ нѣкого). Аристархъ и Варо познаватъ само два залога на глагола или genera verbi: faciendi et paciendi.

При разпрѣдѣляне глаголитѣ на залози, както и при даване наименувания на послѣднитѣ, старитѣ граматици се ржководѣли, както видѣхме, изключително отъ логическа гледна точка, т. е. обръщали внимание само на значението, като оставяли на страна формата. Затова глаголи, които имали съвършено еднаква граматическа форма, били отнасяни къмъ различни залози. Така amo (обичамъ) билъ дѣйствителенъ залогъ, vapulo (бивамъ битъ) страдателенъ, dormio (спя) срѣденъ.

Въ славяно-българската книжнина срѣщаме за пръвъ пжть граматическия терминъ залогъ въ познатата вече намъ статия „осьмь чести слова“.

На стр. 331. четемъ въ тая статия слѣдньото:

„Рѣчь же ѥсть честь словоу непадающи, сказателна лицоу и врѣмени, *дѣиствоу* же и *страсти* и ѡ б ѣ м а *вькоупѣ*. ѡтъ коего лица *дѣиствоуеть* се или *стряждеть* и въ кое врѣме. и сего ради глаголеть се рѣчь, ѩко разчинѩющи лица же и врѣмена, *дѣиство* же и *страсть* и ѡ б о ѩ *вькоупѣ*. и ѥгда показоуеть коегождо лица дѣйство, сице глаголеть рѣчь· Петрь оучаше, Паѵль посилаше" и пр. По-нататъкъ:

„Се ѩви рѣчь дѣиство миноувьшаго и настоещаго и боудоущаго врѣмене. на три бо дѣлить се врѣме. ѩ в и *же и коего* з а л о г а *соуть, сирѣчь дѣиствьнаго· дѣиство бо више реченаа, а не страсть. стродателнаго же* з а л о г а *соуть сіа. Христось распеть се, сльнце помрьче (?)* и пр. По-долу четемъ:

„И оубо залогь дѣиства и страсти сказахомь вь сихь вышереченьныхь. ѡбою же коупно, сирѣчь дѣйства и страсти залогь, еже глаголеть се по срѣдѣ дѣиства и страсти рѣчь, по раздѣлѥніи врѣмене скажемь, тогда бо благоѩвлѥнѣѥ боудеть". По-нататъкъ на стр. 334. се привеждатъ примѣри и за третия залогъ, който изразява „обоѩ вькоупѣ, сирѣчь дѣиство и страсть": по с р ѣ д ѣ ж е с т р а с т и и д ѣ и с т в а сице глаголють се врѣмена· прѣдьбывшеѥ протеженьное· биѩхь се, непрѣдѣлноѥ· бихь се, настоещее· бию се, помалѣ бывающее· бити се кю, боудоущее· бити се имамь".

И тука както у Дионисия Тракийски не се дава дефиниция на „з а л о г а", и глаголитѣ съобразно съ граматическитѣ теории на Дионисия и на всички почти по-подирни теории, показватъ дѣйство (ἐνέργεια), страсть (πάθος) и „ѥже глаголеть се по срѣдѣ дѣиства и страсти" (μεσότης) и съобразно съ туй се раздѣлятъ на три залога: дѣиствьнь (ενεργητική διάθεσις), страдальнь (παθητική διάθεσις) или показватъ обоѩ вькоупѣ, сир. дѣйство и страсть" и затова се наричатъ „посрѣдѣ дѣиства и страсти" (μέση διάθεσις). Опрѣдѣлението „обою купно" и „посрѣдѣ дѣиства и страсти", казва проф. Ягичъ, напомня обясненията на различни граматически коментарии.

И въ по-подирнитѣ славянски текстове отъ гръцко произхождение, нѣкои отъ които сѫ само прѣправки на горѣпоменатата статия, се срѣща терминътъ „залогъ" сѐ въ този смисълъ, а въ статията, напечатена отъ Ягичъ въ „Изслѣдованія" подъ № 24 (стр. 760—767.) се дава вече и опрѣдѣление на това понятие. Така напр. на стр. 761. въ „Изслѣдованія" четемъ:

„Послѣдуютъ же рѣчи осмь изложеніе, „залози..." и послѣ на стр. 765.: Что есть зало҇; ѿ залогъ наричется рѣ назнаменующая дѣиство чл҇вка ако се петръ учитъ ... и паки зало҇ есть рѣ назнаменующи страданіе чл҇вка, сице х҇съ распятся...." За числото на залозитѣ статията нищо не говори и понеже дава опрѣдѣление за дѣйствителенъ и за страдателенъ залогъ, то тя приима само два залога.

У Константинъ Костенчески διάθεσις се прѣдава съ „въчинеліе" (Вж. Ягичъ „Изслѣдованія" 483.).

Забѣлѣжително е, че въ славяно-рускитѣ текстове отъ латинско произхождение терминътъ залогъ се прѣдава съ думата „родъ", прѣводъ на латинското genus, и въ тѣхъ вече залозитѣ не сж три, а петь. Така напр. на стр. 841. въ „Изслѣдованія" въ единъ такъвъ текстъ четемъ:

„роды словниї колицы суть; ѿ пять. в҇. кои; (ѿ). дѣлни, страдалниї, посре҇ствениї, ѿложниї и ѡ҇щиї. Страдателенъ залогъ покрай „страдальнъ", се нарича и „терпѣлный". (840 стр.).

Всички горѣозначени термини били приети и въ граматиката на Мелетия Смотрицки, която е имала голѣмо значение въ Русия и е послужила за основа на сегашната руска граматика. Така у Мелетия Смотрицки се наброяватъ 5 залога: *дњйствителенъ. страдателенъ, срњденъ, отложителенъ* (напр. боюсь, нуждаюсь), *общъ* (напр. касаюсь, вж. Вейсманъ Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія, 1899. VII. 108). Най-много се хвърля въ очи, казва Вейсманъ, че у Смотрицки нѣма *възвратенъ залогъ,* макаръ че възвратното мѣстоимение *ся или сь,* сложно съ дѣйствителенъ глаголъ, би трѣбвало да го наведе на тоя терминъ. Ломоносовъ изпълнилъ тоя недостатъкъ, но въ сжщото врѣме удържалъ и старитѣ термини съ изключение на отложителенъ залогъ. Забѣлѣжително е, че у Ломоносова за общия залогъ се говори почти сжщото, което въ статията „ѡсьмь честии слова" за срѣдния залогъ, а именно че има „знаменованіе купно дѣйствительнаго и страдательнаго глагола, като напр. боюсь, кланяюсь." Той не отдѣля, както правѣлъ Смотрицки, отложителнитѣ глаголи отъ общитѣ — и еднитѣ и другитѣ сж у него глаголи отъ общъ залогъ. Покрай възвратенъ залогъ той отбѣлѣжилъ и второстепенното му значение на взаимно дѣйствие. Дѣлението на залозитѣ, въведено въ руската граматика отъ Ломоносова, било прието и отъ знаменития руски ученъ Востоковъ, у когото за *общия* залогъ е казано, че това е сжщиятъ, който по други граматики се нарича отложителенъ. Този терминъ се запазилъ и въ граматиката

на Буслаева, който, подобно на своитѣ прѣдшественици, нарича *общи* глаголи възвратнитѣ, що не се употрѣбяватъ безъ *ся*.

Сега този терминъ токо речи е изчезналъ изъ рускитѣ учебници по граматика, както е изчезналъ и терминътъ „отложителни глаголи." Но все пакъ принципътъ, по който глаголитѣ се дѣлятъ на залози, си остава стариятъ, т. е. никакъ не се взима въ внимание формата на глагола, а се има прѣдъ видъ само значението му безъ всѣкакво отношение къмъ формата.

Въ древнитѣ езици, гръцки и латински, както справедливо забѣлѣзва Вейсманъ, терминологията на залозитѣ, основана на глаголното значение, отчасти съотвѣтствувала и на глаголната форма. Но въ руския езикъ, дѣто глаголътъ прѣдставя не особено разнообразни форми, употрѣбата на термини, взети изъ езици по-богати съ форми, е внесло само бъркотия. Сѫщото може да се каже и за нашия езикъ по отношение на залога. Неофитъ Рилски като че ли признава само три залога: *дѣйствителенъ, страдателенъ* и *срѣденъ*. Така напр. на стр. 121. той казва: „Глаголо е часть слова складяема (или лѫчше рещи начертаваема) и изављава *дѣйствїе* или *страданїе,* или *средно* нещо. Послѣдѫютъ же глаголѫ, наклоненїе, *залогъ,* родъ, видъ, начертанїе, число, лице, врѣме и сопряженїе." (Поразително е сходството на тая дефиниция съ дефиницията на единъ вариянтъ отъ статията „за осемтѣ части на рѣчьта," а именно на варията, напечатанъ отъ проф. Ягича въ „Изслѣдованія" подъ № 24. на стр. 760—767.). Обаче по-нататъкъ въ края на спрежението о. Неофитъ казва: „Така се начертаватъ и онїа глаголи, що ги наричатъ грамматикописатели те *возвратни* (μέσα ῥήματα) огледѫвамсе, пременѫвамсе, срамѫвамсе."

„Тако и онїа що ги наричатъ *общи* (ἐπίμεσα) расхождамсе, надамсе (надѣюса) и др." (стр. 132).

За страдателнитѣ глаголи о. Неофитъ казва, че „се начертаватъ непремѣнно въ всички те времена, както и дѣйствителни те, съ това токмо различїе, що се притура едно *се* или предъ нихъ или по нихъ споредъ потрѣбата." За дѣйствителенъ залогъ той счита прѣходнитѣ глаголи (бїемъ, пишемъ), а за срѣденъ — непрѣходнитѣ, „които не сѫ употрѣбителни въ страдателныатъ залогъ, н. п. лѣтѫвамъ зимѫвамъ, бѣгамъ, бывамъ, почивамъ, умирамъ, ставамъ.[1])

[1]) Неофитъ Рилски не дава дефиниция нито за понятието „залогъ", нито за разнитѣ видове залози. По-подирнитѣ граматици даватъ такива опрѣдѣления на разнитѣ видове залози, които сѫ почти еднакви съ опрѣдѣленията, дадени още отъ Ломоносова. Така напр. споредъ Груева „глаголи отъ *дѣйствителенъ* залогъ показватъ дѣй-

И така покрай *дѣйствителни, страдателни* и *срѣдни* глаголи Неофитъ Рилски допуща като съ половинъ уста още и *възвратни* и *общи* или всичко 5 залога. Въ туй отношение той се схожда съ Мелетия Смотрицки, само че намѣсто „отложителенъ“ у него стои „возвратенъ,“ който терминъ, както видѣхме, билъ въведенъ отъ Ломоносова.

ствие, что прѣминува на другъ прѣдмѣтъ, който се опрѣдѣлява съ отвѣтъ на въпросъ: кого? или что? (сѣкѫ, бикѫ). Отъ *срѣденъ* залогъ глаголи показватъ състояние на прѣдмѣтъ, иди дѣйствие, что не прѣминува на другъ прѣдмѣтъ (спѫ, седѫ, ходѫ). *Страдателни-ти* глаголи показватъ състоянie на прѣдмѣта, възъ който иде дѣйствие отъ другиго (*уби ся* човѣкъ, *гради ся* кѫща). Отъ *възвратенъ* залогъ глаголи показватъ дѣйствiе, врънато на сѫщий прѣдмѣтъ, что дѣйствува (мижѫ се, хранѭ се). Глаголи отъ *взаименъ* залогъ показватъ дѣйствiе взаимно между два, или повече прѣдмѣти (*знаѭ се* съ Стояна). Мѣстоименни сѫ тія глаголи, които ся употрѣбяватъ съ дателний падежь отъ личны-ты мѣстоименія и показватъ волѭ за нѣкакво дѣйствие или състояние (піе ми ся). У Ломоносова (1799): „Дѣйствителний глаголъ значитъ дѣяніе отъ едного къ другому прѣходащее и въ немъ дѣйствующее.“ (За въпроситѣ, съ които се познаватъ залозитѣ, Лом. говори на друго мѣсто). Страдателвый глаголъ значитъ страданіе отъ другаго произшедшее. Возвратный глаголъ значитъ дѣйствіе и страданіе отъ себя самаго на себяжъ происходящее. Взаимный глаголъ значитъ взаимное двухъ дѣяніе. Срѣдній глаголъ значитъ дѣяніе отъ одной вещи къ другой не преходящее“. У Лом. нѣма мѣстоименен залогъ, но вмѣсто него има *общъ* „Общій глаголъ кончится на *сь* или *ся*, и имѣетъ знаменованіе купно дѣйствителнаго и срѣдняго глагола (боюсь, кланяюсь).“ Тази дефиниция е почти еднаква съ дефиницията, която статията „за осемтѣ части на рѣчьта,“ както видѣхме, дава за срѣдния залогъ, само че тамъ е казано „купно дѣйствьнаго и *страдалнаго*.“ Почти буквално като Груевитѣ сѫ и дефиницитѣ на Войникова. Малко различни сѫ Момчиловитѣ: „Глаголи тѣ отъ *срѣденъ* залогъ показватъ състояніе, почивка на прѣдметъ, или нѣкакво негово мърданье, което си стои въ него и не прѣминува на другый прѣдметъ (стоѭ, лежѫ). Глаголы тѣ отъ *Дѣйствителенъ* залогъ показватъ на прѣдметъ дѣйствіе, що го отправя той на другый прѣдметъ, и то са опрѣдѣля съ въпроси тѣ: кой? или кого? или що? (учи, сѣче). Глаголы тѣ отъ *страдателенъ* залогъ означаватъ страдателно състояніе на прѣдметъ (вино са піе).“ У Първанова пъкъ е съвсѣмъ другояче: „По прѣхожданeто на работата глаголитѣ биватъ: 1. *прѣходни*, на които работата минава на друго нѣщо (пишѫ), 2. непрѣходни, на които работата не минава на друго нѣщо (ходѫ), 3. възвратни (обратни?), на които се работа-та като враща на оногова, който ѭ работи (боѭ се?), 4. взаимни (заемни), на които работа-та минава на другиго, а той ѭ враща на оногова, който работи, та така едни другиму си правятъ сѫщото. Прѣходни-тѣ глаголи сѫ *дѣйствителни* (работливи?) или *страдателни* (трьпѣливи?). 1. *Дѣйствителни* се казватъ онѣзи глаголи, които показватъ, че работата иде отъ онова лице, което ѭ работи. 2. *страдателни* се казватъ онѣзи, които показватъ, че нѣкое лице трьпи работа, която дохожда на него отъ другиго.“ По-нататъкъ дефиницитѣ се свождатъ къмъ досегашнитѣ, но всѣка има свой индивидуаленъ характеръ. Радуловъ: „*Дѣйствителны-тѣ* глаголи изражяватъ на подлежащето дѣйствіе-то, което прѣминува на другъ прѣдметъ, второстепененъ въ прѣдложението (остави, погледне). *Возвратный* глаголъ изражава дѣйствіе-то на прѣдметъ, което ся възвръща на самый дѣйствующій прѣдметъ и производи въ него нѣкаквѫ новѫ промѣнѫ (пери ся, мѣри ся). *Взаимны-тѣ* глаголи изражаватъ взаимно-то дѣйствіе на два или на нѣколко прѣдметы, които дѣйствуватъ взаимно единъ на други (каратъ ся). *Срѣдни-тѣ* глаголы изражаватъ такова дѣйствіе, или състояніе на прѣдмета, което нѣма никакво направленіе навънъ, а ся извършва и си остава въ самий дѣйствующій прѣдметъ (сабя *фучи*, воздухъ *пищи*). На дѣйствителны-тѣ и срѣдни глаголи трѣбва да се отнесѫтъ още и общы-тѣ глаголы, отъ които едни, по значеніе, ся пріиматъ за дѣйствители, други за срѣдни; тѣ прѣимущественно изражаватъ вѫтрѣшно състояніе на прѣдметы-тѣ, а при това повече на одушевены-тѣ; безъ *ся* тѣ нѣматъ никакво значеніе (зачудихъ ся). Страдателны-тѣ глаголы изражаватъ страдателно състояніе на прѣдмета. Тукъ главный прѣдметъ не дѣйствува, а само пріима на себе дѣйствіе отъ други прѣд-

Странно е, че въ граматиката на Христаки Павловича нѣма ни поменъ за залога на глаголитѣ. Споредъ Йоакимъ Груева (1858) „глаголи-ти по свое-то значеніе дѣлжтъ ся на шесть строя, нарѣчены *залози:* глаголи отъ *дѣйствителенъ* залогъ (бижъ), глаголи отъ *срѣденъ* залогъ (спж), гл. отъ *страдателенъ* залогъ (*гради се* кжща), гл. отъ *възвратенъ* залогъ (між ся), гл. отъ *взаименъ* залогъ (обичамъ ся) и *мѣстоименни* глаголи (спи ми ся)“ (35 стр.). По-послѣ въ своитѣ „Начала отъ бълг. грам.“ (1869) той поставя два главни

мети, второстепенни въ прѣдложението, които въ тоя случай ся поставятъ съ прѣдлогъ отъ (нома *ся открадна*).“ Шишковъ: „Глаголи отъ *дѣйствителенъ* з. показватъ дѣйствіе на единъ предмѣтъ къмъ другый, който са опрѣдѣля съ питаніе кого? (за лица) и какво? или що? (за нѣщо): *почитай* царя. Глаголи отъ *срѣденъ* залогъ показватъ състояніе или *качество* на прѣдмета (ходж, бѣлѣе са). *Страдателенъ* з. показва състояніе на предмѣтъ, върху който дѣйствува другъ (царьтъ *са обича*). *Възвратенъ* залогъ показва дѣйствіе, обърнато на самий предмѣтъ, който дѣйствува (миж са). *Взаименъ* з. показва взаимно дѣйствие помежду два или по-много предмѣти (обичаме се)“. Т. Икономовъ (1881): „Споредъ различието на самитѣ дѣйствия спрямо прѣдметитѣ, за които се говори въ сждението, глаголитѣ се раздѣлятъ на 5 разреда, наречени *залози*... Глаголитѣ отъ *дѣйствителенъ* з. показватъ таквози дѣйствие, което се върши отъ прѣдметътъ, за който се говори въ сждението, и прѣминава на други прѣдметъ (удàри). Глаголитѣ отъ *възвратенъ* залогъ също тъй показватъ дѣйствие, което върши прѣдметътъ за който говоримъ въ сждението, но съ тая разница, че туй дѣйствие не прѣминава на другъ прѣдметъ отъ страна, а пада на сжщий прѣдметъ, който го върши; когато възвратнитѣ глаголи показватъ, че дѣйствието става помежду нѣколко прѣдмети, тогава тий се наричатъ *взаимни*. *Срѣднитѣ* глаголи показватъ: дѣйствие или състояние на прѣдметътъ, което не излаза отъ прѣдметътъ навънъ и не прѣминава на другъ прѣдметъ (живѣж). Страдателнитѣ глаголи показватъ таквози дѣйствие, което пада върху прѣдметътъ, за който говоримъ, отъ вънъ, отъ други прѣдмети (Плѣвенъ *се прѣвзе*). Панаретовъ: „Глаголы отъ *дѣйствителенъ* з. сж тѣзи, които показватъ едно дѣйствие, което прѣминува на нѣкой другъ прѣдметъ (Стоянъ *чука* желѣзото). Глаголы отъ *срѣденъ* з. сж тѣзи, които показватъ едно дѣйствие, което не прѣминува на нѣкой другъ прѣдметъ (Ив. *тича*). Глаголы отъ *страдателенъ* з. показватъ, че единъ прѣдметъ приима дѣйствие отъ дѣецъ-тъ (желѣзото *са чука* отъ Стояна). Глаголы отъ *възвратенъ* залогъ показватъ, че дѣйствие-то на глаголътъ са врыща на дѣецъ-тъ (азъ *са обличамъ*). Глаголы отъ *взаименъ* залогъ показватъ, те дѣйствието на глаголъ-тъ става взаимно между два или повече прѣдмети, всѣкой отъ които върши и приима дѣйствие-то (мразжт са). Глаголъ отъ *общъ* залогъ са казва, който има свойствата на единъ дѣйствителенъ и възвратенъ глаголъ, нъ който всѣкога са употрѣбява съ възвратното мѣстоимение са (смѣж са). *Мѣстоименни* глаголи са казватъ тѣзи глаголы, които са употрѣбяватъ съ двѣ мѣстоимения, едното — лично, а другото възвратно (спи ми са). *Едноличнн* сж тѣзи, които са употрѣбяватъ само въ едно лице (вали).“ С. Илиевъ: „Глаголъ, който показва, че дѣйствието на предмѣтъ-тъ (на подлежаще-то) преминува на другъ предмѣтъ (на допълнение-то), нарича се глаголъ отъ *дѣйствителенъ* залогъ (види). Глаголъ, който показва, че дѣйствието отъ допълнение-то преминава на подлежащето, нарича се гл. отъ *страдателенъ* з. (турцитѣ *се побѣдиха* отъ руситѣ). Глаголъ, който показва, че дѣйствие-то се възвръща на сжщий предмѣтъ, който дѣйствува, нарича се глаголъ отъ *възвратенъ* з. (мие се). Глаголъ, който показва, че дѣйствие-то става между два или нѣколко предмѣти, нарича се гл. отъ *взаименъ* з. (давжтъ се). Глаголъ, който показва състояние на предмѣтъ или дѣйствие, което не преминува на другъ предмѣтъ, нарича се гл. отъ *срѣденъ* з. (хвърка).“ Кесяковъ и Горовъ: „Дума, що показва *дѣйствие* или *състояние*, се нарича глаголъ; първитѣ глаголи сж отъ *дѣйствителенъ* залогъ (орж), а вторитѣ отъ *срѣденъ* (лѣжж).“ У Славейкова липсватъ залозитѣ. Ат. Илиевъ: „Кога при глагола стои допълнение въ винителенъ падежъ безъ прѣдлогъ, тогазъ глаголътъ се намира въ *дѣйствително състояние*. Дѣйствителното състояние се обръща въ *страдателно*, кога допълнението стане подлогъ, а сжщиятъ подлогъ стане допълнение въ

залога: *дѣйствителенъ* и *срѣденъ*, а останалитѣ безъ мѣстоимения, които изпуща, той счита за второстепенни. Досжщъ еднакво съ Груева (съ грам. отъ 1858 г.) е разпрѣдѣлението на глаголитѣ по залози и у Войникова (1864), както откъмъ числото и наименуванията имъ, така и откъмъ реда, по който сж изброени. Малко другояче е у Момчилова (1868). Той приима три залога: *срѣденъ, дийствителенъ* и *страдателенъ,* като въ една особена забѣлѣжка казва, че глаголътъ е пакъ дѣйствителенъ и когато съ възвратното

винит. под. съ прѣдлогъ *отъ*. Има глаголи, които не могжтъ да взематъ допълнение въ вин. пад. безъ прѣдлогъ, и тѣ се зовжтъ *срѣдни* (*ходи* по двора). Съ мѣстоим. *се* има глаголи, които не показватъ страдателно състояние. Тѣ се зовжтъ възвратни. Ако работата се враща само върху единъ подлогъ, глаголитѣ биватъ *прости възвратни* (Иванъ се облича). А ако работата се раздѣля между два или повече подлози, глаголитѣ биватъ *взаимни възвратни*. (Два *се* змѣя на планина *биятъ*)." Д. Мишевъ: „*Дѣйствителний* з. означава прѣходно дѣйствие, което вземa прѣки допълнения на питанията кого и що? *Срѣдний* з. означава 1) или състояние (лежжтъ), въ което се е турилъ(?) прѣдмета, 2) или непрѣходно дѣйствие, което излиза отъ подлога (*блесна* луната), 3) или непрѣходно дѣйствие, подъ което е подложенъ подлога (*гине* майчино сърдце). *Страдателний* залогъ показва дѣйствие, което излиза изъ допълнението и минава върху подлога, като го поставя въ извѣстно състояние. *Възвратний* з. показва дѣйствие, което се възвръща връхъ прѣдмета, който го произвожда. *Взаимний* з. показва дѣйствие, което се върши взаимно между два или нѣколко прѣдмета. Глаголи отъ *общъ* залогъ сж всички, които не могжтъ се употрѣби безъ възвр. мѣст. *се*." Оалаановъ: „Отъ *дѣйствителенъ* з. сж всичкитѣ глаголи, които показватъ, че дѣйствието имъ прѣминува (право е насочено) върху другъ прѣдметъ; за това тѣ иматъ прѣходно дѣйствие (четж). Отъ *срѣденъ* з. сж всичкитѣ други глаголи, които показватъ, че дѣйствието не прѣминува върху другъ прѣдметъ, а си остава въ сжщото лице, което го върши, като опрѣдѣля неговото положение или състояние; затова глаголитѣ отъ срѣденъ залогъ иматъ непрѣходно дѣйствие (тичамъ). Глаголътъ отъ *страдателенъ* залогъ показва, че дѣйствието се извръшва отъ второстепенъ прѣдметъ(?) на мисъльта и прѣминува върху главния, който въ такъвъ случай получава извѣстно положение или състояние, страда отъ нѣкого (наказва се). Глаголътъ отъ *възвратенъ* залогъ показва, че дѣйствието се възвръща пакъ на сжщий прѣдметъ, който го върши (мижж се). Глаголътъ отъ взаименъ залогъ показва, че дѣйствието се извръшва взаимно между два или повече прѣдмети (П. и Хр. *се гонжтъ*). Отъ *общъ* залогъ сж всички глаголи, които не могжтъ смислено(?) да се употрѣбжтъ безъ възвр. мѣст. се, а, въ сжщото врѣме не могжтъ да се причислжтъ къмъ никой отъ сложнитѣ залози." Д. Ганчевъ: „Отъ *дѣйствит*. з. сж всички гл., които показватъ прѣходно дѣйствие, т. е. таквози, което излиза отъ единъ прѣдметъ и минава на другъ (четж). Глаголи отъ *срѣденъ* з. показватъ състояние или дѣйствие, което не прѣминава на другъ прѣдметъ (Ив. ходи). Такива глаголи, които показватъ обратно дѣйствие, наричатъ се *възвратни* (чешж се). Глаголъ, който показва, че дѣйствието става между два прѣдмета, получава характеръ на взаимность, и за това е отъ *взаименъ* залогъ. Петия залогъ отъ глаголитѣ е страдателния. Той се образува отъ дѣйствителния и показва страдателно състояние на прѣдмета, излѣзло отъ страна на другъ прѣдметъ. Отъ *общъ* залогъ сж: кажж се, надѣвамъ се, божж се и пр." Коджовъ: (До нѣкждѣ по Икономова): „Отъ *дѣйствителенъ* з. сж глаголитѣ, които показватъ *дѣйствие* на подлежащето върху другъ прѣдметъ (оре нивата). Отъ срѣденъ з. сж глаголитѣ, които показватъ състояние или непрѣходно дѣйствие на подлежащето (волътъ лежи). *Страдателни* глаголи сж тѣзи, които показватъ страдателно състояние на подлежащето, причинено нему отъ другъ прѣдметъ (овца *се грабна*). *Възвратни* глаголи сж тѣзи, които показватъ дѣйствие, което подлежащето върши върху себе си (Ив. се мие). Взаимни сж тѣзи, които показватъ взаимно (помеждутно?) дѣйствие на двѣ или повече лица (или прѣдмѣти): Ив. и Петръ се биятъ. Глаголи отъ *общъ* залогъ (*общи* гл.) се наричатъ тѣзи, които винаги иматъ *се* (чудя се)" А. Теодоровъ дава дефиниция и на понятието *залогъ*: „Отношението, въ каквото стои глаголътъ спрѣмо подлога на изречението или

мѣстоимение *се* показва възвръщано или взаимно дѣйствие. Въ туй отношение както и относително дефиницията на залога той се схожда донѣкждѣ съ Неофитъ Рилски. Числото на залозитѣ както и наименуванията въ граматиката на *Радуловъ* (1870) е сжщото както въ Груевитѣ „Начала отъ бълг. грамматика", само че редътъ и разпрѣдѣлението не сж сжщитѣ. Споредъ него „глаголъ-тъ има пять залога: три за дѣйствiе-то на прѣдмета: *дѣйствителный, возвратный* и *взаимный*, и два за состоянiе-то на прѣдмета: *срѣднiй*

спрѣмо своитѣ пояснения, се казва *залогъ*. Ако смисълътъ на глагола е дѣйствие, което иде отъ подлога (подлогътъ дѣйствува), тогава казваме, че глаголътъ е отъ *дѣйствителенъ* залогъ или просто *дѣйствителенъ* (слушайте); ако пъкъ смисълътъ му е дѣйствие, което иде отъ нѣйде върху подлога (подлогътъ страда), тогава казваме, че глаголътъ е отъ *страдателенъ* залогъ или просто *страдателенъ* (Думата му се слуша). Дѣйствието на дѣйствителния глаголъ като иде отъ подлога, може да не отива и понататъкъ, но да се върши или да става у самия подлогъ (подметъ); тогава глаголътъ се казва подметенъ (субйективенъ): слушамъ и тръпнж. А дѣйствието на страдателния глаголъ като иде отъ нѣйде и отива къмъ подлога, може да иде отъ самия подлогъ и да се връща пакъ върху него; тогава глаголътъ се казва *възвратенъ* (славеятъ пѣе и самъ *се слуша*). Когато дѣйствието на възвратния глаголъ иде и се връща между повече нѣща взаимно, глаголътъ се казва *взаименъ* (харни чеда *се обичатъ* и *се слушатъ*). Дѣйствителнитѣ подметни глаголи, които иматъ само форма страдателна (придружени сж отъ мѣстоимение *се*), наричатъ се *срѣдни* (Що *се смѣешъ?*). Ако дѣйствието, което иде отъ подлога, отива по-нататъкъ и засѣга нѣщо извънъ него (нѣкой прѣдметъ на дѣйствието), тогава дѣйствителниятъ глаголъ се казва *прѣдметенъ* (*обйективенъ*). Прѣдметътъ на дѣйствието е пояснение на прѣдметния глаголъ (пояснение при сказуемото). Ако това пояснение стои въ винителенъ падежъ съ проста форма, глаголътъ се казва *дѣйствителенъ прѣходенъ* (А ти мама не *слушаше*); ако ли пъкъ стои въ винителенъ падежъ съсъ съставна форма или въ дателенъ падежъ, тогава глаголътъ се казва *дѣйствителенъ непрѣходенъ: Слушамъ* за тебе, че *пишешъ* за болеститѣ на ловата." (Ами ако бѣше: „Слушамъ за тебе недобри работи?"). Топковъ (стр. 8): „Форма (залогъ). Чрѣзъ спрежението още се показва, да ли лицето нѣщо прави или страда. Споредъ това различаваме: 1. *дѣйствителна форма* (хваля, хвалѣхъ и т. н.), 2. *страдателна форма* (хваленъ съмъ, хваля се)." На друго мѣсто (стр. 5): „Глаголитѣ се раздѣлятъ на три вида: прѣходни, непрѣходни и възвратни. I. Прѣходнитѣ глаголи искатъ за допълнение име безъ прѣдлогъ (Ами: *Моля се* Богу?) или мѣстоимение въ винителенъ пад. (азъ обичамъ родителитѣ си). III. Непрѣходни глаголи не искатъ никакво допълнение(?): *остарѣхъ*. II. Възвратнитѣ глаголи се вѣстяватъ само въ свръзка съ възвратно мѣстоимение (чудя се)." У автора: „Споредъ лицето (прѣдмета) на дѣйствието глаголитѣ биватъ: 1. *дѣйствителни* или глаголи отъ *дѣйствителенъ* залогъ, при които лицето е само дѣятелно (*похвалявамъ, ходя*). II. *страдателни* или глаголи отъ *страдателенъ* залогъ, при които лицето е подложено подъ дѣйствието, което иде отъ другадѣ, то страда (похвалява се). Дѣйствителнитѣ глаголи отъ своя страна биватъ: 1. *прѣходни*, които показватъ, че дѣйствието прѣминава върху нѣкой прѣдметъ (похвалявамъ). При тѣзи глаголи може да се постави питане кого? или що? 2. *непрѣходни*, при които дѣятелността на лицето (прѣдмета) си остава въ него (ходя)." Въ синтаксиса пъкъ, дѣто ученицитѣ се запознаватъ съ разнитѣ видове допълнения, стои: „Глаголи, които управляватъ *прѣко допълнение*, се наричатъ *прѣходни*, въ противенъ случай тѣ сж *непрѣходни*. Страдателенъ залогъ има само отъ прѣходнитѣ глаголи. Отъ страдателнитѣ трѣбва да различаваме нѣкои глаголи, които сж еднакви съ тѣхъ по форма, но не и по значение. Такива сж: 3. *възвратнитѣ*, които показватъ, че дѣйствието излиза отъ подлога и се връща пакъ върху него; 4. *взаимнитѣ*, които показватъ, че дѣйствието става взаимно между нѣколко прѣдмети (ненавиждатъ се); 5. *срѣднитѣ*, (или чисто възвратнитѣ) глаголи, които се употрѣбяватъ само съ възвратното мѣстоимение *се* и показватъ непрѣходно дѣйствие (кая се)".

и *страдателный*". Шишковъ (1872) познава като Груева респ. Войникова шесть залога, ала вмѣсто *мѣстоименень* той поставя *сжществителенъ* (?) залогъ или сжществителенъ глаголъ и такъвъ е у него само *сьмь*, при това и редътъ на залозитѣ у него е другъ.

Малко различно е разпрѣдѣлението на залозитѣ у Първанова (1870). Още въ 1868 г. въ своитѣ „Бѣлѣжки върху граматиката на Момчилова" той осжжда името *залогъ* и го нарича срѣдньовѣковно. Не приима и сръбското *станье*, т. е. *състояние*, както по-послѣ направи това Ат. Илиевъ, а просто дѣли глаголитѣ споредъ „прѣхождането на работата" на *прѣходни* (пишж), *непрѣходни* (ходж), *възвратни* (обратни?), *взаимни* (заемни?), *дѣйствителни* (работливи?) и *страдателни* (трьпѣливи?), като забѣлѣжва, че прѣходнитѣ глаголи биватъ дѣйствителни или страдателни. Съ Първановата граматика слѣдователно се въвежда нѣщо ново, а именно взима се въ внимание прѣходностьта на дѣйствието и споредъ това се създаватъ названия по-подходещи къмъ значението.

Това нововедение бѣше близко да накара нашитѣ по-подирни граматици да дойдатъ до истинското, вѣрното разпрѣдѣление на глаголитѣ по залози. Ала още дълго врѣме тѣ се придържаха о традиционното, и ние виждаме, че до скоро въ нашитѣ граматики се повтарятъ грѣшкитѣ на тѣзи, които разгледахме до сега, както това ще видимъ по-послѣ. И Т. Икономовъ (1880) като Груева приима петь залога само въ другъ редъ. У Панаретова пъкъ се наброяватъ осемь залога, отъ които два главни: *дѣйствителенъ* (чука) и *срѣденъ* (тича) и шесть второстепенни: *страдателнъ, възвратенъ, взаименъ, общъ, мѣстоименень* и *еднолични* (глаголи). Явно е, че, за да изкара 8 залози, Панаретовъ е ималъ прѣдъ видъ всички до него явили се граматики, като е допълнилъ една съ туй, което ѝ липсва отъ друга, само че той неправилно е подвелъ еднoличнитѣ (безличнитѣ) глаголи подъ категорията на залога, когато другадѣ като у Хр. Павловича и Войникова напр., работата не стои така. Кесяковъ и Горовъ (1882) говорятъ само за дѣйствителенъ (орж) и срѣденъ залогъ (лѣж-ж). С. Илиевъ (1882) съ по-голѣмо право противопоставя на *дѣйствителния* залогъ — *страдателенъ*, покрай които приима още и *възвратенъ, взаименъ* и *срѣденъ* залогъ, ала и той разбира подъ срѣденъ залогъ непрѣходнитѣ глаголи (хвърка). Почти сжщото подраздѣление намираме и у Ат. Илиевъ (1887), който, както вече споменахме, вмѣсто залогъ употрѣбява *състояние* и дѣли възвратнитѣ на *прости възвратни* (Иванъ се облича) и *взаимни възвратни* (Два *се* змѣя на планина *бижтъ*).

Въ „Ржководството“ на Мишевъ (1892) намираме сжщото подраздѣление и сжщитѣ названия на залозитѣ както у Груева, (а именно въ неговитѣ Начала отъ българска граматика отъ 1869 г.), само че Мишевъ прибавя и *общъ* залогъ. И Мишевъ, като Груева, дѣли глаголитѣ на два главни залога: *дѣйствителенъ* и *срѣденъ*, а останалитѣ: *страдателенъ*, *възвратенъ* и *взаименъ*, които нарича съ общо име *сложни* или *мѣстоименни*, той счита сжщо за второстепенни както и *общия*. И той като Груева респ. Неофита разбира подъ дѣйствителенъ залогъ прѣходнитѣ глаголи, а подъ срѣденъ — непрѣходнитѣ. Буквално тъй е и у Саламанова (1895 г.), Добри Ганчева (1895) и Коджова (II изд. 1900).

А. Теодоровъ (1899) като С. Илиева противопоставя глаголитѣ отъ „дѣйствителенъ залогъ“ или просто „дѣйствителнитѣ глаголи“ на тѣзи отъ „страдателенъ залогъ“ или просто на „страдателнитѣ“. Дѣйствителнитѣ непрѣходни глаголи той нарича *подметни* (или субъективни), а дѣйствителнитѣ прѣходни — *прѣдметни* (или обективни). По-нататъкъ и той различава *възвратни* (самъ *се случиа*), *взаимни* (*обичать се*) и *срѣдни* (Що *се смѣешь?*), така че у Теодорова се наброяватъ седемь залога. Тонковъ пъкъ (гр. за II. кл. 1900) замѣнилъ термина *залогъ* съ *форма* като турилъ за обяснение въ скоби и залогъ, и говори само за *дѣйствителна* и *страдателна* форма (когато форма изобщо е звуковиятъ съставъ на всѣка дума), така че у него има само два залога. Съвсѣмъ на друго мѣсто впрочемъ той казва, какво глаголитѣ се раздѣлятъ на три вида: *прѣходни*, *непрѣходни* и *възвратни*.

Както се вижда отъ изложеното до тука, откъмъ залога на глаголитѣ едва ли може да има по-голѣмо разнообразие и повече противорѣчия отъ тия, които сжществуватъ въ нашитѣ граматики. Грѣшката на Груева, Войнизова и по-подирнитѣ граматици, които противопоставятъ не „страдателенъ“, а „срѣденъ залогъ“ на *дѣйствителенъ*, се състои въ туй, че тѣ не прилагатъ една и сжща дѣлитбена основа при главното раздѣляне глаголитѣ на залози, а зиматъ единъ пжть дѣятелностьта на субекта, а другъ пжть прѣходностьта на дѣйствието. Че такова дѣление е нелогично, се вижда и отъ това, дѣто глаголи съвършено еднакви по форма се отнасятъ къмъ двѣ различни и то главни категории (нося — седя). Още Неофитъ Рилски донѣкждѣ противопостави въ своята дефиниция страдателния залогъ на дѣйствителния, но той правѣше грѣшка, дѣто за дѣйствителни глаголи считаше само прѣходнитѣ. Това обстоятелство заведе по-подирнитѣ наши граматици въ заблуждение,

и ние виждаме, че въ стремежа си да бждатъ оригинални тѣ почватъ да противопоставятъ на дѣйствителнитѣ глаголи (които у тѣхъ вече бѣха идентични съ прѣходнитѣ) непрѣходнитѣ. Единъ пжть сторено това неестествено дѣление отъ Груева, вървѣше така по слѣпо подражание и у по-послѣднитѣ граматици. Първановъ дѣйствително постави едно начало, което бѣше близко и лесно можеше да доведе до истинското подраздѣление, но нашитѣ съставители на граматики не сж се възползували отъ неговия трудъ, къмъ който изглежда да не сж гледали съ довѣрие. (Нека забѣлѣжимъ напр., че той пише на сръбски начинъ думитѣ безъ ѣ на края). По-правилно е схванато числото на залозитѣ отъ А. Теодорова, но той съпоставя по една съвсѣмъ маловажна вжтрѣшна прилика, едно до друго нѣкои залози, които иначе съвсѣмъ се различаватъ единъ отъ други, та редътъ, по който слѣдватъ е разбърканъ, а при това и нѣкои названия ми се виждатъ неподходещи. Така напр. веднага подиръ така наречения отъ него „подметенъ глаголъ“ бихме очаквали „прѣдметния“, като противоположенъ нему, защото въ случая за дѣлитбена основа може да служи само прѣходностьта на глаголното дѣйствие. Между това, първиятъ стои като трети залогъ по редъ, а вториятъ като шести. При това г. Теодоровъ излиза отъ чисто случайната употрѣба на глагола въ изречението, безъ да взима въ внимание собственото му значение, та у него единъ и сжщи глаголъ *слушамъ* е и *подмѣтенъ* и *прѣдметенъ*, т. е. *дѣйствителенъ прѣходенъ* и *дѣйствителенъ непрѣходенъ*. Терминътъ *прѣдметенъ* (обьективенъ) ми се вижда неподходещъ по двѣ причини: първо прѣдметъ въ нашия езикъ не значи *обьектъ* и второ, като подраздѣля *прѣдметнитѣ глаголи* на *дѣйствителни прѣходни* и *дѣйствителни непрѣходни*, споредъ туй дали иматъ допълнение въ винителенъ падежъ съ проста форма или съсъ съставна, респ. въ *дателенъ* падежъ, г. Теодоровъ не ни казва, къмъ коя отъ двѣтѣ категории би трѣбвало да причислимъ глаголи, които сжщеврѣменно иматъ и двѣтѣ допълнения, като: *Дай* Ивану книгитѣ, *кажи* майци си новината, *сѣче* дърва съ брадва и пр. и пр. Сжщото почти може да се каже и за „подметнитѣ“ глаголи. Г. Топковъ пъкъ слѣпо се е рлководилъ отъ нѣмската граматика на Виломицера, както това доказахъ другадѣ, безъ да е взелъ въ съображение, че езицитѣ не сж създадени по единъ калъпъ. Главното подраздѣление на *дѣйствителни* и *страдателни* той прави възъ основа на формата, безъ да има прѣдъ видъ, че въ такъвъ случай названията „дѣйствителенъ“ и „страдателенъ“ съвсѣмъ не

подхождатъ: тѣ сж създадени чисто възъ основа на значението (а не на формата): първото показва, че подлогътъ самъ дѣйствува, а второто — че той е цѣль на дѣятелность, т. е. че страда. Ако въ нашия езикъ формата се покриваше съ значението, както е въ нѣмския езикъ, тогава работата би стояла другояче. Обаче у насъ има множество глаголи, като: *кая се, смѣя се, надѣямъ се, страхувамъ се* и пр. и пр., които по форма сж страдателни, а по значение дѣйствителни. Тѣзи и други тѣмъ подобни глаголи споредъ подраздѣлението на г. Топкова, което базира върху формата, трѣбваше да причислимъ къмъ страдателенъ залогъ, а това би било отъ основа фалшиво, защото когато говоримъ за страдателенъ залогъ въ който и да било езикъ, ние разбираме съвсѣмъ друго. Възъ основа на формата нашитѣ глаголи би могли да се подраздѣлятъ най-напрѣдъ на *невъзвратни* (всички глаголи, които се употрѣбяватъ безъ възвратното мѣстоимение се) и *чисто възвратни* (всички глаголи, които се употрѣбяватъ само съ възвратното мѣстоимение се: чудя се, кая се и пр.), и по-нататъкъ да станатъ второстепеннитѣ подраздѣления възъ основа на значението, като се каже *невъзвратнитѣ* биватъ *прѣходни* (наказвамъ, мия) и *непрѣходни* (ходя); прѣходнитѣ глаголи, употрѣбени съ възвратното мѣстоимѣние се, ставатъ: *страдателни* (немиренъ ученикъ се наказва, тая книга много *се чете*), *прости възвратни* (обличамъ се—самъ) и *взаимни* (борятъ се). Всички *нестрадателни* глаголи, разбира се, сж *дѣйствителни*.

Ако вземемъ за основа на дѣлението дѣятелностьта на подлога, т. е. отношението, въ което стои глаголътъ спрѣмо подлога, то отъ само себе си се явяватъ два вида глаголи: *дѣйствителни,* при които подлогътъ е самъ дѣятеленъ: *шия, ходя*; и *страдателни,* при които подлогътъ е цѣль на дѣйствие, дѣйствието иде върху подлога отъ другадѣ, той страда, така да се каже, отъ него: тоя вѣстникъ много *се чете* отъ простолюдието (*бива четенъ*). Да се противопоставя срѣденъ залогъ (сир. непрѣходнитѣ глаголи) на дѣйствителенъ, както и да се наричатъ „прѣходнитѣ глаголи“ — „глаголи отъ дѣйствителенъ залогъ“, а „непрѣходнитѣ“ — „глаголи отъ срѣденъ залогъ“ е съвършено неумѣстно и дори безмислено. Това не е съобразно нито съ сжщностьта на работата, нито съ значението на самитѣ термини. Ако пъкъ за дѣлитбена основа вземемъ прѣходностьта на дѣйствието при дѣйствителнитѣ глаголи, то отъ само себе си се налагатъ два вида глаголи: *прѣходни*: шия, и *непрѣходни:* ходя. Понеже при страдателенъ залогъ дѣйствието *минава* или *прѣхожда* на подлога отъ другадѣ, то е явно, че тоя залогъ се

образува само отъ *преходнитѣ* глаголи. Отъ страдателнитѣ глаголи трѣбва да се различаватъ *възвратнитѣ, взаимнитѣ* и *срѣднитѣ* или *чисто възвратнитѣ*, които сж еднакви съ тѣхъ по форма, но не и по значение. При възвратнитѣ глаголи дѣйствието иде отъ подлога и пада пакъ върху него. Той е, така да се каже, и субектъ и обектъ; субектътъ се изразява чрѣзъ личното окончание и се пояснява отъ подложната дума въ именителенъ падежъ, а обектътъ — чрѣзъ възвратното мѣстоимение *се*: азъ се *мия*; взаимнитѣ глаголи показватъ дѣйствие, което се върши между повече прѣдмети взаимно. Глаголи като *кая се, чудя се* и пр. заиматъ срѣда между дѣйствителнитѣ и страдателнитѣ глаголи, понеже по значение тѣ сж *дѣйствителни-непрѣходни*, защото дѣятелностьта при тѣхъ излиза отъ подлога, а не се върши върху него, а пъкъ *по форма* тѣ сж *страдателни* или, ако щете, *възвратни*, защото се спрѣгатъ съ възвратното мѣстоимение *се*. Тѣ могатъ да се нарекатъ и *чисто възвратни*, защото не се спрѣгатъ безъ *се*, или *общи*, защото принадлежатъ както къмъ дѣйствителнитѣ непрѣходни — само по значение, така и къмъ страдателнитѣ — само по форма, разбира се. Тѣзи глаголи сж еднакви съ латинскитѣ verba deponentia, които иматъ дѣйствително-непрѣходно значение, а страдателна форма, като utor, vereor, fruor и пр. Тука форма и значение не се покриватъ, а се кръстосватъ. Въ такъвъ смисълъ и съ такова значение могатъ да се образуватъ страдателни форми и отъ непрѣходни глаголи, ала само въ 3. л. ед. ч.: лѣтѣ *се* безъ дреха не *ходи*, на полето *се спи* приятно и пр., или дори и страдателни причастия: тука *е ходено*.

(Слѣдва.)

Хидро-геологически изучвания на мѣстностьта около Сливенскитѣ топли извори.

(Съ една геологическа скица, една геологическа карта, три геологически профили и една фигура въ текста).

Отъ д-ръ Л. Ванковъ.

Мѣстностьта, на която сѫ иззидани сегашнитѣ сливенски бани и отъ която извиратъ термалнитѣ имъ води, при всичко че е била и е интересна не само въ практическо-икономично, но и въ научно отношение, не е била досега специално изучвана нито въ хидрологическо, нито въ геологическо отношение. Химическитѣ анализи на водитѣ на тия бани сѫ правени отъ г. Алекс. Найденовичъ и отъ „Bureau d'essai“ въ École des mines въ Парижъ; но тия анализи, макаръ извършени технически най-редовно, не могатъ да иматъ голѣмо значение за точното оцѣнение бита на водитѣ отъ изворитѣ и тѣ научно не могатъ да бѫдатъ мѣродавни анализи по причина, че г. Найденовичъ не е ималъ възможность технически правилно да вземе вода за анализъ отъ самитѣ грифони[1]) а и пратенитѣ отъ сливенското градското общ. управление на бюрото въ Парижъ за анализъ термални и минерални води не сѫ били идентични съ ония, които излизатъ отъ грифонитѣ. Въ писаното отъ г. Шкорпила по минералнитѣ води на сливенскитѣ бани въ „Природнитѣ богатства на България“, както и въ коментаритѣ, приложени при анализа на сливенскитѣ минерални води отъ г. Найденовича и пр., ако и да се споменува нѣщо по хидрологията и геологията на самитѣ извори на банитѣ, говори се твърдѣ на кратко, а и това което е споменато, не почива на научни основи и не хармонира съ дѣйствителностьта. Твърдѣ на кратко се споменува за изворитѣ на сливенскитѣ бани отъ д-ръ Р. въ Медицински сборникъ отъ 1898 г. Год. IV. кн. 2 и въ Годишника на Българското

---

[1]) Отвори, изъ които извира водата отъ основната скала.

природоизпитателно дружество. Год. II. стр. 84 отъ д-ръ С. Ватевъ въ статията „Лѣчебни мѣста въ България“. Единственитѣ по геологията научни данни, отъ които се възползувахъ при изучването геологическото устройство на терена около банитѣ сѫ даннитѣ, които виенскиятъ професоръ Toula е събралъ въ пѫтуването си по политѣ на Балкана отъ Сливенъ за с. Бинкосъ и ги е публикувалъ въ статията си „Geologischen Untersuchungen in Östlichen Balkan“, издадена отъ Виенската академия на наукитѣ. Проф. Toula между друго казва, че южнитѣ поли на Балкана отъ Сливенъ до Карасърлие и още по-западно се състоятъ отъ глинести пѣсъчници, мергели и варовици безъ окаменени, които по всѣка вѣроятность принадлежатъ, споредъ него, на кредната система.

Даннитѣ, които давамъ по-долу въ настоещето си изложение по геологическо-хидрологическото изучване на мѣстностьта около сливенскитѣ бани, сѫ събрани главно отъ обиколкитѣ и геологическитѣ екскурзии, които направихъ по случай изучването сливенскитѣ топли извори съ цѣль за каптиране, не само въ тѣсенъ районъ около самитѣ бани, но и по-настрани отъ тѣхъ, както и отъ разкопкитѣ и сондажитѣ, които се направиха на нѣколко мѣста въ областьта на топлитѣ извори. Въ това изложение изоставямъ подробното петрографско описание на събранитѣ прѣзъ обиколкитѣ геологическо-петрографски материали, защото за нашата практическа цѣль това описание нѣма необходимо и особено важно значение, а освѣнъ това бѣ нуждно, като членъ отъ комисията на която бѣ възложено изучването за каптажъ сливенскитѣ термално-минерални извори, да изложа по-скоро тия си изучвания, прѣди да се пристѫпи къмъ съставяне проекта на каптажа на минералнитѣ термални води.

При геологическото узучване на извѣстенъ терменъ или минераленъ изворъ съ цѣль да се съберат необходимитѣ данни, на основание на които да може да бѫде прѣдприето каптирането на извора, обикновено освѣнъ геологическитѣ данни, които се събиратъ непосрѣдствено отъ самото мѣсто, дѣто се появява изворътъ, се прави геологическо изучване на цѣлия ареалъ,[1]) въ който се събиратъ водитѣ на извора, или поне геологическо-хидрологически се изучава тая часть отъ ареала на извора, отъ която могатъ да се извадятъ всички необходими данни както за устройството на терена около извора, тъй и за самата топика на извора. Понеже

[1]) Повърхностьта отъ терена въ областьта на питателния районъ.

топиката на сливенскитѣ термално-минерални извори и изобщо геологическото устройство на терена при изворитѣ сѫ такива, че за изучването имъ нѣмаше необходима нужда отъ данни отъ цѣлия ареалъ, то затова пропѫтуваното пространство за геологическо изучване отъ мѣстностьта ограничихъ само въ мислимъ квадратъ, странитѣ на който се съвпадатъ съ четиритѣхъ страни на свѣта, т. е. сѫ успоредни и перпендикуларни на географическия меридианъ, а ѫглитѣ му се намѣрватъ: а) южно не далеко отъ гр. Сливенъ, б) сѣвероизточно не далеко отъ Голѣмо Чочовени, в) около $2^1/_2$ км. по-източно отъ с. Ени Папазлие и г) въ с. Глуфишево.[3]) Това пространство отъ повръхностьта, при всичко че е малко, т. е. че то по всѣка вѣроятность не обима нито цѣлата циркулационна область въ себе си, нито цѣлата инфилтрационна за термалнитѣ води область, при все това то излѣзе достатъчно, за да могатъ геологическитѣ отношения на мѣстностьта, изъ която извиратъ термалнитѣ и минералнитѣ води на банитѣ да се поставятъ въ съотношение съ геологическитѣ отношения на Срѣдна гора и на Балкана, както и да се съберать данни и да се извадятъ заключения по стратиграфското и тектоническото устройство на въпросната мѣстность, както и за самата топика на термално-минералнитѣ извори. За да можемъ по-нагледно да си прѣдставимъ поменатитѣ геологически съотношения, прилагамъ при настоещето си изложение една геологическа скица за мѣстностьта около сливенскитѣ термални извори въ мащабъ 1:126000, една детаилна геологическа карта, направена върху ситуационния планъ на сливенскитѣ бани въ намаленъ мащабъ 1:4000 и три геологически профила въ мащабъ за дължина 1:2000 и височина 1:1000.

Орография и хидрография.

Сливенскитѣ бани сѫ разположени край сѣвероизточния склонъ на възвишението, наречено *„Япраклие“*. Това възвишение, при всичко че е отдѣлено съ Джиновско-Гавраиловската равнина отъ самата „Срѣдна гора“, орографски трѣбва да се счита като посрѣдствено продължение на Срѣдна гора. Самитѣ термално-минерални извори на поменатитѣ бани се намѣрватъ на разстояние 12 км. отъ гр. Сливенъ и на различно разстояние отъ политѣ на горѣпоменатия склонъ, а съграденитѣ надъ изворитѣ за кѫпане стари резервуари се намираха на 12—13 м. надъ изохипсата, прокарана

[3]) Сравни приложената геологическа скица въ мѣрки 1:126000.

между възвишението Яраклие и обширната сливенско-мечкарeвска равнина. Послѣдната, по генеза ерозивно-денудационна и тектоническа равнина, като ограничава възвишението Яраклие, прѣкжсва източното разпространение на Срѣдна гора, като остава помената тѣ по-горѣ термални извори на височина 10—12 м. надъ равнината (полето) и 14 м. надъ най-близкитѣ срѣдни тунджански води,[1]) които иматъ споредъ ситуационния планъ на банитѣ кота 172·10 м. Това положение на термалнитѣ води по отношение на полето и на р. Тунджа имаше важно значение за каптирането и експлоатацията на водитѣ.

Като непосрѣдствено продължение на възвишението Яраклие се явяватъ неразделимитѣ отъ него прѣдвъзвишения, наречени „*Чукитѣ*" (на брой 8) и възвишенията на мѣстностьта край Тунджа, наречена „*Черкезица*"; когато издигащитѣ се надъ полето други възвишения, а именно: „*Кошарли баиръ*", „*Тепето край гиреня*", „*Динъ-Тепе*", „*Узунъ баиръ*", върха „*Шекерджи*"[2]) и пр. трѣбва да се приематъ орографски както и самото възвишение Яраклие, като посрѣдствено продължение на Срѣдна гора, понеже сж тѣ отъ нея отъ по-послѣ съ равнината отдѣлени.

Часть отъ Срѣдна гора съставя тъй сжщо постепенно издигащето се надъ равнината и надъ склона, отъ който извиратъ термалнитѣ води, низко и наклонено къмъ сѣвероизтокъ плоскогорие, находеще се между селата: Мехремъ бей, Джиново, Налбантлари, Глуфишево и Аскьой и долината наречена Гюледжикъ. Що се отнася до продълговатото възвишение, находеще се въ полето югозападно отъ с. Кара-сърлие наречено „*Таушанъ баиръ*", като се сжди по неговото тектоническо устройство и геологическо произхождение, еднакво може да се причисли къмъ областьта на Срѣдна гора, както и къмъ областьта на самия Балканъ.

Въ района на приложената ми къмъ изложението геологическа скица въ масщабъ 1:126000 влиза отъ областьта на Балкана твърдѣ малка часть, а именно часть отъ южния му склонъ. Отъ политѣ на тоя склонъ се намѣрватъ термалнитѣ извори на Сливенскитѣ бани на разстояние около 6 кил., отъ което се вижда, че въпроснитѣ извори не сж много отдалечени отъ самия Балканъ. Поменатиятъ балкански склонъ е сравнително на мѣстѣ доста стръменъ и отъ

---

[1]) Най-кжсото разстояние отъ р. Тунджа до старитѣ бани е 535 м.

[2]) Котитѣ на повечето отъ тия възвишения, както и на нѣколко други по-важни орографски точки, сж забѣлѣзани въ приложената къмъ настоещето изложение геологическа карта.

срѣзивнитѣ сили на водитѣ и атмосферилията е неправилно вълнообразно оформенъ. Той се прѣсича отъ цѣлъ редъ разни по голѣмина и посока долища, прѣзъ и съ които се свлича въ поройни и дъждовни врѣмена огромно количество рушевенъ денудационенъ материялъ.

Останалата часть отъ нашия теренъ прѣдставя обширна сравнително не висока равнина (поле), която завзима пространството между Балкана и Срѣдна-гора и въ която протича и се врѣзва самата р. Тунджа. Поменатитѣ по-горѣ съ имената: *джиноно-гавраиловска* и *сливенско-мечкаревска равнини* заедно не сж нищо друго освѣнъ продължение на равнината, която отдѣля Балкана отъ Срѣдня гора, изъ надъ която се издигатъ, освѣнъ главнитѣ планински вериги, още и малкитѣ привидно самостоятелни възвишения, като Таушанъ-баиръ, Тепето край Гергия, Узунъ-баиръ, Дикъ-тепе, Кошарли-баиръ и др. Привидно самостоятелно се издига надъ въпросната равнина и самото възвишение Япраклие изъ полѣгатия източенъ склонъ на което именно извиратъ термалнитѣ води на сливенскитѣ бани.

Мѣстностьта около Сливенскитѣ бани заслужва по-голѣмо внимание въ *хидрографско* отношение. Освѣнъ дѣто тя се кръстосва отъ много и разни по произхождение и голѣмина прѣсъхващи и непрѣсъхващи лѣтно врѣме долове и рѣкички, повърхностьта на нашата мѣстность се прѣсича и отъ пълноводната р. *Тунджа,* отъ която се тя разполовява почти на двѣ еднакви части. Общото или по-добрѣ главното направление на Тунджа отива тука отъ с.-з. къмъ ю.-и., а притоцитѣ ѝ образуватъ съ нея при устията си остаръ жгълъ надъ мѣстото, дѣто се вливатъ въ Тунджа. При най-близкия до банитѣ брѣгъ на Тунджа височината на срѣднитѣ ѝ води има кота 172·10 м., леглото ѝ е 171·50, а максималнитѣ води достигатъ до 174·10 м. надъ морската повръхность. Въ това послѣдното си положение Тунджа залива голѣмо пространство отъ двата си брѣга, но прѣимуществено тя залива лѣвия брѣгъ, като по-низъкъ. Като се сжди по материяла, съ който е запълнена и заравнена значителна часть отъ тунджанската равнина на нашия районъ, коритото на рѣка Тунджа се е постепенно мѣстило и продължава да се мѣсти вслѣдствие тенденцията да се разрушава дѣсниятъ брѣгъ на рѣката и да се насипва лѣвиятъ. По тоя начинъ Тунджа се

стреми да се отдалечава отъ политѣ на самия Балканъ и да увеличава на лѣвия брѣгъ крайбрѣжната си равнина. Голѣмитѣ и малки рѣкички и долове, които се спущатъ отъ южнитѣ поли на Балкана между с. Бинкосъ и Сливенъ въ равнината, — се характеризиратъ съ това, че тѣ текатъ, особено въ поройно врѣме, съ голѣма бързина, врѣзватъ се въ склона и свличатъ въ полето голѣмо количество рушевенъ материалъ.

Отъ наблюденията, които направихъ въ нѣколко изкопани въ равнината герани, излѣзе, че подземнитѣ подпочвени води на тая равнина се владѣятъ аналогично съ основнитѣ води въ всѣка голѣма равнина, находеща се край пълноводна рѣка и изпълнена съ нанесенъ аллувиално-дилувиаленъ материалъ, т. е. че както и въ другитѣ подобни равнини, така и тука сѫществува циркулация на подпочвенитѣ води къмъ р. Тунджа. Това се вижда отъ положението на нивото на водата въ геранитѣ по отношение на нивото на Тунджа: нивото въ геранитѣ се указа, че стои толкова на по-голѣма кота, колкото геранътъ е по-отдалеченъ отъ рѣката. Съ подигането нивото на р. Тунджа се подига нивото на водата въ геранитѣ; и обратно съ постепенното спадание на водитѣ отъ р. Тунджа се постепенно понижава и нивото на водата въ геранитѣ; това показва, че циркулационната подземна основна вода (grundwasser), която циркулира къмъ осьта на подземната вода подъ р. Тунджа се задържа отъ високитѣ води на Тунджа и това се характерно отразява въ геранитѣ на тунджанската равнина.

Понеже отъ всички води, били тѣ надземни или подземни, ни най-много интересуватъ водитѣ отъ областьта на самитѣ бани, а особено термалнитѣ и минералнитѣ, то оставямъ да изложа тѣхното хидрологическо описание по-долѣ слѣдъ геологическата часть на изложението, по причина че за да можемъ да си прѣдставимъ по-нагледно и по-ясно тѣхната топика, тѣхната генеза и тѣхното съотношение съ терена, ще бѫде необходимо да се запознаемъ прѣдварително съ геологическото устройство на самия теренъ. Тукъ ще спомена за ориентиране и за пълнота термалнитѣ и минералнитѣ води описателно накратко съ другитѣ води около банитѣ, безъ да се впущамъ въ разискване по тѣхната битность.

Отъ термалнитѣ води, които сами изтичатъ на повърхностьта, най-важна бѣ термалната изворна вода, която извираше заедно съ своитѣ газове изъ подъ самия за кѫпане резервоаръ на тъй на-

речената „*женска баня.*“[1]) Температурата на водата ѝ, мѣрена на кота 30 см. надъ пѣсъчното дъно на банята, излѣзе, че варйира между 43·5° и 44°С., а на 20 см. подъ повръхностьта на водата при пъленъ резервуаръ температурата на водата се намираше намалена за 1—2 и повече градуса, което намаление зависи не само отъ охладението, което причиняватъ на водата резервуарътъ и въздухътъ, но и отъ числото на хората, които се кѫпятъ въ банята. Количеството на водата, съ което се пълни резервуарътъ на банята, мѣрено при нормалното изтичене на водата отъ горния каналъ на резервуара[2]), излѣзе 30 литри за една минута, когато освободена отъ налѣгането на водния стълбъ, равенъ на дълбочината на резервуара, между каналитѣ, водата изтичаше изъ долния каналъ съ по-голѣма сила и даваше 54 литри за 1 минута. Отъ тая вода Сливенското градско общинско управление, както и по-горѣ се спомена, притежава вече два анализа.

Слѣдната по важность отъ изтичаещитѣ прѣди каптирането води въ областьта на банитѣ бѣ термалната вода на тъй наречената „*мѫжка баня.*“ За тая вода, както и за женската, сѫществуватъ направени за кѫпане резервуари, но въ мѫжкия резервуаръ сравнително съ резервуара на женската баня кѫпането бѣ прѣди каптирането много по-ограничено. Резервуарътъ на мѫжката баня[3]) е отстраненъ отъ оня на женската баня на 110 метра югозападно. Водитѣ, както на женската баня, така и на тая можеха свободно да се утичатъ по причина на въззишеното имъ положение надъ равнината. Температурата на тая вода, мѣрена на 20 см. надъ пукнатинитѣ, изъ които тя изтичаше изъ скалата, варйира между 40·3° до 40·9° С, когато температурата на водата въ по-високитѣ хоризонти въ резервуара се намаляваше аналогично съ водата въ резервуара на женската баня. Количеството на водата, съ което се пълнѣше резервуарътъ на тази баня, мѣрено при изтичането ѝ отъ горния каналъ[4]) се указа 33 л. за минута, а отъ долния каналъ 75 литр. за минута. Анализътъ на тая вода, направенъ отъ „Bureau d'essai, както и анализътъ, направенъ още за четири води отъ сѫщото бюро, взети въ областьта на термалнитѣ сливенски води,

[1]) Означена въ геологическата карта съ „Ж.“ Тоя резервуаръ е сега подсушенъ.

[2]) Котата на горния каналъ на резервуара въ женската баня бѣ 187·20 м. а на долния 186.

[3]) Въ геологич. карта „М“.

[4]) Котата на горния каналъ е 186·10, а на долния 184·85.

а именно отъ извора при „*Релситѣ*," при „*Божата баня*," при „*Мочвара*" и при „*Желѣзното кладенче*," сѫ приложени по-долѣ въ хидрологическата часть.

Термално-минералниятъ изворъ, нареченъ „при *Релситѣ*", се намѣрва задъ стария хотелъ на банитѣ, на около 20 м. западно отъ самата женска баня[1]) Прѣди да се направи на мѣстото му разкопка за изучване, изворътъ при Релситѣ прѣдставяше не голѣма кална, затрупана съ глина, пѣсъкъ и камъни вдлъбнатина, отчасть естествено, а отчасть изкуствено образувана. Отъ тая вдлъбнатина изтичаше[2]) малко (около 30 л. за минута) топла вода, а задържаната въ вдлъбнатината термална и минерална вода имаше на равни мѣста равна температура, която никйдѣ не прѣвишаваше 35° С. Водата, що изтичаше отъ тая вдлъбнатина, послѣ слѣдъ сондирането се увеличи на 40 л. за минута, но въ тая вода имаше въ това врѣме много почвена вода.

Термалната вода на извора при „*Божата баня*"[3]) (мѣстото на новия каптажъ) се появяваше сама на повърхностьта, отдѣто по малко изтичаше, и то на разстояние 70 метра югоизточно отъ женската баня. Външната форма на мѣстото, дѣто се появяваше водата, прѣдставяше тъй сѫщо вдлъбнато, кално и мочурливо мѣсто. Отъ това мѣсто изтичаше термална, а отъ часть размѣсена съ нея и почвена вода. Температурата на общата изтичаеща вода бѣ 25°С.

По-послѣ, като се направи на това мѣсто разкопка, откри се едно малко квадратно-иззидано басейнче, което е повидимому служело тъй сѫщо за кѫпане и било извѣстно подъ името „Божата баня". Температурата на водата въ него бѣ слѣдъ разкопката 45° С., а количеството на водата, мѣрено на кота 183 м., излѣзе 35 литри на минута.

Подъ името водитѣ при „*Мочвара*"[4]) ще разбираме водитѣ, които излизаха на повръхностьта въ продълговатата вдлъбнатина, находеща се край източния край на стария хотелъ на 30 м. североизточно отъ бив. женска баня. Дължината на тая мочварна плитка вдлъбнатина е около 40 м., а срѣдната ѝ широчина около 10 м. На нѣколко мѣста излизаше на повръхностьта въ този мочварь естествено, а и на нѣколко мѣста излѣзе отъ сондажитѣ изкуствено термална и хладна вода. Температурата на тия води се намѣри на

[1]) Означенъ въ картата съ буква „Р".

[2]) На случайната кота 185 м.

[3]) Въ картата съ буква „Б".

[4]) Означенъ съ „Х" въ картата.

разни мѣста разна, но никдѣ не надминуваше 37°С. Съ тия води се мѣсѣха и почвени. Като се сѫди по количеството, което едва изтичаше отъ тукашнитѣ топли извори и отъ напора, който се яви въ нѣкои отъ сондажитѣ, термалната вода, която извираше изъ подъ тоя мочарь, трѣбва да е била малко. Освѣнъ това тя бѣ пръсната, та каптирането ѝ трѣбваше да стане не тукъ, а на друго подходяще мѣсто.

Отъ термалнитѣ води, на които се даде възможность да изтичатъ по изкуственъ начинъ ще споменемъ:

Термалната сондажна вода, която се получи съ сондажа, заложенъ на 40 м. южно прѣдъ стария котелъ въ двора.[1]) Съ тоя сондажъ се стигна скалата, изъ която извира термалната вода на 9·90 м., отдѣто се подигна въ сондажа и почна да изтича минерална вода съ температура 45° С. Количеството на тая вода, мѣрено на кота 185·10 м., излѣзе 3·9 литри въ минута. Максималното издигане на тая вода достигна въ изкуствено поставената тукъ за изучване вертикална водопроводна трѫба кота 189·4.

На друго мѣсто се даде възможность пакъ изкуствено да изтича термалната вода съ сондажа, провъртѣнъ на 17 м. по-ю.-западно отъ по-горѣспоменатия сондажъ. Тукъ отъ дълбочина 10 м. 10 см. почна да излиза на повръхностьта топла минерална вода съ температура 46°С. Количеството на тая вода излѣзе на кота 185·20 7 литри за една минута.

По изкуственъ начинъ се даде съ сондажитѣ да изтича на повръхностьта термална вода още на 2—3 мѣста, но съвършено по-малко, та тя не заслужва да бѫде отдѣлно разглеждана.

„*Желѣзното кладенче*“ се намѣрваше на ю.-з. отъ мѫжката баня на разтояние отъ нея около 80 м. Температурата бѣ на грифона[2]) 25° С., а водата, която изтичаше отъ направеното за тази цѣль чучурче, находеще се на кота 181·5, напълняше сѫдъ отъ 1 литра за една минута. За тая вода бѣ всѣчено въ скалата едно малко резервуарче, водата на което слѣдъ каптирането е прѣсъхнала.

Освѣнъ тия по-главни термални и минерални води, излизаха на повръхностьта, или сѫществуваха безъ да циркулиратъ въ областьта на сливенскитѣ бани, още нѣколко по-маловажни топли и хладни води, които образуватъ по склоноветѣ разни по голѣмина и по форма, покрити съ едра трѣва, мочвари (тръсища). Тукъ минералнитѣ води подъ влиянието на образувалия се отъ гниенето

[1]) Вижъ изворъ А въ геолог. карта.

[2]) Мѣстото, дѣто извираше водата отъ основната скала. Кота 180·64 м.

на органически вещества сѣроводородъ, сж преципитирали и преципитираха черна отайка отъ Fe_2S.

Слѣдъ дъждовни и мокри врѣмена по склоноветѣ на мѣстностьта около банитѣ извираха и извиратъ на нѣколко мѣста и другъ видъ студени води, но тъй като тѣ се намиратъ въ непосрѣдствена свръзка съ почвенитѣ води, и лѣтно врѣме прѣсъхватъ съвършено, поради което прѣставатъ врѣменно да се питаятъ и самитѣ имъ извори, тѣ не могатъ да иматъ за насъ особено важно значение. Единствената имъ важность бѣ за насъ да имаме прѣдъ видъ, че тѣ могатъ да се мѣсятъ (дѣто иматъ възможность) съ нѣкои отъ термалнитѣ води и имъ намаляватъ температурата и концентрацията.

Що се касае до студенитѣ изворни води, на които сж направени не далеко отъ банитѣ двѣтѣ чешми, при всичко че и тѣхната вода се намалява лѣтно врѣме, но понеже тѣ се питаятъ освѣнъ отъ почвена още и отъ подпочвена вода и иматъ по-голѣми райони на питание, тѣ иматъ по-важно значение за банитѣ. Особено това може да се припише на водата, която тукъ наричаха „Трапчивата“ и за която е направена край пжтя чешмата, находеща се на 200 м. ю-з. отъ женската баня на кота 184·80 м. Изворътъ на тая вода се намѣрвалъ споредъ разправянето на селянитѣ на 40—50 м. по с-з. отъ самата чешма. Водата на другата чешма[1]) е сега уловена, отведена и питае двѣтѣ чешми при банята[2]) Количеството на тая вода се силно промѣнява и варира отъ 2 до 25 л. въ минута.

Водитѣ отъ старитѣ резервуари на бившитѣ бани, както и отъ всички извори отъ областьта на банитѣ, се утичаха въ едно пространно *„блато“*, находеще се на разтояние 350 м. по източно отъ бивш. женска баня. По тоя начинъ изворитѣ подържаха постоянно водата на блатото.

Дължината на това блато въ дъждовно врѣме бѣ около 700 м., срѣдната му широчина около 150 м. Дълбочината на това блато бѣше на разни мѣста различна, но най-низката точка на дъното му бѣ на кота 171·40. Надъ това мѣсто дълбочината на блатото бѣ при нормални врѣмена 0·70 м. Повърхностьта на водата въ блатото се намѣрваше за 15·35 м. по-низко подъ повърхностьта на водата въ бив. женска баня и бѣ еднакво висока съ повръхностьта на срѣднитѣ води на р. Тунджа сѣверно отъ блатото.

---

[1]) Въ геолог. карта означена съ 7.
[2]) Срав. 8 и 9 въ геолог. карта.

I. Геологическа часть.

По геологическото устройство на терена около Сливенскитѣ бани, а особено по геологията на областьта на самото мѣсто, отъ дѣто извиратъ термалнитѣ води, както и по-горѣ се спомена, нѣма почти нищо писано било въ нашата, било и въ чуждестранната литература. Самъ виенскиятъ професоръ Toula, който е съумѣлъ да събере въ съчинението си „Reisen und geol. Untersuchungen in Bulgarien. Wien. 1892“ всичката писана по геологията на България дотогавашна литература и който е съставилъ, на основание на тая литература и на основание на своитѣ лични пѫтувания изъ България, горѣпоменатото съчинение, при което е приложилъ една малка прѣгледна геологическа карта на България, нищо не споменува по геологията на Сливенскитѣ термални извори. Отъ неговата картичка се вижда, че мѣстностьта, отъ дѣто извиратъ водитѣ на Сливенскитѣ бани е дилувиално-аллувиална, а политѣ отъ балкана срѣщу банитѣ, както и часть отъ съсѣдната на банитѣ Срѣдна-гора е означена, че състои отъ *Кредни образувания.* Една значителна часть отъ Срѣдна-гора е означена въ картичката тъй сѫщо, че състои отъ младоеруптивни скали — андезити и базалти. Единственото нѣщо по геологията, което се касае направо до устройството на самата мѣстность, изъ която извиратъ термалнитѣ води, ни дава Алек. Найденовичъ заедно съ анализа си на водитѣ отъ сливенскитѣ бани, прѣподписанъ отъ д-ръ Ст. Чомаковъ. Геологическитѣ данни, които ни дава Найденовичъ сѫ погрѣшни. Тѣ сѫ фурмулирани по слѣдния начинъ: „*Операции при изворитѣ.* Наблюденията направени на мѣстностьта, върху която се намѣрватъ изворитѣ, показватъ една почва плутоническа. Водитѣ извиратъ въ голѣмо количество подъ коритото, което сѫщеврѣменно служи за кѫпалница“.

До колко казаното отъ г. Найденовича хармонира съ фактичностьтa и дали означеното отъ проф. Toula въ геологическата му карта търпи измѣнение, може лесно да се види отъ приложената къмъ настоещето ми изложение геологическа карта и отъ стратиграфското и тектоническото ми описание, находеще се въ самото ми изложение.

1. Стратиграфията на отдѣлнитѣ мѣстности.

А. Източната часть на непосрѣдствената Срѣдногорска план. верига.

Подъ това название ще трѣбва да разбираме верижносвързанитѣ възвишения, находещи се сѣверозападно отъ с. Джиново, на които

се прѣсича разпространението къмъ изтокъ съ джиновско-гавраиловската крайтунджженска равнина. Тукъ влизатъ възвишенията: *Терзименъ*, *Калв-баиръ*, *Казали-баиръ*, *Вързуньтъ*, *Кожа-баиръ*, *Куртулмушъ*, *Каяджикъ* и часть отъ мѣстностьта *Гюледжикъ*. Най-източното, сравнително по-низко отъ другитѣ възвишения, се казва *Терзименъ*. Скалитѣ на това възвишение сѫ открити и могатъ да се наблюдаватъ само отъ извѣстна височина на неговитѣ склонове, но по хребета си Терзименъ, освѣнъ дѣто е естествено оголенъ отъ атмосферилията, основнитѣ пластове на това възвишение сѫ тъй сѫщо и изкуствено открити и разсѣчени отъ отдавна откритата тукъ тъй наречена *Джиновска* (Терзименска) *кариера*.

Прѣди да се дойде до хребета, като се отива къмъ него прѣзъ джиновскитѣ лозя се върви по дебелонатрупанъ денудационенъ дилувиално-елувиаленъ материалъ, изъ подъ който се откриватъ къмъ горния край на лозята ситнозърнести съ варовитъ цементъ сцементирани пѣсъчници. Тия пѣсъчници приематъ по разрушената и метаморфозираната си повръхность сивожълтеникъвъ (ръждивъ) цвѣтъ. По-нагорѣ глинесто-пѣсъчливитѣ пластове прѣминуватъ въ тънкослойни сиви и ръждиви мергели. Въ мѣстото, дѣто е открита кариерата, пластоветѣ състоятъ отъ плътенъ, свѣтлосивъ, на мѣста жълтеникъвъ и сивочернъ слабоглинестъ варовикъ, който се характеризира съ своя лющуренъ изломъ и съ изобилието въ него на дендритни фигури. Дебелината на отдѣлнитѣ пластове не остава врѣдъ еднаква, но при все това тукашнитѣ варовици иматъ тънкослойно служение. Посоката на пластоветѣ отива отъ с.-и. къмъ ю.-з., а тѣхното падение е къмъ сѣверозападъ. Жгълътъ на падението е 15°. (NW hora 22, ∢15°). Никакви характерни окаменени не се срѣщатъ въ тоя варовикъ.

На 500 до 600 м. с.-и. отъ кариерата идватъ дискордантно съ помененитѣ пластове други не толкова характерно напластени червеникави варовици. И тия варовици се характеризиратъ по своята плътность и по своя лющуренъ изломъ. Прослѣдятъ ли се пластоветѣ отъ кариерата по нормалния имъ профилъ въ стратиграфски смисълъ на горѣ, то се вижда, че пластоветѣ на гѫститѣ варовици слѣдватъ още по-сѣверно и като такива, състоещи отъ материалъ, който по-може да противостои на атмосферилнитѣ разрушителни влияния, тѣ сѫ се по-запазили и образуватъ самия хребетъ на Терзименъ. Дойде ли се на извѣстна височина на сѣверния склонъ на Терзименъ, забѣлѣзва се, че плътнитѣ варовици прѣминуватъ въ по-млади глинести и мергелни пѣсъчници, въ

които сѫ конкордантно интеркалирани разни по дебелина и качество глинести и варовити мергели. Пластоветѣ отъ подобенъ по-лесноразрушимъ отъ водитѣ и атмосферилията материалъ слѣдватъ сѣверно докждѣ самата рѣка Тунджа, нѣколко метра прѣдъ които пластоветѣ потъватъ и се изгубватъ изъ подъ дилувиално-алувиалния крайтунджански наносъ. Въ сѫщия профилъ попада и масивната младоеруптивна червениквава скала, която стърчи изъ надъ низкитѣ води всрѣдъ рѣка Тунджа не далеко отъ воденицата, находеща се сѣверно отъ кариерата. По-нагорѣ по Тунджа надъ поменатата воденица се откриватъ отъ самата рѣка пакъ глинестопѣсъчливи тънкослойни пластове, само че тѣ сѫ отъ часть размѣстени и иматъ различно падение отъ онова на пластоветѣ при кариерата. Тѣхното падение е къмъ NO hora 0+10°. Въ областьта на долчето, находеще се между в. Терзименъ и в. Кале-баиръ, пластоветѣ иматъ посока отъ с.-и. къмъ ю.-з. (hora 17). Тукъ глинестопѣсъчливитѣ и варовититѣ пластове прѣминуватъ въ сиви тънкослойни, разрушаеещи се на повръхностьта си мергели, които, петрографски и хабитуално по нищо не се различаватъ отъ врѣднитѣ мергели (лески) изъ околностьта на Габрово и Трѣвна. Посоката на долчето съвпада съ посоката на една характерна въ него пукнатина, която се явно вижда на дъното на дола. Отъ тая пукнатина извира единъ съвършено постояненъ студенъ изворъ.

Възвишението *Кале-баиръ* и възвишението *Казали-баиръ* се състоятъ главно отъ глинести пѣсъчници, мергели и тънкослойни варовици, пластоветѣ на които мѣнуватъ своята посока и падение. Въ състава на Казали-баиръ взиматъ участие освѣнъ седиментарни скали още и еруптивно-кристалинични. (Вж. прил. геолог. скица въ м-бъ 1:126000). Особено заслужава да бѫде спомената тукъ масивно-кристалиничната скала, отъ която състоятъ: политѣ отъ сѣверо-източниятъ склонъ на Казали-баиръ, сѣверозападниятъ склонъ отъ сѫщото възвишение при мѣстностьта *„св. Петка,“* и не голѣмото възвишение, наречено *„Вързуньтъ.“* Тая скала има гранитична, на мѣста пегматитична структура и е повръхностно силно разрушена. Точното детерминиране и подробното описание на тая скала, както и на другитѣ, ще бѫде дадено въ петрографическото описание на скалитѣ отъ околностьта на топлитѣ извори при Сливенъ. Сѣверо-западното разпространение на въпростната масивно-кристалинична скала се ограничава отъ дебело насипаната глинестопѣсъчлива, разлата и обърната къмъ С.-И. дилувиална долинка, която се за-

ключава между възвишението: Вързуна, Казали-баиръ и струпешкитѣ височини.

Въ мѣстностьта *„Джевизъ-Гиди“*, находеща се между Казали баиръ и Коджа баиръ пластоветѣ състоятъ прѣимуществено отъ свѣтлосиви глинести варовици съ падение подъ ∢ 70° SO hora 9. По стратиграфското си положение, както и по петрографския си характеръ, тия варовити пластове напълно отговарятъ на ония, отъ които е съграденъ хребстътъ на Терзименъ и съвпадатъ съ тѣхъ къмъ единъ и сѫщъ хоризонтъ и една и сѫща геологическа система. Понеже върховетѣ Коджа баиръ (520 м.) и Куртулмушъ (540 м.) се намиратъ по направлението и по продължението на пластоветѣ отъ Джевизъ Гиди и понеже помежду не сѫществува прѣкжсване или размѣстване, то и пластоветѣ на Коджа баиръ и на Куртулмушъ отговарятъ на ония отъ в. Терзименъ. Слизаме ли по профилната на пластоветѣ линия отъ Куртулмушъ къмъ с. Мехремъ бей и тукъ виждаме, че тънкослойнитѣ варовити пластове прѣминуватъ постепенно въ глинести пѣсъчници и мергели, конкордантни съ варовититѣ пластове, но тази имъ конкорданция може да се прослѣди само до извѣстно мѣсто по склона; дойдемъ ли прѣдъ село Мехремъ бей, виждаме, че пластоветѣ на мергелнопѣсъчливата зона сѫ съвършено размѣстени, изпрѣвити и разпокжсани отъ ерупцията, която е дало масивното край Мехремъ бей биотитъ-андезитно възвишение, наречено *„Каяджикъ“*. Аналогично промѣнение сѫ прѣтърпѣли глинесто пѣсъчливитѣ и мергелнитѣ пластове, и то пакъ отъ нѣкогашнитѣ вулканически (андезитни) ерупции и въ мѣстностьта *„Гюляджикъ“*.

Б. Наклоненото Налбантларско-Аекьовско плоскогорие.

Това низко плоскогорие не е нищо друго освѣнъ продължение отъ планинската верига на Срѣдна-гора, само че то нѣма навредъ характерна и рѣзка граница, а се спуща и прѣминава при село Джиново и при село Налбантлари съвършено постъпенно въ джиново-гавраиловската и мичкарево-сливенската равнина. Източно при с. Аекьой то прѣминува постепенно пакъ въ планинско възвишение, а южно е ограничено по цѣлото си протежение и е характерно ограничено съ стръмния си склонъ и съ атлаолу-генджелийската равнина. По южния склонъ на това плоскогорие сѫ много хубаво открити за наблюдение пластоветѣ му, особено това се забѣлѣзва въ разнитѣ долища, които сѫ се врѣзали и продължаватъ

да се врѣзвать въ него. Долчето „Гюлджикъ“ въ мѣстото, дѣто излиза отъ плоскогорието въ равнината, което мѣсто се намира тамъ, дѣто Новозагорското шосе почва да се изкачва по плоскогорието, открива съ горното си течение, твърди, сиви и червеникави младоеруптивни (андезитни) скали. Тия скали пробивать стратиграфско по-горни, т. е. по-млади членове отъ пѣсъчливо-мергелната зона, за която поменахме, че се разпокжсва при с. Мехремъ бей отъ нѣкогашнитѣ ерупции. Като се отива по течението на долчето надолѣ, идва се все на по-млади и по-млади стратиграфски хоризонти отъ въпросната зона. Важно е обаче да се забѣлѣжи, че тънкослойностьта на пластоветѣ се губи на много мѣста по срѣдното и долното течение на дола, и пластоветѣ ставать въ тия мѣста по-дебелослойни, а самитѣ пѣсъчници по-едрозърнести и конгломератни. Падението на пластоветѣ въ областьта на срѣдното течение на дола е подъ малъкъ жгълъ, и то прѣимуществено южно. (S hora 12), а въ областьта на долното течение пластоветѣ приимать посока отъ ю.-й. къмъ с.-з. и падать подъ ∢ 50 — 60° югозападно. (SW hora 14+10°). По продължението си сжщитѣ тия пластове се прѣсичать по-източно отъ срѣдното и горното течение на дола въ мѣстностьта „*Сеча*“. Съ устието си, т. е. съ по-долното си течение това послѣдното долче мие и просича пластоветѣ отъ друга една седиментарна зона, състояща се главно отъ пластични вулканическо-туфозни материали. Тая зона идва непосрѣдствено, постепенно и съвършено конкордантно върху пѣсъчливомергелната зона и завзима голѣма часть отъ политѣ и южния склонъ на нашето плоскогорие. Въ тая зона спадать кристалиничнитѣ скали, въ които сж отворени генджалийскитѣ кариери. Кариерата, отворена въ мѣстностьта „*Иланъ бунаръ*“, отъ която именно сж вадили камънитѣ за тунджанския мость, е всѣчена въ дебелослойнитѣ едрозърнести пѣсъчници на самата пѣсъчливомергелна зона.

Граничната линия между двѣтѣ поменати зони не е вредъ характерно изразена, защото на много мѣста, като въ *Падаревския долъ*, дерето *Мустафа деди*, мѣстностьта *Крандиля*, както и при с. *Аекьои*, прѣходътъ отъ чистопѣсъчливо-мергелната зона въ туфозната става постепенно. Не рѣдко се случва между най-горнитѣ членове на пѣсъчливомергелната зона да идвать кластични материали съ туфозенъ характеръ и еруптивно произхождение. Не ще съмнѣние, че пластоветѣ на едната и на другата зона сж таложени отъ водитѣ на едно и сжщо море въ единъ и сжщъ геологически

периодъ; разликата се състои главно въ това, че когато сж се утаЛагали пластоветѣ на туфозната зона, сжществували сж въ съсѣднитѣ мѣста силни вулканически ерупции, когато напротивъ при образуването на пѣсъчномергелната зона и на интеркалиранитѣ въ нея тънкослойни глинести варовици, вулканическитѣ ерупции сж били по-рѣдки, т. е. тогава сж почнали въ тия мѣста да се появяватъ.

По сѣверния склонъ на плоскогорието основнитѣ му (съставнитѣ му) пластове, състоещи главно отъ сиви глинести и варовити пѣсъчници и интеркалирани въ тѣхъ тукъ-тамъ мергели и тънкослойни варовици, потъватъ и се прикриватъ на разни мѣста съ разно дебела дилувиална покривка, а само на нѣколко мѣста тия пластове афлюриратъ открити отъ водитѣ на долчинкитѣ и отъ пжтищата. Най-добрѣ сж открити пластоветѣ, отъ които състои една значителна часть отъ плоскогорието, съ джиновското долче, наречено *„Ючъ-дере"*. До извѣстно мѣсто отъ с. Джиново нагорѣ, това дере просича доста характерно напластени вулканическо-туфозни пластични материали, въ които освѣнъ фрагменти отъ еруптивнитѣ скали сж оклопени и отломъци отъ познатитѣ ни тънкослойни плътни глинести варовици и пѣсъчници. Тия почти брекчеозни пластове отиватъ отъ ю-и. къмъ с-з. и падатъ подъ ∢ 20° североизточно (NO hora 14). Дебелината на комплекса, съставенъ отъ тия туфозни и брекчеозни пластове излиза доста голѣма. Разрѣзътъ, който прави долчето въ тия пластове, слѣдва повече отъ два километра. Отъ извѣстно мѣсто нагорѣ слѣдватъ ту пѣсъчници и мергели, ту туфозни интеркалирани въ пѣсъчницитѣ пластове, слѣдъ което захваща самата пѣсъчливомергелна зона. Пластоветѣ на тая зона виждаме открити на нѣколко мѣста по пжтя Джиново-Мехремъ бей въ нарѣзанитѣ и вкопани отъ водитѣ долчета между Ючъ-дере и върха *„Кара буба"*, въ налбантларската кория и въ самото село Налбантлари.

Характерното е, че додѣто падението на пластоветѣ по цѣлия юженъ склонъ на плоскогорието се движи (при разни, но голѣми жгли) между SO hora 11+10° и SW hora 14, пластоветѣ по южния му склонъ иматъ силни размѣствания. Тава напр. въ налбантларския долъ въ селото тѣ иматъ подъ ∢ 7° падение западно (W hora 18). Въ долчето между Ючъ-дере и върха Кара-буба падението на пѣсъчниковитѣ пластове е подъ ∢ 35° югоизточно (SO hora 9), когато напр. при *„Върбовата чешма"* (пжть Джиново-Мехремъ бей) пластоветѣ иматъ подъ ∢ 20° падение югозападно (SW. h. 15). На много мѣста, както туфозната така и пѣсъчномергелната зона се проби-

нать и съпровождать отъ твърди червеникави младуеруптивни (андезитни) скали, съпровождани и отъ тѣхнитѣ туфове. Положението на тия еруптивни скали е означено въ приложената къмъ настоящето изложение геологическа скица.

В. Часть отъ южния склонъ на Балкана.

Въ кржга на това название ще подразбираме южнитѣ поли отъ сливенския балканъ, находещи се южно отъ мислимата линия която съединява гр. Сливенъ съ с. Голѣмо Чочовени. Въ врѣме на обиколката си по тия поли прѣминахъ прѣзъ „Поповата пжтека“ въ сливенскитѣ лозя и дойдохъ до голѣмитѣ кариери, открити въ *„Пашовъ баиръ“* при Сливенъ, послѣ прѣзъ малкия и голѣмия *Батмишъ* край *Голешкитѣ кариери, Кованлъка, Кашлитѣ, с. Гавраилово* (Дерменъ дере), *Кара сарлий* до *Голѣми Чечовенъ* и отъ тукъ по *Чечовенската рѣка* къмъ *Таушанъ баиръ* въ полето.

Поповата пжтека отива съ своето направление почти по нормалния профилъ на пластоветѣ, отъ които състоятъ съсѣднитѣ й мѣстности. Понеже пластоветѣ сж открити отъ нея на много мѣста, то тя ни съвършено нагледно илустрира, както стратиграфскитѣ отношения, тъй и тектоническото устройство на една значителна часть отъ областьта на нашия теренъ. Приближиме ли откъмъ полето поменатата пжтека, забѣлѣзваме, че свлѣченията отъ склоноветѣ рушевенъ материалъ, съ който тукъ политѣ се дебело затрупвать, започва да побѣлѣва и да отстжпва на нѣколко мѣста мѣсто на брекчеозни и порозни варовити туфове, уталожени отъ течещитѣ води съврѣменно съ други дилувиални и рецентни материали. Пластоветѣ, които се откриватъ прѣдъ насъ за пръвъ пжть отъ пжтечката, сж тънкослойни, плътни, сивобѣли, глинести варовици съ посока отъ ю.-и. къмъ с.-з., а падението имъ е подъ голѣмъ жгълъ (80—85°) югозападно (SW hora 12+5°). По-нагорѣ падението се промѣнява, като варияра отъ SO hora 11+10° до SW hora 13+5°, а жгълътъ на падението се силно намалява.[1]) Петрографскиятъ характеръ на пластоветѣ продължава обаче да слѣдва неизмѣненъ. На 60 м. по-нагорѣ по пжтеката отъ поменатитѣ кариери тънкослойнитѣ глинести варовици иматъ посока отъ ю.-и. къмъ с.-з., а падение подъ ∢ 40° югозападно. (SW hora 16). На 80—100 м.

[1]) При разтворенитѣ малки кариери въ лозята надѣсно отъ пжтеката жгълътъ намалява на 35°.

падението захваща постепенно да се измѣнява и прѣминува при ∢ 20° на падение NW hora 20, слѣдъ което то веднага прѣминува на NW hora 23, а жгълътъ на 55°. Подобни силни и слаби промѣнения въ посоката и падението на пластоветѣ виждаме на нѣколко мѣста по пжтеката, прѣди да дойдемъ до нейната кулминационна (най-висока) точка. Около 200 м. по-нататъкъ отъ тая точка варовититѣ пластове, които прѣминаватъ вече на нѣколко мѣста и въ мергелни, се характеризиратъ по своята петрографска типичность и иматъ посока отъ с.-и. къмъ ю.-и. Тѣ падатъ подъ ∢ 45° с.-западно (NW hora 19). На 400 м. варовицитѣ и алтерниращитѣ въ тѣхъ мергели прѣминуватъ въ сиви срѣдно и ситнозърнести пѣсъчници и тънкослойни мергели, между които се забѣлѣзва една тѣсна разрушена по повръхностьта еруптивна ивица. Интеркалираната варовита зона въ пѣсъчникомергелната трае по пжтя тукъ само 60—80 м., отъ по-сетнѣ посрѣдствомъ разни (на мѣста и червени) мергели пѣсъчниковитѣ пластове пакъ постепенно прѣминуватъ въ варовици, между които интеркалацията на разни мергелни и кварцитни пластове не е нѣщо необикновено.

Варовититѣ пластове въ мѣстностьта „*Пашовъ баиръ*" ставатъ локално по-дебелослойни и по-компактни и се експлоатиратъ посрѣдствомъ открититѣ тукъ голѣми кариери. Важното, на което трѣбва да обърнемъ тукъ внимание, е че пластоветѣ въ областьта на главнитѣ кариери сж тъй изпрѣвити и размѣстени, че въ едно малко пространство ние намираме силни диференции, както въ посоката, така и въ падението на пластоветѣ. Цѣлата мѣстность източно отъ Попова пжтека до полето е съставена отъ пластоветѣ, които видѣхме въ горѣпоменатия профилъ, а тъй като посоката на пластоветѣ се разпростира и западно, то значителна часть отъ политѣ на сливенския Балканъ западно отъ разгледания профилъ на мѣстностьта би слѣдвало да бжде съставена отъ сжщитѣ пластове. Кариеритѣ въ мѣстностьта „Голеша" сж открити въ глинеститѣ кредни варовици пакъ отъ сжщата зона.

Слиза ли се отъ мѣстностьта надъ с. Гавраилово, наречена „Яйлата", къмъ с. Гавраилово, върви се отначало по тънкослойни глинести кредни варовици, които иматъ тукъ подъ ∢ 50° падение южно. Надъ тѣхъ идватъ конкордантно сиви пѣсъчници съ обща дебелина 30—40 м. и пакъ продължаватъ да слѣдватъ варовицитѣ; само че тѣ сж изпрѣвити отъ латералното налѣгане и приматъ разни посоки и разни падения. По-надолѣ въ орографска смисълъ слѣдватъ плътни изпрѣвити и размърдани отъ налѣгането мергели,

а изподъ тѣхъ се появяватъ сивочерни, крѣхки, на мѣста силно кварцетизирани кредни мергели и пѣсъчници, които по повръхностьта си сѫ често силно заръждавѣли отъ желѣзото. Нѣкои отъ по-силицизиранитѣ партии на тия пластове иматъ заоблена повръхность, но изобщо отъ налѣгането пластоветѣ сѫ силно напукани. Тѣ слѣдватъ открити отъ пѫтя повече отъ 1 килом. и потъватъ изподъ пластоветѣ на типичнитѣ сивобѣли кредни варовити мергели и срѣднозърнести сиви кредни пѣсъчници. По-нататъкъ къмъ Гавраилово пластоветѣ се измѣнуватъ въ глинести варовици, въ пѣсъчници и мергели съ разни падения и посоки, но прѣдъ селото прѣобладаватъ надъ другитѣ пластове пѣсъчниковитѣ. Едно отъ главнитѣ падения на пластоветѣ излиза да е SW hora 13+10°, т. е. такова, каквото иматъ силицизиранитѣ варовити пластове въ канала на бившата женска баня. По-характерно се вижда изпрѣвиването и напукването на пѣсъчниковитѣ пластове и на интеркалиранитѣ въ тѣхъ мергелни пластове надъ с. Карасърлие. Между Карасърлие и Голѣмо Чочовене се повтарятъ сѫщитѣ материали отъ пѣсъчнико-мергелната кредна зона.

Като особености, които не срѣщнахъ на друго мѣсто, заслужватъ да бѫдатъ споменати кварцитнитѣ и масивноваровититѣ скали, що се просичатъ отъ Голѣмо-Чочовенския долъ изподъ голѣмитѣ турски гробища. При гробищата долътъ просича разни дебелослойни и тънкослойни кредни пѣсъчници и мергели, а на 200 м. по-долу долътъ просича сивобѣлъ на мѣста червеникъвъ кварцитъ и тече по него 80—100 м. Слѣдъ кварцита идатъ 10—15 м. дебели сивочерни глинести шисти и пѣсъчници, послѣ които долътъ мие особенъ масивенъ, безъ окаменени, доломитенъ варовикъ. По тоя варовикъ прѣминува долътъ повече отъ 200 м. пѫть и идва пакъ на кварцитъ, мергелъ, сиворъждиви пѣсъчници, кварцитъ, сиви пѣсъчници, варовикъ и варовити брекчи, кварцитъ и пр., додѣто излѣзе въ бинковската равнина.

В. Тунджанската равнина.

Тая равнина завзима пространството между Балкана и Срѣдна гора и прѣкѫсва въ областьта на термалнитѣ извори прѣкото разпространение къмъ изтокъ на послѣдната планина. Отъ с. Бинкосъ равнината се разширява къмъ изтокъ повече и повече. Тукъ ще очертаемъ въ общи черти геологическото устройство само на равнината около банитѣ, която включаме въ приложената геологическа скица въ мащабъ 1:126000.

Още по-горѣ видѣхме, че афлюриращитѣ на много мѣста по южнитѣ поли на Балкана и по сѣвероизточнитѣ и източнитѣ поли на Срѣдна гора скалисти пластове потъватъ и се изгубватъ изподъ дебелата наносна покривка на тунджанската равнина. Съ потъването и прикриването на споменатитѣ скали не се изгубва и не се ограничава тѣхното по-нататъшно разпространение, напротивъ скалиститѣ пластове продължаватъ да съществуватъ и подъ наноса на самата тунджанска равнина, само че въ равнината тѣ минуватъ на разни мѣста разно, но сравнително доста дълбоко изподъ своята покривка, та не могатъ да бждатъ открити, нито досегнати отъ течещитѣ по равнината води. Значи, дѣто да се копае или сондира въ въпросната тунджанска равнина, ще се дойде до скалиститѣ пластове, но тѣ ще бждатъ срѣщнати на разни мѣста разно дълбоко. Положението на пластоветѣ подъ покривката сигурно ще бжде аналогично на онова отъ открититѣ мѣстности, т. е. тѣ ще иматъ разна, но прѣимуществено отъ ю-и къмъ с-з. посока. Аналогично ще бжде и тѣхното падение, а седиментарнитѣ по-млади членове, които образуватъ покривката, ще иматъ прѣимуществено хоризонтално положение, т. е. ще лежатъ дискордантно по отношение на основнитѣ скалисти пластове.

Материалътъ, съ който е изпълнена тука тунджанската равнина, е прѣобърнатъ на повърхностьта прѣимуществено на вегетативна почва, а самъ той не е нищо друго освѣнъ наносенъ материалъ, донесенъ отъ рѣката, долищата или свлѣченъ отъ съсѣднитѣ възвишения.

Дали непосрѣдствено върху основнитѣ скали на тукашната равнина идватъ нѣкакви горнотерциерни сладководни образувания, или тѣ липсватъ, не може да се твърди за цѣлата мѣстность, обаче съ обиколкитѣ, които направихъ се констатира, че липсватъ афлюрменти въ равнината отъ подобни образувания. Това, което може да се каже за покривката, е че тя се състои отъ наносенъ и напластенъ рушевенъ кластиченъ материалъ, свлѣченъ отъ водитѣ и атмосферилията отъ съсѣднитѣ възвишения и донесенъ отъ самата Тунджа отъ по-отдалечени краища. Съ други думи тунджанската равнина се състои отъ денодационенъ *дилувиаленъ* и *аллувиаленъ* материалъ, който въ разни мѣста се разно характеризира по петрографския си съставъ, зависещъ отъ мѣстото, отдѣто е той свлѣченъ и начина, по който е той довлѣченъ въ равнината. Сливенското шосе напр. минува открай с. Чаирдие до Сливенъ по дебелонаслоенъ, състоещъ отъ заоблени и незаоблени елементи, дилувиално-аллу-

виаленъ наносенъ чакълъ, прикритъ съ много тънъкъ тлинестопѣсъчливъ вегетативенъ покривъ. Цѣлюто тъй наречено *„Гладно-поле“* е съставено отъ подобенъ чакълестъ материалъ. Надъ Налбантларе и по-долѣ отъ него напротивъ наносътъ (покривката) се състои отъ ситна слабопѣсъчлива глина. Отъ подобна глина е изпълнена равнината между в. Вървуна и струпешкитѣ височини. Другъ е наносниятъ материалъ по политѣ на Балкана, другъ е на много мѣста по политѣ на плоскогорието, а съвършено е другъ на много мѣста край самата рѣка Тунджа.

Г. Посрѣдственото продължение на Срѣдна гора.

Подъ това название ще разбираме отдѣленитѣ съ тунджанската равнина отъ Срѣдна гора възвишения, издигнати самостоятелно надъ равнината на нѣколко мѣста въ околностьта на сливенскитѣ бани. Тукъ спадатъ възвишенията: *Таушанъ баиръ, Узунъ баиръ, Дикъ тепе, Тепето край Гереня, Кошарли баиръ* и най-важното и най-интересното за насъ възвишение, отъ което извиратъ термалнитѣ води, именно възвишението *Япраклие*.

Продълговатиятъ *Таушанъ баиръ* се намира съ най-високия си най-сѣверозападенъ върхъ 70 м. надъ околното поле. Колкото отива той по югоизточно, толкова повече се и понижава. Сѣвернитѣ поли на Таушанъ баиръ се състоятъ отъ сиви на мѣста ръждави по новрънностьта тънкослойни кредни мергели (лески). Посоката на пластоветѣ имъ отива отъ ю.-з. къмъ с.-и., а падатъ подъ ∢ 5—8° югоизточно (SO hora 11). Отъ извѣстна височина на сѫщия склонъ нагорѣ започватъ сивобѣли дебелослойни еродирани[1]) по повръхностьта кредни варовици, просѣчени отъ горно-чечевенския долъ по-долу отъ турскитѣ гробища. Отъ тия варовици е съставена значителна часть отъ Таушанъ баиръ, но въ геологическопетрографския съставъ на това възвишение играятъ важна роля още и познатитѣ ни отъ по-горѣ тънкослойни глинести кредни варовици и мергели, на които посоката тукъ съвпада съ посоката на самото възвишение. За задържането си като самостоятелно възвишение всрѣдъ полето Таушанъ баиръ има да благодари на по-трудноразрушимия варовикъ, отъ който състои както с.-западниятъ тъй и ю.-източниятъ край на възвишението.

Орографскитѣ форми на възвишенията *Узунъ баиръ* и *Дикъ тепе* аналогично съ ония на Таушанъ баиръ се намѣрватъ въ

---

[1]) Разѣдени (размити).

тѣсна генетическа свръзка съ тектоническото устройство и съ геологическо-петрографския характеръ на самитѣ скали, отъ които сж съставени тия възвишения. И тия двѣ еднакви цо произхождение седиментарни възвишения иматъ продълговати повърхностни (орографски) форми, а посоката на по-дългата имъ ось съвпада съ посоката на пластоветѣ. Въ състава и на първото, и на второто възвишение влизатъ пластове, които сж членове отъ познатата ни кредна пѣсъчникомергелна зона и аналогично съ възвишението Терзименъ, хребетитѣ на тия възвишения състоятъ отъ по-трудноразрушими отъ атмосферилията глинести варовици и кварцитизирани пѣсъчници. Край политѣ по сѣверния склонъ и на двѣтѣ възвишения афюриратъ тънкослойни сиво-ръждиви кредни мергели. Мергелитѣ по склона Дикъ-тепе иматъ тънки прослоисти и прожилки варовикъ и падатъ подъ ∢ 25—30° югозападно (SW hora 13). Къмъ върха тия мергели ставатъ по-тънкослойни и разрушени, а прѣдъ самия върхъ, който има кота 239 м., мергелитѣ прѣминуватъ въ особенъ пъленъ съ неправилни варовити прожилки глинестъ варовикъ, който ломенъ се троши най-неправилно. Пластоветѣ на тоя варовикъ иматъ разни посоки и падения.

Профилътъ за стратиграфското разположение на пластоветѣ, отъ които състои тъй нареченият *Узунъ-баиръ* (510 м.) най-добрѣ се вижда откритъ отъ глуфишевския долъ, нареченъ *Габровото дере,* и то отъ селото нагорѣ. Посоката на пластоветѣ отива отъ С.-З. къмъ Ю.-И. По тоя начинъ всички пластове на Узунъ-баиръ прѣминуватъ прѣзъ Габровото дере и се прѣсичатъ отъ него. На горния грай на с. Глуфишево дольтъ мие разни сиви и червеникави глинести мергели и кварцити, а по-нагорѣ сѣче материалъ, въ който се срѣщатъ и еруптивни отломъци. Послѣ почватъ пластоветѣ на Узунъ-баиръ, състоещи отъ ситнозърнести кварцитизирани пѣсъчници, сиви кварцити, сиви глинести варовици, червени мергели и пр. Общото падение на пластоветѣ е подъ ∢ 50—65° югозападно и варира между SW hora 15 и hora 16. По-нагорѣ къмъ устието на долчето „*Черния трапъ*“ започватъ пластоветѣ на младоеруптивни туфове и еруптивни кристалинични (андезитни) скали.

Тепето край Гереня се намѣрва не далечъ отъ бившето блато на 600 м. по югоизточно, отдѣто извиратъ термалнитѣ води на Сливенскитѣ бани. Това не голѣмо самостоятелно надъ полето възвишение се издига надъ равнината само за 7 м, а височината му надъ морската равнина е 179 м. Въ геологическия му съставъ влизатъ

само тънкослойни глинестопѣсъчливи кредни мергели, прикрити съ тънка вегетативна покривка (Krumme). Посоката на пластоветѣ отива отъ с.-и. къмъ ю.-з., а падатъ подъ ∢ 16—18° сѣверозападно (NW hora 22 + 3°).

Съвсѣмъ другъ е геологическо-петрографскиятъ съставъ на самостоятелно издигаещото се възвишение, наречено *Кошерли-баиръ*, находеще се край шосето 800 м. по с.-и. отъ банитѣ. Додѣто по-горѣпоменатитѣ възвишения иматъ дълбоко морско седиментарно произхождение, Кошерли-баиръ, както и цѣла една продълговата тѣсна зона край Тунджа нагорѣ отъ воденицата, се състоятъ отъ твърди, крѣхки сивочервеникави масивни скали съ младоеруптивно произхождение. Тия масивни скали пробиватъ пластоветѣ на пѣсъчникомергелната зона и стърчатъ разно високо надъ дилувиално-алувиалната покривка, която като покрива седиментарнитѣ скалисти пластове на тунджанската равнина, покрива и политѣ на самитѣ еруптивни възвишения.

Подъ названието *Япраклие* въ тѣсенъ смисълъ се подразбира най-високиятъ върхъ издигаещъ се ю.-западно надъ мѣстностьта, на която сѫ разположени сега банитѣ. Орографски ние ще разбираме подъ това название цѣлото възвишение, додѣто се то ограничава отъ тунджанската равнина. При всичко че скалитѣ на това възвишение не афлуриратъ сравнително много изподъ покриваещата ги на разни мѣста разно дебела покривка, отъ сѫществуещитѣ афлюрменти е достатъчно да се заключи, че въ състава на това възвишение влизатъ разни по съставъ и разни по генеза геологически членове. Тукъ играятъ важна роля не само седиментарни, но и еруптивно-вулканически образувания. Собствено върхътъ Япраклие състои отъ твърди сивочервеникави, младоеруптивни андезитично-порфирични скали. Отъ аналогични скали състои и тѣсната продълговата зона, която завзима значителна часть отъ сѣвероизточния склонъ на нашето възвишение, както и чукитѣ югозападно (срав. прил. геол. карта), когато друга една значителна часть състои отъ разни, но типично седементарни прѣимуществено дълбокоморски кредни пластове, изъ които извиратъ самитѣ термални води. Тия разни седиментарни пластове образуватъ основа, върху която сѫ се уталожили и другъ видъ образувания, а сѫщеврѣменно сѫ членове на познатата ни отъ по-горѣ пѣсъчникомергелна зона, която сама съставя членъ отъ кредната система. Значи основнитѣ скали, въ които и върху които сѫ се появили другитѣ геологическо-петрографски членове на възвишението Япраклие, не сѫ друго освѣнъ

типично седиментарни скали, петрографскиятъ характеръ на които не остава вредъ еднакъвъ. Най-много сѫ застѫпени тия скали съ пѣсъчници, въ които интеркалирано алтерниратъ мергели, глинести варовици, кварцитъ и пр., а интеркалирана е тъй сѫщо между пластоветѣ на въпросната пѣсъчникомергелна зона особена една сиво-бѣла зона[1]) състояща отъ глинести, пѣсъчникови и кварцитни тънкослойни пластове, изъ пукнатинитѣ на които собствено извиратъ термалнитѣ води на Сливенскитѣ бани. Посоката и падението на пластоветѣ на възвишението Япраклие, били тѣ пѣсъчни, варовити, мергелни или глинести, тъй сѫщо не оставатъ на вредъ постоянни, а се силно и характерно измѣнуватъ, дори на недалечни разтояния. Като изоставямъ тѣхното положение за въ по-отдалеченитѣ мѣста да се види въ приложената къмъ това изложение геологическа карта въ м-бъ 1:4000, нека разгледаме стратиграфското разположение и геологическото устройство на най-интересната часть отъ терена за насъ, а именно мѣстностьта, отъ която извиратъ термалнитѣ и минерални води.

Основнитѣ скали, изъ които извиратъ термалнитѣ води на Сливенскитѣ бани и върху които сѫ се уталожили отъ по-послѣ и други по-млади петрографски образувания, се бѣлѣятъ на нѣколко мѣста открити въ околностьта на банитѣ. Открити сѫ напр. отъ каналитѣ, направени за изтичане на водата отъ резервуаритѣ на бившата мѫжка и женска баня, открити сѫ отъ пѫтищата, които свързватъ банитѣ съ горното новозагорско шосе, и открити сѫ тъй сѫщо на нѣколко мѣста и отъ самитѣ води. Но тамъ, дѣто извиратъ и циркулиратъ въ скалата най-важнитѣ термални води, основнитѣ скали потъватъ и се губятъ на разни мѣста, подъ разно дебела покривка, характера и устройството на която ще имаме възможность да разгледаме по-долу.

Самитѣ основни скали се състоятъ отъ сиво-бѣли тънкослойни глинести пластове, въ които се интеркалиратъ ситнозърнести пѣсъчници, кварцитъ и варовикъ. На много мѣста пластоветѣ биватъ изцѣло или парциално кварцитизирани. Понѣкога се забѣлѣзватъ въ самитѣ бѣли глинести пластове отдѣлни тъмносиви кварцови партии (flint). По положението си бѣлитѣ глинести пластове отговарятъ да бѫдатъ непосрѣдствено продължение на глинестоваровититѣ кредни пластове, въ които виждаме отворени нѣколко малки

---

[1]) Точното детерминиране на тая зона ще бѫде установено слѣдъ детайлното проучване на нейния материалъ.

кариери сѣверно и сѣверозападно не далеко отъ банитѣ. По всѣка вѣроятность тия пластове сѫ въ областьта на банитѣ хидато-метаморфозирани; и за това тѣ не кипятъ, като се дѣйствува върху имъ съ HCl.

По посока пластоветѣ въ канала изподъ бившата женска баня отиватъ отъ сѣверозападъ къмъ югоизтокъ и падатъ подъ много голѣмъ жгълъ (80—85°) югозападно (SW hora 13 + 5°). Въ канала изподъ бившата мжжка баня пластоветѣ иматъ посока отъ с.-и. къмъ ю.-з., а падатъ подъ малъкъ жгълъ (8—10°) сѣверозападно. (NW hora 22 + 5°). Между тия двѣ крайни падения на пластоветѣ въ областьта на старитѣ бани сжществуватъ цѣлъ редъ падения, които прѣминуватъ едно въ друго прѣимуществено постепенно, но има мѣста, дѣто тоя прѣходъ бива рѣзъкъ и доста характеренъ. Така: жгълътъ на падението на пластоветѣ отъ канала подъ бившата мжжка баня постепенно се измѣнява, но по-силно се измѣнява посоката и падението на пластоветѣ въ областьта на извора при „Релситѣ,“ дѣто жгълътъ на падението силно се увеличава, а и пластоветѣ слѣдъ единъ рѣзъкъ и характеренъ прѣходъ получаватъ посока, конкордантна съ оная на пластоветѣ въ канала подъ бившата женска баня. По-нататъкъ жгълътъ се още увеличава, и слѣдъ като пластоветѣ получатъ вертикално положение, приниматъ постепенно противно, т. е. ю.-западно падение. Съ това си падение, каквото го виждаме въ поменатия каналъ подъ бившата женска баня (SW hora 13 + 5°), пластоветѣ слѣдватъ съвършено конкордантно и нормално чакъ до продълговатата, успоредна съ брѣга на Тунджа въ това мѣсто еруптивна (андезитна) зона, находеща се на 430 м. сѣверно отъ банитѣ. Самитѣ бѣли глинести, пѣсъчникови и кварцитни пластове, които се явяватъ тукъ, както и по-горѣ се спомена, за основни скали, изъ които извиратъ термалнитѣ води, не се явяватъ по другъ начинъ освѣнъ интеркалирано въ познатата ни отъ по-горѣ кредна пѣсъчникомергелна зона, аналогично съ интеркалиранитѣ въ нея разни други варовици.

Бѣлитѣ глинести пластове заедно съ аналогични на тѣхъ глинести варовици образуватъ за себе си неголѣма локалитетна въ пѣсъчницитѣ зона, която е нагъната отъ съсѣднитѣ ерупции, размѣстена и динамометаморфозирана. Дебелината на пластоветѣ заедно съ тая малка, но важна за насъ зона, е около 200—250 м. Характерното, което заслужва да бжде тукъ споменато, е че скалитѣ на тая отъ областьта на самитѣ термални води зона не кипятъ

(съ малки изключения) отъ дѣйствието върху имъ съ HCl, когато повечето отъ тѣхъ отъ по-отдалеченитѣ мѣста сѫ варовити и силно отдѣлятъ CO_2, като се дѣйствува върху имъ съ HCl. Това ни довожда до мисъльта, че въ областьта на банитѣ варовититѣ пластове сѫ се вѣроятно хидато — и динамометаморфозирали и изгубили нѣкои отъ своитѣ петрографски свойства.

Изключение отъ казаното правятъ тънкослойнитѣ червени варовици, открити съ разкопката, направена при изворчето на около 120 м. с.-и. отъ бившата женска баня. Вѣроятно подобно изключение ще правятъ пластоветѣ отъ въпросната зона и на други мѣста, но понеже сѫ на повечето мѣста прикрити, то тѣ не могатъ да бѫдатъ вредъ непосрѣдствено наблюдавани.

Покривката, изподъ която потъватъ и се губятъ основнитѣ пластове, изъ които извиратъ термалнитѣ води, е въ разни мѣста различна, но най-важната и най-интересната за насъ се прѣдставя оная нейна часть, която е отъ областьта на самитѣ минерални извори. Както атмосферилнитѣ води, още повече термалнитѣ и другитѣ изворни води сѫ силно и най-разноформено еродирали пластоветѣ на основнитѣ скали въ областьта на термалнитѣ извори и по тоя начинъ сѫ образували помѣщение, което виждаме изпълнено съ особена сивочерна, мазна, кипеща отъ HCl глина, въ която на разни мѣста сѫ разно впръснати рѫбести отломъци, свлѣчени отъ съсѣднитѣ скали, а най-много отъ основнитѣ скали. Дебелината на тая глина е въ разни мѣста различна, но тя вариира най-много между 8—10 метра. Съ своята водонепропускаемость тая глина се явява въ геологическия съставъ на терена при банитѣ като петрографски членъ отъ голѣма важность за термалнитѣ извори, тъй като тя дава възможность да излиза термалната вода изъ основнитѣ скали само на извѣстни, пробити отъ самитѣ термални води, мѣста.

Още по-интересно е, че и самата тая черна глина се прикрива отъ особенъ, на разни мѣста разно дебелъ, свѣтлосивъ и жълтеникавъ сладководенъ *варовитъ туфъ* (травертинъ). На много мѣста бива тоя травертинъ брекчеозенъ, а на мѣста и порозенъ. На много мѣста е разѣденъ и измитъ отъ водитѣ на нѣкогашнитѣ и сегашни извори, по тоя начинъ се е дало възможность да афльорира[1]) на нѣколко мѣста самата черна глина. (Ср. геол. карта).

Да се появява на повърхностьта.

Както въ травертина, тъй и въ глината, срѣщаме изобилно черупки отъ рецентнитѣ гастроподи:

Planorbis Sp. af. Grotai,
Clausilia Sp. af. dubia,
Helix Sp.
Pupa Sp.
Succinea Sp. и пр.

които говорятъ, че и глинитѣ и травертинътъ сѫ модерни (рецентни) образувания, находещи се въ тѣсно съотношение съ самитѣ термални, минерални и др. извори, но отъ стратиграфското имъ положение очевидно става, че глинитѣ сѫ по-стари образувания, отколкото травертинътъ. Въ травертина гастроподитѣ сѫ попаднали при неговото уталагане отъ нѣкога разливалитѣ се тукъ варовити изворни води. Другата часть отъ покривката, изподъ която се губятъ пластоветѣ на основнитѣ скали, е по склона на Япраклие сравнително по-тънка, но въ равнината югоизточно отъ банитѣ тая покривка значително се одебелява. (Срав. геологич. профили таб. I.).

2. Тектоника.

Мѣстностьта около сливенскитѣ бани излиза въ тектоническо отношение още по-интересна отколкото въ стратиграфско. Самото разноличие на петрографскитѣ членове, които влизатъ въ състава на тая мѣстность говори, че генетическото произхождение на тия членове е тѣсно свързано съ много фактори, които сѫ взели и взиматъ дѣятелно участие въ образуванието на тая мѣстность. Това се потвърждава отъ положението и съотношението, въ което се намиратъ тия членове, както и отъ самата орография на мѣстностьта.

По-голѣмата часть отъ петрографския материалъ на терена при сливенскитѣ бани е уталоженъ отъ дълбокоморскитѣ води на обширното кредно море, което е покривало по-голѣмата часть отъ повръхностьта на сегашна България още прѣди подигането на Балкана и Срѣдна гора и прѣди да изригнатъ по вулканически начинъ изобилнитѣ въ планинската верига на Срѣдна гора еруптивни (андезитни) скали. Отъ поменатото море е уталожена познатата ни по-горѣ спомената много пѫти пѣсъчномергелна зона, въ която идатъ интеркалирано и други материали, особено тънкослойни плътни глинести варовици, видоизмѣнение отъ които сѫ вѣроятно

тънкослойнитѣ сивобѣли глинести, пѣсъчникови и кварцитни пластове, изъ пукнатинитѣ на които извиратъ термалнитѣ води на сливенскитѣ топли извори.

Първоначалното положение на пластоветѣ отъ пѣсъчникомергелната зона е било, ако не вредъ, то поне прѣимуществено, хоризонтално. Сега обаче виждаме, че тѣхното положение е на разни мѣста съвършено различно и характерно измѣнено, на мѣста до толкова, че пластоветѣ иматъ дори вертикално положение (пр. въ областьта на бившата женска баня и изворитѣ при Релситѣ). Причината за размърдването на пластоветѣ се намира въ тѣсна свръзка съ абисодинамическитѣ и вулканическитѣ сили, които сж упражнили своето влияние върху пластоветѣ въ разни врѣмена, а особено въ врѣме на вулканическитѣ ерупции и въ врѣме на подигането на Балкана. Освѣнъ че сж се размърдали и подигали[1]) пластоветѣ на пѣсъчникомергелната зона поради горѣпоменатитѣ сили, тѣ сж разпокжсани и прѣзъ тѣхъ сж излѣзли всички младоеруптивни (андезитни, профирни и др.) скали, които изобилватъ не само въ съсѣдство на банитѣ, но и въ по-отдалеченитѣ отъ тѣхъ мѣста. (Вижъ прил. геолог. карти Таб. II и III). За сега за насъ е най-интересно да знаемъ тектоническото устройство на мѣстностьта отъ самата область на банитѣ.

Погледнемъ ли на приложената при настоещето изложение геологическа карта въ мащабъ 1:4000, ще видимъ, че отъ двѣтѣ страни не далеко отъ банитѣ, именно отъ с.-източната и ю.-западната, прѣминуватъ доста голѣми младоеруптивно-кристалинични зони. Тия младо-еруптивни зони при подигането си сж подигнали и размѣстили на разни мѣста разно пластоветѣ отъ областьта на банитѣ; но при все това забѣлѣзва се извѣстна правилность въ подигането, а именно: еруптивната зона, която минува край рѣка Тунджа сѣвероизточно отъ банитѣ, е така подигнала въ своето съсѣдство основнитѣ пластове, че имъ е дала посока успоредна на своята, а падение подъ голѣмъ жгълъ 75—85° югозападно. Съ такава посока и падение виждаме цѣлъ единъ комплектъ отъ конкордантни пластове, дебелъ около 400 м., че слѣдва отъ помената крайтунджанска еруптивна зона чакъ до бившата женска баня. Въ тоя комплектъ влиза и една значителна часть отъ бѣлитѣ термалноводоносни пластове.

Друга часть отъ пластоветѣ е подигната пакъ отъ аналогични вулканически сили, но тѣ се намиратъ въ по-прѣма и тѣсна свръзка

[1]) Респективно и спущали.

съ младо-еруптивната зона, която идва югозападно отъ банитѣ, т. е. силата е дѣйствувала по други посоки, затова пластоветѣ отъ тая часть иматъ друго, донѣйдѣ противно падение отъ онова на пластоветѣ, находеще се сѣверно отъ бившата женска баня. Отъ взаимното дѣйствие на тия двѣ еруптивни зони пластоветѣ въ областьта на банитѣ освѣнъ дѣто сѫ подигнати, сбърчени и прѣвърнати, тѣ сѫ въ областьта на термалната зона силно напукани и динамометаморфозирани отъ латералнитѣ налѣгания. По тоя начинъ се е дало възможность на термалнитѣ и минералнитѣ води да могатъ да излизатъ на повръхностьта прѣзъ образувалитѣ се въ основната скала мрѣжести пукнатини. Съ изтичането си тия води, подпомогнати и отъ атмосферилнитѣ, сѫ разѣли и еродирали на разни мѣста разно основнитѣ скали, които сѫ и дали въ това мѣсто особено разлата и наклонена къмъ полето неправилна повръхность. Слѣдъ оформяването тая повръхность е бивала постепенно покривана отъ денодацеоненъ рушевенъ елювиаленъ материалъ, свличанъ тукъ отъ водитѣ и атмосферилията, а така сѫщо и отъ материалъ, довлѣченъ отъ водитѣ на самитѣ извори. По тоя начинъ въ областьта на термално-минералнитѣ води се е образувала върху основната скала особена покривка (съ максимална дебелина 12—13 м.), генетическото произхождение на която се намѣрва въ тѣсна свръзка съ изворнитѣ води.

Долната, сравнително по-голѣмата и по-важната за термалнитѣ води часть отъ тая покривка, състоеща отъ сивочерна мазна пѣсъчлива глина разно впръсната и размѣсена съ рѫбести парчета, произходещи главно отъ основнитѣ скали и отъ съсѣднитѣ еруптивни скали, както и по-малко заоблени цълести кварцови зърна, гранитни парчета и пр., има прѣимуществено денудационно (наносно) произхождение. Тамъ дѣто е циркулирала въ тая черна глина вода, глината е промита, та сѫ се образували на нѣколко мѣста въ нея пѣсъчни и чакълести партии съ разни размѣри.

Горната часть на тая покривка, състоеща отъ свѣтлосивъ и жълтеникавъ, на мѣста порозенъ варовитъ туфъ (травертинъ) се е уталожила отъ изворнитѣ води, но падали сѫ тъй сѫщо въ варовития талогъ и парчета отъ съсѣднитѣ скали, както и черупки отъ въ изобилие живѣещитѣ тукъ гастроподи. Дѣто сѫ текли прѣзъ тоя травертинъ нѣкогашни изворни води, или дѣто продължаваха още изворнитѣ води да пробиватъ покривката, виждаме, че липсва надъ пласичната глина (черната) травертинътъ, а и самата глина бѣше на тия мѣста промита и прѣминува въ разенъ по голѣмината на еле-

ментитѣ си пѣсъкъ или сдробенъ чакълъ. (Прим. въ бившите женска и божа баня). Подобни пѣсъчливи въ глината партии се срѣщатъ на нѣколко мѣста. Съ материалъ аналогиченъ на оня, отъ който е съставена мазната глина, виждаме изпълнени и други еродирани въ основната скала котловинки, само че тѣхниятъ наносенъ материалъ нѣма черенъ цвѣтъ, защото тамъ не сѫ циркулирали минерални, главно желѣзни води, та не е имало възможность да се преципитира черна отайка отъ срѣщането имъ съ образуванъ на повръхностьта и погълнатъ отъ водитѣ сѣроводородъ.

II. Хидрологическа часть.

По-горѣ въ хидрографското описание видѣхме, че въ областьта на банитѣ сѫществуватъ разни по голѣмина и положение термални[1]) минерални и хладни естествени и изкуствено направени извори. Освѣнъ активнитѣ извори, които заварихъ въ областьта на тукашната термална зона, сигурно сѫ сѫществували и други извори, т. е. часть отъ водата на завареннитѣ извори е извирала на повръхностьта и отъ съвършено други мѣста, а не само прѣзъ ония, отъ които тя тогава извираше; но тия мѣста сѫ сега прѣсъхнали: тѣ се познаватъ по петрографския материалъ, прѣзъ който сѫ се процѣждали водитѣ слѣдъ излизането имъ отъ пукнатинитѣ и по външната форма на тия мѣста. Че сѫ сѫществували и на други мѣста, отъ по-послѣ прѣсъхнали извори, на които водитѣ сѫ се отминерализирали за $CaCO_3$, ни потвърдява изобилно утaложениятъ въ областьта на тукашнитѣ бани отъ нѣкогашнитѣ варовити извори *варовитъ туфъ*. Всички поменати изворни води[2]) сѫ извирали и извираха изъ пукнатинитѣ на една и сѫща седиментарна скала. Разликата въ качеството и температурата на тия води обаче зависи отъ дълбочината, изъ която тѣ извираха, отъ инфилтрационата область въ която се събиратъ, отъ циркулационната область, прѣзъ която циркулиратъ, както и отъ качеството на породитѣ, прѣзъ които тѣ прѣминуватъ, се прѣцѣждатъ и се минерализиратъ.

Като приимамъ, че хладнитѣ води, били тѣ повече или по-малко минерализирани, излизатъ на повръхностьта въ областьта на банитѣ много пò отъ плитко мѣсто, отколкото термалнитѣ, и като допущамъ, че инфилтрационната и циркулационна область на тукашнитѣ

---

[1]) Подъ името термални води тукъ ние ще разбираме само абсолютно термални води съ температура надъ 30°С, т. е. по-голѣма отъ срѣдн. годишна температура при екватора.

[2]) Съ изключение на ония извори, които се питаятъ направо отъ почвена вода.

хладни минерални води е сравнително много по-голѣма отъ оная на неутралнитѣ, а по-малка отъ оная на термалната вода, ще спомена, че тукашнитѣ хладни води се владѣять аналогично съ водитѣ на всички хладни извори, които се питаять посрѣдствено отъ атмосферна вода, само че минералнитѣ отъ тѣхъ употрѣбявать повече врѣме, за да изминать своя подземенъ пѫть, отколкото неутралнитѣ, и затова имать по-голѣма възможность да се минерализирать по своя пѫть.

Тъй като отъ всички поменати води за насъ имать най-важно значение термалнитѣ води, азъ ще се огранича и разгледамъ по-долу въ общи геологически черти топиката и хидрологическитѣ съотношения само на термалнитѣ тукашни извори, а отъ това нека се сѫди по аналогия и за врѣменнитѣ или постояннитѣ хладни води при сливенскитѣ бани.

Мѣстата, на които извирать термалнитѣ води изъ основнитѣ скали, както се спомена и по-горѣ въ стратиграфското описание, сѫ прикрити на разни мѣста отъ разно дебела покривка; затова изворнитѣ мѣста не могать да бѫдать навредъ наблюдавани. Само изворното мѣсто изподъ басеина на бившата мѫжка баня, както и изкуствено откритото за изучване изворно мѣсто при „Релситѣ“ можаха да бѫдать направо наблюдавани[1]): за това, което ще кажа по *топиката* на термалнитѣ извори при сливенскитѣ бани, нѣма да бѫде всичко базирано на непосрѣдствено наблюдение, но ще бѫдать изказани мнѣния и по аналогия, и по теория.

Изподъ резервуара на бившата мѫжка баня се виждаше, че напуканата повръхность на основнитѣ скали, изъ които извираше водата на тая баня, е изкуствено заравнена, вѣроятно когато сѫ поставяли основитѣ на резервуара. Термалната вода излизаше на тая повръхность на нѣколко мѣста изъ термални пукнатини съ разна голѣмина и посока, но най-главнитѣ отъ тия пукнатини се показваха двѣ, които имать свои отдѣлни посоки, успоредно съ които се явявать цѣли системи второстепенни и маловажни други пукнатини.

Посоката на едната отъ въпроснитѣ главни пукнатини отива отъ с.-и. къмъ ю.-и. (NW hora 22). Сравнимъ ли тая посока съ оная на пластоветѣ подъ резервуара на мѫжката баня, която отива отъ с.-и. къмъ ю.-з. (hora $4 + 5^0$), ще видиме, че посоката на тая главна пукнатина, както и оная на успореднитѣ съ нея пукнатини,

---

[1]) За подобно наблюдение бѣ подготвено и открито изворното мѣсто на минералната вода при „Желѣзното кладенче“.

отива перпендикулярно на посоката на пластоветѣ, изъ които извира термалната вода на бившата мѫжка баня. Изъ тая главна пукнатина извираше въ резервуара на бившата мѫжка баня отъ три главни и нѣколко второстепенни мѣста по-малко вода съ температура 40°С.; но тия мѣста не сѫ съвършено постоянни и се спущатъ при изчерпването на водата на резервуара къмъ по-низкото открито мѣсто на пукнатината, т. е. на дъното на резервуара прѣсъхваше най-напрѣдъ най-горната точка (мѣсто), послѣ слѣдуещата по положение точка и т. нататъкъ, за това пъкъ се увеличаваше водата при изворнитѣ точки въ по-долнитѣ мѣста на тая пукнатина.

Посоката на другата главна пукнатина и на успореднитѣ съ нея маловажни и малки пукнатини отива отъ ю.-з. къмъ с.-и. (SW hora 13). И отъ нея аналогично съ първата пукнатина извираше отъ нѣколко точки топла вода съ температура 40°, 41° и 41·5°С. Освѣнъ отъ тия главни пукнатини при мѫжката баня извираше термална вода, макаръ и по малко, още отъ нѣколко точки, находещи се и на второстепенни пукнатини.

Изкуствено откритата за изучване основна скала, изъ която извираше термалната вода при *„Релситѣ,“* се намѣрваше не дълбоко изподъ мазната черна глина. На мѣстото на разкопката поврѣхностьта, отъ която извираха тукъ водитѣ, бѣ наклонена, та въ сѣвероизточния ѫгълъ на разкопката (ѫгълътъ къмъ бившата женска баня), поврѣхностьта бѣ съ два метра по-низка отъ колкото въ югозападния ѫгълъ, т. е. въ единия ѫгълъ покривката бѣше 2·80 м., когато въ другия само 0·80 м. Термалната вода и тукъ извираше на нѣколко точки изъ пукнатинитѣ на основната скала. Характерно е, че поврѣхностьта на основната скала излѣзе тукъ още повече напукана отъ колкото оная на дъното изподъ резервуара на бившата мѫжка баня; но за това пукнатинитѣ сѫ тукъ не тъй характерни и по-малки.

Главнитѣ и успореднитѣ съ тѣхъ второстепенни пукнатини, изъ които извираха водитѣ при Релситѣ иматъ посока отъ ю.-з. къмъ с.-и. (SW hora 13). Но тукъ има и друга система по-маловажни пукнатини, на които посоката отива отъ с.-з. къмъ ю.-и. (NW hora 21·7—22). Една отъ най-главнитѣ пукнатини отъ тая послѣдната система е съвършено запълнена съ материали и прѣзъ нея не можеше вече да излиза въ разкопката вода. Важното, което трѣбва да забѣлѣжимъ, е че посоката на пукнатинитѣ отъ главната, т. е. отъ първата система (което е както видѣхме SW hora 13) е такова, че то отговаря напълно на посоката на падението на

пластоветѣ при Релситѣ и канала подъ бившата женска баня. Значи и тука се явява едната, и то по-важната часть отъ пукнатинитѣ перпендикулярно на посоката на пластоветѣ, въ които пукнатинитѣ сѫществуватъ. Освѣнъ отъ пукнатинитѣ на поменатитѣ системи,[1]) водата на термалнитѣ извори при Релситѣ извираше, но сравнително много по-слабо, и изъ точки лежещи на пукнатини, които идватъ между самото наслоение на пластоветѣ. При все това най-главнитѣ точки, изъ които обикновено извира и повече вода, сѫ точкитѣ находещи се на мѣстото, дѣто се прѣсичатъ взаимно пукнатинитѣ.

Отъ взаимното прѣсичане въ разнитѣ хоризонти пукнатинитѣ се взаимно свързватъ и образуватъ помежду си *обща неправилна мрѣжеста система.* Отъ измѣрването температурата на водата се виждаше, че температуритѣ на изворната вода е въ разнитѣ точки различна. Дори това се забѣлѣзваше и за извираещи води отъ точки не много отдалечени една отъ друга, които лежеха въ пукнатини, принадлежещи на една и сѫща система. Отъ казаното слѣдва да се заключи: *че връзката на пукнатинитѣ, както и връзката на циркулирующитѣ въ тѣхъ термални води, не става въ единъ и сѫщъ хоризонтъ, и че въ много отъ хоризонтитѣ до извѣстна, и то доста значителна дълбочина не сѫществуви между нѣкои отъ пукнатинитѣ директна връзка; поради това по-хладнитѣ води, които идватъ отъ по-плиткитѣ хоризонти и се примѣсватъ съ тукашната термална вода, не сѫ въ състояние да се размѣсятъ еднакво по количество съ всичкитѣ тукъ привидно поотдѣлно извираещи води; значи извираещата отъ разни точки вода се е охладявала нееднакво и за това тя има различна температура.*

Когато се изчерпваше водата отъ разкопката, понеже наклоненото ѝ дъно се постепенно подсушаваше, то нагледно се виждаше, какъ положението на точкитѣ, отъ които извираше вода, не оставаше постоянно. И тукъ, както и на изворното мѣсто на водата отъ мѫжката баня, изворнитѣ точки се спущатъ и се мѣстятъ дори на пукнатини, непринадлежещи на една и сѫща система. Тукъ заслужва да бѫде споменато, че ако се разгледатъ внимателно посокитѣ на пукнатинитѣ въ бившата мѫжка баня и при Релситѣ, ще се види, че сѫществуватъ и на двѣтѣ отдѣлни мѣста и едната, и другата главна система пукнатини. Но понеже посоката на пластоветѣ на мѫжката

[1]) Въ тектоническо отношение поменатитѣ системи пукнатини не сѫ различни по своята генеза. Силата, която ги е образувала, е била аналогична, но е дѣйствувала по разни, а прѣимуществено по двѣ посоки.

баня е съвършено друга отъ оная на пластоветѣ при Релситѣ, то пукнатинитѣ отъ перпендикуларната система за пластоветѣ на мжжката баня се явявать косо по отношение на пластоветѣ въ изворното мѣсто при Релситѣ и обратно.

Като имаме прѣдъ видъ начина, по който извиратъ водитѣ на бившата мжжка баня и водитѣ на извора при Релситѣ, и като приемемъ, че пластоветѣ на тукашната термална зона сж били изложени на сжщитѣ тектонически влияния, каквито сж повлиали за напукването на пластоветѣ въ локалитетнитѣ мѣста при мжжката баня и при Релситѣ, можемъ да допустнемъ, че *водитѣ на нѣкогашнитѣ термални извори, както и на сегашнитѣ сж извирали и извиратъ отъ аналогични, нѣйдѣ по-голѣми, нѣйдѣ по-малки мрѣжести пукнатини, които се явяватъ като клонове отъ общата тукъ подземна главна мрѣжеста система пукнатини.* — Понеже ексокинетическата сила, която ги е образувала е дѣйствувала при изпрѣвиването и напукването на пластоветѣ по нѣколко разни посоки, то и посокитѣ на всички пукнатини, които влизатъ въ общата мрѣжеста система на тукашната термална зона нѣма да останатъ вредъ еднакви.

Въ по-дълбокитѣ хоризонти количеството на пукнатинитѣ сигурно ще да се намали и редуцира въ една главна пукнатина, която достига значителна дълбочина. Дъждовнитѣ и др. води, които се попиватъ въ питателния районъ на термалния изворъ, се спущатъ по пукнатинитѣ и отверстията на скалитѣ, додѣто достигнатъ поменатата дълбочина, отъ дѣто поради хидростатическото налѣгане пакъ наново се повдигатъ по главната пукнатина и излизатъ въ областьта на термалната зона прѣзъ разклоненитѣ близко до повърхностьта второстепенни термални пукнатини. Докато се попива и циркулира водата, тя търпи значително промѣнение по циркулационния си пжть. Освѣнъ дѣто водата разтапя разни минерални елементи, по който начинъ именно се минерализира, тя се и огрѣва отъ земната топлина значително и отъ студена прѣминува въ термална. Прѣходътъ на попитата по тоя начинъ отъ терена хладна вода въ термална става постепенно съотвѣтно съ дълбочината, до която тя прониква. Отъ повърхностьта, додѣто достигне неутралната зона (на дълбочина 20—22 м.), водата се влияе, и то посрѣдствено само отъ външната (атмосферната) топлина; за това додѣ тя прѣминува тоя пжть, температурата ѝ се измѣнява съотвѣтно съ температурата, владѣеща въ атмосферата въ различнитѣ годишни врѣмена. Отъ неутралната зона надолѣ температурата на циркулираещата вода се

увеличава повече и повече поради това, че колкото се отива по-дълбоко въ земята, то земната топлина се повече увеличава.

Ако приемемъ: че геотермалнитѣ и хидротермалнитѣ елементи на вдълбочаването на Сливенскитѣ термални извори се съвпадатъ и покриватъ, че срѣдната годишна температура при Сливенъ е 11°, и като приемеме, че земната топлина се увеличава на долу срѣдно съ 1°C на всѣки 30 м., то за да се добие топлината на термалната вода на по-топлитѣ извори при Сливенъ, която достига до 45°C, трѣбва значителна часть отъ водата на Сливенскитѣ бани да слиза до 1020 метра подъ повръхностьта на терена. (45 — 11 × 30 + дълбочината до неутралната зона — 20 — 25 м.). Като се огрѣе водата на тази дълбочина до температура 45° и повече, почва да се подига къмъ повръхностьта и макаръ на пѫтя си донѣйдѣ да се охладява, пакъ излиза до каптажа на извора съ температура 45°.

Минерализирането на водата започва още отъ самото ѝ встѫпване отъ атмосферата въ терена и въ пукнатинитѣ на скалитѣ и слѣдва, макаръ нееднакво, по цѣлия циркулационенъ пѫть на изворната вода. При изтичането (извирането) на водата се забѣлѣзва процесъ обратенъ на минерализирането. Разтопенитѣ при по-голѣма дълбочина, по-голѣмо налѣгане и при по-голѣма температура минерални части, вслѣдствие намалението на разтопителната способность на водата, се отайватъ и изкристализиратъ по стѣнитѣ на пукнатинитѣ, особено при грифонитѣ на изворитѣ, та образуватъ минералнитѣ жили и прожилки, които виждаме на много мѣста въ района на термалната зона при сливенскитѣ бани. Това показва, че водата на сливенскитѣ термално-минерални извори е извирала отъ много повече мѣста, отъ колкото намъ ни е извѣстно.

Огромно натрупаниятъ около термално-минералнитѣ извори *варовитъ туфъ* (травертинъ) е продуктъ тъй сѫщо на термалната вода, която въ първитѣ си врѣмена е била сравнително много по-богата съ $CaCO_3$.

Споредъ анализа, направенъ отъ А. Найденовичъ, въ единъ литъръ вода, взета отъ бившата женска баня се съдържа:

Сѣроводородъ	0·025
Свободна вѫглена киселина	0·018
Натриевъ бикарбонатъ	0·492
Калиевъ бикарбонатъ	0·032
Магнезиевъ бикарбонатъ	0·080

Калциевъ бикарбонатъ . . . . 0·125
Натриевъ сулфатъ . . . . 0·495
Натриевъ хлоридъ . . . . 0·122
Силициева киселина . . . . 0·038
Сборъ на минерални части . 1·327 gr.

Споредъ анализа, направенъ прѣзъ 1894 год въ опитвателното бюро за минерални вещества въ Парижъ подъ управлението на A. Carnot, водата, взета отъ нѣколко извора отъ Сливенскитѣ бани, е дала слѣдния резултатъ:

	Бивша женска баня „Ж"	Бивша мжжка баня „М"	„Релситѣ" до портата „Р"	Извора Вожа баня „Б"	Извора при мочвара „Х"	Желѣзното кладенче „Ч"[1]
	I	II	III	IV	V	VI
	Единъ литръ вода съдържа					
	грама	грама	грама	грама	грама	грама
Свободна вжглена киселина .	3·0994	2·6242	2·5522	3·1417	3·1012	3·0087
Кремноземъ (силиц. кис.) . .	0·0100	0·0150	0·0150	0·0200	0·0150	0·0150
Желѣзенъ бикарбонатъ . . .	0·0195	0·0177	0·0200	0·0166	0·0166	0·0195
Калциевъ „ . . .	0·4032	0·3744	0·3744	0·4320	0·4320	0·0744
Магнезиевъ „ . . .	0·0816	0·0736	0·0736	0·1056	0·0100	0·0704
Литиевъ „ . .	слаби слѣди	слаби слѣди	слаби слѣди	слаби слѣди	слаби слѣди	слаби слѣди
Натриевъ „ . . .	0·4650	0·7650	0·7190	0·5076	0·5158	0·4230
Натриевъ сулфатъ . . .	0·7475	0·6324	0·7475	0·6923	0·6812	0·681[illegible]
Калиевъ бикарбонатъ . . .	0·0735	0·0729	0·0735	0·0725	0·0725	0·0729
Натриевъ сулфидъ . . .	—	—	—	0·0248	0·0809	—
„ хлоридъ . . .	0·0812	0 0955	0·0821	0·0736	0·0821	0·0833
Всичко .	4·9818	4·6675	4·6573	5·0867	5·0473	4·7484

Въ всичкитѣ тия води сж намѣрени съ анализитѣ изобилни слѣди отъ гниещи органически вещества.

Сравнимъ ли анализитѣ отъ шестѣхъ води, ще видимъ голѣмо сходство помежду имъ по съставнитѣ имъ части. Това показва, че тѣ сж отъ една и сжща вода, която се е повдигала по една главна термална пукнатина и близко при повърхностьта се е разклонявала и образувала отдѣлни извори, водитѣ на които отъ нееднаквото примѣсване съ хладни почвени сж получили малкитѣ си разлики, по химическо съдържание.

[1]) Ж, М, Р, И, Х и Ч означаватъ положението на изворитѣ. Срав. приложената геологическа карта.

Сравнимъ ли анализа, направенъ отъ А. Найденовичъ съ тия отъ опитвателното бюро въ Парижъ, ще забѣлѣжемъ голѣми различия, особено въ съдържанието на свободна въглеенна киселина. Тая нееднаквость въ полученитѣ резултати се дължи главно на начина, по който е взета водата за анализъ, и на мѣстото, отъ дѣто тая вода е взета. Понеже и за двата анализа е неправилно взета водата за анализъ, и понеже прѣди каптирането мъчно е можело да се вземе чиста вода отъ грифонитѣ, то необходимо е сливенското общинско управление да направи новъ анализъ, като се вземе чиста вода отъ каптажната колона. Съ новия анализъ ще може да се установи окончателно къмъ кой видъ термално-минерални води спада водата на Сливенскитѣ бани.

Досега водата ѝ се смѣташе, че принадлежи къмъ „горещитѣ сѣрни води“ или къмъ „алкалино-горчивитѣ“.[1]) Новиятъ анализъ по всѣка вѣроятность ще покаже, че водата на Сливенскитѣ бани ще принадлежи къмъ *горещитѣ слабо-алкални води.*

Каптажъ (улавяне) на топлитѣ води.

За да се пристъпѣше къмъ съставянето на проектъ за каптирането на сливенскитѣ термално-минерални извори и да се извършеше каптажътъ, между другото необходимо бѣ да се иматъ прѣдъ видъ слѣднитѣ по-главни геологически данни: *дълбочината на основната скала при грифонитѣ изподъ повърхностьта на покривката, естеството, качеството и свойството на дилувиално-алувиалната и рецентна покривка въ областьта на термалната зона, размѣритѣ на термалната зона, положението и характера на пукнатинитѣ, изъ които извиратъ термалнитѣ води и взаимнитѣ връзки и релации на отдѣлнитѣ извори.* Що се касае до циркулационния и питателния районъ на изворитѣ, тѣ не бѣха важни за каптажа, а имаха научно значение: тѣ влиятъ върху качеството и количеството на термално-минералната вода.

1. *Релации:* Съ наблюденията, които направи комисията[2]) при черпане водата на разнитѣ топли извори отъ разни хоризонти, се заключи, че между нѣкои отъ изворитѣ съществуватъ връзки. Подобни връзки и релации се забѣлѣзваха, като се оставяше топлата вода да изтича за извѣстно врѣме отъ новонаправенитѣ сондажи и разкопки. Но полученитѣ резултати бѣха слаби и нѣмаха

[1]) Д-ръ С. Ватевъ: Лѣчебни мѣста въ България. Годишникъ на Българското прир. друж. II. год. № 3. Стр 84. София, 1898.

[2]) Другитѣ членове на комисията бѣха минннитѣ инжинери Т. Михаиловски и Т. Цанковъ.

особно значение за всички топли извори. За да се получеха по-чувствителни и по-характерни данни необходимо бѣ да бѫде черпана или оставена да изтича термалната вода на най-низкия изворъ по възможность отъ по-малка кота. За тая цѣль и изобщо за изучване биде разчистенъ изворътъ при Божата баня, и водата се остави да изтича отъ единъ много по-низъкъ хоризонтъ; тогава се забѣлѣза по-голѣмо увеличение на водата на тоя изворъ и извѣстно намаление въ количеството на топлата вода на другитѣ извори. Това обстоятелство потвърди прѣдположението, че сѫществува релация между отдѣлнитѣ термални извори.

2. *Положение и характеръ на пукнатинитѣ.* Както видѣхме по-горѣ, въ областьта на термалната зона на изворитѣ, основнитѣ скали сѫ силно напукани. Между многото пукнатини най-важнитѣ и най-характернитѣ сѫ двѣ отдѣлни системи пукнати, посоката на едната отъ които системи отива отъ с.-з. къмъ ю.-и. (NW hora 22), а посоката на другата отъ ю.-з. къмъ с.-и. (SW hora 13). Освѣнъ тия пукнатини има и други маловажни, които заедно съ главнитѣ и ония между самитѣ пластове образуватъ при повръхностьта на терена въ областьта на термалната зона обща мрѣжа отъ пукнатини. Количеството на пукнатинитѣ въ дълбочина се постепенно намалява, и по всѣка вѣроятность на една по-голѣма дълбочина пукнатинитѣ се вържатъ въ една главна термална пукнатина, дълбочината на която достига 1020 и повече метра. Освѣнъ активнитѣ пукнатини въ състава на термалната мрѣжа отъ пукнатини сѫ влизали и други пукнатини отъ горѣпоменатитѣ системи, но сега тѣ отъ минерализацията сѫ изпълнени съ калцитъ, пиритъ, баритъ и др. минерали. Както по характера си, тъй и по генезата и положението си запълненитѣ съ калцитъ, пиритъ, баритъ и др. минерали пукнатини по нищо не се различаватъ отъ активнитѣ термални пукнатини.

3. *Размѣритѣ на термалната зона* на минералнитѣ извори сѫ сравнително твърдѣ ограничени. Включимъ ли въ тая зона районитѣ на изворитѣ на бившата мѫжка и женска баня, на бившитѣ извори при Релситѣ, Мочвара, Божата баня и пр., а така сѫщо районитѣ на всички бивши и прѣсъхнали извори, то ще имаме една термална зона, която се заключава въ единъ правоѫгълникъ, странитѣ на който възлизатъ на 200—240 м. За каптажа бѣше главно важна тази часть отъ термалната зона, дѣто трѣбваше да стане разкриването и извършването на каптажа. Въ тая зона се намѣриха пукнатинитѣ (грифонитѣ) на едно ограничено пространство, което е обнето сега съ основитѣ на каптажната колона.

4. *Дилувиално-аллувиалната и рецентна покривка* въ областьта на термалната зона, прѣзъ която термалната вода прѣминува прѣди да излѣзе на повърхностьта и отъ която е покрита по-голѣмата часть отъ термалната зона на изворитѣ, се състои отъ дилувиално-аллувиаленъ наносъ, елувиаленъ материалъ и отаенъ отъ самата изворна вода варовитъ туфъ (травертинъ). Развитието на травертина е показано въ геолог. карта и приложенитѣ геологически профили. Дилувиално-аллувиалниятъ наносъ, на мѣста съпроводенъ съ елувиалния материалъ, идва непосрѣдствено върху основната скала. Дебелината на тоя наносъ въ областьта на термалната зона варира въ разнитѣ мѣста отъ 0·50 — 9 м. Травертинътъ идва върху дилувиално-алувиалния наносъ. Дебелината му тъй сѫщо е въ разни мѣста нееднаква. Тамъ дѣто е пробивала термалната вода прѣзъ дилувиалния наносъ и излизала на повръхностьта, травертинътъ е прѣкѫснатъ (продъненъ) и дилувиално-аллувиалниятъ наносъ афльорира. По тия афльорменти може да се сѫди за положението и количеството на бившитѣ термални извори. Самитѣ дилувилуални наноси сѫ надъ грифонитѣ промити и прѣвърнати въ чакълесто-пѣсъчливъ наносъ, а наносътъ около тия мѣста е метаморфозиранъ отъ влиянието на минералнитѣ води и прѣвърнатъ въ черна и водонепропускаема мазна глина. Тая черна и водонепропускаема глина има обширно развитие подъ травертина въ областьта на термалната зона и се явява отъ голѣма важность за термално-минералната вода, понеже тя прикрива основната скала и не допуща въ това мѣсто да се смѣсва лесно почвена вода съ минералната; сѫщо тъй при подигането нивото на водата въ каптажната колона не допуща да се пилѣе водата въ всѣки локалитетенъ талвегъ.

5. *Основна скала*. Основната скала, въ която се намѣрватъ грифонитѣ на топлитѣ минерални води, се състои отъ сивобѣли тънкослойни глинести пластове, въ които интеркалирано сѫ застѫпени ситнозърнести пѣсъчници, кварцитъ и варовикъ. На много мѣста пластоветѣ сѫ изцѣло или частично кварцитизирани. Напуканостьта на тия пластове и междуслойнитѣ плоскости правятъ основната скала водопропускаема, обаче циркулацията на вода въ тая основна скала може да става само прѣзъ пукнатинитѣ и отверстията, а не и прѣзъ самата скала. Понеже въ тая скала има нѣколко вида и нѣколко системи пукнатини, то тѣ се кръстосватъ и образуватъ заедно съ междуслойнитѣ плоскости обща мрѣжа отъ пукнатини, която бѣ отъ голѣма важность за каптирането на водитѣ.

6. *Дълбочина на главнитѣ грифони.* Отъ направенитѣ сондажи въ областьта на термалната зона излиза, че основната скала по повръхностьта си е разно еродирана отъ водитѣ. Тамъ дѣто сѫ дѣйствували изворитѣ, вдълбаването въ основната скала е по-голѣмо и обратно; но наноситѣ сѫ изгладили тая неравность. (Сравни прил. геол. профили).

На основание на направенитѣ геологическо-хидрологически изучвания и на основание полученитѣ резултати отъ сондажитѣ, направени въ района на банитѣ, комисията, натоварена съ изучването и каптирането на сливенскитѣ топли извори, дойде до заключение, че макаръ при тия бани да сѫществуватъ разни по положение, голѣмина и физически свойства топли извори, обаче тѣхнитѣ води се намѣрватъ помежду си въ тѣсна топическа връзка и зависимость. Оставаше при съставянето проекта за каптирането на водата да се избере най-сгодното и подходяще мѣсто, отдѣто, като се вземе за бѫдещата експлоатация водата изъ основната скала отъ единъ отъ най-главнитѣ грифони на кота по-малка отъ котитѣ на сѫществуещитѣ до тогава извори, да могатъ да се потеглятъ и съберать въ това мѣсто всички води на топлитѣ извори. За тая цѣль бѣ избранъ грифонътъ на тъй наречената „Божа баня", който се намира на кота 176·35 м., десеть метра подъ повръхностьта на терена и стои на нѣколко метра по-низко отъ грифонитѣ на другитѣ извори.

Благодарение на вѣщината и старанието на миннитѣ инжинери Т. Михаиловски и Т. Цанковъ слѣдъ нѣколко мѣсеченъ усиленъ трудъ при помощьта на една голѣма парна помпа можа да се издигне върху основната скала и около грифонитѣ на Божата баня отъ бетонъ каптажна колона, въ която дѣйствително се събра изтичаещата вода на всички топли извори. Отъ тая каптажна колона се сега отвожда съ желѣзни трѫби термално-минералната вода посрѣдствомъ иззидана галерия, дълга около 100 метра, до мѣстото, недалеко отъ което е поставена новата баня.

Експлоатационниятъ хоризонтъ на топлата вода въ каптажа е оставенъ съ отверстието на колоната на кота 179·17 м. Въ зависимость съ тая кота е поставена постройката на новата баня. Самиятъ експлоатационенъ хоризонтъ е оставенъ на това мѣсто, като се е взела въ съображение височината на максималнитѣ води на р. Тунджа на мѣстото, дѣто се отвождатъ съ каналъ нечиститѣ води, отичаещи се отъ новата баня.

Количеството на топлата вода, прѣди да се направи каптажътъ, както видѣхме, бѣше: а) въ бившата женска баня при пъленъ

резервуаръ — 30 л. въ 1 м., б) въ бившата мжжка баня при цѣленъ резервуаръ — 33 л. въ 1 м., в) на изворитѣ при Релситѣ слѣдъ разчистването — 40 л. въ 1 м., г) отъ Божата баня сжщо слѣдъ разчистването — 35 л. въ 1 м. и отъ останалитѣ пръснати извори около 25 л., всичко около 163—165 л. въ 1 минута. Слѣдъ като се направи каптажътъ, уловената топла вода излѣзе много повече, отколкото бѣ по-напрѣдъ. Първоначално тя достигна до 460 л. въ 1 м. Съ отстранението съ каптажа на студенитѣ почвени и други води, температурата на каптираната вода се покачи на 45·5° С., а при изхода на галерията — 44·9°.

Количеството 460 л. въ минута, което даваше каптажната колона прѣзъ първитѣ дни слѣдъ каптирането, само по себе си се разбира, че не можеше да остане за дълго толкова, по причина че при понижението на експлоатационния хоризонтъ, водата почна да извира изъ грифонитѣ въ каптажа съ по-голѣмъ напоръ и съ по-голѣма бързина, а като непосрѣдствено слѣдствие отъ това, врѣменно се увеличи и количеството на каптираната вода. Тоя врѣмененъ количественъ ефектъ съ течение на врѣмето постепенно се е намалявалъ, съотвѣтно съ понижението на нивото на водата въ подземния резервуаръ. Това намаление е достигнало своята граница въ момента, когато количеството на изтичаещата отъ каптажа топла вода въ свръзка съ хидростатическото налѣгане се е физически подравнило и поставило въ зависимость само отъ количеството на валежа или изобщо отъ водитѣ, които се поглъщатъ отъ питателния районъ на Сливенскитѣ топли извори, или по-ясно казано, водата се е уравновѣсила, когато разходътъ на извора се е подравнилъ съ своя приходъ

Независимо отъ врѣменния ефектъ количеството на схванатата съ каптажа топла вода пакъ излѣзе сравнително много повече (петь пжти повече) отъ експлоатираната по-рано съ старитѣ бани вода. Измѣрванията, които сж правени отъ страна на сливенското общинско управление, слѣдъ като се е уравновѣсила водата, и измѣрванията, които направихъ по-миналата година, показватъ, че сливенската община ще може съ новитѣ бани да експлоатира едно количество отъ 320—350 литри вода въ минута, което количество е достатъчно да удовлетворява нуждитѣ и на мжжкото и на женското отдѣление на новата баня.

Това количество вода, както и качеството и температурата на водата, ясно говорятъ за сполучливия успѣхъ, полученъ отъ изучването и каптирането на изворитѣ.

Прѣди каптирането, топлата вода, както отъ старитѣ бани, тъй и отъ останалитѣ извори бѣше нечиста и имаше миризма на

Проектътъ на арх. Момчиловъ, по който е построена Сливенската баня. Перспектива.

сѣроводородъ, та сливенскитѣ бани се смѣтаха за сѣрни бани. Съ каптирането се прѣмахна това, и сега водата изтича отъ каптажа

съвършенно бистра, безъ да мирише на сѣроводородъ. По тоя начинъ се даде възможность топлата вода на сливенскитѣ минерални бани да може да се оползотворява лѣковито не само за кжпане, но и за пиене, което е отъ голѣма важность за експлоатирането на водата.

Като слабо алкалическа, водата на сливенскитѣ бани чрѣзъ пиене би могла да бжде лѣковита главно за стомашни болести. Тя съ успѣхъ ще се употрѣбя противъ затлъстяване, подагра, ревматизъмъ, пѣсъкъ и камънитѣ въ бубрѣцитѣ и пикочния мѣхуръ, а така сжщо за лѣкуване на геникологичиски и много други болести.

Сливенското общинско управление, като е оцѣнило голѣмото значение, което иматъ топлитѣ имъ извори не само за града Сливенъ, но почти и за цѣла източна България, още прѣзъ 1899 г. е взело рѣшение да изразходва една значителна парична сума, да уреди изворитѣ и построи една модерна баня, която освѣнъ дѣто ще дава добъръ приходъ на общината, но ще способствува за поправилно ползуване отъ минералнитѣ извори. Само за изучване и каптиране на топлитѣ извори сливенската градска община изразходва около 48,396 лева.

Новата баня и хотелътъ сж направени по модерни планове, изработени отъ бившия началникъ на архитектурното отдѣление архитекта П. Момчиловъ. За построяване и инстилиране на новата баня е изразходвано 213.375 л., а за постройка на новия хотелъ 63.911 л.[1]) Съ своитѣ хубаво инстилирани мраморни резервуари, вани, душове и пр., които сж разпрѣдѣлени отдѣлно за мжжетѣ и отдѣлно за женитѣ, новата баня прави приятно впечатление на посѣтителитѣ и напълно отговаря на исканията на модерната хигиена. Остава на сливенското общинско управление да залѣси, колкото е възможно повече околностьта на банитѣ, да урегулира или подсуши блатото и да доведе изобилно студена вода, както за пиене, тъй и за нуждитѣ на баната. За да се снабдятъ банитѣ съ студена вода за пиене и пр., се прѣдвижда да се вземе и прокара до тѣхъ чрѣзъ тржби водата на единъ отъ изворитѣ при с. Джиново. За прѣмахването на изброенитѣ тукъ нужди сж взети вече мѣрки, и тия нужди сж почти прѣмахнати; но и безъ това може да се каже, че сливенската баня е една отъ най-модернитѣ и най-удобнитѣ за сега въ България.

---

[1]) Срав. Г. Козаровъ: Новозастроенитѣ градски минерални бани (лъджи) при гр. Сливенъ. Списание на Бълг. инжен.-архит. дружество. Год. VII. кн. 7—9. Стр. 136. София, 1902 год.

Село Арбанаси.

(Историко-археологически бѣлѣжки).

Отъ Йорданъ П. Георгиевъ.

I.

Историята на Арбанаси отъ основанието му до днесъ.

Арбанаси и неговото основание. — Арбанаси до появяването на кърджалиитѣ. — Ограбването на селото отъ кърджалиитѣ. — Арбанаси слѣдъ кърджалиитѣ. — Георги Анагноста. — Днешното положение на Арбанаси.

> Ἀρβανιτοχῶρι πηγνεμένο,
> Ἀρβανιτοχῶρι σακουσμένο,
> Μέσα εἰς τὴν βουλγαριὰ
> Ἔλαμπες σὰν καθρέπτης.[1])
> . . . .

Арбанаси, по гръцки Ἀλβανιτοχῶρι, по турски Арнауткьой, е разположено 4 км. на с.-и. отъ Търново, на една доста голѣма и издигната равнина, покрита въ източната си часть съ лѣсъ. Въ лѣса се издига Лѣсковскиятъ манастиръ, бившата Петро-Павловска семинария, а на противоположния край на една съвсѣмъ камениста почва лежи Арбанаси. Пѫтьтъ, който води отъ Търново за Арбанаси, тръгва отъ политѣ на крѣпостьта Трапезица, върви по дълбея на трапезовидната височина, „Гарга-баиръ“ и се извива съвсѣмъ безлѣсенъ между издигнатитѣ отъ двѣтѣ страни скали. Надѣсно, въ каменливия долъ между „Гарга-баиръ“ и арбанашката височина, се вижда още калдаръмътъ на стария друмъ, който е работилъ до 1871 год., когато се е направилъ сегашниятъ пѫть.

---

[1]) Арбанашка нар. пѣсень:

> *Арбанашко село похвално,*
> *Арбанашко село прочуто,*
> *Вѫтрѣ въ България*
> *Лъщѣше като огледало.*
> . . . .

Арбанаси има изгледъ на старъ градъ. Кжщитѣ му сж каменни, обикновено съ горенъ катъ, съ сводове и малки прозорчета и съ много дебели врати, обковани съ желѣзни пулове. Всѣка кжща има голѣма градина и е заградена съ високъ каменень зидъ. — Изобщо всѣка кжща е прѣдставяла въ по-старитѣ врѣмена една малка крѣпость. Отъ арбанашкитѣ кжщи най-голѣми и най-красиво направени сж ония, които сж принадлежали на влиятелнитѣ влашки боери, на Бранкованитѣ, на Трандафила Кантакузенъ, на Братиана и на Жиордаки Филипеско.

За старата история на Арбанаси сж се запазили само нѣколко откжслечни забѣлѣжки. Това село се споменува за прьвъ пжть въ 1595 год., и то като албанско селище, въ записката на Дубровнишкия търговецъ Павла Джорджичъ до Трансилванския воевода Сигмунда Батория. Въ тая записка се казва, че около Търново имало нѣколко албански селища, които можали да извадятъ противъ турцитѣ до 1500 прѣвъзходно въоржжени конници. По-послѣ, въ 1640 год., като идвалъ въ Търново, Софийскиятъ католически владика Богданъ намѣрилъ въ Арбанаси 1000 кжщи и отбѣлѣзалъ, че езикътъ на арбанасченитѣ не билъ нито албански, нито влашки, но билъ гръцки. Още по-послѣ, въ 1685 год., никополскиятъ католически епископъ Стефани нарича Арбанаси „голѣмо и великолѣпно село на гърци-албанци“, при което прибавя, че гръцитѣ търговци отъ това село водѣли търговия съ Италия, Унгария, Полско, а най-вече съ Русия.[1])

За основанието на Арбанаси има двѣ прѣдания. Първото прѣдание е баснословно. То гласи, че Арбанаси е основано нѣщо прѣди 600 год. отъ 30 гръцки благородни фамилии, които довела съ себе си една гръцка княгиня на име Мария, когато се оженила за българския царь Шишмана[2]). А споредъ второто прѣдание, което е историческо, Арбанаси е наречено „Ἀλβανιτοχῶρι“, т. е. албанско село, защото е построено отъ албанци, които се заселили въ него. Тогава арбанашката мѣстность е била цѣла залѣсена. Албанцитѣ сѣкли на мѣстото дърветата и си построили кжщи. Най-старата кжща е била попъ Христовата, която е вече съборена. Тази кжща е била споредъ прѣданието овчарска колиба, около която по-послѣ се построило селото. Изобщо Арбанаси се смѣта за много старо селище. Най-добриятъ познавачъ на арбанашкитѣ старини седемдесетьипетьгодишниятъ старецъ дѣдо Димитраки попъ Симеоновъ ми разказа,

---

[1]) К. Иречекъ. Пжтувания по България. Стр. 248.
[2]) Въ сжщность царь Шишманъ е билъ зетъ на сръбския князъ Лазара.

че слушалъ още въ дѣтинството си отъ много стари хора, какво надъ манастира „Св. Никола“ въ Арбанаси се намирала „Кърккъ-Капулия“ (40-вратна сграда), дѣто ужъ старитѣ български царе си сѣчали паритѣ.

Вънъ отъ тия прѣдания истинската история на Арбанаси, споредъ забѣлѣжкитѣ въ църковнитѣ книги и споредъ нѣкои запазени документи, е слѣдната.

Албанцитѣ, размножени въ своитѣ планини, почнали въ 15 и 16 вѣкъ да се селятъ съ хиляди по цѣлия Балкански полуостровъ. На гжста маса тѣ се заселили само въ Елада, дѣто облѣклото имъ, фустанелата, е станала въ тая страна народно гръцко облѣкло; а въ Македония, Тракия и България тѣ се заселили разпръснато. Между другитѣ мѣста албанцитѣ заселили и нѣколко съсѣдни на Търново селища, отъ които се знаятъ само Арбанаси и Лѣсковецъ, дѣто и до сега помнятъ по прѣдание, че сж пристигнали „Кондьовцитѣ“ на коне и се заселили днешната кондьовска махала. Отъ тия прѣселени въ търновско албанци се запазили само арбанашкитѣ, защото образували самостоятелно и съвсѣмъ ново селище; а ония, които се заселили въ другитѣ близки села, се прѣтопили между заселенитѣ тамъ по-рано българи.

Че основателитѣ на арбанаси сж били албанци, и то погърчени, се вижда много ясно отъ надписитѣ по църковнитѣ стѣни и църковнитѣ сждове, както и отъ забѣлѣжкитѣ по църковнитѣ книги, защото почти всичко е написано по гръцки, а пъкъ имената на щедритѣ подарители и на църковнитѣ ктитори сж чисто албански, именно: Γεώργȣ, Μȣτζοτ, Σμȣτζοτ, Σκȣταρα и др. Обаче околното българско население, отъ омраза къмъ арбанасченитѣ, разправя, че тѣ били мелесъ отъ православни цигани и гърци. Други пъкъ язвителни и зломишлени съсѣди на арбанасченитѣ твърдятъ, че били пичове отъ гръцкитѣ епископи и отъ тѣхнитѣ хора.

При всичко че арбанасченитѣ сж били албанци, въ тѣхъ не сж се запазили никакви прѣдания за първото имъ отечество. Но че тѣ произхождатъ отъ долния погърченъ Епиръ, жителитѣ на който сж се отличавали съ голѣмата си юнащина и съ постояннитѣ си грабежи въ франкскитѣ владѣния въ Елада и въ Италия, се вижда отъ единствената запазена въ Арбанаси юнашка пѣсень, която възпѣва хайдушкия животъ въ франкскитѣ владѣния и която по всѣка вѣроятность сж прѣнесли арбанасченитѣ отъ Епиръ.

Ето самата пѣсень:

Γιάννη μπάρμπα Γιάννη,	Яне, бай Яне,
Σήκου γιὰ νὰ πᾶμε εἰς τὴν κλεφτιά.	Стани да отидемъ на хайдутлукъ.
Δὲν μπορῶ, μπρὲ Γιάννη τί γήρασα.	Не мога, бе Яне, защото остарѣхъ.
Πάρτε, μωρέ, τὸν υἱόν μου τὸν μικρόν,	Вземете, бе, моя малъкъ синъ,
Ἀυτὸς ξέρει ὅλαις ταῖς στράταις	Той знае всичкитѣ пѫтища
Καὶ τὰ μονοπάθια τῆς φρανκιάς.	И пѫтеки на франкско.
Σὰν πᾶτε πολὺ κρασὶ μὴν πίνετε,	Ако отидете, много вино да не пиете,
Πολύ νὰ μὴ κοιμηθῆτε,	Много да не спите;
Γιατὶ εἶναι ὁ ὕπνος θάνατος,	Защото сънътъ е смърть,
Καὶ τὸ κρασὶ φονιᾶς.	А виното убиецъ.[1])

Когато дошли отъ Албания, арбанасченитѣ се занимавали главно съ скотовъдство и съ търговия на добитъкъ, което занятие е държало и държи и досега почетно мѣсто у тѣхъ. По-послѣ тѣ станали почти всички търговци и почнали да се занимаватъ съ широка и разнообразна търговия, не само въ прѣдѣлитѣ на турското царство, но и въ странство. Тѣхното любимо мѣсто е билъ Букурещъ, дѣто много отъ тѣхъ се прѣселвали, а и много видни боерски влашки фамилии идвали да прѣкарватъ лѣтно врѣме въ богатото Арбанаси, дѣто си построили грамадни и красиви жилища. По образеца на тия жилища и богатитѣ арбанасчени почнали да си строятъ грамадни кѫщи, които по направата си, по голѣмината и по удобствата си стоятъ несравнено по-горѣ отъ старитѣ търновски конаци и отъ кѫщитѣ на заможнитѣ търновски чорбаджии и търговци.

Арбанаси скоро порастнало, и кѫщитѣ му достигнали до 1300. А поради голѣмата си търговия то станало много богато. И досега още се разказва за неговото голѣмо богатство, за великолѣпнитѣ кожуси на арбанасченитѣ и за скѫпитѣ дрѣхи на женитѣ и на момичетата имъ, които били обкичени съ маргаритъ и прѣпасани съ жълтици. Изобщо, прѣди ограбването на арбанаси отъ кърджалиитѣ, жълтицитѣ и маргаритътъ били въ такова изобилие, че ги сушели споредъ прѣданието на рогозки.

[1]) За Арбанаси би могло много да се знае, ако да бѣше се запазила писаната на гръцки история на селото, която се пазила до освобождението въ една отъ църквитѣ. Споредъ съобщенията на стари и грамотни арбанасчени, които сѫ чели откѫслеци отъ тая история, тя била продадена за една доста голѣма сума отъ попъ Иванча на единъ русинъ въ врѣме на освободителната война.

Голѣмитѣ богатства направили арбанасченитѣ благодѣтелни и милосърдни. Тъй най-богатитѣ правѣли грамадни и скжпоцѣнни подаръци на църквитѣ, а на божиитѣ праздници слагали голѣми трапези въ дворoвeтѣ си и пращали своитѣ слуги да събиратъ не само сиромаситѣ, но и каквито хора намѣрятъ по улицитѣ, за да дойдатъ у тѣхъ да ядатъ и пиятъ до насита.

Въ Арбанаси се живѣяло много весело и охолно. Ето защо търновскитѣ митрополити и тѣхнитѣ подчинени епископи имали свои кжщи въ това село, дѣто прѣкарвали посрѣдъ удоволствия свободното си врѣме. — Къмъ края на 18 вѣкъ въ Арбанаси е живѣлъ нѣколко врѣме и приснопаметниятъ епископъ Софрони Вратчански. Кжщата, въ която е живѣлъ съ домочадието си този многозаслужилъ народенъ дѣецъ, е принадлежала на неговия близъкъ родственикъ, на бащата на Стефанаки бей. Тая кжща е запазена и досега. Тя е надъ църквата „Св. Архангелъ“ и е притежание на извѣстната въ Арбанаси лѣкарка Парашкева Ионева.

Арбанаси е принадлежало отъ основанието си почти до Танзимата на „Рустемъ-паша вакуфу“ и то заедно съ Горна Орѣховица, Лѣсковецъ и Долна Орѣховица. Това се вижда отъ единъ написанъ на гръцки документъ, запазенъ въ голѣмата библиотека на дѣдо Димитраки попъ Симеоновъ.[1]) Въ тоя документъ, който е отъ 1232 г. отъ Хеджра, се казва, че се обновяватъ всички права на вакуфа „Рустемъ-паша“, дадени отъ султанъ Сулеймана (1520—1566 г.). При това въ сжщия документъ се поменува още за нѣколко такива по-стари обновления на тоя вакуфъ, най-старото отъ които е отъ прѣди 175 години.

Освѣнъ горния и много други документи, за които ще говоря по-нататъкъ, въ библиотеката на дѣдо Димитраки намѣрихъ още и много гръцки книги, повечето църковни италиянски издания, между които се срѣщатъ и ржкописи. Отъ тия книги заслужватъ особено внимание слѣднитѣ три:

1. Единъ ржкописенъ дамаскинъ отъ 1516 год.

2. Писмовникъ, печатанъ въ Венеция въ 1816 год., въ който се излагатъ между другото и титлитѣ на разнитѣ висши духовни лица. Тамъ на стр. 140, четемъ:

---

[1]) Тая библиотека е единствената въ Арбанаси и е много цѣнна. Отъ нея съмъ черпилъ най-цѣннитѣ свѣдения за арбанашката история.

῞Οπος γράφι τῷ πατριάρχῃ Τορνόβε.

᾿Αγιώτατε Πατριάρχα Τορνόβε καὶ πάσης Βελγαρίας, εν ᾿Αγίω πνέβματι ἀγαπητὲ ἀδελφὲ τῆς ἡμῶν μετριότητος καὶ συλλειτεργέ.

῾Ο νῦν Τόρνόβε εἶναι Μητροπολίτης.

Какъ се пише на търновския патриархъ.

Светейши Патриархъ Търновски и на цѣла България, въ свети духъ обичанъ брате на нашата скромность и съслужителю.

Сегашниятъ търновски (духовенъ началникъ) е митрополитъ.

3. Четвероезиченъ рѣчникъ, на гръцки, елински, италиянски и латински, печатанъ въ 1753 год. въ Венеция и посветенъ на Константина Маврокордато.

На 10 стр. на тая книга има една забѣлѣжка, въ която се изброяватъ училищата въ разнитѣ градове на Балканския полуостровъ. Споредъ тая забѣлѣжка въ Цариградъ и Солунъ е имало по 2 училища, въ Янина 3, а въ Филипополъ, Букурещъ, Верея, Мосхополъ, Търново солунско[1]) и въ Света гора по 1 училище. Значи, въ 1753 год. въ България, освѣнъ килиитѣ при църквитѣ и манастиритѣ и освѣнъ гръцкото училище въ Пловдивъ, не е имало никаква друга уредена и извѣстна школа, дори и въ богатото и погърчено Арбанаси. При все това въ Арбанаси е имало и прѣди 1753 год. учители. Това се поменува въ една книга, взета отъ църквата „Св. Атанасъ“ и прѣнесена въ библиотеката на дѣдо Димитраки, дѣто е отбѣлѣзано, че въ 1740 год. е умрѣлъ даскалъ Коста Орманчо.

Арбанашкитѣ стари учители, както нашитѣ попове въ килиитѣ, сѫ прѣподавали въ миналитѣ вѣкове на ученицитѣ си само по църковнитѣ книги, а който е искалъ да знае повече, той отивалъ да се учи другадѣ. За потвърждение на това служи февруарскиятъ миней на църквата „св. Димитрий,“ въ който е отбѣлѣзано: „Тази книга е купена, да се учатъ по нея дѣцата. Което дѣте я скѫса, да я плати баща му.“ А слѣдъ това стои: „Които изкаратъ тука, да отидатъ въ елинското училище (вѣроятно въ Търново), за да си поправятъ почерка.“

Пакъ въ библиотеката на дѣдо Димитраки се намира едно интересно описание на цъвтещето и богато Арбанаси, прѣди да бѫде то ограбено отъ кърджалиитѣ. Това описание е написано отъ тогавашния свещеникъ на църквата „св. Никола.“ То гласи така:

[1]) Навѣрно Тесалийско, защото солунскиятъ митрополитъ е билъ по-рано екзархъ на цѣла Тесалия.

„Да млъкна не мога. Трѣба да говоря, да възпѣя чудното Арбанаси, голѣмо село вжтрѣ въ България, на единъ баиръ, високо жилище на ромеи. Вижда се като огледало на всичката *епархия*. Жилище на истински търговци. Нека кажа, че е театъръ, срѣда на Румелия, но не го казвамъ само азъ, а и мнозина други го казватъ. Търговцитѣ съ полза въ него живѣятъ и всѣка търговска работа лесно вършатъ. Панаиритѣ сж близу: града, Германия, Русия, Богданско, казвамъ и Ипатия. Въздухъ има чистъ, а вжтрѣшноститѣ му вѣтърътъ ги разхладява и Лаковата вода[1]) сърдцата подмладява. Които сж я пили, всички я хвалятъ, и колкото я пиятъ, толкова повече желаятъ да я пиятъ. Пжтьтъ е наистина малко далеко и мжченъ е повечето пжть, защото е една пжтека. На селото на *края* очитѣ на човѣка се развличатъ, — естественитѣ промѣни много ги омайватъ. Цвѣтя и цвѣтове, и плодоветѣ иматъ хубавъ плодъ. Непрѣкжсната благодарность на цвѣтоветѣ и на миризмата на цвѣтята. Цвѣтя съ хиляди цвѣтове, диви и горски, откакъ отъ диви станаха питомни, придобиха голѣма цѣна. Усѣща се благодать на сърдцето. Казва го човѣкъ и го казва, че е чудно и дивно. Това които гледатъ, никога не се насищатъ да го гледатъ, и които не сж го видѣли, не го разбиратъ. Очитѣ се умарятъ като виждатъ толкова нѣща, които умътъ трѣба да мисли, а езикътъ да ги изказва. Въздухъ има здравъ и добри градини съ кжщя благоустроени, дѣто всички се занимаватъ. Кжщята сж каменни, оградени съ високи дувари. Всѣка една отдѣлно се вижда като манастирь. И всѣка кжща е съ баня, но водата я носятъ отъ другадѣ. Миятъ се и се угатаватъ всѣки часъ и врѣме. Жителитѣ сж отъ различни народности, тѣ сж благородни, любочестни, гостоприемни и всички учени. Интересно е Арбанасито да го струва човѣкъ сеиръ по жетва, защото има вѣтъръ чистъ и защото е високо, въ гора; но които се възкачватъ къмъ него, уморяватъ се и охкатъ. Само ония, които живѣятъ въ него, му се радватъ и го гледатъ. Ако казахъ, както е истината, само нѣкои отъ тия работи, които не сж ги видѣли, би казали, че сж басни."

Поради своитѣ богатства, Арбанаси е привличало разни разбойнически шайки, които сж го нападали и грабили много пжти църквитѣ му и изоставенитѣ му жилища. Тия шайки сж извѣстни

[1]) Голѣмъ старъ изворъ, близу до селото, водата на който е най-вкусната въ търновскитѣ околности.

подъ общото име „даалийци.“ Даалийцитѣ нападали ненадѣйно по 10—15 души, дрънкали съ тюмбелеци, и хората изплашени бѣгали да се укриятъ въ по-укрѣпенитѣ кѫщи, като оставяли много жилища отворени и незащитени въ рѫцѣтѣ на разбойницитѣ. Когато бѣгали отъ даалийцитѣ, споредъ една историческа пѣсень, арбанасченитѣ, оставяли на стари баби да бавятъ по 9—10 дѣца, а богатствата си скривали въ многобройнитѣ скривалища, които се виждатъ и до сега въ много кѫщи. Щомъ даалийцитѣ влизали въ селото, младитѣ жени и момичета избѣгвали въ по-укрѣпенитѣ сгради, а мѫжетѣ хващали пушкитѣ, укрѣпявали се задъ якитѣ зидове на двороветѣ и, ако не можели да се удържатъ тамъ, влизали въ кѫщата, заключвали дебелитѣ, покрити съ желѣзни пулове врати и се защищавали прѣзъ тѣснитѣ прозорчета и прѣзъ нарочно направенитѣ за отбрана мазгали.

Между даалийцитѣ имало и такива, които говорѣли и грѫцки. Тѣ убѣждавали укрѣпенитѣ арбанасчени да се прѣдаватъ, но обикновено получавали отказъ. Тогава тѣ нападали на укрѣпенитѣ кѫщи и сѫ мѫчали съ пушки и брадви да влѣзатъ вѫтрѣ. И досега има въ Арбанаси нѣколко стари грамадни кѫщи, вратитѣ на които сѫ сѣчени и пробити съ десетки куршуми, но си останали пакъ здрави.

Които хора попадали въ рѫцѣтѣ на даалийцитѣ, бивали измѫчвани, за да обадятъ, дѣ имъ сѫ заровени или скрити богатствата, а слѣдъ това даалийцитѣ ги заставяли да имъ разхождатъ царвулитѣ и да постилатъ юрганитѣ си на конетѣ имъ.

Цъвтещето и богато Арбанаси било окончателно ограбено, а донѣйдѣ и разорено безъ всѣка причина въ 1798 год. отъ кърджалиитѣ, когато тѣ придружавали като наемници 120-хилядната войска на Капуданъ-паша Хюсеинъ, който отивалъ противъ Пазвантоолу въ Видинъ. Какво сѫ направили тогава кърджалиитѣ въ Арбанаси, се вижда най-добрѣ отъ слѣднитѣ думи на епископа Софрония:

„Силихтаръ Хюсеинъ-паша, като отхождаше за Видинъ, изгори Габрово и Арбанаси разграбиша кърджалиитѣ, што ги имаше съсъ себе и нашие домъ все разграбиша и не останѫ ни лажица, ни паница, и мои дрѣхи и книжа што имахъ все узѣша, и всия домъ разкопаша, а дѣцата[1]) побѣгнали на Котелъ, а отъ тамо на Свиштовъ пойшле. А азъ, като не би възможно мене отъ войска да ходя по епархията моя, пойдохъ съ търновския протосингелъ да събираме

[1]) Епископъ Софроний е билъ по-рано свещеникъ въ Котелъ, та е ималъ сѣмейство, което тогава живѣло въ Арбанаси.

търновския епархия, и послѣ пойдохъ на Свищовъ, найдохъ дѣцата голи, сѣдѫтъ на рогозина, и азъ пари не имахъ да имъ купя дрѣхи! скорбъ голѣмъ!"[1])

Освѣнъ въ Свищовъ и Влашко, арбанасченитѣ забѣгнали въ Шуменъ, въ Сливенъ и въ Карлово, дѣто и до сега живѣятъ тѣхни потомци. Много отъ арбанасченитѣ, особено по-сиромаситѣ, се разпръснали по околнитѣ селища, а най-вече въ Търново, и то както сѫ били облѣчени, безъ да могатъ да вематъ нѣщо съ себе си. Въ Търново тѣ били настанени по турскитѣ кѫщя, отдѣто скоро се завърнали назадъ въ селото си, но въ него било ограбено всичко. Тия нещастници останали голи. Така, бабата на починалия вече дѣдо Танасъ Русовичь била задигнала случайно при бѣгането си единъ юрганъ, та като се върнала, направила отъ черщафа му ризки на дѣцата си. А въ нѣкои кѫщи хората били принудени на първо врѣме да се покриватъ съ рогозки.

Какво отчаяние е овладѣло арбанасченитѣ, слѣдъ разграбването на селото имъ отъ кърджалиитѣ, се вижда отъ слѣдньото скръбно излияние на тогавашния свещеникъ при църквата „св. Никола:"

„На единъ високъ баиръ намирамъ се сега самъ въ едно пусто село, казватъ го Алванитохори. Виждамъ снѣговетѣ и дъждоветѣ и сърдечнитѣ вълнения, виждамъ и фъртунитѣ и ми се помрачава. Виждамъ небето мѫтно. Че какъ да се опазя, дѣ да намѣря спокойствие, да отида тамъ да живѣя. Обръщамъ се къмъ истокъ, едра градушка ме удря. Обръщамъ се къмъ западъ, и той ме устрашава. Обръщамъ се на сѣверъ, и тамка гърми и се свѣтка. Тичамъ къмъ югъ, и тамъ е воня. Виждамъ вълци, какъ силно тичатъ, и лъвоветѣ, какъ вървятъ, всички побѣснѣли и много сърдити. Обръщамъ се къмъ небето съ сълзи и извиквамъ: желая свобода въ тая неволя!"[2])

Когато избѣгали арбанасченитѣ отъ кърджалиитѣ въ 1798 г., кѫщитѣ имъ, ограбени и разкъртени, завзели прѣселенци българи отъ други села, като плащали всѣки отъ тѣхъ по 20—30 гроша, за да засвои нѣкоя изоставена кѫща. Новодошлитѣ усвоили постепенно гръцкия езикъ отъ малцината сиромаси, които се завърнали назадъ.

---

[1]) Браилско Периодическо Списание. Кн. V и VI, стр. 68.

[2]) Тая записка, както и описанието на Арбанаси прѣди кърджалиитѣ, сѫ написани на 3 листа. На края не тия листове има едно стихотворение, писано въ 1799 г. пакъ отъ сѫщия попъ, въ което стихотворение той изказва прѣголѣмата си радость, че разбойницитѣ прѣстанали да върлуватъ. — И тритѣ листа се намиратъ въ библиотеката на дѣдо Димитраки попъ Симеоновъ въ Арбанаси.

По такъвъ начинъ и слѣдъ кърджалиитѣ Арбанаси се явява пакъ като погърчено селище. — Собствено прѣселението на българитѣ отъ селата на Търновския балканъ въ Арбанаси и тѣхното погърчване се е започнало не слѣдъ кърджалийскитѣ опустошения, а много по-рано; така напр. дѣдо Русе, родоначалникътъ на извѣстната арбанашка фамилия Русовичь, името на когото се поменува на нѣколко мѣста като ктиторъ и щедъръ подаритель на църквитѣ, е билъ прѣселенецъ отъ Трѣвна.

Слѣдъ кърджалийскитѣ грабежи арбанасченитѣ взели скоро да се съвзиматъ и отново да забогатѣватъ, но търговията имъ съ външнитѣ държави, а най-главно съ Русия, врѣменно пропаднала, особено поради дългитѣ войни наруситѣ съ турцитѣ. Тогава арбанасченитѣ се заловили отново за стария си занаятъ, търговия съ добитъкъ, който откарвали най-вече въ Влашко. Скоро обаче тѣ подновили търговията си и съ външния свѣтъ, но въ много по-малки размѣри, отколкото по-рано.

Отъ главнитѣ арбанашки търговци, които търгували съ Европа, 10—15 души се ползували съ особени прѣимущества, т. е. били бератлии. Бератитѣ се получавали отначало направо отъ Цариградъ, а напослѣдъкъ отъ пашитѣ, при което всѣки покровителствуванъ търговецъ, който се удостоявалъ съ тази честь, трѣбало да заплати 1000 гроша. Бератлиитѣ се ползували съ особени прѣдимства. Тѣ плащали мито само 3% вмѣсто 8%. Освѣнъ това мѣстнитѣ власти не можали да ги сѫдятъ. Ако нѣкой бератлия се провинялъ въ нѣщо, кадията го изпращалъ въ Цариградъ на търговското сѫдилище, за да го сѫдятъ тамъ. Когато пѫтувалъ нѣкой бератлия, той водѣлъ съ себе си единъ чобукчия и единъ кафеджия, обикновено турци, които му служали сѫщеврѣмено и като стража. А за отличие отъ другитѣ търговци, бератлиитѣ носѣли червенъ знакъ на горната си дрѣха и особенъ фесъ. Поменатиятъ вече по-горѣ дѣдо Димитраки ми показа берата и феса на многовлиятелния си баща Георгия Анагноста, който билъ бератлия. Фесътъ е червенъ и грамаденъ (тунузъ-феси). На врѣмето струвалъ 80 гроша. Когато се наложи, бератлийскиятъ фесъ прилича на високъ цилиндрически калпакъ. Пюскюльтъ му е отъ синя коприна и е много дълъгъ, а отъ едната страна на тоя фесъ е ушитъ четвъртъ полумѣсецъ.

Освѣнъ съ чуждитѣ държави, арбанасченитѣ заловили усилена търговия и вѫтрѣ въ турското царство. Тъй, имало е десетина търговци бакърджии, които прѣкупували изработения въ Търново и другадѣ бакъръ и го разпродавали навсѣкѫдѣ изъ турско. Освѣнъ

това 10—15 души потегляли всѣка година съ по 20—30 коля всѣки единъ и отивали чакъ въ Цариградъ, да продаватъ кокошки, които събирали по селата, а най-вече сапунъ и лоени свѣщи, които произвождали въ собственитѣ си кирхани. Отъ Цариградъ пъкъ донасяли назадъ бакалски и манифактурни стоки.

Съ развитието на търговията въ Арбанаси започнали да се развиватъ донѣйдѣ и занаятитѣ. Тъй, споредъ свѣденията на 70—80-годишни старци, още въ дѣтинството имъ въ селото е имало десетина кирхани за произвождане сапунъ, 4 кожухарски дюкяна, 2 мутафчийски кирхани и 2 памукчийски дюкяна. Но пакъ като главно занятие на арбанасченитѣ си останалъ джелепликътъ, съ който се занимавали много успѣшно до 50 заможни търговци.

Особено любимо и доходно занятие на арбанасченитѣ е било копринарството, защото коприненитѣ платове сѫ се употрѣбявали въ турско врѣме у насъ много повече, отколкото сега. Тъй, почти всѣка еснафска жена е имала нѣкаква дрѣха, направена отъ коприна. Но не само женитѣ, а и мѫжетѣ сѫ се красѣли съ коприна. Въ Арбанаси се намиратъ и до сега доста стари сукнени потури съ копринени гайтани и елеци съ копринени петелки.

Всѣка кѫща въ Арбанаси е отхранвала копринената буба. Коприната се точела въ самото село, дѣто работѣли 4 дулапа, които изкарвали до 500 оки бюрюнджукъ годишно. Цѣната на коприната се е движела между 100 и 120 гроша, но нѣкога достигала и до 150 гроша. Коприната си арбанасченитѣ продавали въ самото си село, дѣто идвали да я купуватъ търговци гърци, които я изнасяли главно въ Цариградъ.

Понеже копринарството е давало въ турско врѣме добри доходи, то арбанасченитѣ наимали работници, за да изкаратъ повече пашкули. Но много пѫти черничевиятъ листъ не ставалъ, подскѫпнѣвалъ до невѣроятность, и хората бивали принуждавани да си изхвърлятъ бубитѣ, а работницитѣ се разбѣгвали. Такива случаи сѫ отбѣлѣзани на нѣколко мѣста въ църковнитѣ книги, както е напр. слѣдната забѣлѣжка въ юнския миней на църквата „Св. Архангелъ“.

„1841 г. юни. Голѣмо чудо стана на всичкия свѣтъ. Това чудо е, че всички хора отъ околностьта се заловиха да хранятъ буби, за да спечелятъ, както всѣка година, но листътъ стана скѫпъ отъ 20—30 пари, а най-послѣ стана 60 пари. Хората хвърлиха бубитѣ и псуваха, като си оплакваха труда, а работницитѣ се разбѣгаха. Много жени кълнѣха“.

Поради повдигането на търговията Арбанаси се разхубавило и станало отново привлѣкателно. Чуднитѣ му градини, старинниттѣ му църкви и женскиятъ му манастиръ „Св. Никола“ го правѣли прѣди освобождението обично мѣсто за разходка на търновчани, толкова повече, че тѣ се сродили съ много арбанашки сѣмейства, които минували въ тѣхнитѣ очи за патрицийски, защото говорѣли гръцки и били богати. А пъкъ търновскитѣ владици, както и прѣди врѣмето на кърджалиитѣ, имали свои собствени кѫщи въ Арбанаси, дѣто прѣкарвали повечето си врѣме; тъй, зданието на днешната арбанашка община е било по-рано конакъ на митрополита Неофитъ. Такива конаци сѫ имали и другитѣ търновски владици. Най-послѣ, когато търновчани изгонили отъ града си послѣдния фанариотъ Григория, той намѣрилъ убѣжище въ Арбанаси, въ кѫщата на Бранкованитѣ, която била отколѣ подарена на общината и служела като лѣтно мѣстопрѣбивалище на търновскитѣ владици.

Прѣзъ послѣдния вѣкъ на турското робство въ Арбанаси сѫ се говорили само 2 езика: турски и гръцки. Говоренето и писането на гръцки езикъ се е поддържало не само отъ традицията, но и отъ сѫществуещитѣ тогава при всѣка църква гръцки килийни училища, въ които нѣкой свещеникъ или даскалъ прѣподавалъ, и то не само на арбанасчета, нъ и на дѣца отъ Лѣсковецъ, отъ Г.-Орѣховица и отъ другитѣ близки селища. А когато почналъ българскиятъ народъ да се възражда, въ Арбанаси наредили въ 1839 г. гръцко алилодидактическо училище, първиятъ учитель на което е билъ попъ Маринъ. Обучението въ това училище ставало така. Буквитѣ били закачени по стѣнитѣ, и ученицитѣ ги заучвали наредъ и смѣсено, като ги пишели на пѣсъка. Слѣдъ това имъ давали плочи, на които пишели, а най-послѣ имъ давали въ рѫцѣтѣ книга да четатъ. Въ алилодидактическото арбанашко училище сѫ изучавали, освѣнъ църковнитѣ книги, аритметика, гръцка граматика, география и свещена история, но старогръцки езикъ въ тая школа не се прѣподавалъ. — Който искалъ да учи „еленика“, отивалъ въ Търново.

За поддържане на гръцки езикъ, а особено на гръцкия духъ въ Арбанаси е спомогнало между друго и това обстоятелство, дѣто тамъ живѣли постоянно двама гръцки таксидиоти: единиятъ отъ Синай, а другиятъ отъ Божи-гробъ. Кѫщитѣ, въ които сѫ живѣяли тия таксидиоти, сѫ запазени и досега.

Но въпрѣки всѣкакви традиции, фанариоти, школи и таксидиоти, българскиятъ езикъ си пробилъ пѫть полека-лека въ Арбанаси, понеже прѣдприемчивитѣ арбанашки търговци го научвали при

постояннитѣ си сношения съ българитѣ. Отъ друга страна, както казахме по-горѣ, въ Арбанаси се прѣселвали постоянно балканджии, които научвали гръцкия езикъ, но и българския не забравяли; съ това сѫ поддържали и постепенно усилвали знанието и говоренето на нашия езикъ, додѣто най-послѣ въ врѣме на освобождението всички арбанасчени, дори и женитѣ, освѣнъ гръцки езикъ сѫ знаели вече и български.

Като говоримъ, какво е било Арбанаси слѣдъ кърджалиитѣ, т. е. въ 19 вѣкъ, не ще бѫде злѣ, ако кажемъ нѣщо и за най-видния арбанасчeнинъ прѣзъ тоя вѣкъ, за Георгия Анагноста.

Георги Анагноста е билъ въ продължение на цѣли 48 години „каза векили" на търновско. Като арбанасчeнинъ той е билъ единъ отъ горещитѣ защитници на фанариотитѣ въ врѣме на църковната ни борба. Тъй въ 1856 г., когато пламнала въ Търново борбата противъ владиката Неофитъ, между защитницитѣ на фанариотитѣ е билъ и Георги Анагноста, който дори ходилъ нея година съ нѣколко търновски гъркомани като депутация въ Цариградъ, да иска задържането на владиката и наказанието на неговитѣ противници, между които е билъ и търновскиятъ мютесарифинъ Галипъ-паша, който държалъ страната на българитѣ.

Колкото и да е билъ защитникъ на църковната власть на фанариотитѣ, Анагноста не имъ позволявалъ никога да дератъ безбожно своето словесно стадо, поради което той влѣзълъ въ борба, още като младъ „каза-векили", съ многовлиятелния на врѣмето си търновски митрополитъ Илариона Критски. Така, когато Иларионъ поискалъ двойна владищина отъ нѣкои села, чорбаджиитѣ се оплакали на „каза-векили" като на тѣхенъ прѣдставитель и защитникъ. Тогава Анагноста заповѣдалъ на селянитѣ да не даватъ нищо на владиката, щомъ като той не желае да вземе онова, което му се пада. Селянитѣ го послушали, но влиятелниятъ фанариотъ си отмъстилъ жестоко, като накаралъ турскитѣ власти да заточатъ Анагноста чакъ въ Димотика, дѣто той прѣстоялъ цѣли 9 мѣсеца.

Анагноста е прѣдставялъ търновско въ много важни за врѣмето си случаи. Напр. когато въ 1846 г. султанъ Меджидъ правилъ сюнетъ на сина си, трѣбало да отидатъ въ Цариградъ по двама прѣдставители отъ всѣка нахия, за да присѫтствуватъ на сюнета, отъ търновската нахия били проводени: единъ турчинъ,

като прѣдставитель на мюсюлманитѣ, и Георги Анагноста, като прѣдставитель на християнитѣ.

Заслугитѣ на Анагноста били оцѣнени отъ турскитѣ власти. Въ единъ брой на в. „Дунавъ“ отъ 1869 год. четемъ, че на Георгия Анагноста ага, 70 годишенъ, му се опрѣдѣля за 48 годишна служба мѣсечна пенсия отъ 250 гр. Тая пенсия той получавалъ почти до смъртьта си. — Въ Арбанаси потърсихъ портрета на Анагноста, но синъ му, 75-годишниятъ дѣдо Димитраки, ми каза, че баща му не искалъ по никой начинъ да се фотографира, нито пъкъ позволявалъ на майка му да направи това, защото считалъ фотографията за дяволска работа.

Между интереснитѣ книжа на Анагноста, които заслужватъ особено изучване, намѣрихъ едно писмо отъ патриарха и отъ синода му до търновскитѣ благочестиви християни, съ което се иска да се прибератъ всички нѣща на удавения въ Търново владика Атанасия. Писмото е писано въ 1848 год., а на патриаршеския печатъ, положенъ на писмото, се чете годината 1845.

Днесъ Арбанаси съставя отдѣлна община, която не си е промѣнявала нито името, нито пъкъ мѣстото. Отъ 1300 кѫщи, които е имало селото по-рано, сега сѫ останали само 211 съ 763 жители, отъ които 359 отъ мѫжки полъ, а 404 отъ женски. Отъ освобождението насамъ населението се постепенно намалява, поради нѣмане на прѣхрана. Най-напрѣдъ се прѣселватъ мѫжетѣ и, като позабогатѣятъ нѣкѫдѣ, повикватъ и сѣмействата си, а кѫщитѣ си оставатъ праздни, и тѣ постепенно се срутватъ. Поради това най-хубавата и здрава кѫща, направата на която е струвала повече отъ 15000 лева, се продава днесъ за 1000 лева, но и нея нѣма кой да купи.

Арбанасченитѣ се занимаватъ сега съ земледѣлие, лозарство, скотовъдство, търговия по другитѣ села и градове и съ градинарство. Съ земледѣлие се занимаватъ малцина, защото почвата е повече камениста и неплодородна. Лозарството е доста развито. Всѣка кѫща си има и лозе, но филоксерата е унищожила вече половината отъ лозята, поради което лозарството въ Арбанаси пропада постепенно, а слѣдъ нѣколко години ще пропадне съвсѣмъ, защото арбанасченитѣ, поради голѣмата си бѣднотия, не могатъ да си доставятъ американски пръчки, та да подновятъ хубавитѣ си лозя. За сега скотовъдството е по-развито въ Арбанаси отколкото

земледѣлието и лозарството. Почти въ всѣка кѫща има по една или двѣ крави, които сѫ за повечето фамилии единственото богатство на тоя свѣтъ. Занаяти въ Арбанаси нѣма никакви. Отъ богатитѣ едно врѣме сапунджийски кирхани сега е останала само една, и тя едвамъ изкарва на годината 3 казана, и то не всѣкога. Впрочемъ арбанашкитѣ сапунджии сѫ се пръснали по селата, дѣто сѫ прѣнесли и занаята си. За търговия въ Арбанаси сега почти че не може да се говори. Като извадимъ братя Чамурови и братя Николови, които тъpгуватъ съ добитъкъ и работятъ въ единствената малка салхана на селото, като извадимъ и сарафина Иванъ Илиевъ, останалото население, съ малки изключения, е бѣдно до просия. Бѣдственото положение на богатото едно врѣме Арбанаси е дошло до тамъ, че синоветѣ и внуцитѣ на едноврѣмешнитѣ богати арбанашки търговци сѫ принудени днесъ да си изкарватъ насѫщния съ градинарство. Тъй сега има 30 арбанасчени разпръснати като градинари въ източна България, а други 30 души работятъ по градинитѣ въ Влашко.

Изобщо сега Арбанаси е съвсѣмъ западнало. Повечето мѫже сѫ пръснати по селата като кръчмари и бакали, а женитѣ живѣятъ съ дѣцата си въ селото, но въ най-отвратителна мизерия.

Естествено е, че при такава бѣднотия въ Арбанаси не може да има и добрѣ уредено училище. До прѣди 15 години арбанасченитѣ издържаха криво-лѣво едно двукласно училище, но отъ 1887 год., отъ когато имъ изгорѣ училищното здание, това класно училище пропадна. Сега въ Арбанаси има само основно училище съ 2 учители и 90 ученика. То е построено въ 1892 г. за 12000 л., отъ които държавата е дала само 3000 лева. Това училище се издържа главно отъ църковнитѣ приходи, които достигатъ до 1100 л.

Въ селото има и читалище „Изворъ“, основано още въ 1883 г. отъ ученицитѣ на отколѣ затворената Петро-Павловска семинария. Това читалище е било затваряно, а въ 1901 год. отново отворено, но то служи само за зимни забавления, защото въ Арбанаси нѣма читатели, а въ читалището нѣма почти никакви книги.

Многоупотрѣбяванията едно врѣме гръцки езикъ е днесъ изоставенъ, но пакъ се знае отъ всички. По гръцки си говорятъ сега арбанасченитѣ само тогава, когато искатъ да си кажатъ нѣщо тайно, нѣщо интимно, а най-вече когато стане нужда да се скаратъ и напсуватъ.

Арбанашката община е съвсѣмъ бѣдна. Тя има приходъ 3391 л., а разходътъ ѝ е много повече, поради което е задължнѣла повече

отъ 1000 лева. Главниятъ приходъ на селото е отъ църквата „Св. Богородица“, около 1100 л.; послѣ отъ канахчаса около 800 л. и отъ пасбища около 400 л. Освѣнъ това общината притежава 100 декара гора, но тя не дава за сега никакъвъ доходъ, защото е сѣчена прѣди 6 години.

Поради немотията на жителитѣ, както и поради постоянното изселване и запустяване на селото, Арбанаси съ своитѣ съвсѣмъ безлюдни улици, съ прѣкривенитѣ и полусрутенитѣ си огради и съ изпокъртенитѣ си кѫщя прави впечатление на единъ наскоро завоюванъ, полуразрушенъ и ограбенъ градъ. Но, при все това, туй село има и такива страни, поради които струва не само да се посѣти и разгледа, но и да се поживѣе въ него.

Прѣди всичко въздухътъ въ Арбанаси е много чистъ, а климатътъ е прѣкрасенъ, поради което лѣтно врѣме идатъ въ това село слабогръдни хора, и то не само отъ търновско, но и отъ свищовско и русенско. — Ако да имаше удобства въ живота, Арбанаси би се обърнало на единъ много полезенъ курортъ, защото е поставено много високо и се добрѣ провѣтрява.

Послѣ въ старитѣ арбанашки кѫщи се намиратъ още, запазени отъ разбойницитѣ и отъ нѣмотията, много скѫпоцѣнни облѣкла, украшения и много цѣнни старини, паметници на миналото благосъстояние на селото. Тъй въ дома на осиромашалата кѫща на едноврѣмешния богаташъ Танасъ Русевичъ видѣхъ единъ златенъ пръстенъ „канъ-таши“ съ чудно изображение на св. Георгия върху камъка му; видѣхъ сѫщо и голѣми старинни златни обици, красиво изработени и покрити съ диаманти. Освѣнъ това въ тая кѫща ми показаха двѣ стари копринени рокли, отъ които само платътъ на едната билъ купенъ на врѣмето за 2000 гроша; а другата, останала отъ бабата на баба Танасица, е нѣщо много цѣнно. Тя прилича и по платa си, и по направата си на копринената долна дрѣха, съ която се вижда облѣчена Ирина, жената на царя Константина Асѣня, въ изображенията на Боянската църква „св. Пантелеймонъ.“ А въ дома на Георгия Анагноста между многото старини има единъ старъ ибрикъ съ лиеня му. И двата сѫда иматъ на срѣдата красивъ гръцки надписъ, въ който се чете името „ПАЛКО,“ датата 1730 г. и града „ТОКАТ.“ — Изобщо Арбанаси е мѣсто, отдѣто нашиятъ музей може да си достави много стари скѫпоцѣнни украшения и старомодни облѣкла, и то за нищожна цѣна.

II.

Археологически и исторически паметници въ Арбанаси.

Църкви и манастири: — „Рождество Христово“, — „св. Архангелъ“, — „св. Атанасъ“, — „св. Димитри“, — „св. Георги“, — „св. Богородица“, — „св. Никола.“ Забѣлѣжки въ църковнитѣ книги: — За появяване на епидемии. — За врѣмето. — За цѣнитѣ на най-необходимитѣ нѣща. — За Търново. — Забѣлѣжки за общи и мѣстни исторически събития и случки.

Голѣмъ и широкъ интересъ прѣдставятъ арбанашкитѣ *църкви и манастири*. Сега при всѣка църква е запазена стара килия, въ която вмѣсто ученици, както е било по-рано, живѣе църковна баба. Църквитѣ се отварятъ рѣдко, само когато е храмътъ имъ, защото въ селото има единъ свещеникъ, който служи редовно само въ църквата „св. Димитри.“

Днесъ въ арбанашкитѣ църкви и манастири се чете по славянски, но църковнитѣ баби, които играятъ често роля на псалтове, пѣятъ и четатъ много пѫти и по гръцки. Славянското богослужение е въведено въ Арбанаси постепенно, и то сравнително късно. Най-напрѣдъ почнали да четатъ по славянски въ църквата „св. Никола“ въ 1833 год., когато тая църква била обърната отъ наши монаси въ манастиръ; и най-послѣ, въ 1877 год. се въвело славянското богослужение и въ църквата „Христосъ“; това се вижда отъ факта, че единствениятъ славянски служебникъ въ тая църква е билъ подаренъ отъ Прѣображенския манастирь въ 1877 год.

Сега има въ Арбанаси запазени 5 църкви: „Рождество Христово,“ „св. Архангелъ,“ „св. Атанасъ,“ „св. Димитри,“ „св. Георги“ и 2 манастира: „св. Богородица“ и „св. Никола.“

Църквата „Рождество Христово“ е извѣстна въ Арбанаси подъ името „Христосъ“. За нея арбанасченитѣ разправятъ, че е най-старата църква въ селото имъ. По външната си направа тая църква прилича на църквитѣ отъ втората половина на XIV вѣкъ. Отвънъ тя е почти невидима, поради което прави впечатление на едно таинствено здание. Църквата „Христосъ“ изглежда малко по-низка отъ другитѣ арбанашки църкви, но по дължина, широчина и направа тя прилича много на тѣхъ. Тя е правоѫгълна, постлана съ тухли, низка и мрачна, безъ кубе, прѣвита като сводъ, съ много дебели зидове и съ малки прозорци, прѣградени съ желѣзни решетки.

Църквата състои отъ 3 отдѣления: женско, мжжко и олтарь, и е покрита съ стѣнна живопись, която не прѣдставя нищо особено.

Отъ лѣвата ѝ страна е пристроенъ параклисъ, състоенъ отъ нѣколко по-низки отдѣления безъ прозорци, които отдѣления сж се освѣтявали по-рано съ скромни ламбички, а сега стоятъ повече въ тъмнота. Параклисътъ е ималъ отначало нѣколко отвора, но доста отколѣ тия отвори били зазидани, поради което се е развалила красотата на църквата.

За основателка на църквата „Христосъ“ арбанасченитѣ считатъ баснословната основателка на селото имъ. Най-старата дата за сжществуването на тая църква намираме въ едно отъ старитѣ ѝ евангелия, печатано въ 1588 год., въ което стои слѣдниятъ надписъ:

„Въ паметь на попъ Паскаля, азъ попъ Димитръ (подарявамъ) туй божествено и свещено евангелие на попъ киръ Константина. 7134 год. ноемврия 21.“ — Значи, въ 1626 год. църквата е сжществувала.

Църквата „Христосъ,“ тъй както я намираме сега, заедно съ притвора ѝ, е построена въ началото на XVII-я вѣкъ отъ ктитора Хаджи Георгу. Това се вижда отъ слѣднитѣ надписи и изображения:

Щомъ се влѣзе въ църквата, отъ дѣсно на стѣната стои гръцки надписъ:

„Този божественъ и всесъборенъ храмъ, въ него да се молите, е жилище Божие и за молитва направенъ. Иисусе, да не дойде нѣкой злодѣецъ въ него и да влѣзе вжтрѣ да вземе нѣщо отъ църковнитѣ вещи.“ По-нататъкъ ктиторътъ се моли да влизатъ вжтрѣ само добритѣ приятели, а не такива, които идатъ съ злоба и лукавщина. Най-послѣ стои името на рабъ Божи Хаджи Георгу и годината 1649.

Въ притвора, и пакъ отдѣсно, лежи надгробната плоча на ктитора „Γεώργε“ съ полуизтритъ надписъ, най-долу на който се чете пакъ годината 1649. А пъкъ на стѣната, на дѣсно отъ гроба, е изобразенъ тоя сжщиятъ ктиторъ правъ въ естествена голѣмина съ пурпурова мантия, украсена съ бѣли ширити опрѣдъ, съ шита кърпа въ ржка и съ червена шапка на глава, която шапка е украсена съ коженъ первазъ. Прѣдъ него е изобразенъ синъ му, малко момче, на което подава една книга. Синътъ е изобразенъ съ сжщитѣ дрѣхи, само че нѣма жълти чехли, каквито се виждатъ на краката на бащата.

Образътъ на ктитора се намира още на едно мѣсто при входа въ мжжкото отдѣление на параклиса. Само че тука той е изобразенъ,

че поднася църквата на Господа; при това облѣклото му не е пурпурово, а синьо. Подъ този втори образъ на ктитора стои полуизтритъ надписъ, въ който се чете годината 7140, т. е. 1632. Значи, параклисътъ ще да е свършенъ въ 1632 г., а църквата ще да е направена по всѣка вѣроятность нѣкоя и друга година по-рано.

Освѣнъ горнитѣ надписи, които се отнасятъ до врѣмето, въ което е построена църквата, има и други, които се отнасятъ до покриването ѝ съ стѣнна живописъ. Тъй, отлѣво на главния входъ има два надписа, въ които се споменуватъ „Стойна покойна" и „раба божия Кираца." Послѣ до олтаря пакъ отлѣво има на стѣната другъ надписъ безъ дата, въ който се казва, че олтарьтъ е зографисанъ съ разноскитѣ на двама първенци: „Нико ꙋ" и „Ѳанꙋ." Най-послѣ, като се влѣзе въ мѫжкото отдѣление, надъ вратата има голѣмъ надписъ за подновяването, т. е. за прѣзографисването на църквата отъ новитѣ ктитори (имената имъ сѫ задраскани) въ 1681 год. Що се отнася до артиката, то тя е зографисвана съ пожертвуванията на много благочестиви християни и християнки. За това свидѣтелствуватъ многобройнитѣ надписи въ нея, които опрѣдѣлятъ, кое лице отъ кѫдѣ до кѫдѣ е зографисвало или по-право давало срѣдства за зографисването. Споредъ тия надписи артиката е покривана съ стѣнна живописъ постепенно, въ продължение на 17 години, отъ 1632 до 1649 година. Между имената, които се срѣщатъ въ надписитѣ, четемъ: Стойно, Стойку, Зото, Нико и чадата му и Стамо.

Иконостасътъ на църквата е сравнително новъ и украсенъ съ позлатени рѣзби. Иконитѣ отъ стария иконостасъ сѫ поставени въ женското отдѣление, а тия отъ сегашния, при всичко че нѣматъ надписи, трѣба да сѫ правени донѣйдѣ и отъ наши майстори. Въ това се убѣждаваме отъ факта, дѣто на дѣсно отъ иконостаса на голѣмата икона „Погребението на Христа," която прилича много на нѣкои отъ поставенитѣ въ иконостаса икони, стои слѣдния надписъ:

„Зографь Іѡа́нь поповичь ѿ єлєна. 1821."

Наши майстори сѫ взели участие и въ зографисването на иконитѣ на параклиса. Това се вижда отъ малката икона „св. Иванъ," прикрѣпена къмъ кръста на стария иконостасъ, който кръстъ стои сега въ женското отдѣление на параклиса. На тази икона стои чистиятъ славянски надписъ „с҃тый і҃ѡ.

Най-старата отъ запазенитѣ икони въ църквата е иконата на св. Архангела Михаила, украсена съ позлатени рѣзби. Тя е отъ 1637 г. А втора икона по старина е оная, която е поставена на прискомодията. На тая икона е отбѣлѣзана годината 1663.

Стари запазени църковни сѫдове освѣнъ кандилата нѣма, така чашата е отъ 1808 г., а най-стариятъ дискосъ е отъ 1814 г. И на двата сѫда стои името „Руси," — дѣдото и родоначалникътъ на извѣстната арбанашка фамилия Русовичь.

Старата кандилница на църквата е нѣщо грамадно и много красиво. Краищата на захлупака ѝ прѣдставятъ църковни кубета и църковни кули. Тя е направена отъ чисто сребро и тежи около 2 килограма. На дръжката ѝ е отбѣлѣзана годината 1782. — Въ параклиса има и друга кандилница, но тя е сравнително нова, правена е въ 1824 год.

Прѣдъ олтара висятъ 9 хубави и еднакво изработени кандила, които сѫ словени помежду си. Изобщо кандилата на църквата „Христосъ" сѫ стари и много красиво изработени. Нѣкои отъ тѣхъ дори сѫ плетени отъ сребро. Кандила съ надписи има църквата нѣколко. На едно отъ тѣхъ четемъ: „Харизва се отъ мене. Димитъръ Константинъ Скутаръ;" а на друго: „Владичице приими, Конста Иоану Скутара." Надъ капака на това кандило е отбѣлѣзана годината 1774.

Най-старитѣ кандила сѫ поставени въ женското отдѣление. На едно отъ тѣхъ, което е най-голѣмото и най-красивото кандило въ цѣлата църква, четемъ, че го е подарила въ 1735 г. Х. Кирияки Σματζοι.

Въ срѣдата на църквата виси голѣмъ бронзовъ полюлей съ надписъ отъ 1730 г., въ който надписъ се споменуватъ „Стаму и неговитѣ внуци." Надъ тоя надписъ има другъ по-новъ отъ 1813 г., когато полюлеятъ, повреденъ по-рано отъ кърджалиитѣ (въ 1798 г.), е носенъ въ Букурещъ на поправка.

Между старинитѣ на църквата заслужватъ особено внимание слѣднитѣ нѣща въ олтара: единъ старъ кръстъ, единъ столъ и единъ сандъкъ за църковни одежди. Кръстътъ е дървенъ и обкованъ съ сребро, но нѣма никакъвъ надписъ. За тоя кръстъ е запазено въ Арбанаси прѣдание, че е най-стариятъ въ селото. Столътъ е старъ, красивъ, обшитъ съ здрава и хубава кожа, на която е изобразенъ двуглавъ орелъ, гербътъ на влашкитѣ фанариотски господари. Тоя столъ навѣрно ще да е подаренъ на църквата отъ нѣкоя стара боярска фамилия, или пъкъ отъ нѣкого отъ фанариотскитѣ господари

на Влашко. Впрочемъ възможно е тоя столъ да е принадлежалъ и на нѣкой търновски митрополитъ, защото и църковниятъ гербъ на фанариотитѣ е билъ двуглавъ орелъ. А що се отнася до сандъка, то той навѣрно е по-старъ отъ стола, защото отвѫтрѣ на капака му се чете съвсѣмъ ясно годината 1685.

Църковнитѣ книги сѫ почти всички гръцки. Най-старитѣ отъ тѣхъ сѫ печатани въ Италия въ XVI вѣкъ,[1]) а сѫ купени за църквата въ XVII вѣкъ.[2]) Славянски книги има въ църквата нѣколко, и то отъ късно врѣме. Най-старата наша книга въ църквата „Христосъ“ е единъ апостолъ, подаренъ на тая църква отъ султанското правителство въ 1872 год. чрѣзъ търновската църковна община. — Този подаръкъ, изпратенъ чрѣзъ сѫщата община, се намира почти въ всички по-стари църкви въ търновско.

Интересно за забѣлѣзване е вѣрването на арбанасченитѣ и на жителитѣ отъ околнитѣ селища, че всѣка година на великата сѫбота въ църквата „Христосъ“ протича отъ краищата на прѣстола цѣлителна аязма. За тая аязма трима свещеници сѫ написали въ разни врѣмена на едно старо евангелие слѣднитѣ три забѣлѣжки:

„1699 год. 8 априли. На великата сѫбота прѣстолътъ не даде чудотворение. За споменъ че нѣма“. По-надолу, подъ годината 1741, 28 мартъ четемъ, че въ църквата толкова много чудотворение се показало, и то на голѣми капки, че капало на земята и стояло до изгрѣването на слънцето. А на 1823 г. попъ Атанасъ отбѣлѣзвалъ, че нея година нѣмало чудотворение.[3])

Най-послѣ въ двора на църквата, особено прѣдъ нея, има десетки гробове, покрити съ грамадни плочи, върху които има тукъ-тамѣ и издигнати кръстове. Най-интересенъ отъ тия гробове е гробътъ на нѣкой си Алексиадесъ. Тоя гробъ е покритъ съ разкошна мраморна плоча, на която отгорѣ и отдолу има красиво изработени орнаменти, а въ срѣдата — надгробенъ надписъ отъ 1783 год. До плочата надъ главата на погребения се издига малъкъ мраморенъ кръстъ съ изображение на двуглавъ орелъ.

Църквата „Св. Архангелъ“ състои отъ три отдѣления, които сѫ покрити съ фрески. Отлѣво на църквата е пристроенъ параклисъ,

---

[1]) Майскиятъ миней е печатанъ въ 1588 год.

[2]) Септемврийскиятъ миней е купенъ, споредъ надписа му, въ 1682 год.

[3]) Евангелието, въ което сѫ написани тия 3 забѣлѣжки, е печатано въ Италия. То е обковано цѣло съ сребро и има надписъ: „1668 + НИКОС. ΘΑΝΟΥ. ΜΥΤΖΟΟ.“

но много късно, едва прѣди 45 год. Срѣдства за построяването на тоя параклисъ е далъ дѣдо Парашкева, родоначалникътъ на фамилията Бакърджиевци.

Надъ вратата на църквата има една стѣнна икона: въ срѣдата Исусъ Христосъ, а отстрани и отгорѣ архангели съ копия въ ржцѣ. Надъ тая икона стои слѣдниятъ оригиналенъ славяногръцки надписъ: „+ СЪБОРЪ. СВ. АХИСТРЛЪ. МІχн : хе ГАВРІЛЪ".

Църквата „св. Архангелъ" е построена, а може би и възобновена, въ 1600 г. Това се чете въ надписа, при входа въ женското отдѣление, който надписъ гласи:

„Божественият този храмъ на свещения домъ на архангелитѣ Михаила и Гавриила (се издигна) съ разноскитѣ на господина Хаджи Нико Колтукли и съпругата му Киряки за вѣчна имъ паметь. въ лѣто 1600".

Що се отнася до врѣмето, прѣзъ което е зографисвана църквата, и до лицата, които сж я зографисвали, то затова има другъ надписъ въ вжтрѣшната лѣва страна на женското отдѣление, който гласи така:

„Ржка на Михаила отъ Солунъ и на Георгия отъ Букурещъ. Надзиратель Евстатий Х. Николовъ, год. 1760. августъ 1".

Между църковнитѣ сждове е запазена една стара чаша, дръжката на която е въ срѣдата сферически издута и украсена съ червени камъчета, а най-долу, на подставката на тази чаша, стои името на църквата и годината 17°9.

Старитѣ икони на църквата сж гръцка направа, а новитѣ — българска, на трѣвненскитѣ майстори. Че това е така, вижда се не само отъ малката икона на Иисуса Христа, отдолу на която четемъ: Ѿ травна. 1840.", но и отъ много други икони, които приличатъ напълно на трѣвненскитѣ произведения.

Въ олтара се пази едно старо евангелие съ позлатена сребърна обвивка, покрита съ разни изображения отъ църковната история и украсена помежду изображенията съ разноцвѣтни имитации на скжпоцѣнни камъни. Отвжтрѣ на това евангелие на една чиста страница е отбѣлѣзана годината 1763, а слѣдъ това се изброяватъ разни църковни одежди съ сребърни петелки, които подарила тогава Киряки Х. Николица. Обаче днесъ отъ тия скжпоцѣнни одежди нѣма ни слѣда, ни поменъ. — Навѣрно ще да сж ограбени отъ кърджалиитѣ прѣзъ нещастната за Арбанаси 1798 г.

Най-старото евангелие на църквата „Св. Архангелъ“ е печатано въ 1612 г. То е грамадно и украсено съ сребърна покривка, опъстрена съ емаилъ. Отвжтрѣ на тая покривка се четатъ имената на подарителитѣ: Нико, Тодоръ, Лево и др.; а на гърба на самото евангелие стои голѣмъ надписъ, пакъ отъ подарителитѣ му, въ който се чете годината 1648.

Най-послѣ въ вжтрѣшното отдѣление на параклиса отлѣво се намира гроба на Константина Бранкована отъ 15 юния 1790 г. На тоя гробъ лежи разкошна мраморна плоча съ красиво изработени орнаменти. А въ срѣдата на плочата е издълбанъ прѣкрасенъ надгробенъ надписъ, написанъ въ елегейски пентаметръ, съ езикъ напълно поетиченъ и лишенъ отъ всѣкакво църковно влияние. Надписътъ гласи:

„Подъ хладния камъкъ на широко прострѣнъ, тукъ е скритъ уви! двадесетгодишенъ младежъ. Въ дванадесетия день съкрушенъ отъ ужасна болесть на злокачествена трѣска, която чума наричатъ. На име Константинъ, истинска рожба на благородни родители, свѣтилникъ на рода на блещещитѣ Бранковани. Исполинъ, силенъ на ржцѣ, удивителенъ на лице, разговорливъ, изцѣло веселъ и ученъ. Макаръ че бѣше благороденъ младежъ, изглеждаше на старъ, сияещъ съ дѣвственостьта си и великодушието си. Той остави дѣйствително голѣма и незабравима скърбь за своитѣ родители, братя и наставници, като загина на 15 юния 1790 година“.

Църквата „св. Атанасъ“ е правожгълна, както и другитѣ арбанашки църкви, но е малко по-малка отъ тѣхъ и много по-тъмна, особено въ олтара. Тя се състои отъ 3 отдѣления, постлани съ тухли и покрити съ стѣнна живопись, а отдѣсно има параклисъ, покритъ сжщо съ фрески.

Кога е построена църквата и отъ кого, не се знае. Обаче въ юлския миней е отбѣлѣзано още отначало, че е на църквата „св. Атанасъ“, при което е записана годината 1637. — Тази дата е най-старата за сжществуването на църквата.

Надъ вратата на мжжкото отдѣление стои голѣмъ надписъ отъ 1667 год., но той се отнася до зографисването на църквата.

А колкото за параклиса, то за него се знае, че е построенъ въ 1724 год., за което свидѣтелствува особенъ надписъ въ мжжкото му отдѣление отдѣсно. Пакъ тамъ, но подъ срѣдния прозорецъ,

намираме другъ надписъ, който показва, че параклисътъ е зографисванъ отъ наши майстори. Този надписъ гласи така:

„+ испіса. сїа. ц҃ркка. дава. ц҃оїо.инєдїо. вълѣто. ѿ. адама. ҂Ꙁ.Ѕ.Л.Д.“[1])

Скжпоцѣнни старини отъ 17 и 18 вѣкъ нѣма, защото освѣнъ кърджалиитѣ, споредъ забѣлѣжката въ юлския миней, църквата сж заграждали и грабили разбойници още и по-рано, въ 1722 год. Най-старата запазена църковна вещь е една оловена чаша, но и тя е безъ надписъ, а новата чаша е отъ 1808 год. Купельтъ е сжщо новъ, отъ 1839 г., а най-стариятъ дискосъ е отъ 1850 г.

Въ църквата сж запазени доста сребърни украшения отъ икони, но никое отъ тѣхъ не е по-старо отъ 1812 г.

Прѣдъ олтара стои старъ аналой, правенъ споредъ надписа му въ 1744 г.

Между запазенитѣ църковни вещи особено внимание заслужва кандилницата, която е грамадна и красива като оная на църквата „Христосъ“, но и тя е сравнително късно правена, въ 1809 г.

Отъ всички църковни икони само 3 малки иматъ надписи и дати: на едната стои годината 1827; на по-старата, която е купена за 73 пари, се чете годината 1739; а на най-старата, останала отъ врѣмето на Киръ Никифора[2]) и купена за 45 пари, четемъ годината 1735. Освѣнъ тия, стара икона е и оная, която е поставена на прискомодията. На нея има единъ дългъ поменикъ отъ 1790 г., въ който сж вписани имената на много търновски митрополити.

Отъ църковнитѣ книги най-стари сж минеитѣ; а отъ евангелията, които се пазятъ въ църквата, най-старото е отъ 1780 г. — Днешното евангелие на прѣстола е отъ 1828 год.

Като изключимъ двата манастира, църквата „св. Димитри“ е единствената въ Арбанаси, въ която редовно се служи. Тя се състои отъ 3 отдѣления и отъ единъ параклисъ. Мжжкото ѝ отдѣление е покрито съ тухли, а женското съ плочи.

По-рано църквата е била покрита съ стѣненъ живописъ, но прѣди 14 години измазали стѣнитѣ съ варь, та унищожила всѣка слѣда отъ надписитѣ, които по всѣка вѣроятность и тука сж били

[1]) 7234., т. е. 1726 г. отъ Р. Хр.

[2]) Търновски митрополитъ.

многобройни, както и въ останалитѣ арбанашки църкви. Ето защо ние не можемъ да знаемъ нищо нито за врѣмето, въ което е издигната църквата, нито пъкъ за нейнитѣ основатели. Само два надписа сж запазени: единъ на иконостаса, че е направенъ въ 1794 год., а другъ на царскитѣ двери, и то безъ дата, че сж направени отъ „раби божии Диму и Лада".

Църквата е обирана слѣдъ кърджалийскитѣ грабежи още на два пжти: прѣди 33 и прѣди 80 години; поради това въ нея запазенитѣ старини сж сравнително малко.

Отъ църковнитѣ сждове правятъ особно впечатление два сребърни дискоса, на единия отъ които стои годината 1830; а другиятъ, който е по-голѣмъ и по-красивъ, съ позлатени орнаменти, е отъ 1634 год.

Повечето отъ старитѣ кандила сж поставени въ женското отдѣление. На едно отъ тѣхъ се четатъ имената Никола и Киряки, и годината 1763, а на друго, което е по-старо, е отбѣлѣзана годината 1750. Отъ сжщата година е и кандилото, което виси прѣдъ богородичната икона на иконостаса.

Въ срѣдата на църквата сж поставени два грамадни бронзови свѣтилника, на които има надписи, че сж направени за църквата „св. Димитри" въ 1786 г. отъ Зафиръ, Димитъръ и Тодоръ.

Иконитѣ отъ стария иконостасъ и изобщо повечето отъ старитѣ икони на църквата се намиратъ въ женското отдѣление. Между тѣхъ, споредъ надписитѣ имъ, най-стара е малката икона на св. Богородица. Тя е отъ 1766 год. Втора по старина отъ запазенитѣ икони е отъ 1786 г. Тя е по-голѣма, поставена е надъ троноветѣ отдѣсно въ мжжското отдѣление и прѣдставя малки картини отъ новия завѣтъ.

Иконитѣ на църквата „св. Димитри" ще да сж направени отъ часть и отъ наши майстори. Тъй, на една малка икона, на която е изобразено „Рождество Христово", стои отгорѣ гръцкиятъ надписъ: „η γεννησις τοῦ χ̄υ", а отдолу, надъ образитѣ на влъхвитѣ, е написано: „волхви созвѣздамъ пѫтешествѫт." Сжщо и на голѣмата икона на Св. Илия горниятъ надписъ е гръцки, а отдолу, дѣто сж нарисувани малки картини отъ живота на тоя светецъ, надписитѣ сж по славянски. Най-послѣ самитѣ библейски картини на иконостаса иматъ чисто славянски надписи.

Старитѣ църковни книги сж гръцки. Между тѣхъ има едно евангелие отъ 1781 г., украшенията на което сж златни и сж правени споредъ надписа имъ въ 1783 год.

Между подвързачитѣ на старитѣ книги личи и името на единъ нашъ българинъ, на попъ Стояна отъ с. Ковачлъва, който е написалъ на корицѣ на единъ подвързанъ отъ него миней слѣдньото:

† ϑαζη κνηγα
πωβέρζα ποπ ςτειὰν ωϑ сελο κεβαλνàκα.[1])
1784.

Въ двора на църквата лежатъ грамадни плочи върху стари гробове, а вътрѣ въ църквата и въ параклиса има надгробни надписи, които сѫ доста стари. Тъй, въ срѣдата на мѫжкото отдѣление на църквата, между многото мраморни надгробни плочи, правятъ особено впечатление двѣ, защото сѫ покрити съ красиви орнаменти и съ много красиви надгробни надписи. Въ едина отъ тия надписи стои името на Мулеца поклоника, починалъ въ 1768 г., а въ другия надписъ се чете името на Смарагда, пакъ отъ рода на Мулеца, починала въ 1785 год. Въ параклиса пъкъ въ мѫжкото му отдѣление има единъ своеобразенъ по направата си надгробенъ владишки паметникъ съ надписъ отъ 1790 година.

Църквата „св. Георги“ е най-изоставената въ Арбанаси. Тя се състои отъ три отдѣления, които сѫ постлани съ плочи и тухли, а отъ лѣвата ѝ страна е пристроенъ по-късно параклисъ, който не е доизкаранъ, при все това олтарътъ на тоя параклисъ е покритъ съ стѣненъ живописъ, когато въ самата църква, която е по-стара, само въ мѫжкото отдѣление и въ олтара има фрески.

Църквата „св. Георги“ е правоѫгълна, и вратата ѝ сѫ обковани съ желѣзо. Тя е дълга 21½ м., широка 12½ м. и висока 5 м., съ други думи тая църква има почти сѫщитѣ размѣри, каквито иматъ останалитѣ арбанашки църкви.

За врѣмето, прѣзъ което е построена църквата, и за построителя ѝ знаемъ само отъ единъ надписъ на външната лѣва страна на олтара. Тоя надписъ гласи:

„† 1661. мѣсецъ юни 2. Николаюсъ Иоану“.

А въ мѫжкото отдѣление надъ вратата стои другъ надписъ, че се „произдига“ и „подновява“ храма въ врѣмето на епитропа Недѣлко

---

[1]) Попъ Стоянъ е билъ много извѣстенъ подвързачъ. Името му се срѣща на корицитѣ на много църковни книги въ по-старитѣ манастири и църкви на търновско.

и попъ Стамо въ 7218 г. отъ Адама. Надписътъ се свършва най-послѣ по славяногречески съ слѣднитѣ думи:

„Даскалъ христо каі стоїо потъпісасє
сиа ц҃ркква вълѣто ѿ х҃а аѱі“[1])

— Значи, църквата е построена въ 1661 год., а е зографисваня отъ наши майстори въ 1710 год.

Иконостасътъ на църквата е сѫщо подновяванъ, и то въ ново врѣме. Това се вижда не само отъ надписа на царскитѣ двери, въ който се чете годината 1843, но и отъ това, че иконата на тоя иконостасъ „св. Георги“ споредъ надписа си е правена въ 1838 г. При това майсторътъ на тая икона е билъ трѣвненецътъ Димитъръ Кънчевъ, който слѣдъ гръцкия надписъ на подарителитѣ се е подписалъ така:

„Ръкодѣліє Зографъ Димитріє Кънчювъ ѿ трѣвна сїнє: 1838.“

Църквата „св. Георги“ е почти съвсѣмъ лишена отъ старини. Тъй на днешната чаша стои славянски надписъ, че е правена за църквата „св. Георги“ въ с. Арбанаси въ 1862 г.; а отъ иконитѣ само тая, която стои на прискомидията, има голѣмъ помениkъ отъ 2 априлия 1808 г. Единствената забѣлѣжителна по рода си старина въ тая църква е старата оловена чаша, която е захвърлена въ една дупка отдѣсно въ олтара. На тая чаша е написано отдолу само 17, което навѣрно означава 1700 година.

Освѣнъ чашата въ срѣдата на църквата виси бронзовъ полюлей съ двуглавъ орелъ отгорѣ, но безъ надписъ.

Най-послѣ като старини въ тая църква трѣбва да считаме, както поставенитѣ прѣдъ олтара дървени свѣтилници, които сѫ покрити съ рѣзби и съ разни бои, така сѫщо и двѣтѣ оловени красиви кандила, които се намиратъ въ женското отдѣление.

Манастирътъ „св. Богородица“ има грамадна ограда, и много стари, лошо наредени стаи. До врѣмето на кърджалиитѣ той е билъ заможенъ, но отъ тогава за дълги години западналъ, додѣто най-послѣ споредъ надписа при входа въ оградата му билъ подновенъ въ 1836 г. „съ измолването на всеиерейския митрополитъ Илариона Критски“.

---

[1]) 1710.

Днесъ въ манастира има само 1 свещеникъ. Управлението на манастирскитѣ работи се намира въ ржцѣтѣ на нѣколко арбанашки епитропи, които употрѣбяватъ доходитѣ отъ манастира за поддържане на мѣстното народно училище.

Въ манастирската църква има една голѣма икона „св. Богородица", на която арбанасченитѣ и жителитѣ отъ околнитѣ селища приписватъ цѣлителна сила. Поради това манастирътъ св. Богородица се често посѣщава, и то не само отъ търновскитѣ селяни, но дори и отъ свищовскитѣ.

Църквата въ манастира „св. Богородица" носи сжщото име. Тя е правожгълна, покрита съ стѣненъ живописъ, и се състои отъ двѣ отдѣления. Сжщо тъй е разпрѣдѣленъ и параклисътъ ѝ, който се казва „св. Троица". Вратитѣ и на църквата, и на параклиса сж обковани съ желѣзо.

Кога и отъ кого е издигната църквата не се знае точно. Надъ вратата на църквата отвжтрѣ има наистина единъ надписъ, но той се отнася до зографисването ѝ. Този подписъ е почти изтритъ, и датата му не се чете ясно. Тамъ личи само 16 . . . . Третата цифра като че е 8, а четвъртата е съвсѣмъ заличена.

Що се отнася до параклиса, то надъ вратата му се чете слѣдниятъ надписъ:

„помени г҃и да̊ка̂ коста и цоню и герге вълѣто ѿ адама ҂зсві".[1])

Цѣнни старини въ църквата нѣма. Между запазенитѣ църковни сждове най-старо е едно кандило отъ 1824 г., на което стои името на подарителя му, „стамати горгевіч". Слѣдъ това кандило идатъ вече съвсѣмъ новитѣ грамадни бронзови свѣтилници, поставени на срѣдата на църквата, на които стои нашъ надписъ, че сж правени отъ епитропа Ив. Х. Поповъ въ 1868 г.

Иконитѣ отъ най-стария иконостасъ сж гръцки, тѣ сж сега въ женското отдѣление. Днешниятъ иконостасъ е съвсѣмъ новъ. Иконитѣ му иматъ славянски надписи, а надъ царскитѣ двери сж отбѣлѣзани имената на тия, които сж прѣправили иконостаса въ 1867 год.

Отъ църковнитѣ книги само 2—3 сж гръцки, останалитѣ сж нови, църковнославянски, безъ всѣкакви забѣлѣжки по тѣхъ. Отъ гръцкитѣ книги на църквата само едно евангелие е сравнително старо, отъ 1759 год., а е обковано съ сребро въ 1840 год.

---

[1]) 7212, т. е. 1704 отъ Р. Хр.

Манастирътъ „св. Никола“ е построенъ на югозападния край на Арбанаси. Отъ тукъ се открива чудна гледка: прѣдъ него се издигатъ запустѣлитѣ търновски крѣпости, Хисарътъ и Трапезица, задъ които се редятъ като вериги търновскитѣ прѣдгория, а далечъ на небосклона се издигатъ величавитѣ върхове на Карловския и Троянския балканъ.

Манастирътъ заима доста голѣмо пространство, заградено съ каменна ограда. Въ него налѣво отъ църквата се редятъ малки, но чисти и спретнати сгради, украсени съ зеленината на бухлати чемшири и съ сѣнкитѣ на овощни дървета. А надъ църквата и надѣсно отъ нея се простира голѣма градина и едно обширно лозе, което е най-голѣмото украшение на манастира.

По-рано, до 1871 г., въ манастирската градина е имало единъ камъкъ, украсенъ съ езически фигури отъ римски произходъ, а сега на мѣстото на тоя изчезналъ вече камъкъ се търкалятъ нѣколко надгробни турски плочи, покрити съ красиви орнаменти. Една отъ тия плочи, които сѫ покривали нѣкога тѣлата на разпространителитѣ на ислямa, е закрѣпена сега на единъ кѫсъ отъ колона и служи на монахинитѣ да светяватъ на нея вода по Великдень и прѣзъ другитѣ голѣми праздници.

Манастирътъ прави много приятно впечатление, особено поради чистотата си, която е поразителна. По-рано, въ турско врѣме, въ него сѫ живяли по 30 монахини, а сега има само 1 слуга, 1 попъ, 3 послушници и 19 монахини. Калугеркитѣ живѣятъ въ общежитие. Тѣ се прѣпитаватъ отъ дохода на манастирскитѣ имоти, отъ подаяния на богомолцитѣ, а най-вече отъ своитѣ рѫчни издѣлия; така тѣ изработватъ шаеци, чорапи и рѫкавици, отъ продажбата на които при благоприятни обстоятелства сѫ взимали до 1000 лева годишно. Споредъ думитѣ на игуменката, въ манастира можали да се приготвятъ рѫчни произведения и за 2000 л. на годината, но нѣмало кѫдѣ и на кого да ги продаватъ.

Освѣнъ отъ рѫчна работа манастирътъ има извѣстни доходи и отъ своитѣ скромни имоти, които се състоятъ отъ 12 декара лозя, 50 декара нива и 4 декара гора. Всичкиятъ манастирски доходъ достига най-много до 4000 лева. Отъ тѣхъ игуменката плаща 100 л. данъкъ, а останалата сума харчи цѣла за издържане на манастира.

Манастирътъ „св. Никола“ е основанъ въ 1833 г. отъ игумена на прѣображенския манастиръ Зотика. Това се вижда отъ надписа, поставенъ при входа на манастирската ограда. А споредъ разказитѣ

на баба Евлампия, която е калугерена прѣди 50 години въ сѫщия манастиръ, първиятъ свещеникъ на тоя манастиръ е билъ дѣдо Герасимъ отъ с. Ибричево (Търновско), който основалъ манастира заедно съ Зотика, а първата игуменка е била Теодора отъ Търново. За по-нататъшната история на манастиря не знаемъ нищо друго, освѣнъ една забѣлѣжка въ една отъ църковнитѣ книги отъ 1837 г., въ която четемъ, че нея година била направена манастирската щерна и че тогава се появила чумата, отъ която умрѣли 11 калугерици и игуменката.

Що се отнася до манастирската църква, която се казва както и манастирътъ „св. Никола“, тя е била по-рано махленска църква, издигната навѣрно въ 17 вѣкъ, когато сѫ издигнати и останалитѣ запазени арбанашки църкви. Но по-послѣ, когато околнитѣ ѝ жилища били напуснати, поради кърджалийскитѣ грабежи прѣзъ 1798 г., то и църквата била изоставена. При все това, помни се по прѣдание, че при нея се запазили нѣколко килии, въ които живѣяли 3 църковни баби чакъ до 1833 год., когато дѣдо Зотикъ прѣобърналъ тая изоставена църква въ манастиръ. Че манастирската църква е била по-рано махленска църква, се вижда отъ нѣколкото забѣлѣжки, които срѣщаме въ редъ книги, прѣнесени отъ тая църква въ църквата „Христосъ“.[1]) Тъй въ единъ прѣнесенъ юлски миней четемъ, че тая книга принадлежи на църквата „св. Никола“, при което стои годината 1746 и проклятие противъ тогова, който я отнесе.

Манастирската църква е приличала по-рано по всичко на останалитѣ арбанашки църкви, но прѣди 20 години я прѣправили, като ѝ издигнали въ срѣдата едно доста високо кубе и като разширочили старитѣ прозорци и отворили нови. Поради това днесъ църквата „св. Никола“ е много по-висока, по-красива и по-свѣтла отъ останалитѣ църкви въ Арбанаси. Тя се състои отъ 3 отдѣления, отъ които само женското има стѣненъ живописъ. По-рано цѣлата църква е била покрита съ фрески, но като я прѣправяли (прѣди 20 години), замазали стѣнитѣ на мѫжкото отдѣление и на олтара съ варь. Поради това варосване сѫ заличени два надписа, отъ 1705 и 1787 год., които се отнасяли до зографисването на църквата.

---

[1]) Когато се основалъ манастирътъ „св. Никола“ и почнали да четатъ въ него по славянски, попъ Маринъ събралъ по-важнитѣ църковни гръцки книги и ги отнесълъ въ църквата „Христосъ“, за да се съхранятъ.

Кога е основана цървата и отъ кого е издигната, не се знае точно. Има наистина надъ вратата надъ женското отдѣление надписъ, но той е полузатритъ, датата на записването му не личи; но и отъ тия думи, които се прочитатъ още въ него, се вижда, че тоя надписъ се отнася до подновяването на цървата.

Колкото за врѣмето, когато е построенъ параклисътъ „св. Илия", който е пристроенъ до цървата, можемъ да сѫдимъ отъ забѣлѣжката въ едно старо евангелие, печатано въ 1670 г. и прѣнесено въ цървата „Христосъ". Тая забѣлѣжка гласи така: 1716, април 15. Освети се параклисътъ св. Илия на цървата св. Николая". На края на тая забѣлѣжка е додадено, че тогава билъ владика господинъ Иосифъ, а свещеникъ — попъ Георги попъ Николовъ.

За да има дѣ да се криятъ църковнитѣ скѫпоцѣнности въ врѣме на опасность, ктиторитѣ на цървата направили една доста голѣма дупка подъ прѣстола. Въ тая дупка се намѣриха нѣколко стари църковни принадлежности, именно: антиминсъ, чаша, дискосъ, звѣзда и копие. Антиминсътъ е сравнително старъ, на гърба му стои датата 1716 μαΐυ 15., а чашата е безъ надписъ и дата, при това е смачкана отгорѣ и отдолу.

Най-цѣнната старина въ манастирската църква е единъ дървенъ кръстъ, който се пази въ олтара. Този кръстъ прилича много на най-стариятъ кръстъ въ манастира „св. Троица" до Търново. Той е 22 см. дългъ, 12 см. широкъ, при това е и много красивъ, защото е обкованъ съ сребро и украсенъ съ емаилъ и разноцвѣтни камъни. На дръжката на тоя кръстъ се чете ясно годината 1691.

Въ срѣдата на цървата се спуща грамаденъ бронзовъ полюлей, съ разяренъ двуглавъ орелъ отгорѣ и съ слѣдния надписъ въ срѣдата:

„Този полюлей се направи въ Нюрембергъ съ иждивението на тогавашния Григорий Буниу[1]) и съ помощьта на епитропитѣ му Елефтеръ, Ангелъ и Иванъ. И така, подарява се на цървата св. Никола за вѣченъ споменъ въ лѣто отъ Христа 1746. юни."

Въ манастира „св. Никола" има доста голѣмичка библиотека, но почти всички книги сѫ църковни, или пъкъ съ църковно сѫдържание. Отъ чисто-църковнитѣ книги, които сѫ се запазили въ манастира, има само нѣколко сравнително стари. Между тѣхъ найстаро е едно евангелие отъ 1760 год., сребърнитѣ украшения на което сѫ изработени много късно, въ 1862 г. Въ цървата имало и друго по-старо евангелие, но то е извадено, а на мѣстото му е вложено ново, славянско. Обаче на разкошнитѣ сребърни украшения

[1]) Навѣрно търновски митрополитъ.

на това грьцко евангелие стои датата 28 декември 1753. Освѣнъ това въ срѣдата на украшенията стои надписъ, че е било подарено отъ рабъ божи Иванъ Елефтеровъ.

Въ църковнитѣ книги, а отъ часть и въ книгитѣ на дѣда Димитраки, се срѣщатъ повече отъ хиляда забѣлѣжки, записани въ разни врѣмена, и то на грьцки. Тия забѣлѣжки се отнасятъ до всичко, каквото е правѣло впечатление на хората отъ миналитѣ робски врѣмена; така, отбѣлѣзани сѫ доста грижливо сватбитѣ и погребенията на по-виднитѣ арбанасчени, отбѣлѣзани сѫ и случайнитѣ умирания, както и разнитѣ убийства, извършени отъ неизвѣстни разбойници. Обаче има и такива забѣлѣжки, които се отнасятъ до появяване на разни епидемии, до врѣмето, до цѣнитѣ на най-необходимитѣ нѣща, до сѫдбата на съсѣдния градъ Търново, а най-послѣ, до общи или мѣстни исторически събития и случки. Отъ тия забѣлѣжки по-важни сѫ слѣднитѣ:

1717 г. — Дойде чумата въ Арбанаси.[1])

1729 г. — Дойде пакъ чумата въ Арбанаси.[1])

1770 г. 17 августъ. — Умрѣ Кочо Кара-Ивановъ пръвъ отъ чумата въ Арбанаси.[2])

1774 г. — Бѣше чума и държа 3 години.[3])

1813 г. септември 5. — Настана моръ голѣмъ въ всичката околность. На день умираха по 120 и повече души. Хората се разбѣгаха, кой на кѫдѣто види. Мнозина умираха въ лозята и по друмоветѣ, повечето оставаха незаровени.[4])

1837. — Прѣзъ юний се яви чумата.[1])

1848 г. — Дойде голѣма холера по всичката околия, умрѣха до 40 души въ Арбанаси.[5])

1649 г. — Стана силна зима.[6])

1724. — На 7 януария, на св. Иванъ прѣдтеча, бѣше толкова горещо, че цѣлата махала излѣзе на брѣстоветѣ, дѣто ядоха, пиха и се веселиха.[7])

---

[1]) Въ една църковна книга въ библиотеката на дѣда Димитраки.
[2]) Въ юлския миней на църквата „св. Атанасъ."
[3]) Въ края на юнския миней на църквата „св. Георги."
[4]) Въ септемврийския миней на църквата „св. Архангелъ."
[5]) Въ августовия миней на църквата „св. Архангелъ."
[6]) Въ септемврийския миней на църквата „св. Георги."
[7]) Въ единъ старъ триодъ на църквата „св. Георги."

1724 г. — Зимата бѣше като лѣто, и овощкитѣ цъфнаха на януария 15.[1])

1738 г. 31 май. — Въ 3 часа сутриньта стана силно землетресение. Хората се изпоплашиха, тичаха и се свираха единъ до другъ, за да не имъ стане нѣщо. Слѣдъ 3 часа се повтори, но малко по-слабо.[2])

1749 г. — Падна силна фъртуна и много снѣгъ.[3])

1757 г. — Прѣзъ августъ стана градушка и уби много добитъкъ, а лозята опустоши.[4])

1759 г. августъ 18. — Падна голѣмъ градъ съ хала, та щѣше да потъне Арбанасито.[4])

1760 г. 1 юния. — Стана слънчево затъмнение.[4])

1767 г. априлия 23. — Хвана снѣгъ съ студенъ вѣтъръ, опърлиха се лозята и изгорѣха черницитѣ и то до толкова, че черничевиятъ листъ стана отъ 10—15 пари оката.[5])

1772 год. май мѣсецъ. Стана голѣмъ студъ, поврѣдиха се черницитѣ.[6])

1824 г. 8 май. — Падна голѣмъ снѣгъ и държа 8 часа, а въ Балкана стоя 2 дена.[7])

1824 г. 18 май. — Падна голѣмъ снѣгъ, захвана отъ срѣдъ нощь и се продължи до обѣдъ.

1834 г. — Зимата бѣше по-топла отъ лѣтото.[8])

1843 г. януария 25. — Стана топло като лѣто и се продължи до февруария 25.[9])

1846 г. — На 14 септемврия въ сѫбота падна голѣмъ градъ, прѣзъ нощьта имаше и силна буря. Градътъ бѣше голѣмъ като яйца. Жертви нѣмаше. Градътъ продължава 1 часъ, и дъждътъ 1 часъ, а ледътъ се държа и на другия день.[10])

1849 г. 18 януария. — Прѣзъ нощьта стана силно землетресение, което по 9 часа се повтори по-силно. Хората се много уплашиха, като мислѣха, че хайдути сѫ ги нападнали; всѣкой викаше

---

[1]) Въ една църковна книга въ библиотеката на дѣда Димитраки.
[2]) Въ майския миней на църквата „св. Архангелъ."
[3]) Въ февруарския миней на църквата „св. Димитъръ."
[4]) Въ юлския миней на църквата „св. Димитъръ."
[5]) Въ априлския миней на църквата „св. Димитъръ."
[6]) Въ майския миней на църквата „св. Димитъръ."
[7]) Въ началото на евангелието въ църквата „св. Георги."
[8]) Въ края на февруарския миней въ църквата „Христосъ."
[9]) Въ началото на ексологията въ църквата „св. Георги."
[10]) Въ септемврийския миней на църквата „св. Архангелъ."

съсѣда си на помощь и гърмѣха съ пушки. Сѫщото се случило и въ Лѣсковецъ.[1])

1849 г. октомврия 5. — Дойде силна буря съ дъждъ, който държа 3 дена. Дойдоха голѣми води, и голѣми загуби станаха въ Търново, Г.-Орѣховица и Арбанаси.[2])

1852 г. 10, 11 и 12 априлъ. — Стана голѣма буря, и хората не можаха да намѣрятъ храна за добитъка си.[3])

1853 г. — априлия 4 день, въ сѫбота падна голѣмъ снѣгъ, хората не можаха да отидатъ на пазара, а въ недѣля падна още по-голѣмъ, и хората не можаха да отидатъ въ църква.[3])

1724 г. януария 15. — Прѣсна риба оката 2 пари, а солената 4 пари.[4])

1737 г. — Виното се продаде 2 пари оката.[5])

1750 г. — На мартъ 25 рибата 5 пари, сиренето 8 пари, овчето месо 5 пари.[5])

1758 г. — Рибата стана 8 пари оката тука и въ Букурещъ.[6]) — Станаха сефери и държаха години 7 и стана скѫпотия голѣма. На годината разхвърляха по 4 пѫти даждие. Брашното стана 5 пари оката; ечемикътъ крината 40 пари, месото 8 пари, виното 4 пари, ракията 30 пари.[6]) Бѣше въ ефимерия попъ Тодоранъ.[7])

1760 г. 2 май. — Осмогласникъ и миней за юния, купенъ за 27 аспри отъ църковнитѣ аспри за църквата „св. Георги."[8])

1762 г. — Бѣла риба 8 пари, солената 5 пари, щуката 4 пари.[9])

1795 г. — Брашното ечемичено 17 пари. Това трая една година, а хората си продадоха каквото имаха и тъй оживѣха.[10])

1810 г. септемврия. — Стана скѫпотия: брашното 35 гроша стотѣхъ оки, дървеното масло 12 пари, овчето месо 16 пари сольта 34 пари, кола плѣва 60 пари, рибата 32 пари, сапунътъ 18 пари. Тая скѫпотия държа 2 мѣсеца.[11])

---

[1]) Въ януарския миней на църквата „св. Архангелъ."
[2]) Въ октомврийския миней на църквата „св. Архангелъ."
[3]) Въ пентикостариона на църквата „св. Архангелъ".
[4]) Въ една църковна книга въ библиотеката на дѣда Димитраки.
[5]) Въ стария февруарски миней на църквата „св. Димитъръ".
[6]) Въ края на юнския миней, въ църквата „ст. Георги."
[7]) Понеже стои въ евангелието на сѫщата църква, че попъ Тодоранъ се е рѫкоположилъ въ 1765 г., то тая забѣлѣжка трѣба да се отнася до войнитѣ на турцитѣ съ Екатерина II, прѣзъ 1768—1774 год.
[8]) Въ самия осмогласникъ.
[9]) Въ една сбирка отъ църковни книги въ библиотеката на дѣда Димитраки.
[10]) Въ стария февруарски миней на църквата „св. Димитъръ."
[11]) Въ септемврийския миней на църквата „св. Архангелъ."

1811 г. — Брашното 48 пари оката, маслинитѣ 60 пари, краве масло 1 грошъ и 5 пари, едно яйце 5 пари, лоени свѣщи 15 пари оката.[1])

1811 г. — Стана голѣма скѫпотия. Житото крината 22 гроша и то 16 оки, а оката на брашното 45 пари и не се намираше, че и пари нѣмаше. Свѣтъ мрѣше, и дѣца умрѣха много отъ гладъ, а нѣкои се убиваха, за да се отърватъ отъ живота си. Просото стана 45 пари, и мисирьтъ и той толкова, ечемикътъ 15 пари оката, лукътъ 24 пари оката, сольта 48 пари, виното 20 пари, ракията 100 пари, рибата и пастармата 100 пари, оризътъ 64 пари, ока дървено масло 96 пари, краве масло 5 гроша. Почти всичко скѫпо: кокошката 30 пари, а пуйката 6 гроша.[2])

1812 г. февруария 10. — Ока свинско 44 пари, кокошка 35 пари, дървено масло 100 пари, лакерда оката 100 пари.[1])

1831 г. — Стана голѣмъ гладъ, който трая 4 години. Брашното стана оката 40 пари, мисиреното брашно 20 пари, ечемиченото 18 пари, агнешко и козьо мѣсо 40 пари, ока риба 6 гр. и 20 пари, солена риба 3 гр., косатьтъ 100 пари, кокошкитѣ 60 пари едната, яйца 2 пари и 3 пари. Почти на всичко скѫпотия стана: и ядене, и носене, и всичко скѫпо и прѣскѫпо. За сиромаситѣ много зло, но и на богатитѣ не имъ бѣше лесно и добро; защото скѫпотията не бѣше съ мѣрка, а отъ силитѣ на хората повече. Стана стѣснение на всички.[3])

1852 г. — Стана много скѫпо, и нѣмаше храна за добитъцитѣ.[4])

1859 г. 27 януария. — Чудо голѣмо стана. Виното вѣдрото се продаде 30 гроша, при всичко че нѣма нито война, нито масаре; а брашното се продаде 55 и 50 пари.[5])

1680 г. 20 мартъ. — Изгорѣ градътъ.[6])

1680 г. мартъ 25. — Цѣлото Търново изгорѣ. Само една кѫща остана, кѫщата на стария Ибрахимъ-ага.[7])

1818 г. — На Великъ-день, въ четвъртъкъ по 3 часа вечерьта изгорѣ цѣлиятъ баждарлъкъ (главната чаршия).[8])

---

[1]) Въ една сбирка отъ църковни книги въ библиотеката на дѣда Димитраки.
[2]) Въ августовия миней на църквата „св. Георги“,
[3]) Въ края на априлския миней на църквата „Св. Димитъръ“.
[4]) Въ майския миней на църквата „Св. Архангелъ“.
[5]) Въ януарския миней на църквата „Св. Архангелъ“.
[6]) Въ майския миней на църквата „Христосъ“.
[7]) Въ вѫтрѣшната часть на стария триодъ въ църквата „Св. Атанасъ“.
[8]) Въ февруарския миней на църквата „Христосъ“.

1825 г. — Изгорѣ Баждарлъкътъ въ Търново.[1])

1845 г. 28 юния. — Изгорѣ градъ Търново нощѣ сахатя по 3.[2])

1845 г. 28 юния. — Запали се Търново. Огъньтъ почна отъ брашованския дюкянъ, отъ джамията на Баждарлъкъ, и стигна до църквата „св. Богородица“.[3])

1846 г. — Прѣзъ юния на 1845 год. изгорѣ горната часть на Търново. На другата година, като дойде Султанътъ, пометоха пепелищата и наредиха отъ двѣтѣ страни дъски, за да нѣма изгорѣлата улица „Баждарлъкъ“ грозенъ видъ. Тогава изгорѣ и гръцкото училище.[4])

1846 г. 15 май. — Като миналъ прѣзъ Търново султанъ Абдулъ Меджитъ, търновскитѣ търговци му подали прошение, съ молба да се уреди търговско сѫдилище въ града имъ. Султанътъ се съгласилъ, и сѫдилището се уредило. Въ сѫщото прошение търновскитѣ търговци съобщавали на султана, че имали голѣма загуба отъ разбойницитѣ.[5])

1847 г. — На 8 день на юлия въ понедѣлникъ сутриньта часа отъ 10—11 се запали Търново, и изгорѣха 5 кѫщи и една фурна, а 5—6 събориха за да угасятъ.[6])

1848 г. — На мѣсецъ юлия дойде холерата въ Търново, и търновченитѣ избѣгаха, а 100 фамилии дойдоха въ Арбанаси.[7])

1849 г. — На 5 юлия въ понедѣлникъ вечерьта въ 3 часа се запали Търновото и горѣ до 10 часа сутриньта. Изгорѣха отъ 500—600 кѫщи, 10 хана и 20 дюкяна.[8])

1849 г. 5 юлия. — На 1 часа въ вторникъ се запали Търновото, и стана такъвъ голѣмъ пожаръ, че изгорѣ надолу до Баждарлъка, а нагорѣ до самарджиитѣ. Изгорѣха 6 хана, около 610 кѫщи и дюкяна и българското училище до църквата „Св. Никола“.[9])

1858 г. 15 юния. — Дойде водата въ Търново и се издигна единъ бой отгорѣ надъ моста. Тогава се издавиха хора, и кѫщи се събориха.[4])

---

[1]) Въ края на едно отъ старитѣ евангелия на църквата „Христосъ“.
[2]) Въ стария осмогласникъ на църквата „Св. Димитъръ“.
[3]) Въ края на юнския миней на църквата „Св. Димитъръ“.
[4]) Въ една църковна книга отъ библиотеката на дѣда Димитраки.
[5]) Копието отъ това прошение, написано на френски и гръцки, се пази въ книгата на дѣда Димитраки въ Арбанаси.
[6]) Въ юлския миней на църквата „Св. Архангелъ“.
[7]) Въ августовия миней на църквата „Св. Арахангелъ“.
[8]) Въ юлския миней на църквата „Св. Арахангелъ“.
[9]) Въ юлския миней на църквата „Св. Архангелъ“.

1645 г. априлия 8. — Повдигна се сеферъ на Малта, въ врѣмето на султанъ Ибрахима.[1])

1716 г. — Изгориха Стефаница ефенди въ Влашко.[2])

1737 г. 29 юлия. — Яничаритѣ хванаха Янаки Мариинъ и го питаха, какво правятъ нѣмцитѣ, а послѣ му взеха главата.[3])

1741 г. — Султанъ Мехмедъ закла благородника Александракисъ и му взе около 500 кесии бѣли пари. Тогава погубиха и единого отъ ближнитѣ хора на патриарха Паисия.[4])

1774 г. — Станаха сефери и държаха години 7 и стана скѫпотия голѣма.[5])

1791 г. 25 октомврия. — Отсѣкоха главата на Османъ ефенди и още на четирма вѫтрѣ въ конака (въ Търново).[6])

1811 г. — Въ Търново стана голѣма скѫпотия една година, поради войната на турцитѣ съ московцитѣ, която държа 5 години. Дойде и московецътъ до Търново и пакъ не спира сеферътъ и денѣ и нощѣ. Ние се надѣвахме за по-добрѣ, но, както виждаме, отива по-злѣ.[7])

1811 г. — Тази икона е взета отъ московцитѣ. Като се връщахаруситѣ отъ Ловечъ, бѣха обрали църквитѣ и кѫщята на християнитѣ. Тогазъ имаха 20 души хазнани (?) и толкова дързость имаха.[8])

1816 г. септемврия 24. — Дойде владиката (*навърно Иларионъ Критски*) въ Търново и развали пазара на Горна-Орѣховица да бѫде въ сѫбота, защото до сега бѣше въ недѣля.[9])

1821 г. априлия 10. — Забѣлѣжка за споменъ. Убиха вселенския патриархъ Григория въ днитѣ на султанъ Махмуда въ Константинополъ.[10])

1834 г. — Платихме по 30 гроша за харачъ, но харачерски книги не ни дадоха, а взеха пари за 2 години.[11])

1837 г. 6 май. — Пристигна султанъ Махмудъ (въ Търново) и стоя отъ четвъртъкъ до сѫбота. Християнитѣ го посрѣщнаха

---

[1]) Въ февруарския миней на църквата „Св. Димитъръ“.
[2]) Въ юнския миней на църквата „Св. Димитъръ“.
[3]) Въ юлския миней на църквата „Св. Атанасъ“.
[4]) Въ стария Триодъ на църквата „Св. Атанасъ“.
[5]) Въ юнския миней на църквата „Св. Георги“.
[6]) Въ октомврийския миней на църквата „Христосъ“.
[7]) Въ августовия миней на църквата „Св. Георги“.
[8]) Писано на гърба на една малка икона, съ изображението на Христа, която се намира въ църквата „Христосъ“.
[9]) Въ януарския миней на църквата „Св. Георги“.
[10]) Въ януарския миней на църквата „Св. Георги“.
[11]) Въ априлския миней на църквата „Св. Димитъръ“.

тържествено. Владиката Иларионъ излѣзе съ 50 попа въ одежди и съ 40 анагноста, всички облѣчени и съ голѣми свѣщи въ ржцѣ. Свѣщитѣ купи владиката отъ своитѣ пари.[1])

1838 г. — Продължаватъ да вземать харача, а харачерски книги все не ни даватъ.[2])

1838 г. 6 юния. — Дойде търновскиятъ митрополитъ Панаретъ въ Търново и седна на трона на блажения Илариона. Всички попове отидоха на посрѣщане оттатъкъ село Дебелецъ.[3])

1838 г. 10 юния. — Като дойде владиката Панаретъ, събра въ митрополията подчиненитѣ си епископи и имъ поиска много владищина, затова ловчанскиятъ епископъ Дионисия си подаде оставката.[3])

1846 г. — На 15 май въ срѣда дойде султанъ Абдулъ Меджитъ въ Търново и биде посрѣщнатъ доста добрѣ. Стоя 3 дена.[4])

1849 г. мѣсецъ септемврия 1. 2. 3. 4 и 5. — Научихме се, че имало война.[5])

1849 г. октомврия 15. — Единъ турчинъ ударилъ владиката въ Вратца, както четѣлъ съ свещеницитѣ въ църква, и слѣдъ 5 дена умрѣлъ.[6])

1850 г. — Минаха маджаритѣ на 17 мартъ. Заведоха ги за Шуменъ. Всички бѣха 40 души, съпровождани отъ 3 заптии.[6])

1851 г. августъ 5. — Въ недѣля се обѣсилъ въ Елена на Хаджи Юрдана братъ му (Миланъ Кисьовъ).[7])

1853 г. 30 октомврия. Петъкъ. — Заповѣда се на християнитѣ да правятъ молба въ църквитѣ, за да навиятъ турцитѣ на руситѣ.[6])

1865 г. — Дѣдо Колю Фичито направи моста на Бѣла.[8])

1876 г. — На 18 май стана Мурадъ царь и стоя до 17 августъ.[8])

---

[1]) Въ майския миней на църквата Св. Димитъръ".
[2]) Въ априлския миней на църквата „Св. Димитъръ".
[3]) Въ юнския миней на църквата „Св. Димитъръ".
[4]) Въ майския миней на църквата „Св. Архангелъ".
[5]) Въ септемврийския миней на църквата „Св. Архангелъ".
[6]) Въ октомврийския миней на църквата „Св. Архангелъ".
[7]) Въ августовия миней на църквата „Св. Архангелъ".
[8]) Въ една сбирка отъ църковни книги въ библиотеката на дѣда Димитраки.

ВѢСТИ и ОЦѢНКИ.

Мемоаритѣ на Ивана и Константина Музаки.

Отъ А. Шоповъ.

Около срѣдата на миналото столѣтие ученият Charles Hopf е намѣрилъ въ Италия, именно у г-на Д. Ципионъ Волписелла въ Неаполъ копие отъ единъ драгоцѣненъ ржкописъ, отъ който снелъ точенъ прѣписъ и го напечаталъ въ книгата си *„Chroniques Gréco-romanes."* [1]) Ржкописътъ носи заглавие *„Breve memoria de li discendenti de nostra casa Musachi"* (Кратки записки на потомцитѣ на нашия родъ Музаки) *отъ Ивана Музаки* (per Giovanni Musachi), *владѣтель на Епиръ.* За тоя драгоцѣненъ ржкописъ, допълненъ по-послѣ и отъ Константина Музаки, синъ на Ивана, се споменува най-напрѣдъ въ *„Conclusione del seggio di Capuana"* за Giovanni Tocco отъ 5 ноемврия 1600 година, запазено въ неаполската архива и напечатано отъ г-нъ Erasmo Ricca въ книгата му: *„La nobilata delle due Sicilie,"* Neapoli 1865. А Ханъ въ своето съчинение *„Reise durch gie Gebiete des Drin und Wardar, Wien 1867. 4"* дава, страница 284, единъ анализъ на тая хроника и я нарича „перли на материалитѣ относително Албания."

Цѣлиятъ ржкописъ, състоещъ отъ 96 страници, се занимава съ генеологията на семейството Музаки, нѣкогашни владѣтели на Епиръ (despoto d'Epiro). Въ книгата на Charles Hopf ржкописътъ е напечатанъ отъ страница 270 до страница 340.

На много мѣста въ тая хроника на Ивана и Константина Музаки се споменуватъ както България и българитѣ, тъй и нѣкои български мѣста въ Македония. Много полезно би било да се прѣведе и напечата на български цѣлъ и буквално тоя ржкописъ, който има твърдѣ важно значение за много страници на българската история. Азъ тукъ ще приведа въ отвлечени нѣкои мѣста, които се отнасятъ до българитѣ и иматъ значение за пояснение нѣкои страници отъ българската история и отъ старитѣ исторически отношения на сърбитѣ и българитѣ. (Сравни „Българската история" на К. Иречекъ въ руския прѣводъ, стр. 418 и 433). Ако не грѣша, освѣнъ Иречекъ, въ българската книжнина само г-нъ М. Дриновъ е споменалъ за Музаки въ една отъ статиитѣ си, напечатани въ браилското *„Пер. списание"* (I, 59). Той казва: „Г. Макушевъ, за славнитѣ трудове

---

[1]) *Chroniques Greco-romanes* inédites ou peu connues, publiées avec notes et tables Généalogiques, par Charles Hopf. Berlin, librairie de Weidmann 1873.

на когото сте вече извѣстни, прѣзъ тѣзи дни намѣри между ржкописитѣ на националната библиотека въ Неаполъ запискитѣ на Константина Музаки (Breve memoria de li descendenti de nostra casa Musachi), които сж написани въ 1510 год. Въ тѣхъ се намиратъ помѣстени историята и родословието на Музакитѣ, написани отъ Констатинова отецъ Иванъ Музаки (Historia e genealogia della casa Musachia scritta da Giovanni Musachio Despoto dell' Epiro). Иванъ Музаки, единъ отъ владѣтелитѣ на Южна Албания, отъ както турцитѣ прѣвзели земята му, бѣгалъ съ всичката си фамилия въ Южна Италия, дѣто неаполитанскиятъ краль Фердинандъ го приелъ милостиво. Тамъ той си съставилъ реченатa история и родословие на своя родъ, които сж драгоцѣнни за историята на Албания и Епиръ въ 14 и 15-и вѣкъ. Въ тѣхъ се намиратъ доста много свидѣтелства за историята на Сърбия и особно на Западна България въ онова врѣме. Между друго говори се и за краль Вукашина и за Марко Кралевича, които се намирали въ тѣсни, ту приятелски, ту неприятелски отношения къмъ Музакитѣ, и за които Иванъ Музаки е слушалъ най-вѣрни свѣдѣния отъ отца си и дѣда си, които сж били тѣхни съврѣменници. Както Вукашина, тъй и Марка той нарича български царе. (il Re Vucasino ch'ere Re de Bulgaria e dominava quasi insino ad Adrianopoli . . . — Marco Re di Bulgaria. Сравни Макушева въ *„Radъ* на Загребската Академия," 1868, кн. V.)[1])

На страница първа отъ запискитѣ на Музаки и на страница 270 въ книгата на Карлъ Хопфъ срѣщаме между другото:

1.

„. . . . De la quale[2]) Zooi ha generato Marco Britanio et Elena che ebe Laczaro che fù primo Dispoto del 1350 dell *infiriore Servia dicta Bulgaria;* et il dicto Marco Britanio a generato Iuvan Andrea altramente Stephano Re di Apolo et Illiria et Signor di Musachia, et il detto Iuvan Re ha generato tre figlioli: Vocasion, Andrea et Coico . . . ."

(„ . . . Зои роди Марко Британно и Елена, която роди *Лазаря, първия деспотъ въ 1350 година на долна Сърбия, наречена България;* и казанниятъ Марко Британно роди Иванъ Андрея, нареченъ Стефанъ, царь на Апулия и Илирия и господарь на Музакия. И казанниятъ царь Иванъ роди троица синове: Вълкашинъ, Андрея и Койко . . .")

2.

На стр. 273, въ мемоаритѣ стр. 6.

„Discorrendo tutto quel paesse e prese più lochi, trà l'altri la città d'Andrinopoli; et poi soccedendo il secondo Amuratte, con gran impeto fe l'impresa de Servia e Bulgaria. Ma Lazaro Dispoto de Servia e *Marco Re di Bulgaria* e Theodoro Mosachi secondo genito de nostra casa et altri signori d'Albania uniti insieme vennero alla battaglia, e fur rotti i chri-

---

[1]) Господинъ М. Дриновъ споменува за Музаки и въ Софийското *„Периодическо списание,"* кн. XIX, XX, стр. 143.

[2]) Въ италианския текстъ е запазено правописанието на писателя на мемоаритѣ.

stiana, e ce morse il predicto Theodoro che portava seco grossa banda d'Albanesi, e fù prigione il detto Lazaro de Servia e poi fù fatto morire."

(Като обикалялъ всичкитѣ тия страни, той прѣвзелъ много мѣста, между друго и градъ Одринъ. Послѣ послѣдва втори Мурадъ, който прѣдприе силенъ походъ срѣщу Сърбия и България. *Но Лазаръ, деспотъ на Сърбия, и Марко, царь на България, и Теодоръ Музаки*, втори синъ отъ нашия родъ, и други албански господари, съединени заедно, дадоха битка, въ която християнитѣ бидоха побѣдени, и казаниятъ Теодоръ, който прѣдводителствуваше голѣма часть отъ албанци, умрѣ, а сръбскиятъ Лазаръ хванаха плѣнникъ и послѣ убиха).

3.

На стр. 281, въ мемоаритѣ стр. 17 и 18.

„De questo Signor Theodore nacque il Signor Andrea Mosachi secondo, lo quale fù Sevastro Crator, il quale combatti col *Rè Vucasino ch'era Rè de Bulgaria e dominava quasi insino ad Andrinopoli,* et era sempre stato inimicissimo dell'Imperadore de Constantinopoli. Allora fece un grosso esercito, e veneva a far l'impresa d'Epiro che signoriggiava e possedeva detto Signor Andrea, et havendo notitia de tol avenimento del predetto Ré, il detto Signor Andrea fece un belle esercito in detto suo paese e menò seco tutti baroni e gentilhuomini et anco parenti et amici et andò al'incontro del detto Rè, dove s'incontrarno in un loco nomine la *Montagna de Peristeri, e li viè una fontana nominata Dobrida e là se devide l'Albania dalla Bulgaria;* e li fecero la giornata, nella qualle ruppe e fracasso detto Rè, e lo fè prigione e lo prese uno suo creato nominato Duslandi. Et havendo inteso questo l'Imperadore de Constantinopoli ch'haveva havuto tal vittoria detto Signor Andrea, n'ebbe gran' piacere per esser sempre suo gran' inimico, atteso che l'havea tolto quasi insino ad Andrinopoli, e per segno d'amore et allegrezza de tal vittoria il detto Imperadore le mondò a donare sue arme, cioè l'aquila con due teste incoronata con la stella in mezzo, dico l'arme dell' Imperio, et anco le dono il titolo de Despoto d'Epiro con privilegio con lo sigillo d'oro, et anco l'invio una sedia despotale, nella quale era de perle racamata detta insegna dell' aquila; et hebbe l'investitura de detta città de Costurri seu Costoria, la quale acquistò il detto Signor Andrea dal Signor Marco Craglia per forza d'arme. Et in detta impresa invocò in suo ajuto il Rè Balsa suo genero, ch' hebbe per moglie la Cignora Comita Mosachi sua figlia prima genita, et invoco anco in suo ajuto l'altro suo gennero nominato Signor Groppa Signor della città d'Ocrida gionto con un gran paese qual tutto era il suo; questa città d'Ocrida è appresso ad un lago, dal quale nasce il fium Drino, nel quale lago se piglia assai carpioni, frotte e più pesci nobili; questto Signor Groppa predetto d'Ocrida hebbe per moglie la Signora Chiranna seconda figlia sua; e cossi la sogiocò, e de continuo è stata de nostra casa e despotato detta città de Casturri."

(Отъ тоя господарь Теодоръ се роди господарьтъ Андрея Музаки втори, който стана Севастократоръ и се би съ *Вълкашина, който бѣше царь на България*, владѣеше дори до Одринъ и всѣкога бѣше голѣмъ неприятель на цариградския императоръ. Той (Вълкашинъ) събра голѣма войска и тръгна противъ Епиръ, който се управляваше и владѣеше отъ казания господарь Андрея. Като се научи за намѣрението на казания царь, казаниятъ господарь Андрея събра добра войска въ своятя страна и заведе съ себе

си всички първенци и благородни, а също и сродници и приятели, и отиде срѣщу казания царь, съ когото се срѣщнаха въ една мѣстность, *наречена Перистеръ планина, и тамъ има една чешма, наречена Добридж. Тамъ се раздѣля Албания отъ България.* Тамъ Андрея разби и унищожи казания царь и го взе въ плѣнъ заедно съ едно отъ дѣцата му, именуемо Дусланди. Като се научи цариградскиятъ императоръ, че казаниятъ господарь Андрея спечелилъ такава побѣда, много се благодарилъ, защото Вълкашинъ бѣше всѣкога неговъ голѣмъ неприятель и бѣше му взелъ владѣнията дори до Одринъ. И въ знакъ на любовь и радость за тая побѣда, казаниятъ императоръ му прати и даде своя гербъ, сирѣчъ орела съ двѣ глави, коронясани съ звѣзда по срѣдата. Говоря за императорския гербъ. И му даде също титула деспотъ на Епиръ съ привилегия и съ златенъ печатъ. И му изпрати също единъ деспотски прѣстолъ, върхъ който съ бисери бѣше везанъ казаниятъ гербъ съ орела. И получи грамотата за владѣние града Костуръ дори до Кастория, която казаниятъ господарь Андрея спечели отъ господаря Марко Кралевичъ съ оржжие. И въ казаното прѣдприятие поиска помощьта на царь Балша, неговъ зетъ, който имаше за съпруга госпожа Комита Музаки, първата му дъщеря. Поиска още помощьта на другия си зетъ, именуемъ Гропа, господарь на градъ Охридъ съ още голѣмо мѣсто, което бѣше негово. Тоя градъ Охридъ е близу до едно езеро, отъ което излизя рѣка Дринъ. Въ това езеро ловятъ много шарани, пъстърви и други добри риби. Тоя господарь Гропа въ Охридъ имà за жена госпожа Кирана, негова (на Андрея) втора дъщеря. Казания градъ Костуръ той завлада и всѣкога бѣше подъ нашия домъ и деспотство).

4.

Страница 282, въ мемоаритѣ стр. 20.

„. . . . . . Questo Signor Andrea secondo che prese il *Rè Vocasino predetto Rè de Servia e Bulgaria,* habbe pep moglie la figlia del Signor Paulo Sevastro Crator, la quale Signora havea nome Etimia che vol dire Honorata.

„Il detto Signor Paulo era Signore d'una provincia, ch'ha nome Ghora, che sta appesso al lago d'Ocrida. E questo Signor Andrea Mosachi secondo Dispote prefatto e la Signora sua consorte Etimia, che cossi era suo nome, sono atterrati nella città de Durazzo dentro alla ecclesia de Santo Antonio à man dritta dell'altare maggiore in un' bello sepolcro de marmore con un' epitafia: Qui gia ce il Signor Andrea Mololachi Despoto d'Epiro."

(„. . . . . Тоя господарь Андрея втори, който прѣвзе *споменатия Вълкашинъ, царь на Сърбия и България,* имà за жена дъщерята на господаря Павелъ Севастократоръ, именуема Етимия, което значи Почтенна.

„Казаниятъ господарь Павелъ бѣше господарь на една область, наречена Гора, която е близу до Охридско езеро.[1]) И тоя господарь Андрея Музаки втори нареченъ деспотъ, и госпожа съпругата му Етимия сж погребени въ града Дурацо въ черквата св. Антоний на дѣсно отъ главния прѣстолъ, въ една красива мраморна гробница съ надписъ: тукъ почива господарьтъ Андрей Музаки, деспотъ на Епиръ.")

5.

Страница 290, въ мемоаритѣ стр. 29.

„. . . . E piu c'è un altro paese dico la città d'Ocrida, che se dice Debria et è arcivescovato, et questa citta d'Ocrida teno sotto di se un bel paese, qual rende più de dodici milia docati dioro in circa; et questo

---

[1]) За областьта *Гора* сравни книжката на В. Кжнчевъ *„Гора съ една картица,"* отпечатъкъ отъ трудоветѣ на Бълг. природоизпитателно дружество, кн. I.

paese fù del Signor Groppa, ch'hebbe per moglie la Signora Chiranna seconda genita del Signor Andrea Mosachi Despoto, e non c'essendo altro herede, tocca a noi . . . . ."

„E piu sappiate, ch'il detto stato de Presppa con tutto il logo quale fù del Signor Comnino Presppa e de Torri suo figliolo, delli quali succese herede vostra ava Signora Chiranna Come loro più propinqua parente, e ve dico, che dentro a quel logo c'è un isola, in la quale c'è una terra, dove c'è uno monasterio che c'e il corpo de Santo Archelao."

(. . . . . . И послѣ има една друга страна близу до Охридъ, наречена Дебрия, която е архиепископия. Тоя градъ Охридъ има подъ себе си една хубава страна, която дава приходъ повече отъ десеть хиляди златни дуката. И тая страна бѣ на господаря Гроппа, който имаше за съпруга госпожа Кирана, втора дъщеря на господаря Андрея Музаки деспотъ. И като нѣмаше други наслѣдникъ (разбира се за Гроппа), намъ се пада . . . .

„И още знайте, че казаната страна Преспа съ всичкото мѣсто, което бѣше на господаря Коминно Преспа и на сина му Торри, наслѣди вашата баба Кирана, като тѣхна най-близка сродница. И казвамъ ви, че въ това мѣсто има единъ островъ, въ който има една земя, дѣто има манастиръ, въ който е тѣлото на св. Ахилъ (Archelao).

6.

На стр. 291, въ мемоаритѣ стр. 30 и 31.

„. . . . . E sappiate, che la detta citta de Costurri seu Castoria con suo stato primo fù de Marco Cragla, lo quale l'acquisto armata manu il detto Signor Andrea Mosachi Dispoto, et è una bella cosa e de grossa entrata, e il detto Signor Andrea la donò al'ultimo suo figliolo nomine Signor Stoya, lo quale morse senza heredi, e resto al fratello nomine Signor Ginno vostro quarto avo, e cossi fù sempre della casa nostra, fin' tanto se perse quella con l'altro stato per il Turco."

(. . . . . . И знайте, че казанниятъ градъ Костуръ до Кастория въ първото си състояние бѣ на Марка Кралевичъ, отъ когото съ оржжие го взе казанниятъ деспотъ Андрея Музаки. Тоя градъ е красивъ и съ голѣмъ входъ. Казанниятъ господарь Андрея го даде на послѣдния свой синъ, именуемъ господарь Стойо, който умрѣ безъ наслѣдници, и градътъ остана на брата, именуемъ господарь Джино (Ginno), вашъ четвъртъ дѣдо. И тъй тоя градъ е билъ всѣкога подъ нашия родъ, додѣто се изгуби той и (прѣвзе) заедно съ другата държава отъ турчина).

7.

На стр. 299, въ мемоаритѣ стр. 42.

„. . . . . Il Signor Groppa fù Signor della città d'Ocrida ò vero Aeleria la quale tocca à noi com'ho detto."

(. . . . . Господарьтъ Гроппа бѣ господарь на градъ Охридъ или *Aeleria*, който, както казахъ, е сжщо нашъ).

8.

На стр. 305, въ мемоаритѣ стр. 50.

„Fù un Signore avero un Imperadore nominato Magnamo, il quale havea in suo potere l'Epiro, la Macedonia, la Dalmatia, con le due Servie, et tutta la nova Roma alias Romania; dal quale fu generato Urosio cieco, il quale per le virtù sue da ciascheduno era honorato et obedito, il quale

generò Stefano, che successe all' Imperio suo, e lui generò Urosio secondo, il quale mancò senza heredi; onde che li principali suoi se devisero l'Imperio suo. Al Conte Lazaro pervenne la inferior Servia, e la superior Servia overo Bulgaria a Nicolò Suppano, e tutta la nova Roma alli tre fratelli, videlicet Vocasion che nome regio teneva, Andrea et Coico, che dall' Imperial stirpe de Bertanio Imperadore descendevano, e monirno certamente quelle parti e città maritime, e dividendo poi tra loro il stato, al sopra detto Andrea secondo fratello, qual fù vostro genitore, le pervenne in sua parte e dominio l'Epiro."

(Имаше единъ господарь, или единъ императоръ, нареченъ Magnamo (Magnamo = великодушенъ = Душанъ), който имаше подъ своята власть Епиръ, Македония, Далмация, съ двѣтѣ Сърбии и цѣлия новъ Римъ или Романия. Той роди Урошъ слѣпия, който се почиташе отъ всѣкого и комуто се покоряваше всѣкой по причина на неговитѣ добродѣтели. Той роди Стефанъ, който наслѣди империята му и роди Урошъ втори, който нѣмаше наслѣдници, и по причина на това неговитѣ първенци си раздѣлиха империята. Велможа Лазаръ взе долна Сърбия, а *горна Сърбия или България* взе жупанъ Никола; цѣлиятъ новъ Римъ се падна на троицата братя: Вълкашинъ, който притежаваше царско име, Андрея и Койко, които произлазяха отъ императорския родъ на Британио. Тѣ завзеха онния мѣста и крайморскитѣ градове и като раздѣлиха помежду си държавата, на казания Андрея, втория братъ, който бѣ вашъ баща, се падна като часть и владѣние Епиръ).

9.

На стр. 309, въ мемоаритѣ стр. 55 и 56.

„. . . , . . questo Andrea secondo fratello è quello de chi mio padre havea notitia, sicome do sopra è detto; et accio meglio sappiate, ve dico, che trovarete in la retroscitta memoria seu cronica de Magnano, qual fu un gran Signore overe Imperadore, che possedeva l'Epiro, la Mecedonia, la Dalmatia e le due Servie et tutta la nova Roma; e de lui nacque Orosio, e d'Orosio Stefano, et de Stefano il secondo Orosio, che fu ultimo, qual possedova il sopradetto stato, e morendo il predetto ultimo Orosio senza heredi, il suo Imperio se divise in tre parti in questo modo; videlicet il conte Lazaro prese la superiore Servia, Nicolò Zupani l'inferiore Servia alias Bulgaria; li trè fratelli, figlioli del supradetto Ivano Mosachi Rè se pigliorno tutta la Nova Roma alias Romania, che se c'include la Tracia, la Macedonia, l'Epiro e lo Peloponeso alias la Morea, et dividendo poi trà loro li tre fratelli il stato, al sapra detto Andrea secondo fratello nostro progenitore il pervenne in sua parte e dominio il regno d'Epiro e Musachia, loro antico stato, quale prima e poi hanno posseduto, crescendo e diminuendo secondo la diversità de tempi insino a tanto, ch' il turco ne discaccio e tolse il tutto per nostri peccati."

(. . . Тоя Андрея, вториятъ братъ, е оня, когото познаваше баща ми, както е казано по-горѣ. И за да знаете по-добрѣ, казвамъ ви, че ще намѣрите въ бѣлѣжкитѣ най-послѣ написани до хрониката на Душана, че той бѣ великъ господарь или императоръ, който владѣеше Епиръ, Македоня, Далмация и двѣтѣ Сърбии заедно съ цѣлия новъ Римъ. И отъ него се роди Урошъ, и отъ Уроша — Стефанъ, и отъ Стефана — Урошъ втори, който бѣше послѣдниятъ, който владѣеше казаната държава, и умрѣ безъ наслѣдници. Държавата му се раздѣли на три части по слѣдния начинъ: Лазаръ взе горна Сърбия, *жупанъ Никола — долна Сърбия, нѣкога (alias) България;* троицата братя, синове на именуемия Иванъ Музаки, царь, взеха цѣлия Новъ Римъ, нѣкога Романия, която съдържа Тракия, Македония, Епиръ и Пелопонезъ или Морея. Тия

троица братя раздѣлиха държавата помежду си и на казания Андрея, втория братъ, се падна като часть и владѣние царството Епиръ и Музакия, тѣхно старо владѣние, което владѣеха прѣди и послѣ, като го увеличваха или намаляваха, споредъ врѣмето, додѣто турчина ги изпади и прѣвзе всичко за нашитѣ грѣхове).

10.

На стр. 311, въ мемоаритѣ стр. 58.

„......... Zooi ha generato Marco Britanio et Helena ch'ebbe Lazaro che fù poi Dispoto del 1350 *del inferior Servia detta Bulgaria;* e Marco Britanio ha generato Iuvane Signor de Musachi, Andrea, altramente Stefano, Rè d'Apolo et Illiria, et il detto Ivane Rè ha generato tre figlioli Vocasion, Andrea, et Coico, et questo Andrea secondo genito..."

(....... Зои роди Марка Британио и Елена, която имà *Лазаря, който бѣ послѣ деспотъ въ 1350 година на долна Сърбия, наречена България.* Марко Британио роди Ивана, господарь на Музакия, и Андрея, иначе Стефанъ, царь на Апулия и Илирия; а казаниятъ царь Иванъ роди троица синове: Вълкашинъ, Андрея и Койко, а Андрей, вториятъ синъ ......)

11.

На стр. 320, въ мемоаритѣ стр. 71.

„Per il che il Signor Andrea Mosachi, Despoto d'Epiro e Signor de Musachia fù forzato ajutarse e difenderse dal detto Imperadore e Rè de Servia uno con l'altri Signori d'Albania; ma questo non successe a lui come al primo Andrea Musachi Despoto d'Epiro, quale li venne ad invadere *il Rè de Servia e Bulgaria,* ch' il ruppe e fè prigione; a costui essendole il detto imperadore et il Rè de Servia suoi inimici sicom' anco per essere dispogliata l'Albania de tanti valent' huomini come sopra è detto, siche in questa querra il detto Andrea Mosachi Dispoto ce perse la città de Ianina capo del Epiro et altri ....."

(И за това господарьтъ Андрея Музаки, деспотъ на Епиръ и господарь на Музакия, направи усилие, за да си помогне и да се защити отъ казания императоръ и царь на Сърбия. И единътъ и другиятъ бѣха (претендъраха да бѫдатъ) господари на Албания. Но тоя пѫть не се случи както съ първия Андрея Музаки, деспотъ на Епиръ. *Царьтъ на Сърбия и България* го нападна, го побѣди и го взе въ плѣнъ, защото му бѣше неприятель и защото искаше да оплѣни Албания и толкова мѫжествени хора, както е казано по-горѣ. Така щото въ тая война казаниятъ деспотъ Андрея Музаки изгуби града Янина, столица на Епиръ, и други .....)

12.

На стр. 322, въ мемоаритѣ стр. 73 и 74.

„Il Rè de Servia subito partito Catacusino da Constantinopoli mosse guerra a Giovanni Paliologo, la quale cosa intesa Orcam facilmente s'accordo col Rè de Servia, e li Vilachi introrno in lega, de sorte ch' Orcam piglio piede in Europa, et essendo certa tregna trà questo Paliologo e Principi christiani sopra nominati, se mosse il Signor Giovanni Unglesi che signoriggiava le Seres con infinito numero de Christiani, et andò et assediò Orcam in Demotico, il quale Orcam se trovava in quel luogo con pochissima gente, et trovandose assediato Orcam usci la notti fora e trovò li

Bulgari charichi d'ebrietà e sonno e li ruppe e dissipò quello esercito; questa fù la prima vittoria che Dio per li nostri peccati concesse all' infedeli sù le parte de Grecia. Orcam havendo conquistato certi luoghi morse il terzo anno poiche passò in Europa; successe Amurath suo figlio.

„Questo Amurath dicono che fù il più valente che fù della casa sua d'Ottomano; questo fù il primo dell' Ottomani che s'intitolò Imperadore, questo hebbe guerre col Imperadore de Constantinopoli, con Bulgari, con Goti. Nel tempo de costui essendo grandissima controversia tra il Rè d'Ungaria et il Rè de Servia, il Rè de Bosna et li Vilachi, quelli tutti insieme haveano congiurato contra il Regno d'Ungaria, et Amurath s'intose con loro, et assaltorno da due parti l'Ungaria, dall' una parte li sopradetti Principi Cristiani . . . . . .“

(Щомъ тръгна Кантакузенъ отъ Цариградъ, сърбскиятъ царь обяви война на Ивана Палеологъ, за което като се научи Орханъ, лесно се съгласи съ сърбския царь, па и власитѣ влѣзоха въ сговора, така щото Орханъ стжпи въ Европа. И по причина че имаше извѣстно примирие между тоя Палеологъ и казанитѣ християнски князе, Иванъ Углеша, който управляваше Сѣръ, тръгна съ безконечно число християни и отиде та обсади Орхана въ Димотика. Орханъ се намѣрваше тамъ съ малко хора, и като се видя заобиколенъ, излѣзе прѣзъ нощьта и *намѣри българитѣ, натегнали отъ пиянство и сънъ*, и разби и разпръсна войската. Това бѣ първата побѣда, която Богъ даде на невѣрнитѣ връзъ гръцка земя по причина на нашитѣ грѣхове. Орханъ, като завоева нѣкои мѣста, умрѣ третата година слѣдъ прѣминуванието си въ Европа. Слѣдъ него наслѣди синъ му Мурадъ.

„Казватъ, че тоя Мурадъ билъ най-храбриятъ отъ рода на оттоманитѣ. Той бѣ първиятъ, който се нарече императоръ и имà война съ цариградския императоръ, съ българитѣ и съ готитѣ. Въ него врѣме сѫществуваше голѣмъ споръ между Унгарския царь отъ една страна и царя на Сърбия, царя на Босна и власитѣ, отъ друга. Тѣ направиха съзаклетие противъ Унгарското царство, Мурадъ се споразумѣ съ тѣхъ и отъ двѣ страни нападнаха Унгария, отъ една страна казанитѣ християнски князе . . . .)

13.

На стр. 336, въ мемоаритѣ стр. 92.

„Del 1353 Amurat Principe de Turchi passò in la Grecia e Gallipoli con sittanta milia soldati da piede e scorse la *Servia inferiore ditta Bulgaria*, e quello della Macedonia e della Servia superiore; del 1366 prese la città de Gallipoli che era del Imperio de Constantinopoli; del 1370 prese il regno de Bulgaria. Del 1375 Baisit prese la città d'Andrinopoli e ivi fece la sua sedia . . . . . .“

(Въ 1353 турскиятъ князь Мурадъ прѣмина въ Гърция и Галиполъ съ седемдесеть хиляди пѣхотни войници и *обиколи долна Сърбия, наречена България*, Македония и горна Сърбия. Въ 1366 взе града Галиполь, който съставяше часть отъ Цариградската империя. Въ 1370 взе Българското царство. Въ 1375 Баязидъ взе градъ Одринъ и го направи своя столица . . . . .)

14.

На стр. 338, въ мемоаритѣ стр. 94.

„ . . . . . . et Zoi che per avante nacque, la quale hebbe per marito Britanio del medesmo genere, la mardre del quale fù Theodosia del genere di Theodosio Imperatore Augusto, ch'in lei fini tal genere, per la quale hebbe il regno d'Apolo et Illiria, della quale Zooi à generato Marco

Britanio et Helana, ch'hebbe Lazaro che fù primo Despoto del 1350 *del inferior Servia detta Bulgaria.*"

(. . . . . . и Зои, която се роди по-напрѣдъ и която имаше за мѫжъ Британио отъ сѫщия родъ, майката на когото бѣ Теодосия, отъ рода на императоръ Теодосий Августъ, съ която се свърши тоя родъ и която притежаваше царството Апулия и Илирия, отъ тая Зои се роди Марко Британио и Елена, оженена за Лазаря, който бѣ въ 1350 първиятъ деспотъ *на долна Сърбия, наречена България*).

* * *

Въ горѣприведенитѣ цитати, Вълкашинъ на двѣ мѣста се нарича *„царь на България,"* или по-точно, на едно мѣсто (стр. 281, въ мемоаритѣ стр. 17 и 18) само *„царь на България,"* а на друго (стр. 282, въ мемоаритѣ стр. 20) *„царь на Сърбия и България."* А Марко Кралевичъ, синъ на Вълкашина, на едно мѣсто (стр. 273, въ мемоаритѣ стр. 6) се нарича *„царь на България."*

Не сѫ само мемоаритѣ на Ивана Музаки, които наричатъ Крали Марко „царь на България." Много източници, много исторически документи, много пѫтувачи, историци и писатели отъ ония врѣмена го наричатъ царь, князь, краль или деспотъ на българитѣ или на България. Самитѣ народни пѣсни, сръбски и български, често му даватъ сѫщото име.

Г-нъ Вел. Иордановъ специално ни привожда много примѣри за това въ *„Периодическо списание,"* LXI, 6 юния 1900, и въ своя *„Сборникъ отъ Крали Марковитѣ пѣсни,"* които се пѣятъ отъ българския народъ. Нека повторимъ тия източници на кратко:

1. Най-напрѣдъ сърбинътъ *Михаилъ Константиновичъ*, роденъ около 1430 г., т. е. 36 години подиръ Марковата смърть, нарича въ своитѣ мемоари[1]) Марко „български князь." Константиновичъ билъ взетъ отъ турцитѣ япичаринъ, участвувалъ въ походитѣ на Мурадъ II въ Морея, Трапезунъ, Влашко и Босна, слѣдъ което избѣгналъ въ Полша, дѣто написалъ мемоаритѣ си.

2. Въ хрониката на *Раби Йосефъ бенъ Йошуа*, роденъ въ 1496, напечатана въ Лондонъ въ 1836 год., Марко се нарича *Fürst von Bulgarien.*"

3. Въ книгата *„Ursprung des Türckischen Reichs bis auf den itzigen Solyman durch Paulum Jonium Bischoff Nucerin* и пр. *Anno MDXXXVII (1537)* Марко се нарича *„Marcus aber Craionichius ein Herr jun Bulgaria," „Marcum den Fürsten jun Bulgaria."*

Названието *„князь на българитѣ," „краль на България"* и пр. му се дава и въ слѣднитѣ стари пѫтувания и съчинения:

4. „Herkommen-Ursprung vnnd anfang des Türckischen vnnd ottom. Kayserthums и пр. beschrieben durch Ioanem Piscatorum Lithopolitanum Prediger zu Baltzsa. Augsburg. MDXXXXII (1542)."

5. Türckische Historien. Von der Türcken Ankunft, Regierung, Königen и пр. Aus Italienischer Sprach in unsere Teutsche verdolmetscht durch den Hochgelahrten Heinrich Müller der Rechten Licentiaten und freyen Künst Magister-Frankfurt am Meyn MDLXIII (1563). Стр. VII, VIII, IX."

6. „Gl. Annali turcheschi overo vite de principi della casa othomana. Di M. Francesco Sansouino. Venetia MDLXXIII (1573). Стр. 17, 28."

7. „Hoffhaltung des Türckischen Kaisers vnd othomanischen Reichs Beschreibung и пр. erstlich durch Anthonium Geuffreum ein Iohaniter Herrn welcher ein lange zeit an dem Türckischen Hoff hat gewohnet in Französischer Sprach beschriben: Nachmals von Wilhelm Godelenco aus dem Französischen in das Latein gebracht: Lestlich aus dem Latein inn das recht hoch Teutsch erst newlich mit fleiss verdeutschet durch Nicolaum Höniger von Tauber Königshoffen. Basel MDLXXIII (1573). Стр. XLIII."

---

[1]) Гласникъ, т. XVIII; прѣведени и издадени отъ д-ръ И. Шафарикъ, стр. 80.

8. „Chronicorum Turcicorum in quibus Turcorum Origo, Principes, imperatores, Bella и пр. Omnia nunc primum bona fide collecta sermoneque latino exposita, a Reulrendo et doctissimo viro, D. Philippo Lonicero Theologo. Francforti ad Moenum, MDLXXVIII (1578). Листъ 11, стр. 22 и листъ 12, стр. 24.“

9. „Neuwe Chronica Türckischer Nation von Türcken selbst beschrieben, (— Citabi Teuarichi: „Chronik oder Zeitbuch der Fürsten osm. Stammes“ (550) von Hansen Lewenklaw von Amebeurn. Frankfurt a M. 1595. Стр. 201, 202, 203.“

10. Prosapia vel genealogia imperatorum Turcicorum, Das ist ein kurzer summarischen Aufzung aller türckischen Kaiser и пр. bis auf jetzt regierenden Mahometten и пр. MDXCVII (1597).“

11. „Compendio dell' Historie generali de Turchi Raccolto col diligenza dal signore di Verdier Historiografo di Francia, e tradotto dal Francese da Ferdinando de Servi Fiorentino. Venetia MDCLXII (1662). Parte prima, p. 23.“

12. „Türckischen Staats und Regiments Beschreibungen; das ist: Gründliche Nachricht von der ottomanischen Monarchi Ursprung Wachsthum derselben Form zu regieren Landschaften, Städten, Vestungen и пр. MDCLXIV (1664), гл. 1.“

13. „Breviarum Historiae turcicae, exhibens vitas imperatorum omnium и пр. Autore Daniele Hartnaccio, Pomerano. Hanoviae 1684, стр. 4 и 7.“

14. „Declinationis provinciarum panoniae et imperii Turcici in Oriente von Iohan Christoph Wagner. Augsburg. Anno MDCXXXV (1675).“

15. „Descriptio novissima imperii turcici: das ist eine ganz neue Aussfürliche und Grundrichtige Beschreib-Vorstell-und Entwerfung des heutigen Türckischen Reichs и пр. Würzburg 1687. часть III, стр. 68.“

16. „Dess vortrefffichen Venetianischen Cavalliers Senatoren und Procuratoren, zu S. Marko Giovanni Sagredo, aussfürliche Beschreibung des ottomanischen Kayserthums и пр. übersetzt von Ricaut. Augspurg. 1694. Стр. 13, 14 и 15“.

17. „Neu und vollständige Beschreibung des ottomanischen oder Türckischen Reichs nach der natürl und politischen Geographie и пр. Nürnberg 1763. Стр. 291 и 293“.

18. „Abregé Chronologique de l'histoire ottomane par De la Croix. Paris 1773. Dautsche Übersetzung von Ioh. Chr. Friedrich Schulz. Ч. I. стр. 133“.

19. „Пѫтувачътъ Венцелъ Вратиславъ отъ Митровицъ, който е пѫтувалъ съ Австрийско посолство за Цариградъ прѣзъ 1591 г., е виждалъ развалинитѣ на замъка, дѣто *„послѣдниятъ български деспотъ Маркъ Карловицъ (Марко Кралевичъ) е живѣлъ“*, (Jireček, Geschichte der Bulgaren, p. 462, заб. 21).

20. „Хенрихъ Лихтенщейнъ въ книгата си *„Reyss auff Constantinopol im 1584“* казва, че като дошълъ въ мѣстностьта между родопитѣ и Стара планина, видѣлъ много развалини, между които и опия отъ крѣпостьта на *послѣдния български деспотъ или князъ и господарь на България или Mysiae Superioris Marco Cralowitzo, за когото и за неговитѣ рицарски хора мѣстнитѣ жители и до сега пѣяли една традиционна пѣсень* .... (Lewenklaw's Chronika стр. 527).

21. Рагузкиятъ поетъ Андрея Кашичъ Миошичъ, роденъ въ 1690, а умрѣлъ въ 1760 год., въ съчинението си *„Razgovor ugodni naroda slovinskago“*, казва:

„Босна слави Рељу Бошњанина,
Сењ бијели Иву Сењанина,
Угарија Сибињанин Іанка,
Бугарија Краљевића Марка“ и пр.

(Руварац *„О кнезу Лазару“* стр. 308).

Много бихме отишли надалечъ, ако рѣшехме да привождаме свидѣтелствата на всички историци и пѫтувачи прѣзъ Турция отъ 15 вѣкъ и до най-новитѣ врѣмена, които наричатъ Крали Марка *князъ, деспотъ* и *краль на българитѣ*. Читательтъ може да намѣри много отъ тия свидѣтелства цитирани въ *„Rad.“*, *„Archiv f. Sl. Ph.“* *„Министерския сборникъ“* и въ *„Софийското периодическо списание“*.

Що се касае до народнитѣ пѣсни, сръбски и български, въ които Марко се възпѣва и величае като българинъ, ние тукъ ще приведемъ: 1) пѣсень № 137 у Милад.; 2) пѣсень № 124 у Качановски; и въ двѣтѣ Марко се нарича *„Момче отъ бугара“*; 3) пѣсеньта *„царъ Солиманъ, Кулевиче Бане и Марко“* въ *Сбм.* кн. III, стр. 108 и 4) пѣсень 31 въ Сборника на Чолакова, дѣто самъ Марко на нѣколко мѣста нарича сестра си *„бугарка робиня“* и пр. и пр.

Българскитѣ народни пѣсни ни даватъ още много примѣри, дѣто Крали-Марко се нарича българинъ. 68-та пѣсень отъ Сборника на г. Велико Йордановъ, напримѣръ, подъ заглавие „Маркова смърть и погинване на царството“ (Сбм. XIV, 90) ни казва:

„. . . Па се върна Марко *българина*,
Та замина край бялото море.
Марко легна, лошъ сънь бе санувалъ:
Че се раздели това ясно небе,
Сички звезди на земя паднале.
Марко беше меракъ фанало,
Че васедна Шарка добра коня, ...
. . . . Излязъ майко, що ма си родила,
Че лоша съмъ съня я санувалъ. . . .“

Маркова майка поронила сълзи и му казала:

„Ей та тебе Марко, мили сине!
Че ти одишъ, сине, по юнашство
Та са боришъ съ турци яничаре,
Та не знаешъ тука какво става:
Тукъ минаха турци яничаре,
Та превзеха *българска земя*,
Се юнаци ключове дадоха
И предаватъ *българската земя*,
И тебъ диратъ да предадешъ ключове,
И да предадешъ Прилепа града“.

Марко се връща съ своя Шарка добра коня и се упжтва къмъ Косово поле, дѣто срѣща трима еничари, които му казватъ:

„Ей та тебе, незнайна гидийо!
Превзимаме *българската земя*,
Се юнаци ключве предадоха
И предаватъ *българската земя*,
Саде нема Марко йотъ Прилепа,
Саде нема ключве да предаде,
Да предаде и Прилепа града;
Йотиваме вовъ Прилепа града
Да намеримъ Марко *българина*“.

Марко имъ казва, че той самъ е Марко и прѣдава Прилѣпа града.

„Кога падне Марко *българина*,
И да падне Шарко добра коня,
Тогава ща ключове да дамъ.
. . . .
Върнали са трима души турци
. . . .
Да погубатъ Марка *българина*.
Расърди са Марко *българина*,
Че разигра Шарка добра коня
. . . .
Гледа Марко, гледа давно види,
Давно види *българскы* байряци,
Българскы зелени байряци,
Ала нема *българскы* байряци,
Българскы зелени байряци,
Ами има бели и червени.
Расърди са Марко *българина*
Че удари Шарка добра коня . . . .
. . . .
Ей та тебе, Марко *българине!*
Конь си запри и сабля си запри,
До сега *българско*, отсега турско. . . .

Въ кн. XIV, стр. 95 отъ Министерския сборникъ срѣщаме пѣсень подъ заглавие „Марковото дѣте годиначе въ манастиръ“, въ която Марко също се нарича българинъ:

„Вино пие Марко *блъгарина*,
Вино пие по ладни механи,
Вино пие вов вино се фали . . .
. . . .
. . . .
Ей та тебе, Боже самовишни!
Я не давай царство на *блъгарина*,
Че са іе посилилъ Марково копеле,
С конъ вовъ черкови влиза,
И отъ конъ с мъздракъ нафура зима...

Марко е подразбиранъ българинъ и въ пѣсеньта „Смъртьта на Крали-Марко и войвода Деяна Попова“, записана въ Софийско и напечатана въ Министерския сборникъ, кн. XI, стр. 28.

Отъ друга страна, историята ни казва, че кралъ Марко е билъ сръбски деспотъ и синъ на Вълкашина, сръбски господарь.[1]) Иречекъ, въ своята *„История Болгаръ“* (стр. 433), казва, че сръбскиятъ князь Марко, синъ на Вълкашина, ималъ резиденцията си въ Прилѣпъ. Неговата крѣпость била връзъ стръмна скала съ два върха, висока 300 фута, четвъртъ часъ на западъ отъ сегашния градъ Прилѣпъ. И досега тамъ се виждатъ развалини, наричани отъ народа „Маркови кули.“ Отъ къмъ южната страна на скалата, върху която е съзидана крѣпостьта, се е намѣрвалъ стариятъ градъ Прилѣпъ, сега село отъ 150 кѫщи и 6—7 черкви, називаемо Варошъ. Въ черквата св. Михаилъ на стѣната е изобразенъ кралъ Михаилъ съ корона и скиптъръ . . . . Господарството на Марко се простирало отъ Шаръ до границитѣ на Тесалия. Личностьта на Марко, любимецъ на народнитѣ сказания, малко е разяснена отъ историята. Найизвѣстни сѫ неговитѣ борби за обладаване Костуръ. Въ началото Марко живѣлъ съ Теодора, жена на нѣкой си Гъргуръ; послѣ се оженилъ за Елена, дъщеря на верейския князь Радославъ Хлапенъ, при което билъ длъженъ да прѣдаде на теста си своята наложница. Но Елена се държала тъй неприлично, че Марко се рѣшилъ да я изгони. Тя отишла въ Костуръ и прѣдала града на Балша II (1380) . . . . Марко станалъ южно-славянски народенъ герой. Хиляди пѣсни и сказания увѣковѣчаватъ неговата паметь у сърбитѣ, българитѣ, хърватитѣ, дори и у неславянитѣ албанци. Отъ Истрия до Цариградъ, отъ Янина до Варна едва ли ще се намѣри човѣкъ, на когото да не е извѣстно името на Марко. Всѫдѣ указватъ на слѣди отъ неговата исполинска сила . . . . . . Името на безсмъртния герой прѣслѣдва пѫтника по Балканския полуостровъ на всѣка стѫпка . . . . Голѣмата сила на турцитѣ заставила Марка да се признае за васалъ на султанъ Мурада, да му плаща данъкъ и да се сражава заедно съ него. За неговата смърть Иречекъ казва: „Есеньта прѣзъ 1394 год. Баязидъ миналъ Дунава; съ него били, макаръ и противъ волята си, Стефанъ Лазаровичъ, Константинъ и Крали Марко. Но на 10 октомврия Мирчо разбилъ турцитѣ въ една битка, която произходила въ полето, наречено „на Ровини,“ въ врѣме на която облаци стрѣли

---

[1]) Василий Петровичъ, „митрополитъ черногорски, скендерийски и приморски,“ казва, че Вълкашинъ *„билъ отъ націе болгарскіе.“* Руварацъ, о кнезу Лазару, стр. 186.

затъмнили небето. Много паши и воеводи паднали тоя день, и между тѣхъ историческиятъ Марко и съ него Константинъ. Споредъ разказа на единъ съврѣменникъ, Марко казалъ прѣди сражението на Константина: „азъ говоря и моля Бога да помогне на християнитѣ, и азъ да падна първи въ това сражение.“

Въ всѣкой случай, неоспоримъ исторически фактъ е, че Марко е билъ сръбски деспотъ, сръбски князъ, сръбски господарь. Защо тогава толкова стари историци и пѫтешественици, защо народнитѣ пѣсни, защо мемоаритѣ на Музаки го наричатъ *„деспотъ, князъ, краль, господарь на българитѣ, на България“* и пр.? Причината е много проста и много ясна. Крали Марко е владѣялъ страни въ Македония, населени отъ славяни, които сѫ носили названието „българи.“ Това название не е могло да не мине и връзъ самия владѣтель и господарь. Какво по-естествено отъ това, единъ князъ да се именува съ името на народа, надъ когото е господарувалъ? Крали Марко е билъ сърбинъ, принадлежалъ е на разпокѫсаното въ онова врѣме сръбско господарство и на сръбската история, но историцитѣ, пѫтешественицитѣ, пѣснитѣ и хроникитѣ го наричатъ *„български,“* защото народътъ, надъ който е господарувалъ е билъ български. Ако тоя народъ бѣше гръцки, френски и пр., нѣма съмнѣние, че Марко щѣше да се нарича отъ историцитѣ, пѫтешественицитѣ и пѣснитѣ „князъ и краль на гърцитѣ, френцитѣ“ и пр.[1])

Споменахме по-горѣ, че и Вълкашинъ, бащата на Марко, на двѣ мѣста въ мемоаритѣ на Музаки се нарича *царь на България.“* Причинитѣ сѫ сѫщитѣ, които приведохме и за Марко. Вълкашинъ е билъ сръбски господарь, но по причина че е владѣлъ и надъ българитѣ въ Македония, т. е. надъ Западна България (както се е наричала тогава), Музаки му дава название *„царь на България.“*

За Вълкашина историята ни дава слѣднитѣ свѣдения. — Слѣдъ смъртьта на Душана (20 дек. 1355), обширното му господарство станало жъртва на страшно безначалие. Душановиятъ синъ Урошъ, деветнадесеть годишенъ юноша, билъ още доста младъ за управление. Отъ негово име искали да управляватъ Душановиятъ братъ Симеонъ и честолюбивата

---

[1]) Относително изобщо пѣснитѣ, които възпѣватъ и величаятъ Крали Марковия животъ и дѣла, има едно важно обстоятелство, на което Г-нъ В. Йордановъ е обърналъ внимание въ своята книга *„Крали Марко въ българската народна епика.* То е именно, че изобщо пѣснитѣ у южнитѣ славѣни относително Крали Марко сѫ създадени най-напрѣдъ отъ българитѣ въ Западна България, т. е. Македония, и послѣ сѫ минали у сърбитѣ, хърватитѣ и пр. И това е било естествено, защото Крали Марко е живѣлъ между тия българи и господарувалъ надъ тѣхъ, а тѣ само сѫ могли да бѫдатъ ежедневни свидѣтели на неговитѣ геройски подвизи, които сѫ и възпѣвали. Това приима и самъ професоръ Ягичъ, като казва, че „първоначалниятъ източникъ на южно-славянската епика, която води своето произхождение отъ епохата на турскитѣ нахлувания, трѣбва да се търси тамъ, дѣто станаха първитѣ рѣшителни сражения, дѣто се случиха най-първитѣ катастрофи (Марица, Косово); че прѣнасянето на пѣсеннитѣ и приказнитѣ сюжети е ставало съгласно съ историческитѣ събития отъ юго-изтокъ къмъ сѣверо-западъ по Балканския полуостровъ и че главното съдържание и мѣстото на събитията, възпѣти въ най-старитѣ пѣсни (за Крали Марка) сочатъ къмъ оная мѣстность, която обикновено означаватъ съ названието „България,“ именно отъ когато се разпадна Душановото царство [Archiv, IV, p. 241. Сравни д-ръ Сьорензенъ въ Archiv, XVI, стр. 100, относително пѣснитѣ у сърбитѣ въ Далмация, наречени *„bugarštice,“* *„bugarkinje“* (бугарщици), *„piesan bugarska“* (Bogišić 27, 29)].

царица Елена, а силнитѣ болярски родове, които спечелили голѣма власть, както въ Сърбия, тъй и въ Албания и Македония, се грижили само за своитѣ лични интереси, Господарството се раздѣлило на много полунезависими области подъ властьта на бивши Душанови полководци и придворни. Въ това врѣме Вълкашинъ билъ високъ чиновникъ при двора на Урошa, а по-послѣ спечелилъ титула деспотъ. Въ 1367 год. той убилъ нещастния царь Урошъ и се провъзгласилъ за краль. Столицата му била градъ Прилѣпъ (Иречекъ „Исторія Болгаръ," стр. 429).

Въ това врѣме, т. е. слѣдъ смъртьта на Душана, владѣтельтъ на Тесалия и Епиръ, Симеонъ Урошъ, братъ на Душана, се коронясалъ подъ името Симеонъ Палеологъ Урошъ за императоръ на сърбитѣ и гърцитѣ съ сѣдалище Трикала. Скоро слѣдъ това въ Епиръ той отстжпилъ мѣстото си на Тома, синъ на войводата Прелюба. Въ Тесалия слѣдъ Симеона отишълъ Иванъ Урошъ, послѣдниятъ отъ Неманичитѣ. Деспотъ Иванъ Углеша господствувалъ надъ Сѣръ и Мелникъ, а Войхна, Углешова тестъ, въ Драма. Въ южна Македония отъ Сѣръ до Вардаръ владѣялъ Богданъ, а по-на сѣверъ отъ него — севастократоръ Дѣянъ. Въ Албания господарували Андрей Музаки и Карлъ Топия, а Александъръ управлявалъ Валона и Канина. Въ Охридъ господарувалъ жупанъ Гопа или Гропа, а въ Верея Радославъ Хлапенъ. Зета се паднала на фамилията Балша, а Херцеговина на князъ Воиславъ Войкновичъ. (Иречекъ „Исторія Болгаръ" стр. 417).

По такъвъ начинъ, обширното господарство на Душана се раздробило за всѣкога.

Въ 1371 година, кралъ Вълкашинъ, деспотъ Углеша и много други сръбски боляри се вдигнали съ 60,000 отбрана войска, за да изгонятъ турцитѣ изъ Европа. По причина че Мурадъ битъ заетъ въ Азия, тѣ отишли дори до Одринъ. Лала-шахинъ, който се намѣрвалъ тамъ съ слабъ отредъ, пратилъ Хаджи Илъ-бея съ 4000 души да се запознае съ неприятелскитѣ сили. Сърбитѣ, разположени на лагеръ при Чирменъ, прѣдъ моста на Марица, безгранично пирували въ пълна увѣреность въ своето първъзходство. Прѣзъ тъмната нощь Хаджи Илъ-бей ги нападналъ нечакано, при всичко че войската му била 15 пжти по-малко. Турцитѣ се хвърлили въ лагера отъ всички страни. Станало страшно смущение и ужасно кръвопролитие, въ което загинали Вълкашинъ, Углеша и Гойко, а съ тѣхъ заедно и много боляри. Повечето потънали въ вълнитѣ на Марица. Когато на 26 септемврия 1371 год. изгрѣяло слънцето надъ кървавото бойно поле, гордата сърбска войска била унищожена. Малцина отъ войницитѣ изново видѣли отечеството си. (Иречекъ „История Болгаръ" стр. 430). Тъй загиналъ Вълкашинъ, когото въ Прилѣпъ наслѣдилъ синъ му Марко.

Има ли нѣщо дѣйствително въ свидѣтелството на черногорския митрополитъ Василий Петровичъ, че Вълкашинъ *„билъ отъ нацiие Болгарскiе"* (Руварацъ, О кнезу Лазару, стр. 186), това се нуждае отъ по-точни и по-подробни указания. Твърдѣ е възможно обаче, Музаки да е слушалъ и знаялъ нѣщо за българското произхождение на Вълкашина, когато е писалъ своитѣ мемоари и го е нарекълъ на двѣ мѣста „царь на България".

Върху произхождението на Вълкашина говори и Паисий, като увѣрява, че Вълкашиновиятъ баща билъ български самовластенъ кралъ въ Охридъ. Той казва: „были Болгари на двѣ раздѣлени: въ Терново царь називалъ ся, въ Охридъ краль“ (Историята на Паисий, Лонгиново издание, стр. 40). Послѣ, когато Стефанъ Душанъ покорилъ Охридъ, той „зелъ оно племя кралевско при себѣ, отца Вукошинова и Вукошина, отца Маркова. Той Вукошинъ и синъ его Марко Кралевичъ были человѣцы мудри и храбри и красни; за то се почудилъ Стефанъ (Душанъ) на нихна персона и хитрость и храбрость, и извелъ ихъ съ себѣ въ Сербію, и имѣялъ Вукашина перваго по себе, и кнеза Лазара втора: то били Стефану перви велможи . . . Стефанъ насилни (Душанъ), егда билъ при смерти, поставилъ на домъ свой и на царство Вукашина, отца Маркова. Но той Вукашинъ не хотелъ титла Стефанова царская насилная, писатися царъ Грекомъ и Болгаромъ. Понеже былъ отъ племя болгарскихъ царей, желалъ по свое кралевство и царство болгарское. . .. Той Вукашинъ убилъ насилному Стефану сына Уроша и сталъ кралъ Сербски и Охридски, вратился въ Охридъ и Прилѣпъ, и заповедалъ Сербамъ, и много места держалъ. А кнезъ Лазаръ осталъ покрай Дунавъ, въ Шумадия и Морава, и противился Вукашину“. (Дриновъ, Пер. сп. кн. XIX и XX, стр. 141; Паисиевата история по Лонгиновото издание, стр. 44).

Може да се прѣдполага, че когато черногорскиятъ митрополитъ Василий Петровичъ писалъ, че *„Вълкашинъ е билъ отъ нацiиe Болгарскiе“*, той трѣбва да е ималъ свѣденията, които ни дава Паисий за сѫщия Вълкашинъ и за сина му Марко. Сѫщитѣ тия свѣдения относително Вълкашина и Марко твърдѣ е възможно да е ималъ и Музаки, когато е писалъ мемоаритѣ си, което, разбира се, му е послужило като една отъ причинитѣ да нарича и единя и другия *„краль и деспотъ български“*.

Въ мемоаритѣ на Музаки на седемъ мѣста *„Долна Сърбия“* се нарича и *„България“*, или по-добрѣ, всѫдѣ, дѣто се споменува *„Долна Сърбия“*, веднага се прибавя и *„или България“*. Само на едно мѣсто, вижда се по погрѣшка и смѣсване, слѣдъ *„Горна Сърбия“* се прибавя *„или България“*.

Кои мѣста сѫ се наричали въ онова врѣме *„Долна Сърбия“* (Inferior Servia)? Това сѫ били мѣстата на югъ отъ р. Морава, мѣстата въ Македония, мѣстата на които прѣди това историята дава названието *„Западна България“*. Въ врѣме на Стефана Душана (1331—1355) успѣхитѣ на сърбитѣ били непрѣодолими. Въ продължение на 10 години сърбитѣ отнеха отъ Византия цѣла Македония и Албания. Още въ първитѣ три години отъ Душановото царуване подчинени му сѫ били градоветѣ Охридъ, Прилѣпъ, дѣто той построилъ дворецъ, Костуръ, Струмица, Леринъ, Желѣзникъ (Демиръ-хисаръ) и Воденъ. Породившитѣ се смущения въ Албания и Епиръ, ускорили завладѣването и на тия двѣ области. Византийцитѣ се удържали само въ Солунъ. Градове Сѣръ, Драма и Менликъ били въ рѫцѣтѣ на Душана.

Въ много свои грамоти Душанъ е подписанъ *„царъ на сърби и на гърци, на българи и на албанци“* (Miklosich, Mon. Serb. 132). Той се е наричалъ *„царъ и на българитѣ“*, защото е владѣялъ мѣста, населени отъ българи, именно Македония. Други страни, населени отъ българи,

Душанъ не е владѣялъ. Самъ Душанъ въ 1345 год. е писалъ отъ Сѣръ на Андрея Дандоло писмо, въ което се нарича *„владѣтель на извѣстна часть отъ българското царство“*, т. е. на Македония. Това писмо се намѣрва въ писанията на академика Любича.[1]) Анна Комнена казва, че въ конеца на XI в. пограничниятъ градъ между Сърбия и България е билъ Липенъ въ сѣверната часть на Косово поле. А Иоанъ Скилица пише, че етнографическата граница между сърби и българи въ 1073 г. е билъ градъ Прищина.

Сърбскиятъ историкъ Иванъ Раичъ казва въ своята история, че страната, населена отъ сърби, се простира на югъ до планина Шаръ и до Македония. На друго мѣсто сѫщиятъ историкъ, като говори за похода на Ивана Хуниади въ 1447 год., казва: „Иванъ като събралъ войската си, заминалъ въ Мизия, и отъ тамъ за българскитѣ страни къмъ Видинъ. Той прѣстоялъ малко тамъ и прибързалъ да отиде въ *Косово поле, което граничи съ България* (История на Славянскитѣ народи, часть III, стр. 194).

Душанъ се е величаялъ и *„царь на гърцитѣ“* защото е владѣялъ нѣкои крайбрѣжни мѣста въ Македония, които сѫ били населени отъ гърци; владѣялъ е при това Тесалия и Епиръ, населени повечето отъ гърци. А *„царь на албанцитѣ“* се е подписвалъ, защото е владѣялъ Албания и албанцитѣ въ Епиръ.

Музаки, когато е писалъ мемоаритѣ си, не е могълъ да не знае, че Македония, прѣди да я завладѣе Душанъ, се е наричала България; той не е могълъ да не знае, че населението на тая Македония, която започенала слѣдъ сръбското завладѣване да се нарича *„Долна Сърбия“* (Inferior Servia), е било българско. И за това именно, вслдѣ, дѣто споменува за тая *„Inferior Servia“*, веднага прибавя и *„България“*.

Вънъ отъ всѣкакво съмнѣние е, че въ врѣме на сръбското владѣние, населението на Македония се е наричало и сѫ го наричали българско. Освѣнъ накратко приведенитѣ дотукъ дани и неопровержими доказателства, не трѣбва да изпущаме отъ прѣдъ видъ и историческитѣ свидѣтелства отъ византийскитѣ врѣмена. Самитѣ византийски императори отъ прѣди епохата на Душана сѫ наричали населението въ Македония българско. Освѣнъ свидѣтелствата на историцитѣ и пѫтешественицитѣ отъ онова врѣме, за това имаме документи, излѣзнали изъ самитѣ канцеларии на византийскитѣ императори. Самото название *„Българоктонъ“*, което историята дава на византийския императоръ Василий, показва, че македонцитѣ въ негово врѣме сѫ се наричали българи. Казаниятъ Василий унищожи царството на българския царь Самуилъ, което не се съставяше освѣнъ отъ македонски страни. Сѫщиятъ императоръ Василий II слѣдъ унищожението на Самуиловата държава е издалъ три грамоти на

[1]) Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, II, 278, 279. За Душановия титулъ *„царь на българитѣ“* Паисий говори слѣдното: „Последи той насилии Стефанъ (Душанъ) узелъ неколико земля отъ Греци и отъ Болгари, но весма за кратко было то негово царство. Онъ покорилъ Охридскаго краля и оны тамошни Болгари, и писался *царь Болгаромъ*, но паки они болгарски крали по мало время искоренили и скончали домъ его, и узели паки свою землю, и Стефанову державу на Болгарія пренели. А последи узели Турци отъ Болгари, якоже рече се отъ Вукашина: онъ последни краль былъ Болгарскый и Сербскый въ Охридъ“. (Дриновъ, Период. сп. кн. XIX и XX стр. 141; Историята на Паисий по изданието на Лонгинова, стр. 45 и 46).

името на Охридския архиепископъ. Въ тия грамоти, дошли до нашитѣ врѣмена, македонското население, подчинено черковно на Охридската архиепископия, всѫдѣ се нарича българско. (Гледай Ралли и Патли *„Синтагма Канононъ“* V, 266; Голубинскій *„Исторія православныхъ церквей“*, стр. 259).

Византийскиятъ императоръ Константинъ Порфирогонитъ е първиятъ отъ старитѣ писатели, които ни сѫ оставили бѣлѣжки и подробни свѣдения за сръбската история. Въ една отъ своитѣ бѣлѣжки той много ясно излага положението на сърбитѣ въ свое врѣме, а така сѫщо и мѣстата, които сѫ тѣ населявали. Той казва именно, че на Балканския полуостровъ сърбитѣ сѫ населявали слѣднитѣ мѣста: Херцеговина, Черна-гора и Босна, сѣверната часть отъ настоещето сръбско царство, ново-пазарския санджакъ и една часть отъ призренския. Константинъ Порфирогонитъ не говори за сърби въ Македония.

На страница 6 въ мемоаритѣ си Музаки казва: „ . . . Послѣ послѣдва втори Мурадъ, който прѣдприе силенъ походъ срѣщу Сърбия и България. Но *Лазаръ, деспотъ на Сърбия, и Марко, царь на България и Теодоръ Музаки втори*, синъ отъ нашия родъ, и други албански господари. съединени заедно, дадоха битка, въ която християнитѣ бидоха побѣдени и казаниятъ Теодоръ, който прѣдводителствуваше голѣма часть албанци, умрѣ, а сръбскиятъ Лазаръ хванаха плѣнникъ и послѣ убиха“. Тукъ вече владѣнията на Марка се наричатъ само *„България“* а владѣнията на Лазара само „Сърбия“. Но въ тоя цитатъ има и друго нѣщо за забѣлѣжване. Тукъ Музаки, нѣма съмнѣние, говори за Косовската битка и свидѣтелствува, че заедно съ другитѣ владѣтели противъ турцитѣ се е билъ и Марко Кралевичъ. Много историци въ това число и Иречекъ („Исторія Болгаръ“ стр. 446) се съмнѣватъ, безъ особни доказателства обаче, че Марко съ дружината си е помагалъ на турцитѣ въ косовската битка. Това, както виждаме, се опровергава отъ горѣприведения цитатъ изъ мемоаритѣ на Музаки.

На стр. 73 и 74 въ мемоаритѣ си Музаки между друго казва: „И по причина че имаше извѣстно примирие между тоя Палеологъ и казанитѣ християнски князе, Иванъ Углеша, който управляваше Сѣръ, тръгна съ безконечно число християни и отиде та обсади Орхана въ Димотика. Орханъ се намѣрваше тамъ съ малко хора, и като се видѣ заобиколенъ, излѣзе прѣзъ нощьта и *намѣри българитѣ, натегнали отъ пиянство* и *сънъ*, и разби и разпръсна войската. Това бѣ първата побѣда която Богъ даде на невѣрнитѣ връзъ грцка земя по причина на нашитѣ грѣхове. Орханъ, като завоева нѣкои мѣста, умрѣ третата година слѣдъ прѣминуването си въ Европа. Слѣдъ него наслѣди синъ му Мурадъ“. Тоя цитатъ е важенъ въ това отношение, че нарича безконечната войска на Углеша прѣмо и само *„българи“*. Углеша въ врѣмето на Уроша и слѣдъ неговата смърть е управлявалъ, а по-послѣ и владѣлъ въ Сѣръ. Слѣдователно войската му не е могла да не бѫде само отъ българи, защото населението на областьта му е било българско. Единъ сърбинъ отъ петнадесетия вѣкъ, именно еничаринътъ Михаилъ Константиновичъ, за когото споменахме по-горѣ, ни дава нѣкои допълнителни свѣдения върху горната точка. Той казва въ мемоаритѣ си, че Душановиятъ синъ

царь Урошъ далъ на двама братя българското царство, за да владѣятъ тамъ като негови намѣстници. Но тѣ като се утвърдили на българската земя, не рачили вече да се покоряватъ на Уроша и му станали противници. По-долѣ Михаилъ Константиновичъ разказва, че реченитѣ двама братя били погубени отъ турския царь Мурадъ I, който слѣдъ това лесно покорилъ всичката българска земя. (Zbiór pisarzow polskich, 2, V Варшава 1828 стр. 57—61; Дриновъ „Пер. сп." кн. XIX и XX, стр. 144). Че подъ двама братя се разбиратъ Вълкашинъ и Углеша, въ това не се съмнѣватъ и такива историци, какъвто е напримѣръ г. Сретковичъ, казва г. Дриновъ.

На страница 17 и 18 въ мемоаритѣ на Музаки между друго се казва: „....... И въ казаното прѣдприятие (въ войната срѣщу Марко за прѣвземане Костуръ) поиска (Андрей Музаки) помощьта на царя Балша, неговъ зетъ, който имаше за съпруга госпожа Комита Музаки, първата му дъщеря. Поиска още помощьта на другия си зетъ, именуемъ Гропа, господарь на градъ Охридъ съ още голѣмо мѣсто, което бѣше негово. Тоя градъ Охридъ е близу до едно езеро, отъ което излазя рѣка Дринъ. Въ това езеро ловятъ много шарени пъстърви и други добри риби. Тоя господарь Гропа въ Охридъ имà за жена госпожа Кирана, негова (на Андрея) втора дъщеря. Казаниятъ градъ Костуръ той завлада и всѣкога бѣше подъ нашия домъ и деспотство."

Историята знае двоица господари съ име Балша. Единътъ е Балша I, който при раздѣлянето на обширната сръбска държава слѣдъ смъртьта на Душана завзе Зета и всички страни около Шкодренско езеро (Иречекъ Ист. Болгаръ стр. 418). Другиятъ е Балша II, който се ожени за изгонената съпруга на Марка Кралевичъ, именуема Елена, която имала много лошо поведение. Тая Елена, слѣдъ като я напусналъ Марко, отишла въ Костуръ и прѣдала града на Балша II (1380), който отъ Шкодра и Зета разширилъ владѣнията си до Дурацо, Валона и Канина. За да се ожени за Елена, Балша II напусналъ съпругата си, която била дъщеря на Берския (Караферия) деспотъ. Но Елена и при Балша имала такова лошо поведение, че той билъ принуденъ слѣдъ нѣколко мѣсеца да я заточи и links послѣ да я изгони. Сжщиятъ тоя Балша II заключилъ военехъ съюзъ съ сръбския царь Лазаръ противъ турцитѣ и послѣ падналъ убитъ въ кървопролитното сражение съ турския бейлербей Хайрединъ при рѣка Дяволъ, а заедно съ него и Иванишъ, братъ на Марко Кралевичъ. (Иречекъ, История Болгаръ, стр. 433, 440, 442). Вижда се, че тукъ мемоаритѣ на Музаки разбиратъ Балша II, който трѣбва да е водилъ и трета жена отъ рода на Музаки.

Сръбската история ни дава слѣднитѣ допълнителни свѣдения за фамилията Балша, която била отъ французско произхождение. Нѣкой си *Baux de Provence*, слѣдъ като придружавалъ Карлъ Анжуски въ завоеванието на Неаполското царство, заминалъ отъ Италия въ сѣверна Албания, дѣто се оженилъ за една принцеса отъ сръбската царска фамилия Немани и сталалъ управитель на горна и долна Зета, сегашна Черна-Гора съ скутарския санджакъ. Фамилията *Baux*, или по провинциалски *Bauls*, по италиански се произнася *Balza*. а по албански *Balcha* = Балша. Тая фамилия е царувала самостоятелно отъ 1360 до 1421 надъ Черна-

Гора и надъ цѣла Албания до Авлона и Костуръ. И когато извѣстниятъ Георги Кастриоти Скандербегъ поискалъ въ 1448 година да образува изново албанско господарство, споредъ сръбската история, той ималъ извѣстенъ успѣхъ, единствено защото билъ въ сродство съ френско-албанската династия Балша. Въ настоеще врѣме отъ фамилията Кастриоти Скандербегъ има потомци въ Италия и въ Испания.[1])

Фамилията, отъ която сѫ произлѣзли албанскитѣ князе Балша, сѫществува и до днесъ. Въ Неаполъ има дукъ „*del Balzo,*“ който билъ оженenъ за Леди Доротеа Валполъ (Lady Dorothea Walpole), сестрата на която, княгиня *Пигнатели-Стронголи*, е една отъ почетнитѣ дами на кралица Маргарита. Освѣнъ това днесъ и въ Ромъния има потомци отъ албанската династия *Балша*. Г-нъ *Михаилъ Балшъ*, подпрѣдсѣдатель на сената въ Ромъния, ималъ сериозни и неоспорими документи, че е потомецъ на династията Балша. Освѣнъ това и г. Алеко Катарджи прѣзъ майка си г-жа *Балша* има връзки съ албанската династия. Г-нъ *Балша Катарджи* е билъ ромънски посланникъ въ Петербургъ, въ Римъ и сега въ Лондонъ. Той е и уйчо на сръбския кралъ.

На сѫщата страница 17 и 18 отъ мемоаритѣ на Музаки се говори, че въ войната противъ Марка за Костуръ, Андрей Музаки поискалъ помощьта и на другия си зетъ, именуемъ Гроппа, който билъ господаръ на градъ Охридъ и околностьта му. За тоя Гроппа или Ропа историята ни казва, че слѣдъ смъртьта на Душана, когато се раздробила сръбската държава на части, той владѣялъ Охридъ, че билъ родомъ албанецъ, зетъ на Андрея Музаки, комуто и далъ съдѣйствието си при отнѣмане отъ Марка Кралевичъ градъ Костуръ (История Болгаръ, Иречекъ, стр. 418 и 433).

Любопитното е, че въ паперта на черквата св. Климентъ въ Охридъ и до днесъ се е съхранилъ единъ надгробенъ камъкъ, въ надписа на който се споменува фамилията Ропе. Надписа е слѣдниятъ: „**†прѣстависе рабъ Божїи ѡстоя Равковикь погоуcломъ ўгорѹникь и соўродиникь крали Марка зеть жовнана Рѡпе лѣто сѡпи мїа октобра васъ же молю брати мои любимии проѹитающе . . . ликовне колиж . . .**“ (В. Григоровичъ, Очеркъ Путешествія, стр. 99; $_*{}^*{}_*$ Битолско, Прѣспа и Охридско, стр. 56.).

Въ Охридъ и до настоеще врѣме сѫ се запазили видни български сѣмейства, които носятъ прѣкора *Ропевци* или *Робевци* и Групчовци. Нѣкои членове отъ сѣмействата Робевци сѫ прѣселени въ Битоля.

---

[1]) Скандербегъ е билъ родомъ славянинъ. Майка му *Воислава* и баща му *Иванъ*, синъ *Вранилов*ъ, сѫ били отъ чисто славянски родъ. Въ Скандербеговата кѫща славянскиятъ езикъ е билъ познатъ тъй сѫщо, както и албанскиятъ. Военниятъ съюзъ, който Скандербегъ състави противъ турцитѣ, е съставенъ не само отъ албански, но и отъ славянски владѣтели. Отъ тукъ се види, че Скандербегъ принадлежи толкова на славянската история, колкото и на албанската. Всичко това е доказалъ покойниятъ нѣмски историкъ Карлъ Хопфъ въ своята прѣкрасна книга „*Geschichte Griechenlands im Mittelalter,*“ Лайпцигъ 1868, и Макушевъ въ „*Историческія разысканія о славянахъ въ Албаніи*“, Варшава 1871. (Дриновъ, Пер. Сп. книга VI. стр. 51).

Рилската ржкописна сбирка.

Спростановъ, Е. *Описъ на ржкописитѣ въ библиотеката при Рилския манастиръ.* Състави и нареди — —. Издание на св. Рилска обитель. София, Държавна печатница, 1902. г. 8°. 136 стр. (Ц. ?).

България има за сега четири по-голѣми сбирки отъ стари ржкописи и книги (старописи и старопечати): въ Рилския манастиръ, въ Народната библиотека въ София, въ Народната библиотека и музей въ Пловдивъ и въ Светия синодъ на българската черква въ София. Малка сбирка се намира и въ Народния музей въ София; ала щѣше да бжде по-сгодно и за научно ползуване, и за издание на единъ описъ, ако тая сбирчица се съединѣше съсъ сбирката отъ софийската Народна библиотека, па се оставѣше цѣлата за пазене най-добрѣ въ музея, щомъ сж библиотекета и музеятъ държавни и щомъ персоналътъ на музея се избира повече съ огледъ къмъ познанието, диренето и пазенето на старинитѣ. Най-млада е синодалната сбирка, и тя се дължи на една извънредно мждра разпоредба на светия български синодъ, по която отъ всички епархийски черкви и манастири въ България бидоха прибрани уцѣлѣлитѣ още старописи и старопечати, които нѣмаха нѣкое документално значение за първитѣ си притежатели. Колко мжчно щѣше да стига до тия паметници ревностьта на книжовницитѣ, ако бѣха остаяли още пръснати по отдѣлни мѣста низъ цѣлата страна, па и колко ли още щѣха така да отидатъ при много свои събратия, безвъзвратно загинали отъ недостатъченъ призоръ, невѣжество и враговщина, или пъкъ продадени вънъ отъ България, за да красятъ чужди библиотеки и музеи! Българскиятъ синодъ има голѣма заслуга, дѣто прибра у себе реченитѣ паметници и образува отъ тѣхъ сбирка, която вече показва своитѣ изгоди и стойность за славѣнската наука. И тая своя заслуга синодътъ разбра да усили, като нареди да се състави и напечата пъленъ „Описъ на ржкописитѣ при Св. Синодъ на Българската Църква въ София“ (София, Държавна печатница, 1900 г. 8°. 234 стр. Ц. ?). Наистина описътъ, съставенъ отъ г. Спростановъ, не задоволява съвсѣмъ ученитѣ (вж. напр. П. Сырку, Очерки изъ исторіи литературныхъ сношеній болгаръ и сербовъ въ XIV—XVII вѣкахъ, Спб. 1901, стр. 05 и CCXXXI; М. Попруженко въ ЖМНП. 1901. май); ала тѣ сж пакъ твърдѣ благодарни, че могатъ по него отъ далечъ и отъ близу да сждятъ за книжовното вещество въ синодалната сбирка и да не се спъватъ много отъ тая страна въ своитѣ дирения. По-старитѣ сбирки отъ синодалната, именно софийската библиотечна и пловдивската, още нѣматъ такива описи. Пловдивската сбирка опрѣдѣли характера и вѣка на своитѣ екземлари по бѣлѣжкитѣ отъ професора Флорински, който бѣ споходилъ България и Румелия прѣзъ лѣтото на 1882. год.

По тия къси бѣлѣжки, обнародвани въ „Народний Гласъ“ отъ сѫщата година, е съставенъ списъкътъ (не описъ!) на старописитѣ и старопечати въ „Каталогъ на Областната библиотека и музей въ Пловдивъ“ (Пловдивъ, Областна печатница, 1885. 4°. 184 стр. Ц. 1 руб., при директора И. Йовчевъ). Обаче за набавеното въ сбирката отъ 1885. г. насамъ печатътъ и външниятъ любитель нищо не знаятъ. За старитѣ книги на софийската Народна библиотека състави бързъ описъ покойниятъ професоръ отъ бѣлградската велика школа Светиславъ Вуловичъ, който описъ биде напечатанъ слѣдъ смъртьта му по разпоредба на сръбската кралска академия въ нейния Споменик, XXXVII. (втори разред, кн. 33), 1900. 4°. стр. 1—48). Да бѣше могълъ самъ авторътъ да си издаде труда, за който е билъ само приготвилъ материалъ, описътъ завѣрно щѣше да бѫде повече развитъ; ала и такъвъ, какъвто е печатанъ, той едничъкъ за сега услужва на книжовницитѣ, понеже оправя голѣмитѣ грѣшки и допълня вѣститѣ на домашния списъкъ на самата Народна библиотека въ София. Така сбиркитѣ отъ старопечати на двѣтѣ наши държавни „народни библиотеки“ сѫ до днесъ лишени отъ описи, поне еднакви съ описа на синодалната сбирка.

По примѣра на светия български синодъ и Рилската обитель е пристѫпила, тя съставила и издала записания горѣ описъ на своята сбирка отъ рѫкописи, между които сѫ се промъкнали и нѣкои старопечати. Вече отъ по-старо врѣме интересътъ къмъ тая едничка по вида си и значението рѫкописна сбирка въ България е извиквалъ опити за нейното описване. Извѣстниятъ съставитель на „Българский народенъ сборникъ“ (1872.) Василь Чолаковъ (билъ и духовникъ рилски подъ име Константинъ) подаде отъ 1859. г. „Каталогъ на съхранены-тѣ въ Рылский-тъ мънастырь рѫкописны книгы“ въ цариградскитѣ „Български Книжици“ II, 2. 688—92 — само за половината негли отъ сбирката, понеже отбѣлѣзва (безъ означение на вѣкъ и редакция) едвамъ 62 рѫкописа; за „два прѣкрасни“ панегирика обѣщава да се повърне, ала не го извършва. Най-оправданъ поводъ имá за обнародване пъленъ каталогъ на рилската сбирка Неофитъ Рилски, когато състави „Описаніе болгарскаго священнаго монастыря Рылскаго“ (София, 1879); обаче при отбѣлѣзването и характеристиката на отдѣлни важни старописи той е стопилъ и пропусналъ описанието на цѣлата сбирка (ср. Сырку, спом. съч. стр. 05). Отъ тогава до най-ново врѣме славѣнскитѣ учени или се спираха само върху онова, що бѣ вече отбѣлѣзано за нѣкои екземплари отъ рилската сбирка или обнародвано изъ тѣхъ, или пъкъ си помагаха съсъ свои лично и намѣсто вземени бѣлѣжки (както е направилъ и Сырку, 04). Тепърва напослѣдъкъ посегнаха да запълнятъ обидната за насъ блѣзна професоритѣ отъ Висшето училище д-ръ Цоневъ и д-ръ Милетичъ. Като се запознали прѣзъ 1900. г. по единъ излетъ за студии съ рилската сбирка, първиятъ веднага съобщи свой списъкъ за нея въ „Български Прѣгледъ“ VI, 10. (1900, „Рѫкописната сбирка въ Рилския манастиръ“, 89—96), а вториятъ, откакъ я разгледалъ и втори пѫть прѣзъ 1901. г., състави и обнародва въ „Библиотека“ („приложение на Църковенъ вѣстникъ“), книжки IV., V. и VI. (година втора, София, 1902. стр. 141—72), кратъкъ описъ на „Славянскитѣ рѫкописи въ библиотеката на Рилския

Манастиръ“ — описъ „приржченъ... съ най-необходимитѣ за всѣкиго данни“ (143). Описътъ на г. Милетича е тъй да речемъ една глава отъ по-голѣмата му рилска работа въ сжщата „Библиотека“, която работа, разправяйки за „Рилския манастиръ“ (103—16), обнародва освѣнъ споменатия описъ още „Хрисовулътъ на царя Иоанъ Шишманъ“ (1378. 21. септември, 117—123) и „Най-старото житие на св. Ивана Рилски“ (124—40). Всичко това излѣзе и отдѣлно, като „Споменъ отъ Рилския манастиръ“, съ добавени 2 фотографски снимки отъ манастира (София, 1902. м. 8°. 72 стр.). Сжщата година, когато се запознали съ рилската сбирка професоритѣ Цоневъ и Милетичъ, прѣзъ лѣтото билъ натоваренъ отъ игумена архимандрита Иоаникия да я опише за самия манастиръ г. Евтимъ Спространовъ, когото по игуменова молба прѣпоржчилъ за тая цѣль българскиятъ синодъ. И отъ тая тъкмо работа излѣзе послѣдниятъ, най-пъленъ описъ на чутната стара сбирка, отпечатанъ едвамъ прѣзъ 1902., слѣдъ описа на г. Милетича, отъ чиито посочвания за вѣка на недатуванитѣ ржкописи е можалъ да се възползува.

При всичко че Рилскиятъ манастиръ притежавалъ нѣкакъвъ списъкъ на книгитѣ си, а тия носили какви-годѣ сигнатури (нумери), г. Спространовъ не намѣрилъ нито списъка пъленъ, нито книгитѣ въ редъ, нито пъкъ нумеритѣ по тѣхъ запазени. Затуй рѣшилъ да отбере славѣнскитѣ ржкописи и стари книги ведно, да ги пробере по съдържание, да имъ даде особно мѣсто въ манастирската библиотека, а по мѣстото да имъ постави и нови сигнатури. По такъвъ начинъ описътъ му означава книгитѣ, смѣстени всички въ дулапъ Л, съ брой на полицата отъ дулапа като числитель и брой на книгата отъ сжщата полица като знаменатель. Въ скоби до тия нови сигнатури той показва и нумеритѣ на книгитѣ по първоначалния манастирски списъкъ, съ които нумери сж били посочвани досега рилскитѣ ржкописи въ съчиненията на ученитѣ. У тия се знаеха и привождаха напримѣръ скжпоцѣннитѣ два „рилски панегирика“ подъ № № 61 и 62; у г. С. тѣ носятъ вече бѣлѣзи Л $^4/_8$, $^4/_5$, като е поставенъ само до първия бѣлѣгъ и стариятъ № 61, а № 62 е пропуснатъ, ако и да го виждаме още у г. Цонева (стр. 94). Щѣше да направи г. С. истинско улеснение на ученитѣ любители, ако бѣше съставилъ въ края на описа таблица за замѣната на старата нумерация съ новата, своята, както е съставилъ тамъ полезни таблици за вида, езика (редакцията) и вѣка на книгитѣ, па и показалецъ на срѣщанитѣ въ тѣхъ собствени имена, лични и мѣстни (126—36). А яко досадно е това, че е допусналъ и не отбѣлѣжилъ за поправка печатни грѣшки въ своитѣ сигнатури и въ посочванитѣ стари нумери на книгитѣ; напр. $^1/_{34}$ вмѣсто $^1/_{36}$ (стр. 28), $^3/_{25}$ вм. $^2/_{25}$ (45), $^1/_{27}$ вм. $^2/_{27}$ (48), 81 вм. 89 (13). Подобни и неоправени грѣшки въ старитѣ нумери срѣщаме и у г. Милетича: 31 вм. 37 (по описа на М. № 78), 16 вм. 62 (по М. № 9), 98 вм. 48 (по М. № 40), 71 вм. 75 (по М. № 22). Въ сравнение съ г. С. не намираме у г. М. старитѣ нумери 60, 13, 1 при новитѣ негови 34, 82, 102; а обратно липсуватъ у г. С. № № 9, 16, 7, 6 при неговитѣ сигнатури $^1/_{18}$, $^4/_5$, $^4/_{33}$, $^4/_{34}$. Редицата на сигнатуритѣ у С. се смущава отъ $^4/_{14}$ на стр. 57, за което се упжтва читательтъ на стр. 120.

Означението на вида на книгитѣ у С. и М. е намѣстѣ доста различно: № № 1 и 40 първиятъ означава като четвероевангелия ($^1/_5$ и $^1/_8$), а вториятъ като евангелия недѣлни (93 и 94); № 18 е по С. ($^1/_4$) „Тълкование на пророка Іова“ (срв. Григоровичъ, Очеркъ путешествія и пр.[2] 158), а по М. (47) „Тълкуване на Апокалипсиса“; № 24 по С. ($^2/_{20}$) е „Прологъ за цѣла година“, а по М. (76) „Миней за мѣсецъ септември“, при всичко че това е въ разногласие съ приведения у него насловъ на ржкописа „**прологъ събранїю святых въсего лѣта**“; прологътъ, бѣлѣзанъ у С. съсъ $^2/_{21}$, съсъ „жития на светци за първитѣ шесть мѣсеци на църковната година“, се опрѣдѣля отъ М. подъ № 72 като миней за мѣсецъ септември; № 37 **житїе и подвизи . . . ѡтца нашего савы, прьваго архїепкпа и оучителя срьбскаго** отъ Дометияна, посочено съгласно съ това означение у С. подъ $^2/_{24}$, стои у М. (78) като миней за януария, и още като продължение на другъ миней (77, старъ № 30), у С. подъ $^2/_{11}$. Вѣроятно това съвсѣмъ отлично означение на ржкописа у М. е заблудило г. С., за да забѣлѣжи на стр. 45: „Г. Милетичъ не спомина нищо за горния ржкописъ. Види се, не е билъ въ библиотеката, когато прѣглеждалъ ржкописитѣ“. А г-на М. сж заблудили първитѣ думи отъ наслова на паметника — **мца ге҃ дї: житїе и подвизи** . . . Че М. е прѣглеждалъ сжщия ржкописъ, който е описалъ С. подъ $^2/_{24}$, излиза и отъ обяснението на първия, че съ ржкописа старъ № 31 (погрѣшка вм. 37) е подвезанъ и другъ — **Блаженаго Өеодорита епископа тлъкованїе**“ — който по описа на С. е „**Блажена Өеѡрита єпкпа кѵрв: тлъкованїе пѣсни пѣснє. иже соу саломона . . .**“ По-вѣрно е означилъ М. подъ № 69 патерика на С. $^3/_1$, като е прѣписалъ наслова му **патерикъ алфавитиый или словеса исправленій преподобиых отецъ**. Нѣмаше причина да означава С. извѣстния „Рилски панегирикъ“ отъ 1483. № 62 (М. 9) съ името „Сборникъ отъ проповѣди и поучения“ ($^4/_5$). Отечникътъ № 56 (**ѡтьчники...**) у С. $^3/_5$ е показанъ у М. 42 като „жития на св. Мжченици“; а „Златоустъ (Маргаритъ)“ № 58 (М. 15) е оня, който е прѣваждалъ нашътъ киръ Диониси (С. $^3/_8$). Дамаскинътъ новобългарски № 60 (по С. $^4/_9$) е по М. 34 сборникъ отъ притчи Варлаамови, разни слова и пр., писанъ по западно нарѣчие; обаче изрази, както „**навучилися како да се биютъ**“, „**ѿколли вещъ неможиха да прійдатъ**“ (у С. стр. 114—5), възбуждатъ съмнѣние, да е паметникътъ отъ такова именно нарѣчие. Другъ дамаскинъ № 78 (по С. $^4/_{10}$) е у М. 5 „**слово изобразително же купно и повѣстително на божественное благовѣщеніе... и избранно ѿ различных писаніих, въ купѣ же и преложи се на общых езыкъ ѿ иже въ инокахъ мьншаго Дамаскина иподіакона и Студита, рекше тьщателя въ ученыи**“. Това е само първото слово отъ цѣлия паметникъ (съ 25 разни слова), което С. напразно не е означилъ като Дамаскиново и съсъ сжщитѣ думи, приведени у М. „Откжслеци отъ два разни сборника съ слова“ № 83, С. $^4/_{11}$, сж у М. 12 „Златоустъ“. У сжщия за дамаскина 6 се привожда изразъ „...ке търча да иде, але ке попита човѣци...“, та да се характеризува като писанъ по западно-българско нарѣчие; обаче тоя изразъ у С. $^4/_{12}$ гласи „...не тхрга докле не попыта человѣцы...“ и личи да е повече достовѣренъ, та като такъвъ и да не свѣдочи още за западно нарѣчие. Спроти размѣритѣ на своя описъ С. е казалъ много малко за „сборника отъ слова“ $^4/_{17}$, който у М. 32 („поучителни слова“) е миналъ по-добрѣ. Види се за

повече вѣсти за тая книга С. прави позивъ къмъ статията си въ министерския Сборникъ за н. у. и пр. XVIII. „Материяли за историята на Рилския манастиръ“. Тукъ наистина има доста изводи изъ книгата, дописана въ 1859. г. отъ автора си, свещеноинока рилски Агапия отъ село Рила (изводъ изъ авторовото „описаніе на живеніето ми“ 178—82, изводъ изъ неговото 18. слово и цѣлото 20., 182—94), и една бѣлѣжка за състава ѝ (195), ама пакъ не е описана тя както трѣба. Отъ съобщенитѣ изводи се види, какъ се изразява въ проповѣди духовникъ изъ западна България, който 20 години е прѣкаралъ по южнобългарски мѣста. При сбирката стихотворни молитви и др. $^4/_{20}$ (М. 45) не е споменалъ С., че молитвата на Димитрия Кантакузинъ (издадена май некритично въ министерския Сборникъ за н. у. и пр. XVIII. 74—98 отъ Д. Мариновъ) е къмъ света Богородица; а като прѣдполага да сѫ молитвитѣ въ стихове опити на Неофита Рилски, невѣрно поставя, да е писана книгата въ 18. вѣкъ (стр. 122). Само единъ дѣлъ отъ нея — прѣписка между братствата на Поляновранския и Нямцовския манастиръ — писана отъ друга рѫка, е датувана съ година отъ 18. в.; обаче Д. Мариновъ я смѣта въ тоя паметникъ за новъ прѣписъ (76). Нея тъкми г. С. да издаде нѣйдѣ. „Пасхалната рѫка“ $^4/_{23}$ (М. 52) С. обявява за „трудъ токо-рѣчи на отца Неофита“ (Рилски); съ нейното писмо той уприличава и писмото на „Славянската граматика“ $^4/_{24}$, за която М. 132 се пита, дали не е писана отъ Неофита Рилски. На рѫката на тогова приписва М. 128 „послѣдованіе малаго освященія воды“ („трѣбниче“ у С. $^4/_{28}$). А „житіе и жизнь... Іоанна пустынножителя Рылскаго“, което М. 48 прѣдполага да е писано отъ сѫщия Неофита, е по С. $^4/_{29}$ положително готвено отъ книголюбивия свещеноинокъ за печатъ. При описа му М. е изтъкналъ нѣкои особности, които нѣма у С. Сѫщото съглеждаме у М. и при Неофитова рѣчникъ „еллиногреческаго и славеноболгарскаго языка“ 138 (С. $^4/_{39}$): съдържа само буква А и се завършва съ Ἄωτος. По мнѣнието на М. това е начало или първъ опитъ отъ извѣстния българско-гръцки рѣчникъ на Неофита Рилски; обаче споредъ описанията, що притежаваме за тоя извѣстенъ рѣчникъ отъ В. Чолаковъ („Писмо за българскыя-тъ словарь О. Неофута Рилскаго“, Български книжици II, 3. 731—8 и „Нѣколико рѣчи изъ словарь-тъ О. Неофута“ вст. II, 3. 833; III, 1. 25—32, 67—73) и отъ д-ра К. Иречекъ („Словарьтъ на отца Неофита Рилскаго“, сПС. II. 131—7), е явно, че г. М. е прѣглеждалъ начални работи не за тоя „болгаро-греческый словарь“, но за другъ, по-вѣрно означенъ отъ г. С. — може би за оня, който е издалъ о. Неофитъ въ Цариградъ на 1852., когато билъ учитель по славѣнски езикъ въ гръцкото богословско училище на Халки. Рѫкописътъ на българо-гръцкия словарь Неофитовъ отколѣ вече лежи въ архивата на министерството на просвѣщението въ София. Доклѣ е билъ д-ръ Иречекъ въ това министерство, били сѫ дори прѣдвиждани въ държавния бюджетъ двѣ години редомъ по 5000 лева за фондъ, отъ който да се издаде словарьтъ съгласно съ официялния рапортъ на г. Иречека, вмѣстенъ въ споменатото му по-горѣ описание. Като имаме днесъ прѣдъ себе българския рѣчникъ на Н. Геровъ, който не е въ състояние да задоволи една правилна идея за такова дѣло и за който държавата е дала 35000 лева, ние още по-

радо се съгласяваме съ прѣдложеното отъ г. Иречека издание на Неофитова словарь, нежели съ раздумката на г. И. Шишмановъ, да не харчимъ за него напразно пари (Сборникъ за н. у. и пр. XI, 1. 694). Изданието на словаря ни става нужно вече и заради длъжния поменъ и оцѣнка на великия български педагогъ и книжовникъ, и заради историята на новобългарския книжовенъ езикъ.

Описътъ на г. С. изрежда 143 (въ прѣдговора ка́зани 136) славѣнски старописа и старопечата отъ библиотеката на Рилския манастиръ (между които сѣкамъ по погрѣшка сѫ се вмъкнали и грьцкитѣ книги $^4/_{18}$, № 174. $^4/_{19}$, $^4/_{26}$, $^4/_{27}$, $^4/_{38}$). У г. М. сѫ приведени 138 броя, заедно и съ Хрисовула Шишмановъ (който отъ С. не е сподобенъ съ особна сигнатура), ала безъ кореспонденцията на Неофита Рилски, обѣлѣжена у С. съсъ $^4/_{40}$. А г. Ц. наброява сѫщински старописи само 119. Не се намиратъ у М. книгитѣ отъ С. $^1/_{11}{}^a$, $^4/_{21}$, $^4/_{22}$, $^4/_{36}$, $^4/_{37}$; а нѣма у С. книгитѣ отъ М. 24, 85, 104 и 113. И у двамата пъкъ липсува „Рилскиятъ прѣписъ“ отъ Паисиевата славѣнобългарска история отъ 1771. г, който е прѣглеждалъ д-ръ К. Иречекъ (сПС. I. 48), който съмъ и азъ гледалъ вписанъ подъ № 91. въ описа на самата библиотека рилска (вж. Български Прѣгледъ III, 11. 147—50), ала който види се билъ вече чуждъ за Рилския манастиръ, когато сѫ описвали сбирката му М. и С. За добра честь въ описа на софийската синодална библиотека се привожда на стр. 223. една Паисиева история, прѣписъ отъ 1771. г. (224), доставена отъ Рилския манастиръ (228), и излиза, че тя е тъкмо нѣкогашниятъ неговъ № 91. (срв. „Трѣмъ на българската словесность“ I. 13). Отъ тоя прѣписъ може да излѣзе по́-близъкъ до автографа Паисиевъ оня, за който токо недавна стана извѣстно, че се намира въ Зографския манастиръ и показва годината (1745), кога отишълъ Паиси на Света-гора да се калугери („Прѣгледъ на славянскитѣ рѫкописи въ Зографския манастиръ“ 5, отъ А. П. Стоиловъ въ „Библиотека“ кн. VII—IX. 1903).

Както е описвалъ г. С. старописитѣ и старопечати на синодалната сбирка (материялъ, голѣмина, редакция, съставъ и съдържание, приписки), така е постѫпялъ и съ книгитѣ на рилската сбирка, съ едничката разлика, че тука винаги се грижи да отбѣлѣзва вѣка на рѫкописитѣ. При все че се е водилъ отъ тая страна по описа на г. М., пакъ има между него и тогова несъгласия: С. бива сѣкашъ по́-старъ за екземпляритѣ отъ XVIII. в. насамъ, а М. за екземпляритѣ отъ XVII. в. назадъ (срв. таблицитѣ на С. 127—8, М. 145). Несъгласията се умножаватъ, като се сравнява вѣкътъ на сѫщитѣ и по г. Цонева; а умножаватъ се тѣ и отъ страна на вѫтрѣшното описание на рѫкописитѣ, като се прѣгледатъ вѣститѣ за тия у Сырку отъ CLXXI до CCXXIII, — вѣсти пълни, вѣрни и критични. Между привожданитѣ у С. много наслови изъ рѫкописитѣ нѣкога липсуватъ, или не сѫ пълни такива, които има у М. и сѫ добри за характеристика на съдържанието; г. С. е при доста рѫкописи щетливо пропущалъ да посочва началото на отдѣлнитѣ имъ кѫсове. Срѣщу това пъкъ съобщеното у С. изглежда изобщо по́-вѣрно, отколкото у М. Любопитно е четението на една приписка въ „Златоуста“ № 26 (Сырку CCXII[1]): тамъ думитѣ пѡ҇ та҇ гаоріи҇ (С. $^4/_7$, стр. 103) г. Ц. чете попъ Тараурий

(№ 86, стр. 95), а М. поп Ставрiи, и нататъкъ тоя сѫщиятъ ѳ. ме. ѯ. кр. солнц. ѣ҃і. инд. ді вмѣсто ѳє҃ (сирѣчъ θεμέλιον). ѯ. крѫ҃ъ слнц ѣ҃і лу҃ ді.

Отъ старописитѣ на рилската сбирка само 3 сѫ писани на пергаменъ. Единъ отъ тѣхъ е царь Шишмановътъ *хрисовулъ* (у С. на стр. 125), около който се дигна напослѣдъкъ малко прѣпирня. По М. той е „дълъгъ около 1 метъръ и широкъ 40 см. Долу е виснатъ на копринена връвь позлатенъ печатъ съ ликътъ на царя Ивана Шишмана и на св. Ивана Рилски“ (стр. 146); по С. пъкъ „той *не прилича* на другитѣ рѫкописи, а прѣдставя по формата си нѣщо *особено*. Дълъгъ *1·60 м.*, а широкъ *30 см.*“ — което ще да е вѣрно, защото и Неофитъ Рилски го е мѣрилъ: „длъгъ два аршина и полъ и грехъ (терзиски), а широкъ три рупа и грехъ“ (Описанiе свящ. мон. Рыл., 94). Като е затворенъ въ особенъ дулапъ и задъ стъкло, хрисовулътъ „на чистъ бѣлъ пергаменъ“ (С. вст., М. 117) не ще е билъ пипанъ отъ двамата описвачи. Именно това обстоятелство и увѣрения на други лица сѫ дали смѣлость на С. Бобчевъ да каже, че г. М. се заблуждава за материяла на хрисовула, та повтаря прѣдишни за него мнѣния, когато хрисовулътъ е писанъ на бѣла книга (ПС. LXIII. 455). Обаче не много слѣдъ тая прѣсѫда г. Бобчевъ се повърна да я „обясни и допълни“ съ изявление, че г. М. е ималъ пълно право (вст. 626). Наистина такава прѣпирня около материяла на хрисовула въ днешно врѣме и комай прѣдъ прага на Рилския манастиръ е значенита. Намъ се струва, че можемъ да се облегнемъ възъ думитѣ на Неофита Рилски, който ще да е прѣфърлялъ прѣзъ рѫцѣ покрай другитѣ манастирски рѫкописи и Шишманова хрисовулъ и въ чието врѣме не ще да е стоялъ хрисовулътъ въ дулапъ и задъ стъкло: „той хрисовулъ — каже о. Неофитъ на посоченото вече мѣсто — е писанъ на мемвранѫ (кожанѫ хартiѭ).“ Пергаменовъ го смѣта и Сырку, който е провѣрявалъ по него изданията на текста му (CCLXIII—IV). Ама еднажъ сълнѣнието за пергамена на хрисовула възбудено, то трѣба да се пръсне съ непосрѣденъ огледъ на тоя паметникъ, което г. Бобчевъ не е направилъ. Въ Рилския манастиръ има и другъ единъ паметникъ — манастирски договоръ отъ 1466. г. (Неофитъ, Описание и пр. 126), не споменатъ ни у М., ни у С. — който се пази въ задънено крѫжило и задъ стъкло, та безъ да се побара не може да се познае, дали е писанъ на „пергаментова или обикновена дебела хартия“ (Сборникъ за н. у. и пр. XII. 621). Чуятъ се съмнѣния и за печата на Шишманова хрисовулъ, който по текста си е компилативенъ. Ние притежаваме вече описание на тоя печатъ (отъ В. Добруски въ Сборникъ за н. у. и пр. XVIII. 816—17), отъ който бѣше извадена прѣзъ 1840-тѣ години въ Одеса увеличена литографска картина на царя Иоанъ Шишманъ (срв. „Български книгописъ,“ I. бр. 64); обаче описанието е извършено безъ критика, па и самото изобразение на печата (по гипсова отливка отъ восъченъ оттискъ, а не по фотографска снимка, както казва М. 118) е излѣло съ грѣшки изподъ невѣщата рѫка на единъ гимназистъ (срв. стр. 814 зб.). У г-на Добруски нѣма дума и за дебелината на печата. Издаваниятъ вече нѣколко пѫти текстъ на хрисовула все е пропущалъ — споредъ г. М. — нѣкои малки неточности. Кои сѫ тѣ и какви, не се показва въ изданието най-ново отъ г. М.; а не може да се знае, до колко е точно и това самото, понеже нѣма фотографска снимка

отъ оригинала. М. обѣщава да направи това въ едно специално издание на български грамоти, дѣто завѣрно ще се види и нововрѣмската приписка отъ митрополита Серафима възъ хрисовула, за която споменува С.

По описитѣ на Рилската сбирка изобщо сѫ за отбѣлѣзване както мощни чърти отъ сръбско книжовно въздѣйствие върху българскитѣ писачи, така и широки дири отъ черковно-нравствено общуване между западни наши области и съсѣдни сръбски. Между 138 екземплара на сбирката, описани у М., тоя посочва отъ българска редакция (срѣднобългарски и новобългарски) само 25, а отъ сръбска 65, при 44 отъ руска (144). Сѫщото е показалъ и С., обаче съ разлика, че у него срѣднобългарскитѣ и новобългарски екземплари сѫ 34 срѣщу 36 отъ руска редакция (127). Българската редакция отстѫпя прѣдъ сръбската по вѣкове така (М. 145): XIII. в. 1 екземпларъ срѣднобългарски (у С. 2); XIV. в. 7 български срѣщу 1 сръбски; XV. в. 1 бълг. срѣщу 8 сръб.; XVI. в. 7 бълг. срѣщу 27 срб.; XVII. в. 25 сръбски; XVIII. в. 4 срб.; XIX. в. 9 по новобългарски езикъ и 4 по сръбски. Какъ се държи прѣзъ тия вѣкове въ рилската сбирка българската редакция отъ изводъ дотърновски и подиртърновски и какъ приима въ себе постъпенно чъртитѣ на сръбската редакция отъ наречения „ресавски“ изводъ, доклѣ се прѣвърне въ чиста сръбска, е забѣлѣжилъ върху пó-важнитѣ екземплари отъ сбирката П. Сырку въ споменатато негово съчинение. Това се извършва прѣзъ XV—XVII. в., прѣзъ което врѣме и Рилскиятъ манастиръ заедно съ други български западни и македонски земи спада за единъ доста дългъ периодъ въ землището на сръбския печки патриархатъ. И когато политическото и черковно положение на сърбитѣ отъ Балканския полуостровъ отъ края на XVII. в. насамъ все пó-вече се влошава, отъ тогава осѣтливо слабѣе и сръбската редакция въ книгитѣ на рилската сбирка: вмѣсто нея залавя мѣсто руската редакция (отъ XVIII. вѣкъ 18 екземплара, отъ XIX. в. 26), па се домогва до книжовна обработка и народниятъ български езикъ (9 екземплара отъ XIX. в. по М., а по С. 2 отъ XVIII. в. и 13 отъ XIX.). Единъ псалтиръ отъ срѣднобългарска редакция (№ 46, С. $^1/_2$ отъ 1650. г.) дошълъ въ Рила отъ сръбски земи (отъ Валево), а други стариписи отъ сръбска редакция сѫ писани въ сама Рила (панегирикътъ отъ 1483. г. С. $^4/_5$, негли и тропаритѣ № 57. С. $^1/_{18}$, апостолътъ отъ 1503. г. № 36. С. $^1/_{15}$). Дори и въ Ловечъ се държала сръбска редакция (трѣбникъ отъ 1686. С. $^2/_8$); а служили си съ книги отъ сѫщата и въ Сопотъ (отечникъ отъ XVI. в. № 56. С. $^8/_5$; думата ниташьки е вѣроятно криво четена отъ г. С. вмѣсто писахьги). Върху цѣнния панегирикъ на Владислава Граматикъ отъ 1479. г. отъ сръбска редакция (№ 61. С. $^4/_8$), повезанъ въ Самоковъ на 1634., има приписъ, какъ дохаждалъ въ Рила — въ „царската и патриарша обитель“ (вж. стр. 25) — на поклонение послѣдніи притакиж̃ великиеи ѿркви патріархіи срьскои арсеніе раковиж̃ ва лето г̃не а҂ѱке (1725) и подписалъ своерѹчно аз смѣнні Арсеній Пескій (стр. 112). И втори пѫть дохождалъ въ 1735. г. и приписалъ на сѫщото мѣсто своерѫчно сѫщиятъ архіеппъ пскы и васе србославено болгаро и васего Ілиріка Патріархъ смерѣніи Арсеніи четверти (113). Сръбскиятъ митрополитъ дабробоснскій прѣписалъ въ 1770. г. единъ пара-

кописъ за Ивана Рилски (№ 54. С. $^1/_{36}$) и го приложилъ за своя душа въ черквата на светеца (стр. 29; погрѣшно означава М. № 131 тоя ржкописъ отъ XIX. в.). Сжщиятъ дабробосански Серафимъ е прѣдалъ въ рилската обитель и отечника № 32 (С. $^3/_8$) съсъ свой записъ отъ 1790. г. Споредъ историческитѣ бѣлѣжки върху единъ възкресникъ (въ старата постница на Рилския манастиръ), печатанъ въ Москва на 1715. год., Серафимъ билъ на 1753. г. съ монашеско още име Серапионъ управитель на манастира, та въ 1757. се ржкоположилъ отъ патриарха Кирила въ архиерейство и поелъ Щипската епархия, а по-сетнѣ Босна, като митрополитъ Серафимъ (Сборникъ за н. у. и пр. XVIII. 173; сжщото и въ XII. 616, не толкова точно прѣдадено отъ Д. Илковъ и съ погрѣшно посочване, че е взето изъ панегирика отъ 1483.; вж. и Неофитъ, Описание и пр. 108). Самитѣ исторически бѣлѣжки водилъ до 1770. г. иеромонахътъ рилски Иеротей, братъ на Серафима дабробосански (у Илкова невѣрно добропосодски, 617). Не се види да е билъ тоя именно Серафимъ и оня босненски митрополитъ, който е направилъ споменатата приписка отъ 1834. г. възъ хрисовула Шишмановъ и построилъ въ Рила черквата „при Пчелино“ (срв. Сборникъ за н. у. и пр. XVIII. 184). Единъ монахъ Рилецъ пише въ края на житието на сръбския архиепископъ Сава отъ XVI. в. (№ 37. С. $^2/_{24}$), какъ ходилъ да цѣлува мощитѣ на сръбски светци въ Милешево, Студеница, Дечани, София, Фружка гора, Печъ, Крушедолъ (стр. 45).

Печкиятъ патриархатъ, който е свързувалъ черковно западни българи съсъ сърбитѣ, се разтури въ 1766. г. — „растрí се сер'пбскаѧ клíма, та се потъписа пóтъ василен°кого патрïáрха при султанъ мустафá й прï парïа°ха самуíла в'селе°каго“ (въ бѣлѣжкитѣ на Иеротея, 173). Лозáта или властьта (κλῆμα) на сръбската патриаршия минува у гърцитѣ, и самитѣ сърби започватъ въ по-голѣма мѣра да черпятъ черковнослужбени помагала изъ Русия. У насъ рускитѣ книги идатъ и прѣзъ Сърбия, и прѣзъ Влашко. Гъркъ монахъ Никифоръ написва въ Рила на 1768. г. малко трѣбниче по руска редакция (С. $^2/_4$); а българинътъ иеромонахъ Теофанъ отъ Калоферъ работи извънъ България надъ такива книги отъ XVIII—XIX. в. № 70. С. $^3/_{28}$ (Исакъ Сиринъ), № 68. $^3/_{26}$ (Размишления на св. Григория), та и $^3/_{25}$ (прикáзъ за св. Гора, заетъ изъ книгата „Рай“). Книгата „Цвѣтничокъ“ отъ руска редакция (С. $^3/_{24}$) е написана въ 1785. г. при обúте с҃то николаéкой ѕ҄тра́ской — по всичко вѣроятие нѣйдѣ къмъ прѣдѣлитѣ на Молдова и южна Русия. Скитъ „Борошани“ е показанъ въ сборника отъ разни съчинения и слова С. $^3/_{32}$. другадѣ личи Поляновранскиятъ манастиръ — въ пустыни лѣсовои надъ потокомъ Короною (С. $^4/_1$, срв. стр. 76, 121); а най-вече се бѣлѣжи Нямцовскиятъ (и Секулски), дѣто сж изработени екземпляритѣ № 97. С. $^3/_{16}$, $^3/_{17}$, $^3/_{20}$, $^3/_{29}$, № 77. С. $^3/_{30}$, $^4/_{15}$, па и $^3/_{15}$. Сборниче отъ молитви и др. съ рускославѣнски езикъ (С. $^1/_{41}$) е служило въ гра҃ селвѝ ова́, дѣто го подвезалъ въ 1826. г. Николай папа Недьовичъ. Тука името на Севлиево съ формата си „Селви-ова“ напомня „Карлж-ова“, прѣвърнато по българска народна етимология въ Карлово (Лѣтописъ на Бълг. книж. дружество I. 97). Обаче прѣди XVIII. в. отъ Молдова и Влашко идатъ

между насъ екземиляри още отъ срѣднобългарска редакция. Такива сж въ рилската сбирка двѣтѣ четвероевангелия С. $^{1}/_{11}$ (№ 242) и $^{1}/_{12}$. Първото е старопечатъ, за който бихъ казалъ, че е сжщиятъ оня, описанъ отъ Шафарика въ Geschichte des serbischen Schriftthums 1865. 256., изваденъ въ 1512. г. по заповѣдь на великия войвода угровлахийски и подунавски Іоанъ Басараба отъ иеромонаха Макария. У Калайдовича, Іоаннъ Ексархъ 112—3, е приведенъ насловътъ на това евангелие, за какъвто за жаль г. Спростановъ нищо не споменува въ своето описание. Другото четвероевангелие е старописъ, въ който първиятъ и послѣдниятъ листъ отъ всѣка тетрада (кватернионъ) сж пергаменови. Писано е отъ иеромонаха Макария въ 1529. г. въ Путна, по воля и съ иждивение на жупѫ̂ карвьской и паркалабъ (Burggrafepurkrabia?) сучавскій грдѣ, който го прѣдалъ въ съградената отъ него (а не отъ Макария, както разбира г. С.) църква сучавска св. Богородица. Може би редакцията и на това евангелие да е такава галицко-волинска (не „българска"), отъ каквато е споредъ А. Соболевски издаденото отъ Е. Калужняцки „Evangelium Putnanum" (Archiv für slav. Philol. XII. 289.). Отъ XVIII. в. насамъ идатъ на „общи езикъ", сирѣчъ народенъ, новобългарски (ако и съ примѣси черковнославѣнски) единъ маргаритъ (С. $^{3}/_{9}$) и три дамаскина (№ 60. С. $^{4}/_{9}$, $^{4}/_{12}$, $^{4}/_{13}$). Във втория отъ дамаскинитѣ има слово: „колко е нужно и колко е полезно проповѣданіето на-еѵггелското слово" (119). Съзнанието на тая нужда и полза е изкарало на свѣтъ новобългарската книжнина съ нейнитѣ мисли и за училищна просвѣта, къмъ която се стремятъ Софрони Врачански, Иоакимъ Кърчовски, Кирилъ Пѣйчиновичъ.

За отбѣлѣзване сж въ рилската сбирка нѣколко екземпляра откъмъ старината си и значението въ старата българска книжнина и откъмъ отношението си къмъ самия манастиръ Рилски. Книжовната дѣйность при царя Ивана Александъръ включва *Лѣствицата* на Иоана Схоластикъ № 44. С. $^{3}/_{11}$, писана въ 1364. г. отъ инока Теодосия въ мѣстностьта „Усте" при Търново. Отъ нея отлича С. друга, пакъ срѣднобългарска лѣствица, № 72. $^{3}/_{10}$ (вж. Сырку, Къ исторіи исправленія книгъ въ Богаріи I, 1. 473—4), като посочва едно начало (посланіе ѿ ѳца іѡанна игѹмена раиѳов...), приведено и у М. № 3 (стр. 147); обаче М. е записалъ подобно заглавие и изъ Лѣствицата № 44 (стр. 146), каквото С. не знае, та сме въ недоумѣние, дали нѣма у нѣкого отъ двоицата нѣкоя грѣшка. Съ приписъ отъ 1479. г. е срѣднобългарскиятъ хубавъ *Златоустъ* № 26, който С. и М. ($^{4}/_{7}$ и № 10) смѣтатъ отъ XV. в., а Сырку отъ XIV. Понеже приписътъ казва, че това е втори комать — сирѣчъ втора книга, що прилага на Рилския манастиръ попъ тахъ Гавриилъ, струва ми се яко вѣроятно, че първиятъ отъ тогова приложенъ на манастира „коматъ" ще да е била книгата пакъ отъ Златоустови слова *Андрианти* (№ 14. С. $^{3}/_{6}$), изписана 6 години по-рано (1473) въ подкрилието на Черна-гора отъ таха диякъ Владиславъ (стр. 56). Но тия означения книгата Андрианти (наречена така вѣроятно по словата, въ които става рѣчь ѡ прилоучшимсе бестанію низложеніи андріантѡ великаго ѳеѡдосіа и блгочьстиваго цра) е *трети* при извѣстнитѣ вече два голѣми и разкошни сборника (панегирика) на Владислава Гра-

матикъ. За писача на тоя сборникъ не е дозналъ нито Сырку, който и слѣдъ прѣгледа на рилската сбирка говори само за два труда Владиславови (срв. Очерки и пр. CLXII, CLXXXII), нито пъкъ М., който просто отбѣлѣзва ржкописа подъ свой № 14. и отъ XVI. в. Сборника си отъ 1473. г. Владиславъ прѣписалъ отъ другъ, намѣренъ у киръ Василия, митрополитъ Студенички, бивши екзархъ на Диоклития Хвостенска, а прѣведенъ за архидиякова му киръ Никита отъ инока Антония въ манастира Ватопедъ на св. Гора отъ гръцки езикъ на сръбски. Отъ другитѣ два извѣстни досега *сборника Владиславови* по-старията, отъ 1469. г., се намира въ библиотеката на югославянската академия въ Загребъ (вж. отъ М. Сперански „Загребскиятъ ржкописъ на Владислава Граматика“ въ Сборникъ за н. у. и пр. XVI—XVII. 325—38); а по-младиятъ, отъ 1479., краси рилската сбирка (№ 61. 4/8, М. № 8). По примѣра Владиславовъ написало и рилското братство съ пристоание на игумена си Теофана сборника глемыи панагѵрикъ (С. 4/8, М. № 9, стари № 62) отъ 1483. г., дѣто личатъ поне три ржцѣ и нѣщо по търновска редакция (Сырку, спом. съч. CLXXXIII). Владиславъ Граматикъ ще е билъ добрѣ знаенъ и таченъ въ Рилския манастиръ, та споменътъ за него прилелъ дори образа на прѣдание, както можемъ да заключаваме отъ забѣлѣжката 2. на Д. Иловъ въ Сборникъ з. н. у. и пр. XII. 615: монаситѣ рилци сочатъ една мѣстность „Църней-гора“ („Черней връхъ“ у Иречека, Пжтувания 652) възъ лѣвия брѣгъ на рѣката Рила, дѣто ужъ живѣлъ въ една постница Владиславъ — а това е тѣхна локализация на оная оная Черня-гора въ Комановско, въ подкрилието на която, въ мѣстностьта Жеглигово е поистина работилъ книжовно речениятъ Владиславъ.

Златоустътъ № 26 има подъ приписа на попа Гавриила единъ записъ отъ нѣкого *Йосифа Брадати*, който при игумена рилски Герасима прочелъ тоя ржкописъ. Вече Сырку забѣлѣжи въ Очерки и пр. CCXII[1], че записътъ има немаловажно значение за историята на българската литература, а Д. Мариновъ обнародва въ Сборникъ з. н. у. и пр. XVIII. 99—131 особна статия „Іеромонахъ Іосифъ Брадати (приносъ къмъ историята на българската литература)“. Въ що състои „немаловажното значение“ на тоя постникъ и иеремонахъ, Сырку не е показалъ, при все че е поменувалъ името му и въ други свои съчинения; не сж показвали нѣщо подобно ни Григоровичъ, ни Гилфердингъ, къмъ които се позива Мариновъ (100). Тепърва у тогова виждаме да се привождатъ извадки отъ 23 слова, дѣто да се покаже, какъ е поучавалъ и просвѣщавалъ по новобългарски езикъ постникътъ Йосифъ Брадати, за когото г. Мариновъ издиря, че е отъ Елена и живѣлъ между 1690—1750. г. Извадкитѣ сж амплификации на новобългарския проповѣдникъ въ слова, които сж повечето отъ Иоана Златоустъ, па се намиратъ и въ четения отъ Йосифа Брадати рилски Златоустъ № 26. Погрѣшно сочи г. Мариновъ годината на тоя прочитъ 1740. (стр. 101), когато тя явно е 1744. (все тамъ 172). Слѣдъ тая година ще е възникнала и редакцията на словата отъ Брадати, които съставятъ единъ сборникъ № 22 въ сбирката на Сръбската кралска академия. Сборникътъ е прѣписанъ отъ иеремонаха Романа въ Габрово на 1756. г., и то отъ другъ ржкописъ, за който Романъ каже, че го билъ „прѣвелъ и изписалъ отъ гръцки езикъ на

славѣнски постникътъ на Рилския манастиръ Йосифъ Брадати“ (А. Гильфердингъ, Собр. съч. I. 125; Сборникъ за н. у. и пр. XVIII. 128). Сырку вѣрва (Сборникъ статей по славяновѣдѣнію 1883. 362), че гръцкиятъ езикъ е обявенъ тукъ само за повишение на авторитета на съдържанието и че въ сжщность ржкописътъ на Брадати не е билъ прѣвежданъ, но съставенъ по славѣнски подложки. Така горѣ-долу се изказва и г. Мариновъ (104), ала иска да поддържа, че сборникътъ № 22 на сръбската академия включва въ себе покрай прѣписи на Романа още автографи на Брадати. Дори намира г. Мариновъ, че въ сборника се чредува писмо отъ три образеца, та и бѣлѣжи въ статията си, кой образецъ дѣ владѣе, ала нѣма приложени и факсимилета, за да се прѣцѣни неговото твърдене. А че Брадати е работилъ ржкописа си не прѣвеждайки отъ гръцки (поне не всичко, защото наистина е правилъ прѣводи), излиза и отъ вмѣстения у него текстъ на едно житие на Ивана Рилски, което се намира и въ ржкописитѣ на рилската сбирка № 47 отъ 1602. г. (С. $^1/_{22}$, М. № 58) и № 79 (дѣлъ отъ XIV. в.; С. $^1/_{26}$, М. № 120). Споредъ поученията и мислитѣ на Йосифа Брадати, каквито ги имаме въ сборника отъ 1756. г., и споредъ обиколкитѣ му по Българско той трѣба да се цѣни еднакво съ иеремонаха и таксидиотъ рилски Агапия, за когото споменахме вече по-горѣ (срв. Сборникъ за н. у. и пр. XVIII. 178), както и съсъ ония не малко прѣписувачи на ржкописи, особито на дамаскини, за които сжщо казахме по-горѣ, че съ новия български езикъ на вѣрско-поучната книга прочистиха пжтя за основание на книжнина съ новъ характеръ. Отъ тая страна изглежда май декламаторска оцѣнката на г. Маринова, че дѣйностьта на Йосифа Брадати въ негово врѣме напомня пресвитера Козма въ царь Петрово врѣме и патриарха Евтимия въ царь Шишманово (срв. вст. 102). Не се знае, какъ би повлияло върху всичко това, ако се намѣрѣше оная „друга книга“, дѣто Брадати „изобразилъ извѣстнейше“ прѣдимствата на вѣчното благо прѣдъ земната алчность (стр. 110). Изъ Златоуста, що е челъ Брадати, сж изрѣзани 13 листа, които С. прѣдполага да сж били завзети съсъ слова на патриарха Евтимия и на епископа Климента (стр. 103); нѣкой манастирецъ му разправялъ, че такива изрѣзки билъ правилъ покойниятъ Гилфердингъ (98), завѣрно когато на 1868. г. споходилъ съсъ сестра си Рилския манастиръ (вж. стр. 15).

Панегирицитѣ отъ 1479. (729 листа) и 1483. година (539 листа) сж помежду си свързани така, че вториятъ, като започва съсъ слово Златоустово въ началото на индикта (мѣсецъ септември) и върви съсъ слова и жития на божи угодници чакъ до първитѣ дни на февруария, въ края си съдържа една бѣлѣжка: **февруáріáже и прóчыя мцы ищи въ иный панигѵрікъ, иже єсть вещшій ѿ сегѡ, идѣже прѣложихъ и ѡглавленіе, написáхъ по áлфáвиту, и áще хóщеши ѡбрѣсти áѳанасіа или áнтѡніа, ищи на áзъ** и пр.; а съ тая забѣлѣжка писачътъ й — който и да бжде той — сочи несъмнѣнно къмъ първия панегирикъ, съ който наистина вториятъ се допълня (срв. и Сырку, Очерки и пр. СХС). При всичко че панегирикътъ отъ 1479. г. е описванъ и отъ П. Кулаковски (въ отчета му за научната обиколка прѣзъ лѣтото на 1899. г., вж. Варшавскія университетскія из-

вѣстія 1900. V. 22—37; ще да има нѣкаква грѣшка у г. Кулаковски съ „панегирика“ отъ 1509. отъ Мардария, който се билъ срѣщалъ съ панегирика отъ 1479., стр. 38), и отъ П. Сырку (въ Очерки и пр. CLXXIII—CLXXX), и сега отъ Е. Спростарновъ; ала у никого отъ тия описувачи не е изрично посочено онова „оглавление *по алфавиту*.“ Прѣко това взаимностьта между двата панегирика ще е била явна и за Неофита Рилски, който прави по полята имъ разни свои бѣлѣжки, та съ една срѣщу житието на св. Петка въ панегирика отъ 1483. г. упѫтва къмъ житието на прѣподобна Филотея въ панегирика отъ 1479. г. Отъ 111 кѫса въ тоя подирния 11 иматъ отношение къмъ насъ българитѣ (2 кѫса за Кирила и Методия, 2 за Ивана Рилски, 1 за Теодосия Търновски; 6 кѫса сѫ отъ патриарха Евтимия, 1 отъ Иоасафа Бдински и 1 отъ Димитра Кантакузинъ) и 2 къмъ сърбитѣ (1 кѫсъ отъ Григория Цамблакъ); а отъ 86 кѫса на другия панегирикъ се отнасятъ къмъ насъ 4 (1 отъ епископа Климентъ Охридски и 3 отъ патриарха Евтимия). Сырку забѣлѣзва, че въ тоя рѫкописъ прѣдпослѣдниятъ кѫсъ е сѫщото онова Евтимиево житие на света Петка, което се чете и пó-напрѣдъ като 21. кѫсъ; обаче отъ една бѣлѣжка срѣщу извѣстно мѣсто отъ тоя подирния (вж. у Сырку, Очерки и пр. CLXXXV) трѣба да се разбира, че кѫсътъ къмъ края на рѫкописа ще да съдържа нѣкои разлики. Описътъ на Спространова съвсѣмъ не сочи тоя кѫсъ, както и изобщо не е показалъ подобно на Сырку деисловията прѣдъ кѫсоветѣ отъ рѫкописа. Въ двата панегирика еднакво е вмѣстено Евтимиевото житие на Ивана Рилски съ добавката на Владислава Граматикъ, какъ се обновила Рилската обитель и били прѣнесени въ нея отъ Търново мощитѣ на светеца. За тоя прѣносъ говори въ панегирика отъ 1479. г. подъ 1. юлия и Димитъръ Кантакузинъ въ свое **ѡ житїи изложителное въ кратцѣ, съ похвалою малою** на Ивана Рилски. Изложението, писано съ риторски замахъ („**похвалы все изражалъ**“ каже Неофитъ Рилски, Служба съ житіемъ и пр., 1836. лст. Д҃), биде обнародувано отъ Д. Мариновъ (не безъ видни недогледности) въ Сборникъ за н. у. и пр. XVIII. 86—98. Прѣдъ самото изложение (стр. 74—86) г. Мариновъ подава бѣлѣжки за живота и книжовната дѣйность на Кантакузина, комуто е посветилъ нѣколко приказливи думи и съображения и Сырку въ Очерки и пр. CCII—CCXI. По заповѣдь на тоя именно Кантакузинъ, пославѣненъ племенитъ гръкъ, е написалъ Владиславъ Граматикъ „за борцитѣ за православната вѣра“ загребския панегирикъ (вж. Starine jugoslav. akad. I. 46). Гюро Даничичъ, който даде първи описъ на Владиславова панегирикъ отъ 1469. г. (тогава още частно притежание), изтъкна и самаго Кантакузина като авторъ на една „умилна молитва“ къмъ света Богородица, намѣрена въ единъ рѫкописъ № 25 на Сръбското учено дружество въ Бѣлградъ, а отъ Илариона Руварацъ показана и въ други три рѫкописа (Starine, I. 50). Молитвата е сѫщата оная, която отбѣлѣзахме пó-горѣ въ рѫкописа отъ рилската сбирка С. 4/20, отъ дѣто казахме, че е издадена недавна въ министерския Сборникъ отъ Д. Мариновъ. Края на молитвата издательтъ е дотъкмилъ по бѣлградския рѫкописъ. А като издава на сѫщото мѣсто пакъ така май некритично другото Кантакузиново съчинение, кѫсото житие на Ивана Рилски съ похвала, по панегирика отъ 1479. г., г. Мариновъ при-

вожда подъ чърта и бѣлѣжкитѣ отъ Неофита Рилски срѣщу текста на съчинението по полята на ръкописа. Неточни сѫ вѣститѣ на Д. Мариновъ за разнитѣ редакции на житието на светого Ивана (83—4), па и не той прьвъ открива редакцията отъ Кантакузина (вж. у Сырку въ Сборникъ статей и пр. 378; по него и Иречекъ, Пѫтувания по България, 634—5 въ зб.; Неофитъ Рилски прави изъ нея нѣколко позива и взима една похвала въ Служби и пр. д͡, ӥѕ, ӥи, ӥг—ӥе.) Ако Кантакузинъ говори за „срѣдьчьско" отечество на светеца, то е бѣлѣгъ у него за позиви най-вече върху разказитѣ, що се създали отъ врѣмето, кога е лежалъ св. Иванъ въ Срѣдецъ. Къмъ това врѣме тъкмо се отнасятъ и прѣданията, свързани съ манастиритѣ около София, Германски и Курилски, и двата посветени на Ивана Рилски (срв. „Курилскиятъ манастиръ св. Иванъ Рилски" въ ПС. LXII. 797—8; Иречекъ, Пѫтувания, 10). Отъ тая страна е сполучлива дѣлбата, която прави Сырку на разнитѣ редакции на житието на Ивана Рилски, като отлича една редакция софийска, най-стара, втора търновска, основана отъ патриарха Евтимия, и трета рилска, наставена главно върху втората. А у Кантакузина тъкмо срѣщаме едно обстоятелство, което се намира само въ каноничната софийска редакция (писана прѣди 1180. г.) отъ Георгия Скилица, както е забѣлѣзалъ това и Неофитъ Рилски (срв. Сборникъ за н. у. и пр. XVIII. 92; Служби и пр. г͡). По формата Тріновь за „Търновъ" въ житието отъ Кантакузина (писано между 1469—79) г. Иречекъ мислѣше, че то е било писано изпърво на гръцки; обаче сѫщата форма се повтаря нѣколко пѫти и у Владислава Граматикъ въ разказа му за прѣноса на мощитѣ Иоанови отъ Търново въ Рила (въ панегирика отъ 1479. г.). Всѣкакъ не е безъ значение, че Кантакузинъ бѣлѣжи р. Марица съ името Ибъръ, Ἥβρος (срв. у Иречека, Пѫтувания 115; 23—24). Д. Мариновъ обръща вниманието ни върху вѣстьта у Кантакузина, че Мохамедъ II. ималъ вмѣсто майка (а не за сѫща майка) жената султанъ Муратова Мара Бранковичъ (стр. 84 и 96). Велможното положение на благодѣтеля Владиславовъ, и въ область не далечна отъ Сѣръ, дѣто прѣкарвала султаница Мара, прави достовѣрна тая вѣсть на знатния съврѣменникъ. Положението му негли е диктувало и ония прѣхвални думи, съ които поменува султана завоевателъ на Цариградъ (95—6). Обаче не сѫ точни вѣститѣ на г. Маринова и за редакциитѣ на обновението на Рилския манастиръ и прѣноса въ него на Иоановитѣ мощи отъ Търново. Тритѣ обявени отъ Маринова редакции въ сѫщность нито сѫ толкова, нито стоятъ една спрѣмо друга, както ги поставя той. Съвсѣмъ кѫсо и текомъ говори за събитията Кантакузинъ — което е съгласно и съ характера на съчинението му; а говори авторътъ завѣрно подиръ съставянието на най-пълната, по-вече непосрѣдна, инди и първоначална редакция, която е отъ Владислава Граматикъ и се чете въ ръкописа отъ XVI. в. № 22 на бѣлградската Народна библиотека. Съмнѣнията на Даничича и на Ягича за авторството Владиславово могатъ да се смѣтатъ вече отстранени отъ Е. Калужняцки, който въ съчинението си „Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius," 1901. освѣтли и прочисти въпроситѣ, що досѣгатъ книжовната дѣйность на патриарха Евтимия, като издаде и всичкитѣ му

трудове, откакъ усоореди редакциитѣ имъ и избра най-първообразнитѣ; доводитѣ му въ полза на Владислава Граматикъ вж. на стр. LVII—LIX. Инаква е редакцията на разказа за обновението и прѣноса въвъ Владиславова панегирикъ отъ 1479. Двѣтѣ редакции сж издадени у Калужнияцки въ притурка I. къмъ Евтимиевитѣ съчинения; а г. Мариновъ ги е забъркалъ на стр. 85. въ една едничка редакция, която нарича първа. Споредъ него трета редакция той открилъ въ рилския ржкописъ № 96 (С. 1/27. М. № 41) — редакция съ подробности (изцѣление на единъ слѣпецъ въ Търново, срѣща на мощитѣ отъ боляри въ Никополъ), каквито нѣмало въ другитѣ редакции. Между туй тъкмо въ оная Владиславова, която и г. Мариновъ познава по изданието ѝ отъ Новаковича въ Гласник српског ученог друштва XXII, четеме сжщитѣ тия подробности. Ще рече откритието на г. Маринова състои само въ това, че ни упжтва още къмъ единъ ржкописъ, „Служби, канони и жития на св. Ив. Рилски“ (написанъ въ Рила отъ иеромонаха Теодосия по руска редакция въ 1809. г.; погрѣшно у Сырку, Очерки и пр. CCXXIII въ зб.), дѣто се съдържа извѣстната Владиславова добавка къмъ житието на Ивана Рилски отъ патриарха Евтимия. Като билъ намислилъ Д. Мариновъ да прѣдстави въ особната си статия за Димитра Кантакузинъ цѣлата му литературна дѣйность, за която прѣзъ половина вѣкъ отъ Даничича насамъ не било каже открито (и писано) нищо, освѣнъ умилната молитва къмъ света Богородица (вж. Сборникъ за н. у. и пр. XVIII. 76), и като е прѣдставилъ дори кжсото му житие на Ивана Рилски, г. Мариновъ несъглeдалъ, че вече Неофитъ Рилски, при когото е билъ въ 1864. год. ученикъ и послушникъ (вст. 103. зб. 5), е знаелъ въ 1836. г. и за друго творение на Кантакузина, останало неизвѣстно на статията за тогова отъ 1901. г., именно за „службата“ му на Ивана Рилски за 1. юлия, която въ краегранесие на първия канонъ издава автора си съ думитѣ „похвалю ти мѹже юа́нне власть димитрїй (вж. Службы и житїе, г^ь—д^а, кз^а—мк^ь; още пó-вече подкрѣпено въвъ 2. изд. отъ 1870. г. лст. мк^а; срв. Сырку въ Сборникъ статей и пр. 1883. 378).

Както и трѣбаше да се очаква, въ рилската сбирка сж спазени най-много екземплари, дѣто сж отдадени почитъ и похвала на живота и помена на основателя на Рилската обитель. То сж ржкописи, въ които покрай житието на Иоана Рилски и сждбинитѣ на мощитѣ му по нѣколко редакции се съдържатъ главно служби нему и канони за 1. юлия, день на тържеството за пристигането на мощитѣ изъ Търново въ обновения манастиръ, за 18. августа, день на смъртьта Иоанова, за 19. октомврия, день на черковния му поменъ („отчевъ день“), и параклиси (молебни канони) за четвъртъкъ, понеже тоя билъ седмичниятъ день, когато стигнали на 30. юния 1469. г. мощитѣ въ Рила. Ржкописътъ № 22 (С. 2/16) е *служебенъ миней* за октомври, между друго съсъ служба за прѣноса на Иоановитѣ мощи — є҆гда̀ прине́сенъ бы҃ въ срѣдьчьскый градъ ѿ ѹ҆чени́къ є҆гѡ̀. Кога е билъ прѣнесенъ светецътъ слѣдъ смъртьта си, която се полага въ 946. г., въ „срѣдецкия градъ“, не е извѣстно, при все че се казва да е станало това по поржка на царь Петра (до 967. г.) Слѣдъ тоя прѣносъ мощитѣ дълго лежали въ София до годината 1183., когато маджарскиятъ краль Бела III. нахлу тука противъ византийцитѣ и като побѣденъ плѣнъ

отнесе светеца въ 1184. г. във Остригомъ (или Гранъ) на Дунава въ Маджарско. Вече до туй врѣме ще е имало съставено *прологжно* (кратко) житие или *синаксаръ* на Ивана Рилски, па и служба нему, завѣрно отъ негови ученици или прѣемници, рилски монаси. Тоя синаксаръ се смѣта затуй за най-стара, *първична* и канонична редакция на житието Иоаново (Kalužniacki, Euthymius LI), и той е негли сжщиятъ, който се съдържа въ споменатия миней (отъ XVII. в. сръбска редакция). Не може да се опрѣдѣли по описа на С., какво е житието на Ивана Рилски въ *Пролога* $^2/_{21}$ (М. 72) отъ XVI. в. сръбска редакция; ала като се намира тамъ между двѣ жития отъ патриарха Евтимия — на света Петка и на Илариона Мегленски — твърдѣ е вѣроятно да е и то отъ сжщия патриархъ, ще рече отъ редакция по-късна. Ако е тоя прологъ оня, за който говори Сырку, CCXIX—XX, въ него се чете и четвърто съчинение отъ Евтимия, похвалата за *Иоана Поливотски*. При далечность отъ самитѣ ржкописи и невъзможность за провѣрка, едно съображение ни подрича, че най-старата, първичната редакция на житието ще да придружава може би обикновено ония служби Иоану, които сж назначени за деня на смъртьта му (18. VIII.), рѣдко и ония за „отчевъ день" (19. X.). Така въ отбѣлѣзания по-горѣ ржкописъ № 96, „*Служби*, канони и жития на св. Ив. Рилски", стои — по вѣститѣ на Сырку — подъ 18. августъ канонъ за успението на Иоана съ негово *житие* (първичното?), като има и за 19. октомври канонъ съсъ *сводно прологжно* житие (разбира се и по първичното!), а за 1. (не 12!) юли повратъ на мощитѣ съ разказъ за подновение на манастира (повратъ и разказъ, забѣлѣзани както видѣхме отъ Д. Мариновъ). Сжщиятъ съставъ показва и ржкописътъ № 69 отъ XVIII. в. (С. $^1/_{25}$, М. № 126), „*Служба* на св. Ив. Рилски за 18. августъ, 19. октомври и 1. юли", писанъ отъ монаха многогрѣшни Йосифъ (Сырку CCXII въ зб.). Единъ годишенъ *Прологъ* № 24 (С. $^2/_{20}$, М. № 76) показва подъ 18. августъ „кратко житие на светеца", което ще е отлично отъ онова пространно въ сжщия прологъ — завѣрно Евтимиево — дѣто се говори за плѣнението на мощитѣ въ Маджарско и поврата имъ пакъ въ София на 1187. г. и прѣноса отъ тамъ въ Търново на 1195. Тукъ стои и Евтимиевата *похвала за Михаила отъ Потука*. Какво именно е „краткото" житие въ тоя ржкописъ съ творения на патриарха Евтимия, мжчно е да се гатка, понеже сж извѣстни дори трояко „*скжсени*" редакции на житието, ала все отъ първата Евтимиева (Kalužniacki LX слѣд.), а не отъ най-старата, отъ първичната изобщо. Доклѣ още лежали Иоановитѣ мощи въ София прѣди маджарския плѣнъ, се явила край първичната редакция на житието и възъ нейна основа друга *стара* редакция, която се приписва на византийския сановникъ, негли и началникъ на „срѣдецкия градъ" въ царуването на Мануила Комненъ (1143—1180), Георги Скилица. Това сж двѣтѣ жития на Ивана Рилски, основани върху *най-стара канонична* легенда; обаче сжществува и трето житие, съставено пакъ до маджарския плѣнъ, ала възъ основа на легенда *неканонична*, апокрифна, инакъ наричана още *безименна*. Поводъ за Скилицовото житие дало цѣлебното чудо на Иоановитѣ мощи въ София надъ самаго Скилица и надъ царя му Мануила. Въ него формата „Грудасъ" негли за „Грждъ" възбужда у Иречека съмнѣние, да е било писано житието изпърво по

славѣнски (Пѫтувания, 634 въ зб.), както допуща Сырку (Сборникъ статей и пр. 360). По Голубински то е писано отъ цариградски гръкъ (Краткій очеркъ и пр. 662). Това житие намираме въ *Служебника* № 47 (С. $^1/_{27}$, М. № 58, писанъ по сръбска редакция отъ иеропапа Никифора въ 1602. г.), прѣдхождано отъ служба съ житие на Ивана Рилски за 19. октомври и още отъ житие и разказъ за прѣносъ на мощитѣ. Споредъ Сырку (Очерки, CCXVIII) житието при службата е *синаксаръ*, самата служба отлична отъ напечатаната у Неофита Рилски, второто житие пъкъ е апокрифната му редакция, дѣто сѫ само празна добавка отъ по-късно врѣме думитѣ „по прѣнесенїи мощем его“ (Сырку, Сборникъ статей и пр., 363). Откъмъ това съдържание на № 47 съ него има прилика рѫкописътъ № 79 („*Служба* на св. Іоана Рилски“, С. $^1/_{26}$, М. № 120), съставенъ отъ части по срѣднобългарска редакция отъ XV. в., сръбска отъ XVI. и по-нова отъ XVIII. в. Той обнима (срв. Сырку, Очерки CCXXI): канони на Ивана Рилски, *апокрифното* житие, житието отъ *Скилица*, послѣ пакъ канони на светеца, стихири нему на литии, служба за 19. октомври съ *кратко* житие на Ивана Рилски (споредъ Сырку основано върху всички вѣсти отъ разказитѣ на Евтимия патриархъ и Владислава Граматикъ), служба за 18. августъ, дѣто стои пакъ *кратко* житие (Сырку казва, че е по Скилица), и седилни на преподобния отецъ. Редакциитѣ на житието Иоаново до плѣна на мощитѣ му изъ София Сырку именува изобщо *софийска* редакция, най-стара отъ всички други; ала при това като отлича една софийска редакция апокрифна, а друга канонична, сѣкашъ не признава или недоста познава обстоятелството, че каноничната редакция не се прѣдставя едничко отъ Скилицовото житие, но и отъ онова кѫсо проложно житие, което ще е било съставено отъ рилски монаси за службата на Ивана Рилски, когато още лежалъ въ София, и което се срѣща въ пролози, минеи и други черковнослужебни сборници. Спрѣмо двѣтѣ тия канонични софийски жития стои апокрифното така, че угажда повече на прѣдания и прикази (по сѫждението на Сырку дори загатва и за богомилски наклонности) и се е употрѣбяло извънъ черквата. Апокрифното житие или безименната легенда за прѣвъ пѫть обнародва Гилфердингъ (Собраніе сочиненій, I. 125—31 въ зб.; съдържанието прѣдава Сырку въ Сборникъ статей и пр. 363—5) по рѫкописа на сръбското учено дружество отъ 1756. г., свързанъ съ името на Йосифа Брадати. Кога билъ въ Рила, г. Милетичъ се увѣрилъ (125), че текстътъ на житието отъ тоя рѫкописъ е билъ взетъ изъ споменатия по-горѣ рѫкописъ № 47. отъ 1602. г., а пъкъ въ тоя текстоветѣ на апокрифното житие и на Скилицовото ще да потичатъ изъ рѫкописа № 79, изъ неговата срѣднобългарска часть (129). Понеже тукъ намѣрилъ Милетичъ единъ по-старъ текстъ на безименната легенда, той го издаде въ споменатата „Библиотека“, притурка на „Църковенъ вѣстникъ“. Напразно не е успоредилъ г. М. своето издание поне съ Гилфердинговото, ако не по-добрѣ съ текста отъ рѫкописа № 47. У Гилфердинга, дѣто инакъ текстътъ е речи дословенъ съ изданения отъ М., има 6—7 реда, които липсуватъ у М., и не знаемъ значението на тая липса или вишекъ. Четири мѣста у М. сѫ запълнени съ точки, когато по Гилфердинга можеше да се избѣгне това, като се дотъкмятъ празнотитѣ съ докумен-

тирани думи; така „тѣм... цѣмь“ у М. би се оправило на „тѣмжде пжтищцѣмь“, „голжбь зла...сый“ на „голжбь златопрьсый“ и пр. Друга печалба би се добила напр. въ слѣдното: „пжтищ3 зѣло“ у М. като е нѣкакъ безъ добъръ смисълъ, прилѣга да е „пжтищце мало“ по Гилфердинга; така и „знаменіе. А се бѣ на памлт“ вмѣсто „знаменіе, а себѣ на памлт“, „видѣше бо ихъ“ вм. „вѣдѣше бо ихъ“, „що ще намъ здѣ“ вм. „що ще намъ сé“, „сътворйвъ пещере тои“ вм. „сътвори въ пещере той“, „насипа вь чашж злата“ вм. „насипавь чашж злата“, „лице чловѣче еи“ вм. „лице чловѣчее и“. Въ протива на Сырку (и на Иречека, Х. Поповъ, Калужняцки и съгласно съ Гилфердинга), г. Милетичъ не смѣта безименната легенда за апокрифна, по съображения, че тя стои редомъ съ каноничната Скилицова редакция и въ неапокрифни ржкописи и че изъ нея черпалъ патриархъ Евтими за своето канонично житие. Обаче въ подобни условия се намиратъ нѣкога творения, които сж положително апокрифни. Мѣрилото за безименната легенда е въ характера и тона на нейното съдържание. Любопитно е всѣкакъ, че патриархъ Евтими, като си служилъ вь своето житие Иоаново несъмнѣно и съ тая легенда, която тъкмо ще да сочи съ думитѣ си „нѣумѣло нѣкакъ и грубо списана“, избѣгвалъ именно тоя характеръ и тонъ. А важно е свръхъ това, че при никоя служба за Ивана Рилски не е поставена тая безименна легенда, но стоятъ все житията отъ други редакции, канонически. Не се тълкува правилно приписътъ на иеромонаха Романа, който се трудилъ надъ ржкописа отъ 1756. г., че ужъ билъ прѣписалъ самата безименна легенда „ради женьски и бабини враговыщини заради самовили и бродници да се чета на ползо женамь“ (Гилфердингъ, 125; Милетичъ 126). Тия думи се отнасятъ завѣрно — само къмъ 1—2 поучения токо прѣди приписа, въ които се ратува за цѣломждрието и противъ труфилото на жени и дѣвици, като се настоява дори във второто поучение, „да не ходите по самовили и по бродници и да не залагате, да не отваряте книги или на попа, или на хоца“ (Сборникъ з. н. у. и пр. XVIII. 127). Отъ неправилното тълкуване на Романова приписъ за Гилфердинга се образувало едно свидѣтелство, че безименната легенда не се смѣтала прилична за употрѣбение въ църква, и той намира обяснение на свидѣтелството въ това, че легендата („церковное сказаніе“) ще е била измѣстена изъ черквата, откакъ се появило житието на Ивана Рилски отъ Евтимия. Обаче до появата на Евтимиевото съчинение във втората половина на XIV. вѣкъ безименната легенда за рилския светецъ бѣ живѣла поне 2 вѣка, и все пакъ не се види по паметницитѣ, дà е служила въ черквата тя, а не най-старото проложно житие или редакцията на Скилица.

Съсъ житието на Ивана Рилски, списано отъ патриарха Евтимия, се полага основа на нова редакция, отъ Сырку наречена *търновска*. Споредъ основното издиряне на Калужняцки тая редакция се вѣсти въ паметницитѣ отъ една страна като *първична* Евтимиева, съ разказъ за прѣноса на светеца отъ София въ Търново и молитва въ края къмъ Иоана за царя Иванъ Шишманъ, отъ друга страна като *разширена* съ разказа на Владислава Граматикъ за обновението на Рилския манастиръ и прѣноса на светеца отъ Търново въ Рила, и отъ трета страна като *сжкесена*

отъ първичната Евтимиева (безъ молитвата въ края — *първа форма)*, или отъ тая, съсъ завършъкъ по нѣкоя пó-нова форма на най-старото проложно житие (— *втора форма)*, или пъкъ отъ това житие, съсъ завършъкъ по първичната Евтимиева редакция (— *трета форма;* Kałužniacki, Euthymius LI—LXV). Разширената редакция на житието отъ Евтимия и опрѣната върху нея похвала отъ Димитра Кантакузинъ сѫ споредъ Сырку жития отъ *рилска редакция*. Тѣ сѫ застѫпени въ двата рилски *панегирика*, отъ 1479. и 1483. г., дѣто житията се четатъ подъ 19. октомври. Въ панегирицитѣ нѣма нито житието отъ Скилица, нито безименната легенда. Като готвилъ да издаде службитѣ съ житието на светого Ивана, Неофитъ Рилски е ималъ подъ рѫка освѣнъ тия панегирици (знаятъ се по полята въ тѣхъ негови бѣлѣжки, една отъ 1830. г.) още и разнитѣ служебници отъ рилската сбирка, па и едно печатно издание (отъ 1771. г. въ Киевъ), приготвено въ видъ на скѫсена редакция отъ Евтимиевото житие на Ивана Рилски, втора форма, и придружено отъ служба на светеца. Възъ основа на текстоветѣ на житието – Евтимиевъ, Владиславовъ, Скилицовъ и Кантакузиновъ редактиралъ и напечаталъ житието Иоаново Неофитъ (*„сводна“* редакция) по новъ, черковнославѣнски езикъ. Текста на Скилица той безъ друго е взималъ за съвѣтъ по рѫкописитѣ № 47. и 79., ала избѣгвалъ да черпе и изъ безименната легенда въ сѫщитѣ рѫкописи, при всичко че е познавалъ и нея (вж. Службы и пр. ꙁ҃ и ꙁ҃). Евтимиевътъ текстъ е смѣстенъ у Неофита подиръ службата за 19. октомври (нееднаква въ познатитѣ нему рѫкописи съ киевската и минейна), като е дотъкменъ тамъ, дѣто се провѣстяватъ мощитѣ на покойния пустиножитель, съ нѣколко реда, подъ които може би да се криятъ разказанитѣ въ безименната легенда чудеса при откритието на мощитѣ и прѣноса имъ въ София. Слѣдъ малко текстътъ пакъ се допълня съ нѣколко реда, види се по Скилица, и послѣ къмъ края (съгласно съ разширената редакция) подмѣнява съврѣменностьта на Евтимия споредъ пó-късни (отъ Владиславово врѣме) обстоятелства; завръшната молитва къмъ Иоана се изпуща, за да се замѣсти съ друго похвално заключение. Втора служба у Неофита е за 1. юли, сподирена отъ Владиславова текстъ за прѣноса на Иоановитѣ мощи отъ Търново въ Рила. И въ него е правилъ Неофитъ измѣнения, като изпусналъ нѣколко послѣдни сѫждения за прѣдводача на пратенитѣ въ Търново монаси, свещеноинока Теофанъ, па изпусналъ и спомена за сборището въ Рила на отчевъ день, и цѣлото онова мѣсто, дѣто е разказанъ чудесниятъ устремъ на мощитѣ отъ моста надъ метоха къмъ манастира; срѣщу това въ края на текста издательтъ добавя завръшната молитва къмъ светеца отъ Евтимиевото житие по разширената, Владиславова редакция, като вписва между Владиславовитѣ „блъгаре же и сръблие“ още и „Росси,“ та сключва съ оня дѣлъ отъ похвалата на Кантакузина, който върви слѣдъ поврата на мощитѣ въ Рила до края, и то пакъ съ едно разпространение, взето незная отъ дѣ. По реда си би трѣбало да дойде у Неофита на трето мѣсто служба за 18. августъ (негли и съ кратко, проложно житие); вмѣсто нея той дава само *параклиса* или *„канонъ* молебный“ (назначенъ за всѣки четвъртъкъ отъ седмицата и за разни богомолски случаи). Възможно е, да е взелъ тоя параклисъ изъ рѫкописа

№ 80 (С. $^1/_{28}$, М. № 121), *„Канони* на св. Ив. Рилски,“ отъ XVIII. в., руска редакция. Такива *канони* (и съ „чинъ,“ какъ да се пѣе параклисътъ, съдържатъ и ржкописитѣ № 8 (С. $^1/_{29}$, М. № 129, Сырку CCXXII) отъ 1656. г., № 94 (С. $^1/_{31}$, М. № 123), С. $^1/_{80}$ (М. № 122), наравно съ *„Молебника“* № 54 (С. $^1/_{86}$, М. № 131), дѣто има и тропари за поврата на моцитѣ. Нѣмаме доста подробности за ржкописа *„Житие и служби* на св. И. Рилски“ (С. $^4/_{29}$, М. № 43), който Неофитъ готвилъ за печатъ, та да кажемъ дали съобщаванитѣ за него вѣсти у Милетича не сочатъ къмъ нѣщо вече издадено. Въ срѣднобългарското евангелие № 1 (С. $^1/_5$, М. № 93) отъ XVI. в. — единъ разкошно писанъ и съ позлатена обкова подвезанъ паметникъ, който се пази въ особенъ дулапъ заедно съ други старини — имаме на обковата образа на светого Ивана Рилски между двама чутни негови ученици, Иоакимъ Осоговски и Прохоръ Пшински, и 12-тѣ апостола. Това е извѣстното *Крупничко* евангелие (вж. Неофитъ, Описаніе и пр., 101), приложено на Рилския манастиръ отъ митрополита на Крупникъ киръ Иоасафъ, прѣемникъ на прѣстола на оня епископъ, чиито чеда обновиха при султана Мохамеда II. запустѣлия манастиръ въ Рила.

Рилската сбирка е цѣнна за насъ особно по това, че пази въ ржкописитѣ си творения, съ които сж свързани имената на българскитѣ книжовници отъ послѣдното царство и на нѣкои тѣхни продължатели. Въ нея нѣма трудове на пó-стари книжовници, освѣнъ на Климента Охридски; а чудно е, че липсува съвсѣмъ прѣдходникътъ Владиславовъ, Константинъ Костенечки. *„Законникътъ“* отъ XVII. в. № 20 (С. $^1/_{19}$, М. № 39; *синтагма* на Матея Властарь, Сырку CCXIX) съдържа между друго: една забѣлѣжка за богомилството, която отпраща читателя за пó-вече вѣсти къмъ друга „книга,“ бѣлѣжка за независната българска архиепископия Охридска и единъ списъкъ на чиновно-сждни термини, „латынискые рѣчи,“ прѣведени пó-вече или пó-малко вѣрно на славѣнски. Други исторически вѣсти въ текстове и приписи намираме: въ *пролога* № 16 (С. $^2/_{19}$, М. № 76) за прѣноса на мощитѣ на Илариона Мегленски въ Търново (въ житие на светеца, което ще да се отлича отъ знайната редакция Евтимиева), за българската побѣда надъ грьцкия царь Никифоръ, приписи за селба на охриждани въ 1467. г. и за битка между турски аги при Дупница въ 1805. г.; въ *пролога* № 24 споменъ за българитѣ, паднали въ биткитѣ съ царя Никифора; въ *житието* на св. Сава сръбски описание на срѣщата въ Търново на Владислава съ царя Асѣня; въ *патерика* № 4 (С. $^2/_{25}$, М. № 60) приписъ за „изтезание“ на Рилския манастиръ отъ вселенския патриархъ въ 1798.; въ *шестоднева* № 13 (С. $^4/_{14}$, М. № 4) приписъ за „турско смущение“ отъ Али Патронъ въ Цариградъ въ 1730. г. и отъ Османъ Пазвантъ отъ Видинъ въ 1797. г.; въ *сборника* № 35 (С. $^4/_3$, М. № 11) приписъ за размирица между турчина и москова въ 1791. г.; въ *панегирика* отъ 1483. г. приписъ на поклонникъ, който въ 1734. г. дохаждалъ въ Рила да цѣлува моцитѣ на св. Ивана, що билъ здѣ изволилъ почивати, и назирати своа люди болгарскій блговѣрній наро҇, и избавлати ѿ различны искушеній и насилій ѿ бѣсовъ и невѣрногω агарянскогω народа; въ *панегирика* отъ 1479. г. приписи за размирица между

агаряни и москова въ 1768. г. и за дълготрайнитѣ битки на Ивана Шишманъ, който паднaлъ въ Самоковъ, съ турцитѣ, които въ 1430. г. обладавали цѣла България. Нѣколко приписа говорятъ за разнитѣ плѣнове и пожари на Рилския манастиръ прѣзъ XVIII. и XIX. в. Добрѣ струвалъ г. Спространовъ, да вмѣсти въ описа си всички приписи изобщо, понеже по тѣхъ могатъ да се изкаратъ много фактове изъ старината.[1])

---

[1]) *Забѣлѣжка.* За да улесня диренето на ръкописитѣ отъ рилската сбирка, бѣлѣзани досега по старата имъ нумерация, въ новия описъ на г. Спространова и въ списъка на г. Милетича, прибавямъ тукъ слѣдната таблица:

стара нумерация		*у Спространова*		*у Милетича*
1	—	$^{1}/_{5}$	—	93
1	—	$^{2}/_{17}$	—	102 (нѣма старъ №)
1	—	$^{4}/_{4}$	—	17
2	—	$^{1}/_{14}$	—	95
2	—	$^{2}/_{21}$	—	101
3	—	$^{1}/_{3}$	—	99
3 (Сырку, Очерки... CCXIX)		$^{3}/_{21}$	—	72
4	-	$^{1}/_{1}$	—	125
4	—	$^{3}/_{23}$	—	60 (нѣма старъ №)
5	—	$^{1}/_{6}$	—	96
5	—	$^{4}/_{25}$	(нѣма старъ №)	134
6	—	$^{3}/_{19}$	—	84
6	—	$^{4}/_{24}$	(нѣма старъ №)	135
6*	—	$^{3}/_{26}$	—	68
7	—	$^{1}/_{7}$	—	92
7	—	$^{4}/_{23}$	(нѣма старъ №)	137
8	—	$^{1}/_{29}$	—	129
9	—	$^{1}/_{13}$	(нѣма старъ №)	87
11	—	$^{2}/_{6}$	—	114
12	—	$^{3}/_{5}$	—	117
13	—	$^{3}/_{13}$	—	82 (нѣма старъ №)
13	—	$^{4}/_{14}$	—	4
14	—	$^{3}/_{6}$	—	14
15	—	$^{3}/_{13}$	—	73
15' (Сырку, Очерки... CCXVII')		—	—	85
16	—	$^{3}/_{19}$	—	71
17	—	$^{1}/_{16}$	—	38
18	—	$^{1}/_{4}$	-	47
19	—	$^{2}/_{13}$	—	20
20	—	$^{1}/_{19}$	—	39
21	—	$^{4}/_{6}$	—	28
22	—	$^{3}/_{16}$	—	81
23	—	$^{3}/_{13}$	—	80
24	—	$^{2}/_{20}$	—	76
25	-	$^{3}/_{7}$	—	115
26	—	$^{4}/_{7}$	—	10
27	—	$^{3}/_{8}$	—	74
28	—	$^{3}/_{9}$	—	66
29	—	$^{3}/_{7}$	—	18
30	—	$^{3}/_{11}$	—	77
31	—	$^{3}/_{17}$	—	83
32	—	$^{3}/_{8}$	.	64
33	—	$^{3}/_{14}$	—	70
34	—	$^{3}/_{14}$	—	35
35	-	$^{4}/_{3}$	—	11
36	—	$^{1}/_{15}$	—	97

стара нумерация		*у Опространова*		*у Миленича*
37	—	2/34	—	78 (старъ № 31!)
38	—	2/32	—	65
39	—	4/9	—	13
40	—	1/8	—	94
40	—	1/40	—	127
41	—	3/15	—	75
42	—	1/43	—	105
43	—	2/33	—	61
44	—	3/11	—	2
45	—	3/19	—	21
46	—	1/8	—	98
47	—	1/33	—	58
48	—	1/30	—	40 (старъ № 98!)
49	—	1/24	—	86
50	—	1/9	—	89
51	—	2/1	—	108
52	—	3/4	—	67
54	—	1/34	—	131
56	—	3/5	—	42
57	—	1/16	—	124
58	—	3/5	—	15
59	—	1/34	—	116
60	—	4/9	—	84 (нѣма старъ №)
61	—	4/8	—	8
62	—	4/5	(нѣма старъ №)	9 (старъ № 1ᵇ!)
65	—	2/8	—	106
66	—	3/32	—	26
67	—	1/33	—	100
68	—	3/26	—	56
69	—	1/35	—	126
70	—	3/23	—	27
71	—	2/27	—	62
72	—	3/10	—	3
73	—	3/37	—	50
75	—	3/31	—	22 (старъ № 71!)
75	—	—	—	24
76	—	2/38	—	63
77	—	3/30	—	29
78	—	4/10		5
79	—	1/36	—	120
80	—	1/25	—	121
81	—	1/37	—	111
82	—	1/38	—	119
83	—	4/11	—	12
89	—	1/10	(старъ № 81!)	91
90	—	2/9	—	79
92	-	1/33	—	112
94	—	1/31	—	123
95	—	1/32	—	118
96	—	1/27	—	41
97	—	3/16	—	30
134	—	1/39	—	130
142	—	1/11	(старъ № 242?)	90
174 (гръцка)	—	4/19	—	—
320	—	3/19	—	25 (нѣма старъ №)

Нѣматъ стара нумерация:

у Спр.		у Мил.	у Спр.		у Мил.	у Спр.		у Мил.
1/11 *	—	—	3/31	—	19	4/26	(гръцка)	—
1/12	--	88	3/32	—	49	4/27	(гръцка)	—
1/20	—	122	3/33	---	54	4/28	—	128
1/23	—	103	4/1	—	48	4/29	—	43
2/3	—	107	4/12	—	6	4/30	—	136
1/41	—	110	4/13	--	7	4/31	—	37
2/4	—	109	4/15	—	53	4/32	—	—
2/1	—	69	4/16	—	33	4/36	--	—
2/9	–	16	4/17	—	32	4/37	—	--
2/15	—	57	4/18	(гръцка)	—	4/38	(гръцка)	–
2/17	—	55	4/20	—	45	4/39	—	138
2/18	—	31	4/21	—	—	4/40	(кореспонденция Неофитова, повече гръцка)	—
3/20	—	14	4/22	—	183	Хрисовулъ Шишмановъ	—	1
3/25	—	36	4/23	--	52			
3/28	—	51	4/24	–	132			
3/29	—	46	4/25	—	59			

1. III. 1902.

А. Теодоровъ.

ГЕОЛОГИЧ…

МѢСТНОСТЬТА ОКОЛО С…

отъ Д-ръ …

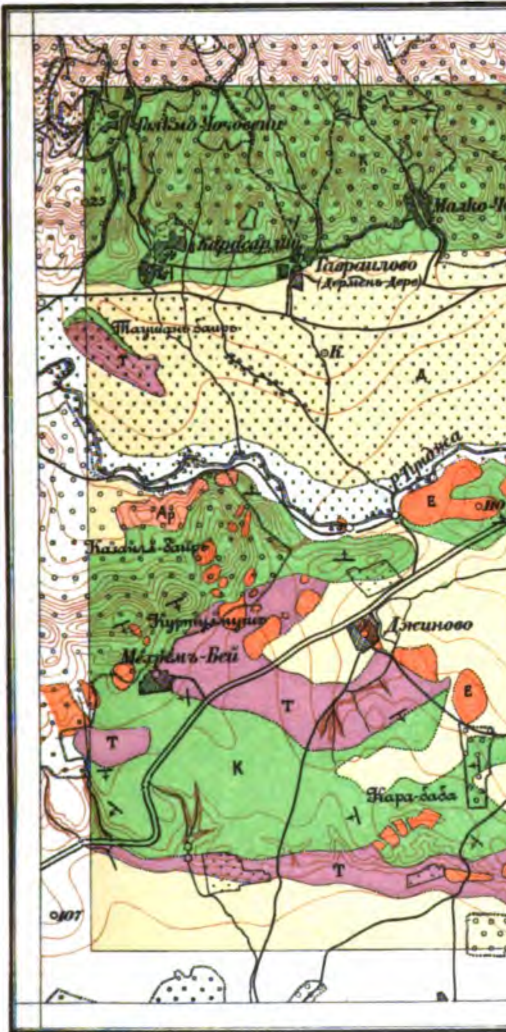

Картографически Институтъ, София.

Мѣрка

А	*Рецентенъ аллувий*
Д	*Дилувиаленъ и аллуви…*
	Горнокредни преимущес…
К	*Горнокредни варовици. …*
Ар	*Архаиченъ гранитъ и г…*
Е	*Младоеруптивни скали…*

По историята на нашата граматическа терминология.

Отъ М. Ивановъ.

(Продължение).

Врѣме и видъ на глаголитѣ.

Що се касае до врѣмената на глагола, ще забѣлѣжимъ, че въ диялектиката на философитѣ даже нѣмало мѣсто за тѣхъ. Стоицитѣ употрѣбявали четири врѣмена: сегашно врѣме, което тѣ наричали *ἐνεστῶτα παρατατικόν* (sc. *χρόνον*), минало несвършено, наречено *παρῳχημένον παρατατικόν*, минало свършено — *ἐνεστῶτα συντελικόν* и отдавна минало — *παρῳχημένον συντελικόν*. Покрай *συντελικόν* употрѣбявали и *τέλειον* и покрай *παρατατικόν* — и *ἀτελῆ*. Граматицитѣ различавали три главни врѣмена, нѣкои отъ които имали и свои подраздѣления. Така напр. Дионисий Тракийски казва: Χρόνοι τρεῖς· ἐνεστώς, παρεληλυθώς, μέλλων. Τούτων ὁ παρεληλυθὼς ἔχει διαφορὰς τέσσαρας· παρατατικόν, παρακείμενον, ὑπερσυντελικόν, ἀόριστον (Врѣмена сѫ три: сегашно, минало и бѫдеще. Отъ тѣзи миналото има четири разлики: (минало) несвършено, (минало) свършено, отдавна минало и (минало) неопрѣдѣлено.

Аполоний знаялъ разликата въ траянето, *παράτασις*, и свършеностьта на дѣйствието, *συντέλεια*. Обаче тукъ той правилъ грѣшка, дѣто отнасялъ трайностьта не само до дѣйствието, но и до врѣмената. Това смѣсване „видъ на глагола“ съ „врѣме на глагола“ е причинило, както ще видимъ по-послѣ, твърдѣ голѣма бъркотия и въ славянскитѣ граматики при опрѣдѣляне числото на врѣмената въ спрежението. Както се вижда отъ казаното до тука, граматицитѣ съвсѣмъ не сподѣляли възгледа на стоицитѣ по отношение на врѣмената. А така било и по отношение на вида.

Въ черковнославянския езикъ за пръвъ пжть срѣщаме „врѣме“ като свойство или отношение на глагола — „послѣдующа рѣчи“, въ статията „за осемтѣ части на рѣчьта“. Относително дѣлението на глаголнитѣ врѣмена статията прѣдава теорията на Дионисия и на другитѣ граматици:

Раздѣляеть же се врѣме се на троѥ· вь прѣдьбывшеѥ. вь настоѥще, вь боудоущее. и пакы дѣлить се прѣдьбывшее въ четыри· вь протеженое, вь непрѣдѣлноѥ, вь надьпрѣдѣлюемоѥ, вь прѣдьлежимоѥ· настоѥщеѥ же недѣлимо ѥсть. боудоущеѥ же въ двое дѣлить се· вь помалѣ бывающеѥ и вь боудоущее. Редътъ, въ който се изброяватъ врѣмената, както се вижда, не е сжщиятъ, както у Дионисия.

Отъ паралелитѣ, които привежда проф. Ягичъ изъ Херовоска на стр. 356. за бждещето врѣме, се вижда, че подраздѣлянето на туй врѣме въ „помалѣ бывающее“ и въ „боудоущее“ е станало пакъ подъ влиянието и въ духа на гръцката граматика. Интересно е, че нашата статия дава и дефиниция на „врѣме“, каквато още нѣма въ граматиката на Дионисия Тракийски:

„Врѣме же ѥсть сьпротезаемо мира сьставлѥніе вь немже всако мѣрить се движеніе, ли звѣздь, ли животь, ли что таковыхь. ѡтьсоудоу и дѣиства рѣчи и страсти рѣчи и посрѣднѥѥ дѣйства и страсти рѣчи вь врѣменѣ бываемые врѣмена глаголють се“. Това опрѣдѣление, казва проф. Ягичъ, напомня дефиницията на Мосхопула, и ако би било възможно сь точность да се каже, кой пръвъ е опрѣдѣлилъ понятието за врѣме съ думитѣ: τὸ συμπαρεκτεινόμενον τῇ συστάσει τοῦ κόσμου διαστήμα, които се срѣщатъ въ еротиматитѣ отъ Мосхопула, то бихме били въ състояние да кажемъ, отъ кое врѣме по-рано не е могла да се появи нашата статия. За съжаление, прибавя той, не се знае, кога е живѣлъ Мосхопулъ, или дори да приемемъ за вѣрно, че е живѣлъ въ първата половина на XIV. в., както прѣдполага Uhlig, тукъ още изниква въпросъ, не е ли нашълъ Мосхопулъ своята дефиниция на „врѣмето“ вече въ по-стари еротимата. (Вж. Ягичъ. „Изслѣдованія“ 356.).

За врѣмена на глагола се споменува мимоходомъ и по-прѣди въ нашата статия, дѣто се говори за залозитѣ: Матьѳеи благовѣствоваше. и се ѩви дѣиство мимошьдшаго врѣмене. егда же ли глаголеть· Петрь оучить, Павль посилаеть, Матьѳеи благовѣствоуеть, се ѩви дѣиство настоещаго врѣмене. егда же ли глаголеть· тіи

вамь боудоуть соудїе, ли ти вамь соудеть, ꙗви дѣиство боудоущаго врѣмене.

Както се вижда отъ приведенитѣ откѫслеци, терминологията не е издържана: единъ пѫть е употрѣбено „мимошьдьшее“ (врѣме), другъ пѫть — „прѣдьбывшее“. Това колебание се прѣдава и на по-пошириитѣ статии, които сѫ прѣправки или прѣработки на тази. Така напр. въ написаната въ форма на еротимата статия, напечатена отъ Ягичъ подъ № 24. въ „Изслѣдованія“, четемъ:

„Что сѹть времена; ѿ. времѧ дѣлитсѧ на трое· в *прежебывшее,* в настоѧщее, в бѹдѹщее. паки *момошедше* в четыре· протѧже́ное, в непредѣлное, в пре҆дѣемое, в пре҃лежимое. настоѧщее недѣлимо есть. бѹдѹщее же в двое дѣлитсѧ· в помалѹ бывающее и в бѹдѹщее“.

Въ рѫкописи отъ латински източникъ (Донатусъ и пр.) вмѣсто „будущее“ (врѣме) четемъ „грѧдущее“; за миналитѣ врѣмена пъкъ се срѣщатъ термини, които сѫ по-близки до нашитѣ сегашни названия на тия врѣмена. Така напр. въ единъ отъ тия рѫкописи, напечатенъ на стр. 842 въ „Изслѣдованія“, четемъ:

„времена словные колицы сѹть; ѿ. три. в҃. кои; ѿ. настоꙗщие, ꙗко. чтѹ. минѹвше°, ꙗко. что҃. грꙗдѹщие, ꙗко· почтѹ. в҃. колицы сѹть времена во оуклонениї словном; ѿ. пѧ҃. в҃. кои; ѿ. настоꙗщее, ꙗко· чтѹ. *минѹвшее несовершеное,* ꙗко. почто҃. *минѹвшее совершеное·* ꙗко· почто҃. *минѹвшее пресовершеное,* ꙗко· чита҃· грѧдѹщее, ꙗко, по҃тѹ“. Въ сѫщата статия по-нататъкъ на стр. 853. четемъ:

„Сѹть времена къ словѹ пристоꙗщіе пѧть. сирѣчь· настоꙗщие и минѹвшее несовершенное и минѹвшее совершенное и минѹвшее пресве҃шено° и грѧдѹщее, сирѣчь бѹдѹщее, еже има҃ приити“.

Не е трудно да се угади, че названията на миналитѣ врѣмена тука, а именно *минувше несовершено, минувше совершено и минувше прѣсовершено* прѣдставятъ прѣводъ на латинскитѣ imperfectum, perfectum и plusquamperfectum, което е твърдѣ естествено, понеже статията е отъ латински източникъ и се занимава и съ латинската граматика.

Нѣкои отъ терминитѣ за врѣмената изъ статията „за осемтѣ части на рѣчьта“ прѣминали и въ граматиката на Смотрицки, дѣто, споредъ Вейсмана, се привеждатъ 6 врѣмена: настоящее, преходящее, прешедшее, мимошедшее, непредѣльное и будуще, които термини, както видѣхме, прѣдставятъ прѣводъ, макаръ и не съвсѣмъ

дословенъ, на терминитѣ изъ гръцката граматика. Сравнително съ статията за осемьтѣ части на рѣчьта нови термини у Смотрицки сѫ само *преходящее* и *прешедшее,* а отъ друга страна липсватъ нѣкои названия, които се срѣщатъ въ тая статия. Освѣнъ това подъ „мимошьдьше" въ статията за осемьтѣ части на рѣчьта, както се вижда отъ примѣритѣ, се разбира днешното „минало несвършено" (врѣме) или imperfectum, когато споредъ Вейсмана, „мимошедшее" у Смотрицки означава „отдавна минало" или plusquamperfectum. Сѫщата терминология, казва Вейсманъ, се срѣща и въ граматиката на Копіевичъ, издадена въ 1706. г.; изпуснато е само така нареченото „непрѣдѣлно врѣме" — това е гръцкиятъ аористъ.

У Ломоносова се привеждатъ 10 врѣмена: 8 отъ проститѣ глаголи и 2 отъ сложнитѣ: 1. настоящее, 2. прошедшее неопредѣленное (писалъ), 3. прошедшее однократное (тряхнулъ), 4. первое давнопрошедшее (тряхивалъ), 5. второе давнопрошедшее (бывало трясъ), 6. третее давнопрошедшее (бывало трясывалъ); тритѣ давнопрошедши означаватъ учащеніе или продолженіе, като прош. неопрѣдѣлено; 7. будущее неопредѣленное (буду трясти), 8. будущее однократное (тряхну), 9. прошедшее совершенное (написалъ), 10. будущее совершенное (напишу). Азъ нарочно приведохъ това подраздѣление отъ Ломоносова, при което, както е явно, се смѣсва „врѣме на глагола" съ „видъ на глагола", защото срѣщаме аналогично явление и у Неофита Рилски, който безъ друго се е ползувалъ отъ руски граматики и е знаялъ за статията „ѡсьмь честии слова" отъ Калайдовича, чиито Іоаннъ Екзархъ Болгарскій той цитира на нѣколко мѣста. Като е смѣсвалъ „врѣме" съ „видъ" на глагола О. Неофитъ, ни горѣ ни долу, привежда цѣли 12 врѣмена, като при това не дава мѣсто на *мин. свършено, отдавна минало, бѫдеще прѣдварително, минало неопрѣдѣлено II.* (четѣлъ съмъ) и *отдавна минало II.* (четѣлъ съмъ билъ). Той привежда:

1. времѧ настоящее (примѣри: дꙋмамъ, вдигамъ),
2. „ преходѧщее (думахъ, вдигахъ),
3. „ прешедшее (думалъ самъ, вдигалъ самъ),
4. „ давнопрешедшее (думалъ бѣхъ, вдигалъ бѣхъ),
5. „ непрѣдѣлное первое (оучащателное): дума̀хъ, вдига̀хъ,
6. „ „ второе (еднократное): продумахъ, вдигнахъ,
7. „ „ третїе (продумалъ самъ, вдигналъ самъ),
8. „ „ четвертое (продумалъ бѣхъ, вдигналъ бѣхъ),

9. времѧ бѫдѫще первое (многократное): ще да думамъ, ще да вдигамъ,
10. „ „ второе (еднократное): ще да продумамъ, ще да вдигнемъ,
11. „ „ третїе (многократное): думà щемъ, вдигà щемъ,
12. „ „ четвертое (еднократное): продумà щемъ, вдигна щемъ.

Така че въ сѫщность споредъ Неофита, като броимъ и изпуснатитѣ петь, бихме имали цѣли 17 врѣмена! Нека кажа, че и днесъ има нѣкои отъ по-старитѣ, които твърдятъ, че нашиятъ езикъ ималъ 18 врѣмена![1])

Такова изобилие на врѣмена, както справедливо забѣлѣжва Вейсманъ (вж. „Замѣтки къ исторіи русской граматики" въ Ж.М.Н.Пр. 1899. VII. 113) и както азъ изтъкнахъ това още въ 1892. г. въ Сборника на Мин. на Нар. Просвѣщение, се обяснява съ туй, че въ традиционната гръцко-латинска граматика нѣмало особенъ терминъ за „вида"[2]) на глаголитѣ, и видътъ се разгледвалъ не отдѣлно, а заедно съ врѣмето, или по-точно казано, глаголната форма се разгледвала главно отъ точка гледна на врѣмето, което затова и получило толкова видове. Видъ на дѣйствието, като фактъ разбира се, е сѫществувалъ всѣкога въ езика, но той не се съзнавалъ като особена категория, а се свързвалъ съ понятието за врѣмето. Врѣмето било несвършено и свършено — imperfectum et perfectum (παρατατικὸς καὶ συντελικὸς χρόνος). Такова свършено и несвършено врѣме, разбира се, е могло да бѫде само миналото и бѫдещето; затова именно и на тѣзи само врѣмена сѫ прикачени такива епитети, като *учащателно, еднократно, многократно* и пр., които собствено принадлежатъ не на врѣмето, а на вида на дѣйствието. Сегашното врѣме нѣмало тѣзи отсѣнки, понеже то означавало само единъ видъ дѣйствие — траенъ (ἐνεστὼς παρατατικός). Макаръ Отецъ Неофитъ и да не отличавалъ „вида" като особена категория, а го разгледвалъ като особеность на врѣмето, той все пакъ съ доста голѣма пълнота е означилъ вида на дѣйствието, така че за него може да се каже сѫщото, което Вейсманъ говори за Ломоносова, а именно, че той,

[1]) Недавно вѣстникъ „Новъ Дневникъ" (бр. 255 отъ 3. II. 903.) писа, че М. Л. Малеевъ искалъ съ заявление 5000 лева награда отъ Нар. Събрание, защото досега никой граматикъ не успѣлъ да намѣри истинското число врѣмена на нашитѣ глаголи, която проблема той успѣлъ да рѣши. Той именно твърдилъ, че въ нашия езикъ имало 18 глаголни врѣмена. Въ що се състои работата, азъ не зная, ала вѣроятно това ще да е заблуждение вслѣдствие на неразбиране вида на глаголитѣ.

[2]) Гръцкото εἶδος, като отношение на глагола и името, има съвсѣмъ друго значение, както ще се види по-послѣ: — то означава нѣщо като „съставъ" или „произходъ".

безъ да споменува за вида, въ сжщность е поименувалъ всички почти видове, защото що означаватъ „непредѣлно учащателно“, „непрѣдѣлно еднократно“, „бждеще многократно“, „бждеще еднократно“? Явно е, че О. Неофитъ означава всички видове, само не подъ тѣхното име, а подъ името на врѣмето. Стигало е О. Неофитъ да отдѣли вида отъ врѣмето, за да има една вѣрна поставка въ учението за врѣмената на глагола.

Думата „видъ„ като граматически терминъ въ славянската книжнина прѣдставя първоначално прѣводъ на грѣцкото εἶδος и означава нѣщо като „съставъ“ или „произходъ.“ „Видь же многообразнѣ глаголють се, въ любомоудріи и рѣчеточьствѣ и именехь. что же юсть видь въ рѣчехь, явимь· видь глаголють се рѣчи дѣлимѣи на двоює, вь прьвоωбразное и прѣводное. яко се· прьвоωбразноє пріимоу, хокю· прѣводноє же· вьсхокю, вьспріимоу· ωть пріетіа бω вьспріетіе и прочаа таковаа („Изслѣдованія“ 333). И неофитъ Рилски привежда „видъ,“ като едно отъ отношенията на глагола, но какво е разбиралъ подъ „видъ,“ не се знае, защото по-нататъкъ той нищо не говори за него. Като вземемъ обаче въ съображение′ названията на глаголнитѣ врѣмена у него, смѣло можемъ да кажемъ, че и той е давалъ на „видъ“ сжщото традиционно значение — „съставъ,“ както прѣдишнитѣ граматически съчинения отъ XV—XVI. столѣтие, които водѣли своето начало отъ византийски източници. У Христаки Павловичъ (въ II издание на граматиката му отъ 1845 год.) липсва терминътъ „видъ“ (както и „залогъ“ и „начертаніе“) като отношение на глагола. И той почва съ типичната фраза „послѣдуватъ глаголу,“ подиръ която изброява *наклоненіе, число, лице, врѣмена, родъ* и *сопряженіе*. Като е бъркалъ „видъ“ на глагола или трояне на глаголното дѣйствие съ „врѣме“ на глагола и той е прѣдставилъ глаголнитѣ врѣмена и изобщо спрежението на глаголитѣ съвсѣмъ конфузно. Отъ спомагателния глаголъ „самь“ той познава: *настоящe* (самь), *недокончанно* и *минало* (бехъ) и *бѫдѫщее многократно* (ще самь), а отъ спомаг. глаголъ *щемъ* покрай горнитѣ врѣмена още и *непредѣлно минавало* (щелъ самь). За другитѣ глаголи врѣмената сж повече, при това числото имъ не е еднакво, а зависи отъ самия глаголъ. Така напр. за глагола „дремемъ“ той навежда 6 врѣмена: *настоящe* (дремемъ), *недокончено* (дремехъ), *миновало* (дремахъ), *непредѣлноминовало* (дремалъ самь), *бѫдѫще многократное* (дрема щемъ?) и *дрѫго бѫд. многокр.* (ще дремемъ), а за глагола „стан8вамъ“ той навежда 10 врѣмена: *настоящее* (стан8вамъ), *недокончeнно* (стан8вахъ), *миновало* (стано-

вахъ?!), *минало* (станахъ), *непредѣмноминовало* (ставовалъ самъ), *непредѣмноминало* (станалъ самъ), *бѫдѫще многократно* (станова щемъ), *друго бѫд. многокр.* (ще станувамъ), *бѫдѫще еднократно* (стана щемъ), *друго бѫд. еднокр.* (ще станемъ). За да обясни това явление, т. е. да изтълкува, защо едни глаголи иматъ повече врѣмена, а други по-малко, той раздѣля глаголитѣ на *„обилни,* които иматъ обиліе во временахъ, и *недостаточни,* които иматъ скѫдность или во временахъ или въ лицахъ.“ Това се е принудилъ Хр. Павловичъ да направи вѣроятно поради обстоятелството, че не отъ всѣки многократенъ глаголъ има и съотвѣтственъ еднократенъ видъ и наопаки. Изобщо спреженнето у него е изложено твърдѣ разбъркано.

Терминътъ „видъ“ въ сегашното му значение е въведенъ за пръвъ пѫть, споредъ Вейсмана, отъ нѣмеца Фатеръ въ неговата руска граматика, издадена въ Лайпцигъ въ 1808 година. Още по-добрѣ било развито понятието за вида на глаголитѣ отъ Болдирева, който изтъкналъ, че най-правилно е да се разглежда спрежението на рускитѣ глаголи споредъ видоветѣ, защото възъ основа на вида спрежението на глаголитѣ въ руския езикъ като че отъ само себе се групира леко и нагледно, като се съединяватъ еднородни форми. Въ граматиката на Востокова за вида на глаголитѣ е отдѣленъ особенъ параграфъ.

У насъ за пръвъ пѫть срѣщаме термина *видъ* въ сегашното му значение въ граматиката на Груева (1858), дѣто се казва: „По видъ глаголи-ти сѫ: *неопрѣдѣлени* (пишѫ), *многократни* (писвамь, сѣдамь), *опрѣдѣлени* (сѣднѫ) и *учащателни* (станвамь).“ Явно е, че както терминътъ *видъ,* така и наименуванията на разнитѣ видове сѫ зети отъ руски. Груевъ не дава дефиниция на понятието видъ, както и Войниковъ (1864), който тъй сѫщо различава четири вида, само че замѣня „учащателенъ“ (видъ) съ „еднократенъ,“ при това у него видоветѣ сѫ въ другъ редъ: *неопрѣдѣленъ* (пишѫ), *опрѣдѣленъ* (исписахъ, ще докажѫ), *многократенъ* (прочитамъ), и *еднократенъ* (скокнѫхъ, трьгнѫ). Момчиловъ (1868) замѣнилъ терминитѣ „неопрѣдѣленъ“ и „опрѣдѣленъ“ съ „несвършенъ“ и „свършенъ,“ които той справедливо счита за главни видове, а другитѣ, сир. „многократенъ“ и „еднократенъ“ за подвидове: „Несвършенията видъ се зове *многократенъ,* кога изрича дѣйствието съ многократно повтаряне (лѣгамъ, чукамъ)... Тъй и свършениятъ видъ, кога изрича дѣйствие, извършено до край съ едно мръдване, обикновено се зове *еднократенъ* (ще копнѫ, рытнѫхъ).“ Първановъ, който не упо-

трѣбява термина видъ, различава *сврьшени* глаголи (сѣднѫхъ), *несврьшени* (пишѫ) и *учѫстени* (сѣдамъ). По-подирнитѣ наши граматики съ рѣдки изключения се схождатъ въ туй отношение съ нѣкоя отъ горнитѣ граматики, а най-често съ Момчиловата. Така напр. Радуловъ навежда „несвършенъ“ и „свършенъ“ като главни видове, а „многократенъ или учащателенъ“ и „еднократенъ“ като подвидове;“ у Шишкова срѣщаме сѫщото, само че покрай „многократенъ“ той употрѣбява и термина „продължителенъ“ (?), а покрай „еднократенъ“ — и „повторителенъ“ (?). Споредъ Т. Икономова глаголитѣ се раздѣлятъ по форма на три вида: *еднократенъ* (хвърлихъ, върнѫхъ), *многократенъ* (походвамъ) и *неопрѣдѣленъ* (хваля); еднократния видъ той нарича още и *опрѣдѣленъ* или *свършенъ*, така че у него се срѣщатъ токо-речи всички досегашни названия безъ термина „несвършенъ.“ Панаретовъ навожда сѫщитѣ видове като Войниковъ, само че у него *неопрѣдѣленъ* видъ и *опрѣдѣленъ* сѫ главни. Въ граматиката на С. Илиева намираме сѫщитѣ видове като у Момчилова. Кесяковъ и Горовъ правятъ комбинации — свършениятъ видъ у тѣхъ бива *еднопѫтенъ* (копнѫ) и *опрѣдѣленъ* (да изорѫ, да ся омиѭ), а несвършениятъ — *многопѫтенъ* (скачамъ) и *неопрѣдѣленъ*. Мишевъ усвоява Момчиловото подраздѣление, само че той покрай названието „несвършенъ“ употрѣбява въ скоби и „траятенъ“ (?!), а *многократнитѣ* глаголи нарича още и *повторителни*. Саламановъ се схожда съ Кесяковъ и Горовъ, само че измѣнилъ реда и освѣнъ това вмѣсто *неопрѣдѣленъ* той употрѣбява споредъ Мишева *траятенъ* (?). Добри Ганчевъ различава *неопрѣдѣленъ, свършенъ, многократенъ* и *еднократенъ* видъ. Съ Кесякова и Горова се схожда и Коджовъ, който е измѣнилъ само названията на нѣкои видове. Несвършенитѣ глаголи у него сѫ раздѣлятъ на *неповторителни* (крои) и *повторителни* (скроява), а свършенитѣ — на *продължителни* (прочетохъ) и *непродължителни* (хвърлихъ). Както се вижда, Коджовъ прави изключение отъ всички други откъмъ разбиране на *свършенитѣ* глаголи, които у него могатъ да бѫдатъ и *продължителни*. Самитѣ названия сѫ противорѣчиви едно на друго, а при това и самитѣ понятия се изключаватъ едно друго. Между глаголитѣ *прочетохъ* и *изхвърлихъ* нѣма въ туй отношение никаква разлика нито отъ формална, нито отъ идейна страна, та не бива да се поставятъ тия и подобни глаголи въ разни категории, както прави г. Коджовъ. Дѣйствието на „прочетохъ“ съвсѣмъ не трае дълго врѣме, както мисли г. К. Измамата е тамъ, дѣто той

свързва глагола съ извѣстно допълнение: „прочетохъ книгата," казва г. К., трае по-дълго отъ „хвърлихъ камъкъ." Защо г. К. е зелъ непрѣмѣнно „прочетохъ книгата," а не напр. „прочетохъ буквата," или „прочетохъ сричката," „прочетохъ думата" и т. н.? Че ако по тоя начинъ могатъ да се създаватъ категории, тогава ще трѣбва „*прочетохъ* сричката" да поставимъ въ една категория, „*прочетохъ* думата" — въ друга, „*прочетохъ* реда" — въ трета, „*прочетохъ* страницата" — въ четвърта, „*прочетохъ* повѣстьта" въ пета, „*прочетохъ* романа" — въ шеста и т. н., защото въ всѣки единъ отъ горнитѣ случаи дѣйствието не трае еднакво врѣме! Славейковъ, Ат. Илиевъ, А. Теодоровъ и Топковъ не говорятъ нищо за вида на глаголитѣ. Дали това се е считало за излишно, или пъкъ е сторено по други съображения, не зная, но мисля, че не трѣбва да се игнорира такова едно важно свойство на нашия глаголъ. За Топкова положително може да се каже, че той не е помѣстилъ въ своитѣ граматики нищо за вида на глаголитѣ, понеже не е намѣрилъ подобно нѣщо въ нѣмската граматика на Виломицера, по която главно се е ръководилъ при съставянето на своитѣ учебници. Виломицеръ обаче отъ точка гледна на нѣмския езикъ е правъ, понеже глаголитѣ въ тоя езикъ нѣматъ видъ. Това обстоятелство г. Топковъ, види се, не е зелъ въ съображение.

Въ Момчиловото разпрѣдѣление, което фактически е вѣрно, има една грѣшка отъ логическо гледище. На една часть отъ *несвършенитѣ* глаголи той дава особено название — *многократни,* а на останалата часть не дава такова, така е и съ названието *еднократни,* като часть отъ *свършенитѣ* глаголи, когато останалата часть остава подъ общото име *свършени.* Тази грѣшка до нѣкждѣ поправиха Кесяковъ и Горовъ, ала тѣ дадоха нѣкой неподходещи названия. Такива сж споредъ мене названията „опрѣдѣленъ" (видъ), като съподчинено понятие на „еднопжтенъ" (видъ) и „неопрѣдѣленъ" (видъ), като съподчинено понятие на „многопжтенъ." Азъ поставихъ „*трайни*" и „*повторителни*" (или многократни) като подвидове на несвършенитѣ глаголи, и „*мигновени*" и „*еднократни*" като подвидове на свършенитѣ глаголи, защото тѣзи названия ми се виждатъ по-подходещи къмъ значението. Така е въ граматиката за II. кл., а за първи класъ азъ се задоволихъ само съ главното подраздѣление — *несвършени* и *свършени* глаголи.

Съ въвеждането на вида се опростило учението за врѣмената на глагола. Терминитѣ „минало (респективно *непрѣдѣлно)* учащателно", „минало еднократно", „бждеще еднократно", бждеще много-

кратно“ и пр. изчезнали изъ граматикитѣ, а заедно съ това се опростило и спрежението; отстранило се и прѣскачането отъ едно спрежение въ друго, ала все пакъ тая грѣшка се повтаряла още дълго врѣме, защото традицията е била силна. Така напр. дори въ 1881. год. Т. Икономовъ, като не е могълъ да се справи съ вида на глаголитѣ, не поставя *минало свършено* врѣме отъ несвършенитѣ глаголи, така че въ спрежението на *пиша, стоя, държа, викамъ* напр. това врѣме липсва. Въ неговата граматика врѣмената на тия глаголи вървятъ така: *настояще* (пишж, стоіж и пр.) *прѣминало несвършено* (пишехъ, стоехъ и пр.), *прѣминало неопрѣдѣлено* (писалъ съмь), *прѣминало относително* (писалъ бѣхъ) и *отдавна прѣминало* (писалъ съмь билъ). Слѣдователно Икономовъ като че не допуща или не познава формитѣ *писахъ, ходихъ, плетохъ* и пр., понеже споредъ него *прѣминало свършено* врѣме иматъ само глаголитѣ отъ свършенъ видъ, като *викнжхъ, сторихъ, изгорѣхъ* и пр., които той, доста странно, отдѣля въ особено четвърто спрежение. Това е толкова по-странно, защото повечето отъ прѣдшественицитѣ на Икономова вече сж били избѣгнали грѣшката на Неофита въ това отношение, както ще се види по-долѣ. До колко традицията е била силна, се вижда и отъ туй, че Топковъ чакъ въ 1900 год., като дава дефиниция на врѣмената, счита *отидохъ* (I. спреж.) за минало свършено врѣме отъ сегашното *отивамъ* (глаголъ отъ III. спреж.)!

Христаки Павловичъ, както вече казахме, повтаря грѣшката на Неофита още въ по-голѣмъ размѣръ, но Иоак. Груевъ вече стои на здрава почва, макаръ и да не дава дѣйствителното число врѣмена. Споредъ Груева „врѣмена собствено сж три: *настояще, прѣминжло* и *бждкще*.[1]) Прѣминжло врѣмя има пять вида: прѣминжло *неокончателно* (пишяхъ), прѣмин. *окончателно* (писахъ), прѣмин. *сорьшено* (писалъ сьмь), прѣмин. *относително* (писалъ бѣхъ) и *отдавна* прѣминжло (писалъ сьмь былъ). Бждкще врѣмя има два вида: бждкще *неокончателно* (щж пишж) и бждкще *неопрѣдѣлено* (писа-щж).“ Както се вижда, Груевъ не познава сложнитѣ минали врѣмена, образувани съ помощьта на дѣйствителното причастие на *-лъ* отъ имперфектната основа, както и бждещето прѣдварително врѣме; съ други думи казано, въ спрежението на глагола той не дава мѣсто на сложнитѣ форми „четѣлъ сьмъ,“ „четѣлъ сьмъ билъ“, които собствено сж нови въ езика ни, както и на формата „ще

---

[1]) Още въ граматиката на Ломоносова се казва, че глаголитѣ „изображаютъ дѣянїя, въ которыхъ прежде всѣхъ представляется врѣмя, *натурою на трое раздѣленное:* то есть на *Настоящее,* на *Прошедшее* и на *Будущее.*“

съмъ челъ“ или „ще бѫда челъ.“ По-нататъкъ Груевъ дѣли врѣмената на *прости* и *сложни*. Прости сѫ: *настояще,* прѣмин. *неокончателно* и прѣмин. *окончателно,* а останалитѣ сѫ сложни. За врѣмената на другитѣ наклонения Груевъ не говори нищо. И у Войникова намираме сѫщото подраздѣление на врѣмената и сѫщото число врѣмена, само че той дава други названия на нѣкои врѣмена. Днешното *минало несвършено* врѣме (което Груевъ нарича *прѣминѫло неокончателно)* у него се казва *прѣходяще* (четяхъ), както у Неофитъ Рилски; *миналото свършено* врѣме (у Груевъ *прѣминѫло окончателно)* той нарича *прѣминѫло опрѣдѣлено* (писахъ), а туй врѣме, което у Груева носи название *прѣминѫло свършено* (писалъ сьмь), у Войникова се нарича *прѣминѫло неопрѣдѣлено* (и днесъ *минало неопрѣдѣлено);* по-нататъкъ Груевото *бѫдѫще неокончателно* врѣме В. нарича *бѫдеще опрѣдѣлено* (ще пишѫ), както е днесъ. Останалитѣ названия сѫ еднакви съ Груевитѣ. Слѣдователно днешнитѣ названия „минало неопрѣдѣлено“ и „бѫдеще опрѣдѣлено“ сѫ отъ Войникова. *Изявителното* наклонение споредъ Войникова има всички горѣпоменати врѣмена, на брой 8; повелителното — само едно (настояще?), сослагателното — три (настояще, прѣходяще и прѣм. неопрѣдѣлено) и подчинителното — шесть (настояще или бѫдѫще? прѣходяще, прѣм. опрѣд., прѣм. неопрѣд., прѣм. относит. и отдавна прѣминало).

Момчиловъ прибавя къмъ горнитѣ врѣмена и *бѫдѫще прѣдварително* (ще сьмь вечерялъ, ще бѫдѫ заспалъ). Освѣнъ това Войниковото *прѣходяще* той замѣнилъ съ *минавало врѣме,* и вмѣсто *прѣминало относително* употрѣбява *прѣминало прѣдварително,* което е останало и до днесъ. Другитѣ названия сѫ както у Войникова. Радуловъ тоже приема три главни врѣмена: *настояще, прѣминѫло* и *бѫдѫще;* прѣминѫлото врѣме и у него „ся подраздѣля на пять минѫли врѣмена,“ но тѣзи врѣмена носятъ названия отчасть еднакви съ названията, дадени отъ Неофита, отчасть съвсѣмъ оригинални, или пъкъ еднакви съ Войниковитѣ. Така покрай Неофитовото *преходяще* той употрѣбява и *протяжно,* подиръ което слѣдватъ: *неопрѣдѣлено* врѣме (дѫхнѫ, развѣ), *прѣминѫло опрѣдѣлено* (запазила с, была сѫмъ), *попрѣминѫло* (наумилъ бѣхъ) и *давнопрѣминѫло* (знаялъ си былъ). Бѫдещи врѣмена Радуловъ приима двѣ, които се наричатъ *бѫдѫще първо* (щѫ да умрѫ) и бѫдѫще второ. (Ный го *щемъ* на конь *качед,* ный му *щемъ* войска *реди). Настоящето, протяжното* и *непрѣдѣлното* споредъ Р. сѫ самостоятелны(?) врѣмена, а другитѣ сѫ *составны.* Изявително накло-

нение въ несвършенъ видъ има всички врѣмена, свършенъ видъ нѣма *настояще* и *протяжно* врѣме (?); повелително наклонение има само едно врѣме, подчинително наклонение има само двѣ врѣмена и то само въ свършенъ видъ (?!). Споредъ Първанова глаголитѣ иматъ седемь врѣмена: три прости и четири сложни, а именно 1. сегашно (пише), 2. прьво прѣдишно (бѣхме, мислѣхме), 3. второ прѣдишно (доідохъ, видѣхъ), 4. прѣминжло (Богъ *ѥ сътворилъ* свѣтътъ), 4. отдавна прѣминжло (аз сьм бил чел), 6. прѣмин. относително (бѣхъ готовъ?) и 7. бждяштее, оно ѥ отъ два вида: штж пишж и писа штж. Както се вижда, въ сжщность и Първановъ приима 8 врѣмена като Груева, само че двѣтѣ бждещи — опрѣдѣлено и неопрѣдѣлено той поставя подъ едно название. Шишковъ, като Момчилова, приима 9 врѣмена, сир. покрай обикновенитѣ двѣ бждещи — опрѣдѣлено и неопрѣдѣлено, у него намираме и третьо бждеще — прѣдварително. Той прьвъ е поставилъ форми, образувани съ помощьта на имперфектното причастие на *-лъ*, ала не е схваналъ добрѣ значението имъ, та ги идентифицира съ формитѣ, образувани отъ аористното причастие на *-лъ*. Откъмъ разпрѣдѣлението и донѣйдѣ откъмъ названията на миналитѣ врѣмена обаче той е съвсѣмъ своеобразенъ. У него имперфектъ, нареченъ *несвършено* врѣме (четѣхъ) е общо, родово понятие. Отъ това врѣме споредъ Ш. излизатъ четырн *прешедии: опрѣдѣлено* (четохъ, писахъ), *неопрѣдѣлено* (челъ сьмь), *преждепрешедше* (челъ бѣхъ) и *давнопрешедше* (челъ сьмь былъ и четѣлъ сьмь былъ). Това подраздѣление не издържа критика нито отъ логическа, нито отъ фактическа гледна точка.

Въ граматиката на Икономова намраме 8 врѣмена: *настояще врѣме, прѣминжло несвършено* (прочйтахъ), *прѣминжло свършено* (което иматъ само глаголитѣ отъ свършенъ видъ: станѫ), *прѣминжло неопрѣдѣлено* (купилъ сьмь), *прѣминжло относително* (бѣше заминжла), *прѣминжло отдавна* (Азъ *сьмь билъ ходилъ*), *бждяще опрѣдѣлено* (ще мине) и *бждяще неопрѣдѣлено* (писа-щж). Всички тия названия, както е познато, съ изключение на „настояще" и „относително," се употрѣбяватъ и днеска въ нашитѣ граматики, въ които освѣнъ това „прѣминжло" е замѣнено съ „минало." Това название срѣщаме найнапрѣдъ у Панаретова, който иначе употрѣбява сжщитѣ названия като Момчиловъ съ изключение на „минжло несвършено," което у Момчилова, както видѣхме, се нарича „минавало." И числото на врѣмената у Панаретова е сжщото, както и у Момчилова; а такъвъ е и редътъ, по който тѣ се изброяватъ. Въ граматиката на С. Илиева числото и названията на врѣмената, както и редътъ, по който тѣ

слѣдватъ, сѫ досѫщъ еднакви съ тия въ Икономовата граматика. У Кесякова и Горова е като у Панаретова, само че вмѣсто „настояще" тѣ употрѣбяватъ „сегашно" (като Първановъ) и вмѣсто „минѫло опрѣдѣлено" — „минѫло свършено." Ив. Славековъ употрѣбява „идуще" (врѣме) вмѣсто „бѫдеще," при това, понеже граматиката му е кратка, той дава форми само за проститѣ минали врѣмена, които той нарича *първо минало* (оряхъ, ровяхъ) и *второ минало* (орахъ, ровихъ).

Прѣвъ е далъ вѣрна поставка на миналитѣ сложни врѣмена Ат. Илиевъ (1887), като е въвелъ покрай другитѣ и ония, които се образуватъ съ помощьта на имперфектното причастие на *-лъ*, така че покрай проститѣ минали — свършено (пукнѫ) и несвършено (цъвтѣше), той различава 5 сложни врѣмена, които нарича просто: *първо сложно* (свършено): азъ *съмъ пилъ, второ сложно* (несвършено): азъ *съмъ пиялъ, трете сложно* (свършено): азъ бѣхъ пилъ, *четвърто сложно* (свършено): азъ *съмъ билъ пилъ, пето сложно* (несвършено): азъ *съмъ билъ пиялъ*. Нови врѣмена у Ат. Илиева въ сравнение съ досегашнитѣ граматики слѣдователно сѫ *второто* (пиялъ съмъ) и *петото* (пиялъ съмъ билъ). Още у Шишкова срѣщаме форма *четълъ съмъ билъ,* ала той не е ималъ ясно прѣдставление за нея, та я поставя наравнѣ съ *челъ съмь былъ*. Д. Мишевъ и по-подирнитѣ граматици усвоиха тия форми, като имъ дадоха и други названия. Тъй напр. А. Илиевото „второ сложно (несвършено)" се нарича у Мишева (1892) „несвършено неопрѣдѣлено" (орѣлъ съмъ), а „петото сложно (несвършено)" се нарича „отдавнашне несвършено." (Азъ съмъ билъ орѣлъ). Нека кажемъ, че въ I-то издание на Мишевата граматика (1887) тѣзи врѣмена липсватъ. Иначе названията на останалитѣ врѣмена сѫ сѫщитѣ като у Кесяковъ и Горовъ, само че „бѫдещето прѣдварително" (врѣме) у Мишева се нарича „бѫдеще прѣдположително." Така е и у Добри Ганчевъ, Коджовъ, Топковъ и Саламановъ. При изброяването обаче послѣдниятъ не споменува сложнитѣ врѣмена съ имперфектното причастие на *-лъ* и говори за бѫдеще прѣдварително. Вмѣсто „минало неопрѣдѣлено свършено" и „минало неопрѣдѣлено несвършено" азъ поставихъ „мин. неопрѣдѣлено I." и минало неопрѣдѣлено II.," защото ми се вижда по-практично, а отъ друга страна названията „свършено" и „несвършено" не отговарятъ на значението. А. Теодоровъ остава вѣренъ на старото подраздѣление на врѣмената (поне така е въ граматиката му отъ 1899 г.), т. е. той като че ли не допуща „мин. неопрѣдѣлено I." и мин. неопр. II.," които постави Ат. Илиевъ, а се при-

държа о Момчиловото раздѣление, като измѣня отчасть названията на врѣмената. Споредъ него „врѣмената на глаголното дѣйствие сж изобщо три: *сегашно, минжло* и *бждно* (бждеще) врѣме." Минали врѣмена сж: *минжло несвърсено:* спѣхъ, *мин. свършено* (опрѣдѣлено): спахъ; *минжло неопрѣдѣлено:* съмъ спалъ; *отдавна минжло* (опрѣдѣлено): бѣхъ спалъ; *отдавна минжло неопрѣдѣлено:* си билъ спалъ; *бждно* (несвършено): ще спя; *бждно свършено* (опрѣдѣлено): ще бждж спалъ; *бждно неопрѣдѣлено:* ще съмъ спалъ. Както се вижда, вмѣсто досегашното „мин. прѣдварително" (или мин. относително)" г. А. Т. употрѣбява „отдавна минжло (опрѣдѣлено)," а вмѣсто обикновеното „отдавна минало" поставя „отдавна минжло неопрѣдѣлено." При това у него нѣма „бждеще прѣдварително," а формитѣ „ще бждж спалъ" и „ще съмъ спалъ" той поставя безъ нужда въ двѣ различни врѣмена.

Първитѣ наши граматици Неофитъ Рилски и Хр. Павловичъ не сж дали никакви дефиниции за глаголнитѣ врѣмена. Такива намираме тепърва въ граматиката на Груева (1858)[1]. Въ дефи-

---

[1]) Понеже е твърдѣ важно и интересно да се знае, какъ сж схващали нашитѣ граматици значението на глаголнитѣ врѣмена отъ една страна, и отъ друга да се види индивидуалниятъ характеръ на отдѣлнитѣ дефиниции за врѣмената и зависимостьта имъ една отъ друга, ние ще ги приведемъ изцѣло. И така почваме съ Груева (1858): „Врѣмена собственно сж три: настоящее, прѣминжло и бждеще. Настоящее показва, че дѣйствието ся връши въ това врѣмя, кога ся говори, като: пишж (сега). Прѣминжло врѣмя има петь вида: а) прѣмин. неокончателно, което показва дѣйствье-то, че ся връшило нѣкога въ заминжло врѣмя (пишяхъ); б) прѣм. окончателно, което показва дѣйствье-то, че ся свършило за всегда (писахъ); в) прѣминжло свръшено показва дѣйствье-то свръшено наскоро (писалъ сьмь); г) прѣмин. относително показва дѣйствье-то свръшено прѣди друго дѣйствье (писалъ бѣхъ); д) отдавна прѣм. вр. показва, че дѣйствье-то се е свръшило отдавна прѣди друго дѣйствье (писалъ съмъ былъ). Бждящее показва, че дѣйствье-то има да ся извърши испослѣ. Има два вида бждяще врѣме: а) бждящее неокончателно, което показва, че дѣйствье-то ще ся свръши веднажь испослѣ въ едно врѣмя (щж пишж); б) бждящее неопрѣдѣлено, кое-то показва, че дѣйствье-то има да ся свърши испослѣ, нъ неопрѣдѣлява врѣмя-то (писа-щж). Врѣмената по състава си сж *просты* и *сложны*. Прости сж: настоящее, прѣмин. неокончателно и прѣмин. окончателно; останжли-тѣ сж сложни". Войниковъ: „Врѣмена въобще сж три: *Настояще, Прѣминжло* и *Бждяще. Настояще-то* показва, че дѣйствіе-то ся върши въ минутж-тж, кога ся говори: четж, пишж (сега). Прѣминжло-то показва дѣйстяіе-то да ся е вършило въ заминжло врѣмя, а защо-то заминжло-то врѣмя има много минуты, часове, дни, мѣсяци, години, зато и ставать пять прѣминжли врѣмена: а) *Прѣходяще*, кое-то показва, че дѣйствіе-то ся вършило, кога-то едно друго дѣйствіе ся свършило (ты като дойде, азъ *четяхъ*); б) *Прѣмин. опрѣдѣлено,* кое-то показва дѣйствіе-то да ся е свършило въ едно отколѣ или наскоро заминжло опрѣдѣлено врѣмя (писахъ); в) *Прѣм. неопрѣдѣлено*, кое-то показва, че дѣйствіе-то ся свършило въ едно неопрѣдѣлено врѣмя: (писалъ сьмь); г) *Прѣмин. относително*, което показва, че дѣйствіе-то ся свършило прѣди друго свършено дѣйствіе (ты като дойде азъ *бѣхъ писалъ*); д) *Отдавна прѣминжло*, което показва дѣйствіе-то да е станжло отдавна (кога съмъ былъ малъкъ, *яздилъ съмъ былъ* на конь). Бждящи врѣмена сж двѣ: а) *Бждяще опрѣдѣлено,* което показва, че дѣйствіе-то ще ся свърши или ще ся върши за напрѣдъ въ опрѣдѣлено врѣмя (утрѣ *ще пишж*); б) *Бждяще неопрѣдѣлено,* което показва, че дѣйствіе-то ще стане за напрѣдъ, нъ въ неопрѣдѣлено врѣме (писа-щж)". Момчиловъ: „Врѣмето споредъ минутата, въ което

ницията на сегашното врѣме, като почнемъ отъ Груева, се зима въ съображение и се изтъква само най-обикновеното значение на това врѣме. Подъ „сегашно врѣме“ азъ разбирамъ сегашната форма на глагола, защото, както ще видимъ, форма и значение не се покриватъ всѣкога, а често пѫти се кръстосватъ. Груевата дефиниция за сегашното врѣме на глагола е възприета почти отъ всички

са говори, дѣли са на три: настояще, минало и бѫдуще. Настоящето показва, че дѣйствіето става въ минутата, когато са говори (лежѫ, четѫ); миналото прѣдставя дѣйствіето ставало или станѫло прѣди минутата, когато са говори. То има петь разни отдѣла: а) минавало врѣме, което показва дѣйствіето продължавано въ минѫло нѣколко врѣме сьврѣменно съ друго станѫло дѣйствіе: ты когато лѣжеше, азъ четѣхъ; б) прѣминѫло опрѣдѣлено, което прѣдставя дѣйствіето станѫло въ опрѣдѣлено врѣме: четохъ, пѣхъ; в) прѣм. неопрѣдѣлено, което прѣдставя дѣйствіето станѫло въ неопрѣдѣлено прѣминѫло врѣме: челъ съмъ; г) прѣминѫло прѣдварително, което прѣдставя дѣйствіето станѫло прѣди друго: като са събуди, азъ *бѣхъ легнѫлъ*; д) отдавна прѣмин., което прѣдстави дѣйствіето отдавна станѫло въ неопрѣдѣлено прѣминѫло врѣме: челъ съмъ билъ. Бѫдѫщето има три разни отдѣла: а) бѫдуще опрѣдѣлено, което показва, че дѣйствіето ще става или ще стане въ опрѣдѣлено врѣме: ще четѫ; б) бѫдуще неопрѣдѣлено, което показва, че дѣйствіето ще става или ще стане, но неопрѣдѣлено кога: нѣ щѫ; в) бѫдуще прѣдварително, което показва, че дѣйствіето ще е или ще бѫде станѫло прѣди друго дѣйствіе, което ще бѫде: докато са завърнешъ, азъ *ще съмъ вечерялъ*“. Радуловъ: „Въ глаголи-тѣ пріимать начало три времена: настояще, прѣминѫло и бѫдѫще. Настояще-то време показва, че дѣйствіе-то или состояніе-то на прѣдметъ-тъ ся извършва въ сѫщото время, когато говоримъ за него. Прѣмин. вр. не състои както настояще-то отъ една минута, а отъ безкрайно много минути, отъ които едни сѫ били по-напрѣдъ, други по-послѣ относително една къмъ другѫ и къмъ настояще-то. Отъ това мин. вр. се подраздѣля на пять минѫли времена, които за отличие едно отъ друго наричаме: *протяжно* (преходяще), *непрѣдѣлно, прѣмин. опрѣдѣлено, попрѣминѫло* и *давнопрѣминѫло*. *Протяжно-то* время показва, че дѣйствіе-то или состояніе-то на прѣдметъ-тъ продължавало (протягало ся) да ся извършава, когато друго дѣйствіе ставало, или станѫло (стройници вино *піяхѫ*, дѣвойка слуга *служеше*. Непрѣдѣлно-то вр. показва, че дѣйствіе-то или состояніе-то на прѣдметъ-тъ ся е извършвало въ едно неопрѣдѣлено минѫло время (изъ ноздры *дъхнѫ* ... и му настръхнѫ тлъстата снага). Прѣмин. опрѣдѣлено вр. показва или сѫществуване на произведена работа отъ дѣйствіе-то на прѣдмета, или опрѣдѣлено время на неговото продължение (вчера *сѫмъ былъ* на лозе). Попрѣминѫло време показва, че дѣйствіе-то на прѣдметъ-тъ ся извършило прѣди друго дѣйствіе еднакво прѣминѫло (*бѣхъ научилъ, досѣтилъ бѣ* ся). Давнопрѣминѫло вр. показва, че дѣйствіе-то на прѣдметъ-тъ ся е отколѣ извършило, и е вече като забравено и неизвѣстно за говоряще-то лице (ты *си былъ зналъ* и французки!) Бѫдѫще-то вр. показва, че дѣйствіе-то на прѣдметъ-тъ ще ся извърши подиръ онова время, но което говорять за него (заранъ *щѫтъ да* тя *обѣсятъ* на царьовы-тѣ дворове). Второ-то бѫдѫще вр. показва, че дѣйствіе-то на прѣдметъ-тъ ще ся извърши въ едно неопрѣдѣлено время въ бѫдѫще-то (ний го *щемъ* на конь *качва*)“. Първановъ: „По врѣме-то, въ което става работа-та глаголи-тѣ имать седьм врѣмена: *три прости* и *четири сложни*: 1. Сегашно. Показва че работа-та бива сега (учат); 2. прьво прѣдишно. Показва че једна работа трае към друга нѣкоја работа (кога *бѣхме* на наука, ний *мислехме*). Сврьшени-тѣ глаголи нѣмат сегашно и прьво прѣдишно? 3. второ прѣдишно. Показва че једна работа се е сврьшила наскоро (доідох, видѣх, побѣдих); 4. прѣминѫло. Показва че једна работа станѫла в минѫло неопрѣдѣлено врѣме (бог *іе сътворил* свѣт-ът от нищо); 5. отдавна прѣминѫло. Показва, че једна работа била и сврьшила се, па је слѣд неіа и друга прѣминѫла (аз сьм бил чел); 6. прѣминѫло относително. Показва че једна работа станѫла прѣди друга (ти прѣди да доідеш, аз *бѣх готов*?); 7). бѫдѫщее. Показва че работа-та ще стане испослѣ. Оно је отъ два вида: (щѫ пишѫ и паса щѫ)“. Шишковъ: „Времето въ глагола показва, че едно дѣйствіе или *сега*, на часа бива, или по-напрѣдъ е бивало и не са е свършило, или още не са е начѫло, а ще бѫде наскоро. Оттамъ *я* три главны времена: *настояще* (четѫ), *несвършено-*

по-подирни граматици. Като говорятъ за „сегашно врѣме“, повечето наши граматици нѣматъ прѣдъ видъ свършения видъ на глагола въ това врѣме, даже нѣщо повече — повечето отъ тѣхъ изрично твърдятъ, че сегашно врѣме (разбирай „сегашна форма“) отъ свършения видъ нѣма — твърдение съвсѣмъ неоснователно. Другъ е въпросътъ за значението на това врѣме отъ свършенитѣ глаголи.

(четѣхъ), *бѫдѫще* (ще чотѫ). Но понеже несвършеното и бѫдѫщето иматъ по нѣколко вида, сир. изричатъ разни други временни точки, затуй отъ едното излазятъ четыри, а отъ другото — двѣ още времена, съ които сичкитѣ ставатъ деветь, именно а) отъ несвършеното време четыри прешедши: опрѣдѣленно (четохъ), неопрѣдѣленно (челъ сьмь, четѣлъ сьмь), преждепрешедше (челъ бѣхъ), давнопрошедше (челъ сьмь билъ и четѣлъ сьмь билъ); б) отъ опрѣдѣленното бѫдуще двѣ други: неопрѣдѣленно (че-щѫ, писа-щѫ) и предварително (ще сьмь челъ)“. Икономовъ: „Глаголитѣ иматъ три главни времена. Настояще време показва, че дѣйствието или състоянието на прѣдметътъ се свършва въ сѫщото време, когато говоримъ за него (гората *мълчи*, не *дума*). Прѣмин. Прѣмин. несвършено вр. показва, че дѣйствието е продължавало да се върши въ онова време, когато друго нѣкое дѣйствие се е появило или станѫло (азъ *прочитахъ* урока си, когато ме *повикахѫ*). Прѣмин. свършено време показва, че дѣйствието се е свършило напълно (на небето *станѫ* тъмно, а на двора побѣлѣ). Съ прѣмин. неопрѣдѣлено време ний показваме, че дѣйствието е станѫло въ едно неопрѣдѣлено прѣминѫло врѣме (*купилъ сьмь* си нова дрѣха). Прѣминѫло относително врѣме показва, че дѣйствието е станѫло прѣдъ друго дѣйствие, извършено сѫщо така въ прѣминѫло време (пощата *бѣше заминѫла*, когато получихъ писмото ти). Съ прѣминѫло отдавна време показваме, че дѣйствието е станѫло отдавна и на далечъ отъ насъ, та е като забравено и неизвѣстно за лицето, което говори (азъ сьмь билъ ходилъ). Бѫдѫщето време показва, че дѣйствието ще стане въ едно *опрѣдѣлено* врѣме (лѣтото *ще мине*) и тогава се казва бѫдѫще опрѣдѣлено, или въ едно неопрѣдѣлено време и тогава се казва бѫдѫще неопрѣдѣлено (писа-щѫ)“. Панаретовъ: „Врѣме са казва тази форма на глагола, която означава врѣме-то на дѣйствие-то или състояние-то, кое-то глаголътъ изражава, т. е. кога едно нѣщо са е случило. Има три главни врѣмена: Настояще, Минѫло и Бѫдуще Опрѣдѣлено. Настоящето показва, че едно нѣщо става сега, и слѣдователно то не може да има никакво подраздѣление; нъ Минѫлото и Бѫдуще-то могатъ да иматъ разни степени на миналость и бѫдущность, и отъ това слѣдва, че тѣ могѫтъ да са подраздѣлятъ на други врѣмена, наречени *второстепенни врѣмена*. *Настояще-то*. врѣме показва, че едно дѣйствие са върши сега въ минута-та, когато говоримъ (четѫ, пѣѭ). *Минѫло несвършено* показва че едно дѣйствие са е вършило въ нѣкое минѫло врѣме, нъ не се е свършило тогава (четахъ, пишяхъ). *Минѫло опрѣдѣлено* показва че едно дѣйствие са е свършило въ едно минѫло и опрѣдѣлено врѣме (четъхъ, писахъ). *Минѫло неопрѣдѣлено* врѣме показва че едно дѣйстние са е свършило въ едно минѫло неопрѣдѣлено врѣме (пѣлъ сьмь). *Минѫло прѣдварително* показва че едно дѣйствие са е свършило прѣдъ друго едно дѣйствие (челъ бѣхъ, писалъ бѣхъ). *Отдавна Минѫло* показва че едно дѣйствие е станѫлъ въ едно отдавна минѫло неопрѣдѣлено врѣме (челъ сьмь билъ). *Бѫдуще опрѣдѣлено* показва че едно дѣйствие ще са върши въ едно опрѣдѣлено бѫдуще врѣме (ще пишѫ). *Бѫдуще неопрѣдѣлено* показва, че едно дѣйствие ще стане въ едно бѫдуще врѣме, нъ безъ да опрѣдѣли именно кога (писа-щѫ). *Бѫдуще прѣдварително* показва, че дѣйствието ще са свърши въ или прѣди врѣме-то на нѣкое друго бѫдуще дѣйствие или събытие (ще сьмь писалъ)“. С. Илиевъ: „Глаголъ, който показва че дѣйствието се върши сега (въ сѫщата минута, кога говоримъ) стои въ настояще време (четемъ). Глаголъ, който показва, че дѣйствието се е извършило отнапредъ, стои въ преминѫло време. Глаголъ, който показва, че дѣйствието ще се върши отпослѣ, стои въ бѫдѫще време. Врѣмената настояще, преминѫло и бѫдѫще се казватъ главни времена. Глаголъ, който показва, че дѣйствието е продължавало да се върши, когато друго дѣйствие се е свършило, стои въ премин. несвършено време (играяхъ). Глаголъ, който показва, че дѣйствието напълно се е извършило, стои въ преминало свършено време (легнѫхъ). Глаголъ, който показва, че дѣйствието се е свършило въ едно неопрѣдѣлено време, стои въ премин. неопрѣдѣлено време (ходилъ съмъ). Глаголъ, който показва, че

Върху туй обстоятелство пръвъ обърна внимание Ат. Илиевъ въ своя синтаксисъ отъ 1888 год. Но и той, макаръ че поставя правилно случаитѣ, когато се употрѣбява сегашна форма отъ свършенитѣ глаголи, грѣши, като мисли, че тѣзи глаголи могатъ да иматъ сегашно значение. Споредъ него (§ 123.) „сегашното врѣме значи *повечето продължено* дѣйствие“, така щото той допуща, че има и

дѣйствието се е свършило прѣди друго дѣйствие, стои въ прѣмин. предварително време (влѣзълъ бѣше). Глаголъ, който показва че дѣйствието е било станжло много отколѣ, стои въ отдавна премин. време (челъ съмь билъ). Глаголъ, който показва че дѣйствието непрѣменно ще стане въ едно опредѣлено време, стои въ бждяще опредѣленно (ще дойдж). Глаготъ, който показва, че дѣйствието може би да стане нѣкога, стои въ бждяще неопредѣлено (видѣ-щемъ се)“. **Кесяковъ и Горовъ:** „Въ глаголы тѣ прочее има три главни врѣмена: *сегашно,* което показва, че сега става дѣйствие то или състояние то, *минжло,* което показва че ся е врьшило, и *бждяще,* което показва, че дѣйствие то или състояние то не ся е врьшило, нъ ще ся врьши. Минжлото врѣмя ся дѣли на пять врѣмена: *Минжло несвършено* или *повѣствователно.* Това врѣмя показва, че дѣйствие то ся е вършило, кога дошло друго дѣйствие, нъ не ся е свършило (азъ *дрѣмахъ,* кога влѣзе учитель тъ). *Минжло свършено.* Това врѣме показва, че дѣйствие то ся извършило (особито като вземе отпрѣди и прѣдлогъ, напр. *задрѣмахъ*), отъ тукъ е получило името си. *Прѣминжло неопрѣдѣлено.* Това врѣмя неопрѣдѣлява, кога е станжло дѣйствие то затова ся нарича и Мин. неопрѣдѣлено (дрѣмалъ съмъ). *Прѣмин. прѣдварително.* Това врѣмя показва, че дѣйствие то ся вършило прѣди друго дѣйствие (*оралъ бѣхъ,* га дойде ты), т. е. прѣдварило друго то дѣйствие, за това ся и нарича минжло прѣдварително. *Отдавна прѣминжло.* Това врѣмя показва, че дѣйствие то е станжло отдавна, или че е станжло безъ воля та на лице то, което работи (?!), напр.: учитель тъ дума, че съмъ былъ дрѣмалъ на урокъ. Бждне то врѣмя ся дѣли на три врѣмена: Бждяще опрѣдѣлено. То показва, че дѣйствие то навѣрно ще стане, и за това се вика бжд. опрѣдѣлено (ще дрѣмж). *Бждяще неопрѣдѣлено.* Това врѣмя показва, че ще стане дѣйствие то отпослѣ, нъ не опрѣдѣлява дали безъ друго, и за това ся нарича тъй. *Бждяще прѣдварително.* Това врѣмя ся нарича тъй, защо то показва, че дѣйствие то ще стане отпослѣ, нъ ще прѣвари друго дѣйствие (*ще бждж заспалъ,* кога дойдешъ)“. **Славейковъ:** „Врѣме-то на глаголы-тѣ показва, кога ся върши действие-то. Дѣйствия-та могжтъ да ся вършатъ въ тря главны врѣмена — *сегашно, минжло* и *идуще.* Идущо-то врѣме показва, че дѣйствие-то ще ся върши подиръ малко или много врѣме (ще орж). *Първото минжло* врѣме показва, че дѣйствие-то ся е вършило прѣди малко или много врѣме, безъ обаче да ся е свършило (орахъ). *Второ минжло* показва дѣйствие вършено и свършено (орахъ, ровихъ)“. **Ат. Илиевъ:** „Минжло врѣме, кога показва свършена работа, зове се *свършено* (пушка *пукнж*). Минжло врѣме, кога показва несвършена и трайна работа, зове се *несвършено* (синето цвѣте *цъвтѣше*)“. **Д. Мишевъ** (1887): „Глаголитѣ иматъ три главни врѣмена: сегашне, минжло и бждяще. Сегашното врѣме показва, че дѣйствието се върши въ минутата, въ която се говори (азъ сѣкж, ти викашъ, тѣ оржтъ). Минжлото врѣме показва, че дѣйствието се е свършило или вършило прѣди минутата, въ която говоримъ (азъ ходихъ, той чѐте, Петъръ сѣдѣше). Бждящето показва, че дѣйствието ще се върши тепърва (той ще чете, азъ ще садиж, тѣ ще копажтъ) Сжщиятъ въ изданието отъ 1892 год.: Особеннитѣ образи, които взема глаголътъ, за да означи разни моменти въ дѣйствието или състоянието на прѣдметитѣ, се наричатъ *врѣме* на глаголитѣ. По отношение къмъ момента, въ който се говори за дѣйствието или състоянието, у глаголитѣ се различаватъ три главни врѣмена: 1) сегашне, 2) минжло и 3) бждяще. Сегашнето има единъ образъ, нареченъ *сегашне врѣме.* Сегашне врѣме показва дѣйствие, което става въ минутата, кога се говори (викамъ, ревж). Сегашнето врѣме се познава по питание — какво прави прѣдметътъ? (?!). Миналото има петь разни образи ..... *минжло* несвършено показва дѣйствие, което се е вършило и прѣкжснало (?) до минутата, въ която се говори (азъ четѣхъ, тѣ пѣехж). Минжлото несвършено се познава по питание — какво правѣше прѣдметътъ (?!). Минжло *свършено* показва дѣйствие, което се е вършило и свършило до минутата, въ която се говори (азъ четохъ, той ходѝ). Мин. неопрѣдѣлено има два образа: неопрѣдѣленъ свършенъ,

случаи, когато туй врѣме означава и *непродължено,* сирѣчъ *свършено* дѣйствие. Въ тази грѣшка Ил. е попадналъ вѣроятно отъ сегашната форма на свършенитѣ глаголи, безъ да вземе прѣдъ видъ, че тѣзи глаголи иматъ бѫдеще значение и тогава, когато формата имъ е сегашна, което нѣщо Илиевъ допуща само въ приставенитѣ изречения (вж. притурката къмъ § 123., стр. 56). Ат. Илиевъ сѫщо

неопрѣдѣленъ несвършенъ (?!). *Свършено неопрѣдѣлено* показва, че дѣйствието или състоянието се е вършило и свършило въ едно минѫло за говорещето лице врѣме (ходилъ съмъ). *Несвършено неопрѣдѣлено* показва, че дѣйствието или състоянието е вършено продължително и несвършено въ едно минѫло за говорещето лице врѣме (пишелъ съмъ, играели сте). Минѫло прѣдварително показва, че дѣйствието или състоянието е свършено прѣди друго едно дѣйствие (азъ бѣхъ писалъ, когато получихъ писмото). Отдавнашне има тоже два образа — отдавнашенъ свършенъ и отдавн. несвършенъ (?!). Съ *отдавнашне свършено* се загатва прѣдположително за дѣйствие или състояние, свършено въ едно отколѣ минѫло за говорещето лице врѣме (писалъ съмъ билъ). Съ *отдавнашне несвършено* се загатва прѣдположително за дѣйствие или състояние, вършено продължително въ едно отколѣ минѫло за говорещето лице врѣме (пишелъ съмъ билъ). *Бѫдѫще опрѣдѣлено* показва, че едно дѣйствие или състояние тепърва ще се върши, ала въ едно близко (?) врѣме (ще пишѫ). *Бѫдѫще неопрѣдѣлено* показва, че едно дѣйствие или състояние тоже тепърва ще се върши, ала неопрѣдѣлено кога (писа-щѫ). Съ *бѫдѫще прѣдположително* се загатва прѣдположително за възможностьта на нѣкое дѣйствие или състояние (ще съмъ писалъ, ще бѫде ходилъ)". Самакановъ: „Врѣме се нарича свойството на глагола да показва минутата (момента), когато става или е станѫло дѣйствието (?!). Глаголътъ има три главни врѣмена: сегашне, минѫло и бѫдѫще. Сегашнето врѣме на глагола показва, че дѣйствието се върши сега — въ минутата, въ която говоримъ (азъ пиѭ). Практически то се намира по (?) въпроса какво прави (прѣдметътъ) за всѣко лице и число по отдѣлно (?!). Глаголътъ въ мин. врѣме показва че дѣйствието е станѫло въ нѣкоѭ минѫла минута (?!): т. е прѣди минутата въ която говоримъ — нѣкога си (азъ четѣхъ, той учеше). Практически мин. врѣме се намира по въпросъ какво правѣше, или какво правѝ (какво е правилъ, какво би правилъ...?!!) като го (?) измѣняваме за всѣко лице и число (?!). Глаголната форма на бѫдѫщето врѣме показва, че дѣйствието ще се върши за напрѣдъ, т. е. слѣдъ минутата въ която говоримъ (азъ ще свирѭ)". Добри Ганчевъ: „Глаголитѣ иматъ три главни врѣмена: *сегашне* или *настояще, минѫло* и *бѫдѫще*. Сегашнето има само една форма, нарѣчена *сегашно врѣме*. Минѫлото има петь разни форми; бѫдѫщето — двѣ форми. *Сегашно врѣме* се употрѣбява, когато искаме да искажемъ дѣйствие или състояние, което става въ минутата кога говоримъ (четѫ, пишѫ). *Мин. несвършено* показва, че дѣйствието се върши въ минѫло врѣме, но не е било още свършено, когато друго дѣйствие се е свършило (?): ходѣхъ, четѣхъ. *Минѫло свършено* изказва понятие (?) за напълно свършено въ минѫло врѣме дѣйствие или състояние (четохъ, скочихъ). То се нарича още и *мин. опрѣдѣлено*. *Мин. неопрѣдѣлено* показва, че дѣйствието или състоянието се е свършило въ едно неопрѣдѣлено врѣме (ходилъ съмъ). *Мин. прѣдварително врѣме* изказва понятие за дѣйствие или състояние, свършено прѣди друго дѣйствие, станѫло и то въ минѫло врѣме (ходилъ бѣхъ). Въ *отдавнашно врѣме* се турятъ глаголитѣ, когато искаме да изкажемъ дѣйствие или станѫло така отдавна, че го не помнимъ, или пъкъ станѫло въ неотколѣшно минѫло врѣме, но сме го забравили, не вѣрваме да е станѫло и го допущаме само по прѣдположение (ходилъ съмъ билъ). *Несвършено прѣдположително* четѣлъ съмъ, ходѣлъ съмъ. Бѫдѫще опрѣдѣлено показва, че дѣйствието или състоянието ще се свърши въ едно опрѣдѣлено бѫдѫще врѣме (?): ще идѫ. Бѫдѫще неопрѣдѣлено показва, че дѣйствието или състоянието има да се върши въ едно неопрѣдѣлено бѫдѫще (?): писа-щѫ". Матеевъ и Симовъ: „У глаголитѣ се срѣщатъ три главни врѣмена *сегашно, минѫло* и *бѫдѫще*. Въ *сегашно* врѣме е глаголътъ, когато съ него се изказва дѣйствие (работа) или състояние, което се върши или въ което прѣдметътъ се намира въ врѣмето, кога се говори за това дѣйствие, за това състояние. Въ *минѫло* врѣме е глаголътъ, когато съ него се изказва дѣйствие, което се вършело или свършило, или състояние, въ което се е намиралъ единъ прѣдметъ прѣди врѣмето, въ което се говори

тъй прѣвъ е угадилъ, че сегашно врѣме (собствено сегашната форма на глагола) се употрѣбя и вмѣсто минало (неопрѣдѣлено) врѣме, което поради това се нарича и сегашно историческо.

Повечето отъ дефинициитѣ на миналитѣ и бѫдещитѣ врѣмена (както това се вижда отъ самитѣ опрѣдѣления, които привеждамъ подъ чертата) не сѫ нищо друго, освѣнъ тълкувания на самитѣ названия, дадени на врѣмената, които названия често пѫти съвсѣмъ не подхождатъ къмъ значението. И дѣйствително каква правдоподобность и какъвъ смисълъ иматъ дефиниции като слѣднитѣ напримѣръ: „минало *опрѣдѣлено* врѣме показва, че едно дѣйствие се е свършило въ едно минало и опрѣдѣлено врѣме“ и: „минало *неопрѣдѣлено* врѣме показва, че едно дѣйствие се е свършило въ едно минало неопрѣдѣлено врѣме“, или: „бѫдеще *опрѣдѣлено* показва че едно дѣйствие ще се върши въ едно опрѣдѣлено бѫдеще врѣме“ и: „бѫдеще *неопрѣдѣлено* показва, че едно дѣйствие ще стане въ едно бѫдеще врѣме, нъ безъ да опрѣдѣли именно кога“, каквито дефиниции даватъ почти повечето наши граматики? Явно е, че тука и дума не може да става за опрѣдѣленость и неопрѣдѣленость

за това дѣйствие или състояние. Въ *бѫдѫще* врѣме е глаголътъ, когато съ него се изказва дѣйствие, което щѣло да се върши, или състояние, въ което щѣлъ да се намира прѣдметътъ слѣдъ врѣмето, въ което се говори за това дѣйствие, за това състояние“. А. Теодоровъ: „Глаголитѣ показватъ, че едно дѣйствие се върши или става отъ нѣкое лице сега, се е вършило или е ставало прѣди, ще се върши или ще става послѣ. Това е врѣме на дѣйствието. Врѣмената на глаголното дѣйствие сѫ изобщо три: *сегашно, минѫло* и *бѫдно* (бѫдѫще) врѣме. Обаче глаголитѣ показватъ и течението на дѣйствието прѣзъ тия три врѣмена: дѣйствието може да тече, сирѣчь да е несвършено, или да е изтекло, сир. да е свършено; па и свършъкътъ на течението може да е опрѣдѣленъ, или неопрѣдѣленъ. Спроти течението на едно и сѫщо глаголно дѣйствие въ разни врѣмена различаваме у глаголитѣ всичко деветь врѣмена: три несвършени, три свършени опрѣдѣлени и три свършени неопрѣдѣлени“. Коджовъ: „*Сегашното* врѣме показва, че дѣйствието (или състоянието) става въ врѣмето, когато се говори за него, или че то се извършва винѫги (?): азъ *пишѫ* (сега), слънцето *свѣти* (винѫги). *Несвършено минѫло* врѣме показва, че дѣйствието (или състоянието) ставало нѣкога по обичай, или че то продължавало да се върши, когато друго дѣйствие станѫло (когато бѣхъ въ село, *орѣхъ, спехъ, осънпѣхъ*). *Свършено минѫло* показва, че дѣйствието или (състоянието) се е вършило и прѣкѫснало прѣди да говоримъ за него, или се е свършило до край (вчера орахъ). *Прѣдварително минѫло* врѣме показва, че дѣйствието (или състоянието) се е извършило по-напрѣдъ отъ друго свършено дѣйствие или отъ нѣкое изминѫло врѣме (азъ *бѣхъ прочелъ* новия вѣстникъ, когато ме повикахте). *Бѫдѫщето* врѣме показва, че дѣйствието (или състоянието) ще стане въ близко или далечно врѣме слѣдъ говоренето за него (довечера *ще пишѫ*, слѣдъ нѣколко мѣсеца *ще ида* въ София). Прѣдварителното бѫдеще врѣме показва, че дѣйствието (или състоянието) ще стане по-напрѣдъ отъ друго бѫдеще дѣйствие (когато дойдешъ, азъ ще съмъ ошилъ дрехата)“. Топковъ: „Когато глаголътъ показва дѣйствие, което сега става, той стои въ *сегашно* врѣме (отиватъ). Когато глаголътъ показва дѣйствие, което е станѫло вече, той стои въ *минѫло свършено* врѣме (отидохъ). Когато глаголътъ показва дѣйствие, което наскоро се е свършило и е ставало сѫщеврѣменно съ друго нѣкое минѫло дѣйствие, той стои въ *мин. несвършено* врѣме (отиваха). Ако глаголътъ показва дѣйствие, което тепърва ще стане, той стои въ *бѫдеще* врѣме (ще отиватъ)“.

на врѣмето, когато е станало или когато ще стане едно дѣйствие. Разликата между „писахъ“ и „писалъ съмъ“, както и между „ще пиша“ и „писа-ща“ по-скоро се крие въ *увѣреностьта*, въ *положителностьта,* съ която говорещето лице изказва дѣйствието въ едина и въ другия случай, а именно, като каже „писахъ“, лицето твърди съ пълна увѣреность, съ *положителность* за извършеното дѣйствие, а като каже „писалъ съмъ“ или „пишелъ съмъ“ говорещето лице като че ли се съмнѣва, като че ли не помни за станалото дѣйствие. Сжщо и кога каже „ще пиша“, говорещиятъ твърди положително, съ увѣреность, че ще извърши дѣйствието, а кога каже „писа-ща“, той може и да го извърши, а може и да не го извърши, или съ други думи казано той като че ли самъ не е увѣренъ, дали ще извърши дѣйствието или не, затова се изказва несигурно. Немà ако нѣкой каже „ще пиша“, та опрѣдѣля, кога именно ще пише, както криво мислятъ мнозина. Коджовъ даже твърди, че това врѣме показва дѣйствие, което ще стане въ близко или далечно бждеще и, за да докаже туй, привежда примѣри, като „довечера *ще пиша*“ (близко бждеще) и „подиръ нѣколко мѣсеци *ще ида* въ София (далечно бждеще)“, безъ да се сѣща, че само по себе глаголното врѣме не показва никакъвъ прѣдѣлъ, никаква врѣменна точка, и че тука близостьта и далечностьта на врѣмено сж изказани съ други думи — „довечера“ и „подиръ нѣколко мѣсеци“!

Менѣ ми се чини, че въ дефиницитѣ на миналитѣ врѣмена ще трѣбва да се вематъ прѣдъ видъ слѣднитѣ обстоятелства: 1. Врѣмената: *минало несвършено, минало свършено* и *минало прѣдварително* всѣкога се прѣдаватъ отъ *очевидецъ,* а останалитѣ — отъ *неочевидецъ.*[1]) 2. *Минало несвършено* и *минало прѣдварително* стоятъ обикновено въ съотношение съ друго минало дѣйствие, при което първото става обикновено сжщеврѣменно съ него и въ момента на говоренето то може да бжде свършено, а може и да се продължава; а второто е станало прѣди него, и слѣдователно въ момента на говоренето всѣкога е свършено. Минало свършено врѣме наопаки показва дѣйствие, което е безъ всѣкакво отношение къмъ друго дѣйствие и което въ момента на говоренето всѣкога е свършено. 3. Разликата между *минало неопрѣдѣлено* и *отдавна минало* врѣме се заключава не въ туй, че второто показва дѣйствие, което е станало по-отдавна отъ дѣйствието на първото, ами въ

[1]) Подъ *неочевидецъ* трѣбва да се разбира и лице, което е забравило за дѣйствието, извършено понѣкога и отъ самаго него.

степеньта на увѣреностьта, съ която се прѣдаватъ тия дѣйствия отъ говорещия. И едното, и другото говорещиятъ прѣдава като неочевидецъ, ала дѣйствието на минало неопрѣдѣлено врѣме се прѣдава съ увѣреность (той *е* пѫтувалъ по цѣла България), когато дѣйствието на отдавна минало врѣме не се прѣдава съ увѣреность: той *билъ пѫтувалъ* (казватъ, но дали е вѣрно не зная) по цѣла България. Слѣдователно и дума не може да става, че „билъ пѫтувалъ“ показва по-отдавнашно дѣйствие отъ „е пѫтувалъ“ — никой не е въ състояние да ни докаже, че „билъ пѫтувалъ“ е станало по-отдавна отъ „е пѫтувалъ“. Явно е, че названията „опрѣдѣлено“, „неопрѣдѣлено“ и „отдавна“ не подхождатъ къмъ значението, обаче отъ туй не слѣдва, че тѣ трѣбва да се изхвърлятъ и замѣнятъ съ нови — достатъчно е да се дадатъ сполучливи дефиниции. Въпросътъ за значението на глаголнитѣ врѣмена впрочемъ ще трѣбва да се подложи на по-обстоятелно разглеждане.

Спрежение, лице, число и други особености на глаголитѣ.

Като послѣдньо *παρεπόμενον* на глаголитѣ Дионисий навежда спреженията, *αἱ συζυγίαι*, и ги разглежда въ особенъ параграфъ. Първоначално „*συζυγία*“ е имало по-широко значение, именно подъ туй разбирали всѣко съединение на форми, които въ нѣкакво отношение принадлежатъ една къмъ друга. Дионисий опрѣдѣля това понятие така: *Συζυγία ἐστὶν ἀκόλουθος ῥημάτων κλίσις*. (Спрежение е слѣдваще на глаголитѣ склонение). По теорията на Дионисия числото на спреженията излиза тринадесеть, затова, казва Ягичъ, още у Мосхопула е казано: *πόσαι συζυγίαι; δεκατρεῖς* (колко спрежения сѫ? — тринадесеть).

Въ славянската книжнина *συζυγία* се прѣдава най-напрѣдъ, както вече видѣхме, съ *соупроужьство* (Вж. „изслѣдованія“ 334), което се опрѣдѣля така: сѫпроужьства же рѣчи окончеваемыми словесы съ сидами ꙗвлꙗема соуть. дѣлꙗт же сꙗ въ три на десꙗть ѿ еллинъ (Изслѣдованія 340) и по-послѣ на стр. 766: Что есть сѫпрѫжества; ѿ. сѫпрѫжества сѫ҃ рѣчи окончаваеми словесы, силами ꙗвлꙗема сѫть, дѣлꙗт же сꙗ в тринадесꙗ҃ ѿ еллинъ, от нихже сѫ҃ сиꙗ· бию, ѫкрашаю и т. н. Такъва дефиниция въ обикновената граматическа теория, казва Ягичъ, не се срѣща. Още Мосхопулъ повтаря думитѣ на Дионисия: *ἀκόλουθος ῥημάτων κλίσις*. Числото на спреженията „тринадесеть“ авторътъ на статията не смѣялъ да

разпространи на славянския езикъ, той осторожно прибавилъ, че така се дѣли спрежението „отъ елинъ."

Терминътъ „супружество" въ врѣмето на Смотрицки билъ замѣненъ съ „сопряжение," което название възприели и Неофитъ Рилски и Хр. Павловичъ, които употрѣбяватъ покрай туй и „начертание." Ломоносовъ употрѣбява „спряжение." На реда на спреженията старитѣ отдавали важно значение. Въ латинската граматика той се опрѣдѣлялъ отъ реда на гласнитѣ въ алфабета, съ които се почва окончанието на 2. лице: a, e, ι, ῑ (въ as, es, is, ῑs), така че amo-am*as* е отъ I спр., moneo-mon*es* отъ II., lego-leg*is* отъ III. и audio-aud*is* отъ IV. О сжщия принципъ трѣбва да се е придържалъ и *Отецъ Неофитъ,* та е поставилъ глаголитѣ на *амъ-ашъ* въ I. спрежение, глаголитѣ на *-емъ* (у него 1. л. всѣкога окончава на -мъ споредъ западнобългарския) *-ешъ* въ II. спрежение, глаголитѣ на *имъ -ишъ* въ III. спреж. и глаголитѣ на *ямъ* (амъ) *-яшъ* въ IV. спрежение. *Хр. Павловичъ* приима три спрежения, а именно така, както сж у Неофита, безъ четвъртото, ала изобще у него спрежението е изложено конфузно. Йоакимъ Груевъ (1858) даде друго подраздѣление на глаголитѣ по спрежения, което сжществува и днеска. По примѣра на ускитѣ граматики[1]) той постави за дѣлитбена основа окончанието на второ лице, като при това къмъ двѣтѣ спрежения въ тозъ редъ, въ който сж на руски, прибави и третьо на *-ашъ,* яшъ (респективно амъ, ямъ). Това личи и отъ обстоятелсвото, дѣто той безъ никакво основание пише ешъ, ишъ, ашъ съ ъ на края, както е на руски и както дълго врѣме подиръ него се писало въ нашитѣ граматики.

Груевъ дава и единъ видъ дефиниция на понятието „спрежение," която гласи: „Глаголи-ти измѣнявать окончанiята си, за да дойдатъ въ различни наклоненiя, врѣмена, лица и числа; това измѣненiе въ окончанiе-то имъ наричя ся *спряженiе*. Сжщностьта на тази дефиниция съ рѣдки изключения е възпроизведена и въ по-подирнитѣ наши граматики.[2]) Понеже отъ всички части на рѣчьта само имената

[1]) Още Ломоносовъ, споредъ латинската граматика, постави второ лице ед. ч. сег. вр. като изходна точка за подраздѣление на ускитѣ глаголи: Спряженiй Россiйскiе глаголы имѣютъ *два*. Перваго спряженiя глаголовъ, второе лице единственнаго числа, настоящаго времени, наклоненiя изъявителнаго кончается на *ешь*, втораго на *ишь*.

[2]) Момчиловъ дава слѣдньото опрѣдѣление: „Съставътъ на глаголытѣ и измѣненiето на окончанiята имъ по врѣмената, лицата, числата, наклоненията и по видоветѣ нарича са спреженiе". Радуловъ: „Измѣненiе-то на глаголи-тѣ по наклоненiя, времена, лица, числа и въ нѣкои прѣминжли времена по родове, ся нарича *спряженiе*". Шишковъ: „Спрѣженiе на глаголитѣ са нарича способа, по който тѣ са измѣнуватъ споредъ видоветѣ,

(въ широкъ смисълъ на тая дума) и глаголитѣ се измѣняватъ, което измѣнение се свежда къмъ двѣ категории, то е явно, че общото название, като родово понятие, трѣбва да бжде различно отъ частичнитѣ, които ще му бждатъ подчинени понятия. За латинското flexio азъ прѣдпочетохъ *мѣнитба,* както е у г. Милетичъ (въ старобълг. граматика), а не *мѣнитва,* както е употрѣбилъ Мишевъ (вѣроятно по наставления отъ г. А. Теодорова) и по-послѣ А. Теодоровъ, защото първиятъ терминъ е по-сполучливъ и е въ духа на езика, понеже повече напомня на еднокоренния съ него глаголъ *мѣня — мѣнишъ* и т. н. Въ такъвъ случай *спрежението,* като подчинено понятие на горньото, отъ само себе се опрѣдѣля като „мѣнитба на глаголитѣ," а *склонението* по сжщитѣ съображения — като „мѣнитба на имената." Тука трѣбва да спомена, че Мишевъ, а споредъ него и Саламановъ, съвсѣмъ неумѣстно и въ разни значения употрѣбява думата флексия.

Освѣнъ на три спрежения Момчиловъ подраздѣля глаголитѣ на 10 класа „по разликата на свръзката," както той нарича основната приставка.

Въ I. кл. поставя глаголи съ гласна въ края на корена, като: шіѭ, віѭ, пѣѭ, imperfect.: шіѧлъ.

Въ II. кл. поставя съ гласна въ края на корена: баѭ, ала imperfect.: баяхъ.

Въ III. кл. (коренътъ окончава на съгласна, а между кор. и оконч. свръзка *а* или *ѣ:* мот-а-ѭ люл-ѣѭ).

Въ IV. (Иматъ свръзка *а* само въ прѣмин. опрѣдѣл. врѣме: ор-а-хъ, ков-а-хъ).

Въ V. (Коренътъ свършва на *-ер, ел* или *-ор* и слѣдъ него сръзка *а* или *ѣ:* бержѫ, бер-ѣ-хъ, бр-а-хъ, мелѭ, колѭ).

наклоненіята, времената, числата и лицата, еще споредъ окончанието си". Панаретовъ: „Спрѣжение са казва правилното образувание и нарѣждание на разнитѣ измѣнения, които единъ глаголъ прѣтърпява въ свои-тѣ наклонения, врѣмена, числа и лица. Да спрѣгамы единъ глаголъ ще рече да изкажемъ или напишемъ по единъ редъ всичкы-тѣ тѣзи измѣнения". Славейковъ: „Измѣняване окончанието на глагола за наклонение, врѣме, лице и число ся нарича *спрежение*". Д. Мишевъ: „Измѣнението флексиитѣ (?!) на глаголитѣ по лице, число, врѣме, наклонение и пр. се нарича *спрежение*". Саламановъ: „Спрежение на глагола се нарича измѣнението на флексията (?!) му по всичкитѣ негови врѣмена, лица, числа и наклонения". Добри Ганчевъ: „Всички глаголи, съ които ний си служимъ, могжтъ да измѣняватъ формитѣ си по четири типа, които инакъ наричаме *спрѣжения*". А. Теодоровъ: „Всички прости и сложни форми на единъ глаголъ скупомъ сж негова *мѣнитва*. А образуването на формитѣ отъ мѣнитвата на единъ глаголъ по наклонения и врѣмена се нарича *спрежение*". У автора: „Мѣнитбата (въ грам. за I кл. „измѣнението)" на глаголитѣ се нарича *спрежение*. Спрежението обема всички глаголни форми".

VI. кл. (Кор. окончава на зѫбна *д* или *т*, устна *б*, небна *г*, *к* или *х* и езична *з* или *с* въ прѣм. опрѣд. вр. иматъ свръзка о: бод-о-хъ).

VII. (Свръзка *-нѫ*): ры-нѫ-хъ.

VIII. (Глаголи отъ *второ* спреж., които въ м. опр. вр. иматъ свръзка *и*: уч-и-хъ).

IX. (Глаголи отъ второ спреж., които въ м. опр. вр. иматъ свръзка *ѣ*: върт-ѣхъ мълчѣхъ.

X. (Глаголитѣ отъ третьо спрежение): выкамъ, валямъ.

Подраздѣлението въ много нѣща не издържа критика. Първановъ раздѣля глаголитѣ споредъ инфинитивната основа (по Добровски — Миклошичъ — Даничичъ) на шесть класа:

I. кл. (основата е безъ наставка): плет., греб.
II. „ „ има наставка *-нѫ*: викнѫ.
III. „ „ „ ѣ: видѣ.
IV. „ „ „ и: моли.
V. „ „ „ а: писа.
VI. „ „ „ два: купува.

Топковъ взе сѫщо тъй въ съображение миналата свършена основа и създаде отъ I. спрежение 5 класа, отъ II. спрежение — 2 класа и отъ III. спр. 2 класа, или всичко 9 класа. Нѣкои отъ тия класове обаче сѫ съвсѣмъ произволнии, а за нѣкои глаголи пъкъ нѣма мѣсто въ неговата класификация, както това показахъ другадѣ. Така напр. той поставя *пихъ* въ единъ класъ, *чухъ* въ други, *узнахъ* въ трети *пѣхъ* — въ четвърти, когато въ сѫщность всички тия глаголи, като безъ основна приставка, принадлежатъ къмъ единъ и сѫщи класъ. За глаголи пъкъ като *спахъ, клахъ* напр. отъ II. спрежение нѣма мѣсто въ класификацията, а отъ III. спреж. безъ нужда създава два класа.

Гръцкото πρόσωπον се прѣдава първоначално ту съ „образъ“ (вж. стр. 332, 357, 765 отъ „Изслѣдованія“), ту съ „лице“ (вж. стр. 333, 357, 360, 619, 765 и др.), което се опрѣдѣля въ познатата статия за осемьтѣ части на рѣчьта така: что же ѥсть лице; рѣчь ѥже глаголѥть кто ѡ себѣ или кь нѥмоу же ѡ нѥмь глаголѥть или о иномь не соущимь тоу. колико лиць; три. прьвоѡ, второ и третіе, ѩко се· глаголю азь, глаголѥши ты, глаголѥть

онзи.[1]) и се оубо лица ꙗвихомь. соуть же и двоина и множина, ꙗкоже и вь именехь прѣдꙗвихомь.

Терминътъ ἀριθμός се прѣдава още отъ начало съ „число". Макаръ въ XV. вѣкъ въ народния говоръ и да не е имало двойно число, обаче литературниятъ езикъ се е придържалъ о традицията, така че въ статиитѣ отъ това врѣме и дълго подиръ туй се навеждатъ и глаголни форми за двойно число: творива, творита. Както видѣхме, лицата се наричатъ още въ най-старитѣ текстове първо, второ и третьо, а числата — едино, двойно и множно.

Отъ всички наши граматики само Първановъ употрѣбява „брої" вмѣсто „число" и „единброї" и „многоброї" вмѣсто „единствено число" и „множествено число".

За термина εἶδος, както е въ гръцкия езикъ, сега се употрѣбява думата „произхождение" или „произходъ", и подраздѣлението на глаголитѣ на „първообразни", гръцки πρωτότυπον, и производни, παράγωγον, продължава и днесъ, при което нѣкои (като Мишевъ, Саламановъ и др.) прибавятъ и „сложни", което съотвѣтствува на гръцкото σύνθετον и спада къмъ така нареченото σχῆμα, прѣдадено въ старитѣ текстове съ начертание, а днесь е замѣнено съ „съставъ". Въ старитѣ текстове παράγωγόν се прѣдава съ „прѣводное".

Върху подраздѣлението на глаголитѣ на *правилни* и *неправилни* ще забѣлѣжимъ само, че до като Н. Рилски съвсѣмъ умѣстно твърди, какво въ българския езикъ нѣма неправилни глаголи, като не брои нѣкои съвсѣмъ незабѣлѣжителни отклонения, каквито прѣдставляватъ формитѣ: яжъ, вижъ, дръжъ и пр., други наопаки говорятъ въ особени отдѣли за неправилни глаголи. Хр. Павловичъ говори за „неравни" (вм. *неправилни*) глаголи, които той дѣли на *обилни*, (които иматъ обилїе во временахъ) и *недостаточни* (които иматъ скѫдость или во временахъ или въ лицахъ) — къмъ послѣднитѣ причислява и безличнитѣ глаголи. Отъ що произлиза това, азъ обяснихъ, когато говорихъ за врѣмената и вида на глаголитѣ. Въ сѫщата грѣшка попадатъ и мнозина други, като Войниковъ, Радуловъ, Шишковъ и др., които считатъ *давамъ* напр. за неправиленъ, защото прѣмин. свършено врѣме правѣлъ *дадохъ* (?!), или *думамъ*, защото съотвѣтния еднократенъ видъ правелъ *рекохъ* (!), или защото отъ *река, речешъ* нѣмало сегашно врѣме (?!) и пр. и пр. Други пъкъ, като не можли да си обяснятъ извѣстна промѣна, прѣдизвикана

[1]) Мѣстоимението *онзи* говори за българското произхождение на статията.

вслѣдствие на фонетични закони, тълкуватъ тая промѣна съ туй, че причисляватъ глагола къмъ неправилнитѣ, като: приема—приехъ, коля—клахъ и пр.

Безличнитѣ глаголи се наричатъ отъ нѣкои и *еднолични* (Груевъ, Войниковъ и др.) и *третьолични* (Момчиловъ и др.). Названието „безлични“ не подхожда къмъ значението, понеже и тѣзи глаголи различаватъ лице съ сѫщитѣ лични окончания. При все това по нѣмане на по-подходеще название то може да си остане, като се обясни, че при тия глаголи нѣма и неможе да се намѣри подложна дума име, освѣнъ твърдѣ неопрѣдѣленото *то*. Въ такъвъ смисълъ и глаголи като „казватъ“, „говорятъ“ ще бѫдатъ безлични, макаръ да може да се прибави при тѣхъ като подложна дума „хората“, защото и това е неопрѣдѣлено. Невѣрна е дефиницията, която даватъ повечето наши граматики, че тѣзи глаголи се употрѣбяватъ само въ третьо лице: глаголи въ изречения като „каквото *посѣешъ*, това ще и *пожънешъ*“ сѫ сѫщо така безлични.

Терминътъ „спомагателенъ“ (глаголъ) е заетъ отъ руски.[1]) Той е употрѣбенъ така за пръвъ пѫть отъ Неофитъ Рилски, който счита „сѫществителнийо глаголъ *есмь* и за *спомагателенъ*“, сѫщо и *щемъ*. Хр. Павловичъ нарича тия глаголи *помагателни*, Първановъ—*помоштни*, а А. Теодоровъ *помагални*. Дефиницията у всички е почти една и сѫща.

Тукъ му е мѣсто да споменемъ нѣщо и за причастието, μετοχή, като произведено отъ глаголъ. Споредъ Аполоний то произлиза отъ прѣвръщане на глагола въ падежна форма. По-подробно го опрѣдѣля Присциянъ.[2]) Причастието по мнѣнието на нѣкои било изнамѣрено, защото глаголътъ като такъвъ има само именителенъ. Ако стане нужда да се прибави къмъ едно име въ косвенъ падежъ, той, глаголътъ, трѣбва да има сѫщия падежъ, и така става причастие. Нѣкои намирали причастието сродно съ инфинитивъ, защото и на двѣтѣ липсва лице и наклонение, и двѣтѣ иматъ падежъ.

---

[1]) Тукъ е дума само за названието „спомагателенъ“, защото терминътъ „глаголъ“ се е явилъ на чисто българска почва. По свойствата на руския езикъ тая дума би гласила *гологолъ*, споредъ *колоколъ*, *голова* и пр., така че въ руския езикъ тя е прѣминала отъ черковния.

[2]) Participium est pars orationis quae pro verbo accipitur, ex quo et dérivatur naturaliter, genus et casum habens ad similitudinem nominis et accidentia verbo absque discretione personarum et modorum. (Причастието е часть на рѣчьта, която се приима за глаголъ, отъ който естествено е и произведено; то има родъ и падежъ, подобно на името, и свойства на глагола съ изключение на лицата и наклоненията).

Въ славянобългарската книжнина μετοχή се прѣдава още отъ самото начало съ *причастие*. Странно е, че Неофитъ Рилски счита за *причастие* само така нареченото *дѣепричастие*, вслѣдствие на което той твърди, че въ българския езикъ не сѫществува причастие.[1]) Хр. Павловичъ дѣли причастията на „два рода: *именно*: наказȣвающій,-щая и *частично*: наказȣвающи“. Именното причастие пъкъ дѣли на „два чина — *перваго чина*: наказȣвающій и втораго чина: наказȣваемый“. Въ частичното причастие различава врѣмена: настоящее: *наказȣвающи*, миновало: *наказовавши* и минало *наказавши*. Груевъ отбѣлѣжва най-употрѣбителнитѣ причастия: *ѣлъ, ѣнъ, ѣтъ*, отъ които първото нарича *дѣйствително*, а другитѣ двѣ — *страдателни*. Войниковъ прибавя къмъ *оралъ, сѣлъ* и *ор ялъ, сѣялъ*. Момчиловъ приима и страдателно причастие сегашно врѣме отъ глаголи отъ II. спрежение: *говорѝмъ, вѝдима*. Съвсѣмъ неумѣстно поставя Радуловъ наредъ съ другитѣ и причастия като *пишемый, пишѫщій ся, писавшій, пишѫщи ся*, каквито езикътъ ни не познава, и наопаки той е забѣлѣжилъ западнобългарскитѣ дѣепричастия на — *щемъ: вешаещемъ, махаещемъ*. Сѫщо безъ нужда поставятъ нѣкои, като Мишевъ, Саламановъ и др., наредъ съ обикновенитѣ, и причастия като *бижѫщъ, гънѫщъ, сѣжщъ, калящъ* и пр., каквито не сѫ окончателно сформирани въ езика, та както изтъкна още проф. Милетичъ, за нѣкои отъ тѣхъ трѣбва да се спомене само въ една забѣлѣжка. Ат. Илиевъ не употрѣбява термина *причастие*, а *глаголно прилагателно*, който терминъ поставя въ скобки до термина причастие и Мишевъ.

Наконецъ ще кажа нѣколко думи за названията *форма, основа, коренъ, основна приставка, мѣнитбена приставка, лична праставка* или *лично окончание*. Названието „форма“ е толкова употрѣбително и толкова познато у насъ, че нѣма защо да го замѣняваме съ „образъ“ или „видъ“ или подобно, както правятъ напр. Д. Мишевъ,

---

[1]) Като дава форми „бȣдȣки“ и „бȣдȣчи“, за първата отъ които забѣлѣжва, че е по сръбски, а за втората — че е по руски, той казва: „Назначи защо причастіе въ Болгарскіятъ ꙗзыкъ не сȣществȣва и за чудо е! какво да са го изгубили всеконечно Болгарите. Може быти и отъ самото начало да не са го прїали и употребили. Но ніе слȣшаме защо по мѣста са понȣждаватъ да го произносатъ, но помного по Тȣрско израженіе, защото говоратъ тако, ходейки или ходейкенъ, седейки или седейкенъ... но ако второто е Тȣрско, первото обаче на ки, есть по подражанію Сербовъ, които непремѣнно тако начертаватъ своите общи причастіꙗ, съ това токмо различіе що изоставятъ й, или, вмѣсто й, *ю* употребляватъ въ глаголите на первото сопраженіе и. п. ходеќи, спаваюќи, а въ сȣществителныатъ глаголъ що се положи бȣдȣки или бȣдȣчи (който Россійските грамматикописатели дѣепричастіе наричатъ двигаючи, грѣючи, строючи, моючи); който обича, може да го употрѣблява, ако и да не е употрѣбително въ простолюдното произношеніе“ (стр. 182).

Саламановъ и др., които употрѣбяватъ промѣнливо тѣзи думи за сѫщото понятие. (Вж. Милетичъ, Учил. Прѣгл. IV. 597). Терминътъ „основа“ е употрѣбилъ, и много сполучливо, най-напрѣдъ Първановъ. Обаче подъ туй название той е разбиралъ не това, което ние днесь разбираме. У него *и* напр. въ глагола „идѫ“ е *основа, д* е вмѣтка, *ѫ* наставка. „Основа“ у него ще да е идентична съ днешното „коренъ“, ала и въ тоя случай Първановъ не е правъ, защото коренътъ на тоя глаголъ е **ид.** Момчиловъ употрѣбява „свръска“ вмѣсто сегашното „основна приставка“. Съвсѣмъ неумѣстенъ е терминътъ „лични мѣтитви“ у Мишева вмѣсто *лична приставка* или *лично окончание*. Тукъ му е мѣстото да спомена, че повечето граматики погрѣшно излизатъ отъ корена на глагола, като казватъ: „Ако къмъ корена прибавимъ напр. основната приставка, ще получимъ основата на глагола, а ако къмъ основата прибавимъ мѣнитбената респ. личната приставка, ще получимъ формата му“, когато въ сѫщиость трѣбва да се върви тъкмо по обратенъ пѫть, като естественъ, т. е. да се излиза отъ готовата форма, отъ която, като се махватъ надлежнитѣ приставки, се получаватъ послѣдователно основата и корена.

Приносъ за изучване флората на България.

Отъ Б. Давидовъ.

Отъ прѣди десетина години до сега азъ ботанизувахъ, колкото врѣмето и срѣдствата ми позволяваха, изъ разнитѣ краища на нашето хубаво отечество; най-систематично издирвахъ Шуменския и особено Варненския окрѫгъ.

По нѣмане достатъчно врѣме и главно поради липсата на нуждиитѣ рѫководства опрѣдѣлянето на моитѣ материали вървѣше твърдѣ бавно. Едва сега, благодарение услугитѣ на незабравимия учитель д-ръ Ст. Георгиевъ и извѣстния познавачъ на нашата флора д-ръ И. Веленовски, по-голѣмиятъ дѣлъ отъ хербария ми е провѣренъ и точно опрѣдѣленъ, та вече мога да почна съ обнародването на моитѣ трудове.

Въ днешната статия прѣдлагамъ списъкъ само на тия растения, които съмъ събиралъ въ разни врѣмена вънъ отъ Шуменския и Варненския окрѫгъ. За флората на послѣднитѣ два окрѫга ще пиша отдѣлно.

Мѣстноститѣ, що съмъ обиколилъ и сѫ ми дали материали за съставяне долния списъкъ сѫ слѣднитѣ: Анхиело, Месемврия, Айтошки балканъ (около селата Гулица, Калгамачъ и Еркечъ) Тичвнски балканъ (между Котелъ и Тича), Шипченски балканъ (Бузлуджа, св. Никола, Малуша, Вѫтро-поле, Патарешка, Коритата, Бухала, Стѫпалата, Сюлюманчевица, Чимъ-Колиба и Пашовица), Мара-Гидикъ, Юмрукъ-Чалъ Срѣднитѣ Родопи (при Бѣла-Черква, Персенкъ, Чукурово, Чепеларе и Хвойна), Бѣлово, Костенецки балканъ, Татаръ-Пазарджикъ, рида Тевира, Рила (при Рил. манастиръ, Елени-Връхъ и Демиръ-Капия) Кокаляновски манастиръ, Витоша, Погановски манастирь (при сръбската граница), Дефилето на Искъра (при Курилово и Черепишки манастирь) и Вършецъ. — Повечето отъ горѣизреденитѣ мѣста сѫ посѣщавани, кое по-рано, кое по-късно, отъ други изслѣдователи или събирачи на нашенски растения,

и събранитѣ отъ тѣхъ материали сѫ вече обнародвани. За да не повтарямъ съ обнародванието на извѣстни вече растения или на указани по-рано мѣстонахождения, азъ съкратихъ на три четвърти първоначалния списъкъ на растенията си. При все това въ тоя списъкъ уцѣлѣха още необнародвани нѣкои нови за българската флора видове, каквито сѫ *Euphorbia graeca* Boiss. *Corallorhiza innata* R. Br. и др. (Въ списъка тѣ сѫ отбѣлѣзани съ знакъ *).

Считамъ за дългъ да поблагодаря тука на любезнитѣ си колеги отъ Варненската гимназия Г. Пенчевъ и М. Миневъ, за дѣто бѣха тъй добри да обогатятъ хербария ми съ нѣкои видове отъ Сливенски балканъ (Г. П.) и Черепишки манастиръ (М. М.).

Списъкъ на растенията.

Ranunculaceae Juss.

Clematis integrifolia L. Политѣ на Витоша при Беглеръ-Чифликъ съ цвѣтове. 28 май.

C. Viticella L. Политѣ на Витоша при Беглеръ-Чифликъ. 2 май.

Hepatica triloba Chx. Изъ лѣсоветѣ при с. Долни-Пасарелъ (Соф.). 2 май.

Thalictrum angustifolium Jacq. Изъ трѣвениститѣ мѣста при Връшецъ. Юли.

Adonis flammea Jcq. Край пѫтищата при Татаръ-Пазарджикъ. 8 априлъ.

Ranunculus polyanthemos L. Изъ високитѣ ливади на Костенецки балканъ. 13 юли.

R. aconitifolius L. Изъ лѣсоветѣ по върховетѣ на Костенецки балканъ. 13 юли.

R. constantinopolitanus Urv. Емине балканъ. 20 априлий.

R. oxyspermus MB. Изъ трѣвениститѣ мѣста между Анхиело и Месемврия. 15 априлъ.

Aquilegia aurea Ika. По сѣнчеститѣ и влажни лѣсове на Костенецки балканъ. 12 юли.

Aconitum Lycoctonum L. Изъ горищитѣ мѣста на Костенецки балканъ. 12 юли. Намѣренитѣ екземплари сѫ съ почти голи стъбла и листа; цвѣтоветѣ сѫ жълти.

Delphinium phissum WK. По сухитѣ рътлини при Погановски манастиръ. 2 августъ.

Papaveraceae DC.

Hypecoum pseudograndiflorum Petrovič. Изъ трѣвиститѣ мѣста и край пѫтищата до Бѣлово и Т.-Пазарджикъ. 9 априлъ.

Fumariceae DC.

Corydalis Marschalliana Pall. Изъ лѣсоветѣ при Черепишки манастиръ. 27 май.

C. solida Smith. Изъ сѫщитѣ мѣста.

Cruciferae Juss.

Barbarea rivularis Pnč. Изъ високитѣ крайпоточни мѣста на Костенецки балканъ. 12 юли.

Arabis procurrens WK. По скалиститѣ мѣста между Курилово и Черепишки манастиръ. 27 май.

A. Turrita L. Изъ сѫщитѣ мѣста. 27 май.

Nasturtium officinale R. Br. Край блатата при Курилово.

N. austriacum Jcq. Изъ трѣвиститѣ мѣста на Костенецки балканъ. 13 юли.

N. thracicum Grsb. Изъ храсталацитѣ надъ Курилово. 26 май.

N. pyrenaicum R. Br. По влажнитѣ мѣста около Черепишки манастиръ и Курилово. 27 май.

Cardamine graeca L. По скалиститѣ мѣста на рида Текира и около Черепишки манастиръ. Априлъ, май.

C. amara L. Изъ крайпоточнитѣ мѣста на Костенецки балканъ. 12 юли.

Hesperis matronalis L. Изъ лѣсоветѣ на Костенецки балканъ. 13 юли.

Lunaria biennis Mch. Изъ трѣвиститѣ и каменисти мѣста около Черепишки манастиръ. 27 май.

Draba muralis L. По припецитѣ на рида Текира и около Черепишки манастиръ. Априлъ, май.

D. verna L. По сѫщитѣ мѣста и въ сѫщото врѣме.

Alyssum orientale Ard. По каменинститѣ мѣста около Черепишки манастиръ. 27 май.

A. montanum L. По припецитѣ между Курилово и Черепишки манастиръ. 27 май.

A. calycinum L. По припецитѣ на рида Текира. Априлъ.

Camelina rumelica Vel. Изъ трѣвиститѣ мѣста по рида Текира. Априлъ.

Iberis sempervirens L. Изъ каменниститѣ мѣста около Курилово. Май.

Thlaspi Kovacsii Heuff. Изъ трѣвиститѣ мѣста около Черепишки манастиръ. 27 май.

Aethionema saxatile R. Br. По скалиститѣ мѣста около Курилово. 26 май.

Neslia paniculata Dsv. Изъ полето край Курилово. 26 май.

Cistineae DC.

Helianthemum salicifolium Pers. По припечнитѣ рътлини на Текира и Витоша.

H. canum Dum. По припечнитѣ скалисти мѣста на Витоша.

Violarieae DC.

Viola silvatica Fries. Изъ лѣсоветѣ около Черепишки манастиръ. 27 май.

V. Vandasii Vel. По сжщитѣ мѣста и въ сжщото врѣме.

V. Pumila Chaix. По влажнитѣ мѣста на Витоша.

V. declinata WK. Изъ високитѣ трѣвисти мѣста около Сухото езеро (Рила) и Черепишки манастиръ. Августъ.

Droseraceae DC.

Parnassia palustris L. Изъ влажнитѣ високи и трѣвисти мѣста при Сръбско село (Рила) и по цѣлитѣ срѣдни Родопи.

Silenaceae Ludl.

Agrostemma coronaria L. Изъ храсталацитѣ на Айтошки балканъ при Гулица и Айваджишки проходъ. Юли, августъ.

Viscaria atropurpurea Grsb. Изъ ливадитѣ около Курилово. 26 май.

Melandryum pratense Roch. Изъ низкитѣ трѣвисти мѣста и ливадитѣ по Костенецки балканъ. 12 юли.

Silene Armeria L. По трѣвиститѣ припеци при Костенецъ. 12 юли.

S. Juvenalis Dcl. (S. saboonica Friv, S. subcylindrica Grsb.). По трѣвиститѣ припеци и рътлини около София и Костенецъ.

S. inflata Sm. β) var balcanica Vel. Изъ трѣвиститѣ рътлини по Костенецки балканъ. 12 юлия. Това растение трѣбва още да се събира и да се изучава, защото наподобява S. Csevei Bmg., което г. Панчичъ е събиралъ подъ Чадъръ-тепе.

S. macropoda Vel. По високитѣ трѣвисти мѣста и скалитѣ на Юмрукъ-Чалъ.

Gypsophila paniculata L. Изъ пѣсъчливитѣ трѣвисти мѣста по Айтошки балканъ при с. Калгамачъ и при Айваджишки проходъ. Августъ.

Tunica saxifraga Scp. По скалитѣ на Витоша.

Dianthus serotinues WK. По скалитѣ на Костенецки и Сливенски балканъ. 12 юли.

D. microlepis Boiss. По високитѣ трѣвисти мѣста на Костенецки балканъ. 12 юли.

D. petraeus WK. Изъ скалиститѣ върхове на Мара-Гидикъ. 27 юлия.

D. strictus Sibth. subsp. orbelicus Vel. По трѣвиститѣ и скалисти мѣста на Костенецки балканъ. 12 юли.

D. tenuiflorus Grsb. Изъ трѣвиститѣ мѣста и край храсталацитѣ по Айтошки балканъ при Калгамачъ и Айваджишки проходъ. Августъ.

Alsineae DC.

Malachium aquaticum Fr. Изъ храсталацитѣ край водитѣ при с. Костенецъ. 12 юли.

Cerastium anomalum WK. Изъ рътлинитѣ Текира. Априлъ.

C. brachypetalum P. Изъ низкитѣ трѣвисти мѣста на Витоша. Май.

C. triviale Lnk. Изъ трѣвиститѣ влажни мѣста нри Курилово. 26 май.

C. alpinum L. По скалитѣ на Костенецки балканъ. 13 юли.

C. trigynum Vill. Изъ високитѣ трѣвисти мѣста на Костенецки балканъ. 13 юли.

Moenchia mantica Bertb. b) subsp. bulgarica Vel. Изъ трѣвиститѣ мѣста при Курилово. 26 май.

*M. graeca Boiss. Heldr β) var. serbica Adamovič. Изъ трѣвиститѣ мѣста около Бѣлово. Намирането на това ново за българската флора растение за прьвъ пжть е оповѣстено въ „Oesterreichische botanische Zeitschrift“ 1901 год. № 1; тамъ по моя неволна грѣшка мѣстонахождението е означено Витоша вмѣсто Бѣлово.

Stellaria holostea L. Изъ трѣвиститѣ мѣста на рида Текира и по Сливенския балканъ. 20 априлъ.

S. graminea L. Курилово.

Arenaria rotundifolia MB. По най-високитѣ мѣста на Костенецки балканъ. 12 юли.

Alsine verna Bartl. Изъ голитѣ каменисти мѣста при Курилово. Май.

Alsine tenuifolia L. var. viscosa Boiss. Изъ трѣвиститѣ мѣста между София и Курилово.

Spergularia rubra Wahl. Изъ трѣвиститѣ припеци при с. Костенецъ.

Lineae DC.

Linum nervosum WK. Изъ сухитѣ трѣвисти мѣста при Курилово. Май.

L. angustifolium Huds. Изъ ливадитѣ надъ с. Костенецъ.

Malvaceae Br.

Alcea rosea L. Изъ трѣвиститѣ мѣста и край храсталацитѣ при Гулица.

Tiliaceae Juss.

Tilia alba WK. Изъ горитѣ при Айтошкия балканъ при Гулица.

T. parviflora Ehrh. Изъ горитѣ на Костенски и Айтошки балканъ.

Hypericineae DC.

H. tetrapterum Fr. Изъ храсталацитѣ при Костенецъ.

Acerineae DC.

Acer Pseudo-Platanus L. Изъ горитѣ на Айтошки и Костенецки балканъ.

A. reginae Amaliae Orph. Изъ горитѣ около Черепишки манастиръ.

Ampelideae HBK.

Vitis vinifera L. Изъ храсталацитѣ при Айтошки балканъ при Еркечъ и Гулица.

Geraniaceae DC.

Geranium silvaticum L. Изъ трѣвиститѣ мѣста между горитѣ на Костенецки балканъ. Срѣщатъ се форми и съ бѣли цвѣтове. 12 юли.

G. rotundifolium L. Изъ скалиститѣ и каменисти мѣста надъ с. Костенецъ. 13 юли.

G. palustre L. Край водитѣ на Костенецки водопадъ.

G. Robertianum L. Изъ храсталацитѣ на рида Текира.

G. lucidum L. Изъ камениститѣ трѣвисти мѣста на рида Текира. Априлъ.

Balsamineae A. Rich.

Impatiens noli tangere L. Изъ влажнитѣ сѣнчести гори при Черепишки манастиръ, Патарешка и Малуша.

Rutaceae Juss.

Dictamnus albus L. Изъ храсталацитѣ на рида Текира. Априлъ.

Celastrineae R. Br.

Evonymus latifolius Scop. Изъ храсталацитѣ на Костен. балканъ.

Papilionaceae L.

Genista Frivaldskyi Boiss. Изъ високитѣ трѣвисти мѣста на Костенецки балканъ. Юли.

G. rumelica Vel. По припѣчнитѣ каменисти мѣста на рида Текира. Априлъ.

G. ovata WK. Изъ храсталацитѣ на Костенецки балканъ и при Гулица.

G. triangularis Wlld. Изъ камениститѣ мѣста и край храсталацитѣ около Черепишки манастиръ. Май.

Cytisus hirsutus L. Изъ рътлинитѣ край Бѣлово и Черепишки манастиръ. Априлъ, май.

C. elongatus WK. Изъ рътлинитѣ по Тиченски балк. Априлъ.

Ononis hircina Jcq. По трѣвиститѣ мѣста около с. Костенецъ.

Medicago minima Lam. по припечнитѣ каменисти и трѣвисти мѣста при Курилово, Текира и Тиченски балканъ.

Trigonella monspeliaca L. По припецитѣ на рида Текира. Априлъ.

Trifolium alpestre L. По трѣвиститѣ мѣста на Айтошки балканъ при Гулица и Калгамачъ.

T. hibrydum L. Изъ трѣвиститѣ мѣста на Айтошки балканъ при Гулица.

T. ochroleucum L. Изъ трѣвениститѣ мѣста между храсталацитѣ при Костенецъ и Вършецъ. Юли, августъ.

T. aureum Poll. Изъ високитѣ трѣвисти мѣста и лѣсове на Костенецки балканъ. 12 юли.

T. orbelicum Vel. Изъ високитѣ трѣвисти мѣста на Костенецки балканъ. 13 юли.

Dorycnium latifolium Wlld. Изъ горитѣ на Айтошки балканъ при Еркечъ и Калгамачъ.

Astragalus thracious Grib. Изъ припечнитѣ рътлини при Айтосъ.

*Orobus pubescens Panč. По припецитѣ около Курилово. Заъ намирането на тоя новъ за нашата флора видъ е оповѣстено за пръвъ пѫть въ „Oesterreichische botanische zeitschrift“ отъ 1902 г. № 2.

O. Pannonicus Jacq (O. albus L.). Край храсталацитѣ при Курилово. Май.

Vicia tenuifolia Roth. Изъ трѣвениститѣ мѣста по Айтошки балканъ при Калгамачъ. Августъ.

V. narbonensis L. Изъ посѣвитѣ при Курилово. Май.

V. melanops Sibt. Изъ трѣвиститѣ мѣста при Бѣлово.

Ervum hirsutum L. Край храсталацитѣ на Тиченски балканъ. Априлъ.

E. tetraspermum L. Изъ трѣвиститѣ мѣста и край храсталацитѣ по Айтошкия балканъ между Еркечъ и Калгамачъ.

Rosaceae Juss.

Amygdalus nana L. Изъ трѣвиститѣ рътлини при Анхиело.

Pyrus communis L. Изъ горитѣ при Гулица.

P. Malus L. По сѫщитѣ мѣста.

Sorbus domestica L. По сѫщитѣ мѣста.

S. Aria Crtz. По скалиститѣ лѣсове на Костенецки балканъ. Сѫщо и по Айтошки балканъ при Гулица.

Amelanchier vulgaris Moench. Изъ скалитѣ и лѣсоветѣ на Костенецки балканъ.

Cotoneaster vulgaris Lindl. По скалиститѣ гористи мѣста на Костенецки балканъ.

Potentilla micrantha Ehrh. Изъ трѣвиститѣ мѣста на Котленски и Тиченски балканъ. Априлъ.

P. rupestris L. По скалиститѣ мѣста на Костенецки балканъ. 12 юли.

P. reptans L. Изъ трѣвиститѣ мѣста на всѣкждѣ по Айтошки балканъ.

P. chrysocraspeda Lehm. По високитѣ каменисти и трѣвисти мѣста по Юмрукъ-Чалъ.

P. Haynaldiana Jka. По високитѣ трѣвисти и каменисти мѣста по Елини-Връхъ, Костенецки балканъ и Юмрукъ-Чалъ. Юли, Августъ.

P. Tormentilla Sibth. Изъ сухитѣ трѣвисти мѣста по Витоша.

Geum bulgaricum Panč. Изъ влажнитѣ каменисти храсталаци на Костенецки балканъ. 12 юли.

G. montanum L. По високитѣ трѣвисти мѣста на Шипченски балканъ при Чимъ-Колиба и Сюлюманчовица, а сжщо и по Костенецки балканъ.

G. coccineum Sibt. Изъ влажнитѣ трѣвисти мѣста по Персенкъ и по Костенецки балканъ. Юли, августъ.

Rosa canina L. Изъ високитѣ каменисти храсталаци на Костенецки балканъ. 12 юли.

R. tomentosa Sm. По сжщитѣ мѣста и въ сжщото врѣме.

R. alpina L. Сжщо.

Aremonia agrimonioides L. Изъ храсталацитѣ и трѣвиститѣ каменисти мѣста на Айтошки балканъ.

Onagrarieae Juss.

Epilobium montanum L. Изъ горитѣ на Костенецки балканъ. 12 юли.

E. palustre L. Изъ високитѣ влажни и трѣвисти мѣста на Костенецки балканъ. 12 юли.

Circaea Lutetiana L. Изъ сѣнчеститѣ гори на Айтошки балканъ при Гулица. Августъ.

Lythrarieae Juss.

Lythrum virgatum L. Изъ влажнитѣ мѣста на Костенецки балканъ. 13 юли.

Paronychieae St. Hil.

Herniaria incana Lam. По сухитѣ трѣвисти мѣста при Курилово. Май.

Scleranthеae Sk.

Scleranthus marginatus Cuss. Изъ високитѣ трѣвисти и скалисти мѣста на Костенецки балканъ. Юли.

Crassulaceae DC.

Sempevivum patens Grsb. По скалитѣ на Костенецки балканъ. Юли.

Sedum maximum Sut. По припецитѣ и скалитѣ около Костенецъ. Юли.

S. caespitosum DC. По пѣсъчливитѣ мѣста край Бѣлово.

Grossularieae DC.

Ribes alpinum L. Изъ камениститѣ храсталаци на Костенецки балканъ. Юли.

Saxifragaceae DC.

S. tridactylites L. По припецитѣ около Черепишки манастиръ. Май.

S. stellaris L. По влажнитѣ трѣвисти и каменисти мѣста на Мара-Гидикъ (около извора на р. Тжжа). Юли.

S. juniperifolia Adams. Изъ високитѣ трѣвисти мѣста на Костенецки балканъ. Юли.

S. rotundifolia L. Изъ високитѣ лѣсове на Костенецки балканъ и по срѣднитѣ Родопи обикновено. Юли.

S. Aizoon Jcq. Изъ високитѣ скалисти мѣста на Костенецки балканъ. Юли.

S. exarata Vill. Изъ високитѣ каменисти мѣста на Шипченски балканъ при Стжпалата и Бухала.

Umbelliferae Juss.

Heracleum ternatum Vel. Изъ гориститѣ мѣста на Костенецки балканъ. Юли.

Meum Mutellina Gärt. Изъ скалиститѣ трѣвисти мѣста на Мара-Гидикъ и високитѣ ливади на Костенецки балканъ. Юли.

Anthriscus trichosperma Schlt. Изъ камениститѣ храсталаци при Курилово.

Astrantia major L. Изъ лѣсоветѣ на Шипченски балканъ при Вѣтро-поле.

Sanicula europaea L. Изъ храсталацитѣ на Айтошки балканъ при Гулица.

Araliaceae Juss.

Hedera Helix L. Изъ горитѣ и сѣнчеститѣ скали на Айтошкия балканъ при Гулица.

Loranthaceae Don.

Viscum album L. Върху Juniperus communis по Витоша.

Caprifoliaceae Rich.

Viburnum Lantana L. Изъ горитѣ на Айтошкия балканъ обикновено.

Adoxa Moschatellina L. Изъ горитѣ на Костенецки балканъ.

Lonicera coerulea L. Изъ влажнитѣ и сѣнчести лѣсове на Костенецки балканъ.

L. nigra L. Изъ високитѣ храсталаци на Кост. балканъ.

L. Xylosteum L. По сѫщитѣ мѣста.

Rubiaceae Juss.

Rubia tinctorum L. Изъ храсталацитѣ и трѣвиститѣ мѣста при Черепишки манастиръ. Май.

Galium vernum Scop. Изъ храсталацитѣ при Черепишки манастиръ. Май.

G. Mollugo L. Изъ храсталацитѣ около Костенецъ. 12 юли.

Asperula odorata L. Изъ сѣнчеститѣ лѣсове на Костенецки балканъ. Юли.

A. humifusa MB. var debilis Ledb. По припечнитѣ рътлини на Текира. Априлъ.

A. cynanchica L. По сухитѣ трѣвисти мѣста около Костенецъ.

A. taurina L. Изъ трѣвиститѣ мѣста и край храсталацитѣ въ Куру-Багларъ (при София).

Valerianeae DC.

Valeriana officinalis L. Изъ влажнитѣ каменисти храсталаци на Костенецки балканъ. 13 юли.

V. tripteris L. По високитѣ сѣнчести скалисти мѣста на Костенецки балканъ. 13 юли.

Valerianella olitoria Poll. Изъ припечнитѣ трѣвисти мѣста на рида Текира. Априлъ.

Dipsaceae DC.

Dipsacus laciniatus L. Изъ трѣвиститѣ мѣста и край храсталацитѣ на Айтошки балканъ при Айваджишки проходъ, Еркечъ и Гулица. Августъ.

Knautia arvensis L. Изъ трѣвиститѣ мѣста и край пѫтищата около Костенецъ. Юли.

Compositae L.

Doronicum hungaricum Rchb. Изъ сѣнчеститѣ каменисти храсталаци на Витоша. 4 октомври.

Senecio vulgaris L. Изъ камениститѣ храсталаци при Черепишки манастиръ. Май.

S. carpaticus Herb. Изъ високитѣ каменисти и скалисти върхове на Костенецки балканъ, Елени-връхъ и Шипченски балканъ при Куминя и Сюлеманчевица. Юли.

S. viscosus L. Изъ гориститѣ мѣста на Витоша.

S. nemorensis L. Изъ горитѣ на Костенецки балканъ. Юли.

Achillea pseudopectinata Jnka. Изъ скалитѣ на Костенецки балканъ. Юли.

A. clypeolata Sm. Изъ скалитѣ около Погановски манастиръ.

Anthemis montana L. Изъ сухитѣ каменисти мѣста на Юмрукъ-Чалъ при Русалийскитѣ гробища.

Leucanthemum vulgare Lam. Изъ трѣвиститѣ мѣста и край храсталацитѣ между Бѣла-Черква и с. Орѣхове и между Котелъ и Елена. Юли, августъ.

Tanacetum vulgare L. Изъ трѣвиститѣ мѣста при Връшецъ. Това растение не е распространено изъ цѣла България, както се казва у Веленовски (Fl. bulg. p. 269). Изъ варненско и по Айтошкия балканъ не съмъ го срѣщалъ.

Pyrethrum cinereum Grsb. По припецитѣ на рида Текира. Споредъ Веленовски (Fl. bulg. p. 269) тоя видъ е една форма отъ P. corymbosum W. Понеже нѣмамъ пълни екземплари отъ P. cinereum, азъ се задържамъ да изкажа тука мнѣнието си, макаръ по външенъ изгледъ разликата между тия два вида да е твърдѣ голѣма.

P. cinereum се въвежда отъ Гризебаха за Паланка (Македония) и отъ Янка за горитѣ около Акдере при Калоферъ (гл. Boissier, Flora orientalis T. III, p. 342). Буасие сжщо го въвежда като отдѣленъ видъ.

Gnaphalium supinum L. Изъ високитѣ трѣвисти върхове на Костенецки балканъ и на Шипченски балканъ при Бузлуджа, св. Никола и Патарешка. Юли.

G. silvaticum L. Изъ лѣсоветѣ при Бѣла-Черква и по Костенецки балканъ. Юли.

G. dioicum L. По високитѣ трѣвисти мѣста и Юмрукъ-Чалъ, Бѣла-черква и Костенецки балканъ.

Aster alpinus L. Изъ високитѣ трѣвисти и каменисти мѣста на Елени-врьхъ. Юлий.

Bellis perennis L. Изъ храсталацитѣ при Бѣлово (съ цвѣтове 2 февруарий), Лѣсновски манастиръ. Това растение не е на всѣкждѣ изъ България разпространено, за това трѣбва да се указватъ неговитѣ мѣстонахождения.

Telekia speciosa Bmg. Между Мара-Гидикъ и Юмрукъ-Чалъ около изворитѣ на Тжжа.

Inula Aschersoniana Jka. Изъ скалитѣ между Бѣла-Черква и с. Орѣхово; сжщо по Чепеларската долина около с. Хвойна. Юли, августъ.

Micropus erectus L. По припецитѣ на Костенецки балканъ и Айтошки балканъ при Еркечъ.

Eupatorium cannabinum L. По крайпоточнитѣ мѣста около Костенецъ и около изворитѣ на Тжжа.

Homogine alpina Cass. Изъ високитѣ трѣвисти мѣста на Костенецки балканъ. 13 юли.

Echinops banaticus Roch. По припечнитѣ рътлини и храсталаци при Погановски манастиръ. Августъ.

Jurinea arachnoidea Bmg. Изъ припецитѣ при Погановски манастиръ.

Carthamus lanatus L. По цѣлинитѣ на Айтошки балканъ при Айваджишки проходъ, Еркечъ и по Голема при Гулица.

Centaurea jurineaefolia Boiss. Изъ рътлинитѣ на Айтошки балканъ при Калгамачъ и Айваджишки проходъ.

C. stereophylla Bess. Изъ трѣвиститѣ мѣста при Погановски манастиръ и по Айтошки балканъ при Айваджишки проходъ.

C. maculosa Lam. Изъ скалиститѣ слънчести мѣста на Костенецки балканъ. Юли.

C. Kerneriana Jka. Изъ пукнатинитѣ на скалитѣ около Костенецки водопадъ.

C. Jacea L. Форма съ разнищени краища на листчетата отъ общата чашка, твърдѣ разпространена по цѣлия Аайтошки балканъ. Изисква по-нататъшно изучване.

C. diffusa Lam. Изъ голитѣ припеци на Айтошки балканъ при с. Калгамачъ. Юли, августъ.

Mulgedium alpinum Less. Изъ най-високитѣ гори на Костенецки балканъ. Юли.

Lactuca muralis Fr. Изъ сѣнчеститѣ и влажни храсталаци при Костенецъ и Черепишки манастиръ. Май, августъ.

Crepis foetida L. Изъ припецитѣ до Костенецъ. Юли.

Hieracium Pilosella L. Изъ сухитѣ трѣвисти мѣста при Костенецъ и по Айтошки банкaнъ при Калгамачъ и Гулица.

H. cymosum L. Изъ трѣвиститѣ мѣста по Айтошки балканъ при с. Калгамачъ. Августъ.

Leontodon croceus Haenke. Изъ високитѣ ливади на Костенецки балканъ.

Adenostyles albifrons Rchb. Изъ високитѣ крайпоточни мѣста между Мара-Гидикъ и Юмрукъ-Чалъ.

Campanulaceae Jun.

Campanula lingulata WK. Изъ хълмоветѣ и трѣвиститѣ мѣста на Костенецки балканъ. Юли.

C. rotundifolia L. Изъ пукнатинитѣ на скалитѣ при с. Чукуръкьой и Бѣла-Черква. Августъ.

C. rapunculoides L. Край пѫтищата и посѣвитѣ по Костенецки балканъ. Юли.

C. persicifolia L. Изъ горииститѣ мѣста на Айтошки балканъ при Калгамачъ и Еркечъ и около Костенецъ. Юли, августъ.

C. patula L. Изъ трѣвиститѣ мѣста на Костенецки балканъ. Юли.

C. hemschinica C. Koch. Изъ най-високитѣ паши на Костенецки балканъ. Юли.

O. orbelica Pnč. Изъ най-високитѣ трѣвисти мѣста на Шинченски балканъ при Пашовица, по Костенецки балканъ, Юмрукъ-Чалъ и Чепеларе.

C. lanata Friv. (C. velutina Vel.). Изъ пукнатинитѣ на скалитѣ по мѣстностьта „Студенецъ“ (между с. Марково и Бѣла-Черква), по Чепеларската долина надъ Бачковски манастиръ и по Костенецки балканъ. Юли, августъ.

C. expansa Friv. Изъ трѣвиститѣ мѣста и край храсталацитѣ на Костенецки балканъ.

Jasione Heldreichii Boiss. Изъ сухитѣ рътлини и край пѫтищата въ Куру-багларъ при София. Май.

J. orbiculata Grsb. Изъ високитѣ трѣвисти мѣста на Костенецки балканъ, Шипченски балканъ при Патарешка и на Персенкъ. Юли, августъ.

Bicornes L.

Bruckenthalia spiculifolia Rchb. Изъ алпийския поясъ на Мара-Гидикъ. Юлия.

Vaccinium uliginosum L. По сѣвероизточнитѣ склонове на Мара-Гидикъ.

V. vitis idaea L. Изъ най-високитѣ поляни на Мара-Гидикъ и Костенецки балканъ.

Arctostaphylos Uva ursi Spr. По сѣвероизточнитѣ склонове на Мара-Гидикъ.

Jasmineae Br.

Jasminium fruticans L. Изъ храсталацитѣ на рида Текира.

Apocyneae Br.

Vinca herbacea WK. Изъ трѣвиститѣ мѣста и край храсталацитѣ на рида Текира. Априлъ.

Gentianaceae Juss.

G. punctata L. Изъ високитѣ трѣвисти мѣста по Шипченски балканъ при св. Никола и Малуша. Юли.

G. aestiva R.S. Изъ най-високитѣ трѣвисти мѣста на Костенецки балканъ. Често и изобилно. Юли.

G. asclepiadea L. Изъ ливадитѣ по Костенецки балканъ, Бѣла-черква и Хвойна. Юли и августъ.

G. bulgarica Vel. Изъ високитѣ трѣвисти мѣста на Костенецки балканъ. Юли.

G. cruciata L. Изъ трѣвиститѣ мѣста подъ с. Драгалевци (Софийско) и по Шипченски балканъ при Малуша. Май—Августъ.

Erithraea centaurium Pers. Изъ трѣвиститѣ мѣста около Костенецки водопадъ.

Cyrtandraceae Jack.

Haberlea rhodopensis Friv. По засѣнченитѣ скали въ втория мостъ на „Еръ-кьоприя“ подъ Персенкъ и по Чепеларекята долина надъ Бачковския манастиръ. Августъ.

Convolvulaceae Vent.

Convolvulus Cantabrica L. Изъ храсталацитѣ и голитѣ рътлини на Айтошкия балканъ при Гулица и около Костенецъ. Юли, августъ.

Borragineae Juss.

Symphytum Ottomanum Friv. Изъ рътлинитѣ около София, Черепишки манастиръ и Текира. Априлъ, май.

S. tuberosum L. Изъ влажнитѣ трѣвисти мѣста на Костенецъ балканъ. Юли.

Anchusa officinalis L. Изъ трѣвиститѣ мѣста около Костенецъ. Юли.

A. Barrelieri DC. Изъ храсталацитѣ при Черепишки манастиръ. Май.

A. italica Retz. Край нктицата и храсталацитѣ по Айтошки балканъ при Гулица. Августъ.

Lycopus arvensis L. Изъ трѣвиститѣ мѣста и полето при Текира. Априлъ.

Pulmonaria officinalis L. Изъ храсталацитѣ при Текира и Черепишки манастиръ. Априлъ, май.

P. mollis Wolf. Изъ храсталацитѣ на Витоша и по Костенецки балканъ. На послѣдното мѣсто се срѣщатъ и форми съ бѣли цвѣтове. Юли.

Onosma stellulatum WK. Изъ припечнитѣ каменисти рътлини по Айтошки балканъ при Гулица и по Костенецки балканъ. Юли, августъ.

Myosotis silvatica Hffm. Изъ лѣсоветѣ на Костен. балканъ. Юли.

M. sparsiflora Mik. Изъ храсталацитѣ на Костенецки балканъ. Юли.

M. stricta Lnk. Изъ пѣсъчливитѣ мѣста на рида Текира. Априлъ.

M. palustris Wth. Край водитѣ на Костенецки балканъ.

M. alpestris Schm. Изъ сухитѣ трѣвисти мѣста на Костенецки балканъ. Юли.

Cynoglossum officinale L. Изъ хълмоветѣ около Костенецъ. Юли.

C. nebrodense Guss. Изъ храсталацитѣ на Костенецки балканъ. Юли.

Echinospermum barbatum Lehm. Изъ трѣвиститѣ мѣста и рътлинитѣ около Костенецъ.

Solanaceae Bartl.

Atropa Belladona L. Изъ горитѣ на Айтошки и Шипченски балканъ. Юли и августъ.

Physalis Alkegengi L. Изъ храсталацитѣ и трѣвиститѣ мѣста на Айтошки балканъ при Гулица.

Personatae L.

Verbascum pannosum Vis. et Pnč. Изъ високитѣ трѣвисти мѣста на Шипченски балканъ при св. Никола.

Scrophularia Scopollii Hpe. Изъ храсталацитѣ около Костенецки водопадъ.

Digitalis viridiflora Lndl. Изъ трѣвиститѣ мѣста край храсталацитѣ на Айтошки балканъ между Калгамачъ и Еркечъ. Августъ.

Gratiola officinalis L. Изъ ливадитѣ и край мочуритѣ на Айтошки балканъ обикновено. Сжщо и около Върщецъ.

Linaria genistaefolia Mill. γ) var. orbelica Vel. Изъ трѣвиститѣ мѣста на Костенецки балканъ. Юли.

L. spuria Mill. Изъ голитѣ рътлини на Айтошки балканъ по Голета (при Гулица).

Veronica bellidioides L. Изъ високитѣ скалисти мѣста на Демиръ-Капия (Рила).

V. officinalis L. Изъ трѣвиститѣ мѣста около Костенецъ. Юли.

Pedicularis orthantha Grsb. Изъ най-високитѣ ливади на Костенецки балканъ. Юли.

Orobancheae Pich.

Lathrea Squamaria L. Изъ влажнитѣ лѣсове по сѣвернитѣ склонове на рида Текира. Априлъ.

Labiatae Juss.

Teucrium montanum K. Изъ припечнитѣ каменисти рътлини при Курилово.

T. Polium L. Изъ сухитѣ трѣвисти и каменисти рътлини на Айтошки балканъ обикновено.

Salvia glutinosa L. Край горитѣ около Габровски и Рилски манастири, по Костенецки балканъ и по Айтошки балканъ при Гулица. Юли, августъ.

S. virgata Ait. Изъ рътлинитѣ на Айтошки балканъ при Калгамачъ и Еркечъ. Юли.

Scutellaria altissima L. Изъ храсталацитѣ при Курилово.

S. albida L. Изъ храсталацитѣ при Костенецъ и по Шипченски балканъ при Коритата. Юли.

Prunella grandiflora Jack. Изъ храсталацитѣ на Айтошки балканъ. Юли.

P. alba Pall. Изъ храсталацитѣ по Айтошки балканъ и около Костенецъ.

Lamium maculatum L. Изъ горитѣ на Костенецки балканъ. Юли.

L. bithynicum Bnth. Изъ хълмоветѣ и край храсталацитѣ около Черепишки манастиръ и по Костенецки балканъ. Май—августъ.

Betonica officinalis L. Изъ трѣвиститѣ и лѣсисти мѣста около Костенецъ. Юли.

Stachys silvatica L. Изъ храсталацитѣ по костенецки балканъ.

Leonurus Cardiaca L. Край пѫтищата около Костенецъ. Юли.

Nepeta pannonica Jcq. Край плетищата около с. Костенецъ. Юли.

N. Cataria L. Край пѫтищата на Айтошки балканъ при Гулица.

Hyssopus officinalis L. Изъ голитѣ каменисти припеци при Курилово. Май.

Melissa officinalis L. Край градинитѣ и пѫтищата по Айтошки балканъ при Гулица и около Костенецки водопадъ. Юли.

Calamintha officinalis Mch. Изъ рътлинитѣ по Айтошки балканъ при Гулица (Рида Голецъ). Юли.

C. alpina Lam. Изъ високитѣ и сухи трѣвисти мѣста на Костенецки балканъ. Юли.

Thymus serpyllum L. Изъ сухитѣ трѣвисти мѣста по Витоша и Костенецки балканъ.

T. heterotrichus Grsb. Изъ трѣвиститѣ мѣста при Костенецъ. Юли.

Mentha tomentosa Urv. Край потоцитѣ и влажнитѣ мѣста около Костенецки водопадъ.

Lentibularieae Rich.

Pinguicula leptoceras Rchb. Около снѣжнитѣ сосpи по Костенецки балканъ и Демиръ-капия (Рила).

Primulaceae Vent.

Lysimachia Nummularia L. По влажнитѣ сѣнчести трѣвенисти мѣста на Айтошки балканъ при Еркечъ.

Cyclamen neapolitanum Ten. Изъ горитѣ край манастира св. Петъръ при с. Црънча въ политѣ на западнитѣ Родопи.

Soldanella alpina L. Изъ високитѣ трѣвисти мѣста на Костенецки балканъ. Юли.

Primula acaulis Jcq. Изъ горитѣ на Айтошки балканъ при Гулица, Калгамачъ и Еркечъ. Юли.

P. deorum Vel. (P. orbelica Georgiev, inedit). Изъ високитѣ влажни трѣвисти мѣста при Демиръ-Капия.

Globularieae Camb.

Globularia Wilkomnii Nym. Изъ сухитѣ рътлини при Месемврия. Априлъ.

Plumbagineae Vent.

Armeria alpina Wlld. Изъ влажнитѣ скали по високитѣ мѣста на Костенецки балканъ. Юли.

Chenopodiaceae Br.

Ch. Bonus Henricus L. Изъ високитѣ трѣвисти мѣста на Костенецъ балканъ и при Черепишки манастиръ.

Polygonaceae Lndl.

Polygonum lapathifolium L. Изъ храсталацитѣ около Костенецъ. Юли.

Aristolochieae E.

Asarum europaeum L. Изъ храсталацитѣ около Костенецъ.

Aristolochia Clematitis L. Изъ рътлинитѣ по Айтошки балканъ при Еркечъ. Юли.

Euphorbiaceae Juss.

Mercurialis perennis L. Изъ храсталацитѣ около Костенецъ и Черепишки манастиръ.

M. ovata Strnb. Изъ храсталацитѣ по сѣвернитѣ склонове на рида Текира. Априлъ.

Euphorbia polychroma Kerner. Изъ храсталацитѣ около Черепишкия манастиръ.

*E. graeca Boiss. et Sprun. Изъ трѣвиститѣ и каменисти склонове на Витоша. Май. Това ново за българската флора растение за пръвъ пжть оповѣстявамъ тука.

E. amygdaloides L. Изъ горитѣ по Айтошки балканъ при Гулица, около Черепишки манастиръ и въ Куру-багларъ при София.

E. Cyparissias L. Изъ голитѣ рътлини и по трѣвиститѣ мѣста на Айтошки балканъ при Калгамачъ.

E. glareosa MB. Изъ припецитѣ къмъ с. Дърввница (Софийско).

E. Myrsinites L. Изъ припечнитѣ каменисти мѣста на Айтошкия балканъ при Гулица.

E. nuda Vel. Изъ влажнитѣ мѣста при Т. Пазарджикъ.

Ulmaceae Mirb.

Ulmus montana Sn. Изъ листнатитѣ гори на Костенецки балканъ.

Cupuliferae Rich.

Fagus silvatica L. Изъ листнатитѣ гори на Айтошки балканъ.
Quercus austriaca Wlld. По сжщитѣ мѣста.
Q. pedunculata Ehrh. По сжщитѣ мѣста.
Q. sessiliflora Slsb. По сжщитѣ мѣста.
Carpinus Betulus L. По сжщитѣ мѣста.
C. duinensis Scop. По сжщитѣ мѣста.

Salicineae Rich.

Salix herbacea L. Изъ влажнитѣ трѣвисти мѣста на Витоша.

Betulaceae Brtl.

Alnus glutinosa G. Изъ листнатитѣ гори край потоцитѣ по Айтошки балканъ при Гулица.

A. viridis DC. Изъ крайпоточнитѣ мѣста на Костенецки балканъ.

Betula alba L. Изъ високитѣ гори на Костенецки балканъ.

Coniferae L.

Abies pectinata DC. Изъ високитѣ иглолистни гори по Срѣднитѣ Родопи и по Костенецки балканъ.

Juniperus communis L. Изъ високитѣ мѣста на Костенецки балканъ, Мара-Гидикъ и Юмрукъ-Чалъ.

Orchideae L.

Neottia nidus avis Rich. Изъ горитѣ на Костен. балканъ. Юли.

Listera ovata Br. Край храсталацитѣ и изъ трѣвениститѣ мѣста на Костенецки балканъ. Юли.

Orchis Simia Lam. Край храсталацитѣ около София и Курилово.

Nigritella angustifolia Rich. Изъ високитѣ ливади надъ Черепишки манастиръ.

Gymnadenia albida Rich. Изъ трѣвиститѣ мѣста по върховетѣ на Костенецки балканъ. Юли.

*Corallorhiza R. Br. Изъ сѣнчеститѣ гористи високи мѣста на Костенецки балканъ. Юли. Това ново за нашата флора растение оповѣстявамъ за прьвъ пжть тука. То, както и много други видове, сж намирани отъ покойния С. Георгиевъ, но досега не е указано печатно за нашата флора.

Irideae Br.

Crocus veluchensis Herb. Изъ високитѣ трѣвисти мѣста на Демиръ-капия (Рила).

C. biflorus Mil. β) var. Alexandri Petrović. Изъ трѣвиститѣ мѣста на Витоша.

Asparageae DC.

Ruscus Hypoglossum L. Изъ бърдата покрити съ храсталаци при Курилово и по Айтошки балканъ при Гулица.

Asparagus tenuifolius Lam. Изъ бърдата и камениститѣ храсталаци на Куру-Багларъ при София и при Костенецъ.

Polygonatum verticillatum All. Изъ лѣсоветѣ на Костенецки балканъ.

Dioscoreae Br.

Tamus communis L. Изъ храсталацитѣ на Айтошки балканъ при Калгамачъ.

Liliaceae DC.

Asphodeline lutea Rchb. Изъ цѣлинитѣ по Елине-балканъ и около Бѣлово.

Lilium Martagon L. Изъ горитѣ при Кокаляновски манастиръ (Софийско).

Fritillaria graeca Boiss. Изъ трѣвиститѣ и каменисти мѣста на Емине балканъ и по рида Текира. Априлъ.

Erithronium dens canis L. Изъ горитѣ при селата Варвара и Саитово (политѣ на западнитѣ Родопи).

G. stenopetala Rchb. Изъ сухитѣ трѣвисти мѣста при Курилово.

Ornithogalum umbellatum L. Край храсталацитѣ на Куру-багларъ при София.

Scilla automnalis L. Изъ трѣвиститѣ мѣста на Айтошки балканъ при Калгамачъ и Гулица. Августъ.

Hyacintella leucophæa Stev. Изъ камениститѣ и трѣвисти сухи мѣста на рида Текира. Априлъ.

Muscari botryoidés DC. Изъ храсталацитѣ на Тиченски балканъ, Курилово и Черепишки манастиръ.

M. racemosum Mill. Изъ трѣвиститѣ припеци на рида Текира.

Allium flavum L. Изъ трѣвиститѣ мѣста при Хвойна и Чукуръ-кьой въ срѣднитѣ Родопи.

A. moscatum L. По сжщитѣ мѣста.

Colchicaceae DC.

Colchicum automnale L. Изъ горитѣ на Погановски манастиръ. Съ цвѣтове 28 юли.

Merendera sobolifera CAM. Изъ пѣсъчливитѣ мѣста при Бѣлово и Подуени. Априлъ.

Veratrum album L. Изъ високитѣ трѣвисти мѣста на Костенецки балканъ, а сжщо и по Шипченски балканъ при Патарешка, Малуша и св. Никола. Юли.

Juncaceae Fr.

Luzila Forsteri DC. Изъ храсталацитѣ на Витоша.

L. maxima DC. Изъ високитѣ трѣвисти лѣсове на Костенецки балканъ.

L. albida DC. Изъ скалиститѣ лѣсове на Костенецки балканъ.

Cyperaceae DC.

Carex muricata L. Изъ трѣвиститѣ мѣста на Костенецки балканъ.

Gramineae Jun.

Sesleria phleoides Stev. Изъ високитѣ трѣвисти мѣста на Витоша.

Deschampsia flexuosa Trin. Изъ високитѣ гори на Костенецки балканъ.

Aira capillaris Host. Изъ сухитѣ трѣвенисти мѣста на Витоша.

Avena Scheuchzeri All. Изъ високитѣ трѣвисти мѣста на Костенецки балканъ.

Equisetaceae DC.

Equisetum hiemale L. Изъ храсталацитѣ при Курилово.

Polypodiaceae Br.

Pteris aquilina L. Изъ сухитѣ трѣвисти мѣста и изъ храсталацитѣ на Котленски балканъ при с. Костадиново, по Айтошки балканъ и пр. на общества.

Scolopendrium vulgare Sm. Изъ сѣнчеститѣ каменисти лѣсове на Айтошки балканъ при Гулица.

Asplenium Adiantum nigrum L. Изъ каменеститѣ гористи мѣста по Айтошки балканъ при Гулица.

Athyrinum Felix femina Rth. Изъ сѣнчеститѣ гори на Костенецки балканъ.

Aspidium rigidum Sw. Изъ скалиститѣ гористи мѣста на Витоша и Костенецки балканъ.

Polypodium vulgare L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста на Айтошки балканъ при Гулица.

Ceterach officinarum W. По скалитѣ на Айтошки балканъ при Гулица.

Ophioglosseae Br.

Ophioglossum vulgatum L. Изъ високитѣ трѣвисти мѣста на Витоша.

Lycopodiaceae DC.

Selaginella helvetica Lk. Изъ скалитѣ на Демиръ-Капия (Рила) и по Еръ-кюприя подъ Персенкъ.

Варна, 20 май 1902 година.

Материали по флората на Севлиевско.

Отъ **Ив. Нейчевъ.**

Обстоятелственото проучване на българската флора много би се улеснило съ локални флористически изслѣдвания. Колкото повече се екскурзира и изучава извѣстна мѣстность, толкова характерътъ на нейната флора по-ясно се очертава. Какво е разпространението на извѣстенъ видъ, какъ и въ какви форми е застѫпенъ той, каква е неговата топография въ нашата страна, за сега мѫчно може да се говори. Въ сегашното си състояние българската флористика може само да ни каже, че у насъ се срѣща застѫпенъ тоя или оня растителенъ видъ, и то често казва се: „въ Рила, Родопитѣ, Ст.-планина,“ но кѫдѣ и какъ е застѫпенъ той въ Рила, Родопитѣ и пр. въ България, — отъ никѫдѣ не може да се узнае.

Въ туй отношение българската флора е далечъ още непроучена. Появата на мѣстни ботаници-флористи, които би имали най-голѣмитѣ удобства за най-обстоятелственото проучване на своя край, е тъкмо на врѣмето си. Настоещата статия носи именно тоя мѣстенъ характеръ. Въ нея се излагатъ растения изключително само изъ Севлиевско.

Материалитѣ сѫ събирани отъ мене прѣзъ пролѣтьта и лѣтото на 1901 и 1902 год. Отъ обиколенитѣ мѣстности, като по-интересни, ще спомена слѣднитѣ: Баадалата, Крушевски баиръ и Манастирското — Киревата воденица. Почвенитѣ условия на тѣзи мѣстности, както и тѣхното положение е различно. Първата е гориста, трѣвисто-камениста (варовита), огрѣвана отъ истокъ и югъ, а Крушевскиятъ баиръ е храсталачна, суха, варовито-пѣсъчлива мѣстность, огрѣвана отъ югъ. Тази послѣдната съ своитѣ лозя е докарвала значителни материални облаги на севлиевци, а сега цѣлата е опустошена отъ филоксера. Подножията и на двѣтѣ тѣзи мѣстности се миятъ отъ р. Росица. Манастирското — Киревата воденица е хубава малка

котловинка, низката между първитѣ двѣ; тя се пои отъ малкото поточе, наречено Чопарата, което понѣкога е силно поройно. Отъ къмъ с.-изтокъ тя е гористо-храсталачна. Почвата тукъ е повечето пѣсъчлива. Лозята, що се намиратъ на юго-изтокъ, сж също опустошени.

Малкото блата и мочури, които се срѣщатъ въ севлиевското равнище, — Кожа-кьръ, които почти съвсѣмъ прѣсъхватъ прѣзъ лѣтото, сж също забѣлѣжителни по блатната си флора. Тукъ се срѣщатъ: Batrachium trichophyllum F. Sz., Oenanthe angulosa Grsb., Alisma natans L., Scirpus Tabernaemontani Gm., Callitriche, Potamogeton, Zannichehellia и др.

Макаръ уважаемиятъ г-нъ Урумовъ да е обнародвалъ едно доста голѣмо число растения (около 445 вида) отъ Севлиево и околията (гл. „Приносъ къмъ българската флора“ Мсб. XVIII), обаче Севлиевско е още въ началото на флористическото изслѣдване. Изложеното тукъ попълва оня фактически материалъ, който ще послужи за по-нататъшното проучване на севлиевската флора. Послѣдната прѣдставя нѣкои рѣдки и характерни за България видове, каквито сж: Thalictrum lucidum L. (Th. angustifolium Jacq.) Var. β heterophyllum Wimm. et Grab., Ranunculus lanuginosus L., Viola mirabilis L., Melandrium album (Mill.), Valerianella Auricula DC., Melampyrum cristatum L., Chenopodium opulifolium Schrad., Euphorbia nuda Vel., Alisma natans L., Alopecurus fulvus Sm., Hierochloa odorata R. S., Festuca heterophylla Lam. и др. Също и нѣкои нови за българската флора видове, тѣ сж: Medicado glutinosa M. B., Galium uliginosum L., Cirsium arvense Scop. γ vestitum Wim.

Растенията сж опрѣдѣляни въ ботаническия институтъ на Висшето училище, дѣто съмъ си служилъ съ всички пособия, съ които располага институтътъ, между които ще спомена: J. Velenovsky „Flora Bulgarica,“ E. Boissier „Flora orientalis,“ Reichenbach „Jcones Florae Germanicae et Helveticae,“ „Flora von Deutschland“ отъ Schlechtendal, Langental und Schenk; Ив. Шмальгаузенъ „Флора средней и южной Россіи“ 1897 г. и др., а също и всички до сега извѣстни български статии по висшата флора. Материалитѣ си сравнихъ съ находещитѣ се въ института европейски и български сбирки. Една часть отъ тѣхъ сж прѣгледани отъ компетентния по българската флора уважаемъ професеръ г-нъ д-ръ J. Velenovsky, комуто за услугитѣ и насърдченията изказвамъ тукъ моята най-голѣма благодарность. Изказвамъ също голѣмата си признателность и г-ну д-ръ Ст. Петкову, доцентъ по ботаника въ Висшето училище,

който често се притичаше съ своитѣ съвѣти и улеснения по нѣкои тъмни менъ въпроси.

Новитѣ за българската флора видове сж означени съ знакъ *, а ония, които сж нови за сѣверна България — съ знакъ **.

Списъкъ на растенията.

Dicotyledonae Juss.

Ranunculaceae Juss.

Clematis recta L. Изъ храсталачни мѣста на Баадалата; разсѣяно. Май.

Thalictrum lucidum L. (Th. angustifolium Jacq) var. β heterophyllum Wimm. et Grab. По трѣвисти и храсталачни мѣста край пжтя за Баадалата; разсѣяно. Май.

Th. bulgaricum Vel. Изъ храсталака на Манастирското; рѣдко. Юли.

Th. minus L. Изъ храсталачни мѣста на Баадалата; разсѣяно. Май.

Ranunculus polyanthemos L. По засѣнчени, трѣвисто-храсталачни мѣста около Севлиево; доста разпространено. Май.

R. nemorosus DC. По сжщитѣ мѣста; рѣдко. Май.

R. acris L. По влажни трѣвисти и ливадни мѣста; обикновено. Май.

R. lanuginosus L. По засѣнчени гористи мѣста на Баадалата; рѣдко. Май.[1])

R. auricomus L. var. incisifolia Rchb. Изъ гората при Киревата воденица; разсѣяно. Май.

Отъ тоя новъ вариететъ за България имамъ събрани екземплари отъ Гор.-Орѣховица прѣзъ 1896 год, които се различаватъ отъ севлиевскитѣ по сжщитѣ бѣлѣзи, каквито се насочватъ за габровскитѣ (гл. Ст. Георгиевъ „Лютикови растения (Ranunculaceae)“ въ „Период. списание“ кн. LXI).

R. arvensis L. β tuberculatus Koch. Изъ нивята на всѣкждѣ около Севлиево, почти всѣкога съ типичната форма; обикновено. Юни.

---

[1]) До сега намѣренъ само при Пазарджикъ; гл. Георгиевъ „По флората на Южна-България“ Мсб. кн. 1. и при Русе гл. Ковачевъ „Материали по флората на България“ въ сп. „Трудъ“ кн. 1 год. III.

R. Sardous Crantz. var. laevis Čel. Изъ нивята и влажнитѣ мѣста; доста разпространенъ и изобилствува прѣдъ типичната форма, която на рѣдко се срѣща. Юни.

R. sceleratus L. По мочурливи и крайводни мѣста; обикн. Май.

Batrachium trichophyllum F. Sz. (Ran. paucistamineus Fsch.). Изъ блатата на Кожа-кьръ; доста разпространено. Май.

Ceratocephalus orthoceras DC. По сухи, хълмести, пѣсъчливо-трѣвисти мѣста къмъ Крушевския баиръ. Образува цѣли полянки. Априлъ.

Delphinium Consolida L. Изъ угаритѣ и край шосето; доста. Юли.

D. divaricatum Ledb. Край нивята и трѣвиститѣ мѣста на Кожа-кьръ; разсѣяно. Юли.

Papaveraceae DC.

Chelidonium majus L. Изъ храсталачни и край гористи мѣста около Севлиево; разсѣяно, но начесто се срѣща. Май.

Cruciferae Juss.

Turritis glabra L. (Arabis perfoliata Lam.). По варовититѣ хълмове на Баадалата; доста. Май.

Arabis hirsuta Scop. (A. constricta Grsb.). Изъ храсталачни и трѣвисто-пѣсъчливи мѣста; доста. Май.

Nasturtium austriacum (Jacq.). Изъ засъхналитѣ мочурливи мѣста, край шосето за Габрово. Май.

Cardamine impatiens L. Изъ засѣнчени влажни гористи мѣста на Баадалата; разпрьснато. Май.

Alliaria officinalis L. (Andrz). Всѣкждѣ край оградитѣ и бахчиитѣ. Юни.

Erysimum canescens Roth. (E. diffusum Ehr.). По варовититѣ припеци на Баадалата; доста. Май.

Sisymbrium officinale L. Вскдѣ край пжтищата и дворовetѣ. Юни.

Sinapis arvensis L. (S. taurica DC. S. orientalis L.). Изъ нивитѣ, доста разпространено. Май.

Berteroa incana DC. (Farsetia incana Br.). По припечни и каменисти мѣста на всѣкждѣ. Юни.

Draba verna L. Вскдѣ по сухи трѣвисти мѣста. Априлъ.

Alyssum calycinum L. Край шосетата, обикновено Априлъ.

A. minimum Willd. По сухи трѣвисти мѣста всѣкждѣ. Априлъ.

Thlaspi perfoliatum L. Край храсталачни мѣста и оградитѣ; доста. Априлъ.

Lepidium ruderale L. Край оградитѣ и запустѣлитѣ мѣста почти всѣкждѣ. Юни.

Coronopus procumbens Gil. (C. Ruelii All.) По запустѣлитѣ и сухи трѣвисти мѣста къмъ Манастирското, разсѣяно. Май.

Neslia paniculata Dsv. (L.) Изъ нивитѣ, доста. Май.

Euclidium syriacum Br. Край ливадни мѣста къмъ Киревата воденица, доста разпространено. Май.

Calepina Corvini Dsv. По трѣвисти, край ливадни мѣста къмъ Баадалата, разсѣяно. Май.

Violarieae DC.

Viola hirta L. Край храсталака на Круш. баиръ; разсѣяно. Априлъ.

V. odorata L. Всѣкждѣ край храсталацитѣ. Мартъ.

V. silvatica Fries. (V. silvestris K., V. neglecta M.B.). Изъ храсталачни и гористи мѣста; обикновено. Априлъ.

V. mirabilis L. Изъ горичката при държавния разсадникъ на Чакала. Доста разпространено. Априлъ.[1])

V. Vandasii Vel. Изъ храсталацитѣ край лозята; рѣдко. Май.

V. tricolor L. Край зидоветѣ и оградитѣ. Май.

Polygaleae Juss.

Polygala major Jacq. По трѣвисти мѣста около Севлиево; доста. Май.

P. vulgaris Schk. (L). Всѣкждѣ по трѣвиститѣ мѣста; обикн. Май.

Silenaceae L.

Melandrium album (Mill.).[2]) Край водни мѣста на Чакала; доста. Май.

Silene inflata Sm. (S. Cucubalus Wb., S. venosa Gilib.). Всждѣ по трѣвиститѣ мѣста. Май.

S. viridiflora L. Изъ напуснатитѣ лози; доста разпростр. Май.

---

[1]) До сега намѣрено само при Сливенъ, Станимака, с. Бояна, с. Лозенъ (гл. Velenovsky „Fl. Bulgarica") и при Разградъ (гл. Явашевъ въ „Периодическо списание" кн. 21—22 стр. 264).

[2]) До сега намѣрено само при Търново и Ловечъ (гл. Урумовъ „Материали за Тър. окр." и въ прибавката за Ловч. окр. Мсб. XV.).

Dianthus Armeriastrum Wolfn Subsp. trojanensis Ur. Изъ напуснатитѣ (марашкитѣ) лозя и трѣвиститѣ мѣста; доста. Май.

D. Armeriastrum Wolfn γ) glaberrimus Ur. По сжщитѣ мѣста, заедно съ първия, често се срѣща. Май. Измежду многото екземпляри, които притежавамъ отъ тѣзи два вариетета, сжществуватъ такива прѣходни форми, които почти напълно свързватъ едина съ другия.

Alsineae DC.

Malachium aquaticum Fr. (L). Край водитѣ на всѣкждѣ. Май.

Cerastium semidecandrum L. (C. viscosum P., C. viscidum Lk). По сухитѣ трѣвисто-пѣсъчливи мѣста; обикновено. Априлъ.

C. trivale Lnk. (C. Vulgatum L.). Край пѣсъчливо-влажни и водни мѣста; доста. Априлъ.

C. glomeratum Th. По пѣсъчливо-трѣвисти мѣста; доста. Априлъ.

Moenchia mantica Brtl. По сухи трѣвисти мѣста, разсѣяно. Май.

Stellaria media Cyr. Всждѣ край хендецитѣ на пжтищата. Апр.

S. graminea L. Всждѣ по трѣвисти и ливадни мѣста. Май.

Moeringia trinervia Clairv. Изъ гориститѣ мѣста; доста. Май.

Arenaria serpyllifolia L. Всждѣ по пѣсъчливо-трѣв. мѣста. Май.

Sagina procumbens L. Изъ сѣнчеститѣ влажни гористи мѣста на Баадалата; разсѣяно. Май.

Lineae DC.

Linum flavum L. Изъ храсталака на Круш. баиръ; рѣдко. Май.

Malvaceae Br.

Althaea hirsuta L. Изъ лозята, разсѣяно. Май.

Malva rotundifolia L. (M. vulgaris Fr.). Край пжтищата и оградитѣ, обикновено. Май.

Tiliaceae Juss.

Tilia parvifolia Ehrh. (T. microphylla Vent., T. silvestris Dsf.). Срѣща се разсѣяно по Баадалата.

Hypericineae DC.

Hypericum perforatum L. Всждѣ по трѣвисти и храсталачни мѣста, доста разпространено. Май.

H. tetrapterum Fr. Изъ трѣвиститѣ, крайводни мѣста на Мармарча. Юлий.

H. hirsutum L. Изъ храстал. на всѣкждѣ около Севлиево. Май.

Acerineae DC.

Acer tataricum L. Изъ гористи мѣста, разсѣяно.

Geraniaceae DC.

Geranium phaeum L. Край гористи и храсталачни мѣста, доста разпространено. Май.

G. pyrenaicum L. (G. umbrosum W.K.). Всждѣ по трѣвиститѣ мѣста. Май.

G. Robertianum L. Всждѣ по сѣнчести влажни мѣста.

Celastrineae R. Br.

Evonymus verucosus Scop. Край гористи и храсталачни мѣста, разсѣяно. Май.

Rhamneae Br.

Rhamnus cathartica L. Изъ храсталака на Круш. баиръ, пръснато.

Terebinthaceae Juss.

Rus Cotinus L. По припечни мѣста на Крушев. баиръ, разсѣяно. Май.

Papilionaceae L.

Genista tinctoria L. var? По трѣвисти мѣста на Баадалата, разпръснато. Май.[1])

Cytisus nigricans L. Образува храсталакъ изъ гората при Кир. воденица.

**Medicago* glutinosa MB. По трѣвиститѣ мѣста и угаритѣ къмъ Мармарча, доста разпространено. Май 1901 г. Тоя новъ видъ за нашата флора много прилича на M. falcata L., обаче различава се, че стеблата, които обикновено сж разтлани, се разклоняватъ почти хоризонтално, съцвѣтието по-продължено, а най-вече се раз-

---

[1]) Г-нъ Velenovsky намира, че може да се възстанови новъ вариететъ отъ изпратенитѣ му екземплари.

личава, че има плодове завити 1 $^{1}/_{2}$ пъти, гъсто косместо-жлѣзисти, цвѣтнитѣ дръжки, както и чашката, сѫ сѫщо косместо-жлѣзисти, зѫбцитѣ на чашката по-тѣсни. Вънъ отъ България се срѣща въ Кавказъ, Армения, Араратъ, (гл. Boissier „Fl. Orientalis“ II p. 94).

M. arabica All. (M. maculata M.). Изъ ливадни мѣста, доста. Май.

Trigonella Besseriana Ser. (Melil. procumbens Bess., M. laxiflora Frv.). Край оградата при паметника на площадъ „Пѣшевъ“. Май.

Trifolium alpestre L. По трѣв. мѣста на Баадалата, разсѣяно. Май.

T. medium L. По ливадни мѣста на Баадалата, рѣдко. Юли.

T. pratense L. По трѣв. мѣста на всѣкѫдѣ. Май.

T. ochroleucum L. По ливадни и храсталачни мѣста на Баадалата, доста. Май.

T. pannonicum Jaqc. По сѫщитѣ мѣста, доста. Май.

T. striatum L. По трѣв. мѣста на Кожа-Бъръ, доста разпр. Юни.

T. supinum Savi. (T. echinatum M.B., T. reclinatum W.K.). По трѣв. мѣста на Баадалата, доста. Юли.

T. fragiferum L. (T. congestum Lnk., T. neglectum F.M.). По ливадни мѣста на Баадалата, обикн. Юли.

T. repens L. По трѣв. влажни мѣста, обикн. Май.

T. elegans Savi Край лозята и ливадитѣ, доста. Май.

T. montanum L. Изъ храсталака и лив. мѣста на Баадалата разсѣяно. Май.

T. aureum Poll. (T. agrarium Schreb., T. strepens Cr., T. fuscum Dsv.). Изъ храсталака на Баадалата, нарѣдко. Юли.

Lotus corniculatus L. По трѣв. мѣста, доста разпространено. Юни.

Coronilla varia L. Всѫдѣ по трѣв. и лив. мѣста. Май.

Galega officinalis L. Край водитѣ, обикновено. Май.

Psoralea bituminosa L. (P. palestina L.). Образува цѣли ливади при политѣ на Круш. баиръ. Май.

Astragalus Cicer L. Изъ ливадни мѣста, доста разпр. Май.

A. Onobrychis L. Изъ ливадни мѣста, разсѣяно, но често. Май.

Lathyrus Aphaca L. Всѫдѣ по трѣв. мѣста. Май.

L. silvestris L. По трѣв. мѣста на Баадалата. Юли.

Vicia striata M.B. (V. purpurascens DC.). По трѣв. и ливадни мѣста, разпръснато. Май.

V. angustifolia Rth. Трѣв. и лив. мѣста, разсѣяно. Май.

V. varia Host. (V. villosa var. glabrescens WK.). Изъ ливадни мѣста, доста разпространено. Май.

Ervum hirsutum L. Трѣв. мѣста на често се срѣща. Май.

Rosaceae Juss.

Pomeae BH.

Sorbus aucuparia L. Изъ гората на Баадалата, рѣдко.

Crategus oxyacantha L. Всѫдѣ край горитѣ и храсталака.

Roseae DC.

Potentilla supina L. По влажни трѣвисти мѣста при моста за Круш. баиръ, рѣдко. Май.

P. argentea L. По сухи трѣв. и припечни мѣста, доста. Май.

P. reptans L. (P. subpedata C.K., P. anomala Ledb.). Всѫдѣ по трѣв. влажни мѣста. Май.

P. canescens Bess. (P. inclinata Vill.). По сухи трѣв. хълмести мѣста на Круш. баиръ, разсѣяно. Май. По сѫщитѣ мѣста събирахъ сѫщия видъ, но много по-дребенъ, за който г-нъ Velenovsky казва, че е форма отъ P. canescens Bess.

Rosa galica L. (R. pumila Jacq.). Изъ трѣв. крайгористи мѣста, тукъ-тамѣ надъ Манастирското. Май.

Onagrarieae Juss.

Epilobium hirsutum L. Всѫдѣ край водитѣ. Май.

E. tetragonum L. По сѫщитѣ мѣста, доста разпр. Юли.

Oenothera bienis L. Изъ лозята, тукъ-тамъ. Юни.

Callitrichineae Lk.

Callitriche verna Kütz. Изъ водни и блатн. мѣста, обилно. Май.

Lythrarieae Juss.

Lythrum Salicaria L. Край водитѣ, обикновено. Май.

Paronychieae St. Hil.

Herniaria hirsuta L. По сухи пѣсъчливо-трѣвисти мѣста, доста. Юни.

Umbelliferae Juss.

Angelica silvestris L. Край влажни и водни мѣста на Баад. доста разпространено. Юли.

Ferulago confusa Vel. По варовититѣ припеци на Баадалата, доста. Юни.

Peucedanum Cervaria Lap. (Snb. Athamanta). Изъ храсталака и горичката при Кир. воденица, разсѣяно. Юли.

P. alsaticum L. Край храсталака на Баад., разсѣяно. Юли.

Pastinaca opaca Ehr. По трѣв. храсталаци на Баадалата, разсѣяно. Юли.

***Oenanthe* angulosa Grsb. (Oen. anatolica C.K.).[1] Изъ блатата на Кожа-Кѫрь, изобилно. Май.

O. media Grsb. (O. peucedanifolia Heuff.). По влажнитѣ и мочурливи ливадни мѣста около Кир. воденица, доста. Юли.

Bupleurum junceum L. Изъ храсталака на Баад., рѣдко. Юли.

Sanicula europae L. Всѫдѣ изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста. Юни.

Rubiaceae Juss.

**Galium* uliginosum L. Изъ блатиститѣ мѣста, изобилно. Май 1901 г. Тоя новъ видъ за нашата флора лесно се различава отъ G. palustre L., по листата, че сѫ линейно-ланцетни и по плодоветѣ, които сѫ грапави. Вънъ отъ България се срѣща въ Ромъния, Гърция, Турция и почти въ цѣла Европа.

G. turcicum Vel. Изъ трѣв. мѣста на Мармарча, разсѣяно. Юни.

Valerianeae DC.

Valeriana officinalis L. По сѣнчести мѣста на Баадалата, разсѣяно. Юни.

Valerianella olitoria Moench. По трѣвен. мѣста на Мармарча, рѣдко. Май.

V. Auricula DC. (V. rimosa Bartl.)[2] Край синоритѣ на Мармарча, рѣдко. Май.

Compositae L.

Senecio vulgaris L. Изъ лозята, обикновено. Априлъ.

S. Jacobaea L. Изъ трѣв. мѣста на Баад., разсѣяно. Май.

Anthemis arvensis L. Всѫдѣ по сухи трѣвисти мѣста и пѫтищата. Май.

A. Cotula L. Обикновено край оградитѣ. Май.

[1]) До сега намѣрено само при Садово и Ср. Гора (гл. Величовски „Fl. Bulgarica“).

[2]) До сега намѣрено само при Казан (гл. „Flora Bul.“ Sup. p. 146).

Achillea nobilis L. По сухи трѣв. мѣста, доста. Май.

Pyretrum corymbosum W. (L). Край сѣнчести гористи мѣста, разсѣяно, но често. Юни.

P. Parthenium Sm. По сжщитѣ мѣста, разсѣяно. Май.

Chamaemelum trichophyllu Boiss. (Chrisanthemum tenuifolium Kit.). Изъ ливадни трѣв. мѣста, доста разпространено. Юни.

Jnula hirta L. Край храсталака на Баад., доста. Май. Изъ между многото екземплари отъ горнето находище, имамъ и такъвъ съ съвсѣмъ тѣсни стѣсняющи се къмъ основата листа, главицата е обкрѫжена съ много листа, по всичко подобни на стебленитѣ. Стеблото е по-гѫсто облистено.

J. salicina L. Всждѣ по сѣнчести трѣв. мѣста. Юни.

Echinops sphaerocephalus L. Край храсталака на Баадалата, рѣдко. Юли.

**Cirsium* arvense Scop. γ) vestitum Wimm. et Grab. (C. argenteum Vest., C. incanum Fisch.). Край водни ливадни мѣста на Баад., разпрѫснато. Юли 1902. Тоя новъ за нашата флора вариететъ се отличава, че има листа цѣли и отдолу съ бѣлъ плъсть. (гл. Rchb. „Icon. Fl. Germ." XV f. 111, III.). Вънъ отъ България се срѣща въ Ромъния (гл. Grecescu „Conspectul Fl. Romaniei" стр. 136), Русия (гл. Шмальгаувелъ „Флора средней и юж. Россіи" II, стр. 107).

Centeurea Cyanus L. Всждѣ изъ нивята. Юни.

C. solstitialis L. Край пѫтищата на Мармарча, разсѣяно. Май.

C. rasgradensis Vel. По трѣв. мѣста на Баад., доста. Юли.

C. ovina Pall. (C. Hochenackeri Stev., C. carpina Stev.). По сухи трѣв. мѣста и припеци, доста. Юли.

Sonchus asper Vill. (S. fallax Willd.). Край нивята, обикн. Май.

S. uliginosus M. B. (S. Nymanii Tin.). По трѣвисти влажни мѣста на Баадалата; разсѣяно. Юли.

Chondrilla junncea L. По трѣв. мѣста на Мармарча. Юли.

Crepis rhoedifolia M.B. По сжщитѣ мѣста. Юли.

C. pulchra L. Изъ марашкитѣ лозя, изобилно. Май.

Hieracium Bauchiui Schult. По трѣв. мѣста, разсѣяно. Май.

Tragopogon majus Jacq. (S. dubium Vill., T. livescens Bess., T. macropogon C.A.M.). Изъ лозята, обикн. Май.

Scorconera laciniata L. По трѣв. хълмове къмъ Круш. баиръ, твърдѣ разпространено. Май.

Leontodon hastilis L. Всждѣ по трѣв. и лив. мѣста. Май.

Cichorium Intybus L. На Баадалата, доста. Юни.

Ambrosiaceae Lk.

Xanthium strumatum L. Край пѫтищата и оградитѣ, доста. Юли.

Campanulaceae Juss.

Campanula Grossekii Heuff. Изъ храсталацитѣ, разсѣяно. Юли.

Convolvulaceae Vent.

Calystegia sepium Br. (L.). Край храстал. мѣста, разс. Юни.
Convolvulus arvensis L. Обикновено, край пѫтищата.

Boragineae Juss.

Pulmonaria officinalis L. Сѣнчести храсталачни мѣста, обикн. Априлъ.

Lithospermum officinale L. Край водитѣ на Мармарча, доста. Май.

Myosotis palustris Wth. Изъ водни и блатл. мѣста, доста. Май.

M. collina Hoff. (M. hispida Schl.). По сухи трѣвисти мѣста, доста. Май.

M. intermedia Lnk. По храсталачни трѣв. мѣста, доста. Май.

Asperugo procumbens L. Край оградитѣ, доста. Май.

Solaneae Bartl.

Hyosciamus niger L. По запустѣлитѣ мѣста. Юни.
Solanum Dulcamara L. Край оградитѣ и зидоветѣ, обикновено.
Lycium barbarum L. Почти всждѣ изъ градинитѣ развъдено.

Personatae L.

Scrophularia nodosa L. Изъ гористи и храсталачни мѣста, разсѣяно. Юни.

Sc. alata Gilib. (Sc. aquatica Auct., Sc. Ehrharti Stev.). Край водни мѣста, доста. Юни.

Sc. Scopolii Hpl. (Sc. glandulosa W.K., Sc. auriculata Scop.). Изъ храсталацитѣ около Севлиево, доста. Май.

Linaria Elatine Mill. (L. Graeca Vel.) По сухи трѣвисти мѣста. Юли.

Veronica Anagallis L. Всждѣ по водни и блатливи мѣста. Май.

V. Beccabunga L. По сжщитѣ мѣста, по-малко разпр. Май.

V. Spicata L. Изъ храстал. на Манастирското, доста. Юли.

V. orchidea Crtz. (V. crassifolia Kit.). По сжщитѣ мѣста. рѣдко. Юли.

V. serpyllifolia L. (V. Bungabeeca Jka.). Всждѣ по влажни мѣста. Юни.

V. agrestis L. Край пжтищата, обикновено. Май.

V. hederaefolia L. По сжщитѣ мѣста, доста разпространено. Май.

V. thraciaca Vel. Изъ храсталака къмъ Баад., доста. Юни.

Euphrasia officinalis (L.) Schk. По трѣвиститѣ мѣста на Баад., доста. Юли.

Melampyrum cristatum L.[1]) Изъ гориститѣ мѣста, съвсѣмъ рѣдко. Май.

M. pratense L. Сѣнчести гористи мѣста на Баадалата, разсѣяно. Юли.

Orobancheae Rich.

Lathraea Squamaria L. По сѣнч. гористи мѣста, доста. Мартъ.

Labiatae Juss.

Ajuga Chamaepitys Schreb. (L.). По хълмоветѣ на Крушев. баиръ. Май.

A. Laxmanni Rth. (L). Трѣв. мѣста на Баад., разсѣяно. Май.

Salvia Sclarea L. По прищеитѣ на Кир. воденица, разс. Май.

Scutellaria altissima L. Изъ храсталацитѣ разсѣяно. Май.

S. galericulata L. Край водитѣ на Мармарча, разсѣяно. Юли.

Prunella grandiflora Jacq. Съвсѣмъ рѣдко около Мармар. Юли.

Pr. alba Pall. (P. laciniata L.) Тукъ-тамѣ, край оградитѣ. Юни.

Melittis melissophyllum L. (M. grandiflora Sm.). Изъ сѣнчести гористи мѣста, нарѣдко. Май.

Lamium album L. Изъ ливадни мѣста, рѣдко. Май.

L. purpureum L. Всждѣ, край пжтищата. Априлъ.

Galeopsis Ladanum L. (G. latifolia Hoffm., G. glandulosa CK.). Изъ нивята и трѣв. мѣста, обикн. Май.

Stachys silvatica L. Изъ сѣнчести гористи мѣста, доста. Май.

Nepeta pannonica Jacq. (N. nuda Acut.). Край храсталацитѣ, доста. Май.

Glechoma hederaceae L. Всждѣ изъ храсталака. Май.

Clinopodium vulgare L. Всждѣ по ливадни и трѣв. мѣста. Май.

---

[1]) До сега намѣрено само въ Софийско и Пловдивско (гл. Velenovsky „Fl. Bulgarica“ p. 487).

Satureja Kitabelii Wurzb. (S. variegata Host.). По сухитѣ трѣв. мѣста около Кир. воденица, често. Юни.

Thymus Marschalliana Willd. Сухи трѣв. мѣста, често. Юни.

Mentha virdis Fries. Край водитѣ, разсѣяно. Юли.

M. aquatica L. Трѣв. влажни мѣста, често. Юли.

M. Pulegium L. Образува цѣли покривки по мочурливитѣ трѣв. мѣста. Юли.

Lycopus exaltatus L. (L. pinnatifibus Pall.). Край водитѣ на Мармарча, разсѣяно. Юли.

Primulaceae Vent.

Lysimachia dubia Ait. (L. atropurpurea Murr.). По трѣвиститѣ мѣста на Кожа-Кѫръ, разсѣяно. Юни.

L. vulgaris L. Край водни мѣста, често. Юли.

Anagalis arvensis L. Край пѫтищата, разсѣяно. Юни.

Chenopodiaceae (Br.)

Chenopodium hybridum L. Изъ марашкитѣ лозя, често. Май.

Ch. opulifolium Sshrod.[1]) Край нивята, рѣдко. Юни.

Poligonaceae Lndl.

Rumex crispus L. Изъ трѣвиститѣ сухи мѣста на Круш. баиръ, често. Май.

R. Acetosella L. По трѣв. мѣста, често. Май.

Polygonum Persicaria L. Изъ блатливи и мочурливи мѣста, често. Май.

Aristolochieae E.

Asarum europaeum L. Гористи мѣста, разсѣяно. Май.

Euphorbiaceae Juss.

Euphorbia helioscopia L. Обикновено край пѫтищата. Май.

E. stricta L. (E. micrantha M.B., E. oblongata CL., E. serulata Schur.). По влажни трѣв. мѣста, често. Май.

Eu. nuda Vel.[2]) Край храсталацитѣ къмъ Баад., рѣдко. Май.

---

[1]) До сега намѣрено само при Варна отъ Brm. (гл. „Fl. Bul." p. 448).

[2]) До сега намѣрено само въ Софийско, Крапецъ, Садово (гл. Веленовски) и въ Търново (гл. Уруновъ въ МСБ. XV. стр. 73).

E. virgata W.K. Край пжтищата и по трѣвиститѣ мѣста, разсѣяно. Май.

E. agraria M.K. (E. thyrsifiora Grsb., E. transilvanica Cchur., E. subhastata Vis. Panč.). Край лозята, нарѣдко. Май.

E. salicifolia Host (E. pallida Host.). Край нивята и ливадитѣ доста разпространено. Май.

Canabineae L.

Humulus lupulus L. Край храсталацитѣ и оградитѣ, рѣдко.

Cupuliferae Rich.

Faqus silvatica L. Разсѣяно по високитѣ мѣста.

Coniferae L.

Juniperus communis L. Срѣща се тукъ-тамъ изъ лозята.

Monocotyledonae.

Alismaceae Rich.

Alisma nataus L. Изъ блатата на Кожа-Кърь, често.

Potamogetoneae Dmrt.

Potamogeton crispus L. Въ поточето при Киров. воденица, доста. Юли.

P. pusillus L. Изъ водитѣ и блат. на Кожа-Кърь, обилно. Юни.

Zannichellia palustris L. По сжщитѣ мѣста, обилно. Май.

Orchideae L.

Cephalanthera ensifolia Rich. (C. Xiphophyllum Rchb.). Изъ сѣнчести гористи мѣста, разсѣяно и рѣдко. Май.

Neottia nidus avis Rch. Изъ гористи мѣста на Баадалата, разсѣяно. Май.

Orchis tridentata Scop. (O. variegata All., Or. taurica Lndl., O. commutata Tod., O. brevilabris Fisch.). Трѣв. мѣста, разс. Май.

Jrideae Br.

Jris Sintenisii Jka. Трѣвисти ливадни мѣста на Баадалата, разсѣяно. Май.

J. pumila Jcq. (J. diantha CK.). По припечнитѣ каменисти мѣста на Круш. баиръ, разсѣяно. Мартъ.

Amaryllideae Br.

Galanthus Graecus Orph. (G. gracilis Čelak., G. bulgaricus Vel.). По камениститѣ припеци на Баадалата, доста. Февруари.

G. maximus Vel. По сжщитѣ мѣста. Екземпляритѣ отъ тоя видъ се доста отклоняватъ отъ типичната форма и се приближаватъ повече до G. Graecus, обаче г-нъ Velenovsky ги разглежда като една форма отъ G. maxinus Vel.

Asparageae DC.

Ruscus hypoglosus L. Изъ гориститѣ мѣста на Баадалата; рѣдко.

R. aculeatus L. По сжщитѣ мѣста; разсѣяно.

Asparagus tenuifolius Lam. По трѣвиститѣ мѣста къмъ Манастирското, нарѣдко. Май.

A. officinalis L. Край гористи мѣста; рѣдко. Май.

Liliaceae DC.

Erythronium denscanis L. Въ голѣмо изобилие изъ гората при Кир. воденица. Априлъ.

Gagea arvensis Dmrt. Schult. Изъ лозята, често. Мартъ.

G. lutea Ker. Schult. Край храсталачни сѣнчести мѣста; често. Мартъ.

Ornithogalum tenuifolium Guss. По сухи трѣв.-пѣсъчливи мѣста къмъ Мармарча и Кир. воденича; доста разпростр. Априлъ.

Hyacinthella leucephaea Stev. (Muscari leucophaeum Ck., Hyacinthus pallens RS., Botryanthus stereophyllus Herb.). По сухитѣ глинести мѣста къмъ Круш. баиръ, обилно. Мартъ.

Muscari comosum Mill. Изъ храсталачни и край гористи мѣста на Манастирското; разсѣяно. Май.

Allium scorodoprassum L. (A. arenarium Sm., A. neglectum Wend.). Изъ марашкитѣ лозя, разсѣяно. Май.

All. atroviolaceum Boiss. (All. ampeloprasum var atrov, Regel.).[1] По сжщитѣ мѣста, нарѣдко. Май. Севлиевскитѣ екземплари не

[1]) До сега намѣренъ само при Сливенъ (гл. Velenovsky „Fl. Bulg." p. 562) и Търново (гл. Урумовъ „По флората на Тър. окр." Мсб. XV).

отговарятъ напълно на типич. форма и споредъ г-нъ Velenovsky прѣдставляватъ срѣда между All. ampeloprasum и A. atroviolaceum).

Juncaceae Fr.

Juncus glaucus Ehrh. Изъ блатливитѣ мѣста; често. Май.

J. compressus Jacq. (J. bulbosus L.) По влажни трѣвисти, крайгористи мѣста на Манастирското, често. Май.

J. lamprocarpus Ehrh. (J. aquaticus L. p. p.). Изъ блатата, изобилно. Май.

Luzula campestris DC. По трѣв. мѣста, често. Априлъ.

L. multiflora Lej. (L. erecta Dsv.). Изъ гората при Киревата воденица; рѣдко. Априлъ.

Lemnaceae Dmrt.

Lemna minor L. Изъ водитѣ на Мармарча и Баад., обилно.

Cyperaceae DC.

Carex muricata L. Край водитѣ на Мармарча, доста. Май.

C. riparia Curt. По сжщитѣ мѣста; често. Май.

C. hirta L. По пѣсъчливи, трѣв. влажни мѣста, често. Май.

C. distans L. По блатливи мѣста надъ Манастир., често. Май.

C. silvatica Huds. (C. Drymeja Ehrh.). Изъ гористи мѣста на Баадалата; разпръснато. Май.

Scirpus Tabernaemontani Gm. (S. Glaucus Engl.).[1]) Изъ блатата на Кожа-кѫръ, доста. Май.

S. maritimus L. По засъхналитѣ мочурливи ливади, край Габров. шосе, доста. Май. Екземпляритѣ, обаче, що притежавамъ изъ блатата на Кожа-кѫръ, се отличаватъ по класчетата, които сж почти два сантиметра дълги и сж кафениени, а не тъмно-смолести. По тия бѣлѣзи казанитѣ екземплари се напълно почти схождатъ съ S. maritimus L. γ macrostachys. (гл. „Fl. von Deutschland“ отъ Schlechtendal и др., 5 p. 113).

Heleocharis palustris R. Br. (Scirpus palustris L.) По сжщитѣ мѣста; обилно. Май.

---

[1]) До сега намѣрено само при София, Курилово, Сливенъ, Садово, Варна (гл. Vel. „Fl. Bul.“ p. 590) и при Сейменъ (гл. Георгиевъ „По флората на Юж. България“ Мсб. кн. I. стр. 250).

Gramineae Juss.

Echinochloa crus galli PB. (Panicum crus corvi L.) Изъ мочуритѣ на Мармарча; често. Юли.

Anthoxanthum odoratum L. Всждѣ изъ ливадитѣ. Май.

Hierochloa borealis R. S. (H. odorata Whlub.)[1]) Изъ храсталака по хълмоветѣ на Круш. баиръ; често. Мартъ.

Phleum prateuse L. (Ph. nodosum L.) По сухи трѣв. мѣста надъ Манастирското; доста разпространено. Юли.

Ph. serrulatum Boiss. (Ph. Boehmeri β ciliatum Grsb., Ph. collinum Schur). По сжщитѣ мѣста, често. Юли.

Ph. asperum Vill. (Ph. viride All., Ph. annuum MB.). По засѣнчени влажни мѣста край Круш. лозя; често. Май.

Alopecurus fulvus Sm.[2]) По мочурливи, ливадни мѣста къмъ Баадалата, образува малки покривки. Май.

Cynosurus cristatus L. Изъ ливадни мѣста, обилно. Май.

C. echinatus L. Изъ трѣв.-храсталачни мѣста, рѣдко. Май.

Calamogrostis epigeios Rth. (Arundo ep. L.; C. glomerata Boiss., C. georgica Ck.). Край сѣнчести храсталаци на Баадалата; разсѣяно. Юни.

Koeleria rigidula Smk. (K. pseudoglauca Schur., K. Fenzliana Schur., K. albescens Schur., K. transilvanica Barth.). По сухи трѣв. хълмести мѣста на Круш. баиръ, често. Май.

Melica nutaus L. Изъ храсталацитѣ, разсѣяно. Май.

M. uniflora Retz. Изъ сѣнчести, гористи мѣста; разсѣяно. Май.

Bromus mollis L. По трѣв. мѣста; тукъ-тамѣ. Май.

B. squarossus L. (B. Wolgensis Spr., B. Noënus Boiss.). По трѣв. и ливадни мѣста, разсѣяно. Май.

Festuca rubra L. По трѣвисти, крайхрасталачни мѣста на Баадалата; нарѣдко. Май.

F. heterophylla Lam.[3]) По сѣнчести, гористи мѣста надъ Манастирското; рѣдко. Юни.

F. Gigantea Vill. (F. aristata CK.). Изъ сѣнчести, гористи мѣста на Манастирското; разсѣяно. Юли.

---

[1]) До сега намѣрено между Бучино-Дервентъ. (гл. Веленовски „Fl. Bul." p. 595) и с. Кара-Хасанъ (гл. Урумовъ „Втори приносъ" въ „Период. списание" кн. LXII. стр. 109).

[2]) Намѣрено до сега само при София — Кокалени (гл. „Fl. Bulgarica" p. 598 и Ст. Георгиевъ „Родопитѣ и Рила и нихната растителность" Мсб. кн. V стр. 358).

[3]) До сега намѣрено само на Витоша (гл. Веленовски „Flora Bulgarica" p. 619).

Gliceria fluitans R. Br. (Festuca fluitaus L.). Изъ воднитѣ мѣста, доста разпространено. Май.

Poa compressa L. По сухи трѣв. мѣста, разсѣяно. Май.

Triticum rigidum Schrad (Agrop. elongotum Host). Край нивята, доста разпространено. Май.

Brachiopodium silvaticum R. S. (B. gracile PB.). Изъ гористи сѣнчести мѣста, често се срѣща. Май.

Cryptogamae vasculares.

Equizetaceae DC.

Equizetum palustre L. По мочурливи мѣста на Баадалата; рѣдко. Май.

Polypodiaceae (Br.).

Pteris aquilina L. Изъ гористи мѣста; пръснато.

Scolopendrium vulgare Lm. (S. officinale DC. S. officinarum SW). По камениститѣ гористи и сѣнчести мѣста; рѣдко.

Asplenium Trichomanes L. По камениститѣ мѣста на Баадалата.

A. Adiantum nigrum L. (A. obtusum Kit.). По сжщитѣ сѣнчести мѣста.

Ceterach officinarum W. По камениститѣ припеци около Севлиево.

София, 1903 год. февруари.

Легенъ градъ въ югославянската народна поезия.

Историко-географска студия.

Отъ **А. П. Стоиловъ.**

Въ нашата народна поезия покрай възпѣтитѣ градове, като Авлана[1]), Алатина[2]), Арапа[3]), Арвата (Хаврата)[4]), Атлана[5]), Бѣласа[6]), Богдана[7]), Бендера[8]), Борича[9]), Босума[10]), Будима[11]), Варадина[12]), Германа[13]), Дебелова[14]), Димота[15]), Дойнина[16]), Дукана[17]), Дуката[18]), Дуланджа[19]), Замена[20]), Ичира[21]), Камнена[22]), Койлова[23]), Коруна[24]), Латина[25]), Ленчера[26]), Маджара[27]), Масарева[28]), Мастара[29]), Небола[30]), Невена[31]), Николшана[32]), Огдена[33]), Оргяна[34]), Перума[35]), Пирга[36]), Пиргъова[37]), Пирока[38]), Реля[39]), Ривака[40]), Роксана[41]), Русия[42]), Сабина[43]), Салария[44]), Сарафина[45]), Семендра[46]), Сибина[47]), Симидина[48]), Сланкамена[49]), Смиляна[50]), Сминделя[51]), Слънчомена[52]), Сталака[53]), Струема[54]), Сърбия[55]), Тилиса[56]), Тируза[57]), Тросма[58]), Феруна[59]), Юкана[60]), Юрвина[61]) града и др., отъ които повечето не личатъ на картата, споменува се често *Легенъ градъ*, който сѫщо напразно ще търсимъ по картата.

---

1) *Мил.* № 41; 2) *Сбм.* VII 112 стр.; 3) *Шапк.* № 814; 4) *Шапк.* № 398, *Сбм.* I 62, III 95; 5) *Сбм.* XI 38; 6) *Сбм.* II 78; 7) *Сбм.* II 103; 8) *Шапк.* № 434; 9) *Мил.* № 76; 10) *Сбм.* IX 72; 11) *Мил.* № 107; 12) *Шапк.* № 337; 13) *Сбм.* XVI—XVII — материали — 167; 14) *Кач.* № 200; 15) *Дог.* № 52; 16) *Сбм.* X 6; 17) *Сбм.* XIII 87; 18) *Сбм.* XIII 87; 19) *Сбм.* III 97; 20) *Кач.* № 130; 21) *Чол.* № 6; 22) *Мил.* № 180, *Ил.* № 87; 23) *Сбм.* XV 22; 24) *Сбм.* XVI—XVII — мат. — 148; 25) *Сбм.* VII 112; 26) *Кач.* № 76; 27) *Кач.* № 147, *Сбм.* IV 66; 28) *Кач.* № 200; 29) *Сбм.* II 87; 30) *Сбм.* III 67; 31) *Кач.* № 138; 32) *Сбм.* VIII 15; 33) *Икон.* I № 41; 34) *Мил.* № 143; 35) *Икон.* I № 244; 36) *Мил.* № 298; 37) *Сбм.* IX 96, *Ил.* № 304; 38) *Мил.* № 101; 39) *С. Ив. Б.* № 8; 40) *С. Ив. Б.* № 2; 41) *Кач.* № 119; 42) *Шапк.* № 492; 43) *Сбм.* XIII 70; 44) *Сбм.* II 92; 45) *Шапк.* № 470; 46) *Шапк.* № 159; 47) *Сбм.* XIV 77; 48) *Сбм.* II 139; 49) *Мил.* № 173; 50) *Ил.* № 304; 51) *Сбм.* I 78; 52) *Сбм.* I 59; 53) *Сбм.* XI 30; 54) сПсп. XLV 461 стр.; 55) *Сбм.* III 95; 56) *Сбм.* I 95; 57) *Бонч.* № 18; 58) *Мил.* № 31; 59) *Кач.* № 2; 60) *С. Ив. Б.* № 2; 61) *Сбм.* II 81. — (За изяснението на нѣкои отъ тия географски имена вж. *В. Йордановъ*, Крали-Марко въ българската народна епика въ „Сборника на Бълг. книж. дружество,“ I I—CIII; *Д-ръ Ив. Д. Шишмановъ*, Стари пѫтувания прѣзъ България, *Сбм.* IV 341 нт.; *Д-ръ К. Иречекъ*, Християнскиятъ елементъ въ топографическата номенклатура на Балканскитѣ земи, сПсп. LV—LVI сл. 223—267 стр.; моята студия, Зазиждане живи човѣци въ основитѣ на нови градежи, отд. отп. отъ сПсп. кн. LXIII, София, 1902 год. 13—16 стр., и др.).

Ст. И. Верковичъ въ „сборника“[1]) си на стр. 293—299 е вмѣстилъ 7 народни пѣсни изъ „Легенски прѣдѣлъ.“ Къмъ първата пѣсень е направилъ тая забѣлѣжка: „Когато щѣхъ да си замина отъ Сѣръ, каза ми Дафина,[2]) че е дошла една стара жена, която знаяла много пѣсни, та да дойдѣла да запиша нѣколко пѣсни, за да видя, дали нейнитѣ пѣсни сѫ по-голѣми, или на тази стара жена. Каза ми още, че българскиятъ говоръ въ нейната околия, отклѫдѣто е старата жена, се различава отъ тѣхния. На моето питане, отдѣ е жената, отговори ми се, че е отъ Легенско. Помислихъ си азъ, че това мѣсто, Богъ знае, колко е далеко отъ Сѣръ и Просеникъ; но, за чудене, чухъ, че то не е по-далеко отъ Сѣръ на 3 часа разстояние, а отъ Просеникъ — 5, и че се намира въ политѣ на Родопскитѣ планини — въ Демиръ-Хисаръ.“

Отнайпърво гледахъ на тая забѣлѣжка съ прѣдупрѣждение, имайки прѣдъ видъ пламенната „Веда Славена“ на автора, макаръ тоя сборникъ да се ползува съ пълно довѣрие прѣдъ науката; обаче азъ се напълно увѣрихъ въ автентичностьта ѝ, слѣдъ като се заехъ да изуча по-основно въпроса за произхода на Легенъ градъ, въпросъ на който посветявамъ тая си студия.

Въ южнославѣнската народна епика често се споменува „Легенско,“ „Лигинско,“ „Легенска земя,“ „Легенско поле,“ „Легена града,“ „Ледяна града,“ „Легенски краль“ „Легенска дѣвойка,“ „Ледяна дѣвойка,“ „Легенски сарай,“ „Легенски християни“ и пр. у българитѣ; „Леђанско,“ „Леђенско поље,“ „Леђан град,“ „Леђан бан“ и пр. у сърбитѣ. Така; Огнена Мария „Шедба шета низ Легьенско поле;“[3]) св. Богородица и сестра ѝ Магдалина слѣдъ дѣлбата съ светцитѣ на земнитѣ и небеснитѣ блага напускатъ Каравлашка и „Лигинска земя,“ защото хората били грѣшни: праздници и пости не държали и по-старитѣ не почитали;[4]) въ пѣсеньта „Латински краль и Огненъ“ се говори, че Латинскиятъ краль женилъ сина си за „Легенска девойка“ отъ „Легена града.“

Ніе бѣхме по *Легенска земя*,
Богъ да біетъ *Легенски христяни!*
Не сѣ знаетъ по-старо, по-младо,

[1]) Народне піесме македонски бугара. Књига прва. Женске піесме. У Београду, 1860 година.

[2]) Пѣвачка отъ с. Просеникъ (Сѣрско). Отъ нея Верковичъ записалъ 270 народни пѣсни.

[3]) *Св. Цв. Люб.* III № 5 — Кюстендилско.

[4]) *Ст. И. Верковичъ*, Сбм. X., 12—18 стр. — Сѣрско.

Не си славитъ светци отъ година,
Не си държатъ Петка и Недѣла;[1])

Крали-Марко подковалъ коня си и го пратилъ въ „Ледiна града“ да му доведе „Ледiана девойка,“[2]) или самъ „Марко оди у Легена града;[3]) Теодоръ пише на Лютица Богдана въ „Легена града“ да отиде при „Легенския краль,“ отъ когото да поиска люба Авиончe;[4]) хайдутъ Сава е затворенъ отъ „Легенски краль“ въ „Легена града;[5]) царь Константинъ отива въ „Легьена града,“ слѣдъ като прѣпливалъ Синьо море:

Си преплива оно Сино море,
Ми испадна пот *Легьена града;*[6])
Колку иматъ отъ море до Дунавъ.
Седумдесетъ и седумъ градои,
Отъ *Легена* по-голѣмъ градъ нематъ;[7])

Или

Ми лжсная *Легьенски сараи;*[8])
Какво сияе у *Легена града?*[9])

Марко жени сина си за мома отъ „Легьена града,“[10]) а кѣрка мажитъ въ „Лѣгена града.“[11])

Въ Сборника на *Вл. Качановскiй* срѣщаме още *Ленгера* (№ 76 — Радомиръ) и *Лечана* (№ 141 — отъ сжщото мѣсто), които сж пакъ Легенъ градъ.

Въ сръбскитѣ народни пѣсни „Легенъ градъ“ се споменува въ такива мѣста:

Кад се жени српски цар Стјепане,
На далеко запроси ђевојку,

---

[1]) *Мил.* № 30 — Струмица; ср. *Д. Матовъ*, Сбм. XIII, 43 стр.
[2]) *Шапк.* № 398 — Самоковско.
[3]) *Цв. Вълчиновъ,* Сбм. II 100 стр.
[4]) *Кач.* № 189, 466 — Софийско.
[5]) *Ст. Ватьовъ,* Сбм. IX 82 стр. — Софийско.
[6]) *Мил.* № 351 — Струмица.
[7]) *А. Яновъ,* Сбм. XIII 104 стр. — Марновско; ср. *Г. Занетовъ,* Псп. LXI 118—9 страница.
[8]) Ib.
[9]) *Г. П. Боджиевъ,* бр. Псп. IX 94—95 стр. -- Велешко.
[10]) *Шапк.* № 195, 389 (Шицско), 1163 (Охридъ).
[11]) *Икон.* I № 210 — Дебърско.

У *Леђану граду* Латинскоме;[1])
Да ми идеш у биелу *Леђану;*
Ал *Леђанска* врата затворена;
Под нај вишу кулу у *Леђану;*
Па он оде низ поље Леђанско.[2])

Въ пѣсеньта „Милан бег и Драгутин бег" се разпрарѧ, че Миланъ бегъ се оженилъ за дъщерята на „Краља од Леђана," който живѣлъ „у Леђану граду Латинскоме.[3]) Въ „Женидба Будимије Іова" споменува се мѣстность „Леђанско."[4]) „Леђан бан" се срѣща въ една пѣсень изъ Бачка.[5]) Въ Горна Бачка има мѣсто, което се казва „Леђен." Въ Бачка често се срѣща „Леђенски" като прѣзиме.[6])

И тъй *Легенъ* се употрѣбя въ народната поезия, прѣдимно въ епиката, като географско име и епитетъ. По произхода му сѫ изказани нѣколко мнѣния, които тукъ навеждамъ.

Пръвъ изказа мнѣние за това мѣстно име *Пеячевичъ*[7]), по поводъ на Бранковичевия лѣтописъ, въ който на едно мѣсто се срѣща за краль Владиславъ III, че се наричалъ „Ледиански царь".[8]) Пеячевичъ се спира на формата „Ледиански", и споредъ него тукъ се разбира страна на *ледианцитѣ* или *литуанцитѣ*.[9]) *Копитаръ* не се съгласи съ Пеячевича, та изказа друго мнѣние, а именно, *Легенъ градъ трѣба да се търси на югъ или на западъ отъ Призрѣнъ.*[10]) *П. И. Шафарикъ* търси Легенъ градъ по картата на Полша, и мисли, че е старото име на Краковъ.[11]) Споредъ *И. Руварацъ* „Леђан град" и „Леђански крал" не е нищо друго освѣнъ Литва и Литвански краль.[12]) Сѫщото мнѣние прегърна и *д-ръ Съоренсенъ*.[13]) *В. Ягичъ* свързва Легенъ съ маджарската дума *legeny* (момче).[14]) *Ст. Новаковичъ* посвети по тоя въпросъ цѣла студия.

---

[1]) *Вук Ст. Караџић*, Ср. Нар. пj. II № 29.
[2]) *Вук*, Rjечник, *п. д.*
[3]) *Г. Занетовъ*, op. cit. 119 стр.
[4]) *Вук Ст. Каръџић*, Ср. Нар. пj. II № 101.
[5]) *Ст. Новаковић*, Леђан град и Пољаци у Српској народној поjезији, у Новоме Саду, 1879 г. 7 стр.
[6]) *Т. Остојић*, въ „Летопис Матице Српске," кн. 202 и 203 (1900 г.) 387 стр.
[7]) Hist. Serbica, 219 стр.
[8]) Arkiv za jugosl. povjestnosti, III. 11 стр.
[9]) *Ст. Новаковић*, op. cit. 4. сл.
[10]) op. cit.
[11]) *Синиша*, Леђан град въ „Годишњица Николе Чупића" XIX. 100 стр.
[12]) „Седмица", 1857 г., 51 стр. ср. у *Новаковића*, op. cit. 4. стр.
[13]) Archiv für slavische Philologie, XV. 33. стр.
[14]) Archiv II. 123. стр.

„Лeђан, казва Новаковичъ, трѣба да търсиме въ ближнитѣ намъ сѣверни народи — поляци и маджари... Миклошичъ въ „Die slavischen Elemente im Madyarischen, Wien, 1871. подъ думата *lęhъ* (*лѧхъ*) p. 39 казва, че маджаритѣ наричали поляцитѣ *lengyel*. Тукъ именно трѣба да търсиме *Леђан*. . . Унгарско-полскиятъ краль Владиславъ воюва съ турцитѣ въ 1443—1444 г. и падна убитъ. Лѣтописецътъ Бранковичъ направо го нарича *Легенски краль*: „Anno 1440 constitutis est in Ungaria rex Vladislav Ledianin". Споменитѣ за него не изчезнали отъ народната традиция, та затова го срѣщаме често подъ име легенски или латински краль, послѣдното поради католическата му вѣра. Отъ прилагателното племенно име образувало се географско „Леђан град"[1]). *А. Н. Веселовски* напълно се съгласява съ мнѣнието на Новаковича[2]).

М. Халански по това странно име се повръща три пѫти.

Въ 1892 г. въ специална статия[3]) изтъкна мнѣние, че Легенъ градъ (Леђан град) е тъждественъ съ Исландия, и че той е прѣводъ на нѣмското епическо име *Islant* (ледова земя), що се споменва въ „Пѣсеньта на Нибелунгитѣ", толкозъ повече, че съдържанието на пѣсеньта у Вука № 29 подхожда на VI—VII п. въ „Нибелунгитѣ", като се силава още на Saxona Grammatika, който нарича Исландия insula glacialis (леденъ островъ). Нататъкъ сближава Легенъ градъ съ руското географско име *Леденецъ*, що се срѣща въ билината „Соловей Будимировичъ". Втори пѫть поде въпроса въ капиталното си съчинение[4]) „Произходътъ и значението на епическото име Ледяна—Легена—Леденица, казва Халански, е съвършено понятно, като излизаме отъ срѣдновѣковния германски епосъ, въ който намираме ключъ за простото и понятно обяснение на това название: Леђан—Леденецъ е Islant, сир. Леденъ градъ, а отъ най-напрѣдъ Леденъ островъ или Ледена земя, страна... Islant се прѣвеждало еднакво въ срѣдновѣковната поезия, германска и славянска". (317 стр.). *Вс. Милеръ* въ разбора на билината „Соловей Будимировичъ"[5]), като разглежда мнѣнието на Халански, оборва го по тия несъобразности: 1) когато се заиматъ чужде-

[1]) *Новаковић*, op. cit. 8 стр.
[2]) Южно-русскія былины, II 777 стр. въ Прилож. „Зап. Имп. Акад. Наукъ", 39. т. 1881 г.
[3]) Городъ Ледянъ, — Леденецъ въ славянской поэзіи, „Славянское Обозрѣніе", Спб. I, 201—208. стр.
[4]) Южно-славянскія сказанія о Кралевичѣ Маркѣ въ связи съ произведеніями русскаго былеваго эпоса, Варшава, II т. 315—319 стр.
[5]) Очерки русской народной словесности. Былины I—XVI. Москва, 1897 год. 209—211 стр.

странни сюжети, обикновено пѣвцитѣ замѣняватъ чуждитѣ имена съ свои, на родината имъ; и 2) ако се приеме, че у сърбитѣ Islant е прѣведено, очакваше се у тѣхъ да гласи *лѐдна земља* или *лѐдена земља,* а не странното име Леђан. „Пита се, казва Милеръ, защо отъ страната настанало градъ и то латински (У Леђану граду латинскоме), и защо по-нататъкъ отъ Леђан се образувало прилагателно име („Па он оде низ поље Леђанско?“ 210 стр.). Нататъкъ най-сетнѣ се изказва, че между югославѣнското епическо име Легенъ и руското Леденецъ нѣма нищо общо. *П. Н. Милюковъ*[1]), като прѣдлага ново обяснение на Вирянско море, що се срѣща въ казаната билина, спира се върху произхода на градъ Леденецъ. Споредъ него Финскиятъ заливъ въ старо врѣме носилъ име Вирянско море, а градъ Леденецъ — естонската *Lyndanissa,* сегашниятъ градъ Ревель.

Миналата година Халански се повърна трети пѫть по тоя въпросъ, и остава пакъ на първото си мнѣние, сир. че Легенъ и Леденецъ водятъ началото си отъ единъ източникъ — Islant, като прѣвожда редъ докази въ полза на мнѣнието си, чрѣзъ които главно се стреми да обори това на Милера и Милюкова[2]). Впрочемъ, за насъ е странно, защо Халански изхожда само отъ нашата едничка форма — *Ледіанъ,* само въ една пѣсень, да подкрѣпи етимологическия произходъ на Легенъ (Леђан) отъ старата форма лєдѣнъ (331), безъ обаче да подозира, че тая етимология се съвършено противи на сръбския езикъ, както и на нашия?

Прѣди нѣколко години сръбскиятъ поетъ, *Люба Ненадовичъ* изказа мнѣние, че Леђан градъ произхожда отъ *Genova* или *Geuna*[3]). Отпърво *А. Василевичъ* се съгласи съ това мнѣние, но отпослѣ се отказа[4]).

Б. П. Хаждъу[5]) търси Легенъ градъ по хартата на Мала Влахия и намира това: при втичането на р. Жиулъ въ Дунавъ е село *Недеа* при блатото Бистрецъ. Нѣкогашъ водата отъ блатото се изтичала въ Дунавъ, и Недеа билъ крайдунавски пунктъ, понеже се констатирало, че край селото се намѣрвали остатъци отъ стари

---

[1]) Что такое „Море Вирянское“ и городъ „Леденецъ“? въ Юбилейный Сборникъ въ честь Всеволода Өеодоровича Миллера, изданный его учениками и почитательями. Подъ редакціей Н. А. Янчука, Москва 1900 г. 314 315 стр.

[2]) Градъ Ледіанъ—Леђан, Леђен—Легенъ въ южно-славянскомъ эпосѣ и городъ Леденецъ въ русскомъ, въ Р. Ф. В. 1901 г., вып. № 1 и 2, стр. 327—338.

[3]) *Синиша,* op. cit. 100—101 стр.

[4]) „Српска Застава“, 1898 г., бр. 75; ср. *Синиша* op. cit.

[5]) Negru Voda, Бук. 1898. Ползуваме се отъ реферата на г. *Г. Занетовъ,* Първитѣ влашки господари въ сПсп. LXI. 101—136 стр.

зидове и отъ единъ мостъ на Дунавъ. Въ XIII. в. венецианитѣ държали цѣлата търговия на Балканския полуостровъ; това сж *литянитѣ* отъ румънскитѣ и *латинитѣ* отъ български народни пѣсни; при това венециянитѣ сж били най-развалени тѣ християни. Въ Недеа трѣбва да сж имали тѣ своя колония, и тамъ ще да се е появилъ влашки войвода, когото власитѣ нарекли *liten*, а маджаритѣ — *Литонъ*. Върху него се сипятъ клетвитѣ на православнитѣ българи и сърби въ тѣхнитѣ пѣсни. Славѣнското име на Недеа ще да е било Нединъ-градъ, а въ единъ руски източникъ отъ XIV. в. се казва *Мединъ градъ*. Споредъ сръбскитѣ пѣсни „Милан бег (Милутинъ) и Драган бег" и „Женидбата на Душана (Милутина)", Хаждъу мисли, че Милутинъ негли да е воювалъ въ Мала Влахия, съ Литона около Нединъ градъ; и такъво нападение да се е свършило съ сватба, каквото е било обичай по ония врѣмена. Та подъ *латински* краль трѣба да разбираме *Литонъ, латинъ,* а отъ *Нединъ, Мединъ градъ* — Легенъ градъ.

Въпрѣки остритѣ критики на Г. Занетовъ[1]) и Тих. Остоичъ[2]) по приведеното мнѣние на Хаждъу, азъ напълно сподѣлямъ неговото мнѣние само въ първата му часть, сир. до съдържанието на ония епически пѣсни, които посочихъ въ началото на студията си отъ нашия и отъ сръбския фолклоръ, защото, освѣнъ че не се различаватъ много въ основата си, но и още тенденцията имъ е еднаква: тя по-добрѣ изпъква напр. въ нѣкои наши битовни пѣсни — проклетие на латинскитѣ християни, че не почитали христовата вѣра (ср. по-горѣ); а такива, както умѣстно се договежда Хаждъу, били венециянитѣ. Впрочемъ тукъ ни най-малко не ни се отнима право въ други епически пѣсни, прѣдимно отъ цикъла на Крали-Марко, да виждаме подъ образа на *латински* краль нѣкой господарь на поляцитѣ или маджаритѣ, макаръ това да прѣмълчава Хаждъу. Колкото за произхода на Легенъ градъ отъ Нединъ, Мединъ градъ, не мога да се съгласия съ него, защото се противи на етимологията.

Псевдонимътъ *Синиша*[3]) мисли, че пѣсеньта за Душановата женитба е прѣнесена отъ женитбата на сръбския князъ Бодинъ съ Яквинта, дъщеря на Аргирица, а послѣдниятъ — дукъ на Апулия. Въ 1010 г. жителитѣ отъ Баръ, градъ въ южна Италия, дигнали възстание противъ гърцитѣ, тогава господари на тая часть. Начело

[1]) op. cit.
[2]) 16.
[3]) Пос. ст. 100—115 стр.

на възстанието заставалъ Мило Аргирусъ (Μήλλο, Mello Argyrus). Той ималъ синъ Аргирусъ, който го смѣта Синиша за едно и сѫщо лице съ Аргирица. Въ пѣсеньта вмѣсто Михаилъ стои бащата на Аргируса — Мило, който живѣлъ въ италиянския градъ Alexanum, сегашния Alessano. „По изговора на нашия народъ въ приморието, казва Синиша, гласило би отъ Alexanum — *Алежан*, а отъ послѣдното име югославѣнскиятъ пѣвецъ направилъ *Леђан*" (112 стр.).

Безъ да се спирамъ повече на това фантастично сближение за Душановата женитба, ще кажа, че въ основата си съвсѣмъ не е вѣрно, защото писецътъ прѣдава криво историческитѣ факти, както справедливо намекна Тих. Остоичъ[1]). Още по-невъзможенъ е етимологичниятъ произходъ на Леђан отъ Alexanum (Alessano). Ще изложа мнѣнията по тоя въпросъ най-сетнѣ на домашнитѣ ни книжовници, г. *А. Теодоровъ*[2]) и *Велико Йордановъ*[3]). Първиятъ отнася Легенъ градъ къмъ „лѣситѣ" (поляци) „чийто краль Владиславъ, признатъ и за владѣтель маджарски, излиза съ Яна Хунияда въ два похода противъ турцитѣ"; а вториятъ казва, „че подъ названието Легенъ градъ трѣбва да се подразбира полякъ, и произхожда може би отъ лехъ = полякъ. *А. Шоповъ*[4]), продължава г. Йордановъ, споменува, че въ Перинско (Македония) сѫ били заселени поляци, които и до днесъ сѫществуватъ въ селото Лехово въ Мелнишко" (LXXXV стр.).

И тъй чудноватиятъ Легенъ градъ досега е билъ прѣдметъ на редъ студии, по произхода на който сѫ изказани много хипотезии, които изтъкнахъ по-горѣ; но дали нѣкои отъ тѣхъ могатъ да задоволятъ науката, това по-нататъкъ ще се мѫча да прѣдставя. Чудно ми е само едно нѣщо по тоя въпросъ: защо толкова противорѣчиви теории се прѣдложиха по него? Не по-малко бие въ очи и съображението на сръбския книжовникъ и дипломатъ Ст. Новаковичъ, което извлича отъ тоя въпросъ за национално надмощие. Споредъ него названието Леђан град минало отъ сръбската въ българската епика[5]).

---

[1]) Op. cit. 374 стр.

[2]) Българска литература, Пловдивъ, 1896 г. 47 стр.

[3]) Крали-Марко въ българската народна епика, Сборн. на Бълг. книж. дружество I, LXXXIII—V р.).

[4]) Изъ живота и положението на българитѣ въ вилаетитѣ, Пловдивъ, 1896. 115 стр.

[5]) Op. cit. 10 стр.

Отъ всички изложени теории по произхода на Легенъ градъ, обръщаме вниманието върху тия отъ Копитара, Шафарика, Новаковича, Теодорова и Йорданова въ основитѣ на които влиза еднаква мисъль: Легенъ произхожда отъ Лехъ, етнично име на поляцитѣ.

Извѣстно е, че названието лехъ се давало отначало само на поляцитѣ въ Галиция и Карпатитѣ[1]), а послѣ се прѣнесло върху всички поляци, които живѣли по разни мѣста. У насъ съ това име се разбиратъ и прѣселенитѣ евреи отъ Австрия. То не е чуждо и за другитѣ славѣнски народи, па и за румънитѣ, албанцитѣ, турцитѣ, маджаритѣ и др. Така стб. **лѧхъ**, новобългарски: *лехъ*: староруски: *ляхъ, лядьскъ*; малоруски: *л'ахъ*, *л'ашка*, *л'ахва*,, *л'ашн'а*; великоруски: *л'ахъ*; литовски *lenkas*; румънски: *lêli*, *lêš*; албански: *ljahi*; турски: *leh*; маджарски: *lengyel*[2]). Споредъ *Миклешича* това название е дадено отъ литовцитѣ на поляцитѣ, а отъ послѣднитѣ го заели другитѣ народи. Бихме очаквали да е съ носовъ изговоръ у поляцитѣ вмѣсто днешната форма *lach*. Вѣроятно тѣ обратно сж я заели отъ руситѣ споредъ тѣхната фонетика.

Въ началото на студията споменахъ отъ нашата народна поезия и градоветѣ: Арапа, Латина (Алатина), Маджара, Русия, Сърбия, които народниятъ пѣвецъ е създалъ, разбира се, отъ етничнитѣ имена: араби, латини, маджари, руси, сърби. Като е тъй, вънъ отъ всѣко съмнѣние е, че и *Легенъ градъ води началото си отъ етничното име на лехитѣ* (поляцитѣ). На това не се противи етимологията на българския и на сръбския езикъ. Мѣстата, дѣто се настанявали лехитѣ (въ тѣхъ се разбиратъ още и германци, италианци и др. западноевропейски народи), отъ околното население били наричани *легенски*, а отъ послѣдното народниятъ пѣвецъ образувалъ *Легенъ градъ*. Изпърво гласяло: **лѧхьнъ—лѥхьнъ—лѥхенъ**, но слѣдъ замѣната на гърлената *х* съ съотвѣтната ѝ *г*, образувало се днешното *Легенъ* у насъ, *леђан* (легьнъ: легіан=леђан) у сърбитѣ.

Безъ да се спирамъ да говоря подробно по въпроса, дали българитѣ и изобщо балканскитѣ народи сж имали сношения съ поляцитѣ, а такива историята знае много, достатъчно е да спомена само това: прѣди и слѣдъ покорението на българската държава отъ турцитѣ, както и на другитѣ балкански държавици, поляци и нѣмци сж били прѣселвани по тия мѣста да разработватъ рудницитѣ.

[1]) „Lud“, organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie, pod redakcyą d-ra A. Kaliny, VIII. t. 84—86 стр.

[2]) *Fr. Miclosich*, Et. Wörterbuch 164 стр.

За това ни свѣдочи днешното българско село *Лехово* (Демиръ-Хисаръ)[1]). По въпроса за населението на това село, запитахъ съ писмо г. *От. Д. Божовъ*, инспекторъ на българскитѣ училища въ Сѣрско родомъ отъ близкото село на Лехово — Кърчово. Благодарение на неговата услужливость, комуто изказвамъ сърдечна благодарность, азъ се сдобихъ съ такива важни свѣдѣния, че тѣ хвърлятъ голѣма свѣтлина на въпроса, съ който се занимавамъ.

„Азъ съмъ слушалъ, пише ми г. Божовъ, въ 1887 год. отъ покойния мелнишки митрополитъ Прокопий, че Лехово било заселено отъ *лехи*, които били докарани отъ нѣкой царь да разработватъ околнитѣ рудници. А въ сѫщность въ околноститѣ на Лехово има много изоставени рудници отъ сребъренъ галенитъ. Тѣзи рудници по нѣкои надписи ще да сѫ разработвани отъ римлянитѣ и отъ византийцитѣ, но не и отъ турцитѣ. Прочее, ако се прѣдположи че сѫ докарани лехи да работятъ рудницитѣ, това ще да е станало прѣди дохождането на турцитѣ... При това интересно е да се забѣлѣжи, че леховяни както по вънкашнитѣ си черти, така и по характера и по говора си не приличатъ на селянитѣ нито на едно отъ околнитѣ села". А това послѣдното, напълно се схожда съ свѣдѣнията на покойния *В. Кѫнчовъ*[2]). При това той ни съобщава, че коситѣ на лѣховяни сѫ свѣтлоруси, и че околнитѣ селяни за присмѣхъ ги наричали *лѣваци*. „Селянитѣ говорятъ, казва Кѫнчовъ, че леховчани сѫ пришелци въ тия мѣста, че ги билъ довелъ нѣкой царь да копаятъ руда въ Рупелската планина. За вѣрване е, че сѫ докарани отъ Полша или Германия и сѫ се побългарили.[3]).

Сега вече не остава съмнѣние, че „Легенски прѣдѣлъ," за който говори Верковичъ и съ който почнахъ студията си, не е другъ, освѣнъ с. Лехово. Та и въ забѣлѣжката си той ни казва, че говорътъ на жената билъ различенъ отъ тоя на Просеникъ, досѫщъ както е на Лехово. Освѣнъ това разстоянието между Сѣръ и Лѣхово е 3 часа, както го и прѣдава Верковичъ.

Прѣселенци за разработване рудницитѣ — маденджии — имало въ Призрѣнско, Тетовско, Кратовско, Паланечко, Кумановско, Овчеполско и пр. Султанъ Муратъ, слѣдъ като завладѣлъ тия области, далъ право на повечето книже, които били отъ Дубровникъ, извѣстни подъ име латини. За тѣхъ у населението има спомени и до днесъ.[4])

---

[1]) *Кѫнчовъ*, Македония, етнография и статиска. София, 1900 г. 184 стр.
[2]) Пѫтуванье по долинитѣ на Струма, Места и Брѣгалница, СбМ. X. 528 стр.
[3]) ib.
[4]) *Ефремъ Карановъ*, Материяли по етнографията на нѣкои мѣстности въ Македония, които сѫ смежни съ България и Сърбия, Сбм. IV. 282 стр.

Копитаръ, като изказа мнѣние, че Легенъ градъ трѣба да се търси на югъ или на западъ отъ Призрѣнъ, бѣ въ пълно право, защото иде да потвърди мнѣнието му единъ важенъ ръкописъ отъ първата четвъртина на XIX в., оставенъ отъ *Кирилъ Пейчиновичъ*. Сега този ръкописъ е собственость на г. Ст. Д. Божовъ. За него се научихъ посрѣдствомъ г. *Д. Мирчевъ,* учитель въ Солунската бълг. дѣвическа гимназия, отъ г. *Д-ръ Н. Колушевъ*, секретарь на Българското търговско агенство въ Солунъ, който въ една служебна обиколка до Сѣръ билъ му даденъ отъ г. Божовъ за разглеждане. По тоя случай писахъ на г. Божовъ, и той ми отговори слѣдното:

„У мене има единъ листъ отъ ръкописенъ триодъ, на който едната страница е бѣла (ненаписана). Върху тая страница присно-паметниятъ Кирилъ Пейчиновичъ е записалъ своеръчно нѣкои събития, станали отъ 1801—1812 год., които впрочемъ сѫ доста любопитни. Подъ тѣзи бѣлѣжки Кирилъ се е подписалъ по старому, като е означилъ, отдѣ е родомъ, по слѣдния начинъ:

Кирилъ Іеромонахъ { село
ѿ теарце
родомъ
ѿ легень
градъ сиречь
ѿ Тетово.“[1])

И тъй отъ тая бѣлѣжка на К. Пейчиновичъ излиза, че гр. Тетово се именувалъ въ по-старо врѣме Легенъ градъ, а споредъ събранитѣ ми свѣдѣния отъ тамошното население не Тетово се е казвалъ Легенъ градъ, а — селото Лешокъ. Послѣдното и день днешенъ се именувало отъ тетовчани Легенъ градъ. Тукъ трѣбва малко да се спремъ. Извѣстно е, че Кирилъ е билъ роденъ въ с. Теарце, на 2 часа разстояние отъ Тетово, а като монахъ по-голѣмата частъ отъ живота си прѣкаралъ въ основания отъ него Лешочки манастиръ, кѫдѣто е и погребанъ. За Тетовско и дѣйцитѣ по възраждането му срѣщаме въ книгата на *Л. Серафимовъ,*[2]) че, както въ с. Лешокъ, което е на $1^1/_2$ часъ отъ Тетово, така и въ манастира му — Лешочки, — се намиратъ стари развалини. Оттукъ е минувалъ старъ римски пѫть за Призрѣнъ. Нѣма съмнѣние, че

[1]) За тоя ръкописъ даде вѣстъ напослѣдъкъ *Иерод. Йосифъ Христовъ* въ сПсп. LXIV 280—1 стр. Студията ми бѣше приготвена, когато се оповѣсти въ печата за него.

[2]) Тетовско и дѣйцитѣ по възраждането му. Съ портретитѣ на Кирилъ Пейчиновичъ и Андрей Стояновъ. Пловдивъ, 1900 г. 22 сл.

с. Лешокъ въ старо врѣме трѣбва да е било градъ, и то важенъ пунктъ на римски колонисти, а по-късно станалъ центъръ на рудокопи, които отъ околното население били именувани *лехи,* и отъ последнитѣ си е получило името Лешокъ. На това етимологиятъ му произходъ не се противи.

Сега се изпрѣчва въпросъ, защо К. Пейчиновичъ пише „Легенъ градъ сирѣчъ Тетово?" Твърдѣ е вѣроятно, че Кирилъ съ това не е искалъ да каже, че Тетово се именувалъ Легенъ градъ, а просто да даде да се разбере, че родното му мѣсто Теарце, както и Лешокъ, (въ бѣлѣжката трѣбва да разбираме подъ Легенъ градъ това село) сѫ въ Тетовска область. Само така трѣба да разбираме тая забѣлѣжка, защото, ако Тетово се е именувалъ нѣкога Легенъ градъ, тогава трѣбаше да има спомени у населението: то днесь подъ Легенъ градъ знае с. Лешокъ, но не и Тетово.

Отъ казаното до тукъ се заключава, че Легенъ градъ произхожда отъ етничното име на поляцитѣ — *Лехъ,* комбинувано на югославѣнска почва, безъ посрѣдничеството на маджарската рѣчь lengyel, както приима Новаковичъ; а за това най-краснорѣчиво говори обстоятелството, че кѫдѣто се настанявали да живѣятъ поляци или изобщо западноевропейски народи, главно да разработватъ рудницитѣ, мѣстата почвали да се именуватъ: Легенско, Легенско село, Легенски градъ, Легенъ градъ и под. отъ общото име на такива прѣселенци — *лехъ*. Та и името на с. *Лешко* (Горно-Джумайско), *Лешани* (Охридско), *Лешки* (Паланешко) по всѣка вѣроятность произхожда отъ лехъ. — Сега вече не ни остава ни най-малко съмнѣние, че географското име Легенъ градъ, Легенско и пр. за нашата народна поезия е домашно, а не прѣнесено отвънъ, напр. отъ сръбската поезия, както приима Новаковичъ.

Солунъ, 20 априлъ 1902 год.

Руско-български паралели.[1]

Отъ Б. Цоневъ.

II.

Въ първата книжка на „Славянски гласъ“ слѣдъ като говорихъ изобщо за отношението на двата езика — руски и български — помежду имъ, за приликитѣ и разликитѣ имъ, за тѣхнитѣ литературни и културни връзки, засегнахъ и специално въпросътъ за рускитѣ думи въ български езикъ и разгледахъ тия думи само *откъмъ произходъ*. Сега ще ги разгледамъ откъмъ тѣхния външенъ видъ, за да видимъ, доколко и какъ сѫ се промѣнили тѣ идейки у насъ отъ руски; освѣнъ това ще разгледамъ още, какви нови форми е придобилъ или по-добрѣ, какви стари е възстановилъ чрѣзъ тѣхъ нашиятъ писменъ езикъ. Има, значи, да разгледаме рускитѣ думи отъ двѣ страни: 1) какви *фонетични* и 2) какви *формални* елементи внисатъ тѣ въ български езикъ.

Като оставимъ на страна *чуждитѣ* думи, влѣзли у насъ чрѣзъ руски, и останемъ само при *славянскитѣ*, били тѣ народно-руски или черковно-славянски, забѣлѣзваме, че думитѣ, минали отъ руски въ български, прѣдставятъ прѣди сичко двѣ категории:

1) думи, които било зарадъ своя звуковъ съставъ, било по други причини, минувайки отъ руски въ български *не сѫ прѣтърпѣли* никаква промѣна;

2) думи, които сѫ промѣнили тъй или инакъ своятъ изговоръ и сѫ се донѣкѫдѣ приспособили къмъ българскитѣ звукови закони.

Първата категория думи сѫ много повече отъ втората, което е тъй сѫщо красноречиво доказателство за близостьта на двата езика — руски и български.

Това е слѣдствие прѣди сичко на *фонетично сродство* помежду двата езика, а подиръ произлиза и отъ тамъ, че съ литературното си общение двата народа си правятъ, тъй да кажа, *взаимни фонетични отстѫпки*:руситѣ заиматъ думи отъ български съ български изговоръ

[1]) Началото на тая студия бѣ печатано въ списание „Славянски Гласъ“ год. I. кн. 1. (стр. 20—29). Но понеже продължението ѝ ми се видѣ сухичко и доста специално за едно обществено списание, каквото е „Слав. Гласъ,“ рѣшихъ да го дамъ тука, дѣто-е, струва ми се, нѝ на мѣсто.

и, наопаки, българитѣ заиматъ думи отъ руски съ руски изговоръ — безъ да ги мѣняватъ по правилата на своя народенъ езикъ. Отъ тамъ се явяватъ три групи думи съ еднакъвъ изговоръ както въ руски, тъй и въ български. Понеже говоримъ тука за *рускитѣ думи* въ бълг. езикъ, то нѣма да изреждамъ сички *общи* на руски и български езикъ думи, а ще обърна внимание само на ония думи съ еднакъвъ изговоръ, които считамъ за влѣзли у насъ отъ руски, па и тѣхъ даже нѣма да изброявамъ сички. Споредъ казаното бихме различавали три групи думи съ общъ изговоръ и въ двата езика:

I. Думи, еднакви поради естествено фонетично сродство между руски и български;

II. Думи, еднакви поради спазенъ у руситѣ български изговоръ;

III. Думи, еднакви поради спазенъ у българитѣ руски изговоръ.

I. За *фонетичното сродство* бѣ дума още въ първата ми статия, когато говорихъ за общитѣ прилики и разлики между български и руски. И сега като е въпросъ за *еднакви* по изговоръ думи въ български и руски, пакъ изтъквамъ това сродство, за да се разбере именно по-хубаво, защо тия два езика иматъ толкова общи думи съ еднакъвъ изговоръ. И наистина, стига да си наумимъ, че отъ единайсеттѣхъ старобългарски гласни само *четири* (ѫ, ѧ, ъ, ꙑ) иматъ различенъ изговоръ, докато другитѣ седемь (а, е, и, о, у, ѣ, ь) иматъ съвсѣмъ еднакъвъ или почти еднакъвъ изговоръ, както въ руски тъй и въ български, за да ни стане ясно вокалното сродство на тия два езика. А между *съгласнитѣ* звукове и тѣхната менитба приликата е още по-голѣма; защото отъ тѣхъ само старобългарскитѣ *щ-жд* иматъ инакъвъ изговоръ по народно-руски, докато сички други съгласни пазятъ и въ двата езика старият си изговоръ и старата си мѣнитба. Сѫществена фонетична разлика между руски и български прави руското *пълногласие*, но и то е въ много случаи нарушено за въ полза на българския изговоръ. Ако оставимъ даже приликитѣ, произлѣзли по взаимни заемки, а прѣтеглимъ само естественитѣ (старински) звукови прилики и разлики между руски и български, ще видимъ, че приликитѣ сѫ много повече отъ разликитѣ, отъ което, разбира се, ще произлѣзатъ и повече еднакви думи за двата езика.

Това впрочемъ може да се каже не само за руски и български, ами и за другитѣ славянски езици; тѣ сички иматъ помежду си много по-голѣма звукова близость, отколкото други сродни европейски езици помежду си. За това между славянскитѣ езици ще се намѣрятъ много повече еднакви по съставъ и по изговоръ думи, отколкото биха се намѣрили между романскитѣ или германскитѣ езици.[1]) Имайки пъкъ прѣдъ

[1]) Като се земе прѣдъ видъ, че покрай многото *общи думи* помежду славянскитѣ езици има и много *общи форми* (съ изключение на бълг. езикъ, комуто липсува старото склонение), могли бихме да кажемъ, че единъ изкусенъ общославянски езикъ не е утопия; стига да се намѣри вѣщо лице, което да събере тия общи не само по изговоръ, но и по смисълъ славянски думи и форми, за да образува отъ тѣхъ основа за единъ общославянски езикъ, който би се обогатявалъ слѣдъ врѣме отъ научнитѣ и литературни трудове на славянскитѣ книжовници. Такъвъ изкусенъ езикъ би се прѣпорѫчвалъ, само

видъ и толкози-вѣковно литературно общение между руси и българи, нѣма да се види чудно, ако между руски и български се намѣрятъ повече еднакви литературни думи, отколкото биха се намѣрили между другитѣ славянски езици.

На фонетичното естествено сродство между руски и български има да се благодари, че голѣма часть отъ думитѣ, които българскиятъ писменъ езикъ е заелъ отъ руската литература, иматъ еднакъвъ видъ и изговоръ, както може да се види отъ слѣднитѣ сега общи руско-български думи: бдитель, безутѣшенъ, безконеченъ, вселенна, взаименъ, вѣжливъ, велерѣчивъ, важенъ, важность, всеобщъ, введение, граница, гибко, доблесть, достояние, достолѣпенъ, доброхотенъ, дознание, донесение, дословно, дружески, дѣйствителенъ, запасъ, значителенъ, знамение, зрѣние, зрѣлище, значение, засѣдание, зараза, заразителенъ, заграниченъ, загадка, заведение, жизненъ, жизненность, злостенъ, землякъ, затишие, искъ, ищецъ, извинение, исполинъ, иновѣренъ, иноземенъ, иносказание, имѣние, изобилие, извѣстенъ, извѣстие, изгнание, издѣлие, излишенъ, кислота, красавецъ, крупенъ, кухня, качество, кислородъ, краснописание, лавра, лавка, любимецъ, лишенъ, маловаженъ, мнѣние, многократенъ, непрозраченъ, непороченъ, неподвиженъ, нарѣчие, наклонение, направление, небосклонъ, недоброжелателенъ, несъвмѣстенъ, наводнение, неограниченъ, неповиненъ, несъстоятеленъ, неспособенъ, несправедливъ, неудобенъ, неудобство, наглость, налогъ, нарочно, неграмотенъ, недоборъ, незабвенъ, неимовѣренъ, непосиленъ, образцовъ, охота. обоняние, обитель, отклонение, отличенъ, ожесточенъ, опасность, отчаянъ, обстоятеленъ, обстоятелство, опрѣдѣление, окончание, отражение, особенно, обозъ, образецъ, обсада, особа, отбой, огроменъ, одѣяло, опороченъ, питомецъ, плавенъ, площадь, поводъ, почва, позоръ, полетъ, полъ, пособие, походъ, приказъ, припасъ, прозвище, произволъ, приглашение, прѣдписание, повѣствование, поколѣние, попечение, попущение, порицание, поселение, прилежание, приобрѣтение, прозраченъ, прошение, прѣподобие, пищеварение, поведение, подлинникъ, подчиненъ, постояненъ, постоянство, призвание, принадлежность, покровитель, почеркъ, прѣдявитель, постройка, привѣтливъ, привѣтствие, призракъ, признакъ, произведение, произношение, простодушенъ, палачъ, палатка, раболѣпие, родственникъ, ратоборенъ, споръ, спорenъ, степь, сухари, самоваръ, своенравие, семейство, сношение, спомоществователь, спомоществование, свойство, суета, скоропостиженъ, снисходителенъ, сподвижникъ, способенъ, способъ, суевѣрие, тревога, узоръ, указъ, улика, учтивъ, указание, указатель, удобенъ, успение, уставъ, устройство, уединение, чудовище.

въ случай че се не дойде нѣкой пѫть до общо споразумѣние, единъ отъ живитѣ славянски езици да се приеме изцѣло не само за основа, ами и за готовъ, обработенъ органъ на една общославянска писменность. А пъкъ постави ли се тъй въпросътъ, едва ли би се избирало много измежду днешнитѣ славянски езици, а би се посочилъ направо езикътъ на най-голѣмото славянско племе — рускиятъ езикъ — който е въ сѫщо врѣме и богатъ, и обработенъ, и благозвученъ, а освѣнъ това крие въ себе си и голѣма часть отъ лексикалното богатство на стария славянски черковенъ и книжовенъ езикъ — старобългарския.

Въ изговора на тия думи нѣма никаква — поне видима — фонетична разлика, освѣнъ нѣкои правописни нееднаквости, които сѫ безъ значение за общия изговоръ.

II. Втора група съ еднакъвъ изговоръ думи въ руски и български сѫ ония старобългарски или черковнославянски думи, които сѫ минали едно врѣме въ руски, безъ да бѫде приложена за тѣхъ народно-руската фонетика, т. е. които запазили българския си изговоръ и като руски книжовни думи. Такива думи сега, минувайки наново въ български езикъ, нѣма защо и да мѣняватъ оня изговоръ, който имъ е свойственъ въ руския книжовенъ езикъ. Тука спадатъ сички руски думи, заети отъ старобългарски съ изговоръ *ра-ла, рѣ-мъ*, намѣсто народно-руското пълногласие (*оро-оло, ере-еле*) отъ които много сѫ минали наново у насъ: заглавие, драгоцѣненъ, иностраненъ, охлаждение, отвратителенъ, прѣвратенъ, прѣкращение, благонравие, глашатай, благоврѣмие, истрѣбление, хранилище, прѣнебрежение, обратно, властелинъ, срѣдоточие, привлѣкателенъ и пр. насрѣщу народнорускитѣ: голова, дорогъ, сторона, холодъ, оборотъ, короткій, норовъ и пр. Такива сѫ тъй сѫщо и думитѣ, въ които срѣщаме *щ-жд* намѣсто народноруски *ч-ж*, като: благовѣщение, похищение, прѣвращение, гражданство, завѣщание, зиждитель, невѣжда, одежда, охлаждение, убѣждение, принуждение, заблуждение, посѣщение, запрѣщение, произхождение, просвѣщение, развращение, увѣщание, прѣдупрѣждение, учрѣждение, възнаграждение, междуособица, отчуждение, общение, обобщение, иждивение, въжделение, наслаждение, обѣщание, и пр. Едничка и то минимална разлика въ изговора на думи съ *щ* между руски и български (ако въ думитѣ нѣма друго фонетично различие) състои въ това, черуситѣ изговарятъ нашето *щ*, както и тѣхното (отъ *скј* и *стј*) не като *шт*, а като *шч*, сирѣчъ тъй, както гласи тоя звукъ и въ нѣкои наши български нарѣчия, както напр. въ Разлошко, Самоковско, Малешевско, Тиквешъ, Велесъ, Щипъ, Струмица и пр.

III. Трета група заети отъ руски езикъ думи съ еднакъвъ изговоръ съставятъ ония думи, въ които пъкъ наддѣлява руска фонетика, т. е. минали въ български езикъ, безъ да бѫдатъ приложени за тѣхъ българскитѣ звукови закони. Както едно врѣме заедно съ думитѣ, що ги заимаха рускитѣ книжовници отъ старобългарскитѣ паметници, се внесоха и много чужди за руския народенъ езикъ, именно български фонетични свойщини, тъй и сега заедно съ рускитѣ или черковнославянски думи у насъ се вниса и руски изговоръ, който не върви въ съгласие съ българската народна фонетика. Ако разгледаме откъмъ тая страна рускитѣ думи въ български езикъ, ще намѣримъ нѣколко групи думи, въ които се вижда явно нарушение на българскитѣ звукови закони. Тия думи показватъ, какъ руската книга е повлияла *върху фонетиката* на българския книжовенъ езикъ и произвела звукови аномалии, подобни на ония, що ги произведоха едно врѣме българскитѣ думи върху руския книжовенъ езикъ. Затова ще разгледамъ тия думи пò на широчко, и за по-прѣгледно ще ги раздѣля на петь групи — споредъ фонетичната аномалия, що съглеждаме въ тѣхъ отъ българска страна.

1) Извѣстно е, че старобългарскитѣ носовки ѫ и ѧ въ книжовния български езикъ се изговарятъ като ъ и *е* — съ твърдѣ малки изключения, които нѣма защо да обясняваме тука. Но въ много думи, зети у насъ отъ руски, виждаме, че тия двѣ гласни се изговарятъ тъкмо както и въ руски, т. е. ѫ като *у* и ѧ като *я:* Насрѣщу старобълг. мѫтьнъ и новобълг. мътен имаме възмущение, възмутителенъ; наспротивъ старобълг. чѧдо и новобълг. чедо имаме изчадие, домочадие; на сѫщи начинъ се изговарятъ гласни ѫ и ѧ, и въ слѣднитѣ заети сѐ прѣзъ руски езикъ думи: благоухание (срв. ѫхати и възхам, Котелъ), безмятеженъ (срв. сметана), благоутробие (срв. ѫтроба; тая дума впрочемъ се чува и у народа утроба, види се пакъ по черковно влияние), вѣроятенъ, неприятенъ, необятенъ, непонятенъ, понятие, занятие, изященъ, изящество и пр. (ср. приѐт, занѐт, поiѐт и пр.), вялъ, вялость (срв. вѧд-, вехне), заблуждавам (блѫдъ), зачало, начало, началник, началство (срв. начѧти, начевам, челник = кехая), завязка, развязка (срв. завеска, везано, превезло), зарядъ, разрядъ, порядъкъ, подрядчикъ, изряденъ (срв. ред. редиш и пр.), имущество (имѫтъ), князъ, княжество (срв. кънѧзь и кнез = кметъ, Видинско), мужѝк, народна дума, заета може би нѐ по книжовенъ пѫть, и значи *саможивъ човѣкъ;* има и прилагателно отъ нея *мужичав* съсъ сѫщо значение. Ако тия двѣ думи идатъ наистина отъ руската *мужикъ,* имаме и въ тѣхъ ѫ = *у,* наспротивъ *мъж;* народна дума е тъй сѫщо и телятѝн = видъ изработена телешка кожа — минала, струва ми се, прѣзъ турски въ български; часть, участь, частенъ, непричастенъ, участие, причастие идатъ отъ чѧсть, орудие (орѫдие, срв. впрочемъ и *орутка* = instrumentum, Кюстендилско, I. Ивановъ, Мсб. X., 355), поручикъ (рѫка), распятие, прѣпятствие (срв. распети-петъкъ, напѐт и пр.), поругание (рѫгати сѧ, ръгам?), пружина, упругъ (срв. пъргав), тяжесть, тяготение, протяжение и пр. (срв. тежък, тегло, тегоба и пр. Наистина имаме и растягам, протягам, стягам и пр. но тѣ са отпослѣшни производства отъ дълго ē, (произлѣзло отъ по-старо ѧ), супостатъ (сѫпостатъ), съпругъ, съпруга (сѫпрѫгъ), сжато (жѧти, жънка намѣсто жьнка, жетва и жътва намѣсто жѧтва), трубка (трѫба, тръба), узи (ѫзы, срв. възел), звукъ (звѫкъ), художникъ, художество (хѫдогъ), юродъ (ѫродъ), язва (ѧзва, срв. енза, ензав по ю.-з. България), ядро (ѩдро, юедър) — значи насрѣщу сички почти думи съ руски изговоръ *у* и *я* за ѫ и ѧ има и народни български думи отъ сѫщи коренъ, дѣто пъкъ сѫщитѣ гласни се изговарятъ като ъ и *е.* Отъ тия примѣри се вижда явно, какъ може на единъ езикъ да се наложи отвънъ нему неприроденъ изговоръ; ако бѣха тия думи повечко, щѣха да иматъ вече влияние върху останалитѣ думи съ правиленъ български изговоръ за ѫ и ѧ, и тогава щѣше да се яви борба между двата изговора, докато се уравновѣсятъ тъй или инакъ. Къмъ тия думи спадатъ и нѣкои руски форми у насъ, дѣто тъй сѫщо личи рускиятъ изговоръ на ѫ и ѧ. Такива сѫ причастията за сегашно врѣме като: всемогущи, вездесущи, пишущи, цвѣтущи, прѣдидущи, послѣдуюшци, настоящи, належащи и пр. за които ще бѫде и послѣ дума като *формални елементи* въ новобългарски, внесени отъ руски.

2) Втора група думи, въ които виждаме тъй сѫщо нарушена българска фонетика за въ полза на руската, съставятъ ония думи, въ които

старобългарскитѣ ерове (ъ и ь) запазватъ ру́ския си изговоръ и у насъ, и то противъ изговора на книжовната ни рѣчь. Насрѣщу стб. бъдръ и новобълг. бъдни-вечер имаме бодър, бодрость; насрѣщу вратьпъ и вартоп имаме *вертеп;* па тъй сѫщо: броня, броненосецъ (бръня), верста (срв. връст, връстник), вопли (въпль), възторгъ, трогнатъ, трогателенъ (тръгнѫти, да тръгна), гордъ, гордость (гръдъ), възмездие (мьзда, но въ повече случаи мъзда и мѫзда), звонко (звънец, ѕънкам намѣсто ѕвънкам), замедление, медленно (стб. мѫдлити); но ако е руското *е* отъ първоначално ь, би слѣдвало да се прѣдполага пò старо мьдлити), извергъ, опровергавамъ, опровержение (връгнѫти, връгам, фъргам), лестенъ, прѣлесть (льсть, прелъстявам, излъстям — съгласно съ правилото за изговора на коренно ь като ъ въ източнобългарски), лобъ (лъбъ), мечта, мечтатель (мъчьта, сѫщи случай, както и медленъ наспротивъ мѫдлити), мерзко, мерзавецъ (мрьзѣти, мързи ме), остервенѣлъ, остервенение (стрьв, мечка стрьвница), скверенъ, сквернословие, оскверненъ и пр. (оскврьнѣти, скврьна), срв. и скърнàв = нечист, скърнà = кръвотечение, Сливенъ), неприкосновенъ (прикъснѫти са, „прикъсна се на връх игла“ казватъ, кога нѣкой даде много малко), поприще (пъпришѥ, пъпри-), степенъ (стьпень, стъпен) сонмище (сънъмишѥ), точно, точка, точность (кор. тък-, тъкмо, да потъкна, да стъкна и пр.), усопши (оусъпъши), хребетъ (хрьбьтъ, хърб-ел) человѣкъ (чловѣкъ, изговаряно вече отъ твърдѣ рано врѣме *чловѣкъ*, отдѣто се развиватъ разнитѣ днешни форми за тая дума: човек, човяк, челяк, чиляк чуляк, ала *человек* нѣма нийдѣ по Българско), чертогъ (чрьтогъ), черта, чертание (чрьта) — впрочемъ послѣднитѣ три думи само се пишатъ съ *е*, а се изговарятъ съ ъ: чъртòг, чъртà, чъртание.

3) Трета група руски думи у насъ, дѣто българската фонетика е нарушена за въ полза на руската, съставятъ ония думи, въ които старобългарската гласна *ѣ* се изговаря по руски — като *е*, безъ да се прилага за тѣхъ извѣстното правило на сѣвероизточното наше нарѣчие, което е и книжовно. Такива сѫ сички ония думи, дѣто ударено *ѣ* прѣдъ твърда срича се изговаря като *е*, а не като *я:* дѣло = дело, а не дяло, бесѣда = беседа, а не бесяда, срѣдство = средство, а не срядство; па тъй сѫщо: вѣдомость, дѣва, завѣса, крѣпъкъ, крѣпость, лицемѣръ, лѣность, нелѣпость, обѣтъ, смѣлъ, смѣлость, отвѣсно, оцѣнка, отвѣтъ, привѣтъ, завѣтъ, побѣда, прѣвѣсъ, отвѣсъ, разрѣзъ, тлѣнность, умѣстно, цѣнно, драгоцѣнность, свирѣпъ, нѣга, разцвѣтъ, размѣръ, рѣзко, успѣхъ, чрѣзъ, вѣтва. Този изговоръ на ударено *ѣ* прѣдъ твърди срички като *е* явно нарушава правилото за изговора на *ѣ* по книжовно-български; а то е за това, защото думитѣ сѫ приети отъ руски езикъ съ руски изговоръ. Въ дума *славянинъ* пъкъ имаме наопаки стб. ѣ изговорено прѣдъ мека сричка на *я* — излизайки отъ стб. словѣнинъ; то е пакъ подъ руско влияние, както се види и отъ *а*-то въ първия слогъ. Руситѣ въ подобни думи като *славянинъ*, *москвитянинъ* и пр. както и въ прилагателни на ѣнъ (румяный, деревяный) изговарятъ намѣсто стб. ѣ единъ звукъ, който по руската фонетика отговаря като че на стб. ѧ. Още една руска дума има у насъ такава; тя е *прямъ,* която пишатъ повече *прѣмъ*. Тая дума се пише въ

старобълг. прамъ, а пъкъ се изговаря въ руски *прямъ*, отдѣто сме я зели и ние съ сѫщи изговоръ.

4) Четвърта група руски думи съ нарушена българска фонетика съставятъ ония думи, съ които се въвежда въ новобългарски езикъ несвойственото вече нему *лабиално* или *устно л*. Извѣстно е, че въ руски, сръбски и словенски сѣки пѫть, щомъ нѣкоя устна съгласна *(б, в, м, п)* дойде прѣдъ ј, тя се омегчава тъй, че отъ съединението ѝ съ ј не се чува бј, вј, мј, пј, а бл', вл', мл', пл', т. е. като че звукъ ј минува въ меко л. Такова сѫщо свойство ималъ едно врѣме и нашиятъ старобългарски езикъ, ала още отъ много рано врѣме, още отъ края на X в. туй фонетично свойство начева да се занемарва, т. е. устнитѣ съгласни начеватъ да си се изговарятъ само омекчено, ала не и съ л', докато въ XV—XVI. вѣкъ народниятъ български езикъ изгубва почти сички случаи съ лабиално л', а само книжовниятъ се води още било по старитѣ наши паметници, доколкото въ тѣхъ е още запазено това л', било че се влияе отъ сръбскитѣ черковни книги. Въ XVII и XVIII вѣкъ насамъ, пъкъ дохаждатъ и *рускитѣ книги*, които му налагатъ отново това свойство — поне въ книжовнитѣ думи — докато се набиратъ полека-леко доста случаи съ лабиално л, които съставятъ сега тъй сѫщо една група думи съ еднакъвъ, и то руски, изговоръ и за двата езика: забав*л*ение обяв*л*ение, прѣдстав*л*ение, настав*л*ение, необем*л*енъ, управ*л*явамъ, дав*л*ение, заяв*л*ение, зем*л*якъ, зем*л*едѣлие, кораб*л*екрушение, уподоб*л*ение, прѣстѫп*л*ение, удив*л*ение, състав*л*явамъ, увѣдом*л*ение, възлюб*л*енъ, употрѣб*л*явамъ и пр. Но трѣба веднага да забѣлѣжа, че това небългарско фонетично свойство може да се избѣгне въ повече случаи, било че се употрѣби думата безъ л' (уподобение, увѣдомявамъ, възлюбенъ, увѣдоменъ, прѣдставямъ, употрѣбямъ), било че се замѣни самата дума съ друга пò-българска: намѣсто *давление* — *натискъ*, намѣсто *уподобление* — *уприличаване*, намѣсто *увѣдомление* — *обаждане*, *извѣстие* и пр.; но пакъ ще останатъ още доста случаи съ лобиално л', които ще увеличаватъ числото на руско-българскитѣ думи съ еднакъвъ изговоръ.

5) Най-сетнѣ пета група съ руски изговоръ думи у насъ съставятъ ония думи, въ които личи било *руско пълногласие*, било руски изговоръ *щ-жд;* такива думи сѫ сравнително малко и добритѣ наши писатели ги избѣгватъ, защото нарушаватъ съвсѣмъ очебийно българската фонетика. Тъй напримѣръ думи като: остороженъ, неостороженъ, переторжка, сволочъ, посторонenъ, очередъ, оборотъ, урожай, неурожай, брожение, промежутокъ, ночлегъ, летучи, смеженъ, горячи се и подобни тѣмъ нѣма да срѣщнешъ въ управенъ български стилъ; само госпожа, невѣжа, невѣжество, труженникъ, *задача* и *печка* отъ тая категория сѫ общоупотрѣбителни. А пъкъ з о л а т а (въ югозападна България даже з о л о т а) си е чисто народна дума: „направи грошътъ на з о л а т а“.

Срѣщу това голѣмо множество руско-български думи съ изравненъ изговоръ стои друга една категория руски думи у насъ, дѣто пъкъ българскиятъ изговоръ е наложилъ своя печатъ върху заетитѣ руски думи, та произлѣзло нѣщо срѣдно — нито руско, нито българско. Това тъй да речемъ з в у к о в о п о б ъ л г а р я в а н е засѣга такива думи, които съдържатъ

у себе си нѣкой несвойственъ на книжовно-български езикъ звукъ или звуковъ съставъ, та се усѣща нужда да се приближатъ повече къмъ българския изговоръ.

Разбира се, това побългаряване не засѣга сички руски думи съ небългарски изговоръ, защото по-горѣ видѣхме, колко такива си още вирѣятъ у насъ, а засѣга повече такива думи, въ състава на които влизатъ явно руски елементи (напр. прѣдлози *со*, *во*, *возъ*, *вы)*, или пъкъ които езикътъ ни лесно привежда въ етимологична връзка съ други чисто български думи отъ сѫщи коренъ. Тъй произлизатъ тогава: сътрудникъ намѣсто сотрудникъ, съзнание, намѣсто сознаніе, съзвѣздие, съврѣменникъ, бракосъчетание, съкровище, съотечественикъ, съоружаванъ, съобщавамъ, състояние, съсловие, съизволение, събесѣдникъ, съвмѣстно, съдѣйствие, съединение, състояние, съпротивление, съразмѣрность, съпровождамъ, възвѣстявамъ, възбранявамъ, възбуждамъ, възмущавамъ се, въздържание, въздихание, възвание, възвивъ, възмездие, възнаграждение, въспитание, възобновение, възстановление, въсклицание, въспоминание, въпросъ, въплощение, въпрѣки и пр. Побългаренъ е и прѣдлогъ *вы* въ нѣколко зети пакъ отъ руски думи: *из*стрѣлъ намѣсто по-напрѣжно *вы*стрѣлъ, *из*года намѣсто *вы*года, *из*ражение намѣсто *вы*раженіе — но въ дума *вы*пускъ си е останалъ рускиятъ прѣдлогъ незамѣненъ. Другитѣ руски думи съ *ви* (вилазка, виговоръ, висилка и подобни) не броя, защото ги не считамъ за литературни (добростилни) думи.

Побългарени сѫ тъй сѫщо доста руски думи, въ които влизатъ старобългарскитѣ звукове ъ, ь, ѫ и ѧ и които звукове сѫ промѣнени според новобългарския изговоръ на *ъ*, *ѫ* и *е*, тъй че имаме: недоимъкъ, замъкъ, зачатъкъ, скотовъдецъ, съвършенъ, четвърть, повръхность, прискърбие, съдържатель, първообразенъ, дързъкъ, дързость, дръзновенъ, немилосърдие, небесна твърдь, тържище, тържественъ, тържество, усърдие, бърлога, мълния, мълва, тълпа, вълнообразенъ, вълшебникъ, вълшебство, длъжность, състезание, петно, опетненъ, племенникъ, посвещавамъ, освещение, притежание, знаме, стежание паметникъ, истезание, сътресение, окрѫженъ, отсѫтствие, присѫтствие, цѣломѫдрие, пѫтешествие, пѫтешественникъ, прѣстѫпление, прѣстѫпникъ, прѣпорѫчвамъ, правосѫдие, напѫтствувамъ, рѫководство, рѫкодѣлие, рѫкополагане, сѫдопроизводство и пр. Въ тая посока се отива съ нѣкои думи до другия край, т. е. промѣня се напримѣръ *у* на *ѫ* и тамъ, дѣто не е нужно: *лѫчъ*, *лѫчезарность*, намѣсто правилно *лучъ*, *лучезарность* — думата си е още въ старобългарски лоучь, а не лѫчь! Единъ нашъ граматикъ искаше да введе и *звѫкъ* намѣсто *звукъ*, ала не успѣ; тъй сѫщо и *союзъ* е лошо побългарена съ *съѭзъ*, защото коренната дума *ѭзъ* на български сега нищо не значи; за това по-добрѣ е, ако въ тая дума се побългари само прѣдлогътъ *съ*, а коренната ѝ часть да си остане съ руски изговоръ: *съюзъ*. Промѣнени сѫ според българския изговоръ и сички руски думи съ *ы*, което се прѣдава съ обикновено *и*: б*и*тъ, (бытъ) самоб*и*тность, взр*и*въ взрывъ), м*и*ло, об*и*скъ, в*и*пускъ и пр.

Прѣправени сѫ тъй сѫщо и думи: угл*а*венъ напротивъ уг*оло*вный, бр*ѣ*менна, бр*ѣ*менность наспротивъ б*ере*менность, пр*ѣ*ломъ насрѣщу п*ере*ломъ; *щ*астие, не*щ*астие насрѣщу счастіе, несчастіе; а пъкъ въ

думи грамаденъ наспротивъ громадный, казакъ наспротивъ козакъ, параходъ наспротивъ пароходъ, хазаинъ, хазайка наспротивъ хозяинъ, хозяйка, имаме примѣри отъ Московско акане.

Трѣба да забѣлѣжа, че тоя побългаренъ изговоръ на рускитѣ думи начева още отъ онуй врѣме, когато завладѣ напълно въ нашия правописъ тъй наречената българска школа, т. е. откато излѣзе Богоровата Първичка граматика (1844 г.). До прѣди туй врѣме рускитѣ думи се пишеха и говореха у насъ по руски начинъ, т. е. ж на *у*, ѧ на *я*, ъ на *о* и ь на *е*. Това и не можеше да бѫде инакъ въ онуй врѣме, когато подобенъ изговоръ, поне на книга, се налагаше и на сѫщитѣ български думи, т. е. когато и думи като: мѫжь, петь, бъчва, пъстро, пълно, първо се пишеха: мужъ, пять, бочва, пестро, полно, перво. Но колкото повече народниятъ езикъ зимаше прѣднина въ литературата, колкото повече и писателитѣ се туряха въ сила да употрѣбятъ посъзнателно рускитѣ думи, толкозъ повече и тия думи се приближаваха къмъ свойствата на българската рѣчь. Разбира се, това ставаше и става отъ най-напрѣдъ само звуковно, ала ще дойде редъ и на тѣхната формална или по-добрѣ словопроизводна страна. Ето и сега вече захващатъ нѣкои руски думи да се струватъ прѣдълги, та мнозина писатели ги скратяватъ тъй или инакъ, за да получатъ отъ тѣхъ думи по-съотвѣтни съ правилната българска рѣчь.

Такива прѣправени или прѣиначени (звуковно) думи има впрочемъ твърдѣ малко въ сравнение съ онова огромно число руски думи у насъ, изговаряни тъй, както и самитѣ руси ги изговарятъ. Отъ хиляда славяноруски думи, употрѣбяни у насъ, едва ли ще се наберать двѣстѣ, които да сѫ промѣнили тъй или инакъ своя изговоръ, боравейки въ български; останалитѣ иматъ еднаквъ изговоръ и въ двата езика или ако има нѣкоя разлика, тя докосва съвсѣмъ второстепенни говорни особености, като акане или окане, палатална или непалатална артикулация, редуциранъ или ясенъ изговоръ и тукъ-тамъ ударение.

Отъ сичко до тукъ слѣдва, че рускитѣ думи въ български не сѫ още прѣработени споредъ свойствата на бълг. езикъ откъмъ звукова страна: у насъ има повече руски думи съ чисто руски изговоръ, отколкото съ правиленъ български; а пъкъ словотворната страна у тия думи не е ни покѫтната още — съ изключение на твърдѣ рѣдки опити.

Нека видимъ сега, какво сѫ внесли рускитѣ думи въ езика ни откъмъ чисто формална страна, т. е. какви стари форми сѫ се възстановили у насъ подъ влияние на руския литературенъ езикъ.

Ако групираме формитѣ, внесени у насъ отъ руски, споредъ количеството на случаитѣ, употрѣбяни въ български езикъ, ще трѣба на първо мѣсто да туримъ причастията за сегашно врѣме, както дѣйствителни, тъй и страдателни. Извѣстно е, че отъ старобългарскитѣ петь причастия — двѣ за сегашно врѣме и три за минало — въ днешния народенъ български езикъ сѫ оцѣлѣли само двѣ, и двѣтѣ за минало врѣме, именно дѣйствителното на *лъ, ла, ло*, и страдателното на *нъ, на, но* (или *тъ, та, то*). Сички други причастия сѫ изчезнали отъ български езикъ, и само твърдѣ рѣдки остатъци отъ тѣхъ свидѣ-

телствать за нѣкогашната имъ жива употрѣба. Но въ нашия книжовенъ езикъ ще намѣримъ примѣри и за неттѣхъ старобългарски причастия, примѣри, внесени въ ново врѣме заедно съ толкова много руски думи. На първо мѣсто има твърдѣ много дѣйствителни причастия за сег. врѣме: настоящи, будущи, входящи, исходящи, цвѣтущи, грядущи, всевѣдущи, завѣдующи, главнокомандующи, могущи, всемогущи, противолежащи, растущи, всезнающи, прѣдидущи, послѣдующи и пр. Самата имъ форма изказва и тѣхния чуждъ произходъ; защото ако си бѣха български, нѣмаше насрѣщу старобългарскитѣ звукове ѫ и ѧ да имаме *у* и *я*.[1])

Втора група причастия, дошли у насъ пакъ отъ руски, сѫ многото страдателни причастия на -имъ, емъ (рѣдко на -омъ): любимъ, обвиняемъ, пасомъ, осезаемъ, сгараемъ, мнимъ, незиблемъ, неуведаемъ, непроницаемъ, неотчуждаемъ, неподражаемъ, неоспоримъ, неожидаемъ, необходимъ, необозримъ, неистощимъ, движимъ, недвижимъ, непобѣдимъ непоколебимъ, непрѣодолимъ, необитаемъ, неминуемъ. Понеже повечето отъ тия причастия се схващать вече като прилагателни (сказуемо и насѣкомо сѫ дори сѫществителни!), понеже и въ тѣхната форма нѣма нарушение на българската фонетика, тѣ сѫ и по-приемливи за книжовна употрѣба, отколкото сѫ дѣйствителнитѣ причастия.

Третя група причастия, минали отъ руски, сѫ дѣйствителнитѣ причастия за минало врѣме на -вши или -ши: бивши, свършивши, усопши, прошедши, узнавши и пр. Тѣ сѫ сравнително помалко отъ прѣднитѣ двѣ групи, но и колкото сѫ, могатъ лесно да се избѣгнатъ, било като се замѣнятъ съ наши причастия на -лъ, ла, ло, било като се изкажатъ аналитично, посрѣдствомъ като и опрѣдѣленъ глаголъ.

---

[1]) Именно тази звукова несъобразность кара по-добритѣ наши писатели да ги избѣгватъ тъй или инакъ. И азъ съмъ убѣденъ, че който българинъ мисли правилно български, ще може да ги избѣгне винаги, защото насрѣща имъ има сѣки пѫть равни тѣмъ по смисълъ чисто български изрази. Какво ни прѣчи да казваме намѣсто настоящи — този или истински — спородъ смисъльта; намѣсто будущи — бѫденъ, намѣсто входящи, изходящи — входенъ, изходенъ, намѣсто главнокомандующи пакъ споредъ смисъльта — или: главенъ командантъ или за главенъ командантъ; тъй сѫщо намѣсто цвѣтущи можемъ каза или цъфналъ или китенъ, намѣсто могущи, всемогущи — моженъ, всеможенъ или мощенъ, всемощенъ и т. н. Трѣбва да се не забравя, че духътъ на бълг. езикъ схваща причастията вече не като причастия, а като глаголни прилагателни, тъй че насрѣщу сѣко причастие може да се постави равнозначно прилагателно. Дѣто пъкъ не прилѣга прилагателно, тамъ ще послужи сѫществително или пъкъ нѣкое прѣдложно съединение. Ако пъкъ сме принудени да употрѣбимъ тукъ-тамъ сѫщи причастия, то нека понапрѣдъ ги побългаримъ, споредъ фонетичнитѣ и морфологични свойства на българската рѣчь. При това побългаряване ще ни служатъ за образецъ подобни форми въ български езикъ; имаме напр. горещ, вонещ, а не горящ, вонящ; имаме още: ходещиц, гледащиц, а не ходящиц, гледающиц; имаме най-сетнѣ въ югозападна България: ходещи, гледащи или ходейки, гледайки или ходееки гледаеки, отдѣто виждаме явно, че прѣдъ съгласна *щ* стои не *у* или *я*, а сѐ *е* или *а*. Ето тъй бихме побългарили и рускитѣ причастия, та бихме казвали тогава: хо̀дещи, вхо̀дещи, изхо̀дещи, стоѐщи, командуещи или командуващи, цъфтѐщи, всемо̀жещи и пр.

Покрай много стари синтетични форми на модерния български езикъ липсува днесъ и старото образуване на сравнителна и прѣвъсходна степень посрѣдствомъ суфикси; но руската литература ни е повърнала доста и такива стари форми: младши, старши, величайши, височайши, светейши, нижайши, малѣйши, висши, низши и пр.

Съ друга група руски думи се вниса една стара прилагателна форма, каквато днесъ за днесъ нѣма въ български езикъ: боев*ой*, вѣстов*ой*, редов*ой*, часов*ой*; макаръ че тия думи се схващатъ като сѫществителни, тѣ въ сѫщность криятъ въ себе си твърдѣ стара мѣстоименна форма на сѫотвѣтнитѣ прилагателни, т. е. такава сѫщо форма, каквато е запазена въ собствени имена у насъ като Драг*ой*, Благ*ой* отъ драгъ, благъ. А въ думи: запет*ая*, столов*ая* ни е прѣдадена тая форма въ женски родъ.

Заедно съ други руски думи у насъ има внесени и доста стари падежни форми било единично, било въ прѣдложни ставки: бѣгомъ, шагомъ, кругомъ, въ кратц*ѣ*, отчаст*и* по мо*ему*, по сво*ему*, во*лею*-нево*лею*, въ частност*и*, впрочемъ, вродѣ и др.

Накрай нека споменемъ, че и много синтактични форми или изрази дължатъ произхода си на руската литература, като: вслѣдствие на, въ изпълнение на, въ течение на, въ зависимость отъ, по прѣимущество, на основание или възъ основа на, имамъ възможность, нѣмамъ възможность, фърля се въ очи (бросается въ глаза), не подлежи на съмнѣние (не подлежитъ сомнѣнію, а то отъ нѣмски: Es unterliegt keinem Zweifel) *съмъ, несъмъ въ състояние* и пр.

Руските думи въ български езикъ може да разглеждаме и откъмъ тѣхното значение, съ цѣль да видимъ, какво значатъ нѣкои думи на руски и какво — на български; но това оставаме за други пѫть.

ВѢСТИ и ОЦѢНКИ.

Една народна политическа програма отъ 1876 год.

Съобщава К. А. Цанковъ.

Годината 1876 е важна въ историята на нашето политическо възраждане, защото тя прѣдвѣщава велики събития, които сѫ послѣдвали прѣзъ годинитѣ 1877—78 и сѫ опрѣдѣлили за извѣстенъ периодъ политическата участь на България.

Наистина българската емиграция въ Ромъния, вплътена отъ 1866 г. насамъ въ разни политически комитети, съ центръ въ Букурещъ, бѣ смутена и унила слѣдъ грозната смърть на В. Левски въ 1873 год., но възстанието въ Херцеговина, избухнало двѣ години подиръ това скърбно събитие, я бѣ свѣстило и бѣ породило у нея нови надежди. То насърдчи българскитѣ дѣйци да замислятъ за 1876 година едно общо възстание въ България при прѣдполагаемо сѫдѣйствие на народни чети изъ Ромъния и Сърбия. Въ онази епоха се взеха прѣдъ видъ и други спомагателни фактори, като се очакваше, че Сърбия и Черна-Гора не ще могатъ да останатъ равнодушни къмъ сѫдбата на тѣхнитѣ братя въ Босна и Херцеговина. Юношката буйность и нетърпѣливость на нѣкои наши революционни елементи попрѣчи обаче на плана за взаимно дѣйствие противъ общия неприятель. И така, Априлското възстание въ Южна-България, прѣминаването изъ Ромѫния на Ботевата чета и сърбско-черногорско-турската война, намѣсто да се явятъ като прѣдварително нагласени съвмѣстни дѣйствия, се оказаха като единични събития безъ свързка помежду си и слѣдователно безъ очаквания резултатъ.

Колкото да е билъ този резултатъ отрицателенъ за освободителното дѣло, той е ималъ при все това грамадно значение, тъй като чудовищнитѣ турски звѣрства надъ незащитния народъ при потушването на пламналото възстание въ Южна-България възбудиха до висша стъпень състраданието на руското и на часть отъ другото християнско общество.

Въ цѣла Русия, отъ Царя до послѣдния селенинъ, се почувствува поруганието на азиатеца надъ християнина. Рускиятъ великодушенъ монархъ Александръ II се трогна отъ ужасното зрѣлище, което прѣдставяше нашето измѫчено отечество. Общото съчувствие, което нашиятъ многострадаленъ народъ намѣри тогава у еднокръвнитѣ си братя — руситѣ, се изрази по-послѣ чрѣзъ безбройнитѣ жертви, принесени отъ тѣхъ въ освободителната война за насъ, и въ С.-Стефанския договоръ, нашиятъ политически идеалъ, който, за жалость, биде окастренъ по-послѣ отъ

враждебната на славянството дипломация, прѣдставяна на Берлинския ареопагъ отъ Дизраели (Бивънсфилдъ), Бисмарка и Андраши.

Както и да е, българската емиграция прѣдчувствуваше въ 1876 г., че важни събития се приготвятъ за сждбата на балканскитѣ народи, и тя взе живо участие въ всички прѣдприятия, които можеха да изтъкнатъ българското народно дѣло.

За тази цѣль се поднови комитетската организация между живѣещитѣ въ Букурещъ и други ромънски градове български емигранти. Това стремение се усили още повече, когато пратеникътъ на славянскитѣ комитети въ Петербургъ и Москва, покойниятъ Влад. С. Іонинъ, посѣти прѣзъ мѣсецитѣ юния и юлия отъ сжщата година по-важнитѣ български селения въ Болградъ, Браила и Букурещъ. Той намѣри у тѣхъ радушенъ приемъ и пълна готовность за съвмѣстно дѣйствие съ рускитѣ комитети. Послѣднитѣ прѣдставяше тогава въ Сърбия генералъ М. Г. Черняевъ, комуто сърбското правителство бѣ повѣрило върховната команда на Моравската и Тимовската армия въ войната съ Турция. Както е извѣстно, тази война биде обявена на Турция отъ Сърбия и Черна-Гора на 20 юния (2 юлия) 1876 год.

Комитетската организация на българскитѣ емигранти въ Ромъния трѣбваше тоя пжть да се съобрази съ нѣкои нови условия, диктувани отъ опита, направенъ въ послѣднитѣ години. Не можеше вече тази организация да личи официално като революционна, но трѣбваше да ѝ се даде такава форма, че да може да води открито сношения съ рускитѣ общества и да не си прѣдизвиква неприятности въ Ромъния. За найудобно се намѣри, възобновенитѣ комитети да сеназоватъ благотворителни, което не имъ прѣчеше да бждатъ въ сжщность политически. Така и стана. На 10 юлия 1876 год. делегати отъ разни български емигрантски селения въ Ромъния избраха съ актъ, подписанъ отъ тѣхъ, членоветѣ на „Централното Българско Благотворително Общество въ Букурещъ“ и ги опълномощиха да прѣдставятъ интереситѣ на другитѣ отъ тѣхъ основани частни благотворителни общества въ Ромъния.

Въ начало главната дѣйность на централния комитетъ трѣбваше да състои въ използуването добрия случай, който прѣдставяше сърбско-черногорско-турската война. Генералъ Черняевъ вдъхваше пълно довѣрие на нашата емиграция. Прѣдложи му се да образува български доброволчески чети подъ командата на нашитѣ войводи Панайотъ Хитовъ, Филипъ Тотьо, Ильо, Цѣко и др., които трѣбваше да нахлуятъ изъ Сърбия въ България и да произведатъ тамъ възстание. Този опитъ не излѣзе сполучливъ, тъй като се изискваше да има по-систематически подготвени военачалници. Съ писмото си отъ Делиградъ, носеще дата 1 септемврия 1876 год., генералъ Черняевъ, като извѣстява на централния комитетъ въ Букурещъ за този недостатъкъ, съобщава му, че се е разпоредилъ да бждатъ съставени на мѣсто четитѣ подъ нашитѣ войводи русско-български баталиони подъ водителството на руски офицери. Тѣзи баталиони станаха по-послѣ ядката на българското опълчение въ руско-турската война прѣзъ 1877—1878 год.

Изходътъ на сърбско-турската война въ 1876 г. е извѣстенъ, и ние нѣма да се спирамъ тука върху нейнитѣ разни фази. Ще кажемъ само,

че официална Русия се видѣ принудена да се намѣси и да подеме тя сама дѣлото на южнитѣ славяни въ рѫцѣтѣ си. Това изрази тържествено царь Александръ II въ отговора си на адреса, поднесенъ нему отъ дворянството въ Москва на 29 октомврия 1876 г.

Букурешкиятъ централенъ комитетъ слѣдѣше внимателно развръзката на славянското дѣло и оказваше своето съдѣйствие навсѣкждѣ, дѣто можеше да бѫде полезно. Най-много той, както и клоноветѣ му въ Болградъ, Браила и други градове въ Ромъния, се постара да направлява бившитѣ въ сърбско-черногорско-турската война български доброволци, тъй сѫщо и други български емигранти, прибѣгнали въ Ромъния, къмъ главната квартира на южно-руската армия въ Кишиневъ. Въ този градъ, покойниятъ изправникъ на руска служба, българинътъ отъ Лѣсковецъ Ив. Ст. Ивановъ, като прѣдсѣдатель на „Кишиневското Българско Общество“ употрѣби своето влияние при руската главна квартира въ подкрѣпа на комитетското прѣдложение за сформируването на български отреди отъ уволненитѣ слѣдъ сърбско-турската война български доброволци и други български емигранти изъ Турция.

Въ свързка съ тѣзи постѫпки стана нуждно, прѣдсѣдательтъ на Букурешкия комитетъ, придруженъ отъ члена на сѫщия комитетъ П. Енчевъ, да се яви въ Кишиневъ прѣзъ декемврия 1876 год., за да ходатайствува лично по това дѣло прѣдъ главнокомандующия на южноруската армия, великия князъ Николай Николаевичъ Старши. По този случай тѣ му поднесоха отъ страна на комитета подобаещъ адресъ, който е напечатанъ въ разни вѣстници и сбирки отъ исторически документи. Задачата на комитета се осѫществи по-послѣ и генералъ Ник. Гр. Столѣтовъ биде назначенъ началникъ на българското опълчение.

Подробноститѣ за първоначалното съставяне на опълчението въ Кишиневъ, прѣминаването му въ Плоещъ, усилването му тамъ съ нови доброволци и славното му участие въ руско-турската война сѫ всеизвѣстни, и тѣ сѫ изложени въ цѣлъ редъ специални съчинения.

Ако впрочемъ главната задача на българскитѣ комитети, сѫществуещи въ Ромъния прѣзъ врѣмето на сръбско-турската и послѣ до отварянето на руско-турската война, е била да съдѣйствуватъ всѣчески за организирането на български доброволчески отреди, които трѣбваше да станатъ важенъ факторъ при освобождението на България, не по-малко трѣбваше да се положи старание за едно силно въздѣйствие върху общественото мнѣние въ Русия и другадѣ въ Европа чрѣзъ енергическа политическа пропаганда. Почвата за тая пропаганда бѣ прѣвъзходна въ оная епоха, тя бѣ създадена отъ нечуванитѣ турски свирѣпства въ южна България.

Рускиятъ печатъ, въ който тогава прѣобладаваше славянофилскиятъ елементъ, подигна мощния си гласъ въ полза на българитѣ. Гладстонъ, високохуманниятъ прѣдставитель на английскитѣ либерали, изобличи въ пламенни филипики всички ужаси на турската варварщина. Яви се кореспондентътъ на „Daily News“ Макгаханъ, явиха се международнитѣ комисари Скайлеръ, князъ Цертелевъ, Берингъ съ официалнитѣ си рапорти; явиха се още много други отлични прѣдставители на перото и на живото слово, за да защитятъ дѣлото на поробенитѣ противъ

турската тирания. Въ Англия станаха внушителни митинги, въ които важни политически мжже се застжпиха краснорѣчиво за угнетенитѣ българи.

При тия изявления на цивилизувания свѣтъ, надъхани отъ съчувствие къмъ българитѣ и порицаещи жестокоститѣ на турцитѣ, българскитѣ комитети въ Ромъния не пропущаха случая да изкажатъ на разнитѣ лица, общества, корпорации и правителствени крхгове тѣхната дълбока признателность чрѣзъ депутации, благодарителни телеграми, адреси и провъзгласяване нѣкои лица за почетни членове на комитетитѣ.

Сжщеврѣменно централниятъ комитетъ и клоноветѣ му снабдяваха европейския печатъ съ възвания въ полза на българското дѣло, съ свѣдѣния и дописки по насилията, извършени отъ турскитѣ власти и турското население надъ нещастнитѣ роби християни.

Обстоятелствата бѣха толкова важни, наложителни и удобни, че трѣбваше непрѣмѣнно българската емиграция да обяви на политическия свѣтъ, въ що състои нейната политическа програма. За тази цѣль централниятъ комитетъ се отнесе прѣзъ мѣсецъ ноемврия 1876 г. чрѣзъ окрхжно писмо до своитѣ клонове въ провинцията, като имъ прѣдложи да изпратятъ незабавно свои делегати въ Букурещъ на общо събрание, въ което да се обсжди и рѣши, каква народна политическа програма да се прѣдстави на европейскитѣ кабинети, отъ които да се иска подкрѣпа и съдѣйствие за осжществяването на тази програма.

Общото събрание се състоя, и то въ засѣданието си отъ $^{7}/_{19}$ ноемврия 1876 год. рѣши и прие едногласно въ окончателна форма рѣчената народна програма, като натовари централния комитетъ да я поднесе въ видъ на мемоаръ до кабинетитѣ на християнскитѣ велики сили чрѣзъ тѣхнитѣ дипломатически агенти въ Букурещъ.

Тукъ по-долу даваме оригиналния текстъ на този мемоаръ, както централниятъ комитетъ го отправи до френското правителство, тъй сжщо и текста на писмото, съ което комитетътъ молѣше тогавашния френски дипломатически прѣдставитель въ Букурещъ, г. Д. Ф. Дебенъ, да прѣпрати мемоара до своето правителство.

Черновкитѣ на тия документи както и на много други онце отъ онова врѣме се намиратъ въ архивата ми.

Министръ на външнитѣ работи на Френската република бѣше по онова врѣме дюкъ Л. Ш. Деказъ.

Сжщиятъ мемоаръ, съ малки измѣнения въ текста, е билъ отправенъ едновръменно отъ комитета и до кабинетитѣ на Русия, Австрия, Италия, Германия и Великобритания.

Ето текстътъ на двата документа, за които стана тукъ думата:

A Monsieur le Consul général et Agent diplomatique de la République Française en Roumanie, D. F. Débains.

Monsieur,

Les soussignés ont l'honneur de Vous remettre, au nom da l'émigration bulgare, un programme national bulgare, qu'ils vous prient de bien vouloir faire parvenir au Cabinet, que Vous représentez.

En Vous assurant, Monsieur, de notre parfaite considération nous signons

Vos dévoués serviteurs: K. Tzankow, Ol. Panow, D. P. Ivanow, J. Kavalgiew, S. Stamboiow, P. Entchew, P. Chr. Viskowsky, J. Vâzow.

Bucarest, le $^{1}/_{13}$ décembre 1876.

A Son Excellence le Ministre des Affaires Etrangères de la République Française.

Excellence,

Nous avons l'honneur de Vous communiquer par la présente le programme national bulgare, qui a été élaboré et approuvé dans une assemblée tenue à Bucarest, le 19 novembre de cette année, et à laquelle ont pris part des représentants de l'émigration bulgare, possédant aussi le mandat de leurs frères qui se trouvent sous le joug turc.

Ce programme formule les voeux de la nation bulgare et constitue la base sur laquelle pourrait être érigé le futur édifice de l'Etat bulgare, à savoir:

1. La reconstitution de l'Etat bulgare, comprenant la Bulgarie proprement dite, la Thrace et la Macédoine, où la population, dans sa plus grande partie, est bulgare.

2. L'Etat bulgare autonome et indépendant reposera sur une constitution élaborée par une assemblée nationale élue par le peuple.

3. Des lois spéciales seront élaborées par cette même assemblée pour toutes les branches de l'administration, conformes à l'esprit de la constitution et aux besoins du peuple.

4. Les autres nationalités disséminées parmi la nationalité bulgare jouiront des mêmes droits civils et politiques avec les Bulgares.

5. L'Etat bulgare reconnait une pleine liberté de conscience.

6. Le service militaire et l'instruction publique sont obligatoirés pour tout citoyen bulgare.

Qu'il nous soit permis d'accompagner ce programme de quelques réflexions destinées à éclairer Votre Excellence sur les vues qui ont présidé à son élaboration.

D'abord est-il sans contradiction que la paix en Orient ne puisse être assurée qu'en soustrayant les provinces bulgares au gouvernement monstrueux qui les regit actuellement.

Le peuple bulgare a le droit, comme tout autre peuple, de revendiquer sa liberté et d'avoir son gouvernement national.

Quoiqu'il y ait déjà cinq siècles que le gouvernement ottoman s'est imposé par la force brutale à notre patrie, les Bulgares néanmoins considèreut les droits de la couronne bulgare comme non déchus et existant de facto.

La prolongation de la domination turque sur les provinces bulgares ne peut plus être admise par aucun Bulgare, car elle signifierait, comme c'est trop prouvé, l'extermination des chrétiens bulgares.

Toutes les réformes à introduire par ce gouvernement ainsi que sa constitution dont on fait tant de bruit, ne sont considérées par les Bulgares,

qui connaissent leurs maîtres mieux que tout autre, que comme de la poudre jettée aux yeux de l'Europe. Tout est resté et restera lettre morte et le fanatisme sauvage des Turcs achèvera le reste. Il n'y a pas de transaction possible entre la barbarie asiatique et la civilisation européenne.

Pour éviter dorénavant toute éffusion de sang, les massacres des bachi-bozouks et des Tcherkess sur les chrétiens inoffensifs, le pillaga et la dévastation, attributs nécessaires de ces hordes armées, une occupation étrangère qui aurait à établir l'ordre en Bulgarie et à y protéger les chrétiens, est absolument nécessaire. La Bulgarie demande cette occupation au nom de la civilisation et de l'humanité.

Quant aux limites de l'Etat bulgare, elles seront facilement démarquées par une commission mixte, qui consulterait les population sur les lieux.

Ayant appris que le gouvernement ottoman extorque par la force brutale des adresses de la population chrétienne, qui doivent prouver son contentement vis-à-vis de l'administration actuelle, les soussignés, au nom de la nation bulgare, protestent contre ces nouveaux actes arbitraires.

La nation bulgare ne peut cesser sa lutte contre ses oppresseurs actuels jusqu'au jour où complète satisfaction sera donnée à ses voeux légitimes.

Les Bulgares ont de tout temps entretenu les relations les plus amicales avec les peuples chrétiens qui les entourent et qui sont pour ainsi dire leurs frères de sort.

La Bulgarie libre sera encore plus intimement liée avec les Etats chrétiens déjà constitués sur la Péninsule des Balcans. Tous ces Etats alliés par la tradition et la communauté d'intérêts remplaceront avec dignité cet Etat barbare, qui s'appèle Empire Ottoman et qui ne repose que sur la force brutale, exercée par une minorité fanatique et exclusiviste sur toute une population progressiste et pleine d'avenir.

Nous prions Votre Excellence de bien vouloir prendre en considération cette déclaration de notre part et d'appuyer de tout votre poids la cause juste des Bulgares. Le peuple bulgare tout entier élève des prières au Ciel — pour que ses voeux légitimes soient entendus et que son martyre cesse pour toujours.

Veuillez, Excellence, agréer l'assurance de notre parfaite considération, avec laquelle nous signons de Votre Excellence

Bucarest, le $^{1}/_{13}$ déc. 1876.

les plus dévoués serviteurs:

K. Tzankow,
Ol. Panow,
D. P. Ivanow,
I. Kavalgiew,
S. Stambolow.
P. Entchew,
P. Chr. Vickowsky,
I. Vazow.

Срѣдецъ, мартъ, 1903 г.

Максимъ Горки.[1]

Животъ, литературно и обществено значение.

(Четено въ славянския семинаръ на Висшето училище на 11/I 1903).

Въ наше врѣме се чувствува неудовлетвореность, незадоволство отъ сѫществуещия редъ на живота. Колкото и да е необикновенъ прогресътъ прѣзъ токо-що изтеклия вѣкъ въ всички отрасли на знанието, въ развитието на всички политически и социални учрѣждения, въ бързото увеличаване материалното благосъстояние на цѣли обществени класове, все пакъ изпжква мисъльта, къмъ що води всичката тази неуморна дѣйность на хората, дѣ е смисълътъ, на всички тѣзи непрѣстанни човѣшки стремежи? Това търсене породи въ края на вѣка едно течение, което се отнася съ недовѣрие къмъ науката и е готово да признае нейното банкрутство, като прѣдполага, че удовлетворението на всички въпроси, що досѣгатъ човѣшката душа, трѣбва да слѣдва не отъ науката, не отъ човѣшкия умъ, а отъ вѣрата, чувството, сърдцето. То отрича опита, отъ дѣто мисленето черпи своето съдържание и показва на задоблачната висина, която никога нищо не е дала на човѣчеството. Това антинаучно течение се обяснява отъ скептицизма на съврѣменната епоха.

Много елементарни нѣща, доказани отъ науката, животътъ минава равнодушно и не ги въплотява въ дѣйствителностьта. Много нравствени учения се проповѣдватъ днесь и при все това съглеждаме, че въ тия добродѣтели и благородни чувства, отъ които хората се ржководятъ въ

---

[1]) За тази си работа се ползувахъ отъ съчиненията на *Горки* — 5 т. и драмата „Мѣщане“ въ 4 дѣйствия. При това имахъ на ржка и нѣкои статии, като: *П. Морозовъ*, Русская литература въ XIX вѣкѣ (Образованіе, 1901 г. №№ 1, 3, 5—6, 9); *Eugène-Melchior de Vogüé*, Maxime Gorky. L'oeuvre et l'homme (Rev. des Deux Monds, 1901 г. 1 Août); *Josef Mikš*, M. Gorky (Osvêta, 1901, № 1, 3, и 4); *Н. Коробка*, М. Горькій и его общественное значеніе (Образ. 1901 г. № 4, 5—6.); *Андреевичъ*, Очерки текущей русской литературы. Вольница (Жизнь, 1900 г. Апр., Іюнь и Авг.); *М. Филиповъ*, О Максимѣ Горькомъ (Научное обозрѣніе, 1901 г. Февр.); *Евг. Ляцкій*, М. Горькій и его разказы (Вѣстникъ Европы, 1901 г. Ноемвр.); *Михаилъ Москаль*, Оправданіе зла. Паѳосъ М. Горькаго. Москва. 1902 год.; *Графъ де Суасонъ*, М. Горькій. Критическій очеркъ („Contemporary Review“), пер. съ англ. О. Соловьевой (въ „Новий Журн. Иностр. лит.“ 1902 г. № 7.); тази статия се води главно по оная на Андреевича; *Лео Бергъ*, М. Горькій (Науч. Об., 1902 г. № 7); *Ницше въ Россіи* (Нов. Ж. Ин. Литер. 1900, I кн.); въ критико-библиогр. отдѣлъ на *Русск. Мыс.* 1899 г. Май и 1900 Мартъ; *Русск. Бог.* 1901 г. № 3, 5, 7; *Міръ Б.* 1898 г. Іюль и пр. пр.

живота, има толкова много суевѣрия и прѣдразсѫдъци, лъжа и лицемѣрие, че пораждатъ у всѣки, който търси истината, недовѣрие къмъ тѣхъ.

И наистина, всички ние сме болни отъ скептицизъмъ, всички чувствуваме едно отвращение къмъ сѫществуещия нравственъ редъ и тъй или иначе се опитваме да излѣземъ изъ крѫга на съмнѣнията, да побѣдимъ болестьта на врѣмето, да прѣодолѣемъ своето недовѣрие къмъ живота, своя песимизъмъ и да потърсимъ или си създадемъ новъ, добъръ и траенъ идеалъ за сѫществуване. Отъ тука се обяснява въ наше врѣме бързиятъ успѣхъ на всички учения за живота. Въ края на XIX в. се появиха двѣ учения, които се отличаватъ отъ другитѣ по своята смѣла формулировка и широко разпространение. Това сѫ ученията на Ницше и Толстоя, които, макаръ и да сѫ крайно противоположни, иматъ една обща черта: и двѣтѣ се опълчаватъ противъ съврѣменния нравственъ мирогледъ на обществото, противъ цѣлия вѫтрѣшенъ духъ и строй на неговия животъ и изказватъ еднакво рѣшителенъ индивидуализъмъ — стремежъ да се освободи личностьта отъ оковитѣ и веригитѣ, що стѣсняватъ духовното ѝ развитие.

Такова индивидуалистично течение не закъснѣ да се отрази и въ литературата на нашата прѣходна епоха. Декаденството, символизмътъ, драмитѣ на Ибсена, Хауптмана, Зудермана, художественитѣ произведения на Толстоя, отъ по-новитѣ писатели — на Мориса-Метерлинкъ (отъ втория периодъ на неговата творба), М. Горки и др., колкото и да се отличаватъ по своитѣ възгледи, обаче схождатъ се въ това, че взиматъ за изходенъ пунктъ човѣшката личность и тъй или иначе, прѣоцѣнявайки старитѣ цѣнности, отстояватъ нейнитѣ права. Съ една дума, всички тия мислители и художници, които сѫ се опитвали да отговорятъ на сѫдбоносния въпросъ „какъ да се живѣе?“, не го правятъ съ позива къмъ нѣкакви обществени подобрения, а къмъ отдѣлната личность. Колкото обаче да сѫ крайни тѣзи учения, все пакъ иматъ значение като разрушители на стари идоли, на извехтѣли мирогледи и, макаръ да не създадоха нѣщо трайно, но несъмнѣно е, че ще окажатъ влияние при образуването и прилагането на новитѣ нравствени мирогледи. Това показва и голѣмиятъ имъ успѣхъ: въ кратко врѣме тѣ се пръснаха по цѣла Европа и повлияха върху различнитѣ области на знанието и творчеството.

Въ Русия, особено сега, ницшеанството добива голѣмо разпространение. Ницшевитѣ идеи се трактуватъ и въ философската литература и въ белетристиката, дѣто има вече и свои послѣдователи.

Прѣзъ послѣднитѣ десетилѣтия руското общество, възприимайки ницшеанството, толстоизма и марксизма и подържайки още наслѣденото отъ по-прѣдишнитѣ епохи, се намѣри въ единъ хаосъ, въ който трѣбваше да се справи, да намѣри една опорна точка, за да се удържи въ този крѫговъртежъ отъ тревоги и съмнѣния. Въ втората половина на 70-тѣ години съзнанието въ невъзможностьта да се намѣри такава правда, която да помири развълнувания умъ, доведе до неизбѣжна реакция, която се показа въ общото уморване, равнодушие къмъ широкитѣ задачи и обществени въпроси. Руската литература, която въ своето развитие прѣзъ XIX в. се отличава отъ другитѣ европейски литератури съ това, че е по-тѣсно свързана съ радоститѣ и скърбитѣ, надеждитѣ и стремежитѣ

на обществото, стана и сега изразителка на онова, което става въ него. Отъ началото на 80-тѣ години тя приима все по-мраченъ характеръ; въ нея все по-силно се чувствува апатия, униние, разочарование. Както въ прозата, тъй и въ поезията се рисува „тъма безпросвѣтна, тъга безизходна.“ Общественитѣ задачи въ литературата се замѣняватъ съ изображението на личния животъ, сѣмейнитѣ отношения и индивидуалната нравственость.

Въ послѣднитѣ десетилѣтия условията на руския животъ сѫ се сложили тъй, че обществото съвсѣмъ е отвикнало отъ самодѣйность, отвикнало е самò да проявя инициатива въ борбата съ общественото зло. Ненормалнитѣ економически, политически и социални условия, въ които е поставенъ човѣшкия трудъ, отниматъ енергията у богато надаренитѣ хора, закриватъ имъ достѫпа къмъ широка дѣйность и ги изхвърлятъ задъ прѣградата на обществения животъ. Между съврѣменнитѣ белетристи изпѫкватъ нѣкои по-видни таланти, които разкриватъ въ произведенията си психологията на тѣзи изхвърлени хора, които нѣма кѫдѣ да дѣнатъ силитѣ си, на които остава само да съзерцаватъ потока на обществения животъ, да тѫжатъ за своята самотность и безполезно сѫществуване. Тѣзи отхвърленици, натури осакатени, непригодни къмъ трудъ и разумна дѣйность, станали сѫ прѣдметъ на особено внимание отъ страна на тѣзи писатели и се ползуватъ съ тѣхното несъмнѣно съчувствие.

Като че неудовлетворени отъ самия животъ и неговитѣ условия, писателитѣ бѣгатъ отъ него и се обръщатъ къмъ „жертвитѣ на живота,“ въ тѣхната история и миросъзерцание намиратъ тѣ най-добъръ материялъ за критика на тѣзи условия.

Най-видни прѣдставители отъ този родъ белетристи въ съврѣменната руска литература сѫ Антонъ Чеховъ и по-младиятъ отъ него Максимъ Горки; послѣ идатъ Вересаевъ, Телешовъ, Чириковъ, които обаче отстѫпватъ на горнитѣ и по талантъ, и по оригиналность.

Ние ще разгледаме произведенията на М. Горки и тѣхното значение за съврѣмената руска литература и общество.

Въ кратко врѣме този даровитъ талантъ прояви грамадна плодовитость и стана извѣстенъ не само въ руската, но и въ другитѣ европейски литератури. Неговитѣ разкази, които съставятъ вече петь обемни тома, се прѣвеждатъ на разни европейски, дори и азиятски[1]) езици, па и на български излѣзоха нѣколко прѣводи въ различни списания,[2]) а заедно съ това и два кратки отзива.[3]) Руската и чуждестранна критика почнаха да пълнятъ списанията съ различни оцѣнки върху произведенията на младия писатель.

Една отъ главнитѣ причини за общия успѣхъ на Горки е тази, че по характера на своитѣ произведения той принадлежи къмъ ония съврѣмени писатели, които създадоха въ литературата едно ново течение — неоромантично, разбирайки подъ послѣдното едно направление, което подига

[1]) На японски езикъ сѫ прѣведени почти всичкитѣ му съчинения.

[2]) Бълг. Сбирка, Общо Дѣло, Ново Врѣме, Лѣтописи, въ подлистникъ на Б. Търг. Вѣстникъ и пр.

[3]) Бълг. Сбирка и Нашъ Животъ.

нови идеали, вика на борба за тѣхъ и се явява изразъ на недоволнитѣ отъ живота, които се стремятъ да го прѣобразуватъ по своему. Много по-силенъ е успѣхътъ на Горки въ Русия, което се обяснява още съ това, че той стжпва на литературно поприще въ врѣме на умственъ кипежъ, когато въ руското общество въпросътъ за пролетарията е станалъ прѣдметъ на горещо обсжждане и на спорове между „народници" и „марксисти." Босякътъ, какъвто се явява въ произведенията на Горки, съ своята силна воля и непрѣстаненъ стремежъ къмъ свобода, съ своята ненавистъ къмъ условноститѣ и ограниченията на културния животъ, при едно добро упжтване би билъ способенъ да направи много нѣщо. А това не можеше да не зарадва марксиститѣ и по-напрѣдничавитѣ елементи на руското общество, които недоволни отъ сегашния социяленъ строй, стремятъ се къмъ неговото прѣобразуване. Консервативнитѣ пъкъ елементи посрѣщнаха враждебно младия руски писатель. Тѣ даже отхвърлиха неговата кандидатура за членъ на Петербургската Академия, прѣдложена отъ Чехова и Толстоя.

Отъ тука лесно можемъ си обясни онова различие, което сжществува при оцѣнката на Горкиевитѣ произведения. Тя бива добра или лоша споредъ това, къмъ кой лагеръ принадлежи критикътъ. Има дори нѣкои, които съ своитѣ застарѣли религиозни и нравствени възгледи усилено търсятъ въ произведенията на Горки проповѣдь на злото. Достатъчно е, напр., да споменемъ брошурката на нѣкой си Михаилъ Москалъ, който се стреми да изкара Горки за хулитель, или човѣкъ, който е изгубилъ всѣкаква вѣра въ Бога и който оправдава злото на земята. Дори и въ хубавитѣ природни описания на автора той не съглежда друго, освѣнъ една декадентска фантазия.

Други пъкъ намиратъ пълно сходство между идеитѣ на Горки и Ницше. Тука нѣма да разгледаме, до колко всички тия оцѣнки сж вѣрни. Това ще стане ясно отъ по-нататъшното изложение, дѣто ще се опитаме да дадемъ характеристика на типоветѣ, които Горки ни рисува и на идеитѣ, които срѣщаме въ неговитѣ произведения.

Обаче прѣди това трѣбва да кажемъ нѣколко думи за неговата много интересна биография, която не по-малко е спомогнала за бързия успѣхъ на Горки и която ни обяснява много страни на неговата творба.

Максимъ Горки — истинското му име Алексѣй Максимовичъ Пѣшковъ — се е родилъ на 1869 г. въ Нижни-Новгородъ. Дѣда му, офицеръ на една рота въ Сибиръ, толкова грубо и жестоко се отнасялъ съ войницитѣ си, че най-послѣ билъ изпжденъ отъ императора Николая. Тиранинъ и въ сѣмейството си, той принудилъ сина си да избѣга отъ Тоболскъ въ Нижни, дѣто тайно се оженилъ за дъщерята на единъ търговецъ. Характерни черти отъ типа на тия търговци срѣщаме въ повѣстьта „Ѳома Гордѣевъ".

Скоро обаче богатиятъ търговецъ се разорилъ и бащата на Алексѣй, който се надѣвалъ на него, билъ принуденъ да си изкарва прѣхраната съ тапицерство. Горчивъ е билъ животътъ на Горки. Родителитѣ му умрѣли нѣколко години слѣдъ раждането му и го оставили сиракъ. Дѣдо му го далъ чиракъ при единъ ботушаръ, като се грижелъ до нѣкждѣ и за образованието му. Но скоро скитнишкиятъ инстинктъ се пробужда у малкия

Алексѣй, и грозниятъ вѣтъръ на мизерията отъ друга страна го занася по течението на Волга. Тукъ въображението му се развива въ свързка съ ония впечатления, които му доставяла тая великолѣпна, свободна и дива рѣка, гостоприемлива за всички обездомени сѫщества. Повечето отъ разказитѣ на Горки се къпятъ въ вълнитѣ на Волга, лицата живѣятъ край нейнитѣ брѣгове или плаватъ на нейнитѣ параходи и гемии. Той не напуща рѣката иначе, освѣнъ за да ни прѣнесе на просторното, безкрайно море. Волга и морето сѫ двѣтѣ възпитателки, които отъ много рано вдъхнали у Горки смѣлость, безстрашие, независимость, живо влѣчение къмъ природата и силенъ поривъ къмъ свобода. Тѣ накарватъ да бликне въ него извора на поезията, която го издигнала надъ човѣшката тиня и надъ жестокия реализъмъ.

По едно врѣме Горки става слуга при готвача на единъ параходъ, Смури, който си ималъ библиотека отъ произведенията на Гоголя, Успѣнски, отъ разни жития на светии, популярни романи и епизоди изъ руската история. Съ горещо любопитство четѣлъ Горки тѣзи книги, и тѣ му отворили цѣла вселенна, възпѣта въ тѣхъ. Прѣнесенъ отъ четенето на тия произведения въ областьта на блѣноветѣ, Горки скоро е билъ дръпнатъ отъ грубата рѫка на живота, която му показала, каква голѣма разлика има между дѣйствителностьта и мечтитѣ. Тука именно трѣбва да търсимъ неговата оригиналность. Тя се изтъкала въ тѣзи силни, мѫчителни контрасти между желанията и стремежитѣ, възбудени отъ първитѣ четения и условията на сѫществуване, въ които е билъ поставенъ.

Когато билъ около 15 години, обхваща го страсть да се учи. Отишълъ той въ Казанъ, но не го приели и билъ принуденъ да стане работникъ въ една хлѣбопекарница. Какъвъ труденъ животъ е прѣкаралъ Горки въ тия заведения, се вижда отъ описанията въ нѣкои разкази. („Коноваловъ“, „Двайсеть и шесть и една“ и др.). Низка, влажна и тъмна изба съ плѣсенясали стѣни, въздухъ задушливъ и пропитъ отъ миризмата на квасено тѣсто и влага — въ такива мѣста се измѫчвала по цѣли дни волната и жадна за просторъ душа на Горки. На 19 години билъ, когато животътъ тъй му дотегналъ, тъй пустъ и безмисленъ му се показалъ, че се опиталъ да се самоубие. За щастие куршумътъ само го наранилъ и, слѣдъ като поболѣдувалъ малко, заловилъ се съ търговия на ябълки. Трѣбва да се знае, че въ всички тия занятия, той намиралъ и свободно врѣме, за да си прочита разни книги, да тълкува съ другаритѣ си върху прочетеното. Въ скитането си, той носѣлъ съ себе си цѣла библиотека. И наистина, не могатъ да се обяснятъ иначе тѣзи многобройни познания и тази грамадна начетеность, що съглеждаме у Горки, при неблагоприятнитѣ обстоятелства за неговия животъ.

Отъ продавачь на ябълки, той се озовава нощенъ желѣзопѫтенъ стражарь при Царицина. За този периодъ отъ живота му едно отъ началствуещитѣ лица на станцията, дѣто служилъ Горки, даде неотдавна едно съобщение въ в. „Приазовски край“, което хвърля ярка свѣтлина върху нѣкои страни отъ характера му.

„Той служеше доста редовно, казва се тамъ, и се показа много грамотенъ, за което го поощрявахме и слѣдъ два мѣсеца го назначихме теглячъ съ заплата 25 рубли.

Но той не пестѣше паритѣ, а ги харчеше странно или, както казвахме, глупаво — раздаваше ги на сѣмейни служещи, на бѣдни хора, кому рубла, кому левъ, и много харчеше за пощенски марки, защото водѣше много обширна прѣписка, получавайки едва ли не всѣкидневно отъ нѣкждѣ писма.

Съ кого и по що кореспондираше, никой не знаеше, макаръ това обстоятелство да ни занимаваше не малко.

А въ свободното му врѣме винаги го срѣщахме обиколенъ отъ тълпа работници, всрѣдъ която той или ораторствуваше за нѣщо, или пъкъ четѣше на аудиторията си нѣкоя брошура съ духовно-нравствено съдържание, или отъ областьта на географията, историята, астрономията и др. т., запознавайки слушателитѣ си съ околния миръ и неговитѣ явления. На публиката, очевидно, доста се нравѣше, защото разказваше увлѣкателно и обладаваше необикновенъ даръ на словото; работницитѣ просто го ловѣха, за да чуять нѣщо занимателно, а той умѣеше да бжде занимателенъ.

Прѣзъ това врѣме случи се и намъ, станционното началство, да узнаемъ по-отблизу Пѣшкова".

И по-нататъкъ дописникътъ разказва, че когато челъ веднажъ единъ романъ, срѣщналъ на едно мѣсто сектата масони и, понеже не знаелъ нищо за нея, отишелъ да иска обяснения отъ началника на станцията, който се считалъ тамъ за единъ отъ най-начетенитѣ. Но послѣдниятъ не можалъ да му удовлетвори желанието, защото, макаръ и да челъ нѣкога за тази секта, сега забравилъ. Тогава Пѣшковъ, който присжтствувалъ тамъ, поискалъ позволение отъ началника, за да каже той нѣщо върху тая секта. И наистина той имъ прочелъ истинска лекция за масонитѣ. Отъ тогава той ималъ по-често достжпъ въ дома на началника. Но и тукъ Горки не остава дълго врѣме. Единъ день той отива да си иска паритѣ за отслуженото врѣме, като заявилъ, че ще напусне службата. Даватъ му паритѣ и му прѣдлагатъ дори билетъ за свободно пжтуване, до която станция поиска. Но той отказалъ и съ нараменю на гърба куфарче, съ тояга въ ржка, тръгналъ по пжтя край релситѣ изпровażданъ отъ прощалнитѣ възклицания на работницитѣ.

Горки се завърналъ въ родния си градъ, дѣто го викали за войникъ, но не го взели. Става продавачъ на баварски квасъ, а слѣдъ това попадналъ писарь у А. И. Ланинъ, единъ виденъ адвокатъ въ Нижни Новгородъ, който упражнилъ голѣмо влияние върху образованието му. „На този високообразованъ и благороденъ мжжъ азъ длъжа всичко", — пише Горки въ своята кратка автобиография. Той не останалъ дълго врѣме у адвоката и почналъ пакъ да скита. Като че нѣкоя вжтрѣшна сила не го задоволявала и не го задържала на едно мѣсто. Съ своето скитане той обиколилъ почти цѣла Русия. Невъзможно е да си прѣдставимъ по-разнообразенъ и по-безпокоенъ животъ: желѣзо-пжтенъ пазачъ, лодкарь, прѣносвачъ на дърва, наемникъ въ риболовницитѣ, солницитѣ, въ край-морскитѣ складове, той доби енциклопедична опитность, запозна се съ — и самъ изпита трудния машиненъ животъ на работницитѣ по пристанищата и живота на ония изхвърленици отъ обществото, които по-послѣ станаха главни герои на неговитѣ разкази.

Къмъ писателство го упѫтилъ единъ неговъ познатъ и сиятникъ като него Александъръ Калюжни.

Първиятъ му разказъ „Макара Чудра“ излѣзе напечатанъ на 1892 г. въ в. „Кавказъ“ и отъ тогава почнали да излизатъ въ разнитѣ провинциални списания и вѣстници и други разкази. Прѣзъ 1893—94 год. Горки се срѣщналъ съ Короленко, който оцѣнилъ младия писатель, запозналъ го съ видни литератори и почналъ да го упѫтва въ по-нататъшната му дѣйност. „Кажете, отговарялъ той на биографитѣ си, че първиятъ учитель на Горки е билъ солдатътъ-готвачъ Смури, вториятъ — адвокатътъ А. И. Ланинъ, третиятъ — Ал. Калюжни и четвъртиятъ — Короленко“. Благодарение на послѣдния, той прокаралъ въ списанието „Русское Богатство“ разказа „Челкашъ“, който обърналъ вниманието на обществото, и отъ тогава разказитѣ му се печататъ въ най-добритѣ руски списания.

На 1899 г. Горки отишелъ въ Петербургъ, дѣто устроили една литературна вечеринка въ негова честь. Тука почнали да сипватъ купъ похвали върху него, задѣто имъ открилъ новъ босяшки миръ и казалъ на културнитѣ хора жестоката дума: „страхливци сте вие“ и мн. др. Отъ кратката, но силна рѣчь на Горки, възпроизведена приблизително вѣрно отъ М. Филиповъ (Научное Обозр. 1900 г. Февр.), се вижда, до колко Горки ненавижда условноститѣ и формалноститѣ въ хорскитѣ отношения.

„Вие казахте за мене толкова хубави нѣща — отговорилъ имъ той, — че наистина не зная, какво да отговоря. Прѣди всичко ще кажа: що, благодаря. Само че, господа, не ми ли приписвате твърдѣ много? Право да ви кажа, азъ не мисля толкова за себе си. Въ сѫщность, какво ново ви открихъ? Нищо. И прѣди мене е имало босяци, и за тѣхъ сѫ писали. Нима малко ще срѣщнемъ у Рѣшетникова за тѣхъ. Но щомъ искате да ми честитите, считамъ за дългъ да кажа, кого мога да нарека мой учитель; той присѫтствува тука — говоря за Владимира Галактионовича Короленко. Ако пъкъ говоримъ за младитѣ, нима трѣбва само къмъ мене да се обрѫщате? Ето тукъ има мои другари, напримѣръ, Вересаевъ (той споменалъ още двама-трима отъ младитѣ). Истина е, че сега има изобщо малко велики хора, па и всички ние не сме твърдѣ велики. Повѣрвайте господа, че Максимъ Горки си знае истинската цѣна и наистина голѣма честь ми правите. Но като сте намислили да ми честитите, то какво? Разбира се, ще кажа: благодаря ви, господа, отъ душа ви благодаря“.

Есеньта прѣзъ 1900 г. живописецътъ Рѣпинъ изложи въ Парижското изложение портрета на автора, снетъ край Волга 15 години по-рано. Едно своеволно, енергично лице, коси небрѣжно прѣхвърлени назадъ, една селска блуза, която покрива мускулеста снага — Горки никога не носи друго облѣкло, — всичко въплотява въ него единъ младъ, интелигентенъ и смѣлъ селянинъ. По думитѣ на Вогюѐ портретътъ на Горки произвелъ фуроръ въ изложението: младитѣ посѣтители, студенти и студентки, спирали погледитѣ си само на него.

Да видимъ, какво ни рисува Горки въ своитѣ произведения, какво ново въвежда въ руската литература и какво е неговото обществено значение.

Тежкото, глухо и мрачно врѣме отъ всички страни обхваща живота и посѣга на най-скъпото — мирогледа и на цѣлия душевенъ животъ; а изгубвайки цѣлостьта на своя мирогледъ, който единичъкъ е въ състояние да обедини работата съ широката, обща идея, човѣкъ чувствува, че губи подъ себе си почва, че угасва оня огънь и въодушевение, които му сѫ необходими, за да се бори за своитѣ убѣждения и да имъ посвети цѣлия си животъ. Тогава въ обществото се чувствува едно умиране, равнодушие къмъ общественитѣ въпроси, едно съмнѣние и недовѣрие въ собственитѣ си сили.

Такова е било настроението на интелигенцията отъ 80-тѣ години, която подъ тежестьта на врѣмето едва ли не достигна до пълно самоунищожение.

Но ето че Горки праща отъ степнитѣ ширини, морскитѣ простори и затънтенитѣ, но свободнодишещи градски мѣста своя босякъ, който пуска въ задушливата и тъмна изба на живота една свѣжа струя, единъ свѣтълъ лучъ, за да напомни, че въ свѣта има ясно, синьо небе, топло слънце, аромати, изумрудни ливади, да напомни и помами апатичнитѣ обитатели на „ямата“ къмъ свѣтлина и просторъ.

Босякътъ е създание изключително на голѣмитѣ градове, явление сравнително ново у руситѣ и бързо растеще заедно съ развитието на промишления животъ. Въ града постоянно прииждa отъ селото работенъ народъ, изхвърленъ отъ измѣненитѣ условия на стопанствения животъ. Той се стреми къмъ града, дѣто мисли, че ще намѣри приложение на своитѣ сили. Често това сѫ най-добритѣ, най-възприемчивитѣ елементи на селото, които не се помиряватъ съ неговото безизходно положение, съ неговитѣ вѣчни гладувания и съ постоянната, безрезултатна борба за парче хлѣбъ, — борба, която обезличава и води до пълно равнодушие къмъ живота. Но тая борба ги срѣща и въ града и прави отъ тѣзи борци за хлѣбъ по-сложни типове, каквито ги срѣщаме между босяцитѣ на Горки. Сѫщиятъ процесъ, който вслѣдствие на социалнитѣ промѣни изхвърля безпокойнитѣ натури, изхвърлилъ е и самия Горки; затова този процесъ го занимава, може би, повече отъ другитѣ обществени явления. Съ това се обяснява извѣстното пристрастие на руския писатель да изобразява създаденитѣ по този пѫть типове.

Въдворяването на босяшкия типъ въ руската литература не е нѣщо ново. Той се срѣща и въ произведенията на Достоевски, Успѣнски, Рѣшетниковъ, Короленко, Левитовъ и у други нѣкои небѣлѣжити писатели. Обаче има голѣма разлика въ отношението на автора къмъ изобразяванитѣ отъ него лица. У прѣдшественицитѣ на Горки босяцитѣ се изобразяватъ съ по-малко плъть и кръвь, съ повече жалость и състрадание къмъ тѣхъ, като къмъ напусто пропадащи сили; у Горки тѣ сѫ истински босяци съ всичката имъ жестокость, злоба, грубость, пиянство и съ безсъзнателенъ стремежъ къмъ свобода, който украсява тежкото имъ сѫществуване. Горки се любува на тѣхъ и се увлича отъ тѣхнитѣ пориви къмъ волность и отъ прѣзрѣнието имъ къмъ благата на културния животъ. Въ „Челкашъ“, единъ измежду най-хубавитѣ му разкази, съ найярки черти се изобразява прѣдимството на босяка прѣдъ осѣдналия културенъ човѣкъ. Скитникътъ Челкашъ, крадецъ по пристанищата, слу-

чайно се сблъсква съ едно примитивно сѫщество отъ селото — Гаврилъ, който не разбира и не признава друга свръзка, освѣнъ свръзката съ земята. Тя е основа на неговия животъ. и върху нея се гради цѣлиятъ му душезенъ миръ, съ което той се счита за по-горенъ отъ тоя скитникъ и обездоменъ босякъ. Челкашъ извършва една кражба край пристанището съ помощьта на тоя селянинъ. Случайна сполука го прави господаръ на голѣма сума пари. У Гаврила моментално се явява цѣлъ планъ, какъ и какво може да направи съ тия пари. Челкашъ нищо друго не мисли освѣнъ за пиене. Гаврилъ въодушевенъ отъ своитѣ мечти, опитва се да измоли отъ него тия пари. Той се оплаква, пада на колѣнѣ и моли, послѣ вие отъ възторгъ и най-послѣ едва ли не убива самонадѣяния босякъ изотзадъ. Стремежътъ на Челкаша къмъ свобода, за самата свобода, неговата гордость, сила, способность на великодушни и чисти пориви, които сѫ чужди на Гаврила, го подига прѣдъ насъ много по-високо отъ селянина, който зарадъ земята и свързанитѣ съ нея блага, зарадъ гнѣздото си, отъ дѣто не е способенъ нищо да види, е готовъ на всичко, — и на унижение прѣдъ прѣзирания отъ него босякъ, и на прѣстѫпление; до като Челкашъ, крадецъ и пияница, не отдава свободата си за никакви блага. Защо му е тя, самъ не разбира. Но той не може да си прѣдстави животъ безъ нея. Той обича морето за неговата ширина и просторъ, за дъха на свободата който вѣе отъ него. И симпатиитѣ на Горки сѫ на страната на Челкаша. Онова, което го привлича у Челкаша е неговата казашка безгрижность и босяшко прѣзрѣние къмъ благата на всѣкидневното сѫществуване.

Това незадоволство и бѣгане отъ културния животъ се срѣща почти у всички босяци на Горки, които обаче трѣбва да раздѣлимъ на нѣколко категории, както прави и самиятъ авторъ, когато говори за единъ отъ характернитѣ си герои. „Отъ външна страна Коноваловъ се явяваше до подробности най-типиченъ золоторотецъ (златоустъ); но, уви! колкото повече се взирахъ въ него, толкова повече се убѣждавахъ, че имамъ работа съ разновидность, нарушаваща моето прѣдставление за хората, които отдавна вече трѣбва да се считатъ за класъ и които сѫ напълно достойни за внимание, като силно алчущи и жаждущи, твърдѣ зли и никакъ не глупави...“ Въ тази характеристика на босяшкия класъ, отъ който се отдѣля Коноваловъ, нѣма онова вѣчно душевно безпокойство, оня поривъ къмъ неясната далечина, който заставя Коновалова и другитѣ му родствени натури да хвърлятъ понѣкога всички блага на живота за илюзията на свободата. Обущарьтъ Орловъ, словослагательтъ Гвоздевъ, милионерътъ търговецъ Тома Гордѣевъ — всички като Коноваловъ сѫ най-любими герои на автора, който ги е наградилъ съ смѫтно, но страстно търсене смисъла на живота, съ тѫга за незнайния, но необходимъ за тѣхъ идеалъ.

Коноваловъ (въ разказа съ сѫщото заглавие) не е тъй ожесточенъ и безгриженъ като Челкашъ. Той е мекъ, замисленъ, живѣе повече съ чувството, което не се помирява съ околната неправда, но и не може да го докара до по-правиленъ животъ. Намирайки своето сѫществуване ненуждно, той захваща да пие „отъ тѫга“, както самъ си казва. „Такава ти казвамъ, брате мой, тѫга, че не ми е възможно въ това врѣме да живѣя, съвсѣмъ невъзможно. Като че ли въ цѣлия свѣтъ съмъ само азъ,

и освѣнъ мене нийдѣ нищо живо нѣма. И тогава всичко ми е противно, всичко що сѫществува; и самъ си ставамъ отекчителенъ, и ако ще би всички хора да умратъ — нѣма да охна! Болесть трѣбва това да е у мене. Отъ нея азъ почнахъ да пия… по-рано не пиехъ". Съ нѣкакво недоумѣние гледа Коноваловъ на своя животъ и не може да си обясни онова, що произхожда въ душата му. „Ето сега азъ, напр., що съмъ? Босякъ, пияница и пропадналъ човѣкъ. Живота ми нѣма никакво оправдание. Защо живѣя на земята и кому съмъ нуженъ, ако се погледне? Ни свой кѫтъ, ни жена, ни дѣца… и за нищо такова нѣмамъ охота. Живѣя и тѫгувамъ… за какво? Неизвѣстно. Като че майка ми ме е родила на свѣта безъ нѣщо такова, което всички хора иматъ и което прѣди всичко е потрѣбно на човѣка. Вѫтрѣшенъ пѫть у мене нѣма… разбирашъ?… Но ето липсва ми нѣщо — и туй то! На, живѣя и търся това нѣщо, и тѫжа за него, а какво е то, не ми е извѣстно….!" Коноваловъ счита това за безредица въ живота и, когато авторътъ, съ пламъкъ и вѣра на младъ проповѣдникъ, иска да го увѣри, че той, Коноваловъ, е жертва на социалнитѣ условия, които не сѫ му дали възможность да развие вѫтрѣшния си животъ, Коноваловъ не се съгласява: „Всѣки човѣкъ е стопанинъ на себе си, и никой не е виновенъ, ако азъ съмъ подлецъ".

Още по-вече го смущаватъ такива постѫпки, които му се струватъ добри — и дѣйствително сѫ такива, — но въ резултатъ го довеждатъ до по-лошо положение. Срѣщайки едно „мило, но погинало създание," той се съжалява и го изважда отъ развратното заведение, като мисли, че то ще заживѣе по-добъръ животъ. Надеждата не се оправдава. Момичето иска да му стане жена, за което у него нѣма никакво желание. Разочарована въ него, тя ударя на пиянство и свършва въ сѫщото заведение. Този случай съвсѣмъ побърква Коновалова, накарва го да се пропие, да напустне хлѣбопекарницата, дѣто работѣлъ и да почне пакъ скитнишкия животъ. „Нѣма ли въ книгитѣ, — пита той съ отчаяние автора — за порядъцитѣ на живота? Т. е. поучения, за какъ да се живѣе. Нужно ми е да си разясня постѫпкитѣ, кои сѫ врѣдни, кои не сѫ… Азъ, виждашъ ли, смущавамъ се отъ постѫпкитѣ си. Която въ началото ми се покаже добра, на края излиза лоша…. Какъ така? Поискашъ да направишъ на човѣка добро и изведнажъ… съвсѣмъ несъобразно? Да, брате, много е потрѣбенъ за живота порядъкътъ на постѫпкитѣ…"

Тия мѫчителни въпроси най-сетнѣ убиватъ бѣдния Коноваловъ, който свършва съ обѣсване безъ да намѣри порядъка въ живота. „Колко земя изходихъ, колко работи видѣхъ, нѣма за мене нищо удобно на земята! Не си намѣрихъ мѣсто."

Разказътъ „Сѫпрузи Орлови" най-добрѣ показва по какъвъ пѫть босякътъ дохажда постепенно до своя печаленъ край. Сѫщо като въ битовата картина „На показъ," картина, достойна за обществото на людоядитѣ, тоя разказъ се начева съ една отвратителна сцена на дива разправа между мѫжъ и жена. Обущарьтъ Орловъ бие жена си, защото тя го не пуска да отиде въ кръчмата. Макаръ да знае, че тя има право като върши това, той още повече се зли. Него го мѫчатъ сѫщитѣ проклети въпроси, които докарватъ Коновалова до самоубийство. Той обича жена си, не се съмнѣва въ нейната любовь, но чувствува, че въ тѣхния животъ

липсва нѣщо; какво е то, самъ не знае, озлобява се, пиянствува и бие жена си. „Двамата, млади и здрави — казва авторътъ, обичаха се по-между си и се гордѣеха единъ съ другъ . . . . Но тѣмъ имъ бѣше скучно тъй да живѣятъ, у тѣхъ почти нѣмаше впечатления и интереси, които биха могли по нѣкога да имъ дадатъ възможность да си отдъхнатъ единъ отъ другъ и да удовлетворятъ естествената потрѣба на човѣшкия духъ — да се вълнува, да мисли, да гори — изобщо да живѣе.“ Дни слѣдъ дни се протакатъ и тѣхниятъ животъ става все по-еднообразенъ, все по-безцвѣтенъ. На тѣхъ не достига дѣйность и разнообразие, що украсяватъ това монотонно съществуване. Но ето въ това врѣме нахлува холерата, която ги оживява. Докато другитѣ хора се подаватъ на обща паника и още по-вече тъпѣятъ подъ нейното влияние, съпрузитѣ Орлови възкръсватъ духомъ. Жажда за разнообразна работа обхваща отначало нейза, а послѣ съ още по-голѣма сила, жената. И двамата постъпватъ въ холерна барака, дѣто необикновенитѣ способности на Орлова го издигатъ срѣдъ другитѣ служещи. Това още по-вече го възбужда. Непознатото му до тогава чувство на гордость и доволство отъ себе си го обхваща съ още по-голѣма сила, и той захваща да мечтае за подвигъ, за такава геройска постъпка, която всички да спаси. Една вечерь излиза съ жена си на полето. Орловъ е замисленъ и, когато жена му иска да узнае, какво става въ душата му, той ѝ отговаря съ такива думи, които тя, търсеща само любовь и сѣмейно щастие, не може да разбере. „Гори ми душата. Иска ѝ се просторъ . . . за да може да се развърти въ всичката си сила . . . Е-ехъ! Сила чувствувамъ въ себе си — необорима! Т. е., ако напримѣръ, тази холера се прѣобрази въ човѣкъ . . . въ юнакъ . . . . . . макаръ въ самия Иля Муромецъ, — сломилъ се бихъ съ нея! Ела на смъртенъ бой! Ти си сила и азъ, Гришка Орловъ, сила, — хайде, кой кого? И бихъ я удушилъ азъ нея, и самъ бихъ легналъ . . . Въ полето ще издигнатъ надъ мене кръстъ и надписъ: „Григорий Андрѣевъ Орловъ. Освободилъ Русия отъ холерата“. Повече нищо ми не трѣбва.“ Обаче такова бодро и дѣятелно настроение не се продължава дълго врѣме. Мисъльта се разбужда и почва да работи. Сегашното не го задоволява, и той иска отговоръ за бѫдещето. Ще се свърши бързата, трѣскава дѣйность въ бараката, и него го чака пакъ еднообразенъ, безрадостенъ животъ въ „ямата,“ както самъ нарича житейската си обстановка. Да съедини работата съ човѣшкитѣ стремежи, да се подигне надъ тази яма, да одухотвори, да осмисли живота, Орловъ, като Коновалова, не може. Той не може да разбере радоститѣ на докторитѣ и на другитѣ служещи, които работятъ неуморно за оздравяването на нѣкой си Мишка-крадеца, защото знае, колко лошъ е животътъ на коя Мишка и, че по-добрѣ ще бѫде и за околнитѣ хора, ако Мишка умре. Разни противорѣчия отъ обществени въпроси изпъкватъ прѣдъ Орлова, който не е въ силитѣ си да ги разясни и пакъ се завръща къмъ ракията — стара спасителка отъ нарливи мисли. Слѣдъ единъ дивъ скандалъ въ бараката, изгонватъ го и Орловъ, като напуща жена си, която се устроява въ едно училище, влиза въ редоветѣ на босяцитѣ. Никакво геройство той не извършва, но корвитѣ си оставатъ . . . „Азъ се родихъ съ безпокойство въ сърдцето

и сждбата ми е да бжда босякъ! Най-доброто положение въ свѣта — свободно и . . . все пакъ тѣсно."

Коноваловъ и Орловъ, макаръ и да сж родствени натури като хора търсещи, различаватъ се въ своитѣ индивидуални черти. Борбата между симпатията къмъ човѣка и противоположнитѣ пориви къмъ свободна воля, къмъ пълно ограждане себе си отъ хората, е сждбоносенъ конфликтъ въ живота на Коновалова, който го докарва най-сетнѣ до самоубийство. Орловъ е активна, честолюбива натура, която търси крупна дѣйность, търси слава. У него нѣма слѣда отъ симпатия; той не може да влѣзе въ положението на другитѣ хора и да имъ съчувствува. Съзнавайки, че въ тази срѣда, която не разбира, не ще извърши никакъвъ подвигъ, той не намира утѣха и намразя всички хора, като му се иска по нѣкога да ги удиши.

Другъ типъ на такава безпокойна душа се прѣдставя въ разказа „Пакостникъ" (Озорникъ). Николка Гвоздевъ, нареченъ пакостникъ отъ своитѣ другари за безпокойния му характеръ, е сравнително най-умѣренъ измежду босяцитѣ философи. Той е още работникъ-словослагатель въ редакцията на единъ вѣстникъ — и се намира на пжть къмъ босячество. Веднажъ редакторътъ на този вѣстникъ, Истоминъ, пише една статия съ напрѣдничавъ характеръ. Когато вѣстникътъ излѣзълъ отъ печатъ, въ статията се срѣщналъ такъвъ пасажъ: „Нашето фабрично законодателство винаги е служило на пресата за прѣдметъ на най-горещо обсжждане, т. е. за говорене на безмислени дивотии и глупости." Оказало се, че начевайки съ думитѣ „т. е. за говорене . . . . . ." е било злоумишлена прибавка на словослагателя, който тозчасъ дрѣзко и открито признал своя подвигъ. За свое оправдание той привожда доста прости съображения. „Вие пишете разни статии, казва той на редактора въ присжтствието на издателя и на цѣлия съставъ отъ типографията, съвѣтвате всички да бждатъ човѣколюбиви и др. такива. И ето, азъ чета вашитѣ статии. Вие разсжждавате за насъ работницитѣ и азъ всичко чета . . . . . И противно ми е да чета, защото всичко това сж празни приказки и само едни безсрамни думи . . . — защото пишете вие „не граби". . . . а въ печатницата ви какво е? Миналата недѣля Киряковъ работи два дена и половина, изработи нѣкоя пара и се разболѣ. Жена му идва въ кантората за пари, а управительтъ ѝ казва, че не трѣбва да ѝ се даватъ пари, но да ѝ взематъ даже 20 рубли глоба. Ето ти, и не граби. Защо за тия работи не пишете? И какъ управительтъ се кара и бие момчетата за всѣка дреболия? . . . Това вие не можете да пишете, защото сами се държите за сжщата политика . . . . . . И не виждате подъ носа си никакви звѣрства, а за турскитѣ звѣрства много хубаво разказвате . . . " Гвоздевъ чувствува обида въ своето положение и за това търси поводъ да излѣе набралата се жлъчъ противъ всички, които по-добрѣ разбиратъ отъ другитѣ и пакъ не вършатъ онова, що мислятъ. Той търси справедливость въ човѣшкитѣ отношения и въстава противъ разни гледища, отъ които хората гледатъ на себе си.

Гвоздевъ, Коноваловъ и Орловъ сѫ безпокойни души, които чувствуватъ силна ненависть къмъ низостьта на околния животъ. Но тази ненависть е още по-мѫчителна, защото тѣ не могатъ да противопоставятъ на дѣйствителностьта нѣкой що-годѣ ясенъ идеалъ.

Това настроение не е ново и се срѣща въ цѣлата руска литература отъ XIX в., само че отъ аристократическитѣ салони то проникнало въ срѣдата на нощувнитѣ домове, на обущарнитѣ работилници и хлѣбопекарнитѣ изби.

Едни критици отбѣлѣзватъ извѣстно сходство между настроенията на Горкиевитѣ герои и настроенията въ нѣкои Лермонтови стихотворения. „Къмъ нѣкои отъ тѣхъ, казва Н. К. Михаиловски за босяцитѣ на Горки, би могло да се приложи лермонтовското обръщане къмъ „Облацитѣ:“

„Вамъ наскучили нивы безплодныя . . .
Чужди вамъ страсти и чужди страданія;
Вѣчно холодныя, вѣчно свободныя,
Нѣтъ у васъ родины, нѣтъ вамъ изгнанія.“

А Александровски казва за босяцитѣ отъ разгледваната категория: „Тѣ не могатъ се примири съ ония условия на сѫществуване, въ които живѣе и по нѣкога благоденствува обикновениятъ човѣкъ отъ тѣхната срѣда.“ Съ послѣднитѣ думи отъ Лермонтовото стихотворение „Парусъ“ Александровски характеризува свойствата на тия босяци:

Подъ нимъ струя свѣтлѣй лазури,
Надъ нимъ лучъ солнца золотой,
А онъ мятежный проситъ бури,
Какъ будто въ буряхъ есть покой.

Други критици, като Коробка и Морозовъ още повече разширяватъ сравнението и сближаватъ героитѣ на Горки съ цѣлото обширно сѣмейство отъ излишни хора, което заима такова видно мѣсто въ руската художествена литература на XIX в. Първиятъ прѣдставитель на излишнитѣ хора отъ аристократическо сѣмейство е Онѣгинъ, послѣ тоя типъ прѣминава прѣзъ цѣлото столѣтие — Печоринъ, Белтовъ, Рудинъ и всички тъй наречени „Обломовци,“ и слиза до нощувнитѣ домове, измѣнявайки се въ частноститѣ съобразно съ условията на тая или оная епоха, въплащавайки се въ цѣлъ редъ поколѣния и въ разни обществени крѫгове. Това е типъ на човѣкъ, който мисли и чувствува „не тъй както всички,“ който не е въ силата си да се помири съ окрѫжаещата го дѣйствителность, не е въ състояние да се устрои и трѣбва да бѣга отъ нея. Но — „куда бѣжать, тоску дѣватъ?“ На тоя въпросъ въ разни епохи отговаряли различно. Дворянинътъ бѣгалъ въ масонство, въ мистицизъмъ, въ хегелевската философия, на „губителния Кавказъ,“ или оставалъ въ сънно бездѣйствие; разночинецътъ въ емиграция, „въ народа,“ или въ „станъ погибающихъ;“ мѣщанинътъ — въ манастиря; селянинътъ въ разбойничество или въ разколническия скитъ, а хора отъ всѣкакви звания — въ кръчмата.

Въ това врѣме, когато излишниятъ човѣкъ отъ интелигенцията става дребнавъ и се разтваря въ массата, на сцената се явява излишниятъ човѣкъ изъ низшитѣ, до сега безмълвни, слоеве на обществото (Орловъ, Коноваловъ, Гвоздевъ) и изъ търговския слой (Тома Гордѣевъ). Подобно на излишнитѣ хора отъ дворянството босякътъ се явява съ героични черти на силенъ, изключителенъ човѣкъ; за това той се приближава най-много до Печорина („Герой нашего времени„ на Лерм.). Печоринъ не знае, кждѣ да дѣне живота си, поставя го на карта при всѣки удобенъ и неудобенъ случай и свършва като истински босякъ съ безцѣлно пжтешествие въ Персия. Отношенията на Печорина къмъ женитѣ много напомня онова на босяка Коноваловъ: той обича и е обичанъ, но не трепери за привързаность, готовъ е да я скжса всѣка минута, подъ влиянието на стихиенъ поривъ, на смжтна, но силна тжга. Като Орловъ, Печоринъ е зълъ, по-точно зли се на цѣлъ свѣтъ; като у Орлова, у него има неуморна жажда за животъ и съзнание на пустота. Гвардейскиятъ офицеръ и ботушарьтъ Орловъ, еднакво изхвърлени отъ колелото на живота, не искатъ да се покорятъ и гинатъ въ борбата съ тѣхния непознатъ врагъ. Сжщо и търговецътъ Гордѣевъ: „подъ нимъ струя свѣтлѣй лазури,“ въ ржцѣтѣ му милиони — най-великата сила, достжпна на човѣка въ наше врѣме, а той се мжчи, жадно търси нѣщо, което нему самия не е ясно, но което го влѣче съ неудържима сила, търси смисъла на живота и, ненамирайки го, гине. Печоринъ и героитѣ на Горки сж хора стихийни: философствуването имъ не бърка да си останатъ такива; задържващитѣ центрове у тѣхъ сж слаби, а не както Тургеневитѣ герои — съ ослабнала отъ анализъ воля, които сж прѣдшественици на „иностранцитѣ,“ както единъ талантливъ писатель — Чириковъ, нарече оная часть отъ съврѣменната руска интелигенция, която не си намирала въ живота ни работа, ни мѣсто.

Гвоздевъ, Коноваловъ и Орловъ се отличаватъ отъ прѣдшественицитѣ си съ това, че много по-чувствително изпитватъ несправедливостьта на живота; тѣ не се удовлетворяватъ отъ теоретични отговори, гледищата, значителната за човѣка идея, нѣматъ смисълъ въ тѣхнитѣ очи. Тѣ сж хора на живота, и за това тѣхното търсене е така страстно, безпокойно, а самото положение трагично. Животътъ не имъ дава отговоръ на питанията, и тѣ не могатъ да го понесатъ. Отиватъ тѣ въ босата команда, занасяйки тамъ своето озлобване и люта болка на неудовлетворени желания и неразрѣшими мисли. Това е едната категория на Горкиевитѣ босяци. По-нататъкъ ще се срѣщнемъ съ единъ подобенъ типъ, само че не отъ долнитѣ слоеве на обществото, а отъ търговското съсловие. Безпокойнитѣ души сж обичнитѣ герои на Горки, и той ни ги рисува съ явна симпатия и интересъ, защото тѣ сж родствени на неговата натура, тѣхнитѣ мжки му сж близки и понятни. Той имъ посвещава най-добритѣ си очерки, и несъмнѣниятъ му талантъ се развива въ тѣхъ съ особенъ блѣсъкъ и оригиналность.

Къмъ другата категория принадлежатъ повече отъ босяцитѣ на Горки, които сжщо като първитѣ прѣзиратъ условноститѣ, задълженията

и осѣдналостьта на културното общество и, водейки се отъ своя стихиенъ стремежъ къмъ свобода, напущатъ „ямата“, като се упжтватъ къмъ степнитѣ ширини, далечното море или кръчмата. Но въ тѣхната душа не е заседнало онова сериозно търсене на справедливостьта въ земния животъ, което се срѣща у безпокойнитѣ души. Тѣ се подчиняватъ само на волята си, отдаватъ се на своитѣ пориви и желания, които съставятъ сжщностьта на тѣхния животъ. За тѣхъ нѣма задължения, нѣма закони, освѣнъ законитѣ на природата. Тѣ могатъ да се скитатъ, като Пушкиновитѣ цигани, на кждѣто искатъ, на кждѣто ги влѣче свободното имъ сърдце. Тѣзи мисли най-добрѣ сж прокарани въ хубавия му разказъ „Челкашъ“, който разгледахме по-горѣ, въ поетичнитѣ му очерки: „Макаръ Чудра“, „Старуха Изергилъ“, „Проходимецъ“ и др. Нощѣ, всрѣдъ необятната степь, лежейки до огъня и любувайки се на бездънното, тъмносиньо небе, стариятъ циганинъ Чудра излага на автора своята житейска философия: „Тъй, ти ходишъ? Хубаво е това! Тава и трѣбва, — ходи и гледай, нагледашъ ли се, лѣгай и умирай… Животътъ, другитѣ хора?… Ехе! Що те е грижа за това? Нема ти самъ не си животъ? А другитѣ хора живѣятъ безъ тебе и безъ тебе ще прѣживѣятъ… Смѣшни сж тѣ, твоитѣ хора. Натрупали се на купъ и се давятъ помежду си, а я колко мѣсто има на земята, той широко поведе ржка по степьта. — И всички работятъ. Защо, кому? Никой не знае… Виждашъ, какъ човѣкъ оре, и мислишъ: ето, капка по капка ще изкаби отъ силитѣ си за земята, а послѣ ще легне въ нея и ще изгние… А азъ въ 58 години толкова самъ видѣлъ, че ако напишешъ всичко това на книга, то въ хилядо такива торби като твоята не ще помѣстишъ. Тъй трѣбва да се живѣе, — ходи, ходи и туй то. Не стой дълго на едно мѣсто — що има въ него? Ето какъ деньтъ и нощьта вѣчно бѣгатъ, гонейки се единъ другъ, около земята, така и ти бѣгай отъ мислитѣ за живота, за да го не разлюбишъ. А замислишъ ли се, ще разлюбишъ живота, това винаги тъй става“.

И бабата Изергилъ въ разказа съ сжщото заглавие, прокарва сжщата философия на свободенъ животъ, несвързанъ отъ обичаи и условности, отдадена на живота за самия него. На младини тя е обичала и се прѣдавала страстно на своята любовь, но когато въ нея се пробуждало онова чувство, което у босяка е по-силно отъ всѣкаква любовь, тя напущала всичко и отивала тамъ, дѣто я влѣчело сърдцето.

За босяцитѣ нѣматъ значение традицията и хорскитѣ отношения, създадени отъ културното общество, които ограничаватъ живота имъ въ тѣсни рамки и му прѣчатъ да диша и да се развива свободно. Затова тѣ напущатъ общество и сѣмейство и се стрѣмятъ къмъ вѣчно движение, волность и нестѣснена проява на волята си. А това имъ придава жизнерадостенъ, бодъръ и силенъ характеръ, безъ да се гледа на лошитѣ условия на тѣхния животъ. Такива сж Сережка въ разказа „Малва“, Емелянъ Пиляй, гладенъ, изпокжсанъ, но непрѣсѫнно се възхищава отъ простора на степьта. Малва, тая прикаспийска сирена, обича своя воленъ животъ, защото „сама е господарка на себе си“. А босякътъ Лакутинъ („Въ степи“) дохажда до поетично настроение отъ такъвъ животъ. „Обичамъ, другарю, тоя скитнишки животъ. То е и студено, и гладно, но пъкъ свободно много… Нѣмашъ надъ тебе никакво началство… самъ си госпо-

даръ на своя животъ... Хубаво... Нагладувахъ се тия дни, назлихъ се — а сто сега лежа и гледамъ въ небето... Звѣздитѣ ми мигатъ... като че ми казватъ — нищо, Лакутинъ, ходи по земята и никому не се подавай... Да-а... И приятно ми е на сърдцето". Промтовъ въ разказа „Проходимецъ" напълно подхожда подъ онова опрѣдѣление, което Горки дава на босяцитѣ като на класъ; той е хищенъ, зълъ и никакъ не глупавъ. За него не сѫществува чужда собственость, защото „да уважавашъ чужда собственость е нуждно само тогава, когато имашъ своя... и е нуждно само за това, че тя за всѣкиго другиго е чужда..." И той като другитѣ се възхищава отъ своя свободенъ животъ и съ прѣзрѣние говори за отношенията въ обществото. „— Въ скитническия животъ има нѣщо поглъщаеще. Приятно е да се чувствувашъ свободенъ отъ задължения, отъ разни малки връвчици, които свързватъ твоето сѫществуване срѣдъ хората... отъ всички дребулийки, които облѣпватъ живота ти до толкова, че той става не вече удоволствие, а непоносимъ товаръ, тежъкъ сѫдъ пъленъ съ задължения... като задълженията да се обличашъ прилично, да говоришъ прилично... и всичко да вършишъ тъй, както е прието, а не както ти се иска. Като се срѣщнешъ съ познатъ трѣбва, както е прието, да му кажешъ — здравѣй! а не — умри! — както ти се иска по нѣкога да кажешъ. Изобщо всички тия тържествено-диванешки отношения, които сѫ се установили между порядъчнитѣ градски хора, сѫ нетърпима комедия. Па още и подла комедия, защото никой никого не нарича въ очитѣ подлецъ... а ако нѣкога това се случи, то е въ припадъка на оная искреность, която се нарича злоба... Изобщо скитничеството е веселъ, птичи животъ..."

Общественото чувство у босяцитѣ се срѣща само въ форма на другарство, но и то рѣдко е силно. Срѣщатъ се нѣколко души случайно, или се събиратъ да работятъ нѣщо за да изкаратъ хлѣба и ракията, а послѣ се пръсватъ на разни страни. Когато сѫ наедно, тѣ размѣняватъ своитѣ мисли и чувства, своитѣ прѣзрѣния къмъ оседналия, страхливъ и ненаситно-жаденъ животъ на другитѣ хора. Както градътъ, тъй и селото у тѣхъ се ползуватъ съ лоша репутация.

Горки намира въ босячеството своеобразна красота и се увлича отъ нея. Въ образитѣ, които ни дава, той е въплотилъ своята страсть къмъ ширина и просторъ и своето възмущение къмъ условноститѣ на съврѣменния животъ. Горки е способенъ не само да влѣзне въ мира на своитѣ герои, но и да имъ съчувствува като братъ. „Трѣбва да се родишъ, казва той, въ културно общество, за да намѣришъ въ себе си търпѣние цѣлъ животъ да прѣкарашъ въ неговата срѣда и нито веднажъ да не поискашъ да избѣгашъ дѣто и да било изъ сферата на всички тия тежки условности, узаконени отъ обичая дребни, ядовити лъжи, изъ сферата на болезненото самолюбие, на идейното сектантство, на всѣкаква неискреность, — съ една дума изъ всичката тая суета суетъ, що охлаждава чувството и развраща ума.

Въ селото почти сѫщо тъй е непоносимо, тежко и тѫжно, както и срѣдъ интелигенцията. Най-добрѣ е да идешъ въ градскитѣ затънтени мѣста, дѣто макаръ да е всичко мално, но е тъй просто и искрено, или да отидешъ да се скиташъ по полетата и пѫтищата на отечеството".

Нѣкои критици, забѣлѣзвайки тѣсно сродство между идеитѣ на Ницше и Горки, мислятъ, че нѣмскиятъ философъ е повлиялъ на младия руски писатель съ своя краенъ индивидуализъмъ. И наистина при такова разпространение на ницшеанството въ Русия, немислимо е Горки, който владѣе много знания, да не се е запозналъ и съ учението на Ницше. Дори очеркътъ „Ошибка“ като че е навѣянъ отъ биографията на Ницше. Обаче и да е имало такова влияние, очевидно е, че Горки е изнесълъ отъ оная срѣда, въ която живѣялъ, настроение, което подготвя почва за възприемане на ницшеанството. При все това идеитѣ на Ницше и Горки се схождатъ само тамъ, дѣто и двамата протестиратъ противъ господството въ живота на дребни, всѣкидневни, нищожни интереси; дѣто се стремятъ да създадатъ у хората силна и енергична воля и чрѣзъ борба да отстранятъ всѣкакви прѣчки при развитието на една свободна, независима, индивидуална личность. По-нататъкъ тѣ се различаватъ: Горки не се прѣкланя слѣпо прѣдъ силата като такава, както прави Ницше. Наистина силнитѣ хора най-много занимаватъ младия руски писатель, но той не се задоволява само отъ силата имъ, а иска и нѣщо друго. Най-хубавитѣ му разкази, като Коноваловъ, или Сжпрузи Орлови, странно и неочаквано рисуватъ разрухата на силната индивидуалность и нейната несъстоятелность, когато не ѝ достига нѣщо друго, което, както изглежда, остава безъ опрѣдѣление. Отъ друга страна въ противоположность на Ницше, Горки умѣе да намира и да изтъква най-доброто у хората. Тази характерна черта на неговото творчество го сближава съ Толстоя. Колкото и да сж паднали нѣкои отъ неговитѣ герои, колкото и да сж изгубили човѣшкия си образъ и да приличатъ на „бивши хора“, все пакъ въ душата имъ остава една божия искрица, която отъ врѣме на врѣме пламва. Босякътъ Емелянъ Пиляй при всичката си озлобеность противъ хората, дори въ момента, когато е готовъ да извърши убийство, съжалява се надъ участьта на едно изоставено отъ любовника си момиче.

Въ разказа „Бывшіе люди“ Горки ни изобразява цѣла галерия отъ хора, изгонени отъ живота, окжсани, пропити отъ ракия и злоба, обезличени, пропаднали до дъното на живота и равнодушни къмъ всичко околно. На чело стои ротмистъръ Кувалда, съдържатель на нощувница, която се помѣстя край града въ полуразрушения домъ на търговеца Петуникова. Тукъ намиратъ приемъ всѣкакви голтаци: единъ бившъ учитель, който се е пропилъ и по-ясно отъ другитѣ разбира бездната, въ която трѣбва да свърши своето сжществуване; бивши затворници, селяни и пр. Нищо не свързвало тия хора, нищо не давало смисълъ на тѣхното сжществуване, което Кувалда изражавалъ съ афоризма: „всички ние живѣемъ безъ достатъчно основание“. Само четенето на вѣстника, който имъ донасялъ учителя, ги поураздразнявало противъ обществото. Кувалда ненавижда особено търговеца Петуникова, който прѣдставя въ неговитѣ очи насилие и груба експлоатация на капитала. Постепенно разтещиятъ градъ изхвърля бившитѣ хора още по-далечъ, когато ненавистниятъ имъ търговецъ издига нова фабрика и изгонва Кувалда съ неговитѣ сжжители. У Кувалда, у този човѣкъ „извънъ обществото“, има много повече добродушие и благородство, отколкото у търговеца Петуниковъ и неговия синъ технологъ.

Това противорѣчие въ живота, тъй релефно подчертано въ произведенията на Горки, заставя най-послѣ четеца да се попита, „та дѣ сѫ собствено падналитѣ хора, вънъ отъ обществото или въ обществото?“ На този въпросъ Горки дава опрѣдѣленъ отговоръ въ разказа „Болесь“. „Излиза доста глупаво… и твърдѣ жестоко. Викатъ паднали хора… А какво сѫ падналитѣ хора? Прѣди всичко хора сѫщата кость и кръвь, сѫщото месо и нерви, както у насъ. Говорятъ ни за това цѣли вѣкове.... А ние слушаме, и дяволъ знае, колко това е нелѣпо! Или сме съвсѣмъ оглушели отъ гръмката проповѣдь на хуманизма?.. Въ сѫщность сами ние сме паднали и дори много дълбоко паднали… въ пропастьта на самомнѣнието и убѣждението въ прѣвъзходството на нашия мозъкъ и нерви надъ мозъка и нервитѣ на ония хора, които сѫ по-малко хитри отъ насъ, по-не могатъ да се прѣструватъ добри, отколкото ние се прѣструваме…“

Наистина Горки не прьвъ казва това, но малцина сѫ го казвали съ такава сила и искреность, защото малцина писатели сѫ дошли до такъвъ изводъ, не съ работата на главата, а съ сърдцето, живѣйки срѣдъ отхвърленитѣ съ тѣхния животъ, както е живѣлъ Горки. Падналитѣ въ произведенията на Горки сѫ много, но обща черта у тѣхъ е, че тѣ сѫ като всички останали хора, съ сѫщо такава душа, умъ и сърдце. Ето проституткката Наташа („Однажды осенью“), която сгрѣва съ тѣлото си въ хладната есенна нощь сѫщо такова бездомно сѫщество като нея, дошло да прѣкара дъжделивата нощь подъ лодката; ето проститутката Тереза („Болесь“), която по нѣмане живи другари, измисля си такъвъ Болесь, комуто пише нѣжни писма и като ги чете, живѣе съ мечтитѣ и въображението си; ето крадецътъ Уповающій („Дружки“), комуто отъ жалъ къмъ селянина, на когото открадналъ коня, бликва кръвь въ гърлото и умира отъ застарѣла охтика. Всичко това ни се вижда сантиментално въ прѣдаване, но пълно съ животъ въ разказитѣ на Горки. Неговата правдивость не ни дава да се съмнѣваме, че могатъ да сѫществуватъ такива крадци и проститутки. Наистина не всички крадци и проститутки сѫ такива. Но мнозина ли пъкъ има между непадналитѣ хора, които грабвайки и послѣдния конь на селянина, не отъ гладъ, както е направилъ Уповающиятъ, а просто за това, че могатъ да го направятъ възъ основа на закона, за дългъ напр., почватъ да се мѫчатъ и да си прѣдставятъ скръбьта на разорения? Правъ е Горки, като се обръща къмъ насъ съ жестоки думи: „въ сѫщность ние самитѣ сме паднали и дори много дълбоко паднали…“

Горки не се ограничава само съ изображението на босяшкия миръ. Той рисува и селянина, до колкото послѣдниятъ е достѫпенъ на неговитѣ наблюдения. Но тия наблюдения сѫ повръхностни и не ни даватъ такава пълна картина за селото, каквато срѣщаме напр. у Чехова. При все това Горки схваналъ нѣкои причини за лошитѣ страни на селянина, между които най-главна е гладътъ — причина за прѣселването на русскитѣ селени, което напослѣдъкъ взе широки размѣри. Тия изхвърленици отъ селото Горки изобразява много вѣрно. Така въ разказа „Дѣдь Архипъ и Ленька“, дѣдо Архипъ, единъ отъ бившитѣ селяни, още не изгубилъ селския обликъ, е продуктъ на гладуванията. Нѣмотията го

изхвърля отъ обществото, и той е принуденъ заедно съ внучето си да проси. Освѣнъ просията той си неоткрадва, което го прави отвратителенъ тимъ, но Горки, вѣренъ на своя стремежъ да търси въ лошото хубаво, заставя ни не само да пожалимъ бѣдния Архипъ, но и да почувствуваме симпатия и уважение къмъ него. Той може да се прѣхранва съ просията, но въ ржцетѣ му е Ленка, мисъльта за неговата сждба не напуща старика. „Глупавичъкъ си ти, казва дѣдо Архипъ на Ленка, не можешъ да разберешъ още своя животъ. Единайсеть години имашъ — хилавъ си, негоденъ за работа. Дѣ ще идешъ? Мислишъ, че добритѣ хора ще ти помогнатъ? Да имаше пари, щѣха да ти помогнатъ по-лесно да ги изхарчишъ . . . тъй е то. А мене не ми е приятно старъ да събирамъ милостиня. Всѣкиму се покланяй, всѣкиго моли. И те ругаятъ, биятъ по нѣкога и гонятъ . . . Едно късче хлѣбъ за 1000 рубли цѣнятъ. Ще даде, па мисли, че веднага ще му отворятъ райскитѣ врата. Защо повечето даватъ? За да си успокоятъ съвѣстьта, а не отъ жалость. Ситиятъ човѣкъ е звѣръ... и никога не жали гладния, защото го не знае. Вѣчно ситиятъ и гладниятъ ще си бждатъ врагове". Отъ гледището на буржуазния моралъ наистина ще осждимъ просяка-крадецъ, но ще осждимъ ли дѣдо Архипъ, като се замислимъ въ неговата своеобразна теория за враждата на сития съ гладния, като се запознаемъ съ неговата трогателна грижа да избави внука си отъ послѣдствията на тази борба? Не, защото неуредицата на живота създава два морала: моралъ на сититѣ и гладнитѣ, на тържествуещитѣ и отхвърленитѣ. Всѣки отъ тия два морала има си достатъчни основания, всѣки се явява неизбѣженъ продуктъ на сжществуещия социаленъ строй. При сблъскване, разбира се, тържествува моралътъ на сититѣ, а отхвърленитѣ гинатъ. Тъй загиватъ и дѣдо Архипъ и Ленка. Ленка, потресенъ отъ сълзитѣ на момиченцето, отъ което дѣдо му открадналъ една кърпа, и отъ уликитѣ имъ въ грабежъ, нарича стареца крадецъ и го заплашва съ наказание на оня свѣтъ. Старикътъ не може да понесе тоя ударъ отъ сжщество, което му е най-мило и за което прѣтърпѣлъ толкова позоръ. Той умира отъ ударъ, а Ленка, уплашенъ отъ това, бѣга по степьта въ бурната, дъжделива нощь и потъва въ една дълбока локва. Сититѣ и слѣдъ смъртьта отхвърлили гладнитѣ: старика и Ленка закопватъ вънъ отъ града, а не въ гробищата, защото били крадци. Да, ужасенъ е животътъ, въ който има толкова много жестокость!

Прѣзъ 1899 год. въ списанието „Жизнь" излѣзе напечатано най-крупното произведение на Горки — повѣстьта „Тома Гордѣевъ."[1]) Отъ къмъ художествено изпълнение това произведение не е издържано въ сравнение съ другитѣ му разкази. Наистина въ него се срѣщатъ много прѣкрасни отдѣлни страници и епизоди, но изцѣло взето, то е много разтегнато и се повтарятъ много нѣща. Макаръ мотивътъ въ това произведение да не е новъ — него срѣщаме въ разказитѣ „Коноваловъ" и

[1]) Тази повѣсть се прѣведе на български въ подлистникъ въ „Български Търговски Вѣстникъ." 1902 год.

„Съпрузи Орлови," — но то е цѣнно по съдържанието си и по това, че авторътъ за пръвъ пѫть се опитва да прѣмине отъ чисто индивидуални мотиви къмъ по-широки, обществени.

Въ тази повѣсть Горки ни прѣнася на брѣговетѣ на Волга, тази главна артерия на Русия, край водитѣ на която сѫ се издигнали състоянията на именити търговци, насочили своята дѣйность главно къмъ трупане на богатства чрѣзъ новитѣ срѣдства на производството. Тукъ работятъ и босяцитѣ, животътъ на които прѣдставя каторженъ трудъ, прѣкъсванъ отъ периодитѣ на безработицата и пиенето, безъ ни най-малка просвѣта. Срѣдъ този разгаръ на нова дѣйность въ търговското съсловие се пробива единъ стонъ на задавена, отровена душа, единъ явенъ протестъ, който като сѣнка пълзи по измѫчения отъ живения строй босяшки миръ.

Свирна на Волга първиятъ параходъ, усили се изнасянето, разклатиха се примитивнитѣ срѣдства на производството, отстѫпвайки мѣсто на нови, които искатъ по-голѣма лична енергия и сила. Тѣзи нови условия издигнаха бащата Гордѣевъ. Отъ простъ носачъ той се прѣвръща въ търговецъ отъ новата формация. Като вихъръ се носи Гордѣевъ на своя параходъ по Волга, прѣнася, купува, продава, или се прѣдава на пируване и развратъ. Главната му цѣль е печалбата, но това не му бърка да се възхищава и да намира извѣстна красота при гледката на нетъващата му гения. Той е дързъкъ, смѣлъ, циниченъ и често се кае по примѣра на Ивана Грозни. Гордѣевъ нѣма потомство и него го гложде мисъльта, че всичко, което е спечелилъ, е безцѣлно и слѣдъ смъртьта му ще стане на прахъ. Но ето, че първата му жена умира, и той незабавно се оженва за втора. Авторътъ бѣгло е очерталъ фигурата на тази жена, у която имало нѣщо „не отъ мира сего," нѣщо неясно и неопрѣдѣлено. Впрочемъ тази жена скоро умира отъ раждане, като прѣдава на сина си онова нѣщо, което не се помирява съ сопналната обстановка. Малкия Тома отдаватъ въ сѣмейството на кръстника му Маякинъ, сѫщо богатъ търговецъ, по-малко енергиченъ отъ Гордѣева, не толкова порнвисть, за това пъкъ по-разсѫдливъ и смѣтливъ въ житейската практика. Слѣдъ нѣколко години бащата прибира сина си и почва да му прѣдава своята житейска философия, подкрѣпяна съ примѣри отъ търговския животъ: въ живота си не трѣбва да се опирашъ на слабия; трѣбва да бѫдешъ силенъ, а силата на живота е въ паритѣ, които могатъ да се размѣнятъ съ каквото поиска човѣкъ, съ любовьта на женитѣ, съ уважението и почетьта на ближнитѣ, съ властьта и др. т. Дѣтето вижда, какъ баща му се разправя съ работницитѣ на парахода, слуша отъ разни служещи непохвални отзиви за него, но пакъ продължава да го обича. Между това врѣмето минава, бащата старѣе, и когато Тома слѣдъ първото сполучливо и самостойно отпѫтуване съ натоваренъ параходъ по Волга се връща дома, бащата умира. Сега младата, неопитна душа, която не знае живота, но търси отговоръ на подигнати отъ него въпроси, попада подъ влиянието на сѫдчния си кръстникъ. Маякинъ си е поставилъ за цѣль систематично присвояване; той владѣе голѣма житейска практика, която е развила въ него остроумна софистика. Споредъ него човѣкъ е като парата, като нея той се пуска въ обращение и трѣбва

да принася проценти за живота. А колко характерни сѫ неговитѣ мисли по поводъ на построения отъ паритѣ на стария Гордѣевъ домъ за бѣдни и просяци.

„Казвашъ ти, обрѫща се той къмъ Тома, че съ тѣзи домове за бѣдни и просяци хората изпълняватъ Христовата заповѣдь . . . . Добрѣ! А що е просякътъ? Той е човѣкъ, принуденъ отъ сѫдбата да ни напомнюва за Христа, той е братъ на Христа, Божия камбана и звъни въ живота, за да буди нашата съвѣсть, да тревожи ситостьта на човѣшката плъть. Той стои прѣдъ прозореца и пѣе: „Христа ра-ди!“ и съ това пѣене ни напомнюва за Христа, за свещения Му дългъ да помагаме на ближния . . . И ето сега измислихме: да затворимъ просяцитѣ въ такива особени домове, за да не ходятъ по улицитѣ, да не будятъ нашата съвѣсть . . . Сега не е нуждно вече да се дава милостиня и, прибирайки изъ улицитѣ нашитѣ разни дрипльовци, не виждаме лютата имъ скърбь и бѣдность, та за туй можемъ да си мислимъ, че всички хора на земята сѫ сити, обути, облѣчени . . . Ето до кждѣ довеждатъ тѣзи разни домове, до скриване на истината, до изгонване на Христа изъ нашия животъ!“

По-нататъкъ Маякинъ съ възхищение му говори за високото значение на търговското съсловие. Той се възмущава отъ съзнанието, че докато материялната сила е въ ржцѣтѣ на търговцитѣ, управлението и устройството на живота принадлежи на дворянитѣ, чиновницитѣ и разночинцитѣ. Тома слуша всички тия съвѣти, но не се удовлетворява отъ тѣхъ. Тѣ не могатъ да разрѣшатъ изпрѣчения прѣдъ него въпросъ „какъ да живѣе?,“ защото, като Коноваловъ, той търси смисъла на живота. Нему е чуждъ интересътъ за печалба, който ржководи търговцитѣ, властьта не го привлича съ своето обаяние и той не знае, какъвъ пѫть да си избере. А при туй Тома е силно впечатлителна натура, и всичко, което става около него, като не намира удовлетворение въ неговата поривиста душа, прави мислитѣ, чувствата и желанията му по-неопрѣдѣлени и затова по-мѫчителни. Той гледа отъ палубата на парахода си, какъ десетки селяни се мѫчатъ да изтеглятъ отъ дъното на рѣката потъналата му гемия. Тѣ тичатъ насамъ-нататъкъ, носятъ, викатъ, пъшкатъ, и шумътъ, който се носи около Тома, поражда у него желание да влѣзе въ кипежа на общата работа, за да покаже, че и той е силенъ, ловъкъ, че има жива душа въ себе си. При все това той стои на страна мълчаливъ и неподвиженъ, чувствувайки срамъ и страхъ отъ нѣщо. Не умѣейки нищо да извърши, Тома се чувствува непотрѣбенъ въ този общъ трудъ и обидно му става отъ това чувство. „Дѣ е моето мѣсто? — пита се той. Дѣ е моята работа? . . . Или азъ съмъ нѣкакъвъ уродъ? . . . А сили имамъ не по-малко отъ другитѣ . . . . . за какво ми сѫ тѣ? . . . “ Гледайки на на околния животъ съ широко открити очи, Тома забѣлѣзва много несправедливости. Ето баща му бие най-добрия си работникъ, за туй че стене подъ тежкия яремъ. Работникътъ мълчи, а на очитѣ му сълзи . . . Ето управительтъ на Тома наима селяни за половинъ цѣна, защото тѣ сѫ изгладнѣли и, все едно, ще склонятъ и за такава цѣна. Ето измѫчениятъ машинистъ взима и свръхзадължителна работа и цѣли часове се мѫчи за единъ грошъ . . . За туй ли, че е жаденъ? Не, дома сѣмейството му

нѣма какво да яде, и грошътъ тамъ струва колкото 100 рубли за Тома, който не знае, дѣ да дѣне този милионъ човѣшки мжки. Той не може да си намѣри работа, а вижда тази каторжна работа; той не знае цѣната на парата, а вижда нейната страшна власть; той, угнетяванъ отъ цѣлъ рой мисли, вижда хора, които живѣятъ безъ мисли, умиратъ безъ мисли съ ярема на плещитѣ. И всичко туй, „за да живѣе Тома охолно, весело.“ Защо живѣе? Защо разѣжда живота на другитѣ? Тжжно и болезнено става на душата му, като че нѣкоя тежка ржка бавно притиска сърдцето му, и той се прѣдава на пиянство, развратъ и разрушение. Нищо героично Тома не извършва, защото чувствува нѣкакъвъ страхъ, и то не отъ хората, а отъ мжчителната загатка на живота.

„Случва се, че по нѣкога се чувствувамъ и виноватъ прѣдъ хората, — казва Тома на любовницата си Саша, — една падмала жена, — всички живѣятъ, шумятъ, а азъ се плаша и само мигамъ съ очи . . . Като че не чувствувамъ подъ себе си земя . . . . Дали майка ми ме е наградила съ безчувственость? Кръстникътъ казва, че тя е била като ледъ . . . . И все я теглѣло на нѣкждѣ . . . Ето и мене ме тегли . . . къмъ хората ме тегли. Да ида и да имъ кажа: братя, помогнете! научете! не мога да живѣя! Ако съмъ виноватъ — простете! Поозърнешъ се — нѣма кому да кажешъ . . . Никому това не е потрѣбно . . . всички сж сбирщина.“ И наистина всичкиятъ драматизъмъ на романа се състои въ това, че Тома е самъ, и че е още мистична натура, която мисли съ абсолютни прѣдставления за правдата въ живота, за мира между хората и въ сжщото врѣме не вѣрва като всички безпокойни босяци. Гордѣевъ е нѣмъ прѣдъ огромностьта на тия въпроси. Книгитѣ не го задоволяватъ, и той не ги чете, а трудътъ не е всичко за човѣка. „Не е вѣрно, казва той, че въ труда е оправданието . . . Какъ така? Нѣкои хора съвсѣмъ нищо не работятъ прѣзъ цѣлия си животъ, а живѣятъ по-добрѣ отъ ония, които се трудятъ . . . Трудещитѣ сж просто нещастни . . . коне! Яздятъ ги, а тѣ търпятъ и повече нищо. Но тѣ иматъ прѣдъ Бога свое оправдание. Ще ги попитатъ: защо живѣхте вие, а? Тогава тѣ ще кажатъ: ние нѣмахме врѣме да мислимъ за това . . . . цѣлъ животъ работѣхме. А азъ какво оправдание имамъ? И всички, които управляватъ, съ какви ще се оправдаятъ? За какво сж живѣяли? Азъ тъй мисля, че всичко трѣбва непрѣмѣнно да знаемъ . . . защо живѣемъ? . . . . Нема само за това човѣкъ се ражда, да поработи, пари да спечели, кжща да си направи, дѣца да народи и да умре? Не, животътъ означава нѣщо . . . . Човѣкъ се родилъ, поживѣлъ и умрѣлъ — защо? Трѣбва, Бога ми, трѣбва всички да съобразимъ — защо живѣемъ? Смисълъ нѣма въ нашия животъ... Никакъвъ смисълъ нѣма! Послѣ . . . не е равно всичко . . . . . това се вижда изведнажъ. Едни богати . . . иматъ пари за хиляда души . . . . и живѣятъ безъ работа . . . други цѣлъ животъ работятъ, а нѣматъ и петаче. При туй разликата у хората е малка... Нѣкой безъ гащи ходи, а разсжждава, като че е въ коприна облѣченъ . . .“

Вѣчно единъ съ мжчителната загатка на живота, съ безцѣлната лъжа и лицемѣрие на хората, съ тѣхната жестокость и подлость, Тома Гордѣевъ се явява рѣзъкъ дисонансъ на Маякина и неговия синъ Тарасъ, на Щурова и Смолина — видни прѣдставители на търговското съсловие,

които строго пазятъ своитѣ класови интереси. За него нѣма връщане къмъ своя класъ — тамъ е мъртва пустиня, а бѫдещето му се вижда тъй далеко, непознато. Отъ тукъ оная наболѣла тъга, която се явява доказателство на онова, що казва Ежовъ — неговъ училищенъ другарь, послѣ литераторъ и безнадѣженъ пияница: „Това е любопитно, казва той, изслушайки оплакването на Тома. Любопитно е, ако това е вѣрно, и дълбоко, защото доказва, че свещенниятъ духъ на незадоволството отъ живота е проникналъ вече и въ търговскитѣ спални, и въ мрътвешкитѣ души, потопени въ тлъсти чорби, въ езера отъ чай и въ разни други течности..." За да се отцѣпи съвсѣмъ отъ своето съсловие, Тома дава всичкия си имотъ на своя кръстникъ, съ което извиква у него цѣла буря отъ мисли и чувства. Най-послѣ съ онова изобличение, съ което излѣзълъ противъ тълпа търговци, които празднували освещаването на новъ параходъ, Тома скѫсалъ и последнитѣ връзки съ своя класъ. На това празднуване търговцитѣ изслушватъ хвалебната рѣчь на Маякина въ честь на търговското съсловие. Маякинъ говори за ролята, която играли търговцитѣ въ устройството на живота. Тома отговаря на това трѣзво, и при пълна паметь: „Какво сте направили? Не живота оправихте, а тъмница създадохте... Не порядъци устроихте, а вериги за човѣка изковахте... Задушно, тѣсно, жива душа нѣма на кѫдѣ да се обърне... Душегубци сте вие... Разбирате ли, че само съ човѣшкото търпѣние вие още живѣете". И понататъкъ още по-силно Тома изобличава търговцитѣ, като открива всѣкиму отъ тѣхъ злоупотрѣбитѣ, грабежитѣ и убийствата, що е направилъ за да спечели своето богатство. Разяренитѣ търговци го свързватъ и закарватъ въ болницата като лудъ. Съ това изобличение Тома излива всичко, що се набрало отъ толкова години въ неговата измѫчена душа. Въ последнята сцена на романа, той произвожда впечатление на идиотъ. „Неотдавна Тома се появи на градскитѣ улици. Той е изтърканъ, измачканъ и полууменъ. Почти винаги пиянъ, той се явява ту мраченъ, навъсенъ и съ отпусната на гърди глава, ту усмихнатъ съ жална и тъжна усмивка на блаженъ. По нѣкога буйствува, но това рѣдко се случва..." И тъй Маякинъ и останалитѣ търговци излизатъ побѣдители. Но не Маякиновитѣ мѣрки погубватъ Тома. Той загинва отъ своята стихийна непохватность, отъ собственото съзнание за своята неприспособеность и ненужность. Като Коноваловъ и Орловъ, Тома не си намира мѣсто въ живота, защото цѣлата обстановка, която го обикаляла отъ дѣтинството му, го приспособявала къмъ единъ складъ на живота, а заложената въ душата му жажда за висша форма на животъ го тикала вънъ отъ тоя складъ. Обаче хората го изоратили основно. Други побуждения къмъ животъ, борба и дѣйность не се оказватъ. Настѫпва страшниятъ край, защото такава сила като Тома не може да стои въ бездѣйствие и оцѣпенение и тя се обърнала противъ себе си. Отъ друга страна мѫдриятъ търговецъ Маякинъ и напр. строгата гимназистка Сонка (въ повѣстьта „Трое") чувствуватъ подъ краката си твърда почва, има „на що да се опратъ". Тѣ намиратъ въ себе си достатъчно сила, за да си създадатъ смисълъ, цѣль на своя животъ. За Тома, Орлова, Коновалова и Иля Луневъ (въ пов. „Трое", която по своя мотивъ много прилича на поменатитѣ отъ тоя родъ) сѫ достижими Маякиновитѣ идеали, но не се

удовлетворяватъ отъ тѣхъ, а по-висшитѣ, като идеалитѣ на строгата гимназистка имъ сѫ недостѫпни, и тѣ се оказватъ на половинъ пѫть безъ почва подъ краката, безъ свѣтлина въ живота, безъ топлина въ сърдце и загиватъ.

„Мълчете! Сурово слово! Дайте думата на слоноветѣ и мамонтитѣ отъ неустроения животъ! Свещени рѣчи говори суровата руска съвѣсть! Реви Гордѣевъ! Реви на всичко!“ Тъй викалъ пияниятъ Ежовъ, слушайки покаянието на пияния Тома, но въ думитѣ на тоя пияница има много истина. „Що е Тома Гордѣевъ, казва Коребка, ако не сурова руска съвѣсть?“ Съвѣсть, която се е пробудила съ всичката сила на нетрогнатата натура, но тъмна, слѣпа, която не знае, дѣ да отиде и се топи въ вино и разврать. Тома — това е символъ на руския човѣкъ, съ неговата богата натура, съ неговия стремежъ къмъ абсолютнитѣ и съ неговия дълбокъ мракъ отъ невѣжество. Тома гине и неговата гибель е прѣдпазване на по-голѣмия руски Тома, който още спи, но както се вижда, начева да се пробужда; тъй поне ни заставятъ да мислимъ всички тия Коновалови, Орлови, Гордѣеви съ тѣхната байроновска душа“.

Изображавайки въ своитѣ произведения градския пролетариатъ и търговското съсловие, Максимъ Горки не забравя и интелигенцията. Макаръ да не е живѣлъ дълго врѣме въ срѣдата на интелигентитѣ, все пакъ Горки е схваналъ нѣкои сѫществени черти отъ тѣхния характеръ, които укорява въ думитѣ на Ежова. Онова, което Горки ненавижда въ интелигенцията, то е нейното самодоволство, нейното развитие и усъвършенствуване, което става въ четиритѣ стѣни на кабинета.

Какъвъ хуморъ диша напр. разказа „Еще о Чортѣ“, дѣто авторътъ осмива желанието на интелигента Иванъ Ивановичъ да се усъвършенствува чрѣзъ изтръгване на страститѣ си. Горки съ симпатия се отнася къмъ жалкия фейлетонистъ и пияница Ежовъ, който макаръ да е изломенъ, слабъ човѣкъ, смачканъ отъ живота, има прѣдимство прѣдъ другитѣ съ своята жива душа. Той е противоположенъ на Истомина, който е спокойно-хладенъ и само си пише хуманни статии, противоположенъ е на доволния отъ своята близость къмъ съвършенство, Иванъ Ивановичъ, противоположенъ е на „сектантитѣ“ на мисъльта, които се забутватъ въ отвлѣчената формула и отъ висотата на нейното величие безстрастно гледатъ на живота. Ежовъ се мѫчи, страда, чувствува биенето на живота: животътъ и човѣкътъ сѫ за него най-скѫпи, той ги обича отъ всичко найвече, макаръ съ мѫчителна, изломена любовь. „Първото ми прѣдимство къмъ васъ, обръща се той къмъ интелигентитѣ, е това, че азъ не зная нито една книжна истина, която да ми е по-скѫпа отъ човѣка! Човѣкъ е вселенна... А вие за думата, въ която може би не винаги има съдържание понятно вамъ, — често си нанасяте единъ другиму рани, за думата бриждите единъ другиму жлъчь, насилвате душата... На хорския езикъ има само една дума, съдържанието на която за всички е ясно и скѫпо и, когато тая дума се произнася, тя звучи тъй: „свобода“! Упрецитѣ, хвърлени отъ Ежова върху интелигенцията, сѫ справедливи. Повечето отъ съврѣменитѣ интелигенти, не само въ Русия, но и у насъ добиватъ своитѣ убѣждения не отъ взаимодѣйствието на живота и книгитѣ, както трѣбва да се очаква, а изключително по книженъ пѫть. Такива убѣждения

сж прѣди всичко хладни и лесно се примиряватъ съ каквато и да е дѣйствителность; тѣ само се възприиматъ съ помощьта на думи и понататъкъ не отиватъ. Думата, формулата се явяватъ краеъгъленъ камъкъ на такива убѣждения, цѣнятъ се по-високо отъ реалния фактъ, отъ човѣшкия животъ. Ежовъ стои по-високо отъ сектанството, но за да устои на тая висота, трѣбва да има натура силна и цѣлна, а това му липсва.

Пълна противоположность на Ежова се явява уравновѣсениятъ синъ на Маякина — Тарасъ. Изображавайки него, авторътъ показва своето отрицателно отношение къмъ онова поколѣние на интелигенцията, което се оставило да бжде побѣдено. Сжщо и сестрата на Тараса — Любовь, увлича се отъ хубави книги и идеи, чете, мжчи се надъ обществени въпроси, но всичко това не отива задъ прѣдѣлитѣ на стремежитѣ и желанията, които постепенно умиратъ.

Прѣзъ миналата година се удаде случай на московската публика да почувствува и въ театъра онова свѣжо и бодро настроение, съ което сж надъхани произведенията на Горки. Прѣдставила се въ московския Художественъ театъръ драмата на руския писатель „Мѣщане“, която изображава сцени, станали въ дома на мѣщанина Безсѣменовъ. Тукъ Горки се явява повече реалистъ. Дори има нѣкои мѣста толкова реалистични, че при прѣдставяне на сцената, драмата не направила на нѣкои критици такова силно впечатление, както при четене.

Въ това си произведение Горки ни рисува прости и обикновени хора, но въ живота на които става единъ прѣломъ, и затова тѣ изпжкватъ по-ясно съ всичкитѣ си характерни черти. Отъ една страна виждаме жалката драма на прѣдставителитѣ отъ старото и младото мѣщанство, които по сжщество малко се различаватъ, отъ друга — живи, бодри хора, които жадуватъ да живѣятъ за самия животъ, за себе си и за другитѣ. Старецътъ Безсѣменовъ е мѣщанинъ отъ първичната фаза на развитие, когато всички отличителни свойства на мѣщанството — неговата пустота и нищожность, — се явяватъ въ неподправенъ видъ. Въ него още не е проникнало съмнѣнието, и той прѣдставя една цѣлна, тържествуеща и самодоволна низость. Затова той е много по-привлѣкателенъ отколкото неговитѣ дѣца. „Защото, ти си, — както му казва Тетеревъ, — въ мѣра уменъ и въ мѣра глупавъ, въ мѣра добъръ и въ мѣра зълъ; въ мѣра честенъ и подълъ, и страхливъ и храбъръ... ти си образцовъ мѣщанинъ! Ти завършено си въплотилъ въ себе си низостьта... оная сила, която побѣждава дори героитѣ и живѣе, живѣе и тържествува...“ И наистина нищо не е въ състояние да нарани и или да трогне по-дълбоко душата на Безсѣменова. Дори любовьта къмъ дѣцата му е сжщо въ мѣра. Тѣ го огорчаватъ само съ това, че не сж доволни отъ реда на неговия животъ. А споредъ мѣщанския редъ дъщерята като порастне, трѣбва да се омжжи споредъ указанието и избора на родителитѣ си, синътъ трѣбва тихо да свърши университета, да получи тлъста служба и да вземе жена съ зестра. Но както синътъ, тъй и дъщерята на Безсѣменова за нищо ги не бива и обиденията баща кори кого завърне. „Учи се! —

поучава той сина си. — Но ти не се учишъ... Научилъ си се да прѣзирашъ всичко живо, а не си добилъ размѣръ въ дѣйствията. Изъ университета те изпждиха. Мислишъ неправилно! Грѣшишъ. Студентътъ е ученикъ, а не разпоредитель въ живота. Ако всѣко 20 годишно хлапе поиска да строи порядъци... тогава всичко трѣбва да се разбърка... И за дѣловития човѣкъ нѣма да има мѣсто на земята. Научи се ти да бждешъ майсторъ въ своята работа, и тогава разсждавай... Азъ ти говоря това не отъ зло, а отъ душа, защото ти ми си синъ, моя кръвь... И азъ ви обичамъ... Разбирате ли, що значи обичь? На, тебе те изпждиха, мене ми е тежко. Татяна съхне като мома, това ми е обидно и дори се конфузя прѣдъ хората. Съ какво Татяна е по-лоша отъ други моми, които се омжжватъ?.. Иска ми се, Петре, да те видя човѣкъ, а не студентъ... Ето, синътъ на Филипъ Назаровъ свърши учението, ожени се, взе зестра, получава 2 хиляди на година... ще стане членъ на управата...“ Съ тия думи ни се рисува цѣлиятъ мѣщанинъ съ неговата трайна традиция, която липсва въ сина му. Безсѣменовъ ни е по-симпатиченъ, защото у него има нѣщо свое изработено, изстрадано. Той строго пази своя редъ на живота, както дома, тъй и въ обществото, затова е опасенъ и враждебенъ на всичко, което не се помѣстя въ този редъ. Синъ му, Петъръ, е наслѣдилъ всички мѣщански качества, но прѣдставя едно безформено, неопрѣдѣлено, жалко, безсилно и дотегливо сжщество. Той изглежда по-старъ отъ баща си, защото нѣма никаква страсть. „Азъ мисля, — казва той, — че когато французинътъ или англичанинътъ изговаря „Франция“, „Англия“, той непрѣмѣнно си прѣдстава въ тая дума нѣщо реално, осезаемо... понятно нему... Азъ пъкъ кажа „Русия“ и чувствувамъ, че това е за мене пустъ звукъ. И нѣмамъ възможность да вложа въ тая дума нѣкакво ясно съдържание. Животъ... Моятъ животъ... Съ какво не се изпълватъ тия двѣ думи?.. Кой дяволъ ме накара да взема участие въ тия лудешки вълнения? Азъ дойдохъ въ университета да се уча и учехъ се... Никакъвъ режимъ, който да ми бърка да изучавамъ римското право, не чувствувахъ... не! Азъ чувствувахъ режима на другарството... и му отстжпихъ. Ето двѣ години отъ моя животъ сж зачеркнати... Да. Това е насилие! Насилие върху мене, не е ли тъй? Мислѣхъ си азъ: ще свърша учението, ще стана юристъ, ще работя, ще чета, ще наблюдавамъ... ще живѣя“. Тетеревъ иронично прибавя: „За утѣха на родителитѣ: за полза на черквата и отечеството, въ ролята на покоренъ слуга на обществото“. Мѣщанството у Петра се бори съ чуждитѣ му понятия за дългъ, за общество, за другарство, за свобода на личностьта. Макаръ да казва, че му е тежко да живѣе споредъ бащиния редъ, но това сж пусти думи. Той се възмущава само отъ формата на тоя редъ. Службата, женитбата, личното доволство и трепетътъ за тия блага — ето бждещата програма на неговия животъ. За минутка, подъ налѣгането на силния характеръ на любимата му жена, той заява на баща си, че ще го напустне и ще си устрои по своему живота. „Но той не ще отиде по-далече отъ тебе, казва Тетеревъ на огорчения баща. Той само ще прѣстрои малко тоя хлѣвъ, ще поразмѣсти въ него мебелитѣ и ще живѣе като тебе, спокойно, разумно и охолно. Ще поразмѣсти мебелитѣ и ще живѣе съ съзнанието, че си е изпълнилъ отлично дълга

къмъ живота и хората. Но сѫщо като тебе, той е страхливъ, и глупавъ... и жаденъ ще бѫде на врѣмето си и сѫщо като тебе самоувѣренъ и жестокъ. Дори нещастенъ ще бѫде, както си ти сега. Животътъ върви, старче, — който не побърза слѣдъ него, ще остане самичъкъ". Сѫщината на мѣщанството се състои именно въ ненарушавания редъ и покой, въ страха прѣдъ живота и прѣдъ всѣкакво движение. Тия черти много ясно изпъкватъ въ дъщерята на Безсѣменова — Татяна. Тя е образована, начетена, много мисли и разсѫждава, но пакъ не може да се подигне надъ околния животъ, защото й липсва полетътъ намисъльта и вѣрата въ себе си и въ хората. Тя вижда само онова, което е до нея и не може да си прѣдстави нищо друго. Тя е доста развита, за да разбере дребнавия животъ на родителитѣ си, но не разбира, че може да сѫществува и другъ животъ. Като учителка тя не обича дѣцата и ги учи безъ да знае защо. Чете много и не вѣрва на онова, що чете. Когато другарката й, сѫщо учителка, се увлича отъ ученицитѣ си и рисува тѣхния бѫдещъ животъ. Татяна нарича това приказки и наистина, такива сѫ за нея тия мечти. „Мене никога нищо не ми се вижда достовѣрно, освѣнъ това, че ето, това съмъ азъ, а онова е стѣна. Когато казвамъ *да* или *не*, казвамъ го не по убѣждение . . . а нѣкакъ си тъй . . . просто отговарямъ — и толкова... А жално ми е за хората, които ви вѣрватъ... вие ги лъжете! Его, живота винаги е билъ такъвъ като сега . . . мѫтенъ, тѣсенъ . . . и винаги ще бѫде такъвъ . . ." Въ училището Татяна се уморява отъ шума и безредието, въ кѫщи — „отъ тишината и реда". Тая неудовлетвореность я мѫчи, и тя иска да свърши съ себе си, но опитътъ й излиза несполучливъ, което още по-ясно показва неспособностьта на мѣщанството да прояви къмъ нѣщо енергия, защото и за самоубийство се изисква извѣстна енергия, подемъ на волята, макаръ и минутенъ, а въ мѣщанството всичко е въ мѣра".

Старитѣ Безсѣменови страдатъ като виждатъ, че животътъ на тѣхнитѣ дѣца не се слага тъй, както тѣхниятъ. Това дълбоко засѣга родителската имъ гордость. Петъръ страда отъ противорѣчията между коренниттѣ стремежи на неговата дребнава натура и навѣянитѣ му отвънъ идеи, отъ които не може да се отдѣли. Татяна още по-дълбоко страда, защото по-дълбоко разбира своята неудовлетвореность. Тия страдания не ги възвишаватъ прѣдъ насъ, а ги правятъ още по-жалки. Тѣ сѫ мъртви и съ своето мъртвило заразяватъ всичко, до което се допратъ затова; като страшна, разлагающа се сила трѣбва да се отстранятъ отъ живота. Но мѣщанството доста много е изпълнило живота; и затова трѣбва хора силни, жизнерадостни, бодри, които като противовѣсъ на гнилото мѣщанство да създадатъ по-смисленъ животъ. Горки ни дава такива хора въ лицето на машиниста Нилъ и любовницата му Поля. Нилъ е чуваникъ на Безсѣменова, а Поля — далечна роднина, но и двамата не могатъ да търпятъ глухия и пустъ животъ на тоя домъ. Тѣ се стремятъ да избѣгатъ по-скоро и по-далече отъ него, макаръ да не знаятъ, кой пѫть да хванатъ. Нилъ и Поля сѫ прости и жизнерадостни, радватъ се и се наслаждаватъ отъ самия процесъ на живота. Взаимната любовь още повече усилва тѣхната радость, прѣдъ която всичко отстѫпва. Здравето, младостьта и силата, колкото и да сѫ цѣнни качества, но не сѫ достатъчни за човѣшкия

животъ. Трѣбва да има и нѣщо друго, трѣбва да има идеалъ. Такъвъ идеалъ съглеждаме донѣйдѣ въ мечтателното настроение на Поля, въ което се чувствува една чиста и добра душа... „Не всички хора още живѣятъ, — възразява тя на Татяна — твърдѣ малко хора се ползуватъ отъ живота... на много отъ тѣхъ съвсѣмъ не остава врѣме да живѣятъ.. тѣ само работятъ за парче хлѣбъ.... а ето, когато и тѣ..." продължава да мечтае тя. И Нилъ съ своята здрава, жизнерадостна натура и работническа гордость не може да понесе никакво насилие надъ себе си и надъ другитѣ. „Хубаво е, когато единственото парче хлѣбъ се хвърли на страна, само защото се дава отъ несимпатиченъ човѣкъ". Ето защо той не се стърпява и се скарва съ началника на депото, който постжпилъ, споредъ него, несправедливо; поради сжщата причина той напуща и мрътвия домъ на Безсѣменова. Нилъ се радва и обича живота. Дори и пжтуването съ калпава желѣзница по дъждъ и вѣтъръ, или зимѣ въ виелица, колкото и да е уморително, има за него извѣстна прѣлесть. „Въ едно само не виждамъ нищо приятно, — въ това, че мене и другитѣ честни хора управляватъ свине, диваци, крадци... Но не всичкиятъ животъ е за тѣхъ! Тѣ ще минатъ, ще изчезнатъ, както изчезватъ ранитѣ по здраво тѣло. Нѣма такова разписание на движенията, което да не се мѣни! Азъ зная, че животътъ е тежъкъ, че по нѣкога е до озвърѣване жестокъ, че разюзданата, груба сила притиска и души човѣка, зная това — и то не ми се нрави, възмущава ме. Азъ не искамъ той редъ! Зная, че животътъ е сериозна, но неустроена работа... че ще поиска за устройството си всичкитѣ ми сили и способности. Зная и това, че не съмъ нѣкой юнакъ, а просто честенъ, здравъ човѣкъ и все пакъ казвамъ: нищо! Нашото ще побѣди! И съ всичкитѣ си душевни срѣдства ще удовлетворя желанието си да се вмѣшамъ въ самата гжстина на живота, да се мѣся и тъй и инакъ, на този да побърквамъ, на онзи да помогна... ето въ що се състои радостьта на живота!" Бодростьта на тия думи се прѣдава и на четеца и възбужда у него надежда, че благодарение на такива здрави и жизнеради хора, скоро ще се прѣмахнатъ отъ живота „свинетѣ, диванцитѣ, крадцитѣ".

Други лица въ пиесата, които още по-добрѣ откриватъ мъртвата пустота на мѣщанството, сж Тетеревъ и бащата на Поля — Перчихинъ. Тетеревъ е най-оригиналното и ярко лице въ тази пиеса. Съ своята мрачна философия, той се явява като порицатель на мѣщанството. Той е пропадналъ пияница, и споредъ него причината на това е избитъкътъ отъ сили, който има, защото „днесъ не е нуждна силата, а хитростьта, ловкостьта, змийната гъвкавость". Но главната причина не е толкова избитъкътъ отъ сили, колкото обстоятелството, че мѣщанството е запълнило цѣлия животъ, и ето защо нѣма за Тетерева мѣсто за живѣене. „По-благородно е да пиянствувамъ и да гина, обръща се той къмъ Безсѣменовъ, отколкото да живѣя и да работя на тебе и подобнитѣ ти. Можешъ ли ти, мѣщанино, да си прѣдставишъ мене трѣзвенъ, прилично облѣченъ и да ти говоря съ страхливия езикъ на твой слуга?" Тетеревъ при всѣки удобенъ случай не прѣстава да хвърля ядовити стрѣли върху мѣщанството, — върху стария, а още повече върху младия Безсѣменовъ, у който дори липсва цѣлостьта на бащата. Но и къмъ околния животъ

той се отнася съ съмнѣние и ненависть, чувствувайки нѣкаква гордость, че като любопитенъ зритель стои на страна и съзерцава тоя животъ, когато другитѣ се суетятъ, разкжсватъ се помежду си и най-послѣ ще влѣзнатъ въ гроба, който за всички е равенъ. Но тая мрачна философия, съ която Тетеревъ прѣдава всички на тлѣене, не търси прилагане въ живота. За себе си той мисли, че ще замръзне нѣйдѣ по пжтя, но се утѣшава съ това и го намира за по-добрѣ, отколкото да гние, седейки на едно мѣсто, както ненавистното му мѣщанство. Перчихинъ е пълна противоположность на мѣщанството, па и на Тетерева. Мѣщанството все се бои, вѣчно е въ грижи за утрѣшния день. Перчихинъ не иска и да знае за такива грижи. Той се занимава съ птицеловство, което му доставя най-голѣма наслада. Той като птицитѣ е безгриженъ и не е злобенъ като Тетерева. Той всички обича и макаръ да вижда нищожностьта на мѣщанството, надѣва се, че любовьта всичко ще надвие. И Тетеревъ и Перчихинъ прѣдставятъ отрицание на мѣщанството, но единиятъ въ името на силата и правдата, отъ които се бои мѣщанството и не ги признава, другиятъ — въ името на любовьта и радостьта на живота, които липсватъ на мѣщанството. Но нито на Тетерева, нито на Перчихина се удава да одолѣятъ послѣдното. Само съединението на силата съ любовьта и правдата може да измѣни тоя дотегливъ порядъкъ. А такива ни се рисуватъ въ бждеще Нилъ и Поля. Мѣщанството може да изпжди Перчихина, или да задуши Тетерева, но не може да устои срѣщу силата на ония жизнеспособни хора, които като Нилъ и Поля се стремятъ съ правда, любовь и енергия да влѣзатъ въ живота „и да го виятъ и тъй и инакъ“, да унищожатъ едни порядъци и да ги замѣнятъ съ нови. „Не викай старче, — обръща се въ края на пиесата Тетеревъ къмъ отчаяния Безсѣменовъ, — всичко, що ти се струпа, не ще разгонишь. . .“ Такова бодро настроение вѣе отъ драмата на Горки, и въ заключението се раздава единъ „нестроенъ, високъ звукъ отъ много струни“ като финалъ, като погребална пѣсень на мѣщанството, което външно е още силно и мощно, но отвжтрѣ прогнило и прѣдчувствува своя край.

Общото впечатление отъ произведенията на Максимъ Горки е жизнерадостно. Въ тѣхъ сж се отразили дивната хармония отъ бои, звукове и миризми на южнитѣ нощи. Самъ живѣлъ въ разни мѣста, Горки ни дава ясни картини отъ просторнитѣ степи, отъ бурната или тиха игра на морскитѣ вълни, отъ меланхолично-тжжния изгледъ на крайморскитѣ скали, отъ кипещия и труденъ животъ край пристанищата, отъ затънтенитѣ, но свободно-дишещи градски мѣста. Природата у Горки се смѣсва съ човѣшкия животъ, участвува въ всички човѣшки дѣйствия. Настроението на автора прониква всичкитѣ му природни описания.

Рѣчьта на Горки сьотвѣтно съ сюжета, който описва, минава отъ единъ тонъ въ други. Диалогътъ му е завършенъ, изразителенъ и се мѣни споредъ описванитѣ лица. Горки прѣкрасно владѣе руския богатъ, народенъ езикъ.

Максимъ Горки не е пъленъ реалистъ. Той нѣма за цѣль да описва бита на героитѣ си, съ изключение на нѣкои картини като „Выводъ.“

Той идеализува своитѣ босяци, като ги изобразява само отъ къмъ една страна, или ни рисува небивали хора, като Зобара, Рада, Данко и пр. Неговиятъ стихиенъ стремежъ къмъ свобода, броженето на неговия духъ, което се отразява и въ описанията на природата, прѣзрителното му отнасяне къмъ мѣщанската мораль и самодоволство, дава на нѣкои отъ произведенията му романтиченъ характеръ. У него срѣщаме цѣли лирически поеми като въ очеркитѣ „Макаръ Чудра,“ „Старуха Изергиль,“ „Пѣснь о Соколѣ,“ „Ханъ и его сынъ,“ поема на дива страстна любовь. Тѣзи образи увличатъ и подигатъ настроението на четеца. Съ тѣхъ Горки иска да ни съгрѣе и оживи, а това е голѣма заслуга, защото сега, когато въ руското общество сѫществува една апатия и бездѣйность, така вѣрно схванати и прѣдадени въ Чеховитѣ произведения, необходима е една бодра дума, единъ свѣтълъ лучъ. Това Горки е разбралъ и въ интересния и характеренъ за него разказъ „Читатель“ изказва своето profession de foi. Младиятъ писатель, отъ лицето на когото се води разказа, токо-що се наслушалъ на похвали за своето произведение, върви нощѣ самъ по улицата. До него се приближава единъ таинственъ, непознатъ човѣкъ, който се прѣпорѫчва на автора за четецъ, и подъ който трѣбва да разбираме съвѣстьта на автора. Той дава слѣдното опрѣдѣление на литературата: „Ще се съгласите съ мене, ако кажа, че цѣльта на литературата е да помогне на човѣка да разбере себе си, да подигне неговата вѣра въ себе си и да развие въ него стремежъ къмъ истина, да се бори съ лошото въ хората, да умѣе да намира хубавото въ тѣхъ, да възбужда въ душитѣ имъ срамъ, гнѣвъ, мѫжество, да стори всичко, за да станатъ хората благородни силни и да могатъ да одухотворятъ живота си съ свещения духъ на красотата.“ По-нататъкъ Горки отъ лицето на четеца укорява ония писатели, които се ровятъ въ смѣта на всѣкидневния животъ и изваждатъ отъ тамъ отчаслечни истини, че човѣкъ е зълъ, глупавъ, безчестенъ, че напълно зависи отъ маса външни условия. „Всички вие, учители на живота въ наши дни, — говори по-нататъкъ четецътъ, много по-вече отнимате у хората, отколкото имъ давате, защото вие всички само за недостатъци говорите, само тѣхъ виждате. Но у човѣка трѣбва да има и достоинства . . . . .“ Тѣзи нападки се отнасятъ къмъ съврѣменнитѣ писатели, а заедно съ тѣхъ и къмъ Чехова, защото Горки признава писателя за проповѣдникъ, като му отрича правото на отрицателна проповѣдь. Тука ще направимъ едно малко сравнение между Горки и Чехова.

За художника има два пѫтища, чрѣзъ които постига своята цѣль — развитието и укрѣпването на живота: положителенъ, когато художественото произведение ни заразява съ красотата си и ни съобщава непосрѣдно висши, положителни настроения; отрицателенъ, когато художникътъ възбужда у насъ чрѣзъ изобразеното безобразие протестъ противъ низкитѣ, отрицателни настроения. Ако Горки ни съгрѣва и оживява съ мощнитѣ си образи, то Чеховъ ни показва тлѣещитѣ и заплашващитѣ кѫтове на живота. Ето защо Горки нѣма право, като напада отрицателната проповѣдь. Но тази грѣшка не му бърка да постави ясно въпроса, ако не за пѫтищата, то за цѣлитѣ на литературата. „Правото ти да проповѣдвашъ, казва на друго мѣсто четецътъ, трѣбва да има достатъчно осно-

вание въ способностьта ти да възбуждашъ у хората искренни чувства, отъ които, като отъ чукове, трѣбва да се разбиятъ и разрушатъ едни форми на живота, за да се създадатъ други по-свободни на мѣстото на тѣснитѣ."

Както Чеховъ, тъй и Горки почнаха отначало съ дребни разкази и, като имъ стана тѣсно въ тѣхъ, минаха къмъ повѣститѣ и драмитѣ. Но вече самиятъ имъ езикъ се различава. У Горки той е цвѣтенъ, прошаренъ съ метафори, съ необикновени образи, когато у Чехова е съвсѣмъ простъ, спокоенъ, равенъ. Тонътъ на Горкиевитѣ разкази е бодъръ, живителенъ; въ първитѣ свои очерки Чеховъ е остроуменъ, смѣховитъ, но безстрастенъ, а общото впечатление е тѫжно, което се пази и въ понататъшнитѣ му произведения. Личностьта на Горки ясно изпѫква въ произведенията му съ всичкитѣ му самоувѣрености и съмнѣния; сферата на неговитѣ наблюдения е по-едностранчива и често пѫти се повтарятъ едни и сѫщи мотиви. Чеховъ е по-сдържанъ и по-скритъ въ произведенията си и ни дава една удивително разнообразна картина на дѣйствителностьта, дѣто се прѣплитатъ човѣшкитѣ отношения и послѣдицитѣ излизатъ печални или поради характера на героитѣ, или поради обстановката, въ която се тѣ намиратъ. Обаче безъ да се гледа на това различие на писателскитѣ облици на Горки и Чехова, тѣ се схождатъ въ това, че и двамата тѫгуватъ за една „обща идея," или за „стройна и ясна мисъль, която да обхваща всички явления на живота."

Когато непознатиятъ четецъ задава на Горки въпроса: „Кой е твоя Богъ?," авторътъ се чувствува притиснатъ отъ този сѫдбоносенъ въпросъ, „на който тъй трудно е да отговори човѣкъ отъ наше врѣме, ако този човѣкъ се отнася честно къмъ себе си." Четецътъ му обяснява по-добрѣ въпроса: „Ти пишешъ, и хиляди хора те четатъ. Какво именно ти проповѣдвашъ? И мислилъ ли си за правото да поучавашъ?" Авторътъ се замисля: „За пръвъ пѫть въ живота си азъ се вгледахъ тъй внимателно въ себе си. Нека не мислятъ, че се възвишавамъ или унижавамъ, за да привлѣка съ туй вниманието върху себе си, — на просяцитѣ не искатъ милостиня. Азъ открихъ въ себе си доста добри чувства и желания, доста отъ онова, що се нарича добро, но не намѣрихъ въ себе си чувство, което да обединява всичко това, стройна и ясна мисъль, която да обхваща всички явления на живота. Въ душата ми има много ненависть, тя постоянно тлѣе тамъ . . . по-нѣкога избухва въ яркия пламъкъ на гнѣва; но още по-вече сѫ съмнѣнията въ душата ми. Понѣкога тѣ тъй потресватъ ума ми, тъй притискатъ сърдцето ми, че дълго врѣме живѣя духевно опустошенъ . . ." Тази изповѣдь на Горки е много сходна съ изповѣдьта на стария професоръ въ единъ отъ най-хубавитѣ разкази на Чехова „Скучная исторія," въ който като изключение, по-ясно е изтъкната личностьта на автора: „Колкото и да мислѣхъ и кѫдѣто и да се разхвърляха моитѣ мисли, за мене е ясно, че въ желанията ми нѣма нѣщо главно, нѣщо много важно. Въ моето пристрастие къмъ науката, въ моето желание да живѣя, въ това сѣдене на чуждъ креватъ и въ стремежа да позная себе си, въ всичкитѣ мисли, чувства и понятия, каквито си съставямъ за всичко, нѣма нѣщо общо, което би свързало всичко това въ едно цѣло . . . . Всѣко чувство и всѣка мисъль живѣятъ въ мене отдѣлно, и въ всичкитѣ ми сѫждения за науката, театъра,

литературата, ученицитѣ, и въ всичкитѣ картини, които рисува моето въображение, дори най-изкустниятъ аналитикъ не ще намѣри онова, което се нарича обща идея, или Богъ на живия човѣкъ. А щомъ нѣма това, значи нищо нѣма . . ."

Така че и двамата бѣлѣжити съврѣменни руски писатели тжгуватъ за нѣщо общо, което да обединява всички явления на живота. Това отсжтствие на идеали не трѣбва да имъ се вмѣни за недостатъкъ. Общественията идеалъ е необходимъ за практическия дѣецъ, но не и за художника, като такъвъ. Доста е за послѣдния да тжгува по него, като Горки и Чеховъ, които не се задоволяватъ отъ сегашното положение и искатъ отъ човѣка енергия, сила, смѣлость, здравина и идеалъ. При туй за Горки смисълътъ на живота е „въ красотата и силата на стремежа къмъ нѣкоя цѣль, и трѣбва всѣки моментъ на битието да има своята висока цѣль. Това би било възможно — но не въ старитѣ рамки на живота, въ които на всички е толкова тѣсно и дѣто нѣма свобода за човѣшкия духъ". Тъй че за Горки е нуждна една „стройна и ясна мисъль", но не съзерцаеща, а дѣйна, която, правейки живота по-интензивенъ и увлѣкателенъ, да създава нови, по-свободни форми на живота въ замѣна на старитѣ — тѣсни и мжчителни. Човѣкъ трѣбва по своему да вие „и тъй и инакъ живота", а не да се прѣвие подъ неговата тежесть.

Това е една сжществена разлика между Толстоя и Горки. До като първиятъ иска да не се противяме на злото чрѣзъ насилие, то вториятъ напротивъ обявя война и, вѣренъ на това, се е прѣселилъ напослѣдъкъ въ родния си градъ, дѣто се стреми да вземе живо участие въ тамошната земска и градска дѣйность.

Макаръ да не срѣщаме въ произведенията на Горки ясно опрѣдѣленъ идеалъ, все пакъ, струва ми се, ако вникнемъ въ смисъла на нѣкои думи, изказани отъ Гордѣева и Поля за трудния и несносенъ животъ на работницитѣ, ако вникнемъ и въ нѣкои страни на неговия животъ, то ще имаме прѣдъ себе си младъ и силенъ борецъ въ срѣдата на рускитѣ работници, които се стремятъ къмъ прѣобразуване на съврѣменния социаленъ строй и замѣняването му съ другъ по-свободенъ и по-справедливъ. Но за това трѣбва хора безстрашни, силни, хора съ твърда воля, а такива ни се рисуватъ героитѣ на младия руски писатель, който съ тѣхъ увлича и подига настроението на четцитѣ.

Тъй че Горки пробуди съ своитѣ произведения оная обществена дрѣмота, която царува въ Русия, одушеви бездушнитѣ, възбуди жажда за животъ у хората, които бѣха изгубили всѣкакъвъ вкусъ къмъ него. Това е голѣма заслуга, която ще обезпечи на Горки едно отъ първитѣ мѣста въ руската литература. Най-послѣ ще кажемъ заедно съ Боцяновски, „че всички ние, закривайки сивитѣ томчета отъ разказитѣ на Горки, не веднъжъ сме си повтаряли думитѣ на Лежнева за Рудина: „Въ него има ентусиазъмъ, а това е най-драгоцѣнно качество въ наше врѣме. Всички ние сме станали непоносимо разсждителни, равнодушни и увѣхнали. Ние заспахме, замрѣзнахме и благодаримъ на оня, който поне за мигъ ни раздвижи и сгрѣе".

А. Атанасовъ.

Бѣлѣжки върху веществената култура на старобългарското ханство и основанието му въ Европа. Съ една картина (Кръмовъ войникъ по коженъ ржкописъ отъ X—XI вѣкъ). Отъ Г. Баласчевъ. (Собствено издание). София. Печатница на Ив. К. Божиновъ. 1902.

Прѣдметъ и съставъ на книгата. — За главенъ прѣдметъ на своята книга г-нъ Баласчевъ, въ встжпителнитѣ бѣлѣжки къмъ нея (стр. 3), посочва „проучванието вѣщественната култура, както и вжтрѣшната и външната размѣна на природнитѣ и културнитѣ произвѣдения, която е вършилъ нашия народъ въ старо врѣме“.[1]) Той прѣдставя тоя си трудъ като опитъ да се изложатъ „въ кратцѣ, по възможность всички извѣстия на различнитѣ срѣдневѣкови писатели, които ни донасятъ що годѣ свѣдения за езическата епоха и оная тутакси подиръ приеманието на християнството, и то такива извѣстия, които иматъ съотношение къмъ горнитѣ въпроси“.

Но разглеждането на книгата може да убѣди всѣкого, че въ нея главенъ прѣдметъ е не проучването на веществената култура и търговията на нашитѣ прадѣди, а историята на българскитѣ господари до Бориса. И наистина, тя се състои отъ двѣ различни и не добрѣ свързани помежду си съчинения, на които могатъ да се дадатъ тия заглавия: 1) бѣлѣжки върху веществената култура на словѣнитѣ и българитѣ, прѣди тѣ да образуватъ една държава и 2) история на първитѣ български ханове до Бориса. Съ първото отъ тѣхъ авторътъ е свързалъ и въпроса за началото на старобългарската държава — въпросъ, който би трѣбвало да отнесе къмъ второто. Въ първото си съчинение, на което едничко прилѣга заглавието на книгата, г-нъ Баласчевъ, щомъ се спре върху нѣкое събитие, счита за нуждно да се извини и да посочи съображенията, които сж го накарали да направи това (стр. 15 и 26). Въ второто той вече излага събитията, а за културата дава само случайни бѣлѣжки. Тия двѣ съчинения авторътъ е съединилъ въ едно, безъ да ги отдѣли, ако не съ особни заглавия, къмъ които той се вижда да нѣма никаква склонность (въ цѣлата книга нѣма друго заглавие, освѣнъ това, което стои на корицитѣ), то поне съ нѣкоя чърта или съ другъ подобенъ знакъ. Макаръ че, както казахме, и чрѣзъ заглавието и чрѣзъ встжпителнитѣ си бѣлѣжки, авторътъ е изтъкналъ токо-речи само първата часть на книгата, — въ сжщность, както ще видимъ, по-голѣма цѣна има втората.

По обемъ първата часть се явява като въведение къмъ послѣдната. И наистина, свѣдѣнията за културата на старитѣ словѣни и българи, които (свѣдѣния) сж помѣстени въ началото на книгата и които авторътъ изтъква като главенъ неинъ прѣдметъ, заиматъ не повече отъ 13 страници, когато цѣлата книга се състои отъ 80. Колкото за свѣдѣнията по сжщия прѣдметъ, които сж дадени въ втората часть, — тѣ, както се каза, носятъ случаенъ характеръ и не сж турени въ свръзка съ първитѣ, та само внасятъ безсистемность въ книгата. Най-обикновенитѣ изисквания на съчинителството трѣбваше да накаратъ автора да ги съедини съ първитѣ, за да се получи цѣло и систематично изложение, безъ което,

[1]) Всички извиски отъ книгата сме прѣдали съ правописа на автора.

при оскѫдностьта на самитѣ свѣдѣния, не може да се добие ясно прѣдставление за тоя важенъ прѣдметъ. — И разглеждането научната стойность на двѣтѣ части, къмъ което (разглеждане) пристѫпваме, вѣрваме, ще ни покаже, че авторътъ невѣрно е схваналъ относителното значение на тия части и неточно е озаглавилъ своя трудъ.

Свѣдѣния за материалната култура и търговията у старитѣ словѣни и българи. — Въ встѫпителнитѣ си бѣлѣжки авторътъ посочва голѣмитѣ мѫчнотии, съ които е свързано проучването на веществената култура и търговията у нашитѣ прадѣди. Мѫчнотии, и то голѣми, наистина сѫществуватъ за изслѣдователя, ако той за пръвъ пѫть търси по източницитѣ свѣдѣнията по тоя прѣдметъ и ги подлага на критика. Дори и слѣдъ направенитѣ досега издирвания, могатъ да се срѣщнатъ мѫчнотии, ако поискаме да отдѣлимъ, кои чърти сѫ били общи за живота на словѣнскитѣ племена, когато тѣ за пръвъ пѫть излизатъ на историческата сцена, и кои сѫ били свойствени само на нѣкои отъ тѣхъ; защото, както е извѣстно, материалната култура е изложена на доста голѣми промѣни въ свръзка съ напрѣдъка на народа и въ свръзка съ чуждитѣ влияния. Но г-нъ Баласчевъ не е билъ поставенъ въ нужда да търси наново рѣдкитѣ и разхвърлени свѣдѣния по прѣдмета низъ източницитѣ, нито дори да ги коментира, защото тая работа е извършена отъ други. Това особено трѣбва да се каже за културата на словѣнскитѣ племена. Направенитѣ досега по нея изслѣдвания даватъ възможность да се напише безъ голѣма мѫчнотия съчинение и по-обемисто, и по-добрѣ систематизувано отъ бѣлѣжкитѣ, които разглеждаме. Послѣднитѣ не донасятъ нищо ново, а въ нѣкои случаи даватъ по-малко отъ това, което има по прѣдмета не само въ науката изобщо, ами и на български. И наистина, всѣки който е челъ гл. IV отъ „Четиво по срѣдна история,“ съставено отъ професора П. Виноградова и прѣведено на български отъ г-на Н. А. Начовъ, или историята на Иречека, или извлѣченията отъ Крековото съчинение „Einleitung in die slavische Literaturgeschichte“, напечатани отъ г. Д. Панайотовъ въ сп. „Утро“ (год. I, бр. I—VI.) или бѣлѣжкитѣ, съставени по разни автори отъ г. Д. Мариновъ въ неговата „История на българската литература“ (стр. 16—27) — нѣма да намѣри въ разглежданата книга нищо ново. Ако пъкъ съпоставимъ бѣлѣжкитѣ на послѣднята съ това, което ни даватъ по прѣдмета познати словѣнски писатели, напр. Воцель (Древнѣйшая бытовая исторія славянъ и чеховъ въ особенности, гл. II), Макушевъ (Сказанія иностранцевъ о бытѣ и нравахъ славянъ, ч. II, гл. II—IV), Соловьевъ (Исторія Росіи, т. I, гл. IV), Гилфердингъ, А. (Исторія балтійскихъ славянъ) и др., — ние ще ги намѣримъ твърдѣ недостатъчни. Авторътъ се е водилъ по историята на Иречека, като понѣйдѣ е съкратилъ, а понѣйдѣ е разпространилъ свѣдѣнията на послѣдната. Така, за домашния животъ на словѣнитѣ у Иречека (стр. 121—2) е казано повече, отколкото въ неговитѣ бѣлѣжки (стр. 5). За обществената имъ наредба въ първата часть на книгата не се говори; тя се споменува чакъ на стр. 28, дѣто се разказва за похода на Юстиниана II противъ македонскитѣ словѣни. За поминъка на старитѣ словѣни, който съставя главния прѣдметъ на книгата, авторътъ се е възползувалъ отъ една подлистна бѣлѣжка въ историята на Иречека (стр. 124 по руското изд.),

която (бѣлѣжка) е турена като допълнение на казаното тамъ въ общи думи по тоя прѣдметъ. Тая бѣлѣжка той е разпространилъ, като вмъкналъ помежду свѣдѣнията, що се съдържатъ въ нея, нѣкои свѣдѣния за мореплаването и риболовството (стр. 8) и бѣлѣжки по Малха и Приска за латинския елементъ на Балканския полуостровъ прѣзъ врѣме на словѣнското заселване. Споменуваме всичко това, не за да укоримъ автора, задѣто се е ползувалъ отъ Иречека, а за да покажемъ, че книгата му, поне въ първата си часть, не само не е плодъ на собствени издирвания, ами дори не е съставена възъ основа на по-специални и неизвѣстни или малко извѣстни на нашето общество съчинения. А че наистина за поминъка на словѣнитѣ той се е ползувалъ отъ споменатата бѣлѣжка, а не направо отъ съчинението на Воцеля или отъ друго подобно — показватъ ни, между друго, нѣкои неумѣстни плеоназми, които могатъ се обясни само чрѣзъ неумѣло ползуване отъ бѣлѣжката. Така, на стр. 5 четемъ, че старитѣ словѣни имали „волове, крави, телета, бикове“ и пр., — като че има нужда да се говори за телета, щомъ се казва че е имало волове и крави, или обратно. Сѫщо така на стр. 6 е казано: „платното, плащьта, ризата и пр. сѫ ги приготовлявали отъ ленътъ, конопътъ и пр.“, — като че ризата може да се приготвя независимо отъ платното. Въ споменатата вече бѣлѣжка, отдѣто изложенитѣ въ такъвъ редъ приведени тука думи сѫ прѣнесени въ книгата на г. Баласчева, нѣма нелогичность, защото тамъ се говори за самитѣ думи, за да се изтъкне общностьта имъ въ словѣнскитѣ езици, та възъ основа на нея да се направи заключение, че означаванитѣ съ тѣхъ прѣдмети сѫ били познати на словѣнитѣ. Това излиза наявѣ най-ясно въ тия думи на бѣлѣжката: „платно, сукно, плащь, риза — сѫ *думи* общи на всички словѣни“. Г-нъ Баласчевъ говори не вече за думитѣ, а за прѣдметитѣ, затова и излѣзли неумѣстнитѣ плеоназми. — Свѣдѣнията за мореплаването, които, както казахме, авторътъ е притурилъ къмъ взетото отъ историята на Иречека, сѫ можели да бѫдатъ много по-пълни, ако той бѣ се възползувалъ, напр., отъ споменатото по-горѣ съчинение на Макушева.

Свѣдѣнията за материалната култура на несловѣнскитѣ българи сѫ още по-недостатъчни отъ тия за културата на словѣнитѣ. Авторътъ не се е възползувалъ отъ най-важния изворъ по тоя прѣдметъ — отъ въпроситѣ на Бориса до папата. Вмѣсто да прибѣгне до тѣхъ, той е взелъ отъ Ибн-Фодлана нѣкои свѣдѣния, които се отнасятъ до волжско-камскитѣ българи (стр. 23). При бѣлѣжкитѣ за жилищата, покѫщнината и военния строй на послѣднитѣ г-нъ Баласчевъ е притурилъ и исторически бѣлѣжки за конопа. По такъвъ начинъ той сполучилъ да напише всичко три страници по въпроса, който ужъ съставя главния прѣдметъ на книгата му. За материалната култура на придунавскитѣ българи се даватъ случайни бѣлѣжки при излагане на събитията, именно: 1) нѣколко думи за културния напрѣдъкъ на българитѣ въ врѣмето на Тервеля (30—31 стр.), 2) нѣкои свѣдѣния за развитието на веществената култура въ Крумово врѣме (стр. 54); 3) за изнасянето каменна соль изъ солницитѣ при Окна-Римникъ (стр. 12), 4) за облѣклото на българскитѣ войници слѣдъ Крума и 5) нѣкои свѣдѣния отъ Масуди за живота на българитѣ въ негово врѣме и за укрѣпяването на границитѣ имъ (стр. 75). Едвали

има нужда да се казва, че въ едно съчинение, което има за прѣдметъ „проучването вѣществената култура, както и вѫтрѣшната и външната размѣна на природнитѣ и културнитѣ произвѣдения“ на нашитѣ дѣди, трѣбваше да намѣримъ нѣщо повече отъ случайни бѣлѣжки. Да се оставятъ важни свѣдѣния като тия, които ни даватъ Борисовитѣ въпроси, и вмѣсто това да ни се разправя историята на конопа отъ най-старо врѣме по индийски и китайски източници (стр. 13—4) — ще рече да се прѣнебрѣгватъ най-обикновенитѣ искания на историческото изслѣдване.— Добрѣ е направилъ г-нъ Баласчевъ, дѣто, покрай свѣдѣнията за материалната култура, е далъ и нѣкои свѣдѣния изобщо по културата и държавния строй на българитѣ; лошото е само, че и тѣ сѫ случайни и несвързани помежду си. Така, на стр. 34—5, въ свръзка съ разказа за свикване народенъ съборъ въ врѣмето на Савина, се говори за характера на ханската власть; на стр. 53 се споменуватъ извършенитѣ отъ Крума прѣобразования въ правосѫдието и се изказва мисъль, че ханътъ у българитѣ е билъ и върховенъ жрецъ; на стр. 57, въ свръзска съ разказа за сключване 30-годишенъ миръ между византийцитѣ и българитѣ слѣдъ Крума, се описватъ обредитѣ, извършени при тоя случай; а на стр. 68, въ свръзка съ въпроса за причинитѣ, по които слѣдъ Омортага е князувалъ не Енравота, а Маломиръ, говори се за прѣстолонаслѣдието. Най-подробно е разгледанъ въ втората часть на книгата въпросътъ за най-високитѣ чинове въ старобългарското ханство (стр. 69—74) — въпросъ, който има само далечна свръзка съ въпроса за материалната култура. — Разбира се, че при осѫдностьта на свѣдѣнията за културния животъ на нашитѣ дѣди ние не можемъ да искаме отъ автора нито голѣма пълнота, нито дори основно проучване на подробноститѣ; но затова пъкъ не можемъ да го не укоримъ за отсѫтствието на система и за прѣнебрѣгването на важни извори. За нѣкои недоумѣния, които пораждатъ бѣлѣжкитѣ на автора по културата и държавния строй, ще кажемъ по-долу. Засега ще споменемъ само това, че на 24 стр. сѫ направени нѣкои сближения между сегашната покѫщнина у нашия народъ и старогръцката, на които (сближения) мѣстото не е тамъ. На тая страница се разправя, че „кѫщнитѣ имъ мебели (думата е за българитѣ) останали сѫ почти неизмѣнни отъ врѣмето, когато е станала извѣстна на историята сѣверна България. Сѫщитѣ крѫгли и низки столчета на три крака, за които четемъ у Ксенофонта и които се виждатъ изобразени на тракийскитѣ монети, намираме ги и до днесь *по домоветѣ на нашитѣ селски кѫщи и колиби.*“ Като оставимъ на страна нелогичностьта на послѣдната, подчъртана отъ насъ, фраза, отъ която излиза, че селскитѣ кѫщи и колиби иматъ домове, — ние не виждаме, каква свързка иматъ крѫглитѣ столчета, за които споменува Ксенофонтъ, съ покѫщнината на старитѣ българи, за които се говори на стр. 24. Нема трѣбва да прѣдполагаме, че словѣнитѣ на полуострова сѫ имали нужда отъ посрѣдството на българитѣ, за да заиматъ отъ мѣстното население, заварено отъ тѣхъ въ новитѣ имъ жилища, покѫщнината или керамиката, металургията и тъкачеството му, за които се говори на сѫщата страница?

Начало на крайдунавската българска държава. — Между свѣдѣнията за материалната култура на словѣнитѣ и свѣдѣнията за сѫщия

прѣдметъ у българитѣ авторътъ е изложилъ мнѣнието си за началото на крайдунавската българска държава. Споредъ него, българитѣ, прѣди да прѣминатъ Дунава подъ прѣдводителството на Аспаруха, около два вѣка сѫ владѣли непрѣкъснато земитѣ на сѣверо-западъ отъ Черно-море, въ сегашна Бесарабия (стр. 25). Подобно мнѣние изказа прѣди петь год. Маркартъ въ своята книга „Die Chronologie der alttürkischen Inschriften, (Leipzig, 1889). Но г-нъ Баласчевъ поддържа нѣщо повече, именно, че тия българи сѫ били не малочислена дружина или племе, а „цѣлъ народъ, добрѣ организиранъ, който въ продължение на два вѣка приблизително е водѣлъ не вече скитнически животъ, нъ засѣдналъ, и който отдавна се билъ сблъсналъ съ византийската умствена и материялна култура, вслѣдствие на непосрѣдственитѣ си чести политически и търговски сношения съ Византия" (стр. 26). Това негово мнѣние прѣдставя опитъ, да се съгласятъ извѣстията за български налитания въ земитѣ на срѣдния и долния Дунавъ прѣзъ V и VI в. съ извѣстието на Никифора за основаването на българската държава отъ Аспаруха. Самитѣ налитания на българитѣ прѣди VII в. сѫ посочвани доста отдавна. Най-първитѣ отъ тѣхъ споменува вече Шафарикъ (в. Славянскія древности, т. II, кн. I, стр. 262). Въ нашата книжнина доста подробни свѣдѣния за тѣхъ даде за пръвъ пѫть г-нъ Дриновъ въ извѣстната си критика върху Кръстевичевата „Исторія блъгарска" подъ заглавие „Хунни ли сме?" (Пер. спис. Браила, кн. V и VI, стр. 210—238). Отпослѣ, въ съчинението си „Заселеніе Балканскаго полуострова славянами," той говори за нѣкои отъ тѣхъ доста подробно и съ точно посочване на изворитѣ (стр. 90 и др.). Сѫщитѣ налитания сѫ изложени въ общи чърти и въ историята на Иречека (стр. 103, 104, 107 и 108 по руското издание). И въ съчинението на М. Соколова „Изъ древней исторіи болгаръ" за тѣхъ се говори доста подробно и систематично, като не се пропуща да се отбѣлѣжи, кога изворитѣ говорятъ за българи подъ собственото имъ име и кога се прѣдполага, че ги споменуватъ подъ чужди имена. Но сериозенъ опитъ, да се съгласятъ извѣстията за дѣйствуването на българитѣ въ придунавскитѣ земи прѣзъ V и VI в. съ извѣстията за основанието на българската държава въ края на VII в., въ нашата книжнина не е направенъ и досега. Това се дължи отчасти на прѣнебрѣжението, съ което сѫ се отнасяли досега въ нашата книжнина къмъ несловѣнскитѣ българи. Послѣдньото пъкъ се дължи до голѣма степень на изказаното отъ авторитетния ни историкъ г-нъ Дриновъ мнѣние, че подробното разглеждане на въпроса за българскитѣ племена нѣма голѣмо значение за нашата история. Споредъ него, за тая история е безразлично, дали несловѣнскитѣ българи сѫ отъ едно или друго произхождение; за нея сѫ важни само словѣнитѣ, на които ние сме потомци. „Главното е," казва той, като говори за несловѣнскитѣ българи, „да знаемъ, че тѣ не сѫ Словѣне, не ни сѫ нито бащи, нито чичове. Тѣмъ не трѣбва да имъ се дава мѣсто въ нашата история... Не сѫ тѣзи Българе праотцитѣ на наший народъ, нито сме пакъ ний тѣхни унуци. Утургури ли сѫ тѣзи Българе, и Унногундури, и Уроги и Кутругури, Хунни ли сѫ или не сѫ Хунни, отъ татарско ли сѫ повлекло или отъ монголско, намъ ни е все едно. Наший народъ се е токо нарекалъ съ тѣхното име, но не се е родилъ отъ тѣхъ, ние имъ носимъ

името, но въ жилитѣ ни не тече тѣхна кръвь“ (Пер. спис. Браила, кн. V—VI, 236). Отъ нежелание да се занимава съ историята на несловѣнскитѣ българи, г-нъ Дриновъ остави непримирени по-старитѣ свидѣтелства за тѣхъ, за които (свидѣтелства) говори въ критиката си. съ извѣстията на Никифора и Теофана, о които се придържа въ своя „Погледъ врьхъ произхожданьето на блъгарскій народъ“ (стр. 41—2). И Иречекъ приима, че раздѣлението на българитѣ е станало прѣди VII в. и че една тѣхна орда чергарувала около Дунава прѣди тоя вѣкъ (стр 158 по рус. изд.); но и той не се помѫчи да съгласи старитѣ свидѣтелства съ новитѣ. Г-нъ В. Златарски, който въ най-ново врѣме се занима съ въпроса за основанието на българската държава отъ Аспаруха, сѫщо така не се зае да разгледа по-ранното отъ VII в. участие на българитѣ въ военнитѣ събития на крайдунавскитѣ земи. Едничъкъ отъ нашитѣ учени, който счете за нуждно да се занимае по-специално съ нашитѣ несловѣнски прадѣди, е г-нъ Ив. Шишмановъ; но неговото внимание е обърнато не върху историята, а главно върху произхода и езика имъ (в. неговата монография „Критиченъ прѣгледъ на въпроса за прабългаритѣ отъ езиковно гледище и етимологиитѣ на името „българинъ“ въ „Сборникъ за нар. умотв., наука и книжнина,“ издаванъ отъ мин. на нар. просвѣщение, кн. XVI и XVII). Ето защо опитътъ на г-на Баласчева, да разгледа въпроса за началото на българската държава, е напълно умѣстенъ и наврѣмененъ. Не е вѣрно, че нашата история не трѣбва да се интересува съ несловѣнската часть на нашитѣ прадѣди. Макаръ че, и споредъ нашето мнѣние, въ жилитѣ на нашия народъ тече твърдѣ малко отъ тѣхната кръвь, тѣ не бива да се прѣнебрѣгватъ отъ историята ни. Дори само името си да бѣха ни дали тѣ, пакъ иматъ за насъ голѣмо значение; а тѣ дадоха на нашитѣ дѣди и нѣщо друго, безъ което и самото име, па и езикътъ на послѣднитѣ нѣмаше да се запази: тѣ имъ дадоха здравото си военно устройство и държавнитѣ си учрѣждения. А за доброто уясняване на послѣднитѣ много е важно да се знае, съ кои племена сѫ били сродни по езикъ, животъ, вѣра и пр. тия българи, които туриха основата на старата ни държава, и съ кои народи сѫ влизали тѣ въ спошения, та това, което не сѫ ни дали направо историческитѣ свидѣтелства по прѣдмета, да се допълни отъ свѣдѣнията, що имаме за сроднитѣ тѣмъ и еднакви по степеньта на развитието си племена. За историка не може да бѫде безразлично, дали, напр., българитѣ, прѣди да основатъ държава въ придунавскитѣ страни, сѫ се намирали подъ влиянието на готитѣ, както се изказа неотколѣ Ѳ. И. Успенскій (в. Извѣстія русскаго археологическаго института въ Константинополѣ, т. VI, вып. I, стр. 220); дали тѣ сѫ се явили въ тия страни варвари съ твърдѣ низка култура, както обикновено се мисли и както приима г-нъ Баласчевъ (стр. 25), или върху тѣхъ, както и върху сроднитѣ тѣмъ хуни и авари е имала влияние старата китайска култура, както се догажда М. Соколовъ („Изъ древней ист. болгаръ,“ 92), и т. н. Нѣма нѣщо по-безплодно за историческото изслѣдване отъ уединяването на фактове, които могатъ да се разглеждатъ наедно; а какво друго, ако не уединяване на фактоветѣ правимъ ние, когато разглеждаме живота и държавната наредба на българския народъ слѣдъ Аспаруха отдѣлно отъ

историята на българскитѣ племена отпрѣди това врѣме? Ние разбираме и цѣнимъ мотивитѣ, които сж карали г-на Дринова въ тежки за народа ни врѣмена да изтъква, колкото се може повече, словѣнския характеръ на нашия народъ; но не можемъ да не съжаляваме, че прѣнебрѣжението, съ което се той отнесе къмъ несловѣнската часть отъ нашитѣ дѣди, продължава да влияе върху нашата книжнина дори до днесъ. Ние си позволяваме да наблегнемъ тука върху нуждата да се прѣмахне вече това прѣнебрѣжение и да се разгледа въпроса за историята на българскитѣ племена въ цѣлия му обемъ. Тоя редъ мисли ни каратъ да се спремъ върху страницитѣ отъ книгата на г-на Баласчева, въ които той разглежда въпроса за началото на българската държава, по-надълго. Както ще види читательтъ отъ долнитѣ редове, ние не можемъ да се съгласимъ съ изказаното отъ него мнѣние по тоя прѣдметъ; но това не може ни побърка да му изкажемъ още тука своята благодарность, задѣто подига наново прѣнебрѣгнатия у насъ въпросъ за участието на българитѣ въ историческия животъ на придунавскитѣ страни прѣди VII столѣтие.

За съжаление, г. Баласчевъ не се спира да разгледа въпроса по-подробно, а изказва мнѣнието си по него въ общи чърти, колкото да обърне, както казва самъ, вниманието на тѣзи, които мислятъ, че „ужъ Исперихъ се явилъ въ мизийскитѣ земи начело на нѣкаква си малочислена войнишка дружина, а не на цѣлъ народъ, добрѣ организиранъ, който въ продължение на два вѣка приблизително е водѣлъ не вече скитнически животъ, нъ засѣдналъ“ . . . . . (стр. 26). А пъкъ мнѣнието, че българитѣ сж живѣли около 2 вѣка въ днешна Бесарабия — мнѣние, което се поддържа отъ Маркарта и отъ автора на разглежданата книга, се нуждае отъ много повече доказателства, отколкото тия, съ които си служатъ послѣднитѣ. За да се приеме то, трѣбвало би да се докаже 1) че българскитѣ дружини, които сж взимали участие въ военнитѣ събития на крайдунавскитѣ земи въ V и VI столѣтия, сж излизали откъмъ Бесарабия; 2) че и да е имало въ други придунавски страни български дружини, въ Бесарабия пакъ е сжществувала непрѣкжснато прѣзъ два вѣка българска държава, и 3) че Аспаруховитѣ българи сж именно отъ тия, що сж образували тая държава още въ V в., а не сж дошли отпослѣ. Но, както Маркартъ, така и г. Баласчевъ не доказватъ тия положения. Послѣдниятъ се задоволява да посочи по-раннитѣ намѣсвания на българитѣ въ историческия животъ на придунавскитѣ страни, безъ да направи дори разлика между случаитѣ, когато българитѣ се споменуватъ подъ собственото си име, и случаитѣ, въ които само се прѣдполага, че се криятъ българи. При такова положение на работата, ние бихме могли да се считаме незадължени да разгледаме по-отблизу теорията на автора за непрѣкжснато сжществуване на заседналъ български народъ въ днешна Бесарабия. Ала важностьта на прѣдмета и желанието да съдѣйствуваме за по-скорошното подемане и разглеждане на тоя въпросъ отъ по-компетентни лица, както казахме, ни кара да се спремъ върху него. Ще захванемъ съ въпроса за *численостьта на Аспаруховитѣ българи.*

Г. Баласчевъ на нѣколко мѣста напира върху това, че българитѣ, които туриха основа на старобългарската държава на югъ отъ Дунава, не сж били дружина, а цѣлъ народъ. Наистина, той не казва, каква численость е ималъ тоя народъ; но отъ думитѣ му може да се разбере, че посочванитѣ досега числа му се виждатъ съвсѣмъ малки. Трѣбва да признаемъ, че нѣкои изслѣдователи сж напирали върху малочислеността на Аспаруховитѣ българи между друго и отъ желание да изтъкнатъ словѣнския характеръ на нашия народъ; но тѣ привеждатъ въ полза на мнѣнието си доказателства, които трѣбваше да се разгледатъ отъ г. Баласчева. Както е извѣстно, г. Дриновъ и г. Златарски приимать, че Аспаруховитѣ българи трѣбва да сж били само нѣколко десетини хиледи, възъ основа на малкото мѣсто, което сж заимали, прѣди да дойдатъ отсамъ Дунава. Споредъ Дринова, това мѣсто е южната часть на Бесарабия, наричана отпослѣ (слѣдъ XVI в.) отъ татаритѣ Буджакъ (Погледъ врьхъ происхожданьето на блъгарскій народъ, стр. 62—4 и стр. 92); а споредъ Златарски, то е островъ Пюки, между Св. Георгиевското и Сулинското устия на Дунава (Пер. сп. София, кн. 63, стр. 328). А на какво основава г. Баласчевъ мнѣнието си, че Аспаруховитѣ българи сж били цѣлъ народъ? Съображенията му, които сме принудени да търсимъ по различни мѣста изъ книгата, тъй като не ги е събралъ въ едно, сж тия: 1) че византийскитѣ писатели наричатъ българитѣ, още докато тѣ живѣели въ Бесарабия, „нечестивъ народъ“ (миарон етнос), а не дружина (стр. 35), и 2) че българитѣ се рѣшили да претендиратъ за аварския прѣстолъ около 630 г. (стр. 14 и 26). Но тия съображения не доказватъ мнѣнието на автора. Човѣкъ може да каже не само за нѣколко десетини хиледи, но дори и за нѣколко хиледи, че сж нечестивъ народъ, въ смисълъ на нечестиво племе. Колкото пъкъ за претенциитѣ на българитѣ да турятъ на аварския прѣстолъ човѣкъ отъ своето племе, тѣ доказватъ тъкмо противното на туй, което поддържа авторътъ. И наистина, самъ той приима (стр. 25), че българитѣ, които сж живѣли въ днешно Маджарско, сж били дружина, а не цѣлъ народъ. А кои други българи е можалъ да има прѣдъ видъ Фредегаръ въ извѣстния свой разказъ за кърваво сблъскване между авари и българи, причинено отъ претенциитѣ на послѣднитѣ да турятъ на аварския прѣстолъ свой човѣкъ? Наистина, Фредегаръ разказва, че въ това сблъскване надвили аваритѣ; но самото обстоятелство, че българитѣ сж могли да се надѣватъ за сполука, показва не много голѣмата разлика въ тѣхнитѣ сили. Разбира се, ние нѣмаме право да мислимъ, че избѣгалитѣ при краля Дагоберта българи, които, по думитѣ на Фредегара (вж. Хрониката, кн. V, гл. 72), били 9000 мжже, покрай женитѣ и дѣцата, сж съставяли цѣлия брой на българитѣ въ днешно Маджарско. Напротивъ, смѣлостьта имъ да влѣзатъ въ борба съ аваритѣ показва, че тѣ сж били почти толкова, колкото и послѣднитѣ, и че по-голѣмата часть отъ тѣхъ слѣдъ разбиването имъ или сж се подчинили, или сж се изселили къмъ истокъ, като сж се върнали въ старитѣ си жилища въ днешна южна Русия, около Азовское море.[1]) Но важното въ

[1]) Ние приемаме послѣдньото. Споредъ нашето мнѣние, българската дружина, която подъ началството на Кубрата сполучи да образува отъ приазовскитѣ българи доста силна държава, е сжщата, която се е върнала изъ днешно Маджарско.

случая е, че и самитѣ авари едвали сѫ били повече отъ 40—50 хиляди мѫже. У Менандра намираме изрична бѣлѣжка, че аваритѣ първоначално сѫ били около 20 хиляди души (безъ съмнѣние, само мѫже). Това число било съобщено на византийцитѣ отъ турския владѣтель Дизавулъ, подъ чиято власть се намирали аваритѣ, прѣди да отидатъ къмъ западъ. (в. руския прѣводъ на Дестуниса, стр. 374). Наскоро слѣдъ настаняването имъ между Тиса и Дунава, при тѣхъ се присъединяватъ 10-на хиляди други авари, дошли отъ земитѣ задъ Волга. Макаръ числата 10 хил. и 20 хил. да сѫ единъ видъ условни, както допуща Маркартъ, тѣ не ще да сѫ лишени отъ основа. Разбира се, отпослѣ, поради многоженството и охолния животъ, аваритѣ трѣбва да сѫ станали повече; но ако тѣ съ 20 хил. души сѫ могли да турятъ основа на една тъй силна държава, защо да не можемъ да допуснемъ сѫщото за Аспаруховата дружина? Да не забравяме, че Чингисъ-ханъ, който успѣ да подчини половината отъ Азия, е захваналъ шумното си царуване съ владѣние надъ 13 хил. сѣмейства. Силата на хунитѣ, аваритѣ и българитѣ се е състояла не толкова въ тѣхната многочисленость, колкото въ особеноститѣ на военния имъ строй. Аваритѣ сѫ били силни още и поради безбожната експлоатация на покоренитѣ народи, които били принудени първи да нападатъ на неприятелитѣ (Хрониката на Фредегара, кн. V, гл. 48; по френския прѣводъ на Гизо, стр. 208—210). Подобна експлоатация, ако и не въ такава степень, срѣщаме още у хунитѣ. (Веберъ. Всеобщая исторія, т. IV, 669) и у монголитѣ (в. О военномъ искуствѣ и завоеваніяхъ монголо-татаръ и срѣдне-азіятскихъ народовъ при Чингисъ-ханѣ и Тамерланѣ. Соч. М. И. Иванина, стр. 15-6).

Сега да минемъ къмъ въпроса за *мѣстото, дѣто сѫ живѣли българитѣ, които историята споменува въ придунавскитѣ земи прѣзъ V и VI вѣкове.* Разбира се, че за тоя въпросъ важатъ най-главно свидѣтелствата, въ които българитѣ се споменуватъ подъ собственото си име. Най-раннитѣ отъ тѣхъ (на Иоана Антиохийски, Касиодора и Енодия) говорятъ за сблъсквания на българитѣ съ готитѣ, водени отъ Теодориховци, между 482 и 488. Тия сблъсквания, къмъ които българитѣ били подбуждани главно отъ императора Зенона, сѫ се случили, прѣди готитѣ да заминатъ за Италия. Дѣ сѫ станали тѣ? — За едно отъ тѣхъ, което се споменува отъ Енодия и отъ двѣ писма, излѣзли изъ канцеларията на Теодорихова синъ Аталарихъ, изрично се казва, че станало около градъ Сирмиумъ (при днешния градъ Митровица на р. Сава).[1]) Нѣма никакви основания да приимаме, че и първото сблъскване въ 482 г. е било другадѣ, освѣнъ въ земитѣ на срѣдния Дунавъ, тъй като самитѣ готи тогава сѫ живѣли въ Панония. Десеть години слѣдъ заминуването на остготитѣ за Италия подъ прѣдводителството на Теодориха Велики, българитѣ се споменуватъ вече като нападатели на византийскитѣ области. Въ 499 год. тѣ ограбили Тракия и разбили пълководеца Ариста при р. Цурта; въ 502 год. тѣ наново опустошили Тракия (Дриновъ. Заселеніе. . ., стр. 90). Отдѣ сѫ дошли тия българи на полуострова? Макаръ

---

[1]) В. Дриновъ. Заселеніе Балканскаго полуострова славянами, стр. 91. Соколовъ. Изъ древней исторіи болгаръ, стр. 41.

за това да нѣма изрични посочвания, но, като вземемъ прѣдъ видъ, че Аристъ, когото тѣ сѫ разбили, е билъ началникъ на илирийскитѣ войски, можемъ да заключимъ, че тѣхнитѣ нападения сѫ идѣли откъмъ сѣверозападната часть на полуострова. Споредъ Теофана, българи, наедно съ хуни, въ 514—5 год. взели участие въ възстанието на Виталиана противъ Анастасия. Кои сѫ били тия българи, ако само Теофанъ може да се вѣрва въ случая, не се знае; но нищо не прѣчи да се мисли, че тѣ сѫ били отъ сѫщата орда, която тридесетина години по-рано е воювала срѣщу готитѣ. Добрѣ се досѣща г. Баласчевъ, че тая орда е можала да бѫде часть отъ Атиловитѣ пълчища. А ако е така, нищо не бърка да се приеме, че тя е живѣла въ земитѣ на срѣдния Дунавъ. Тамъ е можало да стане и сблъскването ѝ съ лонгобардитѣ въ врѣме на първия имъ краль Агелмундъ, за което (сблъскване) споменува Павелъ Дяконътъ. Въ всѣки случай, отъ войнитѣ, които българитѣ сѫ водили въ придунавскитѣ страни въ края на V и началото на VI столѣтие, не може да се заключава, че прѣзъ това врѣме е сѫществувала българска държава въ Бесарабия.

Сега да разгледаме случаитѣ, въ които мнозина изслѣдователи приниматъ, че се криятъ пакъ българи, само че подъ други имена, а именно подъ общото име „хуни“ и по частно — подъ имената „утигури“ и „кутригури“. Г. Баласчевъ дотолкова е увѣренъ, че подъ послѣднитѣ имена сѐ криятъ българи, че, както се спомена, не намира за нуждно да отбѣлѣжи, кога послѣднитѣ се споменуватъ подъ собственото си име и кога не. Нѣщо повече: отъ годинитѣ, които сѫ приведени отъ него на стр. 13, се вижда, че той счита за българи и гетитѣ, за които Комисъ Марцелинъ говори, че убили въ 493 год. главния началникъ на тракийскитѣ войски, а въ 517 опустошили западната часть на полуострова до Термопилитѣ. Но слѣдъ доказателствата на Шафарика и Дринова („Заселеніе“ . . . стр. 91—4), че подъ „гети“ Марцелинъ разбира словѣни, бездоказателното мнѣние за тъждеството имъ съ българитѣ не може да има цѣна. Чудно би било, наистина, сѫщиятъ Марцелинъ, който нарича българитѣ съ собственото имъ име, когато говори за събитията отъ 499 и 502 год., да ги нарича вече гети, щомъ говори за събитията отъ 514—7 год. Па най-сетнѣ дори и българи да се криеха подъ името „гети“, щомъ тѣ дѣйствуватъ повече въ западната страна на полуострова, нѣма защо да ги търсимъ въ Бесарабия. Сѫщото трѣбва да кажемъ и за случаитѣ, въ които се мисли, че българитѣ се криятъ подъ името „хуни“. Дори да приемемъ, че въ нѣкои отъ тия случаи наистина тѣ се криятъ подъ казаното име, нѣма защо да ги свързваме все съ днешна Бесарабия. Покрай хунитѣ, които, подъ прѣдводителството на Атилова синъ Ернакъ, сѫ се заселили въ днешна Добруджа, отдѣто сѫ могли, както прѣдполага Маркартъ, да минатъ отпослѣ въ Бесарабия, — историята споменува хуни и въ Илирия, и въ прибрѣжна Дакия, (между рѣкитѣ Цибра и Витъ).[1] Срѣщу послѣднитѣ именно трѣбва императоръ Юстинианъ да е викалъ (около 546 г.) анти отъ областьта между Днѣстъръ и Днѣпъръ, като имъ давалъ града Турисъ (днешния Турну),

[1]) Соколовъ. Изъ древней исторіи болгаръ, 30.

подъ условие да дѣйствуватъ като съюзници на империята. (Marquart. Die Chronologie der alttürkischen Inschriften, 78. Дриновъ. Заселеніе .. стр. 97—8). Часть отъ хунитѣ трѣбва да сѫ останали и въ днешно Маджарско. А че наистина хунитѣ, които сѫ нападали на империята прѣзъ Юстиниановото царуване, не сѫ идѣли откъмъ долния Дунавъ, показва ни и това обстоятелство, че наедно съ тѣхъ при най-опустошителното имъ нападение, въ което сѫ участвували и словѣне (въ 538—9), се споменуватъ и гепидитѣ, които сѫ живѣели тогава около Сирмиумъ. (Соколовъ. Изъ древ. ист. болгаръ, 43). Не може да бѫде безъ причина това, дѣто прѣзъ Юстиниановото царуване българитѣ токо-речи не се споменуватъ подъ собственото си име отъ най-важнитѣ византийски историци на това врѣме — Прокопий, Менандъръ и Агатий, а се споменуватъ само отъ западнитѣ писатели Комисъ Марцелинъ и Йорданъ. Ние си обясняваме тоя на пръвъ погледъ страненъ фактъ съ обстоятелството, че българитѣ, понеже сѫ живѣели въ земитѣ на срѣдния Дунавъ, повече сѫ били извѣстни на западнитѣ писатели, отколкото на византийскитѣ.

Много по-голѣма важность за поддържаното отъ г. Баласчева мнѣние има *отъждествяването на българитѣ съ хунскитѣ племена кутригури, сродни на утигуритѣ.* Кутригуритѣ, които въ 558 или 559 год. сѫ нападнали подъ прѣдводителството на Забергана на източната часть отъ полуострова и сѫ достигнали дори до Цариградъ, дѣто сѫ били отблъснати отъ стария Велизарий, наистина сѫ идѣли откъмъ днешна Бесарабия. Но и тѣ сѫ живѣли не тамъ, а около Азовското море (Marquart, каз. съч. 81; Соколовъ, Изъ древней ист. болгаръ, 47). Впрочемъ за пълно тъждество между кутригури и българи едва ли може да се говори. Наистина единъ съврѣменникъ на Забергеновото нападение, африканскиятъ епископъ Викторъ Тунуненски, нарича нападателитѣ българи (Дриновъ. Заселеніе . . ., стр. 101); но Агатий, който говори подробно за това нападение, не употрѣбява името „българи“. Една часть отъ кутригуритѣ, слѣдъ като византийцитѣ ги разбили съ помощьта на съплеменницитѣ имъ утигури, била заселена вѫтрѣ въ полуострова, и то въ Тракия. Можеше ли Прокопий, който говори за това, да не ги нарече българи, ако тѣ сами да сѫ се наричали съ това име? По-вѣроятно е, че българитѣ сѫ били наистина сродни съ кутригуритѣ, но не тъждествени съ тѣхъ. Никифоръ и Теофанъ различаватъ българи отъ котраги (друга форма на името кутригури или кутургури), като казватъ, че послѣднитѣ сѫ „тѣхни съплѣменници“. Самитѣ българи сѫ били уногундури. Ала нека не издирваме тия тънки различия и да приемемъ, че кутригуритѣ сѫ били часть отъ нашитѣ несловѣнски прадѣди. Пита се: живѣли ли сѫ тѣ въ Бесарабия и имали ли сѫ тамъ своя държава прѣзъ 2 вѣка?

Менандъръ разказва, че аваритѣ, слѣдъ като минали Волга и тръгнали на западъ, прѣдложили си услугитѣ на империята. Императоръ Юстинианъ се възползувалъ отъ тѣхъ, за да ослаби утигуритѣ и кутригуритѣ, които по-напрѣдъ възбуждалъ едни срѣщу други, та да се оттърве отъ нападенията имъ. (Менандъръ. По руския прѣводъ на Дестуниса, стр. 321—4). Въ това врѣме утигуритѣ и кутригуритѣ живѣли на сѣв. отъ Азовско

море, първитѣ на изтокъ, а вторитѣ на западъ отъ Донъ. Нѣма нищо невъзможно въ прѣдположението, че, като сѫ минували прѣзъ Бесарабия, за да нападатъ империята, часть отъ кутригуритѣ сѫ чергарували въ тая область; но да сѫ живѣли тѣ тамъ прѣзъ 2 вѣка заседналъ животъ, за това нѣма никакви доказателства. И наистина, аваритѣ, като турятъ утигуритѣ и кутригуритѣ подъ своя зависимость, запѫтватъ се къмъ Панония не прѣзъ Бесарабия и Влашко, а прѣзъ тѣснинитѣ на Татранскитѣ Алпи, слѣдъ като минуватъ по горното течение на Днѣстъръ. (Шафарикъ. Слав. древности, т. II. 91—9).[1] Наедно съ аваритѣ сѫ отишли въ днешно Маджарско и голѣма часть отъ кутригуритѣ. Въ 568 год. 10 хил. души отъ тѣхъ били изпратени отъ аварския хаганъ Баянъ да опустошаватъ Далмация. Самото обстоятелство, че захващатъ опустошенията си отъ Далмация, показва, че тѣ сѫ живѣли не въ Бесарабия, а въ Маджарско. А въ какво състояние сѫ били тия отъ тѣхъ, които сѫ останали въ старитѣ си жилища, можемъ да заключимъ отъ разказа на Манандра за пратеничеството на Баяна до императора Юстина II, чрѣзъ което (пратеничество) искалъ (въ 568 г.) да му се прѣдаде града Сирмиумъ и паритѣ, които Юстинианъ давалъ на кутригуритѣ и утигуритѣ. Баянъ основавалъ своето искане на обстоятелството, че билъ покорилъ казанитѣ племена, та избавилъ империята отъ тѣхнитѣ нападения. Въ отговоръ на аварскитѣ претенции, императорътъ забѣлѣзалъ, че казанитѣ двѣ племена били очасти избити, отчасти прогонени отъ византийцитѣ, та Баянъ нѣмалъ никаква заслуга спрѣмо Византия, която (заслуга) би му дала право да иска възнаграждение (Менандъръ, прѣвода на Деструниса, стр. 393). Ако кутригуритѣ сѫ били ослабени вече прѣди дохождането на аваритѣ, нѣма съмнѣние, че слѣдъ заминуването на голѣма часть отъ тѣхъ наедно съ послѣднитѣ, тѣхната сила се е намалила още повече.

Остава да разгледаме свидѣтелствата на готския историкъ Йорданъ и на Именника на българскитѣ князе. На стр. 13 г. Баласчевъ казва: „Между туй готския историкъ Йорданъ (552 г.) знае, че български пълчища въ срѣдата на V в. сѫ се намирали на сѣверозападния брѣгъ отъ Черното море“. Въ сѫщность, думитѣ на тоя историкъ иматъ по-неопрѣдѣлено значение и не визиратъ непрѣмѣнно Бесарабия. Като говори, чееститѣ живѣели при брѣга на Балтийско море, той притуря, че на югъ отъ тѣхъ седѣли акациритѣ, а по-нататъкъ отъ тѣхъ „надъ Черно море“ живѣели българитѣ (Ultra quos distenduntur supru mare Ponticum Bulgarorum sedes). Сѫщиятъ писатель изрично посочва, че на сѣверозападъ отъ Черно море сѫ живѣли въ негово врѣме словѣни. „Задъ Дунава“, казва той, „лежи Дакия, която е заобиколена съ високи планини като съ вѣнецъ. На сѣверъ отъ тия планини, отъ самитѣ извори на Висла на неизмѣримо пространство, живѣе многолюдния народъ виниди. Макаръ сега имената на послѣднитѣ и да се измѣняватъ спроти племе-

[1]) Възраженнето, което прави Гротъ (въ съч. си „Моравія и мадьяры съ половины IX до начала X в., стр. 54) срѣщу доказателствата на Шафарика, а именно, че ужъ аваритѣ, като конна орда, не можели да минатъ прѣзъ тоя пѫть, нѣма значение, защото почти по сѫщия пѫть сѫ минали отпослѣ и монголитѣ на Батия.

ната и заселищата имъ, все пакъ тѣ сж извѣстни най-вече подъ имената славини и анти. Славинитѣ живѣятъ отъ града Новиодунумъ (тоя градъ се е намиралъ на Дунава, не далечъ отъ устието му) и Музианското езеро до Днѣстръ, а на сѣверъ — до Висла. У тѣхъ ролята на крѣпости изпълняватъ блатата и лѣсоветѣ. Антитѣ пъкъ, най-силнитѣ между тѣхъ, живѣятъ при извивкитѣ на Понтъ отъ Днѣстръ до Днѣпръ — рѣки, които отстоятъ една отъ друга на нѣколко деня пжть" (Воцель, Древнѣйшая бытовая історія славянъ вообще и Чеховъ въ особенности. Перев. Задерацкаго, стр. 29). Както ще кажемъ по-долу, словѣнитѣ сж живѣли и дѣйствували на сѣв. отъ Дунава и слѣдъ дохождането на аваритѣ.

Особена важность г. Баласчевъ се вижда да дава на думитѣ въ Именника на българскитѣ князе „**Кнѧженїе ѡбонѹ странѹ Дѹнаѩ**" (стр. 17 и 18). И наистина, макаръ произхождението на Именника да е неизвѣстно, неговата цѣна като исторически документъ не може да се отрича особено за врѣмето слѣдъ Аспаруха. Но дали подъ думитѣ „**ѡбонѹ странѹ Дѹнаѩ**" трѣбва да се разбира непрѣменно Бесарабия? Нищо не прѣчи да се даде на тия думи и по-широко тълкование, именно, че петимата князе, които се изброяватъ въ началото на Именника, сж князували, прѣди да дойдатъ българитѣ при Дунава. Основание за това даватъ и думитѣ „**И потомъ приде на странѹ Дѹнаѩ Исперихъ кнѧзь тожде и доселѣ**". Че взимането на горнитѣ думи въ буквалень смисълъ не е необходимо, вижда се отъ обстоятелството, че Именникътъ отнася началото на задунавското княжество къмъ 515 год. прѣди прѣминуването на българитѣ отсамъ Дунава, а историята не знае българи въ придунавскитѣ страни по-рано отъ V в. Първитѣ князе, споменувани въ Именника — Авитохолъ и Ирникъ, явно сж полубаснословни лица, защото на едина се приписва 300-, а на другия 150-годишенъ животъ. Считането на послѣднитѣ числа като означение на цѣли периоди отъ българската история. (Маркартъ, казаното съчин. стр. 76) не почива на никаква основа.

Тука се явява въпросъ: защо да не веземемъ думитѣ „**кнѧженїе ѡбонѹ странѹ Дѹнаѩ**" въ буквалния имъ смисълъ, както прави г. Баласчевъ, а да имъ даваме по-общъ смисълъ? Признаваме, че и намъ се би искало да излѣзѣше, че българитѣ сж били господари на Бесарабия отъ V до VII в., защото въ такъвъ случай съвмѣстното имъ дѣйствуване съ словѣнскитѣ племена слѣдъ прѣминуването на Дунава можеше да се обясни по-лесно. Но ние сме противъ това прѣдположение, не само защото, както видѣхме, извѣстията за участие на българитѣ въ историческия животъ на придунавскитѣ земи въ V и VI в. не водятъ къмъ него, но още и затова, защото то противорѣчи на свидѣтелствата на византийскитѣ хронисти за словѣнитѣ на сѣв. отъ Дунава. Докато се приемаше мнѣнието на Гибона, че аваритѣ сж владѣли отъ Волга до Елба и отъ долния Дунавъ докждѣ Балтийско море, все още можеше да се прѣдполага, че българска държава, отначало независима, а сетнѣ зависима отъ аваритѣ, е сжществувала въ Бесарабия прѣзъ V—VII в.; но откакъ Шафарикъ (Славянскія древности, II, 91—9), а слѣдъ него Дриновъ (Заселеніе Балк. полуострова славянами, 103—111) доказаха, че властьта на аваритѣ едвали се е простирала вънъ отъ Маджарската равнина, — такова

прѣдположение не може да се приеме. И наистина, въ врѣмето, когато аваритѣ се настанили въ Маджарско, на сѣверъ отъ долния Дунавъ сѫ сѫществували силни словѣнски княжества, противъ които били принудени да воюватъ и поотдѣлно, и съвмѣстно авари и византийци. Твърдѣ е възможно, че силата на тия княжества е била една отъ причинитѣ, по които аваритѣ сѫ избрали пѫтя прѣзъ Карпатитѣ. Както е извѣстно, и слѣдъ гордия отговоръ, който словѣнскиятъ князъ Давритъ (или Даврентъ) далъ на аварскитѣ пратеници, дошли да го канятъ да мине подъ върховенството на тѣхния хаганъ, па дори и слѣдъ убиването на пратеницитѣ, аваритѣ не се рѣшили да си отмъстятъ. Това тѣ се рѣшили да сторятъ чакъ въ 578 год., слѣдъ като се съюзили съ византийцитѣ, които ги пуснали да минатъ прѣзъ сегашна сѣверна България дори до Добруджа, а послѣ ги прѣкарали на свои кораби прѣзъ Дунава (Менандъръ, прѣв. на Дестуниса, стр. 433). Ще каже, че на сѣверъ отъ Добруджа по онова врѣме сѫ живѣли сѫщитѣ словѣни, за които, както видѣхме, говори и готскиятъ историкъ Иорданъ. И усилията на императоръ Маврикия да покори словѣнскитѣ княжества на сѣв. отъ Дунава не излѣзли успѣшни. Походитѣ на пълководеца Прискъ (593 год.) и на Маврикиева братъ Петъръ (въ 597 г.) не могли да принесатъ очакваната полза на империята. За никакво българско княжество въ днешна Бесарабия историцитѣ, които говорятъ за тия походи, не споменуватъ. Наистина, Теофилактъ Симоката казва, че войскитѣ на пълководеца Петра срѣщнали една конна чета българи, която отивала по посока къмъ днешно Маджарско; но за българско население по ония мѣста той не споменува. Тая чета е била на служба у аварския канъ (в. подробно изложение на споменатитѣ войни между византийци и словѣни, по Теофилакта Симоката, въ книгата на Amédée Thierry „Histoire d'Attila et de ses successeurs, т. II, стр. 27—40). И Теофанъ, и Никифоръ, като говорятъ за минуването на Аспаруховитѣ българи отсамъ Дунава, не ги прѣдставятъ за отдавнашни жители на днешна Бесарабия; напротивъ, както тѣ, така и арменската география, приписвана на Моисея Хоренски, ги прѣдставя за пришелци и туря тѣхното заселване изъ приазовскитѣ краища въ свръзка съ налитането на хазаритѣ (ср. Marquart, каз. съчин. стр. 85). При толкова положителни исторически свидѣтелства, да се взима прѣдъ видъ, напр., сходството между името на Атилова синъ Ернакъ и името Ирникъ отъ Именника на българскитѣ князе и възъ основа на него да се строи хипотеза за непрѣкѫснато владѣние на българитѣ въ сегашна Бесарабия, както прави Маркартъ, а отчасти и Баласчевъ (стр. 14) — намъ се вижда съвсѣмъ рисковано. Ако усвоимъ такъвъ начинъ на умозаключаване, ние ще можемъ да изкараме българитѣ сродни и съ готитѣ, понеже у еднитѣ и другитѣ, напр., намираме име Маламиръ.

И така, споредъ нашето мнѣние, теорията за непрѣкѫснато сѫществуване на заседналъ многочисленъ български народъ въ днешна Бесарабия прѣзъ V—VII в. не е доказана въ разглежданата книга и едвали ще може да се докаже. Споредъ това страницитѣ, на които е тя изложена, както казахме по-горѣ, иматъ значение само по това, че наново повдигатъ въ нашата книжнина въпроса за по-ранното отъ V в. участие

на българитѣ въ историческия животъ на крайдунавскитѣ страни. Другитѣ пъкъ страници отъ първата часть на книгата иматъ характеръ на популярно изложение на извѣстни вече и въ нашата книжнина нѣща, макаръ да сж изпъстрени съ неопрѣдѣлени посочвания на византийски и други писатели. За жалость, както ще кажемъ по-долу, недобрата систематизация и лошиятъ стилъ отнимать на тия страници почти всѣко значение.

История на българскитѣ ханове до Бориса. — Ние вече забѣлѣзахме, че по-голѣма цѣна има втората часть отъ книгата, въ която е изложена историята на българскитѣ ханове до Бориса. Въ по-достжпнитѣ на нашата четеща публика съчинения, които излагать тая история, каквито сж „Історія Сербовъ и Болгаръ“ отъ Гилфердинга и „Българска История“ отъ Иречека, събитията сж изложени доста накратко. Само царуването на Крума биде изложено по-подробно въ статията на г-на А. Ишкирковъ: „Крумъ, исторически очъркъ“ (Бълг. Прѣгледъ, год. II, кн. VII). Отдѣлни въпроси сж разгледани и въ статиитѣ на г-на В. Златарски: „Нови извѣстия за най-древния периодъ на българската история“ (Сб. за нар. умотв., наука и книжнина, изд. мин. на нар. просвѣщение, кн. XI), „Приемницитѣ на Омортага (Пер. сп. София, 1896 год. 755—778) и пр. Напослѣдъкъ г-нъ Златарски захвана да излага въ редъ студии историята на първитѣ българоки ханове съ голѣма пълнота; но тия студии, като по-късно напечатани и като такива, които засега обиматъ само часть отъ разглеждания въ книгата на г-на Баласчева периодъ, не лишаватъ послѣдната отъ нейното значение.

Както и трѣбваше да се очаква, поради нееднаквата пълнота на изворитѣ, отдѣлнитѣ царувания сж изложени съ нееднакви подробности. Но недостатъцитѣ, които намираме въ изложението на нѣкои отъ тѣхъ, произлизатъ не само отъ липса на свѣдѣния, ами и отъ небрѣжность и отсжтствие на критика. Напр., царуването на Аспаруха е изложено така, че читательтъ не може да забѣлѣжи, дѣ свършва то, и дѣ захваща царуването на Тервеля (в. стр. 28—9). Въ разказа за първото е посочена само год. 679, въ която е билъ сключенъ миръ между Аспаруха и Константина Погоната, и по тоя начинъ се е признала отъ послѣдния българската държава на полуострова. Докато авторътъ е намѣрилъ за нуждно да посочи (стр. 23), въ коя година прѣди Христа коночътъ се билъ споменувалъ въ индийскитѣ и китайскитѣ книги, той не е счелъ за потрѣбно да опрѣдѣли поне приблизително, докога е князувалъ Аспарухъ и кога е станало сблъскването между войскитѣ на Юстиниана Ринотмета и българитѣ при Хераклея, за което се говори въ края на стр. 28: — дали поне то е било въ врѣмето на Аспаруха или въ врѣмето на Тервеля.

Особено е недостатъчно изложението на Кормисошевото царуване. По него читательтъ не може да си състави тъкмо-речи никакво прѣдставление за събитията отъ онова врѣме. Причината е, че авторътъ се е задоволилъ само да посочи противорѣчивитѣ съобщения по прѣдмета, оставени отъ Теофана и Никифора, безъ да ги примири (стр. 33—4). И тука хронологията не е задоволителна. Въ нѣкои случаи г-нъ Баласчевъ е прибѣгналъ къмъ единъ начинъ за означаване годинитѣ, който (начинъ)

въ едно популярно съчинение е съвсѣмъ неумѣстенъ, па и изобщо не е за прѣпорѫчване: вмѣсто да посочи, въ коя година отъ рожд. Христово е станало дадено събитие, той показва, въ коя година слѣдъ възцаряването на единъ или другъ византийски императоръ е станало то (стр. 29, 35), безъ да вземе прѣдъ видъ, че годинитѣ, прѣзъ които сѫ царували отдѣлни императори, по никой начинъ не могатъ да бѫдатъ извѣстни на обикновенитѣ читатели. Сражението при крѣпостьта Маркели авторътъ, въ отличие отъ другитѣ изслѣдователи, отнася къмъ 760 год., безъ да посочва основания за това. Нека забѣлѣжимъ мимоходомъ, че той споменува тая крѣпость на стр. 33 и 42, а чакъ на стр. 43 посочва мѣстото ѝ. Сѫщото е направилъ и съ други нѣкои мѣста, напр. съ Аркадиополъ (в. стр. 47 и 49).

На междуособицитѣ, настанали въ България особено слѣдъ Телеца, авторътъ гледа като на прости династически раздори, безъ да вижда въ тѣхъ борба между двата етнически елемента въ държавата — българи и словѣни. И изселването на 208-тѣ хиляди словѣни въ Мала-Азия само съ прѣдпазване туря въ свръзка съ династическитѣ бъркотии (стр. 33—4). Намъ тая прѣдпазливость на автора се харесва: безъ прѣдположения не може да се мине, щомъ свѣдѣнията на източницитѣ сѫ недостатъчни; но такива прѣдположения, които сѫ необходими въ специалнитѣ изслѣдвания, нѣма защо да се турятъ въ книги съ популяренъ характеръ. По тая причина не можемъ да го укоримъ, за дѣто се е задоволилъ да изложи междуособицитѣ въ България, безъ да имъ даде нуждното освѣтление. Не можемъ само да се съгласимъ съ мнѣнието му, че Умаръ, отъ рода Укилъ, билъ съуправитель на Пагана, когото той отъждествява съ Баяна (стр. 35): ако институцията на съуправителство да сѫществуваше въ България, тя трѣбваше да излѣзе наявѣ и въ други случаи. Длъжность на автора бѣ поне да не оставя едно мнѣние, което подига такъвъ важенъ въпросъ, безъ доказателства. — На стр. 36 не е ясно, за какво име той взима думата „кампаганъ,“ защото хемъ я пише съ главна буква, като собствено име, хемъ я членува. Тамъ четемъ: „споредъ Никифора, Кампаганътъ, който прѣзъ Варна искалъ да избѣгне при императора, билъ тамъ убитъ отъ людието около него.“ На стр. 70 пъкъ търси въ тая дума титлата „канъ“ и разлага думата тъй: „кампа-канъ“. Слѣдъ прѣдположението на Маркарта, че въ въпросната дума въ сѫщность се крие името на Пагана, придружено съ титлата му, т. е. че „кампаганъ“ въ сѫщность значи „ханъ-Паганъ“, недоумѣние относително тая дума едвали е умѣстно.

Въ разказа за Телериговото князуване, което, изобщо взето, е изложено добрѣ, срѣщаме една неточность, която заслужва да бѫде отбѣлѣзана, понеже прѣдстава отношенията между България и Византия въ невѣрна свѣтлина. Именно като се споменува (стр. 37) свидѣтелството на Теофана за писменъ договоръ между Византия и България при Телерига, вади се такова заключение: „значи, при Церига българитѣ *сѫ били заставени, отъ Византия* да иматъ държавна архива, дѣто се чували писменнитѣ международни актове.“ Че българскитѣ ханове сѫ си служили съ грѫцкия езикъ доста отдавна и че сѫ прибѣгвали къмъ него и съ писмени цѣли — едва ли можемъ да се съмнѣваме; но къмъ това

тѣ сѫ били заставени не отъ Византия, а отъ нуждата. Та и защо трѣбва да прѣдполагаме, че Византия е налагала писменость на българитѣ, когато се допуща, че още Кубратъ е билъ покръстенъ въ Византия? Толкова ли българскитѣ ханове не сѫ могли да почувствуватъ сами нуждата отъ писмо? И на стр. 31, по поводъ на сврзания между Тервеля и империята договоръ, който е билъ твърдѣ износенъ за българитѣ, авторътъ намѣрилъ за възможно да твърди, че Византия била налагала на българитѣ закони и правила. При отношенията, въ които България при Тервеля се е намирала спрѣмо империята, за никакво налагане не може да става дума. — Въ разказа за Телеригововото князуване г-нъ Баласчевъ е изказалъ едно ново мнѣние по въпроса за мѣстото, дѣто се е намирала Берзития, къмъ която Телеригъ изпратилъ 12 хил. души войска. Споредъ неговото мнѣние, Берзития трѣбва да се търси въ Тракия. Наистина, отъждествяването на Берзития съ земята на бърсяцитѣ въ западна Македония срѣща нѣкои мѫчнотии; но и прѣдположението на автора подига други, не по-малки. Защото, ако Берзития да е била тракийска крѣпость и да е принадлежала на империята, какво е карало императора да се прѣструва, че събира войски не противъ българитѣ, които се готвѣли да я нападнатъ, а противъ арабитѣ? Можалъ ли е императорътъ да се унижава дотолкова, че да крие гнѣва си срѣщу нарушителя на имперската цѣлость прѣдъ посланницитѣ му?

Най-подробно е изложено князуването на Крума. Важностьта на послѣдньото и по-голѣмото изобилие на свѣдѣния въ изворитѣ оправдаватъ тая подробность. Въ полза на послѣдната говори и обстоятелството, че нашитѣ учебници по българска история, поради неизбѣжната си краткость, не даватъ възможность на ученицитѣ да си съставятъ ясни прѣдставления дори и за най-важнитѣ царувания, а пъкъ и учителитѣ, поради липса на по-подробни ръководства, често не могатъ да запълнятъ празднотитѣ на учебницитѣ. За жалость, лошитѣ похвати за излагане, които бъркатъ на цѣлата разглеждана книга, сѫ станали причина, изложението и на това князуване да не излѣзе сполучливо. И наистина, вмѣсто да помогне на читателитѣ да си съставятъ ясни прѣдставления за събитията чрѣзъ живо изложение, авторътъ въ нѣколко случая си е послужилъ съ буквално прѣведени изписки отъ византийскитѣ писатели, особено отъ Симеона Магистра, които (изписки) сѫ станали причина да се отрупа изложението съ ненуждни подробности, особено съ лични и географически имена. Така, въ разказа за сражението на Крума съ Никифора въ 811 г. се изброяватъ имената на важнитѣ сановници, падали въ това сражение, съ означение на чиноветѣ имъ, които не могатъ да бѫдатъ извѣстни на обикновенитѣ читатели (стр. 44); а въ разказа за обсадата на Цариградъ отъ Крума, въ която византийцитѣ направили вѣроломенъ опитъ да убиятъ послѣдния, сѫ изброени всички мѣстности, които пострадали отъ разяренитѣ българи (стр. 50—1). Като коментира разказа на Симеона Магистра за жертвоприношението, извършено отъ Крума при стѣнитѣ на Цариградъ, авторътъ изказва вѣроятната мисъль, че българскитѣ ханове сѫ се явявали и въ ролята на върховни жреци. Но въ изписката отъ житието на Тивериополскитѣ мѫченици, която (изписка) привожда за подкрѣпление на тая си мисъль, той е направилъ една

груба грѣшка, като е изказалъ прѣдположение, че думитѣ на житието „у Христа нѣма нищо общо съ *Велиара*" иматъ прѣдъ видъ висшето българско божество, което трѣбва да е носѣло това име. Въ сжщность, както е извѣстно, *Велиаръ* или *Велиалъ* е име на старо финикийско божество, което (име) християнскитѣ писатели употрѣбяватъ въ смисълъ на демонъ, дяволъ, както употрѣбяватъ и имената Мамонъ, Велзевулъ и др. — Въ самото начало на разказа за Крума, авторътъ, като привежда разказа на Свида за законитѣ, които Крумъ билъ издалъ слѣдъ разпитване на заробенитѣ отъ него аварски първенци, полемизува съ „историцитѣ," които „считатъ туй извѣстие на Суида, като легендарно, поради което и отхвърлятъ законодателната дѣятелность на Крума" (стр. 4). Въ отговоръ на тия историци, той казва, че „не можемъ да откажемъ сжществуването на закони още тогава въ България." Кои историци има прѣдъ видъ г-нъ Баласчевъ, ние не знаемъ; но намъ се струва, че въ неговата полемика има недоразумѣние: съмнѣние може да има не въ това, дали въ Крумово врѣме сж могли да сжществуватъ въ България закони, а въ това, дали тѣ сж били тъкмо такива, каквито ги прѣдставя Свида. И наистина, можемъ ли да приемемъ, напримѣръ, че Крумъ е заповѣдалъ да се изкоренятъ лозята, когато той пиялъ вино дори съ Никифорова черепъ? Ето защо вече Гилфердингъ изказа мисъльта, която поддържа и г-нъ Баласчевъ, че въ извѣстието на Свида можемъ да съзираме само ехо на Крумовата законодателна дѣятелность. — Въ отношение на хронологията, разказътъ за Крумовото княжуване не съдържа недостатъцитѣ, които споменахме по-горѣ, когато говорѣхме за княжуването на най-първитѣ български ханове. Бездоказателно ни се види само това, дѣто авторътъ, въ отличие отъ другитѣ изслѣдователи, отнася нападението на Крума върху Струмската долина и прѣвзимането на София къмъ 808 год. вм. къмъ 809 (стр. 41—2).

Къмъ края на книгата авторътъ като че забравя популярния ѝ характеръ, та ту коментира отдѣлни паметници, ту влиза въ полемика по въпроси отъ специаленъ интересъ. Така, на стр. 57—9 той коментира надписа, откритъ въ Сулейманкьой на Сатма-чешме, като се старае да опрѣдѣли положението на споменуванитѣ въ него мѣстности. Чудното е, че той прави това, безъ да привожда текста на паметника, та читательтъ трѣбва да приима на вѣра неговитѣ съображения. Разбира се, той би могълъ да се възползува отъ съдържанието на паметника, безъ да се спира да говори за него отдѣлно и да го коментира. Сжщото трѣбва да кажемъ и за Омортагова надписъ, който се намира въ църквата св. Четиредесеть мжченици въ Търново. По поводъ на тоя надписъ авторътъ полемизува съ „нѣкои изслѣдователи", които допуснали, „че ужъ прѣзъ управлението на Омъртага е била прѣмѣстена старата българска столица къмъ Дунава по нѣкакви си ужъ политически съображения" (стр. 62). Види се, че той има прѣдъ видъ Сырку; но читательтъ не може да извлѣче голѣма полза отъ подобна полемика, понеже той нито знае противъ кого е насочена, нито може да вникне въ подробноститѣ. Особено се е увлѣкълъ авторътъ въ полемика, когато разяснява въпроса за Омортаговитѣ приемници. Тука той полемизува съ г. В. Златарски, върху мнѣнията на когото се спира и по-напрѣдъ навсждѣ,

дѣто му падне случай. Полемиката му съ послѣдния се отличава отъ полемиката съ други изслѣдователи, повечето не наричани отъ него по име, и изобщо има такива особености, които не могатъ да не обърнатъ нашето внимание. Г-на Златарски авторътъ повечето нарича „писвачъ" и се отнася къмъ неговитѣ мнѣния съ такова високомѣрие и прѣнебрѣжение, което съ нищо не може да се извини, толкова повече, че самъ той на нѣкои мѣста явно се ползува отъ неговитѣ трудове. Такъвъ начинъ на полемика ние се виждаме длъжни да осѫдимъ безъ всѣкакви резерви. Ако малцината работници на полето на народната ни история усвоятъ тоя начинъ на полемика, за дѣлото може да излѣзе само зло. Па и независимо отъ това, съ какво си е спечелилъ г. Баласчевъ правото да третира тъй надмѣнно историци като г-на Златарски? Нема̀ той сериозно вѣрва, че трудове като тоя, що разглеждаме тука, му даватъ право за това?

Особено не е спазенъ популярния характеръ на книгата въ бѣлѣжкитѣ върху вѫтрѣшната наредба на българската държава въ врѣмето на Омортага и Маламира. Това трѣбва да кажемъ най-вече за етимологуването на нѣкои несловѣнски думи, напр. *бигаинъ, багатуръ* (стр. 69), *колубъръ, трептос антропос* (72—3) и др. Ето, напр., що четемъ на стр. 72 за думата „колубъръ": „Що се отнася до *кулибъръ* или *колубъръ* ученитѣ мислятъ, че е изразявала титла или мѣсто въ войската; сравняватъ я съ турската *qolaghuz*, отдѣто една сѣверно-турска диалектична форма *qolabur*, *qolobur*, която означава пѫтепоказатель, съ прѣминавание на *gh* въ *b* и на *z* въ *r*". За недоумѣнието на автора относително думата „кампаганъ" ние вече споменахме. Тука ще забѣлѣжимъ, че намъ се вижда безосновно новото му мнѣние относително титлата *олгу-тарханъ*, която се срѣща въ каменния надписъ отъ врѣмето на Симеона (904 г.). Споредъ това мнѣние, олгу-тарканътъ „е билъ тарканъ на а̂лга̂-та, старото укрѣпено жилище на българитѣ задъ Дунава" (стр. 70). Щомъ думата „а̂лга̂" означава „мѣсто заградено или защитено" (стр. 14), има ли нужда да прибѣгваме за обяснението ѝ къмъ Аспаруховата а̂лга̂? Мигаръ само едно укрѣпено мѣсто сѫ имали българитѣ прѣзъ врѣме на първото си царство? Не виждаме основания и за разликата, която повидимому авторътъ иска да прокара между „ханъ" и „канъ" (стр. 70). Впрочемъ, относително титлата „ханъ" въ книгата има неясность: въ началото на стр. 70 четемъ: „Подиръ великия ханъ, като висшъ държавенъ съновникъ дохождалъ *тарканътъ*", а по-долу на сѫщата страница е казано: „Въ такъвъ случай канската титла трѣбва да е стоела по-горѣ отъ тарканската". Изглежда, като че въ послѣднитѣ си думи авторътъ иска да нареди титлитѣ така: великъ ханъ, канъ, тарканъ. Но, ако титлата на владѣтелнитѣ лица се е отличавала чрѣзъ прилагателното „великъ", защо е дотрѣбвало, въпрѣки каменнитѣ надписи, да се прави разлика между „ханъ" и „канъ", когато тия надписи знаятъ само послѣдната форма?

По поводъ на употрѣбителното въ каменнитѣ надписи отъ Омортагово и Маламирово врѣме посочване на рода, къмъ който е принадлежало лицето, въ честь на което е билъ направенъ надписътъ, авторътъ говори за родовото устройство на българитѣ. Изказанитѣ отъ него по тоя поводъ възгледи сѫ правилни. Правилно ни сѐ вижда и мнѣнието,

че всѣко племе е „било длъжно да прѣдставлява извѣстно количество войници, които прѣдставлявали племенна орда или дружина“ (стр. 74). Но въ полемиката му съ г. г. Т. Успенски и В. Златарски по въпроса за дружинния строй има недоразумѣние, което ние, въ интереса на понататъшното разяснение на тоя важенъ въпросъ, се виждаме длъжни да отбѣлѣжимъ. И наистина, когато г. Успенски допуща дружинно начало у българитѣ и за неговото обяснение се вижда принуденъ да търси готско влияние, той има прѣдъ видъ не такива дружини, които сж се образували отъ отдѣлнитѣ племена, а дружини, които сж се намирали „въ частно подчинение на своя прѣдводитель“, т. е. германския комитатъ, както го е прѣдставилъ още Тацитъ. Тия дружини сж дѣйствували не за полза на племето си, а за своя прѣдводитель, който ги е издържалъ на своя смѣтка (ср. Извѣстія русскаго археологическаго института въ Константинополѣ, т. VI, вып. I, стр. 222—4). За сжществуването на такива именно дружини у българитѣ г. Златарски казва цитиранитѣ отъ автора думи („дружинното начало у българитѣ прѣди поселението имъ на Балканския полуостровъ се намира още въ областьта на прѣдположението“ (Пер. сп. София, кн. 63, стр. 47). Споредъ насъ, нищо не прѣчи да се приеме сжществуването на двата вида дружини, макаръ че ние не виждаме нужда да се прибѣгва за обяснение на дружинния строй, дори въ тоя смисълъ, въ който го разбира г. Успенски, до влиянието на готитѣ. Особено можемъ да допуснемъ сжществуването на лични дружини у тия българи, които се явяватъ въ придунавскитѣ страни още въ V в.

Изобщо за втората часть отъ разглежданата книга ние сме на мнѣние, че, макаръ въ нея да има недостатъци въ хронологията, непримиряване на противорѣчиви извѣстия, нѣкои неточности, излишни подробности и неумѣстно полемизиране, тя, като първа по-подробна история на първитѣ български ханове, запълва една празднина въ нашата книжнина. За жалость, и нейното изложение страда отъ такива важни недостатъци, които твърдѣ много намаляватъ значението ѝ.

Картината. — Като свършваме бѣлѣжкитѣ си за съдържанието на книгата, считаме за длъжность да кажемъ нѣколко думи за приложената при нея картина — *крумовъ войникъ* по коженъ ржкописъ отъ X—XI стол. Тя е най-доброто украшение на книгата, както по добрата си изработка, така особено по значението си. Ние имаме толкова малко остатъци отъ материалната култура на нашитѣ дѣди, че книгата на г. Баласчева заслужва да бжде купена само за тая картина, която струва не по-малко отъ бѣлѣжкитѣ му за старата ни култура. Когато човѣкъ види образа на напетия Крумовъ войникъ съ неговото азиатско облѣкло, той безъ много разяснения схваща двойствения характеръ — европейски и азиатски — на нашата стара държава и ролята, която отечеството ни е било повикано да играе като посрѣдникъ на два материка. Безъ много трудъ той разбира, какво е могла да внесе една силна дружина въ живота на земледѣлческия ни народъ. Остава да се покажатъ на читателя още нѣколко картини, въ които да личи културата на Византия, за да може той да схване и другата важна идея отъ живота на старата ни държава — да схване нуждата отъ приближаване на тая държава къмъ Византия, която, каквито недостатъци и да е имала, е прѣдставяла културата прѣдъ нашитѣ дѣди. За жалость,

г. Баласчевъ не е далъ на описанието на въпросната картина по-подходно мѣсто, а го е помѣстилъ като допълнителна бѣлѣжка къмъ разказа за гонението на християнството въ България слѣдъ Крума (стр. 64). Ако читательтъ, като види картината, поиска да я разбере, той ще трѣбва да прочете цѣлата книга, за да намѣри описанието ѝ, тъй като мѣстото му не е посочено въ началото; разяснение пъкъ на нейното значение той нѣма да намѣри.

Изложение на книгата. — Отъ заключителнитѣ думи, които казахме за двѣтѣ части на книгата поотдѣлно, читательтъ вече е разбралъ, че ние не одобряваме изложението ѝ. И наистина, отъ която страна и да го разгледаме, ще трѣбва да го признаемъ за неудовлетворително. За недостатъцитѣ въ общия планъ на книгата ние вече имахме случай да говоримъ въ началото на критиката си. Сега остава да кажемъ по нѣколко думи за връзката между отдѣлнитѣ параграфи, начина, по който сѫ посочени източницитѣ, стила и правописа на книгата.

Едва ли има по-добро доказателство за бързината и небрѣжностьта, съ която е съставена разглежданата книга, отъ *недобрата свръзка между параграфитѣ.* На много мѣста отдѣлнитѣ бѣлѣжки на автора, писани, види се, на особни листове, останали само механически съединени помежду си. Така, на стр. 7 единъ параграфъ захваща така: „*Нъ освѣнъ желѣзото* южнитѣ словѣни знаяли сѫ и мѣдьта, както златото и срѣброто“; а прѣди тоя параграфъ се говори не за желѣзото, а за пчеловъдството и бозата. На стр. 9 четемъ: „*Сѫщия императоръ-писатель* Маврикий ни дава свѣдѣния и за военния имъ битъ“; между това за Маврикия се споменува три страници по-рано, а на тия страници се споменуватъ нѣколко други писатели. На стр. 22 (въ края) стои: „Да видимъ сега, какъвъ е билъ *домашния животъ* на българскитѣ племена, които сѫ се скитали оттатъкъ Дунава още прѣзъ V и VI вѣкъ“... А слѣдъ това се говори не за домашния животъ на тия племена, а за външностьта, ръста, храната и жилищата имъ. На стр. 35 срѣщаме слѣдньото: „Отъ извѣстията на патриарха Никифора излиза, като че ли подиръ съуправитель на Бояна е билъ братъ му Токту. Той, както и неговия братъ сѫ паднали заедно съ много боляри въ *горѣнаведеното сражение* съ императора“. А прѣди това не става дума за никакво сражение, а се казва само, че императорътъ, като намѣрилъ незапазени проходитѣ, изгорилъ много български поселения по Тунджа, а сетнѣ се уплашилъ и се върналъ. Въ края на стр. 41 стоятъ тия изречения: „Около 808 г. български войски нападнали на струмския стратегъ. Случило се, че тогава се заплащала надницата на *тѣзи наемни войници*, та българитѣ като избили стратега съ цѣлия му щабъ, заграбили около 1,500,000 лева“. За никакви наемни войници прѣди това не се говори. Подобно нѣщо виждаме и на стр. 62, дѣто е казано: „Въ *сѫщитѣ франкски анали* се разказва, какъ отъ източна Франкия било испроводено едно посланство въ България да моли хана...“; на прѣдидещата страница не става дума за никакви „франкски анали“.

Ясностьта на изложението страда и отъ *честото споменуване имената на разни византийски историци.* Въ едно по-специално съчинение

посочване на изворитѣ е не само умѣстно, но и необходимо, защото дава възможность да се оцѣни истинностьта на написаното. Дори и въ популярна книга то е умѣстно, ако е направено въ бѣлѣжки, турени подъ текста или въ края на книгата, за да не бърка на ясностьта и гладкостьта на изложението. Но, когато се привождатъ само имената на историцитѣ, безъ да се посочватъ сътвѣтнитѣ мѣста отъ съчиненията имъ, просто се врѣди на ясностьта, безъ да се дава на изложението нуждната достовѣрность. За обикновения читатель имената на историцитѣ си оставатъ ненуженъ баластъ, понеже той не знае, кога сѫ живѣли тия историци и каква цѣна иматъ думитѣ имъ. Можемъ ли да прѣдполагаме, че той знае, напр., какви сѫ били и кога сѫ живѣли Касиодоръ, Малхъ, Прискъ, Теофилактъ Симоката, Павелъ Дяконътъ и др.? Освѣнъ това, имената на историцитѣ понѣкога се привождатъ безъ какво да е посочване на тѣхнитѣ думи. Така, на стр. 9 се разправя, че за гуслата у словѣнитѣ билъ споменувалъ Теофилактъ Симоката, а за гайдата — Константинъ Багрянородний. Каква полза отъ такива неопрѣдѣлени посочвания? Но особено е забравилъ авторътъ популярния характеръ на книгата въ случаитѣ, когато посочва номерата на нѣкои рѫкописи въ Ватиканската библиотека и новоститѣ за науката, които се съдържатъ въ тия рѫкописи. Така, на стр. 11 четемъ: „Въ изданието на Боландиститѣ, както и у Тугарда функцията на машинитѣ е пропустната. Отъ Ватиканския кодексъ подъ № 1641 ще можемъ да възстановимъ онѣзи редове, които се изоставени въ кодекса № 797“. На стр. 68 авторътъ ни разправя слѣдньото: „За разпространението на християнството въ Дардания и Мизия прѣзъ Адриановото царуване се намиратъ интересни свѣдѣния въ житието на св. Лавра и Флора; този паметникъ се намира въ Ватиканската библиотека на пергаментенъ рѫкописъ подъ № 1671. Житието не е издадено, та за това изслѣдователитѣ не сѫ имали до сега възможность да се ползуватъ отъ него“. Дори като не обръщаме внимание на това, че гонението на християнството въ България при Омортага нѣма никаква свръзка съ гонението му въ римската империя при Адриана, — ние можемъ да попитаме: какви читатели има г-нъ Баласчевъ прѣдъ видъ съ горнитѣ редове? Не могатъ ли бѣлѣжкитѣ, които си е направилъ въ Ватиканската библиотека, да почакатъ за друго съчинение? За споменуването и неумѣстното коментиране на нѣкои надписи ние вече споменахме. Тука ще притуримъ само това, че понѣйдѣ авторътъ се изразява така, като че въ България има само единъ надписъ (вж. думитѣ му на стр. 49: „Въ каменния надписъ се нарича Цико“ ..; сѫщо стр. 56).

На ясностьта на изложението врѣдятъ и разнитѣ *византийски названия* на длъжности, войскови части и разни прѣдмети, които (названия) авторътъ привожда, безъ да ги разясни, и то безъ особна нужда. Такива сѫ, напр.: апокрисиарий (36 стр.), епархъ, стратегъ, доместикъ на ексkувититѣ, спатарий, протоспатарий (стр. 44); тема (27), тагма (48); хеландии (стр. 36), емпории (50) и пр. Сѫщото донѣйдѣ трѣбва да се каже и за старитѣ географически имена, за които въ много случаи не сѫ дадени нуждннтѣ пояснения.

Стилътъ на автора стои по-долу отъ всѣка критика. Грѣшкитѣ противъ синтаксиса сж тъй груби, че човѣку се не вѣрва, че сж излѣзли изподъ перото на лице, което се занимава съ научни издирвания. Ние сме наклонни да приемемъ, че нѣкои отъ тѣхъ се дължатъ на недобра коректура при печатането; но много отъ тѣхъ се повтарятъ съ такава послѣдователность, че не може да се не приписватъ на автора. Понеже критиката ни и безъ това стана дълга, ние не можемъ да правимъ много изписки; но, за да оправдаемъ тежката присъда, която правимъ върху стила на книгата, принудени сме да приведемъ по нѣколко примѣра отъ разнитѣ видове грѣшки противъ синтаксиса. Нека забѣлѣжи читательтъ, че думата ни е за правилность, а не за гладкость и ясность на стила: послѣднитѣ качества наистина сж желателни, но първото е необходимо. Ето самитѣ примѣри. Два подлога въ едно изречение: . . . „ужъ Исперихъ се явилъ въ мизийскитѣ земи на чело на нѣкаква си малочислена войнишка дружина, а не на цѣлъ народъ . . . . който отдавна се билъ сблъсналъ съ византийската умствена и материялна култура, вслѣдствие на непосрѣдственитѣ си чести политически и търговски сношения съ Византия, *която*, както видѣхме, въ нѣкои случаи, сама *тя* се явявала като негова пряма учителка и помощница“ (стр. 26). „Свалениятъ отъ Теодосия *императоръ* Анастасий II, който билъ заточенъ въ Солунъ подъ името Артемий, като поискалъ на ново да заеме прѣстола, *той* посрѣдствомъ патриция Сисиний . . . . се обърналъ къмъ Тервеля.“ (стр. 31). *„Крумъ*, освѣнъ че е билъ политически прѣдставитель на народа си, но *той* се явява и като религиозенъ началникъ...“ (стр. 53) и пр. Неумѣстно плеонастично употрѣбление на кжситѣ лични мѣстоимения:.. „словѣнитѣ приготвили обсадни машини . . . . и така нареченитѣ костенурки, които сж били покрити съ сухи кожи, послѣ, като измѣнили покрива за да не би да бждатъ изгорени отъ горѣщата смола, която се хвърля отъ неприятеля, покрили ги съ прѣсни кожи отъ бикове и камили, *които* тѣ нарочно за това били *ги* наскоро убили и прикрѣпили съ гвоздей“ (стр. 10). „Значи българската тъй да се каже аристокрация, знаяла е употрѣблението още тогава на нѣкои отъ индийскитѣ подправни растения, *които* навѣрно сж *ги* научили пакъ отъ византийцитѣ“ (стр. 16). „Остаткитѣ отъ византийското население, сж оказали въ този случай своето културно влияние особенно съ подържането на материалната култура, *която* тѣ сж *я* наслѣдили отъ своитѣ прѣдѣди“ (стр. 21). — Неправилно свързване на изреченията: „Византийскитѣ писатели ни разказватъ, че българитѣ при заселяването си тамъ наричала *сж е тази мѣстность Олгос или Оглос и означавала на тѣхния езикъ* непристжпно или силно укрѣпено мѣсто“ (стр. 4). „Прокопий ни съобщава, че *словѣнскитѣ пълчища*, когато сж били прѣкарвани отъ гепидитѣ на корабитѣ имъ прѣзъ Дунава, *то трѣбвало за това всѣки словѣнски войникъ да заплати* като навло на гепидитѣ по една златна монета.“ (стр. 7) . . . „Така щото твърдѣ е възможно, *че* българитѣ *да сж* получили отъ хунски родъ прѣдводители . . . . .“ (стр. 14). . . . „тогава, *Мизия, ако и да е бивала силно опустошавана* отъ словѣни, авари и българи, *но не може да се приеме, че тѣ сж я намѣрили съвършенно безлюдна* . . . (стр. 20)“. Императора тогава турилъ въ карпа конски гавна

и ги испратилъ на Кардама съ думитѣ: „каквито нѣща ти прилѣгатъ, кратихъ ти като данъкъ *и* старъ си, та не искамъ да се уморишъ съ идването си до тукъ, но *азъ дохаждамъ* до Марвелъ *и* излѣзъ, та каквото даде Богъ“ (стр. 39). Какъ неумѣстно употрѣбява авторътъ нѣкои съюзи, особено *и*, може да се види най-добрѣ отъ стр. 49—54. Неправилностьта въ сърваването дохожда дотамъ, че той *свързва чрѣзъ съюзъ права рѣчь (чужди думи) по такъвъ начинъ, като да е косвена.* Примѣръ: „Върху всичко туй, като се сговориха, прѣзъ нощьта изкараха трима въоржжени мжже, скриха ги въ станчки... вънъ отъ Влахернската порта; като сжщеврѣменно *имъ дадоха и парола „че като прѣказваме* съ Крѫма, *ще направимъ* знакъ ......“ (стр. 40). Твърдѣ често сж и грѣшкитѣ въ съгласуването на думитѣ, а особено въ глаголнитѣ врѣмена (така, минали опрѣдѣлени врѣмена се сврьзватъ съ неопрѣдѣлени). Ето нѣколко примѣра и отъ тоя видъ грѣшки: „При туй писателитѣ ни говорятъ, че тогава тридесеть хилядна българска конница била облѣчена отъ глава до пети въ *железна дрѣха, така наречените* „олосидири“ пандзирлии (стр. 54). „А този фактъ е ясно свидѣтелство за развитието на веществената култура въ България, дѣто е взело живо участие и прѣселяваното население, *което* тъй лакомо бивало плѣнявано отъ българитѣ заедно съ всичката *имъ* покжщнина...“ (стр. 55). „Тогава българитѣ *запалили* околнитѣ гори и лѣсове и на утрѣньта отъ зори още българскитѣ войски, които скоро *бѣ* набралъ Крумъ, нападнали върху неприятелския лагеръ . . .“ (стр. 43). „Слѣдъ туй поржчалъ оголения царски черепъ да посрѣбратъ и направатъ чаша, съ която въ пироветѣ *давалъ* да пиятъ на словѣнскитѣ князе, които *се намирали* едни въ съюзни, а други въ подчинени нему отношения, и числото на които се *бѣше* увеличило съ покоряването на аварскитѣ земи . . .“ (стр. 44). Горнитѣ примѣри, вѣрваме, сж достатъчни да ни отървать отъ нуждата да цитираме случаи отъ неумѣстно употрѣбление на прѣдлози и лични мѣстоимѣния, а особено на члена, каквито (случаи) се срѣщатъ твърдѣ често (в. напр. стр. 6, 22, 31, 57 и др).

И въ *правописа* на книгата се срѣщатъ непослѣдователности и и грѣшки, но тѣ иматъ маловажно значение. Много отъ тѣхъ се джлжатъ и на небрѣжната коректура при печатането, затова ние не ще се спираме да ги разглеждаме или да ги класифицираме. Покрай тия, които читательтъ е забѣлѣзалъ вече въ приведенитѣ по-горѣ изписки, ние привеждаме само нѣколко, за да се види, отъ какво сж естество: *вѣщественна* и *веществена*, обичайтѣ (стр. 1), гвоздей (мн. число, стр. 10), *горѣли* плячката (вм. горили), сномѣнахме (17), споредъ (16), дрѣбната, стройтелно (21), да влези (36), Гърмада (вм. Грамада, 37) се вм. сж и пр. Прѣдставкитѣ из-, въз-, раз-, сж писани ту по новия, ту по стария правописъ.

Заключение. — Като свършваме критиката си и пристжпваме къмъ окончателна присжда върху книгата, ние се намираме въ извѣстно затруднение. Отъ една страна, намъ се иска да насърдчимъ автора, който, като малцина у насъ, се е заловилъ да рови старината, за да изкарва наявѣ тъмното минало на нашитѣ дѣди, па се е рѣшилъ дори да напечата книгата си на свои срѣдства, безъ да има надежда, че трудътъ му ще бжде заплатенъ. Ние съ любовь виждаме у него желание и въз-

можность да се ползува отъ византийскитѣ писатели въ оригиналъ. Нрави ни се и желанието му да стои на собствени нозѣ въ много случаи, да бѫде самостоятеленъ въ сѫжденията си. При това, книгата има за прѣдметъ едни отъ най-тъмнитѣ въпроси въ нашето минало, на които (въпроси) самото подигане понѣкога може да се счете за заслуга; а нашата книжнина е съвсѣмъ бѣдна отъ трудове по народната ни история. Но, отъ друга страна, прѣдъ насъ изпъкватъ непростителната небрѣжность, съ която е съставена и написана книгата; слабата самооцѣнка на автора, която го прави недостатъчно скроменъ и го кара да парадира съ четенето на оригиналитѣ въ ущърбъ на ясностьта; най-послѣ недостатъчниятъ стремежъ къмъ запознаване съ това, което е вече писано по прѣдмета. Грубитѣ грѣшки въ плана, сглобяването и особено изложението на книгата сѫ такива, които не могатъ се прости на единъ историкъ: тѣ просто унижаватъ домашната ни наука, щомъ се срѣщатъ въ съчинението на човѣкъ, който има претенции да бѫде единъ отъ нейнитѣ прѣдставители.

При такова положение на работата, ние мислимъ, че ще бѫдемъ напълно справедливи, като изкажемъ слѣдньото окончателно мнѣние: разглежданата книга, съ подигането на въпроса за началото на българската държава и особно съ втората си часть, може да принесе полза на хора, на които неправилноститѣ въ езика и изобщо недоброто изложение не могатъ повлия злѣ, напр. на учители, офицери, чиновници и пр.; но тя не трѣбва да се дава въ рѫцѣтѣ на ученици и изобщо на хора, които се нуждаятъ отъ четене на книги съ по-образцово изложение.

Ю. Трифоновъ.

Н. Ив. Ванковъ. — История на учебното дѣло въ България отъ край врѣме до освобождението. Очеркъ. Ловечъ, 1903 год. 8°, стр. 228. Цѣна 2 лева.

Г-нъ Н. Ив. Ванковъ, единъ отъ най-младитѣ, вече свършили възпитаници на нашето Висше училище, се е посветилъ отъ 5—6 години насамъ на изучване историческото развитие на нашето учебно дѣло до освобождението. Още въ първия си трудъ по този прѣдметъ, публикуванъ въ спис. „Учил. прѣгледъ„ (год. IV., стр. 1363 и сл.) подъ насловъ — „Училищното движение у насъ и педагогическата ни книжнина прѣзъ турско врѣме“ той прояви живъ интересъ къмъ прѣдмета и вѣренъ исторически погледъ върху фактитѣ. Като се знаеше, че авторътъ на този трудъ е единъ младъ човѣкъ, съвършенъ новакъ въ писането, още ученикъ въ Висшето училище, можеше — споредъ началото, да се прави заключение и за хубаво продължение въ бѫдеще. И наистина, — слѣдната год. на „Учил. прѣгледъ“, кн. 1—2., ни донася интересно продължение на горния трудъ на г. Ванкова съ четири нови очерка върху нашето учебно дѣло прѣзъ турско врѣме, — 1. въвеждане и разпространение на звучната метода, 2. състояние и уредба на нашитѣ училища прѣзъ 70-тѣ години на миналото столѣтие, 3. учителски съборъ прѣзъ тая епоха и 4. педагогич. книжнина. Докато първата статия на г. Ванкова прѣдстави

сводъ на познати и печатни свѣдѣния, — само че нѣкои отъ тѣхъ извесени отъ по-стари и малодостѫпни публикации, — продължението на труда му е по-самостоятелна работа: въ него г. Ванковъ внася и нови дати за нашето уч. дѣло до освобожд., събирани отъ извѣстни училищни дѣйци прѣзъ това врѣме. Особно трѣбва да се каже това за очерка му върху въвеждането и разпространението на звучната метода въ българско. Все като продължение на студии по сѫщия прѣдметъ трѣбва да се смятратъ и статиитѣ — „Състояние на основнитѣ ни училища отъ 1835 г. до освобождението“ и „Неофитъ Хилендарски като книжовникъ-педагогъ“, печатани първата — въ сп. „Учитель“ (год. VIII., кн. 3), а втората въ „Учил. прѣгледъ“ (год. V., кн. 7—8). Първитѣ двѣ статии въ „Учил. прѣгледъ“ и тая въ „Учитель“ ни даватъ свѣдения за три послѣдователни епохи въ историята на нашето училище до освобожд., — 1. *килийни* училища, 2. *взаимни* и 3. въвеждане и разпространение на *звучната метода* въ края на 60-тѣ и началото на 70-тѣ години. А че и статията на Неофита Хилендарски (Бозвели) влязя въ крѫга на горѣпоменатитѣ, вижда се отъ слѣднитѣ й заключителни думи: „Неофитъ и безъ дѣйностьта си по църковната ни борба, въ която загуби живота си, само съ своето Дѣтоводство би билъ такава свѣтла личность отъ възраждането ни, каквито сж Бероvъ, Априловъ, Неофитъ Рилски и други. Нашитѣ учители трѣбва да гледатъ на Неофита като на единъ отъ първитѣ български педагози и съставители на учебници за училищата ни въ турско врѣме“. — Все резултатъ отъ усърднитѣ занятия на г. Ванкова съ историята на нашето просвѣщение до освобожден. е и статийката му за началото на праздника св. св. Кирилъ и Методий (11 май), печатана въ спис. „Право дѣло“, год. 1901.

Всички горѣпоменати студии на г. Ванкова, освѣнъ послѣдната статийка влязятъ, поправени и допълнени, въ състава на най-новия му трудъ, който вече иска да ни даде цѣла история на „възпитанието и обучението въ България до освобождението“. Въ слѣднитѣ нѣколко реда ще се опитамъ да дамъ кратка *обща* оцѣнка на този обеменъ и солиденъ трудъ.

Той състои отъ *петь* дѣла: въ първия се излага „историята“ на нашето *първоначално* учение отъ край-врѣме (старобългарско) дори до самото освобождение; вторията има за прѣдметъ *класнитѣ*, или *главнитѣ* училища; третиятъ е посветенъ на учителскитѣ събори до 1879 год. и прѣзъ тая година, когато тѣ сж били свикани въ всѣка епархия по инициатива и съ специално окрѫжно отъ новоучрѣдената българска екзархия; дѣлъ четвърти ни запознава съ заслугитѣ и педагогическата дѣйность на нѣкои наши по-стари учители и книжовници — педагози (Петъръ Бероvъ, Василий Екстаг. Априловъ и Ник. Ст. Палаузовъ, Неофитъ Рилски, Неофитъ Бозвели, Райно Поповичъ и Еманоилъ Васкидовичъ); петиятъ дѣлъ е посветенъ на педагогическата ни книжнина до освобождението.

Азъ споменахъ по-горѣ нѣщо за източницитѣ, отъ които се е ползувалъ авторътъ за написване на труда си. То сж: публикувани до сега исторически очерки за отдѣлни училища, устави и годишни отчети на

такива, съобщения за учебното ни дѣло въ периодич. печатъ до освобожд., кореспонденция на стари наши дѣйци, печатана въ мия. Сборн. и други списания, биографии и автобиографии на такива дѣйци, педаг. книжнина отъ епохата на възраждането ни и до освобождението, публикувани статистики на нашето учебно дѣло прѣзъ тази епоха, между друго и официалната, и най-сетнѣ — лични показания на живитѣ още дѣйци на народната ни просвѣта отъ миналото. Въ същность трудътъ е основанъ токо-речи изключително върху писани материали, почерпнати главно отъ нашия период. печатъ до освобождението. Съ това не искамъ ни най-малко да умаловажа труда на г. Ванкова: напротивъ азъ високо цѣня заслугата, която се прави на историч. наука изобщо и на историята на нашето национално възраждане въ частность съ събирането и систематизирането на такива малодостжпни и забравени вече материали, които могатъ се почерпна отъ периодическия ни печатъ прѣзъ турско врѣме. И въ това именно съглеждамъ дори главната цѣна на г. Ванковото дѣло.

Впрочемъ самъ авторътъ доста вѣрно оцѣнява своя трудъ въ прѣдговора, стр. III-IV., като казва, че той е „пръвъ опитъ въ нашата литература да се сведатъ въ едно систематично цѣло разхвърленитѣ и неразработени още материали по историята на нашето училище, възпитание и обучение. Като пръвъ опитъ, казва г. Ванковъ, явно е, че той нѣма да прѣдставлява едно пълно и всестранно изложение на учебното дѣло“. Това имайки прѣдъ видъ, авторътъ прѣдстава своя трудъ и въ по-специалното му квалифициране като „очеркъ“ по прѣдмета.

. Както съ тази оцѣнка на труда си, тъй и съ схващането на източницитѣ, отъ които е намѣрилъ за нужно да се ползува за написване труда си, авторътъ си е наложилъ едно самоограничение, като е стѣснилъ задачата и облекчилъ работата си; но това не ни освобождава съвсѣмъ отъ правото да прѣдявимъ спрѣмо труда му онѣзи искания, които ни се налагатъ отъ самото съдържание на историята на педагогията. Въ най-обширенъ смисълъ, тя е културна история или часть отъ нея. Ето какви думи четемъ, казани по поводъ на „Історія русской педагогій“ М. И. Демкова, когото г. В. е ималъ за образецъ, — „Строго относясь къ задачѣ исторіи, признавая, что школа живетъ для жизни и ею же питается, конечно, нельзя упустить *ни склада семейной жизни, ни стремленій и идеаловъ общества, нельзя ограничиться программами, учебниками, разсужденіями специалистовъ-педагоговъ, а надо захватить и литературу, и бытъ, и нравы, и обычаи.*[1]) Тѣмъ менѣе возможно остановиться только на офиціальныхъ документахъ, въ родѣ инструкцій, наставленій и т. п., не провѣривъ, какъ все этого рода предписанія выполнялись на дѣлѣ, какъ жила школа въ дѣйствительности, чемъ поминаютъ ее питомцы, что находили въ ней наблюдатели. Серьезная исторія педагогіи должна быть поставлена широко, потому что педагогія не ремесло, а живое дѣло“.[2]) Па и самъ намиятъ авторъ тъй широко схваща историята на нашата педагогия, — „Историята на нашето училище (а и на всѣко друго, ще кажа отъ себе си), се казва въ прѣдговора, — е важна, защото това

---

[1]) Курсивътъ мой.

[2]) „Педагогическій сборникъ“ за 1896 г., декемврй.

училище е било главенъ факторъ за културния ни напрѣдъкъ, защото то е играло особна роль въ националното ни възраждание, освѣнъ специалната му роль — просвѣта на българския народъ. Който иска да изучи историята на литературата ни отъ Паисия до освобождението, който иска да прослѣди църковната ни борба съ гърцитѣ, който иска да издири наченкитѣ на политическото ни съзнание, съ една рѣчь, който иска да се запознае съ всички страни на националното ни движение до освобождението, той трѣбва да изучи движението и развитието на нашитѣ училища, учебната ни литература и биографиитѣ на нашитѣ учители и книжевници-педагози".

Безъ да отричаме, че авторътъ самъ-тамъ е държалъ смѣтка за това съвършено правилно схващане културно-националното значение на нашата школа до освобожд., дължни сме да забѣлѣжимъ, че у него твърдѣ рѣдко педагогич. материалъ се освещава отъ културно-исторически дати. Указанието самъ-тамъ на културнитѣ условия, срѣдъ които се е създало и сѫществувало нашето училище до освобожд., изтъкването на културно-националната му роля едвамъ се забѣлѣзва: то е затрупано отъ чисто дѣловенъ, специално-педагогически материалъ. Съ една дума, педагогич. материалъ у г. В. не е осветенъ отъ оная културно-историческа срѣда, въ която се е създала и развивала нашата народна школа до освобожд. и която тя е одухотворявала. Този генераленъ недостатъкъ на г. В-вия трудъ би се опрѣдѣлилъ отъ обикновената критика като *сухость* на изложението. Нека прибавимъ обаче тутакси, че за такова излагане историята на нашето уч. дѣло, каквото и самъ г. В. е набѣлѣзалъ въ прѣдговора на труда си, е рано да се говори у насъ: то прѣдполага много прѣдварителни студии и дългогодишни занятия съ прѣдмета; а къмъ г. В., който тепърва има да си изработва наученъ методъ и да се готви за по-сериозна научна работа, още по-малко право имаме да прѣдявяме искания като горнитѣ. При все това ние счетохме за нужно да изявимъ правата на историческата критика безотносително, за да се иматъ прѣдъ очи въ бѫдеще. Съ това ние охарактезирахме по-близко и труда на г. Ванкова.

Взетъ тъй, какъвто си е, той е една сериозна работа, която свѣдочи за усърденъ и голѣмъ трудъ. Авторътъ се ползува критически отъ източницитѣ, поправя и допълня сума неточни и невѣрни дати по прѣдмета, изнася нови такива, и пр. Ако е да се посочатъ нѣкои частични недостатъци, каквито малко забѣлѣзахме, нека укажемъ на това, че очеркътъ за развитието на рускитѣ училища, стр. 107 е излишенъ и необусловенъ достатъчно отъ прѣдмета. Най-многото, което можеше да се каже за това, би трѣбало да се почне отъ думитѣ — „Въ срѣдата на XIX. ст. се явяватъ по-добри срѣдни и висши учебни заведения" и т. н. (стр 182). На стр. 112. съвсѣмъ недостатъчно е изтъкнато значението на Робертъ Колежъ, като единъ отъ разсадницитѣ на български *класни* учители до освобождението.

Важенъ недостатъкъ въ труда на г. В. съглеждамъ въ липсата на индексъ, подробенъ показалецъ на имената и специалн. прѣдмети, за които се говори въ съчинението (Sach-und Namenregister). Литературн.

трудъ като неговия нийдѣ не би могълъ да види бѣлъ свѣтъ безъ такъвъ индексъ. Тази липса безъ друго трѣбва да се попълни прѣди още да се пристжпи къмъ печатане на съчинението.

Други недостатъкъ е езикътъ: той е такъвъ, какъвто го знаемъ още отъ първия трудъ на г. В. — изобиленъ съ стилистични грапавини и тукъ-тамъ съ правописни грѣшки.

Най-накрая, нека кажа, че съдържанието на г. Ванковия трудъ не отговаря подпълно на наслова. Понеже нѣкои части отъ труда му (дѣлъ IV. и V.) прѣдставятъ самостоятелни очерки, несвързани въ едно цѣло историч. изложение, а самото това дава само фактическа история на прѣдмета, то по-съотвѣтенъ би билъ насловътъ — *„Очерки изъ историята на учебното дѣло въ България отъ край врѣме до освобождението“*.

Като имамъ прѣдъ видъ, 1) че исторически трудове като прѣдметния винаги сж съставяли първитѣ стжпки за по-нататъшни научни издирвания, 2) че той ще бжде едно важно литерат. пособие въ нашитѣ училища, особено педагогическитѣ, въ които се прѣподава история на нашето учебно дѣло, като часть отъ общата история на педагогията и 3) че като дѣло на единъ съвсѣмъ още младъ писатель, отъ когото не можемъ да искаме повече отъ това, що ни е далъ, а съ това авторътъ достатъчно се прѣпоржчва като добъръ работникъ на избраното поле, който заслужва подкрѣпа и насърдчение, — на мнѣние съмъ да се издаде трудътъ на г. Ванкова отъ Книж. дружество съ срѣдства отъ фонда „Напрѣдъкъ“ (§ 3. отъ наредбитѣ му, т *а*).[1]

Д-ръ Н. Вобчевъ.

---

[1]) Управителниятъ съвѣтъ на Българското книжовно дружество не се съгласи съ мнѣнието на рецензента, понеже голѣма часть отъ него, както е споменато и въ рецензията, е печатана въ други нѣколко списания, та авторътъ е издалъ самъ труда си. — Б. на редакцията.

Петрографски бѣлѣжки за югоизточния кжтъ на България.

(Съ една петрографска скица).

Отъ д-ръ Г. Бончевъ.

Подъ югоизточенъ кжтъ на България за въ случая трѣбва да се разбира пространството между желѣзнопжтната линия Ямболъ до Бургазъ и лѣглото на Тунджа между Ямболъ границата, па чакъ до Черното море. Въ него влиза Ямболска околия на югъ отъ линията и на изтокъ отъ Тунджа, Къзълагачска — на изтокъ отъ Тунджа, Карнобатска — на югъ отъ линията, часть отъ Айтоска (подъ линията) и почти цѣлата Бургазска.

Общиятъ изгледъ на землището въ означенитѣ граници е многовърхо, тжпо, заоблено плато, което край обширнитѣ и слабо надигнати равнища съдържа уединени и проточени въ редица възвишения, които сж едничкитѣ му планински бѣлѣзи и гледни точки за далечни разстояния. Такива по линията на границата сж: Живакътъ (449) въ Паничеревско, Босна въ Урумениkьойско, Икишчиитѣ (492) въ Алагюнско, Османъ баиръ (497) — Коджабукско, Арабаджи баиръ и Мечката (581) — Белевренско, върховетѣ (630) надъ Горно Алмалий, Скрипка баиръ надъ Голѣмъ Дервентъ, Баба (498) надъ Куртъ аланъ. Въ срѣднитѣ и другитѣ околовръстни прѣдѣли на пространството заслужватъ да се отбѣлѣжатъ: Манастирътъ (504) надъ Голѣмъ боялъкъ, Каръ баиръ (470) надъ Куртъ бунаръ, Стражъ баиръ (383) надъ Факия, Каракузъ надъ Кара бунаръ, Войнишкиятъ бакаджикъ (500), Малкиятъ бакаджикъ (396) надъ Тюркмени, Светиспаскиятъ (498) надъ Чарганъ, Арнаутскиятъ (477) надъ с. Арнаутkьой, Карнобатскиятъ хисаръ (402), Кара баиръ (266) надъ Кючюкъ аланъ, Кара баиръ (208) подъ Бургазъ, Росенъ баиръ и Бакърлъкътъ (379) надъ с. св. Никола-Мехмечкьой и др. Тия послѣднитѣ сж повечето уединени: тѣ сж

отдѣлни върхове на ридове, на които главната посока на разпространение е изтокъ югоизточна.

Това плато по своя низко планинистъ изгледъ и по своето усдинено положение относително другитѣ планини въ страната прѣдставя самостойна орографска единица, която е въ непосрѣдствена връзка съ Странджанската планинска система въ Одринско. По отношение къмъ нея то се явява като нейни сѣверни и сѣверозападни поли; затова справедливо може да носи името *Странджанска областъ въ България;* но тогава къмъ нея ще принадлежатъ Сакаръ планина и Манастирскитѣ баири (на западъ отъ Тунджа) въ Кавaклийско и Светиилийскиятъ ридъ въ Ново-Загорско, понеже и тѣ сѫ въ материялна и тектоническа връзка съ нея.

Тоя кѫтъ, ако и въ непосрѣдно съсѣдство (даже и въ малки връзки) съ Балкана, не може да се вземе като негово южно или югоизточно разклонение, понеже не прѣставя тектоническа връзка и не притежава еднакви материяли съ него. Той ако и рѣзко ограниченъ отъ Сърнена гора, притежава въ нѣкои свои отдѣли материяли, които говорятъ за нѣкогашна цѣла единица съ нея (Бончевъ. — *Приносъ къмъ изучването скалитѣ на рида св. Илия.* 1901. Отд. отпеч. стр. 6. и *Приносъ къмъ изучването скалитѣ на Сърнена гора,* 1902. Отдѣл. отпеч. стр. 86, 95.). Такава връзка поддържа и посоката на двата отдѣлни масива, която въ извѣстни точки показва, че сѫ продължение единъ на други. Тоя подирниятъ фактъ, а до нѣкждѣ и първиятъ сѫ накарали *Hochstetter'а* да гледа на тия двѣ отдѣлни планински области като на нѣкогашна цѣла единица, която се е разкѫсала и малко потънала, когато е хлътналъ масивътъ между Балкана и Родопитѣ, на който тѣ сѫ били съставни части (Jahrbuch etc. B. XX, p. 390).

Повръхностьта на землището е плитко нарѣзана отъ многобройни водни артерии и вени, които изливатъ водитѣ си въ Тунджа и Черно море; споредъ това и то съставя часть отъ вододѣлната межда на Черно море и Егейско. Подирната е съ сѣверъ южна посока; започва отъ баиритѣ надъ Карасарлий, минава прѣзъ Карнобатъ, Кулазлий, Евренлий, Измаилъ Факѫ, извива се западно кѫдѣ Арнауткьой, изкача бакаджика съ сѫщото име, Малкия бакаджикъ, Войнишкия, минава по билото Бургуджикьой, Ташъ тепе, източно отъ Стефанъ Караджово (прѣди Ичме) и Ахлатлий, Каръ баиръ, Ййладжикъ и свършва въ Кайбилярско. Отъ двѣтѣ ѝ страни плитководната ѝ мрѣжа постига голѣмо разнообразие, но по-разновидна е източната. Между рѣкитѣ, които

заслужватъ внимание въ тия прѣдѣли сж: *Алтанкайрашката* и *Карганъ*, които вливатъ водитѣ си направо въ морето, *Кайнарджа*, *Факийска* и *Мандра* съ своитѣ многобройни притоци — въ Мандренското езеро, *Таштепенска* и *Айтоска* — въ Ваекювското езеро. Отъ рѣкитѣ, които се вливатъ въ Тунджа, по-голѣмички сж: *Азмакътъ*, *Поповската рѣка*, *Мураданлийската*, Малко- и Голѣмо-*Дервентската* и *Дермендерската*. Другитѣ сж дълги маловодни потоци, много отъ които прѣзъ лѣтнитѣ дни прѣсъхватъ.

Повръхностьта на землището въ пò-низкитѣ и обширни равнища е гола и прѣдставя тлъстъ плоденъ черноземъ; въ приграничнитѣ или въ пò-високитѣ възвишения тя е облѣчена въ естествена тънка джбова мантия или такава отъ храсталакъ. Скалнитѣ маси въ равнищата нарѣдко бѣлѣжатъ самата повръхность; тамъ можатъ да се прѣминатъ голѣми разстояния безъ да се види естеството на подпочвения масивъ. Скалитѣ заиматъ повръхностьта въ високитѣ прѣдѣли на възвишенията или пъкъ облагатъ лѣглата на рѣкитѣ и потоцитѣ или тѣхнитѣ стръмни склонове; но има малко мѣста, дѣто тѣ се показватъ и въ низкитѣ равнища.

Землището на тоя кжтъ се брои между слабо познатитѣ краища на отечеството ни, при всичко че прѣди (въ турско врѣме) той е билъ просичанъ отъ главнитѣ пжтища между източна, сѣверна и южна България и Одринъ, каквито сж: Сливенъ—Ямболъ—Одринъ; Одринъ—Голѣмъ Дервентъ—Попово—Карнобатъ—Чалжкавакъ—Шуменъ и Одринъ—Лозенъ градъ—Факия—Карабунаръ—Русокастро—Айтосъ—Провадия и Варна или Карабунаръ прѣзъ Бургазъ, Кара-кая, Бараклий, Айваджикъ, Балкана, Варна. Пакъ по тѣхъ сж минали първитѣ пжтешественици съ научна цѣль, на които длъжимъ всичко, що знаемъ до сега за тоя кжтъ, а особно за скалитѣ му.

На първо мѣсто между тѣхъ стои *Ami Boué*. Той е прѣминалъ кжта прѣзъ Айтосъ, Русокастро, Карабунаръ, Факия, Кайбиляръ, а посочва и на осталитѣ два пжтя, като опрѣдѣля и часовото имъ разстояние отъ една точка до друга. Неговиятъ трудъ „*La Turquie d'Europe*“ отъ 1840 година съдържа географски бѣлѣжки за края, а въ геологическия отдѣлъ зачеква и петрографски въпроси.

Десетина години пò-късно отъ Boué (1846) въ прибрѣжието на кжта между Атлиманъ и Бургазъ мина и *Hommaire de Helle*, но наскоро слѣдъ това си пжтешествие се помина. Резултатитѣ отъ

неговитѣ наблюдения съобщи *A. Viquesnel* въ бюлетина на Французского геологическо дружество (II Série, T. 8. p. 524, 526).

Въ тоя сжщия прѣдѣлъ е билъ въ 1856 год. и капитанъ Spratt (Quart. Journal, XIII, 1857 г.р. 731), който, както и по-прѣдниятъ, приима носоветѣ източно отъ о-ва св. Анастасия за гранитни, както и тия на югъ отъ Сизополъ до Зейтинъ бурунъ.

Въ 1869 година по пжтя Одринъ—Урумбеглий—Ямболъ и Ямболъ—Ачларе—Русокастро—Джанкардашъ—Бургазъ минава и prof. *Ferd. v. Hochstetter*. Неговиятъ трудъ „Die Geologische Verthältnisse des östlichen. Theiles der europäischen Türkei“ (Jahrbuch der k. k.Geol. Reichsanstalt B, XX. p. 389—399) показва, че той е посветилъ повече врѣме за изучванието на тоя затънтенъ нашъ кжтъ. Както и по-рано се отбѣлѣза, той разглежда произхождението на планинския край и го съпоставя въ свързка съ другитѣ околни планини, отбѣлѣзва неговия повършенъ изгледъ и неговата хидрографска роль. Прѣзъ мѣстата, дѣто минава, настоява да е точенъ въ обозначението на петрографскитѣ материяли. Но тъй като и той не пропжтува голѣмо пространство отъ края, служи си съ даннитѣ на по-прѣднитѣ отъ него пжтешественици (Boué, Spratt) и възъ основа на тѣхъ и на свои наблюдения той пакъ пръвъ дава основния геоложко-петрографски скелетъ на тоя кжтъ, както е далъ и на много други наши краища.

Слѣдъ Hochstetter-а никой другъ не се е занималъ тъй подробно съ него. Подиръ освобождението ни били сж тамъ и други изслѣдовачи, но тѣ сж закачили само извѣстни гранични точки безъ да влѣзатъ по-навжтрѣ въ него. Само проф. *Г. Н. Златарски*, освѣнъ дѣто се е бавилъ въ Бургазско, е прѣсѣкълъ цѣлото пространство на платото въ диагонална посока отъ Бургазъ прѣзъ Кара бунаръ, Къзълагачъ за Каваклий, но и той до сега е само картиралъ обиколката си.

Извѣстни точки на кжта е споходилъ и *Х. Шкорпилъ* „(Природни богатства,“ отъ 1884); той е картиралъ и цѣлия край (пакъ тамъ), но съвсѣмъ своеобразно.

Бургазскиятъ заливъ и околностьта му е била посѣтена и отъ prof. Fr. Toula (Geologische Untersuchungen in Östlichen Balkan etc. II Abtheilung, 1890).

Прѣзъ изтеклото десетилѣтие (1896 год.) въ Бургазския прибрѣженъ край се яви и професоръ *I. M. Жујовић*. Той въ статията си „*О вулканској области под источним балканом* (Глас Српске краљевске академије, LVI) разглежда материялитѣ отъ метоха на

св. Анастасия и Ченгенескеля (260) и тия отъ южнитѣ поли на Балкана въ тоя край кѫдѣ Уруменикьой, но изкачва и св. Спаския бакаджикъ подъ Чарганъ, разглежда Кърkларъ баиръ и другата околность на Ямболъ (стр. 242—245).

Това е всичко, което геологическата и петрографска литература съдържа за тоя нашъ кѫтъ; отъ нея, ако и недостатъчна, черпимъ за сега всичко за него.

Въ 1894 год. и азъ посѣтихъ извѣстни точки около Бургазъ и по-навѫтрѣ отъ него, но прѣзъ лѣтнитѣ мѣсеци на 1897 год., обиколихъ по-голѣмата часть отъ Странджанската область у насъ. Прѣзъ 1898 година за малко влѣзохъ въ ония нейни прѣдѣли, които по-рано не бѣхъ засегналъ, но пакъ останаха и до сега много такива непрѣгледани. На извѣстна часть отъ тия мои обиколки дадохъ гласность въ статиитѣ: „*Сакаръ планина (петрографско описание)* (Сбм. кн. XVI), *Скалитѣ на Манастирскитѣ височини* (Период. списание, кн. LXI), *Петрографски бѣлѣжки за Черноморския брѣгъ между Емине и селото Кюприя* (Пер. спис. кн. LXI) и *Приносъ къмъ изучване скалитѣ на рида „св. Илия“* (Сбм. кн. XVIII).

Останалитѣ ще изложа въ настоящитѣ бѣлѣжки. Пространството, което тѣ ще обиматъ е между Черноморската прибрѣжна ивица и лѣглото на р. Тунджа въ горѣозначенитѣ граници. Това пространство прѣминахъ по слѣдния пѫть:

1. Бургазъ, Якезлий, Айваджикъ, Русокастро.
2. Русокастро, Кабасакалъ, Трояново, (прѣди Келешкьой) Демирдешъ, Джанъ кардашъ, Мугресъ, Бургазъ.
3. Бургазъ, Пода, Мехмечкьой, Сарѫмуса, Кюприята.
4. Кюприята, Аланкайракъ, Паничерево, Кайракьой, Урумкьой, Кѫръ харманъ, Български Алагюнъ.
5. Български Алагюнъ, Турски Алагюнъ, Коджа букъ, по Факийската рѣка за Герге бунаръ, Къркъ чалѫ.
6. Къркъ чалѫ, Айваджикъ, Сазлѫкьой, Кѫръ чешме, Кара тепе, надъ Мугресъ, Бургазъ.
7. Бургазъ, Каялий, Кючюкъ аланъ, Азаплий, Пирне, Айтосъ.
8. Айтосъ по желѣзнопѫтната линия, Бургазъ.
9. Бургазъ, Кара бунаръ, Дервентъ дере, Беюкъ бунаръ.
10. Беюкъ бунаръ, Юмрукъ кая, Умана, Александрово, Войнишки бакаджикъ, Тюркмени.

11. Тюркмени, Малки бакаджикъ, Арнаутски, Арнауткьой, Исмаилъ Факж, Евренли, Кулазлий, Карнобатъ.

12. Карнобатъ, Балабанлий, Ачлари, Хазбеглий.

13. Хазбеглий, Доруклий, Топузлари, Боклуджа, Драка, Дервентъ дере.

14. Дервентъ дере, Татаркьой, Бѣлила, Бей махале, Шабанъ карж, Харманъ карж.

15. Харманъ карж, Орханкьой, Дувалари, Караджилари, Янъкъ Балабанлий.

16. Янъкъ Балабанлий, Тараклий, Кара кая, Хаджилари, Джефирлий, Доганджа, Карнобатъ.

17. Карнобатъ, Ахмачево, Карасарлий, Марково, шосето, Карнобатъ.

18. Карнобатъ, Стралджа, Ямболъ.

19. Ямболъ, Каджкьой, Светиспаски бакаджикъ, Чарганъ, Ямболъ.

20. Ямболъ, Кукурево, Инджексарлий, Къзълагачъ.

21. Къзълагачъ, Шахлий, Срѣмъ, Гаджилово, Къзълагачъ.

22. Къзълагачъ, Араплий, Дермендере, Урумбеглий.

23. Урумбеглий, Курталанъ, Голѣмъ дервентъ, Турфалий, Голѣмъ боялъкъ.

24. Голѣмъ боялъкъ, Оджакьой, Кайбиляръ, Казжкклисе.

25. Казъкклисе, Факия, Сливово, Юмруккьой, Копадинъ, Умана.

26. Умана, Ахлатлий, Куртбунаръ, Яйладжикъ, Малъкъ боялъкъ, Мураданлий.

27. Мураданлий, Лалково, Читалово, Араплий, Къзълагачъ.

28. Къзълагачъ, Енибеглий, Мурсатлий, Инджеклий, Борисово (прѣди Ашеклий), Еникьой, Бургуджикьой.

29. Бургуджикьой, Ташъ тепе, Стефанъ Караджово, Мешелий, Попово, Гючбейлеръ, Къзълагачъ.

По тоя пжть събрахъ материялъ, който ми послужи за микроскопско опрѣдѣление скалитѣ на землището. Тѣхъ като излагамъ по обиколки заедно съ взаимнитѣ имъ отношения и повърхни разпространения, лаская се да вѣрвамъ, че давамъ сравнително подробенъ петрографски скелетъ на мѣстата, дѣто съмъ миналъ, който ще послужи за основа на по-нататъшнитѣ петрографски изучвания на края. А за да бжда прѣгледенъ прилагамъ една петрографска скица въ мѣрка 1:500000.

Прѣди разглеждането на самитѣ ми обиколки въ това землище, въ края на което ще се направятъ и нужднитѣ заключения за

него, считамъ за свой дългъ да прибавя, че многобройни сж още непосѣтенитѣ отъ никого мѣста и както въ тая посока, тъй и въ други, то е цѣлина, която ще възнагради труда на всѣки разбранъ работникъ.

1. Бургазъ, Якезлий, Айваджикъ, Руссокастро.

Пжтьтъ отъ Бургазъ въ посока за Якезлий въ началото е по пѣсъчни насипи, които стигатъ и минаватъ Бургазкитѣ кладенци, послѣ по сбитъ пѣсъкъ и мочурлива и блатлива мѣстность стига политѣ на Кара баиръ — новитѣ бургазки лозя. Собствено отъ Бургазъ за Якезлий и Мандрата до хана оттатъкъ Каратепенския баиръ водятъ два пжтя: единиятъ направо прѣзъ Карабаиръ, а другиятъ въ низкото заобикаля баира. Азъ прѣминахъ по първия. Съ поемане на пжтя прѣзъ билото настжпихъ въ еруптивно землище *андезитовъ типъ*, което почти по цѣлото протежение на пжтя бѣлѣжи земната повръхность, но по-добрѣ се види въ долищата, които водата си е образувала по него. Скалната маса въ тия мѣста е съ черна и чернозелена боя, съ неправилна и грапава повръхность съ субпорфиренъ изгледъ по черноземенитѣ минерали и съ пукнатини по разни посоки, които я дробятъ неправилно паралелопипедно (дребенъ видъ). Освѣнъ собственото вещество на скалната маса подирната съдържа на мѣста и бѣли зеолитни жили или такива измѣсени съ кварцъ и хлоритъ или епидотъ, а въ високото, по малкия и голѣмъ Чиплагъ, и доволно широки жили съ *халкопиритъ, хематитъ, пиритъ, кварцъ,* и тукъ-тамъ *галенитъ* заедно съ вторичнитѣ продукти на първитѣ. Жилитѣ, които съдържатъ рудоносното вещество и неговия нераздѣленъ другарь кварца, на мѣста постигатъ завидна дебелина 20—60 см., а на други тѣ сж и по-тънки и слизатъ до 10 и 5 см. Всички тия жили не сж плодъ на контракцията на андезитната скална маса, а сж плодъ на тектонически или сейзмически процесъ. Тѣ на брой сж повече и въ посока различни, но най-много може да се отбѣлѣжи, че прѣобладава сѣвероизточна посока. Минералното вещество, което е запълнило първичнитѣ праздни пукнатини на скалата и образувало жилитѣ, е отъ секреционно начало, водна отайка изталожена въ тѣхъ. Не въ всички веществото е еднакво, но все пакъ може да се установи еднаквость въ извѣстни точки, а то дава право на заключение, че въ всички е протичала еднаква водна течность, която съгласно съ условията, при които се е намирала, е таложила на мѣста халкопиритъ съ пиритъ и кварцъ,

а на други само кварцъ въ разнитѣ му видоизмѣнения или съ него и галенитъ. Едно е за забѣлѣзване въ тая рудоносна область, а именно, че по-широкитѣ жили сж повече халкопиритни, а по-тънкитѣ повече кварцови, а то дава право на заключение, че първоначално водената течность е била повече кисела и запълнила малкитѣ пукнатини, отпослѣ започнала да таложи халкопирита, пирита и хематита, а най-послѣ закислява и свършва съ оталагането на кварцъ, защото незапълненитѣ части въ голѣмитѣ праздннини сж обложени съ кварцови кристални друзи.

Минералитѣ на жилитѣ нѣматъ правилно и симетрично положение въ тѣхъ. Като основа на всички личи кварцовото вещество, но то не е ограничено на периферията на пукнатинитѣ, а слѣди и срѣдата имъ въ прѣслояване съ халкопирита.

Срѣднитѣ части на жилитѣ, които сж остали незапълнени отъ първичното вещество, сж заети отъ зеолитна маса въ съдружие съ вторичнитѣ минерали на халкопирита — *малахитъ, азуритъ,* съ пиритъ, вториченъ *кварцъ* и листнатъ *хематитъ.*

Въ монтанистично отношение Кара баиръ по халкопирита прѣдставя за сега единъ отъ виднитѣ рудоносни центрове у насъ. Той и въ старо врѣме е билъ прѣцѣненъ за такъвъ, защото и до днесъ личатъ слѣди отъ стари рудокопи.

Въ генетично отношение неговитѣ рудоносни елементи сж еднакви съ ония на „Бакърлъка“. Тѣ сж се образували при еднакви условия, а при такива се намиратъ и днесъ. Трудно е да се опрѣдѣли само, дали тѣзи пукнатини въ Кара баиръ сж се образували прѣди терциернитѣ отайки или въ тѣхъ, но пó за правдоподобно изглежда първото прѣдположение, защото ако тѣ сж били по-послѣ, когато е имало готови терциерни седименти, каквито сж олигоценскитѣ около му и въ Поруса, сеизмическитѣ явления щѣха да оставятъ слѣдитѣ си по тѣхъ; а такива не се забѣлѣзватъ въ цѣлия околенъ край.

Еруптивнитѣ материяли на Кара баиръ по пжтя за мандренския ханъ се простиратъ до послѣдния долъ, който дѣли голѣмия върхъ на Кара баиръ и върха надъ селото Кара тепе. Тамъ тѣ се скриватъ подъ наносни образувания отъ дребни бѣли кварцови зърна, размѣсени съ едри като глави, червеникави кварцови кжсове белведерски типъ. При самия ханъ бѣлиятъ *кварцовъ чакълъ* наедрѣва; той заима и околнитѣ брѣгове на хана. Въ тѣхъ не личи ясно напластяване; тѣ се показватъ като агломератъ, на който ситнозърнестото вещество е много малко.

Отъ хана до с. Якезлий по посока на стария окопъ (Еркесията) мѣстностьта е блатлива. Въ рѣкичката подъ село Якезлий прѣдходниятъ кварцовъ чакълъ се явява наново и въ двѣ форми: близу кждѣ р. Мандра е едъръ, а кждѣ Якезлий дребенъ. Подъ селото се показватъ *ситнопѣсъчни образувания*, размѣсени съ *варовито вещество*, които по изгледъ съотвѣтствуватъ на терциерни материяли най-горенъ катъ. Въ селото се разкриватъ *еруптивни конгломерати* и *туфи* андезитовъ типъ, които въ посока за Айваджикъ се простиратъ чакъ прѣзъ рѣката на пѫтя, дѣто въ високото, наново се показва *бѣлъ варовитъ материялъ* сладководно или заливно образувание, който въ низкото при селóто изчезва, и цѣлото пространство се заима отъ прѣдходния еруптивенъ материялъ. На него е застроено и село Айваджикъ. Между него и Русокастро материялътъ е като между Якезлий и Айваджикъ: въ низкото равнище ($2^{1}/_{2}$ км. разстояние) подъ черноземната почва се показва прѣдходниятъ еруптивенъ рахълъ (конгломератенъ) материялъ, а въ малко надигнатия прѣвалъ, който раздѣля равнищата между двѣтѣ села, се покрива и отъ бѣлъ глинестъ варовитъ материялъ с.-з разпространение. Прѣзъ него на 2 км. разстояние еруптивното землище наново се разкрива и свършва въ низкото прѣдъ Русокастро, дѣто го покрива ситниятъ тинестъ наносъ на Хаджиларската рѣка, която тѫдѣва носи името на селата, прѣзъ чиито землища минава.

2. Русокастро, Кабасакалъ, Трояново (прѣди Келешкьой), Демирдешъ, Джанъ кардашъ, Мугреоъ, Бургавъ.

Материялътъ на земната повръхность между Русокастро и Кабасакалъ е двоякъ: *варовитъ* и *туфозенъ* както и въ прѣдходното землище съ тая само разлика, че варовитиятъ е близу до подирното село, а еруптивнотуфениятъ се крие подъ дебела и тлъста черноземна почва, която обилва съ ситенъ авгитъ и магнетитъ. Младонеогеновиятъ материялъ на Кабасакалъ се продължава и въ с.-з. посока по Таштепенската рѣка, но съ другъ изгледъ — глинестъ, едропѣсъченъ, съ бѣла и ръждава боя. Той на незначително разстояние привръшва и разкрива повръхностьта на *туфитѣ* и *конгломератитѣ* (прѣдходенъ типъ), които тѫдѣва се ползуватъ съ интензивно разпространение и които на много мѣста съдържатъ и типични *андезити*. Такова е пространството между Кабасакалъ, Трояново, Капуджика и Демирдешъ до рѣката, която иде откъмъ селото. Въ послѣдния прѣдѣлъ, въ баира до рѣката, на който се виждатъ

остатъцитѣ на старата крѣпость, въ която сега е построенъ малъкъ манастиръ, типичнитѣ андезити сж съ слаба виолетна отсѣнка и съ порозитетъ или шупливина, които се дължатъ на газоветѣ, които сж се отдѣляли при скалното затвърдяване. Тѣ сж призматично напукани въ видъ на тънки и кжси призми. Характерното у тѣхъ е, че тѣ сж гжсти за простото наблюдение, а почти гжсти оставатъ и за въоржженото око. Въ тънкитѣ препарати нарѣдко се виждатъ *фелдшпатни кристалчета,* такива отъ *апатитъ, биотитъ* или другъ минералъ. Изъ масата личатъ по-свѣтли петна, които сж лучесто устроени; тѣ сж материялитѣ на поритѣ и шуплитѣ, които на мѣста запълватъ цѣлитѣ, а на други оставатъ и малка централна праздинина. По тоя си изгледъ тѣ съотвѣтствуватъ на малки сферички и придаватъ на скалата сферолитно устройство. Тия скали отъ разрушението си приииматъ тухлено-червеникава боя.

Пространството отъ Демирдешъ за Джанъ кардашъ повръшно е заето отъ почвени материяли, които въ землището на първото село прѣобладаватъ съ тъмната боя на туфитѣ и другитѣ еруптивни скали, но съ наближаване къмъ втората точка още отъ самия прѣвалъ тѣ забѣлѣватъ, което показва, че основата е варовита. *Варовита* и *глинесто-варовита* остава почвата въ самото мѣсто Джанъ кардашъ и околнитѣ тераси. Тия материяли се простиратъ и на изтокъ въ посока за Мугресъ и свръшватъ прѣзъ пжтя Каратепе—Ваекьой въ старотерциернитѣ образувания на Мугреското землище, което започва съ компактни и пѣсъчникови *варовици* съ разновидни вкаменелости (на първо мѣсто Orbitoides). Подирнитѣ въ високитѣ прѣдѣли на надвѣсения скатъ надъ езерото заиматъ тѣсна ивица, която южно отъ Мугресъ се разширява и по-високо изкача баира по пжтя за прѣзъ Карабаиръ. Въ тия прѣдѣли варовитиятъ материялъ е по-бѣлѣзникавъ и сивъ и съ слаба консистенция. Той е единствениятъ материялъ въ цѣлата Бургазка околность, отъ който приготвятъ негасена варь.

Западъ ю.-западно отъ Мугресъ подъ варовитата ивица на ската яроветѣ сж заети отъ *мергелно-глинести материяли,* прѣпълнени съ вкаменелости. Въ прѣдходнитѣ и тия се намиратъ риби, зжби, бодли отъ Echinida, черупки отъ: Turritella, Pecten, Orbitoides (въ първитѣ), Flabelum, Cycloseris, Echinocyamus, Cardium, Cardita, Dentalium, Turritella, Chenopus, Fusus, Marginela, Pleurotoma и др. и др.[1])

[1]) По-подробно гледай: *Toula*-Geol. Untsrs. in Östlichen Balkan, 1890, II, Abtheil p. 41—45, T. V.

Източно отъ Мугресъ седиментитѣ свършватъ въ *андезититѣ* на Кара баиръ, въ с.-з. поли на който е разположено и самото село. По пѫтя, който заобикаля сѣвернитѣ поли на Кара баиръ, доклѣ се събере съ Каратепенския при източнитѣ му поли, върви се по типиченъ *черенъ* или *тъменъ андезитъ*, отъ който и самиятъ баиръ носи наименуванието си. Той въ тия прѣдѣли освѣнъ своитѣ първични и вторични вещества други странични примѣси не съдържа.

Отъ източнитѣ поли на баира до въ Бургазъ върви си по сѫщия пѫть, който води отъ Бургазъ прѣзъ Кара баиръ (обиколка I въ началото).

3. Бургазъ, Подътъ, Мехмечкьой, Саржмуса, Кюприята.

Пространството между Бургазъ и Пода е заето отъ съврѣменни морски пѣсъци съ сива и тъмносива боя и съставъ — ситенъ *кварцъ, фелдшпатъ, черупки* отъ *миди* и *охлюви,* черенъ *магнетитъ* и тъмнозеленъ *авгитъ*. Тоя пѣсъкъ се дължи на разсипването терциернитѣ седименти на брѣговата линия с.-и. отъ Бургазъ и на разрушението еруптивно-андезитната основа на извѣстни части отъ морското дъно въ прибрѣжната ивица. Пѣсъцитѣ въ брѣговата линия и малко по-навѫтрѣ отъ нея сѫ пѣсъченъ агломератъ, а въ ивицата на пѫтя тѣ сѫ сбити и прѣдставятъ компактна маса, която издържа силенъ натискъ. При Пода пѣсъчното землище прѣкѫсва широка водна ивица, която свързва Мандренското езеро съ Черното море. Прѣзъ нея се прѣминува съ мауна или лодка.

Самата мѣстность Подътъ, отъ другата страна на пѫтя, е каменлива; тамъ водата мие основата на землището. Камънитѣ на мѣстото сѫ съ младоеруптивенъ изгледъ авгитъ андезитовъ типъ. Тѣ сѫ съ дребно порфирна структура по авгита и рѣдкия бѣлъ фелдшпатъ, съ слаба тъмно-сива основа и съ обща блѣдо-зелена боя. На мѣста край неправилно паралелопипеднитѣ напуквания показватъ се и такива съ сфериченъ изгледъ разенъ диаметъръ.[1]) Тоя авгитъ андезитъ въ с. и. посока граничи съ седиментитѣ около карантината, а въ източна, близу до срѣдата на пѫтя за Ченгене скеля, съ червеникавитѣ еруптивни порфирни скали на мѣстностьта. Подирнитѣ порфирни по фелдшпата, който е сѫщо съ червеникава боя, както и общата скална основа, сѫ съ бѣлѣзитѣ на млада еруптивна скала, която най-много подхожда на *трахитъ*. Тоя трахитъ въ мѣстностьта

---

[1]) *Бончевъ.* — Петрографски бѣлѣжки за Черноморския брѣгъ и пр. Отдѣл. отпечатъкъ стр. 15.

на тухларницата въ крайбрѣжието се заобикаля отъ изтокъ отъ андезитовъ *блоковъ конгломератъ* отъ типа на Азаплийския и Светиспаския, въ западнитѣ му поли подъ с. Каджкьой (гледай обиколки 7, и 19).

Въ посока за Мехмечкьой по Ала тепе трахитоидниятъ материялъ е съ по-отворена червеника боя, съ по-едри червеникави фелдшпатови кристали и съ по-голѣмъ порозитетъ, който на мѣста издава скалата за шуплеста. Въ тия прѣдѣли той е съ плочесто напукване, а въ низкото на Ченгене скеля съ дебело призматично отъ рода на онова, съ което се характеризуватъ скалитѣ отъ Уруменикьойската кариера по желѣзнопѫтната линия срѣщу Кара баиръ на Кючюкъ аланъ (обиколка 8).

Като наближаваме Мехмечкьой, тия скали изчезватъ и отстѫпатъ мѣстото си пакъ на зелено-еруптивнитѣ материяли, които въ началото сѫ *туфозни, пѣсъчникови* (каквито сѫ и въ селото), въ съдружие съ *еруптивни конгломерати* отъ рода на ония около тухларницитѣ на Ченгене скеля, на които ще да сѫ и продължение. Тѣхъ има и надъ селото Мехмечкьой и въ посока за Бъкърлъка, слѣдъ които започватъ млади еруптивни скали съ порфирни бѣли фелдшпати — *андезити*.

Пространството южно и ю.-и. отъ Мехмечкьой е заето отъ разновидни и разнобойни *туфозни материяли,* които повръшно не показватъ правилно редуване. Намѣста изъ тѣхъ се подаватъ и типични еруптивни скали съ отворена боя и порфирность по фелдшпата или съ зелена и тъмнозелена боя и порфирность по авгита, който е почти цѣлъ прѣвърнатъ въ уралитъ. Въ тѣхъ жили нѣма, но първитѣ (туфитѣ) сѫ кръстосани по разна посока и поддържатъ общата пъстрина на скалната маса. Въ тия подирнитѣ на мѣста се забѣлѣзватъ *малахитни разцъвтявания,* които показватъ, чѣ тѣ сѫ съдържали мѣдни сулфиди, които отъ киселитѣ води сѫ се прѣвърнали въ базични карбонати. Мѣднитѣ сулфиди източно отъ пѫтя Мехмечкьой — Сарѫмуса сѫ повечето *халкопиритъ;* но въ западна посока отъ него, дѣто не сѫ рѣдки въ землищата на Кайнарджа и Дюлгерлий, тѣ сѫ отъ *борнитъ* и *халкоцитъ.* Първитѣ повече обѣщаватъ практическа полза, а вторитѣ сѫ безнадеждни.

Между Мехмечкьой и Сарѫмуса по скатоветѣ и лѣглото на рѣка Цѣра, която минава въ Карганъ, землището е отъ типа на прѣдходното — *младоеруптивно и туфозно;* сѫщо остава и между Сарѫмуса и Кюприята прѣзъ Салихлеръ. На повечето мѣста то се крие подъ почвата и храсталака на края и е малко достѫпно

за простото наблюдение; подирното се извършва въ долищата възъ основа на натъркалянитѣ по поврѫхностьтѣ камъни.

4. Кюприята, Аланкайракъ, Паничерево, Кайракьой, Урумкьой, Кѫръ харманъ, Български Алагюнъ.

Околностьта на Кюприята по-рано, въ 1900 год., отбѣлѣзахъ въ своитѣ „Петрографски бѣлѣжки за Черноморския брѣгъ между Емине и Кюприя", (Отд. отпечатъкъ, стр. 19—20). Отъ курията до Кюприята па чакъ до Аланкайракъ по цѣлия пѫть землището е покрито и никждѣ на поврѫхностьта не се разкрива типичната скала. Отъ отдѣлнитѣ натъркаляни камъни и отъ боята и състава на почвата се заключава, че основата е *андезитова* и *туфозна*. Въ непосрѣдствено съсѣдство съ селото се показватъ и сѫщинскитѣ *андезити* и *туфи,* които въ селото съдържатъ и брекчозни образувания. По-голѣмата часть отъ землището (на което е разположено селото) се заема отъ туфи и брекчи, които въ с.-з. посока прѣзъ него постигатъ интензивно разпространение, като се примѣсватъ на 2—3 мѣста съ *мергелноваровити материяли* тънкоплочесто устройство. Южно отъ селото въ брѣга прѣзъ рѣката сѫ развити *типични андезити;* тѣ на мѣста, покрити отъ туфи, ширятъ се въ южна посока и прѣзъ граничната линия.

Андезититѣ подъ Аланкайракъ сѫ съ тъмна зацапано зеленикава боя, порфирна структура по чернитѣ минерални игли и порозитетъ, свойственъ на скалното вещество. Съ помощьта на микроскопа се разкрива съставътъ на скалата, който е главно отъ порфиренъ *амфиболъ,* субпорфиренъ *авгитъ* и такъвъ въ основата; той заедно съ по-едрия и ситенъ *фелдшпатъ,* рѣдкия микролитенъ *амфиболъ,* ситнозърнестия *кварцъ* и ръждивия *магнетитъ* съставятъ скалната основа, която е ясно индивидуализувана. Отъ минералитѣ само едриятъ амфиболъ и отчасть авгитътъ сѫ по-прѣсни; другитѣ сѫ прѣтърпѣли голѣмо промѣнение, което се е отразило и на общата боя на скалата.

Западно отъ селото Аланкайракъ въ посока за Ново Паничерево землището запазва своя еруптивенъ характеръ, който въ видъ на *туфи, туфозни брекчи* и *пѣсъчници* постига интензивно разпространение въ землището на подирното село. Въ ю.-и. и южна посока отъ селото изкачва върховетѣ и се крие подъ *кварцови* и *шистозни наносни образувания,* които показватъ, че е наблизу шистозното землище.

Зеленитѣ туфи около Паничерево и съ микроскопа сѫ показватъ зърнести, съставени главно отъ *авгитъ, фелдшпатъ* и *магнетитъ*

въ съдружие съ вторичнитѣ вещества: *хлоритъ, каолинъ, калцитъ, кжсове* отъ *андезитни скали* съ пилотаксична основа, рѣдки зърна отъ *кварцъ* и малко *хематитъ.*

Въ Паничерево скалитѣ сж по-едрозърнести, по-разрушени, но съ изгледа на по-стари зелени скали, което свойство и микроскопътъ до нѣкждѣ не отрича. И при тѣхъ зелената боя се дльжи на *авгита* и *хлорита,* но тамъ подирниятъ е повече. Освѣнъ него има и *епидотъ.* Фелдшпатътъ е цѣлъ каолинизуванъ, но и при това си състояние дава да се разбере, че е билъ ясно индивидуализуванъ и ограничава мѣстото на авгита, който освѣнъ въ такива форми има го и като ясни кристали. Въ първитѣ цѣлъ е прѣвърнатъ въ хлоритъ и епидотъ, а въ вторитѣ пô-прѣсенъ, но много сдробенъ.

Като особность въ тия скали заслужва да се отбѣлѣжи присжтствието на дългоиглестъ апатитъ, който пълни само мѣстата на фелдшпатнитѣ индивиди. По тия бѣлѣзи андезитътъ се прѣдставя *диабазовиденъ.*

Подобни на тия материяли прѣобладаватъ и между Паничерево и Кайракьой, само че и тамъ по цѣлото си протежание не сж еднородни: на мѣста *туфи,* на други *туфозни брекчи* и *конгломерати,* а на трети и *типични андезити.* Прѣзъ половината пжтя за подирното село тѣ прѣслояватъ и съ *глинести* и *глинестоваровити материяли,* които сж и господствуещата скала въ края.

Такива туфозни и конгломератни материяли оставатъ и на западъ отъ с. Кайракьой на пжтя за Урумкьой, само че тѣхното разпространение достига 1·5 км. отъ селото до воденицата; смѣсени съ синкавитѣ *варовици* на мѣстото, тѣ изчезватъ въ *пѣсъчници* и *пѣсъкливо-глинести* дебелослойни *образувания.* Тѣ на западъ съвършено се губятъ и се замѣняватъ съ прѣдходнитѣ синкави варовичномергелни образувания, които се простиратъ до селото и задъ него. Въ политѣ на баира при изкачването за въ селото тѣ сж тънкослойни и силно набърчени; до самото село и въ него се издаватъ за *глинесто-варовити шисти* и сж покрити съ червенъ глинестъ материялъ отъ глинести пѣсъчници.

Надъ Урумкьой въ посока за Кьръ харманъ варовито-шистнитѣ материяли граничатъ съ тънкоплочести шистозни образувания другъ типъ, въ който аргилитошистниятъ хабитусъ слѣди и найдребнитѣ кжсчета. Тия аргилити сж тънко наплочени и повръшно ситно надробени съ жълтозеленикава боя и кварцови жили. При наваляне за въ лѣглото на Даржъ дере тѣ сж показватъ съ потворена боя и по-слабъ блѣсъкъ; за това сж и съ изгледа на

типичнитѣ *глинести шисти.* Въ самия долъ послѣднитѣ свършатъ въ скали съ *амфиболошистовъ* и *амфиболитовъ изгледъ,* които при долапа и воденицата алтериратъ съ образувания отъ изгледа на старъ зърнестъ *пѣсъчникъ* и такъвъ *аргилитенъ.* На гледъ амфиболовитѣ шисти въ сѫщность сѫ дребнозърнести *диорити* черна боя отъ прѣобладаването на амфиболовото вещество. Въ микроскопа тѣ сѫ показватъ съставени отъ еднакво едри *амфиболови* и *фелдшпатни индивиди* плагиоклазовъ типъ, на които външниятъ изгледъ е почти сходенъ. Освѣнъ тѣхъ тѣ съдържатъ *магнетитъ* въ уединени зърна, рѣдъкъ *титанитъ* и тукъ-тамъ *епидотъ.* Въ тѣхъ най-много бие въ очи прѣснотата на веществата.

На подема за Кѫръ харманъ започватъ сивобозови материяли съ срѣднозърнесто устройство, които на пръвъ погледъ правятъ впечтление на сиенитъ, но въ сѫщность сѫ *диорити.* На тѣхъ при просто наблюдение се различаватъ само *фелдшпатъ* и *амфиболъ,* които количествено сѫ почти еднакви. Къмъ тѣхъ микроскопътъ прибавя малко *биотитъ, авгитъ* (въ срѣдата на амфиболовитѣ индивиди), зърнестъ *магнетитъ* и *кварцъ,* рѣдъкъ *титанитъ* и *апатитъ* и вторични *епидотъ* и *хлоритъ.* При тия диорити ясно личи, че амфиболътъ е пò-късно образувание отъ фелдшпата, отъ който съдържа доволно едри индивиди, когато подирниятъ въ никоя своя часть не показва съдържание на първия. Освѣнъ това фелдшпатътъ е въ повечко самостоятелни полигонални форми развитъ, когато въ амфибола такива сѫ рѣдкость. Къмъ това като се прибави, че амфиболътъ не е първиченъ, а произлѣзълъ отъ пироксена, което се показва отъ съдържанието на подирния и отъ формитѣ му къмъ фелдшпата, трѣба да се допустне, че и самата скала нѣма първично естество, а е вторична, *произлѣзла вѣроятно отъ диабазъ.* За това и наименуванието ѝ *девтеродиоритъ* е на мѣстото си.

Тоя диоритъ се шири до подъ селото Кѫръ харманъ и южно отъ него кѫдѣ пѫтя за Алагюнъ. На мѣста той се мѣси съ *диоритъ* по тъмна боя и дребнозърнесто устройство, но такъвъ количествено е малко сравнително съ първия. Тоя освѣнъ тѣхъ и освѣнъ своитѣ собствени пукнатини, които изпрѣмрѣжватъ материяла му, съдържа още бѣли и зелени (кварцъ-епидотни) жили и такива отъ зърнестъ магнетитъ, но по-рѣдко.

Въ селото Кѫръ харманъ материялитѣ сѫ стари кристалинни шисти — *амфиболити* и *амфиболошисти,* ограничени отъ сѣверъ съ *кварцити,* а отъ з. и ю.-з. пакъ отъ прѣдходнитѣ *диорити,* съ тая само разлика, че тамъ сѫ по-черни отъ амфибола, на

мѣста и по-едрозърнести, съ който изгледъ тѣ наподобяватъ жиленъ материялъ. Такива извачатъ билото на пжтя за Алагюнъ и се наново замѣстятъ отъ сивобозовитѣ на Дарж дере и подема за селото. Подирнитѣ слѣдъ незначително протежение по билото завръшатъ въ кристалинно-шистното землище на Алагюнъ.

Непосрѣдствени съсѣди на тия скали въ Алагюнско сж *кварцитоподобнитѣ шисти*, които слѣдъ незначително протежение отстжпватъ мѣстото си на *гнайсовидни материяли*, които тукъ-тамъ съдържатъ *амфиболити*, съ каквито достигатъ височинитѣ надъ Алагюнъ.

Гнайситѣ въ тоя отдѣлъ сж зърнести и зърнестолуспести, съ изразително наслоение, на мѣста съ повече, а на други съ по-малко бѣла слюда, която е и причината първитѣ да показватъ прѣходи въ *гнайсошисти*, а вторитѣ — въ *аплитни гнайси*. Съставътъ на тия гнайси е *кварцъ, фелдшпатъ (ортоклазъ, микроклинъ* и *плагиоклазъ), мусковитъ* въ уединени мембрани и въ агрегати изъ фелдшпата, рѣдъкъ *биотитъ,* обиленъ *епидотъ* и съвсѣмъ рѣдко *магнетитъ*.

Като наближаваме Алагюнъ, въ нѣкои мѣста гнайсътъ показва прѣходъ въ *гранитогнайсъ,* понеже повечко озърнява и губи изгледа на ясно наслоена скала, но съставътъ му остава почти сжщиятъ съ изключение на повечкото биотитъ, който е прѣвъриатъ въ хлоритъ и епидотъ, отъ които и скалата е зеленикаво напятнена.

Надъ Алагюнъ гнайсовото землище свършва пакъ въ кварцитизувани *пѣсъчници,* придружени съ жълти и тъмносиви *глинести шисти* и *аргилити,* каквито се минаватъ на с.-з. отъ Урумкьой.

По-близу до селото се забѣлѣзватъ и зеленикави скални материяли отъ изгледа на ситнозърнеститѣ туфозни пѣсъчници, но въ сжщность *еруптивни скали,* които сж продължение на онија, на които е застроено самото село. Въ тѣхъ съставъ съ просто око не се различава, но въ микроскопа се установява многоброенъ иглестъ *амфиболъ,* зърнестъ магнетитъ и сивъ *фелдшпатъ* (плагиоклазъ), които сж неправилно разположени и съставятъ цѣлата скална маса. Другъ минералъ не личи. По тоя съставъ тѣ съотвѣтствуватъ на *амфиболъ андезити*.

5. Българоки Алагюнъ, Турски Алагюнъ, Коджабукъ, по Факийската рѣка за Герге бунаръ, Кърджали.

Български Алагюнъ е разположенъ на разновидни кристалинни масивни скали и на тѣхнитѣ деривати. По-голѣмата часть (южната) заиматъ кристалинношистнитѣ материяли прѣдходенъ типъ, а по-

малката (сѣверната) масивнитѣ — андезититѣ. Въ първата прѣобладаватъ *гнайсовитѣ материяли гранитогнайсовъ типъ* и тѣхнитѣ *кластични*, които въ съсѣдство съ еруптивнитѣ съдържатъ и кѫсове отъ тѣхъ. Понеже нѣматъ едри разновидни кѫсове, за простото око не показватъ почти никаква разлика отъ другитѣ шистни материяли. Въ еруптивното землище на селото има скали съ изгледа на *андезититѣ* и такива съ оня на *порфиритѣ*, но като гранични материяли се показватъ и *туфи* съ *туфозни брекчи*. Първитѣ сѫ два вида, *авгитни* и *амфиболови андезити*. Авгитнитѣ андезити сѫ съ *червеникава основа* субпорфиренъ *фелдшпатъ* и рѣдъкъ порфиренъ *авгитъ*. Тѣ сѫ порозни, и поритѣ имъ сѫ обложени съ хлоритъ и изпълнени съ калцитъ, какъвто има и въ другитѣ скални отдѣли. Въ тѣхъ основата е пилотаксична, но маскирана отъ хематитното вещество. Амфиболовитѣ андезитни скали сѫ съ порфиритенъ изгледъ. Порфирни за простото око по амфибола, тѣ го съдържатъ и субпорфиренъ-иглестъ; въ такъвъ видъ е и фелдшпатътъ. Скалата е сбита съ трѣсковиденъ ломъ и почти матовъ блѣсъкъ. Въ микроскопа се различаватъ прѣдходнитѣ минерали, но край тѣхъ се открива рѣдъкъ и метаморфенъ въ хлоритъ *авгитъ*, ситнозърнестъ пръснатъ *магнетитъ*, такъвъ кварцъ и рѣдъкъ зърнесто иглестъ *апатитъ* съ тукъ-тамъ петна отъ *хематитъ*. Скалната маса е всичката индивидуализувана, но въ двѣ генерации; въ първата сѫ се отдѣлили едриятъ амфиболъ, авгитътъ, едриятъ фелдшпатъ и магнетитътъ, а въ втората — ситниятъ амфиболъ, ситниятъ фелдшпатъ и кварцътъ, които изпълняватъ ролята на цементно вещество на първитѣ.

Туфитѣ и брекчитѣ сѫ съ прѣдимна тъмна червеникава (глинеста) основа.

Кластичнитѣ образувания на Български Алагюнъ и шиститѣ, които ги наподобяватъ, се простиратъ въ ю.-з. посока и се редуватъ съ *амфиболитъ*. Прѣзъ рѣката тѣ съдържатъ тънка прослойка гѫсти *мергелни варовици* креденъ типъ съ с.-з. разпространение; тѣ съотвѣтствуватъ на други такива отъ много наши краища, като напр. на горно-александровскитѣ (Сливенско)[1]), на цвѣтъ-баирскитѣ (Старо-Загорско)[2]) и др.; тѣ съдържатъ остатъци отъ Foraminifera. Мергелнитѣ варовици отъ ю.-з. ограждатъ *зеленикави* и *сиви кристалинни шисти*, прѣпълнени съ кварцови жили, които на мѣста се разширяватъ

[1]) *Г. Бончевъ*. Еруптивнитѣ скали отъ Глушникъ, Горно Александрово. Слив. околия (Отдѣл. отпеч. отъ Пер. спис. кн. LXI, стр. 4).

[2]) *Г. Бончевъ*. Приносъ къмъ петрографията на Сърнена Гора. Сбм. XIX. Отдѣл. отпеч. стр. 22.

лещовидно. Шиститѣ по естеството на веществото си съотвѣтствуватъ на *влакнести гнайси* съ малко слюда. Съ тѣхъ заедно има и позърнести гнайси гранитовъ видъ, въ които слюденото вещество — мусковитътъ е прѣтърпѣло пълно промѣнение. Отъ него сж остали само контурни ограничения, запълнени съ каолинова маса, която показва, че то се е прѣвърнало отчасть въ каолинъ. Бѣлѣзитѣ на другитѣ минерали, а отъ тѣхъ и бѣлѣзитѣ на скалната маса сж като на другитѣ шисти около Алагюнъ. Тия материяли накясва масивна скала, чийто масивенъ изгледъ изтъква само неправилно пръснатия амфиболъ. Скалата е съ сива боя, ситно захаровиденъ изгледъ, трѣсковиденъ ломъ и съ обилно импрегниранъ, ситнозърнестъ *пиритъ*, който отъ промѣнението си въ хидратъ причинява повръшни ръждиви петна. Съ просто око на скалнитѣ късове освѣнъ амфиболъ други минерални вещества не могатъ да се различатъ. Въоруженото око въ подробность установява състава и опрѣдѣля текстурата. Съ него се различаватъ минералитѣ: *амфиболъ, плагиоклазъ, ортоклазъ, кварцъ, магнетитъ, пиритъ* и *титанитъ*. Часть отъ тѣхъ сж по-едри и се показватъ като порфирно и субпорфирно развити, а друга часть сж ограничени на основата, която е цѣлата индивидуализувана и микропегматитно устроена. Подирната въ сравнение съ първитѣ е въ малко количество; а отъ тѣхъ прѣобладава фелдшпатътъ надъ амфибола, само че подирниятъ е най-едриятъ минералъ. Отдѣлнитѣ минерали сж съ характерни особности. Амфиболътъ въ повечето свои индивиди е ксеноморфенъ; въ напрѣчни прѣрѣзи е съ хексагонални контури. Обикновенитѣ му форми сж единични кристали, но не сж рѣдки двойни срасльци по 100 и Okl.; освѣнъ тѣхъ забѣлѣзватъ се срасльци по 010 отъ по 2—3 индивида съ паралелни главни оси. Амфиболътъ е прѣсенъ и бистъръ; освѣнъ рѣдкитѣ магнетитопиритни зърна, той съдържа и рѣдки апатитови кристали и такива отъ фелдшпатъ, а то показва, че ако и порфиренъ, той е по-късно развитъ отъ фелдшпата.

Фелдшпатътъ е микропорфиренъ и въ основната маса; първиятъ е плагиоклазъ и въ единични индивиди, които съотвѣтствуватъ на ортоклазъ, а вториятъ повечето ортоклазъ. Единиятъ и другиятъ е сравнително бистъръ, рѣдко зоналенъ (едриятъ), а всичкиятъ съ ундулаторно потъмнение.

Кварцътъ е повечето ситнозърнестъ и пегматитно срасълъ съ дребния фелдшпатъ. По-едриятъ кварцъ е сжщо назърненъ, само че зърната му сж вложени въ междинитѣ на другитѣ минерални вещества.

Пиритътъ е въ изобилие и назърненъ; нѣма случай, дѣто той да показва съвършена полигоналность.

Магнетитътъ е на зърна.

Титанитътъ въ дребни кристални и полукристални форми, а сѫщо и въ видъ на зърна.

Епидотътъ е рѣдъкъ и неправилно пръснатъ изъ фелдшпата.

Хематитътъ и лимонитътъ сѫ ограничени на пирита или на мѣстото на неговитѣ изчезнали зърна.

По всичко скалата отговаря на *амфиболовъ порфиръ.*

Надъ него се простиратъ *глинестошистни образувания,* които на мѣста се редуватъ съ сипкави ситнозърнести шекеренобѣли пѣсъчници итаколомитовъ типъ, а въ съсѣдство съ Турски Алагюнъ и съ *зърнестоплочести варовици,* на каквито е разположено самото село.

Между Турски Алагюнъ и Коджабукъ прѣобладаватъ седиментни материяли, въ които се различаватъ прѣдимно *варовитомергелни образувания, глинести* и *зърнести пѣсъчници,* тъмносива, сива или бѣла боя, отъ които подирнитѣ сѫ количествено повече отъ първитѣ. Тукъ-тамъ като тънки жили или прослойки се забѣлѣзва сбитъ зеленикавъ материялъ, който съотвѣтствува на еруптивна маса, а въ сѫщность моногенна (фелдшпатова) кластична скала съ хлоритовъ и варовитъ цементъ.

Едритѣ пѣсъчници сѫ съ повече кварцови зърна, а съ по-малко лѣпило, което е главно глинесто каолиново съ малко калцитъ.

Глинеститѣ пѣсъчници сѫ кварцови, но и при тѣхъ глинестото вещество е изключителниятъ цементъ. Тѣхнитѣ зърна сѫ ситни и съ еднаква голѣмина. Нѣкои отъ пѣсъчницитѣ сѫ съ малко цементъ и съ голѣмъ порозитетъ, който повръшно ги прѣдставя грапави и остри.

Прѣдъ Коджабукъ при наваляне на баира изъ пѣсъчницитѣ се подава метаморфена червена порфирна скала, която по устройството си съотвѣтствува на *андезитъ.* Въ нея съ микроскопа се различава порфиренъ каолинизуванъ *фелдшпатъ* и такъвъ на основната маса, обилно *хематитно вещество* и по-рѣдъкъ ситенъ кварцъ, който пълни хематита. Скалата изглежда като печена. Тя е съ ограничено разпространение.

Отъ с. Коджабукъ въ посока за с. Герге бунаръ по пѫтя прѣзъ Факийската рѣка въ началото се върви по рѣчния наносъ, докато се влѣзе въ пролома на рѣката, дѣто започватъ типични

тъмни *аргилити* и *аргилошисти* тънкоплочесто нацѣпване, които въ ю.-и. посока завръшватъ въ самото рѣчно лѣгло.

На незначително разстояние въ посока на лѣглото тѣ свършатъ въ черни *тънкоплочести амфиболошисти,* които достигатъ устието на първия долъ, по източнитѣ скатове на който се изкача пжтеката за Герге бунаръ. Амфиболошиститѣ съдържатъ тънъкъ краткоиглестъ *амфиболъ,* по-рѣдъкъ такъвъ *пироксенъ,* ситнозърнестъ *кварцъ,* много малко *фелдшпатъ* и тукъ-тамъ *магнетитни* и *пиритни* зърна, които се прѣвръщатъ въ червенорѫждива маса. Разположението на съставнитѣ минерали е неправилно, но все пакъ въ амфиболовитѣ индивиди се забѣлѣзва извѣстна ориентация въ една посока.

Въ казания долъ амфиболошиститѣ свършатъ въ тънкоплочести сиви блещиви шисти съ пжпчива повръхность, които най-много съотвѣтствуватъ на *серицитошисти*. На тѣхъ на очи се различава само сивозърнеста маса, която редува тънкоципесто блещиво вещество. Въ микроскопа се различава едро и ситнозърнестъ *кварцъ*, натрупанъ на купчини и съ него въ съдружие *фелдшпатъ* (ортоклазъ и плагиоклазъ), постепенно прѣвръщанъ въ *серицитъ;* той въ количествено отношение е почти еднакъвъ съ кварца. Междинитѣ на горнитѣ два минерала заима ципестиятъ серицитъ въ съдружие съ ситнозърнестъ кварцъ и тукъ-тамъ *калцитно* и *хлоритно* вещество, но такъвъ е повече около фелдшпата, който му е родоначалникътъ. Той е тъй разположенъ около фелдшпата, че изглежда като да никне изъ зърната му.

По състава на тоя серицитошистъ слѣдва да се заключи, че той си води началото отъ гнайси.

Източната половина на дола и подемътъ му въ високото заима *гнайсъ*, който въ началото е зърнестолуспестъ, въ високото мѣни изгледа си въ зърнестъ и *гранитогнайсъ*. Въ билото на пжтя подирниятъ взима връхъ и на доволно много точки изразява бѣлѣзитѣ на *гранитна скала*. Отъ тоя видъ масивни материяли е заето пространството между мѣстноститѣ „Чобановъ гробъ" и „Гелинъ мезаръ" до навалянето въ коритото на Каракютюшката рѣка. Тамъ тѣ граничатъ съ *амфиболити,* които отъ с.-и. страна се покриватъ отъ *пѣсъчноглинести материяли*, а тия на незначително протежение минаватъ въ *глинестоваровити;* еднитѣ и другитѣ сж съ и. ю.-и. разпространение и отъ кредна възрасть.

Близу до селото тѣ свършатъ и се замѣстятъ отъ еруптивни скали *авгитъ андезитовъ хабитусъ*, на каквито е разположено и самото село. Авгитъ андезититѣ отъ тоя край сж съ зелена боя и

съ изгледа на паничеревскитѣ. Тѣхното сходство е не само външно, но и вѫтрѣшно-съставно и структурно въ най-малкитѣ му подробности. И въ тѣхъ главнитѣ минерали сѫ: *авгитъ* и *фелдшпатъ* съ *хематитъ* и *апатитъ* въ дългнести игли. Като на особность въ тѣхъ може да се изтъкне огромното количество хлоритно вещество, което накѫсва авгита, и че авгитътъ имъ освѣнъ въ хлоритъ е прѣвърнатъ и въ *цимолитъ*.

Скалната основа е индивидуализувана съ по-едъръ полигоналенъ фелдшпатъ и двоякъ по форма авгитъ като кристали и интерсертална клиновидна маса. Подирната цѣла е прѣвърната въ хлоритъ. По това устройство, което ясно опрѣдѣля реда на втвърдяването на минералитѣ, андезитътъ наподобява диабазовитѣ порфирити.

Сѫщиятъ материялъ се простира и на западъ отъ Герге бунаръ, само че той въ граничнитѣ си отдѣли откъмъ седиментитѣ, които стигатъ Каракютюшката рѣка, се огражда отъ синкавъ ситнозърнестъ до гѫстъ материялъ, който по изгледъ наподобява *пѣсъчникъ*, какъвто и вѫтрѣшно остава. Той е полигенъ, туфозенъ камъкъ състоещъ главно отъ *хлоритъ, авгитъ, кварцъ* и *фелдшпатъ* съ пепелно устройство.

Прѣзъ рѣката въ посока за Карабунаръ прѣзъ Мая баиръ землището е заето отъ *туфи* и *туфозни брекчи*, изъ които сѫ пръснати и типични *авгитъ андезити*.

Отъ сѣверната страна на Герге бунаръ оставатъ пакъ седименти, които и тамъ сѫ въ началото зърнести *пѣсъчници*, които се простиратъ чакъ до воденицата на рѣчния прѣлазъ, а надъ тѣхъ сѫ гѫсти синкави плочести *варовици* съ хоризонтално разположение и източно разпространение. Седиментитѣ отъ тая точка въ сѣверна посока за Кържъ чалѫ стигатъ почти самото село; тѣ свършватъ подъ него.

6. Кържъ чалѫ, Айваджикъ, Саалѫкьой, Кѫръ чешме, Кара тепе, надъ Мугресъ, Бургазъ.

Прѣзъ седиментитѣ отъ ю.-з. страна на Кържъ чалѫ се показва еруптивно землище, което заима цѣлия околенъ край. Отъ него е заета мѣстностьта Николовъ гробъ, Чизена и всички други мѣстности на изтокъ отъ Кържъ чалѫ; сѫщото остава въ западна посока до Кара бунаръ, а не показва разлика и въ сѣверна почти до лѣглото на р. Мандра. Землището съставятъ главно черни *туфи, туфозни брекчи* и *конгломерати*, но на мѣста се

съдържатъ и типични *андезити,* които въ повечето находища сж *авгитови,* а само на нѣкои *амфиболови;* такива се срѣщатъ и въ Кърkъ чалж. Тѣ сж жилави съ черна базалтна боя и съ съставъ, който слабо реагира на простата очна ретина. Амфиболъ андезититѣ сж гжсти до микропорфирни по *амфибола* и *плагиоклаза,* които се прѣдставятъ като ситни иглици. Въ микроскопа основата имъ се разпада на микролитенъ фелдшпатъ и ситенъ черенъ прахъ съ микрофлуидално устройство. По-едритѣ минерали сж: бистриятъ *плагиоклазъ,* който на мѣста съдържа и стъклени включения въ срѣдата си, кристаленъ *амфиболъ* съ индивиди, ограничени съ тѣсенъ феритенъ вѣнецъ, рѣдъкъ *авгитъ* и обиленъ *магнетитъ* въ единични зърна и зърнести агрегати.

На пжтя Кърkъ чалж—Айваджикъ въ лѣглото на р. Мандра има обикновенъ рѣченъ наносъ, който се характеризува по своята полигенность. Прѣзъ него въ сѣверна посока се наижда на сжщо такъвъ, който свлича Фъндъклийската рѣка, която е единъ отъ главнитѣ притоци на Мандра. Но край тѣхъ източно отъ пжтя се забѣлѣзватъ и *бѣлокременни насипи,* каквито намѣрихме въ околностьта на хана източно отъ с. Якезлий. Прѣзъ тѣхъ започва еруптивно землище отъ *андезити, туфи* и *брекчи,* което е продължение на Якезлий — Айваджикското (гл. обиколка 1) и което стига и минава Айваджикъ въ посока за Сазлжкьой чакъ до низкото на котловината на самия пжть. Тамъ тѣ изчезватъ подъ *пѣсъчни глини,* пълни съ варовити ядки, които близу до политѣ на пжтя се замѣстятъ съ *сиви* (ситнозърнести) *пѣсъчници,* които съдържатъ рѣдки едри кварцови зърна.

Въ рѣчното лѣгло е по-едъръ *полигененъ еруптивенъ наносъ,* но по въ високото той уситнява; на такъвъ е застроено и селото Сазлжкьой. Сврѣменнитѣ наноси на Сазлжкьой се простиратъ и кждѣ Кѫръ чешме, но въ негово съсѣдство изъ подъ почвата се показватъ младитѣ *неогенови материяли,* които образуватъ тѣсна ивица съ ю.-и. посока, заиматъ землището на послѣдното село и прѣзъ него до кръстопжтя за Джанъ кардашъ и Кара тепе привършатъ. Естеството на материялитѣ отъ това землище най-добрѣ ще прѣдставя, ако отбѣлѣжа материялитѣ, които сж получени при копането на единъ кладенецъ въ селото при моето заминаване отъ тамъ. Кладенецътъ е изкопанъ около 34 м. на дълбочина. Подъ почвата се показва *смѣсенъ чакълъ,* подъ него зеленикаво жълтеникава *хума,* която отдолѣ ограждa слой отъ *червеникъвъ ситенъ*

пѣсъкъ, послѣ пакъ *хуми,* слѣдъ нея *сивъ* кварцовъ *пѣсъкъ* и въ послѣдната хума спрѣно дълбането.

Въ посока за Джанъ кардашъ землището повръшно губи изгледа си на седиментно. При всичко че не се показвать ясни слѣди отъ еруптивно устройство, но все пакъ се вижда, че подпочвенитѣ материяли сѫ продължение на тия между Демирдешъ и Кабасакалъ. Като наближаваме билото на прѣвала за Джанкардашкото равнище, почва да се показва *варовитоглинестото* землище, което е продължение на Кабасакалското и отъ което е заетъ цѣлиятъ рядъ. Сѫщо такива глинестоваровити материяли се забѣлѣзвать и въ Кѫръ чешме.

Отъ кръстопѫтя с.-изт. отъ Кѫръ чешме въ посока за Кара тепе по-голѣмата часть отъ пространството е заето отъ еруптивно-туфозенъ материялъ, какъвто стига и минава селото, съ тая само разлика, че въ първитѣ отдѣли на пространството той е подпочвенъ, а въ послѣднитѣ бѣлѣжи самата повръхность.

Западно, з.-с.-з. и с.-з. отъ селото па повръхностьта се показвать зърнести масивни скали, които отъ всички страни сѫ ограничени отъ андезититѣ на края. По общия си изгледъ тѣ съотвѣтствувать на два типа: едни, въ които зърнестото устройство е изразено въ сиви и обагрени минерали, вслѣдствие на които и боята имъ е сивобозова и други, въ които сивото фелдшпатно вещество е почти изключителенъ съставъ на масата. Първитѣ наподобявать *монзонититѣ* отъ Витоша,[1]) а вторитѣ отъждествявать скалитѣ отъ високото на Росенъ баиръ на пѫтя за Мехмечкьой.

Повръхностьта заета отъ тия скали е гола и гладка; въ нея разнообразието изчерпвать малкитѣ баирчини, а въ изгледа ѝ само собственото ѝ напукване.

На първитѣ съ просто око се различавать минералитѣ *фелдшпатъ, авгитъ* и *биотитъ,* който минераленъ брой микроскопътъ удвоява. Споредъ него главниятъ съставъ е отъ *ортоклазъ* и *авгитъ* съ рѣдъкъ *биотитъ,* но край тѣхъ има малко *плагиоклазъ, магнетитъ, апатитъ, кварцъ, мусковитъ* и тукъ-тамъ *хлоритъ,* отъ които подирнитѣ три сѫ вторични. Почти всички минерали сѫ съ еднаквъ изгледъ и неправилно ограничение; само авгитътъ показва частична полигоналность. Отъ него скалата се нарича *авгитъ сиенитъ* или *монзонитъ.*

---

[1]) *Г. Н. Златарски.* — Петрографски изслѣдвания върху еруптивнитѣ и метаморфни скали на България. (Отд. отпечатъкъ на Пер. спис. кн. IX, стр. 9).

На вторитѣ се различава само фелдшпатътъ, който е съ червеникава отсѣнка и тукъ-тамъ съ черни и зелени капчици, но съ микроскопа се доказва, че между прѣдимния *фелдшпатъ* — *ортоклазъ* има *магнетитъ, биотитъ* въ тѣсни мембрани, прѣвърнати въ *хлоритъ* и *епидотъ* и ситнозърнесть *кварцъ*. Ако се приеме кварцътъ за вториченъ, за какъвто го издава формата и разположението му, тогава скалата напълно заслужва наименуванието *биотитъ сиенитъ*.

Въ източна посока на находището или въ сѣверна отъ с. Кара тепе по пѫтя за Мугресъ сиенитнитѣ материяли губятъ изгледа си, но спазватъ отчасть боята си. Тѣ се прѣдставятъ за порфирни относително блѣдозеления *авгитъ*, който съ пò-ситния *биотитъ* е пръснатъ изъ червеникавата гѫста основа. Подирната въ микроскопа се показва зърнеста, съставена отъ *фелдшпатъ*, мембраненъ *биотитъ*, рѣдъкъ *авгитъ* и *кварцъ*. По това устройство и по тоя съставъ скалата напълно заслужва наименуванието *авгитъ сиенитъ порфиръ;* но ако се вземе въ внимание и кварцътъ, тогава тя минава въ ситнозърнеститѣ *гранитни порфири*.

Съ прѣдходнитѣ скали въ съсѣдство се показватъ други пепеляво-сиви съ гѫста основа и порфирность по *авгита*. Въ микроскопа, край порфирния пироксенъ забѣлѣзватъ се порфирни точки отъ *фелдшпатъ*, които сѫ съставени отъ 3—4 прости индивиди; освѣнъ тоя фелдшпатъ има и ситенъ, който е ядката на зърнестата основа, която край него съдържа *глинесто вещество* и *магнетитъ* на зърна и прахъ. Отъ акцесорнитѣ минерали заслужва внимание *апатитътъ*. По всичко скалата съотвѣтствува на *авгитъ андезитъ*.

Пò на изтокъ отъ тая мѣстность, както и при подема на пѫтя отъ Мугресъ за Бургазъ, прѣзъ билото на Кара баиръ, сѫщата скална маса се показва тъмночерна съ матовъ блѣсъкъ и зелени петна отъ авгитнитѣ кристали. Този видъ скала изкача билото на пѫтя и прѣзъ него се простира до въ източнитѣ прѣдѣли на височината.

7. Бургазъ, Каялий, Кючюкъ аланъ, Азаплий, Парне, Айтосъ.

Образуванията на Бургазъ и въ с.-з. посока отъ него за кѫдѣ Ваекьой най-добрѣ се видятъ на самия Бургазски брѣгъ (*Бончевъ* — Петрографски бѣлѣжки за Черноморския брѣгъ и пр. Отдѣл. отпеч. стр. 13.), понеже повръшно тѣ сѫ скрити подъ почвата. Сѫщитѣ материяли ще да се простиратъ и по-навѫтрѣ въ сушата, но почвата е всичко скрила. Почвена остава повръхностьта прѣзъ Ваекьой чакъ

до срѣщу Каялий и прѣзъ него до Уруменикьойската кариера (южна страна). Югозападно отъ Каялий или сѣверно отъ Крестинà въ южнитѣ по-стръмни прѣдѣли на Айтоската рѣка е мѣстото на извѣстната въ свое врѣме Каялийска баластиера. Тя бѣше разкрита кариера за вадене на баластъ при постройката и поддържането на бургазката желѣзнопѫтна линия.

Тая кариера въ своето врѣме имаше за насъ голѣмъ интересъ, който и сега още не е изгубенъ. Тя бѣше разкрита на широко пространство и на завидна дълбочина и бѣше единственото разкрито подпочвено пространство въ тоя край. Въ разкрититѣ отдѣли се виждаше само кварцовъ *чакълъ* и *пѣсъчно-чакълестъ агломератъ* (белведерски типъ). Хоризонталното наслоение изтъква сортировката на материяла и отсѣнкитѣ му въ жълторъждивата боя. Тая пѣсъчно-чакълна кариера е отъ голѣмо значение въ палеонтологическо отношение, понеже даде обиленъ материялъ на вкременени дървени стъбла, кости и зѫби на разновидни измрѣли млѣкопитаещи отъ групата на дебелокожитѣ. (Rhinoceros, Titanotherium и др.). Между баластиерата и Крестинà черноземъ покрива цѣлата околность; отъ него въ долищата и изъ пръстьта се вижда обиленъ авгитовъ пѣсъкъ и ситенъ магнетитовъ прахъ.

Съ още пò-ясни бѣлѣзи на еруптивно лѣгло е землището между Крестинà, Буюклий и Кючюкъ аланъ. Ако не навсѣкждѣ, то поне на извѣстни мѣста въ долищата се забѣлѣзва подъ почвата еруптивно туфозниятъ материялъ; а въ високитѣ баири и типичниятъ еруптивенъ каквото е напримѣръ въ Хисара подъ Кючюкъ аланъ. Тоя хисаръ, както и по-голѣмата часть на Кара баиръ с.-и. отъ селото бѣлѣжатъ черни еруптивни материяли, отъ които е и названието на края около Айтоската рѣка. Тѣзи материяли въ Хисара се пробадатъ отъ червеникава еруптивна скала, която на гледъ е субпорфирна по чернитѣ си и бѣлѣзникави петна. Цѣлата ѝ маса е микрокристалинна и се състои главно отъ *фелдшпатъ, авгитъ, биотитъ, магнетитъ, апатитъ, хлоритъ* и съвсѣмъ рѣдъкъ *цирконъ*. По тоя си съставъ скалата съотвѣтствува на *авгитъ биотитъ андизотрахитъ,* но понеже пò-голѣмата часть отъ основния фелдшпатъ е съ бѣлѣзитѣ на *ортоклаза,* а отъ друга страна и първиченъ кварцъ нѣма, то би могла да се именува *авгитъ минетъ,* при всичко че по възрасть е млада еруптивна скала.

Еруптивно (туфозно и брекчезно) остава землището и между Кючюкъ аланъ и Азаплий и прѣзъ него за Тасъ тепе и Пирне. Въ низкитѣ равнища то пакъ е повръшно покрито съ черноземъ,

въ който прѣобладаватъ черни и черноземени минерали, изтръгнати при разсипването на първичнитѣ скали (туфитѣ), които сж ги съдържали; въ пò-високитѣ прѣдѣли, каквито сж напр. на с. и с.-и. отъ Азаплий, съ тѣхъ заедно се разкриватъ *блокови конгломерати* и *брекчи*, на които съставътъ е пакъ андезитовъ. Андезитнитѣ материяли отъ състава на блоковитѣ брекчи и конгломерати сж изключително отъ *авгитъ андезитъ* съ порозенъ или компактенъ видъ и съ съставъ и устройство, каквито сме свикнали да гледаме въ нашитѣ андезити отъ подбалканската зона. Въ много отъ кжсоветѣ на кластичния материялъ поритѣ сж изпълнени съ бѣли или зеленикави вторични вещества, които сж изтъкватъ главно за иглести геолити съ виридитъ (или безъ него) отъ типа на *хейландита* и *стилбита*, но има такива съ тънка обложка отъ друго вещество или съвършено праздни. Понеже този видъ материяли сж разно пръснати изъ кластичната скала, слѣдва да се прѣдполага, че запълнянето на поритѣ не е било въ кластичното имъ състояние, а по-рано, защото иначе всичкото вторично вещество на разнитѣ кжсове трѣбаше еднакво да заеме шуплитѣ и при това съ еднакво вещество. Прѣзъ тѣхъ почвата пакъ крие подъ себе си черни и черноземени *туфи* и съ такива стига чешмата на пжтя за Пирне, дѣто се показва и самото лѣгло на туфитѣ, което е съ ю.-з. разпространение и сравнително стръменъ (32°) наклонъ. Тия тъмнозелени туфи насноро изчезватъ и отстжпятъ мѣстото си на младоеруптивни материяли, каквито сж въ Пирне и въ землището му на изтокъ отъ него, както и могилитѣ между него и Айтосъ източно отъ пжтя.

Скалитѣ сж отъ рода и вида на скалитѣ отъ Уруменикьойската кариера, на които сж и продължение; тѣ сж съ мжтна червеникава боя, гжсто до микрокристалинно устройство, неправилни повръхнини, на мѣста порозни или геодни, който изгледъ иде да потвърди, че ще да сж периферни материяли на голѣмата еруպция, която е дала Уруменикьойскитѣ могили и тжпия ридъ, който отдѣля айтоското поле отъ бургазкото. Отъ състава съ просто око нищо не се различава на тѣхъ; минералитѣ се установяватъ едва подъ микроскопа. Гжстата чървеникава маса се разпада на много лучисто групирани индивиди *фелдшпатно естество*, оросени отъ чървеникави частици отъ желѣзенъ пигментъ, който и причинява скалната червенина. Освѣнъ тѣхъ изъ масата се виждатъ дълги власести форми *биотитно естество*, въ които се забѣлѣзва и слабъ жълтеникавъ плеохроизъмъ, а сжщо тъй ситни жълтозеленикави точки или групици, които сж още по-ситни отъ прѣдходнитѣ и които наподобяватъ хлоритъ, про-

мѣненъ отъ *пироксенъ*. Отъ по-едрото минерално вещество се различава рѣдъкъ уединено зърнестъ *магнетитъ*, сжщо такъвъ кристаленъ *апатитъ*, тукъ-тамъ по-едъръ (въ групи отъ 3—4 индивида) *фелдшпатъ* и такъвъ спораднченъ *авгитъ*. По тоя съставъ въ тия форми тѣ сж еруптивни скали, магмитѣ на които сж затвърдѣли наведнажъ, слѣдъ като се отдѣлили акцесорнитѣ минерали (магнетитъ и апатитъ) и малка часть отъ авгита и фелдшпата. Но тъй като въ тѣхъ прѣобладава фелдшпатното вещество съ бѣлѣзитѣ на прѣдимно калиево сѫдържание, слѣдва да се заключава, че тѣ съотвѣтствуватъ повече на киселитѣ трахитоидни скали, а не на базичнитѣ андезити. Въ сравнение съ червенитѣ еруптивни материяли отъ жилата на Кючюкалансвиятъ хисаръ, тѣ съотвѣтствуватъ на гжститѣ имъ варияции.

Еруптивното землище въ посока за Айтосъ по полето се крие подъ *наноситѣ*, които е наслала айтоската рѣка съ притоцитѣ си. Прѣзъ тия до Айтосъ пространството е въ основитѣ си наносно, но повръхно то е *глинесто варовита почва*, бѣлѣжита по своето плодородие.

8. Айтосъ, по желѣзнопжтната линия за Бургазъ.

Както прѣдѣла на айтоското поле въ посока за Пирне, тъй и другитѣ, а особно оня около желѣзнопжтната линия за пролома по Айтоската рѣка около Уруменикьойската кариера, сж характерни по своето плодородие, което се дължи главно на наносния материялъ, що заима цѣлото равнище съ изключение на нѣколко по-височки точки, които сж отъ еруптивно начало. Тия подирнитѣ, както и изрѣзитѣ по завоитѣ на линията съ наближаване на кариерата, сж заети отъ еруптивни скали отъ типа на кариернитѣ, само че повръшно сж много промѣнени.

Отъ еруптивни материяли сж заети и ридоветѣ надъ селото Уруменикьой, които относително рида Карабаиръ, който е съ ю.-ю.-и. протежение, сж въ отвѣсна посока. Въ югозападния имъ най-тѣсенъ край е Уруменикьойската кариера, която даде огроменъ материялъ за постройката на бургазкото пристанище. Понеже работата при постройката изискваше много материялъ, то причини и по-голѣмо разкритие на кариерата, а отъ подирното се установи, че въ ю.-и., ю. и ю.-з. отдѣли на кариерния ридъ еруптивния материялъ е призматично (въ едри и дребни призми), вѣтрилесто и паралелопипедно напуканъ, но въ западнитѣ и отчасть

ю.-з. отдѣли на незавидна дълбочина прѣдставя блоковъ складъ, блоковетѣ (10 и повече тона) на който сж въ редове единъ върху други правилно наредени. Всички сж обли, отдѣлени единъ отъ други съ тъмнозелена стъклена маса (въ видъ на цементъ), която се лесно троши и прѣвръща въ пѣсъкъ и пепелъ, който съдържа обли зърна отъ сжщото вещество. На много мѣста ясно личи, какъ това стъкло е въ свързка съ скалното вещество съ изгледъ, че никне изъ него; въ такива мѣста скалната маса се показва зърнесто-сферично устроена, съ сферички отъ радиарнолучесто устройство и централна опорна точка. Това аморфно стъкло показва съвсѣмъ слаба реакция на поляризуваната свѣтлина, която дава да се подозира въ него вторично начало. То сравнено съ стъкленото вещество на едритѣ еруптивни черни перли отъ смолеститѣ скали на Кюприйския носъ се показва тъждествено, но само въ нѣкои негови отдѣли, а именно въ частично промѣненитѣ, но не и въ прѣснитѣ. Туй сходство въ стъкленото вещество, въ изгледа и вжтрѣшното устройство на скалитѣ имъ, показва че тѣ сж материяли на едноврѣменна ерупция.

Скалниятъ материялъ отъ Уруменикьойската кариера на пръвъ погледъ се показва за еднакъвъ, но при по-внимателно прѣглеждане, дори и съ просто око, той по боя и устройство може да се подѣли въ двѣ групи. Материялътъ въ източнитѣ и южни отдѣли е съ червеникава боя съ мжтни зеленикави петна и съ микрокристалинно устройство по фелдшпата; оня отъ западния край е съ слабовиолетна боя (сходна съ боята на пирненскитѣ еруптивни скали), съ гжста структура и съ бѣлѣзи на повръшна струя. Тия различки по-основно изучва микроскопътъ и само той опрѣдѣля точния имъ съставъ. Съставътъ на първитѣ е индивидуализуванъ червеникавъ *фелдшпатъ* отъ единични и двойни индивиди съ паралелно потъмнение, което го издава за ортоклазъ. Него пъстрятъ въ разни посоки източени иглести биотитови индивиди, които сж съ бѣлѣзитѣ на метаморфоза въ *хлоритъ,* магнетитни кристалчета и зърна, прѣвърнати въ *хематитъ* и тукъ-тамъ *авгитовъ* кристаленъ остатъкъ въ *хлоритъ* или въ собственъ кжсъ. Сжщо такъвъ съставъ се отбѣлѣза при чърvеникавитѣ еруптивни скали на Кючюкъ аланъ, а сжщо такъвъ съставъ, само че съ по-едъръ биотитъ и авгитъ се забѣлѣзва и въ еруптивното жилно находище на Кьопеклий (Айтоска околия) с.-и. отъ Айтосъ. Тамъ тия материяли най-много подхождатъ на млади *авгитъ минети* или на *авгитъ биотитъ андизотрахити*, за каквито можатъ да се приематъ и тия.

Въ гѫститѣ еруптивни материяли на кариерата се различава пакъ сѫщиятъ фелдшпатовъ съставъ, смѣсенъ съ лучести на гледъ маси отъ желѣзно черночервеникаво вещество, което е пигментътъ на масата, но биотитътъ е рѣдъкъ и власестъ, а авгитътъ спорадично развитъ. Въ тия пълно внимание заслужва устройството на фелдшпата, което, както и при пирненскитѣ скали, е сноповидно или лучесто, групирано съ опорни централни точки или безъ тѣхъ. Тия опорни точки сѫ намѣста едри фелдшпатни кристали, а на други скелети въ видъ на буква Н. Въ тѣхъ единичнитѣ форми не сѫ полисинтетни съ бѣлѣзитѣ на плагиоклази, а съ такива на ортоклазъ; но едритѣ сѫ плагиоклазъ и ортоклазъ.

Сѫщиятъ съставъ и устройство се забѣлѣзва и въ периферниттѣ отдѣли на нѣкои блокове, въ които устройството е ясно *сферолитно*. Веществото на сферитѣ, както и тѣхното устройство и съставъ е като онова на централнитѣ части на едритѣ блокове. Тъй че въ всичкитѣ прѣдѣли на находището скалната маса остава съставно една и сѫща, а само структурно различна.

Изобщо тия скали съставно (по фелдшпата) показватъ значително отклонение отъ типичнитѣ андезити, но тѣхната структура не имъ намира мѣсто и между киселитѣ млади скали; тѣ сѫ прѣходни между еднитѣ и другитѣ, но повече съ бѣлѣзитѣ на киселитѣ скали.

Прѣзъ рида въ посока за Каялии тия еруптивни скали свършатъ подъ почвата и по-нататъкъ не се разкриватъ. Почвата чакъ до прѣдъ Каялии съдържа бѣлѣзитѣ на еруптивна туфозна основа; но срѣщу чакълната кариера сѣверно отъ рѣката показва се пакъ чакълъ отъ сѫщия типъ, а слѣдователно и сѫщата възрасть.

Пространството между Каялии и Бургазъ отбѣлѣзахме въ прѣдходната обиколка (7).

9. Бургазъ, Кара бунаръ, Дервентъ дере, Беюкъ бунаръ.

Отъ Бургазъ до Карабаиръ пространството е извѣстно отъ по-рано (1). Още отъ политѣ на Кара баиръ се отклонихъ отъ правия пѫть прѣзъ билото и заобиколихъ баира отъ южната му страна. Отъ ханчето прѣдъ баира въ южна посока (по политѣ) започватъ седименти отъ вида и възрастьта на Мугрескитѣ. Тѣ сѫ *пѣсъчноваровити образувания* съ слабо охрозна боя; повечето сѫ сипкави *мергели*, които само въ нѣкои прослойки сѫ по-сбити. Еднитѣ и другитѣ съдържатъ остатки отъ Foraminifera, бодли и

плочки отъ Cidarida, части отъ Spatangida, Pecten и други Lamellibranchiata, Serpula и др.

Тия образувания не проникватъ дълбоко въ височината; повечето сѫ периферии материяли. На мѣста дебелината имъ достига 10 метра, а на други слиза на 2 до 3, понеже осталата часть е смъкната, измита и отнесена. Понеже въ основата си съдържатъ *глинести образования,* подирнитѣ сѫ спомогнали за разни накѫсвания и свличания. Въ тѣхъ има и *пѣсъчници* съ бѣлѣзникавосива боя и кремъчноваровитъ съставъ, смѣсенъ съ зеленикави метаморфни кѫсове, вѣроятно отъ авгитъ. Тѣзи пѣсъчници се отличаватъ съ своя порозитетъ и слаба консистенция; въ тѣхъ се забѣлѣзватъ и слѣди отъ вкаменелости.

Въ ю.-и. отдѣли на Карабаирскитѣ поли се забѣлѣзватъ зеленикави и бѣли *глинестоваровити маси,* които не съдържатъ никакви слѣди отъ вкаменелости и които по изгледъ се прѣдставятъ за млади терциерни образувания. Тѣ, както и прѣдходнитѣ, на много мѣста се показвать покрити съ насипъ отъ еруптивния баиръ.

Понеже тия седименти по цѣлото си протежение (околовръстъ баира) сѫ съ хоризонтално разположение, а край това и нѣкои отъ тѣхъ съдържатъ бѣлѣзитѣ на вещества, които произхождатъ отъ скалитѣ на баира, слѣдва да се прѣдполага, че баирътъ е билъ по-рано сформируванъ и имъ послужилъ съ политѣ си като дъно за отайка.

Въ южна и ю.-з. страна на баира пѫтя за до ханчето минава по *алувиални материяли.*

Такова остава землището и отъ него до прѣминаването на Русокастренската рѣка, отдѣто по мочурлива мѣстность се минава чакъ до подъ Якезлий. Тамъ пѫтьтъ влиза въ по-здраво землище, на което основата е *наносъ* и *насипъ.* Цѣла ивица изъ подъ Якезлий почти до пѫтя Кьркъ чалѫ — Айваджикъ е заета отъ горния материялъ, който на мѣста е едроблоковъ кварцовъ, на други *млѣчнобѣлъ кварцовъ агломератъ* безъ съдържание на пѣсъчна маса. Той по веществото си съотвѣтствува на материяла отъ околностьта на ханчето до р. Мандра и на оня отъ Каялийската чакълна кариера, а слѣдователно и изохраненъ съ тѣхъ.

Прѣзъ рѣката съ наближаване на Кара бунаръ започва на земната повръхность да се показва еруптивниятъ материялъ въ по-голѣмо разпространение. Той е съ бѣлѣзитѣ на *туфи* и *авгитъ андезити,* които сѫ прѣтърпѣли значителни промѣнения, затова и боята имъ е поизблѣдѣла. Тѣ сѫ продължение на Маябаирскитѣ между Кьркъ чалѫ и Кара бунаръ.

Авгитнитѣ андезити и отъ тоя край сѫ съ типичния изгледъ на съотвѣтнитѣ отъ подбалканската еруптивна зона. Тѣ сѫ съ обилна пилотаксична основа, въ която личатъ само фелдшпатнитѣ иглести микролити и черниятъ магнетитовъ прахъ, а между кръстосани николи и малко авгитъ. Въ тая маса порфирно сѫ пръснати *авгитъ*, фелдшпатъ *плагиоклазъ* и субпорфиренъ зърнестъ *магнетитъ*, който освѣнъ изъ нея има го въ обилие и изъ едрия авгитъ.

Фелдшпатътъ е въ четвъртити и ивичести полисинтетни форми, съ зонално устройство и мѫтна срѣда, която при нѣкои съдържа и включения отъ основната маса.

Авгитътъ е порфиренъ и субпорфиренъ, но и въ двата случая съ полигонално ограничение; той е бистъръ и освѣнъ магнетитнитѣ включения друго вещество не съдържа. Той е сравнително по-рѣдъкъ отъ фелдшпата, но нѣкой отъ индивидитѣ му сѫ по-едри отъ фелдшпатитѣ, по които и скалата за простото наблюдение е порфирна; другитѣ сѫ дребни и отчасть прѣвърнати въ калцитъ.

Кара бунаръ въ своята непосрѣдна източна, южна и западна околность е разположенъ на еруптивно землище; само сѣверната му часть е на наносъ, който рѣката Мандра е настлала. Еруптивното землище околовръстъ на селото съставятъ главно еруптивни *туфи* и *конгломерати*, които въ южна посока по пѫтя за Факия достигатъ склоноветѣ на Каракузъ, дѣто граничатъ съ варовити материяли; тия подирнитѣ въ по-високото изкачване на рида се показватъ като червеникави *мергелни варовици, глинести мергели, ситнозърнести пѣсъчници и плочесть варовикъ*. Всички сѫ съ съгласно напластение и ю.-и. разпространение.

Въ западна посока отъ Кара бунаръ еруптивното землище има ограничено разпространение и свършва до съединяването на пѫтищата за Бѣлица. Южно отъ пѫтя се издигатъ ридоветѣ на Каракузъ, които, както и въ прѣдходнитѣ отдѣли, се състоятъ отъ седименти сѫщия типъ, само че съдържатъ повечко по-компактни и слабокварцитизувани *пѣсъчници*.

Между Кара бунаръ и Бѣлила пѫтьтъ върви по сѣвернитѣ поли на Каракуза и минава на мѣста по наноситѣ на Мандрата или по тия, които сѫ свлѣкли долищата отъ Каракузъ, а на други и по самитѣ седименти на края. Въ Бѣлица се стига по сивосинкави полигенни *пѣсъчници*. Селото е разположено на такива, но въ тѣхъ се различаватъ слюдени, кварцови и глинести видоизмѣнения.

Сѫщитѣ материяли се простиратъ и прѣзъ Бѣлила въ посока за Дервентъ дере, и свършатъ прѣдъ него. На извѣстни мѣста

разликата имъ се състои само въ по-едритѣ кварцови зърна, които се прѣдставятъ като порфирни точки изъ тѣхъ.

Въ Дервентъ дере на ново се показва еруптивното землище съ разпространение въ с.-и. посока, която стига подъ Бѣлила. То е повечето *туфозно,* но съдържа и еруптивни скали, които изпжкватъ надъ чернозеленитѣ и синкавозелени туфи и *авгитнитѣ андезити* по своята червеникава боя и устройство. Тѣ сж микрокристалинни съ тукъ-тамъ по-едри чернозелени петна, които придаватъ мжтежъ на масата. Съставътъ имъ е инактивенъ на простата диагноза; той съ микроскопа се установява като *фелдшпатъ, амфиболъ* и *магнетитъ* съ малко *авгитъ, кварцъ* и вториченъ *хлоритъ*. По тоя съставъ тѣ съотвѣтствуватъ на *амфиболъ андезити*.

Между Дервентъ дере и Беюкъ бунаръ землището по пжтя въ повечето свои отдѣли е *еруптивно;* само малко е заето отъ *пѣсъчници*. Еруптивното землище е отъ рода на прѣдходнитѣ; то е *туфозно* и рѣдко типично *андезитно*. Туфитѣ и тждѣва сж авгитови смѣсени туфи, въ които чернозелената заръждивѣла боя въ разни отсѣнки намира най-голѣмо приложение; но не сж рѣдки и поситнозърнеститѣ компактни материяли, въ които синкавозелената боя е господствуещата.

Характерното за тия туфи, както и за прѣдходнитѣ, е, че тѣ съдържатъ много малко прожилки отъ зеолитни вещества.

Еруптивното землище заема сѣверната половина на Беюкъ бунаръ, а южната, по-голѣмата, заиматъ продължениттѣ седименти на Каракузъ.

10. Беюкъ бунаръ, Юмрукъ кая,[1]) Умана, Александрово, Войнишки баканджикъ, Тюркмени.

Пжтьтъ отъ Беюкъ бунаръ за Юмрукъ кая излиза отъ ю.-з. край на първото село, минава потока, що се влива надъ селото въ Мелничката рѣка, която е началото на Мандрата, и послѣ прѣзъ нѣколко малки дерета отъ сжщата страна, прѣкосва и самата рѣка и постепено изкача рътлината въ върха на равнището, на което е застроено и самото село. Това пространство въ началото се заима отъ *мергелни варовици* и *пѣсъчници* (помѣсени съ малко млади еруптивни материяли), продължение на Каракузкитѣ, послѣ минава въ *кристалинни шисти — гнайсовъ типъ,* които откъмъ страната

---

[1]) Това име вѣроятно се дължи на изпжкналата като грамаденъ юмрукъ канара, която е разположена на западъ отъ селото.

на подирното село граничатъ съ дребнозърнести *амфиболити,* съ каквито и свършатъ. На подирнитѣ съ просто око се различава само амфиболътъ и сивото вещество, но повече първото отъ второто; съ микроскопа се потвърдява сѫщиятъ фактъ и се опрѣдѣлятъ въ подробность съставнитѣ минерали. Като такива се отбѣлѣзватъ зърнестиятъ *амфиболъ* съ своитѣ тъмнозелени и жълтозелени бои, дребнозърнестиятъ *кварцъ,* който въ количествено отношение слѣдва амфибола, по-дребно зърнестиятъ *салитъ,* който съперничи съ кварца, още по-рѣдкиятъ фелдшпатъ, ситноиглестиятъ *апатитъ,* който е накѫсанъ като знацитѣ по телеграфната лента и тукъ-тамъ праховидниятъ *магнетитъ,* привързанъ повече на пироксена отколкото на амфибола.

Кристалинношистното землище на малко разстояние прѣдъ селото свършва и отстѫпя мѣстото си на масивнозърнестото, което се простира отъ кѫдѣ Тагаркьой и се отличава съ своя гранитовъ хабитусъ (гледай обиколка 14 и 25).

Отъ Юмрукъ кая до Умана землището остава старо масивно, Въ подирното село въ сѣвернитѣ и с.-з. прѣдѣли се показватъ и *кристалинни шисти,* които въ посока за Александрово прѣзъ „Черкезката пѫтека" стигатъ потока, който влива водитѣ си въ Кашанъ дере. Тамъ тѣ граничатъ съ седименти като *мергелни варовици* и *варовити глинести шисти,* на които изгледътъ съотвѣтствува на материялитѣ отъ Марашкия проходъ (Сливенско), на които възрастьта е установена за кредна. Малкото имъ протежение въ сѣверна посока и частичнитѣ бѣлѣзи за източно главно разпространение показватъ, че тѣ се простиратъ въ подирната посока. Прѣзъ тѣхъ започватъ синкаво-зеленикави *туфи* съ *уралитъ,* но въ малко протежение: тѣ отстѫпватъ мѣстото си на други туфи, които по външния си изгледъ приличатъ на синкави гѫсти седиментни варовици.

Отъ такива материяли е заетъ Каракушъ (Черкезката мѣра) и пространството до Хасановото дере подъ Александрово, дѣто туфитѣ още не губятъ синкавозеленат си боя и своята компактность, но съдържатъ посѣтъ изъ тѣхъ ситнозърнестъ и кристаленъ *пиритъ.*

Еруптивно туфозно остава землището въ непосрѣдствено съсѣдство съ с. Александрово и въ него. То се разпростира въ източна посока отъ него за кѫдѣ Беюкъ бунаръ, а сѫщо въ сѣверна и сѣверозападна за Войнишкия бакаджикъ, само че на повечето мѣста се крие подъ дебелия слой черноземна туфозна почва.

При изкачването на самия върхъ на Бакаджика започватъ повръшно да се разкриватъ и самитѣ материяли на мѣстностьта.

При самото встжпване въ политѣ му се разкриватъ *туфи*, слѣдъ които се показватъ типични *андезити* отъ вида на *авгитнитѣ* и *амфиболовитѣ*, а кждѣ самия върхъ въ околностьта на манастира Св. Богородица, и синкаво-зеленикави *еруптивни пѣсъчници* и *еруптивни конгломерати*, въ които боята на вторичнитѣ минерали епидотъ и хлоритъ е лесно различима.

Авгитъ андезитътъ на тоя край е тъждественъ съ авгитъ андезита прѣдъ с. Кара бунаръ (обиколка 9), съ тая само разлика, че нѣкои авгитови части сж прѣтърпѣли пълна метаморфоза въ хлоритъ. И при него най-едриятъ и порфиренъ минералъ е авгитътъ; той е съ изгледа на пръснати едри кжсове изъ субпорфирна маса.

Пълно внимание заслужва скалата *амфиболъ андезитъ;* на първъ погледъ дава понятие на туфозенъ материялъ. Скалата е съ сива боя, изпъстрена отъ черноиглестото амфиболово вещество. Въ микроскопа сивото вещество се прѣдставя за изключителенъ промѣненъ фелдшпатъ, а край иглестия амфиболъ има и такъвъ авгитъ, само че въ сравнение съ първия той е рѣдъкъ.[1])

Около манастира пѣсъчницитѣ и брекчитѣ съ околнитѣ туфи сж компактни; ломятъ се едро миденo съ неравна повръхнина и съ остри ржбове.

Цѣлото землище на Войнишкия бакаджикъ, както и цѣлото му околовръстно пространство, е заето отъ еруптивни масивни материяли; тѣ на западъ свършатъ около Тюркмени и Еникьой; на ю.-з. кждѣ Бургуджикьой, на ю.-и. въ видъ на проточенъ стѣсненъ езикъ прѣзъ Александрово кждѣ Бѣлила, а на с.-и. изчезватъ въ андезитното землище на околнитѣ Ямболска, Карнобатска и Бургазска.

11. Тюркмени, Малъкъ и Арнаутски бакаджикъ, Арнауткьой, Исмаилъ Факж, Евренлий, Кулаклий, Карнобатъ.

Тюркмени и околностьта му разположени въ непосрѣдственото съсѣдство на Малкия бакаджикъ иматъ по-голѣмата часть отъ повръхностьта си съ бѣлѣзитѣ на еруптивно землище или на такова, което подъ почвата си крие еруптивни материяли. Въ самия бакаджикъ еруптивнитѣ скали на голѣми протежения бѣлѣжатъ самата повръхность. Тукъ тѣ сж съ отворена сива и ръждива боя, ситнозърнесто устройство и почти туфенъ изгледъ. Такива тѣ стигатъ и влизатъ въ Арнаутския бакаджикъ. Отъ такива е заетъ Кайракъ

---

[1]) Сжщо такъвъ материялъ ми се даде отъ едно лице въ Бургазъ, намѣренъ ужъ въ Кара баиръ; но азъ при разнитѣ кръстосвания на рида не попаднахъ на него.

баиръ и цѣлата повръхность на околностьта, дори и мѣстноститѣ при навалянe за с. Арнауткьой, както и тия въ посока за Търнàва.

Въ тия прѣдѣли скалната боя постига по-голѣмо разнообразие, (розово червеникава, сива, сиво-зелена, ръждиво-сива), но тя се дължи на напрѣдналото промѣнение на материялитѣ; за това на малко мѣста скалитѣ сѫ спазили типичния си еруптивенъ изгледъ. Въ тоя подирния тѣ не съотвѣтствуватъ на андезититѣ отъ Бургазския край, каквито свикнахме да гледаме, но на младоеруптивни скали трахитоиденъ типъ. Въ тѣхъ порозитетътъ е голѣмъ, порфирностьта дребна, и то по сивото вещество, което е и прѣобладаещиятъ минералъ въ скалата. Съ просто око съставътъ не се различава; той реагира само съ бѣлитѣ и блещиви иглици на фелдшпата, съ рѣдкитѣ бронзово-жълти точици на биотита и съ зеления вториченъ продуктъ — хлорита. Микроскопътъ го установява въ минералитѣ: *плагиоклазъ, ортоклазъ, биотитъ, авгитъ,* ситенъ прахъ отъ *магнетитъ* и *хематитъ,* рѣдъкъ *апатитъ* и *цирконъ,* малко *кварцъ* и вториченъ *хлоритъ* и *каолинъ.* Отъ тѣхъ първитѣ два сѫ порфирно развититѣ минерали, а първиятъ е ядката на основата; биотитътъ е субпорфиренъ до микролитенъ, авгитътъ — почти зърнестъ, а другитѣ сѫ изъ другитѣ минерали около тѣхъ или изъ основата.

Плагиоклазътъ е въ полигонално ограничени форми въ двойни и полисинтетни сраслъци, а по естество андезинъ, олигоклазъ и лабрадоръ. Той е съ частична метаморфоза.

Биотитътъ е сѫщо полигоналенъ, но повечето метаморфенъ; прѣсни мѣста се виждатъ само въ пò-едричкитѣ индивиди; ситнитѣ сѫ почервенѣли отъ хематитъ. Понеже тия два минерала съ желѣзното вещество сѫ най разпространенитѣ въ скалата, по тѣхъ тя съотвѣтствува на *биотитъ андезитъ.*

Авгитътъ е сѫщо добрѣ прѣдставенъ; той е въ ситни и зърнести кристални форми съ жълто зелена боя и съ малъкъ жълтеникъвъ периференъ вѣнецъ.

Апатитътъ е кристаленъ и жълтеникаво боядисанъ. Магнетитътъ — ситнозърнестъ и пò-рѣдъкъ отъ хематита.

Освѣнъ тоя типъ биотитни андезити има и други, само че съ пò-напрѣднало промѣнение; въ тѣхъ хлоритътъ е повечко, а авгитътъ почти изчезналъ. Падатъ въ очи мѣста, които по своето ограничение съотвѣтствуватъ на формитѣ на авгита отъ прѣдходнитѣ скали, но и тѣ сѫ рѣдкость, и при това заети отъ глинена маса.

При навалянe за Арнауткьой въ сѣвернитѣ склонове на рида, типичнитѣ биотитъ андезити още на далечни протежения бѣлѣжатъ

повръхностьта на землището. Въ политѣ тѣ започватъ да се криятъ подъ собственитѣ си наснпи, а по-нататъкъ и подъ почва, която въ още по-низкитѣ отдѣли значително одебелява.

Въ Арнауткьой еруптивнитѣ материяли се ясно разкриватъ въ долищата, каквито се забѣлѣзватъ и прѣзъ него въ посока за с. Авлалий, дѣто на срѣдъ пжть между тия двѣ села еруптивното землище привършва и отъ сѣверъ се огражда съ *седиментитѣ* на мѣстностьта. Подирнитѣ заиматъ по-голѣмата часть отъ Авлалийското землище и се простиратъ на западъ прѣзъ Чинкоджа за Могила, на с.-и. за Пашакьой, а на изтокъ за Тасъ тепе — Исмаилъ Факж, дѣто пакъ свършатъ въ *туфи* и туфозни *андезити*. Седиментнитѣ на тоя край сж *глинести* и *мергелни компактни варовици* сиво-синкава боя и брашняна повръхность и сиви и слабо червеникави *мергели*, които тукъ-тамъ сж и съ прѣходъ въ *мергелни пѣсъчници*, въ които не липсва и туфозниятъ ситнозърнестъ типъ. Еднитѣ и другитѣ сж тънкослойни образувания съ източни разпространения; въ тѣхъ вкаменелости не се забѣлѣзватъ. Тѣ съотвѣтствуватъ на балканскитѣ материяли източно отъ Мараша и на сърненогорскитѣ отъ околностьта на Дервента и Стара Загора.

Въ Исмаилъ Факж землището е андезитно и туфозно; сжщото остава и въ посока за Ачлари, но въ сѣверна посока за Евренлий на километъръ разстояние отъ селото свърша въ седименти, съ каквито повече редува, додѣ стигне селото. Южно и ю.-и. отъ Евренлий въ високия баиръ туфозното землище разкрива типична еруптивна маса съ изгледа на *авгитъ андезитъ,* въ който бѣлитѣ порфирни минерали (фелдшпатъ) сж сравнително рѣдко въ основата. Подирната въ препаратитѣ се показва фанерокристалинна съ изобилно съдържание на трихити най-разновидно положение, които сж и причината за отсжтствието на ситенъ праховиденъ магнетитъ и за помрачението на отворената скална боя, която е зацапано зелена. Въ тоя андезитъ ясно личатъ двѣтѣ фази на минералното затвърдяване, понеже рѣзка е промѣната между едритѣ и ситни съставни части. Прѣходъ между тѣхъ би показвалъ авгитътъ, но и той е сравнително рѣдъкъ и повечето дребенъ. Характерна при него е основата: въ нея фелдшпатното вещество е ясно индивидуализувано въ агрегация отъ най-разновиденъ изгледъ; по естество съотвѣтствува на плагиокласа олигокласъ-андезинъ. Съ него заедно е развито друго зеленикаво вещество, което по положение съотвѣтствува на цементна маса, понеже е въ междинитѣ на фелдшпата. То отговаря на авгитъ, промѣненъ въ хлоритъ, който своята отсѣнка е

простръелъ и върху фелдшпата. Тукъ-тамъ въ сѫщото положение се забѣлѣзва и по малко кварцова маса, която изпълнява ролята на прѣдходния авгитъ. По това устройство основата наподобява оная на диабазовитѣ порфирити и се отклаия отъ типичната пилотаксична.

Отъ Евренлий за Кулазлий пакъ повторение на прѣдходнитѣ материяли, само че отъ еруптивнитѣ туфитѣ сѫ едничкитѣ прѣдставители. Туфи оставатъ въ по-голѣмата часть отъ землището между селата Кулазлий и Бюкерджилий, а изключително тѣ сѫ скалнитѣ материяли между Кулазлий и Карнобатъ прѣзъ срѣдата на Хисаря. Тѣ тамъ, както и въ прѣдходнитѣ находища до Исмаилъ Факѫ и Арнауткьой, сами или въ съдружие съ типични еруптивни материяли, прѣдставятъ граничнитѣ с.-з. материяли на огромното еруптивно землище между Ямболъ, Карнобатъ и Бургазъ.

12. Карнобатъ, Балабанлий, Ачлари, Хавбеглий.

Пѫтьтъ между първитѣ двѣ точки върви по туфозно землище, въ което туфитѣ сѫ прѣдимно съ тъмна и тъмнозелена боя, рахла консистенция и повръшна трошливость, която дава обиленъ материялъ за черноземната почва на мѣстностьта. Въ низкото еруптивния характеръ на материялитѣ се познава по рѣдкитѣ повръшно натъркаляни камъни и по-дълбочко изѣденитѣ долища, въ които се разкрива самата основа (напр. въ дерето на Балабанлий).

Еруптивно остава землището и между Балабанлий и Ачлари; то, както и прѣдходното въ низкитѣ прѣдѣли и въ слабитѣ подеми на баирчинитѣ, е покрито съ почва отъ рода на прѣдишната. Прѣзъ дерето надъ градинитѣ въ изкачването на заобления ридъ, който крие Ачлари отъ гледката на сѣвернитѣ му съсѣдни села, еруптивното землище се бѣлѣжи съ своитѣ собствени *туфи* прѣдимно съ замазано тъмна боя. Тѣ надъ градинитѣ съдържатъ млада еруптивна скала съ черна боя, гѫста основа и порфирно развитъ авгитъ. По него тя съотвѣтствува на *авгитъ андезитъ*. По-нагорѣ, въ гладко заобленото било, тѣхъ накѫсва жила отъ еруптивенъ материялъ съ червеникава основа, изъ която е пръснатъ обиленъ порфиренъ дългоиглестъ амфиболъ; по него тя отговаря на *амфиболъ андезитъ*.

Надъ селото Ачлари еруптивното землище остава пакъ *туфозно*, само че туфитѣ промѣнятъ тъмната си боя въ по̀-отворена, която още по-изразителна се показва въ материялитѣ на южната и западна околность на селото. Повечето жълти и жълторъждиви въ

с.-и. край, въ другитѣ тѣ сж червени, червеникави, жълтозелени, синкавозелени, тъмнозелени и черни; тѣ обикновено сж рахли, дори и ронливи, а съвсѣмъ на рѣдко сбити — компактни. Изъ всички личи дребнокристалниятъ авгитъ (до 6 мм.), който изъ нѣкои достига голѣмо изобилие и изпжпчва скалната повръхность. Той се лесно вади отъ масата и оставя по повръхностьта отпечатъци отъ мѣстата си.

Туфътъ на мѣста е *брекчозенъ* и *конгломеруванъ*; неговитѣ едри кластични камъни сж обикновено отъ типиченъ авгитъ андезитъ съ черна и черновелена боя, а на мѣста и съ порозитетъ, поритѣ на който сж запълнени отъ зеолити. Между отдѣлнитѣ кластични кжсове на брекчитѣ има и други, на които общиятъ изгледъ дава да се подозира андезитното естество и ги приближава къмъ базалтни скали. Тѣ сж черновелени компактни съ повръшни шуплини въ отдѣлитѣ, изложени на атмосферилиитѣ, и безъ такива въ други посоки. Въ подирнитѣ се показватъ полигонални ръждиви петна, които по ограниченията си наподобяватъ на *оливинъ*. Тукъ-тамъ се показва съдържание и на чистъ оливинъ. Такива въ микроскопа се разкриватъ като типиченъ оливинъ, който въ повечето свои части е прѣвърнатъ въ серпентинъ, насѣченъ отъ черна и ръждива тъканъ отъ магнетитъ. Авгитътъ на тоя базалтъ е изключително порфиренъ минералъ; той е полигоналенъ, бистъръ, съ зеленикава прогледна боя и зонално устройство. Скалната основа, която е рѣзко ограничена отъ порфирния авгитъ се състои отъ индивидуализуванъ полисинтетенъ фелдшпатъ (лабрадоръ), смѣсенъ съ ситнозърнестъ магнетитъ, който поддържа тъмната отсѣнка на боята. По тия свои особености скалата съотвѣтствува на базалтъ, отколкото на авгитъ андезитъ, ако и авгитътъ да е съ бѣлѣзитѣ на андезитовъ авгитъ.

Туфитѣ отъ Ачлари сж нѣколко вида, но не по боя, а по устройство и съставъ; въ тѣхъ се различаватъ *кристални туфи*, *авгитни туфи* и *авгитъ андезитни туфи*.

Туфитѣ и конгломератитѣ отъ тая мѣстность се простиратъ и въ посока за селото Хазбеглий, дѣто поритѣ на по-едритѣ мелафироподобни блокове сж запълнени съ зеолитни вещества. Характерно при тѣхъ е, че прѣзъ Лѣсково дере тѣ прѣслояватъ тънкослойни *седименти* незавидно напрѣчно протежение и източно разпространение, слѣдъ които основата на почвата сж пакъ туфи, а самата почва тѣхни разрушени продукти, примѣсени съ черенъ и тъмнозеленъ пѣсъкъ.

13. Хазбеглий, Доруклий, Топуалари, Боклуджа, Драка, Дервентъ дере.

Прѣдходнитѣ материяли оставатъ и между Хазбеглий и дерето надъ Доруклий прѣзъ Еркесията (старобългарски окопъ), само че тѣхъ покрива дебелъ слой черноземна почва, на която пѣсъчнитѣ съставни части сѫ отъ авгитъ и магнетитъ. Въ дерето, което е плитъкъ изрѣзъ на гладката околна повръхность, се разкриватъ *еруптивни скали* и тѣхнитѣ едри и дребни кластични материяли, каквито се забѣлѣзватъ и въ билото между него и селото Доруклий.

Типичнитѣ еруптивни материяли отъ тая мѣстность сѫ съ зеленочерна до черна боя, съ дребнопорфирно устройство, което, както и боята, се дължи главно на черния авгитъ. Освѣнъ такива има и други, на които порфирностьта е по-изразителна, а особно въ стоелитѣ дълго на въздуха повръхнини, понеже порфирниятъ авгитъ достига завидната голѣмина 10—12 мм. Това е едничкото познато мѣсто у насъ, въ което авгитътъ се намира въ такива размѣри.

Скалитѣ отъ това мѣсто по съставъ и боя значително се отличаватъ отъ досега разглежданитѣ андезити. Край едрия и обиленъ авгитъ, по който тѣ по право би заслужили наименуванието *авгитити*, съдържатъ въ изобилие оливинъ, който по величината на своитѣ полигонални индивиди спада между субпорфирнитѣ форми на авгита; но освѣнъ такъвъ има и по-дребенъ и ситенъ — включение въ тѣхъ. Това подирно обстоятелство иде да докаже, че първоначалниятъ развитъ минералъ слѣдъ магнетита е оливинътъ, а слѣдъ него започва развитието на авгита и другия минераленъ съставъ.

Едриятъ авгитъ въ тънкитѣ си прѣрѣзи е съ зеленикава прогледна боя и съ рѣдки включения отъ оливинъ и магнетитъ. Но освѣнъ него има и ситенъ — почти микролитенъ; такъвъ съотвѣтствува на авгитъ втора генерация. Той заедно съ обилния ситенъ магнетитъ сѫ едничкитѣ видни минерали въ основата.

Освѣнъ тоя видъ черни младоеруптивни материяли има и други, въ които основата почти не реагира на поляризуваната свѣтлина; понася се като стъкло. Тя се състои отъ единъ видъ сферолитно озърнено вещество, въ което не личи ясна индивидуализация. Въ тѣхъ едриятъ авгитъ недостига величината на авгита отъ прѣдходната скала, но оливинътъ имъ е повече. Нѣкои отъ тѣхъ иматъ основата си гѫста и при силно увеличване едва видима; такава се състои отъ микролитни игли, които наподобяватъ фелдшпатъ, ситенъ магнетитовъ прахъ и микролити отъ авгитъ. Тоя видъ скали най-много съотвѣтствуватъ на *базалти*.

Край тия типови скали има и други, които външно значително отклanятъ отъ прѣдходнитѣ. Тѣ сѫ съ по-отворена боя и дребнозърнесто устройство, което на повърхнини, изложени дълго на въздуха, ги прѣдставя за пѣсъчници, а въ скоро отломенитѣ — за долерити.

На тѣхъ се различава само кристалниятъ авгитъ и сивото вещество, което слѣпва кристалчетата. Съ микроскопа се установява, че авгитътъ е количествено най-много отъ всички субпорфирни вещества, но че не малко е и оливинътъ, и магнетитътъ. Всички тия сѫ пръснати изъ сивата основа, която е прѣпълнена съ дълги иглести микролити неопрѣдѣливо естество. Изъ тая основа се забѣлѣзватъ жълтеникави мѣста неправилно ограничение, които никакъ не реагиратъ на поляризуваната свѣтлина и които най-много съотвѣтствуватъ на основно стъкло.

Порфирнитѣ и субпорфирни минерали на скалата сѫ полигонално ограничени прости индивиди или сраслъци отъ по два три индивида, рѣдко групи отъ повече. Магнетитътъ, който поради обилното си количество въ по-едритѣ зърна може да се причисли къмъ главнитѣ минерали, по разположение и групировка не различава отъ тѣхъ. Сѫщото положение спазва и като ситенъ прахъ.

Всички минерали съ изключение на нѣкои оливинови кристали сѫ още прѣсни; подирнитѣ показватъ начало на метаморфоза въ серпентинъ.

По всички външни и вѫтрѣшни бѣлѣзи скалитѣ съответствуватъ на *базалтъ,* но тоя базалтъ и находището му се нуждаятъ отъ подробно изучване, което бѫдещитѣ изслѣдвания нѣма да прѣнебрегнатъ.

Съ прѣваляне на билото и наваляне къмъ селото Доруклий, разположено при рѣката Каялѫ дере, почвениятъ материялъ захваща да губи черната си отсѣнка и да се показва съ по-свѣтла, което прѣдрича и другъ скаленъ съставъ. Тоя подирниятъ, отбѣлѣзанъ въ началото на повръшни бълвани, на южния брѣгъ подъ селото, слѣдъ изминаване седиментитѣ на мѣстото се показва и на самата повръхность. Той е съ сивобозова боя, съ слаба червеникава отсѣнка и съ порфирность, която е главно по фелдшпата и по минералъ, който по външни бѣлѣзи най-много наподобява биотитъ. Скалата е компактна и неправилно паралелопипедно сдробена. Въ микроскопа у нея се различава минераленъ съставъ отъ *амфиболъ,* малко *биотитъ, фелдшпатъ, авгитъ* и *калцитъ*. Обагрениятъ бисиликатъ, ако въ извѣстни индивиди и да показва бѣлѣзитѣ на биотитъ, но той е типиченъ амфиболъ, което потвърдяватъ и видимитѣ бѣ-

лѣзи на втвърдяването, ако и жгълътъ на потъмнението му да е съвсѣмъ малъкъ и да го смѣсва съ биотита. Фелдшпатътъ е едъръ и ситенъ полигоналенъ плагиоклазъ отъ единични или полисинтетни форми съ зонално устройство и частично централно промѣнение.

Магнетитъ (първиченъ) е рѣдъкъ; но отъ съвършеното промѣнение на ситния магнезиево-желѣзенъ силикатъ, той е значително увеличилъ количеството си.

Авгитътъ е рѣдъкъ и кристаленъ.

Калцитътъ е изъ пукнатинитѣ и вторично образуваннтѣ шупли.

Основата е микрозърнеста до аморфна; тя е мжтна отъ заглиняването на фелдшпатния ѝ съставъ.

Скалитѣ сж *амфиболъ андезити*.

По изгледъ и устройство остава сжщиятъ материялъ и между Доруклий и Топузлари надъ *тъмносивитѣ* и *синкави пѣсъчници*, които тукъ-тамъ се показватъ въ прослойки. Тѣ заиматъ мѣстото и на Ташлж-тепе (187). Тѣхната особность отъ прѣдходнитѣ се състои въ слѣдньото: бойната имъ отсѣнка е по-червеникава, фелдшпатитѣ по-едри и въ по-голѣмо изобилие, а основата по-типична пилотаксична. Амфиболътъ е съвършено промѣненъ въ зеленикаво видоизмѣнение, авгитътъ не ясенъ, а апатитътъ съ слабъ плеохроизъмъ.

Съ тия амфиболъ андезити граничи отъ южна страна по-свѣтълъ ситнозърнестъ еруптивенъ материялъ, който се простира и свършва въ селото Топузлари; той е отъ рода на амфиболовитѣ андезити, но съ прѣходъ въ *трахиандезитѣ*.

Самото землище на Топузлари заиматъ *еруптивни туфи, конгломерати* и типични *еруптивни скали*, които отъ югъ ограждатъ *мергелни варовици* и *пѣсъчници* кредна възрасть. Туфитѣ сж съ тъмно сива до тъмнозелена боя, а конгломератитѣ съ едропсефитна до блокова структура. Тия рахли вулканически продукти се насичатъ отъ еруптивни скали сивожълта боя, дребна порфирность и слабъ порозитетъ. Такива сж жилнитѣ материяли, които се разкриватъ подъ униятската църква въ селото. Тѣ съдържатъ дребнопорфирни, широкоплочести *моноклинни фелдшпати*, размѣсени съ рѣдки *триклинни*, кратко стълбестъ и широкоивичестъ, набърчанъ и метаморфенъ *биотитъ*, рѣдъкъ *авгитъ* и *сфенъ* (въ кристали), рѣдъкъ зърнестъ *магнетитъ* (повечето глобулитенъ) и сива индивидуализувана основа състоеща отъ *ортоклазъ* и *плагиоклазъ* и пегматитно срасълъ кварцъ. По всички тия бѣлѣзи скалата се показва за прѣходна между анде-

зититѣ и трахититѣ и напълно заслужва наименуванието *трахиандезитъ*.

Източно и югоизточно отъ Тонузлари въ посока за Боклуджа материялитѣ сж прѣимуществено седименти съ прѣобладаване на *пѣсъчници* сива, тъмносива и синкава боя. Тѣ сж тънкослойни и алтернирать съ *туфозни пѣсъчници* съ сферично напукване. Напластението на еднитѣ и другитѣ е съвършено, разпространението източно, а наклонътъ полѣгатъ сѣверенъ. Повечето отъ тѣхъ сж съ дребно ромбоидално наплочване.

Въ Боклуджа оставатъ сжщитѣ материяли, като спазватъ и взаимнитѣ отношения на прѣходнитѣ. Тѣ сж простиратъ и въ посока за с. Драка, като оставатъ и въ нея съ сжщото наслоение и наплочване. Тия пѣсъчникови материяли прѣобладаватъ въ източна и ю.-и. посока на селото, но въ южна за с. Дервентъ дере започватъ да се мѣсятъ съ *мергелни варовици*, тъмносиви и жълти *пѣсъчници*, които кждѣ Беюкбунарската рѣка почватъ да се редуватъ съ еруптивни *туфи*. Въ подирнитѣ надъ Дервентъ дере има тѣсна жила еруптивна скала — *андезитъ*, която съ тѣхъ заедно се разпростира източно, но надъ нея сж пакъ *пѣсъчници* съ синкава, тъмна, бѣлѣзникаво-зеленикава боя и кварцово вещество. Тѣ сж мѣсятъ съ *глинести, мергелни, сиви варовици*, подъ които сж разположени *пѣсъчници* съ прѣходъ въ *конгломерати*, понеже съдържатъ едри камъни отъ оченъ гнайсъ съ червенъ фелдшпатъ.

14. Дервентъ дере, Тагаркьой, Бѣлила, Веймахале, Шабанъ карж, Харманъ карж.

Южно отъ Дервентъ дере въ посока за Тагаркьой пжтя изкача по западнитѣ продължения на Каракузскитѣ височини и върви по по сжщитѣ материяли, отъ каквито сж заети височинитѣ.

Слѣдъ туфитѣ, на които е разположено Дервентъ дере, минава се въ *мергелни варовици*, които сж мѣсятъ съ *пѣсъчници* туфозенъ типъ, а по-нататъкъ и съ *туфи*, които отъ югъ граничатъ пакъ съ *мергелни варовици* сивозеленикава боя и сиви, и синкави *пѣсъчници*, По тия материяли се върви на разстояние 4$^1/_2$ километра отъ селото и прѣминава въ *кристалинни шисти* свѣтла сива боя и слабозърнеста структура, малко слюда и неясно слоево разположение; тѣ по-нататъкъ се редуватъ и съ скали зеленикава амфиболитова боя. Много отъ тия скали иматъ типичния видъ на

шиститѣ и се прѣдставятъ като наслоени *гнайси, бѣдни на слюда шисти, серицитни шисти,* но не сж малко и скали, които се показватъ като метаморфни гранити. Между подирнитѣ има такива, които още носятъ върху си типичната гранитна структура, само че съставнитѣ имъ части сж значително промѣнени, а особно бисиликатнитѣ, отъ което промѣнение и скалитѣ наподобяватъ полусдробенъ кварцъ фелдшпатовъ пѣсъчникъ. При други разрушения гранитовъ изгледъ е спазенъ; фелдшпатътъ (за просто око) е глинясалъ, обагрениятъ бисиликатъ избѣлѣлъ блѣдо-зелено, кварцътъ осталъ бистъръ, а изъ масата личатъ тукъ-тамъ лъскави бѣли петна отъ серицитъ. При трети, дѣто метаморфозата е още пò-напрѣднала, скалата е почти изгубила изгледа на промѣнена масивна скала и се явява като типиченъ шистъ съ серицитовъ изгледъ. Въ всички тия се забѣлѣзва еднакъвъ съставъ: бистъръ *кварцъ,* серицитизуванъ *фелдшпатъ,* промѣненъ въ мусковитъ *биотитъ,* въ който минава непромѣнениятъ и иглестъ *рутилъ, титанитъ* въ кристали и зърна, ситенъ мембраненъ *хематитъ,* ситнозърнестъ *епидотъ, магнетитъ* съвсѣмъ рѣдко и много дребенъ. Изобщо въ тая мѣстность може да се различатъ два вида гранити: *полуметаморфенъ гранитъ* и *серицитъ гранитъ.*

Два километра до селото Тагаркьой и почти 4 на югъ отъ него землището се заима отъ сивобозова, зърнесто устроена скала, която външно най-много наподобява *амфиболъ гранитъ* и отговаря да е продължение на зърнеститѣ материяли между Коджа букъ — Герге бунаръ и Сливово—Юмрукъ кая.

Скалната маса е типично зърнеста съ съвсѣмъ рѣдки полупорфирни червеникави фелдшпатни маси или такива отъ амфиболъ. На нея съ просто око се различава цѣлиятъ минераленъ съставъ, който изчерпватъ минералитѣ: *фелдшпатъ (ортоклазъ, плагиоклазъ), амфиболъ, биотитъ, кварцъ,* ръждясалъ *магнетитъ, титанитъ, цирконъ, апатитъ,* и *хематитъ.*

Въ количествено отношение сивото минерално вещество е най-много, а измежду него онова на фелдшпатътъ; пò-малко е тъмнозелениятъ амфиболъ, а най-много биотитътъ. Черниятъ или ръждясалъ магнетитъ напрашва скалната маса. Въ формено отношение сивитѣ минерали сж ксеноморфни, а амфиболътъ и биотитътъ въ сравнително голѣмъ брой автоморфни индивиди; черниятъ магнетитъ — като глобулитенъ прахъ.

Тагаркьойскиятъ гранитъ и по другитѣ си свойства не прави разлика отъ гранититѣ на много други находища изъ България, Той е неправилно паралелопипедно напуканъ, повръшно надробенъ, а на мѣста и прѣвърнатъ въ ситенъ пѣсъкъ, който е и почвениятъ материялъ на края. Въ него кварцови жили и такива отъ пò-ситенъ компактенъ материялъ сж сравнително рѣдки.

Отъ Тагаркьой за Бѣлила се повтаря прѣдходниятъ материялъ. Отъ Тагаркьой прѣзъ новата курия до въ лѣглото на дерето по пжтя се простиратъ гранитнитѣ скали, слѣдъ които мѣстото заиматъ кристалинни шисти, които изкачатъ високото и свършатъ при първо наваляне за къмъ Бѣлила. Тамъ тѣ граничатъ съ сиви и синкави *пѣсъчници,* размѣсени съ *глинести* и *мергелни варовици* и *глинести* и *варовити* ситнозърнести *пѣсъчници*. Въ тия прѣдѣли се забѣлѣзва повече варовитъ материялъ отъ пѣсъченъ, но съ доближаване до селото (Бѣлила), пѣсъчниковиятъ взима връхъ надъ него, тъй че и въ селото материялътъ е изключително пѣсъчниковъ (гледай обиколка 9).

Прѣзъ рѣката по пжтя за с. Беймахале пакъ продължаватъ седименти, но повечето *глинести* и *мергелни пѣсъчници*; тѣ се редуватъ съ еруптивни *туфи* и *конгломерати* ограничено разпространение. Сжщо такива материяли оставатъ и между рѣкитѣ Аи и Фъндъклж, само че при подирната слюденитѣ пѣсъчници сж въ дебели пластове съ тънко и дебело наплочване.

Пѣсъчници оставатъ и въ землището на Беймахале; тамъ сж ситнозърнести и съ синкава боя. Както въ прѣдходнитѣ мѣста, тъй и тамъ тѣ се редуватъ съ *еруптивни конгломерати* андезитовъ типъ съ и. с.-и. наклонение. Този видъ пѣсъчници се простиратъ западно отъ селото до срѣдата на пжтя за Шабанъ карж. Отъ тамъ въ сѣверна и с.-з. посока се разполагатъ *еруптивни брекчи* и *конгломерати,* съ *туфи,* каквито намѣрихме на с. отъ Доруклийското дере. Еруптивно туфозно остава землището и между Шабанъ карж и Харманъ карж; въ него, както и въ прѣдходното подъ Шабанъ карж, скалитѣ не се разкриватъ по цѣлото протежение на пространството, но само въ извѣстни по-високи баири или низки долища. Въ тия мѣста тѣ сж показватъ съ слабо плочесто напукване, което не личи на материяла отъ подирното село, въ който сферичното взима връхъ и слѣди всички материяли на мѣстностьта. Въ брѣга прѣзъ рѣката въ село Шабанъ карж разкритиятъ скаленъ материялъ е *едроконгломератенъ:* съдържа едри кжсове отъ типиченъ авгитъ

андезитъ и такива съдържащи биотитъ. Тѣ заедно съ туфитѣ на мѣстностьта между тия 2-3 села се явяватъ като гранични южни материяли на младо-еруптивното землище, на което сѣверната граница наближава шосето Айтосъ—Карнобатъ.

15. Харманъ карж, Орханкьой, Дувалари, Караджилари, Янъкъ Балабанлий.

Пространството между Харманъ карж и Орханкьой и отъ всички страни на подирното село е заето отъ *андезитни туфи* и *конгломерати,* които при послѣдното широко бѣлѣжатъ земната повръхность. Сѣверно отъ него туфитѣ сж прѣдимната скала на края. Тѣ сж повечето съ сива пѣсъчникова боя съ порозенъ изгледъ и съ порфирни авгитови кристали или тѣхни кжсове, които сж тъй неправилно разположени, че причиняватъ голѣми петна и въздебелички слоеве. Тия туфи, по чиято повръхность не се забѣлѣзватъ ясни наслоения, заиматъ цѣлото пространство между Орханкьой, Курудере, Джумалий и Дувалари и само прѣдъ подирното село се забѣлѣзватъ тънконаслоени вложения съ изгледа на *глинести мергели* и *пѣсъчници,* но съ ситенъ туфозенъ материялъ.

Надъ селото и въ него се разкриватъ и типичнитѣ *авгитъ-андезити* съ черна и червеникава боя.

Между Дувалари и Караджилари землището е туфозно и въ много точки прѣминава въ еруптивно конгломератно, но при послѣдното село то съдържа тънкоплочести *пѣсъчници* и *мергелоподобни материяли,* които съотвѣтствуватъ на Дуваларскитѣ седименти, на които сж и продължение. Тѣ токо подъ Караджилари привършатъ.

Еруптивно туфозно е землището и между Караджилари—Демирдешъ и Караджилари—Янъкъ Балабанлий, само че въ по-голѣмата си часть то е покрито съ дебела черноземена почва, която при подирното село до чешмитѣ се съвършено губи и разкрива основитѣ, които сж отъ *туфи, конгломерати* и тъмнозелени *авгитъ-андезити*; такива заиматъ и мѣстностьта Кайрайка. Надъ селото туфитѣ значително намаляватъ, и землището въ изровенитѣ си части се показва съставено отъ *едри блокови конгломерати,* блоковетѣ на които сж рахли и разнобойни; по изгледъ тѣ съотвѣтствуватъ на ачларскитѣ, на които сж и въ продължението имъ къмъ изтокъ.

16. Янъкъ Балабанлий, Тараклий, Каракая, Хаджилари, Джефирлий, Догандожа, Карнобатъ.

Землищата на всички означени точки сж прѣдимно туфозни и еруптивно конгломератни; само по пжтя Догандожа, Карнобатъ тѣ сж типични седименти.

Между Янъкъ Балабанлий и Тарашкьой сж *туфи* и *конгломерати* — продължение на прѣдходнитѣ; на много мѣста съдържатъ и едрички авгитни кристалчета. Въ Тарашкьой до новото училище и на западната страна на селото въ туфитѣ сж вложени *седименти* отъ рода и вида на дуваларскитѣ. Сжщо такива вложни материяли въ туфитѣ близу до конгломератитѣ се забѣлѣзватъ въ високото между Тарашкьой и Каракая, а сжщо и въ послѣдното село. И въ тритѣ мѣста тѣ показватъ почти еднаквъ сѣверенъ полѣгатъ наклонъ и и.-ю.-и. разпространение. Сжщиятъ типъ е землището между Каракая и Хаджилари и онова на послѣдното село, само че и тамъ, както и въ много прѣдходни мѣста, типичнитѣ материяли оголватъ почвата въ низкитѣ долища или въ баирчинитѣ.

Туфитѣ и конгломератитѣ на Хаджилари сж продължение на хисарскитѣ надъ Карнобатъ; тѣ се простиратъ ю.-и. кждѣ Капуджика, източно въ Буюклийското землище, а с.-и. кждѣ Джеферлий и Тасъ тепе. Сжщитѣ оставатъ и въ Джеферлийскитѣ високи баири. Между Джеферлий и Догандожа на малко разстояние се различаватъ 2—3 типа еруптивни материяли: по̀ на високото продълженитѣ материяли на Хаджилари, слѣдъ тѣхъ въ с.-з. посока *червеникави андезити,* които външно наподобяватъ пирнеенскитѣ, но въ сжщность сж различни отъ тѣхъ по устройство и обиленъ авгитъ. Подирнитѣ отъ сѣверъ заграждатъ тъмнозелени *туфи* и *конгломерати,* отъ които първитѣ наподобяватъ съотвѣтнитѣ материяли отъ Карнобатъ, а вторитѣ ония надъ Азаплий.

На еруптивно туфозно землище е разположено и селото Догандожа, но сѣверно отъ него настжпватъ седиментнитѣ материяли на тжпия ридъ между полетата Карнобатско и Айтоско.

Отъ Догандожа за Карнобатъ се върви по сиви и синкави *пѣсъчници, глинести* и *варовити мергели,* които съотвѣтствуватъ на Чималекитѣ (с.-и. отъ Айтосъ). Тѣ сѣверно стигатъ и минаватъ шосето Карнобатъ—Айтосъ, а западно, прѣди да достигнатъ Азмака, срѣдъ пжтя се скриватъ подъ тлъстата почва на края. Южната имъ граница, която свърша въ туфознитѣ материяли на Хисарскиятъ

ридъ източно отъ Карнобатъ, се крие подъ насипа на подирнитѣ и тлъстия черноземъ на мѣстностьта.

17. Карнобатъ, Ахмачево, Карасарлий, Марково, по шосето, Карнобатъ.

Пространството между Карнобатъ и Ахмачево въ цѣлото си протежение прѣдставя равнище, засто изключително отъ черноземъ; въ него основата на землището не се забѣлѣзва и въ лѣглата на потоцитѣ, понеже сѫ плитки и мочурливи. Сѫщо остава и между Ахмачево и Теллялкьой, но въ подирното село и прѣзъ него почвата захваща да губи тъмнобойната си отсѣнка и да става все по̀-сива. На повръхностьта почватъ да се забѣлѣзватъ натъркаляни камъни отъ мергелни варовици и пѣсъчници, които загатватъ за близкото находище на лѣглата имъ. И наистина прѣзъ Теллялкьой въ посока за Карасарлий близу на километъръ разстояние започватъ да се разкриватъ и самитѣ лѣгла. Подирнитѣ сѫ заети отъ тънко и дебело плочести *дребнозърнести пясъчници* съ сива, а на мѣста и червеникава боя. На гледъ сѫ повечето еднородни кварцови пѣсъчници съ малко глинесто вещество, но въ сѫщность тѣ съдържатъ и акцесорни черни и зелени примѣси, които придаватъ слаба отсѣнка въ боята имъ. Въ сѣверна посока отъ тия, както и сѣверно отъ Карасарлий, землището е съ бѣлѣзитѣ на варовито-мергелна основа, която повръшно скрива сѫщо такъвъ насипъ отъ южнитѣ балкански склонове западно и с.-з. отъ Кавакъ махале.

Селото Карасарлий е застроено надъ пѣсъчниковитѣ образувания на края, които се простиратъ и въ източна посока отъ него като свършатъ въ лѣглото на Марковската рѣка, скрити подъ наноситѣ на послѣдната. По цѣлото протежение тѣ не показватъ еднакво повръшно разкритие, но на мѣста повече (издигнатитѣ мѣстности), а на други (низкитѣ) по-малко. Въ сѣверна посока то се пакъ крие подъ прѣдходнитѣ насипи. Близу при пѫтя Марково—Айтосъ, дѣто сивитѣ *пясъчници* се изтъкватъ по своето интензивно разпространение, на мѣста показватъ прѣходи въ *конгломерати*, понеже бѣлитѣ имъ кварцови зърна сѫ отъ грахова величина и заоблена форма, която се рѣзко ограничава отъ околната маса.

Източно отъ Марковската рѣка сѫ образуванията на Айтоското поле, което отъ западъ заграждатъ височкитѣ ѝ западни брѣгове; тѣ се простиратъ въ ю.-ю.-и. посока и снижено (подъ шосето) свързватъ съ пирненскитѣ.

Южно отъ Марково пѣсъчницитѣ привършатъ и отстѫпватъ мѣстото си на *глинести* и *мергелови варовици*, отъ каквито сѫ заети баиритѣ между рѣката и шосето.

Отъ двѣтѣ страни на шосето западно отъ пѫтя Пирне — Ченгя въ посока за Карнобатъ пространството заиматъ *мергелно варовити* и *глинесто варовити материяли*, които наближаватъ билото на пѫтя въ землището между Тасъ тепе и Карасарлий, дѣто се замѣстятъ отъ пѣсъчницитѣ на Карасарлий.

Съ наваляне за въ Карнобатското поле до азмака, който слиза отклѫдѣ Доганджа, седиментитѣ на края, сѫ все малко много повръшно оголватъ и се показватъ като членове на прѣдходнитѣ два скални типа *мергели* и *пѣсъчници* съ глинесто съдържание; но прѣзъ него тѣ изчезватъ, и шосето до въ Карнобатъ върви по почвата на Карнобатското поле.

(Слѣдва).

Върху растителностьта на Срѣдна гора.

Отъ А. Тошевъ.

Срѣдна гора наричаме планинската система, която се простира отъ изтокъ къмъ западъ, между долината на р. Тунджа и оная на р. Искъръ. Сѣверно тя граничи съ Орманлийска рѣка (Новоселско), съ лѣвия брѣгъ на р. Тополница (Пирдопско), съ дѣсния брѣгъ на р. Стрѣма (Карловско) и съ дѣсния брѣгъ на р. Тунджа (Казанлъшко и Сливенско). На югъ граничи съ лѣвия брѣгъ на Марица и съ дѣсния брѣгъ на Сазлийка (Пловдивско и Старо-Загорско). Общата нейна дължина е около 243 кил, а ширината ѝ срѣдно достига близу 38 кил. Повръхностьта ѝ е около 9.300 кв. километра. Срѣдната ѝ абсолютна височина възлиза на около 900 метра надъ м. р., а относителната ѝ височина — на около 500 метра надъ котловинитѣ и равнинитѣ, които я окръжаватъ отъ сѣверъ и отъ югъ. На сѣверъ се свързва съ Стара планина посрѣдствомъ Гължбецъ съ Етрополския балканъ, посрѣдствомъ Козница съ Тетевенския балканъ и чрѣзъ Калоферския прагъ съ Калоферския балканъ.

На юго-западъ се свързва съ Родопитѣ — Мусалла чрѣзъ Шумнатица (на ю.-и. отъ Самоковъ), а на югъ — съ Сакаръ планина чрѣзъ Светиилийскитѣ възвишения южно отъ желѣзно-пжтната станция Керменлий.

Така очертана Срѣдна гора се подраздѣля на три части, благодарение на естественото ѝ прорѣзване отъ долинитѣ на рѣкитѣ Стрѣма и Тополница.

Отъ Тунджа (Таушанъ тепе до Ямболъ) до Стрѣма (Карловскитѣ бани) се простира източната ѝ часть — *Караджа дагъ* или *Сърнена гора;* отъ долината на Стрѣма до оная на Тополница лежи *централна* или *сжщинска Срѣдна гора;* а отъ долината на р. Тополница до долината на р. Искъръ (Самоковската котловина) се простира западната ѝ часть — *Ихтиманска Срѣдна гора.*

Караджа дагъ има около 135 кил. дължина и близу 30 кил. срѣдна ширина. Абсолютната ѝ височина възлиза на около 600 м., а срѣдната ѝ относителна височина е около 300 м. По̀-забѣлѣжителни върхове въ тая часть на Срѣдна гора сѫ: Мелесинъ (894 м.) сѣверно отъ с. Дълбоки, Бетеря (807 м.) сѣверно отъ Ст.-Загора, Руя (796 м.) и Въртушка (850 м.) на сѣверъ отъ с. Алагюнъ, Братанъ (1442 м.) на югъ отъ Турия, Самодивецъ (1124 м.) на сѣверъ отъ Рахманлии, Кузу-кулукъ (976 м.) на сѣверъ отъ Суютчукъ, Кара-тепе (975 м.) и Пѣснопой (845 м.) на с.-западъ отъ Брѣзово.

Централна Срѣдна гора има около 70 кил. дължина и близу 38 кил. ширина. Срѣдната ѝ абсолютна височина е около 1350 м., а срѣдната ѝ относителна — нѣщо 900 м. надъ съсѣднитѣ равнини и котловини. По̀-главни нейни върхове сѫ: Карасиврия (1028 м.), западно кажи отъ Карл. бани, Богданъ (1572·5 м.) на из.-из.-югъ отъ Коприщица, Вълкъ на с.-и. отъ Стрѣлча, Бунай (1561 м.) на с.-и. отъ Панагюрище, Лисецъ (1387 м.) и Братия (1517 м.) на с.-с.-з. отъ сѫщия градецъ, Попъ (1415 м.) западно отъ Коприщица, Климашъ (1342 м.) между Коприщица и с. Душанци.

Ихтиманска Срѣдна гора е дълга около 40 кил., а широка близу 43 кил. Абсолютната ѝ височина е около 1000 м., а срѣдната ѝ относителна — около 350 м. Най-високи нейни върхове сѫ: Еледжикъ (1177 м.) на ю.-и. отъ Ихтиманъ, в. Арамливецъ (1195 м.) и Икунитѣ (1215 м.) на ю.-з. отъ Петричъ.

Хидрография. Едни отъ водитѣ, които съставятъ водната мрѣжа на Срѣдногорската система, се вливатъ въ Бѣломорския басейнъ чрѣзъ Марица, а другитѣ — въ Черноморския басейнъ чрѣзъ Дунава и Искъра. Рѣкитѣ на Сърнена и централна Срѣдна гора, както и ония отъ източната часть на Ихтиманска Срѣдна гора принадлежатъ къмъ системата на Марица. Ония пъкъ отъ западната ѝ часть се отнасятъ къмъ системата на Искъра. По̀-забѣлѣжителни отъ рѣкитѣ, що се втичатъ въ Марица и които съставятъ отъ себе си отдѣлни малки басейни, сѫ Тунджа, Сазлийка, Стрѣма и Тополница. Останалитѣ, които се вливатъ направо въ казаната рѣка, иматъ второстепенно значение. Такива сѫ напр. Луда Яна, Песченикъ, която минава прѣзъ с. Крастово и Климентиново (Чирпилии), Брѣзовска рѣка, Балджиларска (Крушово-Чирпанско), Мурсалковска, Меричлерска и др.

Всички рѣкици, които извиратъ отъ сѣверния склонъ на Сърнена гора съставятъ дѣсни притоци на Тунджа. По̀-забѣлѣжи-

телни отъ тѣхъ сж: Александровска (Овчиларска), Турийска, Симитлерска (и тритѣ въ Казанл. поле) и Иоме въ Сливенско.

Рѣкицитѣ пъкъ, които извиратъ изъ южнитѣ склонове на Сърнена гора, отъ с. Горно Енишерлий до станция Керменлий, се вливатъ въ Сазлийка подъ Радне-махале, отдѣто тя получава туй си название до вливането си въ Марица при Т.-Сейменъ. Пò-важни притоци на Сазлийка сж Ново-Загорскиятъ Азмакъ и Суютлийка.

Рѣкитѣ, които извиратъ на с.-з, з. и ю. отъ с. Аджаръ, съставятъ лѣви притоци на Стрѣма, а ония, които извиратъ изъ сѣвернитѣ склонове на централна Срѣдна гора, отъ Козницкия прагъ до с. Михилци, както и Дуденската рѣка, що извира отъ южнитѣ склонове на Карасиврия, съставятъ нейнитѣ дѣсни притоци.

Рѣка Тополница приима отъ лѣво всички рѣкици, които извиратъ изъ сѣвернитѣ склонове на централна Срѣдна гора отъ в. Бунай до в. Лисецъ, както и ония отъ западнитѣ ѝ склонове отъ в. Лисецъ до с. Арнауткьой. Дѣснитѣ ѝ притоци образуватъ рѣкицитѣ, които събиратъ своитѣ води отъ източнитѣ склонове на в. Гължбецъ и ония отъ южнитѣ и източни склонове на Ихтиманска Срѣдна гора. Най-важни отъ тия нейни притоци сж Буновската рѣка Мжтивиръ (която събира всички води отъ Ихтим. котловина) и Цѣрова рѣка.

Луда Яна извира отъ южнитѣ склонове на Срѣдна гора между върховетѣ Богданъ и Лисецъ, протича прѣзъ Панагюрско и при с. Балдьово влиза въ Плювд. равнина, за да се влѣе въ Марица при с. Миселимъ.

Всички рѣкици, които извиратъ изъ западнитѣ и сѣвернитѣ склонове на Ихтиманска Срѣдна гора, образуватъ Орманлийската рѣка, която се втича въ Искъра при с. Челопечене. Ония пъкъ, които извиратъ отъ южнитѣ склонове на Лозенскитѣ баири и отъ западнитѣ на Ихтим. височини, се вливатъ въ Искъра въ Самоков. котловина.

До сега за растителностьта за Срѣдня гора не е публикувано почти нищо пò-пълно. Нѣкои съвсѣмъ осждни свѣдения срѣщаме разхвърлени изъ съчинението *Flora Bulgarica* отъ D-r J. Velenovsky (Pragae, 1891) както и въ *Supplementum I* къмъ туй съчинение отъ сжщия авторъ (1898). При това тѣзи свѣдения се отнасятъ за нѣкои отдѣлни видове безъ да се упоменаватъ най-често тѣхнитѣ пò-точни мѣстонахождения. Едни отъ тия растения сж събирани въ Ямболско, други въ Брѣзовско, Панагюрско или Ихтиманско отъ Стрибрни и

Шкорпилъ. Бѣгли откѫслечни данни за флората на Ихтиманска Срѣдна гора намираме и у С. Георгиевъ, въ статията му: *„Материали по флората на Южна-България — Тракия“* (Мсб. I, стр. 191—255) и въ труда му: *„Родопитѣ и Рилската планина и нихната растителность“* (Мсб. IV и V, стр. 529—585 и 311—354). Прѣзъ 1894 год. малка една статия подъ надсловъ: „Contributions à l'étude de la Flore de Bulgarie“ публикувахме заедно съ d-r E. De Wildeman въ отчета на *Société Royale de Botanique* de Belgique, дѣто бѣха включени нѣкои материяли и отъ извѣстни кѫтове на Сърнена гора. Година по̀-кѫсно въ друга една моя статия: *„Материали по флората на България“* (Псп. LI, 1895) край другото азъ пакъ засегнахъ растителностьта на Старо-Загорска Срѣдна гора. Най-сетнѣ и въ статията: *„Втори приносъ къмъ Българската флора“* (Псп. LXII, 1901) отъ Ив. К. Урумовъ се споменаватъ тукъ-тамъ нѣкои растения изобщо за Коприщенския балканъ, събирани отъ Бозевъ и Баевъ.

Съ туй се изчерпва всичката литература досежно флората на тая планина.

За да попълня бѣлѣжкитѣ си и материалитѣ си, събирани отъ менъ лично изъ нѣкои части на Срѣдна гора прѣзъ ваканциитѣ на годинитѣ 1889, 1891—92 и 1895, прѣдприехъ прѣзъ лѣтото на изтеклата 1902 год. една по̀-голѣма обиколка по цѣлата почти верига. Тая ми екскурзия трая близу два и половина мѣсеца, прѣзъ което врѣме можахъ въ разни посоки да пропѫтувамъ по̀-голѣмата часть отъ Срѣдногорската планинска система, като се задържахъ най-дълго въ Коприщенско, Аджарско и Старо-Загорско, дѣто растителностьта, особено степната, прѣдставя голѣмъ интересъ. Марш-рутитѣ ми на брой 16 траяха различно споредъ нуждата и работата. Тѣ сѫ слѣднитѣ:

1. Стара-Загора — с. Ада-тепе — с. Емишлери — Казанлъкъ.
2. Казанлъкъ — с. Карагитлий — Павелъ-баня — височинитѣ около Турия — Армаганово — Урузово — Емшилери.
3. Емшилери — Казанка — Ада-тепе — Старо-Загорски мин. бани — Стара-Загора.
4. Стара-Загора — Сунгурлари — Балаклий — Шеверъ бунаръ — Караджоврепъ.
5. Караджовренъ — Хаджиолари — Долно Енишерлий.
6. Долно Енишерлий — Махмутлари — Рахманлий.
7. Рахманлий и околни височини — Аджаръ и околни височини.
8. Аджаръ — в. Кузу-кулукъ — Суютчукъ — Сарѫ-Демирджий.

9. Сарж-Демирджий — Хамзалари — Чехлари — Хаджиолари — Балаклий — Сунгурлари — Стара-Загора.

10. Стара-Загора—Нова-Загора—Кортенъ—Ямболъ и обратно.

11. Стара-Загора — Дервентъ (Змѣюво) — Нова Махала — Елхово.

12. Елхово — Джамбазъ-виранъ — Орѣховица — Дълбоки — Хрищени — Стара-Загора.

13. Стара-Загора — Чирпанско — Т.-Пазарджикъ.

14. Т.-Пазарджикъ — Панагюрище и околни височини.

15. Панагюрище прѣзъ Бунай за Коприщица — Богданъ и др. височини.

16. Коприщица — Пирдопъ — Златица — Буново — Гълѫбецъ — Саранци (Ташъ-Кесенъ) — София.

Споредъ изучванията, които направихъ, считамъ, че растителностьта на Срѣдна гора изобщо може се раздѣли на четири пояси: 1) поясъ на драката или на Paliurus'a, 2) поясъ на дѫба (Zone de chênes, Eichenzone), 3) поясъ на бука (Fagus silvatica), къмъ който тукъ спада и слабо застѫпениятъ поясъ на иглолистнитѣ и 4) подалпийски поясъ.

I. Палиуросовиятъ поясъ е развитъ най-вече по низкото било и по склоноветѣ на източната половина на Сърнена гора. Въ него е разпространена твърдѣ много драката (Paliurus australis Gaertn.), отдѣто и неговото название. Сравнително този храстъ се срѣща най-много въ Ямболско, Ново-Загорско, Старо-Загорско и Чирпанско (Геренъ, Чоба, Хамзаларе и др.), като намалява постепенно до крайната си граница къмъ Бѣльово. Най-отдалечениятъ му пъкъ западенъ прѣдѣлъ, въ долината на Тунджа, опира до селата Елхово и Лаханлий (Казанлъшко). Въ Старо-Загорско и Ямболско, особено по нѣкои необработени мѣста, драката покрива обширни пространства (Таушанъ тепе и др.). Височината на тоя поясъ изобщо се колебае между 130 и 350 м. н. м. Въ нѣкои мѣста, по изключение, достига и по̀-значителна височина, тъй е напр. по Суютчушката рътлина, дѣто расте до 570 м. приблизително. Отъ растенията, що се срѣщатъ тукъ, най-характерни сѫ: синиятъ павитъ — Clematis Viticella L., расте край оградитѣ, край синоритѣ на лозята, по каменииститѣ мѣста и пр. главно въ Ямболско (Нова-Махала), въ околноститѣ на Нова-Загора, Стара-Загора и Пловдивъ. Дивата лоза — Vitis vinifera L. доста разпространена между храстето

и низъ дѫбравитѣ около Ямболъ, Старо-Загорско (Сунгурлари, Балаклий и др.), Пловдивско, Т.-Пазарджишко. Вездѣ туй растение е самораслo (planta spontanea). Скрипката — Smilax excelsa L. е обикновено обвивно растение въ Ямболската кория край Тунджа, а тукъ-тамъ и по южнитѣ Срѣдногорски склонове изъ Ново-Загорско, Чирпанско (Геренска кория) и Пловдивско (о-въ Мечкюръ). Хрищѣлътъ — Jasminum fruticans L. се срѣща главно между Ямболъ (Таушанъ тепе) и Стара-Загора (лозята, Ханъмъ кория, Чичекъ баиръ и др.). Пò-рѣдко го срѣщаме въ Пловдивско (Джендемъ тепе) и слабо въ Т.-Пазарджишко (Еленинъ върхъ и Текира.). Сѣвероафриканското растение обичка — Licium barbarum L. расте вездѣ около Стара-Загора край пѫтищата, по синоритѣ на лозята; разпространено е тукъ-тамъ източно и западно отъ сѫщия градъ около и въ селата: Дълбоки, Хрищени, Балаклий, Шекеръ бунаръ, Караджоврень и др., разположени по южнитѣ поли на Сърнена гора. Освѣнъ туй въ този поясъ срѣщаме множество още други растения, отъ които нѣкои неусѣтно прѣминаватъ отчасть и въ низкитѣ прѣдѣли на дѫбовия поясъ. Такива сѫ: Ranunculus Sprunnerianus Boiss., R. illiricus L., Delphinium divaricatum Ldb., D. halteratum Sm., Hypecoum pseudograndiflorum Petrovič, Nasturtium thracicum Grsb., Sisymbrium orientale L., S. pannonicum Jcq., Alyssum hirsutum M. B., Neslia thracica Vel., Camelina rumelica Vel., Reseda inodora Rchb., Silene densiflora Urv., S. Juvenalis Del, Dianthus quadrangulus Vel., Kohlrauschia prolifera Rchb., Queria hispanica L., Linum tauricum Wlld., Tribulus terrestris L, Haplophyllum Biebersteinii Spach., Zizyphus vulgaris Lam., Psoralea bituminosa L., Astragalus Spunneri Boiss., Vicia tenuifolia Rth., b) subsp. *stenophylla* Boiss, Potentilla obscura Lehm., Bupleurum apiculatum Friv., Crucianella graeca Boiss., Valerianella Kotschii Boiss., Knautia orientalis L., Achillea compacta Wlld., A. pseudopectinata Jka., Echinops thracicus Vel., E. microcephalus S. S, Cirsium odontolepis Boiss., Carduus globifer Vel., Carthamus dentatus Vahl., C. lanatus L., Caucalis leptophylla L., Centaurea ovina Pall., C. diffusa Lam., C. salonitana Vis., Tragopogon elatius Stev., Convolvulus Cantabrica L., Heliotropium suaveolens M. B., Anchusa stylosa M. B., Celsia orientalis L., Salvia Aethiopis L., Stachys orientalis Vahl., Phlomis pungens Wlld. b) subsp. *laxiflora* Vel., Euphorbia glareosa M. B., Iris melitta Jka., I. Sintenesii Jka., Hyacinthella rumelica Vel. и др.[1])

---

[1]) За по-пълното охарактезиране тоя поясъ въ часть отъ Чирпанско нѣкои свѣдѣния ми даде г. Стрибрни, за което крайно му благодаря.

II. *Поясътъ на дѫбътъ* или *поясътъ на листнатитѣ лѣсове* (Zone forestière) е застѫпенъ на длъжъ по цѣлата верига. Простира се най-вече по склоноветѣ и прѣдгорията на Срѣдна гора, както и по политѣ ѝ често пѫти далекъ въ полето. Височината му се колебае близу отъ 150 до 1100 метра н. м. Въ нѣкои точки обаче на централна и Срѣдна гора достига и по̀-значителна височина. Въ най-източната часть на Срѣдно-горската верига дѫбътъ рѣдко образува пространни гори. Тукъ, благодарение на слабия надзоръ и особено на добитъка, почти на всѣкждѣ той е изроденъ въ храсталакъ, примѣсенъ съ драка и съ нѣкои отъ растенията на прѣдшествуещия поясъ. За туй тѫдѣва не сѫществува рѣзка граница между тия два пояса. Тъй сѫщо не може да се направи строго разграничение и въ западнитѣ прѣдѣли на този поясъ, дѣто пъкъ се смиса съ оня на бука. Макаръ развитъ по цѣла Срѣдна гора, дѫбовиятъ поясъ не е еднакво застѫпенъ въ всичкитѣ ѝ части. Така напр. между Ямболъ и Н.-Загора срѣщаме повече низкорастещи дѫбови горици и браница, състоещи главно отъ Quercus pubescens Willd. и Q. sessiliflora Slsb. Такива сѫ напр. браницата по Манафъкурусу (780 м.), по Аланъ-тарла (568 м.) източно отъ с. Кортенъ, по сѣвернитѣ склонове на в. Сивриджикъ и по Казанлѫ-тепе (Кортенско), по в. Куртулмушъ сѣверно отъ с. Мехремъ-бей, както и по другитѣ съсѣдни височини като Ала-баиръ, Чаталджа, Кушъ-тепе, Казълъ-кърши, Буруклия, Кървава стѣна, Язаджикъ, по Куртъ-кая, Св. Илия и пр. Веждѣ по тия възвишения низкорастещиятъ дѫбъ е прошаренъ съ габъръ и други храсталачни породи. Старъ, високостебленъ дѫбъ се срѣща нарѣдко. Така напр. по незначителната височина западно отъ в. Язаджикъ има теке — Яръмъ баба̀, около което забѣлѣзваме малка гора, състоеща отъ вѣковни дѫбови и габърови дървета. Тая гора е собственость на текето и е уцѣлѣла благодарение само на суевѣрието у тукашното население, че който посмѣе да отсѣче отъ тия дървета, зло ще сполѣти него, сѣмейството му или добитъка му. Сравнително по̀-добри дѫбови горици забѣлѣзваме тепърва сѣверно и западно отъ Н.-Загора. Колкото повече продължаваме пѫтя си по главния гребенъ въ западна посока, дѫбовитѣ гори ставатъ и по̀-обширни и по̀-високостеблени. Такива сѫ напр. ония, що срѣщаме между селата Дервентъ—Новата Махала—Елхово, главно по височинитѣ Мелесинъ, Каменна могила, Харманъ кая (Q. sessiliflora Slsb. и Q. conferta Kit., по височинитѣ около развалинитѣ Джамбазъ-виранъ, по Бетеря (Q. sessiliflora Slsb.), по височинитѣ между Ст.-Загора и Казанлъкъ прѣзъ Ст.-Загорскитѣ

минерални бани, особно по в. Руя, Въртушка, Ливадитѣ (Q. austriaca Wlld.), Кара-богданъ, Драганови ниви, Орница, (Q. pedunculata Ehrh. и повече Q. conferta Kit.) на пѫтя отъ с. Ада-тепе за с. Емишлери; между с. Сунгурлари и Балаклий (Q. pedunculata Ehrh. и Q. conferta Kit.); Караджовренската стара кория *Дамлъджа* (Q. pedunculata Ehrh. и Q. sessiliflora Slsb.) между с. Шекеръ бунаръ и Караджовренъ; по склоноветѣ на Гьозъ тепе (Q. sessiliflora Slsb.), надъ с. Павелъ баня; по политѣ на в. Високъ, по Айкънитѣ между Долно Енишерлий и Махмутлари. Южнитѣ склонове на Срѣдна гора между Суютчукъ — Сарѫ-Демирджий и Чехлари сѫ покрити почти изключително съ низкостеблени подмладени гори (главно Q. austriaca Wlld. и Q. sessiliflora Slsb.). По височинитѣ надъ Рахманлий и Аджаръ дѫбътъ никѫдѣ почти не образува досущъ чисти насаждения. Тъй напр. въ примѣсъ съ букъ го виждаме по Сливово градище (Q. sessiliflora Slsb.), Терзиската курия, св. Елена, в. Къдревилъ, Орловъ камъкъ. Въ примѣсъ съ габъръ — Carpinus Betulus L. и C. duinensis Scop. го срѣщаме въ мѣстностьта Липата, Кошерито (Q. sessiliflora Slsb.), по Карталъ тепе, Кузу-кулукъ (Q. sessiliflora Sbsb. и Q. austriaca Wlld.) и др.

Въ централна Срѣдна гора дѫбовиятъ поясъ покрива низкитѣ, и то повече южнитѣ и отчасть юго-изт. склонове на планината въ примѣсъ главно съ клетчатъ габъръ — C. duinensis Scop. Изобщо въ тая часть на Срѣдна гора той е по̀-слабо застѫпенъ и не прѣдставя онуй голѣмо разнообразие на форми, особно като въ източната половина на Сърнена гора. Въ Панагюрско, Копривщенско и Пирдопско въ дѫбовия поясъ тукъ-тамъ расте и Juniperus communis L., който неусѣтно минава и въ пояса на букитѣ. Развитъ е поясътъ на дѫба и къмъ Златишко поле, въ по̀-низкитѣ склонове на планината. Въ по̀-голѣмо разпространение се явява въ Ихтиманско, дѣто срѣщаме доста хубави дѫбови гори. На много мѣста въ този край дѫбътъ образува почти самостоятелни комплекси или пъкъ е примѣсенъ съ пръснати изъ него други горски дръвесни и храсталачни породи, като лѣска, осини, а тукъ-тамъ по височинитѣ и букъ. Изобщо въ по̀-низкитѣ прѣдѣли на Ихтим. планина той прѣобладава. Низкостебленъ дѫбъ срѣщаме напр. въ мѣстностьта Кривитѣ долове (между Скорчина и в. Куртъ-тепе), послѣ въ мѣстностьта Скорчина, Телйшъ, (по-голѣмия Телйшъ на западъ и по-малкия — на изтокъ), въ Вуювицко дере южно отъ Куртъ-тепе и то само по юго-западнитѣ изложения. По височинитѣ, обърнати на сѣверъ, има млади букови гори. Разпространенъ е сѫщо и въ Опоръ, дѣто нѣкѫдѣ

въ усоитѣ расте и букъ. Джбови браница срѣщаме редомъ почти и около селата ю.-ю.-з. и югъ отъ Ихтиманъ, дѣто на много мѣста е примѣсенъ съ хвойна — Juniperus communis L. и J. oxycedrus L.

Въ по̀-низкитѣ прѣдѣли на джбовия поясъ, надлъжъ по цѣлата верига, растатъ разни храсталачни и дръвесни породи като смрадлика — Rhus Cotinus L. около Стара-Загора, Енишерлий и Махмутлари, по Суютчушката рътлина, Караджоврень, Хаджиолари и др.; тукъ-тамъ Pistacia Terebinthus L. (по канаритѣ на Таушанъ-тепе, Пловдивско и Бѣлово); по̀-рѣдко намираме Cercis Siliquastrum L. (по Бетеря), вскдѣ Crataegus monogyna Jcq., който намѣста образува обширни формации, лѣска — Corylus Avellana L., брѣкиня — Sorbus Torminalis Crnz., особно въ Н.-Загорско и Ст.-Загорско (Мелесинъ и Крушката южно отъ с. Елхово, по Бетеря, Ханъмъ-кория, между Сунгурлари и Балаклий), въ Циганската курия (Аджарско) и въ Ихтиманско; по-рѣдко се срѣща S. aucuparia L. (Ихтиманско). Sorbus domestica L. култивиратъ въ градищата и по лозята. S. Aria Crnz. var. *graeca* Boiss. расте въ Ихтиманско. Клетчатиятъ габъръ — C. duinensis Scop. образува тукъ-тамъ непроходими горици самъ или заедно съ лѣската, като напр. въ Чирпанско, Ст.-Загорско, Нова-Махала, Елховско, Сунгурлари, Ихтиманско, Пирдопско, по голитѣ хълмове южно отъ Кузу-кулукъ, по малкия и голѣмия Араба-конакъ, по Кайръцитѣ надъ Суютчукъ, по Кошерито и Кръстовището (Рахманлийско), Пастарма чаиръ (Пирдопско) и др. Въ всички тия мѣста клетчатиятъ габъръ е тукъ-тамъ размѣсенъ съ бѣлия габъръ — C. Betulus L., който въ нѣкои мѣста, като по Афъ-тепе (около 500 м.), между Долно Енишерлий и Махмутлари, Рахманлийско и Ихтиманско, образува самостоятелни острови. Мекишътъ — Acer tataricum L. изобилствува вскдѣ почти въ по̀-низкитѣ мѣста. На разни височини въ сжщия поясъ срѣщаме кленътъ — A. campestre L., който разнообрази неимовѣрно. Шестилъ — A. platanoides L. има по Бетеря, Липовъ-долъ (Ст.-Загорско), Коприщенско и др. Яворъ — A. pseudoplatanus L. срѣщаме заедно съ горния видъ въ по̀-гжститѣ джбови гори и на по̀-голѣма височина като по Братанъ, Самодивецъ, Сливово градище и др. въ Рахманлийско и Аджарско; по Руя и Въртушка, въ Ст.-Загорско и въ Ихтиманскитѣ планини. Сребристата липа — Tilia argentea D.C. расте по Бетеря, Липовъ долъ, Харманкая, Голѣма поляна и пр.; дребнолистната липа — T. parvifolia Ehrh. Трепетликата или ясиката — Populus tremula L. забѣлѣзваме въ Аджарско и Коприщенско; бѣла топола — Populus alba L. — въ Ямболъ между Урузово и Армаганово; висока топола

или кавакъ — P. piramidalis Rozier се срѣща (култивирана) на много мѣста изъ Сър. гора, особно по селата като напр. въ Шекеръ бунаръ, Караджоврень, Хаджиолари, Долно Енишерлий и др. Брѣстъ — Ulmus effusa Wlld. при Ямболъ; U. montana Sm. около Шекеръ бунаръ и др.; U campestris Sm. достига грамадни размѣри, особно по политѣ на веригата (Карагитлий, с. Павелъ баня, Хаджиолари, Енишерлий, Ихтиманско). Край рѣкитѣ вирѣе елша — Alnus glutinosa G. (Ст.-Загорско, Казанлъшко, Коприщенско, Ихтиманско и др.). Изъ горитѣ срѣщаме и Salix fragilis L. (Кузу-кулукъ), рѣдко S. cinerea L. (Харманкая, Липовъ-долъ); S. Caprea L. (Пирдопско, Коприщенско). Брѣзата — Betula alba L. има между друго въ Аджарско, Бѣльовско, Ихтиманско. Дрѣнъ — Cornus mas L. и C. sanguinea L. расте вездѣ почти изъ Срѣдна гора, като на нѣкои мѣста, особно въ южна България, образува почти самостоятелни острови. Осинъ — Fraxinus Ornus L. забѣлѣзваме на много мѣста като по Каменна могила и Мелеснинъ (Н.-Махала — Елхово), по Чакъръ-тепе между Хаджиолари и Долно-Енишерлий, Ихтиманско и пр.; F. excelsior L — въ Ихтиманско; F. oxyphylla M.B. β) *parvifolia* Lam. въ Ямболската кория (новъ вариететъ за България). Диви круши — Pyrus amygdaliformis Vill. срѣщаме тукъ-тамъ, като напр. между Сунгурлари и Балъклий; дива ябълка — P. Malus — подъ гората на Ики кардашъ и др.; зърнастецъ или дива боя — Rhamnus Frangula L. — въ Т.-Пазарджишко, Аджарско и пр.

Отъ дребната растителность въ този поясъ по-характерни сѫ: Viola Vandasii Vel., C. moesiaca Vel., C. lingulata W.K., C. persicifolia L. β) *sessiliflora* C.K., C. Trachelium L., Scabiosa silaifolia Vel., Hypochoeris maculata L., Lysimachia Nummularia L., Digitalis lanata Ehr., D. ambigua Murr., Erysimum cuspidatum M.B., Ornithogalum pyrenaicum L., Asparagus tenuifolius Lm., Satyrium hircinum L., рѣдко Fritillaria pontica Whl., Pyrethrum corymbosum W., Trifolium pannonicum Jcq., Salvia verticillata L, Carex echinata Mr., Cynoglossum pictum Ait., Genista tinctoria L., Verbascum speciosum L., (Ст.-Загорско), V. glabratum Friv. (Аджарско), V. phlomoides L. (Рахманлийско), V. nigrum L., Asphodeline liburnica Rchb., Echinops banaticus Koch., Allium flavum L., A. rotundum L. (Ст.-Загорско), A. paniculatum L. (Рахманлийско), Centaurea orientalis L., C Gheorghieffii Haláscy, Thalictrum aquilegifolium L., Dianthus Armeria L., Veronica orchidea Crz., V. crassifolia Wrzb., Linaria genistaefolia Mill., var. *sofiana* Vel., Stachys germanica L., Briza media L., Chrysopogon Gryllus Trin., Anthericum ramosum L., Melampyrum sylvaticum L.,

Tanacetum vulgare L., Achillea compacta W. (Ст.-Загорско), A. clypeolata Sm. (Чирпанско), Orlaya Daucorlaya Murbeck, (рѣдко изъ кукурузитѣ), Orobus niger L. (Тополница, Коприщенско), O. variegatus Ten., var. grandis Vel. (Пирдопско), Calistegia sepium Br. (Чирпанско, Коприщенско и др.), Echium vulgare L., Leucanthemum vulgare Lam. (Коприщенско), Chaerophyllum bulbosum L. (Тунджа), Lavatera thuringiaca L. var. bulgarica Vel., Seseli coloratum Ehr. (Ст.-Загорско), Galium Aparine L. и др.

III. *Буковиятъ поясъ* е развитъ прѣимуществено по сѣвернитѣ склонове на веригата. Височината, която засѣга, се колебае между 700 и 1500 м. н. м. Въ източната половина на Сърнена гора той съвсѣмъ слабо е прѣдставенъ. Тука тепърва се явява рѣдко между Нова и Стара-Загора, безъ да бѫде обаче непрѣкѫснато разпространенъ. При това на повечето мѣста тѫдѣва и той е изроденъ въ храсталакъ и въ рѣдки случаи образува досущъ чисти насаждения. Между него и дѫбовия поясъ тукъ прокарването рѣзка граница е почти невъзможно. Тъй е напр. около развалинитѣ Джамбазъ-виранъ, в. Мелесинъ, Равно буче, и Каменна могила (южно отъ Елхово), въ мѣстностьта Топилàта (сѣверно отъ Елхово) въ мѣстностьта Ябълкитѣ (сѣверно отъ Джамбазъ-виранъ, между Елхово и Орѣховица), по сѣвернитѣ склонове на Бетеря и въ мѣстностьта Орница надъ с. Урувово. Въ цѣлия този край той е примѣсенъ тукъ-тамъ съ доста много дѫбъ, пò-рѣдко съ дрѣнъ, птичи дрѣнъ — Ligustrum vulgare L, доста често съ лѣска, рѣдко съ осинъ и слабо съ брѣкиня. Ала колкото повече вървимъ на западъ, букътъ, ако и още дребенъ, се срѣща пò-често. Всички височини напр. надъ Рахманлий сѫ залѣсени съ него, особно въ горнитѣ си части. По голѣмия Братанъ (1442 м.) той начева отъ мѣстностьта Копилищница на с. с.-изтокъ отъ Рахманлий. Тукъ, както и по малкия Братанъ, въ пò-низкитѣ мѣста, е въ примѣсъ съ дѫбъ, габъръ, тукъ-тамъ брѣза и др. Освѣнъ туй всички върхове около Братанъ тъй сѫщо сѫ покрити съ хубава букова гора. Намираме го почти досущъ чистъ по в. Самодивецъ. По в. Сливово градище (около 1100) между букитѣ расте дѫбъ, диви ябълки и пр. Доста много сѫщиятъ поясъ е развитъ и въ Аджарско, като напр. Голѣмата кория, състоеща само отъ вѣковни букаци, Циганската кория западно отъ Аджаръ, дѣто букътъ е примѣсенъ тукъ-тамъ съ цѣрь и трепетлика — Populus tremula L. Пò-малко се срѣща въ Терзиската кория, още пò-малко по Крѫстопѫтъ и по в. Кѫдревилъ, повече по в. Гроба (около 800) на ю. ю.-з. отъ Аджаръ.

Несравнено по̀-голѣми размѣри зима сѫщиятъ поясъ въ централна Сърнена гора. Тукъ по височинитѣ, особно по склоноветѣ имъ, се простиратъ обширни вѣковни лѣсове, понѣкога само въ най-долнитѣ си граници примѣсени съ дѫбъ, едролистна и дребнолистна липа, кленъ, шестилъ, яворъ, габери, елша, планинска върба — Salix Caprea L., лѣска и пр. Пространни мѫчно проходими букови лѣсове се забѣлѣзватъ напр. по сѣвернитѣ склонове на в. Бунай и по Лисецъ, по Раслатица, цѣла облѣчена въ букова гора като в. Улица, по в. Бичъ, по южнитѣ склонове на Вълкъ, по сѣверо-западнитѣ хълбоци на Попъ, на Климашъ, по Богданъ, по Братия, въ Меде̇дъ дере, между Панагюрище и Златица и др. „Най-хубавитѣ букови гори, които зная, казва Иречекъ, сѫ на данския о-въ Сееландъ и по българска Братия.“ Общата височина на върховетѣ между Коприщица — Панагюрище — Пирдопъ не е по̀-голѣма отъ 1300 до 1400 метра. Главниятъ гребенъ не пада по долу отъ 1100 м. приблизително, а самитѣ върхове достигатъ близу 1600 м.

Отъ дребната растителность, характерна за този поясъ, ще споменемъ слѣднитѣ видове, отъ които едни вирѣятъ изъ самитѣ лѣсове, други изъ влажнитѣ усои, а трети по ливадитѣ, пръснати изъ лѣсоветѣ. Moeringia trinervia Clairv., Oxalis Acetosella L., Epilobium montanum L., Parnassia palustris L., Astrantia major L., Impatiens noli tangere L., Stellaria nemorum L, Prenanthes purpurea L., Lapsana communis L., Sambucus racemosa L., Lactuca muralis Fr., Dentaria bulbifera L., Actaea spicata L., Epipactis latifolia All., Verbascum Wierzbickii Heuff., V. glabratum Friv., Melampyrum pratense L., M. silvaticum L., Hieracium racemosum W. K., Asperula odorata L., Campanula persicifolia L., C. expansa Friv., Gentiana cruciata L., Circæa Lutetiana L, Stachys silvatica L., Atropa Belladona L., Galeopsis versicolor Curt., Leontodon hastilis L., Myosotis sylvatica Hffm., Aspidium Filix mas Sw. и A. spinulosum D. C., Hieracium murorum L., Telekia speciosa Bmg., Platanthera chlorantha Curt., Stachys silvatica L., Epipactis palustris Cr., Asarum europaeum L, Veratrum album L., var. Lobelianum Koch., Elymus europaeus L., Cephalanthera ensifolia Rich., Neottia nidus avis Rich., Polygala nicaensis Risso, Chaerophyllum aureum L., Geum coccineum S., Orobus vernus L., Scabiosa ochroleuca L., Symphytum tuberosum L., Digitalis viridiflora Lndl., Daphne Mezereum L., Calamintha alpina Lm. и др.

Иглолистнитѣ съвсѣмъ слабо сѫ застѫпени въ Срѣдна гора, и то само въ най-горнитѣ прѣдѣли на буковия поясъ. Така напр. въ цѣла Сърнена гора срѣщаме само нѣколко пъна вѣроятно отъ

Pinus по в. Братанъ. И въ централна Срѣдна гора Pinus silvestris L. се срѣща съвсѣмъ рѣдко. Така напр. въ долината на Крива рѣка (Богданъ) намѣрихъ само 1 екземпляръ. Петь-шесть екземпляра отъ сѫщия видъ стърчатъ и по сипейната височина на лѣвия брѣгъ на Луда Яна, на 30 килом. отъ Т.-Пазарджикъ и 13 килом. отъ Панагюрище на шосето между тия два града. Около 3000 кѫса — повече бѣлъ боръ, пò-малко бѣла ела, срѣщаме въ мѣстностьта Дебели дѣлъ при р. Бѣлешница, (Бичкийска рѣка), на изтокъ отъ Коприщица. Пò-малко боръ, повече ела има въ мѣстностьта Златйовица на доста голѣмо просторие на западъ отъ Коприщица. Размѣсени елови и борови дървета растатъ и въ мѣстностьта Късо бърдо южно отъ Коприщица. Токо речи само ела расте и въ мѣстностьта Барутханата на ю.-з. отъ сѫщия градецъ. Само ела, повече отъ 2000 дребни и едри екз., расте въ Чумина Алтѫ на сѣверъ отъ Коприщица; въ ближната гора Градище на с.-з. отъ Коприщица, дѣто еловитѣ дръвчета сѫ повече дребни; най-сѣтнѣ нѣколко ели се забѣлѣзватъ и въ мѣстностьта Дѣли Халъ надъ р. Тополка на с.-з. отъ градеца. Ела (Abies pectinata D. C.) на малки групи и пръснато изъ вѣковенъ букакъ срѣщаме въ мѣстностьта Скалитѣ въ политѣ на Кара кузъ (Киселерско) Благодарение на пожаръ, прѣди нѣколко години гората тукъ е била доста опустошена. Ала неотдавна елата е била подновена естествено и обѣщава да се размножи, защото има вече доволно фиданки и дръвета. Височината на мѣстностьта надали ще е повече отъ 1100 м. н. м. Въ сѫщия край букътъ расте пò-високо. Ели се забѣлѣзватъ и по непристѫпнитѣ мѣста въ долината на р. Бобьовица, която извира откъмъ в. Конска поляна източно почти отъ Коприщица. Вѣроятно едно врѣме трѣбва да е била повече разпространена въ тая мѣстность, дѣто казватъ имало и бичкиджийници.

Нѣкогажъ ела се срѣщала и въ мѣстностьта Елхака южно отъ в. Бичъ, Панагюрско землище. Днесъ обаче нищо не е останало отъ тая растителность. Повече разпространена е смриката или хвойната (Juniperus communis L. и I. Oxycedrus L.); J. nana Wlld. срѣщаме само по най-голѣмитѣ височини въ централна Срѣдна гора. Бѣлиятъ боръ и черниятъ боръ (P. nigricans Host.) сѫ разпространени повече тукъ-тамъ по ридоветѣ между Долна баня и Самоковъ, като слизатъ намѣста дори и въ дѫбовия поясъ.

IV. *Подалпийския поясъ* сравнително е най-слабо развитъ въ Срѣдна гора. На длъжъ по цѣлата верига той съвсѣмъ слабо засѣга само най-голѣмитѣ височини надъ Рахманлий и Аджаръ (Братанъ,

Самодивецъ) и повече отъ височинитѣ въ централна Срѣдна гора (Богданъ, Бунай, Братия, Попъ и др.). Съвсѣмъ нарѣдко засѣга тукъ-тамъ и Ихтиманскитѣ височини (Еледжикъ, Икунитѣ). Характеризира се по пълно почти отсѫтствие на едра растителность и заима главно върховетѣ на поменатитѣ височини. Изобщо той е много пò-бѣденъ тукъ на свойственитѣ нему видове. Тукъ-тамъ по трѣвиститѣ поляни на тая область срѣщаме Juniperus nana Wlld., Vaccinium uliginosum L., V. Myrtillus L., Bruckenthalia spiculifolia Rchb., която на мѣста образува цѣли формации. По влажнитѣ мѣста забѣлѣзваме Eriophorum angustifolium Roth., Luzula spadicea D. C., L. maxima D. C., Gentiana bulgarica Vel., Succisa pratensis Mch., Gnaphalium uliginosum L., G. dioicum L., G. supinum L., Calamintha alpina Lam., Geum montanum L., Scabiosa Columbaria L., Veronica bellioides L., Silene Roemeri Friv., Viola declinata W. K., Polygonum Bistorta L., Thesium alpinum L., Nigritella angustifolia Rich., нѣкои Gymnadenia, Saxifraga stellaris L., S. rotundifolia, нѣкои Potentilla, Lycopodium Selago L., Calamagrostis Halleriana D. C., Parnassia palustris L., Dianthus deltoides L., Alchemilla и др.

Относително общностьта и сродството между растителностьта на Срѣдна гора и оная на другитѣ български планински системи, както и съ нѣкои чуждоземни флори (Таврическа, Малоазийска) прѣждеврѣменно е да се говори. За тая цѣль би трѣбвало да се проучи пò-старателно и пò-обстойно особно степната флора на тая планина. За сега моята главна задача бѣ да скелетирамъ Срѣдногорската растителность по поеси и да отбѣлѣжа ония видове, които събрахъ въ врѣме на екскурзията си и които пò-рано не бѣха споменати за този край.

Като пò-рѣдки и пò-характерни отъ тѣхъ за цѣлата верига привождамъ слѣднитѣ: Clematis recta L., Nigella sativa L., Delphinium divaricatum Ldb., Sisymbrium pannonicum Jcq., Neslia thracica Vel., Camelina rumelica Vel., Viola arenaria D.C., Polygala nicaensis Risso, Silene densiflora Urv., Dianthus Strbrnyi Vel., Moenchia mantica Brtl., subsp. *bulgarica* Vel., Lavatera thuringiaca L., var. *bulgarica* Vel., Hypericum tetrapterum Fr., Geranium pusillum L., Evonymus bulgaricus Vel., Jlex aquifolium L., Cytisus pallidus Schrad., Trifolium multistriatum Koch., Astragalus Spunneri Boiss., Orobus variegatus Ten., var. *grandis* Vel., Alchemilla acutiloba Stev., Poterium rhodopeum Vel., Epilobium roseum Schreb., Sempervivum hirtum L., Saxifraga bulbifera L., Orlaya Daucorlaya Murbeck, Peucedanum vittijugum Boiss., Seseli coloratum Ehr., Bupleurum apiculatum Friv., Rubia tinctorum L., Caucalis leptophylla L., Galium turcicum Vel.,

G. divaricatum Lam., Asperula galioides M.B., Valerianella Kotschyi Boiss., Knautia collina G. G. β) *rumelica* Vel., Leucanthemum montanum Lam., Cirsium albidum Vel., Centraurea Thirkei Sch., Lactuca contracta Vel., Campanula persicifolia L. β) var. *sessiliflora* C.K., Onosma setosum Ledb., Myosotis caespitosa F. Sch., Echinospermum barbatum Lehm., Verbascum Hinkei Friv., V. glabratum Friv., Celsia orientalis L., Gratiola officinalis L. var. *gracilis* Vel., Linaria genistaefolia Mill., γ) var. *sofiana* Vel., Salvia verbascifolia M.B., Stachys angustifolia M.B., Pycnemum majus A.Br., Asphodeline liburnica Rchb., Hyacinthella rumelica Vel., Allium rotundum L., A segetum Jan., Dantonia decumbens D.C. и пр.

Слѣднитѣ 12 вида сѫ нови за южна България: Clematis recta L., Ranunculus bulbosus L., Cerastium brachypetalum P., Gnaphalium supinum Pc., Hieracium rigidum Hartm., Melampyrum heracleoticum Boiss et Hldr., Stachys spinulosa S.S., Satureja Kitaibelii Wrzb., Thymus pannonicus All., Chenopodium rubrum L., Daphne Mezereum L., Dantonia decumbens D.C. Тия пъкъ 4 вида сѫ нови за сѣверна България: Erisimum moesiacum Vel., Polygala nicaensis Risso, Saxifraga graeca Boiss. et Hldr., Nepeta nuda Jcq.

Нови за България сѫ само видоизмѣненията: Fraxinus oxyphylla M.B. γ) *parvifolia* Lam., Erigeron canadense L. var. *contracta* Baenitz., Aspidium Eilix mas Sw. γ) *caucasicum* Al.

Нека ми бѫде позволено да изкажа тукъ моята благодарность на г. д-ръ С. Петковъ — доцентъ по ботаника при Висшето училище, а така сѫщо и на неговия асистентъ г. Ив. Нейчевъ, за дѣто съ готовность ми прѣдоставиха да се ползувамъ отъ библиотеката и хербария при ботаническия институтъ за проучване на материалитѣ си. Освѣнъ отъ Herbarium europaeum отъ Dr. C. Baenitz, ползувахъ се и отъ слѣднитѣ съчинения: Flora orientalis (1876—1888) отъ Edm. Boissier.; Flora von Deutschland, Oesterreich und Schweiz отъ Schlechtendal, Langethal und Schenk, 1880—1887 г. V° изд. прѣгледано отъ Ern. Hallier; Reichenbach — Jcones Florae Germanicae et Helveticae; Ив. Шмалгаузенъ — Флора средней и южной Росіи; флора Кнежевине Србије отъ д-ръ Јосиф Панчић, 1874.; Новине за флору Краљевине Србије отъ д-ръ Лујо Адамовић; Flora bulgarica отъ д-ръ Velenovsky заедно съ Supplementum I отъ сѫщия и отъ всички до сега обнародвани статии по нашата флора.

Списъкъ на растенията.

Dicotyledoneae.

I. Thalamiflorae.

Ranunculaceae Juss.

Clematis Viticella L. По камениститѣ мѣста въ Суфуларската мѣстность до Ямболъ, между Ст.-Загора — Ада-тепе — Казанлькъ — Карагитлий — Урузово. Чирпански околности. Май, юни.

C. integrifolia L. Разпространено прѣимуществено по сѣнчеститѣ влажни мѣста между Ст.-Загора и с. Сунгурлари. Чирпанско. Юни.

C. recta L. По сухитѣ хълмища около с. Геренъ между Пловдивъ и Чирпанъ.

C. Vitalba L. Между храстето въ Геренскитѣ околности. Юни, августъ.

Pulsatilla vulgaris Mill. По камениститѣ хълмове между Русинъ-долъ и Калето (Пирдопско). По ридоветѣ около Рахманлии и с. Шекеръ бунаръ (Чирпанско). Мартъ.

Anemone ranunculoides L. По сжщитѣ мѣста между шубрацитѣ. Сжщо между Карлиево — Смолско — Буново. Въ околноститѣ на с. Алагюнъ (Ст.-Загорско). Мартъ.

Hepatica triloba Chx. (Anemone hepatica L.). По залѣсенитѣ сѣнчести склонове на централна Срѣдна гора. Куру-дере и Гази бара, Пирдопско. Мартъ.

Myosurus minimus L. По влажнитѣ трѣвисти мѣста и по пасбищата около Ямболъ. Пролѣтъ.

Thalictrum aquilegifolium L. По залѣсенитѣ Срѣдногорски възвишения с.-з. отъ Ст.-Загора. Около с. Шекеръ бунаръ. Достига твърдѣ голѣми размѣри. Цвѣтове жълтави. Юни, юли.

T. bulgaricum Vel. Между Palirus'а около с. Геренъ и с. Чоба, южно отъ Брѣзово. Юли, августъ.

Adonis vernalis L. Между драката около с. Шекеръ бунаръ и Чирпанъ. Пролѣтъ.

A. aestivalis L. Тамъ же, въ Ямболско и др. об. по нивитѣ. Май, юни.

Ficaria verna Huds. (Ranunculus Fic. L., F. ranunculoides Rhh. По влажнитѣ мѣста край Тополница и въ мѣстностьта Гази-бара. Срѣща се и по други мѣста въ Срѣдна гора. Мартъ, априлъ.

F. verna Huds. *a*) subsp. *calthaefolia* Rchb. (F. transsilvanica Schur., F. intermedia Schur., F. nudicaulis Kern.). Въ околноститѣ на Пирдопъ. Между Paliurus'а около с. Чоба и Хамзалари.

Ranunculus Sprunnerianus Boiss. (R. oxyrrhynchus Grsb.). По политѣ на Срѣдна гора, особно около с. Бейкьой по хълмищата и въ Чирпанскитѣ лозя.

R. psilostachis Grsb. (R. Nyssanus Petrov.). Тукъ-тамъ изъ гората между Пирдопъ и Калето. Въ околноститѣ на Аджаръ. Май, юли.

R. millefoliatus Vahl. (R. garganicus Ten.). Въ Пирдопскитѣ лозя. Априлъ. По височинитѣ с.-з. отъ Ст.-Загора. Около Рахманлий. Екземпляритѣ отъ първата мѣстность значително по̀-дребни.

R. illiricus L. По хълмищата южно отъ Брѣзово, около Бейкьой, изъ Чирпанскитѣ лозя и др.

R. polianthemos L. По влажнитѣ ливади и крайпоточнитѣ мѣста всждѣ почти около Чирпанъ, с. Чоба, Рахманлий, Ст.-Загора и пр.

R. acris L. По сжщитѣ почти мѣста въ Чирпанскитѣ и Ст.-Загорски околности. Цъвти отъ пролѣть до есень.

•R. Breyanus Crantz (R. Hornschuchii Hpe., R. Villarsii Koch.). По високитѣ пасбища на Богданъ и Бунай.

R. repens L. Всждѣ почти край вадитѣ и потоцитѣ въ южна България. Май, юни.

R. bulbosus L. По сухитѣ мѣста въ Суфуларската мѣстность до Ямболъ. Май, юни.

R. lateriflorus D.C. (R. Nentvichii Friv.). Изъ мочуритѣ въ мѣстностьта Геренъ (Чирпанско).

R. sceleratus L. По влажнитѣ и блатисти мѣста около Н.-Загора.

Ceratocephalus falcatus Pers. По голитѣ върхове около Хамзалари.

Nigella sativa L. Всждѣ край нивитѣ и пжтищата около Ст.-Загорскитѣ минерални бани. Около селата Павелъ-баня, Армаганово и Карагитлий (Казанлъшко). Намѣрено по̀-рано около с. Бейкьой (Šk.).

Isopyrum thalicroides L. Между шубрацитѣ на пжтя отъ Русинъ долъ до Калето (Пирдопско). Въ околноститѣ на с. Алагюнъ.

Helleborus odorus W. K. Обикновено растение, изъ трѣвиститѣ шубрести склонове на цѣла почти Срѣдна гора. Рано пролѣть.

Caltha palustris L. β) subsp. *thracica* Vel. Между Paliurus'а въ околноститѣ на Чирпанъ. Отъ пролѣть до лѣто.

Delphinium Consolida L. Всждѣ изъ нивитѣ въ Ямболко, Ст.-Загорско, Чирпанско, Панагюрско и пр. Об. Цѣло лѣто.

D. divaricatum Ldb. Изъ лозята с.-з. отъ Ст.-Загора, въ Чирпанскитѣ лозя, около Бейкьой. Прѣкрасни екз. Юли, августъ. Порано туй рѣдко растение намѣрено само при Садово и Н.-Махала отъ Стрибрни (Vel. Fl. blg. Sup. I. 10).

D. orientale Gay (D. bithynicum Grsb., D. Ajacis Ledb.). Въ Суфуларската мѣстность и въ градския орманъ — Ямболъ. Изъ кукурузитѣ всждѣ около Ст.-Загора. Листата на екземплярitѣ, които съмъ събиралъ въ околноститѣ на Радомиръ, сж по-дребно разсѣчени. Май, юни.

D. halteratum Sm. По сухитѣ необработени мѣста тукъ-тамъ въ Чирпанскитѣ околности.

Papaveraceae D. C.

Papaver rumelicum Vel. По нивитѣ около Ямболъ, Чирпанъ, Хамзалари и с. Чоба.

P. Rhoeas L. Изъ нивитѣ въ Ново-Загорско, Старо-Загорско, Чирпанско, Чоба, Хамзалари.

Glaucium phoeniceum Cr. (G. corniculatum (L.), G. tricolor Brtnh.). Въ околноститѣ на Ямболъ, Чирпанъ, Хамзалари и с. Бурнусузъ на с.-з. отъ Чирпанъ. Май, юни.

Chelidonium majus L. По влажнитѣ, сѣнчести и крайпоточни мѣста всждѣ почти изъ Срѣдна Гора. Май, августъ.

Hipecoum pseudograndiflorum Petrovič. Въ Ямбол. околности, въ Суфуларската мѣстность. Изъ Чирпанскитѣ лозя и по хълмищата около с. Бейкьой. Май, юни.

Fumariceae D. C.

Corydalis Marschalliana Pall. По сѣнчеститѣ влажни мѣста между Карлиево — Смолско — Буново (Пирдопско). Въ Чирпанскитѣ околности.

C. bicalcara Vel. Тукъ-тамъ между шубрацитѣ по ридоветѣ около Пирдопъ.

Fumaria Vaillantii Loisl. Изъ поженатитѣ ниви въ мѣстностьта Кръстопжть (Аджарско). По ридоветѣ на с. с.-западъ отъ Ст.-Загора, по лозята и нивитѣ. Юни.

F. prehensilis Kit. (F. rostellata Knaf). Въ околноститѣ на с. Хамзалари, по нивитѣ.

Cruciferae Juss.

Arabis hirsuta Scp (A. constricta Grsb.). По ридоветѣ около Аджаръ и Ямболъ, въ Суфуларската мѣстность и Градския орманъ.

A. Turrita L. По залѣсенитѣ мѣста около Пирдопъ, по течението на р. Тополница.

Nasturtium lippioense D. C. По горното течение на р. Суютлийка (Лъджанска рѣка); край Тунджа между моста Купринка и Павелъ-баня. Въ Ямболско и др. Юни, юли. Обикн.

N. thracicum Grsb. По необработенитѣ сѣнчести влажни мѣста въ Чирпанско и Ст.-Загорско. Обикн.

N. pyrenaicum R. Br. По влажнитѣ и крайпоточни мѣста около с. Алагюнъ.

Cardamine impatiens L. По влажнитѣ залѣсени мѣста между Пирдопъ и Калето; по р. Тополница, Чирпанско. Май.

C. hirsuta L. По влажнитѣ мѣста въ Пирдопскитѣ лозя.

Dentaria bulbifera L. Изъ гориститѣ мѣста около Ямболъ. Май.

Alliaria officinalis (L.) Andrz. Тукъ-тамъ по течението на р. Суютлийка на с.-з. отъ Ст.-Загора.

Erysimum repandum L. По необработенитѣ мѣста всждѣ почти въ Срѣдна гора. Изъ Пирдопскитѣ лозя. Май.

E. cuspidatum (M. B.) (Syrenia cuspidata Rchb.). По камениститѣ мѣста между храсталацитѣ по височинитѣ с.-западно отъ Ст.-Загора. Ики кардашъ, в. Богданъ и др. Юни, юли.

E. moesiacum Vel. Изъ гората между Пирдопъ и Калето. Май. Намѣрено пó-рано край Пловдивъ, (Štr., Vel.), Станимака (Štr.), Сливенъ (Šk.). Въ Сърбия се срѣща въ околноститѣ на Пиротъ и Враня (Адамовичъ). Вж. Fl. beg. Sup. I, 21. Ново за сѣверна България.

Sisymbrium orientale L. Всждѣ почти въ Срѣдна гора. Старо-Загорско, Чирпанско, Пирдопско и др. Май.

S. pannonicum Jcq. (S. Sinapistrum Crtz., S. altissimum L.). Край лозята и кукурузитѣ на с.-западъ отъ Стара-Загора; между Казанлъкъ и Карагитлий, около Чирпанъ. Юни, юли.

Berteroa incana D. C. (Alyss. inc. L., Farsetia inc. Br.). Пирдопско, Гази-бара. Юли. Срѣща се и другадѣ по Срѣдна гора.

Camelina rumelica Vel. По необработенитѣ мѣста въ Ямболско, Ст.-Загорско и Чирпанско. Юни.

Thlaspi arvense L. По нивитѣ всждѣ почти по склоноветѣ на Срѣдна гора. Май, юни.

●T. Kovàcsii Heuff. (T. alpinum Panč.). Тукъ-тамъ по високитѣ трѣвисти мѣста въ Пирдопскитѣ околности, (Куру-дере). Априлъ.

T. Iankae Kerner. — Въ долината на Клисекьойската рѣка, по трѣвиститѣ мѣста (Пирдопско). До сега туй рѣдко за българската

флора растение бѣ намѣрено само при Станимака въ Родопитѣ отъ Стрибрни. Май.

Lepidium campestre R. Br. По необработенитѣ мѣста въ Чирпанско, Ст.-Загорско и др.

L. Draba L. Об. въ Пирдопскитѣ лозя и по други мѣста всждѣ почти въ Срѣдна гора. Априлъ, май.

Neslia thracica Vel. По полето около Чирпанъ. Май, юни.

Resedaceae D. B.

Reseda inodora Rich. По голитѣ каменисти хълмове около Ямболъ (Таушанъ тепе) и Ст.-Загора (Ханъмъ курия и др.).

Violarieae D. C.

Viola silvatica Fies. (V. silvestris K., V. neglecta M. B.). По сѣнчеститѣ мѣста, между шубрацитѣ въ околноститѣ на Пирдопъ, Аджаръ, Рахманлий. Май.

V. Riviniana Rchb. По сжщитѣ мѣста въ Пирдопско и южнитѣ склонове на Срѣдна гора, въ Търново-сейменско. Май.

V. arenaria D. C. По скалиститѣ мѣста между с. Карлиево, Смолско — Буново. Априлъ.

V. Vandasii Vel. Изъ джбовата гора не далечъ отъ Чирпанъ. Май.

V. elatior Fr. Между шубрацитѣ въ мѣстностьта Калето (Пирдопско). Май.

V. tricolor L. На много мѣста въ Срѣдна гора, по трѣвиститѣ мѣста, край джбравитѣ.

Droseraceae D. C.

Parnassia palustris L. Разпространено растение по високитѣ мочурливи пасбища, край поточнитѣ мѣста въ централна Срѣдна гора. Расте до самия градъ Копрившица. Юли, августъ.

Polygaleae Juss.

Polygala major Jcq. По ливадитѣ на в. Руя, Въртушка, Казанскитѣ баири, изъ гората на Ики кардашъ и др. около Старо-Загорскитѣ мин. бани.

P. nicaensis Risso По ридоветѣ около Аджаръ. По̀-рано намѣрено само до Папазлий отъ Стрибрни. Вж. Vel. Fl. blg. Sup. I. 34. Г-нъ Н. Пушкаровъ ми даде нѣколко екземпляра отъ сжщия видъ,

събрани отъ него въ мѣстностьта Манастирище (Етрополски балканъ). Туй мѣстонахождение е първо за сѣверна България. Май, юни.

P. vulgaris Schk. По ливадитѣ около Ст.-Загорскитѣ мин. бани, по склоноветѣ на Самодивецъ, Братанъ, Бунай, Богданъ. Юни.

Silenaceae Lndl.

Agrostemma coronaria L. По сухитѣ трѣвисти и залѣсени мѣста въ Чирпанско и Ст.-Загорско.

Lychnis flos cuculi L. По ливадитѣ въ долината на р. Тополница. Въ мѣстностьта Калето (Пирдопско), срѣща се на много мѣста въ Срѣдна гора. Май, юни.

•**Viscaria** atropurpurea Grsb. По пасбищата и ливадитѣ около Пирдопъ и Аджарско. Май, юни.

Cucubalus baccifer L. Всждѣ разпространено между шубрацитѣ по склоноветѣ на Срѣдна гора, намѣстѣ въ голѣмо изобилие като напр. по горното течение на Лъдженската рѣка, изъ шубрацитѣ въ мѣстностьта Орница (Ст.-Загорско) и др. Юли, августъ.

Silene Juvenalis Del. По трѣвиститѣ сухи мѣста тукъ-тамъ около Чирпанъ и Хамвалари.

S compacta Horn. (S. Armeria M. B.). Въ мѣстностьта Фартунова нива, Джамбазъ-виранъ и др. (Ст.-Загорско).

S. densiflora Urv. (S. exaltata Friv, S. macroclada Boiss.). Между храстето и по трѣвиститѣ мѣста въ Ямболско и Ст.-Загорско, с. Геренъ, Чирпанъ.

S. Roemeri Friv. По трѣвиститѣ мѣста въ Гази бара (Пирдопско).

S. inflata Sm. (S. Cucubalus Wb., S. venosa Gilib. etc.). Всждѣ разпространено по камениститѣ и трѣвисти склонове на Срѣдна гора. (Панагюрище — Коприщица — Аджаръ и др.).

S. italica Pers. Изъ храстето между Пирдопъ и Калето. Май.

S. Frivaldskyana Hmpe. (S. tincta Friv., S. colorata Friv.). По сухитѣ каменисти склонове на в. Кузу-кулукъ, на пѫтя за с. Суютчукъ. Юли.

Saponaria officinalis L. Тукъ-тамъ по мочурливитѣ и крайпоточни мѣста по Кошерито (Рахманлийско), по пѫтя за Голѣмия Братанъ. По Влажнитѣ падини на в. Бунай. Юли, августъ.

Dianthus Armeria L. Всждѣ разпространено по Срѣдногорскитѣ височини на сѣверо-западъ отъ Ст.-Загора: Мердевенликъ, Въртушка, Руя, Драганови ниви. Около Карагитлий — Павелъ-баня и др. Юли.

D. corymbosum Sibth. По сипеитѣ на височината Гьозъ тепе надъ с. Павелъ-баня.

D. pinifolius Sibt. (D. brevifolius Friv.). На групи по каменинститѣ склонове на Кузу-кулукъ (Аджарско). Юли, августъ.

D. quadrangulus Vel. По трѣвиститѣ хълмища около Бейкьой, Брѣзовско, Чирпанско. Юни.

D. Stribrnyi Vel Обикновено по склоноветѣ и по билото на височинитѣ с.-западно отъ Ст.-Загора; Руя, Въртушка и др.

Kohlrauschia prolifera Rchb. (Dianhhus pr. L., Tunica pr. Sp.). Твърдѣ разпространено въ Срѣдна гора, по каменииститѣ ѝ припечни хълмища, като по височинитѣ на с.-з. отъ Ст.-Загора, въ Ямболско, Чирпанско и др..

Alsineae D. C.

Cerastium brachypetalum P. (C. strigosum Fr., C. tauricum Spr.). Въ околноститѣ на гр. Ямболъ, изъ лозята. Май. Туй растение, което е доста разпространено въ сѣверна България, въ ю. България се намира за пръвъ пѫть.

Moenchia mantica Brtl. subsp. *bulgarica* Vel. По трѣвиститѣ хълмища около Рахманлий. Юни. Въ сѣверна България намѣрено около Варна (Sk. jun.), около Кула отъ Ур., който го споменава като рѣдко растение. Въ южна България е извѣстно още за Сливенъ и Сотира (Sk.).

Stellaria holostea L. Между храстето и въ гората около Аджаръ.

Queria hispanica L. По каменииститѣ хълмища около с. Бейкьой, Брѣзовско и въ Чирпанскитѣ лозя.

Lineae D. C.

Linum flavum L. По трѣвениститѣ мѣста между шубрацитѣ около Ст.-Загорскитѣ мин. бани, обикн. Май, юни.

L. tauricum Wlld. (L. flav. var. *thracicum* Grsb.). По хълмиститѣ трѣвисти мѣста между Алагюнъ и Шекеръ бунаръ (Чирпанско).

L. campanulatum L. По канаритѣ въ околноститѣ на Бѣлово. По билото на в. Чепенъ (Драгоманско). Ново за сѣв. България.

L. hirsutum L. Твърдѣ обикн. по каменииститѣ Срѣдногорски възвишения на с.-западъ отъ Ст.-Загора. (Ташлъкъ, Икикардашъ и др.). Юни, юли. Екземпляритѣ, които съмъ събиралъ по Драгоманскитѣ височини, сѫ значително по-дребни.

L. tennifolium L. По варовититѣ голи склонове на нѣкои отъ ридоветѣ между Ст.-Загорскитѣ минерални бани и с. Ада тепе. Много нѣжна форма. Юни.

L. austriacum L. По сухитѣ каменисти склонове на в. Таушанъ тепе. Май, юни.

Malvaceae Br.

Alcea pallida W. K. Обикн. по камениститѣ склонове на Ташлъка до Ст.-Загорскитѣ мин. бани, по Орница, Драганови ниви, Кара-Богданъ и др. между с. Казанка и с. Емишлери. Разпространено и край нивитѣ и по синоритѣ на лозята. Юни. юли.

Althaea cannabina L. Разпространено твърдѣ много по Ст.-Загорскитѣ лозя, по пжтя за с. Сунгурлари, въ мѣстностьта х. Димовъ трапъ и др. Достига на височина повече отъ човѣшки ръстъ. Юни, юли.

A. officinalis L. На пжтя между Казанлъкъ и Карагитлий, до до моста Купринка. Голѣми размѣри. Юли.

Lavatera thuringiaca L. var. *bulgarica* Vel. По необработенитѣ мѣста около Ст.-Загорскитѣ мин. бани. Юни.

Tiliaceae Juss.

Tilia alba V. K. (T. argentea Dsf). По в. Бетеръ, Липовъ долъ, Харманкая, Нова-махала — Елхово (Ст.-Загорско). Май, юни. На много мѣста я забѣлѣзахъ въ Аджарско и въ централна Срѣдна гора.

T. parviflora Ehrh. Изъ гората въ околноститѣ на с. Алагюнъ.

Hipericineae D. C.

Hypericum rhodopeum Friv. По голитѣ каменисти и сипейни ридове около Рахманлий и Аджаръ.

H. olympicum L. (N. adenophyllum Ldb.). По всички голи и припечни височини надъ Рахманлий и Аджаръ: Могилкитѣ, Копилищница, Кошерито и др. Май, юли.

H. tetrapterum Fr. Твърдѣ разпространено по влажнитѣ трѣвисти мѣста вседѣ около Ст.-Загорскитѣ мин. бани и въ Казанлъшката котловина. Май, юли.

H. rumelicum Boiss. По голитѣ каменисти ридове около Чирпанъ, Рахманлий и с. Чоба. Юни, юли.

Acerineae D. C.

Acer tataricum L. Твърдѣ разпространено дърво на дължъ по Срѣдна гора, особно по нейнитѣ склонове. Варимра твърдѣ много, особно въ Ямболско. Юни, юли.

A. Pseudo-Platanus L. По политѣ на в. Братанъ, по Самодивецъ, Сливово градище (Рахманлийско); по Руя и Въртушка (Старо-Загорско). Юни, юли.

A. campestre L. Чрѣзмѣрно разпространено по цѣла Срѣдна гора: Бетеръ, Голѣма поляна, Мелесинъ, Харманкая, Панагюрско и пр. Юни, юли.

A. platanoides L. Прѣснаго между другитѣ дървесни породи по Бетеря, Липовъ долъ, въ Коприщенско и др.

Ampelideae H. B. K.

Vitis vinfera L. Между Сунгурлари — Балаклий (Ст.-Загорско). Ямболско, Аджарско и другадѣ по Срѣдна гора. Разпространено,

Geraniaceae D. C.

•**Geranium** macrorhizum L. По влажнитѣ каменисти склонове на Бунай, Богданъ, въ долината на Крива рѣка, Шириней, по Братанъ и Самодивецъ. Юни, юли.

Geranium sanguineum L. Разпространено растение въ Срѣдна гора: Пирдопско, Коприщенско, Панагюрско, Аджарско, Ихтиманско, Чирпанско, Алагюнъ и др. Май, юни.

G. phaeum L. По трѣвиститѣ и сѣнчести мѣста по височинитѣ надъ Рахманлий въ Сърнена гора. Юни, юли.

G. pyrenaicum L. ((G. umbrosum) W. K.). По влажнитѣ сѣнчести трѣвисти склонове на Богданъ, Бунай, въ долината на Шириней, въ Рахманлийско и Аджарско.

G. pusillum L. Тукъ-тамъ по камениститѣ ридове въ Чирпан. околности и около Хамзалари.

G. columbinum L. По трѣвиститѣ и каменисти ридове около Чирпанъ.

Balsamineae A. Rich.

•**Impatiens** noli tangere L. По влажнитѣ крайпоточни мѣста въ залѣсенитѣ усои на Богданъ, Бунай, Братанъ и други голѣми височини въ централна Срѣдна гора.

Oxalideae D. C.

Oxalis Acetosella L. Изъ буковитѣ лѣсове разпространено по всички високи върхове на Сърнена гора (Рахманл. и Аджарско), и въ централната Срѣдна гора. Априлъ, май.

Zygophylleae Br.

Tribulus terrestris L. По политѣ на източна Сърнена гора (Ямболско, Ст.-Загор., Чирпан. и Пловдивско).

Rutaceae Juss.

Dictamnus albus L. (D. fraxinella Pers.). Въ мѣстностьта Ханъмъ кория между шубрацитѣ (Ст.-Загора). Май, юни.

Haplophyllum Biebersteinii Spach. (H. suaveolens D. C., H. ciliatum Grsb.). Всждѣ по каменливитѣ хълмове въ Ямболско, Чирпанско, (с. Мурсалково, Бурнусузъ).

II. Calyciflorae.

Celastrineae R. Br.

Evonymus bulgaricus Vel. Въ мѣстностьта Калето на ю.-з. отъ Тополница. Пò-рано намѣрено само около Сливенъ (Šk), Садово и Пловдивъ (Štr.), и отъ менъ въ Брѣзнишко.

Ilicineae Brong.

Ilex aquifolium L. Този храстъ, разпространенъ главно въ сѣверозападна Европа, а рѣдкость за Балканския п-въ, до сега въ България бѣ намѣренъ отъ Стрибрни само въ Родопитѣ не далечъ отъ Станимака (Вж. Vel. Fl. blg. 118.). Второто негово мѣстонахождение се открива сега въ Срѣдна гора, а именно въ долината на Овчиларската рѣка, въ мѣстностьта Еленина поляна, между Рахманлии и с. Турия (Казанлъшко). Образува самостоятелни малки острови. Вѣроятно ще се намѣри и другадѣ въ нашитѣ планини. Августъ.

Rhamneae Lam.

Paliurus aculeatus Lam. (P. australis G.). Извънмѣрно разпространенъ храстъ всждѣ по политѣ, особно на източна Сърнена гора. Въ Ямболско напр. покрива грамадни пространства (Таушанъ-

тепе). Сѫщо по неразработенитѣ мѣста въ Н.-Загорско, Ст.-Загорско (Дълбоки, Хрищени, Дервентъ и пр.), Чирпанско, (Шекеръ бунаръ), сѣверно отъ с. Суютчукъ, въ околноститѣ на Хамзалари, Сарж-Демирджий и др.

Zizyphus vulgaris Lam. (Z. sativa G., Rh. Ziz.). Тукъ-тамъ въ Чирпанско, около с. Мурсалково.

Therebinthaceae Juss.

Pistacia Terebinthus L. Тукъ-тамъ по камениститѣ склонове на Таушанъ-тепе (Ямболско). Юни, юли.

Rhus Cotinus L. Разпространено всѫдѣ по височинитѣ на с. и с.-з. отъ Ст.-Загора. По в. Гюре-тепе въ дѣсно на пѫтя отъ Караджовренъ и Хаджиолари. По в. Калъшлари с.-з. отъ Караджовренъ. По южнитѣ склонове на Кузу-кулукъ. По ридоветѣ Айкънитѣ между Долно Енишерли и Махмутлари. На много мѣста расте заедно съ Paliurus'а.

Rhamnus cathartica L. Между храстето около Чирпанъ, с. Чоба, Хамзалари. Май, юни.

Papilionaceae L.

Genista ovata W.K. Изъ гората въ мѣстностьта Кара-Богданъ (Ст.-Загорско). Май, юли.

G. tinctoria L. На групи по трѣвиститѣ мѣста и между храстето на Ики кардашъ. Май, юли.

●G. sagittalis L По трѣвиститѣ височини около Пирдопъ. Вѣроятно и другадѣ въ Срѣдна гора по високитѣ върхове. Май, Юни.

Cytisus hirsutus L. Тукъ-тамъ по припечнитѣ мѣста по ридоветѣ около Ст.-Загорскитѣ минерални бани, до моста Куприика на Тунджа, по пѫтя Казанлъкъ—Карагитлий. По ридоветѣ до Търново-Сейменъ. Юни, юли.

C. supinus L. По височинитѣ надъ Рахманлий и Аджаръ. Юни.

C. pallidus Schrad. Туй рѣдко растение се срѣща въ мѣстностьта Калето на ю.-з. отъ Пирдопъ.

Ononis hircina Jcq. subsp. *spinescens* Ledb. Всѫдѣ по Ст.-Загорско, особно по камениститѣ и пѣсъкливи корита на потоцитѣ и по влажнитѣ ливади. Гази-бара (Пирдопско). Въ долината на р. Тополница и др. Об. Юни, августъ.

Medicago sativa L. По ливадитѣ на Бунай и въ долината на Ширинеи по ливадитѣ.

T. pannonicum Jcq. Между храстето на в. Ики кардашъ, по Руя, Въртушка и другитѣ височини надъ Урузово. Достига близу единъ метъръ височина. Юни, юли.

T. ochroleucum L. По неразработенитѣ трѣвисти мѣста около Ст.-Загор. минер. бани. Юни, юли. Рѣдко.

T. arvense L. Всждѣ въ Ст.-Загорско и другадѣ въ Срѣдна гора. Юни, юли.

T. smyrneum Boiss. (T. Bourgaei Boiss.). По голитѣ хълмисти мѣста около Чирпанъ.

T. lagopus Pour. forma *smirneum*. По височинитѣ надъ Рахманлий. Май.

T. multistriatum Koch. (T. vesiculosum var. *rumelicum* Grsb.). По каменииститѣ склонове на Ташлъка и Иланъ баиръ надъ Ст.-Загор. мин. бани. Юли. Пò-рано туй рѣдко за българската флора растение е намѣрено до Сливенъ. (Šk.).

T. patens Schreb. (T. speciosum Mar. R.). По трѣвиститѣ мѣста около Аджаръ и Рахманлий.

Dorycnium herbaceum Vill. Извънмѣрно разпространено растение на групи по всички каменисти голи височини на сѣверъ и с.-западъ отъ Ст.-Загора. Юни, юли.

Galega officinalis L. Всждѣ по мочурливитѣ ливади и крайпоточни мѣста въ Срѣдна гора: Ст.-Загора, Казанлъкъ, долината на Тунджа, Гази-бара, Тополница и др. Юни, августъ.

Psoralea bituminosa L. (P. palestina L.). Доста много разпространено по пасбищата на Ики кардашъ, Мердевенлика, по синоритѣ на лозята около Ст.-Загора. Срѣща се въ изобилие и въ Чирпан. лозя. Юни, юли.

Astragalus Sprunneri Boiss. Туй рѣдко растение се срѣща по лозята около Ямболъ и Чирпанъ. Екземпляритѣ отъ тия мѣстности по всичко отговарятъ на ония, които съмъ събиралъ по Голо бърдо (Радомирско).

Onobrychis sativa L. (O. procumbens Stev., O. glabra Dsv. etc.). По ливадитѣ и пасбищата на Бунай и р. Шириней.

Lathyrus floribundus Sibth. По трѣв. мѣста около Чирпанъ.

L. Cicera L. По трѣвиститѣ мѣста около Ямболъ, Стара-Загора и др.

Orobus hirsutus L. (O. laxiflorus Dsf, Lath. inermis Roch.). Изъ горииститѣ трѣв. мѣста около Аджаръ, Рахманлий, Алагюнъ.

O. sessilifolius Sibth. (O. digitatus M. B.). По блатиститѣ мѣста въ околноститѣ на Ямболъ. Екземпляритѣ отговарятъ на ония, които имамъ отъ Драгоманското блато. Май, юни.

O. niger L. По залѣсенитѣ мѣста въ долината на р. Тополница (Пирдопско).

O. vernus L. По височинитѣ надъ Рахманлий и Аджаръ, между шубрацитѣ.

O. variegatus Ten. var. *grandis* Vel. Изъ гората между Пирдопъ и Калето. Май, юни. По̀-рано намѣрено само въ Слив. балканъ (Šk.), въ Родопитѣ при с. Чаушово отъ Стрибрни, около Харманлий (Šk.) и отъ менъ въ Влашка и Лозенска планина.

Vicia grandiflora Sep. (V. sordida W.K.). Изъ гората въ мѣстностьта Калето — Пирдопско и другадѣ въ Срѣдна гора. Май, юни.

V. Cracca L. Тамъ же.

V. tenuifolia Rth. Край нивитѣ и пжтекитѣ въ гората около Ст.-Загорскитѣ мин. бани. Юни.

V. tenuifolia Rth., var *stenophylla* Boiss. (V. laxiflora Boiss., V. elegans Guss.). Между храстето по склоноветѣ на Ики кардашъ, Драганови ниви, Орница, Попова кория и др. (Ст.-Загорско). Въ околноститѣ на Бейкьой и Чирпанско. Об.

V. villosa Rth. (V. polyphylla W. K., V. Boissieri Heldr.). Об. по нивитѣ и лозята на много мѣста въ Срѣдна гора.

Rosaceae Juss.

Amygdalus nana L. По каменриститѣ мѣста изъ Ямболскитѣ лозя. Май. Екз. отъ тая мѣстность въ нищо се не отличаватъ отъ ония, които имамъ отъ Драгоманъ. Цъвти прѣзъ априлъ.

Pyrus amygdaliformis Vill. На много мѣста въ Сърнена гора размѣсено съ други дръвесни породи. Сунгурлари, Балаклий.

P. Malus L. По върха Сливово градище (Рахманлийско).

Sorbus aucuparia L. По горриститѣ склонове на Богданъ, въ долината на р. Шириней; по Каменна могила, южно отъ Елхово, по Бетеря и между Сунгурлари и Балаклий (Ст.-Загорско).

S. torminalis L. Сравнително много повече разпространено отъ горното всѣкждѣ почти по залѣсенитѣ мѣста на Срѣдна гора: Ханъмъ кория (Ст.-Загора), по Бетеря, Харманкая, Кара тепе, Голѣма поляна, Липовъ долъ, Сунгурлари и Балаклий, Ики кардашъ (Ст.-

Загорско); Циганската кория (Аджарско), по склоноветѣ на Кузукулукъ. Юли, августъ.

Crataegus monagyna Ics. Най-обикновенъ храстъ вскдѣ по склоноветѣ и политѣ на Срѣдна гора.

Potentilla obscura Lehm. По склоноветѣ и низъ гората на Ики кардашъ (Ст.-Загорско), около Бейньой, Чирпанско. Доста об. и въ долината на Тунджа между моста Купринка и с. Карагитлий. Достига височина близу 1 метръ. Май. юни.

P. pilosa Wlld. По трѣвиститѣ мѣста край Лъдженската рѣка (Ст.-Загорско), Рѣдко. Юли.

P. taurica Wlld. По каменйститѣ мѣста около Чирпанъ, Хамзалари.

P. argentea L. Въ долината на р. Шириней, Тополница, Лъдженската рѣка и др. твърдѣ разпространено растение. Май, юни.

P. reptans L. (P. subpedata C. K, P. anomala Ledb.). По пѣсъчливитѣ брѣгове на Тунджа, между Емишлери, Павелъ-баня, по течението на Суютлийка. Май, августъ.

P. micrantha Ramand. По пѫтя отъ Русинъ долъ до Калето (Пирдопско). Мартъ, априлъ.

Geum coccineum Sibth. (G. Sadleri Friv., G. grandiflorum C. K., G. macedonicum Friv.). Въ долината на Крива рѣка, на в. Богданъ и въ усоитѣ на Братанъ.

Agrimonia Eupatoria L. Изъ храстето по Ики кардашъ, Въртушка, Руя, по хълмоветѣ надъ Урузово и др. Об. Юни, юли.

Aremonia agrimonoides L. Въ мѣстностьта Куру дере. (Пирдопско). Между шубрацитѣ около Панагюрище и Коприщица; по височинитѣ надъ Рахманлий.

Alchemilla acutiloba Stev. По високитѣ пасбища надъ Аджаръ и Рахманлий.

Poterium rhodopeum Vel. По камениститѣ хълмища въ Ямболскитѣ околности и въ Чирпанскитѣ ловя. Май, юни.

Onagrarieae Juss.

Epilobium hirsutum L. Твърдѣ разпространено растение край рѣкитѣ и потоцитѣ въ цѣла почти Срѣдна гора: Лъдженска рѣка, Казанска рѣка, вездѣ край Тунджа между Купринка и Павелъ-баня и др. Достига близу 1 метръ височина. Юни, юли.

E. montanum L. По сѣнчеститѣ мѣста въ долината на Крива рѣка на в. Богданъ. Юни, августъ.

E. roseum Schreb. (E. gemmascens C. A. M.). По течението на Гази Бара (Пирдопско). Рѣдко. Юни, августъ.

Circaea Lutetiana L. Изъ буковия лѣсъ на в. Бунай, Богданъ, Самодивецъ, Братанъ и пр.

Lythrarieae Juss.

Lithrum Salicaria L. Прѣизобилно край рѣкитѣ и потоцитѣ всждѣ по Срѣдна Гора: Башъ бунаръ, р. Араманка, Рашовица, Смanска, Казанска, Сювитлийска (Ст.-Загорско); Тунджа, Тополница, Гази Бара и др.

L. hissopifolium L. По мочуритѣ край поточнитѣ мѣста около Чирпанъ.

Portulaceae D. C.

Portulaca oleraceae L. Изъ Ст.-Загорскитѣ лозя. Юли, августъ.

Paronychieae St. Hil.

Paronichia imbricata Rchb. По камениститѣ хълмове около Хамзалари и Чокоба.

Herniaria glabra L. По канаритѣ на в. Бетерь. Май, августъ.

H. incana Lam. (H. macrocarpa Sibth.). По сухитѣ каменисти мѣста и край пътищата около Ст.-Загорскитѣ мин. бани. По в. Гьозъ-тепе надъ с. Павелъ баня. Юли.

H. hirsuta L. По сипейнитѣ склонове на Гьозъ-тепе. По голитѣ височини надъ Аджаръ и Рахманлии. Юли.

Scleranthеae Lk.

Scleranthus perennis L. По голитѣ каменисти и сипейни възвишения на на с.-западъ отъ Ст.-Загора. Об. Юни, августъ.

Crassulaceae D. C.

Sempervivum hirtum L. Туй рѣдко за българската флора растение събрахъ по в. Голѣма поляна, дѣто въ изобилие се срѣща по пукнатинитѣ на скалитѣ. Юли, августъ.

Saxifragaceae D. C.

Saxifraga bulbifera L. Туй доста рѣдко растение се срѣща тукъ-тамъ по височинитѣ около Пирдопъ. Май.

S. graeca Boiss. et Heldr. Туй съвсѣмъ рѣдко за българската флора растение ми даде г-нъ Н. Пушкаровъ, който го е събиралъ въ Пирдопско. До колкото ми е извѣстно до сега въ сѣв. България то не бѣ намирано. Въ южна България расте надъ Станимака и Хасково (Стрибрни). Вж. Vel. Fl. blg. 644, и Sup. I, 116.

Chrysosplenium alternifolium L. крайпоточнитѣ мѣста въ Чирпанско. Вѣроятно и другадѣ.

Umbelliferae Juss.

Orlaya Daucorlaya Murbeck. Туй рѣдко растение се срѣща по склоноветѣ на Ики кардашъ изъ кукурузитѣ (Ст.-Загорско). Пò-рано въ южна България бѣ намѣрено само по хълмищата надъ Хасково (Стр. 1897) и въ Царибродско отъ менъ. Юли.

Daucus carota L. b) rectiradius Vel. Всждѣ по залѣсенитѣ височини около Ст.-Загорскитѣ мин. бани. Въ околноститѣ на Ада тепе, Ешеклий, Драгановиниви, Орница, изъ джбовата гора въ мѣстностьта Кара-богданъ (Ст.-Загорско). Юли.

Caucalis leptophylla L. По необработенитѣ пусти мѣста около с. Геренъ и Чоба, между драката.

Torilis Anthriscus Gm. (T. persica Boiss.) По необработенитѣ шубрести мѣста около Чирпанъ Чоба и Хамзалари.

T. neglecta R. Schlt. (T. chlorocarpa Spr., T. syriaca Boiss.). Тамъ же.

Ferulago monticola Boiss. По скалиститѣ височини около с. Алагюнъ.

F. silvatica Bess. По трѣвиститѣ поляни по височинитѣ надъ Аджаръ и Рахманлий. Юни.

Peucedanum vittijugum Boiss. (P. minutifolium Jka.). Доста обикн. растение изъ джбравата по височината Ташлъка (Ст.-Загорски мин. бани.) По каменистото възвишение Ханъмъ кория (Ст.-Загора). Юни, юли.

P. alsaticum L. Всждѣ въ Ст.-Загорскитѣ околности. Юли.

Tordylium maximum L. По сѣнчеститѣ мѣста край Лъджен. рѣка, по в. Руя, Въртушка, Драганови ниви. Юни.

Seseli coloratum Ehr. (S. annuum L., S. bienne Cr., S. ferulaceum Stev.). Този рѣдъкъ видъ събрахъ край Санджакъ-ьолу, по

в. Мелесинъ, Голѣма поляна, между селата Орѣховица и Елхово (Казанлъшко), по Мердевенлика (Ст.-Загорско). Юли, августъ.

S. tortuosum L. По хълмищата около с. Чоба и Геренъ.

Chaerophyllum bulbosum L. По влажнитѣ усойни крайпоточни мѣста въ околноститѣ на Ст.-Загорскитѣ мин. бани. Край Тунджа между моста Купринка и Карагитлий. Юни, юли.

Aegopodium Podagraria L. По сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Сърнена гора надъ Аджаръ и Рахманлий. Юни.

Trinia glauca L. По сухитѣ припечни склонове на височинитѣ Ташлъка, Ики кардашъ и др. на с.-западъ отъ Ст.-Загора.

Bupleurum junceum L. Изъ гората между с. Ада тепе и Казанлъкъ, по в. Руя, Въртушка, въ мѣстностьта Ливадитѣ и др. Юли.

B. apiculatum Friv. Об. растение по припечнитѣ голини въ Ст.-Загорска Срѣдна гора. Сжщо въ Ямболско и Чирпанско. Юни, юли.

Bifora radians M. B. Изъ нивитѣ около Чирпанъ, Чоба, Геренъ.

Eryngium campestre L. (T. virens Lnk.) По неразработенитѣ мѣста край междуселскитѣ пжтища. По нивята въ Ст.-Загор. Об.

Sanicula europaea L. Изъ гората около Аджаръ и Алагюнъ.

Araliaceae Juss.

Hedera Helix L. Изъ джбовитѣ гори на много мѣста въ Срѣдна Гора.

Corneae D. C.

Cornus mas L. Доста разпространено вждѣ по залѣсенитѣ мѣста изъ Срѣдна гора: Ханъмъ кория, между Сунгурлари и Балаклий (Ст.-Загорско); по височината Читалка на ю.-из. отъ с. Шекеръ бунаръ. Въ долината на р. Тополница образува самостоятелни острови. Срѣща се по Богданъ, Шириней, около Пирдопъ и др.

C. sanguinea L. На много мѣста заедно съ горното. Въ мѣстностьта Орница, между Ада-тепе и Урузово и др.

Caprifoliaceae Rich.

Viburnum Opulus L. Изъ гориститѣ и съ храсталаци покрити мѣста край Тунджа между Армаганово и Павелъ баня. Юли.

Sambucus racemosa L. По влажнитѣ падини на Бунай надъ Богословска поляна. Покрива доста голѣмо пространство. Достига значителни размѣри. Августъ.

Rubiaceae Juss.

Rubia tinctorum L. По трѣвиститѣ мѣста между с. Дервентъ и с. Елхово, до извора подъ височината Темѫ. Юни. августъ.

Galium turcicum Vel. По височинитѣ Ики кардашъ и Саманлъка между храстето по трѣвиститѣ мѣста. Юни, юли.

G. verum L. Обикновено по припечнитѣ трѣвисти и каменисти мѣста по Ст.-Загорскитѣ лозя, по Руя, Въртушка и др. по Срѣдна гора. Юни, юли.

G. ochroleucum Kit. По камениститѣ височини около с. Хамзалари. Юни.

G. Aparine L. Край храсталачнитѣ мѣста около Ст.-Загорскитѣ мин. бани. Достига голѣми размѣри. Твърдѣ разпространено. Юни, юли.

G. divaricatum Lam. По камениститѣ хълмища около с. Хамзалари. Юни.

G. Cruciata Scop. Всждѣ по трѣвиститѣ и шубрести мѣста изъ Срѣдна гора.

Asperula galioides M. B. Туй рѣдко за нашата флора растение е доста разпространено по Драганови ниви, Орница, Кара-Богданъ, Въртушка, Ливадитѣ и др. (Ст.-Загорско). Юли.

A. graveolens M. B. По камениститѣ припечни мѣста около банитѣ. По височинитѣ Аи куркуданъ. Юни, юли.

A. cynanchica L. Разпространено на групи всждѣ по Срѣдногорскитѣ голини и сипейни възвишения на с.-з. отъ Ст.-Загора. Юли, августъ.

Crucianella graeca Boiss. По хълмищата около Чирпанъ и Хамзалари.

Sherardia arvensis L. По необработенитѣ открити мѣста около Рахманлий и Алагюнъ.

Valerianeae D. C.

Valeriana officinalis L. По ливадитѣ около Хамзалари, Чоба и Геренъ.

Valerianella olitoria Poll. По шубреститѣ и каменисти мѣста около Рахманлий, Аджаръ, Геренъ, Чоба.

V. turgida Betck. (V. trigonocarpa D.C.) По необработенитѣ трѣвисти мѣста около Ямболъ. Май, юни.

V. membranacea Lois. По необработенитѣ скалисти мѣста около Рахманлий и Хамзалари.

V. Kotschyi Boiss. Този рѣдъкъ видъ расте по камениститѣ неразработени хълмища около с. Хамзалари, около Аджаръ и Чирпанъ. За диаг. вж. Vel. Fl. blg. 242.

Dipsaceae D. C.

Scabiosa silaifolia Vel. Между храстето около Ст.-Загорскитѣ мин. бани. По височинитѣ Мердевенликя: Въртушка, Кара-Богданъ, Руя, Драгановиниви. Достига повече отъ 1 метръ. Юни, юли.

S. ucranica L. Изъ Ст.-Загорскитѣ лозя. Юни, юли.

Succisa pratensis Mch. По мочурливата падина на Футарьова сая. Образува самостоятелни о-ви (Рахманлийско). По склоноветѣ на в. Бунай. Юли, августъ.

Cephalaria transsilvanica Schrad. Всждѣ по Срѣдна гора, по сухитѣ каменисти хълмища.

Knautia orientalis L. (K. propontica L.). Доста разпространено растение по Срѣдногорскитѣ трѣвисти поли въ Ново-Загорско, Чирпанско, Ст.-Загорско, Хамзаларско и Аджарско.

K. arvensis L. По нивитѣ и ливадитѣ тукъ-тамъ въ Рахманлийско. Юни. По влажнитѣ усойни падини на Бунай. Екземпляритѣ отъ тая мѣстность сж почти съ цѣлокрайни листа. Прѣдставятъ прѣходъ между Knautia arvensis L. typ. и K. ambigua Boiss.

K. ambigua Boiss. По трѣвиститѣ и необработени ридове около Ст.-Загорскитѣ мин. бани. Юни.

K. collina G. G. β) rumelica Vel. Тукъ-тамъ въ околноститѣ на Копрището.

Compositae L.

Bidens orientalis Vel. Край потоцитѣ въ околноститѣ на Панагюрище.

Senecio silvaticus L. Изъ горискитѣ мѣста около Аджаръ и Алагюнъ. Юли, августъ.

S. vulgaris L. По необработенитѣ мѣста и край пжтищата тукъ-тамъ въ околноститѣ на Ст.-Загора.

S. vernalis W.K. (S. peduncularis Grsb. etc.). По пѣсъчливитѣ неразработени мѣста въ околноститѣ на Ямболъ, Пирдопъ и др. Май, юни.

S. Jacobaea L. По пѣсъчливитѣ брѣгове на р. Суютлийка между Ст.-Загор. минер. бани и Аи-бунаръ. Май, юни.

Anthemis tinctoria L. По изложенитѣ и припечни низки склонове на Срѣдна гора. Юни.

A. austriaca Jcq. По изложенитѣ припечни мѣста въ Чирпан. околности и с. Шекеръ бунаръ.

Achillea setacea W. K. По камениститѣ хълмища между Хамзалари и Рахманлии. Юни.

A. odorata Koch. По гранитнитѣ височини около Аджаръ и Алагюнъ.

A. crithmifolia W. K. (A. nobilis Roch.). По камениститѣ хълмища около Чирпанъ и с. Мурсалково.

A. nobilis L. subsp. *Neilreichii* Kerner. По неразработенитѣ каменисти мѣста около Ст.-Загор. мин. бани, особно по Ташлъка, по билото на Ики кардашъ, въ мѣстностьта Драганови ниви, по височинитѣ между Ада-тепе и Урузово. По в. Гьозъ тепе надъ с. Павелъ баня. Юни.

A. thracica Vel. По хълмищата южно отъ с. Геренъ, край Марица. Августъ.

A. clypeolata Sm. Об. по камениститѣ мѣста изъ Ханъмъ кория на с.-и. отъ Ст.-Загора. По сжщитѣ мѣста около Хамзалари, Чирпанъ и Аджаръ. Юни, юли.

A. compacta Wlld. (A. cericea Jka, A. glomerata M. B.). По каменистата височина Ташлъка. Юни.

A. pseudopectinata Jka. Между драката въ Чирпан. околности, с. Чоба и Геренъ. Юли, августъ.

Leucanthemum vulgare Lam. (Chrysanthemum Leuc. L.). Край шубрацитѣ и по трѣвиститѣ влажни мѣста об. всждѣ почти въ Ст.-Загорска Срѣдна гора. Юни.

L. montanum Lam. Въ долината на р. Шириней. По течението на Крива рѣка на Богданъ. Рѣдко. Августъ.

Tanacetum vulgare L. Изъ гората на Драганови ниви, Кара Богданъ, Орница, Кузу-кулукъ, Самодивецъ, Сливово градище и др. (Аджарско), Гази бара (Пирдопско). Юли.

Pyrethrum corymbosum W. (L). Между храстето по Аи-курбуданъ, по Въртушка, Руя и др., всждѣ въ Срѣдна гора. Юни, юли.

Artemisia scoparia W. K. По хълмищата около с. Геренъ, Чоба, Хамзалари, Геренъ.

A. Absinthium L. Всждѣ разпространено въ Срѣдна гора, особно въ източната ѝ часть. Намѣстѣ покрива значителни пространства.

Gnaphalium uliginosum L. По влажнитѣ мѣста на височинитѣ надъ Аджаръ и Рахманлий.

G. silvaticum L. Въ усойнитѣ мѣста по Богданъ. Юли, августъ.

●G. supinum Pč. По високитѣ планински пасбища по Аджар. и Рахманлийскитѣ височини.

●G. dioicum L. (G. alpinum C. A. M.). По горнитѣ височини, по Бунай и по Богданъ. Об. бъл. *бѣла гвачка* (Панагюрище).

Solidago Virgaurea L. Изъ дѫбовата горица на в. Гьозъ тепе (с. Павелъ-баня); изъ гората между с. Н.-Махала и с. Елхово. Юли.

Erigeron acre L. По необработенитѣ мѣста въ долината на Орѣхов. рѣка, по Голѣма поляна, Харманкая, и пр. Об. Августъ.

E. canadense L. var. *contracta* Baenitz 1893 (Herb. Europ.). Край гюлищата въ селата Сарѫ-Демирджий и Хамзалари. Достига височина повече отъ 1 метъръ.

Bellis perennis L. По Богданъ, Бунай, въ долината на р. Шириней, Куру-дере и др. Априлъ, май.

●**Telekia** speciosa Bmg. (Bupthalmum cordifolium Kit., T. ovata C. K.). Въ долин. на Крива рѣка и Шириней, по влажн. зал. мѣста.

Jnula hirta L. По камениститѣ хълмисти мѣста вскѫдѣ въ източна Срѣдна гора. Май, юни.

J. salicina L. Об. по височинитѣ около Ст.-Загорскитѣ минер. бани. Май, юни.

J. aspera Poir. (J. coriacea, J. cordata Boiss.). Об. по склоноветѣ на Аи-куркуданъ. Юни.

J. Conyza D. C. Изъ гората между с. Елхово и Орѣховица, по Голѣма поляна, Харманкая. Юни.

J. Oculus Christi L. (J. campestris Bess., J. montana M. B.). Об. по камениститѣ склонове на Ташлъка. Юни, юли.

Pulicaria dysenterica Gaertn. Об. растение по течението на р. Суютлийка и др.

Eupatorium cannabinum L. По влажнитѣ залѣсени мѣста въ долината на горната рѣка.

Petasites officinalis Mch. (Tussilago Petas.). Въ долината на Гази бара, Шириней и Крива рѣка. Край поточнитѣ влажни мѣста въ ю.-и. подножие на Чичекъ баиръ (Ст.-Загора).

Tussilago Farfara L. Обикн. растение по сипеитѣ вскѫдѣ по Срѣдна гора (Ханъмъ курия), Аджарско, Бунай, Богданъ и пр.

Echinops banaticus Roch. Изъ дъбравата по политѣ на Ташлъка, въ мѣстностьта Ливадитѣ, между Армаганово и Павелъ баня,

по Руя, Въртушка, по Казанскитѣ височини и др. Твърдѣ разпространено растение.

E. thracicus Vel. 1890. Този новъ видъ на Velenovsky е твърдѣ разпространенъ по неразработенитѣ южни поли на Срѣдна гора, особно въ Чирпанско, Бейкьой, Брѣзовско. Августъ. За оп. вж. Vel. Fl. blg. 286—287.

E. microcephalus All. По сухитѣ необработени мѣста заедно съ горното.

Carlina acanthifolia All. Об. по изложенитѣ прип. голини, по пѣсъкливитѣ склонове и падини по Шуговъ брѣгъ, Баба Кацарка, Бакаджика, Черешката, по Кръстопжть (Аджарско), между Панагюрище и Коприщица, въ долината на р. Шириней, въ оная на Крива рѣка по пжтя за в. Богданъ, вскждѣ по голинитѣ около Коприщица, въ долината на Тополница, между Коприщица и Пирдопъ, около с. Буново и др. Бъл. ябълки (с. Буново), ръшетки (Панагюрище). Месеститѣ му стебла се ядатъ. Августъ.

C. vulgaris L. Об. По пѣсъкливитѣ падини около Аджаръ, по пжтя за Суютчукъ, около Рахманлий, въ мѣстностьта Могилкитѣ и др. Юли, августъ.

Picnomon Acarna Cass. По сухитѣ каменисти хълмове около Хамзалари, Чирпанско, Аджарско.

Cirsium ligulare Boiss. По трѣвиститѣ склонове на Бунай. Августъ. По голинитѣ надъ Аджаръ. Юли.

C. odontolepis Boiss. Тукъ-тамъ по необработенитѣ мѣста и край пжтищата въ Чирпанско покрива незначителни пространства.

C. albidum Vel. Между храсталацитѣ по склоноветѣ на Ики кардашъ и по нивитѣ около Ст.-Загор. мин. бани. До сега намѣрено при Кутловица, Ломъ (Vel.) и Нова Махала (Стрибрни). Юни, юли.

C. lanceolatum Scp. По каменисгитѣ мѣста около Чоба, Чирпанъ и Геренъ заедно съ C. canum Mch.

Carduus globifer Vel. По сухитѣ каменисти ридове около Бейкьой, Хамзалари, Чирпанъ.

C. acanthoides L. Вскждѣ по политѣ на Срѣдна гора, край пжтищата, орницитѣ и пр.

Jurinea arachnoidea Bge. (J. Ledebourii Bge.). По припечнитѣ голи склонове на Чичекъ баиръ и Ханъмъ кория (Ст.-Загора).

Carthamus lanatus L. По необработенитѣ мѣста и край пжтищата около с. Геренъ и Чоба.

C. dentatus Vahl. Твърдѣ разпространено растение на нѣкои мѣста въ източна Срѣдна гора като напр. около Манолово, Бейкьой и др. заедно съ Carduus и Cirsium.

Centaurea Gheorghieffii Halacsy. Об. растение изъ джбовата гора всждѣ почти между с. Ада-тепе и с. Урузово. По Драганови ниви, Орница, Кара-Богданъ, между Армаганово—Карагитлий. Юли.

C. Jacea L. Всждѣ почти между шубрацитѣ въ Сърнена гора до значителна надморска височина.

C. Cyanus L. Всждѣ по нивитѣ, край лозята, необраб. мѣста.

•C. orbelica Vel. По южнитѣ голи склонове на Бунай. Юни.

C. Thirkei Sch. Тукъ-тамъ туй рѣдко растение се срѣща въ Ямболскитѣ лозя. Рѣдко. Май, юни.

C. ovina Pall. (C. Hohenackeri Stev., C. caprina Stev.). По сухитѣ трѣвисти ридове между с. Хамзалари и Рахманлий. Рѣдко. Срѣщаме го сжщо така въ Чирпанско, Гереня, Бейкьой.

C. diffusa Lam. По сжщитѣ почти мѣста, дѣто и горното.

C. stereophylla Bess. По трѣв. склонове на Ики кардашъ, по нивитѣ и лозята около Ст.-Загора. Юни, юли.

C. orientalis L. (C. rigidifolia Bess.). По голитѣ височини на с.-з. отъ Ст.-Загора. Юни, юли.

C. salonitana Vis. (C. latisquama D. C.). Въ мѣстностьта Ханъмъ кория, об. растение.

C. solstitialis L. Об. растение всждѣ по голитѣ каменисти височини на с.-з. отъ Ст.-Загора, по Ташлъка, между Казанка, Урузово, Армаганово и Павелъ-баня.

Mulgedium tataricum D. C. По пѣсъкливия брѣгъ на Бургаз. пристанище. Пò-рано намѣрено около Варна и Анхиело.

Sonchus uliginosus M. B. (S. Nymani Tin.). Тукъ-тамъ по влажната глинеста почва около с. Геренъ и Чоба.

Lactuca perennis L. Около Ст.-Загор. мин. бани. Юли.

L. muralis Fr. (Mycelis mur. Rchb., Chondrilla mur., Lam.). По сѣнчеститѣ мѣста между Харманкая и с. Орѣховица, въ мѣстностьта Чешме чукуръ. Май, августъ.

L. contracta Vel. Всждѣ по нивитѣ и лозята около Ст.-Загора, особно по пжтя за Казанлъкъ. Юли.

•**Prenanthes** purpurea L. Изъ горotиститѣ мѣста по Бунай, Богданъ, Сливово градище, Братанъ и др. височини въ Копрившенско и Аджарско.

Taraxacum serotinum Poir. (T. lanuginosum Noë., T. siriacum Boiss.). По пѫтя между с. Хаджиолари и Караджоврень (Сърнена Гора), по Богданъ, въ долината на Крива рѣка.

Crepis foetida L. По политѣ на Ташлъка, по трѣвиститѣ каменисти мѣста между Урузово и Казанка. Юли.

C. rhoedifolia M. B. Тукъ-тамъ между изсѣчения дѫбакъ по Голѣма поляна, сѣверно отъ с. Орѣховица. Августъ.

C. setosa Hall. Всѫдѣ по необраб. мѣста изъ Срѣдна гора.

•**Hieracium** Hoppeanum Schult. Въ долината на Крива рѣка по усойнитѣ мѣста на в. Богданъ.

H. Pilosella L. По трѣвиститѣ склонове на Ташлъка, въ долината на Тунджа между Урузово и Карагитлий. Юли.

H. Bauhini Schult. По сипеитѣ въ мѣстностьта Калето (Пирдопско). Май, юни.

H. racemosum W. K. Изъ буковата гора на в. Руя. Рѣдко. Юли.

H. rigidum Hartm. Рѣдко растение между изсѣчената дѫбова гора по Голѣма поляна на сѣверъ отъ с. Орѣховица. Августъ. Ново за южна България.

H. boreale Fries. Тамъ же.

H. umbellatum L. Между храстето въ долината на Тунджа, между с. Армаганово и Павелъ-баня. Въ околноститѣ на Ст.-Загор. мин. бани. Юли, августъ.

Tragopogon pratense L. β) subsp. orientale L. Въ околноститѣ на Търново-Сейменъ. Рѣдко. Май, юни.

Leontodon autumnalis L. (Oporinia autum. Don., L. pratensis Rchb.). По усойнитѣ трѣвисти мѣста въ долината на Крива рѣка (в. Богданъ). Августъ.

L. hastilis L. Тамъ же. Августъ.

Hypochoeris maculata L. Между храстето около Ст.-Загорскитѣ мин. бани. Юли.

Lapsana communis L. По сѣнчеститѣ мѣста изъ гората на всички почти височини с.-з. отъ Ст.-Загора. Об. Юни, августъ.

Campanulaceae Juss.

Campanula velutina Vel. Въ пукнатинитѣ на скалитѣ по в. Самодивецъ. Юли, августъ.

C. lingulata W. K. (C. capitata Rchb., C. cichoracea S. S.). Изъ шубрацитѣ всѫдѣ по височинитѣ с.-з. отъ Ст.-Загора. Юни юли.

C. glomerata L. (C. aggregata Wlld., C. speciosa Hrn.). Всѫдѣ почти по трѣвиститѣ Срѣдногорски възвишения.

C. moesiaca Vel. Между храстето около Ст.-Загор. мин. бани. Въ гората на мѣстностьта Орница, Драганови ниви, Кара Богданъ. Об. Юни, юли.

C. Trachelium L. Между храстето на в. Ики кардашъ и Саманлъка. Юли. Достига височино близу 1·30 метръ.

C. rapunculoides L. (C. cordifolia C. K.). Изъ шубрацитѣ въ мѣстностьта Кара Богданъ, Орница, Драганови ниви и др. Юли.

C. bonnoniensis L. (C. ruthenica M. B., C. simplex Lam.). Изъ гората на Ики кардашъ и съсѣднитѣ височини (Ст.-Загорско). Юли.

C. persicifolia L. Въ мѣстностьта Чешме-Чукуръ, въ долината на Орѣховската рѣка, въ сѣнчеститѣ залѣсени мѣста. Сжщо така по Голѣма поляна и Харманкая. Юли.

C. persicifolia L. β) var. *sessiliflora* C. K. (C. latiloba D. C., C. grandis F. M.). Между храстето около Ст.-Загор. мин. бани. По върховетѣ Ики кардашъ, Въртушка, Руя. Юли.

C. expansa Friv. (C. sparsa Friv., C. Frivaldiana Stend.). По влажнитѣ трѣв. падини на Читалъ-Чучуръ по в. Богданъ. Августъ.

Specularia Speculum D. C. Вcждѣ по политѣ на Срѣдна гора, главно изъ нивитѣ: Чирпанско, Ст.-Загорско Н.-Загорско и др.

Jasione Heldreichii Boiss. Об. по Срѣдногорскитѣ голини и сипеи по пжтя между Казанка—Урузово. По височината Гьозъ-тепе надъ с. Павелъ-баня. По сипеитѣ въ долината на Казанската рѣка. Въ Аджарско, Рахманлийско и др. Изобщо твърдѣ разпространено по Срѣдна гора. Юни, юли.

Bicornes L.

●**Bruckenthalia** spiculifolia Rchb. По високитѣ пасбища на Богданъ и Бунай. Августъ.

●**Vaccinium** uliginosum L. Об. по Бунай и Богданъ. Юни, августъ.

●V. Myrtillus L. Тамъ же.

III. Corolliflorae.

Jasmineae Vr.

Jasminum fruticans L. Твърдѣ разпространено растение по Таушанъ тепе, въ мѣстностьта Ханъмъ кория.

Oleaceae Lndl.

Ligustrum vulgare L. Об. храстъ всждѣ почти по залѣсенитѣ поли на по̀-низкитѣ Срѣдногорски върхове.

Syringa vulgaris L. По гранитнитѣ височини надъ с. Ешеклий, по политѣ на в. Високъ. По доломито-варовититѣ скали на с.-западъ отъ с. Караджовренъ, по вис. Градище. По височината Калъшларе тоже с.-западно отъ сжщото село. По Гюре-тепе; по кристалиннитѣ шисти на Кузу-кулукъ (Аджарско); по Голѣма поляна и съсѣднитѣ ѝ голи височини на с. отъ с. Орѣховица, по в. Бетеря, по пжтя Ст.-Загора—Казанлъкъ и др.

Fraxinus Ornus L. На много мѣста по низкитѣ залѣсени поли, особно на източна Срѣдна гора.

F. excelsior L. Изъ гората по Бетеря, Голѣма поляна, Кара-тепе, Харманкая, Липовъ долъ, Кузу-кулукъ, Самодивецъ, Драганови ниви, Кара-богданъ, Руя, Въртушка. Юли.

F. oxyphylla M. B. γ) *parvifolia* Lam. (Boiss., т. 4, р. 4). Въ Ямболската кория.

Apocyneae Br.

Vinca herbacea W. K. Изъ Чирпан. и Ст.-Загор. лозя. Май.

Gentinaceae (Juss.).

Gentiana cruciata L. По откриттитѣ трѣвисти поляни на Футарьова сая, по Шуговъ букъ, Баба Кацарка и др. височини въ Аджарско и Рахманлийско. Юли, августъ.

G. asclepiadea L. По пасбищата и край шубрацитѣ по в. Богданъ и Бунай. Юли, августъ.

G. bulgarica Vel. По трѣвиститѣ влажни падини на Богданъ, въ мѣстностьта Четалъ-чучуръ. Юли, августъ.

Erythraea Centaurium Pers. Твърдѣ разпространено растение по камениститѣ трѣвисти мѣста по Ташлъка и околнитѣ височини, въ околноститѣ на Павелъ-баня и др Срѣща се изобщо всждѣ особено въ източна Срѣдна гора. Юли. Сжщото въ мѣстностьта Копилищница, по политѣ на Братанъ, Самодивецъ, Кошерито и др.

Convolvulaceae Vent.

Convolvulus Cantabrica L. По камениститѣ неразработени склонове на Ташлъка, въ долината на Казанска рѣка, въ Чирпанско, Гердемя, Бейкьой, Хамзаларско и др. Об. Юни, юли.

C. hirsutus Stev. (C. Sibthorpii R.S.). Доста разпространено въ Ново-Загорско, Ямболско, Ст.-Загорско.

Borragineae Juss.

Heliotropium suaveolens M. B. (H. turcicum Friv., H. odorum Stev.) По сипеитѣ на новия пѫть между Ст.-Загора и мин. бани. Юли. Разпространено главно по нивитѣ така сѫщо въ Чирпанско, Гереня, Бейкьой и Ямболъ.

Symphytum tuberosum L. Тукъ-тамъ по влажнитѣ залѣсени склонове на височинитѣ надъ Аджаръ. Юни, августъ.

S. Ottomanum Friv. Изъ горицитѣ по течението на Марица (Пловдивско, Чирпанско).

Anchusa hybrida Ten По пѣсъкливитѣ неразработени мѣста между Ст.-Загорскитѣ мин. бани, Казанлъкъ, Павелъ-баня. Въ Чирпанско, Бейкьой, Геренъ Юни, юли.

A. stylosa M. B. Изъ Ямболскитѣ лозя.

Nonnea pulla D. C. По сухитѣ каменисти мѣста изъ Ямболскитѣ лозя. Юни.

N. atra Grsb. По необработенитѣ мѣста между Казанка — Карагитлии. По лозята на с.-з. отъ Ст.-Загора. Юни, юли.

Pulmonaria officinalis L. Между храстето въ околноститѣ на Пирдопъ. Юни.

Cerinthe minor L. (C. maculosa M. B., C. ciliata Ky.). По синоритѣ на Ст.-Загорскитѣ лозя. Расте на групи. Срѣща се и около Ст.-Загорскитѣ мин. бани. Вариира чрѣзмѣрно. Юни. Срѣща се и другадѣ въ Срѣдна гора.

Echium italicum L. По трѣвиститѣ сухи мѣста тукъ-тамъ въ Чирпанскитѣ лозя и около с. Геренъ.

E. vulgare L. По трѣвиститѣ необработени склонове на Ташлъка; край Тунджа; между Армаганово и Павелъ-баня и др. Об. въ Срѣдя гора. Юни, юли.

Onosma setosum Ledb. (O. calycinum Stev., O. Visiani Clem.). По сухитѣ каменисти падини между Ст.-Загора и мин. бани, близу до х. Димовия трапъ. Рѣдко. Юни.

Lithospermum purpureo-coeruleum L. Между храстето на много мѣста по Срѣдна гора: височинитѣ около Ст.-Загора, Чирпанъ и др.

Myosotis caespitosa F. Sch. Изобилно около Казанската чешма, не далечъ отъ с. Казанка (Ст.-Загорско). Юли.

M. idaea Boiss. c) subsp. *cadmea* Boiss. По мочуритѣ край Тунджа близо до с. Карагитлий. Юли. Туй рѣдко растение, до колкото ми е извѣстно, по-рано бѣ намѣрено само надъ Станимака отъ Стриб. Екз. отъ сѫщия видъ получихъ отъ г. Никола Пушкаровъ, който го е събиралъ по сѣвернитѣ склонове на в. Морганъ и въ долината на р. Воздолъ (Челопечъ). Ново за сѣверна България. Май, юли.

M. intermedia Lnk. По трѣвиститѣ каменисти ридове около Рахманлий. Юни.

Cynoglossum officinale L. Край пѫтищата и по ридоветѣ около Рахманлий, Панагюрище и др. Май, юни.

C. pictum Ait. Изъ дѫбовата гора около Аджаръ и Рахманлий.

Echinospermum barbatum Lehm. (M. B.). (Myosotis saxatilis Pall.). Рѣдко растение по камениститѣ склонове на Ташлъка. Юни, юли.

Asperugo procumbens L. Разпростран. всѫдѣ изъ Чирпанско, Ст.-Загорско и др. въ Срѣдна гора по нивитѣ и изъ гюлищата.

Solanaceae Bartl.

Datura Stramonium L. Разпростран. растение по напустнатитѣ ниви, край селата, край пѫтищата всѫдѣ почти по Срѣдна гора, особно въ източната ѝ часть.

Hyosciamus niger L. Срѣща се често заедно съ горното най-вече изъ селскитѣ дворове.

•**Atropa** Belladona L. По влажнитѣ падини на Бунай. Достига значителни размѣри. Юли, августъ.

Physalis Alkekengi L. Доста разпространено растение тукъ-тамъ изъ лозята и гордопиститѣ мѣста между Ст.-Загора и Чирпанъ. Срѣща се и край Марица

Solanum Dulcamara L. Всѫдѣ почти край рѣкицитѣ изъ Срѣдна гора.

S. nigrum L. На много мѣста заедно съ горното. Об.

Lycium barbarum L. Твърдѣ разпространено около Ст.-Загора, край лозята и по нѣкои села: Шекеръ бунаръ, Караджовренъ и др.

Personatae L.

Verbascum thapsiforme Schrad. (V. cuspidatum Schrad.). По пѫтя Армаганово — Карагитлий — Павелъ. Въ Ново-Загорско и др. Достига грамадни размѣри. Юли.

V. phlomoides L. (V. australe Schrad.). Въ мѣстностьта Липата; въ усоитѣ на в. Самодивецъ, по Сливово градище и пр. (Рахманлийско и Аджарско). Достига близу 1 метръ височина. Юли, августъ.

Verbascum thracicum Vel. Между Стара-Загора и мин. бани, по сипеитѣ на новия пѫть. Рѣдко. Юни, юли. По̀-рано намѣрено само между Пловдивъ и Садово отъ Стрибрни, 1890. Вж. Vel. Fl. blg. 410. Юли.

V. Blattaria L. Рѣдко по пѣсъкливитѣ влажни брѣгове на Тунджа, не далечъ отъ с. Емишлери. Изъ гората на в. Ики кардашъ. Юни, юли.

V. Speciosum L. (V. longifolium D. C.). Тукъ-тамъ по трѣвиститѣ полянки по билото на Ики кардашъ, образува самостоятелни острови. Между Армаганово — Павелъ-баня. Юни, юли.

V. Lychnites L. По пѣсъкливитѣ брѣгове на Тунджа до Урузово, Армаганово, около Карагитлий; между Урузово и Казанка низъ гората. Изъ джбравата по височинитѣ на с.-западъ отъ Ст.-Загора. Въ Ново-Загорско и др. Об. Юни, юли.

V. humile Jka. По голитѣ хълмища около Т.-Сейменъ.

V. nigrum L. По хълмищата около с. Геренъ.

V. Hinkei Friv. (V. Wierzbickii Heuff.). Въ мѣстностьта Самодивецъ, Футарьова сая, Шуговъ букъ, по склоноветѣ на Братанъ и Сливово градище. Юли, августъ. По̀-рано сѫщиятъ видъ е намѣренъ надъ Калоферъ (Вагнеръ и Стрибрни), и въ Ново-Селския балканъ (Ур.). Споредъ мнѣнието на Веленовски V. lanatum Schrad, на който за синонимъ той дава и V. Wierzbickii Heuff., не се отличава отъ V. Hinkei Friv. Сѫщата бѣлѣжка на врѣмето е направена и отъ Панчичъ. (Вж Fl. blg., Supp. I, p.. 210). Обаче споредъ Nyman (Conspectus Fl. Europ., p. 530) и Reichenbach т. XX) V. lanatum Schrad е една форма отъ V. nigrum L. За отдѣлна хибридна форма се считa и V. Hinkei Friv. (V. Wierzbickii Heuff.) отъ V. nigrum L. (Boissier, Flora orient. т. 4, p. 329).

Verbascum glabratum Friv. (V. leiostachyon Grsb.). Въ мѣстностьта Циганската кория надъ Аджаръ. Юли, августъ. По̀-рано туй рѣдко растение е намѣрено при Сливенъ (Wagner), при Калоферъ (Стрибрни, 1890), въ Родопитѣ (Форманекъ) и по в. Руй (Трънско) отъ менъ.

V. phoeniceum L. По пѣсъкливитѣ сухи ридове между Пирдопъ и Калето. Сѫщото между храстето по нѣкои отъ височинитѣ на с.-западъ отъ Ст.-Загора и др.

Celsia orientalis L. Между камънацитѣ тукъ-тамъ изъ Чирпанскитѣ лозя и около с. Мурсалково. Споредъ Vel. по-рано намѣрено само надъ Станимака.

Scrophularia alata Gilib. (S. aquatica Auct.). Край Лъдженската рѣка до мѣстностьта Аи-бунаръ на с.-з. отъ Ст.-Загора.

Digitalis lanata Ehrh. (D. Winteri Roth.). Разпространено изъ гориститѣ мѣста на с.-западъ отъ Ст.-Загора; по ридоветѣ около Бейкьой и тукъ-тамъ изъ Чирпанскитѣ лозя. Юни, юли.

D. ambigua Murr. (D. grandiflora Lam., D. ochroleuca Jcq.). Изъ гората на в. Ики кардашъ, Въртушка, Руя, Харманкая, Мелесинъ. Об. Юни, юли.

V. viridiflora Lndl. По високитѣ трѣвисти падини на в. Бунай и Самодивецъ. Вѣроятно и другадѣ по Срѣдногорскитѣ височини. Августъ.

Gratiola officinalis L. По мочурливитѣ ливади и край потоцитѣ на много мѣста въ Срѣдна гора.

G. officinalis L. β) var. *gracilis* Vel. До арка не далечъ отъ Ст.-Загорскитѣ мин. бани. Юли. Пò-рано намѣрено само при Калоферъ отъ Стрибрни.

Linaria Elatine Mill. Изъ нивитѣ около Ст.-Загора, Чирпанъ, Бейкьой, Геренъ.

L. vulgaris L. Об. растение по необработенитѣ мѣста, край пѫтищата, по ридоветѣ всѫдѣ почти въ Срѣдна гора: въ долината на Лъдженската рѣка, въ оная на Тунджа, дѣто расте на групи по пѣсъкливитѣ брѣгове. По Шуговъ букъ образува отдѣлни острови. Пирдопско и пр. Юни, юли.

L. genistaefolia Mill. γ) var. *sofiana* Vel. По открититѣ припѣчни мѣста по пѫтя отъ Ст.-Загорскитѣ мин. бани за с. Сунгурлари. Край Тунджа, Карагитлий. По сипеитѣ между в. Мелесинъ и с. Орѣховица. Май, августъ.

Veronica Anagallis L. Край водата и по мочуритѣ на мѣста въ Ст.-Загорско. Юни, августъ.

V. Chamaedrys L. По трѣвиститѣ мѣста въ Коприщенско, Панагюрско. Май, юни.

V. multifida L. (V. austriaca Jcq.). По сухитѣ трѣвисти мѣста въ Пирдопско; въ околноститѣ на Ст.-Загорскитѣ мин. бани, обикн. Вариира твърдѣ много. Май, юни.

V. orchidea Crtz. (V. crassifolia Kit.). Твърдѣ разпространено растение между шубрацитѣ около Ст.-Загорскитѣ мин. бани, особено по пѫтя къмъ ханчето. Юни, юли.

V. crassifolia Wrzb. Доста обикн. изъ храсталацитѣ и джбравитѣ по Драганови ниви, Кара-Богданъ, Новата кория на с.-з. отъ Ст.-Загора. Тукъ-тамъ се срѣща заедно съ горния видъ, на който твърдѣ много прилича. Юли.

V. agrestis L. По трѣвиститѣ склонове въ мѣстностьта Кипкидиръ (Ст.-Загора). Априлъ, августъ.

V. polita Fries. Об. растение вскдѣ въ Ст.-Загорско.

Euphragia latifolia Grsb. (Trixago latif. Rchb.) По хълмищата и трѣвиститѣ мѣста около с. Геренъ.

Odontites rubra Pers. (O. serotina Rchb.) По трѣвиститѣ мѣста на пжтя Нова Махала — Елхово. Юли, августъ. Срѣща се и другадѣ изъ Срѣдна гора.

Euphrasia officinalis Schk. Об. по в. Бунай, Богданъ. Юли, августъ.

E. officinalis Schk var. *Roskoviana* Wettst. Доста разпространено растение по в. Бунай. До колкото ми е извѣстно, до сега този вариететъ въ България не е намѣрванъ. У Урумовъ срѣщаме E. Roskoviana Hayne, отбѣлѣзанъ за Троянския балканъ (Материали за Флората на Ловченския и Търновския окржзи, отдѣленъ отпечатъкъ отъ Сбм. кн. XVIII, стр. 31.).

E. tatarica Fisch. По сухитѣ трѣвисти ридове около Старо-Загорскитѣ мин. бани. Юни, юли. По̀-рано този видъ е намѣренъ въ Коприщенско, Хаинъ-боазъ и Баташкото блато (Ур.), по Люлинъ пл. Родопитѣ (Форманекъ, Ур.).

Rhinanthus major Ehrh. По трѣвиститѣ склонове изъ гората на Ики кардашъ; по ливадитѣ на Въртушка и Руя. Юли.

R. rumelicus Vel. Въ мѣстностьта Копилищница, по в. Самодивецъ, по Сливово градище, Кошерито. Юли, августъ. Бъл. *клапдшка* (с. Крапецъ).

Melampyrum cristatum L. Въ мѣстностьта Циганската кория и св. Елена надъ Аджаръ. Юли, августъ.

M. arvense L. По сѣвернитѣ склонове на в. Ики кардашъ. Въ околноститѣ на Пирдопъ. Юни, юли.

M. heracleoticum Boiss. et Heldr. По сжщитѣ мѣста заедно съ горното, както и по нивитѣ тукъ-тамъ около Ст-Загор. мин. бани. До сега намѣрено само отъ Шкорпилъ надъ с. Крапецъ (Витоша). Вж. за този рѣдъкъ видъ бѣлѣжката помѣстена отъ Velenovsky въ статийката („Sechster Nachtrag zur Flora von. Bulgarien, p. 7.)"

•M. sylvaticum L. По влажнитѣ гористи мѣста на височината Драганови ниви, по Руя, Въртушка, Мелесинъ. Юни, юли.

Orobancheae Rich.

Phelipaea coerulea C. A. M. (Orob. coerul. Vill.). Доста обикн. растение вскдѣ почти въ Пловдивско, Чирпанско, Ст.-Загорско и др. По бахчиитѣ и лозята.

Orobanche caryophyllacea Sm. Между храстето по сѣвернитѣ и сѣвероизточни склонове на Ики кардашъ.

Verbenaceae Juss.

Verbena officinalis L. Въ долината на Лъджанската рѣка, по склоноветѣ на височинитѣ около Ст.-Загорскитѣ мин. бани, край пѫтищата и пр. Об. Юли.

Labiatae Juss.

Teucrium Scordium L. (T. palustre Lam.). Туй растение се срѣща тукъ-тамъ край поточнитѣ мѣста около Ст.-Загор. мин. бани. Споредъ Velenovsky само около Сливница (Pč.), при Пловдивъ (Vel., Fl. blg. 442).

T. Chamaedrys L. По припечнитѣ голини по височинитѣ на с.з. отъ Ст.-Загора: Ташлъка, надъ Урузово, Карагитлий, Павелъ баня. Твърдѣ разпространено. Юли.

T. Polium L. Вскдѣ по сухитѣ каменисти рътлини на Срѣдна гора. Разпространено. Юли.

Ajuga reptans L. По трѣвиститѣ мѣста по ридоветѣ на с.-з. отъ Ст.-Загора. Пирдопско. Май, юни.

A. Chamaepitys Schreb. Разпространено по сипеитѣ на новия пѫть отъ Ст.-Загора за Ст.-Загор. мин. бани. Юни, юли.

A. Laxmanii Bth. Тукъ-тамъ по височинитѣ надъ Ст.-Загора.

Salvia grandiflora Etting. Между храсталацитѣ по височинитѣ около Ст.-Загор. мин. бани. Априлъ, май.

C. Aethiopis L. По необработенитѣ каменисти мѣста тукъ-тамъ около Ст.-Загора и Чирпанско, заедно по нѣкога съ S. Sclarea L.

S. verbascifolia M.B. Туй рѣдко растение се срѣща тукъ-тамъ по трѣвиститѣ мѣста около с. Хамзалари. Юни. Вж. Vel. Fl. blg. Suppl. I, ст. 227.

S. verticillata L. По необработенитѣ трѣвисти мѣста около Ст.-Загор. мин. бани. Юни, юли.

Ziziphora capitata L. Между шубрацитѣ по Ташлъка, прѣимуществено по камениститѣ мѣста. Юни, юли.

Scutellaria galericulata L. Изъ погочнитѣ сѣнчести мѣста около Ст.-Загорскитѣ мин. бани. Юни, юли.

S. hastifolia L. Тамъ же. Юни, юли.

Prunella alba Pall. (P. laciniata L.). По трѣвиститѣ мѣста около Ст.-Загор. мин. бани, често пжти заедно съ P. vulgaris L. Сжщо по височинитѣ надъ Аджаръ, по Бунай. Богданъ и др. Об.

Lamium Galeobdolon L. (Galeobdolon luteum Huds.). По сѣнчеститѣ трѣвисти склонове на Бунай, Богданъ и др. По височинитѣ между с. Ада тепе и Урузово. Май, юни.

L. bithinicum Bnth. (L. inflatum Heuff.). По каменииститѣ ридове надъ Пирдопъ и около Рахманлий. Мартъ, Май.

L. maculatum L. (L. rugosum L.). Въ околноститѣ на Рахманлий. Май.

Galeopsis versicolor Curt. (G. speciosa Mill.). По влажнитѣ каменисти низини на в. Бунай. Юли, августъ.

Betonica officinalis L. Твърдѣ разпространено и об. растение между шубрацитѣ около Ст.-Загор. мин. бани, по в. Руя, Въртушка, Ики кардашъ. Кара-Богданъ, Орница, Драганови ниви, Копилищница, Кошерито, Липата, Самодивецъ и др. (Аджарско). Юни, юли.

Stachys orientalis Vahl. (S. obliqua W.K., S. Montbretii Bth., S. pauciflora Vis.). По каменииститѣ необработени мѣста въ околн. на с. Бейкьой, Мурсалково (Чирпанско).

S. germanica L. (S. Heldreichii Vel.). Тукъ-тамъ по пасбищата между с. Казанка и Урузово, по политѣ на Ики кардашъ, по Руя, Въртушка и др. Об. По трѣвиститѣ мѣста и орницитѣ тукъ-тамъ между Панагюрище и Коприщица. Юли.

S. silvatica L. По влажнитѣ трѣвисти падини на в. Бунай. Юли, августъ.

S. angustifolia M. B. (S. tenuifolia Pall., S. abrotanifolia Boiss.). По каменистото било на Гьозъ-тепе надъ с. Павелъ-баня. Юли.

S. annua L. Вждѣ почти по трѣвиститѣ склонове на височинитѣ около Ст.-Загор. мин. бани. Об. Юни, юли.

S. spinulosa S. S. (S. Milani Petrov.). Туй рѣдко растение събрахъ по пѣсъкливия брѣгъ на Бургаз. пристанище. Августъ. По̀рано бѣ намѣрено само при Сливница (Pč.), Костинбродъ и по брѣговетѣ на Искъра (Vel.) и отъ менъ въ Одоровското ждрѣло при Поганово.

Leonurus Cardiaca L. (L. discolor C. K.). Тукъ-тамъ изъ горицитѣ край Марица между Садово и Чирпанъ. Юни, юли.

Phlomis pungens Wlld., β) subsp. *laxiflora* Vel. Въ околноститѣ на Бейкьой и Муреалково (Чирпанско).

Marubium peregrinum Jcq. Всждѣ около Ст.-Загор. мин. бани, въ мѣстностьта Башъ бунаръ, Араманка (Ада-тепе, Казанна), въ долината на Тунджа и др. Об. Юни, юли.

Sideritis montana L. По трѣвиститѣ склонове на Рахманл. и Аджарскитѣ височини, по падинитѣ на Бунай.

Nepeta nuda Jcq. Туй рѣдко растение събрахъ по склоноветѣ на в. Бунай. Августъ. До сега намѣрено само при Сливенъ (Šk.) и отъ менъ въ Родопитѣ (вж. Материали по флората на Родопитѣ отдѣленъ отпечатъкъ стр. 56, отъ кн. LXII Псп.).

Glechoma hederacea L. W. K. Твърдѣ разпространено растение по трѣвиститѣ Срѣдногорски склонове въ южна България. Търново-Сейменъ, Пирдопско. Априлъ—май.

Melissa officinalis L. (M. graveolens Host., M. hirsuta Hrn., M. cordifolia Pers.). По хълмоветѣ сѣверно отъ Ст.-Загора.

Clinopodium vulgare L. Об. растение всждѣ почти по Срѣдногорскитѣ хълмове.

Calamintha grandiflora Mch. Изъ гориститѣ мѣста по Богданъ и Бунай.

C. Nepeta Sav. (C. rotundifolia Host., C. Sprunneri Boiss. etc.). По припечнитѣ каменисти ридове и сипеи въ мѣстностьта Ханъмъ кория, Аи-бунаръ, около Ст.-Загор. мин. бани, по в. Кузу-кулукъ (Аджарско) и др. Об. Юли.

●C. alpina Lam. (Acinos alp. Mch.). Тукъ-тамъ по високитѣ пасбища на Бунай и Богданъ. Вѣроятно и др. по високитѣ върхове на централна Срѣдна гора. Юни, юли.

C. suaveolens Sm. По сухитѣ каменисти ридове около Ст.-Загор. мин. бани.

C. Acinos Bth. (A. thymoides. Mch.). Тамъ же. Юли, августъ.

Satureja Kitaibelii Wrzb. (S. variegata Host.). Тукъ-тамъ по пѣсъкливитѣ брѣгове на Тунджа, отвъмъ с. Урукого. До сега въ южна България не бѣ намирано.

Origanum vulgare L. Твърдѣ разпространено растение по камениститѣ и трѣвисти мѣста, особно въ Сърнена гора, Старо и Ново-Загорско, Чирпанско и др.

Thymus Rochelianus Čel. (T. lanuginosus Roch.). По скалиститѣ мѣста около Ст.-Загор. мин. бани. Юни.

T. comptus Friv. По канаритѣ на Богданъ и Бунай.

T. ovatus Mill. На групи по пѣсъкливитѣ брѣгове на Лъдженската рѣка, по сипеитѣ между Казанка—Урузово—Армаганово—Павелъ баня. Об. Юли, августъ.

T. pannonicus All. По голитѣ пѣсъкливи сипеи и рътлини надъ с. Емишлери. Сѫщо и въ Аджарско. Юни, августъ. Ново за южна България.

Mentha tomentosa Urv. (M. canescens Sieb, M. Sieberi C. K.). По влажнитѣ усойни падини на в. Бунай. Юли, августъ.

M. aquatica L. Изъ Гази бара, Пирдопско. Августъ.

M. Pulegium L. По поточнитѣ мѣста всѫдѣ почти по Срѣдна гора: Богданъ, Бунай, Самодивецъ, Бетеря и пр.

Lycopus europaeus L. Въ мѣстностьта Хайдушко кладенче изъ мочуритѣ (Ст.-Загор. мин. бани). Юли, августъ.

Primulaceae Vent.

Lysimachia atropurpurea L. По влажнитѣ мѣста въ околноститѣ на Нова-Загора.

L. vulgaris L. Всѫдѣ по влажнитѣ мѣста между храсталацитѣ въ околноститѣ на Ст.-Загор. мин. бани. Юни, юли.

L. punctata L. Край водитѣ тукъ-тамъ съ горното по сѫщитѣ мѣста.

L. Nummularia L. По мочурливитѣ ливади и крайпоточни храсталачни мѣста край Лъдженската рѣка. Край Тунджанския брѣгъ между моста Купринка и Павелъ-баня. По височинитѣ надъ Урузово, тъй сѫщо въ Чирпанско, Н.-Загор. Об. Юни, юли.

Anagallis coerulea Schreb. По сипеитѣ на ново-трасирания пѫть между Ст.-Загора и мин. бани. Юни, юли.

Androsace maxima L. Тукъ-тамъ изъ Чирпанскитѣ лозя.

Plumbagineae Vent.

Plumbago europaea L. (P. lapathifolia Wlld.). Доста разпространено растение по припечнитѣ каменисти склонове всѫдѣ почти въ източната Сърнена гора.

Goniolimon collinum Boiss. По камениститѣ склонове на Таушанъ-тепе, об. Юли.

Plantagineae Vent.

•**Plantago** montana Lam. (P. alpina Vill.). По влажнитѣ високи пасбища по Самодивецъ и Братанъ.

P. carinata Schrd. Вcase распространено растение по синеитѣ въ Срѣдна гора (Рахманлийско, Аджарско, Панагюрско и пр.).

IV. Monochlamydeae.

Amarantaceae Br.

Polycnemum majus A. Br. По сухитѣ пѣсъкливи падини надъ Х. Димова трапъ между Ст.-Загора и мин. бани. Юли. Туй мѣстонахождение е второ за южна България. Въ околноститѣ на Т.-Пазарджикъ е намѣрено отъ Форманекъ (Dritter Beitrag zur Flora von Serbien und Bulgarien, p. 40, 1898.).

Chenopodiaceae Br.

Chenopodium rubrum L. По Бургазкото пристанище. Августъ.

Polygonaceae Lndl.

Rumex conglomeratus Murr. (R. glomeratus Schreb.). Въ мѣстностьта Кара-Богданъ изъ мочуритѣ. Юли.

R. pulcher L. (R. divaricatus L. etc.). По трѣвиститѣ склонове въ долината на р. Шириней (Копр僅щенско).

P. obtusifolium Wllr. Доста об. вcase почти изъ бахчиитѣ и въ нѣкои дворища.

R. crispus L. Тукъ-тамъ по влажнитѣ и крайпоточни мѣста около Ст.-Загор. мин. бани. Юни, юли.

R. acetosa L. По ливадитѣ на в. Бунай.

Polygonum pulchellum Lois. Тукъ-тамъ по трѣвиститѣ мѣста около с. Геренъ.

Thymeleae Juss.

Daphne Mezereum L. По залѣсенитѣ височини надъ Аджаръ. Ново за южна България.

Santalaceae Br.

Comandra elegans Rchb. Твърдѣ распространено растение по синоритѣ на лозята с.-з. отъ Ст.-Загора. Срѣща се и въ околноститѣ на Ст.-Загор. мин. бани по сухитѣ каменисти ридове. Юни.

Thesium divaricatum Jan. Изъ лозята около Чирпанъ.

Euphorbiaceae Juss.

Mercurialis perennis L. По залѣсенитѣ мѣста надъ Пирдопъ и около Шекеръ бунаръ.

Euphorbia stricta L. (E. micrantha M. B. etc.). По необработенитѣ мѣста и край пѫтищата около Аджаръ. Юни.

E. esuloides Vel. По необработенитѣ мѣста въ Чирпанско край Марица. Юли.

E. glareosa M. B. По хълмищата около Чирпанъ.

E. agraria W. B. По сѫщитѣ мѣста.

E. Myrsinites L. (E. curtifolia Bory.). По пѣсъкливитѣ брѣгове на Тунджа около Урузово; по Голѣма поляна, по Кара-тепе. Бунай, Богданъ. Употрѣбяватъ го за тровене риба. Юли.

Cannabineae L.

Humulus Lupulus L. На много мѣста изъ залѣсенитѣ низки долини на Срѣдна гора, заедно съ Canabis sativa L. Напр. въ долината на Лъджан. рѣка, край Тунджа и др.

Ulmaceae Mirb.

Ulmus campestris Sm. Разпространено тукъ-тамъ между Хаджиолари и Долно Енишерлий. По пѫтя отъ Махмутлари за Рахманлий, изъ гората. Около Карагитлий—Павелъ-баня.

Cupuliferae Rich.

Fagus silvatica L. Дребенъ букъ срѣщаме прѣимуществено въ източната половина на Сърнена гора: Джамбазъ виранъ, Равно буче, Мелесинъ, Бетеръ, Камена могила, Орница и др. (Ст.-Загор.). Стари букови гори има особено много по Братанъ, Суватитѣ, Самодивецъ, Сливово градище, Голѣмата кория, Циганската кория. Кузукулукъ (Рахманлийско и Аджарско). По върховетѣ Богданъ, Братия, Бунай, Лисецъ, Раслатица, Улица, Бѣлотрупъ, Бичъ, Вълкъ, Попъ и всички останали пò-голѣми върхове въ Панагюрско — Копривщенско—Пирдопско и Ихтиманско.

Quercus pedunculata Ehrh. (Q. Robur L.). Въ мѣстностьта Орница, Кара Богданъ, Драганови ниви, надъ Ст.-Загор. минер. бани. Изъ корията Дамлъджа до с. Караджовренъ (Чирпанско). Пò-дребенъ е между Сунгурлари и Балаклий (Ст.-Загор. околия).

Q. sessiliflora Slsb. Изъ гората на Гьозъ-тепе надъ с. Павелъ баня. Въ мѣстностьта Пастърма чаиръ между Коприщица и Пирдопъ. Въ Караджовренската кория Дамлъджа заедно съ горния видъ. Об. по в. Кузу-кулукъ надъ с. Суютчукъ. Достига срѣдна височина между мѣстноститѣ Липата и Кошерито; срѣща се и по другитѣ височини надъ Рахманлий. Расте по Харманкая, Мелесинъ, Бетеря—Н.-Махала—Елхово (Ст.-Загорско) Коприщенско.

Q. pubescens Wlld. (Q. lanuginosa Th.). По Таушанъ-тепе до Ямболъ. Споредъ Velenovsky, Fl. blg. 512, разпространено твърдѣ много; въ мѣстата обаче, които азъ посѣтихъ, сравнително той е по̀-слабо застѫпенъ.

Q. conferta Kit. Между Ада тепе и Урузово, по в. Руя, Въртушка, по Ливадитѣ, въ мѣстностьта Орница, Драганови ниви, между Сунгурлари и Балаклии, по в. Бетеръ, Голѣма поляна, Кара-тепе, Харманкая, Глухи камъкъ, Фартунови ниви, Липовъ долъ и др. въ Ст.-Загорско. Повече е низкостебленъ. Такъвъ е и между с. Суютчукъ, Сарж-Демирджий и пр.

Q. austriaca Wlld. (Q. Cerris Auct.). Покрива значителни пространства, заедно съ горния видъ между с. Суютчукъ и Сарж-Демирджий. По̀-едри дръвета срѣщаме въ мѣстностьта Ливадитѣ, между с. Ада тепе и Урузово. Осамотени голѣми дървета има на пѫтя отъ Кузу-кулукъ за с. Суютчукъ.

Carpinus Betulus L. Всждѣ почти разпространенъ въ Срѣдна гора: по височинитѣ между с. Орѣховица, Елхово, Хрищени; по ония между с. Казанка и Урузово; въ мѣстностьта Карабунаръ между с. Караджовренъ и Хаджилари; въ Рахманлийско и Аджарско, по голѣмия и малкия Братанъ, по южнитѣ склонове на Кузу-кулукъ, Коприщенско, Пирдопско и пр.

C. duinensis Scop. Всждѣ почти придружава горния видъ; най-много се забѣлѣзва въ Аджарско около Суютчукъ, въ мѣстностьта Кошерито, по южнитѣ склонове на Кузу-кулукъ, на юго-истокъ отъ Кузу-кулукъ, по Карталъ-тепе и Каиръка южно отъ сѫщия върхъ. По в. Батеря, между Сунгурлари и Балаклий, по в. Читалка на ю.-и. отъ Шекеръ бунаръ и др. въ Ст.-Загорско. Особно много е разпространенъ и въ Пирдопско, дѣто на мѣста покрива обширни пространства.

Corylus Avellana L. Прѣкомѣрно разпространена въ Ст.-Загор., особно около мин. бани, по Равно буче южно отъ с. Елхово; въ Рахманлийско и Аджарско; между Коприщица и Пирдопъ, въ долината на р. Тополница и др.

Salicineae Rich.

Populus alba L. Между Урузово и Армаганово. Изъ лозята около Ямболъ.

P. tremula L. Изъ лѣсоветѣ въ Аджарско.

Salix fragilis L. Въ мѣстностьта Циганската кория западно отъ Аджаръ. Въ малкото блато на в. Калето надъ Суютчукъ.

S. Caprea L. Изъ гората между Коприщица и Пирдопъ, въ мѣстностьта Гърми долъ. Край р. Тополница.

S. cinerea L. Тукъ-тамъ изъ гората между Харманкая и Липовъ долъ.

Betulaceae Brtl.

Alnus glutinosa G. Въ долината на Лъджанската рѣка; край Тунджа, по течен. на р. Рогочовица въ подножието на Бунай и др.

Betula alba L. Тукъ-тамъ изъ горитѣ въ Аджарско.

Coniferae L.

●**Abies** pectinata D. C. Въ мѣстностьта Скалитѣ въ политѣ на Кара-кузъ (Киселерско). На групи и пръснато. Расте и по непристѫпнитѣ мѣста въ долината на р. Бобьовица — притокъ на Тополница (Пирдопско), въ мѣстностьта Чумина Алтѫ на с. отъ Коприщица, въ мѣстностьта Барутханата на ю.-з. отъ сѫщия градъ, въ Дѣли халъ надъ Тополка на с.-з. отъ Коприщица, въ гората Градище близу до Коприщица, въ мѣстностьта Златьовица на з. отъ Коприщица и въ мѣстностьта Кѫсо бърдо на ю.-з. отъ сѫщия градецъ.

●**Pinus** silvestris L. По мѫчнодостѫпнитѣ склонове на Братия, слабо разпространено. Въ долината на Крива рѣка намѣрихъ само единъ, и то дребенъ екземпляръ. Повече се срѣща заедно съ P. nigricans Host. по ридоветѣ тукъ-тамъ въ Ихтиманско и Самоковско. Всѫдѣ почти го срѣщаме, дѣ повече дѣ по̀-малко заедно съ горния видъ въ сѫщитѣ мѣстности около Коприщица.

Juniperus communis L. По голитѣ ридове между с. Попинци и Панагюрище въ долината на р. Луда Яна. Между Коприщица и Пирдопъ, въ държавната гора, въ мѣстностьта Пастърма чаиръ, Гърми долъ и пр., намѣстѣ заедно съ J. Oxycedrus L.

Monocotyledoneae.

Butomaceae Lndl.

Butomus umbellatus L. Изъ малкитѣ блата край Тунджа между моста въ мѣстностьта Купринка и с. Павелъ-баня. Срѣща се и по южнитѣ поли на Срѣдна гора тукъ-тамъ по блатиститѣ мѣста въ Ст.-Загорско, Чирпанско и др.

Orchideae L.

Limodorum abortivum Sw. Изъ гората около Нова махала (Чирпанско).

Epipactis palustris Cr. По влажнитѣ ливадки изъ гориститѣ мѣста надъ Рахманлий и Аджаръ. Между храстето въ околноститѣ на Пирдопъ. Май, юни.

Orchis Morio L. subsp. Škorpili Vel. По голинитѣ между Пирдопъ и Калето. Май, юни.

•O. ustulata L. По влажнитѣ трѣвисти мѣста тамъ же.

Anacamptis pyramidalis Rich. (Orchis pyr. L., Aceras pyram. Rchb.). По сѣнчеститѣ гористи склонове на Ики кардашъ (Ст.-Загорско). Рѣдко. Юни.

•**Nigritella** angustifolia Rich. (Satyrium nigrum L.). По високитѣ пасбища на в. Бунай и в. Богданъ.

Platanthera chlorantha Curt. (P. montana Rchb.). Изъ гората въ мѣстностьта Калето.

Satirium ricinum L. (Himantoglossum hirc. Spr.). Между шубрацитѣ изъ гората по в. Ики кардашъ. Пръснато.

Irideae Br.

Iris Pseudacorus L. Доста разпространено растение изъ блатиститѣ мѣста всждѣ почти по Срѣдна гора.

I. graminea L. По ридоветѣ между селата Хрищене, Орѣховица, Елхово. Срѣща се и по сѣвернитѣ склонове на Срѣдна гора не далечъ отъ селата Ръжина, Ешиклий, Урузово и пр.

I. Sintenesii Jka. По хълмищата около с. Бейкьой, Чирпанско.

I. melitta Ika. По каменниститѣ склонове на Таушанъ-тепе.

I. variegata L. По голитѣ хълмища около Търново-Сейменъ.

Crocus Pallasii M. B. По ридоветѣ около Бейкьой, Геренъ, Чехлари.

C. pulchellus Herb. Въ мѣстностьта Ханъмъ кория. Октомври.

C. moesiacus Lam. Доста разпространено растение по трѣвиститѣ мѣста и край джбравитѣ, особно въ източната часть на Срѣдна гора. Мартъ, априлъ.

Galanthus nivalis L. По трѣвиститѣ мѣста около Садово.

G. gracilis L. По трѣвиститѣ храсталачни мѣста между Русинъ долъ и Калето (Пирдопъ). Мартъ, априлъ.

Asparageae D. C.

Ruscus Hypoglossum L. По хълмищата около с. Геренъ (Чирпанско).

Asparagus tenuifolius Lam. Въ мѣстностьта Милкина стѣна между с. Н.-Махала и Елхово. Юли.

A. officinalis L. Между разореното село Суютчукъ и новозаселеното край гюлищата по пжтя. Достига височина около единъ метръ. Юли.

Poligonatum multiflorum All. Изъ горицитѣ около Манолово, Геренъ, Бейкьой.

P. officinalis All. Тамъ же.

P. latifolium Dsf. Изъ джбравата по пжтя отъ с. Казанка за с. Урузово.

Paris quadrifolia L. По сѣнчеститѣ залѣсени склонове на Богданъ и Бунай.

Dioscoreae Br.

Tamus communis L. Между храсталацитѣ въ мѣстностьта Ханъмъ кория (Ст.-Загора). По склоноветѣ на в. Ики кардашъ. Май, юни.

Liliaceae D. C.

Anthericum ramosum L. (Phalangium ramosum Lam.). По трѣвиститѣ и каменисти мѣста изъ обширната джбрава между Суютчукъ и Сарж-Демирджий. Об. Юни.

Asphodeline liburnica Rchb. (Asphodelus creticus Lam.). Рѣдко растение изъ гората Ики кардашъ. Юни.

Lilium Martagon L. Изъ гориститѣ Срѣдногорски склонове между с. Орѣховица и Елхово, по височината Голѣма поляна.

Gagea stenopetala Rchb. Доста разпространено по ливадитѣ и пасбищата въ Чирпанско.

Ornithogalum pyrenaicum L. (O. sulphureum W. K.). По хълмищата около Ст.-Загор. мин. бани. Юни. Достига вис. близу 0·90 м.

Scilla bifolia L. Доста разпространено всждѣ почти изъ Срѣдна гора между храсталацитѣ.

S. autumnalis L. По каменистото било на в. Голѣма поляна сѣверно отъ с. Орѣховица. Об. Августъ.

Hiacinthella rumelica Vel. По камениститѣ ридове около с. Бейкьой.

Muscari pyramidatum Vel. По ридоветѣ между Карлиево и Смолско. Вж. Vel. Fl. blg. 556.

Allium flavum L. Тукъ-тамъ изъ дѫбравата по камениститѣ склонове на в. Ташлъка до Ст.-Загорскитѣ мин. бани. Юни, юли.

A. paniculatum L. Между шубрацитѣ по пѫтя отъ Кошерито за Копилищница (Рахманлии). Юли.

A. scordoprasum L. Изъ храсталацитѣ Геренъ и Чирпанъ.

A. rotundum L. Изъ дѫбовата гора по сухитѣ каменисти мѣста по Драганови ниви и по Ташлъка. Слабо разпространено. Юни, юли.

A. segetum Jan. (A. descendens Sibth.). По камениститѣ мѣста въ Ханъмъ кория (Ст.-Загора), по сухитѣ каменисти ридове около Бейкьой, Алагюнъ, Манолово, Геренъ, Чирпанско. Юни, юли. Пòрано намѣрено само по Джендемъ-тепе при Пловдивъ (Vel.), при Хасково и Папазлий (Стрибрни).

Juncaceae Fr.

Juncus atratus Krock. Въ долината на р. Шириней (Коприщица) и по влажнитѣ пасбища на в. Богданъ. Августъ.

•**Luzula** maxima D. C. (L. silvatica Gaud.). По ливадитѣ въ долината на Ширинeй. Августъ.

L. Albida D. C. Изъ гората надъ Аджаръ.

Typhaceae D. C.

Typha latifolia L. Всждѣ изъ мочуритѣ и бавно-текущитѣ води въ Чирпанско, Ст.-Загорско и др. по Срѣдна гора.

T. stenophylla F. M. Изъ мочуритѣ около Геренъ.

Sparganium ramosum L. Въ воденичнитѣ аркове около Старо-Загорскитѣ мин. бани. Край Тунджа между мѣстностьта Купринка и Карагитлий. Юли.

Cyperaceae D. C.

Carex muricata L. По необработенитѣ трѣвисти мѣста около с. Геренъ.

●C. echinata Murr. По влажнитѣ мочурливи и залѣсени сѣверни склонове на в. Ики кардашъ. (Ст.-Загорско). Юни.

C. distans L. По влажнитѣ трѣвисти мѣста около с. Геренъ.

Scirpus silvaticus L. По влажнитѣ ливади въ долината на Ширинеи. Августъ.

Cyperus flavescens L. Изъ мочуритѣ и край брѣговетѣ на всички почти Марицини притоци.

C. longus L. Край воденичния аркъ между Ст.-Загорскитѣ мин. бани и с. Ада-тепе. Юли.

Gramineae Juss.

Chrysopogon Gryllus Trin. Изъ джбравитѣ всждѣ по височинитѣ на с.-з. отъ Ст.-Загора. Срѣща се и другадѣ по Срѣдна гора. Юни.

Andropogon Ischaemum L. Туй степно растение се срѣща почти всждѣ по Срѣдна гора.

Setaria glauca P. B. По бахчитѣ и нивитѣ около Чирпанъ, Хамзалари и др.

S. viridis P. B. Тамъ же.

Panicum sanguinale L. Тамъ же.

Tragus racemosus Hall. По насипитѣ край желѣзопжтната линия отъ Садово до Ст.-Загора.

Beckmannia crucaeformis Host. Въ мѣстностьта Кара Богданъ, не далечъ отъ с. Ада-тепе. Бъл. *биволско просо*. Юни.

●**Phleum** Alpinum L. По пасбищата на в. Богданъ.

P. serrulatum Boiss. По трѣвиститѣ склонове на в. Ики кардашъ и по Кара Богданъ.

P. tenue Schrd. По камениститѣ склонове на Ташлъка до Ст.-Загорскитѣ мин. бани.

Crypsis alopecuroides Schrd. Изъ ливадитѣ и пасбищата около Чоба, Бурнусузъ Колачево.

Cynosurus cristatus L. По ливадитѣ на в. Бунай.

Calamagrostis epigeios Roth. По камениститѣ склонове на Богданъ и Бунай.

C. silvatica D. C. Срѣща се по всички почти Срѣдногорски височини. Об. въ мѣстностьта Ханъмъ кория. Юни, юли.

Agrostis verticillata Vill. По мочурливитѣ и крайпоточни мѣста по Самодивецъ и Богданъ.

A. vulgaris Vith. По трѣвиститѣ мѣста и пасбища вседѣ почти по Срѣдна гора.

A. spica venti L. Вседѣ почти край Марица и край притоцитѣ й.

Pyptatherum paradoxum M. B. Между храстето по ридоветѣ около Рахманлий.

Aira cappilaris Host. (A. elegans Gaud.). По трѣвиститѣ мѣста около Аджаръ. Юни.

Holcus lanatus L. Изъ шубрацитѣ около Ст.-Загорскитѣ мин. бани, въ мѣстностьта Башъ бунаръ, Рашовица, Араманка, между Армаганово и Павелъ-баня; въ долината на Тополница. Юни.

•**Dantonia** decumbens D. C. (Triodia dec. P. B., Sieglingia dec. Brnh.). По високитѣ пасбища надъ Аджаръ, юли. Ново за южна България. Въ сѣверна България намѣрено по Витоша (Pč.), въ Петроханския балканъ (Vel. Vs.), въ Габровския и Карловския балканъ (Ур.).

Melica ciliata L. По припечнитѣ мѣста около Ст.-Загорскитѣ мин. бани и по лозята. Въ долината на Тунджа между Армаганово и Павелъ-баня. Юни.

Dactylis glomerata L. Вседѣ почти по трѣвиститѣ мѣста изъ Срѣдна гора.

Vulpia myurus Gm. По сухитѣ трѣвисти склонове около Хамзалари.

Bromus squarrosus L. По нивитѣ и необработенитѣ мѣста около Хамзалари. Юни.

B. mollis L. По ливадитѣ и пасбищата около Рахманлий. Юни.

Sclerochloa dura P. B. По ливадитѣ между Коприщица и Пирдопъ.

Briza media L. Изъ джбравата около Ст.-Загорскитѣ минерални бани. Юни.

Eragrostis pilosa P. B. По нивитѣ около Чирпанъ и др.

Aegilops triaristata Wlld. По необработенитѣ мѣста изъ лозята и нивитѣ около Рахманлий, Хамзалари, Чирпанъ.

A. triuncalis L. Тамъ же.

Triticum rigidum Schrd. По пѣсъчливитѣ брѣгове на Марица и нѣкои отъ нейнитѣ притоци.

Psilurus nardoides Triv. По сухитѣ хълмища около Аджаръ и Рахманлий.

Cryptogamae vasculares.

Polypodiaceae (Br.).

Pteris aquilina L. Разпространено по Братанъ, Самодивецъ, Сливово градище, Баба Кацарка, Шуговъ букъ. Особно много по падинитѣ, дѣто покрива цѣли пространства. Разпространено и въ централна и въ Ихтиманска Срѣдна гора.

Asplenium Trichomanes L. Въ пукнатинитѣ на скалитѣ вскдѣ почти по Срѣдногорскитѣ височини.

A. Adiantum nigrum L. По скалитѣ въ мѣстностьта Змѣьови дупки на в. Бетеръ и др. Об.

A. Ruta muraria L. Вскдѣ разпространено по скалитѣ.

Aspidium aculeatum Sw. Изъ гората въ долината на Крива рѣка, по р. Шириней.

A. Filix mas Sw. γ) *caucasicum* Al. (As. F. mas. d) umbrosum Milde 1873). Този новъ за България вариететъ расте въ долината на Крива рѣка, по влажнитѣ гористи мѣста.

A. spinulosum D. C. Въ долинитѣ на Шириней и Крива рѣка, изъ гориститѣ мѣста.

Отецътъ на българската фабрична индустрия — Добре фабрикаджията отъ г. Сливенъ.

Пише архитектъ **И. Козаровъ.**

Историята на фабричната индустрия въ България и тая въ бившата отоманска империя не е стара — датира едва отъ нѣколко десетки години насамъ. Старата императорска оцѣнена фабрика въ г. Сливенъ е майка на всички сегашни фабрични заведения въ България, а основательтъ ѝ — Добре фабрикаджията е отецътъ на нашитѣ фабриканти. Фабриката е основана, прѣди да се е мислило въ Габрово, Карлово, Самоковъ и пр. за основаването на каквито и да било фабрични заведения. Дори най-старата цариградска фабрика за фесове въ Еюбъ[1]) не се знае да не е по-сетнѣшна отъ сливенската.

Животътъ и дѣйността[2]) на Добре фабрикаджията сѫ малко познати: малко или почти нищо не се знае за тоя толкова неуморимъ на индустриалното поле труженикъ; а примѣрътъ даденъ отъ дѣда Добре е достоенъ за подражание, и за това до колкото можахме поднасяме на читателитѣ на „Периодическо списание" всичко по биографията му, сбрано отъ негови близки сродници и съграждани.

Добре Желѣзковъ, нареченъ отъ сливенци „Фабрикаджията", се е родилъ въ г. Сливенъ къмъ края на осемнадесетия вѣкъ, малко подиръ великата французка революция. Останалъ е отъ малъкъ сиракъ, та за дѣтинството му имаме твърдѣ осѫдни свѣдения. Знае се само, че като дѣте се научава да чете и пише по гръцки въ тогавашното гръцко училище въ Сливенъ, което се потвърдява отъ

---

[1]) Viquesnel A. Voyage dans la Turquie d'Europe. Paris. 1868. Отъ Викенеловитѣ свѣдения излиза, че фабриката въ Сливенъ основана въ 1834 г. е по-стара отъ тия въ Измидъ (Никомидия), Смирна, а може би отъ тая въ Еюбъ.

[2]) До колкото знаемъ, само въ илюстрованото списание „Свѣтлина" год. 1891 се споменува за Добре Фабрикаджията като основатель на сукнената фабрика въ Сливенъ.

това, че слѣдъ смъртьта е оставилъ една доста богата библиотека отъ гръцки книги, които и до днесъ се пазятъ отъ сина му.

Слѣдъ голѣмото прѣселение на сливенци въ 1830 г. (м. априлъ), когато градътъ Сливенъ изгубилъ повече отъ половината си жители,[1]) Добре Желѣзковъ се заселилъ въ Севастополъ (южна Русия), отъ който градъ въ сѫщность се почва неговата плодотворна дѣйность въ полето на търговията и индустрията. Наскоро слѣдъ това се оженилъ за една вдовишка дъщеря — сѫщо сливенка — прѣселница и остава на постоянно мѣстожителство въ Кримъ. Въ началото се залавя на търговия и въ кѫсо врѣме става виденъ търговецъ съ колониални стоки. Колониални стоки носѣлъ отъ Измидъ (Мала Азия), внасялъ кримска вълна въ България, а изнасялъ отъ послѣдната коприна, която продавалъ въ Австрия, въ Виена, а най-много въ Брашовъ.

Като търговецъ той е странствувалъ постоянно, особно по кримскитѣ и южнорускитѣ градове. Отъ родното мѣсто на дѣдо Добрева синъ Иванчо Д. Желѣзковъ — Бахче Сарай, столицата на старитѣ кримски султанъ-гереи, се вижда, че дѣдо Добре прѣзъ разни врѣмена е търгувалъ въ разни кримски градове. Веднажъ като посѣтилъ неотколѣ основания южно-руски индустриаленъ градъ Екатеринославъ,[2]) дѣто сигурно ималъ случая да посѣти нѣкои фабрични заведения за сукна, отъ успѣха на руската суконна индустрия той се толкова заинтересувалъ, че рѣшава да остави дотогавашната си колониална търговия и съ сѣмейството си да напустне Кримъ и се върне въ отечеството си, за да се прѣдаде всецѣло на фабрична индустрия.

Изобилието на води въ околностьта на Сливенъ го улеснява въ трудното му прѣдприятие, и той намисля да прави първитѣ индустриални опити въ родния си градъ. Прѣглежда нѣколкократно заинтересувалитѣ го фабрични заведения, купува, па и самъ си направя нѣколко фабрични чарка на вода и рѣшава съ завръщането си въ Турско да ги прѣнесе тайно прѣзъ границата. Строгитѣ разпореждания на руското правителство срѣщу лицата, които прѣнасятъ въ неприятелскитѣ нему държави фабрични инструменти или

---

[1]) Пѫтешественици, като английския генералъ Йохмусъ, Валшъ, Хюцъ, Баронъ Божуръ и др. минали прѣзъ Сливенъ въ началото на XIX в. наброяватъ повече отъ 20.000 жители въ града.

[2]) Градътъ Екатеринославъ е основанъ въ 1787 год. отъ царица Екатерина Велика. Подъ влиянието на оживената си търговия и развита индустрия този градъ силно расте — за послѣднитѣ 30 години числото на жителитѣ му е нарасло десеторно (120,000).

тайни, не стрѣсватъ дѣда Добре. Чарковетѣ увити въ юлма (скубака, щавена вълна) се прѣнасятъ прѣзъ Черно море — отъ Севастополъ за Сливенъ.

Въ 1834 г. дохожда си въ родния градъ и прѣобръща собствената си кѫща[1]) на малка фабрика. По подобие на екатеринославскитѣ фабрични снареди, той направя самъ нови станове и дараци, увеличава числото на новитѣ чаркове и съ мѣстенъ работнишки персоналъ почва работата. Въ началото между другитѣ платове на становетѣ сѫ се тъкали прѣимуществено сукна. Слѣдъ двѣгодишно сполучливо работене и добри печалби, мѣстната турска власть, като подушва работата, долага за всичко на цариградското правителство. Послѣдното, отдавна загрижено за по-евтината доставка на войнишко и чиновническо облѣкло, пожелава да види мостритѣ — платове на дѣдо Добревото заведение заедно съ стопанина му. За това внимание отъ страна на турското правителство има много да се благодари на котленеца Стефанаки-бей, бащата на Богориди-паша, бивши изт.-румелийски генералъ-губернаторъ.

Една утрина рано, дѣдо Добре каченъ на талига, съ два пастафа сукно — червено и синьо въ дисагитѣ, тръгва на пѫть прѣзъ Одринъ за столицата на султанъ Махмуда. Въ Цариградъ голѣмцитѣ при Високата Порта го приимать много радушно — прѣглеждатъ му мостритѣ и оставатъ изненадани отъ успѣха на дѣда Добре. Съ съдѣйствието на Стефанаки-бея, първъ турски съвѣтникъ, платоветѣ се прѣдставятъ на царствуещия тогава султанъ Махмудъ. Султанътъ сѫщо очуденъ отъ срѫчностьта и прѣдприемчивостьта на своя поданникъ, изказва високото си благоволение къмъ дѣда Добре, като издава царски ферманъ,[2]) фотографическо копие отъ който ние тукъ прѣдаваме.

---

[1]) Дѣдо Димитъръ Стойноолу, зетъ на дѣда Добре и до днесъ си спомня за становетѣ работещи по „хаетитѣ“ и стаитѣ на старата дѣдо Добрева кѫща — сега собственость на зетя и сина му.

[2]) Ферманътъ е написанъ на хубава хартия, подплатена съ якъ зеленъ платъ; широкъ е 0·63 см. и дългъ 0·90 см. По рисунъка и писмото ферманътъ е изящно изработенъ; всички рисунки сѫ рисувани отъ рѫка. Изящно изработената султанска тура, околнитѣ ѝ рози, звѣзди, полумѣсеци, цвѣтя и пр. сѫ рисувани съ черно мастило, изпълвани съ най-яркитѣ и живи краски: златна, синя, зелена, желта и пр. Ферманътъ се пази у бая Иванчо, дѣдо Добревъ синъ. Ето и неговото съдържание споредъ прѣвода на г. Г. Папучевъ:

Тугра — Султански ферманъ.

„Славни ми, справедливи сѫднико, държавни чиновници, сливенски войводо, бирникъ и почтени граждани на Сливен. околия — да Ви бѫде извѣстно, че като пристигне настоещата висока заповѣдь, относеща се за сукната, които служатъ за облѣкло на редовната ми императорска войска, надзорътъ за реализирането, тъкането и

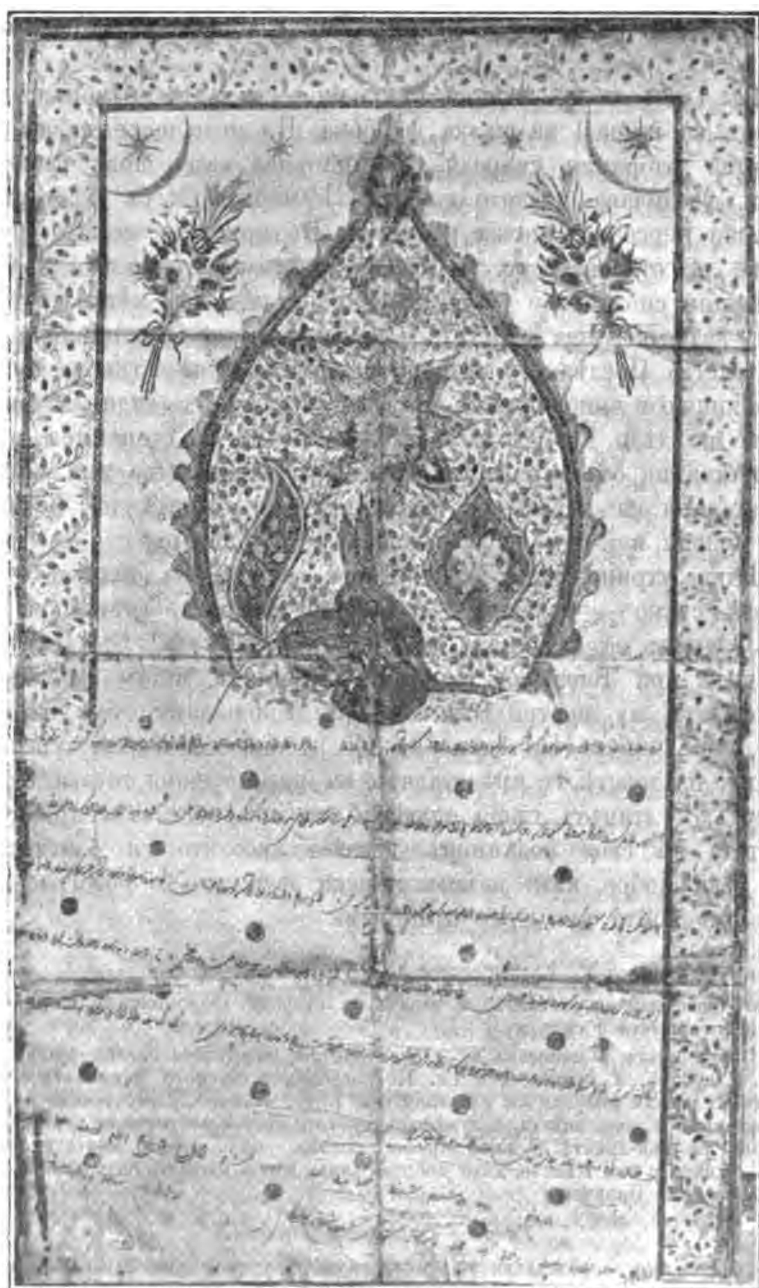

Ферманътъ освобождава до смърть дѣда Добре отъ всѣкакви даждия и го опълномощава да обзавежда бѫдещата императорска суконена фабрика въ Сливенъ. За доставката на платъ за облѣкло на турския воененъ и чиновнически персоналъ се сключва контрактъ между турското правителство и дѣда Добре за три години: първата отъ контрактуещитѣ страни да построи фабриката, да набави машини, а послѣдната да купува вълна, да плаща на работницитѣ и да продава изработеното сукно на турската държава по 22 гр. аршина, като оставатъ печалбитѣ и загубитѣ за смѣтка на фабриканджията. Дѣдо Добре се съгласява на тия условия и пристѫпя къмъ градежа на фабриката.

Отначало сѫ искали да построятъ фабриката въ Асѣновското устие до г. Сливенъ, като се отбие за това Бѣленската рѣка въ Асѣновската, но види се поради трудностьта си тоя проектъ се изоставя. Нагласяватъ тогава фабриката да се построи въ Селището,[1]) на сѣверния край на града — въ Раковската махала, тъкмо на горния край на сегашния фабриченъ дворъ. Правителството въ сѫщность отчуждава сѫществуещитѣ тогава на това мѣсто воденици и кѫщя, почва се работата и въ скоро врѣме свършватъ многоочакваното фабрично здание. Послѣдното още свършено — недосвършено и дѣдо Добре прѣнася отъ кѫщата си станове, чаркове, дараци и др. алияти; поставя и направя самъ нови машини, уславя за работене мѣстни работници и при двама майстора поляци изъ Австрия почва работата.

Въ началото за доставката се е работило изключително сукно (отъ испанска вълна), понеже такива сѫ били дрѣхитѣ на офицеритѣ

внимателното изработване на платоветѣ, е възложенъ върху Добре Желѣзковъ житель на Сливенската околия, достоинството и способностьта на когото сѫ засвидѣтелствувани намъ. Той ще приведе въ редъ всичко отъ дума на дѣло и ще разкрие такива нѣща на работницитѣ, които въ дѣйствителность не знаятъ; такивато лица, находещи се въ империята ми като него, сѫ заслужили моето императорско благоволение; — най-първо той ще е освободенъ отъ данъкъ и други подобни тегоби въ държавата ми, вслѣдствие на което е издадена императорската ми заповѣдь, слѣдователно внимавайте щото отъ 1252 г. (1836) да не искате отъ него никакъвъ данъкъ и тѣмъ подобни даждия, за която цѣль е обнародванъ настоящиятъ ми ферманъ съдържащъ опрощаването за винаги данъка му, който ферманъ е съобщенъ и прѣдаденъ нему. И тъй, вие мой сѫдия, воеводо, бирникъ и почтени граждани, да ви бѫде извѣстно, че отъ като пристигне високославниятъ ми ферманъ, ще дѣйствувате съгласно съ съдържанието на царската ми заповѣдь, и то споредъ както е обяснено по-горѣ, тъй че отъ сега нататъкъ нѣма да му искате данъкъ и други подобни даждия. Гледайте да се съобразите съгласно съ заповѣдьта ми и да не направите противното. Настоещиятъ високославенъ ферманъ се издаде и написа днесъ на 28 Шевалъ 1251 г. (по Ешра).

[1]) Мраморната плоча поставена надъ сетнешната входна врата по случай освещението на фабриката, се намира засега между плочитѣ на каменното дюшеме на фабричната пералня.

и чиновницитѣ въ турската империя. Всички работници били българи и се наричали отъ гражданитѣ „фабрикаджии", а за отличие отъ другитѣ работници тѣ сѫ носѣли високи фесове съ дълги пискюли прѣзъ вратъ, а на фесоветѣ отдѣсно — пиринчено „чилинче",[1]) царски знакъ. Фотографиитѣ на тия знакове ние прѣдаваме тукъ.

Чилинчетата сѫ се раздавали споредъ чина на всѣки работникъ; напр. двата по-голѣми въ края (гл. фотогр.) сѫ били на онбашиитѣ, а другитѣ на проститѣ работници. Работницитѣ сѫ се раздѣляли на тайфи (чети), имали сѫ десетници (онбашии), и населението е гледало на тѣхъ като на „царски хора", затова никой не смѣялъ съ нѣщо да ги закача. Само дѣдо Добре[2]) е ходилъ съ панталони, ботуши, синьо сетре, и на феса му отдѣсно е висѣло окачено златно чилинче съ корона и сплетени подъ нея ножици и станове — емблемитѣ на занаятието му. Прѣдъ правителството и съгражданитѣ си той се ползувалъ съ голѣма почить и уважение: винаги кога е яздилъ конь прѣзъ „Гюръ-чешме",[3]) турци и българи сѫ му ставали на крака.

---

[1]) Както се вижда отъ образцитѣ-рисунки за тия „чилинчета", служещи на фабричното управление за образци на разни пиринчени калъпи, сѫ се състояли отъ ухо за прѣшиване на феса и отъ сѫщинска часть, разкошно цизилирана съ държавната турска тура и съ емблемитѣ на разнитѣ занаяти, привързаностьта и пр. Рисунъкътъ имъ е толкова изященъ и съвършенъ, тѣ и днесъ съ малки измѣнения и приспособения, могатъ чудесно да служатъ за медальони на нашитѣ дами.

[2]) Дѣдо Добре външно е много приличалъ на сина си Иванчо — умрѣлъ напослѣдъкъ, само е билъ малко по-пълничъкъ.

[3]) Най-близката до фабриката сливенска махала.

Слѣдъ двѣгодишна работа той успѣлъ много въ прѣдприятието си и ималъ добри печалби. Но на това турцитѣ не могли да гледатъ спокойно. Фактътъ, че единъ „гяуринъ“ командува 4—500 душъ и се ползува съ такова голѣмо довѣрие прѣдъ Високата Порта, не могло да остави турцитѣ на мира. Послѣднитѣ подстрѣкавани отъ нѣкои сливенски чорбаджии, като Пашакапулията, Враджалията и др., които не сж могли да търпятъ „чилякъ отъ нищо и никакъвъ джинсъ“ да командува, почватъ да прѣслѣдватъ дѣда Добре. Освѣнъ това мѣстнитѣ турски власти, като виждатъ успѣха на фабриката, споредъ обичая, почватъ да загатватъ за рушветъ, но дѣдо Добре не искалъ и да знае за това. Прѣзъ царствуването на султанъ Махмуда, истинскиятъ благодѣтель на дѣда Добре, както самъ послѣдниятъ го наричалъ, турцитѣ не смѣяли да почнатъ атакитѣ си. Наскоро убиватъ султанъ Махмуда и дохажда на прѣстола султанъ Меджитъ. Както винаги, почватъ се размѣствания на чиновницитѣ, и за войвода (аенинъ) на Сливенъ назначаватъ Мустафа-бей, зълъ и суравъ турчинъ. Съ промѣнение на режима злобата на турцитѣ срѣщу Добре се усилва още повече, и за нещастие намира отгласъ въ лицето на новия аенинъ. Вслѣдствие на постояннитѣ донесения и клюки на сливенскитѣ турци до цариградското правителство противъ „фабрикаджията“, послѣдното рѣшава да унищожи сключения контрактъ и да отнеме фабриката отъ него насила. Дѣдо Добре не отстжпя правата си. Единъ день аенинътъ дохажда съ заптии да прибере ключоветѣ отъ фабриката; дѣдо Добре се разсърдва за бруталното нарушение на правата му и разгнѣвенъ лѣпва една плесница на аенина, а работницитѣ разгонва и затваря фабричнитѣ заведения. Възбуждането у турцитѣ тогава още повече се усилва и аенинътъ единъ день счупва фабричнитѣ врата и изпжждатъ дѣдо Добре на улицата: послѣдниятъ трѣбало да се потурчи или фабриката да влѣзе въ турски ржцѣ — толкова душъ работници не трѣбвало да се управляватъ отъ „гяуринъ“.

Дѣдо Добре тогава почва процесъ за нарушение контракта. Турското правителство не дава никакво обезщетение за ангажирания дѣдо Добревъ капиталъ и на пукъ нему назначава Мустафа-бей за фабриченъ управитель. Отива тогава той въ Ц-дъ, сполучва да се яви прѣдъ великия везиръ, изказва си просбата; но вмѣсто удовлетворение, везирътъ му казва: „намъ не ни уйдисва да имашъ 4—500 душъ подъ ржката си“. Процесътъ се продължава три години, прѣзъ което врѣме той трѣбвало да пжтува нѣколко пжти зимѣ

съ талига отъ Сливенъ до Цариградъ и обратно. Въпрѣки всички старания, той не билъ удовлетворенъ и за разноски по процеса изразходва почти всичко свое: изпродава, а отчасть залага имуществата си, поради което го спохожда страшна нѣмотия. Прѣдъ отчаяното му положение турското правителство ужъ го съжалява, но като не искало да му изплати нищо, рѣшава да го изпрати въ Измидъ (Мала Азия) да основе сукнена фабрика подобно на Сливенската и да стане въ бѫдеще нейнъ управитель. Като нѣмалъ повече възможность да се бори срѣщу властитѣ, той отива. Въ двѣ години основава и нарежда новата фабрика, но тя запустѣва, прѣди да почне да работи прѣзъ врѣме на бъркотиитѣ въ Турция (руско-турската война въ 1848 г.).

Опропастенъ и сломенъ отъ трудове и гонения, той се връща отново въ Сливенъ. Отчаянъ отъ турскитѣ произволи и неблагодарность, осиромашелъ до крайность, той лѣгва дома си „яталакъ“ — парализиранъ отъ ревматизъмъ и прѣкарва 12 г. въ лѣгло безъ да стане или шавне.

Слѣдъ дѣдо Добревото изгонване отъ слив. фабрика Мустафа-бей като нейнъ управитель, за да заличи всѣкакъвъ споменъ отъ омразния му фабрикаджия, събаря старото фабрично здание, построено отъ послѣдния, заграбва другата воденица до града, събаря околнитѣ български кѫщя,[1]) разширява къмъ града фабричния дворъ и почва строението на сегашнитѣ фабрични помѣщения съ нечувано брутално събиране ангария отъ мѣстнитѣ жители. Но правителството се насища на кръвожадния Мустафа-бей, смѣня го и назначава подъ редъ сума аени, обаче фабриката никога не могла да покаже такива печалби, както при дѣда Добре. Рушветитѣ, кражбитѣ и експлоатацията на работния трудъ се практикували до крайна степень, затова и правителството не знаело никога точнитѣ приходи и разходи на фабриката. Слѣдъ врѣме за поевтиняването на фабричнитѣ платове, унищожаватъ се работнишкитѣ привилегии, по-голѣмата часть отъ работницитѣ се замѣнили съ войници, които отбивали военната си повинность наравно съ низамитѣ по полковетѣ. Въ фабриката сѫ работѣли войници чакъ до освобождението.

Къмъ 1860 г. за управитель на фабриката и низамитѣ назначаватъ миралая (полковникъ) Юсеинъ-бей, който като потурнакъ-чужденецъ още отъ началото се заинтересувалъ за повѣреното му дѣло. Въ кѫсо врѣме опознава добритѣ и лоши страни на

---

[1]) Основитѣ на съборенитѣ кѫщя и сега още личатъ изъ двора на фабриката.

фабриката и желаещъ да постави заведението на по-модерни начала, той съ съдѣйствието на правителството заминава заедно съ единъ българинъ-работникъ, и до днесъ фабриченъ машинистъ, да посѣти Австрия, Франция, Белгия, Англия и достави нови машини вмѣсто остарѣлитѣ дѣдо Добреви — привождани въ движение повече съ ржка. Голѣма часть отъ доставенитѣ тогава машини сж и до днесъ въ движение, а дѣдо Добревитѣ пропаднали безслѣдно, съ изключение на нѣколко, които и до сега стоятъ захвърлени въ едно кьоше на голѣмия фабриченъ павильонъ. Този миралай е оставилъ добри спомени въ Сливенъ; урежда фабриката много добрѣ и старитѣ сливенци до днесъ разправятъ, че той отъ основанието на фабриката е билъ едничкиятъ управитель, който успѣлъ да направи тя да дава чистъ доходъ годишно 500,000 гроша.

Складове за платоветѣ ѝ е имало въ Сливенъ и Одринъ, и всѣкидневно съ кервани камили и коне сж изпращали стока за облѣклото въ най-отдалеченитѣ европейски, азиатски и африкански гарнизони. Фабриката давала работа не само на работницитѣ си, но и на много сѣмейства по домоветѣ имъ въ града.

Миралаятъ се заинтересувалъ отъ историята на фабриката, научилъ начина на основанието ѝ, сждбата на оногова, който изгуби здраве и имотъ за нея, безъ да използува плодоветѣ на своя трудъ и постоянство и се обаялъ отъ смѣлото дѣло на тоя труженикъ на индустрията въ Турция, затова и често посѣщавалъ дѣда Добре въ дома му, дѣто се съвѣщавалъ съ него по въпроси относително фабриката. Смилилъ се надъ злочестата дѣдо Добрева сждба и безъ знанието на централното турско правителство той му отпускалъ до смъртьта отъ приходитѣ на фабриката по 150 гр. мѣсечно пожизненна пенсия.

Прѣзъ 1866 или 67 г. на 70-годишна възрасть дѣдо Добре склопва за винаги очи, като оставя съ сливенската сукнена фабрика вѣченъ монументъ на своя умъ и прѣдприемчивость. Фабриката работи сега день и нощь и дава хлѣбъ на стотина сѣмейства. Отъ освобождението ни насамъ се построиха сума ней подобни фабрики, тя даде прѣпитание на сума нови „фабрикаджии“, но малко сж ония, които знаятъ инициатора на това дѣло — отеца на българската фабрична индустрия, а още по-малко ония, които нѣкогажъ сж помислювали, като какъ да увѣковѣчатъ паметьта на тоя за врѣмето си бѣлѣжитъ човѣкъ! . . .

Бургазъ, 14 априлъ, 1902 г.

Общественитѣ отношения на атонскитѣ манастири.

Отъ **Сава Хилендарецъ.**

---

1. Устави.

Уставъ или типикъ (гр. τυπικόν) е сбирка отъ закони за монашеския животъ. На Св. Гора различаваме устави за цѣлата св.-горска община, за манастиритѣ и отдѣлнитѣ килии, скити и постници, и черковенъ уставъ, който има всеобща сила при обреднитѣ священодѣйствия. Най-старитѣ устави, споменати въ историчния очеркъ на Св. Гора, печатанъ въ Псп. кн. 60, сж отъ 10. и 11. столѣтие, други сж били издадени на 1394 г., 1406 г., 1575 и 1783 год.

Отъ манастирскитѣ типици има запазени два, единиятъ отъ 969 г., писанъ саморжчно отъ Атанасия, основателя на Великата Лавра, и хилендарскиятъ типикъ отъ 13. столѣтие. И двата сж интересни главно по туй, че ни прѣдставятъ ясна картина за монашеския животъ отъ най-стари врѣмена, и то на Св. Гора, дѣто всѣкога е прѣобладалъ консервативенъ духъ.

Типикътъ на Атанасия, писанъ на гръцки, и до сега се намира въ неговата лавра. Той е познатъ въ литературата: издаде го въ прѣводъ рускиятъ архимандритъ Антоний въ книгата си „Замѣтки поклоника Св. Гори. 1859". Уставътъ е раздѣленъ на два дѣла: първиятъ съдържа собствено завѣщанието на Атанасия, а въ втория тепърва се изреждатъ манастирскитѣ правила и се захваща съ надписа: какъвъ е редътъ при сборҍветѣ на светото и славно тридневно възкресение на нашия спаситель Исусъ Христосъ. Втората глава се занимава съ великия постъ, излага хода на молението въ постенъ день и на дълго и широко описва останалия редъ. Въ Лавра е имало и затворъ, дѣто били затваряни, слѣдъ нѣколкократно напомнюване, непослушнитѣ и непокорни калугери, като имъ се давалъ само сухъ хлѣбъ; ако се не поправяли и все оставали опорити, отлжчвали се отъ братството, като болни членове отъ тѣлото, за да не заразяватъ и други. Друга глава е надписана: за коли-

чеството и качеството на храната и пиенето и за доброто държане на трапезата. Послѣдната глава разглежда манастирскитѣ служби и между друго постановява и туй, че всѣки брать трѣбва да има два ката долни и два ката горни дрѣхи, едно вълнено облѣкло, двѣ кърпи — малка и по-дълга, калимявка, мантия, кундури, чехли и постеля. При манастирскитѣ врата трѣбва да стои разуменъ старецъ, или ако не е старъ, то да е човѣкъ съ здравъ разумъ, способенъ да даде и да схване нѣкакъвъ отговоръ.

Типикътъ на Сава Сръбски, който се пази сега въ Хилендаръ, е писанъ безъ съмнѣние скоро слѣдъ неговата смърть (1237 г.), и ни прѣдставя манастирския животъ въ 13. столѣтие. Неговото съдържание е по-наредено, съставенъ е по-угледно и при четенето се забѣлѣзва, че отъ него вѣе другъ духъ, тъй като почти 250 години лежатъ между съставянето на двата типика.

Ржкописътъ, писанъ на сръбски езикъ, е раздѣленъ на 43 глави. Главният надписъ гласи: „Описание и указание на монашеския животъ въ манастира св. Богородица, съставено отъ мене грѣшния и смирения монахъ Сава за васъ въ Христа любещи дѣца и братия.“ Първата глава прилича повече на прологъ къмъ типика и е найдълга отъ всички останали глави. Сава говори за важностьта и значението на манастирския животъ, като си служи при това съ съотвѣтни изречения отъ евангелието и апостола, напомня на братството да се не поддава на разни изкушения, като имъ посочва пжтя къмъ вѣчно блаженство. Глава втора съдържа историческото събитие, че монахътъ Симеонъ дошълъ на Св. Гора прѣзъ ноемврия 1198 год., измолилъ отъ византийския императоръ едно запустѣло мѣсто, напусналъ съ сина си Сава манастира Ватопедъ и прѣкаралъ още осемъ мѣсеца въ подновяване на Хилендаръ. Въ глава третя се посочва 13. януари 1200 год. като день, въ който е умрѣлъ отецъ Симеонъ и се споменува за издаването на хрисовулъ, съ който се осигурявало, до колкото е било възможно, материалното положение на новия манастиръ. Въ слѣднитѣ глави се говори за благочестието, какъ трѣбва да се извършва, опрѣдѣлятъ се ранни и вечерни молитви, подканятъ се калугеритѣ къмъ почеста изповѣдь и се споменуватъ бденията. По-обширно се говори въ глава 9. за общата трапеза. Глава 10. има насловъ: За светитѣ велики пости и за двата малки, петрови и коледни пости (сегашниятъ 14-дневенъ постъ прѣдъ успѣние на св. Богородица не е билъ тогава още въведенъ). Глава 11. напомня тържествено да се празднуватъ голѣмитѣ праздници, а особно 21. ноември, деньтъ въведение

на св. Богородица, въ който е ставалъ манастирски съборъ; тържеството него день трѣбвало да надминава всички останали, както попѣние и освѣтление, тъй и по избора на ястията, отъ които трѣбвало да се раздаватъ и на гоститѣ въ изобилие. Глава 12. напомня, че манастирътъ е независимъ отъ всѣкакви епископи и архиереи, отъ други манастири и отъ св.-горския протъ, че не е подчиненъ на никакви царски или черковни закони, а само на св. Богородица, неговата застжпница. Глава 13. описва, какъ става изборътъ на игуменъ; той се извършвалъ по особенъ начинъ, тъй като Хилендаръ получилъ отъ императора Алекси III. скжпоцѣненъ жезълъ въ знакъ на самостойностьта на манастира, и братството не е имало нужда да търси потвърждение на направения изборъ отъ по-горно мѣсто. Глава 14. разправя, какъ трѣбва да се избира манастирски икономъ, а пъкъ глава 15. за положението на клисаря. Глава 16. наставлява братството съ разбрани думи да почита и слуша своя игуменъ. Глава 17. съдържа наредби, както къмъ игумена, тъй и къмъ братството относително изповѣдьта, която трѣбва да става било прѣдъ игумена, било прѣдъ опрѣдѣленъ отъ него духовникъ. Глава 18. напомня на братията да живѣятъ помежду си въ съгласие, миръ и любовь, да се надпрѣварятъ единъ други въ добри дѣла и взаимно да се обичатъ. Глава 19. подканя игумена да бжде противъ братията, що таятъ въ сърдцето си любовь, такива да поучава, болнитѣ да уздравя, слабитѣ да подкрѣпя, малодушнитѣ да утѣшава, на грѣшницитѣ да прощава. Глава 20. запрѣщава да се кори игуменътъ по отношение на манастирскитѣ приходи и разходи, защото отъ туй се поражда неблагодарность, недовѣрие и огорчение. Глава 21. нарежда черковнитѣ вещи, като олтарни съсжди, икони, пердета, книги да не се продаватъ, а всѣкога да си стоятъ въ черквата, само въ най-голѣма нужда, когато е потрѣбна неизбѣжна помощь, могатъ да се продадатъ отъ игумена съ знанието на по-старитѣ братия. Глава 22. изисква съвѣстна смѣтка отъ всички калугери, на които е повѣрено да бѣлѣжатъ текущитѣ приходи и разходи. Глава 23. запрѣщава на калугеритѣ излишни приказки при тѣхнитѣ служби или между ржчната работа, тъй като многодумството става причина за нечисти разправии и води къмъ грѣхъ. Спородъ глава 24. братията не трѣбва да иматъ личенъ имотъ, въ манастирскитѣ келии не е позволено да се държатъ ястия или напитки. Глава 25. неопрѣдѣля броя на калугеритѣ, тѣ могатъ да бждатъ толкова, че да намиратъ спокойна прѣхрана, стига да живѣятъ помежду си въ съгласие и да слушатъ игумена. Глава 26. гласи, че не прилича на

калугеритѣ да иматъ слуги, но че е добрѣ, ако живѣятъ по двамина въ келия и братски се спогаждатъ. Глава 27. опрѣдѣля, какъ трѣбва да се дава на калугеритѣ облѣкло и обуща. Глава 28. напомня, че калугеръ не трѣбва да пропуща черква, негова длъжность е да се моли за цѣлия свѣтъ и за прислужващитѣ братия. Глава 29. запрѣщава на монаситѣ да готвятъ и ядатъ въ келиитѣ си, яденето и пиенето трѣбва да бжде общо. Глава 30. описва начина, по който калугеритѣ трѣбва да заиматъ манастирскитѣ служби. Глава 31. напомня на игумена да обръща вниманието на братията да се държатъ прилично, както въ черква, тъй и въ трапезарията и изобщо при всѣки случай. Споредъ глава 32. калугеритѣ трѣбва да изпълняватъ примѣрно възложената имъ служба, на лѣнивитѣ и безсъвѣстнитѣ трѣбва да се дава друга служба. Глава 33. гласи, че всички, на които игуменътъ опрѣдѣля нѣкаква манастирска работа, трѣбва да гледатъ съ все сила да изпълнятъ длъжностьта си. Споредъ глава 34. манастирскитѣ стада трѣбва да се повѣряватъ на разуменъ по-старъ калугеръ, та колкото е възможно да ограничава загубитѣ и врѣдитѣ. Глава 35. нарежда, щото деньтъ, когато е умрѣлъ отецъ Симеонъ (13/II), да се празднува тържествено — въ черква съ пѣние и пълно освѣтление, въ трапезарията съ по-изобилна храна, а на чужденцитѣ споредъ нуждата да се дава хлѣбъ и вино при вратата. Сжщо и паметниятъ день на Симеоновата съпруга, калугерката Анастасия (21/VI) трѣбва да се празднува по сжщия начинъ. Глава 36. напомня да се споменуватъ при службитѣ умрѣлитѣ братия. Глава 37. съдържа обреда на пострigването или даване обѣтъ. Глава 38. подканя братството да бжде услужливо къмъ чужденцитѣ, голитѣ и боситѣ трѣбва да се обличатъ съ износени дрѣхи, гладнитѣ да се хранятъ съ остатъцитѣ отъ трапезата, умрѣлитѣ да се погребватъ на опрѣдѣленото мѣсто, отъ манастирскитѣ врата никой не трѣбва да си отива безъ милостиня. Глава 39. иска отъ калугеритѣ да взиматъ устава присърдце и да го въведатъ безъ промѣна. Глава 40. се отнася до болницата: на болнитѣ трѣбва да се дава потрѣбната прислуга за облекчение на болеститѣ имъ. Глава 42. прави разпоредби относително Карейската постница, а глава 43. и послѣдна напомня, да не се забравя този уставъ, и да бжде полезенъ душевно, да се прочита на всеуслишание веднъжъ въ мѣсеца при ядене.

Уставътъ излѣзе въ Бѣлградъ въ сръбския Гласник кн. XXIV на 1868 год. и слѣдъ това като отдѣлна брошура съ 65 стр. Въ Споменика на сръбската академия бр. 31 отъ 1898 г. е обнародвано най-ново описание на хилендарския типикъ отъ епископа Димитри,

който се е строго придържалъ о оригинала, като го е сравнявалъ съ единъ вѣренъ прѣписъ приблизително отъ началото на XV в. Описанието е придружено отъ статията на професора В. Ягичъ „Хилендарскиятъ типикъ и неговиятъ грѣцки произходъ.“ Отъ нея узнаваме, че проф. А. Димитриевски намѣрилъ въ Атинската университетска библиотека грѣцки пергаментовъ рѫкописъ отъ XII в. подъ насловъ: Синаксаръ или типикъ на черковната служба на св. Богородица евергетска (благодѣтелна). Евергетскиятъ манастиръ се е намиралъ въ околностьта на Цариградъ; Сава Сръбски се е отбивалъ въ него при своитѣ посѣщения на византийския дворъ, запозналъ се е съ тамошнитѣ манастирски наредби и ги въвелъ при съставянието на своя типикъ. Проф. Ягичъ сравнява главитѣ на двата типика по съдържание и заключава, че Сава е взелъ отъ грѣцкия типикъ всичко, що има строго черковенъ характеръ, но че общественитѣ наредби е приспособилъ по собствената си опитность. Глава първа впрочемъ е съвършено оригинална.

Хилендарскиятъ типикъ и тозъ на манастира Лавра иматъ за основа общия черковенъ типикъ, както го е съставилъ въ V в. споредъ по-стари прѣдания прѣподобни Сава за своя манастиръ въ Палестина, а по-късно сѫ го допълнили или донѣкѫдѣ промѣнили други, като патриархъ Софрони въ 8. вѣкъ, игуменъ Теодоръ Студитъ въ 9. вѣкъ и така нататъкъ въ послѣдващитѣ столѣтия. Заслужва да се сравнятъ главно главитѣ, що се отнасятъ до обществения животъ, като наредбитѣ за храната и пиенето, па изобщо за начина на яденето, за зеленчуцитѣ и овощията, за облѣклото и обувкитѣ и за всички тѣлесни потрѣби, за общата работа, за болницата и гостилницата, за старитѣ и болнитѣ. У тѣхъ все се срѣщатъ разлики, макаръ и незначителни, както сѫ се били установили въ светогорскитѣ манастири.

Споменатитѣ устави сѫ опрѣдѣлени за манастиритѣ, въ които е заведено общежитието, тъй нареченитѣ киновия. Останалитѣ познати още типици, съставени отъ византийскитѣ царе и патриарси, обрѫщатъ внимание повече къмъ общото управление на светогорското монашество, като го подканятъ къмъ добри нрави и обичаи, та като цѣлость да служи за образецъ на християнския свѣтъ. Особно патриархъ Антони се е старалъ да уреди отношенията на отдѣлнитѣ манастири къмъ прота и трѣбва да се прѣдполага, че правнитѣ понятия не сѫ били установени. Протътъ Дометикъ и игуменътъ Григори се оплакали на 1393 год. на патриарха, че нѣкои манастири нарушаватъ старинитѣ наредби и се осмѣляватъ да отказватъ на

протатската черква длъжимата дань. Вслѣдствие на тази жалба патриархъ Антони наредилъ да се свика на Св. Гора съборъ отъ разумни старци, които да потвърдятъ всички права на централното управление. Най-напрѣдъ се разисквало да се установи редътъ, по който трѣбвало да сѣдатъ игуменитѣ въ съборната зала, та да се не каратъ за мѣстата. На прота и на игумена на лаврата св. Атанаси принадлежали първитѣ мѣста, тѣ сѫ потвърдени отъ патриарха и държатъ въ рѫцѣтѣ си жезълъ като водачи, слѣдъ това сѣдатъ по установения редъ отъ двѣтѣ страни на залата игуменитѣ на 24 по-голѣми манастири, тъй че отъ всѣка страна се падали по 12 души. Манастиритѣ сѫ длъжни да отнасятъ всѣки мѣсецъ въ протата пшенично брашно и ечмикъ, по-голѣмитѣ манастири по два мазура пшеница и три мазура ечмикъ, по-малкитѣ манастири само два мазура (мазуръ = 60 кила). Въ протатската черква трѣбва да има 12 лица за богуслужение, двѣ отъ Лавра и Ватопедъ отъ дѣсна страна, двѣ отъ Иверъ и Хилендаръ отъ лѣво, останалитѣ осемъ отъ другитѣ манастири; тѣмъ трѣбва да се дава всѣки мѣсецъ по единъ мазуръ хлѣбъ, освѣнъ това вино, восъкъ и тамянъ въ достатъчно количество. Управлението на манастиритѣ се намира въ рѫцѣтѣ на тѣхнитѣ игумени и на духовнитѣ старци, останалитѣ калугери трѣбва да вършатъ външнитѣ и домашнитѣ служби; дяконитѣ не трѣбва да бѫдатъ по-млади отъ 25 годинъ, поповетѣ по-млади отъ 30 годинъ. Чужди епископи не смѣятъ да служатъ литургия въ манастиритѣ, освѣнъ ако иматъ позволение отъ прота. Запрѣщава се да се приниматъ въ манастиритѣ или килиитѣ голобради момчета, освѣнъ ако е дошълъ братъ или роднина на посѣщение. На миряни се позволява да живѣятъ на Св. Гора до три годинъ, не станатъ ли калугери, трѣбва да напуснатъ гората. Запрѣщава се да се държи женски добитъкъ, па и на миряни не е позволено да пасатъ добитъкъ отъ двата пола на Св. Гора; границата на пасбището Мегаловигла не смѣе никой да прѣмине. Ако протътъ самъ се откаже отъ длъжностьта си, или бѫде уволненъ отъ патриарха, не смѣе да вземе съ себе отъ помѣщенията на протата нищо друго, освѣнъ туй, що при поемането на длъжностьта е било негова собственость, инакъ ще бѫде проклетъ като светотатъ. Въ Карейското землище манастиритѣ не могатъ да иматъ недвижимъ имотъ. Келиитѣ, що се намиратъ тамъ, сѫ длъжни да извършватъ на прота петь работи: да събиратъ гроздето, да сѣкатъ дърва, да сушатъ сѣно и да даватъ вино, дървено масло и дрѣхи, едни повече, а други по-малко, споредъ това колко е пространно землището имъ. Никоя келия не смѣе безъ

позволение отъ прота да сѣче дърва, освѣнъ келията на св. Сава, която може свободно да си сѣче дърва, ама само отъ върха на гората, а не и отъ другадѣ. Слѣдъ това се описватъ границитѣ на Карейската околность. По-нататъкъ се споменува количеството на виното и дървеното масло, що манастиритѣ сѫ длъжни да даватъ за това, че сѫ се съединили съ тѣхъ нѣкои по-малки манастирчета. Опрѣдѣлятъ се знацитѣ на облѣклото, съ които се отличавалъ протътъ отъ останалитѣ калугери; той трѣбвало да бѫде свещеникъ, моглъ да носи набедърникъ отъ страна и патерица въ рѫцѣ, моглъ да рѫкоположи четецъ, да освети нова черква и да дава благословия на новоизбрани игумени. Протоколътъ свършва съ заплахата, че ако бѫдещитѣ протове прѣстѫпятъ тѣзи рѣшения, ще бѫдатъ отлѫчени и проклети отъ патриарха, отъ цѣлия синодъ и отъ всички свети отци на вѣки.

Уставътъ на императора Мануилъ отъ 1406 год. е ималъ за цѣль, споредъ всичко, да тури край на много злини. По съдържание собствено той е просто припомнюване на по-старитѣ закони, които въ течение на много столѣтия били изгубили своето значение и подновяването на които императорътъ смѣталъ за своя длъжность, макаръ че византийскитѣ владѣтели сѫ се били отказали отъ своитѣ върховни права върху Св. Гора. Съдържанието на типика съобщавамъ въ извлѣчение.

Императорътъ бѣлѣжи, че намѣрилъ за добрѣ да поднови оставенитѣ правила, до колкото позволява врѣмето, та по-послѣ да не пострада монашескиятъ животъ; ако той не наблѣга строго и съ послѣдователность да се изпълняватъ старитѣ закони, отъ туй не слѣдва съвсѣмъ да не се зачитатъ. Първа длъжность на калугера е да се отрече отъ своята воля, тъй като манастирскиятъ животъ не иска друго освѣнъ да се привърже човѣкъ къмъ всичко добро, ала при това да не се забравя постоянното себеотричане и изпълнение на длъжноститѣ. Всѣки новъ членъ на братството трѣбва да влѣзе въ манастира безъ каквото и да било съглашение, трѣбва да бѫде послушенъ на игумена и да живѣе съ калугеритѣ въ съгласие. Ако нѣкой донесе на манастира като даръ пари или друга цѣнность, може да се приеме като приношение, което ще се употрѣби еднакво въ полза на цѣлото братство, ала ако нѣкогашъ поиска да си вземе дара назадъ, ще бѫде обвиненъ въ светотатство. Който е обикналъ манастирския животъ, трѣбва да стане безгриженъ и да се отрече отъ всѣкакъвъ личенъ имотъ, тъй като въ туй се крие неговото щастие; не трѣбва да се обръща назадъ и да

прѣкарва прѣзъ ума си всичко онуй, отъ което се е билъ отрекълъ за улесняване пжтя си къмъ Бога; въ немирни врѣмена, ако не може да живѣе спокойно споредъ манастирскитѣ правила, нека се нагърби съ грижитѣ, които сж потрѣбни да обезпечатъ бждещето му, инакъ обаче при настжпване на по-спокойни врѣмена, трѣбва пакъ да прѣдпочете безгрижния животъ. Игуменътъ трѣбва да се избира въ съгласие отъ всички по-почтени братя; нека се придържатъ о упжтванието на св. Атанасия, който показва начина, по който трѣбва да става изборътъ. Игуменътъ заедно съ своитѣ съвѣтници трѣбва да опрѣдѣля управитель на манастирския имотъ, едни да праща по метоситѣ, на други да повѣрява служби въ манастира. Всички калугери сж длъжни да бждатъ привързани и да обичатъ своя игуменъ, да го слушатъ въ всичко, щото ги нареди, трѣбва да го почитатъ като баща и повече отъ баща, тъй като духовниятъ прѣдметъ има по-висока цѣна отъ тѣлесния; игуменътъ пъкъ трѣбва да се грижи по добъръ начинъ да лѣчи братството и да го насочва въ спасителния пжть. Никой не трѣбва по собствено желание да напуща манастира или да се връща въ него, всѣкога то трѣбва да става съ знанието на игумена, като му съобщава за прѣцѣнка всички душевни или тѣлесни изкушения, срѣщнати по изминатия пжть, та споредъ грѣха да получи отъ него наказанието си или прошка; сжщото трѣбва да вършатъ и старцитѣ, които иматъ при себе си ученици, съ своя примѣръ да ги упжтватъ къмъ добри дѣла. Всички манастирски работи се вършатъ споредъ рѣшението на игумена и по-почтенитѣ старци; споредъ наредбата на св. Атанасия тѣ трѣбва да бждатъ 15. Имената имъ се написватъ на плочка; ако нѣкой отъ тѣхъ умре, избира се слѣдъ съвѣта на старцитѣ другъ, та броятъ на съвѣтницитѣ да остане непромѣненъ. Тѣ сж длъжни да се събиратъ, ако е потрѣбно всѣки день, правилно обаче всѣки понедѣлникъ и да се съвѣтватъ съ игумена върху текущитѣ работи, както и да провѣряватъ, дали възложенитѣ на моваситѣ служби се вършатъ правилно. Манастирскиятъ писарь записва приходитѣ и разходитѣ, единъ старецъ потвърждава смѣткитѣ, при разногласие рѣшава болшинството на гласоветѣ. Ако единъ калугеръ иска да прѣмине отъ единъ манастиръ въ другъ, игуменътъ на послѣдния не трѣбва да го приима веднага, а е длъженъ да го прѣдумва да се върне въ своя манастиръ; само тогава туй може да се позволи, когато игуменътъ на първия манастиръ поради нѣкаква грѣшка не иска да прости виновния, което е противъ всички черковни правила. Тѣстото отъ което се мѣси хлѣбъ за литургия трѣбва да бжде по-чисто отъ

тѣстото за манастирския хлѣбъ; не трѣбва да се пекатъ много просфори, а само толкова, колкото трѣбватъ за богуслужението; грѣхъ е да се мѣсятъ повече просфори, и слѣдъ това, що останатъ, да се даватъ на калугеритѣ да ги ядатъ. Никой отъ калугеритѣ не трѣбва да напуща Св. Гора и да завързва приятелство съ миряни, защото това не е прилично за хора, които сѫ се отрекли отъ дѣца, бащи и всички кръвни приятели; ако нѣкой е направилъ такова нѣщо по-рано, нека сега не влиза вече въ тѣхния домъ, да не обѣдва и да не живѣе у тѣхъ, нито пъкъ да имъ завѣщава нѣщо. Метоситѣ се повѣряватъ подъ управлението на онѣзи, които сѫ били избрани отъ събора на старцитѣ; туй трѣбва да става безъ огледъ на приятелство или други слабости и користолюбие, защото инакъ произлиза ропотъ, шушнение и недоволство между братията и е главна причина за запустѣването на манастиритѣ. Ако нѣкой подари пари, черковни сѫсѫди, дървено масло и други тѣлесни потрѣби, нека се остави въ черква всичко, което е посветено Богу, а останалитѣ нѣща се даватъ въ рѫцѣтѣ на игумена, който ги употрѣбя споредъ нуждата, но нека никой да не си присвои и най-малката частица. Калугеритѣ да не приниматъ скопци или хора голобради, нито за работа, нито за постригване, защото между тѣхъ може да се прикрие нѣкоя жена съ цѣль да се вмъкне вѫтрѣ въ манастира. Отдавна е запрѣтено на Св. Гора да се държи женски добитъкъ, запрѣщението е отъ почтени и свети мѫже и е направено слѣдъ добро обмисляне за това, за да останатъ калугеритѣ чисти и да не осквернятъ очитѣ си съ погледа на нѣщо женско. Майстори могатъ да ходятъ вѫтрѣ въ манастиритѣ и да работятъ, щото е потрѣбно на братията, ала не смѣятъ да водятъ съ себе си момчета подъ прѣдлогъ да имъ помагатъ, тъй като за тѣхъ има сила туй, що се каза по отношение на скопцитѣ.

Това е послѣдното запрѣщение въ доста пространния уставъ, който е подписанъ:

Мануилъ въ Христа Бога благовѣренъ царь и самодържецъ на ромеитѣ Палеологъ.

Оригиналътъ се пази въ еверския манастиръ.

На септемврия 1575 г. е билъ даденъ на светогорци уставъ отъ патриарха Еремия, съставенъ въ самата Св. Гора въ присѫтствието на 975 калугери подъ прѣдседателството на александрийския патриархъ Силвестеръ. Той е отъ по-другъ характеръ отколкото споменатитѣ устави и се занимава по-подробно съ обществения животъ. Неговитѣ наредби гледатъ да посѣятъ у калугеритѣ по-

слушность, скромность, тѣлесна чистота, съгласие и единомислие. Неговитѣ правила сѫ гласѣли приблизително тъй:

Калугеритѣ трѣбва да живѣятъ помежду си като братя по божиитѣ закони. Голобради момчета не могатъ да живѣятъ въ манастиритѣ и по келиитѣ на Св. Гора подъ никакъвъ прѣдлогъ, нито дори подъ прѣдлогъ на учение, възпитание или роднинство. Работницитѣ миряни, що слугуватъ по манаститиритѣ, трѣбва да се наблюдаватъ добрѣ и ако въ течение на три години не се пострижатъ за да станатъ калугери, ще трѣбва да напуснатъ Св. Гора. Позволява се на манастиритѣ да държатъ добитъкъ само отъ мѫжки полъ. Ракия не трѣбва да се произвожда на Св. Гора и не трѣбва да я пиятъ калугеритѣ, защото тя принася много злини и никаква полза. И кестени не трѣбва да се събиратъ за проданъ, а само за домашна потрѣба. Калугеритѣ трѣбва да избѣгватъ всѣкакви лукавства, клевети и дружбата съ миряни; въ случай че нѣщо стане, трѣбва да се уреди по миренъ и черковенъ начинъ, а не да се подправятъ документи за лична полза или за врѣда на други. Освѣнъ това, ако нѣкой калугеръ е купилъ келия въ околностьта на който и да било манастиръ и иска да прѣмине на друго мѣсто, удобрява се да не му се дава никакво възнаграждение за келията; само въ случай на насилствено изгонване трѣбва да му се даде пълната цѣна. Вѫтрѣ въ Св. Гора не се сѣе нито пшеница, нито ечмикъ, но за това се отглеждатъ разни овощни дървета. Орѣховитѣ дъски се продаватъ по шесть аспри, черешовитѣ по петь, литъра дървено масло по осемь; мѣрката трѣбва да бѫде еднаква съ мѣрката на протатския манастиръ; всички тия произведения не трѣбва да се продаватъ вънъ, а вѫтрѣ въ Св. Гора. Запрѣщава се на калугеритѣ, що живѣятъ по келиитѣ, да събиратъ милостиня отъ миряни, това се позволява само на общитѣ манастири поради тѣхнитѣ голѣми нужди. Опрѣдѣля се и се потвърдява никой калугеръ да не повдига цѣнитѣ, нито пъкъ да купува на такива цѣни мантии, раса, калимявки, ризи или щото и да било друго, което се тамъ работи, защото туй е противъ законитѣ, но всѣки може да вземе възнаграждение за своята работа и справедлива цѣна за суровитѣ материали, като продава добросъвѣстно и братски само за личнитѣ си нужди. Въ скититѣ не се позволява на калугеритѣ да иматъ лозя освѣнъ нѣколко корена за ядене; който иска да работи лозя, нека вземе манастирска служба, което е позволено. На пустинника прилича да не е много грижливъ и да се задоволява съ малко. Най-много калугеритѣ трѣбва да се пазятъ да не прииматъ въ извън-

светогорскитѣ келии и метоси калугерки подъ прѣдлогъ на сестри, не само защото съ такава постжпка се разпалятъ страститѣ, ами се разпространяватъ и клюки, па освѣнъ това и душата се погубва. Краятъ на устава гласи: „За всичко това се състави настоещата синодална грамота, потвърдена съ нашия оловенъ печатъ, и се изпраща на живѣещитѣ въ Св. Гора за оповѣстяване, послушность и достовѣрность“.

Познатъ е още единъ уставъ отъ 1783 год., издаденъ отъ цариградския патриархъ Гавраилъ, чиято главна грижа е да узакони до подробности отношенията на протатския съборъ. Той съдържа 18 параграфа съ слѣдното съдържание:

1. Всѣка година на 1. юния поиматъ управлението на светогорската община четирма члена, избрани отъ прѣдставителитѣ на 20 манастира, само че тѣ не трѣбва да бждатъ прости и неуци, ами разумни и опитни въ всички работи, които да знаятъ да даватъ отговоръ и да се приспособяватъ къмъ обстоятелствата. И четиримата живѣятъ подъ единъ покривъ, ядатъ заедно, водятъ примѣренъ животъ и заиматъ въ общитѣ събрания всѣки своето мѣсто. Дава имъ се тефтеръ, въ който да записватъ всички общински и манастирски дѣла, и назначава се писарь запознатъ съ смѣтководство и съ други въпроси относително общината. Прѣдставителството на тия четири лица трае една година, и нито день повече. Слѣдъ изтичанието на този срокъ прѣгледанитѣ смѣтки се изпращатъ на нашата Христова велика черква, удостовѣряватъ се въ присжтствието на почтени архиереи и епитропи, както черковни тъй и светогорски, потвърждаватъ се отъ светия синодъ и слѣдъ това се прѣдаватъ на съхранение у тукашнитѣ светоторски манастири.

2. Общинскиятъ печатъ както се е употрѣбялъ до сега, се е указалъ неудобенъ и ще се унищожи; на негово мѣсто ще се приготви другъ новъ съ гръцки и турски думи и ще бжде раздѣленъ на четири части. Съ него ще се подпечатватъ всички дѣла, освѣнъ полици, които не ще да иматъ сила, ако носятъ този печатъ. Всѣка четвъртинка отъ печата се намира въ ржцѣтѣ на споменатитѣ четворица прѣдставители, които слѣдъ изтичането на годишния имъ срокъ прѣдаватъ своитѣ четвъртинки на новитѣ прѣдставители.

3. Каквито и да било записи иматъ сила само тогава, ако сж записани въ счетоводнитѣ книги, прѣгледани вече въ Цариградъ; други записи не се признаватъ и се връщатъ на лицата, които сж ги подписали.

4. Взаимнитѣ оплаквания на калугеритѣ се разглеждатъ отъ прѣдставителитѣ; която жалба не могатъ да рѣшатъ, прѣдлага се на общото събрание, ако и тамъ сѫдбата не се свърши, прѣпраща се намъ, на великата Христова черква, да се произнесемъ на чия страна е правото.

5. Данъкътъ се разфърля на глава, и ако исканото число глави прѣвишава броя на хората, манастирътъ пакъ трѣбва да плати толкова, колкото му е опрѣдѣлено.

6. Извънреднитѣ разходи се разпрѣдѣлятъ по начина на общинскитѣ данъци.

7. Ако нѣкой калугеръ напусне доброволно своя манастиръ, другъ манастиръ, келия или скитъ не бива да го приима, освѣнъ ако прѣдстави писмено позволително отъ игумена на своя манастиръ. Безъ позволението на послѣдния подлежи на наказание както лицето, що го е приело, тъй и този, който е приетъ.

8. Никой калугеръ не смѣе да отпѫтува отъ Св. Гора безъ манастирско писмо; освѣнъ това трѣбва да се снабди съ пѫтнишки позволителенъ листъ, потвърденъ съ официялния печатъ. Протътъ трѣбва да издава такъвъ листъ безъ уговорка и безплатно, стига да има съгласието на манастирския игуменъ.

9. Ако нѣкой пустиникъ по належащи причини трѣбва да се отдалечи отъ Св. Гора, трѣбва да има писмено позволение отъ общината; той трѣбва да обади истинската причина на отпѫтуването си, и ако тя е уважителна, дава му се пѫтнишки листъ, въ който се излага и мотивътъ на пѫтуването; ако причината, указана отъ него, не се уважи, не му се позволява да отпѫтува. Ако келиотътъ обаче, напукъ на законитѣ, отпѫтува отъ Св. Гора, на такъвъ за наказание се отнима келията и се продава другиму.

10. Ако нѣкой манастиръ изпадне въ нещастие, тогава му помагатъ всички манастири безъ да му искатъ пари; ако е потрѣбно, изпращатъ свои членове въ Солунъ безъ да взиматъ нѣкакво възнаграждение за пѫть, но за това трѣбва да се избиратъ опитни и запознати въ подобни дѣла мѫже, при това да отиватъ и съ готовность, та безъ възнаграждение грижливо да се занимаватъ съ сѫдебното дѣло.

11. При множеството търговски дукяни все се намира нѣщо, що не му е тамъ мѣстото, та прѣдизвиква не малко гнѣвъ въ общината. Като имаме това прѣдъ видъ, прѣдписваме да има само четири дукяна, два съ манифактурна стока и два съ колониялна, но които да бѫдатъ подъ надзора на общината.

12. Приимането на данъка и смѣткитѣ на скевофилацитѣ на по-малкитѣ манастири се потвърждаватъ отъ четирмата прѣдставители на общината (епистати).

13. Светогорскитѣ калугери, и по манастири, и по постници и скити, ако иматъ свои пари не трѣбва да ги даватъ на заемъ вънъ отъ Св. Гора, а вѫтрѣ, като взиматъ осемь на сто лихва; ако нѣкой е далъ на заемъ пари вънъ, нека ги прибере и да ги заеме на манастиритѣ съ горѣ-опрѣдѣлената лихва.

14. Келиотитѣ, освѣнъ личния и поземленъ данъкъ, всѣка година даватъ на общината седемь хиляди гроша, които се разпрѣдѣлятъ споредъ голѣмината на всѣка келия.

15. Често се случва, че калугери изъ манаститритѣ, като се скаратъ съ братията си, напущатъ манастира и се заселватъ въ скититѣ. Подобно нѣщо да не се осмѣли да направи никой и монаситѣ изъ скититѣ да не приниматъ подобни калугери, инакъ ще бѫдатъ наказани и двѣтѣ страни.

16. Ако нѣкой дойде на Св. Гора съ цѣль да бѫде рѫкоположенъ въ дяконски или иеромонашки чинъ и слѣдъ това да се върне назадъ, може да се приеме само по прѣпорѫката на оня митрополитъ, въ чиято епархия е прѣкаралъ по-голѣмата часть отъ живота си, и тепърва слѣдъ изтичането на двѣ години и слѣдъ като се покажатъ неговитѣ достойнства, може да се рѫкоположи споредъ черковнитѣ правила.

17. Светогорски калугеръ, който се стреми да достигне епископски санъ, не само че нѣма да бѫде допуснатъ въ черква, но още и строго наказанъ.

18. Всички калугери по скититѣ да прѣдадатъ своитѣ печати на прѣдставителитѣ и нека не се употрѣбятъ никакви други печати освѣнъ манастирския и общинския, раздѣлени на четири части.

Слѣдва обикновеното проклятие и подписитѣ на патриарха и синодалнитѣ членове; прикаченъ е и оловенъ печатъ.

Въ този уставъ лесно се забѣлѣзва стремежътъ на патриарха по-дълбоко да засегне въ управлението на монашеската община и на отдѣлнитѣ манастири, ала туй не му се е удало и светогорци само въ изключителни случаи сѫ прибѣгвали до помощьта на великата Христова черква.

На 1784 год. почнало да се завежда общежитието въ нѣкои манастири на Св. Гора. Начало направилъ манастирътъ Ксенофъ. Сега на Св. Гора има 12 такива манастира, именно: Есфигменъ, Ставроникита, Кутлумушъ, Каракалъ, Св. Павелъ, Дионисиятъ, Гри-

горият, Симонпетъръ, Русикъ, Ксенофъ, Кастамонитъ и Зографъ. Останалитѣ манастири: Хилендаръ, Ватопедъ, Пандократоръ, Иверъ, Филотеа, Лавра, Ксиропотамъ и Дохиаръ водятъ по-свободенъ животъ, какъвто е билъ заведенъ прѣзъ 18-столѣтие, безъ съмнѣние тогава, когато е била унищожена длъжностьта на светогорския протъ и учреденъ протатски съборъ отъ двайсеть антипросопи, т. е. манастирски прѣдставители. Дѣто е въведено общежитието, не сѫ се запазили първоначалнитѣ наредби, тъй като се избиратъ отъ братството епитропи, които заедно съ игумена стоятъ на чело на манастирското управление; на игумена е оставенъ надзорътъ върху черковната служба, когато епитропитѣ се занимаватъ главно съ финансовитѣ въпроси. Игуменътъ не може да прѣдприеме нищо самостоятелно. По-свободнитѣ манастири, що приели диортума, се управляватъ отъ епитропъ (гр. д.), избиранъ всѣка година отъ кръга на по-почтенитѣ старци, които образуватъ сѫвѣщателенъ съборъ и се събиратъ всѣки день, та общо да уреждатъ текущитѣ работи. И тукъ епитропътъ е въ зависимость отъ рѣшенията на старцитѣ; той има помощникъ, парепитропъ; всѣки отъ тѣхъ държи по единъ ключъ отъ касата, и всѣкога слѣдъ изтичането на една година прѣдаватъ смѣтки.

Разликата между общежитиитѣ и свободни манастири се състои въ това, че въ послѣднитѣ не е толкова строго ходенето въ черква и изобщо черковниятъ редъ, а по отношение на храната всѣкиму е оставена свобода да си готви щото иска, стига да има за това срѣдства и да не възбужда съблазънь. Всѣки калугеръ получава годишна заплата, разбира се различна, споредъ това каква манастирска служба изпълнява; тази плата се дава главно за облѣкло, което всѣки братъ трѣбва да си набави. Личенъ имотъ калугерътъ може да има; паритѣ си може да пази или у себе или да ги дава подъ лихва. Признато е отъ всички, че тому, който има собствени срѣдства, по е добрѣ въ свободнитѣ манастири, когато по-беднитѣ братя намиратъ по-лесна прѣхрана въ общежитнитѣ манастири. Изборътъ на този или онзи видъ манастиръ зависи прѣди всичко отъ характера на лицето, което се покалугерява: мистикътъ копнѣе за иноческа строгость; който обаче е съ по-либерални възгледи, търси по-приятнитѣ страни на монашеския животъ, за да има доста врѣме да работи нѣкакъвъ занаятъ, да се занимава съ туй или онуй изкуство, или да се прѣдаде на науката.

Най-послѣ трѣбва да хвърлимъ погледъ и върху онзи уставъ, който е билъ изработенъ въ цариградската патриаршия за Светогорскитѣ манастири въ врѣмето на патриарха Иоакимъ II. заедно

съ устава за онѣзи манастири, що се намиратъ въ Европейска Турция и спадатъ подъ непосрѣдственото духовно управление на сжщата патриаршия.

И двата устава намираме въ книгата: Општа уредба управи црквених и народних послова православних хришћана поданика н. ц. величанства султана под управом васеленскога престола 1888 године. Превео архимандрит Никифор Перић. Београд, 1900.

До като уставътъ за манастиритѣ вънъ отъ Св. Гора билъ потвърденъ на 1884 год., законникътъ за светогорскитѣ манастири, когато билъ нѣкакси потвърденъ, не могълъ да намѣри прѣводачъ, ала при все това той е помѣстенъ въ сбирката на общитѣ закони, отъ дѣто издательтъ го е прѣвелъ отъ грѫцки.

Уставътъ е доста обширенъ, той сѫдържа 153 параграфа, които сѫ раздѣлени на 18 глави, една добавка и заключение.

Глава пърьа (§ 1—7) се занимава изобщо съ манастиритѣ на Св. Гора.

Глава втора (§ 8—17): за приимането на калугеритѣ, за тѣхнитѣ права и длъжности.

Глава трета (§ 18—28): какъ се избира игуменъ въ общежитнитѣ манастири (киновия), за неговитѣ права и длъжности.

Глава четвърта (§ 29—31): за избора на епитропитѣ; за тѣхнитѣ качества, права и длъжности.

Глава пета (§ 32—42): за избора на игуменъ въ свободнитѣ манастири (диортумъ), за неговитѣ права и длъжности.

Глава шеста (§ 43—46): за качествата, правата и длъжноститѣ на епитропитѣ въ свободнитѣ манастири.

Глава седма (§ 47—49): какъ да се водятъ манастирскитѣ смѣтки.

„ осма (§ 50—53): за недвижимитѣ манастирски имоти.

„ девета (§ 54—55): за манастирскитѣ библиотеки и дрѣхарници (гардероби).

Глава десета (§ 56—84) се занимава съ устройството на светогорскитѣ скити.

Глава единайсета (§ 85—88): за монашескитѣ келии.

„ дванайсета (§ 89—100): за избора на членове въ протата, за тѣхнитѣ права и длъжности.

Глава тринайсета (§ 101—106): правата и длъжноститѣ на манастирскитѣ прѣдставители (антипросопи).

Глава четирнайсета (§ 107—113): за печатитѣ на общината, манастиритѣ и скититѣ.

Глава петнайсета (§ 114—115): за паричнитѣ заеми.

Глава шестнайсета (§ 116—120): кой е наслѣдникъ на калугера.
„ седемнайсета (§ 121—128): за зависимостьта на Св. Гора отъ цариградския патриархъ.

Глава осемнайсета (§ 129—145): за общинскитѣ дѣла на Св. Гора.

Добавката съдържа параграфитѣ 146—153 подъ заглавие: прѣходни наредби. Заключението пъкъ посочва, че този уставъ засѣга само вжтрѣшнитѣ работи на светогрскитѣ манастири и тѣхнитѣ метоси, а сждебнитѣ и полицейски служби се изпълняватъ отъ мѣстното управление споредъ сжществуещитѣ държавни закони.

Не може да се отрече, че повечето отъ тѣзи наредби сж били добри, защото сж почивали върху отдавна закрѣпнали обичаи при управлението на голѣмата калугерска община, па и наредбитѣ, които трѣбвало да се въведатъ, слѣдъ като новиятъ уставъ би влѣзълъ въ сила, могатъ само да се хвалятъ; тъй общината споредъ този уставъ щѣла да бжде задлъжена да разшири сегашното училище въ Карея въ богословско, въ което да се изучва между другото черковно пѣние и живопиство, освѣнъ това трѣбвало да се отвори болница за тамошни и външни лица, всѣки манастиръ трѣбвало да състави каталогъ на своитѣ книги и ржкописи, както и инвентаръ на всички скжпоцѣнни и старинни вещи, които се пазятъ по манастиритѣ и келиитѣ, протътъ трѣбвало да обмислюва, какъ да се помогне на потъналитѣ въ дългове манастири, сжщо могълъ би да опрѣдѣля, напр. всѣки петь години, броятъ на калугеритѣ, които могатъ да се приниматъ въ този или онзи манастиръ или скитъ споредъ дѣйствителнитѣ тѣхни приходи.

Забѣлѣзва се обаче изъ цѣлия уставъ и стремежъ у патриарха да добие по-голѣмо влияние, както върху общината, тъй и върху вжтрѣшното манастирско управление, отколкото до сега е ималъ, и макаръ че туй би било въ полза на самото дѣло, срѣщнало е у калугеритѣ отпоръ, уставътъ не е билъ приетъ отъ тѣхъ и слѣдователно не е билъ въведенъ на практика.

Устави за скититѣ. Тѣхната главна цѣль е да опрѣдѣлятъ отношенията на скититѣ къмъ манастира, въ чието землище сж съградени, а слѣдователно и нему подчинени. За да запозная читателя съ наредбитѣ, що сж се вкоренили у скититѣ, съобщавамъ тукъ устава на скита св. Анна, който макаръ и да е тепърва отъ 1843 г., когато е билъ потвърденъ отъ патриарха, при все това е съставенъ възъ основа на по-стари закони, на добри обичаи и разни прѣдания, безъ съмнѣние многоцѣнни, тъй като скитътъ св. Анна заима всѣкога

първо мѣсто, даже и по своята старость, между светогорскитѣ скити. Уставътъ съдържа 20 параграфа съ слѣдното съдържание:

1. Всѣки членъ на скита е длъженъ да се покорява и да почита старцитѣ на Великата Лавра и да се подчинява безусловно на всички законни наредби.

2. Не се позволява да се държатъ въ скита катъри и пчели, запрѣщава се риболовството, както и саденето на лѣшници, защото всичко това е противъ дадения обѣтъ за прѣкарване на осжденъ животъ.

3. Запрѣщава се да се водятъ въ скититѣ голобради момчета.

4. Отцитѣ въ скититѣ сж длъжни да купуватъ вълната, що имъ е потрѣбна за работа само въ Карея.

5. Прѣзъ черковнитѣ бдения запрѣщава се да се излиза отъ черква.

6. Старецъ хранитель се нарича само този, който никога не излиза отъ скита.

7. Послушникъ, който не иска да живѣе у своя старецъ, безъ да има за това законни причини, не трѣбва да бжде приеманъ отъ други старецъ; ако го приеме, нѣма да му се позволява да меле житото си въ общата воденица.

8. Келия въ скитъ се продава или купува въ присжтствието на дикея и мѣстнитѣ старци. Тѣ сж длъжни да изучатъ склонноститѣ и издирятъ миналото на покупателя и да му прочетатъ всички 20 параграфа на този уставъ. Ако обѣщае послушность, издава му се писмено свидѣтелство, което той отнася въ Лавра, отъ дѣто ще получи новъ контрактъ за купената келия. Който продава, внася въ Лавра десеть процента, а който купува петь процента отъ цѣлата цѣна.

9. Годишниятъ изборъ на прѣдседатель (дикей) и десетчленно настоятелство става отъ всички старци и се потвърждава отъ Лавра, която споредъ обичая получава по този случай десеть гроша.

10. Дикеятъ е длъженъ да живѣе въ общия домъ, а не въ своята келия, тъй като трѣбва да надзирава черквата и другия имотъ на скита.

11. Дикеятъ не смѣе да прѣдприеме нищо по-важно безъ общо съгласие.

12. Никой старецъ да не говори за разглежданитѣ общи въпроси съ чужденци или съ своитѣ послушници.

13. Въ общитѣ събрания трѣбва да се разисква спокойно и безъ прѣдизвикателни рѣчи. Който прѣстжпи това правило, за първъ пжть се отстранява отъ събранието на 40 дни, за втори пжть на

3 мѣсеца, за трети пжть на 6 мѣсеца, за четвърти пжть на цѣла година; ако той направи туй пети пжть, не смѣе вече никога да дохожда въ общо събрание. Старцитѣ се свикватъ съ камбана на събрание.

14. Оплаквания и спорове изравняватъ дикеятъ и старцитѣ, ако тѣ не могатъ да помирятъ противнитѣ страни, отнасятъ работата въ Лавра съ писмено обяснение. Който обходи сжда въ скита, и направо се оплаче въ Лавра, ще бжде наказванъ било като му се наложи да даде извѣстно количество восъкъ, било като не се допуща въ общата воденица.

15. Запрѣщава се лъжесвидѣтелствуването.

16. Само когато поклоницитѣ сж записали имената си въ поменика, а не по-напрѣдъ могатъ старцитѣ да излагатъ въ черква своята ржчна работа за проданъ.

17. На Лавра е строго запрѣтено да взима отъ скита пари за ржкополагане на свещеници.

18. Ако умре нѣкой старецъ отъ скита и остави послушникъ, той заплаща на Лавра 10 гроша за туй, че получава наслѣдство, ако ли пъкъ покойникътъ е нѣмалъ другарь, постницата му остава съ всичко въ нея на Лавра.

19. На отцитѣ на скита е позволено да си сѣкатъ въ неговата околность дърва за горене, обаче ако нѣкой има нужда отъ градиво, трѣбва да поиска позволение отъ манастира за сѣчене.

20. Печатътъ на скита за прѣдпазливость се раздѣля на четири части, писма за събиране помощи се подпечатватъ въ скита безъ допитване въ Лавра, ала за по-важни работи старцитѣ съ дикея сж длъжни да се обръщатъ къмъ управлението на Лавра и тепърва слѣдъ взаимно съгласие могатъ да ударятъ печата.

На Св. Гора се срѣщатъ и другъ видъ скити, които нѣматъ нужда отъ такива подробни наредби, тъй като живѣятъ по манастирскитѣ правила общо. Такива сж прѣди всичко рускитѣ скити: св. Андрѣя или Серай и скитътъ на пророкъ Илия, чиито правни отношения къмъ манастира-майка сж опрѣдѣлени въ договоръ съ кратко съдържание безъ да се впуща въ подробности; въ него именно се уговаря устройството на скита въ опрѣдѣлени граници, числото на братията и годишната плата, която ще се дава на манастира, ако броятъ на членоветѣ се увеличи.

Освѣнъ манастиритѣ и скититѣ на Св. Гора иматъ типици и постницитѣ или келиитѣ. Най-позната отъ тѣхъ е келията, която си издигналъ въ Карея Сава Сръбски, като написалъ и особенъ

уставъ за онѣзи, които искатъ да живѣятъ въ келията. Типикътъ е писанъ на сръбски езикъ на пергаментъ и носи дата 1199 г. Неговото интересно съдържанье въ извлѣчение е такова:

Сава съобщава, какъ е произлѣзълъ и каква е цѣльта на този типикъ: издигналъ келия въ мѣстностьта Вораховица въ честь на прѣподобни св. Сава за двама или трима калугери по думитѣ на Спасителя: „Дѣто сте събрани двама или трима въ мое име, тамъ съмъ и азъ между васъ". Нито светогорскиятъ протъ, нито хилендарскиятъ игуменъ или нѣкой отъ братството не могатъ да иматъ власть надъ тази келия, та да безпокоятъ живущитѣ тамъ. Колкото се намира въ нея вино и овощия не трѣбва да се отнасятъ другадѣ. Манастирътъ Хилендаръ е длъженъ да дава потрѣбнитѣ свѣщи за черква и 60 литри дървено масло годишно; що се отнася до другитѣ нужди на живущитѣ тамъ братия, тѣхъ Сава оставя на добрата воля на игумена и на цѣлото братство, тъй като е убѣденъ, че не ще се скжпятъ за една шъпа брашно или малко дървено масло. Когото Сава остави слѣдъ смъртьта си въ келията, трѣбва тамъ да остане, до като умре; слѣдъ него нека братството избере изъ своята срѣда мжжъ богобоязливъ, който да е достоенъ да живѣе въ келията, най-добрѣ бившъ игуменъ или другъ билъ на манастирска служба старецъ, та да живѣе въ келията напълно независимъ. Да се отстжпи нѣкому, който не знае черковната служба и който би искалъ да я държи само за материални облаги, е строго запрѣтено.

Слѣдъ туй слѣдва наставление какъ монахътъ на келията е длъженъ да извършва черковната служба. По отношение на храната опрѣдѣля се въ понедѣлникъ, срѣда и петъкъ да се готви безъ дървено масло, па и вино не трѣбва да се пие, въ вторникъ и четвъртъкъ позволява се вино и дървено масло; прѣзъ тѣзи петь дена трѣбва да се яде веднъжъ на день, въ сжбота и недѣля обаче два пжти на день, като се позволява при това и риба, яйца, сирене и други нѣща. За велики пости е въ сила законътъ, само въ сжбота и недѣля да се употрѣбя вино и дървено масло, прѣзъ другитѣ дни обаче безъ дървено масло и вино. Сжщиятъ законъ трѣбва да се държи и прѣзъ поститѣ прѣдъ св. Апостоли и Рождество Христово. Черковната служба се състои въ четене на полунощни, ранни, часови и вечерни молитви, каквито сж въ обичай прѣзъ цѣла година съ тази прибавка, че въ течение на 24 часа трѣбва да се прочете и цѣлиятъ псалтиръ. Всѣка недѣля и прѣдъ голѣми праздници службата е цѣлонощна и ако е възможно трѣбва да има и литургия. Каквото се нарежда въ този типикъ, не трѣбва да се мѣни, освѣнъ

въ случай на болесть; тогава уставътъ нека се изпълнява, колкото позволяватъ тѣлеснитѣ сили. Ако се случи да посѣти келията нѣкое външно лице, може да стане промѣна въ реда на храната, но не въ срѣда и петъкъ. Който се осмѣли да промѣни туй, що е написано, да обезпокоява напраздно братията, които живѣятъ въ келията, да изнася икони, книги или нѣщо друго, той ще бѫде проклетъ и не ще му се прости нито на този, нито на онзи свѣтъ. Заключението гласи: написалъ и подписалъ съ собствената си рѫка на 6707 г. (1199) отъ всички послѣденъ Сава грѣшни.

Запазилъ се е още единъ уставъ за келията на Нилъ Мироточиви отъ 17. столѣтие, който билъ строгъ аскетъ и е искалъ и отъ своитѣ наслѣдници подобенъ суровъ и ексцентриченъ животъ. Инакъ всѣки старецъ е свободенъ въ своята келия да направи различни измѣнения на черковния типикъ, стига тѣ да иматъ за цѣль да повдигатъ монашеския животъ и да подбуждатъ къмъ благочестивъ животъ; разбира се зависи отъ тѣхнитѣ приемници да ли искатъ да запазятъ въ паметьта си съ благодарность тѣхния старецъ и учитель и да вървятъ по неговитѣ стѫпки. Обикновено старцитѣ прѣдаватъ своитѣ наредби като послѣдна своя воля, а ако не сѫ писани, запазватъ се по устно прѣдание отъ поколѣние на поколѣние и се изпълняватъ.

(Слѣдва.)

ВѢСТИ и ОЦѢНКИ.

Cartes etnographiques des Vilayets Salonique, Cossovo et Monastir. Lithographiées par l'Institut Cartographique à Sophia.

Това сѫ 12 карти въ мащабъ 1:250000, които прѣдставятъ етнографскитѣ отношения на вилаетитѣ Солунски, Косовски и Монастирски (Битолски). Въ границитѣ на споменатитѣ вилаети сѫ прѣдставени рѣкитѣ, главнитѣ пѫтища и казийскитѣ и санджакски граници чрѣзъ черна боя, а селищата сѫ означени споредъ народностьта на жителитѣ имъ чрѣзъ различно шарени крѫгчета. Смѣсенитѣ села и градове сѫ прѣдставени чрѣзъ крѫгчета съ двѣ-три и повече бои, а размѣрътъ на боята показва отношението на населението по народности. Крѫгчетата на селищата отъ всѣка каза се придружаватъ отъ нумера.

Заедно съ картитѣ е издаденъ французски текстъ отъ 340 страници, въ който подъ нумера, които отговарятъ на нумерата въ картитѣ, се изреждатъ всичкитѣ селища въ вилаетитѣ, като се посочва числото на кѫщитѣ имъ. Изпърво се редятъ селищата съ еднородно население и послѣ тия, които иматъ смѣсено население. На свършъкъ при всѣка каза, санджакъ и вилаетъ се правятъ общи забѣлѣжки върху населението по народность и религия.

Картитѣ сѫ много прѣгледни и служатъ много по-добрѣ за опрѣдѣление на границитѣ между различнитѣ народности, за по-лесното схващане груповото разпрѣдѣление на населението отъ различнитѣ народности, тѣхната свръзка и раздѣлность и други отношения, отколкото колориранитѣ етнографски карти, които чрѣзъ различни бои покриватъ и ненаселенитѣ мѣста въ планинитѣ и не можатъ да прѣдставятъ добрѣ многократно смѣсенитѣ селища. Картитѣ би станали много по-прѣгледни ако чрѣзъ цѣлесъобразни знакове за селищата (напр. правоѫгълници съ различна голѣмина) би се посочила и тѣхната приблизителна голѣмина.

Колкото се отнася до текста, то, послѣ грижливитѣ работи на Верковича и Кѫнчова, можемъ да го наречемъ несполучливъ. Никакъвъ прѣдговоръ или уводъ не придружава текста и ние не знаемъ, отъ дѣ е черпилъ авторътъ своитѣ свѣдения и на кое се дльжатъ голѣмитѣ различия при много данни у него и у другитѣ автори[1]). Такова едно разяснение бѣше толкозъ по-необходимо, че публикацията не е прѣдназначена да служи за домашни цѣли, а да прѣдстави на чуждия свѣтъ разпрѣдѣле-

[1]) За примѣръ ще слича нѣкои села отъ Кавалската каза у нашия авторъ и у Кѫнчова (Македония стр. 202—203).

1. Kiselli	помашко село 104 кѫщи	Късели	400	турци.
2. Naïpli	„ „ 114 „	Наипли . . .	500	„

нието на народноститѣ въ тритѣ главни вилаети на Европейска Турция. Пъкъ и тѣзи отъ нашитѣ сънародници, които познавать добрѣ автора и иматъ пълна вѣра въ неговата компетентность, не можатъ да добиятъ прѣдставление за числото на българскитѣ кѫщи въ многочисленитѣ смѣсени села. Личи на всѣкждѣ нееднаквость въ изложението, което се дължи на нееднаквитѣ източници, отъ които се ползувалъ авторътъ.

Най-накрай, като нарича и гърцитѣ мухамедани помаци, авторътъ доста затруднилъ изчисляването на българитѣ-мухамедани. Не можатъ да се изчислятъ и екзархиститѣ българи.

Но нека ви прѣдамъ авторовитѣ общи забѣлѣжки върху населението по санджаци и вилаети като илустрация за стойностьта на текста и за свѣдение на ония, въ чиито рѫцѣ не ще може да попадне неговиятъ трудъ.

а. Въ *Солунски санджакъ* има 1212 села и 14 казийски града. Въ етнографско отношение тѣзи села се дѣлятъ така: 396 села сѫ чисто български; 136 села смѣсени (българи и други народности); 20 села помашки; 359 села турски; 286 села гръцки; 11 села смѣсени (гърци и други); 9 села влашки (цинцарски).

По отношение на духовна юридикция българското население отъ чисто българскитѣ и смѣсени села се разпада така: 294 български села признаватъ екзарха; 201 села (български и смѣсени) признаватъ патриарха; 37 села признаватъ наполвина екзарха и патриарха.

б. Въ *Серески санджакъ* има 592 села и 8 казийски града. Въ етнографско отношение селата сѫ раздѣлени: 1) 250 български села; 80 смѣсени села (българи и други); 2) 22 села помашки; 3) 105 села турски; 4) 58 села гръцки; 5) 20 села смѣсени (гърци, турци, помаци и др.); 6) 3 села влашки; 7) 5 села цигански.

По отношение на духовна юридикция селата български и смѣсени се дѣлятъ така: 219 села екзархийски, 111 български села патриаршески; 13 сѫ наполовина патриаршески и екзархийски.

в. Въ *Драмски санджакъ* има 192 села и три казийски града. Отъ тѣзи села 4 сѫ български, 6 сѫ смѣсени (българи и турци); 16 села сѫ гръцки; 3 смѣсени (гърци и турци); 96 села сѫ турски; 70 села помашки.

---

3. Kourtli	помашко	село	124	кѫщи	Куртли . . . 600 турци
4. Suutchouk	„	„	126	„	Суютчикъ . . 450 „
5. Mouhal	„	„	91	„	Мухалъ . . . 500 „
6. Koukla	„	„	154	„	Кокала . . . . 770 помаци
7. Koritzi	„	„	96	„	Куриджа . . . 450 турци
8. Kouzdjas	„	„	19	„	Кузуджа (къзчагъсъ) 100 турци
9. Prendjovo	турско	„	101	„	Прѣнчово 252 помаци и 250 турци
10. Kinali	„	„	131	„	Кънали 300 „ и 300 „
11. Esky Kavala	„	„	157	„	Ески-Кавала 850 помаци
12. Selian	„	„	225	„	Силянъ 800 турци и 200 гърци
13. Vossilako	„	„	7	„	Василакъ чифликъ 50 цигани.
14. Bademli	„	„	4	„	Бадемли „ 30 „
15. Boluoutchka	„	„	6	„	Балчика „ 45 „
16. Tharindi	„	„	7	„	Чапранли „ 60 „
17. Kourita	„	„	108	„	Корита . . . . 540 помаци.

Останалитѣ 8 селища отъ тази каза сѫ приблизително съвпадатъ.

I. Общи бѣлѣжки за Солунски вилаетъ.

Солунски вилаетъ има 1996 села и чифлици и 26 казийски града. Селата и градоветѣ на вилаета (безъ да се смѣтатъ градоветѣ Солунъ и Сѣръ и манастиритѣ и метоситѣ въ Светогорската каза) броятъ 180820 кѫщи: 96751 кѫщи въ Солунски санджакъ; 65424 кѫщи въ Сѣрски санджакъ; 19045 кѫщи въ Драмски санджакъ.

Българскитѣ села въ вилаета броятъ 56998 кѫщи; смѣсенитѣ села (българи, турци, помаци, гърци и др) — 33849 кѫщи.

Турскитѣ села броятъ 43503 кѫщи.

Гръцкитѣ села — 20816 кѫщи; смѣсенитѣ села (гърци, турци, помаци и др.) 11081 кѫщи.

Помашкитѣ села броятъ 12748 кѫщи.

Влашкитѣ села „ 1587 „

Циганскитѣ села „ 301 „

Прието е отъ турскитѣ граждански власти и черковнитѣ управления да се смѣтатъ изобщо по 5 души на християнска кѫща и 3—4 на мухамеданска.

Числата на кѫщитѣ въ всѣко село и чифликъ въ статистиката на нашия авторъ хармонизиратъ съ официалнитѣ турски статистически данни, които вилаетскитѣ власти публикуватъ всѣка година въ своитѣ салнамета (алманаси).

II. а. 1) Въ *Скопски санджакъ* има 9 казийски града и 714 села, които броятъ 48607 кѫщи.

2) 418 отъ тѣзи сѫ български и броятъ 16266 кѫщи.

3) 109 села и 8 града (Скопие, Куманово, Егри Паланка, Пехчево, Щипъ, Кочани, Кратово и Радовишъ) сѫ смѣсени (българи и други народности) и броятъ 24046 кѫщи.

4) 9 села съ 646 кѫщи сѫ помашки.

5) 81 села съ 4514 кѫщи сѫ турски.

6) 91 села и единъ градъ (Качаникъ) броятъ 2832 кѫщи албански.

7) 4 села съ 257 кѫщи сѫ смѣсени (сърби, албанци и цигани).

8) Едно село съ 20 кѫщи е циганско.

9) Едно село съ 30 кѫщи е черкезко.

б. 1) Въ *Призренски санджакъ* има 3 казийски града и 401 села, които броятъ 28938 кѫщи, безъ да се смѣта града Призренъ.

2) 47 села съ 1833 кѫщи сѫ български (въ Тетовска каза).

3) 43 села съ 4268 кѫщи сѫ смѣсени (българи и др. народности).

4) 4 села съ 298 кѫщи сѫ помашки.

5) 8 села съ 370 кѫщи сѫ сръбски (въ Призренската каза).

6) 26 села съ 1481 кѫщи сѫ смѣсени (сърби и др. народности).

7) 273 села и единъ градъ (Люма) съ 17683 кѫщи сѫ албански.

в. 1) Въ *Прищенски санджакъ* има 5 казийски града и 813 села, които броятъ 34405 кѫщи (безъ да се смѣтатъ градоветѣ Гилани и Прищина).

2) 73 отъ тѣзи села, които броятъ 3837 кѫщи (въ Прешовската каза), сѫ български.

3) 9 села съ 860 кѫщи сѫ смѣсени (българи и др. народности).

4) 149 села съ 4993 кѫщи сѫ сръбски.

5) 32 села и 2 града, които броятъ 2909 кѫщи, сѫ смѣсени (сърби и др. народности).

6) 547 села и единъ градъ, които броятъ 21666 кѫщи, сѫ албански.

7) 3 села съ 140 кѫщи сѫ черкезки.

г. 1) Въ *Ново-Пазарски санджакъ* има 5 казийски града и 578 села, които броятъ 10290 кѫщи.

2) Отъ всички села 348, които броятъ 2961 кѫщи, сѫ сръбски.

3) 28 села и 3 града сѫ смѣсени (сърби и други народности) и броятъ 3050 кѫщи.

4) 155 села и два града съ 3424 кѫщи сѫ албански.

5) 47 села съ 855 кѫщи сѫ албански (християни?).

д. 7) Въ *Ипекски санджакъ* има 5 казийски града и 462 села, които броятъ 24168 кѫщи.

2) 86 села съ 2450 кѫщи сѫ сръбски.

3) Три града и 48 села, които броятъ 5621 кѫщи, сѫ смѣсени (сърби и др. народности).

4) 11 села съ 440 кѫщи сѫ албано-католически.

5) 32 села съ 1552 кѫщи сѫ смѣсени (албанци католици и мухам.).

6) 284 села и 2 града, които броятъ 15075 кѫщи, сѫ албанци, (мухамедани).

е. 1. Въ *Ташлиджиски санджакъ* има два казийски града и 86 села, които броятъ 2973 кѫщи; 56 отъ тѣзи села сѫ сръбски и броятъ 844 кѫщи; 2 града и 3 села, които броятъ 1713 кѫщи, сѫ смѣсени (сърби и др. народности); 23 села съ 334 кѫщи сѫ бошнашки (сръбски мухамедани); и 4 села съ 82 кѫщи сѫ албанокатолишки.

Общи бѣлѣжки върху Скопски вилаетъ.

Земитѣ, които влизатъ въ Скопски вилаетъ отъ историческо и географско гледище се дѣлятъ на двѣ: а) земи на Македония (отсамъ Шаръ-Планина) и б) земи на Албания и Стара-Сърбия (оттатъкъ Шаръ-Планина).

А. Земи на Македония.

Скопския санджакъ (съ изключение на Качаникската каза), Тетовската каза (отъ Призренски санджакъ) и Прешовската каза (отъ Прищенски санджакъ), т. е. 8 кази отъ скопски санджакъ (казитѣ Скопска, Кумановска, Егри Паланска, Малешовска, Щипска, Кочанска, Кратовска и Радовишка) и двѣ кази отъ санджацитѣ Призренски и Прищенски (Тетовска и Прешовска) сѫ земитѣ отъ Скопски вилаетъ, които влизатъ въ Македония.

Така щото въ македонскитѣ земи на Скопския вилаетъ има 10 казийски града и 931 села, които броятъ 66804 кѫщи. По отношение на народность тѣзи градове и села се дѣлятъ:

1) 538 села съ 21932 кѫщи сѫ български;

2) 9 града и 161 села, които броятъ 32174 кѫщи, сѫ смѣсени (българи и др. народности).

3) Единъ градъ и 134 села съ 7010 кѫщи сѫ албанци.

4) 81 села съ 4514 кѫщи сѫ турски.

5) 13 „ „ 944 „ „ помашки.

6) 2 „ „ 180 „ „ смѣсени (албанци и цигани).

7) 1 село „ 20 „ е циганско.

8) 1 „ „ 30 „ „ черкезко.

а. Въ *Битолски санджакъ* има 5 казийски града и 681 села съ 58125 кѫщи.

По народность тѣзи градове и села се разпадатъ:

1) 505 села съ 23745 кѫщи сѫ български.

2) 89 села и 5 града съ 26622 кѫщи сѫ смѣсени (българи 12120 кѫщи, албанци 5818, турци 4626, помаци 1115, власи 2153, християни албанци 140, евреи 500 и цигани 150).

3) 49 села съ 3324 кѫщи сѫ албански.

4) 1 село съ 130 кѫщи е албанско-християнско (10 кѫщи сѫ влашки).

5) 16 села съ 1401 кѫщи сѫ турски.

6) 11 „ „ 2342 „ „ влашки.

7) 8 „ „ 463 „ „ помашки.

8) 2 „ „ 98 „ „ черкезки.

Въ Битолски санджакъ има 35865 кѫщи български, 9142 албански, 6027 турски, 1578 помашки, 4505 влашки, 260 албанохристиански, 748 други народности.

Въ религиозно отношение българитѣ се дѣлятъ така: 27764 кѫщи сѫ екзархистки и 8101 — патриаршиски.

б. Въ *Дебърски санджакъ* има 4 казийски града и 240 села съ 19764 кѫщи. По народность тѣ се дѣлятъ:

1) 28 села съ 2590 кѫщи сѫ български.

2) 37 села и единъ градъ (Дебъръ) съ 5977 кѫщи сѫ смѣсени — българи и други народности (български 1288 кѫщи, албански 2229, помашки 2170, турски 290).

3) 18 села съ 793 кѫщи сѫ смѣсени — албано-мухамедани, православни и помаци (489 кѫщи албано-мухамедани, 284 албано-православни и 20 помашки).

4) 137 села и 2 града съ 8480 кѫщи сѫ албанци (8386 кѫщи албано-мухамедани и 94 албано-православни).

5) 15 села и единъ градъ съ 1079 кѫщи сѫ помашки.

6) 6 села съ 845 кѫщи сѫ турци.

Въ Дебърски занджакъ има 3878 кѫщи български, 3269 помашки, 1135 турски, 11482 албански (11104 кѫщи сѫ мухамедански 378 православни).

Въ религиозно отношение българитѣ се разпадатъ така: 3760 кѫщи сѫ екзархийски и 118 православни. Екзархията признаватъ и 314 кѫщи албано-православни.

в. Въ *Селфеджиски санджакъ* има 8 града и 406 села съ 31991 кѫщи. По народность тѣ се разпадатъ:

1) 14 села съ 719 кѫщи сѫ български.

2) Единъ градъ и 195 села съ 10697 кѫщи сѫ гръцки.

3) Единъ градъ и 7 села съ 2486 кѫщи сѫ влашки.

4) Единъ градъ и 96 села съ 6867 кѫщи сѫ турски.

5) 27 села съ 1097 кѫщи сѫ гръкомухамедански.

6) Останалитѣ 5 града и 67 села, които броятъ 10125 кѫщи, сѫ смѣсени: 910 кѫщи български, 4327 гръцки, 745 влашки, 2370 турски, 1123 гръкомухамедански и 50 албано-мухамедански.

Цѣлиятъ санджакъ има 1629 кѫщи български, 15027 гръцки, 3231 влашки, 9837 турски, 2220 гръкомухамедански и 50 албански.

Въ религиозно отношение българитѣ се разпадатъ така: 310 кѫщи сѫ екзархийски и 1319 патриаршийски.

г. Въ *санджакъ Горча* има 4 града и 440 села съ 32829 кѫщи. По народность се разпадатъ:

1) 103 села съ 7294 кѫщи сѫ български.

2) 212 " " 10289 " " албано-мухамедански.

3) 55 " " 3036 " " албано-християнски.

4) Единъ градъ и 2 села съ 1030 кѫщи сѫ влашки.

5) 12 села съ 694 кѫщи сѫ турски.

6) 11 села съ 1029 кѫщи сѫ гръцки.

7) 3 града и 46 села съ 9407 кѫщи сѫ смѣсени (2573 кѫщи български, 2346 албано-християнски, 1991 албано-мухамедански, 374 влашки, 1973 турски, 120 еврейски и 30 цигански).

Въ цѣлия санджакъ има 9867 кѫщи български, 12280 албано-мухамедански и 5382 албано-християнски (всичко 17662 албански), 2667 турски, 1454 влашки, 1029 гръцки и 150 други народности.

Въ религиозно отношение българитѣ се разпадатъ така: 3100 кѫщи признаватъ екзархията и 6767 — патриаршията.

д. Въ *Елбасански санджакъ* нѣма българи; има 9601 кѫщи албански (отъ които 538 албано-християнски) и 200 влашки кѫщи.

Общи бѣлѣжки върху Битолски вилаетъ.

Земитѣ, които влизатъ въ Битолски вилаетъ, отъ историческо и географско гледище принадлежатъ на Македония, Албания и Тесалия.

Земи въ Македония.

Битолски санджакъ, т. е. 5 кази: Битолска, Прилепска, Леринска, Охридска, Кичевска, двѣ кази отъ Дебърски санджакъ (Дебъръ и Рекани), една каза отъ санджакъ Горча (казата Кастория), три кази отъ санджакъ Селфидже (казитѣ Кайлери, Кожани и една часть отъ Населище) — всичко 11 кази отъ Битолски вилаетъ — сѫ земи отъ вилаета, които спадатъ въ Македония.

Въ македонскитѣ земи на Битолски вилаетъ има 11 града и 1221 села, които броятъ 105474 кѫщи.

По народность тѣзи градове и села се разпадатъ така:

1) 631 села съ 32783 кѫщи сѫ български.

2) 7 града и 156 села, които броятъ 39265 кѫщи, сѫ смѣсени, т. е. българи и други народности (16891 кѫщи български, 8056 албански, 7489 турски, 3496 помашки, 2393 влашки, 140 албано-християнски, 800 еврейски и цигански).

3) 121 села съ 7504 кѫщи албански.

4) 18 села съ 923 кѫщи сѫ смѣсени, т. е. албанци и други народности (893 кѫщи сѫ албански, 20 помашки и 10 влашки).

5) 128 села съ 9735 кѫщи сѫ турски.

6) 90 „ „ 6419 „ „ гръцки.

7) 2 града и 24 села съ 3149 кѫщи сѫ смѣсени, т. е. гърци и други народности (1439 кѫщи сѫ гърцки, 280 влашки, 1098 турски и 332 гръкомухамедански).

8) Единъ градъ и 38 села съ 2418 кѫщи сѫ гръко-мухамедански.

9) 13 села съ 3180 кѫщи сѫ влашки.

10) 2 „ „ 98 „ „ черкезки.

Въ всички македонски земи на Битолски вилаетъ има 49674 кѫщи български (отъ които 34950 екзархийски и 14739 патриаршийски); 16593 кѫщи албански (отъ които 15730 албано-мухамедански, 314 албано-православни екзархисти и 549 албаноправославни патриаршисти); 18322 турски, 7858 гръцки, 6266 гъркомухамедански, 5863 влашки, 800 еврейски и цигански и 98 черкезки.

Въ албанскитѣ земи на Битолски вилаетъ има 31554 кѫщи албански (отъ които 25859 кѫщи албано-мухамедански и 5695 албано-православни); 1565 кѫщи български и 654 влашки.

Въ земитѣ на Тесалия нѣма българи.

Всичко въ Битолски вилаетъ има 19 града и 2081 села, които броятъ 152510 кѫщи, отъ които 51239 сѫ български, 48206 албански, 19446 турски, 16053 гръцки, 9390 влашки, 7278 помашки, 800 еврейски и цигански и 98 черкезки.

Общи бѣлѣжки върху Македония.

Вилаетътъ Солунъ съ изключение на казата Катерина въ Тесалия и македонскитѣ земи на вилаетитѣ Косовски и Битолски сѫ земитѣ познати съ историческото име Македония.

Въ Македония има 4093 селища съ 350229 кѫщи, отъ които 131322 сѫ български, 61673 кѫщи въ селища смѣсени (българи и др. народности), 26840 гръцки, 10079 сѫ въ селища смѣсени (гърци и др. народности), 66931 турски, 23603 албански, 20427 помашки, 7531 влашки, 700 цигански, 620 еврейски, 128 черкезки и 365 различни народности.[1])

[1]) Въ тази статистика не влизатъ кѫщитѣ на градоветѣ Солунъ и Сѣръ и на Светогорската каза.

А. Иширковъ.

Система на българското вещно право отъ д-ръ И. Фаденхехтъ, доцентъ по гражданско право въ Висшето училище. Часть I. Уводъ — Владѣние. Пловдивъ, Печатница Хр. Г. Дановъ, 1902 г. 8°, стр. 218. Ц. 3 л.

Съ самата уредба на сѫдебното дѣло у насъ слѣдъ освобождението и съ развитието и напрѣдъка на нашитѣ сѫдилища не е могла да се развие у насъ една сѫщинска правна книжнина. Появилитѣ се сегисътогисъ правни списания удовлетворяваха, па и сега удовлетворяватъ нуждитѣ отъ обсѫждане на отдѣлни въпроси, и то повечето такива, що сѫдебната практика повдигаше и повдига. Такива бѣха Перецовиятъ „Законовѣдецъ", Тончевиятъ „Сѫдебенъ вѣстникъ" и Минтовата „Сѫдебна библиотека". И основаното въ 1888 г. „Юридическо списание" не си задаваше широки научни задачи. Основателитѣ и издателитѣ му още тогава бѣха изказали мисъльта, че до дѣто у насъ не се основе университетъ, който да създава възможность за сѫществуването на лица, изключително прѣдадени на интереситѣ на науката и на нейното у насъ изучване и усъвършенствуване и до когато занимането съ науката ще има у насъ характеръ побоченъ и практически, до тогава и журналитѣ ще иматъ повече практически характеръ. Цѣльта на основателитѣ бѣ да създадатъ центъръ, около който да се сгрупиратъ нашитѣ млади юристи за дѣятелно работене въ полето на юриспруденцията и въ интереса на нашето правосѫдие. Такава бѣ и е задачата на „Юридически прѣгледъ", издаванъ отъ г-на С. Бобчевъ. Че инициаторитѣ на подобнитѣ списания не се излъгаха въ надеждитѣ си, показва обстоятелството, че имаме вече едно юридическо дружество въ София, което отъ септември 1901 год. издава свое списание и че Висшето училище даде на нашитѣ млади учени сили по правото случай за сериозна научна дѣйность. Плодъ на тази научна дѣйность е и първото съчинение по нашето гражданско право отъ иззънредния сега професоръ по гражданското право въ Висшето училище, г-нъ д-ръ *И. Фаденхехтъ*. Прѣдъ насъ се намира трудътъ му, първата часть отъ *Система на българското вещно право*, която съдържа прѣгледъ на източницитѣ и книжнината по вещното право, общи учения и наука за владѣнието.

Трѣба прѣди всичко да имаме на умъ, че не може да не срѣщне голѣми мѫчнотии оня, който се занимава съ *нашето* вещно право, основано на осѫдни законоположения, едни останали отъ турцитѣ и регулиращи единъ примитивенъ стопански животъ, други възприети отъ правата на по-културни народи. Самото групиране на изворитѣ и анализътъ имъ отъ гледище на това, що е отмѣнено и що не, прѣдставя за българския юристъ специално една голѣма мѫчнотия. Отъ друга пакъ страна съзнаваниятъ недостатъкъ на закона по вещното право е заставилъ надлежното министерство да приготви „законопроектъ за имуществата, собственостьта и нейнитѣ видоизмѣнения", внасянъ вече нѣколко пѫти въ Народното събрание. Съ този законопроектъ се възбуди надеждата, че най-сетнѣ ще се приематъ и у насъ наредби, що повече задоволяватъ нуждитѣ на по-развития у насъ социално-стопански животъ, та не може една система на българското вещно право да мине безъ да се спира по него и безъ да го разглежда критически и да изтъква въпроси *de lege ferenda*. Наистина авторътъ на много мѣста излиза отъ рамкитѣ

на единъ елементаренъ учебникъ, като се простира на широко върху много теоретически въпроси, но това за голѣмъ недостатъкъ не бива да се счита. Неговиятъ трудъ е *първо* нѣщо отъ такъвъ родъ въ нашата книжнина и тамъ, дѣто нищо нѣма, може да се привнесе и нѣщо повече. Авторътъ самъ съзнава въ прѣдговора си, че е напълнилъ книгата си съ повече теоретиченъ баластъ, но искалъ е, както самъ казва, да услужи и на нашитѣ сѫдии и адвокати. Отъ гледище на ония, за които трудътъ прѣди всичко е съставенъ, Системата на автора вслѣдствие на това получава характеръ на единъ коментаръ.

Прѣгледътъ върху изворитѣ на българското вещно право е грижливо съставенъ и въ книжнината по въпроса той ни е показалъ найотбранитѣ съчинения. Въ науката за вещнитѣ права, за видоветѣ имъ, за придобиването и изгубването имъ, авторътъ показва вѣщина въ схващането на материала, като се отнася самостоятелно и критически по много въпроси. Главниятъ прѣдметъ обаче на издадената първа часть отъ неговата Система съставя науката *за владѣнието*. По тази пълна съ контроверзи наука, за която въ нашата книжнина имаме двѣ-три статийки въ юридическитѣ списания и по която сѫдебната ни практика едва що се развива, авторътъ, трѣба да се признае, е положилъ особено старание да даде една колкото е възможно пó-пълна картина на владѣнието, простия този фактъ, който ако да бѣше *право*, едва-ли щѣше да има върху него такава огромна литература.

Но вижда ни се, че въ параграфитѣ за понятието на владѣние, за различието между така нареченото юридическо владѣние и детенция, авторътъ е прѣпълнилъ изложението съ голѣмъ теоретиченъ баластъ, нѣщо, което е станало въ ущърбъ на ясностьта. Огромниятъ оня коментаръ на чл. 2 отъ закона за давностьта, споредъ насъ, много прѣчи на ясностьта на работата. У *Planiol*, о който авторътъ, види се, се е придържалъ, тази материя сѣкашъ че пó-ясно е изложена (*Planiol*, Droit civil I. №№ 880—897). Наистина за опрѣдѣлението на владѣнието е необходимо да се спомене за необходимитѣ елементи за сѫществуването на *законно* владѣние, но върху това нѣмаше нужда авторътъ да се простира тъй широко, а можеше да изложи законното владѣние въ смисъль на *possessio non vitiosa*, като покаже и изложи кои сѫ тия *vitia*. Защото сега въ изложението личатъ много въпроси, които обикновено се излагатъ въ теорията за давностьта, но не въ теорията за владѣнието. Самъ авторътъ критикува хаоса, що създава съдържанието на чл. 2 отъ закона за давностьта, та можеше да избѣгне да попадне самъ въ едно изложение, което още повече затъмнява прѣгледностьта на работата. Напр. въ № № 8, 10, 12, 18 отъ § 10 се говори за много отъ реквизититѣ на законното владѣние отъ гледище на придобивната давность — нѣщо, което би било на мѣстото си при науката за приобрѣтение на собственость. Авторътъ е правъ може би, като натяква, че при възприимането на чужди закони не се е проявила поне до толкова самостоятелность и критика, за да се избѣгнатъ явнитѣ редакционни и системни недостатъци, та отъ желание, да се *копирало*, сѫ били прѣнесени много контроверзи. Но никой не го заставяше да попада и той въ тази грѣшка пакъ въ изложението си. Ние мислимъ, че тукъ може да

става дума повече за недостатъци отъ колкото за контроверзи. Но прѣсилено ни се вижда отъ страна на автора да търси грѣшка въ думитѣ: „намѣрение да се държи вещьта като своя собственна" и да вади заключение отъ тоя текстъ, който просто изразява римското „animus rem sibi habendi", че ужъ могло да се смѣта за необходимо убѣждението на владѣлеца, какво имотътъ е дѣйствително неговъ *(opinio dominii)*. Такъвъ изводъ отъ нашия текстъ не може да се прави. Самитѣ италиянци францускoго „à titre de propriétaire" сж замѣнили съ думитѣ „con animo di tener la cosa come propria", за да избѣгнать неточностьта, която се съдържа въ думитѣ „à titre de propriétaire", нѣщо което сме сторили и ние. Да държи човѣкъ една вещь като своя собствена, това не значи, че трѣба непрѣмѣнно да има и убѣждението, че *той е* собственикътъ. Правъ е авторътъ, като твърди, че съ този текстъ не се разбира и намѣрението да се упражнява върху имота съотвѣтното сервитутно право. Planiol (I. № 884) е правъ, като критикува думитѣ „à titre de propriétaire", защото не се изиска отъ владѣлеца да има и титулъ за оправдание на своето владѣние, понеже и владѣлецътъ безъ титулъ може по французкото право (па и по нашето) да приобрѣти собственость чрѣзъ давностно владѣние, но нашиятъ авторъ излишно създава мжчнотия по разбирането на думитѣ „съ намѣрение да се държи вещьта като своя собственна", които сж замѣстили французкото „à titre de propriétaire".

Авторътъ на много мѣста по разнитѣ въпроси излага и разнитѣ мнѣния, които въ доктрината сжществуватъ. Но има мѣста, дѣто авторътъ отъ тази страна е пакъ много осжденъ. Това ни прави впечатление при единъ въпросъ, който е контроверзенъ въ науката и който авторътъ минава много на кратко. Такъвъ е въпросътъ въ науката за изгубването на владѣние при традицията, да ли при прѣдаването прѣдавачътъ изгубва владѣнието, макаръ и приобрѣтательтъ да не е сталъ дѣйствително владѣлецъ на прѣдадения имотъ. Авторътъ споменува, само (стр. 129) че изобщо не трѣбало да се приима при прѣдаването на недвижими имоти, както подържа *Дернбургъ* (Pandekten I. § 182 п. 2), какво винаги прѣдавачътъ отстжпва владѣнието подъ условие, че приобрѣтательтъ дѣйствително ще стане владѣлецъ на прѣдадения имотъ. Въ този случай авторътъ приима възгледа на *Randa* (Besitz, § 22 и бѣлѣжка 9) и дава единъ примѣръ, като вмѣсто Рандовия черногорецъ турга една чуждестранна религиозна корпорация, която у насъ не може да придобие недвижими имоти. Тукъ авторътъ трѣбаше повече нѣщо да каже за въпроса, който е контроверзенъ въ пандектната наука по поводъ на двѣ мѣста отъ Юстинияновитѣ Дигести, мѣста взети отъ Целза и Улпияна, толкова повече, че на мнозина примѣрътъ му ще се види страненъ. Тукъ авторътъ поне толкова трѣбаше да каже, колкото е казалъ върху въпроса: прѣдавачътъ, който слѣдъ като е получилъ цѣната на продадената вещь, я задържа и не я прѣдава на купувача, детенторъ ли е или владѣлецъ? (Стр 77).

Въ отдѣла за основанието на *сждебната защита на владѣнието* (на недвижими имоти), безъ огледъ къмъ *правото* за владѣние, авторътъ подробно ни излага разнитѣ теории по питането, защо се защищава владѣнието и ни запознава съ литературата по въпроса (Стр. 149—156).

За нашето положително право авторътъ не приима теорията, споредъ която защитата на владѣнието трѣба да се търси въ стремението на законодателя да забрани *самоуправството и насилието,* теория, която нашата сѫдебна практика е приимала (Рѣш. на Върх. Кас. сѫдъ I. гр. о № 386 отъ 96 год.). И ние клонимъ къмъ тази теория, но възраженията, що авторътъ прави срѣщу нея, ни се виждатъ не толкова рѣшителни. Самовластното осѫществение на едно право не трѣба непрѣмѣнно да бѫде и прѣстѫпно дѣяние, за да се оправдае теорията. Отъ това че въ Наказ. законъ (чл. 298 ал. 2) самоуправството не се наказва и се явява като причина за намалението на наказанието, никакъ не слѣдва, че държавата го търпи. Именно въ обстоятелството, че наказ. законъ намалява наказанието на виновния по чл. 298 ал. 2, трѣба да търсимъ тази мисъль: законътъ те наказва по́-малко, защото естествена слабость е да се забравя човѣкъ, особено като мисли, че има право, но законътъ все пакъ те наказва, защото ти наистина си извършилъ насилие, но си го извършилъ, като си забравилъ, че не може да дѣйствувашъ офензивно за защита на свое право, освѣнъ посрѣдствомъ установената сѫдебна власть, която е назначена именно да ти възстанови нарушеното право. Сѫщо така съвсѣмъ е ирелевантно за въпроса, да ли въ даденъ случай дѣйствието на нарушителя е сѫщеврѣменно и нарушение на общественото спокойствие, защото законодательтъ изобщо не иска да дава награда на оня, който самоволно нарушава и отнима спокойното чуждо владѣние и не се интересува, да ли това нарушение или отнимане е in concreto нарушение на общественото спокойствие. Дѣйствително теоретически би било по́-послѣдователно, ако се защищаваше и владѣнието на наемателя, както прави това напр. руската сѫдебна практика, обаче у насъ това не може да стане по текста на закона. Па и голѣмо нещастие това не е: нека наемательтъ иска отъ наемодавеца да го защити и въ противенъ случай да го тегли подъ отговорность, за дѣто не му обезпечава ползуването отъ дадения подъ наемъ имотъ. Това за него ще бѫде може би по́-изгодно, отъ колкото да му дадемъ посесоренъ искъ съ двѣ инстанции и една касационна. Самъ авторътъ (стр. 159) признава незгодитѣ на посесорната защита у насъ.

Авторътъ би билъ готовъ да подържа теорията на *Иеринга,* но намира, че по нея не могло би да се защищава спокойното владѣние на недвижими имоти, съставящи часть отъ общественитѣ имущества на държавата, окрѫжията и общинитѣ, когато защитата на подобно владѣние спрѣмо *трети* лица би трѣбало да се допуща, макаръ и имотътъ, чието спокойно владѣние да сѫ нарушили, да е негоденъ за придобивна давность (стр. 158). Съ това авторътъ повече оборва теорията на Иеринга и вижда ни се, по́-нататъкъ той като да клони къмъ теорията за самоуправството, която аслѫ изисква „всѣки да бѫде сигуренъ, че не може безъ сѫдъ да му се отнима имота, що спокойно владѣе“ и че въ противенъ случай „законътъ би далъ една незаслужена награда на оногова, който самоволно нарушава и отнима спокойното чуждо владѣние“.

Въ отдѣла за *владѣлческитѣ искове* (особено стр. 164 и по́-долу стр. 213, 214) авторътъ подържа, че у насъ нѣмало въ сѫщински смисълъ искове *за запазване* на владѣние, тъй като сѫдътъ можалъ само да

възстанови прѣдишното състояние, но не могълъ да защити владѣлеца противъ *бждещи* посѣгателства на сжщия отвѣтникъ върху сжщия имотъ. Авторътъ показва случаи, когато нарушението на владѣнието се състои само въ дѣйствия, извършвани отъ нарушителя върху имота, които не оставятъ материални слѣди, но извършването на които обезпокоява, ограничава, стѣснява спокойното владѣние или ползуване на владѣлеца. Владѣлческиятъ искъ, казва авторътъ, не е могълъ въ този случай да постигне друго нищо, освѣнъ да се признае, че въ момента на нарушението ищецътъ е владѣлъ имота спокойно и явно. Споредъ автора рѣшенията на сждилищата съ диспозитивъ: „забранява се на отвѣтника да прѣпятствува за напрѣдъ на ползуването или на владѣнието" нѣмали въ подобни случаи практично значение, защото нѣмало срѣдство чрѣзъ което запрѣщението на сждията да добие ефикасность; такова срѣдство споредъ автора би било глобата, опрѣдѣлена въ самото рѣшение за всѣки случай на нарушение заповѣдьта на сждията, или пакъ *cautio de non amplius turbando.* Правъ е авторътъ въ горнитѣ си сжждения отъ гледна точка на досегашната практика. Но струва ни се, че това, що авторътъ прѣдлага за ефикасностьта на подобни рѣшения на сждилищата, то въ нашитѣ закони го има, само че нито сждията, нито заинтересуваниятъ сж се сѣщали да го използуватъ. Едно рѣшение, което запрѣщава бждещи посѣгателства може да има ефикасность по нашитѣ закони. Който не се покорява на сждебната заповѣдь на сждията, той може да се накаже по чл. 475 отъ нак. законъ съ глоба до 25 лева. Такова дѣяние мировиятъ сждия може даже да прѣслѣдва по чл. 8 п. 3 отъ угл. мирово сждопроизводство *ex officio,* а камо-ли като му се оплаче ищецътъ, който е спечелилъ иска за запазване на нарушеното владѣние. Тъй като въ такъвъ случай наказанието се смѣта по размѣра на глобата за окончателно, то толкова пó-злѣ за отвѣтника и толкова пó-ефикасно ще бжде рѣшението по владѣлческия искъ. Но мислимъ, че не може да се твърди *изобщо,* че молба „да бжде осжденъ отвѣтникътъ за напрѣдъ да не нарушава владѣнието" е у насъ неизпълнима.

Въ науката за защитата на владѣнието, авторътъ се спира тукъ-тамъ върху практиката на нашия Върхов. касацион. сждъ. Видно е, че авторътъ прави това не толкова отъ желание да подкрѣпи възгледитѣ си съ авторитета на Върх. кас. сждъ, отъ колкото съ намѣрение да разкритикува едно или друго рѣшение на Върх. касац. сждъ. Не трѣба обаче да се изпуща изъ прѣдъ видъ обстоятелството, че авторътъ се намира въ една материя толкова още не установена, че често е мжчно да се каже, кое е правото и дѣ е погрѣшката, да ли тя е у автора, който се критикува, или у оногова, който критикува. Една пó-голѣма скромность би повдигнала още повече труда на автора, комуто безспорно не липсува талантъ. Ще посочимъ, защото не бива да бждемъ голословни, мнѣнието на автора по въпроса, да ли едно заканване, даже сериозно направено, може да даде основание за повдигане на владѣлчески искъ (стр. 202). Авторътъ счита за неправиленъ отрицателниятъ отговоръ на Касац. сждъ. Той мисли, че едно сериозно заканване е достатъчно основание за такъвъ искъ. Кой е правъ? Авторътъ не подкрѣпя мнѣнието си съ посочване на законъ, а Касац. сждъ твърди, че

по силата на чл. 48 отъ Гр. сждопр., за да може да се повдигне владѣлчески искъ трѣба да има нарушение на владѣнието, а едно заканване, даже сериозно направено, не може да се смѣта още за дѣйствително нарушение на владѣнието. Безспорно е, че отъ гледище на закона мнѣнието на Върх. кас. сждъ е повече отъ обосновано, отъ колкото онова на автора, който лесно е наклоненъ да употрѣбава думитѣ: „неправилно", „неосновательно", „погрѣшно".

Като не се спираме върху отдѣлни случаи, които могатъ да иматъ повече практическо, отъ колкото теоретическо значение, искаме да се спремъ малко повече по въпроса, който авторътъ засѣга на нѣколко мѣста въ труда си (стр. 112, 117, 204, 205), именно за тълкуването на отмѣненитѣ вече наредби на нашето Гражд. сждопр. по въвода въ владѣние на недвижимъ имотъ въ свръзка съ това, могатъ ли третитѣ лица да дѣйствуватъ съ владѣлчески искъ вслѣдствие дѣйствията на сждебния приставъ по въводъ въ владѣние на недвижими имоти и по описването на такива. Авторътъ на стр. 115 и слѣд. правилно излага практиката на нашия Кас. сждъ по въпроса за придобиване владѣние чрѣзъ формаленъ въводъ въ владѣние; твърди обаче, че не може да се съгласи изцѣло съ приетитѣ отъ Върх. кас. сждъ възгледи, като посочва на първо мѣсто мнѣнието си, че е по-съобразно съ природата на института да се прави разлика между въводъ въ владѣние възъ основа на крѣпостенъ актъ, издаденъ слѣдъ утвърждение на публична продань, и въводъ въ владѣние въ другитѣ случаи. Тукъ обаче не може да се види, дѣ е разногласието между Върх. кас. сждъ и автора, понеже самъ послѣдниятъ малко по-горѣ, на сжщата 115 стр., излага, че и Върх. кас. сждъ допущалъ тази разлика между въводъ въ владѣние по разнитѣ крѣпостни актове. На второ мѣсто авторътъ мисли, че третьото лице, противъ което сждебниятъ приставъ извършва въводъ въ владѣние, може да защищава своето самостоятелно владѣние не само съ оплакване срѣщу дѣйствията на сждебния приставъ, но и чрѣзъ владѣлчески искъ. Авторътъ въ своя възгледъ отива до тамъ, че допуща такъвъ искъ и тогава, когато сждебниятъ приставъ по указвание на взискателя наложи възбрана, опише и извади на публична продань единъ недвижимъ имотъ, който не се е намиралъ въ владѣнието на осждения длъжникъ. Ако такъвъ искъ не се допустне, твърди авторътъ, щѣло да излѣзе, че сждебниятъ приставъ ималъ право да рѣшава окончателно спорове за владѣние. Подобно нѣщо нѣма очевидно да излѣзе, тъй като третьото лице има право винаги да прѣнесе дѣлото въ сжда, който ще рѣши този споръ окончателно. А че сждебниятъ приставъ има не само право, но е и длъженъ да констатира въ този случай владѣнието, това не може да оспори авторътъ прѣдъ видъ наредбата на чл. 985 ал. 2 отъ Граж. сждопр. Ние мислимъ, че особено въ тоя послѣдния случай не би трѣбало да се допуща владѣлчески искъ, не само защото приставътъ не дѣйствува своеволно, но и защото владѣлческиятъ искъ би извънмѣрно съдѣйствувалъ за протакането дѣлата по публични продажби, като се вземе прѣдъ видъ, че третьото лице би имало въ такъвъ случай цѣлъ шестмѣсеченъ срокъ, за да прѣдяви своя владѣлчески искъ, който, ако се уважи отъ послѣ, ще има за послѣдица унищожението на всичко из-

вършено отъ сѫдебния приставъ подиръ описа на имота и да прѣдизвика излишни разноски. Всичко това не би станало, ако третьото лице би подало веднага частна жалба срѣщу дѣйствията на сѫдебния приставъ и съ това би спрѣло неговитѣ пó-нататъшни дѣйствия.

При всичко това трудътъ на г-на д-ра Фаденхехтъ е едно сериозно дѣло. Системата на българското вещно право е написана на ясенъ езикъ, като се е грижилъ авторътъ да бѫде на всѣкадѣ послѣдователенъ въ употрѣбата на съотвѣтнитѣ български юридически термини. Съ труда му се полага основния камъкъ на нашата книжнина по вещното право, и другитѣ компететни лица, когато ще се занимаятъ научно съ българското вещно право, ще намѣрятъ въ труда на автора изхода за своитѣ издирвания. Много трудове съ своитѣ недостатъци сѫ бивали извинявани съ това, че сѫ първи по своя родъ въ книжнината; подобно извинение ние не се осмѣляваме да изказваме. Ако се вематъ въ внимание мѫчнотиитѣ, които въ началото изтъкнахме и които срѣща такова едно прѣдприятие, каквото е систематизирането на бълг. вещно право, ще трѣба да се похвали авторътъ и да се изтъкне вѣщината, съ която е работилъ. Такива сериозни трудове, като труда на автора, заслужватъ материалната подкрѣпа на нашитѣ фондове за спомагането на научни трудове. Издаването на единъ наученъ трудъ, което не може да става въ всѣка печатница, е съединено съ много разноски. Ние като оцѣнители на труда на автора мислимъ, че той заслужва една награда отъ фонда „Напрѣдъкъ" въ размѣръ отъ 800—1000 лева.

X.

Пробуждане, пиеса изъ съврѣменния животъ, въ 4 дѣйствия, отъ *Л. Карима.* София. Стр. 46. Цѣна 50 ст.

Въ тази пиеса, авторътъ е ималъ за цѣль да изобрази „пробуждането" на една жена, — опитътъ ѝ да застане на свои крака, подиръ като е схванала своето стѣснително положение въ сѣмейството — и нейния неуспѣхъ.

Дали сполучливо е изпълнилъ той своята задача и до колко вѣрно сѫ обрисувани дѣйствуещитѣ лица, ние ще се помѫчимъ да разгледаме.

Главното лице, героинята въ пиесата е *г-жа Симова,* жена на *майоръ Симовъ*. Авторътъ рисува нейното „пробуждане".

Дѣйст. I. Още отъ първия монологъ (Явл. I. Д. I.) узнаваме, че ней е мѫчно, но и тя сама още не може точно да опрѣдѣли своята мѫка. „Защо тая тѫга?" се пита тя, — „Боже, защо тъй ми е мѫчно, кога виждамъ всичко тъй хубаво! . . ."

Подиръ разговора съ домашния учитель *Димитровъ,* тя му завижда, задѣто той не иска да се обвързва: — „Какъ бихъ искала и азъ да съмъ свободна, като него, говори тя, — какъ бихъ искала поне еднажъ, само еднажъ волно да отдъхна."

Отначало авторътъ рисува едно смѫтно и съвсѣмъ неясно „пробуждане", което твърдѣ скоро започва да се опрѣдѣля по твърдѣ необясними причини, — както се е и зародило. Домашниятъ учитель, безъ

съмнѣние, е туренъ въ пиесата, за да се яви като потикъ къмъ пробуждане на главното лице. Ала той е твърдѣ неумѣло и блѣдо нарисуванъ, за да оправдае поне отчасть пробуждането на главното лице. И въ пиесата ние го виждаме само да се горещи и да се докача. — той повече прави впечатлѣние на 18-годишенъ екзалтиранъ юноша, но не и на сериозенъ човѣкъ, такъвъ, който би могълъ да повлияе, да извика у другиго нѣкакви стремежи къмъ пробуждане. Напраздно читательтъ ще се мжчи да схване нѣкаква естественость въ отношенията на г-жа Симова съ Димитрова, — а още повече да си обясни влиянието на послѣдния върху героинята. — Авторътъ не само, че не се е възползувалъ отъ това дѣйствующе лице (домашниятъ учитель) и не се е погрижилъ да го обрисува по-релефно, по-обмислено, ами дори неговото вмъкване въ пиесата е окарикатурило още повече „пробуждането“ на героинята.

По-долѣ ние цитираме нѣколко извадки отъ разговора между г-жа Симова и Димитрова. Тя казва, че „дѣтето отъ малко трѣба да се приучва да поспирва своитѣ пориви и желания“. Той възразява, че разбира инакъ живота.

Симова. — Вие забравяте. Нали виждате, нали знаете живота?

Димитровъ. — (Горещо). Завикали сте: животъ, животъ! Хората нарочно сж си измислили хиляди условности, сковаватъ съ тѣхъ всѣко свое движение и викатъ, че нѣкакъвъ животъ ги сковалъ!

Симова. (Съ усмивка). Пакъ пламвате . . . и пр. — А по-нататъкъ тя казва: — Виждамъ, пакъ ще се скараме. Право, вие ме възбуждате съ вашата горещина.

Димитровъ. — (Иронично). На Ваше разположение съмъ, щомъ ви доставя удоволствие да ме дразните. . . (Възвива се, като да върви).

Тия извадки, мислимъ, сж достатъчни да характеризуватъ обрисуванитѣ отъ автора отношения между г-жа Симова и Димитрова. Въ второто дѣйствие г-жа Симова говори, че сж я омжжили, докато е била още дѣте и нищо не е разбирала — прѣкарала е подиръ това единъ *десетгодишенъ* животъ въ една срѣда, дѣто има хиляди благоприятни случаи да се прѣтопи, да се асимилира и нито единъ благоприятенъ случай да се „пробуди“. И ето най-сетнѣ, явява се домашниятъ учитель да пустне лучата на „пробуждането“. Напразно обаче авторътъ се измжчва да оправдае това пробуждане, та да може читательтъ да го разбере. Истина е, че авторътъ ни увѣрява, какво Димитровъ давалъ на г-жа Симова книги да чете, ала нито на едно мѣсто въ пиесата не се споменува ни думица за тия прочетени книги.

Ето защо „пробуждането“ се зарaжда и развива съвсѣмъ изкуствено, натегнато и се поддържа само отъ книжнитѣ фрази на героинята. Авторътъ самъ е усѣщалъ неясностьта въ изображението на нейния характеръ и е чувствувалъ необходимость да коментира; често той влага въ устата на своята героиня думи, съ които иска да покаже, какъ той мисли за нея и да накара и насъ, читателитѣ, да мислимъ така. — Каква условна, театрална атмосфера вѣе отъ долнитѣ възклицанія, съ която авторътъ иска да нарисува проблѣсъкъ на съзнание въ своята героиня:

Симова. . . . Охъ, тоя животъ! Вѣчно, вѣчно да се движишъ по чужда воля! Да вземашъ само това, което другитѣ ти даватъ, да не

смѣешъ да се избавишъ отъ умразното, отвратителното, калното, защото отъ него зависѣло благосъстоянието. . .

Дѣйст. II. Мжжътъ на г-жа Симова, Майоръ Симовъ иска да заеме една висока служба въ военното министерство, и затова му е потрѣбна протекцията на единъ генералъ; той урежда обѣдъ и поканва на него генерала. Противенъ е на г-жа Симова тоя генералъ, и тя съвсѣмъ противъ воля присжтствува на обѣда. На прѣкалената любезность отъ страна на мжжа ѝ спроти генерала, тя противопоставя своето студено държание. А това нейно държане раздражава мжжа ѝ, и подиръ като генералътъ си отива, почва се свада между двамата съпрузи.

Въ тая сцена, както и въ другитѣ, Майоръ Симовъ е обрисуванъ вѣрно, макаръ и не напълно; всички негови постжпки, обращения спроти другитѣ, както и възгледитѣ му сж напълно естествени. Той напълно сподѣля мнѣнията на бъбривия генералъ, какво за българския народъ трѣба една желѣзна ржка, единъ Бисмаркъ — и се гнѣви на жена си, която макаръ и да знае, че отъ генерала зависи неговото назначение се е държала прѣдъ него „като дърво.“ А когато въ по-нататъшния разговоръ жена му отказва да отиде на балъ и да танцува съ генерала, той ѝ се чуди и съвсѣмъ не може да разбере нейното поведение и нейната тъй ненадѣйна промѣна. „Това що е отъ тебъ? Отдѣ тоя инатъ? Какво *стана* съ тая жена?“ пита той. Жена му отговаря, че никога не сж я питали, какво иска тя и, че откато сж я омжжили, двама сж повиснали надъ нея: той и свекърва ѝ.

По-нататъкъ тя говори, че ней е омрьзналъ тоя животъ, че и тя е най-сетнѣ човѣкъ, който е съзналъ своето истинско положение и че тя по-вече не иска да търпи това положение. — Разбира се, че това е все пакъ манерътъ на автора да коментира своята героиня и да влага въ устата ѝ думи, които я правятъ още повече изкуствена; туй, което авторътъ иска да каже за своята героиня, той го влага въ нейнитѣ уста, безъ да се грижи, дали всичко това ще бжде естествено или съ това ще се поддържа изкуственостьта въ обрисовката на героинята; щомъ вече авторътъ е искалъ да се „пробуди“ тя, за издържливость, той е принуденъ да поддържа докрай започнатата неестественость.

Слѣдъ свадата между двамата съпрузи, авторътъ рисува една сцена между майоръ Симова и майка му. Тази сцена, както и послѣдната отъ третото дѣйствие ведно съ други нѣкои отдѣлни мѣста въ пиесата, сж сполучливо и естествено прѣдадени; ала тия сполучливи мѣста се губятъ въ несполучливата цѣлость на пиесата — тъй, както се губи сполучливата, макаръ и до извѣстна степень непълна обрисовка на второстепенитѣ лица въ неестествената обрисовка на главното лице — героинята.

Дѣйст. III. Г-жа Симова тъкми да напусне мжжа си и да избѣга, — затова и иска подрьжката и съвѣтитѣ на Димитрова. Г-жа майорката му признава, че не може повече да търпи „тоя животъ,“ че е разбрала „фалша и лъжата“, които я окржжаватъ и иска да се отърве отъ тѣхъ, да заживѣе „безъ унижения, безъ лъжата, безъ да се прѣсиля постоянно.“

Въ това дѣйствие, както и въ послѣдното неестественостьта въ обрисовката на героинята изпъква твърдѣ релефно: въ тия двѣ дѣйствия може много ясно да се схване противорѣчието между *дѣйствителната*

г-жа Симова и съчинената—. „Цѣлия ми бъдещъ животъ ще трѣба да оправдае моята постъпка — говори тя — азъ ще се уча, ще поправя всичко, за да дамъ смисълъ на бъдещия си животъ. . ." — Читательтъ ще се чуди, дали това е наистина г-жа майоръ Симова или нѣкоя . . . *българска* Нора. — Слѣдъ десетгодишенъ сѣмеенъ животъ подъ „повисването" на мъжа си, майоръ Симовъ, тя се „пробужда" *нечайно*, тъй както се пробуждатъ хората отъ тежъкъ сънъ, ненадѣйно стрѣснати — и иска да даде смисълъ на своя животъ. . ."

Планътъ на бѣгството е скроенъ: тя ще отиде на бала въ военния клубъ, отъ тамъ ще избѣга и ще намѣри Димитрова, който ще я чака съ файтонъ и ще я съпроводи до гарата; тя ще замине при сестрата на Димитрова, която „не гледа прищевкитѣ на никого и сама урежда своя животъ."

Дѣйст. IV. Вечерьта прѣди бала. Симова вече е готова за бѣгство. „Край на досегашния мой животъ! Послѣдни минути на едно жалко съществуване!" говори тя въ единъ встъпителенъ монологъ. — Обаче плановетѣ ѝ рухватъ: писмото, което написала на мъжа си и което той трѣбало да получи, кога тя бъде далечъ отъ него, било намѣрено и прѣдадено нему прѣди врѣме отъ свекървата. Той прочита писмото и не закъснѣва да изненала жена си.

„Ти трѣбаше да го получишъ утрѣ," казва тя.

Симовъ. Когато срамътъ вече щѣше да падне върху главата ми.

Симовъ и въ тая сцена си е пакъ сполучливо обрисуванъ. Той за нищо друго не може да мисли въ случая, освѣнъ „за срама, който се навлича на къщата, на него и на дъщеря му." И когато жена му се вижда съвсѣмъ безпомощна да стори нѣщо прѣдъ заканванията на мъжа си по адресъ на Димитрова, заговорва: „Чуешъ ли? Вие ме смазахте пакъ! Смазахте! . . . Нищоженъ червей, изпълзѣлъ на божи свѣтъ и смазанъ, смазанъ! . . "

Авторътъ най-сетнѣ завръшва пиесата съ „смазването на червея"— и свръшва издържаната обрисовка на своята съчинена героиня.

Други дѣйствуещи лица оставатъ *генеральтъ*, *свекървата* и *Лили*. Да кажемъ и за тѣхъ нѣколко думи. Види се, авторътъ като е ималъ прѣдъ видъ, че генералътъ излиза само еднажъ на сцената, искалъ е да използува всѣки моментъ отъ неговото стояние на сцената, като е смѣталъ съ това да го прѣдстави напълно типиченъ. Той се е грижилъ за това, обаче безъ да има прѣдъ видъ естественостьта. Отъ многото краски, които му е турилъ авторътъ, едва може да се познае неговото естествено лице. Явно личи прѣсиленостьта въ неговата обрисовка. Ако авторътъ бѣше се погрижилъ да му тури повече душа, той дѣйствително би билъ сполучливо прѣдаденъ.

Отъ всички дѣйствуещи лица най-добрѣ и най-естествено е прѣдадена свекървата. Тя е същинска типична свекърва, която на всѣка стъпка дебне снаха си, подслушва и не закъснѣва да долага всичко, разумѣва се съ прибавка, на сина си.

Съвсѣмъ неестествена е ролята на *Лили*, дъщерята на г-жа Симова, едно 9-годишно момиченце, което знае да вика: „Ихъ, защо съмъ момиче!" — „Мамо, ти все жално нѣкакъ говоришъ отъ нѣкое врѣме" —

Когато г-жа *Симова* ѝ казва: „Нали винаги ще ме обичашъ?“ тя отговаря съ „Разбира се!“ — Когато сѫщата ѝ казва: „дори когато ти кажатъ, че мама ти е лоша, нали, мило, ти не ще вѣрвашъ?“ тя отговаря: „Кой ще го каже това? Нека само посмѣй нѣкой!“ и пр.

Техническата страна на пиесата е слаба. Навѣрно съ *твърдѣ* кѫситѣ дѣйствия авторътъ е мислилъ да направи пиесата сбита и да нѣма нищо излишно въ нея, ала съ това липсата отъ непълнота въ обрисовката на лицата е станала още по-чувствителна. Съвсѣмъ друга би била работата, ако авторътъ се ползуваше съ широка наблюдателность и умѣние въ кѫси форми да прѣдава типични чърти и явления.

Нека сега кажемъ нѣколко общи думи за цѣлата пиеса. Първото, което се забѣлѣзва въ пиесата, е вѣрната до извѣстна степень обрисовка на повечето лица съ изключение на главното лице — героинята и нейната дъщеря. Наистина че всички тия второстепенни лица сѫ живи и истински, макаръ и ни едно отъ тѣхъ да не е доведено до тържеството на поетическата правда, — когато образътъ, взетъ отъ художника изъ срѣдата на дѣйствителностьта, излиза изъ неговитѣ рѫцѣ типъ, и самото име на тоя типъ губи своята случайность и става нарицателно; — нито едно отъ лицата въ „Пробуждане“ не е нарисувано напълно до тая степень, за да има значение на завършено нарисуванъ типъ.

А най-голѣмата грѣшка на автора е, че той се е рѫководилъ отъ прѣдвзетата цѣль, да се нарисува нѣкакво пробуждане на българката, — и неговата героиня се пробужда, защото на автора е нужно това, за да завърже борба въ пиесата и на край да се изтъкне самата прѣдвзета цѣль. — Недостатъцитѣ на пиесата произхождатъ главно отъ посочената вече прѣдвзета цѣль и отъ безсилието на автора да схване проявитѣ на нашия животъ и да имъ даде една задоволителна обрисовка. Това безсилие на автора се забѣлѣзва и въ по-първитѣ негови по-голѣмки производи: „Подъ натиска на живота“ и „Подхлъзна се“, въ които рисува нашата дѣйствителность. И въ двата тия производи се схваща на пръвъ планъ противорѣчието между нарисуваното отъ автора и дѣйствителностьта. Въ повѣстьта „Подъ натиска на живота“ самиятъ „натискъ“ е твърдѣ слабо нарисуванъ, за да оправдае самоудавянето на героинята, — а пъкъ въ „Подхлъзна се“ героятъ и неговото самоубийство сѫ толкова далечъ отъ нашата дѣйствителность, колкото сѫ далечъ и безкористнитѣ побуждения отъ нашия грубъ партизански животъ.

А противорѣчието между нарисуваното отъ автора „Пробуждане“ и българската дѣйствителность е твърдѣ голѣмо. Прѣди всичко, цѣлата обрисовка на героинята е въ противорѣчие съ сѫщественитѣ специфични чърти, свойствени на съсловната срѣда, изъ която е взета героинята. Самитѣ прѣдшествуещи чувства, идеи на героинята сѫ твърдѣ изкуствено мотивирани, за да оправдаятъ послѣдуещитѣ нейни чувства, идеи и рѣшения; самитѣ нейни постѫпки не се мотивиратъ, както казахме по-горѣ, отъ нейното *съсловно положение*, а още повече отъ общия характеръ на срѣдата, въ която се е движила героинята и въ която авторътъ е схваналъ нѣкакво „пробуждане“ на жената. — По отношение къмъ нашата дѣйствителность *г-жа Симова* е единъ *фиктивенъ типъ*. Авторътъ, подиръ като е измислилъ тоя типъ, прибѣгналъ е къмъ опити, подчинилъ

го е на редъ изпитания, заставилъ го е да се подвижи отъ едната срѣда въ друга, за да оправдае на край, макаръ и твърдѣ изкуствено, прѣдвзетата цѣль.

Писательтъ реалистъ не *фабрикува* герои споредъ нѣкоя тенденция; той рисува типове такива, каквито ги схваща въ дѣйствителностьта, съ всичкитѣ имъ добри и лоши страни, — съ една рѣчь рисува сжществените и истински прояви на туй, което е схваналъ въ дѣйствителностьта.

Работата на такъвъ художникъ се състои въ *безпристрастно* изобразяване на човѣка съ всичката му красота и безобразие, независимо, разумѣва се, отъ каквато и да е прѣдвзета цѣль.

За да ни даде вѣрна обрисовка на дѣйствителностьта, на г-жа А. Карина е липсвало 1) широка наблюдателность, 2) вдълбочаване въ причинната връзка на фактитѣ и 3) творческо безпристрастие.

Двѣ думи за правописа.

Всѣка страница е изобилна съ граматически грѣшки. Извѣстни думи на едно мѣсто сж написани напр. съ ъ или ѣ, на друго съ ж или е. Напр. *кжса* — *къса* (стр. 1.), *глѣдате* (стр. 9.) — *гледа* (11.), *съвсемъ* (17.) — *съвсѣмъ* (28.) и пр., а слѣдъ *ч* и *ш* въ края на думитѣ е поставенъ ь: вечь, хичь, играешь, мислишь, видишь и пр. Сжщо не малко грѣшки има и въ правописа на падежнитѣ форми: *Първия* кадрилъ е мой (17.), *Майора* е изпратилъ тая записка (12.), *Свѣта* лошъ craналъ (46.) и пр.

Eugenie.

Македонскитѣ могили.

Въ Zeitschrift für Ethnologie, 1902, кн. II. (Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte стр. 62 сл.) срѣщаме интересна статия отъ *P. Traeger*, „die macedonischen Tumuli und ihre Keramik“, съдържанието на която заслужва да се изложи тукъ на кжсо. Traeger изслѣдвалъ тумулитѣ въ солунската равнина на и. до езерото Лангаза, на с. до езерото Аматово, на з. до Ениджe-Вардаръ и Верия; той посѣтилъ и тумулитѣ на ю. отъ старата Пидна до Корино. Споредъ него могилитѣ въ македонската равнина се разпадатъ на двѣ групи, които се отличаватъ по форма, постройка и голѣмина; при това се прибавятъ и разлики въ мѣсторазположението. Тѣ се различаватъ и по врѣмето на произхода си, по причината, на която дължатъ произхода си и вѣроятно и по народа, комуто принадлежатъ.

По форма различаваме първо: конусообразни, доста високи, съ околчеста основа, повече или по-малко стръмни, безъ равнина (платò) на върха. Срѣдната имъ височина достига 12—16 м. Подобни могили, както е извѣстно, се намиратъ въ всички източни балкански държави (Тракия, сѣвер. България, Ромъния до юж. Русия). Точно опрѣдѣлена граница на

разпространението имъ къмъ з. не може да се опрѣдѣли; намираме ги дори въ Албания.

Между тия въ македонската равнина намираме и друга форма могили, които се отличаватъ главно съ това, че притежаватъ равно пространство, понѣкога доста обширно: напр. голѣмата могила при *Платанаки,* която е висока 12—14 м., съ обемъ 650 м. Тумулътъ при *Топшинъ* има обемъ дори ок. 2000 м. Трѣбва да се забѣлѣжи, че обемътъ на конусообразнитѣ могили (първата група) е много по-малъкъ (205 крачки, 240 м. и пр.). Тая втора група тумули Traeger нарича *плоски тумули* (Flächen-Tumuli). Покрай тая проста форма плоски тумули се намира и друга, по-сложна: най-напрѣдъ — двѣ плоски могили една връзъ друга; напр. една могила на лѣвия брѣгъ на р. Галико, висока 24 м. съ обемъ около 1000 м. Или пъкъ друга форма: широка, плоска могила, комбинирана съ една коническа (напр. могила Хагио-Елиа при Солунъ). Това съединение на двѣтѣ форми се срѣща въ разнообразни комбинациии; Traeger дава и рисунки, които ни прѣдставятъ нагледно разнитѣ форми.

Това различие въ постройката и голѣмината на могилитѣ не е проста случайность, както ни показва и друга значителна разлика. Именно всички плоски тумули сѫ богати съ керамически и други находки, слѣди отъ прѣдисторическо човѣчество: каменни орѫдия, колелца за врѣтена и пр., докато въ изолиранитѣ конически могили подобни токо-речи съвсѣмъ липсватъ.

Какъ сѫ произлѣзли тия тумули и съ каква цѣль сѫ натрупани? Прието е днесъ мнѣнието, че тѣ прѣдставятъ надгробни паметници, построени за князе и болери. За това има явни доказателства: напр. могилата при *Алаклиси* въ основата си има единъ отворъ, който води къ нѣколко гробни стаички, които сѫ издълбани изкусно въ камънитѣ на почвата.

Не може обаче да се твърди сѫщото и за „плоскитѣ могили“; нѣма сигурно основание да приемемъ, че и тѣ сѫ гробници. Като полемизира противъ *Körte* (Athen. Mitth. XXIV, 1899, стр. 1 сл.) Traeger изказва мнѣние, че плоскитѣ могили не сѫ надгробни паметници, ами сѫ стари прѣдисторически жилища. Произхода си не дължатъ на култа на умрѣлитѣ, ами просто на топографическитѣ отношения.

И наистина едни отъ тѣхъ се намиратъ до рѣки, които заливатъ равнината, други сѫ близу до езерата, изобщо на мѣста, които сѫ изложени на водата. При това не трѣбва да забравяме, че старитѣ отношения на почвата се различаватъ отъ днешнитѣ; напр. равнината на з. отъ Солунъ въ прѣдисторическо врѣме била подъ вода. Това мнѣние се подкрѣпя и отъ обстоятелството, че културнитѣ остатъци се намиратъ разпръснати по цѣлата повърхность на плоскитѣ тумули и въ най-близката имъ околность, и то на открито или плитко въ най-горния слой на земята; въ вѫтрѣшностьта подобни не се намиратъ. Отъ това слѣдва, че културнитѣ остатъци сѫ попаднали по могилитѣ, слѣдъ като били насипани. И фактътъ, че покрай остатъци отъ най-старъ периодъ се срѣщатъ подобни отъ врѣме, нѣколко вѣка по-нови, показва, че слѣдъ първата постройка не сѫ станали сѫществени промѣни. Въ могилата при

Плантаки авторътъ открилъ и единъ кладенецъ, явенъ знакъ, че тамъ сж живѣли хора.

За опрѣдѣляне епохата на могилитѣ ни помагатъ чирепитѣ отъ сждове: тѣ се простиратъ отъ единъ периодъ, който отговаря на второто поселение въ Троя,[1]) чакъ до по-старото грѣцко врѣме. Не безъ значение е и обстоятелството, че тѣ прѣставатъ всички приблизително въ сжщата епоха. Проби отъ глинени сждове съ по-нова техника нѣма. Колелцата отъ врѣтена сж безъ никаква украса; орждията сж само каменни: брадви, длета и острия на копия отъ кремъкъ. Нѣма бронза и желѣзо, нѣма стъкло; не сж намѣрени и монети. Това ни учи, че обитателитѣ, слѣдъ като живѣли тамъ много вѣкове, оставили жилищата си въ единъ тѣсно ограниченъ периодъ врѣме. По какъвъ поводъ? Навѣрно жителитѣ оставили не само могилитѣ си, ами изобщо и страната си, може би тѣ били изгонени отъ нови прѣселенци.

Колкото се отнася пъкъ до епохата на другитѣ, собственитѣ надгробни могили, може да се каже, че достигатъ до много по-ново врѣме, отколкото плоскитѣ могили. Мжчно може да се опрѣдѣли, кога сж произлѣзли най-старитѣ отъ надгробнитѣ томули. Traeger изказва несигурно прѣдположение, че тѣ сж произлѣзли въ тая мѣстность, тепърва слѣдъ като изиграли ролята си поселенията на плоскитѣ могили; тѣ принадлежали може би и на другъ народъ. — Какъ да се обяснятъ най-послѣ комбиниранитѣ могили? Авторътъ е наклоненъ да приеме, че и при комбинациитѣ трѣбва да се дѣлятъ конусообразнитѣ могили отъ плоскитѣ и по врѣме, и по народъ; това мнѣние се подкрѣпя съ приемливи аргументи.

Върху етнологическото значение на въпроса авторътъ не се спира; забѣлѣзва само, че керамиката на голѣмитѣ, стари могили е близко сродна съ фригийско-троянската култура, както приима и *Körte*. Най-накрая Traeger дава нѣколко кратки бѣлѣжки върху нѣкои отъ намѣренитѣ прѣдмети, и ги илюстрира съ образи. Изобщо статията прѣдставя голѣмъ интересъ.

Специално върху керамиката на македонскитѣ тумули дава бѣлѣжки *H. Schmidt* (стр. 76 сл.). Тя се прѣдставя въ двѣ групи: *монохромна* и *нашарена*; послѣдната е вносъ, който може да се прослѣди отъ микенска епоха до 4 и 3 в. пр. Хр. Монохромната по техника и по врѣме се дѣли на три подгрупи: къмъ първата и втората принадлежатъ сждове, работени на ржка; къмъ третята, най-младата — сждове, работени на грънчарско колело. Тя прѣдставя интересъ и съ формитѣ, и може сигурно да се приеме, че е продуктъ на старитѣ траки, които сж живѣли въ ония мѣста.

---

[1]) *Dörpfeld* поставя това поселение въ 2500–2000 пр. Хр. Г. К.

29. V. 1903. **Гавр. И. Кацаровъ.**

2162—1903

Петрографски бѣлѣжки за югоизточния кжтъ на България.

(Съ една петрографска скица).

Отъ д-ръ Г. Бончевъ.

(Продължение.)

18. Карнобатъ, Отралджа, Ямболъ.

Землището на Карнобатъ въ сѣверната си половина е повече почвено образувание, но въ южната е изключително *туфозно*. Туфитѣ освѣнъ него заиматъ и южнитѣ баири на града (Аладжа и други) и високо изкачатъ рида на Хисара, като го прѣхвърлятъ и въ южна посока (обиколка 12). Тѣ сж простиратъ и на западъ отъ града въ сѣвернитѣ склонове и поли на сжщия Хисаръ, заиматъ развалинитѣ на старото село (сега тамъ градини), завъртатъ съ Азмака и прѣзъ него zематъ мѣстото на развaленото Черкезко село; като изкачатъ баира чакъ прѣзъ шосето, свръшватъ въ найзападна точка на кръстопжтя Турско Бейкьой — Докузекъ и Черкезкото село — Аладаглий. На югъ тѣ изкачатъ Хисара и прѣзъ крѣпостьта свръшватъ въ блатливата мѣстность надъ Бюкерджилий и Каракулазлий. Цѣлото това пространство, заето отъ туфи, само въ западнитѣ си отдѣли, около Азмака, съдържа и *еруптивни материяли,* които по изгледъ и устройство, показватъ извѣстни отклонения отъ досега разгледанитѣ. Туфитѣ въ Карнобатъ и околностьта му сж повечето отъ авгитъ андезитовъ и кристаленъ съставъ пакъ отъ сжщитѣ, съ прѣдимно тъмна, тъмнозелена и тъмноръждива боя[1]), съ отчетливъ порозитетъ (намѣста и сбити), съ неправилно дребно паралелопипедно надробяване и тукъ-тамъ съ сферично

[1]) Toula, споредъ Rossiwal, отъ Карнобатъ различава два вида туфи: *Palagonit Tuff* съ жълторъждива боя и *Augitandesit Tuff* съ свѣтлосива боя (Geologische Untersuchungen im Östlichen Balkan, II Abtheilung, 1892. p. 57).

отдѣляване. Въ тия съ просто око и съ микроскопа се различаватъ само порфирни авгитови кристали и тѣхни кѫсове пръснати изъ гѫстата сива фелдшпатова маса, а на мѣста и кѫсове отъ андезитни скали пакъ съ съдържание на порфиренъ кристаленъ авгитъ. Тъй че главно тамъ трѣба да се различатъ два вида туфи: *кристални туфи* и *авгитъ андезитови,* но не и палагонитни туфи, както се изказва Rossiwal, защото нѣма материяли отъ базалтна ерупция.

При изкачване на Хисарския ридъ при сѫщия съставъ и устройство туфитѣ си измѣнятъ боята въ отворено зелена или жълтозелена отъ присѫтствието на обиленъ епидотъ. Въ тѣхъ на мѣста се забѣлѣзва тънко наслоение и наплочване, свойства, които ги приближаватъ много къмъ типичнитѣ седименти; обаче съставътъ имъ ги отличава отъ тѣхъ. Тѣ на пръвъ погледъ подсѣщатъ на глинести мергели или пѣсъчници и варовици, още повече, че полѣни съ киселина шумятъ; еднитѣ и другитѣ сѫ съ западъ източно разпространение и съ сѣверенъ наклонъ.

Въ тая мѣстность туфитѣ сѫ прѣдимния материялъ на края, но все пакъ край тѣхъ се забѣлѣзватъ и материяли, които по устройството си се издаватъ за андезити. Такива има въ р. Азмакъ и нейнитѣ приблизни скатове и низки поли, а именно тамъ, дѣто трасето на желѣзнопѫтната линия прѣсича землището; но показватъ се и въ по-високитѣ отдѣли на рида въ околностьта на старата крѣпость. Еруптивнитѣ материяли отъ първото находище сѫ съ тъмна, на мѣста ръждива боя, а отъ другитѣ съ тъмно или зацапано зеленикава и съ ясни напластявания съ сѣверенъ наклонъ, на който отдѣлнитѣ слоеве сѫ почти сдробени отъ силния натискъ, на който е билъ театъръ тоя край. Казаното намира потвърждение и въ съсѣднитѣ седименти на с.-з. баиръ, които иматъ най-типиченъ профилъ въ Марашкия проходъ, дѣто притежаватъ бръчки отъ разна стръмнина (15°—80°).

Скалитѣ на гледъ сѫ полупорфирни и повечето подхождатъ на порфирити отколкото на типични андезити. Тѣ сѫ съ червеникава фелдшпатна основа, която на мѣста е маскирана отъ синкавозеленикаво вторично вещество, което причинява петна изъ нея. Освѣнъ нея личатъ и иглести биотитни форми въ напрѣченъ прѣрѣзъ или луспести въ посока на базичния пинакоидъ. Другъ минераленъ съставъ за простата диагноза е инактивенъ. Въ микроскопа въ подробность се забѣлѣзва слѣдното: *фелдшпатъ, биотитъ,* черно рудно вещество съ изгледа на *илменитъ,* но повечето *магне-*

титъ, зеленикавосинкава интерсертална маса въ микролитни форми, съ изгледа на *актинолитъ, хлоритно-серпентинозна маса* вториченъ продуктъ и уединено иглестъ минералъ, подходещъ най-много на *апатитъ,* но подсеща и на иглести микролити. Характерно за тая скала е интерсерталното устройство (по което тя наподобява диабазовъ порфиритъ) и неговото синкавозеленикаво иглесто устройство.

Фелдшпатътъ на скалата е въ продълговати кристално ивичести форми, въ които прѣобладаватъ двойнитѣ карлсбадски сраслъци съ паралелно потъмнение; но не сѫ рѣдки и полисинтетни отъ три и повече индивиди, при които потъмнението е косо.

Биотитътъ е въ продълговати тѣсноивичести форми, които при обикновено наблюдение се показватъ като тънки и дълги игли, но има тукъ-тамъ и кѫси четвъртити форми пакъ отъ него. Той въ повечето свои индивиди е съ напрѣднало промѣнение въ жълтеникавозеленикава маса. На мѣста такава се забѣлѣзва и въ малко проточени ивици, но безъ всѣкакъвъ остатъкъ отъ първичното вещество, което я е дало.

Присѫтствието на кварцъ е негативна характеристика за скалата.

Интерсерталното вещество въ всички свои форми е иглестъ и лучестъ агрегатъ съ синкава боя, съ която наподобява актинолитъ, но се отличава отъ него, че паралелно потъмнява. Сѫщо такъвъ интерсерталенъ агрегатъ се забѣлѣзва и изъ биотитнитѣ скали на с. Кьопеклий (Айтоска околия), само че той е безъ боя. Ако се приеме, че той съотвѣтствува на него, слѣдва да се допустне, че е обагренъ отъ вторично хлоритно вещество.

Тъждествена по него съ Кьопеклийската скала тя остава такава и по другитѣ минерали като биотитъ, фелдшпатъ и черноруднoто вещество, съ изключенье на авгита, който въ нея не се доказва. Но тя се различава още и по дребнозърнестия си изгледъ; тя съотвѣтствува на *биотитъ андезитъ.*

Материялитѣ отъ непосрѣдствената околность на крѣпостьта външно сѫ съ изгледа на сивозеленикави андезитни скали порфирни по фелдшпата, но вѫтрѣшно се приближаватъ къмъ горнята. Порфирниятъ фелдшпатъ, съставенъ отъ по нѣколко индивида лабрадоровъ плагиоклазъ е изключителниятъ фелдшпатъ. Дребниятъ — на основата — е съ бѣлѣзитѣ на моноклиненъ фелдшпатъ, а именно той е отъ единични форми или карлсбадски сраслъци съ паралелно потъмнение. Въ единa и другия случай той е първично образувание въ скалата, което се доказва и по интерсерталната хлоритова маса, която е метаморфенъ продуктъ на първиченъ бисиликатовъ остатъкъ. Той

е ситно агрегиранъ и подсѣща въ части на съотвѣтния отъ прѣдходната скала. Въ нея магнетитътъ е съ бѣлѣзитѣ на типиченъ магнетитъ, който на мѣста е прѣвърнатъ въ лимонитъ. Апатитоподобнитѣ дълги игли и тукъ не отсѫтствуватъ; тѣ сѫ само потънки и при слабо увеличване като жици. Като особность отъ прѣдходната скала заслужва да се отбѣлѣжи присѫтствието на авгитъ, който е въ дребни зърнести и кристални маси — и на рѣдъкъ зърнестъ и интерсерталенъ кварцъ.

Общо взето, скалата е изгубила хабитуса на обикновена *авгитъ андезитова скали;* тя по устройство повече наподобява *диабазъ порфиритъ*, съ който безпогрѣшно може да се отъждествява.

Прѣзъ Азмака въ посока за Стралджа по пѫтя, който се отбива за Аладаглий, въ началото още се минава по ерупитовното землище на срѣщния баиръ, по прѣди да се отбие му за Стралджа, то свършва и изчезва подъ насипа отъ баира, а на югъ се крие подъ блатливата почва на мѣстностьта. Отъ тамъ за Стралджа се минава прѣзъ периодично мочурлива мѣстность (сухо търсище) на разстояние километъръ и повече, която подъ Страдженското блато стига въ Стралджа-Кършлакьой и подирното село до Ямболъ, само че подъ Кършлакьой и въ непосрѣдствено съсѣдство съ леглото на Азмака землището показва бѣлѣзитѣ на мочуръ въ извѣстни дъждовни години, а на мѣста разкрива и основата на землището — тънкослойни седименти кредна възрасть. Съ наближаване на Ямболъ въ с. з. поли на Кърклкаръ баиръ и въ съсѣдство съ Тунджа пѫтя кръстосватъ седименти отъ сѣверната гранична зона на бакаджиситѣ еруптивни материяли. Тая подирнята тукъ, както и по рано при Авлалий (обиколка 11) се каза, е съ западъ източно разпространение и колкото пó на западъ отъ Авлалий минава, се стѣснява и токо надъ Ямболъ до Тунджа изчезва. Въ тоя край, както и въ други, напр. около Чинкоджа, ясно се види, че наклонътъ на седиментнитѣ материяли е сѣверенъ и доволно стръменъ (около 35°—40°). Самитѣ седименти сѫ съ тънкоплочести *мергелни варовици, варовити и мергелни шисти съ червеникава, зеленосива или сива боя* съ равноплочести повръхнини и безъ съдържание на явни слѣди отъ вкаменелости, но все пакъ по аналогия съ други подобни отъ балкански и прибалкански краища даватъ право да се заключава, че не сѫ пò-млади отъ кредна възрасть[1]).

[1]) За сѫщитѣ материяли гледай: *Höchstetter* въ — Jahrbuch d. k. k. geol. Reichsanst. B. XX. p. 394 и 395 и *Жујовић* глас српске кр. Академије, LVI, стр. 244.

19. Ямболъ, Кадъкьой, Светиспаски бакаджикъ, Чарганъ, Ямболъ.

Отъ Ямболъ въ посока за манастиря Св. Спасъ на Бакаджика съ сѫщото име се минава прѣзъ Урумъ чифликъ и Кадъкьой. Между Ямболъ и първото селце въ началото на землището се показва почва съ съдържание на обилни еруптивни камъни изъ нея, което показва, че за нейното образуване сѫ взели голѣмо участие материялитѣ отъ съсѣдния Къркларъ баиръ.

Прѣзъ половината пѫть между споменатитѣ двѣ точки почвата започва да потъмнява, и материялитѣ ѝ да ставатъ все повече еруптивни, което показва, че самото еруптивно легло е плитко подъ нея. По положение то съотвѣтствува на кърклярбаирското южно отъ лозята.

Мине ли се Урумъ чифликъ, веднага и бѣлѣзитѣ на еруптивната основа изчезватъ и се губятъ чакъ до наближаване на селото Кадъкьой. Тамъ на ново бѣлѣжатъ повръхностьта; въ такъвъ видъ тѣ изкачатъ Св. Спасъ и се простиратъ въ източна и юго източна посока по другитѣ бакаджици. Южно тѣ свръшватъ подъ Мидирисъ и Мансарлий въ основитѣ на южнитѣ стръмни Бакаджикски поли.

Платото източно отъ Кадъкьой заиматъ етуптивни материяли, но не по цѣлото протежение съ типичния видъ на компактна еруптивна маса; около стръмнитѣ западни поли на Бакаджика сѫ рахли *брекчи* и *конгломерати*. Поразително е впечатлението, което тия материяли произвождатъ на наблюдателя; тѣ сѫ едроблокова разновидна (полигенна) маса съ кѫсове най-разновиденъ изгледъ, които единъ отъ други раздѣля тънка туфозна цементна кора. Ефектътъ причинява не лѣпилото, както е обикновено при другитѣ брекчи и конгломерати, а едритѣ кѫсове, които, ако и привидно еднобойни, сѫ съ разнобойни отсѣнки, съ порозитетъ, шупливость, бѣли дребни пѫпки или миндално устройство. Тѣ се напълно схождатъ съ азаплийскитѣ и тия надъ Айтосъ, въ землището на Аптаразакъ. Разкритата повръхность, заета отъ тия скали, мѣри завидно протежение; тя изкача високо склоноветѣ на рида, особно сѣверозападнитѣ. Тоя материялъ изглежда като да опасва околовръстъ рида; него има и въ горнитѣ отдѣли на рида (около манастира).

Типичнитѣ еруптивни материяли отъ тоя Бакаджикъ сѫ съ руменосива боя и дребно порфирно устройство по фелдшпата и червеникавия биотитъ; изобщо тѣ сѫ съ скаленъ изгледъ, съ какъвто се отличаватъ еруптивнитѣ материяли на съсѣднитѣ Бакаджици, Търнавски и

Арнаушки, на които сѫ западно продължение. Порфирнитѣ минерални части на скалитѣ въ количествено отношение съ простъ погледъ сѫ сравнително по-малко отъ основата, но въ микроскопа тѣ се равняватъ на нея. Съ него се доказва, че къмъ горнитѣ два минерала (*фелдшпатъ* и *биотитъ*) трѣбва да се прибави още и *авгитъ*, ситнопрашестъ *магнетитъ* съ хематитъ и вториченъ *хлоритъ*, привързанъ на авгита. Фелдшпатътъ и при това скално находище е двоякъ: *ортоклазъ* и *плагиоклазъ*, отъ които първиятъ е порфиренъ и въ основата, а вториятъ (олигоклазъ) повече порфиренъ, а рѣдко въ основата. Тѣзи два фелдшпата, както и слабиятъ порозитетъ на масата, сѫ бѣлѣзи, които ги приближаватъ къмъ трахититѣ съ наименуванието *трахиандезити*, но не е грѣшка, ако бѫдатъ наречени и *авгитъ-биотитъ андезити* или само *биотитъ андезити*, понеже санидинътъ имъ, съ характернитѣ бѣлѣзи на такъвъ, е малко.

Тия андезити съотвѣтствуватъ на скалитѣ отъ Сливенскитѣ бани; различаватъ се отъ тѣхъ само по боята си.

На слизане отъ манастира Св. Спасъ за селото Чарганъ минава се главно по прѣходнитѣ еруптивни брекчи и конгломерати, които и тамъ се ползуватъ съ обширно разпространение, но въ низкото тѣ минаватъ въ редица туфи, които прѣдъ с. Чарганъ се редуватъ и съ тънки прослойки отъ *червеникавъ мергелъ* и *мергеленъ варовикъ*, каквито видѣхме на изтокъ отъ Авлалий.

Тия туфи, които заиматъ околовръстното землище на Черганъ и свършватъ сѣверно отъ него въ кредниrѣ седименти, на западъ стигатъ лозята на Кърккларъ баиръ и тамъ отстѫпватъ на типичнитѣ андезитни материяли, които завзиматъ цѣлото възвишение чакъ до въ Ямболъ. Но освѣнъ тѣхъ въ Чарганското землище тѣ съдържатъ тънки прожилки черенъ авгитъ андезитовъ материялъ.

Андезитътъ отъ Кърккларъ баиръ[1]) е съ червеникава и слаборозова или сивочервеникава боя, съ каквато се отличаватъ еруптивнитѣ скали отъ Сливенскитѣ бани[2]) и околностьта на Бояджикъ[3]), като спазватъ и изгледа имъ, който е повече туфозенъ или трахитоиденъ, както и на скалитѣ отъ Бакаджицитѣ. По тѣхъ съ просто око може да се различи дребнопорфиренъ фелдшпатъ, придруженъ отъ многобройни блещави луспици отъ биотитъ. По този съставъ той на-

---

[1]) Жујовић. — Глас Српске Акад., LVI, стр. 242 и *Toula:* Geologische Untersuch. etc. II. Abtheil. 1892 p. 57.

[2]) *Бончевъ.* — Приносъ къмъ Петрографията на Сърнена гора. Сбм. XIX. Отд. отп., стр.. 68.

[3]) „ Приносъ къмъ изучването скалитѣ на рида „св. Илия“. Сбм. XVIII, Отд. отпечатъкъ (стр. 19).

пълно заслужава името *биотитъ андезитъ,* за какъвто го и приемаме, но понеже микроскопътъ разкрива въ него обиленъ авгитъ може да се нарече и *авгитъ биотитъ андезитъ.* Авгитътъ прѣобладава въ скалнитѣ маси отъ западната половина на баира, но въ източната той значително намалява; намѣрватъ се дори кѫсове, въ които той почти отсѫтсвува. Такива подхождатъ повече на *трахиандезитъ* и съотвѣтствуватъ на чокобенскитѣ материяли[1]).

Пълно внимание въ тия скали заслужаватъ главнитѣ минерали. Биотитътъ е кестенявъ или червеникъвъ, разнобоенъ, бистъръ и съ съдържание на рутилови включения (сагениовъ типъ). Въ много отъ индивидитѣ си той е чистъ, но въ други притежава периферно черенъ феритенъ вѣнецъ, който при ситнитѣ индивиди пълни и срѣдата имъ. Нѣкои отъ тѣхъ даватъ да се подозиратъ и амфиболови форми. Магнетитътъ е ситенъ, прашестъ. Авгитътъ е кристаленъ, бистъръ или промѣненъ въ хлоритъ. Фелдшпатътъ е въ едри и ситни форми и прѣдимно плагиоклазъ; само тукъ-тамъ може да се посочи на ортоклазъ. Плагиоклазътъ по естество е отъ редицитѣ на *олигоклазъ-лабрадора,* а по прѣснота — въ зачатъчно съ стояние на метаморфозата си. Въ нѣкои личи и по-малко кварцъ, но съ бѣлѣзитѣ на вторично вещество. Основата е флуидална.

Андезититѣ отъ Кърkларъ баиръ въ западнитѣ му прѣдѣли бѣлѣжатъ голѣма часть отъ земната повръхность, но колкото повече се простиратъ къмъ изтокъ, минаватъ подъ дебелъ почвенъ слой, който въ протежението на лозята постига завидно разпространение.

Скалитѣ отъ Кърkларъ баиръ, както и ония отъ Бакаджицитѣ, съсѣдни на светиспаския, а тъй сѫщо и скалитѣ отъ Чокоба-Сливенскитѣ бани се отличаватъ и съ еднакво дребно паралелопипедно напукване и надробяване.

Еднакви по съставъ, устройство и външенъ изгледъ, тѣ оставатъ еднакви и по възрасть, което се потвърдява отъ положението имъ. Всички се намиратъ разположени по една посока (ю.-източна), която съотвѣтствува на тектонична пукнатина, на която сѣверниятъ край е въ землището на Сливенскитѣ бани, а южния въ свършека на тюркменския Бакаджикъ. Тази пукнатина коса относително главнитѣ еруптивни посоки отъ подбалканската еруптивна область показва, че е по-млада отъ тѣхъ, но все пакъ отъ кредна геологическа възрасть, понеже накѫсва и надига (около Чбкоба) кредни седименти, които съотвѣтствуватъ на долня креда.

---

[1]) Бончевъ — Сърнена гора и пр., стр. 67.

20. Ямболъ, Кукорево, Инджексарлий, Къзълагачъ.

Отъ Ямболъ за Къзълагачъ отъ източната страна на Тунджа се минава прѣзъ Кукорево или подъ него прѣзъ Инджексарлий и по равнището около Тунджа, дѣто се прѣсичатъ деретата Калайджийско и Юрженлийско подъ Бейкьой срѣщу Каябурунъ, и отъ тамъ пакъ по равното — новото шосе, стига се въ градеца безъ да се изкачатъ каквито и да сѫ баири и баирчини, както по шосето оттатъкъ Тунджа.

По цѣлото пространство землището е почти еднородно съ изключение на съсѣднитѣ по-височки баири, каквито сѫ въ началото и при края на пѫтя.

Смѣло може да се твърди, че землището на самия пѫть е *алувиално,* нанесено отъ Тунджа или свлѣчено отъ околнитѣ ридове съ помощьта на малки и мирни потоци, но то на мѣста, въ по-издигнатитѣ, се показва и съ бѣлѣзитѣ на *дилувиума* и *младия терциеръ,* които сравнително добрѣ сѫ прѣдставени въ тундженскитѣ брѣгови изрѣзи между Пъндъклий, Каябурунъ и Курмушлий. Въ тѣхъ сѫ намирани и остатъци отъ *Elephas.*

Почвата въ тия страндженски поли е повечето *чернозем*ъ, на който началото сѫ туфитѣ и еруптивнитѣ материяли отъ Бакаджицитѣ, подпомогнати и отъ хумифицирането на масата. Но южно отъ Бейкьой тя започва да губи черноземния си изгледъ и да се показва съ по-отворена боя, *пѣсъклива, варовита,* а на мѣста, близу до рѣчното лѣгло, и малко *тинеста.* То се дължи на *варовититѣ материяли* подъ Бейкьой, кристалиннитѣ шисти отъ Мурсатлий и младотерциернитѣ глинестопѣсъчни и глинестоваровити материяли между Енибеглий и Къзълагачъ.

21. Къзълагачъ, Шахлий, Срѣмъ, Гаджилово, Къзълагачъ.

Отъ Къзълагачъ прѣзъ Тунджа до въ Балабанъ кория и прѣзъ нея до първитѣ баирчини на срѣщния брѣгъ, материялътъ е изключително рѣченъ наносъ, повечето тинестопѣсъченъ. Въ баирчинитѣ започватъ да се показватъ материялитѣ на заливнитѣ образувания отъ тракийското поле. Тѣ сѫ тъждествени съ материялитѣ западно отъ Чобанъ азмакъ на пѫтя за Синаплий, а сѫщо тъй и западно отъ Синаплий. Съ слизане въ прѣдѣлитѣ на устията на Синаплийската рѣка и Чобанъ азмакъ землището на ново се показва наносно-тинестопѣсъчно, но щомъ се то измине и се наближи пѫтьтъ Синаплий—Шахлий, дѣто повръхностьта се значително из-

дита, влиза се въ старо еруптивно землище *гранитовъ* и *гранитогнайсовъ типъ,* което постига интензивно южно разпространение до стръмния източенъ завой на Тунджа с.-западно отъ Срѣмъ. Тамъ минава въ кристалинни шисти — *гнайси* съ ю.-и. разпространение, които прѣзъ рѣката въ Срѣмско постигатъ по-голѣмо разпространение. Гнайситѣ сѫ сиви биотитови съ ясно наслоение относително слюдата и съ сравнително много кварцъ относително фелдшпата. Въ тѣхъ биотитътъ е въ малки групи отъ ситни мембрани, кварцътъ сивъ и по-бистъръ, а фелдшпатътъ избѣлѣлъ отъ частична каолинизация. Други минерали съ просто око не се различаватъ. Отъ подирнитѣ микроскопътъ установява само акцесорни и вторични; такива сѫ: мусковитъ, цирконъ, хлоритъ, магнетитъ и др. Понеже скалната боя е сива, а веществото зърнестолуспесто, то скалата се показва за примордиаленъ гнайсъ-хуронска възрасть.

Южно гнайсътъ минава въ гранитогнайсъ прѣдходенъ типъ; въ него се различава сѫщиятъ съставъ, както и въ гнайса. Въ него биотитътъ е въ групи, въ които се съдържа по нѣкоя луспа отъ мусковитъ и мембрана отъ хлоритъ. Агрегатенъ е кварцътъ, а фелдшпатътъ въ повечето случаи, единиченъ и каолинизуванъ.

Тия материяли въ южна посока пакъ прѣхождатъ въ гнайси, каквито стигатъ Срѣмъ.

Срѣмъ въ околовръстнитѣ баири е заграденъ отъ шисти, но отъ ю.-и. страна съ тѣхъ се забѣлѣзватъ и *зърнести варовици.* Сѣверо-източно отъ селото се продължаватъ гнайситѣ прѣзъ Тунджа, които откждѣ Срѣмъ съдържатъ и *микашисти.* Подирнитѣ сѫ съ червеникаво-зеленикава боя, дребно-микашистна лъскавина и наслоение по зеленото вещество. Установениятъ съ микроскопа съставъ е главно *кварцъ* и *мусковитъ* въ сдружие съ хлоритъ и биотитно вещество, които освѣнъ въ луспести агрегати забѣлѣзватъ се и като единични листа пръснати навсѣкждѣ. Но тъй като хлоритътъ е повече отъ биотита, той дава извѣстна отсѣнка на скалната боя и за това той заслужва да се вземе въ внимание при скалното наименувание. По него скалитѣ получаватъ прилагателното „хлоритовъ“ микашистъ.

Освѣнъ хлоритовото вещество, което видоизмѣня боята на шиста, подирнята още повече се е измѣнила отъ обилната хематитна маса. Нейното присѫтствие се дължи най-вѣроятно на метаморфния магнетитъ, който се е отдѣлилъ при прѣвръщането на биотита въ хлоритъ.

Гнайситѣ с.-и. отъ Срѣмъ се простиратъ чакъ прѣзъ Дермендерската рѣка, но въ дола надъ селото край Тунджа съдържатъ

зеленикави скални маси еруптивенъ типъ, понеже въ тѣхъ порфирно и полигонално развити се показвать бѣлитѣ минерали, фелдшпатитѣ. Основната зеленикава маса изпъстрять и тъмнозеленикави петна, които се прѣдставять като ситнолуспести агрегати. Въ тънкитѣ препарати на тия скали се разкривать *фелдшпать* (повечето ортоклазовъ), ситнозърнестъ *кварцъ* и дребенъ уединенъ *амфиболъ* или такъвъ сбранъ въ групи, които сѫ чернозеленитѣ петна. Въ тѣхъ той е повечето самъ, но има и такива, които край него съдържать и мембрани отъ *биотитъ* или биотитъ и *хлоритъ*. Отъ другитѣ минерали честь е *магнетитътъ,* а рѣдъкъ *титанитътъ, апатитътъ* и *епидотътъ.*

Характеренъ отъ тия е фелдшпатътъ, понеже само той е съ полигонално ограничени форми, които въ периферията си съдържать околовръстна бистра зона. Основата на скалата е зърнестолуспеста и съ състава на гранита, но тъй като едритѣ фелдшпати плагиоклази не сѫ рѣдкость и въ основата, скалата съотвѣтствува на *промѣненъ диоритъ порфиритъ.*

Отъ тоя долъ до въ селото Гаджилово и прѣзъ него до долното течение на Мураданлийска рѣка материялътъ е старъ масивенъ отъ типа на шахлийския, съ тая само разлика, че въ тия мѣста той е съ типична масивна структура, когато тамъ той притежава наслоение, което го прави прѣходенъ въ гранитогнайсъ. Гаджиловскиятъ гранитъ е съ отворена сива бозова боя отъ прѣобладанието на фелдшпатъ-кварцовото вещество надъ черната слюда. Отъ първитѣ *кварцътъ* е бистъръ съ стъкленъ и полумастенъ блѣсъкъ, а фелдшпатътъ сивъ и по естество повече *ортоклазъ. Биотитътъ* е ситнолуспестъ съ черна боя и малка агрегация, но черното минерално вещество не е само слюда; край нея има и малко *амфиболъ* и повече *магнетитъ,* който въ разрушенитѣ скални отдѣли образува тъмни пѣсъчни насипи. По всичко той съотвѣтствува на *гранититѣ.*

Гранитовото землище въ тоя край е съ нееднаква повръхность, въ която гладко заобленната взима връхъ надъ осталитѣ. То обикновено е накѫсано едропаралелопипедно, но има мѣста, дѣто се прѣдставя като сбитъ грамадъкъ. Въ него не личать много кварцови жили, а нѣма и такива отъ пò-ситнозърнестъ компактенъ материялъ.

Прѣзъ Мураданлийската рѣка въ деснитѣ баири отъ пѫтя материялитѣ сѫ пакъ съ гранитовидно устройство, но по-тъмна боя, която ги и на пръвъ погледъ различава отъ прѣдходния гранитъ. Тѣ прѣзъ баира въ сѣверна посока на малко разстояние се

простиратъ и послѣ изчезватъ подъ дебелия насипъ на хълместата тераса, която се простира кѫдѣ Хамбарлий. Въ коритото на Поповската рѣка по цѣлото протежение на пѫтя до въ Късълагачъ землището е наносна почва.

22. Късълагачъ, Араплий, Дермендере, Урумбеглий.

Между Късълагачъ и Араплий землището е наносно; него съставятъ коритото на Поповската рѣка и пò въ източни отдѣли на прѣдходния пѫть и онова на Мураданлий—Малкодервентската въ сѣвернитѣ имъ отдѣли. Надъ Араплий наноситѣ свръшватъ въ рѣчното легло до черноскалния баиръ надъ селото, чиито поли отъ южна страна стръмно го ограждатъ. Материялитѣ на баира се простиратъ на югъ до въ селото Араплий, а на западъ, прѣзъ лѣглото на Мураданлийската рѣка по низката рътлина свръшватъ до пѫтя Гаджилово—Късълагачъ.

Скалната маса на това землище се характеризува съ черна до тъмнозелена боя, която съ разпространение на скалитѣ въ западна посока губи своята тъмна отсѣнка и става по-отворена, но пакъ по-тъмна отъ боята на съсѣднитѣ гранити. Тя е съ зърнесто устройство въ скоро отломенитѣ повръхнини, а съ оофитно на изложенитѣ дълго на въздуха. Въ първитѣ тя е и повече блещива отъ силното отражение на минералнитѣ повръхни, а въ вторитѣ — матова. Отъ миниралитѣ ѝ съ просто око по боя се различаватъ само два: тъмнозеленъ и сивъ, и тукъ-тамъ ръждивъ стъкленъ минералъ, но пò-подробно за тѣхъ не може да се прибави нищо. Въпросътъ се уяснява съ помощьта на микроскопа. Съ него точно се установява, че скалното устройство е типично за габбровитѣ скали, но не и диабозово, понеже формата на минералитѣ е повече зърнестоивичеста. Габбровото устройство подкрѣпя и минералния съставъ. Въ него калциевиятъ фелдшпатъ е изключителниятъ фелдшпатъ въ скалата; той се явява главно като анортитъ, а има го и като прѣдставитель на лабрадоръ-битовнитовитѣ редици. Обагренитѣ минерали сѫ главно *диалагъ;* по-малко *авгитъ, амфиболъ, оливинъ* и *магнетитъ* и вторични продукти. По тоя съставъ скалата се прѣдставя като типиченъ *оливинъ габбрó*. Особноститѣ на минералитѣ отъ тоя габбрó сѫ слѣднитѣ:

Фелдшпатътъ е въ заоблено четвъртити форми съ полисинтетенъ изгледъ, на който при нѣкои скоро отломени повръхнини се забѣлѣзва и съ просто око по брѣздитѣ имъ. Освѣнъ такъвъ има

го и въ карлсбадски срасли форми отъ полисинтетни индивиди. Единиятъ и другиятъ сѫ бистри и съдържатъ само бистри иглести кристали като включения.

Диалагътъ е съ неправилни очъртания и прѣпълненъ съ включения по двѣ посоки, отъ които се показва тъменъ. Освѣнъ него има и други, който е по̀-бистъръ и наподобява авгитъ. Първиятъ е повечето въ прости форми; вториятъ има и сраслъци. Единиятъ и другиятъ показватъ периферна метаморфоза въ амфиболъ. При нея прѣминаватъ непокѫтнати и включенията, които спазватъ сѫщото разположение.

Оливинътъ въ по-голѣмата частъ отъ своитѣ индивидуални зърна се е промѣнилъ въ синкавозеленикава маса, която между кръстосани николи се разпада на дребни индивиди съ сравнително остри поларизационни бои. На нея е привързанъ и черноруднииятъ минералъ, магнетитътъ, който я накѫсва като широки и неправилни черни ивици.

По тоя съставъ тя е сравнително тежка скала; относителното ѝ тегло е 3·075.

Тоя оливинъ габбро̀ е второ положително находище у насъ; той по общъ изгледъ, съставъ и устройство наподобява габбро̀витѣ скали отъ манастирскитѣ височини[1]). По положението, което заима, слѣдва да се прѣдполага, че е юго-източното продължение отъ тѣхъ, което е въ непосрѣдствена подземна връзка съ тѣхъ.

Южната половина на Араплий, както и южно отъ него въ посока за Дерменъ дере, землището е заето отъ полуразложени *амфиболови гнайси,* каквито изкачатъ баира и стигатъ до мѣстностьта на кръстопѫтищата. Въ нея тѣ се губятъ подъ *едрочакълния кварцовъ наносъ*, който заима обширната плитка котловинка и се простира кѫдѣ Читалово.

По̀ въ юго-западнитѣ височки прѣдѣли на котловината се разкриватъ на 2—3 мѣста гранитовитѣ материяли на Гаджилово, които се повръшно разрушени и покрити съ ситнозърнестъ пѣсъченъ материялъ. Юго-източно и ю.-з. надъ тѣхъ се разполагатъ бѣли *варовитоглинести образувания* еднакви съ каракаушскитѣ (Ваковско[2]), които стигатъ чакъ до дола надъ Дермендере. Тѣ въ низкитѣ мѣста сѫ измити и ясно личи тѣхното хоризонтално наслоение надъ масивния кристалиненъ материялъ.

---

[1]) *Г. Бончевъ.* — Скалитѣ на манастирскитѣ височини (Пер. списание, кн. LXI.).
[2]) *Г. Бончевъ.* — Сакаръ планина (петрографско описание). Сбм. XVI. Отд. отпеч. стр. 35.

При наваляне за въ рѣка Дермендере слѣдъ кристалинния материялъ се появяватъ *зърнести варовици*, които съдържатъ и пѣсъчень материялъ. Прѣзъ рѣката въ брѣга повръшно се явява червенъ или жълто-червенъ глинестъ материялъ, продуктъ на разрушенитѣ *пясъчници*, ситнозърнести *кварцити*, доломитни *варовици*, отъ каквито се състои самиятъ брѣгъ. Въ селото пѣсъчницитѣ се явяватъ вложени въ варовицитѣ (мраморирани), които сѫ основата на землището и които въ южна посока минаватъ селската кория и свършатъ въ землището на черковната. Тѣ сѫ съ ю.-и. разпространение и съ доволно стръменъ сѣвероизточенъ наклонъ (25°—30°).

Въ черковната кория варовицитѣ свършватъ въ кварцови *пясъчници* и се мѣсятъ съ *мусковитни амфиболови* и *талкови гнайси*, които съдържатъ дебели кварцови жили, каквито стигатъ чакъ до въ село Урумбеглий. Тѣ повръшно сѫ чакалести отъ обилнитѣ кварцови кѫсове съ ясно изтокъ западно разпространение и сѣверенъ сравнително стръменъ (20°—30°) наклонъ. Въ западнитѣ отдѣли на пѫтя въ посока за Тунджа край тѣхъ се съдържа и типиченъ *мраморъ-циполинова вариация*, дори и *микатисти* съ варовикъ *(микашистъ)*.

Въ селото Урумбеглий скалитѣ сѫ повечето съ аплитенъ хабитусъ и насѣчени съ жили отъ пó-компактни шистозни материяли.

23. Урумбеглий, Курталанъ, Голѣмъ дервентъ, Турфалий, Голѣмъ Воялъкъ.

Урумбеглийскитѣ зърнестолуспести скали аплитенъ типъ се простиратъ въ посока за Курталанъ прѣзъ дола до въ лозята, дѣто землището заиматъ *зърнести варовици* съ кварцови зърна. Зърнеститѣ варовици, които се ползуватъ въ тоя прѣдѣлъ съ интензивно разпространение не сѫ по цѣлото си протежение еднородни; на мѣста съдържатъ по-гѫсти синкави видоизмѣнения, които отъ разрушение мѣнятъ структурата си въ лещовидна. Въ тѣхъ се забѣлѣзва и малко глина. Изобщо въ това варовито землище личи ясно скалното напластяване. Въ него разрушението не е както при другитѣ мраморни находища; то подхожда на полуразрушенъ ситнозърнестъ пѣсъчникъ. Този типъ варовици съотвѣтствуватъ на много родопски, особно на ония отъ планинския гребенъ отъ Чепеларско (Букова планина, Сичимекъ, Роженъ, Момина вода[1]).

---

[1]) *Г. Бончевъ.* — Приносъ къмъ петрографията на западнитѣ Родопи (Пер. списание, кн. LXII; отд. отпеч. стр. 58).

Прѣзъ варовицитѣ се настжпва на ново въ шистенъ теренъ, който въ курталанскитѣ лозя се покрива съ *варовити глинести* образувания, съ каквито се запознахме отъ с.-и. брѣгъ на с. Дермендере. Тия сж въ свързка съ мрамориранитѣ варовици на курталанскитѣ лозя, които сж въ съгласно распостранение съ прѣдходнитѣ отъ урумбеглийскитѣ лозя; тѣ иматъ з.-с.-з. разпространение съ почти сѣверенъ стръменъ наклонъ (35°—40°).

Слѣдъ варовицитѣ въ посока за Курталанъ се появяватъ *кварцити*, които въ селото граничатъ съ *аргилофилитни образувания*, наричани отъ населението „ласки“; тѣ както и кварцититѣ иматъ разпространението на прѣдходнитѣ варовици. Въ тѣхъ филитниятъ хабитусъ е повече отъ колкото аргилитния, което и микроскопътъ не отрича; затова и тѣ повече заслужватъ названието *филити*, отколкото аргилофилити.

Тъмни и тъмносиви по боя, тѣ се показватъ съ ситно набърчена повръхнина по една посока съ тънкоплочеста цѣпителность по нея и съ графитна лъскавина отъ ситното слюдено вещество, която е и дала поводъ за горното наименувание. На тѣхъ съ просто око нищо не се различава; всичко открива микроскопътъ. Съставътъ имъ е главно отъ ситнозърнестъ *кварцъ*, ситномебраненъ *мусковитъ*, черенъ прахъ нееднакво пръснатъ изъ масата и тукъ-тамъ части отъ акцесорни минерали, а особно *рутилъ*. Много отъ тънкитѣ мусковитни мембрани се показватъ съ слаба зеленикава отсѣнка, което дава поводъ да се прѣдполага, че се съдържа и хлоритъ. Ситното набръчаване въ скалата открива и микроскопътъ; него изразява черната маса, която и опрѣдѣля посоката на бръчкитѣ.

Тия филити на истокъ отъ селото свършатъ въ леглото на р. Голѣмъ-дервентъ, по която е и пжтьтъ за селото съ нейното име. Материялътъ въ нейното легло между двѣтѣ села е доволно разновиденъ: въ началото рѣченъ наносъ, (прѣдимно чакълъ), който по навжтрѣ разкрива на нѣколко мѣста кристалинни шисти отъ изгледа на прѣдходнитѣ *филити*, слѣдъ тѣхъ ситнозърнести *мрамори* и *кварцитъ* и пакъ филити съ дебели кварцови жили. Въ срѣдното течение на рѣката на срѣдъ пжтя между двѣтѣ села въ дѣснитѣ ѝ брѣгове се показватъ *биотитни, мусковитни* и *метаморфни гнайси*, които се редуватъ съ прѣдходнитѣ *мрамори*, които на мѣста сж съ хоризонтално разположение и източно разпространение.

Съ наближаване на с. Голѣмъ-дервентъ шистознитѣ образувания взиматъ връхъ; на южния брѣгъ до селото се показватъ *филитоподобни шисти*, южно отъ които въ посока за границата

се разполагатъ *хромитошисти* едроамфиболитовъ изгледъ импрегнирани съ пиритни кристали (∞0∞; ∞0∞.0). На пръвъ погледъ въ хлоритошиста можатъ да се различатъ по-едри хлоритни индивиди пениново естество, но край тѣхъ и въ тѣхъ се виждатъ малки блещиви точици, които до нѣкждѣ маскиратъ нормалния имъ изгледъ. Тѣ прѣдаватъ на скалата мазнина, която не е свойствена на амффиболитѣ. Съ микроскопа се установява, че това подирното вещество съотвѣтствува на талкъ; а понеже е повече, то и шистътъ по него ще се именува *талкозенъ хлоритошистъ*.

Филитоподобнитѣ шисти на Голѣмъ дервентъ сж съ изгледъ, който значително ги отклонява отъ курталанскитѣ. Тѣ сж тънкоплочести дребнопаралелопипедно накжсани и съ слаба мазнина. Съ микроскопа се разкрива, че тѣ се състоятъ отъ *кварцъ* и единични *мусковитни мембрани,* разположени въ успоредна посока на широчкитѣ си повръхнини. Въ тѣхъ не сж рѣдки и ситни иглици отъ *турмалинъ,* ситенъ черенъ прахъ и рѣдки почти черни и продълговати кристални кжсове отъ минералъ, който има интензивни поларизационни бои, по които подсѣща на цирконъ, но не е такъвъ, понеже има косо потъмнение и коси кристални краища. Той по оптическитѣ си свойства стои между *епидота* и *титанита* и поблизу до първия. Освѣнъ тѣхъ има мембранозенъ *хлоритъ,* рѣдъкъ *цирконъ* и рѣдки лимонитни петна. По всичко той съотвѣтствува на *филитъ.*

Въ югоизточния брѣгъ срѣщу селото изъ шиститѣ се показватъ тъмни *биотитни гранити,* които външно на мѣста сж съ изгледа на зърнестолуспести гнайси. По тѣхъ ясно личи само биотитътъ и рѣдкиятъ дребнокристаленъ пиритъ; другитѣ минерали се различаватъ съ микроскопа. Съ него *кварцътъ* се показва дребно до ситнозърнестъ, рѣдко въ единични зърна, обикновено въ мозаични групи. Фелдшпатътъ ортоклазъ е съ ясно полигонално ограничени единични индивиди или карлсбадски срасльци и навсѣкждѣ замъглѣлъ отъ метаморфозата. *Магнетитътъ* е рѣдъкъ. *Хлоритътъ* сжщо; той е въ свързка съ биотита, отъ който се и образува. Отъ другитѣ минерали се забѣлѣзватъ тукъ-тамъ зрънца отъ *цирконъ* и *апатитъ.*

Село Голѣмъ дервентъ е застроено на наслоени *синкави варовици* мраморенъ типъ, които сѣверно отъ селото граничатъ съ тънкослойни сиви гнили *филити,* на които съ лупа се различава слюдената маса и малки ръждиви полигонални точици отъ пиритъ. Въ микроскопа се показватъ и съ обилно съдържание на ситенъ турмалинъ. Сѣверно отъ тѣхъ се разполагатъ ситнозърнести *заха-*

ровидни варовици, които стигатъ и минаватъ мѣстностьта Гьолъ-бунаръ въ посока за Турфалий. Тѣхъ отъ сѣверъ ограждатъ *синкави по-гжсти варовити материяли,* които изобилватъ на тънки калцитни жили; тѣ сж и граничнитѣ материяли на Турфалийското еруптивно землище, което се простира на сѣверъ до Мураданлий, а на изтокъ до Малъкъ Боялъкъ и Дереьой. Отъ мѣстото на встжпването ми въ него прѣзъ Турфалий до Голѣмъ Боялъкъ землището се издава за младо еруптивно — *авгитъ андезитовъ типъ.* То е неправилно заоблено, повръшно неправилно паралелопипедно накжсано и чакълесто; само въ туфоиднитѣ материяли подъ Боялъкъ личи сферичното напукване.

Въ андезититѣ прѣобладава зеленикавата и синкаво-зеленикава боя на материялитѣ, която въ повечето е правата боя на скалитѣ; но край нея забѣлѣзва се сивозеленикава, ръждивосивозеленикава, чървеникава, запечена и пъстра съ тъмна основа и порфирно излъченъ бѣлъ фелдшпатъ, количествено увеличенъ отъ запълненитѣ бѣли шупли отъ зеолити, които мѣнятъ и устройството му въ миндално.

Андезититѣ отъ това находище по устройство се схождатъ съ съотвѣтнитѣ на подбалканската еруптивна зона; тѣ, както и първитѣ, сж порфирни, субпорфирни по фелдшпата и авгита съ постепенъ прѣходъ къмъ основата, но има и такива, въ които има отчетлива граница между основата и порфирно развититѣ минерали, които при такива сж и сравнително малко. Както при подбалканскитѣ андезити, тъй и при тия трудно е за простото наблюдение да опрѣдѣли количественитѣ отношения на порфирнитѣ части и основата, а още по-трудно то става съ микроскопа, понеже величината на формитѣ показва постепенъ прѣходъ една въ друга, чакъ до въ микролитната.

Общиятъ изгледъ на андезититѣ отъ разни точки на находището е различенъ. Нѣколко примѣра ще обяснятъ казаното.

На западъ отъ Турфалий по боя и устройство можатъ да се различатъ три типа. На първия боята е сивозелена съ ситни ръждиви петна и порфиренъ авгитъ съ субпорфиренъ плагиоклазъ. Въ него основата, която е сравнително малко, е зърнесто индивидуализувана. Едриятъ *авгитъ* е рѣдъкъ, но субпорфирниятъ повече и съ заоблени, а на мѣста и съвсѣмъ неправилни контури. Тъменъ за простото око, въ тънкитѣ препарати е бистъръ и съ частична метаморфоза по цѣлото протежение на повечето индивиди.

Съ него заедно дохожда пò-рѣдъкъ *биотитъ*, който е сѫщо промѣненъ.

Въ микроскопа се забѣлѣзва, че едриятъ фелдшпатъ (плагиоклазъ) е сравнително повече отъ авгита, но и той като него е съ напрѣднало промѣнение въ каолинъ, епидотъ и хлоритъ. Съ него заедно се забѣлѣзва и малко *ортоклазъ*.

Магнетитъ има въ завидно количество и повечето привързанъ на авгита; той въ много индивиди показва прѣходъ въ *хематитъ* и *лимонитъ*.

Кварцъ има съвсѣмъ малко.

Тоя андезитъ показва типиченъ прѣходъ къмъ авгитовитѣ порфирити.

Вториятъ андезитовъ типъ е съ хлоритно зелена боя, съ пилотаксична основа и съ ясна флуидалность. Подирната изобилва на хлоритно вещество. Тоя андезитъ е почти разсипанъ, понеже порфирниятъ му фелдшпатъ въ микроскопа се разпознава само по обриситѣ си, които заграждатъ калцитъ, епидотъ и кварцъ, а за простото наблюдение е като бѣли каолинови точки. Другитѣ минерали сѫ като въ прѣдходния типъ, само че кварцътъ е повече, а авгитътъ много рѣдъкъ.

Въ третия порфирностьта е по-изразителна, понеже порфирно развититѣ минерали сѫ пò-рѣдки изъ масата. Подирнята съставя фелдшпатни игли флуидално разположени, обиленъ зърнесть до прашесть магнетитъ и рѣдъкъ зърнесть кварцъ. Въ него авгитътъ не личи, понеже е цѣлъ промѣненъ въ хлоритъ, но и той едъръ е съвсѣмъ рѣдъкъ. Промѣненъ е и пò-едрия фелдшпатъ.

Въ Турфалий андезитътъ е съ сивочървеникава боя. Въ него и устройството е пò-друго; порфирностьта е слабо изразена и съ просто око съставъ не се различава. Съ микроскопа се установява устройството на прѣдходния андезитъ (трети типъ), съ тая разлика, че индивидуалностьта на основнитѣ елементи е пò-изразителна. По изгледа си той съотвѣтствува на диабазовъ порфиритъ, понеже фелдшпатътъ е ивичесто индивидуализуванъ, а авгитътъ, който дружи съ малко биотитъ, е цѣлъ промѣненъ червеникъво (ръждивѣ) и разположенъ въ междинитѣ на първия заедно съ кварцовитѣ зърна.

Източно отъ Турфалий прѣдходниятъ андезитъ минава въ яснопорфиренъ съ изгледа и състава на андезитъ отъ разни мѣста на подбалканската еруптивна зона (Анхиалско, Сливенско, Софийско, по сѣвернитѣ склонове на Витоша, по Люлинъ и по Вискяръ).

Пò къмъ Голѣмъ Боялъкъ, както и въ самото село и околностьта му, гжстиятъ и порфиренъ изгледъ на андезита не се губи, но боята му се значително измѣня въ синкавозеленикава. Въ тоя отдѣлъ на находището андезитътъ по устройството си се показва *повече порфиритенъ,* отколкото типиченъ андезитъ. Въ него устройството и индивидуализацията е като въ червеникавия турфалийски андезитъ, само че край съвършено промѣнения авгитъ въ хлоритъ има и съвсѣмъ прѣсенъ, та промѣнението не е само въ хлоритъ, но и въ калцитъ и магнетитътъ и фелдшпатътъ е пò-рѣдъкъ, но пò-едъръ. При това състояние той може да получи прилагателното *порфиритовъ.*

Въ селото Голѣмъ Боялъкъ андезитътъ показва още по-голѣмо промѣнение. Отъ порфирния авгитъ сж останали малки слѣди; на повечето отъ индивидитѣ сж останали само обриситѣ, които заграждатъ хлоритъ, калцитъ и кварцъ. Основниятъ авгитъ е цѣлъ промѣненъ въ калцитъ. Въ сжщия минералъ е промѣненъ и едриятъ плагиоклазъ; ситниятъ почти въ всички скални кжсове се показва по-резистентенъ на промѣната. Освѣнъ тия минерали въ тѣхъ не отсжтствува и епидотъ, който освѣнъ изъ основната маса срѣща се и изъ скалнитѣ пори въ цѣли кристали, обвити отъ калцитно вещество. Въ тѣхъ кварцътъ е повече; той е първиченъ и вториченъ минералъ. Магнетитътъ е въ едри и ситни зърна.

Боялъшкиятъ андезитъ, както и тоя между Боялъкъ и Турфалий (южна страна), се характеризува съ порозность; неговитѣ пори сж заети отъ лучести зеолити или калцитъ. Тая порозность се обяснява съ факта, че андезитътъ въ тия краища е при границата на масива съ съсѣднитѣ скали.

24. Голѣмъ Боялъкъ, Оджакьой, Дерекьой, Кайбилярь, Казъкъ клисе.

Южно отъ Голѣмъ Боялъкъ, въ посока за пригранично село Оджакьой, еруптивнитѣ материяли свършатъ до въ селската кория въ *филитни шисти,* които по-къмъ югъ се редуватъ съ шистозни *зърнести варовици* циполиновъ типъ и съ шисти сива боя, съдържещи рѣдки слюдени и хлоритови луспи. Въ извѣстни посоки тѣ сж серицитово мазни. Тоя видъ материяли свършатъ до мѣстностьта на „Голѣмия егрекъ". Отъ тамъ започватъ *ситнозърнести до гжсти варовици,* които се простиратъ чакъ до въ баиря „Сиври" (489). Въ близко съсѣдство съ селото наново се появяватъ *шисти* и завзиматъ ю.-и. посока на разпространение; но отъ южна страна ги ограждатъ *варовици,* които стигатъ и граничната линия.

Сѣверно отъ Оджакьой до самото село се явяватъ *филитни шисти*, размѣсени съ *кварцошисти*, които отъ сѣверъ ограждатъ *ситнозърнести захаровидни материяли*, изпрѣмрѣжени съ червеникави хематитни жили. Тѣ сѫ *доломити*, които по видъ, съставъ и устройство сѫ тъждествени съ доломититѣ надъ Курфалий (Светиилийски ридъ).[1]) Тѣ прѣслояватъ съ ситнозърнести *мрамори*, които по външенъ изгледъ се мѣсятъ съ доломититѣ.

Този видъ материяли стигатъ почти половината пѫть за Дерекьой и се криятъ подъ *младотерциерни* сладководни *варовити образувания* съ Planorbis-и смѣсени съ *конгломерати*. Такива заиматъ широчката котловинка въ тая мѣстность и стигатъ Бърдото надъ Дерекьой, дѣто се забѣлѣзватъ *ситнозърнести пѣсъчници*, които сѫ въ свързка съ *туфитѣ* на съсѣднитѣ еруптивни скали. Въ основата на баира Бърдото въ Сухо дере се забѣлѣзватъ *зелени кристалинни шисти* и ситноиглести *актинолитошисти*, които изчезватъ въ леглото на Голѣмата рѣка.

Въ Дерекьой землището се състои отъ еруптивни материяли, смѣсени съ червени едрозърнести *гранити* пегматитовъ типъ. Отъ сѫщитѣ еруптивни материяли е заето и Бърдото при селото. Еруптивнитѣ скали отъ това мѣсто се показватъ значително промѣнени; наистина и въ тѣхъ има мѣста, които сѫ съ естествената боя и изгледъ на първично еруптивно вещество, но повечето сѫ съ промѣнена боя и съставъ; за това и рѣзко се отличаватъ отъ първитѣ. Тѣ сѫ повечето ръждиви съ тъмнозелена отсѣнка и съ червенъ фелдшпатъ, когато прѣснитѣ сѫ зеленикавосинкави и съ блѣдозеленикъвъ фелдшпатъ.

Въ първитѣ едриятъ червеникъвъ фелдшпатъ е плагиоклазъ; такъвъ остава и дребниятъ, който по устройство и разположение съотвѣтствува на порфиритовъ. Едриятъ и ситниятъ сѫ глинесто замѫтнѣли отъ каолинъ; но много отъ тѣхъ съдържатъ голѣмо количество вториченъ мусковитъ. Авгитътъ е дребенъ и повечето въ неправилни зърнести форми и агрегати въмеждинитѣ на фелдшпата било самъ, съ хлоритъ или съ хлоритъ и кварцъ. Съ хлорита заедно се забѣлѣзва и епидотъ. Магнетитътъ е по-едъръ и ситенъ. По всичко скалата съотвѣтствува на порфиритнитѣ андезити между Турфалий и Голѣмъ Боялъкъ, на които ще да е продължение и източенъ граниченъ материялъ.

---

[1]) *Бончевъ*. — Приносъ къмъ изучванието скалитѣ на рида „Св. Илия“. Сбн. XVIII. Отдѣл. отпечатъкъ, стр. 22—28.

Въ по-прѣсния материялъ отъ сѫщото находище количеството, качеството и разположението на съставнитѣ материяли остава сѫщото, само че не съдържа ръждива маса.

Сѫщитѣ материяли сѫ и въ село Дерекьой. Тѣхната особность отъ прѣдходнитѣ се състои само въ присѫтствието на вториченъ калцитъ и тукъ-тамъ на по-едъръ авгитъ.

Като се направи единъ общъ прѣгледъ на еруптивнитѣ материяли източно отъ Турфалий, Голѣмъ Бояликъ и Дерекьой въ всѣко петрографско отношение, не може да не се дойде до заключението (като се абстрахира геологическата имъ възрасть, понеже трудно се установява), че тѣ съотвѣтствуватъ на авгитни порфирити. Тѣ сравнени съ порфирититѣ на Искърското дефиле напълно се съгласяватъ по изгледъ и устройство: дори нѣщо повече, тѣ сѫ по-типични отъ тѣхъ. Този изгледъ и тѣзи особности въ скалитѣ ме заставятъ да гледамъ на еруптивното находище Турфалий — Дерекьой като на двойно по-старо (порфиритно) и по-младо (андезитно), като давамъ и съотвѣтнитѣ наименувания на скалитѣ: *андезити, порфиритови андезити* или само *порфирити* (но само за материяли отъ източната половина на находището).

Дерекьойскиятъ гранитъ се простира и на изтокъ отъ селото въ лозята и тѣхната околность. Той е съ тухлено червена боя, пегматитно устройство и много малко слюда. Съ микроскопа на него се доказва, че червениятъ фелдшпатъ е главно ортоклазъ, по-малко микроклинъ и плагиоклазъ. Кварцътъ въ сравнение съ фелдшпата е по-малко и при това по-бистъръ, но пакъ замъгленъ отъ многобройни ситни включения, разположени въ разни посоки като жици и ивици.

Надъ село Деремахале землището е отъ прѣдходнитѣ порфирити като въ Дерекьой; с.-източно отъ него то е шистозно заето отъ *микашисти* или *талкоподобни серицитошисти* тукъ-тамъ съ изгледа на *гнайси*. Тия материяли продължаватъ прѣзъ корията близу до Ахлатлийската рѣка, дѣто започватъ да се показватъ зеленитѣ *порфирити*. Сѣверно отъ тѣхъ се явяватъ развити *зърнести варовици*, смѣсени съ *филити* (ласки).

Порфирититѣ отъ рѣчното легло минаватъ и въ дѣсния ѝ брѣгъ и прѣхвърлятъ мѣстностьта на старитѣ гробища. Цѣлиятъ лѣвъ рѣченъ брѣгъ близу до въ кайбиларскитѣ лозя се състои отъ тѣхъ. Подъ лозята въ рѣчното легло се показватъ *амфиболови гнайси, порфирити, обикновени гнайси,* които сѫ въ контактъ помежду си. Тоя сѫщиятъ материялъ се простира и въ ю.-и. посока по дерето,

което слиза откждѣ Малкочъ (Одринско), селце при границата подъ Кайбилярь.

Въ рѣчното легло и околнитѣ му скатове свършва разпространението на порфирититѣ, и цѣлото пространство между него и селото Кайбилярь е заето отъ *обикновени гнайси, амфиболови гнайси* и *амфиболошисти,* които се редуватъ помежду си съ неравна дебелина. Всички сж съ еднакво разпространение, с. с.-з. съ с.-и. стръменъ наклонъ, който намѣста ги показва и като глави. Тия тукъ, както и прѣдходнитѣ по Ахлатлийската рѣка, сж насѣчени отъ бѣли кварцови жили незавидна дебелина; но първитѣ освѣнъ тѣхъ съдържатъ и еруптивни прожилки зеленикава боя, на които естеството на веществото съотвѣтствува пакъ на порфириното.

Еруптивниятъ материялъ на тия жили, както и съотвѣтниятъ отъ Ахлатлийската рѣка, подъ Кайбилярскитѣ лозя, е единъ и сжщъ — *диоритъ порфиритъ.* Състои се главно отъ порфиренъ не ясно ограниченъ фелдшпатъ, *плагиоклазъ,* и сжщо такъвъ субпорфиренъ и въ основата, която е съ зеленикава боя отъ *амфиболовия съставъ.* Съ просто око по него се забѣлѣзватъ тукъ-тамъ прѣсни или ръждясали пиритни петна. Въ микроскопа скалната маса се показва изцѣло индивидуализувана. Едритѣ и порфирни фелдшпати сж плагиоклази, събрани нѣколко на купъ; по-дребнитѣ и ситнитѣ сж единични и сровнително полигонално ограничени. Амфиболътъ въ много свои форми, а особно въ напрѣчни прѣрѣзи, е сжщо полигоналенъ, а въ другитѣ накжсанъ. Той е съ зелена боя и интензивенъ плеохроизъмъ; намѣста промѣненъ въ хлоритъ. *Кварцътъ* е сравнително малко; по-честъ е *магнетитътъ,* който обикновено е привързанъ на амфибола, а повече на хлорита. *Апатитътъ* е въ игли, а съвсѣмъ рѣдкиятъ *титанитъ* — въ кристални кжсове. Има и малко *биотитъ,* а повече метаморфенъ мусковитъ въ фелдшпатитѣ и зърнестъ *епидотъ.*

Диоритъ порфиритна е жилата срѣдъ село Кайбилярь, която просича гнайситѣ на западната му половина. Тя е сравнително подебела отъ другитѣ и съ с. с.-з. посока. Въ нея амфиболъ нѣма, но има ясенъ *биотитъ* и кристалчета амфиболовъ изгледъ и ограничение, но заети отъ *епидотъ.* Магнетитътъ е повече, но навсѣкждѣ заръждивѣлъ. *Кварцътъ* е най-бистриятъ минералъ; той е повече отколкото въ прѣдходния порфоритъ. Хлоритътъ е привързанъ на биотита, или заима междинитѣ на фелдшпата.

На пжтя за Казъкъ клисе прѣзъ двата моста и горѣ до върха (гробищата) материялътъ е прѣдимно *гнайсовиденъ,* пъленъ съ квар-

цови жили и *амфиоболитни прѣслойки.* Сжщиятъ материялъ се продължава и отъ другата страна на билото до изворитѣ на рѣката, която минава прѣзъ Казъкъ клисе. Въ това мѣсто той граничи съ зелени порфирни скали отъ типа на порфирититѣ подъ кайбилярскитѣ лозя.

Отъ сжщия или сроденъ нему материялъ е заета по-голѣмата часть отъ пространството между тая точка и селото, между нея и Яйладжикъ, а сжщо и въ източната посока кждѣ Горно и Долно Алмалий.

Тоя *порфиритъ* по устройство е диабазовиденъ, а по съставъ *диоритовъ*. Съдържа *плагиоклазъ* (порфиренъ и въ зърнестата основа), *амфиболъ, биотитъ,* повече *хлоритъ, епидотъ, магнетитъ, апатитъ* (въ дълги игли), рѣдъкъ *титанитъ* и *кварцъ.*

Пó-къмъ селото въ горнята скала се забѣлѣзва друга въ прожилки, която по-външенъ изгледъ съотвѣтствува на андезитъ, но въ сжщность е пакъ порфиритъ. Тя е съ пó-дребнозърнеста кристална основа, състоеща отъ *фелдшпатъ, амфиболъ, биотитъ* и много малко *кварцъ;* въ нея се прѣснати порфиренъ *фелдшпатъ* и *авгитъ,* и отличителниятъ минералъ е авгитътъ. Той е полигоналенъ, почти прѣсенъ, съ тѣсенъ вѣнецъ отъ *епидотъ* или дребенъ авгитъ; въ други той е цѣлъ промѣненъ въ хлоритъ, въ какъвто е промѣнена и голѣмата часть отъ обагренитѣ минерали на основата. При такъвъ съставъ той напълно заслужва наименуванието *авгитъ диоритъ порфиритъ.*

Въ непосрѣдствено съсѣдство съ селото скалниятъ материялъ почти губи своята порфирность и се прѣдставя зърнестъ отъ типа на диорититѣ. Той е съ тъмна боя, отъ прѣобладаването на черно-зеления минералъ, и съставъ, който го издава за *обикновенъ диоритъ.* Състои се отъ *амфиболъ, фелдшпатъ, магнетитъ, апатитъ, титанитъ,* тукъ-тамъ *хематитъ* и минимални количества *вторични продукти*, между които и *кварцъ.*

Амфиболътъ е въ неправилно ограничени прости индивиди и сраслъци по 100. Еднитѣ и другитѣ съдържатъ слѣди отъ влакнесто устройство.

Фелдшпатътъ е бистъръ и съ ундулаторно потъмнение; на мѣста и зонално устроенъ съ бистри периферни зони и пó-мжтна срѣда.

Апатитътъ е въ голѣмо изобилие и въ тънки дълги и накжсани иглести форми.

Магнетитътъ е като въ порфирититѣ.

Титанитътъ — въ накжсани и надробени кристали.

Кварцътъ — въ зърнести луспици, а хлоритътъ — привързанъ на амфибола.

Въ самото село Казъкъ клисе край горния диоритъ има и *диоритни порфирити,* а въ източнитѣ и южнитѣ му части по-зърнести и съ по-отворена сива боя диорити.

По общъ изгледъ порфиритнитѣ материяли не показватъ абсолютно никаква разлика отъ тия на билото при изворитѣ, нито пъкъ отъ ония подъ кайбилярскитѣ лозя. Разлика се забѣлѣзва само подъ микроскопа, но и тя е незначителна. Въ тѣхъ се съдържа повечко биотитъ; амфиболътъ имъ е съ напрѣднало промѣнение и съвсѣмъ нарѣдко се намира амфиболова частица съ бѣлѣзитѣ на първично вещество. Всичко друго е като въ прѣдходнитѣ порфирити. Понеже биотитътъ е повече, може да се внесе въ наименованието му.

25. Казъкъ клисе, Факия, Оливово, Юмрукъ-кая, Копадинъ, Умана.

Сѣверо-източно отъ Казъкъ клисе по пжтя за Факия скалитѣ се показватъ съ отворена сива бозова боя съ тъмна отсѣнка и съ съставъ и устройство, които ги прѣдставятъ за *обикновени диорити.* Тъй напр. надъ воденицитѣ подъ селото цѣлиятъ брѣгъ се състои отъ зърнести диорити, които съдържатъ *плагиоклазъ, амфиболъ,* малко *биотитъ,* обиленъ иглесъ *апатитъ, магнетитъ, пиритъ,* прѣвърнатъ въ *лимонитъ хематитъ, титанитъ, хлоритъ* и *епидотъ.* Въ тѣхъ амфиболътъ е двоякъ; състои се отъ типиченъ кафявозеленъ амфиболъ и влакнестъ синьо-зеленъ уралитовъ типъ.

Почти сжщиятъ материялъ остава и между тая мѣстность и Факия, само че на мѣста е съ пó-тъмнозелена боя и пó-едрозърнесто устройство, а на други съ по-отворена боя, по-дребно до ситнозърнесто устройство или привидно порфировидно (въ наближаване на Факия). Освѣнъ това диоритътъ на мѣста измѣня и състава си въ биотитовъ, отъ който получава и наименуванието *биотитъ диоритъ.* (въ съсѣдство на Факия). Въ него има и кварцъ.

Но и биотитовиятъ диоритъ е пакъ съ зеленикава боя, понеже биотитътъ при пó-голѣма часть отъ разпространението на скалата, е промѣненъ въ хлоритъ.

Заетото пространство отъ тия скали е съ масивна повърхность, която въ по-стръмнитѣ брѣгове на рѣката се показва едро-паралелопипедно разпукана.

Еднородна по съставъ и изгледъ, диоритната маса на мѣста показва разнообразие въ подирния, понеже съдържа бѣли кварцови жили и такива отъ гѫсти диорити или порфирнитѣ имъ видоизмѣнения. Такива жили има въ близко съсѣдство съ Казъкъ клисе; тѣ се състоятъ повече отъ амфиболово вещество. Тѣхъ има и въ срѣдата на обозначеното пространство; тѣ съотвѣтствуватъ на *биотитни порфирити,* а къмъ Факия — на *уралитни порфирити.*

Близу до Факия диоритътъ показва редуване съ кристалини шисти *(амфиболити* и *гнайси)* и граничене съ тѣхъ, отъ което слѣдва да се заключи, че тая диоритова ерупция е накѫсала кристилиннитѣ шисти и разположила материяла си между тѣхъ.

Село Факия е разположено въ малката насипана проточена котловинка (ю.-и. посока), която отъ югъ заграждатъ сравнително стръмнитѣ диоритни баири, а отъ сѣверъ южнитѣ поли на кристалинношистното землище надъ селото.

Между Факия и Сливово, петрографскиятъ материялъ показва доволно голѣмо разнобразие. Надъ село Факия въ баира „Св. Георги“ скалнитѣ материяли сѫ *гнайси* и *амфиболити,* накѫсани отъ многобройни кварцови жили. По тѣхната повръхность се намиратъ въ изобилие кѫсове отъ листнатъ агрегиранъ *хематитъ* и такива, които съотвѣтствуватъ на згурь; то показва, че въ околностьта ще да има желѣзна руда, отъ която пó-рано е добивано желѣзо.

Прѣзъ баира Св. Георги по долинката на Дълга вада прѣобладаватъ *шистознитѣ материяли,* въ които не липсватъ и *амфиболити.* Такива изкачатъ баира, дѣто близу до кръстопѫтя се появяватъ *филитоподобни шисти,* които сѣверно допиритъ *мраморна леща* и. ю.-и. разпространение, дебела десетина метра. Надъ нея (сѣверно и с.-западно, се разполагатъ *кварцити* и *кварцитизувани пѣсъчници* помѣсени съ *шисти* и *аплитни-гнайси* гранитовъ видъ, които завзиматъ обширно разпространение и тукъ-тамъ съдържатъ тънки *филитни* прослойки.

На пѫтя за Сливово тѣ граничатъ съ дребнозърнести скали *амфиболитовъ типъ,* изпрѣмрѣжени съ *гѫсти тъмнозелени жили* пакъ отъ амфиболово вещество[1]). Изъ тѣхъ дохаждатъ порфирни материяли съ едри (7—8 м. м.) амфиболови кристали. Пò къмъ

[1]) Тъмнозеленитѣ жилни материяли, гѫсти за простото наблюдение, за въоруженото око съ кристалинни. Състоятъ се главно отъ амфиболово вещество неправилно ограничено и съ бѣлѣзитѣ на вторичанъ амфиболъ, отъ фелдшпатъ и съвсѣмъ малко кварцъ. По тоя съставъ тѣ съотвѣтствуватъ на състава на скалата, която ги съдържа. Тѣ по изгледъ ако и да наподобяватъ шисть, както и самата скала, но по съставъ и устойство подхождатъ на кристалинни масивни материяли.

селото едропорфирнитѣ се замѣняватъ съ дребнозърнести, които въ Сливово се измѣнятъ въ *пегматитногранитни материяли* амфиболово видоизмѣнение.

Едропорфирнитѣ амфиболитоподобни материяли се състоятъ отъ сива основа, изъ която сѫ пръснати ситни кристалчета отъ амфиболъ и отъ такива съ отворено зелена боя, които най-много съотвѣтствуватъ на авгитъ. Порфирнитѣ амфиболови кристали се отличаватъ съ черна боя и ясна полигоналность, въ която личатъ стѣнитѣ на: ∞P, ∞P̆∞, ∞P̄∞ (една стѣна), $^1/_3$P̆∞, P̆∞, 3 P̆∞, P̄∞.

Въ микроскопа едритѣ амфиболи се показватъ съ тънковлакнесто устройство, съ тъмнозеленикави до синкави плеохроистични бои, а на мѣста ѝ съ ситни многобройни включения отъ вида на диалаговитѣ.

Още съ лупа личи, че край едритѣ амфиболи има и ситни, а съ тѣхъ заедно и блѣднозеленикави кглести кристалчета, които сѫ ограничени изключително на сивата основа, която и помѫтняватъ. Тѣ въ микроскопа се издаватъ за пироксенови, а сивата маса за кристално фелдшпатова съ много малко кварцъ. Фелдшпатовата маса е плагиоклазова; състои се отъ пó-едри (отъ пироксена) полисинтетни индивиди по двата трикливни закона и въ тѣхъ сѫ пръснати пироксенитѣ като включения. По всички бѣлѣзи скалната маса се издава за масивна, а по съставъ *диоритъ порфирна*.

Дребнозърнеститѣ амфиболитоподобни скали, особно отъ жилнитѣ находища, сѫ отъ типа на тия порфирни материяли, съ тая само разлика, че амфиболовитѣ имъ кристали сѫ кѫси, а основата е съ отвореносива боя. Въ микроскопа амфиболитѣ сѫ повечето единични, пó-рѣдко двойни форми по 100, но и въ двата случая съ неправилни ограничения. Тѣ по съставъ и свойства сѫ тъждествени съ прѣдходния едъръ амфиболъ; различаватъ се само по съдържание. Тѣ сѫ прѣпълнени съ едри кристални включения отъ фелдшпатъ и такива отъ магнетитъ, които сѫ неправилно разположени. Скалната основа е прѣдимно сива и прогледна; съдържа тукъ-тамъ зърна отъ амфиболъ, такива отъ магнетитъ и рѣдки кристалчета отъ апатитъ и титанитъ. Сивото ѝ вещество е отъ кварцъ и фелдшпатъ, който по естеството на веществото си е двоякъ: плагиоклазъ и ортоклазъ. По него и по обагрения минералъ скалата е на прѣхода между диорита и гранита, затова и най-походящето ѝ название ще бѫде *диоритъ гранитъ*.

Сливовскиятъ гранитъ на повечето разкрити мѣста се показва съ типично гранитно пегматитно устройство, но на други прѣми-

нава и въ *гранитогнайсъ,* понеже разположението на амфиболитѣ му е приблизително въ една посока. Той се състои главно отъ *амфиболъ, кварцъ* и *фелдшпатъ,* по които минерали той е *амфиболовъ гранитъ.* Край горнитѣ минерали въ него се забѣлѣзватъ още *биотитъ* (който и съ просто око се види), рѣдъкъ зърнестъ *магнетитъ, титанитъ* и *хлоритъ,* привързанъ на биотита и отчасть на амфибола. Гранитовиятъ фелдшпатъ е двоякъ ортоклазъ и плагиоклазъ, отъ които повече е първиятъ, а по-рѣдъкъ вториятъ. Като се изключи кварцътъ, който е най-дребнозърнестиятъ минералъ, другитѣ минерали сж сравнително едри и придаватъ на скалната маса общъ срѣднозърнестъ изгледъ. Скалнитѣ елементи сж бистри и повечето прѣсни; само биотитътъ е съ бѣлѣзитѣ на напрѣднало промѣненъ минералъ.

Сливовскиятъ гранитъ по цѣлото си протежение не е еднороденъ; освѣнъ контрактивнитѣ пукнатини на скалната маса, които я надробяватъ въ неправилни паралелопипеди, тя съдържа жиленъ материялъ отъ разенъ изгледъ и устройство, който ѝ причинява значителна пъстрина. Тъй напр. едни отъ жилитѣ сж по-дребнозърнести, по-сбити, а по съставъ различни отъ състава на другата скална маса. Въ тѣхъ кварцътъ и фелдшпатътъ прѣобладаватъ, а биотитътъ е въ незначително количество. По съставъ тоя жиленъ материялъ съотвѣтствува на *биотитъ гранитъ.* Другиятъ по изгледъ, съставъ и устройство е тъждественъ съ прѣдходния *диоритъ гранитъ.*

Сливовскиятъ гранитъ се простира въ сѣвернитѣ, западни и източни отдѣли въ землището на селото. По цѣлото си протежение той спазва изгледа и състава си, но на мѣста показва и малко отклонение отъ него.

Сѣверно и с.-и. отъ селото той съдържа вложени *кристалинни шисти* незавидно разпространение. Още по̀ на сѣверъ, до воденицата въ рѣката и по-горѣ отъ нея, дѣто се раздѣлятъ пжтищата за села Юмрукъ-кая и Беюкъ-бунаръ (Бургазко), въ тъй наречената мѣстность „Божейми", гранитътъ губи първоначалната си боя и се показва по-сивъ. Тамъ той е пакъ амфиболъ гранитъ съ биотитъ, но съдържа повечко титанитъ и помжтнѣлъ фелдшпатъ.

Отъ тоя сжщия гранитъ е заето пространството между Божейми и село Юмрукъ-кая. Неговото еднообразие на билото и прѣзъ него нарушава дебела жила тъменъ компактенъ материялъ, който по изгледъ наподобява андезитъ, а по съставъ е *амфиболъ микрогранитъ.* Въ него освѣнъ иглестия амфиболъ, на който разположението е приблизително въ една посока, друга съставна часть

на простата диагноза не реагира; всичко се установява съ микроскопа. Съ него се доказватъ съставнитѣ части на амфиболъ гранитъ безъ титанитъ.

Свойствата и бѣлѣзитѣ на Божеймиския гранитъ оставатъ сѫщитѣ и по гранитното протежение до с. Юмрукъ-кая. И въ него амфиболътъ е по-рѣдъкъ и дребенъ, какъвто е и биотитътъ.

Такъвъ гранитъ заима землището на самото село сѣверно и с.-и. отъ него. Сѣверозападно, кѫдѣ кръстопѫтя за Копадинъ и Умана скалниятъ материялъ запазва външния си изгледъ и устройство, но показва промѣнение въ състава си. Въ него биотитътъ значително намалява, а на мѣста и съвършено изчезва; кварцътъ намалява до минимумъ, титанитътъ расте, и скалата се показва съ бѣлѣзитѣ на *сиенитъ*. Минералитѣ на тоя сиенитъ съотвѣтствуватъ на ония отъ прѣдходния гранитъ. Главнитѣ отъ тѣхъ сѫ различаватъ на око, а ситнитѣ и отчасть метаморфнитѣ — съ микроскопа. Съ него се открива и присѫтствието на плагиоклазъ.

Сиенитътъ въ посока за Копадинъ свърша въ баиритѣ на селото, прѣди да се почне наваляннето за Голѣмата рѣка. Тамъ той граничи съ *гнайсови* и *амфиболови шисти* съ малко амфиболъ и рѣдки кварцови жили. Пò въ низкото тѣ минаватъ въ *амфиболити* съ жили отъ чистъ амфиболъ, които отъ сѣверъ ограждатъ *кварцитизувани шисти* съ тънки прослойки отъ кварцъ. Въ основата на рѣчното легло на ново се показватъ сиенитнитѣ зърнести скали, само че съ малко амфиболъ. Тукъ тѣ се редуватъ съ скали хелефлинтовъ изгледъ, а въ сѫщность гѫсти и компактни кластични материяли на кристалинни шисти, които съотвѣтствуватъ на *адинолъ*. Въ тѣхъ зърнести сѫ фелдшпатътъ и агрегирания, кварцъ, а въ основата е изключително фелдшпатъ съ обиленъ ситенъ до мембранозенъ амфиболъ.

Прѣзъ рѣката надъ горния материялъ се разпростира еруптивна скала съ едропорфиренъ изгледъ относително фелдшпата. Порфирната скала е съ сива бозова боя съ червеникава отсѣнка отъ фелдшпатното вещество. Порфирниятъ минералъ е ортоклазъ; той достига голѣмина до 1 см. Такъвъ е сравнително рѣдъкъ и изпѫкча скалната маса. Субпорфирниятъ е повече; въ него има и плагиоклазъ олигоклазовъ типъ, който слиза до величината на микролитни индивиди. Отъ другитѣ минерали, които се показватъ съ порфиренъ или полупорфиренъ изгледъ, сѫ *амфиболътъ,* и *биотитътъ,* който на мѣста е и изключителниятъ бисиликатъ въ скалата. Микроскопически мине-

рали сж: магнетитъ, титанитъ, кварцъ, хлоритъ, апатитъ и ръждиво вещество.

Най-едриятъ ортоклазъ е съ свойствата на обикновенъ ортоклазъ; той е въ прости индивиди или карлсбадски срасльци.

Биотитътъ е съ изгледа на кварцъ порфировъ биотитъ. Сжщо такъвъ е и амфиболътъ.

Характеренъ при тия порфири е титанитътъ; той е въ дребни кристални форми съ изразителенъ плеохроизъмъ.

Скалната основа се състои отъ фелдшпатъ и дребнозърнестъ кварцъ съ примѣсъ съ биотитъ и магнетитъ. Цѣлата е индивидуализувана; аморфенъ остатъкъ не се забѣлѣзва. Въ нея фелдшпатътъ е повече при амфиболъ съдържещитѣ порфири, а кварцътъ при биотитовитѣ. Кварцътъ въ подирнитѣ се срѣща и като едри зърна, но твърдѣ нарѣдко; обикновено е ситенъ, и той е най ситната съставна часть на порфира.

По тоя съставъ порфира съотвѣтствува на *кварцъ порфиръ*, но понеже кварцътъ е ситенъ и ограниченъ на основата, а само ортоклазътъ едъръ, скалата може да се смятра като видоизмѣнение на тоя порфиръ и да се именува *ортоклазъ порфиръ*.

Тия порфири въ пжтя за Копадинъ се ползуватъ съ голѣма повръшна разкритость. Тѣ западно се мѣсятъ съ аргилитоподобни скали, а свършатъ въ *гнайсовидни материяли* тънко вложение, които заграждатъ бѣли, червеникави и синкави *мергелни варовици* кредна възрасть. Тия седименти стигатъ самото село Копадинъ и на 2—3 мѣста се прѣсичатъ отъ тънки (2—3 метра) еруптивни андезитови жили ю-з. посока.

Село Копадинъ е разположено на прѣдходния типъ седименти, които се простиратъ въ сѣверна, източна и западна посока. Юго-западно отъ него тѣ наблизу свършатъ и отстжпватъ мѣстото си на еруптивни материяли или тѣхни седименти. Тъй напр. още въ Копадинъ до моста материялитѣ сж съ изгледа на еруптивни, но въ сжщность седиментни. Тѣ сж съ синкаво зеленикава боя, голѣма жилавина, на мѣста съ субпорфирность, на други съ гжстъ изгледъ и безъ ясенъ микроскопски съставъ. Въ микроскопа се показватъ съставени отъ накжсанъ *фелдшпатъ*, *кварцъ* (първиченъ и вториченъ), много *хлоритъ*, *магнетитъ*, метаморфенъ *биотитъ*, *калцитъ*, и ситнозърнеста основа отъ рода на кварцпорфировата. По тоя съставъ тѣ съовѣтствуватъ на кластична кварцпорфирова скала.

При подемане на баира за Умана повръшната гледка на материялитѣ е красива, понеже еруптивнитѣ жили стърчатъ като ребра

надъ общата повръхность. Пѫтьтъ още върви по креднитѣ седименти и стига мѣстностьта на къшлата прѣзъ билото въ равното.

Съ наваляне за рѣчното легло тѣ свършатъ почти до въ него, като се редуватъ съ млади еруптивни материяли отъ вида на Кашанъ-деренскитѣ между Умана и Александрово. Тия еруптивни материяли сѫ повечето съ изгледа на туфи или на ситнозърнести еруптивни пѣсъчници. Повечето сѫ съ сива мѫтна или заблѣдѣла боя и съ зеленикава отеѣнка отъ хлоритъ. Разсипани за простото око, такива оставатъ и за въоруженото. На него тѣ се явяватъ като метаморфни *пропилитизувани амфиболъ андезити,* въ които амфиболътъ още тукъ-тамъ е запазилъ своитѣ слѣди.

Мергелноваровититѣ материяли при билото на пѫтя и южно отъ него се ограждатъ отъ чървеникави и тънкоплочести *варовици,* сѫщото източно разпространение, както и при прѣходнитѣ мергелни материяли. Съ тия въ съсѣдство се показватъ полусиви порфирни еруптивни материяли, които съотвѣтствуватъ на порфиритѣ отъ голѣмата рѣка, съ тая разлика, че въ тѣхъ едропорфирниятъ фелдшпатъ е рѣдкость. Субпорфирностьта на скалата е нейниятъ отличителенъ бѣлѣгъ; тя се състои отъ кристаленъ *ортоклазъ,* рѣдкозаobленъ *кварцъ* и мембранозенъ *биотитъ,* който е прѣтърпѣлъ пълно промѣнение въ хлоритъ. Скалната основа е микрогранитна, състояща отъ ортоклазъ, кварцъ, въ съдружие съ магнетитъ и биотитъ.

Прѣзъ рѣката се появява ивица седименти съ изгледа на аргилитъ или на глинести шисти съ пиритовидни петна. При внимателното имъ разглеждане, а особно съ помощьта на микроскопа, се указватъ, че сѫ *андалузитни шисти.* Тѣ се състоятъ отъ аргилитно веществото, което съдържа въ изобилие *андалузитъ,* който не реагира на простата очна диагноза. Подирниятъ въ скалната маса се явява като уединени иглести кристали и като снопо-видни или сфероподобни групи, които между кръстосани николи показватъ черенъ кръстъ или нѣкои негови рамена. Андалузитътъ въ обикновено поляризуваната свѣтлина е най-бистриятъ минералъ въ скалата. Тѣсноивичеститѣ му кристали сѫ съ неясни краища, съ напрѣчни пукнатини и цѣпителность успоредно съ дългата ось на индивидитѣ. Периферно повечето бистри, въ срѣдата си съдържатъ черни праховидни частици, които образуватъ неправилно ограничена ивица, която като по-добрѣ очъртана часть, се види въ напрѣчнитѣ или кѫси прѣрѣзи на дългата индивидуална ось. Въ тия той се прѣдставя като *хиастолитни форми,* но отъ тѣхъ ги отличава групировката имъ и плеохроизъмътъ. Горната групировка и слабо-

розовиятъ плеохроизъмъ, сж много важни бѣлѣзи за тоя микроформенъ андалузитъ, който за пръвъ пжть се нахожда у насъ. Въ андалузитовитѣ групи между кристалнитѣ лучи има и зърнесто кварцово вещество, а до тѣхъ или около тѣхъ, както и между уединенитѣ индивиди, има жълтеникаво вещество съ ръждива боя, което по изгледъ и свойства отговаря на *биотитъ.* То съовѣтствува на ония жълти петна, които се забѣлѣзватъ като пиритъ за простото око по скалнитѣ кжсове и които можатъ да излъжатъ и опитното око.

Другитѣ минерални вещества въ шиста сж: ситнозърнестъ кварцъ, черни праховидни точки отъ магнетитъ, вжгленно вещество и ситни мусковитни мембрани.

Андалузитошистътъ е метаморфна скала отъ влиянието на съсѣднитѣ сиенити. Тя е съ черна до синкава боя съ ръждави и пиритножълтеникави петна съ тънко и неправилно набърчано наслоение и единъ видъ ситноплочесто напукване, което е причинено отъ метаморфното влияние на еруптивната маса върху глинестия шистъ. Повръшно само по тия бѣлѣзи може да се подозира метаморфното му начало.

Андалузитошистътъ изкача билото, което дѣли леглата на Голѣмата рѣка между Копадинъ и Умана и малкото долче между нея и подирното село. Него отъ южна страна огражда *мраморирань варовикъ,* който стига билото, отдѣто се проглежда селото. Той е сивъ, плочестъ и съ ю.-з. наклонъ. Той заедно съ андалозитошиста съставя метаморфната зона на сиенита въ тоя край.

Отъ върха на пжтя прѣзъ долчето започватъ амфиболови скали, които пò къмъ селото мѣняватъ устройството си въ наслоено по амфибола и биотита и сж съ малко по-тъмна боя. Въ тѣхъ има и съвсѣмъ сиви материяли съ ситнозърнесто устройство, но тѣ сж сравнително малко отъ другитѣ.

26. Умана, Ахлатлий, Куртъ бунаръ, Яйладжикъ, Малъкъ Боялъкъ, Мураданлий.

Гранитътъ и сиенитътъ на Юмрукъ-кая се продължаватъ въ западна посока и отъ тѣхъ първиятъ минава Умана въ посока за Гюндюзлери, а вториятъ свърша още и прѣдъ Умана. Въ тоя прѣдѣлъ синетътъ може безпрѣкословно да се именува *титанитъ сиенитъ,* защото титанита му е много и частично влияе на общата скална боя, като я на мѣста показва съ слаба жълтеникава отсѣнка. Съ просто око на сиенита се различава цѣлиятъ съставъ съ изключение

на микролитнитѣ форми и магнетитовитѣ зърна. Въ тоя сиенитъ се различаватъ минералитѣ: *амфиболъ, ортоклазъ, плагиоклазъ, титанитъ, магнетитъ, цирконъ, апатитъ* и рѣдки вторични продукти.

Фелдшпатитѣ сѫ въ единични форми, двойни или полиснитетни срасльци съ частична каолинизация.

Амфиболътъ е като амфибола на другитѣ сиенити у насъ.

Титанитътъ е кристаленъ съ ромбични прѣрѣзи. Той е съ жълтеникава прогледна боя, ясенъ плеохроизъмъ и съ съдържание на цирконови включения.

Магнетитътъ е уединенъ — зърнестъ. Апатитътъ — краткоиглестъ; цирконътъ — зърнестъ.

Вторичниятъ хлоритъ е привързанъ на амфибола.

Въ Умана, въ масивния материялъ се различаватъ двѣ видоизмѣнения, къмъ които може да се причисли като трето видоизмѣнение материялътъ, който е с.-и. отъ селото въ посока за Копадинъ. Първитѣ двѣ видоизмѣнения се различаватъ по между си външно, по устройството си и вѫтрѣшно, по състава си. Едното е ситнозърнесто съ сивобозова боя и съ съставъ отъ *амфиболъ, биотитъ, ортоклазъ,* ситнозърнестъ *кварцъ, титанитъ, апатитъ, магнетитъ, хлоритъ* и *епидотъ*. Въ него съ микроскопа се забѣлѣзва микропорфирность относително фелдшпата. Другото е по́-едрозърнесто и съ по́-тъмна боя отъ обилния амфиболъ, но има мѣста, дѣто скалната маса е съ паралелно устройство по амфибола и показва прѣходъ къмъ шистозенъ материялъ. И неговиятъ съставъ е като на първото видоизмѣнение, само че кварцътъ и титанитътъ му сѫ по́-малко и веществата по́-прѣсни.

Едното и другото съотвѣтствуватъ на *амфиболъ гранитъ съ биотитъ* или *амфиболъ биотитъ гранитъ.*

Между Умана и Ахлатлий петрографскиятъ материялъ се мѣни много малко. До воденицата на Гюндюзлерската рѣка, той нагледъ е почти еднакъвъ съ Уманския, отличава се само съ по-малко кварцъ, по което отговаря на сиенитъ. Низко при рѣчното легло се появяватъ тъмни амфиболитоподобни материяли, които близу до моста и на срѣщния брѣгъ измѣнятъ бѣлѣзитѣ си въ тия на *амфиболъ гранити* или *гранитъ-сиенити.*

Надъ моста съ изкачването на баира стѫпа се въ шистно землище, което се простира до върха на билото, до Ахлатлийската кория. Него съставятъ главно *типични шисти, кварцошисти,* надъ които се разполагатъ сиви и тъмни шисти, които заиматъ

южнитѣ му отдѣли. Всички сѫ съ съгласно наслоение и източно разпространение.

Отъ корията до въ селото оставатъ пакъ уманскитѣ скали. Въ селото скалитѣ сѫ зелени и зеленикави съ изгледа на полуразрушени *туфи,* но по съставъ амфиболови.

Пространството между Ахлатлий и Куртъ бунаръ до прѣзъ Ениkьойската рѣка е заето отъ *амфиболитенъ материялъ* съ тъмнозелена и слабо ръждива боя. Между рѣката и послѣдното село по-голѣмата часть се заима отъ масивни скали, които сѫ продължение отъ Каръ-баирскитѣ, само че не порфирни, а съ ситнозърнесть туфознопѣсъчниковъ изгледъ и мѫтнажълтозеленикава боя. Въ микроскопа скалитѣ се разпадатъ на *фелдшпатъ, авгитъ, биотитъ, кварцъ,* тукъ-тамъ *титанитъ,* много рѣдъкъ *магнетитъ,* по-честъ *хлоритъ* и *епидотъ.* Всички минерални вещества сѫ индивидуализувани въ кристални зърна и люспи, и то фелдшпатътъ съ полигонално ограничение, а другитѣ ксеноморфни. Взаимното имъ разположение подсѣща на диабазова структура, а тя е и главната причина да се постави скалата между порфирититѣ съ наименуванието *диабазъ порфиритъ.*

Височината Каръ-баиръ (471·5) е заета сѫщо отъ зеленикави еруптивни материяли, само че съ порфиренъ изгледъ по фелдшпата. Тѣ по изгледъ съотвѣтствуватъ на материялитѣ южно отъ Казъкъ клисе и тия подъ кайбилярскитѣ лозя; различаватъ се само по слабата си жилавина. Сходството имъ по вънншнитѣ бѣлѣзи не се нарушава ни по съставъ, ни по вѫтрѣшно устройство. И при тѣхъ едропорфирнитѣ фелдшпати не сѫ съ ясни полигонални ограничения, каквито не се забѣлѣзватъ и въ тия отъ зърнестата основа. Подирнята съставятъ минералитѣ: *хлоритъ, епидотъ, кварцъ, фелдшпатъ* и метаморфенъ *магнетитъ.* Тѣхното взаимно разположение е порфиритно. Понеже скалата е прѣтърпѣла почти съвършено промѣнение на обагренитѣ си бисиликати, на които формитѣ ги издаватъ за *авгитъ* и *амфиболъ,* то и тя ще се именува като *авгитъ порфиритъ* съ *амфиболъ* или *фелдшпатъ порфиритъ.*

Южно отъ Каръ-баиръ и отъ Куртъ бунаръ, въ посока за Яйладжикъ, землището е шистозно отъ амфиболитовъ материялъ съ дебели до 2 метра червени пегматитни жили с.-и. посока. Такъвъ наближава до послѣдното село, дѣто с.-з. отъ него мѣнява боята си въ бѣлезникава, а структурата въ зърнеста, съ която и съотвѣтствува на масивна. Външно подирниятъ материялъ се прѣдставя

порфиренъ относително черното минерално вещество, което е съ заоблено полигонално ограничение. Въ микроскопа скалата се показва изкристализувана и въ най-дребнитѣ си части. Въ нея се различава дребно кристалинно фелдшпатово вещество отъ *плагиоклазъ* и малко *ортоклазъ*, и подобно отъ *амфиболъ*, което въ повечето свои индивиди се състои въ срѣдата отъ зюмбюлюво плеохроитенъ *хиперстенъ*. На него, а особно на произлѣзлия отъ него амфиболъ, е привързано неправилно ограниченото и скелетовидно черно рудно вещество, което притежава въ по-голѣма доза бѣлѣзитѣ на *илменитъ* отколкото на *магнетитъ*.

Отъ другитѣ минерали пълно внимание заслужватъ по-едриятъ и самостоенъ *амфиболъ*, порфирнитѣ: *хиперстенъ* и *диалагъ* и обилниятъ кристаленъ и зърнестъ *апатитъ*.

Въ това състояние скалата съдържа много амфиболъ, по който би могла да се наименува *диоритъ порфиритъ*, но като се има прѣдъ видъ, че по-голѣмата часть отъ него се длъжи на хиперстена и диалага, тя не може да се постави въ групата на диоритнитѣ скали, а въ тая на пироксеновитѣ съ наименувание *норитъ порфиритъ* (хиперстенъ порфиритъ или палатинитъ). *Той*, както и други скали отъ тоя край, *е пръвъ по вида си у насъ*.

Съ него въ селото дружи сжщо тъй сивобозова скала съ тъмна отсѣнка отъ прѣобладаването на черното минерално вещество, но съ едрозърнесто устройство. Тя по изгледа си много наподобява амфиболовитѣ скали южно отъ село Сливово. На нея съ просто око се забѣлѣзва амфиболъ и сива маса фелдшпатовъ типъ, но по-подробно за нея говори микроскопътъ. Той я разлага на плагиоклазъ (прѣдимно съ базиченъ характеръ) и ортоклазъ, по който показва прѣходъ къмъ сиенита. Съ него се установява, че той е бистъръ, почти полигоналенъ и първо изкристализуванъ минералъ, понеже въ много индивидуални форми пълни амфиболовото вещество. Подирното ако и да прѣдставя чисть амфиболъ, съдържа почти заличени бѣлѣзитѣ на веществото, отъ което е произлѣзло, което подкрѣпятъ и оптическитѣ му свойства, които сж на вториченъ минералъ. А като се има прѣдъ видъ това му състояние и неговото по-късно затвърдяване, слѣдва да се заключи, че тоя *обикновенъ диоритъ*, ако и да съдържа малко кварцъ, е произлѣзълъ отъ габбро, което и базичностьта на фелдшпата потвърдява.

Изъ диорита на селото се забѣлѣзватъ прожилки отъ скална маса съ гжстъ изгледъ и тъмна боя. Тѣ се състоятъ отъ ситнолучесть и споповидно групиранъ амфиболъ, сравнително по-едъръ

фелдшпатъ и зърнестъ кварцъ. Отъ тоя съставъ и устройство материалътъ е сбитъ и много жилавъ; цѣпи се неправилно, ломи се мидено. Най-подходещо име за него е *гжстъ диоритъ*.

Между Яйладжикъ и Малъкъ-Боялъкъ землището въ по голѣмитѣ свои прѣдѣли е тъждествено съ прѣходното между Куртъбунаръ и Яйладжикъ. Като се мине отъ диоритното землище стжпва се въ амфиболитово, насѣчено съ червени пегматитни жили, сжщата посока на разпространение (ю.-з. с. изт.), както и прѣдходното, което наближава Малакъ Боялъкъ.

Южно отъ срѣдъ пжтя между двѣтѣ села се забѣлѣзватъ порфирнитѣ материяли надъ Дерекьой и Деремахале, които въ посока за Малъкъ Боялъкъ подъ пжтя се криятъ подъ дебела почва. На километъръ и половина разстояние прѣдъ селото започватъ да се разкриватъ повръшно и да показватъ, че и почвеното землище подъ почвата се състои отъ тѣхъ.

Порфирнитѣ материяли отъ тия находища сж съ бѣлѣзитѣ на дерекьойскитѣ и ония на Ахлатлийската рѣка подъ кайбилярскитѣ лозя, но съ авгитовъ съставъ. Въ тѣхъс е различава порфиренъ *авгитъ* и такъвъ въ основата, порфиренъ и субпорфиренъ *плагиоклазъ, магнетитъ,* малко *кварцъ, хлоритъ* и *епидотъ*. Но освѣнъ такива има и други (надъ Дере махале), въ които порфирниятъ авгитъ не се забѣлѣзва, а нѣма го и въ основата, понеже е цѣлъ промѣненъ въ хлоритъ и епидотъ. При тѣхъ и порфирностьта по авгита е маскирана, а тая по фелдшпата рѣдка.

Сжщитѣ скали сж и въ Малъкъ Боялъкъ. Но отъ Малъкъ Боялъкъ за Мураданлий въ по-голѣмата часть отъ пространството материялътъ е еднообразенъ, шистозенъ (амфиболитовъ), насѣченъ отъ червеникавитѣ пегматитни жили, каквито забѣлѣзахме между пространствата на прѣдходнитѣ три села.

При мѣстностьта на Двата брѣста, както и при послѣдното село, еднообразието на материялитѣ се нарушава отъ другъ видъ скали, които въ първата мѣстность сж еруптивни, а въ послѣдната еруптивни и седименти — синкави и бѣли зърнести варовици — *мрамори*.

Еруптивниятъ материялъ отъ мѣстностьта Двата брѣста по съставъ и компактность е като прѣдходния надъ Дерекьой, но по изгледъ и устройство малко различенъ отъ него. Той прѣдставя сбита криптокристалинна маса съ синкаво зеленикава боя, която само тукъ-тамъ се пъстри отъ неправилни бѣли фелдшпатни петна. Състои се отъ *фелдшпатъ, авгитъ, магнетитъ, кварцъ, хлоритъ*

и *епидотъ*. Скалната маса е индивидуализувана и съ устройство повече сходно на порфиритното отколкото на андезитното; затова и тя по право заслужава наименуванието *порфиритъ*.

Колкото повече се наближава Мураданлий, толкова повече и еруптивниятъ материалъ почва да губи изгледа на порфиритѣ и да се доближава до тоя на андезититѣ; той напълно се схожда съ андезитния материалъ между Турфалий и Голѣмъ Боялъкъ и оня отъ Витоша и Люлинъ планина. Скалитѣ сѫ порфирни по бѣлия фелдшпатъ и черно-зеления авгитъ, които сравнително съ основата сѫ пó-малко. Скалитѣ сѫ остроржби и жилави. Въ тѣхъ освѣнъ горнитѣ минерали съ микроскопа се разкриватъ още ситнопрашестъ и рѣдко зърнестъ магнетитъ и хлоритъ, който пълни основата и заима мѣстата на пó-едритѣ авгитни форми.

Скалната основа е микролитно зърнеста; състои се отъ магнетитъ, авгитъ, фелдшпатъ и хлоритъ съ малко кварцъ. По всички свои свойства и качества тѣ съотвѣтствуватъ на *авгитъ андезити*.

27. Мураданлий, Лалково, Читалово, Араплий, Къзълагачъ.

Материялътъ между първитѣ двѣ села е еднообразенъ — *амфиболити* измѣсени съ *диоритоподобни скали,* каквито видѣхме въ Казъкъ клисе. Само надъ село Лалково се измѣня съ пó-младоеруптивенъ и съотвѣтствува на Голѣмбоялъшкия. Отъ Лалково и по пѫтя за Читалово материялътъ е като прѣдходния; само въ Азмака до кантона той е отъ типа на *младитѣ андезити* порфирни по фелдшпата. Въ вододѣлната линия на двѣтѣ села, въ самото било на пѫтя, се забѣлѣзва клиновидна къмъ изтокъ ивица сиенитоподобенъ материялъ, който въ посока за село Читалово се огражда отъ *шисти,* прѣпълнени съ кварцови жили. Тоя старъ масивенъ материялъ, който е съ зърнесто устройство и съ съставъ безъ ясенъ на очи кварцъ най-много наподобява *сиенитъ*, за какъвто и боята му не противорѣчи. Скалата е жилава, ебита и сравнително тежка (отн. теглю 2·864). Точниятъ ѝ съставъ се установява съ микроскопа; съ негова помощь се различава прѣдимно: *плагиоклазъ,* малко *ортоклазъ, амфиболъ, биотитъ, магнетитъ, кварцъ, апатитъ, хлоритъ, епидотъ* и *лимонитъ*.

Фелдшпатътъ е бистъръ и съ рѣдки включения отъ околнитѣ материяли. Повечето е съ зачатъчна метаморфоза, която въ нѣкои индивиди причинява зоналность.

Кварцътъ е малко и въ зърнести и клиновидни форми (mesostasis.)

Слѣдъ фелдшпата амфиболътъ е най-многочисленъ; той е съ неправилно ограничени прости или срасли форми, въ които се виждатъ прѣрѣзи по разни посоки. Обикновено бистъръ и съ изгледа на първиченъ минералъ, на мѣста се показва вжтрѣшно мжтенъ и съ остатки отъ другъ материялъ, който най-много съотвѣтствува на авгитъ.

Биотитътъ е въ свои собствени форми, но не въ всички съ свое собствено вещество, а съ това на вторичния хлоритъ.

Апатитътъ е въ рѣдки и дребни кристали.

Магнетитното вещество — въ неправилни зърна, привързани повечето на обагренитѣ бисиликати; на тѣхъ, а особно на хлорита, се държи и епидотътъ.

По всичко тая скала съотвѣтствува на *диоритъ*. Тоя диоритъ има по-обширно разпространение въ с.-з. посока; достига пжтя Читалово-Хамбарлий.

Прѣдъ Читалово шиститѣ свършатъ въ еруптивни скали, отъ каквито е заето землището на цѣлото село. Тѣ сж синкаво зелени компактни материяли (съ отн. тегло 2·785), на които съ просто око личи само слаба порфирность по фелдшпата. Едва съ микроскопа се разкрива тѣхниятъ съставъ: той е отъ *фелдшпатъ (плагиоклазъ)*, порфиренъ и въ основата, и *амфиболъ* въ неправилни единични или групирани форми, ограниченъ само на основата. Отъ него е и зеленикавосинкавата боя на скалитѣ. Освѣнъ тѣхъ порѣдко се забѣлѣзва *кварцъ* и *титанитъ* (въ неправилни форми) и съвсѣмъ спорадиченъ *магнетитъ*.

По взаимното разположение на съставнитѣ минерали въ основата на скалитѣ явно се види, че фелдшпатътъ е първо затвърдѣлъ минералъ, а осталото отъ него мѣсто сж заели другитѣ минерали. По съставъ и устройство скалитѣ спадатъ въ групата на диоритнитѣ порфироти съ собствено наименувание *амфиболъ порфирити*.

Въ с.-з. страна на Читалово по пжтя за Араплий забѣлѣзватъ се тънкослойни *варовити материяли*, които слѣдъ малко протежение се криятъ подъ ситнозърнестия *наносенъ материялъ* (чакълъ), какъвто заима цѣлото плато между рѣкитѣ Голѣмо и Малко Дервентска. (Лалковска). Въ сѣвернитѣ части на това равнище баиритѣ сж заети отъ тъмни амфиболови скали зърнесто и наслоено устройство, които по изгледъ съотвѣтствуватъ на араплийския оливинъ габбро́.

Западно равнището се огражда пакъ съ стари масивни скали зърнесто устройство, но съ отворена сива или сивобозова боя. По външенъ изгледъ тѣ наподобаватъ *сиенити,* но не изключватъ и *диорити,* за каквито ги и микроскопътъ установява. Тѣхниятъ главенъ съставъ е *плагиоклазъ* и *амфиболъ;* но край тѣхъ съдържатъ още рѣдъкъ *магнетитъ, хлоритъ, епидотъ* и зърнестъ *кварцъ.* По реда на втвърдяването на минералитѣ първи е втвърденъ фелдшпатътъ, послѣ амфиболътъ, а най-послѣ кварцътъ. Скалниятъ амфиболъ е отъ часть първиченъ, отъ часть вториченъ минералъ. Изобщо скалата съотвѣтствува на диоритъ, но се различава отъ нея, че е пó-едрозърнеста и пó-лека (отн. тегло е 2·818).

Тоя диоритъ образува проточенъ островъ, на който главната ось е съ с.-и. посока, а малката — напрѣчна на нея. Той свърша въ баиритѣ източно отъ Араплий.

Материялъ съ сѫщия изгледъ, но съ малко по-отворена боя се забѣлѣзва и въ баира надъ село Араплий. Въ него минералитѣ сѫ: *фелдшпатъ, амфиболъ, биотитъ* и *кварцъ* съ *титанитъ, магнетитъ, хлоритъ* и *епидотъ.* Тамъ личатъ повече ортоклазови форми и кварцъ, по който материялътъ показва прѣходъ къмъ гранита. Отъ тѣхъ и наименуванието му ще бѫде само *гранитъ* или *диотитъ гранитъ.*

Между Араплий (Мураданлийска рѣка) и Казълагачъ землището е наносно (обиколка 22).

28. Казълагачъ, Енибеглий, Мурсатлий, Инджеклий, Борисово, Еникьой, Бургуджикьой.

Между първитѣ двѣ точки пространството е заето отъ наносъ — *кварцовъ чакълъ.* Въ височинитѣ се забѣлѣзва бѣлъ *глинестоваровитъ материялъ* отъ рода на заливния по тракийското поле, какъвто е и надъ Хасанбеглий оттатъкъ р. Чобанъ азмакъ. Отъ Енибеглий до Мурсатлий прѣобладава почти сѫщиятъ материялъ; въ височинитѣ *бѣлъ варовитъ,* на мѣста скритъ подъ почвата, а въ низкитѣ мѣста *почва* и *чакълъ.* Тъй свърша до прѣдъ послѣдното село, отдѣто започватъ да се показватъ бѣлѣзитѣ на шистозно землище, на каквото е застроено и самото село. Въ него шистознитѣ материяли най-добрѣ сѫ изразени въ с.-з. брѣгъ до селото; тѣ сѫ изобщо шисти съ бѣлѣзи на метаморфни материяли. Въ тѣхъ има съ изгледъ на кварцитизувани *пѣсъчници* и *талкозно сери-*

щитни шисти, които на мѣста сѫ и съ очно устройство. Шиститѣ по протежението си не сѫ еднородни; съдържатъ въ изобилие бѣли кварцови жили или прослойки, разположени успоредно на наслоението. Въ тѣхъ разпространението е въ и.-с.-и. посока съ сѣверно наклонение и съ непостояненъ жгълъ.

Надъ тѣхъ сѫ разположени бѣли глинестоварoвити образувания, които се простиратъ въ посока за Бейкьой.

На източната страна отъ селото въ корията има *гжсти сивосинкави варовици* съ тънки калцитни жили.

Въ посока за Инджеклий прѣходнитѣ шистозни материяли се простиратъ чакъ до срѣдъ пжтя на двѣтѣ села и тамъ отстжпватъ на *варовитъ материялъ*, който стига и минава Инджеклий на значително пространство. Тоя варовитъ материялъ е съ двоенъ изгледъ: *ситнозърнестъ* и *синкавъ гжстъ варовикъ* съ бѣли калцитни жили и неясно положение. Ситнозърнестъ варовикъ се срѣща прѣдимно между Инджеклий и Борисово; на него е застроено и самото село. Въ него се различаватъ двѣ бои — бѣла и синкава, които на много мѣста сѫ рѣзко ограничени, на други сѫ съ прѣходъ една въ друга; на тѣхъ се джлжи и привидното наслоение на варовика.

Еднообразенъ варовитъ материялъ е и между Борисово и Еникьой; той въ началото е дребнозърнестъ, а при края показва бѣлѣзитѣ на разсипанъ варовикъ въ глинестоваровита маса, на каквато е разположено и селото Еникьой. Въ него въ ю.-и. му часть варовитиятъ материялъ свършва въ разрушени еруптивни материяли отъ типа на материялитѣ на съсѣдния войнишки Бакаджикъ. Тия материяли заиматъ малка часть отъ пространството по пжтя за Бургуджикьой и горѣ при извора изчезватъ. Отъ тамъ до кръстопжтя Дюкменъ-Александрово землището е заето изключително отъ срѣднозърнестъ бѣлъ мраморъ, какъвто се простира и въ посока за Дюкменя. Тамъ наново се появяватъ *еруптивни материяли* съ изгледа на *туфи*, миндални образувания и полуразрушени *андезити*. Подирнитѣ се отличаватъ съ тъмнозацапана боя и порфирно устройство по фелдшпата и авгита; изобщо както и другитѣ андезитни материяли. Еруптивното землище въ края свършва до въ корията надъ селото и се замѣстя съ кристалиннoшистно, въ което материялитѣ сѫ: *гнайси, типични микашисти* и бѣдни на слюда *кварцошисти и кварцитни пѣсъчници*. Отъ такъвъ материялъ е заето землището на цѣлата селска околность; надъ него е застроено и самото село.

29. Бургуджийкьой, Ташъ тепе, Ст. Караджово (прѣди Ичме), Менталий, Попово, Гючбейлеръ, Кѫздагачъ.

Шиститѣ на Бургуджийкьой въ южна и ю.-з. посока се простиратъ на значително разтояние и по пѫтя за Ташъ тепе изкачатъ баира и свършатъ до извора на пѫтя. Отъ тамъ започватъ *мрамори,* които въ сѫщата посока прѣхвърлятъ самото било и наново свършатъ въ кристалинни шисти. Подирнитѣ най-напрѣдъ се показватъ съ *амфиболити,* но на незначително разтояние минаватъ въ тънкоплочести ситно надробени *аргилити,* които се простиратъ чакъ до въ Ташъ тепе. Въ тѣхъ и въ амфиболититѣ се забѣлѣзва з. с.-з. разпространение съ ю. ю.-з. стръменъ наклонъ, който на мѣста минава въ глави. Аргилитниятъ материялъ въ началото тънко плочестъ и ситно надробенъ е съ повръшна засивѣла боя и съ лъскавина, причинена отъ фрикцията на веществото, прѣдизвикани отъ геотектонични процеси. Колкото повече се наближава селото, толкова и плочитѣ уедряватъ и сѫ съ първичната си боя, а на мѣста (с.-и. отъ селото) и доволно едри и удобни за практически цѣли. Въ тия подирнитѣ тѣ съдържатъ тънки прослойки *антрацитъ,* който още по-нагледно доказва тѣхната метаморфность. По възрасть съотвѣтствуватъ на палеозоични материяли.

Източниятъ баиръ подъ селото е каменливъ, а вѣроятно отъ него и селото ще да е получило своето название Ташъ тепе. Него съставятъ нагледъ кварцитизувани пѣсъчници, а въ сѫщность *кварцитошисти.* Въ тѣхъ на просто око слюдата е малка, а кварцътъ повече и при това въ паралелно разположение. Съ помощьта на микроскопа ясно се види, че кварцовото вещество е двояко: едрозърнесто и ситнозърнесто смѣсено съ серицитни мембрани; подирнитѣ се срѣщатъ и въ тънки слоеве, които изтъкватъ шистозностьта на скалитѣ.

Южно отъ селото продължаватъ *аргилититѣ,* които тукъ-тамъ съдържатъ по̀-компактни зеленикави материяли. По̀ къмъ югъ материялътъ е съ изгледа на зеленикавъ пѣсъчникъ, а въ сѫщность шистъ, който отъ югъ ограждa *биотитошистъ* съ очно устройство. Изъ тия шисти тукъ-тамъ се забѣлѣзва *мраморъ* въ видъ на тънки и малки лещи (2—3 метра дебелина). Южно и ю.-и. отъ тѣхъ се разполагатъ ситнозърнести кварцитоподобни *пѣсъчници,* които се насичатъ отъ *младоеруптивенъ материялъ* андезитовъ изгледъ. Въ него порфирно е развитъ фелдшпатътъ, а основата е ситнозърнеста. Подирнята показва бѣлѣзитѣ на пепелно устройство, което издава скалата за *туфъ,* противъ какъвто и скалната боя не се изказва.

Източно отъ младоеруптивното находище се появява *amфоболовъ гнайсъ* съ очно устройство и амфиболитоподобни материяли, които подсѣщать на ахлатлийскитѣ масивни скали, на които ще да сж и продължение. При послѣдния долъ надъ Ст. Караджово мраморътъ въ видъ на тѣсни лещи се явява на ново и изчезва въ пѣсъчнивоподобнитѣ шисти, които тждѣва сж съ интензивно разпространение и даватъ много ситенъ чакълъ. Такъвъ остава материялътъ и отъ върха на баира надъ селото, само че въ тоя прѣдѣлъ той съдържа много тънки прослойки отъ кварцъ. При киселия изворъ надъ селото землището е варовично и пѣсъчливо, но варовикътъ е наяденъ. Въ селото сж зеленикави *амфиболови шисти* и *амфиболови гнайси*; такива оставатъ и югоизточно отъ него.

Между Ст. Караджово и Мешелий землището е заето въ началото отъ *амфиболъ гнайси*, послѣ *амфиболити*, смѣсени съ *мрамори* и *кварцитошисти*, но кждѣ Мешелий започватъ да се явяватъ *аргилити* и *кварцошисти*, които неправилно се мѣсятъ съ първитѣ. Тукъ-тамъ се забѣлѣзва и материялъ съ бѣлѣзитѣ на еруптивния отъ вида на Карбаирския при с. Куртъ-бунаръ.

Въ пространството между Мешелий и Попово прѣобладаватъ *амфиболититѣ* съ червенитѣ пегматитни жили, каквито се забѣлѣзваха между Куртъ-бунаръ—Яйладжикъ и Малъкъ Боялъкъ, а отъ южна страна, подъ рѣката, и *гнайси*, които стигатъ Попово.

Тия материяли съ още по-млади, *еруптивни*, заиматъ пространството и между Попово и Гючбейлеръ. Въ послѣдното село материялътъ е изключително еруптивенъ, само че съ прѣобладаещъ туфозенъ изгледъ.

Еруптивниятъ материялъ отъ тоя край съставя самостойно находище съ сравнително обширно разпространение. Въ него той не е по цѣлото пространство едновиденъ на гледъ, но еднороденъ по съставъ. Всичкиятъ е порфиренъ по фелдшпата, съ разно ограничение и количество на подирния. Въ онзи, въ който той е порѣдъкъ отъ гжстата и зеленикава основа, повече е съ полигонално ограничение; сжщо такъвъ е и въ рѣдкопорфирния съ пò-отворенобойната основа. Въ скалитѣ, дѣто количествено прѣобладава, ограничението му е неправилно; съотвѣтствува на фелдшпата отъ Казъкклисенскитѣ порфирити. Въ разнитѣ скални видоизмѣнения боята се диктува отъ обагрения бисиликатъ и отъ неговия метаморфенъ продуктъ, хлорита и рѣдко епидота.

Еднородниятъ съставъ на скалитѣ изчерпватъ минералитѣ: *фелдшпатъ (плагиоклазъ* и *ортоклазъ), авгитъ* (едъръ и ситенъ),

магнетитъ, ситнозърнестъ *кварцъ, хлоритъ* и *епидотъ.* Въ всички устройството е приблизително сходно; то съотвѣтствува на порфиритно безъ основенъ остатъкъ. По него тѣ сж и повече близки на порфирититѣ отколкото на андезититѣ. Затова и названието имъ възъ основа на него и на състава ще бжде *авгитъ порфирити.*

Западно отъ Гючбейлеръ (по пжтя за Къзълагачъ) еруптивниятъ материялъ, размѣсенъ съ насипъ, стига почти пжтя Хамбарлий—Енибеглий и изчезва подъ насипа и почвата на края; отъ тамъ чакъ до Къзълагачъ остава черноземъ и наносъ, какъвто е и материялътъ въ котловината на Поповската рѣка между Хамбарлий—Гючбейлеръ и Хамбарлий—Къзълагачъ.

Отъ казаното въ обиколкитѣ и отъ картата ясно се види, че съ най-интезивно разпространение въ тоя кжтъ се ползуватъ еруптивнитѣ материяли — *андезититѣ* и тѣхнитѣ *туфи,* а слѣдъ тѣхъ *кристалиннитѣ шисти;* съ по-малко — *старитѣ масивни скали, седиментитѣ отъ кредна геолагическа възрастъ, младотерциернитѣ седименти, мрамора, доломита* и *старотерциернитѣ образувания.* Въ низкитѣ равнища и въ долнитѣ течения на рѣкитѣ срѣщаме *наноса* и *почвата* съ прѣобладание на *черноземъ.* И въ тоя малъкъ нашъ кжтъ има прѣдставители на 4-тѣхъ главни групи скали: масивни, кристалинни шисти, прости и кластични.

Андезититѣ и тѣхнитѣ туфи заиматъ повече отъ половината на казания кжтъ. Тѣ по цѣлото протежение сж въ взаимна връзка; само незначителна часть сж като уединени находища (турфалийския масивъ). Андезититѣ въ означенитѣ граници само въ по-високитѣ отдѣли на находището на голѣми разстояния бѣлѣжатъ повръхностьта; въ низкитѣ тѣ сж ограничено разкрити.

По естеството на минералното си вещество андезититѣ прѣдставятъ всички главни андезитни типове като *авгитъ андезити, амфиболъ андезити, биотитъ андезити* и часть отъ видоизмѣненията имъ по съставъ и структура.

По положение тѣ сж сравнително разграничени: въ източната и с.-и. части на находището прѣобладаватъ *авгитъ андезититѣ* въ съдружие съ ония, които съдържатъ и биотитъ. *Амфиболовитѣ андезити* сж повече въ срѣднитѣ и западнитѣ отдѣли на находището; *биотитовитѣ* и *авгитъ биотитовитѣ* — въ крайния западъ.

Кластичнитѣ материяли на тия еруптивни скали като *туфи, туфозни брекчи* и *конгломерати* и такива блокови нѣмать ограничени области; тѣ пъстрять и пълнять на всѣкждѣ находището.

Сходни по изгледъ на андезититѣ сж *порфирититѣ* на мѣстностьта и отчасть *базалтътъ*. Порфирититѣ освѣнъ въ самостойни находища, явявать се и въ свързка съ андезити и въ такава съ още по-стари масивни скали; но има ги и като жиленъ материялъ, който разсича кристалиннитѣ шисти (Кайбилярско), а на мѣста и старитѣ масивни скали (Казъкъ клисе—Факия). Въ еднитѣ и другитѣ тѣ сж приблизително съ еднакъвъ съставъ, който съотвѣтствува на андезитовия, а съ устройство повече отъ типа на диабазовитѣ порфирити. Въ тѣхъ се различавать: *диоритни порфирити* (амфиболови, амфиболъ биотитови) и *диабазъ порфирити* (авгитови). Въ тоя край има още и *норитъ порфирити* (около Яйладжикъ), които по външния си изгледъ показвать голѣма разлика отъ прѣдходнитѣ. Самостойни порфирни еруптивни скали сж и ортокласъ порфиритѣ въ землището на Копадинъ (южна страна). Тѣхното разпространсние е по-ограничено отъ онова на прѣдходнитѣ, а тѣхнитѣ форми на находищата сж малки масиви жиловиденъ типъ.

Базалтитѣ сж само въ Доруклийско.

Тия разновидни на гледъ и устройство скали показвать, че землището въ разни геологически епохи е било театъръ на вулканическа дѣятелность, която въ първитѣ врѣмена е била съ ограничено разпространение, а въ послѣднитѣ съ интензивно. Първата дава палеовулканическитѣ порфири и порфиритѣ, а втората — креднитѣ андезити и базалта. Андезитната ерупция не е била еднократна и продължителна; такива е имало нѣколко, както и качеството на материялитѣ показва. Първата е била най-огромната; тя е дала авгитъ андезититѣ съ тѣхнитѣ туфи. Втората, по-късна отъ нея, но все въ сжщата епоха (кредната), е дала другия видъ андезити; тя е накжсала седиментитѣ на първата и на мѣста ги е и денивелирала. Тя е въ коса посока (с.-з.) относително първата, която е истокъ-западна. На двѣ мѣста въ най-източнитѣ отдѣли на андезитното находище се забѣлѣзвать еруптивни материяли съ младъ андезитовъ изгледъ и съ находище, което по положението си ясно разсича другото андезитово. Това доказва, че тѣ сж материяли на още по-късна ерупция. Подирното потвърждава устройството имъ (уруменикьойската кариера), на мѣста и основното стъкло, а сжщо тъй и обилната стъклена маса, която е пръсната въ тѣхъ (Ченгеръ—Кюприята). Но тъй като въ тѣхно съсѣдство

има терциерни седименти — сарматски катъ, съ хоризонтално разположение, то слѣдва да се заключи, че и тая послѣдня ерупция е била прѣдъ тая геологическа епоха.

Базалтната ерупция е била слѣдъ андезитната, която е дала огромнитѣ туфи.

Старитѣ масивни скали сж съ зърнесто и полупорфирно устройство; тѣ сж съ интрателуларно затвърдяване; такива сж: *гранититѣ, сиенититѣ, диорититѣ* и *габбро*. Еднакви по устройство, а разновидни по съставъ и находище, тѣ показватъ, че сж отъ различна геологическа възрасть. Повечето отъ тѣхъ сж въ областьта на кристалиннитѣ шисти въ съсѣдство съ мрамора или покрити отъ най-млади седименти, но има и такива, които сж оградени само отъ андезити и тѣхни туфи (Черноморския брѣгъ и надъ Кара тепе). Въ количествено отношение най-много сж гранититѣ, слѣдъ тѣхъ сиенититѣ, диорититѣ, а най-малко габбро. Тѣ малко въ източната половина на края и въ западната (изключително южна) се значително увеличаватъ и сврързватъ съ ония на западния тунджински масивъ.

Кристаллиннитѣ шисти сж ограничени изключително на южната половина на находището. Тѣхъ отъ сѣверъ ограждатъ повечето младоеруптивнитѣ материяли, а въ разпространението имъ накжсватъ старитѣ и по-младитѣ масивни скали, а тукъ-тамъ покриватъ креднитѣ и терциерни седименти. По естеството на веществото си си тѣ сж повечето *сиви гнайси*, сир. отъ най-първа геологическа възрасть, но край тѣхъ има и малко *микашисти*, малко *амфиболошисти, талкоподобни шисти, хлоритошисти, кварцошисти, филити, андалузитни шисти* и *аргилити*. Слѣдъ гнайситѣ съ най-интензивно разпространение се ползуватъ амфиболититѣ и филититѣ; другитѣ сж локално развити и носятъ на себе бѣлѣзитѣ на метаморфни материяли, както и тия отъ светиилийския ридъ.

Съ тѣхъ въ съдружие е *мраморътъ* на края; той е двоякъ: *едрозърнестъ* и *дребнозърнестъ*. Първиятъ е въ по-голѣми находища, а вториятъ въ лещовидни форми незавидни размѣри. Съ подирния заедно се забѣлѣзва и *мраморизанъ варовикъ*, а на мѣста и ситнозърнесть бѣлъ *захаровиденъ доломитъ*, който още по-нагледно доказва метаморфното начало на материялитѣ, които придружава.

Освѣнъ наведенитѣ мрамори и доломити, които спадатъ въ групата на проститѣ скали, подирнята съставя още *гжститѣ* и *бѣложилчести варовици*, рѣдкиятъ *антрацитъ* и тукъ-тамъ *кварцитътъ*.

Повече отъ тѣхъ сѫ кластичнитѣ, освѣнъ *туфитѣ, брекчитѣ* и *конгломератитѣ* на еруптивнитѣ скали, които спадатъ къмъ най-разпространенитѣ скални видове. Къмъ тѣхъ се прибавятъ още разновиднитѣ *пѣсъчници, мергелни* и *глинести варовици, мергели* и *варовити глинести шисти.*

Насипитѣ и *почвата*, които се числятъ къмъ тая група, сѫ ограничени въ рѣчнитѣ и поточни легла и въ низкитѣ равнища като дебела покривка, или и въ по-високитѣ като тънка застеля.

Изобщо скалнитѣ видове и тѣхнитѣ видоизмѣнения въ тоя кѫтъ сѫ слѣднитѣ:

I главна група. **Масивни скали.**

1. Гранититѣ, амфиболъ гранитъ, пегматитъ, гранитогнайсъ. — Гранитъ порфиръ.

2. Кварцъ порфиръ съ ортоклазъ порфиръ.

3. Сиенитъ (обикновенъ и биотитовъ), монзонитъ.

4. Диоритъ (обикновенъ, кварцъ диоритъ, биотитовъ, гѫстъ, девтеро диоритъ, диоритъ гранитъ).

5. Диоритъ порфиритъ (амфиболовъ, амфиболъ биотитовъ, авгитъ диоритъ порфиритъ).

6. Диабазъ порфиритъ.

7. Норитъ порфиритъ.

8. Оливинъ габбро.

9. Амфиболъ андезитъ.

10. Биотитъ андезитъ.

11. Авгитъ андезитъ.

12. Авгитъ биотитъ андезитъ.

13. Авгитъ минетъ.

14. Базалтъ.

15. Трахиандезитъ.

II главна група. **Кристалинни шисти.**

16. Обикновенъ (сивъ) гнайсъ, аплитъ гнайсъ, амфиболъ гнайсъ.

17. Микашисти (мусковитошистъ, серицитошистъ, андалузитъ шистъ).

18. Кварцошистъ.

19. Филитъ.

20. Талкоподобенъ шистъ.

21. Амфиболитъ и амфиболошистъ.

22. Хлоритошистъ съ актинолитъ.

III главна група. **Прости скали.**

23. Мраморъ (едрозърнестъ, ситнозърнестъ, циполиновъ).

24. Мраморизанъ варовикъ.

25. Гжстъ варовикъ, мергеленъ варовикъ, глинестъ варовикъ, гнилъ варовикъ, сладководенъ варовикъ.

26. Захаровиденъ доломитъ.

27. Кварцитъ.

28. Антрацитъ.

IV главна група. **Кластични скали.**

29. Авгитъ туфъ, кристалъ туфъ, амфиболъ туфъ, андезитъ туфъ.

30. Андезитна брекча, андезитъ конгломератъ.

31. Адинолъ.

32. Пѣсъчникъ (обикновенъ, конгломеруванъ, ронливъ, кварцитенъ, глинестъ и др.).

33. Пѣсъкъ (морски, езеренъ и рѣченъ).

34. Чакълъ (кварцовъ, блоковъ, белведерски, полигенъ).

35. Аргилитъ, глинести шисти, глинести варовити шисти.

36. Мергелъ.

37. Глина (мазна, пѣсъчна, клисава, хума, варовита, ръждива).

38. Черноземъ (повечето желѣзенъ андезитовъ).

Въ края на тия бѣлѣжки нѣколко думи и за минералнитѣ находища въ кжта сж на мѣстото си. Литературата такива не споменува. Извѣстното за тѣхъ е почти нищожно, и то датира отъ освобождението насамъ. Като землище, което се състои, прѣдимно отъ еруптивни скали и първични и метаморфни кристалинни шисти дава голѣма надежда, че въ него ще могатъ да се намѣрятъ разновидни минерални находища, а дори и металоносни, които ще се отразятъ на мѣстната ни монтанистична индустрия. Че наистина това землище е съдържало такива находища свидѣтелствуватъ старитѣ разработки, които се срѣщатъ въ Бакърлъка и Кара баиръ (Бургазко) и огромнитѣ купища згурия въ Росенъ баиръ и другждѣ.

Въ посѣтенитѣ отъ мене мѣстности се доказва, че минералното разнообразие не е голѣмо, но все пакъ е достатъчно, за да

възбуди желание за по-подробно изучване. Установенитѣ минерали и минерални находища сж слѣднитѣ:

1. *Самородна мѣдь* въ землището на с. Изворъ.

2. *Пиритъ* въ уединени кубични кристали и групи отъ тѣхъ изъ жилитѣ на Кара баиръ и хлоритошиста на Голѣмъ дервентъ.

3. *Халкопиритъ* въ жилитѣ на Кара баиръ (Бургаско) и Бакърлъка въ видъ на кристалинна маса, смѣсена съ пирита и кварца. Това находище е едно отъ най-богатитѣ у насъ и обѣщава практическа полза.

4. *Халкоцитъ* изъ жилитѣ на Карабаиръ и Дюлгерлий — Изворско. Въ първото находище той самъ образува жили дебели 2—30 см. То е най-богатото находище на халкоцитъ у насъ.

5. *Борнитъ* изъ андезитнитѣ жили на Дюлгерлийско въ видъ на сбита маса; той е въ незначителни количества и безъ практическо значение.

6. *Галенитъ* въ незавидно количество въ кристалинна форма изъ жилитѣ на Карабаиръ и Дюлгерлий. Той е безъ практическо значение. Въ Дюлгерлийско той е въ смѣсъ съ *сфалеритъ*.

7. *Кварцъ*. Дребнокристаленъ въ видъ на кристални групи изъ сжщитѣ жили.

8. *Хематитъ*. Срѣща се въ видъ на кжсове кристалинолистено устройство (като хематита отъ Росенъ баиръ) въ мѣстностьта Св. Георги надъ Факия. Той е съ кварцъ заедно и се прѣдставя като жиленъ материалъ. Такъвъ, само че по-дребнолуспестъ, има и изъ жилитѣ на халкопирита отъ Карабаиръ.

9. *Магнетитъ*. Въ по-едрички ∞0-ни кристални агрегати се срѣща изъ Срѣмско; въ ситнозърнести — изъ шиститѣ между Куртъаланъ, Факийско и Голѣмъ дервентъ; въ видъ на пѣсъкъ въ гаджиловското землище и морския брѣгъ до Бургазъ, а сжщо тъй изъ много рѣчни и поточни мѣста, на които водитѣ миятъ младоеруптивнитѣ мѣстности. Прѣдъ видъ на това му състояние може да се прѣдполага, че той ще се намѣри и въ по-дебелички прѣслойки, но и тѣ, както и другиятъ пѣсъкъ, сж безъ значение за желѣзна индустрия.

10. *Мраморъ*, едро и дребнозърнестъ, съ бѣла и синкава боя. Има завидно разпространение (гл. петрографската скица).

11. *Доломитъ.* Бѣлъ захаровиденъ минералъ съ сипкава повръхнина и съ дребнозърнестъ съставъ. Има го въ землището на пригхраничното село Оджакьой.

12. *Ортоклазъ.* Има го въ голѣми до сантиметъръ кристали изъ порфира на Голѣмата рѣка между Копадинъ и Юмрукъ кая, въ гранита подъ Алагюнъ и Кара кютюкъ, въ порфирния гнайсъ между Коджа букъ и Алмалиитѣ.

13. *Авгитъ.* Той е въ най интензивно разпространение въ тоя край отъ цѣла България. Освѣнъ изъ морския пѣсъкъ, като заоблени зърна, има го и изъ рѣчния пѣсъкъ на много рѣки и потоци, които просичатъ туфозното и андезитно землище. Той е главна съставна часть на почвата въ тия мѣста. Въ нея освѣнъ накжсанъ и сдробенъ има го и въ цѣли кристалчета максимална голѣмина 6—7 м.м. Още по-цѣли и гладки авгитови кристали се получаватъ отъ леглата на андезитнитѣ туфени брекчи и конгломерати, на които едритѣ блокови части, които съдържатъ, сж разсипани и лесно се вадятъ отъ тѣхъ; такива има въ землищата на селата Куру дере, Орханкьой, Ачлари, Каджкьой, Азаплий и др. и др.

Такива и по-едри (до 12 м.м. дълги и 6-7 м.м. широки) форми се намиратъ въ базалтоводнитѣ материяли на Каялийското дере надъ Доруклий по пжтя за Хасбеглий; то е за сега и единственото находище на едъръ авгитъ у насъ. Въ още по-едри авгитни кристали диалаговъ видъ има го по Стражъ баиръ надъ Факия.

Авгитътъ отъ споменатитѣ мѣста, както и отъ много други неспоменати, е съ еднакъвъ външенъ изгледъ: кжситѣ му стълбести кристали сж полигонално ограничени отъ стѣнитѣ на ∞P. $\infty \bar{P} \infty$. $\infty \breve{P} \infty$.—P. Освѣнъ прости и единични форми тѣ съдържатъ и многобройни сраслъци по 100, въ които входещитѣ жгли ги много добрѣ изтъкватъ.

14. *Хиперстенъ* въ дребни (до 5 м.м.) заоблени кристалчета има изъ норитпорфирита на Яйладжикъ.

15. *Диалагъ.* Въ сжщия порфиритъ; но за диалагъ може да се вземе и авгитътъ отъ Стражъ баиръ.

16. *Амфиболъ.* Кжси дебели порфирни кристали изъ зърнестопорфирнитѣ скали на Сливово.

17. *Оливинъ.* Въ Габбровитѣ скали на Араплий.

18. *Титанитъ.* Въ разнитѣ сиенити, гранити, диорити и порфирити, но особно много въ сиенита на Юмрукъ-кая и неговото землище въ посока за Умана и Реджебъ махале. Кристалчета сѫ дребни, единични и съ восъчножелта боя.

19. *Пенинъ.* Въ листени кристални агрегати изъ хлоритошиста.

20. *Андалузитъ* въ единични и сферично групирани кристали изъ черния шистъ между Копадинъ и Умана.

21. *Хейландитъ* изъ шуплитѣ, геодитѣ и пукнатинитѣ на брекчознитѣ конгломератни еруптивни материяли на находищата. Той е обикновено агрегиранъ съ бѣла боя и румено червеникава отсѣнка.

Обществениtѣ отношения на атонскитѣ манастири.

Отъ Сава Хилендарецъ.

(Продължение.)

---

2. Манастирски служби.

Служба се нарича всѣко занятие, всѣка повинность, изобщо всичко, що се върши отъ едно лице въ полза на манастира. Ако манастирътъ е по-малъкъ, нѣкой калугеръ изпълнява повече служби едновременно, въ по-многолюденъ манастиръ пъкъ за всѣка служба има и помощникъ. За по-младитѣ калугери винаги има служба, тъй като при излишъкъ на братия старитѣ членове се оставатъ да почиватъ. Въ бѣднитѣ манастири калугеритѣ изпълняватъ и надничарска работа, копатъ лозята, косятъ ливадитѣ, жънатъ нивята, събиратъ маслини, изтискватъ дървено масло отъ маслини и т. н.

Игуменътъ, по чинъ равенъ на архимандритъ, е първиятъ пастиръ на духовното стадо; въ по-миналитѣ столѣтия къмъ подписа си е прибавялъ и бѣлѣжката „катигуменъ“ или „ексигуменъ.“ Първата дума означава, че той е сегашенъ игуменъ, а втората, че е билъ нѣкога игуменъ. Сега се е въвело името проигуменъ като почетна титла и означава, че калугерътъ е достоенъ за игуменския чинъ, но че може би никога нѣма да бѫде игуменъ — не прѣчи. Въ манастиритѣ, дѣто е въведенъ диортумъ, всѣкога има повече проигумени и нѣколко архимандрита, тъй като на Св. Гора лесно се получаватъ черковнитѣ чинове отъ прѣбиваващитѣ тамъ епископи, обаче дѣйствителниятъ игуменъ на манастира се замѣстя отъ епитропа, който се избира обикновено за една година. Новоизбранитѣ игумени сѫ длъжни да потърсятъ потвърждение отъ патриарха, което става чрѣзъ посрѣдничеството на протата; като бѣлѣгъ на тѣхния санъ служи патерица обкована съ сребро. Изборътъ на епитропа става безъ всѣкакво съобщение въ по-виснитѣ инстанции и безъ да се иска потвърждение отъ тамъ; ако не е свещеникъ, плаща на

черквата толкова, колкото и всѣки другъ братъ; нѣкакво отличие не носи.

Грамматикътъ или манастирскиятъ писарь по служба е найдобрѣ платенъ, защото малцина сж калугеритѣ, които да знаятъ да пишатъ безъ грѣшка и да иматъ добъръ стилъ. Въ славянскитѣ манастири писарьтъ трѣбва да владѣе и гръцки езикъ, защото въ официалнитѣ писма този езикъ се употрѣбя.

Съборенъ старецъ се нарича калугерътъ, който взима участие въ съборнитѣ срѣщи, дѣто се взиматъ рѣшения по управлението на манастира. По гръцки той се нарича геронда или проестосъ, което име се употрѣбя изобщо и като почетно и се дава на по-старитѣ и заслужили калугери, а въ диортнитѣ манастири обръща се внимание и на тѣхната имотность. Въ общежитнитѣ манастири на игумена се даватъ като съвѣтници трима или четирма старци, когато въ диортнитѣ осемь или десеть старци образуватъ особенъ кржгъ, отъ който се избира епитропъ и парепитропъ, тъй че за нѣколко години всички се изреждатъ. Ако нѣкой съборенъ членъ умре, старцитѣ избиратъ отъ братството новъ другарь, за когото обаче прѣдварително сж увѣрени, че ще бжде съгласенъ съ тѣхъ, защото каквото се рѣшава въ събора трѣбва да става едногласно. Изключването на нѣкого отъ съборнитѣ срѣщи става твърдѣ рѣдко, освѣнъ ако въ манастира се образуватъ партии, които се борятъ помежду си, тогава която партия побѣди — тя взима и управлението въ ржцѣтѣ си.

Иерей да бждешъ трѣбва да си ржкоположенъ отъ епископъ, т. е. да си станалъ свещеникъ, или просто речено попъ. Въ манастиритѣ поповетѣ по черковната служба се смѣняватъ седмично; чийто редъ е прѣзъ извѣстна седмица, нарича се седмичарь, по гръцки ефемерия. Употрѣбя се и името иеромонахъ, което означава калугеръ, ржкоположенъ за свещеникъ, защото ако нѣкой външенъ попъ влѣзе въ манастиръ, трѣбва по-напрѣдъ да стане калугеръ за да може да служи литургия.

Духовникъ се нарича всѣки по-старъ свещеникъ. Негова длъжность е да приима у себе си външни и вжтрѣшни лица на изповѣдь. Ако нѣкой калугеръ трѣбва да бжде ржкоположенъ за дяконъ, пита се духовникътъ, дали кандидатътъ е достоенъ за този чинъ. Подъ негова защита миряни биватъ пострпгвани за калугери, въ спорни въпроси, особно по духовното управление или черковнитѣ обреди, иска се неговото рѣшение, като манастирски баща той трѣбва да бжде готовъ да дава съвѣти на заблуденитѣ и всѣкогà да поучава въ

християнскитѣ добродѣтели, за това бива обикновено схимонахъ, а съ туй и образецъ на съвършенъ калугеръ.

Дяконъ, въ манастиритѣ иеродяконъ, е най-низката стъпень въ черковната иерархия, той помага на архиерея и на свещеника при черковната служба, самъ обаче не може да върши нищо; дѣто има повече дякони, смѣняватъ се въ службата като поповетѣ. Ако не искатъ да служатъ въ черква, могатъ да вееmатъ други служби. Както поповетѣ, тъй и дяконитѣ обикновено се пригатвятъ за своето поприще по практически пѫть, за придобиване познания по другъ начинъ, чрѣзъ наука, липсва или твърда воля или сгоденъ случай; единствениятъ добъръ резултатъ отъ туй е, че у тѣхъ прѣобладава консервативенъ духъ, отъ туй, що сѫ научили практически — неотстѫпятъ тъй лесно, и за това толкова по-точно се запазватъ въ източната черква старитѣ обичаи.

Клисиархътъ има разни длъжности при черквата. Тѣхниятъ брой възлиза отъ два до четири, та черковната работа разпрѣдѣлятъ помежду си. Първиятъ отъ тѣхъ носи името клисарь, другитѣ се наричатъ парклисари и живѣятъ заедно въ особна сграда близу до черквата. Най-първа тѣхна длъжность е да будятъ и свикватъ братството на богослужение, което става съ будилникъ (малка камбана), или съ чукане въ опрѣдѣлено врѣме на дървено или желѣзно клепало; камбанитѣ се употрѣбятъ само недѣленъ или праздниченъ день. Освѣнъ това тѣ сѫ длъжни да палятъ кандилата и свѣщитѣ и слѣдъ това споредъ нуждата да ги гасятъ. Тѣмъ е оставено метенето на черковния подъ, бърсането на праха, което става издъно прѣдъ великденскитѣ праздници, защото тогава се измита цѣлата черква, измива се мраморниятъ подъ, излъсватъ се пиринченитѣ свѣщници, сребърнитѣ кандила, сѫщо тъй избърсватъ се стъклата на прозорцитѣ, съ една дума всичко свѣти съ най-чистъ блѣсъкъ. Все работа на клисаритѣ е да пригатвятъ восъчни свѣщи и да правятъ коливо. При избора на клисаритѣ гледа се да могатъ поне да четатъ, та да помагатъ въ черква съ четене.

Олтарникътъ прислужва около олтаря; той е длъженъ да пригатвя за попа свещенитѣ одежди и да му помага при обличане и събличане, да се грижи за огънь въ кадилницата, която подава на свещеника или дякона, що служатъ, и пакъ я взима; той се грижи за чистота вѫтрѣ въ олтаря, т. е. задъ иконостаса, прибира въ долапа непотрѣбнитѣ черковни сѫсѫди, пригатвя вино и хлѣбъ за проскомидията, нему сѫ повѣрени сѫщо мощитѣ на светиитѣ и честниятъ кръстъ, който изнася прѣдъ олтаря, когато дойдатъ поклон-

ници въ манастира. Вече поради тази функция за олтарникъ се назначава обикновено по-старъ калугеръ, комуто често се дава помощникъ или паролтарникъ.

Четецътъ е дълженъ да чете въ черква опрѣделенитѣ молитви и да отговаря на свещеника при извършване на литургията, всѣки день да чете полунощнитѣ и вечерни молитви въ черковнитѣ притвори (нартиксъ).

Канонархътъ, наричанъ още и канерхисъ, канерва канонитѣ, кондацитѣ, стихаритѣ и други молитви на клира отъ двѣтѣ страни и трѣбва скоро да ходи между лѣвата и дѣсната страна съ книга въ ръцѣ.

Псалтътъ или черковниятъ пѣвецъ трѣбва да знае да пѣе и на осемьтѣ гласа, които се смѣнятъ въ течение на осемь недѣли. Псалтика се нарича книгата, която съдържа черковни пѣсни по ноти на всички гласове.

Просфорчи се нарича монахътъ, който веднажъ въ седмицата пече просфоритѣ, що се употрѣбятъ при литургия; за пригатвянето на просфоритѣ има особно помѣщение, дѣто се пази и брашното, което е смлѣно за тази цѣль по-дребно. Просфорчиятъ се грижи сѫщо за всички манастирски параклиси, въ които прѣзъ дѣлнични дни се служи литургия.

Изброенитѣ до сега служби съставятъ тъй наречения клиросъ, който взима участие при черковнитѣ обреди, въ черква се дѣли на дѣсенъ и лѣвъ клиръ, споредъ туй на коя страна въ пѣвницата стоятъ неговитѣ членове. Монаситѣ обикновено стоятъ на една и сѫща страна на клира, тази що сѫ си избрали отъ самото начало; въ обичай е впрочемъ по-младъ калугеръ да се спира на онази страна, на която се намира и старецътъ му.

Шкифелакъ, по гръцки скевофилакъ, се нарича пазачътъ на складоветѣ вѫтрѣ въ манастира; споредъ туй, каква система на управление владѣе въ манастира, неговата служба е повече или по-малко обширна. Въ диортнитѣ манастири той приима по-виднитѣ гости, угощава ги, прислужва на старцитѣ, събрани въ съборния залъ, на калугеритѣ раздава ракия, обувки, сапунъ и други вещи, които сѫ купени за манастирска потрѣба. Въ общежитнитѣ манастири въ областьта на шкифелака спада да раздава ушити вече дрѣхи, и негова не тъй лесна задача е да изпълня колкото е възможно всѣко желание на отдѣлнитѣ монаси.

Трапезарь е монахътъ, комуто е повѣрена службата на общата трапеза; той надзирава ястията, както и питието да бѫдатъ при-

готвени на врѣме и да бѫдатъ донесени на трапезата, подъ неговъ надзоръ се намиратъ готварскитѣ сѫдове и трапезни принадлежности, съ опрѣдѣлени удари на дървеното клепало той извѣстява, че е дошло врѣме за обѣдъ, и калугеритѣ се събиратъ на обща трапеза. Въ диортнитѣ пъкъ манастири, дѣто нѣма обща трапеза, трапезарьтъ раздава хлѣбъ, вино, оцетъ и пази у себе си ключоветѣ отъ избата съ виното, дѣто трѣбва да се грижи за редъ и чистота. Той има помощникъ подъ името партрапезарь.

Архондарьтъ, наричанъ сѫщо и фундарджия, се разпорежда въ фундарика, странноприемница, въ която се приематъ пѫтници отъ всѣкакви занятия и положение; тамъ владѣе голѣмо оживление, когато дойдатъ на поклонение въ манастира множество поклоници. Има и особна кухня, и ако стане нужда, къмъ прислугата се причислятъ повече калугери, а ако нѣма такива — работници съ плата. Архондарьтъ изпълня всѣко желание на гоститѣ и гледа въ всичко да имъ угоди, разбира се до колкото позволяватъ манастирскитѣ срѣдства.

Дохиярьтъ разпрѣдѣля разнитѣ храни, които се употрѣбятъ въ манастиритѣ и отъ които има въ запасъ: дървено масло, кози сирене, овчо масло, разни зеленчуци, кромидъ, соль, риба-солена и прѣсна; отъ всичко се дава по опрѣдѣлено количество на братството и на манастирската прислуга, въ общежитнитѣ манастири обаче хранитѣ се даватъ само въ общата кухня.

Житарьтъ приима разнитѣ видове жито, чисти го съ помощьта на сѣнчка, сито или рѣшето и го изпраща да се смеле или въ воденица или пъкъ въ мелница, карана отъ вѣтъръ или конь. Житарници се наричатъ помѣщенията, дѣто е насипано много жито.

Брашнарьтъ прѣсѣва донесеното брашно отъ воденицата и дава отъ него за печене на хлѣбъ. Брашното се пази въ сухъ складъ; тамъ се направени прѣгради, въ които брашното добрѣ се натъпква, за да се не разваля и да утрае до ново жито, защото се меле само зимно врѣме.

Пекаритѣ мѣсятъ и пекатъ пшениченъ хлѣбъ почти всѣки день; консомацията на хлѣба зависи отъ многолюдието на манастира и отъ множеството на наетитѣ работници. Двама, трима или четирма се занимаватъ съ мѣсенето на хлѣбоветѣ, другъ се грижи само за фурната и се нарича фурнаджия; пекарницата се нарича и маяупница отъ думата мая.

Магерътъ приготвя ястие за работницитѣ, а въ общежитнитѣ манастири и за калугеритѣ; въ диортнитѣ манастири всѣки братъ

си готви самъ, освѣнъ прѣзъ нѣколко празднични дни въ годината. Нему се даватъ на помощь единъ или двама послушници, които се наричатъ пармагери.

Купусчи е калугерътъ, който е натоваренъ да налага зеле (купусъ), краставици, зелени домати и чушки, отъ които дава всѣки день на манастирскитѣ жители до късна пролѣть, до когато има отъ зимовището.

Болничаръ е монахътъ, който нагледва болнитѣ, а сѫщеврѣменно е и тѣхенъ цѣритель, ако е придобилъ нѣкаква опитность въ лѣкарското изкуство, инакъ се вика за по-тежко болни нѣкой практикантъ за съвѣтъ, каквито ги има доста на Св. Гора. При заболѣване най-много се употрѣбятъ прости лѣкарства отъ домашната аптека. Когато има много болни, помага въ прислужването парболничарьтъ.

Нощниятъ пазачъ ходи нощѣ изъ манастирскитѣ коридори главно да наблюдава да се не запали нѣкждѣ нѣщо.

Портарьтъ изпълнява вратарска служба, като седи цѣлъ день въ своята станичка при манастирскитѣ врата. Обикновено той си устроява дребна търговийка съ тютюнъ и ракия, разбира се само въ диортнитѣ манастири.

Дикеятъ надзирава манастирскитѣ служби, работата на всички работници въ манастира, слугитѣ и изобщо всичко, що е въ свръзка съ манастирскитѣ интереси; той е главниятъ изпълнитель на наредбитѣ на игумена или епитропа.

Въ нѣкои манастири е въведена службата *счетоводитель, библиотекарь,* а когато се укаже нужда моментално да се изпрати отъ манастира нѣкой на пжть, всѣкога има за тази цѣль пригоденъ калугеръ безъ домашна служба, готовъ да се отправи и на най-длъгъ пжть.

Нека сега хвърлимъ погледъ върху службитѣ вънъ отъ манастира. Най-близу до манастира се намира градината, дѣто въ малка кжщичка живѣе *градинарьтъ* съ нѣколко работници, които развъждатъ разни зеленчуци.

Калугерътъ *атларъ* надзирава храненето и чистенето на мулетата, опрѣдѣля работа на слугитѣ и приима заповѣди за тѣхъ отъ управлението на манастира.

Воденичарьтъ е неизбѣжно лице при всѣки манастиръ. Воденицитѣ сж обикновено съ единъ камъкъ, а като двигателна сила се употрѣбя вода, вѣтъръ или коне. Брашното се сѣе въ манастира

отъ брашнара. За задържане на водата надъ воденицата има водоемъ, отъ който се пуща водата на колелото.

При морския брѣгъ живѣе *арсенаджията*, подъ чийто надзоръ дошлитѣ кораби се изпразнуватъ или пълнятъ. Вносътъ на жито и сѣно е най-голѣмата потрѣба за манастиритѣ и се докарва отъ метоситѣ. Износътъ се състои главно въ вжглища и дървенъ материалъ.

Лозарьтъ живѣе вънъ отъ манастира въ лозята, обикновено въ по-голѣма кжща заедно съ повече другари; по нѣкогашъ тамъ има и параклисъ за домашно богослужение. Лозарьтъ орѣзва лозовитѣ пржчки, чисти трѣвата, пръска младитѣ гроздове съ сѣренъ прахъ и пази гроздето отъ неканени госте и поврѣда отъ звѣрове. Въ манастира дохажда съ другаритѣ си само недѣленъ и празниченъ день.

Икономъ се нарича всѣки калугеръ, подъ чийто надзоръ се извършва каква и да е работа отъ слуги, работници, майстори или и калугери. Икономъ се туря, когато се нѣщо гради, когато се прибира жито, сѣно, при гроздоберъ, съ една дума всѣкога, когато и най-малъкъ брой работници вършатъ нѣщо.

Челникътъ е главатарь на овчаритѣ, които пасатъ манастирския добитъкъ; дѣто лѣтно врѣме е стадото, тамъ се навърта и той, а дѣто прѣзимува, прѣселва се съ него и челникътъ. Негова главна длъжность е да прѣчи на овчаритѣ да не продаватъ тайно добитъка. Въ послѣдно врѣме много манастири разпродадоха своитѣ стада, особно козитѣ и овцетѣ.

Всѣки манастиръ има въ Карея свой конакъ, т. е. кжща, въ която живѣе прѣдставительтъ на манастира *(антипросопъ)* и още единъ калугеръ, който приима за прѣнощуване манастирскитѣ братя дошли по нѣкаква работа въ Карея. Пазачътъ на конака се нарича *конакчия,* служба външна, въ която калугеритѣ се изреждатъ както и въ другитѣ служби.

Монашеската община има свои прѣдставители както въ Цариградъ, тъй и въ Солунъ, всѣкога по единъ членъ нарячанъ *епитропъ светогорски,* който постоянно кореспондира съ протата. Цариградскиятъ епитропъ изплаща данъка въ държавната хазна, а епитропътъ въ Солунъ е въ постоянни сношения съ валията, подъ чийто вилаетъ спада и Св. Гора.

3. Богослужение.

Ако искаме да се запознаемъ съ богослужението на светогорскитѣ манастири, трѣбва прѣди всичко да знаемъ мѣстото, дѣто

се тя извърша, сирѣчь главния храмъ или съборъ. Обикновено той стои всрѣдъ двора въ видъ на продълговатъ четвероѫгълникъ; отъ източната страна стѣната образува единъ по-голѣмъ и два по-малки издадки, а сѣверната и южната стѣни, тамъ дѣто сѫ седалищата за пѣвцитѣ, сѫщо тъй изкачатъ отъ правата линия, та по този начинъ основнитѣ стѣни получаватъ формата на кръстъ. Всѣка черква има нѣколко по-малки или по-голѣми кубета, които се издигатъ въ форма на фенеръ и всички сѫ покрити, както и останалата стрѣха съ олово. Вѫтрѣшностьта на черквата се дѣли на притворъ, пѣвница и олтарь. Притворътъ (паперта) е западната часть на черквата, дѣто е и главниятъ входъ на черквата; ако притворитѣ сѫ два, първиятъ се нарича павечарка, вториятъ полунощка, споредъ молитвитѣ, що се тамъ четатъ. Често първиятъ притворъ е просто раздѣленъ съ редъ стълпове, съединени обаче съ стъклени прѣгради, и отъ всички страни снабденъ съ седалища. Въ нѣкои манастири въ притвора се намира „хоръ“, който служи било за параклисъ или пъкъ въ него се помѣщава библиотеката; отъ двѣтѣ страни на притвора, къмъ сѣверъ и югъ, по нѣкога сѫ пристроени параклиси. Втората часть на черквата, пѣвницата, е отдѣлена отъ притвора било съ особна стѣна съ нѣколко прохода, или само съ стълпове съ импозантенъ изгледъ. За тази срѣдна часть на черквата нищо се не жали, само и само да свѣти съ заслѣпителенъ блѣсъкъ, да сияе съ скѫпоцѣннитѣ си образи и рѣдки украшения, тъй като колкото е по-богатъ манастирътъ, толкова по-великолѣпни орнаменти изненаждатъ тукъ чужденеца. Вече подътъ, покритъ съ разноцвѣтенъ мраморъ въ видъ на пера, привлича окото на посѣтителя. Четири стълпа, всѣки отъ цѣлъ кѫсъ мраморъ издѣланъ, образуватъ центъра и служатъ за подпора на най-широкото кубе; отъ него висятъ долу вериги, за които е окаченъ пъстроокрасениятъ хоросъ, а на разни други мѣста пакъ полиелеи, свѣщьници, кандила; иконитѣ закрѣпени о стълбоветѣ сѫ покрити на мѣста съ сребро или злато и обсипани съ скѫпоцѣнни камъни. Всичката дървена рѣзба е хубаво позлатена, особно иконостасътъ въ своята ширина и височина изглежда великолѣпно. Въ пѣвницата пѣвцитѣ се дѣлятъ на двѣ страни, лѣва и дѣсна; тамъ е и прѣстолътъ на игумена, а ако има поставенъ още единъ, той е опрѣдѣленъ за епископа, когато служи. Третята и най-света часть на черквата е олтарътъ задъ иконостаса, отъ дѣсна страна на който, ако гледаме къмъ истокъ, се намира дяконикътъ, а отъ лѣва проскомидията, дѣто попътъ извършва прѣдъ литургия жертвоприношението. Вѫтрѣшнитѣ стѣни на чер-

квата сж покрити обикновено съ фрески: тукъ сж изобразени въ по-голѣми размѣри разни случки отъ евангелието и разни светии отъ духовно и светско звание. Къмъ всички стѣни сж прилѣпени седалища, приспособени повече за стоение отколкото за сѣдане и често изкуствено издѣлани отъ орѣхово дърво. Строението на черквитѣ става изключително въ византийски стилъ, чийто главенъ признакъ сж широкитѣ прозорци, раздѣлени съ една колона на двѣ половини. По-стари черкви сж се запазили въ манастиритѣ: Великата Лавра, Ватопедъ, Иверъ, Хилендаръ, Дохиаръ, Ксенофъ и донѣкждѣ въ Карея. Черквитѣ отъ руски произходъ се отличаватъ донѣкждѣ отъ гръцкитѣ храмове, тъй като рускитѣ калугери изобщо се придържатъ о своитѣ домашни обичаи.

Иконостасътъ, т. е. мѣстото за иконитѣ е дървена прѣграда, която се простира отъ южната стѣна къмъ сѣверната и прави олтара недостжпенъ за всѣкиго. Нѣколко столѣтия по-рано не е имало дървени иконостаси, а сж били поставени въ една линия на три мѣста по два стълпа, съединени помежду си съ корнизи; всѣки два стълпа (дистилонъ) означавали врата, останалото пространство било изпълнено съ рѣшетки. И до сега сж се запазили въ по-старитѣ светогорски черкви дистилови, прѣдъ които сж били издигнати сегашнитѣ иконостаси; кога е това станало, сега не може положително да се опрѣдѣли. Иконостаситѣ сж, споредъ мѣстото, по-високи или по-низки, изрѣзани сж изкусно отъ дърво, слѣдъ това позлатени и окрасени съ нѣколко реда икони; тѣ иматъ три врати, отъ които срѣдната и най-голѣмата се нарича царска, защото прѣзъ нея се прѣнасятъ светитѣ дарове въ олтара, и освѣнъ на свещеницитѣ никому не е позволено да мине отъ тамъ. Царскитѣ врата се затварятъ съ двѣ рѣшетъчни крила, ала освѣнъ тѣхъ има и завѣса (гр. катапетасма), която струва често много скжпо. Южнитѣ врата водятъ въ дяконика, а прѣзъ сѣвернитѣ се изнасятъ евангелието, хлѣбъ и вино на прѣносъ; и двата отвора се закриватъ съ завѣси отъ не дотамъ скжпи материи или съ леки еднокрилови врати, на които е изобразенъ или ангелъ хранитель или единъ отъ светитѣ дякони. Въ най-долния редъ на иконостаснитѣ икони сж Спасительтъ, Св. Богородица, Иванъ Кръститель, слѣдъ това изображението на храма, т. е. неговото осветяване и още нѣкой светия, който особно се почита въ манастира, като напр. неговиятъ основатель. Въ втория редъ сж помѣстени иконитѣ, които прѣдставятъ дванайсетьтѣ главни праздници, признати отъ християнството, по-горѣ въ третия редъ всички апостоли, а ако има и четвърти редъ

нѣкои пророци. Иконостасътъ горѣ се свършва съ кръстъ, отъ двѣтѣ страни на който личатъ Св. Богородица и Иванъ Богословъ. Въ параклиситѣ иконостаситѣ сѫ много по-низко, не струватъ толкова скѫпо, често иматъ само двѣ врати, срѣдна и сѣверна, въ долния редъ има по-малко икони, а въ горния редъ сѫ помѣстени само апостолитѣ.

Короната или хоросътъ е пиринченъ крѫгъ, който виси на вериги по срѣдата на черквата, и колкото е широко кубето, въ такава ширина се простира и хоросътъ, съставенъ отъ нѣколко части, които сѫ съединени по между си съ скоби. Той е украсенъ съ иконки, изкуствени цвѣтя, копринени пискюли, стъклени кълба и истински яйца отъ камилско птиче, главно обаче съ много свѣщи, които запалени въ врѣме на бдение прѣдставятъ звѣздитѣ, що се движатъ въ вселенната, която пъкъ е изобразена въ движещия се металически крѫгъ, тъй като хоросътъ тогава се залюлѣва и дълго врѣме се движи въ окрѫжность. Посрѣдъ хороса виси голѣмиятъ короненъ свѣтилникъ съ много свѣщи, който сѫщо се движи, когато се залюлѣе хоросътъ; подобни полиелеи, макаръ и по-малки, има нѣколко въ пѣвницата и притворитѣ. Отъ тѣхъ се отличаватъ поликандилата съ нѣколко рамена и толкова кандила; кандилата иматъ яйцеобразна форма, въ тѣхъ се турятъ малки блюдца, пълни съ дървено масло и висятъ на три верижки прѣдъ иконитѣ и постоянно горятъ; прѣдъ нѣкои икони, които минаватъ за чудотворни, пали се опрѣдѣленъ брой кандила.

Аналоитѣ сѫ по-високи или по-низки масички, обикновено шестоѫгълни и често много изкусно напъстрени съ слонова кость, седефъ и костенуркина чорупка. На низкитѣ аналои се турятъ мощитѣ на разни светии и честниятъ кръстъ, когато е оставенъ да се цѣлува, а по-високитѣ пъкъ аналои служатъ при четене на книги и отъ всѣка страна на клира се намира по единъ. Има и аналои, които се събиратъ; тѣ се употрѣбятъ при четене на евангелието и други черковни книги, слѣдъ което пакъ се дигатъ.

Икона е дума отъ гръцки произходъ и въ източната черква се ползува съ много по-голѣма почеть, отколкото въ което и да е друго изповѣдание. На Св. Гора и до сега се зографисватъ икони на дебели кипарисови или кестенови дъски, отношението на ширината къмъ височината у които бива обикновено двѣ къмъ три. Иконитѣ, които се ползуватъ съ особна почеть, получаватъ риза, сирѣчь покриватъ се съ сребърни или позлатени листове, тъй че отъ живописьта се виждатъ само лицето и рѫцѣтѣ; такива покривки дохаждатъ най-

много отъ Русия, та намираме много чудотворни икони подъ скѫпоцѣнна риза. Въ всѣки манастиръ на Св. Гора се пази поне по една чудотворна Св. Богородица, чийто образъ често е отъ много старъ произходъ и споредъ устнитѣ прѣдания е билъ причина на нѣколко чудеса. Най-прочути икони на Св. Богородица сѫ: въ Хилендаръ тъй наречената „Троиручица", въ Иверъ — „Вратарница", въ лаврата на Св. Атанаси — Св. Богородица „Кукузелова", въ Карея въ общинската черква тъй наречената икона „Достойно есть", въ Хилендарската постница на Прѣподобни Сава — Св. Богородица „Млѣкопитателница", Ватопедъ се слави съ нѣколко икони на Св. Богородица, на които се приписватъ чудеса, отъ тѣхъ на първо мѣсто стои иконата, която била намѣрена прѣди нѣколко столѣтия въ кладенецъ и при нея запалена свѣщь, Пандократоръ нарича своята Св. Богородица „Герондиса", пъкъ манастирътъ Дохиярь „Скоропослушница". Всички подобни икони сѫ изложени било въ черквата на видно мѣсто или пъкъ се намиратъ въ особенъ параклисъ; въ послѣдния случай опрѣдѣленъ е особенъ калугеръ подъ името „просмонаръ", чиято длъжность е да пази чистота въ помѣщението, да подържа постоянна свѣтлина прѣдъ иконата, всѣки день да чете опрѣдѣленитѣ тамъ молитви и да пуща набожнитѣ посѣтители да цѣлуватъ иконата.

Мощи сѫ се набрали на Св. Гора въ доста голѣмо количество; и тъй като въ балканскитѣ земи не сѫ се запазили мощи отъ по-стари врѣмена, останкитѣ на разни свети отци и мѫченици се ползуватъ съ голѣма почеть между простото население, което иде и отъ най-далечни мѣста да имъ се поклони. Коститѣ отъ по-голѣмъ обемъ, като лобъ, кракъ, рѫка сѫ поставени въ сребърни сѫндъчета тъй, че само една часть се подава изъ обвивката и може да се цѣлува. Друга рѣдкость на светогорскитѣ манастири сѫ кръстоветѣ, изработени отъ дървото на истинския Христовъ кръстъ и за чиято истиность сѫ издали свидѣтелства разни патриарси. Манастирътъ Ксиропотамъ е притежатель на кръстъ дългъ двѣ педи, широкъ два пръста и дебелъ единъ пръстъ; продълбаното мѣсто, що личи на него, било ужъ отъ гвоздеитѣ, съ които билъ прикованъ Христосъ и прави кръста още по-цѣненъ. И Хилендаръ е ималъ значителенъ кѫсъ отъ честно дърво, тежалъ до 250 грама, но прѣди много години направили отъ него два по-голѣми и единъ по-малъкъ кръстъ. Всички кръстове, чието дърво е отъ свѣтлокафявъ цвѣтъ и е пълно съ малки шупли, сѫ обковани съ злато и обсипани съ

скжпоцѣнни камъни, турени сж въ сребърни кутии и се употрѣбятъ за светение на вода.

На Св. Гора най-високиятъ черковенъ санъ, който се срѣща е владишкиятъ. Тамъ всѣкога живѣятъ нѣколко владици (деспоти), които или сж се отказали доброволно отъ своето мѣсто, та да свършатъ спокойно живота си, и сж си избрали за тази цѣль нѣкой манастиръ или нѣкоя килия за постоянно живѣне, или пъкъ сж изпратени въ Св. Гора на заточение отъ патриарха за нѣкакво прѣстжпление. Владици се викатъ въ манастиритѣ да извършатъ тържествено богослужение на по-голѣми праздници, или пъкъ да ржкополагатъ дякони, свещеници и архимандрити. Туй може да стане и отъ чужди владици, които сж дошли само да посѣтятъ Св. Гора; трѣбва обаче да иматъ писани прѣпоржчителни отъ патриарха. Въ сегашно врѣме не се позволява на български владици да служатъ въ светогорскитѣ манастири.

Черковната служба се дѣли за единъ день на три части, сирѣчь на вечерно и ранно молене и на литургия; въ всѣка часть се повтарятъ ектенията и се пѣятъ псалмитѣ вънъ отъ много други молитви. Литургията бива три вида: на Васили Велики, на Иванъ Златоустъ и на Григори Двоисловъ. Литургията на първия прѣзъ цѣлата година се извършва само десеть пжти, на Иванъ Златоустъ се чете най-често, а литургията на Григори или „прѣждеосвещенната“ е опрѣдѣлена изключително за всички срѣди и петъци прѣзъ четиресетдневния постъ. Единственниятъ день, въ който се не извършва изобщо литургия е великиятъ петъкъ прѣзъ страстната недѣля. Литургията на Васили Велики е малко по-дълга отъ останалитѣ: при освещаването на даровете попътъ чете повече молитви, та вслѣдствие на това и пѣнието трае по-дълго врѣме. Познато е, че литургията се извършва най-вѣрно въ катедралната черква въ Цариградъ и въ светогорскитѣ манастири, когато другадѣ нѣкои думи сж прибавени, промѣнени или пропуснати. Най-тържествено става богуслужението на господски и богородични праздници, които сж дванайсеть въ годината; къмъ тѣзи голѣми праздници принадлежатъ и днитѣ на голѣмитѣ светци, и тѣ дванайсеть, тъй че всичко има 24 дни, въ които споредъ черковния уставъ се служи цѣлонощна служба или бдение (гр. агрипния). Нѣкои манастири празднуватъ още деня, когато е умрѣлъ основательтъ или благодѣтельтъ имъ, като напр. Хилендаръ — Св. Симеонъ и Сава Сръбски, Лавра — Св. Атанаси, Дохиаръ — прѣподобни Неофитъ, Св. Павелъ — отецъ Павелъ Ксиропотамски, които дни обаче иматъ значение само

за извѣстенъ манастиръ. Втората недѣля подиръ Св. Троица е опрѣдѣлена за празднуване на всички светогорски светии, които сж живѣли на самѣ или въ манастири и за своя безукоризненъ мжченически животъ сж били прогласени и почитани за светии. Всѣки манастиръ има поне единъ светецъ, и макаръ да го празднува отдѣлно, при все това него день се извършва божествена служба въ паметь на всички останали светци. Тогава се споменуватъ въ пѣснитѣ на канона освѣнъ горѣспоменатитѣ вече светогорци още слѣднитѣ: Петъръ Атонски, Григори Палама, Максимъ Кавсокаливски, Нилъ Мироточиви, прѣподобни Акаки, Пахоми и Романъ мжченици, Иванъ Кукузелъ пѣвецъ лавърски, Генадий и Неофитъ ватопедци, Иванъ Грузинъ и синъ му Евтими, освѣнъ тѣхъ Гавриилъ Иверецъ и мжченикъ Яковъ, Григори Синаитъ и неговия ученикъ патриархъ Каликстъ, отецъ Диониси, патриархъ Нифонтъ и мжченицитѣ Макари и Йосафъ негови ученици, Теофилъ Пандократорски, Киприянъ Кутлумушки, Козма Зографски, Теодоси и Дамянъ филотейци, Григори отъ Григориатъ, Симонъ отъ Симонпетъръ, Дамиянъ и Атанаси отъ Есфигменъ, Нектари Карейски, Иеротей Иверски, сжщо и всички калугери, които били мжчени отъ латинитѣ въ манаститѣ Ватопедъ, Зографъ и Иверъ и въ околностьта на Карея.

За богослужението сж неизбѣжно нуждни слѣднитѣ нѣща: клепала, камбани, чисто червено вино, просфори, освѣнъ това коливо и свѣтиво.

Клепалото е дървено или желѣзно, и на него се клепе съ дървенъ или желѣзенъ чукъ. Съ клепене се свикватъ калугеритѣ въ черква или се означаватъ извѣстни отдѣли отъ богослужението, и макаръ че всѣки манастиръ има камбани, клепенето все си е останало въ навикъ, и по тозъ начинъ се е запазилъ стариятъ обичай. Клепе се по три начина, на малко, голѣмо и желѣзно клепало. Малкото клепало или било се приготвя отъ около три метра дълга и десеть сантиметра широка дъска, по срѣдата, дѣто се държи съ лѣвата ржка, е по-тѣсно, а съ дѣсната се клепе, ама не на едно мѣсто, ами отъ срѣдата къмъ края и пакъ назадъ, та по този начинъ то издава доста приятни звукове; клепалото хубаво „пѣе", когато е направено отъ твърдо и леко дърво, а на двата му края сж провъртяни нѣколко дупки. Съ бавни крачки клисарьтъ клепащецъ заобикаля черквата и се спира по нейнитѣ жгли, дѣто е дълженъ да изчете кратка молитва, като при това си отпочива донѣкждѣ отъ клепането; нощно врѣме заобикаля и манастирския

дворъ, като подканя братството къмъ задължителното посѣщение на черквата. Голѣмото клепало е дебела дъска съ неопрѣдѣлена дължина, виси на двѣ вериги и на него се клепе съ дървенъ чукъ само нѣколко пжти въ извѣстни интервали. Желѣзното клепало или звечка е желѣзенъ прътъ — единъ метъръ дългъ, равенъ или като подкова закривенъ, на което се клепе съ желѣзенъ чукъ; особно трогва неговиятъ звукъ удари ли три пжти, било въ дълбока нощь или деня, знакъ, че нѣкой манастирски братъ се е прѣселилъ въ вѣчностьта.

Камбанария манастиритѣ иматъ или зидена или дървена, въ която висятъ камбани отъ разни величини. Камбанитѣ сж закрѣпени на греди и не се движатъ, а се удря по тѣхъ съ тѣхния езикъ; биенето изисква доста дълго упражнение и става по особенъ начинъ. За езика на всѣка камбана е вързано вжже, което се тегли съ кракъ или ржка по-силно или по-слабо, по този начинъ клисарьтъ може да управлява дори и шесть камбани и ако е упражненъ, да изкара отъ тѣхъ хармонични звукове. Камбанитѣ не се употрѣбятъ много въ манастиритѣ; звъни се, когато се извърша литургия въ голѣмата черква, освѣнъ това при излизане и връщане на процесия, или съ биене на камбана се означенува прииждането и отпжтуването на поклоници и отдѣлни гости, ако сж тѣ знатни мжже. Будилникътъ е малъкъ звонъ, съ който се дава първиятъ знакъ за черква, слѣдователно служи за будене на калугеритѣ.

Трапезарьтъ дава всѣки день потрѣбното за литургия вино; просфоритѣ се пекатъ веднажъ въ седмицата. Хлѣбчетата сж малки и на горната имъ кора е ударенъ кржгълъ или четверожгъленъ печатъ, въ който е изрѣзанъ кръсть, овца и други символически бѣлѣзи въ свръзка съ жертвоприношението; подквасениятъ хлѣбъ, прѣди да се тури въ пещьта, слабо се нарѣзва съ ножъ околовръсть, тъй че слѣдъ като се опече, изглежда като да е съставенъ отъ двѣ части. За обикновена литургия такива хлѣбове стигатъ два, въ празднични дни отиватъ петь. Печатитѣ сж изрѣзани отъ дърво и ги правятъ калугери упражнени въ рѣзбата. Рускитѣ просфори сж много повече подквасени и се мѣсятъ отъ най-бѣло брашно, което се донася отъ Русия.

Коливото приготвя клисарьтъ за поменъ на мъртвитѣ; взима се за тази цѣль добрѣ очистена пшеница, която освѣнъ това се измива, изсушва и скълцва въ хаванъ, слѣдъ това се вари въ вода, прѣцѣжда се и остава се да поистине; слѣдъ като се смѣси една часть съ скълцани орѣхи, изсипва се на тепсия, изравнява се и се по-

сипва съ пласть скълцана захарь, въ която се втикватъ бадеми, стафиди и разноцвѣтни шекерчета. Въ врѣме на литургия тепсията съ коливото лежи на низко столче прѣдъ иконостаса, и слѣдъ като прочете свещеникътъ надъ него една молитва, изнася се отъ черквата прѣдъ трапезата, дѣто клисарьтъ съ лъжичка го раздава между присѫтствуещитѣ. На праздницитѣ Богоявление, Св. Троица и Св. Архангелъ нѣма коливо.

За черква е опрѣдѣлено за свѣтиво най-чисто дървено масло, което дава дохиярътъ мѣсечно въ опрѣдѣлено количество; съ него се пълнятъ кандилата, поликандилата и фенеритѣ, запалени тукъ-тамѣ изъ черквата. Пригатвянето на свѣщи е оставено върху клисара, който взима за тази цѣль небѣленъ восъкъ, жълтъ, както го е купилъ отъ домашнитѣ или чужди пчелари; само руситѣ употрѣбятъ бѣли свѣщи, които се носятъ обаче отъ Русия. Дебелината на свѣщитѣ е различна, и фитилътъ до тогава се прѣкарва прѣзъ разтопения восъкъ, до като получи потрѣбната дебелина. Пролози се наричатъ най-тънкитѣ свѣщи, които се употрѣбятъ главно за палене на свѣщитѣ и кандилата въ черква; най-дългитѣ свѣщи, по нѣкога дори до $1^{1}/_{2}$ метъръ дълги и съотвѣтно дебели, се наричатъ лампади и сѫ втикнати на голѣми пиринчени свѣтилници. Свѣщитѣ на хороса и полиелеитѣ се палятъ съ помощьта на дълги пръте и се гасятъ съ особни щипци, закрѣпени на пръть, други пъкъ свѣщници съ двѣ рамена за палене и гасене се спущатъ отъ своята височина долу съ макара; изобщо интересно е да се наблюдава, съ какво остроумие се употрѣбятъ макаритѣ, размѣстени по разни начини, за да се освѣтятъ и най-високитѣ черковни кубета.

Освѣнъ богослужението има и други обреди, които трѣбва да извърша свещеникътъ. Така напр. имаме водосветъ, който въ светогорскитѣ манастири се извърша по два начина.. Малъкъ водосветъ става първата недѣля всѣки мѣсецъ всѣкога рано прѣдъ литургия, а великиятъ водосветъ става на Богоявление, т. е. 6. януария. За водосветъ въ всѣки манастиръ близу до черквата има кръщелница (по гр. фиалъ) въ видъ на кубе съ оловена стрѣха, подпрѣно отъ нѣколко стълпа; по срѣдата се намира каменно блюдо, често отъ доста значителна голѣмина, въ което се налива изворна вода и се освещава съ молитва и тройно потапяне на кръста, а слѣдъ това свещеникътъ поръсва съ тази вода по челото всѣки присѫтствуещъ на обреда и му дава да цѣлуне кръста. На тъй осветената вода се приписва силата да лѣкува отъ всѣкакви болести и да пази отъ всѣко зло, та мнозина калугери си взиматъ отъ нея въ шишенца,

за да я иматъ въ келията си до новъ водосветъ. Ако водосветътъ се извършва вънъ отъ манастира, напр. въ градина, на нива, на лозя или корабъ, тогава на мѣсто каменното блюдо се взима нѣкой подълбокъ сѫдъ, въ който се освещава водата; тази вода прогонва врѣдителнитѣ насѣкоми, всѣкаква болесть у добитъка, на рибаритѣ принася богатъ ловъ, а на морящитѣ щастливъ пѫть. За ръсене всѣкога служи клонче отъ босилекъ. На праздника Богоявление (6 I) става голѣмиятъ водосветъ или тъй наречениятъ „Юрданъ". Рано заранъта въ тържествено шествие се отива отъ манастира до най-близкия метохъ, дѣто се осветява водата по най-тържественъ начинъ: двама свещеника носятъ чудотворна икона подъ червенъ балдахинъ, а други изнасятъ за цѣлуване мощитѣ на нѣкои светии.

Литии вънъ отъ манастира се вършатъ петь пѫти въ годината, на Благовѣщение, Връбница, на втория день на Великдень, на Гергьовдень и Възнесение, сирѣчь все лѣтно врѣме. Шествието се захваща отъ клисаря съ клепало въ рѫцѣ, слѣдъ него носятъ хоругвитѣ и фенеритѣ съ запалени свѣщи, подиръ иде цѣлиятъ клиръ съ игумена на чело, останалитѣ калугери и населението. Съ пѣние се дохажда до опрѣдѣленото мѣсто, дѣто стои кръстъ, обикновено посрѣдъ нива или лозе, прочита се подходещия апостолъ и евангелие, свети се вода, поръсва се и благославя се околностьта, както и всички присѫтствуещи, и литията се връща въ манастира, посрѣщната отъ звуковетѣ на камбанитѣ. Литии ставатъ и на годишнитѣ манастирски панаири, както и по случай стихийни нещастия, като постоянна суша, наводнение, огънь и пр.

4. Иночество.

До като на западъ има повече монашески ордени, православното иночество образува едно цѣло подъ име черно духовенство за разлика отъ бѣлото духовенство. Въ черковния езикъ се употрѣбятъ за това понятие и думитѣ — инокъ, чернецъ, черноризецъ, ала всеобщоупотрѣбяно е името калугеръ, чийто коренъ трѣбва да търсимъ въ гръцката дума „калогеросъ" = добъръ старецъ.

На 1553 г. посѣтилъ Св. Гора французинътъ Петъръ Беллонъ и съобщава слѣднитѣ свои бѣлѣжки за нея.

„Светогорскитѣ калугери сѫ съвсѣмъ неграмотни; въ цѣлата Св. Гора има до шесть хиляди калугери, а въ всѣки манастиръ ще се намѣрятъ само двама или трима, които да знаятъ да пишатъ. Владицитѣ и патриархътъ на гръцката черква сѫ заплашили всички

свещеници и калугери съ отлжчване отъ черквата ако посмѣятъ да прочетатъ или напишатъ нѣкаква книга, освѣнъ черковна и служебна. Тамошнитѣ калугери се обличатъ въ вълна, която сами си предатъ. Нѣма между тѣхъ ни единъ, който да не знае нѣкакъвъ занаятъ. Манастиритѣ не наиматъ работници; ако имъ трѣбва нѣщо, извършатъ го самитѣ калугери: копатъ земята, лозята, сѣкатъ дърва, работятъ въ градинитѣ, ловятъ риба, има между тѣхъ ботушари, шивачи, дюлгери, гемиджии, воденичари, ковачи. Който постжпва въ манастиръ и има нѣкакъвъ имотъ, прѣдава го на братската община. Които знаятъ да четатъ гръцки или сж малко по-учени, почитатъ се отъ другитѣ. Черковната служба се извършва единъ като канерва, а другъ слѣдъ него пѣе. Между калугеритѣ има малко свещеници и дякони, ала и тѣ сж длъжни да работятъ еднакво съ другитѣ, защото, сжщо тъй сж безъ всѣкакви знания. Всички светогорци сж подчинени на цариградския патриярхъ и се почитатъ отъ православнитѣ народи повече отъ другитѣ калугери. У тѣхъ строго се извършатъ черковнитѣ обреди споредъ по-стари устави. Не ядатъ кокошки, гължби, нито говеждо или овчо месо, прѣзъ пости даже и риба не, защото иматъ кръвь; обикновената имъ храна освѣнъ хлѣбъ се състои въ наложени маслини, кромидъ, чесновъ лукъ, краставици, зеле, морски животни, като раци, миди, октоподи, сепии, хайвяръ и солени риби".

На 1698 год. излѣзе французкиятъ прѣводъ на книгата на англичанина Ricout за тогавашното състояние на гръцката черква. Въ нея той пише и за Св. Гора и за живота на светогорци слѣдното:

„Когато нѣкой стане калугеръ, опрѣдѣля му се и занятие, за което е способенъ. Освѣнъ въ манастира работятъ по лозята, заграждатъ ги съ зидове или окопи, събиратъ маслини и изтисквать отъ тѣхъ масло, стрижатъ вълната отъ овцетѣ, но не сѣятъ, нито пъкъ пасатъ стадата; вжтрѣ въ манастира ковать сѣкири, коси и други уреди, потрѣбни въ стопанството; шиятъ, тъкатъ, правятъ капи и обуща. Когато манастирътъ е снабденъ съ всички тѣзи вещи, остатъкътъ се продава, за да се купятъ други нѣща, потрѣбни на манастира. Не се позволява светогорецътъ да има каквито и да било лични грижи, приниматъ се само тѣзи, които сж способни за работа или сж се научили на нѣкой занаятъ, макаръ и да не знаятъ да четатъ или пишатъ. На сто калугери се срѣща единъ, който да знае книга. Само по-способнитѣ между поповетѣ и дяконитѣ могатъ да обяснятъ богослужебнитѣ изречения, четатъ обаче тъй бързо, че който не слуша внимателно и не знае добрѣ гръцки езикъ, не

може и да схване, какво се чете. Главното имъ занятие е да научатъ псалтикията на Иоанъ Дамаскинъ, слѣдъ това служебника, да знаятъ черковния типикъ и да бѫдатъ канонарси. На гръцки езикъ се дава прѣднина, другитѣ езици се смѣтатъ не свети и нечестиви. Философията, математиката и другитѣ науки сѫ по мнѣнието на калугеритѣ безъ полза за онѣзи, които водятъ духовенъ животъ и убиватъ своитѣ страсти, книгитѣ имъ сѫ запрѣтени като пагубни за душата. Тѣхното убѣждение е, че най-добро срѣдство противъ каквото и да е безвѣрие е — да се изгорятъ противочерковнитѣ книги. На Св. Гора има библиотеки, ала рѫкописитѣ и книгитѣ сѫ покрити съ прахъ и служатъ за храна на червеитѣ. По-голѣмата часть отъ светогорци сѫ мѫже почтени и свети, прѣдали сѫ се изключително на набожность и убиване на тѣлото, духовни теми сѫ всѣкога прѣдметъ на тѣхния разговоръ, та можемъ да вѣрваме, че тѣзи калугери сѫ не само съ добри нрави, ала сѫ по-близу до Бога, изпълняватъ неговитѣ закони, и тѣхната набожность имъ дава по-голѣма надѣжда за царство небесно, отколкото мѫдростьта на дълбокомисленитѣ философи и знанието на най-просвѣтенитѣ теолози. И тъй трѣбва да се чудимъ на божието провидѣние, че е сътворилъ хора свободно да изповѣдатъ християнската вѣра и да се ползуватъ съ особни изгоди въ царството на великия тиранинъ и смъртния врагъ на Исусъ Христоса и на неговото учение“.

За забѣлѣзване е прѣдпазливостьта на Барски, който въ своя пѫтописъ не споменува нищо за нравитѣ, нито за добритѣ страни на светогорското монашество. Между другото той пише: „Да се опищатъ нравитѣ и живота на калугеритѣ е твърдѣ мѫчно. Да твърдя, че всички сѫ добри, нѣма да бѫда правдивъ, да нарека всички лоши, ще падна въ подозрѣние, ако ги проглася за хора срѣдни, не зная, какъ да говоря; изобщо признавамъ, че всички, съ които се запознахъ, бѣха по-добри отъ мене“.

По-смѣло се изказва Порфири Успенски за светогорци. Той е билъ три пѫти на Св. Гора и всѣкога по-дълго врѣме, запозналъ се е съ духовния животъ на калугеритѣ и по своето убѣждение тъй се изказва за него:

„Светогорци сѫ запазили строго всички догмати на православната вѣра и строго слѣдятъ богослужебнитѣ правила, ала разумно ли е тѣхното служене Богу? Разбиратъ ли всичко, що четатъ и пѣятъ въ своитѣ черкви? Отговорътъ трѣбва да бѫде отрицателенъ. Всички черковни книги у тѣхъ сѫ писани на старогръцки и при това съ поетически слогъ, ни единъ отъ тѣхъ, освѣнъ такива учени,

каквито сѫ били Кесари Дапонте, Агапи, Никодимъ, не разбира, какво се чете и пѣе въ врѣме на богослужение. Ухото имъ чува свети думи, ала разумътъ имъ не разбира. Псалтирьтъ и други молитви се четатъ тъй бърже, че никакъ не е възможно да ги разберешъ и отъ четенето да извадишъ каквото и да е поучение. А пѣнието по ноти се протака дори часъ и два часа и става неразбираемо главно за това, че пѣвецътъ повтаря слоговетѣ въ една дума нѣколко пѫти едно слѣдъ друго, напр. думата херувими хе-ру-хе-ру-ви-ру-ми-ру-ви-ми и т. н. При такова пѣние калугеритѣ стоятъ неподвижни въ столоветѣ си, наведатъ глави и затварятъ очи, като да спятъ. И да ли не спятъ? Не само спятъ, но и хъркатъ, когато пѣвецътъ се мѫчи съ носовия си звукъ да хвали Бога, Спасителя или Св. Духъ. Не веднажъ се случи да видя, какъ клисарьтъ или другъ калугеръ поднася до носа на заспалия монахъ запалена свѣщь и този веднага скача и тича къмъ олтара или къмъ черковнитѣ врата и вика: гори! гори! Всичко туй ми правѣше отвращение. Въ диортнитѣ манастири калугеритѣ прѣзъ врѣме на нощното богослужение отиватъ въ келиитѣ си и пиятъ кафе, въ Ватопедъ и мене повикаха да се подкрѣпя съ този напитъкъ, но азъ отказахъ и намѣрихъ за добрѣ да си отида въ келията и да се занимавамъ съ своята литературна работа. Не прилича светогорци да хвалятъ своитѣ цѣлонощни бдѣния, извършатъ ги неразумно и грѣшно, тъй като споредъ думитѣ апостолски най-разумно е да стоишъ на бдѣние и да се молишъ всѣко врѣме. Светогорскитѣ калугери слушатъ въ черква апостолскитѣ думи, че тѣлото на християнина е храмъ на Св. Духъ, и при все това не се миятъ, не се държатъ чисто и лошо миришатъ. Тѣ очакватъ възкресението на мъртвитѣ, а своята костилница държатъ въ безредие“.

И отецъ Сергей светогорецъ и архимандритъ Антони рисуватъ въ своитѣ записки манастирския животъ всѣки отъ свое гледище, първиятъ повече мистически, вториятъ по свѣтски възгледи. Моето описание, що тукъ подавамъ, влиза въ подробности, тъй като разглеждамъ всички възможни случаи на манастирския животъ.

Въ светогорскитѣ манастири се явяватъ момчета, юноши, мѫже млади, женени и неженени, вдовци и старци. Напукъ на законитѣ на общината приниматъ се съ най-голѣма готовность момчета едва навършили дѣтската си възрасть, тъй като по-леко свикватъ съ обществени тѣ обичаи и нрави и възпитани въ тази посока, образуватъ слѣдъ това основата на манастирската дружина, смѣтатъ манастира за свое отечество и търпеливо понасятъ недостатъцитѣ,

що се срѣщатъ въ манастирскитѣ наредби. Друго е съ вече по-стари членове, които все сѫ нѣщо изпитали и видѣли отъ живота, тѣ критикуватъ и осѫждатъ разнитѣ манистирски навици, братството не имъ е срасналo съ сърдцето, по-лесно промѣнятъ манастиритѣ и въ краенъ случай напущатъ пакъ Св. Гора и се връщатъ къмъ по-раннитѣ си занятия. Както въ първия, тъй и въ втория случай новоявилитѣ се, съ рѣдко изключение, повечето сѫ отъ по-долнитѣ обществени слоеве. Тѣ сѫ селяни дошли на Св. Гора за работа, или останали рано вдовци и не могли вече да се оженятъ потърсватъ убѣжище въ манастирския хомотъ, други пъкъ вели скитнически, разпуснатъ животъ, докато у тѣхъ се появила тѫга за по-спокойно живѣяне; трети сполѣтѣло нещастие въ прѣдприятията и кроежитѣ имъ, сѫществуването имъ било заплашено, възненавидѣли свѣта и влизатъ въ манастира съ надежда да намѣрятъ въ неговата тишина изгубената вече душевна сила. Нѣкому се удава да достигне по-високо положение въ манастира, особно ако е умѣлъ да се приспособи къмъ домашнитѣ условия и да изпълни възлаганитѣ върху му искания. По-младитѣ членове прѣдставятъ цвѣта на братството, върху тѣхъ лежи бѫдещето на манастира; щомъ усвоятъ черковната служба, влизатъ между клира и по този начинъ образуватъ ядката на иноческото общество, тъй като богуслужението се смѣта всѣкога за най-главната задача на всѣки калугеръ. Твърди се наистина, че освѣнъ своята служба нищо друго не знаятъ, ала въ манастира тѣхната ученость имъ стига, а поради тѣхната некомпетентность въ други области държатъ се здраво о своето съсловие. По-старъ човѣкъ, ако иска да бѫде приетъ въ манастира, трѣбва да вложи извѣстна парична сума или да бѫде способенъ за работа и слѣдъ изтичането срѣдно на една година се допуща да даде обѣтъ. Ако е билъ жененъ и има дѣца, трѣбва да се погрижи за бѫдещето на своето сѣмейство и да се разведе отъ жена си. Често се случва, че съпрузитѣ се сговарятъ жената да влѣзе въ нѣкой женски манастиръ, а мѫжътъ да земе дѣцата отъ мѫжки полъ съ себе си на Св. Гора.

Православното иночество се дѣли въ своята организация на двѣ групи, на прости калугери и на иеромонаси, т. е. калугери рѫкоположени отъ владика. Първитѣ се дѣлятъ на три разреда, на расофоръ, калугеръ и схимникъ, членоветѣ пъкъ отъ втората група се дѣлятъ на дякони, иереи и архимандрити. Съ даването на обѣтъ или постригването на калугера е свързано и обличането му въ манастирско облѣкло. Расофорътъ, най-низката степень

на иночеството, се облича безъ особни молитви, постригва се само кръстообразно. Втората степень се нарича сѫщо приемането на малката схима или на малкия ангелски образъ и става по слѣдния начинъ.

За мѣсто на постригването се опрѣдѣля всѣкога нѣкой параклисъ. Обредътъ става обикновено постно врѣме въ нѣкоя недѣля прѣзъ нощьта, когато се прочете и цѣлува евангелието въ главния храмъ, слѣдователно всѣкога прѣдъ съвнуване. Ако мирянинътъ е още младъ, до него стои старецътъ му, при по-възрастенъ човѣкъ старецътъ се замѣстя отъ манастирския духовникъ. Кандидатътъ сваля въ притвора своитѣ горни дрѣхи и се явява за постригване само по риза и долни гащи, старецътъ, който върви до него, покрива го съ мантията си. Свещеникътъ, който ще извърша обреда, стои на олтарнитѣ врата, чете установенитѣ молитви и дава на мирянина повечко въпроси, на които той трѣбва да отговори утвърдително. Първиятъ въпросъ на свещеника гласи: Защо си дошълъ брате да припаднешъ прѣдъ светия жертвеникъ и прѣдъ тази света дружина? Отговоръ: Желая постнически животъ, честни отче. Втори въпросъ: Желаешъ ли да се сподобишъ съ ангелски образъ и да бѫдешъ причисленъ въ реда на монаситѣ? Трети въпросъ: Доброволно ли пристѫпяшъ къмъ Господа? Четвърти въпросъ: Не отъ нѣкаква нужда или насилие? Пети въпросъ: Ще останешъ ли въ манастира и въ постничество до послѣдното си издихание? Шести въпросъ: Ще се запазишъ ли въ дѣвство, цѣломѫдрие и благоговѣние? Седми въпросъ: Ще запазишъ ли дори до смърть послушание къмъ настоятеля и цѣлото во Христѣ братство? Осми въпросъ: Ще прѣтърпишъ ли всѣка скръбь и тѣснота на монашеския животъ заради царство небесно? Девети въпросъ: Всичко туй изповѣдвашъ съ надежда на силата ли Божия и въ тѣзи обѣти обѣщавашъ ли да останешъ дори до края на живота си съ благодатьта Христова? — На всички тѣзи въпроси отговаря се: Да. Богъ ми е свидѣтель, честни отче.

Слѣдъ това свещеникътъ туря върху наведената глава на послушника книга и чете на гласъ молитва, въ която вече споменува новото му калугерско име, и като държи въ рѫцѣтѣ си евангелието, задава му пакъ въпросъ: Тукъ Христосъ стои невидимо; вижъ че никой те не принуждава да приемешъ този образъ, слѣдователно ти отъ убѣждение искашъ да се обручешъ съ ангелския образъ?

Отговоръ: Да, честни отче, отъ убѣждение.

Тогава свещеникътъ взима ножицитѣ и казва три пѫти: вземи ножицитѣ и дай ми ги; послушникътъ извърша туй три пѫти, слѣдъ което свещеникътъ го постригва кръстообразно съ думитѣ: нашиятъ братъ (името му) постригва коситѣ на главата си въ името на отца и сина и светаго духа, аминъ, като сѫщеврѣменно му отрѣзва на четири мѣста малко коса, и свърша съ думитѣ: рцемъ о немъ господи помилуй. Присѫтствуещитѣ братия въ отговоръ изпѣватъ три пѫти: Господи помилуй. Дрѣхитѣ на новия братъ се турятъ сега кѫсъ по кѫсъ прѣдъ свещеника на масичка, той ги благославя и новопостриганиятъ слѣдъ това се облича. Първа часть отъ облѣклото е подрасникътъ или антерията, надъ която свещеника произнася: нашиятъ братъ (името му) се облича „въ ризу радованія“ въ името на отца и сина и светаго духа; рцемъ о немъ господи помилуй. Присѫтствуещитѣ братия отговарятъ: Господи помилуй. Тъй се прави при обличането на всѣка часть отъ облѣклото. Сега е редътъ на кожения поясъ, който означава умъртвяване на тѣлото и обновяване на духа; прѣдназначението на дървеного кръстче, окачено на врата, е да напомнюва смъртьта христова; пораманътъ кѫсъ черно сукно на което е везанъ кръстъ и другитѣ бѣлѣзи на христовитѣ страдания, се окача на гърба като знакъ на игото христово; расото означава освобождаване отъ всѣкакви свѣтски грижи, а мантията, връхната часть на калугерското облѣкло, отричане отъ собствената си воля и отъ всѣкакво мѫдруване. Калимавката или капата новиятъ братъ си туря на главата като знакъ на прѣдпазливость; паркалимавката или намѣтката, кѫсъ лека черна материя съ особенъ кроежъ, която се прѣхвърля надъ капата, слѣдователно образува втора покривка на главата, означава надежда за спасение. Обуването на сандали (сега обаче папуци) напомня готовность за благовѣствуване на миръ. Броеницата прѣдстава духовенъ мечъ.

Слѣдъ като се свърши обредътъ на обличането и новиятъ братъ приема обручението на ангелския образъ, дяконътъ произнася редъ ектения и чете посланието на св. Павелъ къмъ ефесеитѣ, 10—17 стихове отъ глава 6, въ които апостолътъ ги подканя да се облѣкатъ въ цѣлото си орѫжение, за да могатъ да противостоятъ на всички дяволски козни. Подиръ това свещеникътъ чете евангелие отъ Матея, глава десета, стихъ 37 и 38: „Който обича баща си или майка си повече отъ мене, не е достоенъ за мене; и който обича сина си или дъщеря си повече отъ мене, не е достоенъ за мене. И който не вземе своя кръстъ и не ме послѣдва, не е достоенъ за мене“. И отъ глава 11, стихове 28—30: „Елате

при менъ всички трудещи се и обременени, и азъ ще ви дамъ да си починете. Вземете моето иго върху си и учете се отъ мене, защото кротъкъ съмъ и смиренъ по сърдце и ще намѣрите миръ на душитѣ си. Игото ми истина е приятно и бремето ми леко". Сега на новия братъ се дава кръстъ въ ржцѣтѣ съ думитѣ: „Рече господь: който иска да ме послѣдва, да се откаже отъ себе си, да вземе своя кръстъ и да ме послѣдва". Слѣдъ това му се дава запалена свѣщь съ думитѣ: „Рече господь: тъй да възсияе вашата свѣтлина прѣдъ човѣцитѣ, щото да видятъ вашитѣ добри дѣла и да прославятъ вашия отецъ, който е на небето". Подиръ всичко туй настжпва цѣлуване; всѣки калугеръ доближава се до новопостригания, цѣлува евангелието и кръста, който той държи и го пита за калугерското му име.

Слѣдъ проживяване нѣколко години въ манастира, у нѣкого отъ новитѣ калугери се появява желание още повече да посвети своя животъ на набожни размишления, по-строго да пости и да прѣкарва въ мълчание. Такъвъ приима великата схима, съ което е свързано ново постригване, промѣняване на името и носене на схима (аналава) като особна прибавка къмъ обикновеното калугерско облѣкло: тѣсенъ късъ сукно отъ тъменъ цвѣтъ, на който е везано името на Исуса, по-голѣмъ кръстъ и всички бѣлѣзи на христовото страдание. Тя се окача на врата и достига прѣзъ гърдитѣ дори до нозѣтѣ, като се притисва съ пояса до тѣлото.

Цвѣтътъ на калугерското облѣкло прѣди години е билъ другъ, тъй поне трѣбва да се сжди споредъ по-стари изображения, дѣто се виждатъ лица загърнати въ жълто и червено-пестеняви дрѣхи; вѣроятно сж били утькани отъ камилска козина и оставени безъ боя, сега обаче черниятъ цвѣтъ е станалъ всеобщоупотрѣбителенъ, само долнитѣ дрѣхи правятъ по нѣкога изключение. Най-потрѣбна часть отъ облѣклото е антерията, наричана отъ руситѣ подрасникъ; тя се прави отъ по-тежки или по-леки материи стига дори до глѣзнитѣ, закрива съвсѣмъ долнитѣ дрѣхи, тъй че прави ги дори излишни и е била безъ съмнѣние у египетскитѣ пустинници единствено облѣкло. При по-бързо ходене тя трѣбва да се повдигне и политѣ да се мушнатъ въ пояса, инакъ обаче е практична за туй, че въ нея може и да се спи, тъй лесно се не износва и носи много кръпки. Поясътъ що се носи е или коженъ съ изпжкналъ чопразъ, или тѣлото се овива въ дълъгъ едноцвѣтенъ поясъ отъ по-груба или по-тънка материя. Надъ прѣпасаната антерия се облича споредъ годишното врѣме елекъ или по-леката салтамарка. Подъ ду-

мата кундугунъ се разбира връхна калугерска дрѣха, ала много по-кжса отъ расото, което, поради своята дължина, сгодно е само за черква. До като расото е официялно облѣкло, кундугуньтъ се носи вънъ отъ манастира, вече поради своята кжсина и свободенъ кроежъ, зимно врѣме се подплаща съ кожи и по този начинъ става добъръ кожухъ, само ржкавитѣ оставатъ безъ кожа. Както расото, тъй и кундугуньтъ (кжсо расо) сега се правятъ само отъ разни качества черна материя съ широки ржкави и права яка, подплата нѣма, само краищата се подгъватъ до два пръста, за да се не стъва материята.

Калимавкитѣ или капитѣ сж меки или твърди; първоначално тѣ сж меки, но тъй като подъ тежестьта на паркалимавкитѣ се кривятъ, намазватъ ги извжтрѣ съ разтворъ отъ кола, та се втърдяватъ добрѣ и не промѣнятъ своята форма. Шититѣ капи сж направени отъ мукава, покрити съ черно сукно и подплатени, изобщо тѣ сж по-елегантни, но доста скжпи и непрактични. Тъй като калимавкитѣ нѣматъ сѣнникъ, калугеритѣ си привързватъ на капата особни сѣнници отъ кожа, особно когато сж на пжть противъ горещитѣ слънчеви лучи, а когато сж си дома, покриватъ главата си съ по-низка капа отъ плетена вълна. Паркалимавката се носи само при черковнитѣ обреди, при четенето на евангелието се сваля отъ капата и се туря на рамото, дѣто остава до свършането на литургията. Като обувки сж въ обичай папуцитѣ отъ козина, каквито се носятъ изобщо въ турско; саморуситѣ се обуватъ въ високи чизми. Надъ чорапитѣ се обуватъ тъй наречениятѣ лапчуни, ушити отъ дебело сукно, стигатъ до глѣзнитѣ, отпрѣдъ сж отворени и се закопчаватъ съ копчета. Тъй като се носятъ сравнително кжси панталони, влѣзли сж въ употрѣба калцунитѣ, които иматъ за цѣль да пазятъ краката отъ простуда тѣ сж единъ видъ гамаши съ копчета за закопчаване. Долнитѣ гащи, които употрѣбятъ калугеритѣ, трѣбва да бждатъ доста широки, за да могатъ по-лесно да се правятъ въ черква прѣдписанитѣ дълбоки поклони.

Облѣклото на светогорци е, разбира се, еднакво, поне що се отнася до начина на носенето; останалитѣ калугерски потрѣби се отличаватъ споредъ това, о кой уставъ се придържа манастирьтъ. Дѣто е киновиятъ, по славянски общежитие или на кжсо „общо", тамъ гостбитѣ се приготвятъ общо, калугерскитѣ келии сж наредени по-просто и комуто нѣщо дотрѣбва, получава го отъ манастирския складъ. Въ идиоритма, обикновено изговаряно диортумъ, обща трапеза има само въ дена на манастирския панаиръ, инакъ

калугерятѣ си готвятъ сами туй, що имъ се дава отъ манастирскитѣ провизии или което си купятъ сами; по този начинъ въ такива манастири се внася и месо. За извършване манастирскитѣ служби дава се годишна плата, келиитѣ сж по-пространни и напълнени съ всички потрѣби, каквито заможностьта на калугера позволява.

Гръцката дума „кавиа“ въ манастиритѣ означава стаичка, която служи за жилище на единъ калугеръ; тя е снабдена съ най-необходимото, тамъ намираме легло, каква да е масичка, столче и дулапъ вдълбанъ въ стѣната или прикованъ до нея, много сгоденъ за прибиране на всѣкакви нѣща. Подъ името пъкъ келия въ посвободнитѣ манастири се разбира жилището на съборния старецъ, което се състои отъ една или двѣ стаички, отъ стаичка за чирака, особна кухня и едно или повече келерчета; колкото е по-голѣмо жилището, толкова повече има и покжщнина, чиято главна часть е миндерътъ, който служи за сѣдане и лежене. Въ таково жилище, добрѣ освѣтлено и приспособено за отопление, лъщи красивъ желѣзенъ креватъ, по стѣнитѣ висятъ картини, огледала, часовникъ, въ шкафа съ стъклени врата сж наредени книги, надъ прозорцитѣ сж окачени пердета, подъ прозорцитѣ намѣстенъ миндеръ съ главници и шарени килими; дѣто има двѣ стаички, едната се нарича фундарикъ и служи за приемане на гости. Поради голѣмината на жилището старецътъ е длъженъ да има и чиракъ, сирѣчь момче, което да му служи, затова пъкъ той го облича и учи на черковна книга; ако момъкътъ по-късно стане калугеръ, той счита своя старецъ за вторъ баща, у когото всѣкога ще намѣри защита. Отоплението на манастирскитѣ келии до прѣди малко десетилѣтия още е ставало съ огнища, сега обаче се зидятъ печки отъ тухли, които издаватъ много повече топлина съ по-малко паливо. Въ манастира Русикъ е заведено централно отопление. Дѣто нѣма печка, при най-голѣмъ студъ калугерътъ туря въ келията си мангалъ пъленъ съ разгорѣни вжглища; при употрѣбата на мангалъ трѣбва да се внимава вжглищата да бждатъ добрѣ разгорени, защото инакъ леко произлизатъ смъртни случки отъ поемане на вжгленивъ окисъ.

Въ манастирскитѣ готварници и до сега се готви на огнище, само рускитѣ калугери не сж могли да свикнатъ съ тѣхъ, та сж си направили зидени печки за готвене; по отношение и на готварскитѣ сждове тѣ се придържатъ о домашнитѣ си навици, когато гърци и българи още не сж се простили отъ мѣднитѣ си сждове, защото прѣди всичко по-прилѣгатъ за отворенъ огънь. Намираме казани, бакърчета отъ различни величини, тави, тигани, тенджери,

тепсии, въ които се пече, вари, пържи; ястиетата се турятъ на сахани, танири, пята; напитъкътъ се налива въ купи и гюмове, и всичко това множество мѣдь всѣка година се калансва отъ особенъ калайджия, който по цѣли недѣли работи и му се плаща на парче. На Св. Гора пристигатъ и кораби съ грънчарска стока, отъ която се купуватъ главно паници, ибрици, канати; намиратъ се и кюпове отъ огромни размѣри, които служатъ изключително за пазене на дървено масло, но трѣбва да се зазидатъ, защото дъното имъ е малко, гърлото тѣсно, а въ срѣдата сж много издължнали; други много по-малки кюпове се употрѣбятъ за налагане на сладки и кисели нѣща. По формата на кюповетѣ, сигурно антични, сж приготвени и стомнитѣ, само че тѣ иматъ дръжки за носене. Отъ стъкленитѣ сждове сж въ постоянна употрѣба шишетата, които споредъ голѣмината си иматъ и разни названия; така оплетенитѣ шишета се наричатъ бинлици. Между другитѣ сждове за маса не липсватъ никога малкитѣ джезвета за черно турско кафе.

Храната на калугеритѣ споредъ старитѣ закони трѣбва да бжде растителна, тъй като египетскитѣ и сирийски анахорети се хранили съ овощия, съ накиснати бобови растения и прѣсни листа на разни зеленчуци и рѣдко сж имали хлѣбъ. Въ манастиритѣ, по човѣшка слабость, сж отстжпили отъ този законъ и почнали да употрѣбятъ риба и вино, особно на Св. Гора, дѣто морето е близу и има изобилие отъ морски животни, а пъкъ спортнитѣ питиета се приготвяли по домашенъ начинъ, тъй че трапезата на светогорци е много по-сложна, отколкото може би на други манастири. Ала и на друго още изкушение се поддаватъ светогорци; тѣ употрѣбятъ и месо, тъй като рибата споредъ черквата не е собствено месо; но трѣбва да признаемъ, че такова изключение отъ закона си позволяватъ само онѣзи калугери, които сж слаби духомъ и тѣлесно болни, както всѣкога е било и ще бжде. Не трѣбва обаче да се осжждатъ изобщо всички калугери; има единични лица, както въ манастиритѣ, тъй и изъ келиитѣ, които могатъ да служатъ за образецъ въ всѣко отношение, при всичко че трѣбва да изповѣдаме истината, че такива сж надарени съ най-малко земни блага, слѣдователно и по тази причина по-лесно се запазватъ отъ случайно изкушение.

Светогорскитѣ калугери по народность се дѣлятъ на три групи, и всѣка отъ тѣхъ по отношение на менюто се придържа о наслѣденитѣ обичаи. Гърци и българи до нѣкждѣ се схождатъ въ избора на хранитѣ, тъй като живѣятъ заедно въ южнитѣ покрай-

нини на балканския полуостровъ; тѣ обичатъ особно много фасула и другитѣ бобови растения, па и по отношение на рибитѣ владѣе съгласие; гърцитѣ обаче много употрѣбятъ прѣсния зеленчукъ, когато българитѣ даватъ прѣднина на киселото зеле, киселитѣ краставици и на зеленитѣ чушки. Руситѣ наопакъ не употрѣбятъ изобщо бобовитѣ растения за вариво, които сж замѣстени у тѣхъ отъ киселата чорба боршъ, барбоя и кашата, а пъкъ ако иматъ и риба — тѣ сж прѣблагодарни. И по хлѣба тѣ се отличаватъ отъ южнитѣ славяни; не взиматъ чиста пшеница, ами ръжь, отъ която пекатъ голѣми четвъртити самуни въ форми, приготвени специално за тази цѣль. Спиртнитѣ питиета се употрѣбятъ на всѣкждѣ; черното кафе е въ обичай изключително между гърци и българи, чая пъкъ у руситѣ. Отъ тѣстенитѣ храни изобщо се обичатъ пититѣ, сладки или съ зеленчукъ, освѣнъ у руситѣ, които иматъ своитѣ „блинци и калушки". Въ който манастиръ се употрѣбя месо, купува се въ Карея, дѣто всѣка сжбота има пазаръ, и селянитѣ принасятъ домашни птици, особно пѣтли; тамъ има и касапинъ, който коли овни, рѣдко обаче се случва манастирътъ да позволи да се заколи говедо отъ собственото стадо и да раздаде месото между калугеритѣ и прислугата. Макаръ да се употрѣбя въ този или онзи манастиръ и най-малко количество месо, при все това на него се гледа като на нѣщо непристойно, грижливо се крие при носене. Клането на домашнитѣ птици е оставено на мирянитѣ, съвѣстьта не е чиста, тя знае че се пригажда само на човѣшката слабость подъ натиска на неустановенъ характеръ. Впрочемъ месни ястия никога се не донасятъ на общитѣ обѣди, каквито ставатъ въ диортнитѣ манастири само нѣколко въ годината, при стечение много чужди гости. Обѣдитѣ тогава се извършатъ по слѣдния най-тържественъ начинъ. Слѣдъ литургия, която въ такива случаи се отслужва малко по-късно, трапезарията се изпълва съ външни лица и калугери; тѣ сѣдатъ около маситѣ, на които ястията сж вече поставени и очакватъ дохаждането на игумена. Трапезарията всѣкога се намира недалечъ отъ черквата; тамъ се образува шествие, което при биенето на камбанитѣ и пѣнието на черковни пѣсни тръгва за обѣдъ. Отпрѣдъ двама клисари носятъ свѣщници съ запалени свѣщи, слѣдъ това вървятъ пѣвцитѣ, подиръ тѣхъ иде единъ свещеникъ въ ржцѣ съ иконата на светеца, който се празднува, задъ него пристжпя игуменътъ, подпирайки се о висока патерица и облѣченъ въ мантия отъ моравъ цвѣтъ, чиято опашка се придържа отъ единъ калугеръ, най-послѣ вървятъ поповетѣ и други калугери. Всички насѣдали

около маситѣ се приповдигатъ и сѣдатъ, слѣдъ като игуменътъ заеме мѣстото си и четецътъ захване да чете откжслекъ отъ живота на свѐтеца, който се празднува него день. Калугеритѣ сж тъй облѣчени, както и въ черква, прѣдъ всѣкиго има нѣколко блюда, калаенъ сждъ съ вино, самунче хлѣбъ и въ пешкира завита лъжица съ вилица и ножъ; обѣдътъ състои обикновено отъ риба чорба, два вида различно приготвени риби, понѣкога се прибавятъ макарони съ овчо масло, и козьо сирене. Издрънка ли звънецътъ отъ игуменската маса, може вече да се пие, сжщо тъй звънецътъ извѣстява и свършването на обѣда. Слѣдъ това клисарьтъ раздава коливо и подиръ него трапезарьтъ носи гюмъ съ вино и налива по чашка за допиване. Щомъ се раздаде коливото и виното, пристжпя се къмъ повдигането на „панагия"; подъ това име се разбира кжсче хлѣбъ, посветено на св. Богородица, което се повдига съ първитѣ пръсте на двѣтѣ ржцѣ надъ панагияра въ честь и паметь на св. Богородица. Съ трирожния кжсъ просфора, прикрѣпенъ добрѣ на пятото (панагиара), единъ калугеръ минава край множеството калугери и гости, които прѣдварително сж се наредили и дава всѣкиму да си откжсне малка частичка и да я изѣде; дякони пъкъ съ кадилници ходятъ и подкадяватъ всички присжтствуещи. Слѣдъ извършването на този обредъ, изпѣва се още задружно „Достойно есть", и тогава шествието по сжщия редъ, по който е дошло, отива обратно въ черква; при вратата на трапезарията сж клекнали съ лице наведено къмъ земята трапезарьтъ и готвачътъ, съ което молятъ прошка отъ всички минувачи, ако имъ сж сгрѣшили нѣщо.

Източната черква е установила 120 постни дни, раздѣлени на четири групи споредъ четиритѣ годишни врѣмена: велики пости на пролѣть, петрови пости прѣзъ лѣтото, богородични пости близу до есеньта и коледни пости прѣзъ зимата. Освѣнъ тѣзи пости опрѣдѣлени сж два дни прѣзъ седмицата, срѣда и петъкъ, когато православниятъ християнинъ трѣбва да пости. Въ черковнитѣ устави подробно се опрѣдѣля, какъ да се пази братството постно врѣме. Главно началото на велики пости е доста строго, тъй като се налага четири дена наредъ прѣзъ първата недѣля да се яде суха храна, и то веднажь на день; въ общежитнитѣ манастири само веднажь на день се туря трапеза, а въ диортнитѣ е оставено на съвѣстьта на калугеритѣ да изпълнятъ колкото имъ е възможно черковнитѣ наредби, които изискватъ да се откажешъ отъ риба, масло, сирене и яйца чакъ до Великдень. На рацитѣ, октоподитѣ, сепиитѣ, каламаркитѣ, мидитѣ и на други още морски животни е

оставено да възнаградятъ до нѣкждѣ слабнѣещия стомахъ; вино се пие въ сжбота и недѣля въ по-умѣрено количество. Туй, що се каза за велики пости, нѣма сила за другитѣ пости; прѣзъ послѣднитѣ само въ понедѣлникъ, срѣда и петъкъ се яде веднажъ на день, въ вторникъ и четвъртъкъ два пжти — но безъ дървено масло; за това пъкъ въ сжбота и недѣля се позволява дървено масло, вино, а по нѣкждѣ и риба. Нѣкога поститѣ сж били много по-мжчни отколкото сега; тогава за храна сж служили бобовитѣ растения само наквасени, главно леща и нахутъ, постницитѣ сж се задоволявали съ разни овощия и зелени листа, които сж си попаряли. Сега варениятъ фасулъ, ала безъ масло, е най-главната постна храна, слѣдъ него идатъ наложенитѣ маслини и зеле. У руситѣ употрѣбата на чая улеснява постението, у другитѣ пъкъ народности черното кафе; и ракия се употрѣбя постно врѣме. Калугеритѣ които живѣятъ въ диортумъ, правятъ поклади, сирѣчь послѣдната вечерь прѣдъ поститѣ приготвятъ си ядения, които не сж позволени прѣзъ поститѣ; за тази цѣль всѣкога се сдружаватъ нѣколко калугера, и туй което заедно сготвятъ, на вечерьта заедно и изѣждатъ. На другия день длъжность е на всички да изчистятъ всичкитѣ си сждове отъ мастьта.

Който е далъ калугерски обѣтъ, носи титлата „прѣподобни“, а който бжде ржкоположенъ за архимандритъ — „високо прѣподобие“ и означава, че въ всичко трѣбва да бжде подобенъ на Исуса Христа. На гръцки титлата е „осиосъ“, която раздѣлена на „ос“ и „иосъ“ означава „като Богъ“. Въ обикновения говоръ, когато не искатъ да поименуватъ калугера съ името му, титулуватъ го съ „светиня“, което произлиза отъ всеобщото название на светогорския калугеръ „свети отецъ“; повече калугери събрани заедно се наричатъ „свети отци“. Съ думата „благословение“ срѣщаме се много често на Св. Гора. За всичко, което калугеритѣ прѣдприематъ, трѣбва да иматъ благословение отъ своето началство. Ако двама калугери се срѣщнатъ на пжтя, по-младиятъ се обръща къмъ по-стария или по-простиятъ къмъ по-почтения съ думитѣ „отче благослови“, на което получава отговоръ — „Господь благослови“ или „Богъ да прости“. Въ черква се благославя хлѣбъ, вино и дървено масло, прѣдъ обѣдъ благославя присжтствуещиятъ свещеникъ храната и питието. Да се яде грозде прѣди 6. августъ се смѣта за прѣстжпление, защото тепърва него день се благославятъ първитѣ гроздове отъ лозята. Въ манастиритѣ се правятъ много поклони или метания; послѣднята дума произлиза отъ гръцката „метаноианъ“,

която значи покаяние или покланямъ се. Поклонитѣ се правятъ по два начина: когато се клекне на двѣтѣ колѣна и главата се навежда дори до земята, прави се голѣмъ или дълбокъ поклонъ, малкиятъ поклонъ се състои въ леко навеждане на горната часть на тѣлото. Най-често се правятъ метания прѣзъ велики пости, редовно и при заимането на нова манастирска служба, прѣдъ черковни сановници, сѫщо и когато калугерътъ моли отъ нѣкого прошка. У простото население дълбокитѣ поклони сѫ нѣщо обикновено при сключването на нѣкакъвъ договоръ съ манастира или когато нѣкой заеме манастирска служба. Общението между калугеритѣ е измѣрено и поне на гледъ пълно съ взаимно уважение. При срѣща тѣ се поздравятъ съ горѣспоменатитѣ думи; ако нѣкой иска да влѣзе въ чужда келия, произнася прѣдъ вратата кѫса молитва, и ако чуе отговора „аминъ", влиза, инакъ или калугерътъ не е въ стаята си или не иска да приеме посѣщението. Простиятъ калугеръ трѣбва прѣдъ игумена си всѣкога дълбоко да се покланя и да проси благословение, къмъ духовника да храни неограничено довѣрие и въобще въ всичко да отстѫпва на свещенството.

Манастирскиятъ дневенъ редъ може да се изобрази, както слѣдва. Споредъ годишното врѣме, по-рано или по-късно, отива се въ черква на утренна, слѣдъ това на литургия, които заиматъ всичко около петь часа врѣме. Слѣдъ свършането имъ калугерътъ пие кафе, чай или ракия ужъ за подкрѣпление и приготвя си обѣда; въ които манастири се обѣдва заедно, той е свободенъ отъ тозъ видъ работа. Тогава гледа нѣколко часа възложената му служба, до като стане врѣме за слѣдобѣдна почивка, която въ манастиритѣ се пази много съвѣстно, особно лѣтно врѣме, когато манастирътъ изглежда като да е измрѣлъ. Подиръ събуждане отъ сънъ братството се събира въ черква на вечерна, която трае повече отъ часъ; отъ черква се отива на обща вечера, когато въ диортнитѣ манастири калугеритѣ вечерятъ много по-късно, защото трѣбва да си приготвятъ щото имъ трѣбва за другия день. Така се тлъстѣе и живѣе въ манастирскитѣ стѣни. Които калугери изпълняватъ нѣкаква служба вънъ отъ манастира, трѣбва да се приспособятъ къмъ сѫществуещитѣ условия, но за това сѫ освободени отъ ходене въ черква; туй се отнася и до всички икономи, винари и калугери, които работятъ нѣкакъвъ занаятъ. По нѣкога манастирската тишина бива нарушена отъ случайна обща работа; тя се извѣстява съ клепане на дървено клепало, което подканя братията да се отправятъ на „панагения". Такива общи работи сѫ: сѣнокосъ, жътва, гроздоберъ,

брулене на маслини и когато дойде корабъ съ стока отъ метоситѣ, тъй като колкото повече сѫ работницитѣ, толкова по-скоро лодката се изпразнува, за да отплува пакъ отъ брѣга.

Трѣбвало би спокойниятъ манастирски животъ да дѣйствува благотворно върху здравието на калугеритѣ, и дълговѣчностьта да бѫде постояненъ признакъ на изпитаната диететика, за жалость обаче не виждаме нито едното нито другото; много се прѣстѫпятъ природнитѣ и хигиенични закони, вслѣдствие на което се появяватъ болести и недѫзи, които скѫсяватъ живота. Природата наистина помага колкото може съ чистия си въздухъ, умѣренъ климатъ, добра вода, но тя не може да отстрани туй, що си е позволилъ калугерътъ, като се е оставилъ на волята на провидѣнието. Месо макаръ калугеритѣ и да не ядатъ много, но и то е повечето солено или сушено, слѣдователно застарѣло, повече употрѣбятъ разни спиртни питиета, наливатъ се съ много кафе или чай, мѫчатъ се тѣлесно, повече седятъ и стоятъ отколкото ходятъ, душевно не се образуватъ, чистота не пазятъ, съ което главно повреждатъ здравието си, тъй че калугери съ дълбока старость сѫ рѣдкость на Св. Гора. Най-разпространена болесть е треската, макаръ въ своя ходъ рѣдко да е смъртоносна; тя се появява редовно лѣтно врѣме, когато зрѣятъ овощията и за това появяването ѝ се приписва всѣкога на употрѣбението на сочни овощия. Тя се лѣкува изключително съ хининъ, чиито дози сѫ доста голѣми и оставятъ неприятни послѣдици отъ своето дѣйствие; организмътъ най-послѣ тъй свиква на хинина, че често вече и не дѣйствува, та се прибѣгва къмъ по-силни срѣдства, като антипиринъ. Въздържаниятъ животъ въ всѣко отношение е най-добрата опора срѣщу тази кръвна болесть. Много по-опасна е тъй наречената „понта“ или пневмония, тъй като свършва редовно съ смърть. Противъ случайна простуда, най-много се дава вино, а на такава калугеритѣ сѫ много изложени, защото носятъ повече дрѣхи отколкото трѣбва, а отъ туй по-лесно става възпаление на дихателнитѣ органи. Болестьта се вѣстява съ силна треска съ огънь, и който е наклоненъ къмъ спиртни питиета, има малка надежда за оздравяване; и до сега калугеритѣ иматъ лошия навикъ да си пущатъ кръвь, съ което още повече влошаватъ положението на болния. Въ всѣки манастиръ има болница; нейната уредба зависи отъ манастирскитѣ срѣдства. За образецъ могатъ да служатъ болницитѣ на по-голѣмитѣ манастири, въ които се приематъ и чужди болни. Манастиритѣ Лавра, Ватопедъ, Иверъ и Русикъ наиматъ учени лѣкари миряни съ годишна плата до сто лири турски, съ

храна и жилищэ. И въ Карея дипломиранъ лѣкарь намира добра прѣхрана.

На Св. Гора светяване на масло се смѣта за лѣчебно срѣдство противъ всички болести и се извърша всѣкога по искането на болния. Обредътъ става по слѣдния начинъ: на масата се поставя пито пълно съ пшенично брашно, въ което сѫ забодени седемъ клечки съ обвити въ памукъ краища за помазване и сѫдъ съ дървено масло. Трѣбва да присѫтствуватъ седемъ свещеника, тъй като освѣнъ другитѣ молитви четатъ се седемъ апостола и толкова евангелия и най-послѣ молитва за оздравяне на болния чрѣзъ помазване съ масло; тогава единъ слѣдъ другъ пристѫпятъ свещеницитѣ къмъ болния и му правятъ кръстъ съ потопената въ масло клечица на челото, носътъ, лицето, устата, гърдитѣ и рѫцѣтѣ, като произнасятъ кратка молитва, подиръ което всички свещеници обхождатъ леглото на болния, като държатъ въ рѫцѣ евангелието отворено. Обредътъ се свърша съ туй, че най-старият попъ прочете още извѣстна молитва, въ която изпросва божията благодать за болния. Отъ брашното, за да не иде на вѣтъра, се опича пита, която изѣжда болниятъ или лицата, които живѣятъ въ болницата. Нѣма нужда да споменувамъ, че се внимава, щото тежко болниятъ да се изповѣда на духовника и да приеме светото причастие. Диятика се наричҫ въ манастиритѣ послѣдната воля на калугера, която може да засѣга само духовни работи, напр. да опрѣдѣли, колко литургии трѣбва да се служатъ, колко псалтира да се прочетатъ, сѫщо и евангелия, всичко срѣщу извѣстно парично възнаграждение, да ли часть отъ паритѣ да се раздаде между братството или отъ останалитѣ вещи нѣщо да се раздаде за споменъ; въ обичай е сѫщо да се дадатъ нѣколко общи обѣда за споменъ на умрѣлия. Диятика оставятъ само калугеритѣ отъ диортнитѣ манастири, които притежаватъ личенъ имотъ.

Начинътъ на погребението на калугеритѣ има нѣкои особености. Щомъ нѣкой калугеръ умре, извѣстява се съ трикратно удряне на желѣзното клепало, що виси на вериги близу до черквата. Мъртвецътъ, до като е още топълъ, се облича въ монашескитѣ му дрѣхи, както е ходилъ покойниятъ въ черква, сирѣчь съ капа и паркалимаька на глава, а на нозѣтѣ му се турятъ нови папуци, цѣлото тѣло се зашива въ мантията, тъй че зашитиятъ трупъ прилича на египетска мумия; на черния платъ се пришиватъ три кръста отъ бѣла вълна. Тъй приготвениятъ мъртвецъ се поставя на носила, покрива се съ особенъ черенъ плащъ и се отнася въ

прѣдвѣрието на черквата, дѣто остава до най-близката вечерня. Послѣдната се извършва този денъ малко по-рано, макаръ покойниятъ да е умрѣлъ рано заранята. Събиратъ се попове, дякони, пѣвци и другитѣ калугери, захваща се обредътъ съ извѣстнитѣ Давидови псалми, подиръ тѣхъ се пѣятъ други пѣсни, които иматъ за основа новия завѣтъ, изпѣва се погребалниятъ канонъ, чиито трогателни стихове сѫ съставени отъ Иоанъ Дамаскина, и слѣдъ като се прочете свещеното писание, сирѣчь откѫслекъ отъ апостола и евангелието, духовникътъ прочита надъ покойния отпустителна молитва, като снима отъ него всички наказания и клетви. Краятъ на обреда е много трогателенъ: присѫтствуещитѣ калугери двама по двама пристѫпятъ къмъ мъртвеца, правятъ прѣдъ него три дълбоки поклона, цѣлуватъ най-напрѣдъ челото и слѣдъ това иконата, що лежи на гърдитѣ му. Съ черковни пѣсни шествието потегля отъ черква, напрѣдъ върви надзирательтъ на болницата съ запаленъ фенеръ, подирѣ му клисаритѣ носятъ два свѣщника съ запалени свѣщи, послѣ попътъ съ кръстъ въ рѫцѣ и дяконътъ съ кадилница, слѣдъ тѣхъ четирма братия носятъ мъртвеца на носила, и най-подирѣ върви манастирското братство съ запалени свѣщи. Ако покойникътъ е билъ свещеникъ, занасятъ го попове на гробищата, ако ли пъкъ схимонахъ, туй е длъжность на схимонаситѣ. Шествието се спира всрѣдъ двора, дѣто духовникътъ прочита кратка молитва, повторно се спира вънъ прѣдъ манастирскитѣ врата, дѣто стои вратарьтъ и подкадява съ рѫчна кадилница всѣки едного отъ проходещитѣ. Гробищата не сѫ далече отъ манастира; тамъ е приготвенъ гробъ около единъ метъръ дълбокъ, въ който за главата има всѣкога особенъ пизуль, покритъ съ плоча, навѣрно съ цѣль при изкопването на коститѣ да се не поврѣди лобътъ. Мъртвецътъ се туря веднага въ гроба, свещеникътъ се помолва, полива го съ дървено масло и хвърля първата шепа пръсть върху му. Гробътъ се заравя, всѣки изгася свѣщьта си, изправя се съ лице къмъ истокъ и прави дванайсетъ малки поклони, слѣдъ което всички се разотиватъ. Ако е нужно, гробътъ се отваря вече слѣдъ три години, за да се турне въ него новъ мъртвецъ, останалитѣ кости се отнасятъ въ костницата подъ параклиса на гробищата, лобоветѣ се поставятъ въ особни прѣградки; на нѣкои отъ лобоветѣ е отбѣлѣзано името на нѣкогашния имъ притежатель. На новия гробъ се поставя дървенъ кръстъ, на който се чете името на погребения и годината на смъртьта. Всѣки петъкъ въ пара-

клиса на гробищата прѣдъ вечерна става кратъкъ поменъ за всички умрѣли и погребани тукъ калугери, а въ сѫботата слѣдъ това рано се служи литургия. Въ нѣкои манастири е станало обичай всѣкога на гробищата да има отворенъ гробъ, за да напомнюва постоянно смъртьта и прѣходностьта на земния животъ.

За да прѣкара калугерътъ въ своя манастиръ въ покой и доволство, необходимо е манастирскитѣ финанси да бѫдатъ въ редъ; нѣма нужда отъ излишно богатство, ала при все това толкова, щото разходитѣ да се покриватъ отъ постоянннитѣ приходи. Въ по-стари врѣмена манастиритѣ много повече сѫ получавали, поне недвижими имоти, тъй че манастирски метоси е имало достатъчно по всички краища на балканския полуостровъ; дошло обаче врѣме, че светогорци, вслѣдствие на турското завладѣване, изгубили много имоти и трѣбвало да се ограничатъ съ събиране на милостиня. Имамъ подъ рѫцѣ смѣткитѣ на Хилендарския манастиръ отъ 1780 до 1820 год., които ни прѣдставятъ картината на манастирското стопанство; споредъ тѣхъ готовитѣ пари сѫ се събирали главно отъ външнитѣ гости, когато метоситѣ сѫ помагали за подържането на калугеритѣ само съ своята беритба. Тъй на 1780 год. приходитѣ сѫ възлизали на 20.985 гр., разходитѣ на 26.899 гр., явява се единъ недостигъ отъ 5.914 гр. Едно десетилѣтие по-късно картината е такава:

На 1790 г. събрано отъ чужди и домашни гости .	23.828	гр.
Заети отъ околнитѣ селяни	4.860	„
Всичко приходъ .	28.688	гр.
Похарчено: за разни манастирски потрѣби . . .	5.713	гр.
данъкъ на държавата	7.599	„
прикупено жито за	3.473	„
за манастирската прислуга	4.939	„
платени лихви	9.131	„
Всичко разходъ .	30.855	гр.

Недостигътъ е само 2.167 гр., макаръ че приходътъ е билъ много по-голѣмъ отъ 1780 год., но за това пъкъ е порасналъ манастирскиятъ дългъ и се увеличили лихвитѣ.

На 1802 год. смѣткитѣ показвать слѣднитѣ числа:

Приходъ:	останало отъ умрѣли, внесено отъ новопостригжени и изплатено отъ манастирски длъжници, всичко . . .	8.294	гр.
	отъ разпродажба на разни вещи се получили	17.559	„
	подаръци отъ гости	46.606	„
	нови записи за	11.100	„
	Всичко приходъ .	83.559	гр.
Разходъ:	за разни покупки	12.828	гр.
	заплата на прислугата	2.320	„
	разноски за метоситѣ	21.391	„
	лихви на дълговетѣ	20.610	„
	Всичко разходъ .	65.702	гр.

Остава излишъкъ 17.857 гр., макаръ че разноскитѣ по обработването на землитѣ, както и лихвитѣ да сѫ се увеличили, но за това пъкъ приносътъ на гоститѣ значително се е възкачилъ, па и доходътъ отъ землитѣ е билъ добъръ.

Привеждамъ още и смѣтката за 1813 год.

Приходъ:	остатъкъ отъ 1812 год.	2.080	гр.
	изпратени отъ таксидиотитѣ	3.223	„
	подаръци отъ 4 новоприети члена . .	1.378	„
	наслѣдство отъ 15 умрѣли калугери .	5.179	„
	приносъ отъ домашни гости	48.713	„
	приносъ отъ чужди гости (отъ други манастири)	8.493	„
	продадено отъ землеДѣлческитѣ произведения за	14.149	„
	нови записи приготвени за	12.080	„
	Всичко приходъ .	95.295	гр.
Разходъ:	купени разни нѣща за шкифеларницата и трапезарията	26.437	гр.
	за прислуга въ манастира	7.890	„
	разнозки за метоситѣ	36.998	„
	разноски за конака въ Корея	2.653	„
	държавни данъци	8.445	„
	лихви за заети пари	12.172	„
	Всичко разходъ .	94.595	гр.

Явява се незначителенъ излишекъ отъ 700 гр., ала обстоятелството, че новоизданенитѣ записи токоречи достигатъ цифрата на плащанитѣ лихви, служи за доказателство, какъ при всички голѣми приноси отъ поклонници и други разноскитѣ все растатъ, и калугеритѣ едва-едва сж живѣли.

Порфири Успѣнски въ своя пжтописъ сжщо привожда една цѣлогодишна смѣтка на манастира Григориятъ отъ 1835 г., споредъ която приходитѣ сж възлизали на 38.850 гр., а разходитѣ на 29.510 гр. Той прави бѣлѣжка, че съ такъвъ малъкъ доходъ може да се издържа само гръцки манастиръ въ св. Гора, дѣто се много пости, облѣклото на калугеритѣ е много износено и въ келиитѣ имъ не виждашъ друго освѣнъ легло и сждъ за вода. И забѣлѣжете, че този манастиръ тогава още е владѣелъ своитѣ имоти въ Румъния и при това нея година билъ умрѣлъ единъ отъ калугеритѣ, който оставилъ 3.000 гроша. Григориятъ и до сега е единъ отъ тѣзи най-малки манастири, въ които е заведено общежитието.

Безъ благодѣяния и пожертвувания отъ страна на хората не би имало въобще манастири. Манастирътъ първоначално може да бжде богато надаренъ, ала съ течение на столѣтия, щомъ неговиятъ имотъ се намали или поради нѣкое историческо събитие е на опропастяване, захваща да обезлюдява, и останалитѣ членове на братството виждатъ и пащатъ, докато посъбератъ нѣщо, за да прѣкаратъ съ мжка своя животъ. Калугеритѣ сж си присвоили правото да събиратъ милостиня, понеже се молятъ за цѣлия свѣтъ, безъ ропотъ посрѣщатъ отказитѣ и възпитани въ подобни възрѣния, оплакватъ се отъ безвѣрието въ народа, ако на манастиритѣ не върви тъй, както тѣ естествено очакватъ. Ако единъ калугеръ изпадне въ нужда, иска отъ обществото помощь, и ако никой му се не притича съ що и да било, търси самъ благодѣтель, като се отправя дори въ най-далечни страни, за да прѣдстави тамъ бѣдното положение на своя манастиръ. Светогорскитѣ манастири много често търсятъ помощь въ обществото, особно откато подпаднаха подъ турското владичество, и то по слѣднитѣ два начина: или събиратъ милостиня лично, или пъкъ подканятъ поклонници сами да донасятъ своитѣ подаяния. Тъй се върши вече отъ много столѣтия. Често се сжщо случва, че нѣкой завѣщава по-голѣма парична сума на светогорската община, сирѣчь на всички манастири купомъ, която слѣдователно трѣбва да се раздѣли помежду имъ било по равно или по извѣстни проценти. Начинътъ за събиране милостиня е двоякъ: или нѣколко калугера отиватъ да събиратъ, или пъкъ

единъ калугеръ се установява въ нѣкой край за дълги години. За събиране се изпращатъ най-малко двама калугери, отъ които единиятъ трѣбва да бжде попъ; тѣ носятъ съ себе си честенъ кръстъ или мощитѣ на нѣкой свѣтецъ, освѣнъ това получаватъ отъ страна на манастира писмо съ печатъ и подписа на игумина или на манастирскитѣ епитропи, въ което се подканятъ всички правовѣрни християни да помогнатъ съ каквото и да е на манастира, изпадналъ въ нужда. Който даде нѣкоя помощь, има право да запише нѣколко кръстни имена, които да се споменуватъ въ манастира, споредъ дадената по-голѣма или по-малка помощь, било на вечерня (парусия) или 40 дни наредъ (сарандара), или пъкъ само въ проскомидията, т. е. въ врѣме на литургия. Другъ начинъ за събиране помощь е да се свети вода по желание въ едно или друго сѣмейство срѣщу парично възнаграждение или съотвѣтно количество жито; събранитѣ натурални произведения се продаватъ на самото мѣсто на публиченъ търгъ, и полученитѣ пари се прѣдаватъ на калугера. Калугеръ, който си е избралъ мѣсто за постоянно живѣене съ цѣль да събира за манастира подаяния отъ околностьта, се нарича таксидиотинъ. Отива на таксидъ или билъ е на таксидъ се казва, когато манастирскиятъ братъ заминава по свѣта или се връща отъ тамъ. Разбира се, че туй става съ съгласието на мѣстния архиерей, и калугерътъ трѣбва да бжде сжщеврѣменно попъ, защото минава за духовникъ, при когото населението дохажда за изповѣдь, освещава масло при болни и свети вода по кжщитѣ. Духовницитѣ се смѣняватъ или въ случай на смърть или по доброволно връщане въ манастира. Кжщата, въ която живѣятъ, е собсгвеность на манастира и се нарича метохъ. Имота, който духовникътъ натрупа, длъженъ е да го прѣдаде на манастира, за това пъкъ той получава прѣзъ цѣлия си животъ извѣстна лихва. Въ Македония и България самитѣ гръцки митрополити сж искали изпращането на славянски таксидиоти, за да запази простото население християнската си вѣра; имало е страхъ да не приеме мохамеданството, както това сж направили днешнитѣ помаци. Въ сегашно врѣме таксидиотитѣ сж изобщо измрѣли, метоситѣ си ги е присвоила общината и прѣобърнала на училища, па съ напрѣдъка на просвѣтата и народътъ е станалъ по-стиснатъ по отношение на манастиритѣ, та таксидиотинътъ едва поминава. За всѣки таксидиотинъ се е прѣдполагало, че ще изпраща гости за манастира си, та лично да помогнатъ съ лептата си за благосъстоянието на манастира; тѣ сж били водени или отъ самия него или пъкъ група поклонници си избирали свой

водачъ-калаузинъ, който е билъ добрѣ запознатъ съ пѫтя, всички си имали коне и пѫтували по 20 до 30 души заедно, а пѫтуването е траяло по нѣкога и 10 дена отъ дунавския брѣгъ. Вслѣдствие обаче на новата българска граница, пѫтницитѣ почнали да срѣщатъ мѫчнотии, пограничната стража имъ правила разни прѣпятствия, което станало главна причина населението почти да се откаже отъ своитѣ пѫтувания на Св. гора. Поклонницитѣ сѫ минавали за гости на този манастиръ, въ който ги е завелъ калугеринътъ, за всички други манастири тѣ сѫ били чужденци; впрочемъ тѣ сѫ посѣщавали по редъ всички светогорски манастири и оставали по-голѣми или по малки подаръци. Най-многобройно е било посѣщението на Великденъ; гоститѣ сѫ дохаждали въ втората половина на поста, 7 до 10 дни сѫ ходили по другитѣ манастири, страстната недѣля обаче прѣкарвали въ манастира, за да се приготвятъ за изповѣдь и да приематъ въ края на недѣлята светото причастие. Прѣди да тръгнатъ поклонницитѣ на пѫть за Света-гора, тѣхниятъ водачъ съобщава въ манастира да се приготви да приеме гоститѣ и да ги причака; и наистина щомъ се забѣлѣжатъ гоститѣ отъ манастира, забиятъ камбанитѣ, калугеритѣ се събиратъ при вратата, за да поздравятъ поклонницитѣ, конетѣ поиматъ слугитѣ и ги отвеждатъ въ яхъритѣ, а гоститѣ се нареждатъ и завеждатъ съ пѣсни въ черква да се поклонятъ най-напрѣдъ на иконитѣ и да поблагодарятъ за щастливо изминатия пѫть. На втория денъ свикватъ се гоститѣ въ съборната зала, дѣто оставятъ своитѣ подаяния, а за отмѣна съобщаватъ имената си, които се записватъ въ особна книга, за да се споменуватъ въ черква. Ако нѣкой отъ поклонницитѣ изяви желание да стане калаузинъ, извършва се въ манастира извѣстенъ обредъ. Лицето се спира по срѣдата на черквата подъ полилея, на който сѫ запалени свѣщитѣ, облича се въ игуменската мантия и взима неговата патерица, пѣвцитѣ пѣятъ богородичната молитва, попътъ го благославя, гостьтъ прави три поклона прѣдъ иконата на Св. Богородица и тъй той получава благословение за водачъ. Въ най-ново врѣме най-много поклонници на Св. гора дохаждатъ отъ всички части на обширното руско царство, и то по море, било когато отиватъ за Иерусалимъ, или когато се връщатъ отъ тамъ. Манастирътъ Русикъ изпраща въ пристанището Дафино лодки, съ които се прѣнасятъ гоститѣ въ манастира, отъ тамъ прѣдвождани отъ единъ калугеръ посѣщаватъ на групи другитѣ манастири и слѣдъ нѣколко недѣлно прѣстояване напущатъ Св. гора. Отъ тѣзи посѣщения, освѣнъ Русикъ и рускитѣ скити, останалитѣ манастири

нѣматъ голѣма полза, защото главния си подаръкъ тѣ сѫ вече оставили у своитѣ сънотечественици, та когато отидатъ въ другъ манастиръ оставатъ обикновено малъкъ даръ, и то когато за тѣхъ сѫ били изнесени мощи. Когато се извѣсти отъ протата за нѣкое рѣдко посѣщение на манастиритѣ, напр. отъ страна на владика, консулъ или другъ сановникъ, който иска да обходи Св. гора, правятъ се приготовления за посрѣщане на госта: окачатъ се лаврови вѣнци и клоне, поздравя се съ стрѣляне и биене на камбани, при вратата на манастира се събира братетвото, гостьгъ се завожда най-напрѣдъ въ черква, дѣто сѫ разлюлѣни всички полилеи и хоросътъ съ запалени свѣщи, слѣдъ това шествието отива въ съборния залъ, дѣто тепърва гостътъ се поздравя и нагощава. Заминаването му става пакъ съ церемония.

Ни въ единъ светогорски манастиръ не е застѫпена изключително една народность, всѣкога се намиратъ лица отъ всички православни народи; щомъ членътъ е постриганъ въ манастира, въ който живѣе, неговата народность не съставя за него унижение, тъй като слѣдъ приимането му въ братския съюзъ, неговиятъ другоезиченъ произходъ губи значение, тъй че съ течение на врѣме той се слива съ господствуещия елементъ. Друго е, ако калугерътъ е дошълъ отъ другъ манастиръ, такъвъ остава всѣкога чуждъ, негова люлка си остава онзи манастиръ, въ който е далъ обѣтъ, той трѣбва да се държи коректно, за да не даде съ своитѣ обноски причина за недоразумѣния, тъй като при най-близъкъ случай ще се струпатъ противъ него оплаквания, и той бива изгоненъ безъ милость отъ манастира.

Едва ли има на Св. гора манастиръ, въ който да нѣма между братството партии, повече или по-малко изострени една срѣщу друга. Щомъ обаче изникне споръ между отдѣлни манастири, който застрашава имота или правата на манастира, забравятъ се личнитѣ несъгласия, и усилията на всички калугери се устремяватъ къмъ туй, щото произлѣзлиятъ процесъ да се рѣши въ полза на манастира. Сѫдбитѣ се влѣкатъ дълги години, и ако спорътъ е за нѣкое землище, спорещитѣ страни си позволяватъ пакости по нивата или пъкъ прибѣгватъ къмъ насилия, въ които взиматъ участие само калугеритѣ, не и слугитѣ, които въ подобни буйства всѣкога се държатъ неутрално. Сѫдебни рѣшения отъ 10-тото столѣтие свидѣтелствуватъ за честитѣ спорове главно върху синоритѣ на землищата; и тогава е било запрѣтено всѣко произволно присвояване и се изпращали особни комисии за изравняване по възможность на спо-

роветѣ. Тогава когато не ę имало особни межди, било е по-злѣ, защото е трѣбвало само съ свидѣтели да се доказва правото, сега обаче почти вече на всѣкждѣ сж издигнати межди, та и на синорнитѣ сждби е туренъ край, поне въ самата Св. гора. Имотитѣ си вънъ отъ Св. гора манастиритѣ владѣятъ възъ основа на различни фермани отъ турскитѣ султани; наистина въ тѣхъ се описватъ границитѣ, но като знакъ е посочено само дърво, кръстъ, кръстопжть, камъкъ или рѣченъ брѣгъ, промѣната на такава граница лесно става, и селянитѣ си присвояватъ манастирския имотъ. Липсватъ до сега карти, за да може да се установи собственостьта. Блазѣ на този манастиръ, който не е задлъжнѣлъ по нѣкой процесъ; макаръ и да не е собственикъ на голѣми имоти, той може всѣкога да напрѣдва при уравнени финанси, ще прави неизбѣжни отстжпки споредъ духа на врѣмето, ще бжде внимателенъ при приемането на нови членове и ще се грижи да служи на своя народъ за образецъ въ всичко възвишено и тогава само може да смѣта, че изпълнява своята задача; нѣма да бжде безполезно заведение, въ което само отдѣлни лица могатъ да наредятъ спокойно живота си.

Въ особно положение се озовава манастирътъ, когато е тъй задлъжнѣлъ, че не може да изплати лихвитѣ на своитѣ кредитори, още по-малко да депозира извѣстна сума срѣщу тѣхния искъ — той изгубва всѣкакъвъ кредитъ. Въ такъвъ случай протатътъ е длъженъ да пази интереситѣ на кредиторитѣ, като вземе въ свои ржцѣ управлението на манастира; той поставя на чело игуменъ отговоренъ на протатския съборъ, комуто поднася смѣткитѣ за прѣглеждане, завежда се въ досежния манастиръ най-голѣма икономия въ всички разходи, вслѣдствие на което намалява се и числото на калугеритѣ. Недвижимиятъ имотъ на манастира не може да се продава, и кредиторитѣ трѣбва да се задоволятъ съ туй, че получаватъ назадъ своитѣ пари на годишни изплащания, разбира се въ дълги срокове, като губятъ и текущитѣ лихви. Светогорскитѣ манастири иматъ еднакви права като държавитѣ, тѣ могатъ да задлъжнѣятъ; дойде ли обаче кредиторътъ за своитѣ пари, въпросътъ остава отворенъ, за това и светогорци иматъ кредитъ само у домашнитѣ сарафи. Прѣзъ 19. столѣтие нѣкои манастири сж се озовали въ такова бѣдно положение, че трѣбвало да прибѣгватъ до разни срѣдства, за да запазятъ своето сжществуване. Русикъ си помогналъ въ четирисетитѣ години главно съ туй, че почналъ да прибира руски калугери, въ осемдесетитѣ години манастирътъ Ставро-

никита биде принуденъ да ликвидира, прѣди не много врѣме неговия примѣръ послѣдва и манастирътъ Филотея.

5. Келиоти. Протатъ.

Подъ името келия на Св. Гора се разбира кѫща съ параклисъ отъ по-голѣмъ или по-малъкъ размѣръ, подчинена на манастира, въ чието землище се намира. Тя притежава лозе, ливада, лѣщакъ, маслинева градина и обикновено часть отъ гора, отъ която сѣче дърва за горене. Притежательтъ на такава келия се нарича келиотъ и живѣе или самъ или съ единъ ученикъ, който е записанъ въ договора като неговъ наслѣдникъ, инакъ слѣдъ смъртьта на келиота тя ще се падне на манастира. Ако келиотътъ продаде своя имотъ, манастирътъ получава отъ продавача 10% отъ покупната цѣна и отъ купувача 5%, та всичко 15%, или по тукашному той взима „ресимъ“. Келиотъ може да стане само светогорски калугеръ. Откато почнаха да се заселяватъ на Св. гора руси, повдигнаха се цѣнитѣ на келиитѣ; русинътъ не гледа на голѣмината на келията, той само търси мѣсто да заседне, та да може да пише въ отечеството си за милостиня, която му се изпраща въ изобилие и стига не само спокойно да живѣе, но и да поддържа нѣколко подчинени нему калугери. При по-голѣмитѣ келии явява се нужда отъ мулета и отъ наимане надничари за разни работи. Келиотътъ продава излишното вино, дървено масло, лѣщници и други овощия; който е пчеларь, има за продань восъкъ и медъ; нѣкои келиоти работятъ занаятъ, правятъ капи, броеници; между тѣхъ има часовникари, подвързачи, ботушари, шивачи, зографи; въ Карея дори дюкяни има въ рѫцѣтѣ на келиоти. Келиотитѣ живѣятъ било уединено или заедно въ скити. Манастиритѣ обикновено иматъ малка полза отъ тѣхъ, освѣнъ ако нѣкой келиотъ умре безъ наслѣдникъ, тогава манастирътъ встѫпва въ своитѣ права и ако иска може да продаде келията.

Нѣкогашната задача на тѣзи келии е била да служатъ за тихо прибѣжище на калугери, които сѫ изпълнявали разни служби въ манастира, и при това устарѣли, дѣто безгрижно да живѣятъ и да могатъ всецѣло да се прѣдадатъ на съзерцателенъ животъ. Тази задача вече не сѫществува. Рѣдко се случва нѣкой манастиръ да държи подъ собствено управление келия. Съ течение на врѣме тѣ сѫ станали прѣдметъ на търговия и спекулация, сирѣчь минаватъ често отъ рѫцѣ на рѫцѣ.

Катизма се нарича келия, въ която живѣе калугеръ, поддържанъ въ всичко отъ манастира, и понеже той стои постоянно въ една келия подъ прѣкото управление на манастира, то тя носи и туй название. Калугерътъ който живѣе уединено, при тѣзи условия, прѣдставя нѣщо като пазачъ; той пали кандилата въ параклиса, и произведенията отъ градината прѣдава на манастира. Ако при подобна келия има пространни лозя, тамъ живѣятъ повече калугери; случва се сжщо, че калугеръ, който е далъ на манастира извѣстно количество пари, избира си уединена келия за живѣние, въ която живѣе по воля, снабдяванъ отъ манастира съ храна и питие.

Сграда за живѣне, при която нѣма параклисъ, се нарича колиба (гр. калива); освѣнъ една малка градинка при такава постница нѣма друго имѣние, и калугерътъ поминава съ своя ржченъ трудъ или съ милостиня. Колиби има разни, като почнешъ отъ най-проститѣ и свършишъ съ угледни кжщички; тѣхната цѣна е, разбира се, по-низка и за това за всѣкиго достжпна. Жителитѣ на колибитѣ образуватъ ядката на постницитѣ, тъй като между тѣхъ има най-строги постници, които изпълняватъ най-усърдно аскетическитѣ правила. Аскетизъмътъ у светогорскитѣ калугери, съ цѣль да достигнатъ спасението на душата, се е състоялъ само въ моление и въ извѣстни черковни обреди, нѣкакво измжчване или биене на тѣлото никога не е било въ обичай. Който е знаялъ да чете, вдълбявалъ се е въ черковнитѣ книги, инакъ прибѣгвалъ е къмъ броеницитѣ; всѣко врѣме прѣзъ деня или прѣзъ нощьта е било сгодно за молене, а пъкъ пѣнието на псалми се е ползувало съ особна обичь. Постътъ се е смѣталъ всѣкога за най-добро срѣдство противъ всѣкакви страсти и желания, всѣко отричане е било жертва, направена съ твърдо убѣждение за отмѣна въ бждния животъ. Тъй смѣтало се е за жертва: живѣене уединено, въ доброволна сиромашия, избѣгване на всички свѣтски удоволствия, отричане отъ всѣкакви чувствени желания, търпение въ болести, покорность въ разни бѣди, тъй като всѣко подобно страдание се е смѣтало отъ аскета за дяволско изкушение да го отвърне отъ набожния животъ. Аскетитѣ отъ по-ново врѣме се отличаватъ прѣди всичко съ суровъ животъ, повечето сж калугери скитници, чието отечество е тамъ, дѣто се намиратъ въ извѣстна минута, строго пазятъ поститѣ, вслѣдствие на което се ползуватъ съ голѣма почить. Обаче съ врѣме напрѣдъкътъ се появи както въ постницитѣ, тъй и въ манастиритѣ: нѣкогашнитѣ затворници вече ги нѣма, на всѣкждѣ се дава прѣднина на тѣлесния трудъ. Размишленията и мечтанията върху

религиозни въпроси на аскетицитѣ отъ ново врѣме сѫ скромно издание на миналото.

Скитъ е селище отъ постници, чиито кѫщички сѫ струпани около черквата, близу до която е и общинскиятъ домъ съ помѣщения за гости, трапезария за задружно ядене на голѣми праздннчни дни, жилище за прѣдставителя на скита (дикей), понѣкога и машина за изтискване дървено масло отъ маслини и котелъ за варене ракия отъ прящини. Калугеритѣ на подобенъ скитъ, наричани изобщо шкитии, живѣятъ въ своитѣ кѫщички тихо и скромно, занимаватъ се споредъ мѣстнитѣ условия съ нѣкоя рѫчна работа, освѣнъ това сѫ длъжни недѣленъ и праздниченъ день да взиматъ участие въ общото богослужение. Главниятъ общински доходъ сѫ милостинитѣ, които се получаватъ отъ манастиритѣ и келиотитѣ; нѣкои скити изпращатъ и събирачи по вънъ, дѣто освѣнъ пари приниматъ и дървено масло, вино, восъкъ, жито и изобщо всичко, което е потрѣбно за черква и за угощаване на гости. Всѣки скитъ плаща данъкъ, който се опрѣдѣля споредъ броя на кѫщичкитѣ. Да може да се запази въ скита законенъ редъ, шкитиитѣ се придържатъ о правилата, съставени въ съгласие съ манастира, подъ който скитътъ е подчиненъ. Подобенъ законникъ приведохъ въ главата, дѣто се разглеждаха светогорскитѣ устави. Има и другъ видъ скити, които прѣдставятъ собствено манастири въ малки размѣри; въ тѣхъ е заведено общежитието, много плътно сѫ населени, сградитѣ имъ се простиратъ на голѣмо пространство и сѫ въ много добро положение, защото милостинитѣ и подаръцитѣ, отъ които се поминаватъ, имъ принасятъ богати доходи. Отношението имъ къмъ манастира, на който сѫ подчинени, се опрѣдѣля отъ взаимния договоръ, свързанъ за тази цѣль. Въ сградитѣ на повечето келисти живѣятъ и наематели, които срѣщу мѣсеченъ наемъ разполагатъ съ една стаичка (кавия) и се наричатъ изобщо кавиоти; тѣ сѫ обикновено бѣдни калугери (калугерски пролетариатъ), които търсятъ прѣхраната си по всѣкакъвъ начинъ. Въ Карея всички кавиоти сѫ занаятчии и търговци и държатъ дюкяни подъ наемъ.

Както келиотитѣ, тъй и кавиотитѣ се занимаватъ съ рѫчна работа за печалба. Рѣзбарството е доста разпространено между жителитѣ на скититѣ: едни правятъ кръстове, други лъжици, трети печати за просфори. За кръстоветѣ се взима чемширово дърво (Buxus), донасяно отъ Цариградъ на кѫсове и продавано на тегло. Цѣната на кръстоветѣ се опрѣдѣля споредъ изпълнената рѣзба и тѣхната величина; има майстори, които и цѣла година работятъ

върху единъ кръстъ, разбира се само по поржка, и искатъ за него отъ 20 до 40 лири турски. Най-евтинитѣ кръстове сж дълги петъ сантиметра и на тѣхъ е изрѣзано само разпетието христово. За лъжици се употрѣбя дървото Arbutus, и по тѣхъ се изрѣзватъ най-разнообразни прѣдмети. Печатитѣ се изрѣзватъ по установенъ образецъ и се употрѣбятъ за отпечатване върху просфоритѣ разни знакове, споредъ които свещеникътъ извършa проскомидията. Други занятия сж плетене на капи отъ бѣла вълна, които слѣдъ като се добрѣ изваляатъ вапсватъ се черно, плетение на броеници отъ разноцвѣтни вълни, правятъ ги обаче и отъ сѣмената на иностранната трѣва Coix Lacryma L., която се е аклиматизирала и за тази цѣль се развъжда въ манастирскитѣ градини. Често намираме прѣдъ манастирскитѣ врата високото дърво отъ по-топли крайнини Melia Azderach L., чиито сѣмена сжщо могатъ се употрѣби за броеници. Когато цъвтятъ нѣкои растения келиотитѣ се занимаватъ съ вадене на етерически масла, които намиратъ изобщо добъръ пазарь, понеже се смѣтатъ отъ поклонницитѣ за силно лѣкарство при разни болести. Съ най-добро име се ползува маслото „риганъ", което се вади отъ растението Origanum hirtum L., слѣдъ него маслото „фласконъ", дестилирано отъ единъ видъ мента (Mentha Pulegium L.), друго масло носи името „алицвѣта", то се произвежда отъ растението Salvia officinalis, що расте по скалитѣ, тъй сжщо и маслото „морачъ" (отъ Foeniculam officinale) и дафиново масло, а може би и разни билки може човѣкъ да се достави отъ светогорци, които се занимаватъ съ тази индустрия. Калугеръ, който се занимава съ живопиство, се нарича иконописецъ или по гръцки зографъ; той работи само по поржка и за цѣна отнапрѣдъ уговорена; за нѣкаква свободна композиция не може тукъ да се говори, тъй като иконитѣ се правятъ всѣкога споредъ опрѣдѣлени форми и всеобщо приети принципи. За иконитѣ се взиматъ кипарисови или кестеневи дъски; отношението на ширината къмъ дължината е двѣ къмъ три; повръхностьта на дъската се покрива съ циментъ, който слѣдъ като изсъхне добрѣ, се изглажда и тогава върху него се чъртае и рисува. Най-много икони се изпращатъ въ Русия; за тази цѣль въ манастира Русикъ е наредено и рисувално училище. Между гръцкитѣ келиоти всѣкога се намиратъ повече добри иконописи, които сж вѣщи и въ черковния живописъ.

Келиотъ, който разполага съ материални срѣдства и при това ако е човѣкъ съ вкусъ, може да нареди имота си чудесно хубаво; помага му или по-добрѣ подбужда го къмъ това прѣкрасното

мѣстоположение на келията, която издигната въ нѣкой горски кѫтъ при хубава вода и ароматиченъ въздухъ почти сама подканя притежателя й къмъ идиличенъ животъ. За жалость много често прѣчи на туй личната несигурность, която огорчава уединения животъ. Разбойници неочаквано, дори и деня нападатъ жителитѣ и търсятъ главно пари; разбира се, че нападенията ставатъ само върху калугери, отъ които иматъ надежда, че ще изкаратъ изобилна користь, и ако келиотътъ не дава съ добрамъ, бива подлаганъ на мѫчения, като му се налива обикновено врѣло дървено масло върху гърдитѣ. Всѣка година се повтарятъ тѣзи нападения на Св. гора, рѣдко обаче се е случвало разбойницитѣ да бѫдатъ уламяни: тѣ тъй безслѣдно изчезватъ, както и неочаквано се появяватъ.

Седалището на протата е въ Карея; той се помѣщава въ едно доста просто здание на единъ катъ, въ което за себе си протатътъ държи една съвѣщателна зала и една съсѣдна стаичка, дѣто се държатъ пари и официялни книжа. Антипроспитѣ седятъ покрай стѣнитѣ на миндера по установения редъ, първиятъ епистатъ седи на малко по-издигнато кресло, а отъ страна му е масата на общинския писарь. Въ най-близко съсѣдство се намира стаята или стражницата на протатскитѣ слуги. Останалитѣ помѣщения на протатската кѫща сѫ заети отъ каймакамина съ нѣколко писари и войници. Най-стара сграда е кулата на три ката, една часть отъ която служи за затворъ, а въ най-горното отдѣление се помѣщава библиотеката и архивата. Членоветѣ на протата се събиратъ всѣки день рано, а епистатитѣ, т. е. членоветѣ на по-тѣсния комитетъ при това и слѣдъ вечерня, тъй като черквата се намира прѣдъ самитѣ врата на протата. Върху туй, което е било рѣшено въ пълното събрание, съставя се протоколъ (практиконъ); ако има нужда да се извѣсти на манастиритѣ въ най-скоро врѣме нѣкоя важна работа, пригатвя се окрѫжно писмо (енциклика) и се разпраща съ особни пратеници по всички манастири. Ако нѣкой калугеръ иска да си извади отъ полицията паспортъ за пѫтуване, трѣбва по-напрѣдъ да се снабди отъ протата за незначителна сума съ свидѣтелство за самоличность, слѣдъ което получава отъ полицията паспортъ. Отъ протата се сѫщо приготовятъ пантахузитѣ съ по-голѣмъ или по-малъкъ печатъ; пантахузата е писмо, въ което се прѣпорѫчва лицето, на чието име е издадена, при своята прѣдначъртана обиколка по Св. гора да бѫде добрѣ пристъ и да му се даватъ всевъзможни улеснения въ всѣки манастиръ. По гръцки думата пантахуза означава, че може да се ходи на всѣкѫдѣ. Най-

важна работа на протатския съборъ е да състави бюджетъ, а съ неговото изпълнение се занимаватъ епистатитѣ. Пръвъ и най-голѣмъ приходъ съставя данъкътъ, който даватъ годишно манастиритѣ въ два срока; той възлиза скуномъ на приблизително двѣ хиляди лири. Други приходи сѫ помощитѣ за издържане училището и черквата въ Карея, които възлизатъ на повече отъ 400 лири, по-малки приходи се събиратъ отъ наемитѣ на общинскитѣ сгради, отъ полученитѣ парични подаяния, малко повечко отъ наложени глоби и други. Скупомъ приходитѣ възливатъ годишно до три хиляди лири турски. Разходитѣ на протата сѫ слѣднитѣ: протатътъ като юридическо лице има сѫщо свои дългове, за които трѣбва да плаща на нѣкои манастири и келиоти лихви; епистатитѣ взиматъ годишна плата 20 лири, или за четирима души 80 лири, освѣнъ това има двама писари по 85 лири и по 33 лири годишно, тъй че административнитѣ разноски се възкачватъ до 198 лири. Четирма слуги иматъ годишно по 16 лири. Светогорската стража се състои отъ 14 до 16 сердари, чийто капитанъ получава мѣсечно $1\frac{1}{2}$ лира, а другитѣ 1 лира, тъй че разноскитѣ за стражницата надминаватъ двѣстѣ лири годишно. Параграфътъ за канцеларски разноски на общинския писаръ възлиза на шесть лири. При събирането на антипросопитѣ по мѣстенъ обичай се дава сладко, ракия и кафе, а то струва годишно около 25 лири. Въ параграфа „разни“ турятъ всевъзможни дарове на патриарха, на турскитѣ чиновници, разноскитѣ за лѣчение на болни, за разни комисии, за училищни книги, полицейскитѣ разноски, поправката на сградитѣ, даденитѣ милостини и още други дреболии на сума не пълни 200 лири. Училището се поддържа годишно около съ 120 лири, когато за черковната служба се плаща до 150 лири, тъй като всички, които иматъ нѣкаква работа въ черква, получаватъ годишни заплати. Епитропътъ въ Цариградъ струва на Св. гора повече отъ 300 лири годишно, епитропътъ въ Солунъ 200 лири. Данъкъ светогорци плащатъ приблизително до хилядо лири, който се изпраща все въ Цариградъ на извѣстни срокове. Винаги добрѣ се внимава, щото разходитѣ да бѫдатъ еднакви съ приходитѣ.

Всѣка година на 1 юни новитѣ епистати заиматъ мѣстата си, което става съ особно тържество въ черква; тамъ първиятъ епистатъ, който се оттегля, прѣдава епитропския бастунъ на прѣдставителя на Великата Лавра, а той пъкъ го дава на новия епистатъ съ съотвѣтна рѣчь. Нѣкога слѣдъ това се даваль общъ обѣдъ, сега обаче вмѣсто него се дава по една лира на всѣки антипро-

сопъ, а писариті и прислугата получаватъ бакшишъ, и всичко това се плаща отъ общинскиті приходи. Лаврата Св. Атанаси се смѣта и до сега за най-старъ и пръвъ манастиръ на Св. гора и ви е запазилъ привилегията да приима бастуна отъ стария и да го дава на новия епистатъ.

Протатскиті слуги се наричатъ сеймени, а тѣхниятъ главатарь носи името „политархъ“; по облѣкло тѣ не се отличаватъ отъ сердариті, само че ходятъ безъ оржжие и всѣкога въ народно облѣкло. Въ сжбота, когато става пазарь въ Карея, е много живо въ протата; продавачиті сж длъжни да се явятъ тамъ и да покажатъ, какво иматъ за продань, а епистатиті имъ опрѣдѣлятъ цѣната, по която могатъ да продаватъ стоката си. Сеймениті пъкъ ходятъ изъ пазара, за да се запази изобщо реда и внимаватъ да не бждатъ лъгани купувачиті.

6. Прислуга.

Прислугата, на която се плаща отъ манастириті, може да се раздѣли на три групи. Въ първата влизатъ сжщинскиті слуги и се състои отъ куруджията, вордонаря, говедаря, юнчаря, козаря, чобана, чифчията, воловаря и валмата. Втората група се състои отъ занаятчии и майстори, именно: ковачъ, шивачъ, ботушарь, дограмаджия, бъчварь, дуварджия, самарджия; къмъ тѣхъ броя сжщо кюмюрджииті и бичкиджииті, тъй като тѣхното занятие все изисква извѣстно упражнение. Въ третата група турямъ надничариті, на които се плаща по пазарлъкъ на день. Ще поговоря отдѣлно за всѣка тукъ споменатa служба.

Куруджиитѣ се смѣтатъ всѣкога за най-първи слуги между манастирската прислуга. Тѣхна повинность е да надзираватъ гориті и нивята, ливадиті и градиниті, изобщо всичко, що се повѣрява на тѣхния надзоръ, служатъ за куриери и съпровождатъ като почетна стража по-видни гости или манастирскиті старци при тѣхниті пжтувания. Въ послѣдния случай се обличатъ въ арнаутската си носия, която е много живописна и прилична, особно ако е пазена чисто, и нейниятъ притежатель е снаженъ. Тѣ носятъ бѣли, тѣсни беневреци отъ вълна, около хълбоциті се мѣта бѣла фустанела, горната часть на тѣлото е покрита освѣнъ съ риза и съ салтамарка, богато обшита съ пъстри бои, на главата седи червено фесче съ увисналъ на долу пискюлъ, за обуща употрѣбятъ низки калеври, чийто връхъ е на горѣ завитъ и снабденъ съ пискюлче. Прѣзъ

зимата или въ дъждовно врѣме тѣ се увиватъ въ ямурлукъ отъ дебело пепеляво сукно, дълга албанска пушка е главното имъ оржжие, а въ кожения поясъ е втикнатъ ятаганъ или кама; къмъ народната носия принадлежатъ и сребърни верижки, които се кръстосватъ на гърдитѣ. По-богатитѣ манастири поддържатъ повече такива куруджии, отъ които най-стариятъ по служба се смѣта за пръвъ. Годишната имъ заплата е обикновено десетъ лири турски. На манастирска служба се наиматъ всѣкога християни, ала трѣбва при това да знаятъ грьцки или турски; по метоситѣ пъкъ се дава прѣднина на арнаутитѣ мухамедани, които за тази цѣль напущатъ отечеството си и търсятъ подобни служби, защото селското население имъ се бои, а при това намиратъ повече подпора прѣдъ турскитѣ власти.

Вордонарь се нарича манастирски слуга, който съ три мулета прѣнася разни нѣща; ако нѣма друга работа, праща се обикновено за дърва въ гората, дѣто успѣва да отиде най-малко два пжти, като насича при тоза самъ сухого или зелено паливо. Споредъ количеството дърва, което е потрѣбно, опрѣдѣля се и броятъ на вордонаритѣ, зимно врѣме обаче всѣкога има единъ или двама повече отколкото прѣзъ лѣтото; по-малкитѣ манастири поддържатъ 4—5, по-голѣмитѣ 8—10 вордонари, а споредъ тѣхния брой трѣбва да има и достатъчно мулета. Вордонарьтъ не работи цѣлъ день; споредъ разстоянието опрѣдѣля му се, колко пжти трѣбва да се върне съ товарь и слѣдъ това почива. Лѣтно врѣме вордонаритѣ излизатъ на работа прѣдъ изгрѣвъ на слънцето, за да я привършатъ по-скоро, та слѣдъ това да пуснатъ мулетата на паша, защото мулетата изобщо по-малко се кърмятъ, отколкото би трѣбвало при усилена работа; само тамъ, дѣто цѣла година иматъ достатъчно сѣно, вордонарьтъ е заетъ цѣлъ день, но затова получава и по-голѣма заплата, както е това въ манасира Русикъ. Заплатата на вордонара зимно врѣме е обикновено четири лири за шесть мѣсеца, лѣтно врѣме петь лири, при това разбира се получава и храна, както цѣлата манастирска прислуга. При всѣки манастирь има извѣстно число излишни мулета, съ които вордонаритѣ не работятъ, а се държатъ готови за разни пжтувания или за по-лека домашна работа; тѣ се избиратъ между по-кроткитѣ и по-упражнени животни, защото нѣкои мулета поради своята твърдоглавость не сж пригодни за цѣльта. Тѣхъ наглежда особенъ слуга подъ име паратларь, който освѣнъ това носи на вордонаритѣ обѣдъ.

Говедарьтъ ако пасе изключително крави се нарича и краварь. На метоситѣ добитъкътъ се отглежда подъ открито небе: лѣтно врѣме стадото пасе по келеметата, а по-късно по ливадитѣ и стърнищата, зимата пъкъ прѣкарва въ вѣчно зеленитѣ гори, съ чиито листа се и храни, а когато е студено, търси за прибѣжище гжститѣ папради. Длъжностьта на говедаритѣ е лѣтно врѣме да пазятъ добитъка да не поврѣжда посѣвитѣ, а зимно врѣме да не го оставятъ да се пръсва много въ гората, за да не станатъ новороденитѣ телета жертва на чакалитѣ. Въ днешно врѣме малко манастири иматъ крави. Споредъ голѣмината на стадото калугерьтъ челникъ наима повече или по-малко говедари съ шесть лири годишна заплата.

Юнчарьтъ пасе юнци лѣтно и зимно врѣме по горитѣ, докато не се продадатъ или да се приберхтъ за полска работа. Той трѣбва да знае мѣстата, дѣто най-вече обичатъ да пасатъ воловетѣ, да ги събира отъ врѣме на врѣме заедно и да ги пази отъ диви звѣрове, като вълци и пр. Ако се удаде на юнчаря да убие нѣкой вълкъ, натъпква му кожата съ слама и го носи по съсѣднитѣ манастири на показъ, за да събере нѣкой и другъ грошъ бакшишъ. Ако манастирьтъ нѣма собствено стадо крави, купува отъ по-близкитѣ села едногодишни телета било да отгледа впрѣгатенъ добитъкъ за собствена потрѣба, или за да ги продаде слѣдъ нѣколко години и по такъвъ начинъ да оползотвори горското си пасбище. Цѣната на чифтъ волове до петь-шесть годишни се върти около десеть лири турски. На юнчаритѣ се плаща годишно шесть лири; за такива се избиратъ обикновено по-млади хора, за да бждатъ винаги на крака.

Козарьтъ пасе козитѣ, нощѣ ги прибира въ манастира, дѣто ги дои и пригатвя сирене. Козината се стрижи лѣтно врѣме и служи за правене на вретища, торби, чулове, за която цѣль се и боядисва.

Чобанътъ пасе овце лѣтно врѣме по наети планински пасбища и понеже наемътъ имъ постоянно скжпнѣе, малко светогорски манастири има, които да държатъ овце. Зимно врѣме могатъ само овни да минаватъ въ Св. Гора за паша. На единъ чобанинъ се смѣтатъ 200 брави. Тѣхната годишна заплата е сжщо шесть лири турски. Освѣнъ заплатата, както козаритѣ, тъй и чобанитѣ иматъ уговорено, че могатъ да държатъ въ стадото извѣстенъ брой свои овце, отъ които да прибиратъ млѣкото и вълната. Овчето млѣко дава прѣвъзходно масло.

Чифчиитѣ сѫ орачи, които манастирътъ държи, само когато се намиратъ въ околностьта на манастира земи сгодни за орань. Тѣ оратъ съ единъ чифтъ волове, а освѣнъ това вършатъ и разни други работи, каквито се намиратъ при всѣко полско стопанство. Неизбѣженъ тѣхенъ помощникъ е *воловарьтъ,* който докарва воловетѣ, когато орачитѣ искатъ да смѣнятъ добитъка, а то става отъ два до три пѫти на день; прѣзъ останалото врѣме воловетѣ пасатъ, а ако нѣма пасбище, воловарьтъ ги кърми въ обора. Освѣнъ това той чисти тора въ обора, пригатвя гостба за овчаритѣ и имъ я отнася на нивитѣ. Годишната плата на овчаритѣ се движи между седемъ и осемъ лири, платата на воловаритѣ е съ нѣщо по-малка.

Вамма е слуга въ метоха, който върши еднаква работа, каквато вордонаритѣ въ манастиритѣ: съ едно или двѣ мулета принася всичко потрѣбно за метоха, а когато нѣма друга работа, ходи за дърва.

Ковачница има всѣки манастиръ, тъй като конетѣ и мулетата се подковаватъ, а при това трѣбватъ подкови и гвоздеи. Дѣто се оре, ковачътъ остри ралата и изработва всички уреди необходими за полската работа или пъкъ за въ манастира. Добъръ ковачъ служи въ манастиритѣ и за ключарь, тенекеджия, ножарь, тюфекчия; той има за помощници единъ или двама чираци.

Шивачитѣ сѫ потрѣбни лица въ манастира и биватъ миряни или и калугери; тѣ трѣбва да умѣятъ да шиятъ добрѣ калугерски дрѣхи, ала работятъ при това и бѣли дрѣхи. Въ по-многолюднитѣ манастири има повече шивачи и имъ се плаща на кѫсъ; дѣто е заведено общежитие, взиматъ си платата отъ манастира, а дѣто е диортумъ, всѣки калугеръ самъ си заплаща, щото си е порѫчалъ. Обикновено шивачитѣ иматъ и складъ на материи.

Дограмаджиитѣ вършатъ и зидарска работа. Този занаятъ е почти изключително въ рѫцѣтѣ на цинцари, които дохождатъ отъ западна Македония и търсятъ работа по светогорскитѣ манастири и келии. Малцина отъ тѣхъ умѣятъ да изработятъ вкусни и трайни мобили; врати и прозорци работятъ по унаслѣденъ начинъ; долапи, маси, столове сѫ просто изработени. Когато се строи сграда, вършатъ всѣкаква работа; правятъ тавани, поставятъ подове, градятъ печки, стълби, пълнятъ стѣни, мажатъ и т. н. Работятъ било съ надница, или се пазарятъ изцѣло.

Дуварджиитѣ сѫ арнаути, чиито занаятъ е зидарство и дърводѣлство; вѫтрѣшното нагласяне на новата сграда е работа на

дограмаджиитѣ. Всѣки майсторъ има единъ помощникъ и едно муле; чиракътъ е всѣкога младо момче, което донася съ мулето всичко потрѣбно за сградата: камъне, тухли, пѣсъкъ, варь, греди и други нѣща. Колкото майстори сж заети съ сградата, толкова има и чираци съ мулета, отъ които единиятъ кара всички мулета, които носятъ материалъ за сградата, а останалитѣ носятъ на майсторитѣ си хорасанъ или глина. За дуварджиитѣ всѣка година се намира работа въ манастиритѣ и ако нѣма нѣщо ново да се гради, все става нужда отъ по-голѣми или по-малки поправки, както и не е възможно другояче при обширнитѣ сгради на манастиритѣ; ако е празенъ варниятъ трапъ, залавятъ се да гасятъ варь. Около Петровдень тѣ се връщатъ по домоветѣ си въ планинитѣ за жътва; малцина оставатъ цѣла година на полуострова. Интересно е да ги наблюдава човѣкъ, какъ издигатъ по-високи сгради безъ скеле, което струва скжпо. Стѣнитѣ отвънъ не се измазватъ, само междинитѣ между камънитѣ се изпълнятъ; за постройки въ вода съ варьта се смѣсва пръсть отъ вулканически произходъ, която прѣнасятъ отъ острова Санторинъ въ Архипелага. Нѣкои майстори при всичката си простота сж изкусни каменодѣлци и правятъ отъ мраморъ чисти нѣща. За лицето на сградата се взиматъ дѣлани камъне и помежду тѣхъ се нареждатъ пластове тухли. За кубетата надъ черковната стрѣха се употрѣбя лекъ шуплестъ варовитъ камъкъ, за да не ставатъ много тежки. Главнитѣ стѣни всѣкога сж дебели и здрави като скала, напрѣчнитѣ зидове обаче се правятъ само отъ греди, тухли и глина, за това и куминитѣ се изкарватъ въ каменнитѣ стѣни. На семетрия въ сградата не се обръща много внимание, та тя при по-голѣми сгради повече врѣди отколкото ползува. Ако можемъ да говоримъ за нѣкакъвъ стилъ или характеръ въ постройкитѣ, той не се е промѣнилъ отъ най-старо врѣме, когато главниятъ огледъ е билъ да бждатъ запазени отъ нападения на външни неприятели.

Бъчварътъ е потрѣбенъ занаятчия тамъ, дѣто се сипува много вино, както това е въ манастиритѣ. Новитѣ сждове се правятъ отъ кестенево дърво, понеже по-лесно се работи, при това е леко и трайно; обржчитѣ ако не сж желѣзни, правятъ се отъ по-дебели яворови или ясенови пръте. Освѣнъ каци за налагане на зеле и „паравути“ за събиране на грозде, по-дребната бъчварска стока не се търси, защото лѣтнитѣ горещини я правятъ непрактична.

Самарджията прави и поправя стари самари за мулета и коне, кове сжщо и подкови. Самаритѣ се състоятъ отъ ясенови

прѣчки и платанови дъски, пълнятъ се съ слама и се подшиватъ отдолу съ платно, а отгорѣ съ мека кожа; всѣки самаръ има нужда отъ вжжета за привързване на товара, ако ли пъкъ мулето се употрѣбя за яздене, прикачатъ се стремена.

Бичкиджиитѣ рѣжатъ дъски, летви, греди и всичкия дървенъ материалъ потрѣбенъ за постройкитѣ. Тѣ дохаждатъ на Св. Гора отъ Костурско и образуватъ дружини отъ по четворица члена, отъ които най-опитниятъ се нарича майсторъ и е притежатель на ржчната бичкия, той насича и пъноветѣ, които трѣбва да се разрѣжатъ. Плащането се уговаря на кжсъ съ извѣстенъ брой педи. Бичкиджиитѣ сж длъжни да отсѣкатъ дървото, да го разсѣчатъ на кжсове и всѣки кжсъ особно да разрѣжатъ за каквото прилѣга. Малко манастири иматъ своя водна бичкия, за нея се иска изобилна вода и по-лесенъ начинъ на прѣнасянето на материала.

Кюмюрджиитѣ или вжглaритѣ горятъ вжглища въ свѣтогорскитѣ гори по цѣла зима, като избиратъ изключително твърди дърва, тъй като вжглищата опрѣдѣлени за износъ трѣбва да бждатъ здрави; платанътъ, кестенътъ и борътъ даватъ леки вжглища, които сж добри само за мѣстна употрѣба. Вжглaритѣ дохаждатъ главно отъ планинскитѣ села сѣвероизточно отъ Сѣръ, тѣ сж българи отъ племето мърваци; трима или четирима способни за работа образуватъ „манга“, спазаряватъ си съ прѣдприимача, за каква цѣна ще правятъ вжглища и ще ги отнасятъ на морския брѣгъ. Всѣки вжгларь довежда съ себе си едно добиче, конь, муле или магаре, за да прѣнася чувалитѣ съ вжглища на опрѣдѣленото мѣсто, дѣто ги приима кантарджия, прѣтегля ги и ги изсипва на пирамидаленъ купъ. Отъ страна на манастира се изпраща за контрола при тегленето на вжглищата единъ калугеръ. Когато се натрупатъ достатъчно вжглища, дохаждатъ кораби, които ги отнасятъ въ Цариградъ. За горенето на вжглища се плаща спорѣдъ далечината отъ крайбрѣжието.

Аргатитѣ, годни за всѣкаква работа, се събиратъ на по-малки или по-голѣми тълпи, избиратъ си драгоманинъ, който вмѣсто тѣхъ прави пазарлъкъ и прѣзъ цѣлото врѣме, до като трае работата, изпълнява единъ видъ надзоръ върху имъ, макаръ че и самъ работи; други дохаждатъ по двама или по трима, както сж се запознали по пжтя. Зимно врѣме, когато има много аргати, възнаграждението е по-малко. Тѣ работятъ главно по лозята; ако има да се сади ново лозе, прѣкопаватъ земята по единъ метъръ дълбоко;

въ старитѣ лозя окопаватъ кютюцитѣ два пжти; косятъ сжщо ливади, сушатъ и прѣнасятъ сѣно, по-късно жънатъ, вършатъ, слѣдъ това настава гроздоберъ и съ бруленето на маслинитѣ се свършва лѣтниятъ сезонъ. Рѣдко нѣкой аргатинъ остава непрѣкъснато нѣколко години на едно мѣсто, и ако това направи, сигурно има намѣрение съ врѣме да даде обѣтъ за калугеръ. Надницитѣ прѣди послѣдната рускотурска война сж били много по низки, тогава много работници дохождали отъ Шопско, а съ освобождението на България, туй нѣщо прѣстанало; когато нѣкога се промѣни политическиятъ строй въ Македония, сигурно надницитѣ ще се възкачатъ до небивала висота. Заплатата се опрѣдѣля споредъ способностьта на работника; за работа се явяватъ млади момчета, снажни момци, прѣкарали мжже, които работятъ съ малки почивки отъ изгрѣвъ до заникъ слънце. Зимно врѣме сега се плаща най-много три гроша на день, лѣтно врѣме до петь гроша. Освѣнъ българитѣ отъ Македония, търсятъ мѣсто за аргати и арнаути мохамедани или геги отъ Дебърско. Всички отъ едно село ходятъ заедно, иматъ си драгоманинъ, благодарни сж съ по-малко храна, не искатъ спиртни питиета, затова пъкъ получаватъ малко по-голѣма заплата. Тѣ работятъ всѣки день безъ разлика, не празднуватъ своитѣ праздници и петъци, затова се пазарятъ обикновено на мѣсецъ. Тѣхъ уславятъ за полски работи и всѣкога се гледа да бждатъ малко по-отдалечени отъ манастира и рѣдко да дохаждатъ въ него.

Цѣлиятъ изброенъ до тукъ работенъ свѣтъ, освѣнъ вжгларитѣ, които сж длъжни сами да си доставятъ храна, яде манастирски хлѣбъ, пие и вино, и макаръ заплатата да е различна, храната остава за всички еднаква. Виното и хлѣбътъ е основата на всѣки обѣдъ, дава се при това нѣщо варено отъ бобови растения или зеленчукъ, сготвенъ съ дървено масло, като прибавка сирене или постно врѣме солени маслини; риба или месо се готви недѣленъ или праздниченъ день. Яде се два пжти на день, прѣдъ пладне и вечерь слѣдъ свършването на работата, рано се закусва само съ кжсъ хлѣбъ. Цѣлата прислуга и работницитѣ се уславятъ за шесть мѣсеца, отъ Гергьовденъ (23/IV) до Димитровденъ (26/X), туй е лѣтнитъ периодъ, отъ Димитровденъ до Гергьовденъ е зимниятъ периодъ. Когато работницитѣ се връщатъ по домоветѣ си образуватъ по-голѣми тълпи, за да могатъ по-лесно да се защищаватъ отъ разбойнически нападения. Когато се връщатъ, майсторитѣ арнаути образуватъ многобройни и живописни кервани: на мулетата

яздатъ малкитѣ имъ помагачи или по-стари хора, а останалитѣ вървятъ до тѣхъ съ окачена пушка на рамо за сигурность. Относително сигурностьта по пѫтищата въ Македония ще бѫде достатъчно да спомена само единъ случай отъ 1901 год., когато прѣзъ пролѣтьта се връщала дружина работници по кѫщята си въ Малешевската планина. Пѫтницитѣ се били вече приближили слѣдъ петь дневенъ пѫть до града Струмица за послѣдно прѣнощуване, когато се показали четирима арнаути мохамедани и поискали отъ тѣхъ пари; нападнатитѣ наистина надминавали на брой своитѣ нападатели, тѣ сѫ били до 40 души, но тѣхнитѣ тояги сѫ лошо орѫжие въ рѫцѣтѣ на момчета и старци. Драгоманинътъ на дружината ударилъ съ тоягата си единъ отъ разбойницитѣ, билъ обаче на мѣсто застрѣленъ, четворица били ранени, а останалитѣ се разбѣгали като пилци прѣдъ ястребъ. Онѣзи, които паднали, били ограбени, сега се лѣкуватъ отъ ранитѣ си и безъ съмнѣние ще останатъ прѣзъ цѣлия си животъ сакати; жената и дѣцата на убития оставатъ на улицата.

1/VIII 1902 год.

ВѢСТИ и ОЦѢНКИ.

1. Статистически изслѣдвания *върху земледѣлческитѣ и скотовъднитѣ богатства на България и главнитѣ земледѣлчески страни на свѣта, въз основа на официални документи, отъ П. Германовъ, инспекторъ при министерството на търговията и земледѣлието.* София. Държ. печат., 1901 г., стр. 680.

2. Домашнитѣ животни *въ разнитѣ страни на свѣта и България,* отъ П. Германовъ. София. Държ. печат. 1901 г., стр. 340.

* * *

Ако има область отъ дѣйностьта на нашата висша бюрокрация, дѣто тя да си е издигнала паметникъ на нехайство и безгрижие, то тая область е областьта на цифрата. Смѫтно съзнатата необходимость отъ цифренни данни при манипулирането на държавната машина е бивала удовлетворявана отъ нѣкои отъ централнитѣ власти по такъвъ единъ лекъ и нехаенъ начинъ, който отрицава въ тѣхъ отъ една страна и най-елементарното разбиране сѫщностьта и значението на цифреннитѣ данни, а отъ друга — и най-слабата идея за служебна отговорность. Дѣйствителнитѣ цифрени издирвания и изучвания, изтъкнати като необходимость на държавата, сѫ бивали замѣствани въ повечето случаи съ фабрикувани импровизации, или пъкъ съ такива опити за добросъвѣстна дѣйность, които напомнятъ Криловата басня, какъ млинарьтъ се заловилъ да прави обуща. Даже учреждения, за които абсолютизмътъ на цифрата съставлява цѣль на сѫществуването имъ, сѫ си допускали практиката на принципа „5 горѣ — 5 долу“. Пълната чиновническа безотговорность тукъ се е релефирала съ най-голѣма изпѫкналость.

Въобще статистическата функция на държавата се е проявила у насъ като една аномалия. Създадено по подражание, нашето държавно Статистическо бюро е било запратено на забвение още въ първитѣ години на сѫществуването си, безъ да се е интересувала държавата отъ него, безъ да е чувствувала тя нѣкоя осезателна нужда отъ неговата дѣйность. Изпѫкналитѣ статист. нужди на разнитѣ отрасли отъ управлението сѫ започнали да се удовлетворяватъ отъ самитѣ учреждения по административенъ начинъ. Потрѣбватъ на министра или на началника на отдѣление нѣкои стат. данни, послѣдниятъ отбѣлѣжи нѣколко пункта, импровизирани отъ него или копирани набързо отъ нѣкоя чужда книга, и, или изпълва „субективно“ тия пунктове съ „приблизителни“ числа, 5 горѣ — 5 долу, или из-

даде *строго* окрѫжно да се съберать незабавно свѣдѣнията. Кой именно ще събере тия свѣдѣния, какъ ще ги събере, отъ дѣ ще ги събере — това малко интересува началника, стига само свѣдѣнията да се съберать, или, което е още по-обикновенъ случай, стига само министрътъ да види, че началникътъ е направилъ разпореждане. И ето *системата на фабрикуване статист. данни* се разпространява отъ централното управление къмъ второстепеннитѣ учреждения. Получава второстепенниятъ органъ „окрѫжното", чете и вижда, че му се искатъ нѣкои цифри, поти се и мисли отъ дѣ и *какъ* да ги вземе, па токо натопи перо и или изпълни табличката за окрѫга си или околията си съ цифри 5 горѣ — 5 долу, или пъкъ и той му дръпне едно *строго окрѫжно* до своитѣ подчинени органи и поиска отъ тѣхъ свѣдѣнията. Тия послѣднитѣ органи вече щатъ не щатъ даватъ свѣдѣния 5 горѣ — 5 долу, ако разбира се, не забравятъ „въ дѣло" окрѫжното. И получава началникътъ въ централното управление свѣдѣнията, групира ги *набързо*, заглажда и той съ 5 горѣ — 5 долу непълнотитѣ и липситѣ, и ето статистиката готова, ето министрътъ доволенъ, ето началникътъ — авторъ на статистическо изучване.....

Печални факти ни изтъква държавната архива за онова осѫдително нехайство, съ което началницитѣ на нѣкои централни управления сѫ и сами фабрикували стат. данни, и систематически възпитавали въ всички органи на управлението системата на това фабрикуване.[1]) Бѫдещиятъ компетентенъ читатель, който ще разглежда тая дѣйность на тия наши статистици, ще има не малко да недоумѣе и се чуди, да ли той не се намира прѣдъ една апокрифика, нарочно създадена отъ противници или смѣшници, за да окарикатурятъ нашето съврѣменно управление и дѣйностьта на нашитѣ висши чиновници. Той ще има да се чуди и мае, какъ тъй въ България да не е било извѣстно прѣзъ това врѣме, че сѫществува една наука, която се казва *статистика*, и че на тия господа, които сѫ распореждали тия български статистики, не имъ е падналъ случай да отворятъ единъ най-елементаренъ курсъ по тая наука, за да се ориентиратъ и не грѣшатъ поне противъ азбукето ѝ. Защото той ще констатира, че всичката тая статистическа дѣйность е направлявана точно напротивъ на това азбуке.

Невѣроятно е поведението на тия централни власти при съставянето на тѣхнитѣ статистики. Всички тѣ *искатъ* да имъ се прѣдставятъ набързо данни отъ второстепеннитѣ органи, безъ при това да сѫществуватъ ония статистики, отъ които само могатъ да се черпятъ тия данни и сѫществуването на които изисква *специална организация* и продължителна дѣйность на *специални учреждения или лица*. Това на обикновенъ езикъ ще рече да се иска масло отъ нѣкою, безъ той да разполага съ млѣко. Тия власти не сѫ могли да схванатъ, че тѣхната нужда отъ статистика е нуждата да се *използуватъ* статист. данни, а използуването е възможно, само когато прѣдварително сѫществува самата статистика. Да се домогва човѣкъ да използува несѫществуващето, значи съзнателно или безсъзнателно да въвежда въ методъ фабрикуването.

---

[1]) Наскоро ще имаме случая да изложимъ по на широчко, въобще какъ се е правила у насъ официалната статистика отъ разнитѣ държавни учреждения.

Другъ изходъ нѣма. И ето това именно фабрикуване се практикува и възпитава отъ години въ държавнитѣ органи.

Наистина въ повечето случаи статист. дѣйность на централната власть, ако и да носи грѣха на неподготвеностьта и нехайството на своя дирижентъ, обаче тя рѣдко съдържа елементъ на *съзнателна* недобросъвѣстность. Но има случаи, дѣто тая дѣйность е съзнателно недобросъвѣстна. Такъвъ е именно случая съ стат. дѣйность на *конезаводната инспекция* при министерството на търговията и земледѣлието. Каква програма на дѣйность е била начертана на тая инспекция при учреждаването ѝ, която на врѣмето си подигна толкова шумъ и укори въ обществото, че най-сетнѣ биде закрита, не знаемъ; обаче тя се е ангажирала и съ толкова и такава друга дѣйность, тя е навлизала въ компетенцията на толкова и такива вѣдомства, тя се е мѣсила въ функциитѣ на толкова и такива учреждения, че човѣкъ не може да не си повдигне съ удивление раменѣтѣ и да си разтрие очитѣ, да не би да е жъртва на нѣкой сънь. И това удивление става още по-голѣмо, когато се узнае, че цѣлата тая дѣйность е имала за цѣль не постигането на нѣкой резултатъ, на нѣкоя дѣйствителна работа, а *шума, парадирането, рекламата*. Коневъдство, конкурси, изложения, анкети, статистика, земледѣлие, финансии, минно дѣло, горско дѣло, кадастъръ, скотовъдство, икономия, журналистика, образователно дѣло, прѣселнически въпросъ, данъчни системи, индустрия, занаяти, хигиена, цигански въпросъ и пр. и пр. и пр. се е прѣдприемало и изучвало отъ тая инспекция. Всичко това се е рѣшавало съ електрическа бързина и се е организирало съ едно *окрѫжно!* Компетентни и заинтересувани лица знаятъ резултатитѣ отъ тая дѣйность ....

Една отъ най-трескавитѣ дѣйности на тая инспекция е била статистиката, статистиката въ най-широкото ѝ разклонение, въ най-сложнитѣ ѝ специализации, въ най-труднитѣ ѝ реализирания. Съ редъ окрѫжни внезапно издавани инспекцията заповѣдва до окрѫж. у-ли, окол. н-ци, кметове, бирници, фин. нач., съд. пристави, мир. сѫдии, митници и др., въобще до всѣко учреждение или лице, което най-напрѣдъ е идвало на ума на г. глав. инспекторъ, да ѝ прѣдстави свѣдѣния за най-разнообразни статистики. Случайно, екcпромтомъ се прѣдприима всичко. Планъ, цѣль, обмислена и прокарана идея — ни помень отъ подобно нѣщо. Вижда случайно г. глав. инспекторъ нѣкоя европейска статистика или обикновена книга, вѣстникъ, въ които се говори за нѣкои цифрени данни, веднага сѣда, написва окрѫжно и иска тия данни. Спомене се нѣйдѣ за нѣкои статист. данни, за нѣкой икономически въпросъ, веднага се пише окрѫжно. Дойде му на умъ нѣкоя мисъль, нѣкоя идея за цифри, ето ново окрѫжно. И всичко това съ свѣткавичева бързина. Една окрѫжномания обхваща тая инспекция и окрѫжнитѣ текатъ нескончаемо... Въпроситѣ въ тѣхъ се прѣплитатъ, приповтарятъ, противорѣчатъ си; въ всѣко послѣдующе окрѫжно се забравя, какво се е искало въ прѣдидущето; срокове или никакъ не се опрѣдѣлятъ или се опрѣдѣлятъ такива физически невъзможни. И тая мания на писание окрѫжни е избухвала по нѣкогашъ съ невообразима сила. Напр. на 29. IV. 1897 год. сѫ написани цѣли 15 окрѫжни, а на другия день допълнени съ други 9; на 14. I. 98 год.,

сѫ написани 6 голѣми окрѫжни, а на другия день допълнени съ други 3; на 15. VI. 99 год. сѫ написани 6 голѣми окрѫжни,[1]) и т. н. А какво съдържатъ тия окрѫжни? Тѣхното съдържание е просто невѣроятно.[2]) И най-повърхностно запознатиятъ съ статистика читатель мѫчно би повѣрвалъ, че тия окрѫжни сѫ официални писма и разпореждания, и по-скоро би ги взелъ за сполучливи хуморески, въ които автора искустно се е помѫчилъ съ единъ замахъ да натрупа и нанижэ всички най-сложни и най-комплицирани въпроси отъ економическата и социална статистика, за да подиграе любителитѣ да парадиратъ съ тия въпроси. Само съ единични окрѫжни се изчерпватъ въ една мъглява и неясна форма почти всички ония въпроси, които екон. и стат. наука прѣдявяватъ на статистиката като обектъ на дългогодишна дѣятелность. Началникътъ изчерпва съ по едно окрѫжно такива въпроси, които по своята сложность и комплицираность прѣдставляватъ една извънредно опасна сфера на статистическо наблюдение, поради което учени икономисти и статистици на западъ мѫчно се рѣшаватъ да се залавятъ съ тѣхното статистициране или пъкъ се залавятъ съ най-голѣма прѣдпазливость и внимание, съ най-голѣма бавность, слѣдъ дългогодишни изслѣдвания, сондирвания на почвата.[3]) Той *учреждава* съ по едно окрѫжно такива статистики, идеята само за които е узрѣвала на западъ слѣдъ маса дългогодишни прѣдварителни изучвания и изслѣдвания, опорни и продължителни монографически трудове за уяснението и установяванието плана и начина на организацията на

---

[1]) Прѣзъ 1899 год. г. Г., оставенъ да замѣства едного отъ началницитѣ при М. Т. З., написалъ още *първия день* 46 окрѫжни. Началникътъ веднага оздравѣлъ, като се научилъ за това, прѣкратилъ отпуска си и спрѣлъ изпращането на окрѫжнитѣ.

[2]) Ние притежаваме цѣла колекция най-характерни окрѫжни, обаче, освѣнъ тѣхъ, сѫществували, споредъ расказването на съслуживци, и други много по-характерни, като такива напр. да се дадатъ свѣдѣния отъ кметоветѣ за количеството на рибата, находеща се въ всички рѣки и езера въ Княжеството, броя на гръмотевицитѣ и пр., писани отъ г. Г. прѣзъ разни врѣмена, но едни отъ тѣхъ спирани своеврѣменно при експедицията, като явно абсурдни, а други не сѫ оставили никаква слѣда въ министерството. По отношение на държавната архива и регистратура, конезаводната инспекция е имала една странна практика. Всичка своя дѣятелность тя е обграждала съ тайнственость и непроницаемость, като я е крила твърдѣ ревниво отъ очитѣ на съслуживцитѣ въ министерството. Въ това си стремение г. глав. инспекторъ си е допускалъ да издава окрѫжни безъ №, или такива съ №, който вече е даденъ на друга бумага, да остава въ изходещия регистъръ цѣли № № празни (напр. въ регистра за 1899 г. за № № 1676, 1677, 1693, 1694, 1701, 1725, 1730, 1731, 1739, 1740, 1741 е оставено празно мѣсто, безъ да се пише нѣщо), да заповѣдва да не се завежда съдържанието на окрѫжното (не конфиденциално) (напр. № № 704 и 728 отъ 1899 год., дѣто въ регистра вмѣсто съдържание фигурира „у г. Германова“) и др. под. Що се отнася до архива, то такава въ отдѣлението почти не сѫществува. Интересенъ официаленъ актъ сѫществувалъ по изчезването на тая архива . . . . .

[3]) Единъ примѣръ. Въ Франция слѣдъ дългогодишни подканяния и изтъквания нуждата отъ професионална статистика (почти това, което г. Г. иска въ а) на отвѫдното окрѫжно), слѣдъ многократни обсѫждания и разисквания въ парламента и министерството по тоя въпросъ, чакъ въ 1894 г. правителството възложи на специална комисия, състоеща се отъ 9 души французки знаменитости (Левасьоръ, Бертилионъ и др.) да състави нужния проектъ. Комисията слѣдъ дълго проучване прѣдстави проектъ и изказа мнѣние, прѣдъ видъ на голѣмитѣ разноски и грамадни трудности при прѣдприемането на отдѣлна професионална статистика, да не се почва такава, а свѣдѣния по тоя въпросъ да се съберать заедно съ прѣдстоещето слѣдъ 2 години прѣброяване на населението.

всѣка една отъ тия статистики. Г. Г. рѣшава всичко това съ единъ замахъ! Той не признава нуждата отъ никаква организация, не признава необходимостьта отъ никаква специална служба, като резултатъ на която могатъ да се явятъ тия статистики. Той *иска* отъ административнитѣ органи да му *дадатъ* тия статистики. И какво иска той? Ето единъ образецъ:

№ 1002, 6. VII. 1899.

До Г. г. Окрѫжнитѣ Управители.

Понеже въ управлението на конезаводитѣ при Министерството на Търговията и Земледѣлието се обсѫждатъ всичкитѣ прями и косвенни мѣрки за повдигание благосъстоянието на мѣстнитѣ скотовъдци, то прѣдъ видъ на това и съгласно личното желание на господина Министра на Търговията и Земледѣлието, умолявате се, господине управителю, да прѣдставите въ управлението на конезаводитѣ и въ отдѣлни вѣдомости слѣдующитѣ данни:

а) Вѣдомость за ежегодното, (начиная отъ 1879 и до 1899 година), распрѣдѣление на населението по занятия и въ всѣка една околия на окрѫга, числото на данъкоплатцитѣ отъ всѣко едно занятие, ежегодния приходъ на лицата съставляющи всѣко едно отдѣлно занятие и данъкътъ върху занятието — патента, (отдѣлно държавенъ, окрѫженъ и общински), съ който сѫ се облагали ежегодно данъкоплатцитѣ отъ всѣко едно занятие.

б) Вѣдомость за числото на данъкоплатцитѣ, които сѫ плащали ежегодно прями даждия (по отдѣлно за всѣко прямо даждие) въ всѣка една околия на окрѫга, и то за прѣзъ всѣка една година отъ 1879 и до сега, размѣрътъ на тѣзи ежегодни прями даждия, (по отдѣлно държавни, окрѫжни и общински), както и на колко възлизатъ недоборитѣ по всѣкой единъ прямъ данъкъ и прѣзъ всѣка една година отъ освобождението до сега.

Забѣлѣжка. Въ вѣдомостьта за прямитѣ даждия ще да се укаже, за всѣка околия отдѣлно, и колко сѫ данъкоплатцитѣ, които плащатъ поземленъ налогъ до 1 левъ, до 5 лева, до 10 лева, до 15 лева, до 20 лева, до 30 лева, до 40 лева, до 50 лева и т. нататъкъ до 100 лева, до 200 лева и нагорѣ. Ще се укажатъ сѫщо и ежегоднитѣ расходи (отъ освобождението до сега) по събирането на всичкитѣ прями даждия въ околиитѣ на окрѫга.

в) Вѣдомость за наложенитѣ, събрани и опростени глоби въ всѣка една околия на окрѫга и прѣзъ всѣка една година отъ освобождението до сега по нарушението на законитѣ за патента, питиета, акциза и горитѣ.

г) Вѣдомость за числото на декаритѣ на облагаемитѣ съ поземленъ налогъ непокрити имоти (отдѣлно ниви, ливади, гори, бостани, бахчи, градини, гюлища и лозя) въ всѣка една околия на окрѫга, прѣзъ всѣка една година отъ освобождението до сега, числото на данъкоплатцитѣ за всѣка една категория непокрити имоти, стойностьта на декаритѣ отъ всѣка една категория непокрити имоти и даждията (отдѣлно държавни, окрѫжни и общински), съ които сѫ се облагали непокрититѣ имоти отъ всѣка една категория и прѣзъ всѣка една година, начиная отъ 1879 год. до сега.

Забѣлѣжка. За годинитѣ, когато поземлення налогъ се е събиралъ въ натура, ще да се укаже по отдѣлно какво количество жито отъ всѣкой видъ се е събрало въ всѣка една околия на окрѫга, за каква стойность е било продадено всѣки видъ събрано жито (десятъкъ) и какви сѫ били разходитѣ по събирането на десятъка въ натура въ всѣка една околия на окрѫга и прѣзъ всѣка една година, когато десятъка се е събиралъ въ натура. За сравнение ще да се прѣдставятъ и разноскитѣ, които сѫ ставали и ставатъ за събирането на поземления налогъ прѣзъ годината на паричното му исплащание.

д) Вѣдомость за числото (броятъ) на покрититѣ имоти въ всѣка една околия на окрѫга, и прѣзъ всѣка една година отъ 18,9 г. до сега, тѣхното распрѣдѣление по категория, стойностьта на имотитѣ отъ всѣка една отдѣлна категория и прѣзъ всѣка една година или периодъ на облагание, числото на данъкоплатцитѣ, които сѫ плащали даждия за покрити имоти прѣзъ всѣка една година отъ освобождението до сега, както и размѣра на даждията, съ които сѫ се облагали ежегодно и въ всѣка една околия на окрѫга разнитѣ категории покрити имоти.

е) На каква стойность възлизатъ сумитѣ, които сѫ били платени на населението отъ всѣка една околия на окрѫга за реквизицията прѣзъ врѣме на Сръбско-Българската война, както и прѣзъ кои година сѫ били исплатени въпроснитѣ суми. Ще се

укажатъ при това изобщо и числата на отдѣлнитѣ предмети (отъ всѣка околия на окрѫга), които сѫ били взети отъ реквизицията и слѣдъ туй заплатени, и

ж) По какъвъ начинъ ще трѣбва, споредъ мнѣнието на финансовитѣ чиновници въ окрѫга, да се уреди распрѣдѣлението, облаганието и събирането на даждията, за да може да се запази работното население отъ съсипия, като продажба на имуществата му и пр.

Всички тия свѣдѣния заедно съ маса други, искани съ други окрѫжни, г. Г. ги иска въ срокъ *20—25 дни* даже *телеграфически* (№ 1093 отъ 31. VI. 1899.)!!

Въобще г. Г. иска съ тия си окрѫжни отъ окр. у-ли, окол. н-ци, кметове и пр. и пр. да му дадатъ такива и толкова данни, една часть само отъ които би могла да се яви като резултатъ на съвокупното сѫществуване на една най-малко 25-годишна интензивна дѣйность въ размѣръ 50—100 пѫти по-силна отъ настоещата на нашата дирекция на статистиката и на една половинъ вѣковна наша икономическа и социологическа литература по образеца и интензивностьта напр. на френската; останалитѣ пъкъ отъ исканитѣ му свѣдѣния е *немислимо* да му се дадать. Той иска отъ окр. у-ли, окол. н-ци, селски кметове и др. да му дадатъ такива свѣдѣния, които другадѣ въ просвѣтенитѣ страни се явяватъ плодъ на *лични* кабинетни изучвания, изучвания на *капацитети и свѣтила на науката*, основани — повтаряме — на вѣковна литература и статистика по въпроса.

И помислилъ ли е г. Г., какъ тъй напр. ще може да му даде окр. управитель (респективно окол. н-къ и селски кметъ) цифри въ „вѣдомости“ за *„ежегодния приходъ (отъ 1879—1899) на лицата съставляещи всѣко едно занятие“* (окр. № 1002) и какво означава въ случая *ежегоденъ приходъ*? Какъ се констатира тоя приходъ напр. за единъ обикновенъ земледѣлецъ, за селския кръчмарь (който въ много случаи сѫщеврѣменно е и землед., и търговецъ, и лихварь и индустриалецъ и пр. и пр.), за градския еснафлия? *Извѣстенъ* ли е тоя приходъ на самитѣ тия лица и записанъ ли е той нѣйдѣ, отъ дѣто да може да се прочете, или окр. управитель ще тръгне да го прѣсмѣта отъ *съставнитѣ му* елементи за всѣко едно лице отдѣлно и тъй добититѣ сборни числа ще впише и разпрѣдѣли въ вѣдомостьта лице по лице? Добрѣ, да речемъ, че това може да го направи окр. у-ль, но кои се тия съставни елементи, бруто или нето приходъ иска г. Г., по стопанства или по глава, съ всеобщъ балансъ за имотитѣ и задълженията, като амортизуемъ капиталъ, или само за ежегодното производство, въ натура ли това послѣдното или въ левове и по каква оцѣнка, и пр. и пр. и пр. Но да речемъ, че и тукъ не сбърка окр. у-ль, но отъ дѣ ще събере той свѣдѣния за *ежегодния приходъ* за 1879, 1880 и т. н. на стопани, които сѫ измрѣли прѣди 25—20 години? Или г. Г. мисли, че нашитѣ селени и еснафи държатъ нотариални регистри по двойното счетоводство за своитѣ ежедневни приходо-разходи, които регистри тѣ завѣщаватъ на сѣмейството си като священна фамилна архива?[1])

---

[1]) Бѣдния Енгель, дѣ да бѣше живъ да види, какъ събира тия свѣдѣния г. Г.! Сигуръ той старецъ би се ударилъ по челото и нарекалъ глупецъ, дѣто толкозъ години неуморно *лично* събира тия данни, когато тѣ можали да се съберать съ едно окрѫжно....!

Помислилъ ли е г. Г., какъ напр. ще може да му даде окр. у-ль свѣдѣния за *„колко отъ стопанитѣ въ общината, които сж получили до сега суми отъ земледѣлческитѣ каси, сж ги употрѣбили за купуване на кжщи, ниви, ливади, добитъкъ и пр., и колко отъ тѣхъ сж си послужили съ получениттѣ пари само за покриване на текущи разноски, за плащане на борчове или порѫчителство!“* (пунктъ 16 отъ окр. № 728), когато тия данни не сж регистриратъ въ зем. каси? Ще тръгне той да разпитва селенитѣ единъ по единъ? Да речемъ, че това е възможно, но каситѣ сжществуватъ по стария образецъ отъ прѣди 1879 г., а по новия отъ 1895 год., прѣдполага ли той, че селенитѣ помнятъ тия си операции за по-старитѣ години? Но да речемъ, че и това е възможно, но какъ ще се съберать свѣдѣния за измрѣлитѣ клиенти на каситѣ, които не сж оставили двойно счетоводство по тоя въпросъ? Да речемъ, най-сетнѣ, че и тая прѣчка се прѣодолѣ, обаче, по какъвъ начинъ би трѣбвало да разположи окр. у-ль тия данни въ „вѣдомости“ — по размѣръ на сумитѣ ли, по категория на имотитѣ ли, по % на вида на разхода ли, по простъ начинъ или комбинации на 2, 3 и пр. елемента ли и пр. и пр., та да се добиятъ отъ всички окр. у-ли *хомогенни данни?*

Помислилъ ли е г. Г., какъ напр. ще изчисли окол. н-къ *„ . . . Ще се укажатъ (въ вѣдомость) сжщо и ежегоднитѣ разходи (отъ освобождението до сега) по събирането на всички прями даждия въ околията на окржга“* (пунктъ *б)* отъ окр. № 1002)? Ще влѣзатъ ли като елементи на това изчисление заплатитѣ на централнитѣ власти, фин. началници, отдѣлението въ министерството, и въ какъвъ % за всѣка отдѣлна околия? Трѣба ли или не трѣба да се смѣтне и трудътъ на стражата, кметове, писари, кехаи и др. участвуещи при събирането на данъцитѣ и въ какъвъ % отъ заплатата имъ да се изчисли тоя трудъ? Трѣба ли да се прѣсмѣтне денгубието, возенето, рискътъ отъ счупена кола и пр. и пр. при десетъчнитѣ години? Какъ ще се изчисли това напр. за 1881? Но да речемъ, че всичко се изчисли благополучно, прѣдполага ли г. Г., че всички окол. н-ци, респективно селски кметове, ще направятъ изчисленията си сѐ по единъ и сжщъ методъ, сѐ върху едни и сжщи елементи и сѐ върху едни и сжщи %, та да се добиятъ *хомогенни* числа? А каква смисълъ могатъ да иматъ подобни числа, щомъ тѣ не сж хомогенни? . . . ,

Съ окржжно № 728 (99 год.) г. Г. иска свѣдѣния въ *48 пункта* за 48 най-сложни и различни въпроси. Съ окржжно № 728 той кара селски кметове и др. да му изложатъ въ вѣдомости *мнѣнието си „въ какъвъ* държавенъ *бегликъ се облага една овца и коза“*, а съ № 704 (99 г.) *„въ какви* държавни *даждия се облагатъ покрититѣ и непокрити имоти“* . . . .

Ни едно окржжно не е придружено съ формуляръ и упжтвания, какъ и отъ дѣ да се съберать свѣдѣнията!

Мжчно може да се допусне идеята, че г. Г. е очаквалъ да му се доставятъ исканитѣ свѣдѣния. Мжчно може да се допусне даже идеята, че г. Г. се е спиралъ надъ своитѣ окржжни и ги е прочиталъ. Тукъ по-скоро се съзира едно желание да се парадира въ ролята на великъ

економистъ и статистикъ. Въ тая дѣйность се констатирва само една рептиловска цѣль:

Шумимъ, братѐцъ, шумимъ!

Ще пропуснемъ тукъ съ мълчание ония пакостни послѣдствия за статистическото дѣло на България отъ тая необмислена окръжномания и тия похвати и маниери на г. Г., които непосрѣдствено водятъ къмъ окарикатурване и компромитиране на това дѣло. Ще пропуснемъ тукъ съ мълчание и ония отчаяни мисли, които се навѣватъ въ главата на читателя прѣдъ подобна една официална дѣйность.

Слѣдъ тия кратки бѣлѣжки за авангвардната служба на статистическата дѣйность на конезаводната инспекция ние ще прѣминемъ направо къмъ прѣдмета: нейнитѣ официални статистически издания.

* * *

Прѣдъ насъ сж *„Статистически изслѣдвания върху земледѣлческитѣ и скотовъднитѣ богатства на България и пр."* и *„Домашнитѣ животни въ разнитѣ страни въ свѣта и България"*, два грамадни тома отъ 680 и 340 страници. Ние ги разглеждаме и веднажъ и дважъ и трижъ, и нашето удивление се обръща въ ужасяване. Възможно ли е да сжществуватъ такива книги? Възможно ли е да се публикуватъ *официално* такива нѣща? Не е ли това нѣкоя злостна игра на шегаджии или противници на статистиката и министерството на земледѣлието и търговията, нарочно скроена и майсторски изпълнена? Уви, фактътъ си е фактъ — и двѣтѣ тия книги заедно съ редъ други отъ подобенъ родъ и отъ сжщия авторъ носятъ официалния етикетъ на М. Т. З. и струватъ на държавата десетки хиляди лева.

Каква обща характеристика да дадемъ на тия 2 книги и отъ дѣ да започнемъ доказателствата си? Всѣкоя страница, всѣкой редъ, всѣкоя дума и цифра, дори всѣкой аритметически и прѣпинателенъ знакъ се надпрѣварватъ и натрапватъ на перото, за да бждатъ отбѣлѣзани като фалшъ, грѣшка, безмислица, абсурдъ. Сборъ отъ най-разнообразни и най-различни мнѣния и мисли на разни автори, закачени отъ тукъ отъ тамъ, безмислено и противорѣчиво залѣпени едни до други; — отъ невъзможни и явно *фабрикувани* данни за България, и погрѣшни, фалшиви и абсурдни изчисления; — отъ безразборно, безсистемно и непонятно осакатени данни за европ. страни, *тайно* ограбени отъ старата френска оф. земл. анкета отъ 1882 год.; — отъ безмислено прѣпечатани купъ таблици отъ официал. статистики за външната търговия на всички държави, и всичко това нахвърлено, натрупано, разбъркано по такъвъ класически начинъ, че никакво кълбо на Миносовата дъщеря не би могло да спаси читателя. На всѣкой редъ, на всѣка таблица читательтъ се запитва: туй какво е, туй за какво е? Нѣщо като планъ, съразмѣрность въ частитѣ, послѣдователность, връзка, мотивъ за сжществуването на всѣка таблица, фраза и текстъ, методъ или система на изчисления, дори спазване аритметическитѣ правила — отъ подобно нѣщо и поменъ нѣма. Книгата нѣма дори съдържание, та и не би могла и да има такова. Тя нѣма и отдѣлни систематични заглавия и подзаглавия и не може и да ги има. Опитътъ, да

се турятъ тукъ-тамѣ заглавия, доказва, че по-добрѣ би било безъ заглавия да е минало, защото слѣдъ заглавието слѣдва именно онова, което не координира съ заглавието. Цѣлата книга е опровержение на всѣкаква логика, система, разумность. Това е новъ родъ Семковщина, но не невинна, невмѣняема семковщина, а пакостна, прѣднамѣрена семковщина. Това е една печатна статистическа вакханалия! Като че ли авторьтъ въ ужасенъ страхъ прѣдъ прѣстжплението, спогоненъ отъ нѣкого, фукналъ е да бѣга съ джобове натъпкани съ фабрикувани, фалшиви, окрадени цифри, таблици, фрази, мнѣния и въ бѣгането си е изпразвалъ безразборно джобоветѣ си, съдържанието на които както е паднало, тъй се и отпечатвало по единъ магически начинъ въ тия *Изслѣдвания.* На цѣли страници дори коректура не е държана. . . .

Би трѣбвало да прѣпечатаме цѣлата книга за доказателство.

Да почнемъ отъ *Изслѣдванията.*

Стр. 3—31 съдържатъ нѣщо като въведение, прѣдговоръ, обаче безъ всѣкакво заглавие. Това е единъ мишъ-машъ отъ мисли и фрази, грамадното болшинство отъ които сж осакатенъ и фалшивъ прѣводъ отъ откжслечни пасажи изъ разни глави отъ прѣкрасното съчинение на Ed. Lecouteux[1]); всичко това е извършено отъ г. Г. *тайно, безъ да се спомене нито думица за автора или съчинението му, всичко се прѣдава „за свое собствено съчинение“*. И за да прикрие дирите на плагията, г. Г. разбърква по най-невъзможенъ начинъ тия пасажи отъ Lecouteux, като ги изпъстря тукъ-тамѣ съ свои думи и възгласи за България и съ други мисли, очевидно чужди и взети пакъ *тайно* отъ други автори.

Прѣдговорътъ се прѣдшествува отъ единъ цитатъ „думи на Н. Ц. В.“, наричани на нѣколко мѣста *„свещени думи“*, „държавна программа за економическото подобрение на отечеството“. Княжескитѣ думи сж добри думи, както винаги при тържествени случаи се казватъ се́ добри думи (тѣ вѣроятно сж казани при нѣкое тържество — г. Г. по своето правило не ни казва отъ дѣ цитира), но интересна е оная психологийка, която е накарала г. Г. да ги постави за мото на своитѣ „Изслѣдвания“ и тъй усърдно да ги повтаря[2]). . . .

Въведението почва тъй:

„При изучванието економическото състояние на *нашето* (к. п.) земледѣлие и скотовъдство, ние сме се старали да работимъ въ свръзка съ нашитѣ мѣстни условия, за да може и заключенията ни да добиятъ една дѣйствителна полѣзность и практичность“.

---

[1]) Cours d'Economie rurale, par Edouarde Lecouteux. I. II. t. Paris 1879.

[2]) Наистина интересна е тая психологийка на г. Г. Втората си книга той пише, „споредъ личното желание на г. Министра да послужи при прѣподаванието на национална земледѣлческа икономия въ Висшето училище и мѣстнитѣ земледѣлчески училища, както и за съставянието на отдѣла мѣстно скотовъдство и неговитѣ нужди въ „Българско Отечество“ прѣдназначено за образованието на Н. Ц. Височество Наслѣдника Князъ Борисъ Търновски.“ И една часть отъ окржжнитѣ си пише „споредъ личното желание на г. Министра“ въ ролята си на чиновникъ по особени поржчки. . . .

Като че ли може да се изучава нашето земледѣлие и скотов. безъ връзка съ нашитѣ мѣстни условия! Начаса слѣдъ тия 3 реда слѣдва:

Прѣди да влѣземъ въ разбора на задачитѣ си, ние ще хвърлимъ единъ бѣгълъ погледъ и върху принципитѣ, които сѫ служили за основа на издирванията ни. Самото изучвание на икономическото положение на земледѣлческа България ще ни опрѣдѣли културнитѣ, земледѣлческитѣ и скотовъдскитѣ системи, които трѣбва да прѣобладаватъ и да се прилагатъ въ практика въ нашата страна, тъй като у насъ тѣ трѣбва да бѫдатъ всѣкога резултатъ на всичкитѣ фактори въ страната, които подъ влиянието на мѣстнитѣ условия дѣйствуватъ върху капиталитѣ, работата, произведенията на земята и скотовъдството. Трѣбва при това да забълѣжимъ, че и самото икономическо положение е единъ отъ елементитѣ, които съставляватъ социалното състояние на страната, та за това и то си има своитѣ стъпени, своитѣ периоди, спирания, кризи, еволюции, възвишения и отпадъкъ.

Прогреса на земледѣлието трѣбва всѣкога да се състои въ туй, щото самитѣ производители-земледѣлци да се приспособяватъ постоянно къмъ обстоятелствата и нуждитѣ на икономическата срѣда и положение, тъй като незачитанието на тѣзи обстоятелства влѣче всѣкога подиръ себе си разорението, когато тѣхното зачитание и съблюдение обогатява всѣкога производителитѣ. „Никога не може да има една добра земледѣлческа практика въ една страна, казва De Lavergne, ако въ нея нѣма едно добро икономическо положение и една осигурена свобода". Едното е слѣдствие, а другого е причина. Знаменития Тиеръ въ едно свое слово отъ 22 Януари 1870 г. е казалъ: „Всѣкой народъ има 3 главни задачи, които той не трѣбва да изгубва никога изъ прѣдъ видъ: своята свобода първо, своето величие слѣдъ туй, и най-сетнѣ, своето материално благосъстояние".

„Своята свобода, която не се състои само да се критикува и злослови народното (к. н.) правителство, безъ ни най-малъкъ поводъ, но да се управлява самичъкъ съ собственитѣ си рѫцѣ и съгласно желанията и мислитѣ си по разнитѣ въпроси.

„Своето величие, което не се състои въ подчинението на съсѣднитѣ държави съ бругална сила, но да си запазимъ прѣдъ тѣхъ достатъчно влияние, щото нито единъ въпрось да не може да се рѣши противъ нашитѣ интереси или противъ нашата сигурность.

„Своето материално благосъстояние, най-сетнѣ, което се състои въ искарването отъ своята земя, своя климатъ и дарбитѣ на жителитѣ въ страната най-много полѣзни и цѣнни нѣща. Не вѣрвайте, обаче, че тѣзи грижи за повдигание благосъстоянието на страната иматъ нѣщо общо съ онѣзи страсти за обогатявание по какъвто и да е начинъ, които сѫ прѣдметъ на прѣзрѣние отъ страна на възвишенитѣ умове, и които характеризиратъ епохитѣ на отпадающитѣ народи".

Подъ покровителството на тѣзи идеи (това го казва г. Г., *б. р.)* и свѣщенитѣ думи на Господаря, ние почнахме статистическото изучвание на нашитѣ и чуждестранни земледѣлческо-скотовъдски богатства.

Естествено е, че България ще бѫде главния прѣдметъ на нашето изучвание, но ние ще минемъ и вънъ отъ нашитѣ граници, за да потърсимъ въ другитѣ страни тѣзи икономически фактори, които посрѣдственно или непосрѣдственно, подъ влиянието на всесвѣтската конкуренция въздѣйствуватъ и върху нашето народно земледѣлие".

А ето какъ почва Lecouteux своето съчинение:

„*Première partie. La situation économique.* L' étude de la situation économique, c'est l'étude des milieux, des localités plus ou moins circonscrites, des Etats plus ou moins étendus, dans lesquels naissent, circulent et se consomment les richesses sociales. Telle est la situation économique, tels doivent être les systèmes de culture, car les systèmes de culture doivent être la résultante de tous les faits qui, sous la double influence des pays et de leurs gouvernements, agissent sur le marché des terres, des capitaux, du travail, des produits. Or, par cela même qu'elle n'est elle-même que l'un des éléments constituants de l'état social, la situation économique varie comme la civilisation: elle a ses étapes, ses périodes, ses temps d'arrêt, ses crises, ces évolutions plus ou moins rapides, ses grandeurs et ses décadences. Et il faut à tout prix que l'agriculture s'approprie constamment aux circonstances de temps et de lieux: il faut qu'elle marche avec le milieu social, qui lui impose ses lois économiques l'enrichit si elle sait le comprendre, l'appauvrit et la ruine si elle essaie de résister au movements général. „Il n'y a pas de bonne pratique agricol sans une bonne situation économique, a dit excellement M. de

Lavergne. L' une est l' effet, l'autre est la cause .... Et ce n'est pas en fixant leurs regards sur le sol que les cultivateurs peuvent se rendre tout à fait compte des phénomènes qu' il présente; c'est en essayant de remonter aux lois générales qui regissent le développement économique des sociétés".

Et, dans une circonstance solennelle, le 22 janvier 1870, M. Thiers disait à la tribune française:

„Toute nation a trois grandes affaires qui doivent être l'objet ardent et constant de ses sollicitudes: sa liberté d'abort, sa grandeur ensuite, et enfin sa prospérité matérielle.

„Sa liberté, qui ne consiste pas seulement à critiquer son gouvernement à tor ou à raison, mais à se gouverner elle-même de ses propres mains et conformement à ses pensées sur toute chose.

„Sa grandeur, qui ne consiste pas à soumettre ses voisins à la force brutale, mais à se menager auprés d'eux assez d' influence pour qu'aucune question dans le monde ne soit résolue contre ses intérêts ou contre sa sûreté.

„Sa prospérité enfin, qui consiste à tirer de son sol et de son climat, du genie de ses habitants, la plus grande somme de bien possible. Et gardez-vous de croire que ce soin de la richesse publique ait rien de commun avec cette passion des intérêts materiels que deplorent et que dédaignent les esprits élevés.

„Non, messieurs, il n'y a pas d'ocuvre plus morale au monde que de diminuer la somme des maux qui pèsent sur l'homme dans les sociétés même les plus civilisées. Rendre l'homme moins malheureux, c'est le rendre meilleur, car c'est le rendre plus juste envers seux qui le gouvernent, envers ses semblables et envers la Providence elle-même".

C'est donc sous de hauts patronages que nous abordons l'étude du monde économique, avec lequel ont à compter toutes les entreprises agricoles. Ici, la France sera de droit notre principal objet d'étude; mais nous aurons aussi à passer nos frontières pour rechercher, dans les autres pays, les faits économiques qui, sous le régime de concurence universelle où nous vivons aujourd'huie, réagissent sur notre agriculture nationale.

И за да не прѣпечатваме цѣлия прѣдговоръ като цитатъ за плагиятъ, ще отбѣлѣжимъ, само отъ кои мѣста е извършилъ тоя плагиятъ г. Г.

Въ стр.	3	у г. Г. сж заети мѣста отъ стр.	 49	t. I	отъ Lecouteux
„ „	4	„ „ „ „ „	49, 103, 104	„ „	„
„ „	5	„ „ „ „ „	137, 140, 179	„ „	„
„ „	8	„ „ „ „ „	183, 140, 178	„ „	„
„ „	9	„ „ „ „ „	189	„ „	„
„ „	11	„ „ „ „ „	75	t. II	„
„ „	12	„ „ „ „ „	327, 332	„ „	„
„ „	13	„ „ „ „ „	95	„ „	„
„ „	25-30	„ „ „ „ „	393, 401, 403 t. I. 190 t. II.		„

Обаче г. Г. е тършувалъ по такъвъ начинъ въ книгата на Lecouteux, като е закачилъ половинъ мисли и фрази отъ най-разнообразни мѣста, прѣвелъ е всичко това тъй *свободно* (!) и го е прилѣпилъ тъй глазомѣрно, че цѣлото „въведение" прѣдставлява, както казахме, една галиматия.

На стр. 4, като говори за земл. и манифактура, г. Г. казва: „Съ свободата на своитѣ ходове маниф. индустрия дѣйствува, тъй да се каже, само съ капиталътъ и работата, и почти никакъ — съ помощьта на земята"[1]). Слѣдъ 3 реда се прѣмѣта върху начина на владѣнето земята и казва: „Днѣска е вече доказано отъ държавнитѣ мжже и най-свободолюбивитѣ публицисти, че една отъ най-добритѣ гаранции за експлоатацията на земята въ полза на производителитѣ и консуматоритѣ е режимътъ

[1]) „... Plus libre de ses alures, l'industrie manufacturière n'agit, pour ainsi dire, que par le travail et le capital, et presque pas á l'aide du service de la terre." (Взето тайно отъ Lecouteux, t. I. стр. 103).

на поземелната собственость"[1]). 10—15 реда по-долу пламено защищава частната собственость, и то дребната. „Да прѣдположимъ, че поземелната собственость се унищожи, че частната собственость изчезне, то прѣдъ насъ ще се прѣдстави зрѣлището на едно отъ най-страшнитѣ робства. Ние ще видимъ земледѣлческо население поставено да работи подъ командата на единъ началникъ, на който иницативата, колкото и да е просвѣтена, никога нѣма да произведе туй, което ражда частната инициатива, подбуждана отъ конкуренцията .... Съ една рѣчь поземелната собственость е неизбѣжна както за обществото, тъй и за производството"[2]). Слѣдния редъ обаче започва „Но въпроса който се поражда тукъ, е коя форма трѣба да вземе поземелната собственость за да бѫде най-благоприятна за земледѣлческия прогресъ? На стр. 9, редъ 45: „Малкото земледѣлие поради своята тѣснота никждѣ неще може да ривализира съ голѣмото земледѣлие въ производството на хранитѣ, месото и вълната". Стр. 10 редъ 31: „Отъ това слѣдва, че бѫдещето на голѣмото земледѣлие се заключава въ производството на хранитѣ, фуражътъ и животнитѣ".

На стр. 5 редъ 39 г. Г. казва: „При днешното състояние на нашитѣ земледѣлци и скѫпотията на капиталитѣ, ние не можемъ да имаме какъвъ и да е доходъ отъ обработването на земята, освѣнъ ако се задоволимъ съ едно малко производство на хектаръ, т. е. като оставимъ капиталитѣ на експлоатацията на хектара до минимумъ и като пристѫпваме къмъ *интензивното земледѣлие, което ни се налага отъ всесвѣтската конкуренция* съ голѣма прѣдпазливость и постепеность". Слѣдъ два реда: „Обаче, ние не трѣбва да забравяме, че всѣка една епоха притежава свой способъ на обогатяване, за създаване на капитали, и помежду народитѣ тѣзи отъ тѣхъ се обогатяватъ, които знаятъ да схващатъ добритѣ случаи и които сѫ при това готови всѣкога да слѣдватъ економическата еволюция, която е слѣдствие на общия прогресъ и не сѫ при това държатъ къмъ старитѣ практики, които сѫ вече отживели врѣмето си".[3]) Стр. 7 редъ 4: „трудътъ на нашия селянинъ ще се възнагради още повече, ако би било възможно, той да се приучи да сѣе всичкитѣ индустриални растения и да обръща въ искуственни ливади оставенитѣ отъ него на почивка земи, което ще му помогне да отвъжда едри и доброкачественни животни .....". Обаче на стр. 13 р. 26 пъкъ казва: „за да се види, до колко би било неразумно при настоящитѣ наши условия да се проповѣдва интенсивното земледѣлие....." и на стр. 19 редъ 48 „интензивната землед. култура е възможна само въ напрѣдналитѣ въ цивилизацията страни, когато за останалитѣ назадъ страни, гдѣто при това и капиталитѣ сѫ редки и скѫпи, нѣма по-износно земледѣлие отъ екстензивното".

---

[1]) „Il a été etabli, il a été démontré par les hommes d'Etat et les publicistes les plus libéraux, les plus sincérement devoués au progrés social, et sachant le mieux à quelles conditions peut s'obtenir et se mintenir ce progrés, quel'une des premières garanties de la meilleure exploitation du sol au profit de l'universalité des producteurs et des consommateurs, c'est le regime qui consacre le droit de propriété territoriale, c'est-à-dire le droit de posséder une plus ou moins grande étendue du terre, d'exploiter librement cette étendue, de l'aliéner, de l'échanger, de la donner, de la leguer, le tout conformément aux lois qui regissent l'exercice du droit de propriété". (Нова глава, т. I. стр. 104).

[2]) „Supprimez, d'autre part, la propriété individuelle. Supposez l'Etat propriétaire du territoire national, comme l'on proposé certains inventeurs de liquidation sociale; vous aurez le triste spectacle de l'une des plus affreuses servitudes qui se puissent voir. Vous aurez des populations agricoles enrégimentées pour travailler en commun sous des chefs dont l'initiative, si active, si intelligente qu'on puisse l'admettre, n'arrivera jamais à la hauteur des prodiges qu'accomplit l'intiative individuelle, sollicitée par la concurence, affirmée par le travail et l'épargne, surexcitée par l'espoir d'un gain perconnel. (т. I. стр. 105).

[3]) „Impossible de lutter contre la force des choses. Chaque époque a, dans chaque pays, sa manière de faire du capital, et, parmi les peuples, ceux-la s'enrichissent, qui savent le mieux saisir au passage les bonnes occasions, mais qui, toujours prêts à suivre piede à piede les évolutions économiques résultants du progrès général, ne s'obstinent pas en pratiques qui ont fait leur temps". (t. I. стр. 178).

Какъ е възможно да съществуватъ 2 такива мнѣния, отдѣлени едно отъ друго само съ 3 страници? Щомъ на България се налага отъ всесвѣтската конкуренция интензивното земледѣлие, какъ тъй „би било неразумно при настоящитѣ наши условия да се проповѣдва интензивното земледѣлие“? Очевидно, че едното мнѣние е взето отъ една книга, а другото отъ втора, и то въ една трѣскава бързина и недогледаность.

На стр. 15 редъ 24: „При изслѣдванията, които направихме, ние сме имали прѣдъ видъ и това обстоятелство, че при опрѣдѣлението на доходната цѣна на нашето земледѣлческо производство трѣбва да се има прѣдъ видъ и това обстоятелство, че нашия земледѣлецъ, съ своята пословична трайность на лишенията, не малко влияе съ туй и на понижението (?!) на доходната цѣна на земледѣлческитѣ произведения. Истина е че тия лишения му позволяватъ да конкурира до нейдѣ съ земледѣлцитѣ отъ другитѣ страни, но кой би казалъ, че това е едно желателно, както и сигурно положение? . . . . Но ако това положение би било сносно за едно примитивно въ нуждитѣ си и изолирано общество, както бѣ българскиятъ народъ прѣди освобождението, то днеска вече не е тъй, тъй като нашитѣ държавни и обществени нужди сѫ и ставатъ както европейскитѣ, та за това и ние трѣбва да поставимъ нашето икономическо производство върху началата на правилното възнаграждение на трудътъ, земята и капитала, тъй като ако харчимъ споредъ исканията на цивилизацията, а произвождаме и продаваме безъ смѣтка, то всѣкой единъ схваща, каква ще бѫде нашата бѫднина“. А слѣдъ 2 реда прибавя: „Колкото и да е трудно положението на нашето земледѣлие, ние пакъ не трѣбва никога да забраваме, че при настоящето положение на нашитѣ земледѣлци, както и скѫпотията на капиталитѣ у насъ, на земледѣлцитѣ не остава въ повечето случаи другъ начинъ за добивание на що годѣ малъкъ доходецъ, освѣнъ тъй както се работи по настоящемъ т. е. съ лишение и почти примитивно (първобитно)“. Има ли тука нѣкоя логическа послѣдователность между тия 2 цитата?

На стр. 6 се говори за намаление цѣната на зърн. произведения, за пазари, за печалбитѣ, за производителностьта на хектаръ, за ралото и плуга, за торенето и сѣянето и веднага слѣдъ това се минава на темата „моралната индеферентность на нашето селско население“, за пазара на животни, за индустриални растения, изкуств. ливади, сѣитбообращението и се свършва на стр. 7 съ такъвъ пасажъ: „Основата на зданието, което ние трѣбва да съградимъ и усъвършенствуваме, почива върху рационалното изучвание на условията за съществуването и развитието на растенията и животнитѣ полѣзни намъ, както и на самата наша икономическа срѣда; съ една рѣчь прогресътъ на нашето земледѣлие трѣбва да почива върху науката на храненето и нейната апликация при културата на растенията и животнитѣ, но за да бѫде сигуренъ, той трѣбва да върви всѣкога съ икономическото състояние на страната“.

Непосрѣдствено слѣдъ това (стр. 7.) се говори за дезертирането на „работнитѣ рѫцѣ“ отъ селото въ града, за гимназиитѣ и III кл. училища, за по-голѣмото невѣжество на синоветѣ отъ бащитѣ.

Страница 8 почва, като се обяснява, що значи приходъ бруто и чистъ приходъ. Непосрѣдствено слѣдъ това срѣщаме тоя пасажъ: „Прѣдъ видъ на важностьта въ земледѣлческата практика сѫ се установили двѣ доктрини. — Отъ една страна доктрината на общия доходъ (бруто) се стрѣми да произвожда, колкото е възможно по-голѣмо количество земледѣлчески произведения, но като влага за това и голѣми капитали, и то отъ всѣкакъвъ видъ. Отъ друга страна доктрината на чистия доходъ изисква щото земледѣлческата култура да върви съ обстоятелствата, да бѫде търпелива, постоянна и послѣдователна въ идеитѣ си. Тази доктрина съвѣтва употрѣблението на една мѫдра бавность, която да е уредена по такъвъ начинъ, щото да се запазва всѣкога нуждната хармония между вѫтрѣшния прогресъ на земледѣлието и външния на страната. Тя прѣпорѫчва да се върви повече съ врѣмето, отъ колкото съ капитала, за да не се авансиратъ на земята суми, които не ще може да се покриятъ отъ едно повишение на цѣната на самата земя, или пъкъ отъ повишението на наема земята

и доходътъ ѝ". Ясно и кратко! Разбирай каквото щешъ! А това сѫ тѣ двѣтѣ доктрини, за които най-ясно говори Lecouteux въ[1]) главата Capital стр. 185 т. I.? Но какъвъ смисълъ иматъ думитѣ 5 реда слѣдъ горнитѣ: „Слѣдователно коя отъ тия практики е най-способна да обогати България при днешното примитивно състояние на нейното земледѣлие и производителни срѣдства? Самия здравъ разумъ ни показва, че общия доходъ безъ чистия — не е освѣнъ загуба, ако не и съвършенна съсипия за земледѣлцитѣ и за държавата?" Възможно ли е нѣкой да мисли противното? . . . .

Десетина реда слѣдъ това (стр. 9 редъ 15) срѣщаме тоя пасажъ: „Обаче ако днешното състояние на нашето земледѣлие изисква да бѫдемъ прѣдпазливи при въвеждането на разнитѣ усъвършенствувани и скѫпи машини, то ние трѣбва да исповѣдваме, че земледѣлието, което дава общъ малъкъ приходъ, за да има сигурно и малъкъ чисть приходъ, не трѣбва да заслужва нашето прѣдпочитание освѣнъ само като прѣходно срѣдство, за да се дѣйствува върху голѣмитѣ пространства, когато тѣхната разработка е въобще по-ефтина, отъ колкото тая на малкитѣ пространства, но върху които трѣба да се концентриратъ и голѣми капитали, за да се повдигне тѣхното производство".

Стр. 11 редъ 6: „Отъ друга страна, вънь отъ горнитѣ икономически условия за правилното експлоатиране на поземелнитѣ (голѣми и малки) експлоатации трѣбва да се забѣлѣжи, че колкото повече земледѣлието се усъвършенствува подъ влиянието на прѣвозъчнитѣ срѣдства и търговска промѣна (?), толкова повече и земледѣлието трѣба да се повръща къмъ законитѣ на климата. Нѣма съмнение, че най-добрата сполука въ земледѣлието се достига, когато земледѣлеца съумѣе да си служи съ естественитѣ сили, като ги има за свои помощници, отъ колкото да ги има за свои противници".[2])

Сѫща стр. редъ 26: „Отъ друга страна исключителната култура на житнитѣ храни не може да достави едно продължително употрѣбление на земята, капиталътъ и трудътъ, защото културата на житото не е възможна върху сѫщата земя въ продължение на много години и че слѣдъ извѣстно врѣме потрѣбна е извѣстна почивка на земята, т. е. да се остави угаръ или пасбище. Отъ друга страна при такива условия (?!) земледѣлеца нема освѣнъ 2 сезона, когато работата е най-усилена: сѣидбата и жѣтвата. Освѣнъ това, ако е истина, че при такива условия, странитѣ, гдѣто земята е плодородна и ефтина, може да произвеждатъ икономически житнитѣ храни, въпрѣки продължителностьта на неработния сезонъ, то не по-малко е вѣрно и това обстоятелство,

---

[1]) „De là, vu l'importance de la question, deux écoles, deux doctrines qui se sont produites dans le domaine de l'économie, et plus particulièrement de l'économie rurale.

„D'une part, la doctrine du produit brut a provoqué une sorte d'agriculture à outrance qui ne devait viser que les récoltes maxima, obtenues à coup de travail, d'engrais, de capital, d'avances de toutes sortes. Plus que toute autre, disait-on, cette agriculture peut faire face aux besoines de travail et de consommation d'une très nombreuse population. Plus que toute autre elle crée l'abondance du travail dans les campagnes et là où abonde le travail ne tardent pas à arriver l'aisance, la consammation, les habitants, et tout ce qui affirme l'accroissement de la richesse publique.

„D'autre part, la doctrine du produit net s'est faite opportuniste, temporisatrice, patiente dans la persévérence, dans la suite des idées. Elle a conseillé une sage lenteur, reglée de manière á conserver toujours une harmonie indispensable entre le progrès interieur dans la ferme et le progrès exterieur dans le pays. Elle a recommande de marcher par le temps plus que par le capital, de manière à ne pas accumuler sur le sol des avances à long terme qui ne seraient pas couvertes par la plus-value foncière et la plus value locative. (т. I. стр. 185).

[2]) „*Situation climatérique.* Plus l'agriculture se perfectionne sous l'influance des moyens de transport et des facilités d'echange, plus elle fait sagement retour au respect de la loi des climats. Elle a renoncé aux luttes d'autrefois qui, pour satisfaire aux besoins de peuples s'enfermant chacun dans ses frontières, la portaient à violenter la nature des choses et à se révolter contre les saisons, contres les conditions météorologiques de son pays, et par conséquent à se donner les forces naturelles pour advairsaires, au lieu de se les donner pour auxiliaires de tous les instants. (т. II. стр. 75).

че въ странитѣ на житното производство има и компенсация въ полза на хранитѣ, тъй като производството на житата почива и върху това на фуражитѣ и отвъжданието на животнитѣ, както и върху индустриалнитѣ растения . . . .“

Стр. 16 редъ 31: „На кратко казано, капитальтъ е нервътъ на интенсивното земледѣлие, тъй като тази култура не може да успѣва освѣнь съ голѣми реколти. Това обаче не ще да каже, че подобрѣнията и интенсивната земледѣлческа култура трѣбва да отива (?) своитѣ разноски до градинарската култура, нито пъкъ да слѣзе по-долу отъ извѣстенъ минимумъ“.

Слѣдъ 4 реда: „Слѣдъ като изложихме елементитѣ, които влизатъ въ доходнитѣ цѣни на земледѣлското производство, както и отношението, което трѣбва да сѫществува между цѣната на земята отъ една страна и капитала на експлоатацията отъ друга, ние сега трѣба да дойдемъ и до земледѣлческитѣ произведения, които почиватъ едни върху растителното производство, а други върху животното.“ А мигаръ землед. произведения, за които до сега се говори, не почиватъ върху растителното производство?!! Но освѣнъ това, дѣ и кога се е говорило за „елементитѣ“ и „отношенията“ споредъ горния пасажъ?

На стр. 13 въ края се казва: „Слѣдъ това остава да видимъ като какъвъ е, или по-добрѣ въ какво се състои чистия доходъ, тъй като както казахме по-напрѣдъ, суровия доходъ не прѣдполага всѣкога и чистъ доходъ, което е главната цѣль на прѣдприятието. За да можемъ, обаче, да влѣземъ въ едно подробно разглеждание на въпроса, или по-добрѣ, за да можемъ да го опрѣдѣлимъ по-добрѣ, ние трѣбва да анализираме и расходитѣ, които ставатъ при производството“, и като се впуска въ тоя галиматичепъ анализъ, авторътъ забравя, какво иска да каже и *никакъ вече не се връща* къмъ поставения въпросъ, а завършва „анализа“ съ думитѣ: „Тѣзи сѫ елементитѣ върху които почива направената отъ насъ анкета въ всичкитѣ общини въ разнитѣ окрѫжия въ Княжеството по разноскитѣ правени за нашето земледѣлческо-скотовъдско производство и отъ които данни сѫ съставени и вѣдомоститѣ за земледѣлческото производство на всѣко едно окрѫжие“. Правена ли е въ сѫщность такава анкета? Кога и отъ кого, лично отъ г. Г.? Какъ е правена тя — съ какъвъ въпросникъ? По какъвъ методъ? Дѣ се намиратъ суровитѣ материали? Кой и кога е свеждалъ, групиралъ и разработвалъ тия материали — работа, която изисква минимумъ 30—40 специални чиновници да работятъ 3 год.? . . . Отговорътъ на тоя въпросъ е ясенъ. *Никаква анкета не е правена и не сѫществува, освѣнъ оная, която г. Г. е направилъ за нѣколко часа на своята маса. . . .* Но за това по-послѣ.

На стр. 17, разправя за фуражитѣ. Тоя пасажъ е „бързъ“ прѣводъ отъ нѣкоя европейска книга, безъ да се спомене това.

На стр. 18 се говори „за метода за искарвание на цифритѣ“, за който чудовищенъ методъ ние ще се повърнемъ на друго мѣсто, и веднага вече за 4-и пѫть се повръща върху интензивното и екстензивното земледѣлие, даватъ се цифри за много страни, безъ да се спомене източника, и тържествено се завършва на стр. 19 редъ 50: „Слѣдъ излагането на общитѣ принципи които господствуватъ надъ земледѣлческото зърнено и фуражно производство, ние трѣбва да кажемъ нѣщо и за културата на зах. цвѣкло, както и за тая на тютюня“ и съ още 23 реда, въ които се говори и за цвѣклото и за тютюна и за лозята и за овощнитѣ дървета, олейни и текстилни растения, приключва се тая часть отъ текста и се започва нова — „Животното производство“.

И всичко това става въ 16½ страници!

Но стига. Читательтъ и така е поразенъ. Какво е това? За какво е написано всичко това? Каква връзка иматъ тия най-противоположни и най-безмислени фрази? Какъ е възможно тъй да се прѣвожда единъ

чуждъ авторъ? Кждѣ е тукъ „изслѣдването" и „изучването" на землед. и скотовъдни богатства на България, кждѣ е тукъ „анализътъ" и „изложението на общитѣ принципи, които господствуватъ надъ земледѣлческото производство", кждѣ сж тукъ „мѣркитѣ, за повдигането на земледѣлието" *„за да покажемъ тоя пжть, въ който и ние трѣба ди вървимъ неуклонно безъ колебание и съгласно свещеннитѣ думи на Н. Ц. Височество, които стоятъ на чело на нашитѣ издирвания и съставляватъ държавната програма за економическото подобрѣние на отечеството, — ако искаме да видимъ България хубава, богата и щастлива"?* Мигаръ безразборно натрупване на различни мнѣния, заграбени тъй варварски отъ единъ чуждъ авторъ, може да се нарече „анализъ?" Мигаръ тая галиматия отъ фрази, думи, данни и безмислици съставлява нѣкакво изслѣдване и изучване и чертае нѣкакъвъ пжть? Съ тая вихрушка отъ безмислици и надути възгласи, въ тая бъркотия отъ непроницаемо невѣжество, единъ само пжть се чертае — пжтьтъ на Семковщината.

Ние молимъ читательтъ да ни извини за това ни отвличане. Не текста и теориитѣ на г. Г. искахме ние да разгледаме, а неговитѣ статистически данни. И ето минаваме на прѣдмета.

I. Земледѣлческо-скотовъдскитѣ богатства въ България по окржжия. — Тоя отдѣлъ, който се състои отъ 257 страници (35—292), съдържа статистически свѣдения, изложени въ 5 таблици — едни по околии, други само по окржзи.

Табл. I.) Земледѣлческитѣ занятия въ Бург. окржгъ.* Въ тая таблица сж *буквално* прѣписани по околии даннитѣ за населението по занятия отъ официалната публикация „Общи резултати отъ прѣброяването насел. 1893 г.", слѣдователно съ всички недостатъци на тая най-слаба и несъстоятелна часть отъ въпросното прѣброяване. Буквалниятъ прѣписъ заима 25 стр. Къмъ него нѣма абсолютно никакъвъ текстъ, коментаръ. Нийдѣ по-нататъкъ *съвършено нищо* не се говори върху тия цифри. Никждѣ не се изтъква и най-малката необходимость отъ тѣхъ. Пита се тогава: защо сж *прѣпечатани* тия таблици отъ едно офиц. издание въ друго?

Въпрѣки това просто прѣпечатване, погрѣшкитѣ и побъркванията не сж рѣдкость. Напр. Свищовски окржгъ е показанъ, че се състои отъ околиитѣ Балбунаръ и Бѣла (стр. 163), въ Кюстенд. околия земледѣлцитѣ сж показани 510, вмѣсто 5810 и въ цѣлия окржгъ 15772, вмѣсто 21072 и пр.

Табл. II. Земледѣлческата годишна производителность. (Срѣдно производство за год. 1888, 89, 90, 91, 92). — Подъ това заглавие фигурира една табл., която се повтаря на 22 страници и която се състои отъ 28 колони *само въ единъ редъ.* Елементарно правило е, че никога таблица не се графира за 1 редъ. Таблицата има за цѣль економията, наглед-

*) Таблицитѣ сж нумерирани отъ насъ за удобство.

ността и подреденостьта на *редъ числа*, разположени въ редове и колони. За 28 числа отъ единъ редъ да се прави таблица и да се ангажира цѣла голѣма страница, значи досущъ да не се знае цѣльта на таблицитѣ.

Колона 1—2 съдържатъ числа за „пространството въ хектари на цѣлия окрѫгъ и народонаселението". Даннитѣ за населението сѫ взети отъ офиц. статистика по прѣбр. 1893, обаче даннитѣ за пространството не е извѣстно отъ дѣ сѫ взети. А чудовищни сѫ тия послѣднитѣ! *Ни за единъ окрѫгъ* тѣ не се схождатъ съ официалнитѣ данни, находещи се въ офиц. държавни издания. За окрѫгъ Русе не сѫ дадени никакви данни за пространството му, а за

окрѫгъ	Шуменски	сѫ	показани	123,529	хектара	вмѣсто	458,970	споредъ	офиц.	издания.*)
„	Ст.-Загор.	„	„	399,311	„	„	641,900	„	„	„
„	Разградски	„	„	148,908	„	„	283,550	„	„	„
„	Бургазски	„	„	423,305	„	„	596,010	„	„	„
„	Кюстенд.	„	„	250,000	„	„	459,360	„	„	„
„	Софийски	„	„	1,144,421	„	„	710,390	„	„	„
„	Ловчански	„	„	890,606	„	„	380,680	„	„	„
„	Ломски	„	„	145,486	„	„	363,350	„	„	„
„	Пловдив.	„	„	349,318	„	„	582,640	„	„	„

и пр. Цѣлото пространство на Княжеството се събира 88,128 кв. кил. безъ Русенския окрѫгъ, а заедно съ него (споредъ офиц. данни) излиза 92,015 срѣщу 95,705 по офиц. статистика прѣзъ 1893 год. Отъ дѣ е взелъ г. Г. тия числа? Мигаръ той въ своята „анкета" е направилъ и тия тригонометрически или планометрически изчисления? Очевидно, че г. Г. безъ да знае, види се, че сѫществуватъ данни за пространството на Княжеството по окрѫзи, **фабрикувалъ** си е самъ тия числа.

Въ колони 3—7 сѫ помѣстени числа за „колко хектара е обработваемата земя въ окрѫга отъ пшеница, ечмикъ, рѫжь, овесь, царевица". Тия числа сѫ срѣдни за 5 години, 1888—1892; отъ дѣ ги е взелъ г. Г.? Нашата официална статистика за посѣвитѣ датира отъ 1896 год., а до прѣди тая дата никаква официална статистика за разпрѣдѣление на засѣтитѣ земи по култури не е сѫществувала. Въ архивитѣ на финансовото министерство има сконцентрирани данни само за *производство* прѣзъ десетъчнитѣ години (89, 90, 91, 92), но за пространството нѣма. Въ изложенията на окрѫжнитѣ управители тая материя е тъй недостатъчно и нехомогенно изложена, че и мисъль не може да мине прѣзъ главата на единъ сериозенъ човѣкъ да се ползува отъ тѣхъ. При това отъ тия изложения липсватъ за нѣкои окрѫзи цѣли годишнини. Ония глазомѣрни и откѫслечни данни, събирани отъ м. т. з. и отъ фин. министерство за разни бързи цѣли и домашни административни нужди, колкото и да сѫ удовлетворявали тия нужди, обаче никога не сѫ навѣвали въ началн. на респек. отдѣления мисъльта, че тѣ съставляватъ пригоденъ материалъ за сериозни официални изучвания. По тая причина тия материали не сѫ публикувани. По тая причина и държавата се видѣ принудена да си основе прѣзъ 1896 г. специална статистика по тоя прѣдметъ. Сега, пита се, при

*) Списъкъ на населенитѣ мѣста 1893 г., стр. 81—82. (Измѣрения, правени отъ българския генераленъ щабъ).

това положение отъ дѣ е взелъ г. Г. своитѣ данни? Отговорътъ не може да бѫде и тукъ другъ, освѣнъ че тѣ сѫ фабрикувани.

Излишно ще бѫде сега да разглеждаме тия числа. Обаче не можемъ да не се спремъ и покажемъ на нѣкои абсурди, длъжими очевидно на електрическата бързина при фабрикацията.

Окрѫзи	Засѣти съ пшеница, ръжь, ечмикъ, овесъ, царевица хектари: Споредъ г. Г.	Споредъ оф. стат. за 1897, 98 99.	Разлика въ повече (+) у г. Г.	
Видински . .	214,712	69,500	+144,717	+208%
Ловчански . .	92,118	46,000	+ 46,118	+100%
Ломски . . .	90,387	77,000	+ 13,886	+ 17%
Руссенски . .	298,444	92,000	+206,444	+204%
Свищовски . .	33,506	72,000	— 38,494	— 53%
Софийски . .	180,124	73,000	+107,124	+147%
Сливенски . .	81,642	127,000	— 45,358	— 36%
Търновски . .	157,121	93,000	+ 64,121	+ 68%
Трънски . .	67,674	34,000	+ 33,674	+ 98%

Възможно ли е въ единъ срокъ отъ *5—10* год. засѣтата земя съ изброенитѣ култури да се е намалила въ такива размѣри, че въ Русенски и Видински окрѫзи да стане *3 пѫти по-малка*, въ Софийски, Търновски и Ловчански — *2 пѫти по-малка*, а пъкъ въ Свищовски окрѫгъ напротивъ, да се уголѣми цѣли *2 пѫти??!* Побира ли го това човѣшкиятъ умъ? Но хайде това да оставимъ настрана, а какъ е било възможно г. Г. да постави тия числа въ съсѣдство съ *своитѣ* числа за общото пространство на окрѫга при явната очевидность, че той изпада въ абсурдъ даже и при тия фабрикувани числа? Споредъ него напр. въ Видински, Ломски, и Шуменски окрѫзи засѣтитѣ само съ тия култури земи съставляватъ 54%, 62%, 57% отъ цѣлото пространство на окрѫга (споредъ офиц. статистика 23%, 20%, 16%), къмъ които засѣти земи, като прибавимъ горитѣ, пасищата, ливадитѣ, мeритѣ (34%, 48%, 49%), добиваме за Ломски и Шум. окр. 110%, 106%, т. е. *че експлоатуремата земя въ тия 2 окрѫзи е по-голѣма отъ цѣлата тѣхна земя!?*

Колони 8—12 съдържатъ числа за „разноскитѣ които влизатъ въ производството на единъ хектаръ и опрѣдѣлятъ доходната стойность въ левове (Prix de revien) на добитото отъ разработката му производство: даждия държавни, окрѫжни, общински, лихва на капитала прѣдставляванъ отъ земята (1 хектаръ), лихва и амортизация: на живия инвентаръ (волове) и мъртвия инвентаръ (орало и принадлѣжноститѣ му, кола и принадлѣжноститѣ ѝ и пр.) сѣме, храна на работния добитъкъ споредъ нейната приходна стойность и за работното врѣме, прѣзъ което трае обработката на 1 хектаръ земя, храната на земледѣлческото семейство, като факторъ на производството само за врѣмето, прѣзъ което се работи отъ семейството обработваеми хектаръ земя и общи разходи по обработването на 1 хектаръ отъ: пшеница, ечмикъ, ръжъ, овесъ, царевица". Читателю, това заглавие на колоната дѣйствително сѫществува и подъ него дѣйствително е вписано по едно само число на култура!... Да се поставя подобно заглавие на една колона, е цѣло умопомрачение, да се помѣстятъ цифри подъ подобно заглавие, значи да се достигне върхътъ на непозволителното. Какъ е изчислилъ тоя сложенъ и неясенъ индексъ г. Г.? На какви основи се е той опрѣлъ? Подозира ли той, *колко* отдѣлни елементи съдържа тоя индексъ и колко отдѣлни статистики, анкети и

монографии би трѣбало да сжществуватъ прѣдварително, за да може да се изчисли той? Подозира ли г. Г., че подобни индекси се изчисляватъ отъ економисти само при сжществуването на цѣла литература частични, локални изслѣдвания и изучвания отъ специалисти? Какъ е прѣсмѣтналъ той напр. съставения елементъ „храна на земледѣлеца, като факторъ на производството за врѣмето, прѣзъ което се работи 1 хектаръ пшеница“? Избралъ ли е земледѣлчески сѣмейства, които обработватъ само пшеница? Добрѣ, но това изисква специално прѣброяване или анкетиране на тия сѣмейства въ цѣлото Княжество — направено ли е това, кога и отъ кого? Друго. Какъ опрѣдѣля той, каква часть отъ разхода за храна на едно сѣмейство, което обработва и пшеница и ръжь, и овесъ и пр., се пада по отдѣлно за всѣка една отъ тия култури? Какъ постжпва той, когато часть отъ членоветѣ на сѣмейството прѣзъ врѣме на обработването на хектара се занимаватъ съ друга работа — отдѣля ли тѣхнитѣ разходи, какъ и въ какъвъ %? Ако г. Г. имаше най-елементарнитѣ понятия по тоя въпросъ или поне тая доблесть за него да се спира и прочита каквото пише, то би забѣлѣзалъ, че и фабрикуването си има границитѣ. — Даннитѣ за „разноски за храна на земледѣл. семейство“ могатъ да се черпятъ само отъ специалнитѣ монографии по „бюджетитѣ на селското население“, — трудъ важенъ, деликатенъ, колосаленъ, да не кажемъ египетски, достжпенъ и позволителенъ само на изпитани и добросъвѣстни дѣятели на статистиката. А лесно и бърже ли се събиратъ тия бюджети? Нека г. Г. попита за това уважаемия професоръ г. Боева, който вече 4 години самъ *лично* работи по тоя въпросъ и е събиралъ до сега данни само за нѣколко бюджета. — Сега, когато само тоя съставенъ елементъ отъ означения индексъ изисква толкова и такава работа, може ли да се мисли, че г. Г. дѣйствително е ималъ подъ ржка данни по всички елементи за едно правилно изчисление? Не, той е нѣмалъ тия данни, не е можалъ и да ги има! Но и да ги имаше, само за изчислението би била потрѣбна работата на 5-6 специалиста чиновника прѣзъ 2 години при употрѣбението на специални машини — смѣтачки. Г. Г. е нѣмалъ ни чиновници, ни машини, ни врѣме. **Той е фабрикувалъ тия индекси.** И ето неговото „изучване“, неговото „анкетиране на общинитѣ“, за което говори въ прѣдговора си! . . .

Въпрѣки тая явна фабрикация г. Г. въ бързотията си пакъ е пропусналъ безмислени и невъзможни числа. Напр. той показва.

Окржгъ	Разноски и пр. на 1 хектаръ. Пшеница	Ръжь
Кюстендилски	240 лева	225 лева
Видински	80 „	80 „
Ломски	106 „	85 „
Бургазски	180 „	140 „
Разградски	110 „	90 „
Русенски	230 „	190 „
Свищовски	100 „	90 „
Търновски	220 „	210 „

Възможно ли е да сжществуватъ въ дѣйствителность такива разлики? Какъ тъй ще се обясни, че въ Русенски окржгъ единъ хектаро

пшеница или ръжь се обработва два пжти по-скжпо отъ 1 хектаръ въ съсѣднитѣ Свищовски или Разградски окрѫзи или близу 3 пжти по-скжпо отъ Видински окржгъ? . . .

Колони 13—22 съдържатъ числа за „срѣдно по колко хектолитри зърнено производство се добива отъ единъ обработваемъ хектаръ, както и стойностьта на това производство, споредъ мѣстнитѣ пазарни цѣни на житата и то отъ: пшеница, ечмикъ, ржжь, овесъ, царевица". Естествено, че щомъ числата за пространството сж фабрикувани, то и тия числа, даже правилно изчислени, ще бждатъ фиктивни. Но това е едно. Г. Г. не е знаялъ, че количеството на срѣдното производство на хектара и за окржгъ се добива, като се дѣли общото производство съ пространството. *Другъ методъ нѣма.* (За отдѣлни села и общини може да се взима срѣдно пробно номоне, но за цѣль окржгъ такова номоне не може да сжществува). Обаче той и тукъ си *натъкмилъ* числата, както му е прилегнало. Това е очевидно отъ изгледа на таблицата и отъ факта, че къмъ числата нѣма никакви десетични знаци — необходимо послѣдствие отъ дѣйствието дѣление, а всички тѣ сж *кржгли*. По сжщия начинъ сж натъкмени и пазарнитѣ цѣни. Въпрѣки това абсурдитѣ пакъ не сж рѣдки. Напр. за Видински окржгъ е показано, че разходътъ за обработката на 1 хектаръ овесъ е билъ прѣзъ цѣлия 5 годишенъ периодъ 80 л., а и приходътъ е 80 л., значи населението въ той окржгъ, което посѣва цѣли 21,710 хек. овесъ, работи за богъ да прости? Но то е още пищо — ето окржзи, въ които населението работи за да губи:

			На единъ хектаръ		
			Разноски	Приходи (бруто)	Загуби
Окржгъ	Вратчански,	ечмикъ . . .	120 лв.	100 лв.	— 20 лв.
„	Кюстендилски,	ечмикъ . .	200 „	190 „	— 10 „
„	„	ржжь . . .	225 „	200 „	— 25 „
„	„	царевица .	200 „	280 „	+ 80 „
„	Силистренски,	ечмикъ . .	130 „	129 „	— 1 „
„	„	ржжь . . .	120 „	90 „	— 30 „
„	„	овесъ . . .	134 „	112 „	— 22 „
„	„	царевица .	152 „	120 „	— 32 „
„	Хасковски	ечмикъ . .	150 „	140 „	— 10 „
„	„	ржжь . . .	160 „	150 „	— 10 „
„	„	овесъ . . .	140 „	120 „	— 20 „
„	„	царевица .	190 „	170 „	— 20 „

Да не се забравя, че това сж срѣдни числа за 5 години. Допустимо ли е, че населението е прѣтърпѣло прѣзъ всичкитѣ тия 5 год. подобни загуби отъ своитѣ посѣви? Или, ако нас. въ дѣйствителность е прѣтърпяло тия загуби прѣзъ едни отъ най-плодороднитѣ години, което говори, че изобщо тия култури даватъ загуба, тогава какъ ще се обясни, че то е продължавало и продължава още да сѣе сжщитѣ тия култури? . . .

Останалитѣ 23—28 кол. се отнасятъ до фуража. Цифритѣ и въ тѣхъ сж *фабрикувани.* И тукъ бързането и недогледностьта сж оставили слѣди. Напр. Кюстендилски окржгъ *нѣма никакъ* ливади! И това не е грѣшка, защото и въ рекапитулационната табл. на стр. 297 пакъ *нѣма* ливади! А споредъ офиц. стат. за 1897, 98 и 99 г. Кюстенд. окржгъ е ималъ *21.000 хект. естествени ливади.*

Табл. III. *Житната производителность* (срѣдно за годинитѣ 1888–92). Тая таблица се състои отъ 9 графи, въ 4-тѣхъ отъ които се *прѣписватъ* числа отъ прѣдшествуещитѣ таблици, а въ 5-тѣхъ се изчисляватъ общи суми. Естествено, че щомъ прѣписанитѣ основи сж фабрикувани, то и изчисленитѣ числа сж фиктивни. Но това не е всичко. *Самиятъ начинъ на изчисленията е фалшивъ и невѣренъ.* Прѣди всичко г. Г. не е знаялъ елементарното правило, че срѣдната на редъ срѣдни величини се получава непосрѣдствено отъ самитѣ основи, и че отъ срѣдни величини никога не се вади направо срѣдна. А той е правилъ *навредъ* послѣдното! И какво излиза отъ това? Напр. за Бургазски окржгъ срѣдното производство на 1 хект. въ левове е показано *192 л.* (260 пш. + 180 ечм. + 160 р. + 160 овесь + 200 цар. = 960 : 5 = 192), когато то е въ сжщность **222** лева (22,198,400 л. обща стойность произ. : 99920 общо засѣто простр. = 222). И забѣлѣжете, че съ тия *срѣдни* г. Г. си служи да изчислява *богатствата на България* и опрѣдѣля, съгласно съ „свѣщенитѣ думи", *„оня пжть и пр. . . ."* Но по-нататъкъ. Тая погрѣшность въ метода води слѣдъ себе си погрѣшность и въ аритметическото дѣйствие умножение и ето сѐ на първата още страница (37) ние срѣщаме тия числа:

99,920	× 28.4	= 2,889,654	вмѣсто по правилото на умножението	2,887,723
„	× 150	= 16,316,440	„ „ „ „ „	14,988,000
„	× 192	= 22,198,400	„ „ „ „ „	19,184,440

И тая разлика произлиза отъ метода на г. Г да изчислява срѣдни, по който методъ е получилъ числата 28.4, 150 и 192 вмѣсто вѣрнитѣ 28.9, 163 и 222. А малко повече внимание и загледаность и г. Г. би се спасилъ поне отъ компромитирането да грѣши противъ умножението! Той би забѣлѣзалъ напр. още въ първата заета тайно отъ френ. анкета табл. на стр. 309, какъ е извадено срѣдното 4.09 (уви! погрѣшно при прѣпечатването у г. Г. на 409!). И въ цѣлата книга сѐ тоя *методъ* на изчисление срѣдни и сѐ тия грѣшки. Сега, какво значение би имали изчисленията за чистата печалба, когато самото умножение и дѣление е невѣрно, *даже* и да бѣха вѣрни основитѣ?

Табл. IV. *Разпрѣдѣление на земледѣлческото производство* (срѣдно за 1888—92). Това разпрѣдѣление заима по 2 страници въ всѣки окржгъ. Фалшьтъ и невѣрностьта започватъ отъ първата дума. „На 100 хектара отъ **обработваемата земя** се падатъ . . .", кждѣто за *обработваема земя се взима само оная посѣвана съ пшеница, ечмикъ, ръжь овесъ и царевица.* Възможно ли е това? А земята, посѣта съ останалитѣ зърн. храни просо, оризъ и пр., съ индустриални растения, варива, бостани, и пр. не е ли *обработваема?* Да не би тя да е необработваема земя? Та не можеше ли г. Г. да види поне въ взетата му (тайно) отъ фр. анкета таблица за класификацията на земята, помѣстена на стр. 386, какво се показва подъ термина „обработваема земя"? Ето:

обработваема земя:
- Зърнено житно производство
- Други зърнени производства
- Картофи
- Индустриални култури
- Фуражни
- Градини съ зарзаватъ и др.
- Необработваема земя (? въ фр. оригиналъ jachères = угаръ пр.)

Излиза, че всичкитѣ разпрѣдѣления и изчисления въ тая табл. сж съвършено погрѣшни и безмислени, *понеже дѣлительтъ не е взетъ вѣрен*. А тая грѣшка се повтаря въ цѣли 44 страници „изучвания и изслѣдвания!"

Но тукъ срѣщаме и друго едно чудо!

„На 100 жители се падатъ.... хектари
„На 1 житель се падатъ.... хектари
„На 100 земледѣлци се падатъ... хектолитри
„На 1 земледѣлецъ се падатъ... хектолитри
„На 100 жители се падатъ... хектари
„На 1 житель се падать ... хектари
„На 100 хектари се падатъ...
„На 1 хектаръ се пада...
. . . .
. . . .

И т. н. до края! Защо е това? Щомъ има *на 100* колко се падатъ, каква потрѣба има да се показва *на 1* колко се пада и обратно? Възможно ли е да се пише и печати такъвъ хипнозъ? Кой не може да знае, че щомъ имаме числото „на 100", окото мъгновено опрѣдѣля, колко иде „на 1", като прѣмѣсти десетичния знакъ 2 цифри на лѣво? И ако това не се повтаряше въ всички 22 окржзи, сигурно би се взело за пакостна погрѣшка или злостна подигравка на ..... печатница. Обаче, г. Г. въ цѣли 44 стр., 413 реда ни повтаря „на 100 се падатъ, на 1 се пада, на 100 се падатъ, на 1 се пада, на 100 се падатъ, на 1 се пада ..." ...

Но независимо отъ всичко това какви чудовищни числа ни изтъква тукъ г. Г.? Напр. „на 100 хектари обработваема земя въ окржга се падатъ слѣдующитѣ числа домашенъ добитъкъ"

	Русенски окржгъ		*Свищовски окржгъ*	
Коне и кобили	2.52	глави	35.50	глави
волове	10.75	„	59.50	„
крави	7.79	„	48.—	„
биволи и биволици . .	2.57	„	25.—	„
овце	62.65	„	664.75	„
кози	11.87	„	3.—	„
агнета	31.04	„	190.—	„
ярета	6.13	„	—	„

(стр. 155 и 167). Допустимо ли е да сжществува такава разлика въ два съсѣдни земледѣлчески окржзи? Допустимо ли е въ Свищовски окржгъ да има 15 пжти повече коне, 6 пжти повече волове, 7 пжти повече крави, 12 пжти повече биволи и пр. спроти работната земя? Допустимо ли е работниятъ добитъкъ да е въ такова *изобилство* спроти работната земя въ Свищовски окржгъ? Ето, ако г. Г. бѣше забѣлѣзалъ, какво се съдържа въ фр. анкета, която той тъй безцеремонно прѣпечатва, то би видѣлъ, че най-много коне се падатъ на 100 хек. обща земя въ департамента Mayenne 16.16 (като изключимъ Сенския департаментъ), а волове, крави, биволи (espèce bovine) въ Finister 58.61, които числа прѣобърнати върху 100 хек. обраб. земя terre cultivée (92.9% въ първия департ. и 60.9% въ втория) даватъ числата **16.3** коня и **95** вола, крави, биволи на 100 хектари обработваема земя срѣщу **35.50** коня и **132.50** вола, крави биволи въ Свищовски окржгъ. Възможно ли е Свищовски окржгъ да

прѣвъзходствува тъй високо най-богатитѣ въ туй отношение департаменти въ Франция?... И най-невнимателниятъ погледъ върху тия числа би ни показалъ тѣхната невъзможность. Но г. Г. е нѣмалъ врѣме да гледа!

Ново чудо ни изненадва въ сѫщата таблица. Тамъ забѣлѣзваме *новъ видъ дроби*, неизвѣстни до сега въ аритметиката. Напр. на стр. 62 и 63 четемъ: „на 1 хектаръ обработваема земя се падатъ:

коне и кобили . . .	00.20	глави
крави	00.50.5	„
волове	00.50.5	„
биволи и биволици .	00.50	„
кози	0.12.5	„
агнета	0.22.5	„
ярета.	00.50	„

„на 1 хектаръ пасбище се падатъ:

коне и кобили . . .	0.1.50	глави
крави	1.4.75	„
волове	1.4.75	„
биволии и биволиц .	00.4.50	„
ярета	0.4.50	„

и пр. и пр. сѐ такива „дроби“ на сѫщитѣ 2 страници!! И това се *повтаря* почти въ всички окрѫзи!! Какво значение иматъ тия числа, и числа ли е това или нѣкаква символистика? Ние недоумѣемъ, какво обяснение може да сѫществува тукъ, и приемливо ни се вижда единствено само това: г. Г. въ рѫкописа е поставилъ изчисления само на 100, обаче въ коректурата е рѣшилъ да прибави и „на 1“ и за *по-бързо* прѣдоставилъ тая работа на словослагателя, комуто разправилъ да прибавя слѣдъ всѣкой редъ „на 100“ по единъ редъ „на 1“ като прѣписва за послѣдния числата отъ първия съ една точка на два знака на лѣво. И ето, бѣдниятъ тоя съавторъ на тия „изучвания“ и „изслѣдвания“, не запознатъ съ секрета на десетичнитѣ дроби, изпълнилъ е добросъвѣстно порѫчката и турялъ точка на два знака на лѣво, безъ обаче да маха по-първата точка отъ сѫщото число! И въ унисането си, прибавилъ е за равновѣсие 00 прѣдъ числата, вѣроятно съ убѣждението, че щомъ една точка може да изкара нѣщо, 2 нули сѐ повече работа ще свършатъ! А коректура?...

Но види се това нововъведение въ математиката не е задоволило г. Г., и той започва да употрѣбява и другъ родъ дроби, *десетично-прости*. На стр. 176 и 177 срѣщаме числата 0.14$\frac{2}{3}$, 00.4$\frac{2}{3}$, 0.1$\frac{1}{3}$, 0.1$\frac{1}{2}$, 0.7$\frac{2}{3}$, 0.1$\frac{2}{3}$, 1.3$\frac{1}{3}$, 2.77$\frac{1}{2}$, 2.5$\frac{1}{2}$, 1.22$\frac{1}{10}$ и пр. само на тия 2 страници. А това се повтаря и за други окрѫзи.

Но тия чудеса не изчерпватъ таблицата. Самитѣ изчислени цифри, *поправени* съгласно обикновената аритметика, сами по себе си прѣдставляватъ чудеса.

„Отъ печалбата на житното производство се падатъ

	на 1 земледѣлецъ		на 1 житель	
въ Кюстендилски окрѫгъ	1·17	лева	1·30	лева
„ Търнски „	74·65	„	60·34	„
„ Свищовски „	13 03	„	5·16	„
„ Плѣвенски „	198·92	„	117·02	„

Възможни ли сѫ подобни факти, като се има прѣдъ видъ, че това сѫ срѣдни числа за 5 години? Значи земледѣлието въ Трънски окрѫгъ е изобщо *60 пѫти* по-доходно отъ колкото въ Кюстендилски окрѫгъ и *12 пѫти* отъ Свищовски! Значи на *всѣко едно сѣмейство* въ Трънския окрѫгъ (отъ 6 члена) се пада чиста печалба само отъ житното производство 360 лева, а въ Свищовски — само 30 лева. Гледай, пъкъ до сега въ България се знаеше, че Трънския окрѫгъ е единъ отъ найбѣднитѣ земледѣлчески окрѫзи!

Да спремъ вече съ тая таблица, като прибавимъ, че изтъкнатото съвсѣмъ не изчерпва галиматията, която се съдържа въ нея. Интересно е, че свинетѣ г. Г. не е удостоилъ съ вниманието си. Естествено, забравилъ е да направи това, освѣнъ разбира се, ако нарочно не е искалъ да ги прѣкара като не до тамъ чистоплътни животни прѣзъ *начъртания му пѫть подъ закрилата на свещнитѣ думи.* Сѫщо тъй за магарета и катъри не се споменува нищо.

Табл. V. За количеството на домашния добитъкъ (споредъ официални данни за 1894 и 1895 год.). Прѣди всичко и въ тая таблица фигурира само *единъ* редъ, слѣдов. нѣмало е никаква нужда да се помѣстватъ числата въ таблица — скѫпа и прѣскѫпа печатна форма, — когато е можало съ много по-голѣма икономия да се поставятъ тѣ въ обикновени редове.

Отъ дѣ е взелъ г. Г. тия „официални данни за 1894 и 1895 г.“? До колкото знаемъ слѣдъ прѣброяване домашнитѣ животни прѣзъ 1892 г. не е имало друго прѣброяване освѣнъ послѣдното прѣзъ 1900 г. Да прѣдположимъ, че даннитѣ за овцетѣ и козитѣ сѫ взети отъ беглика, но даннитѣ за другитѣ животни отъ дѣ сѫ взети? Общинскитѣ регистри сѫщо тъй не биха могли да послужатъ тукъ, понеже едно тѣ не се водятъ редовно и навредъ, а друго — не съдържатъ всички изтъкнати въ таблицата елементи. Тогава? Тогава отговорътъ е единъ: **и тия числа г. Г. си ги е фабрикувалъ.** Именно, взелъ е г. Г. числата отъ прѣброяването отъ 1893 г., видоизмѣнилъ ги е глазомѣрно и ги е прѣдставилъ за нови числа. Но ако за фабрикуване броя на животнитѣ е ималъ поне една основа, поради което фабрикуванитѣ му числа биха могли да добиятъ при по-голѣма внимателность една правдоподобность, то даннитѣ въ останалитѣ колони въ табл., „какво количество отъ него (добитъка) се продава и исклава, ако животнитѣ се ядѫтъ и прѣзъ годината“ и „процентна смъртность на добитъка прѣзъ годината и на 100“ сѫ фабрикувани безъ основа — *творчески!* Удивителна е тая дързость, съ която г. Г. изтъква, че ималъ *официални данни* напр. за продадения и изклания добитъкъ. Възможно ли е да сѫществуватъ офиц. цифри за количеството на изкланитѣ ярета, агнета и пр. отъ всѣко едно село, колиба, община? Възможно ли е да сѫществуватъ цифри за броя на умрѣлитѣ агнета, ярета и пр. за всѣко едно село, колиба, община? Кому не е извѣстно, че освѣнъ въ по-голѣмитѣ градове, дѣто се водятъ регистри за изклания добитъкъ такива регистри за смъртностьта, клането, продажбата на ярета, агнета и пр. не се водятъ въ общинитѣ, *не могатъ* да се водятъ, даже и да сѫ прѣдписани съ окрѫжно, слѣд. не могатъ да сѫществуватъ за това *„официални цифри“*. И това твърдение е още

по-скандализозно прѣдъ видъ на факта, че самото респективно отдѣление, ветеринарното, като печати своитѣ вѣдомости за болеститѣ по добитъка, *никогашъ* до сега не е публикувало % смъртность, защото никогашъ досега е нѣмало цифри за това.

Но и въ тия тъй нагодени числа г. Г. е пропусналъ отъ бързание, явни безсмислици. Напр. конетѣ и кобилитѣ въ Бургазски окръгъ показва 5751, а жребчетата 4977 — невъзможно отношение! Биволи, въ броя на които би трѣбало да прѣдполагаме, че влизатъ и биволицитѣ и малачетата (понеже за тѣхъ нѣма прѣдвидено друго мѣсто), сѫ показани 8789, когато споредъ прѣброяването на 1892 г. сѫ били 16,573 (6334 бив. + 5504 биволици + 4735 малачета). Да намалѣятъ толкова за 2 год. е невѣроятно. И пр. и пр. и пр., та безполезно и утекчително се явява да продължаваме.

Табл. VI. „За разноскитѣ по отглеждането на домашния добитъкъ и добиванитѣ отъ него приходи (споредъ официални данни за 1894 и 1895 г.).“ — Тая таблица като графировка е цѣла противорѣчие съ основнитѣ правила за графиране стат. таблици. Въ нея липсва всѣка координация между колони и редове. Заглавията сѫ тъй безсмислени, че не се разбира, какво означаватъ помѣстенитѣ подъ тѣхъ числа. Самъ авторътъ мѫчно се справя съ тая таблица, и се принуждава да поставя извѫтрѣ между редоветѣ и колонитѣ ту разни пояснителни думи, ту скоби, ту проценти.

Прѣди всичко въ колона 1 отъ едрия добитъкъ сѫ показани само възрастнитѣ, безъ кончета, телета и малачета, а отъ дребния — всички, и овце, и кози, и агнета, и ярета. Какъ да се тълкува това изключение? Въ табл. се изтъкватъ числа „за разноскитѣ и приходитѣ отъ дом. жив.“,— мигаръ едно конче, малаче, теле иматъ по-малки разходи, или пъкъ даватъ по-незначителенъ приходъ отъ агнетата и яретата, та даннитѣ за първитѣ се игнориратъ? Енигма!

Колона 15 „отъ коя година почватъ да работятъ или даватъ приходъ“ е съвършено излишна, щомъ *навредъ* тя съдържа неизмѣняемия показалецъ: за конетѣ, кобилитѣ, воловетѣ и др. едъръ добитъкъ IV година, а за овцетѣ и козитѣ III. — Колонитѣ 19—34 сѫ подигравка съ идеята за стат. таблица. За „конче“ е опрѣдѣлена специална графа (21), а и за „теле или малаче“ друга специална графа (26), и двѣтѣ прѣдназначени за 10-тѣхъ вида животни, т. е. прѣдполагало се е, че *конче може да даде* и конь, и кобила, и биволъ, и овца, и агне, и яре!? Сѫщо и за теле и малаче. А по-ясно отъ очевидно е, че гонимата цѣль би се постигнала само съ *една* графа озаглавена напр. „*приплодъ*“, въ който случай би се прѣдвидѣло мѣсто и за дохода отъ ярета и агнета, който доходъ въ табл. е *пропуснатъ* да се покаже. Това е забравено. — Друго. Подъ заглавието „доходъ“ е помѣстена графа (27) „продажна цѣна на 1 животно“ и „цѣната (? стойностьта) на всичкитѣ домашни животни въ *окрѫга*“ (28). (И туй „въ окрѫга“, което е явна грѣшка, понеже всички данни сѫ изложени по околии, се повторя на 50—55 страници!)

Тъй разграфена и озаглавена таблицата, изпълнена е съ цифри, които могатъ да гонятъ само една разумна цѣль: да демонстриратъ съ една нечувана дързость факта, че цифритѣ сѫ фабрикувани и абсурдни и да провокиратъ всѣка логика. Ще дадемъ само нѣколко примѣра.

Разходъ за отглеждане животнитѣ прѣзъ I год.

1 конь (конче)	1 биволица (малаче)	1 крава (теле)
въ Анхиолска околия (нищо)	въ Бѣленска ок. 65 — л.	въ Бѣленска ок. 8 — л.
„ Варненски окрѫгъ (нищо)	„ Балбунарска „ 15 — „	„ Габровска „ 54·75 „
„ Вратчански „ 7 л.	„ Габровска „ 54·75 „	„ Севлиевска „ 54·75 „
„ Еленска околия 5 „	„ Севлиевска „ 54·75 „	„ Еленска „ 5 — „
„ Павликенска „ 50 „	„ Еленска „ 5 — „	

1 овца (агне)	1 коза (яре)
въ Анхиолска ок. (нищо)	въ Анхиолска ок. (нищо)
„ Вратчанска „ 6 л.	„ Вратчанска „ 7 л.
„ Разградска „ 5 „	„ Орѣховска „ 7 „
„ Кеманларска „ 1 „	

Възможни ли сѫ тия числа? Възможно ли е въ Вратчанско и Орѣховско за едно конче и едно яре да се харчи прѣзъ първата година еднакво, сé по 7 лева, въ Анхиолско и Варненско нищо да се не харчи, а въ Павликенско за едно конче да се харчи 50 лева? Възможно ли е въ двѣтѣ съсѣдни околии Разград. и Кеманларска едно ягне да изѣде прѣзъ първата си година 5 лева, въ Разгр. и само 1 левъ, въ Кеманларска? Какъ тъй въ Бѣл. едно малаче да изѣде прѣзъ първата година 65 лева, а въ съсѣдната Балбунарска околия само 15 лева? Какъ тъй въ сѫщата Бѣленска околия едно малаче да изѣде 65 лева, а едно теле само 8 лева? ... И тия цифри сѫ само за 1 година, а за останалитѣ 4 години тѣ сѫ още по-чудовищни.

Но по-нататъкъ въ колона 16-а „работни дни“ срѣщаме такива числа: кобилата работи прѣзъ годината въ Варнен. окол. 60 дни, въ Балчишка 222, а въ Вратчанска 340; биволътъ въ Вар. ок. 250 дни, въ Балчишка 178, а въ Добричска 150; и т. н. *Кравитѣ абсолютно никѫдѣ не работятъ нито единъ денъ!*

Въ колона 17 „единична цѣна на работенъ денъ“ за коня е показано въ Русенска околия 5 лева, Н.-Пазарска 4 л., Орханийска 0·80 л., Пещерска 0·60 л.; за кобилата въ Новопазарска околия 4 л., Орханийска 0·50 л.; за вола въ Трѣвненска околия 2·60 л., въ Свищовска 1·50 л., а Видинска, Карловска и др. 0·60 л.; за бивола Сливенска околия 3 л., Трѣвненска 2·50 л., Севлиевска 0·80 л., Пещерска 0·60 л.; и т. н. Да не се забравя, че това сѫ числа за *срѣдна ежедневна* цѣна на работния земледѣлчески добитъкъ. Сега, възможно ли е въ Русенска околия да се плаща тъй скѫпо, 5 лева ежедневно, за работата на единъ обикновенъ селски конь, когато въ Орхан. околия се плаща само 80 ст.? Такава рѣдкость, и при това такава необходимость ли е въ Русенско коня, че срѣдната му дневна работа се цѣни 5 лева, когато въ съсѣдната околия, Тутраканска, тая срѣдна цѣна не надминава 1 левъ? И ако срѣдната дневна работа на срѣденъ селски конь въ Русен. ок. се цѣни 5 лева, то каква трѣба да бѫде цѣната на по-избранитѣ и по-добритѣ коне, които стоятъ по-горѣ надъ срѣдната, 7—8—10 лева? Възможно ли е това?.... Ами цѣнитѣ на дневната работа на вола, бивола? Възможно ли е въ Габровска околия тая срѣдна дневна работа на вола да се цѣни по 60 стотинки (2360 вола), когато въ съсѣдната Трѣвненска ок. тя струва 2·60 лева (1812 вола)? Какви обяснения могатъ да сѫществуватъ тукъ?....

Но ако тия числа по своята неизгледность не поразяватъ на първъ погледъ читателя съ абсурдностьта си, то достатъчно е да се взре той въ тѣхната същность, за да разбере, до кждѣ може да ни заведе г. Г. съ тъй необмислено нагоденитѣ си числа. Именно, ако обърнемъ внимание на колона 19 „всичко сумма отъ работа за IV и V година“, то намираме тия данни

	1 конь	1 кобила	1 волъ	1 биволъ
Видинска	200 л.	200 л.	144 л.	192 л.
Русенска	3000 „	1800 „	1132 „	1415 „
Тутраканска . . .	240 „	240 „	240 „	240 „
Трѣвненска . . .	1200 „	1200 „	1300 „	1200 „
Поповска	540 „	540 „	240 „	240 „
Шуменска	2100 „	2100 „	1500 „	1500 „

Отъ прѣгледа и сравнението на тия най-противоположни числа за съсѣдни околии, читательтъ ще си направи заключение, или че авторътъ ги е поставилъ за шега и подигравка, или пъкъ че въ тия околии живѣе умопобъркано население. И наистина, какъ е възможно въ Русенска, Трѣвненска и Шуменска околии да се употрѣбяватъ за въ работа коне, кобили и волове, когато тѣхниятъ трудъ струва тъй скжпо, и какъ тъй съсѣднитѣ Тутраканска, Поповска околии, между които съвсѣмъ не сжществуватъ китайски стѣни, при такъвъ ничтоженъ доходъ отъ работата на своя добитъкъ не се задигнатъ и отидатъ въ съсѣднитѣ околии пари да печелятъ! Какъ тъй при такава доходность отъ коня въ Русенска околия населението не се е наумило да напустне всѣко друго занятие и да си купи всѣка челядь по 4 коня (4 × 240 = 960 л.) та да печели въ годината само отъ *тѣхната работа* по 6000 лева — министерска заплата! И за каква такава работа се употрѣбяватъ конетѣ въ Русенско, та изкарватъ срѣдно по 1500 лева годишно? А единъ подобъръ конь сигурно ще изкарва по 3000, 4000 лева! Излиза, че въ Трѣвненска окол. едно селско сѣмейство, което има чифтъ волове, 1 конь и 1 кобила има годишенъ доходъ само отъ тѣхната работа minimum 2500 лева; но подобно сѣмейство се смѣта за срѣдна ржка, за да не кажемъ отъ долна; излиза, че едно срѣдно сѣмейство въ Трѣв. окол. има доходъ само отъ работата на дом. животни 2500 лева!! Пита се, тия абсурди не сж ли изболи очитѣ на г. Г., та да ги поокастри малко и вземать по-вѣроятенъ видъ?

Въ колона 21 „конче“ прѣдъ числото навредъ има поставенъ +, отъ долу ‿, а подъ нея (12%). Какво означава тоя плюсъ, какво показва скобата и какво опрѣдѣлятъ тия (12%) е непонятно! Ние опитвахме много изчисления, да не би това 12% да иска да каже, че цѣната на едно конче = на 12% отъ нѣкоя отъ сумитѣ въ реда на коня или кобилата, обаче опитътъ ни отиде напраздно. Цѣла символистика! По вѣроятно ни се види прѣдположението, че при първата околия, Бургаска, въ тая таблица случайно сж се вмъкнали тия грѣшки отъ печатницата и словослагателя, който по всичко се вижда, че е взималъ голѣмо

участие въ *„чъртанието на пжтя . . . “*, запазилъ е тия грѣшки като нѣщо потрѣбно въ цѣли 85 околии.

Колона 22 „млѣко за 1 и 3 години.“ срѣщаме такива цифри:

	1 крава	1 биволица	1 овца	1 коза
Анхиолска ок. . .	50 кил.	300 кил.	18 кил.	30 кил.
Айтоска „ . .	500 „	600 „	90 „	45 „
Н.-Селска „ . .	100 „	200 „	90 „	180 „
Видинска „ . .	200 „	300 „	90 „	225 „
Б.-Слатин. „ . .	180 „	300 „	129 „	480 „
Кеманлар. „ . .	300 „	350 „	450 „	540 „
Кесаревска „ . .	250 „	800 „	36 „	180 „

Излиза, че една крава въ Айт. ок. дава *10 пжти* повече млѣко годишно (500 кил.) отколкото въ Анх. (50 кил.)! Една овца въ Кеманл. околия дава *23 пжти* повече годишно млѣко отколкото въ Анхиолска ок.! *Една овца въ Keман. дава 3 пжти повече млѣко годишно (150 кил.) отколкото една крава въ Анхиолска ок., а една коза — 4 пжти повече (188 кил.)!!* И какво слѣдва отъ това? Че една крава принася приходъ отъ млѣко въ Анхиолско около *7.50 л.* (50 к. мл. × 0.15 л. = 7.50), когато една коза въ Кеманларска ок. принася **36 л.** (180 к. м. × 0.20 л. = 36)!!? . . .

Въ колона 26 „теле или малаче“ числата се почти повтарятъ. Види се омрѣзнало е на г. Г. да измисля се нови и нови числа. Сжщо и въ колона 27 „продажна цѣна на 1 животно.“ Неизвѣстно защо вредъ въ тая колона подъ числото за бивола има отпечатано думата „срѣдно.“ Какво означава това срѣдно? Срѣдна пазарна цѣна? Но мигаръ само за бивола е тя „срѣдня,“ а за другитѣ 9 вида животни не е срѣдна?

Въ колони 30—34 „вълна или козина за 3 години,“ „цѣната на 1 кил. вълна или козина“ срѣщаме такива цифри:

	1 овца дава вълна за 3 години.		*1 коза дава козина за 3 години.*	
Карнобатска околия	3 кил.	× 1.60 лева	0.150 кил.	× 0.35 лева
Айтоска „	3 „	× 1.— „	3 „	× 1.— „
Ново-Селска „	6 „	× 1.80 „	1.500 „	× 1.— „
Вратчанска „	6 „	× 1.— „	3 „	× 1.— „
Берковска „	3 „	× 1.20 „	0.900 „	× 0.40 „
Разградска „	3 „	× 2.40 „	4.5 „	× 1.60 „
Брѣзнишка „	$3\frac{3}{10}$ „	× 1.80 „	$1\frac{1}{2}$ „	× 1.50 „
Трънска „	$4\frac{1}{2}$ „	× 1.73 „	$1\frac{1}{2}$ „	× 1.26 „

Излиза, че Трънската и Брѣзнишка овца даватъ повече доходъ отъ вълна отколкото Карнобатската, именно Трънската 2.59 лева годишно, Брѣзнишката 1.98 л., а Карнобатската само 1.60 лева!! Интересна е тукъ фантазията на г. Г. да поставя числа съ такава точность, като тия за Трънската окол. (1.73, 1.26). — Мигаръ това ще може да заблуди читателя да помисли, че тѣ сж продуктъ на изчисления, а не на фабрикация?

Извънредно интересни сж послѣднитѣ 4 графи. Съ тѣхъ авторътъ гони да покаже, какъвъ срѣденъ годишенъ чистъ доходъ принася всѣко едно дом. животно въ разнитѣ окол. на Княжеството. Обаче, независимо отъ това, че тия 4 колони сж изпълнени съ данни, изчислени невѣрно и фалшиво отъ фабрикувани и абсурдни основи, но и редакцията на самитѣ колони е мъглява, неточна, непостига цѣльта. Ето ги тия заглавия:

„разлика между расхода за отглеждането и дохода въ края на V година," „разлика между продажнитѣ цѣни и суммата която е разлика между расхода по отглеждането и дохода въ края на V год.," „разлика между продажната цѣна и разхода по отглеждането," на животното „разлика помежду продажната цѣна, плюсъ дохода на края на V год. и суммата, която прѣдставлява расхода по отглеждането за 5 години."— Пита се, коя отъ тия 4 колони съдържа данни за чистия или бруто ежегоденъ приходъ отъ всѣко едно дом. животно? Никоя. Слѣдъ това, самата метода на изчислението е невѣрна Първата очевидна погрѣшка тукъ е тая, че единъ отъ главнитѣ елементи, разходътъ за отглежданието на едрия добитъкъ прѣзъ първитѣ 3 год. и на дребния прѣзъ първитѣ 2 год., до като станатъ доходни, *се стоварва* въ дебитъ на едрия добитъкъ за 1 година, а на дребния за 3 год., вмѣсто да се разпрѣдѣли пропорционално на броя на всички години, прѣзъ които животното е доходно, т. е. вмѣсто да се смѣта като основенъ капиталъ, подлежещъ на извѣстна срокова амортизация. Втора погрѣшка е тая, че като се туря цѣната на приплодитѣ въ кредитъ, въ дебитъ не се туря нищо, което да отговаря на първоначалната цѣна на ония малки екземпляри, които се отглеждатъ. Трета погрѣшка — безсмислена и необяснима — е тая, дѣто г. Г. взима доходъ отъ млѣко и теле, малаче и конче за едрия добитъкъ само за 1 год. отъ 5 годишния периодъ, когато съгласно съ колона 15 кобилата, кравата и биволицата „започватъ да даватъ доходъ отъ отъ IV год.", значи IV, V = 2 приходни години. Друго-яче не би могло да се разбира туй „отъ IV год.", понеже за овцетѣ и козитѣ, за които е отбѣлѣзано „отъ III год.", г. Г. приима 3 години (III, IV, V = 3) отъ 5-тѣхъ за приходни. А тая погрѣшка намалява прихода отъ кобилата, кравата и биволицата съ 20—50%. Четвърта погрѣшка е съвършеното абстрахиране на дебитния елементъ смъртностьта на животнитѣ, изчислено въ годишенъ разходъ. Пета, шеста и пр. погрѣшки сѫ абстракцията на множество второстепенни елементи, които би трѣбало да се минатъ на дебитъ и кредитъ на всѣко животно. И само резултатътъ отъ едно добросъвѣстно и правилно изчисление върху основа на всички тия елементи може да ни даде цифри за годишния приходъ отъ едно животно. — Явно е сега, колко безмислени се явяватъ тия 4 колони, съ които г. Г. иска да изтъкне „добиванитѣ отъ домашнитѣ животни приходи". И какви цифри ни изтъква г. Г.? Цѣло умопомрачение! Да вземемъ напр. първата отъ тия 4 колони, която има наймного претенциитѣ да изразява „дохода отъ дом. животни." Прѣди всичко констатираме, че кравитѣ и биволицитѣ въ *всички* околии освѣнъ 15-20 (кравитѣ въ Карнобат., Айтоска, Кеман., Тутр., Кесаревска, Тръпска, Царибродска, Добричска, Ломска, Силистренска, Панагюрска, Шуменска, Прѣславска и Н.-Пазарска, а биволицитѣ въ първитѣ 7 и Берков., Луков., Карлов., Балбун. и Ихтиманска) даватъ загуба въ края на V год., и то ето до какви размѣри:

1 крави въ Севлиев. ок.	— 174.51 лева,	Габров. — 228.15 л.,	Пазардж. — 173 лева
1 биволица въ Бѣлен.	„ — 258.— „	Габров. — 200.— „	Пазардж. — 315 „ !

Напротивъ, конетѣ, кобилитѣ, воловетѣ и биволитѣ навсѣкждѣ (изключая воловетѣ въ Габровската и Севлиевската околии и биволитѣ въ Габровската околия) даватъ приходъ, и то въ тия напр. размѣри:

	1 конь	1 кобила	1 волъ	1 биволъ
Ломска	10 л.	81·60 л.		
Фердинандска	385 „	406·60 „		
Кеманларска	1551 „	1684 „		
Поповска	238 „	258 „		
Русенска	2760 „	—		
Тутраканска	15 „	—	100 л.	85 л.
Шуменска	1938 „	—	—	1348 „
Бургаска			340 „	428 „
Айтоска		1469 л.		
Анхиолска		159 „		
Балчишка		1006 „		
Варненска		154 „		1380 „
Карнобатска			1254 „	1136 „
Видинска			39 „	92 „
Балбунарска			1000 „	1195 „
Пещерска			11·20 „	
Панагюрска			524·20 „	
Н.-Селска				157 „
Еск.-Джумайска				398 „

Доходъ отъ овцетѣ и козитѣ въ края на V год. е показанъ напр. въ тия размѣри:

1 овца { дава загуба: { Ломска ок. — 9.40 л., { Плѣв. ок. — 2.33 л. Русенска ок. — 6.50 л.
„ полза: { Фердин. „ 14.20 „ { Луков. „ 10.— „ Балбун. „ 63 50 „

1 овца { дава загуба: { Бѣленска ок. — 18.25 л. { Балчишка ок. — 16.25.
„ полза: { Кеманлар. „ 86.10 „ { Добричка „ 0.70.

1 коза { дава загуба: { Ломска ок. — 7.60 { Плѣвенска ок. — 0.50 л. Софийска ок — 8.55 л.
„ полза: { Фердин. „ 16.40 { Луковитска „ 13.— „ Кеманлар. „ 104.50 „

1 коза { дава загуба: Ст.-Загор. ок. — 16.— л.
„ полза: Поповска „ 0.80 „ Шуменска 50.50 л.

Какви заключения трѣбва да се извадятъ отъ тия цифри, ако се допустне, че тѣ биха съдържали и сѣнка отъ истина? Първо, че жителитѣ въ повечето околии въ България трѣба да сѫ умопобъркани, като развъждатъ съ *явна загуба* крави и биволици, когато развъждането на други дом. животни е тъй явно износно. И какъ друго-яче, освѣнъ съ умопобърканость, може да се обясни показаното напр. за Пазарджишка околия, дѣто се развъждатъ 3931 (92 г.) крави съ *загуба* по 173 л. на всѣка една, когато 1 конь въ сѫщата околия дава *приходъ* 1009 л., 1 кобила 1023 л.? — Второ, че стопанитѣ на овце и кози въ много околии въ България трѣба да сѫ умопобъркани, като отглеждатъ тия животни, които дори и въ края на 5-та година имъ даватъ загуби, и то такива значителни за нѣкои околии. — Трето, че жителитѣ въ нѣкои околии трѣба да сѫ умопобъркани като използуватъ съ загуба своитѣ домашни животни и не ги закарватъ въ съсѣднитѣ околии, дѣто тѣ даватъ значителна полза. Напр. коньтъ дава въ Ломска ок. 10 л., а въ съсѣдната Фердин. 385—38 пѫти повече; въ Тутракан. 15 л., а въ със. Русенска 2760 л. — 200 пѫти повече; въ Поповска 238 л., а въ Шуменска и Кеманларска 1938 и 1551 л. — 7 и 6 пѫти повече! И на кое се дължи тая разница — да ли на поминъчното и земледѣлческо различие на тия съсѣдни околии, или на тѣхнитѣ климатически и географически

особености, или най-сетнѣ на различието на расата на коня?!! . . — Четвърто, че жителитѣ въ нѣкои околии сж умопобъркани, дѣто не замѣстятъ развъждането на едни д. животни съ други много по-износни, които служатъ за сжщитѣ цѣли. Напр. въ Кеманларска околия не замѣнятъ кравитѣ, които въ края на V год. даватъ едната само 14 л. доходъ съ козитѣ, които даватъ едната 104.50 л.; въ Балбунарска — кравитѣ, които нищо не даватъ, съ козитѣ, отъ които всѣка една дава 82.90 л.; въ Габровска — кравитѣ, отъ които всѣка една дава загуба 200 л., съ козитѣ, отъ които едната носи печалба 8.45 л. и пр. Щето . . . но стига. Читательтъ въ недоумѣние се пита: какво е това? Възможно ли е печатната хартия да търпи такива абсурди?

Слѣдъ табл. VI на стр. 296—307 сж помѣстени 13 рекапитулационни таблици за цѣлото Княжество. Нѣма какво да се спираме на тия табл., понеже въ тѣхъ главно сж рекапитулиратъ ония фабрикувани и абсурдни цифри, които вече разгледахме по окржзи. Интересна е табл. на стр. 300 „За срѣдното житно производство въ България отъ 1885—1895 споредъ отчетитѣ на окржжнитѣ управители и други офиц. документи", споредъ които г. Г. изкарва, че прѣзъ тия 10 год. България има загуба отъ производството на пшеница, ръжь, ечимикъ, овесъ и царевица **102,320,915 л.** Загуба 102,320,915 лева, читателю, загуба изчислена за 22 окржзи единъ по единъ, възъ основа на цифри помѣстени въ цѣли 18 колони!! Всички, всички окржзи сж дали въ тоя 10-год. периодъ загуби, освѣнъ само щастливитѣ 2 окржзи Ловчански и Пазарджишки. Побира ли го това човѣшкиятъ разумъ? Какъ се е изхранило тогава населението прѣзъ тия 10 год. и отъ дѣ е компенсирана тая загуба? И забѣлѣжете, двѣ страници по-напрѣдъ (298 стр.) г. Г. изчислява и намира, че прѣзъ годинитѣ 1888—92 житното производство въ България е дало *чистъ доходъ* 31.50 л. на хектаръ (161·90 приходъ — 130·40 л. разходъ), а сжщо тъй и 1 страница по-назадъ (301 стр.) той пакъ изчислява и намира, че „чиста печалба отъ житното производство на 1 землелѣлецъ се пада" 49·34 л., като при това отбѣлѣжва за всички окржзи *печалба*, съ изключение само на Кюстендилския! Какъ може да се обясни това противорѣчие? И ето тия 3 таблици се мждрятъ една до друга и чъртаятъ *„оня пжть, който* и пр. . . ."

Табл. на стр. 302 и 303 съдържатъ данни за „приходната и продажна стойность на житнитѣ произведения при срѣдното годишно производство на хектаръ въ левове" едната за 1888—92, а другата за 1885—95 год. и като че ли сж изпълнени *нарочно* съ най-противорѣчиви числа. Напр. въ Трънския окр. „разликата между приходната и продажната стойность" е била

	пшеница	ръжь	ечимикъ	овесъ	царевица
1888—92	+ 3.20 л.	+ 2.40 л.	+ 2.70 л.	+ 2 л.	+ 2.70 л.
1885—95	— 10.—	— 6.70	— 4.60	— 5.—	— 4.90

Мислимо ли е да сжществува подобенъ фактъ, когато въ вторитѣ числа се съдържатъ всички благоприятни числа отъ първия редъ, плюсъ

числата за добавенитѣ години 86, 87, 93, 94, 95, които съвсѣмъ не сѫ били такива неблагоприятни години? Но дори да допуснѣхме, че тия добавени години въ втория редъ сѫ били неблагоприятни, тѣ се пакъ не биха могли да намалятъ амплитудата отъ + до нула и да я отклонятъ до такъвъ значителенъ — минусъ.

Въ табл. на стр. 305 е отбѣлѣзано, че въ Пловдивския окрѫгъ се падатъ 25 коня и кобили на 1 кв. кил., а въ Трънския 258 овце на 1 кв. кил., отъ което слѣдва, че въ Пловдивския окрѫгъ има *145,660 коня и кобили*, а въ Трънския окр. *549,644 овце*, когато самъ г. Г. показва първото число 9,388, а второто 235,661!

На стр. 307 табл. „за чистия срѣденъ годишенъ доходъ отъ дом. животни въ Бълг. отъ всѣка категория и прѣдназначение (срѣдно за 1894 и 1895)", съдържа данни *неизвѣстно* по какъвъ начинъ добити. Обаче тѣ идатъ да потвърдятъ ония наши заключения, които направихме по отношение табл. VI. Тукъ вече г. Г. категорически казва, че *чистиятъ доходъ отъ крави и биволици е за цѣла България отрицателенъ* (изключая Шумен. окр. за кравитѣ и Трън. за бивол.), т. е. че въ цѣлото княжество отъ кравитѣ и биволицитѣ се губи, и то по 10 л. на крава и 20 л. на биволица. А това прави една ежегодна *чиста загуба 6,783,610 лева!!* Отъ овцетѣ и козитѣ .... непостижимо! „+ —"! Напр. Бургаз. окр. +—·05 на овца, +—·10 на коза, Варнен. +—·08 на овца, Ловчански окр. +—·04 и пр. и пр. Каква е тая математическа символистика?!! И съ това чудо се свърша тоя отдѣлъ!

III. Статистически изслѣдвания на земледѣлческитѣ и скотовъдски богатства въ разнитѣ европейски и вънъ отъ Европа държави.

„Прѣди да почнемъ изучването на земледѣлческитѣ култури, скотовъдството и коневъдството въ разнитѣ европейски страни само въ статистическа и економическа смисъль, то ние ще хвърлимъ единъ бѣгълъ погледъ върху състоянието на поземелната собственость въ разни страни, нейното раздѣление и това на разнитѣ земледѣлчески култури, като отбѣлѣжимъ сѫщо и разнитѣ начини, по които се експлоатира земята, разпрѣдѣлението на населението въ това отношение и измѣненията които врѣмето е донесло въ респективното положение на тѣзи различни земледѣлческо-економически елементи". — Така почва г. Г. тоя отдѣлъ, който заима 115 стр. (309—421) и въ който освѣнъ тия 9 реда, които сѫ единственото негово „изучване" и „хвърляние бѣгълъ погледъ", *всичкитѣ 115 стр. сѫ буквално прѣпечатани таблици и прѣведени редове отъ фр. земледѣлч. анкета прѣзъ 1882 г.* Тая нечувана до сега дързость да се прѣпечатватъ цѣли стотини страници отъ единъ чуждъ трудъ и да се даде това за свое „изслѣдвание" е постѫпка, за която всѣка остра дума и епитетъ е малко. Това е позоръ на чиновничеството въ България!

И какъ още е извършенъ тоя плагиятъ! Прѣди всичко, за да намали вѣроятностьта да се узнае лесно, отъ дѣ сѫ взети тия обширни и разнообразни таблици за Франция и др. страни, г. Г. си е послужилъ съ по-старата анкета, за 1882 год., при всичко че е имало и по-нова,

1892 г.[1]) Слѣдъ това той *е размѣстилъ* самитѣ отдѣли въ оригинала, като е взелъ отъ краищата и турилъ въ срѣдата, а отъ срѣдата направилъ начало. При това, за да не се познае, че тая книга е писана за Франция, той съкратява повечето отъ таблицитѣ по департаменти и подробнитѣ анализи и текстове, и прѣвежда по най-варварски начинъ отдѣлни окѫслечни фрази отъ оригинала, за да прилѣпи прѣпечатанитѣ таблици една съ друга. А всичко това въвежда намѣстѣ една небивала анархия въ инакъ прѣкраснитѣ таблици и изложения въ оригинала.

Ето и самитѣ доказателства.

Стр.	309—327	у	г. Г.	сѫ прѣпечатани	отъ	стр.	278—379	отъ	френския оригиналъ.[2])
„	328—348	„	„	„	„	„	5—67	„	„ „
„	349—366	„	„	„	„	„	80—120	„	„ „
„	370—382	„	„	„	у	„	120—156	„	„ „
„	383—385	„	„	„	„	„	68—76	„	„ „
„	386—414	„	„	„	„	„	160—250	„	„ „
„	418—419	„	„	„	„	„	260—263	„	„ „

И видътъ на линиитѣ, и точкитѣ и погрѣшкитѣ дори сѫ сѫщитѣ у г. Г. както ония въ френ. анкета! Г. Г. просто е отдиралъ таблицитѣ отъ френ. оригиналъ и ги е давалъ въ печатницата съ заповѣдь, цифритѣ да се наберать, а за думитѣ да се оставятъ праздни мѣста, и отпослѣ е прѣвеждалъ тия думи. И какво осакатяване, какво варварство е показалъ той къмъ нѣкои отъ таблицитѣ? Види се, въ страха си да го не улови нѣкой, когато дере и прѣпечатва тия таблици, г. Г. е *бързалъ* съ една невъзможна неогледность, като почти навредъ е изпускалъ прѣкрасния текстъ, който съпровожда или прѣдшествува таблицитѣ въ оригинала и се е задоволявалъ да постави тукъ-тамѣ по нѣкоя безмислена фраза, глазомѣрно прѣведена отъ оригинала.

Нѣколко примѣра.

Въ табл. на стр. 311 (въ фр. ор. 301) отдолу отъ дѣсно г. Г. е пропусналъ да прѣведе заглавнитѣ 5 реда, поради което всички тия числа ставатъ съвършено непонятни.

Въ табл. на стр. 312 (фр. ор. 302) послѣдна колона прѣдъ числата 114.436, 1872 и 3927 е пропуснатъ знакътъ —, отъ което тѣ добиватъ точно обратенъ смисълъ.

Табл. на стр. 306 въ фр. ориг., която се прѣкѫсва и продължава на стр. 307 е смѣтната отъ г. Г. като 2 отдѣлни таблици и като такива ги печати той на стр. 313! При това г. Г. казва . . . *„споредъ англий-*

---

[1]) Какво значение има врѣмето при изтъкването на стат. свѣдѣния, твърдѣ добрѣ е извѣстно на всички работници въ това поле. Често знаменити автори въ Европа отлагатъ публикуването на своитѣ трудове съ мѣсеци и години, *за да дочакатъ* и се възползуватъ отъ резултатитѣ на нѣкое най-ново статистическо прѣдприятие. Г. Г. напротивъ *най-старателно* игнорира новитѣ публикации и прѣдпочита старитѣ!! Въ туй отношение той има цѣла системѫ. Тъй напр. въ книгата му „коневъдското и конезаводското дѣло въ Австрия“, офиц. издание 1898 година, се използуватъ данни само за *1869 год.* И тая книга, това *официално* издание е публикувано, за да покаже *съврѣменното* положение на коневъд. и конезаводството въ Австрия, та да послужи и на България да си нареди и тя тая материя по модеренъ начинъ. . .

[2]) Statistique agricole de la France. Publiée par le Ministre de l'agriculture; Resultats Généraux de l'anquête décennale de 1882.

ската статистика за 1885 г.“, значи г. Г. взима тия числа отъ англ. оф. статистика, а не ги прѣпечатва *буквално* отъ споменатата страница на фр. анкета??!

Табл. на стр. 314 горѣ е прѣпечатана отъ фр. ор. стр. 308 изолирано, безъ прѣдшествуещитѣ я 2 таблички, поради което губи всѣкакъвъ смисълъ. Нарочно или случайно е направено това опущение?

Въ табл. стр. 317 долу (фр. ор. 321) е пропуснатъ знакътъ —, отъ което вмѣсто *намаление* 7.22% и 9.09%, добива се увеличение. Дали това изпускане е неволно отъ бързотия, или нарочно — не може положително да се твърди. Обаче намъ ни се ще да вѣрваме второто прѣдположение, понеже ако тия знаци бѣха изпуснати неволно, то текстътъ слѣдъ табличката въ оригинала би показалъ грѣшката г. Г-ву; напротивъ ние срѣщаме да е добавено отъ г. Г. слѣдното: „тѣзи данни показватъ, че въ Франция числото на самостоятелнитѣ поземелни собственици расте постоянно, което обстоятелство е единъ неотрицаемъ знакъ за благосъстоянието, което добиватъ медлено, но сигурно френскитѣ земледѣлци“. (Това сѫ едни отъ рѣдкитѣ редове писани въ тоя отдѣлъ отъ *автора г. Г.*) Излиза, че на г. Г. му се дощѣло да извади увеличение на франц. поземелни собственици, въпрѣки факта на противното, и ето *той фалшифицира знака — на + и добива исканото.*

Въ цѣла серия таблици думата travailleurs е прѣведена *работници.* Работникъ е категория въ занятията и отговаря на френското ouvrier (въ занятията се отдѣлятъ 3 категории трудъ: 1) трудътъ на самостоятелни (patrons), 2) на помощници (employés) и 3) на работници (ouvriers). Travailleurs значи човѣкъ, който *лично* работи, билъ той самостоятеленъ, помощникъ или работникъ. Грѣшката на г. Г. е въ тоя случай колосална, понеже при земледѣлцитѣ болшинството сѫ собственици-работещи, а той всички ги показва за работници (несобственици).

Въ табл. на стр. 341 (фр. ор. 52) е пропуснато да се отбѣлѣжи броя на департаментитѣ въ Франция, както е направено въ оригинала. Това го е пропусналъ г. Г., понеже, види се, не е разбралъ, какво значение иматъ тия числа въ оригинала (86 деп., 87 деп.). А пъкъ авторътъ (разбира се френскиятъ!) е искалъ да посочи на читателя тукъ, че при сравнението количеството на производството въ Фр. прѣзъ разнитѣ периоди, да се има прѣдъ видъ и териториата на страната, която се е *измѣнявала* (1840 г. сѫ били 86 деп., 1862 г. — 89 деп., 1882 г. — 86 деп.).

Въ табл. на стр. 347 (фр. ор. 64) е пропуснато да се означи, че числата сѫ левове.

Табл. на стр. 351 (фр. ор. 83) е турена безъ всѣкакво заглавие.

Табл. на стр. 350 (фр. ор. 81 и 82) е цѣла характеристика. Въ франц. оригиналъ тя е разположена на 2 страници и г. Г. взима тритѣ колони отъ фр. стр. 81 и ги туря въ 3 колони на своята табл. вмѣсто *въ една колона едно подъ друго*, понеже въ табл. департаментитѣ сѫ наредени по низходещъ редъ на числата; но това не стига — той дръпва по една чърта слѣдъ тия 3 колони и *тогава чакъ* прѣпечатва останалата часть отъ табл. отъ фр. стр. 82. Но чакайте, и това не стига: текстътъ на III колона 6-я редъ (българ.) случайно се изпуска, и ето имената на всички окрѫзи се измѣстятъ съ едно число по-нагорѣ срѣщу числата на

прѣдидещия окрѫгъ, отъ което едно число отдолу артисва! Какво да се прави съ това число? Вмѣсто да провѣри и намѣри грѣшката, работа за 1-2 минути, г. Г. рѣшава по Александровски въпроса: дръпва една скоба срѣщу послѣдния департаментъ, Сенски, и му поставя двѣ числа $\left.\begin{matrix}17.460\\5.127\end{matrix}\right\}$!!! Заповѣдайте сега, читателю, и се ползувайте отъ тая таблица! Кой ще прави справка въ такова старо издание, та и кой знае, отъ дѣ е копирана тая табл., та да открие грѣшката? . . .

Табл. на стр. 394 (фр. ор. 182 и 183) плаща сѫщия данъкъ на неразбранщина.

И пр. и пр.

За образецъ пъкъ на невѣрни и безмислени прѣводи (разбира се, тайни), ще приведемъ тия нѣколко примѣри.

На стр. 328 отъ долу terres labourables се прѣвежда „орна земя“, 8 реда обаче по-долу сѫщата френска дума пъкъ се прѣвежда вече „земи засѣти съ жито“. Сѫщата погрѣшка се срѣща и на стр. 383 редове 23, 27 и пр. и пр.

На стр. 386 думата jachère прѣвежда „необработваема земя“ вмѣсто угаръ.

На стр. 339, редъ 5 срѣщаме фразата: „като помножимъ числото на часоветѣ на растенето на царевицата съ срѣдната температура, то ние ще намѣримъ, че отъ посаждането до озрѣванието на царевицата сѫ потрѣбни 35,000 термични стъпени отъ цантиграда“. На френски (стр. 38, редъ 4): En multipliant par la température moyenne le nombre d'heures de végétation du maïs, c'est-à-dire le nombre d'heures pendant lesquelles le soleil est au-dessus de l'horison (изпуснато!) depuis le moment où sa graine est mise en terre jusqu'à celui où la récolte est mûre, on trouve un produit qui diffère peu de 35,000 degrés ou unités thermiques de végétation“.

Стр. 354, редъ 2 „ . . . културата на коренниtѣ земни плодове“, а на френски (стр. 87, редъ послѣдни) „cultures fourragères“.

Стр. 355 долу: „Отъ тази таблица се вижда, че врѣменнитѣ ливади сѫ много развити въ Франция“, а на френски (стр. 93): „les prés temporaires remplacent les prairies naturelles dans les localités où celles-ci ne peuvent se maintenir, et ont pris depuis quelques années un certain dévelopment dans les pays rélativement secs“.

Стр. 381: „Цѣната на горското производство въ Франция се опрѣдѣлява възъ основа на чистия и облагаемъ съ данъкъ доходъ отъ горитѣ, тъй като други данни за това липсуватъ. Споредъ изчисленията на френското министерство на финанситѣ този чистъ доходъ *по настоящемъ е около 22 лева и половина на хектаръ или 11·49% отъ цѣнната* на годишното горско производство (к. н.). — Суровия годишенъ доходъ отъ експлоатацията на горитѣ достига въ Франция до 343,335,872 лева. Суровия годишенъ доходъ на хектаръ е отъ 9 до 38 л. на хектаръ“. А ето и оригинала (стр. 154, редъ 19): „La valeur de la production peut, à défaut de renseignements directs, se calculer en prenant pour base le revenu net imposable. Or, d'après le Ministère des finances, ce revenu *se serait élevé en 29 ans (1851—1879) de 20 fr. 18 c. à 22 fr. 50 c. par hectare, soit de 11·49 p. 100.* (к. н.) C'est un accroissement moyen de 0·39 pour 100 par an. Si on admet que le revenu brut de l'ensemble des bois a suivi la même marche, on trouve que le montant du revenu par hectare, tiré des chiffres de la *Statistique agricole* décennale de 1862 (27 fr. 85 c.), s'exprimerait par 35 fr. 36 c. en 1882, ce qui suppose, pour une superficie totale de 9,455,225 h., une valeur de production annuelle de 334,335,872 frs. Le revenu brut varie suivant les catégories; c'est ainsi que le chiffre de 35 fr. 36 c. descendrait à 9 fr. pour l'hectare de tailles simples et s'élèverait à 38 fr. 43 c. pour les futaies et tailles sous futaie“.

Стр. 382, редъ 32: „Тѣзи зърна, извѣстни въ търговия подъ името легуми се сѣятъ . . .“, а въ оригинала (стр. 68, редъ 7): „Ces grains, ordinairement désignés sous le nom de légumes secs dans le commerce . . . .“

Стр. 383, редъ 1: „Културата на разнитѣ варива въ Франция завзема 0·65% отъ цѣлата територия на страната. Въ Белгия и Германия тази пропорция достига до 3·33% отъ цѣлата территория на тѣзи страни·“ Въ фр. оригиналъ (стр. 69, р. 1) стои: „Les plantes légumineuses occupent 0·65 p. 100 de la surface totale du territoire. Cette proportion est trés faibles; elle est inférieure de près de moitié à celle de la Belgique. En Allemagne, la proportion est de 3·33 p. 100. Notre agriculture a sous ce rapport de grands progrès á réaliser“.

Стр. 402, редъ 26: „Въ слѣдующата таблица сѫ изложени цѣнитѣ на разнитѣ категории френски овце“. Въ фр. оригиналъ стр. 211: „On donne enfin cidessous la valeur totale de diverses catégories de bètes à laine recensées en 1882“.

Непостижимо е безстидството, съ което г. Г. на много мѣста прѣдшедствува тия таблици. На стр. 327, р. 1: „За да бѫдемъ пълни въ изучванията, които *направихме до сега* . . . .“ На стр. 331, р. 25 казва: „Като се облѣгаме на тия цифри и тѣмъ подобни за другитѣ държави, *ние намираме* (к. н.) слѣдующитѣ данни за културата на пшеницата въ разнитѣ страни, които *ние резюмираме* (к. н.) въ една таблица“. Табл. е прѣпечатана отъ стр. 18, фр. ор.! — На стр. 347 р. 1: „За да бѫде обаче нашето изучвание пълно, ние трѣбва сега да видимъ...“ и слѣдва буквално прѣпечатана таблица отъ стр. 64 отъ фр. ор. — На стр. 344, р. 30: „Ако сега за всичкитѣ изложени въ по-горнитѣ таблици години *ние вземемъ* (к. н.) срѣднитѣ и общи количества . . . ., *ние ще добиемъ* (к. н.) нуждннтѣ за сравнение цифри“, а пъкъ прѣдъ и слѣдъ тоя пасажъ нѣма ни една точка отъ г. Г., а всичко е буквално прѣпечатано отъ стр. 60 и послѣдуещи отъ фр. ор. — Стр. 381: „По-горѣ *ние* (к. н.) видѣхме кои страни внасятъ и кои изнасятъ дървени материали“. Стр. 393, р. 23: „За да може обаче, да се уцѣни богатството на една страна по отношение на животнитѣ и то по единъ начинъ по-малко абстрактенъ, отколкото прѣдшедствующия, *то ние трѣба да се базираме* на. . .“ думи буквално преведени отъ стр. 181, фр. ор., заедно съ всичко друго. И пр. и пр.

Но безстидството, съ което г. Г. се домогва да прѣдаде като свое изслѣдване тия 115 страници, достигва своя връхъ, като казва на стр. 329 р. 2 отдолу: „Житното годишно производство на цѣлото земно кълбо се оцѣнява отъ директора на френското земледѣлие г. Тисерандъ и то заедно съ сламата на около 36 милиарда лева“. На стр. 332, р. 17: „Цѣлокупната обаче продукция на пшеницата въ Европа възлиза споредъ изчисленията на г. Тисеранда . . .“, и на стр. 340, р. 2 отдолу: „. . . . . не ще се мине много врѣме и Индия ще почне да внася жито вмѣсто да изнася, та за това казва г. Тисерандъ . . . . . .“ Всички тия цитати сѫ буквален прѣводъ отъ френския оригиналъ, въ който прѣводъ г. Г. туря отъ себе си *само името г. Тисерандъ*. А Тисерандъ е авторътъ на книгата, отъ която се взиматъ цѣлитѣ 115 страници! Излиза, че г. Г. само на тия 3 мѣста се ползува отъ г. Тисеранда?! И нийдѣ ни думица другадѣ за Тисаранда, нийдѣ ни най-малката подгатка, че се заимствува нѣщо отъ него! Не се споменува дори името на книгата, отъ която г. Г. заимствува тия 3 числа, като че ли той ги заимствува *най-случайно* и бѣгло, en passant!

Но чакайте, туй не е всичко! На стр. 333 р. послѣденъ г. Г. казва: „. . . . слѣдующата таблица, за прѣзъ 1882 г. тъй като отъ тогава насамъ не е ставало друга земледѣлческа анкета въ Франция“ и на стр. 386, р. 3: „Въ слѣдующата таблица е указано распредѣлението на френскитѣ земледѣлчески култури споредъ

земледѣлческата анкета отъ 1882 г.“ — *Това сж единственнитѣ 2 мѣста гдѣто се поменува за тая анкета.* Ще се рече, само 2 таблици заимствува г. Г. отъ тая анкета! Значи, другитѣ 200—250 табл. въ тоя отдѣлъ сж плодъ на „изучвания“ и „издирвания“ на г. Г., извличани и компилирани отъ обширна литература, която той е ималъ подъ ржка и отъ която Тисерандъ му е услужилъ само съ 3 числа, а френската анкета, на която дори публикацията не цитира, само съ 2 таблички!! Чувало ли се е и виждало нѣкогашъ такова безстидство, такова нахалство?

И това послѣдното достига и до тамъ, че въ стремението си да си закрива диритѣ и показва, какво се е ползувалъ въ тия си „изучвания“ отъ разни автори, той прѣпечатва подсрочнитѣ бѣлѣжки отъ френския оригиналъ по такъвъ видъ въ своя таенъ прѣводъ, като че ли *самъ* цитира и извлича отъ авторитѣ отбѣлѣзанитѣ мѣста. Напр. на ст. 332, р. 21: „Но колкото и да е голѣма тая продукция, то отъ нея само една малка часть излиза въ всемирната търговия, както това се вижда отъ слѣдующаага таблица съставена отъ Scherzer (Das Wirthschaftliche Leben der Välker 1885)“. Стр. 331 р. 8 отдолу: „Що се отнася до Германия, то тя може да се причисли къмъ странитѣ, които не култивиратъ много пшеницата, тъй като въ нея се поставятъ за пшеницата само 1.821.327 хек. (Statisticshes Jahrbuch für das D. Land. 1884). И двата тия цитата сж букваленъ прѣводъ отъ стр. 17 и 18 отъ фр. оригиналъ съ тая само разлика, че въ оригинала нѣмскиятъ цитатъ е туренъ въ забѣлѣжка долу, а у г. Г. е покаченъ горѣ!

Друго. Г. Г. си позволява да слъгва дори, че отъ 1882 до 1897 г. не било ставало друга земл. анкета въ Франция! Та поне названието anquète décénnale не му ли е показало, че краката на лъжата ще бждатъ кжси тукъ!

Ето, читателю, това сж тѣ „изучванията“, „изслѣдванията“ и „анализътъ“ на г. Г. на „землед. и скотовъдски богатства на разнитѣ Европейски и вънъ отъ Европа държави“!!

Да прибавимъ, че на стр. 367—369, 377—379 и 385 между таблицитѣ за разнитѣ държави сж втикнати и таблици за „полученитѣ резултати отъ опититѣ съ разнитѣ видове захарно цвѣкло при Садовското държ. землед. училище“, „за пространството на лозята въ Княжеството отъ 1886 год. до края на 1894 год.“ и „градинарство и зеленарство въ България“. — Що щатъ тия таблици тукъ, въ тоя отдѣлъ, прѣдназначенъ за чужди страни? Види се, чакъ когато е отпечатвалъ тия страници г. Г. се е досетилъ, че въ отдѣла за България той е пропусналъ да спомене нѣщо за цвѣклото, лозята, градинарството и „зеленичарството“ и ето тукъ допълва това опущение*) . . . . .

Стр. 422—486 съдържатъ маса таблици и цифри нахвърлени безразборно подъ три заглавия „производство и търговия на житата“, „цѣ-

*) Но възможно е и друго едно обяснение: минава г. Г. прѣзъ врѣмето, когато е печаталъ тия страници, прѣзъ землед. отдѣлъ при м. т. з., вижда тия 3 таблици, задига ги и право въ печатницата! Съслуживци разправятъ за г. Г., че той ималъ нещастната мания да отдира и отрѣзва всѣка таблица, картина, антрафиле, които иматъ нѣкакъвъ економически, стопански характеръ.

цинитѣ на житата“ и „цѣнитѣ на пшеницата“. Всичко това е заето отъ А. Фирингаузъ, Муске, Роджерсъ, Касперовъ и Теодоровъ, и всичко се отнася за разни европ. страни, и нито думица за България! Прѣпечатването е станало и тукъ съ отдирането на таблицитѣ отъ оригинала и съ осакатяване на смисъла имъ, като на рсдъ сж спазени термини „метамическа копейка“, „гирка“, „киляди четвъртини“ и др. Защо сж прѣпечатани тукъ тия таблици и какво значение иматъ напр. таблицитѣ *„цѣната на златнати рубла въ кредитни копейки по курса на прѣвода за Лондонъ“* (стр. 481) въ тоя трудъ на г. Г., прѣдназначенъ да чъртае пжтя на економичдското развитие на България?... Нека читательтъ се чуди и мае!...

Отъ стр. 487 до 660 подъ заглавие „житна търговия“ г. Г. взима и прѣпечатва маса таблици отъ официалнитѣ годишни публикации за външната търговия на разни държави, безъ всѣкакъвъ разборъ, безъ всѣкакъвъ мотивъ! Тукъ ние срѣщаме таблици за износа и вноса покрай държавитѣ на цѣла Европа още и Нови Юженъ Валесъ, Квисландъ, Н. Зеландия, Маврикий, Носъ Добра Надежда, Гваделупа, Коста Рика, Урагвай, Парагвай и пр. и пр. и пр. — Какво значение иматъ тия 173 стр. прѣпечатани таблици, разхвърлени и разбъркани безъ думица коментарь? Какво значение за житната търговия на България има напр. износътъ на музикални инструменти отъ Еквадоръ? Какво съотношение съ България и „изучването на нейнитѣ земл. скотов. богатства“ могатъ да иматъ таблицитѣ за вноса и износа на Коста Рика, Парагвай, Квисландъ? Да не би г. Г. да иска да свързваме търговски съюзъ съ тѣхъ?...

Нека читательтъ си отговори самъ!

Тая фамозна книга на г. Г. свършва съ 2 статии, прибавени на края: *„финансовитѣ начала, които трѣба да прѣобладаватъ изобщо въ нашата данъчна система и частно при данъкътъ върху земята, за да може да се ускори развитътъ на нашето земледѣлие“* (стр. 661—668) и *„Какво вършатъ просвѣтенитѣ държави за напрѣдъка на своето земледѣлие“*. (стр. 668—680). Тия 2 статии сж достойни съсѣди на всичко прѣдшествуеще въ тая книга.

И тъй да резюмираме.

Тая книга се състои:

1. Отъ единъ неозаглавенъ прѣдговоръ или уводъ отъ 29 страници, който съдържа маса чужди мнѣния по най-разнообразни въпроси, прѣведени тайно и варварски, разхвърлени и размѣсени по хаотически начинъ и прѣплетени съ най-безсмислени и нелѣпи фрази на автора (г. Г.): едно гостиничарско тенеке, напълнено съ изтърсени и скашкавени остатъци отъ възможни и невъзможни ястия: една галиматия отъ фрази, думи и безмислици, единъ вихъръ отъ нелѣпости, плодъ на манинчество дѣто само едно чувство на автора прониква на рсдъ ясно и обрисувано: непостижимото му напъване да се рисува като изучитель, анализаторъ, рисувачь на пжть...

2. Отъ отдѣла „земл. скот. богатства на България“, разположенъ къ 275 стр. (33—308), отъ който цѣли *80* сж бѣли, други 22 стр. съдържатъ по 1 табл. за населението въ всѣкой единъ окржгъ, буквално прѣпечатани отъ „Общи резултати по прѣбр. нас. 1893 г.“, безъ

каквато и да била разработка и коментаръ, безъ нѣкоя каквато и да било прибавка, безъ каквото и да било по-нататъшно използуване. Останалитѣ 173 стр., отъ които цѣли 44 съ по 1 редъ, съдържатъ *фабрикувани* и изкалъпени отъ г. Г. цифри за земледѣлието и скотовъдството въ България, лъжливо и дързко прѣдставлявани като автентични официални цифри и невѣрни и фалшиви изчисления, всичко това нагодено и наредено въ разграфени по най-невъзможенъ начинъ таблици. Всѣка цифра е фалшъ, всѣко число е погрѣшка, всѣко изчисление е абсурдъ! Невъзможното, невѣроятното, невъобразимото вѣе отъ всѣки редъ, колона, графа. Самата аритметика, самото правило за десетичнитѣ дроби нарушени, *измѣнени!* Най-обикновената логика оскърбена, подиграна!

3. Отъ отдѣла „Стат. изслѣдв. на земл. и скот. богатства въ разнитѣ европейски държави и пр.“, състоещъ отъ 115 страници, безразборно и *скотаено* ограбени отъ „Statistique agricole de la France. Anquête décénale 1882“ и за прикритие на плагията, разбъркани и осакатени по такъвъ начинъ, който почти унищожава всичкото имъ значение, което тѣ иматъ въ оргинала: 115 стр. таблици за Франция и други страни нарѣсени и налѣпени една до друга безъ всѣкаква спойка, безъ всѣкакво съотношение съ прѣдидещето, безъ всѣкакъвъ поменъ за идея, за планъ и цѣль: 115 стр. всички прѣпечатани отъ една книга при единъ варварски прѣводъ и окастрување, прѣдавани отъ г. Г. съ едно нечуто нахалство за свое „изучване“, „издирване“, „анализиране“.

4. Отъ 229 стр. (451—680) табл. за външната търговия на всички страни на земното кълбо, *прѣпечатани* набързо отъ разнитѣ офиц. статистики, безъ всѣкаква връзка, безъ всѣкакво подгатка дори за нуждата отъ тѣхното прѣпечатване.

Ето, читателю, това е то „Статистически изслѣдвания върху земл. и скот. богатства на България и пр.“!

Слѣдъ всичко това единъ въпросъ остава на читателя да зададе: какъ е било възможно да се публикува тая книга като официално издание на м. т. з.? Какъ е било възможно министерството да не е забѣлѣзало тоя позоръ и да не е взело мѣрки за измиването му?... Уви! Слѣдъ публикуването на тая книга г. Г. ни зарадва и съ друга

III.

Домашнитѣ животни въ разнитѣ страни на свѣта и България.

И пакъ официално издание.

И пакъ съ княза почва: „Настоящето изслѣдвание е наредено и съставено по такъвъ начинъ, за да може съгласно личното желание на г. Мин. на Т. и Э.... да послужи както и за съставянето на отдѣла по мѣстното скотовъдство и неговитѣ нужди въ книгата: „Българско Отечество“ прѣдназначена за образованието на Н. Ц. В. Наслѣдника *Князъ Борисъ Търновски*“.

И пакъ сжщата фабрикация! Пакъ сжщата фалшивость, пакъ сжщата абсурдность!

Прѣпечатва г. Г. отъ офиц. статистика за прѣброяване домашнитѣ животни прѣзъ 1893 г. данни за броя на тия животни и прилага тукъ-

тамѣ за нѣкои такива и за послѣдующи нѣкои години, 1894, 95, 96, и дори и за шестомѣсечни периоди (напр. за Варненски окржгъ стр. 83), безъ да ни казва, отъ дѣ взима цифритѣ. Но чакайте, за една часть отъ окржзитѣ даннитѣ се ограничаватъ само съ опия взети отъ прѣброяването на 1 януария 1893 год.; кждѣ останаха *официалнитѣ данни за 1894 и 1895*, които г. Г. тъй тържествено ни заяви въ книгата „Стат. Изслѣдвания", че притежава, и които той изтъква тамъ за всѣкой окржгъ? Възможно ли е да сж сжществували такива официални данни и да не се е възползувалъ отъ тѣхъ г. Г. въ тая си нова книга, въ която навредъ демонстрира ежегодното увеличение или намаление броя на всѣкой видъ животни? Но това още нищо. Въ опия окржзи, за които той ни дава данни за броя на дом. животни за 1894 и 1895, тия данни не се схождатъ съ „официалнитѣ данни за 1894 и 1895", показани въ „Ст. Изслѣдв."! Напр. за Видинския окржгъ ни показва за 1895 броя на овцетѣ 220,996 и на козитѣ 46,926, а за 1894 овце 116.130, кози 27,592, което дава срѣдно число за 1894—95 *168,563 овце и 37,259 кози*, когато въ „Ст. Изслѣд." тоя брой е показалъ *116,130 овце и 27,592 кози!* И еднитѣ данни официални, и другитѣ данни официални! . . . Ето до кждѣ води фабрикацията и фалшивостьта! Ето какво може да ни даде една феноменална официална дързость! Безполезно е да изтъкваме повече примѣри.

Но самото прѣпечатване на данни отъ оф. стат. отъ 1893 не изпълва книгата, а книгата трѣба да излѣзе обемиста! Поискалъ тогава г. Г. да направи „анализъ" на тия цифри, да извади % на раждаемостьта на кобилитѣ въ всѣка една околия. Но като на пукъ, въ прѣброяването отъ 1893 броятъ на кобилитѣ не е показанъ отдѣлно. Какво да се прави? Александъръ Македонски се наново подражава: взима г. Г. и прѣкръщава „*Хергелета*" отъ офиц. стат. на „*кобили*", и бисть по сему! Думата „хергеле" той оставя само за Бургазския окржгъ, като прибавя отъ себе си до нея въ скобки („за развъдъ"). а въ всички други окржзи я замѣстя направо съ „кобили". И почва г. Г.: дѣли броя на жребчетата на 1—3 г. (тъй сж показани въ офиц. стат. 1893) на броя на кобилитѣ (т. е. хергелетата), взима $^1/_3$ отъ тъй добитото частно и казва, *че това е раждаемостьта на коня!!* Че „хергеле" съвсѣмъ не значи „кобила", че жребчетата на 1, 2, 3 години по отдѣлно съвсѣмъ не сж въ еднакъвъ брой, че за изчислението раждаемостьта на даденъ родъ сжществуватъ точно установени *методи*, кждѣто броятъ на подложенитѣ на оплодотворение майки и роденитѣ *само прѣзъ годината* малки сж елементи на изчислението — всичко това ни най-малко не е задължително за г. Г. Той постжпва и изчислява по *гéрмановски* . . .

Нататъкъ. Поисква г. Г. да каже нѣщо и за стойностьта на дом. животни и като забравя, че цѣли таблици *изслѣдвания* е печатилъ по тоя въпросъ въ своитѣ „*Стат. Изслѣд.*", и то сѐ възъ основа на „офиц. данни", изтъква тукъ нови-нови данни, сѐ пакъ официални! Напр. на стр. 83 той отбѣлѣзва, че въ Варненския окржгъ единъ биволъ или биволица струватъ *12 л. 90 ст.* (14.994 глави за 191.025 лева), 1 волъ *100 л.* (53.005 гл. за 5. 300.500 л.), една крава *27 лева* (37. 474 гл. за 997.890 л.)!!

Но книгата се не изпълня и съ тоя „анализъ"! Спомня си тогава г. Г. за своитѣ „Стат. Изслѣдвания" и прѣпечатва отъ тѣхъ тукъ за

всѣка една околия доходностьта отъ млѣко, вълна и козина отъ домашнитѣ животни.

Ала голитѣ числа, колкото и да сѫ разточени *по едно на редъ*, заиматъ малко мѣсто. Та и да се оставятъ съвсѣмъ голи, книгата губи отъ своя *наученъ* авторитетъ. И ето слѣдъ цифритѣ за всѣкой окрѫгъ г. Г. пише страница-двѣ коментаръ, „анализъ“, „синтеза“:

1. Скотовъдството въ окрѫга е на западване[1]).

2. За подобрението му *„трѣба да се слѣдва начъртаната отъ м. т. з. програма“*.

3. Овцетѣ трѣба да се подобрятъ чрѣзъ селекция или чрѣзъ кръстосване съ избрани овни.

4. Козитѣ трѣба да се подобрятъ чрѣзъ селекция или чрѣзъ кръстосване съ избрани кочове.

5. Конетѣ трѣба да се подобрятъ чрѣзъ селекция или чрѣзъ кръстосване съ избрани жребци.

6. Воловетѣ и биковетѣ трѣба да се подобрятъ чрѣзъ селекция и чрѣзъ избрани бикове.

И пр. и пр. сѐ сѫщото за свине, катъри, мулета, домашни птици.

И това се повтаря съ една почти стереотипна еднаквость за всѣкой единъ окрѫгъ на 22 мѣста! Особено пъкъ това „трѣба да се слѣдва начертаната отъ м. т. з. програма“ г. Г. го изтъква като главенъ козиръ и съ такава знаменателность и тайнственость, безъ *нѣйдѣ* обаче да споменува, въ какво именно се състои тая фамозна програма, та се явява цѣлъ фокусникъ! На повечето мѣста той курсивира тия думи!... И всички тия мѣрки се прѣпорѫчватъ за всѣки окрѫгъ съ едни и сѫщи общи, безмислени и разбъркани фрази. Въ тая си страсть на повторение и електрическа бързина г. Г. забравя, какво е писалъ 2 реда по-горѣ и повтаря, и повтаря! Напр. на стр. 82 р. 28 казва: „на 100 крави сѫ се

---

[1]) Не можемъ да не приведемъ тукъ слѣдния пасажъ отъ критиката, направена въ *Военеnъ Журналъ* год. 1894 кн. III. върху книгата на г. Г. *„Рапортъ върху организацията на българското държавно и частно коневъдство 1893“*, който цитатъ е цѣла характеристика за германокщината:

„Като говори за условията, необходими за повдигането на нашето коневъдство, между другото авторътъ (г. Г.) казва:

„Да се прѣпорѫча на всѣка община да си набави извѣстно число добри и здрави *Дели-Ормански жребци*.

. . . .

„Отъ всички тия цитати се вижда, че *Дели-Орманския жребецъ* е нѣщо положително, сѫществуването на което е вънъ отъ всѣко съмнение, тъй като „дългогодишнитѣ научни познания и опитность“ не си позволяватъ да се шегуватъ съ подобенъ важенъ за неговата специалность прѣдметъ. Оказва се, обаче, че г. главния инспекторъ по конезаводството обичалъ да се шегува и съ сериозни работи. Въ забѣлѣжката извадена отъ долу на сѫщата още страница той ни явява, че: *Дели-Орманскитѣ жребци*, за които се говори и върху които се градятъ толкова надѣжди (? отъ кого?!) сѫ вече въ областьта на миналото, отъ колкото на реалното настояще, а на стр. 253 той категорически заявява: „колкото се касае до прославения Дели-Ормански конь, то той сѫществува повечето въ въображението, отъ колкото въ дѣйствителностьта . . . . . . “. Това е . . . но нека сами читателитѣ опрѣдѣлятъ, какъ трѣбва да се квалифицира подобна подигравка съ единъ прѣдметъ, прѣдметъ отъ страна на „опита и познанията“. (В. Ж. стр. 579—580).

падали прѣзъ 1893 год. 74 телци на 1, 2 и 3 годишна възрасть, отъ което слѣдва, че срѣдния процентъ на раждането при кравитѣ не е по-голѣмъ отъ *34—25%*" и 22 реда слѣдъ това повтаря: „ако сега съпоставимъ числото на телцитѣ къмъ това на кравитѣ, то ние ще намѣримъ, че на 100 крави се падатъ около 76 телци отъ 1, 2 и 3 год. възрасть, отъ което слѣдва, че процента на раждаемостьта прѣзъ 1893 г. не е билъ по-голѣмъ отъ *25—26%*, ..."

Или може би това се прави нарочно отъ г. Г., като педагогически приемъ — понеже книгата му има педагогическо прѣдназначение „да послужи като пособие при прѣподаванието на националната земледѣлческа икономия въ Висшето Училище и мѣстнитѣ землед. училища и . . . прѣдназначена за образованието на Н. Ц. В. прѣстолонаслѣдника" и пр. . . . . А извѣстно е, че повторението е майка на учението! Утрѣ въ други день Наслѣдникътъ ще вземе да се образова, ще прочете книгата на г. Г. и ще види, че единъ биволъ и биволица въ Варненско се продава по 12 л. 90 ст. Ще обърне той стр. 88 и ще прочете въ редъ 7 отдолу: „Овцетѣ въ Вар. окр. по устройството на тѣлото си принадлѣжатъ, както и всичкитѣ мѣстни овце, къмъ типътъ на млѣчнитѣ овце, та затова и най-голѣмия доходъ отъ млѣчната овца е отъ млѣкото", а слѣдъ това стр. 145 р. 30: „ . . . . овцетѣ (окр. Разградски) сѫ много дрѣбни, та за това и не възнаграждаватъ труда на ступанитѣ си." И ще види *че млѣчнитѣ овце въ България даватъ 15 литри млѣко годишно* (стр. 87 р. 18), *а много дребнитѣ и занемаренитѣ 150 литри годишно* (стр. 143 р. 3). Ще потърси той причинитѣ за тоя отпадъкъ и ще види на стр. 145 р. 12: „почвата и климатътъ не сѫ прѣтърпели никакво измѣнение, отъ което слѣдва, че конетѣ, които тогава (турско врѣме) сѫ излизали и сега може да се отвъждатъ". Ще потърси и начинъ за повдиганието на скотовъдството и ще прочете на 22 мѣста: „да се слѣдва начертаната отъ м. т. з. програма!" И ето, ще разбере той, че цѣлото разковниче се състои въ тая програма, и като не ще я намѣри въ книгата, ще се запѫти въ самото министерство да я потърси, но . . . уви! вмѣсто програма ще намѣри дѣла за Смѣтната палата . . . И ако на Наслѣдника му дойде на ума да попита възпитателя си, какви сѫ тия работи? то послѣднията би трѣбало да му отговори: германовщини В. Ц. В.! Нова България създаде 3 специфични, типични думи: семковщина за литературата, бай-ганьовщина изобщо за живота, и германовщина за държавната практика! . . .

. . . .

Да свършимъ.

И тъй статистическата дѣятелность на конозаводната инспекция при м. т. з., или на г. Г. се заключава:

1. Въ една трѣскава мания на писание окрѫжни до всички официални лица и учреждения въ Княжеството прѣзъ всѣко врѣме на годината и мѣсеца, по десетки на день, съ които окрѫжни сѫ се искали свѣдѣния по най-разнообразни въпроси при пълната очевидность, че въ повечето случаи свѣдѣнията е немислимо да се събератъ и при явното абстрахиране и гаврене съ основнитѣ правила на статистическата наука и здравия разумъ.

2. Въ фабрикуване данни за земледѣлието и скотовъдството въ България, давани като официални данни, и въ фалшиво прѣдаване и прѣиначаване на даннитѣ, публикувани отъ други държавни учреждения въ България.

3. Въ фалшиви, своеобразни и противни на аритметиката и установенитѣ елементарни методи изчисления и въ изтъкване на абсурдни и невъзможни числа.

4. Въ публикуване въ грамадни томове подъ видъ на официални издания горнитѣ фабрикувани, фалшиви и абсурдни числа, придружени съ материали, спотаено ограбени отъ чужди стари трудове, прѣдавани като свои „изучвания", „изслѣдвания", „анализи", и безизборно, безцѣлно прѣпечатвани отъ офиц. стат. публикации цѣли стотини страници съвсѣмъ непотрѣбенъ материалъ.

5. Въ дързко попълзновение да си присвоява роли вънъ отъ неговата служебна компетентность, знания, права и дори приличие, и въ едно феноменално неприличие и цинизъмъ да позира и парадира като важенъ економистъ — философъ, сътрудникъ на Княза въ начъртаването му пжтъ за екон. развитие на България . . .

Какви сж послѣдствията отъ тая статистическа дѣятелность?

1. Пълно окарикатурване и компрометиране на статистическото дѣло прѣдъ всички държ. органи и обществото. Приучване на първитѣ да фабрикуватъ стат. данни. Вселяване отвращение и прѣзрѣние къмъ исканията на статистиката, вслѣдствие на натрупването тия органи съ невъзможни искания. Окарикатурване на статистиката вслѣдствие искането на безмислени данни.

2. Пълно компрометиране м. т. з. вслѣдствие издаването на тия окрѫжни и печатането на тия официални издания. Пълно компрометиране и оскандаляване чиновническата коректность и моралъ на висшето чиновничество съ факта на такива домогвания къмъ раболѣпие, низкопоклонство и служене „съгласно личното желание на г. министра".

Читательтъ неволно ще се запита: какъ е било възможно министрътъ да си туря подписа подъ подобни окрѫжни, какъ е било възможно да подписва той писмата, съ които се е заповѣдало отпечатването на тия книги? Какъ е било възможно да е имало такъвъ министъръ на т. и з, който да се подаде на такъвъ явенъ подводъ? Напразни питания! Между другото повечето отъ окрѫжнитѣ г. Г. самъ ги е подписвалъ, като при това въ нѣкои е започвалъ съ реда „съгласно личното желание на г. министра". При това той си послужилъ съ слѣднитѣ 2 германовски срѣдства: *изрѣзвалъ е долната частъ, която съдържа подписитѣ отъ готовитѣ и подписани вече отъ министра окрѫжни, написвалъ е цѣли добавки отъ нови пунктове и съдържание къмъ тия окрѫжни и тъй допълнени и състоещи отъ 3 листове той давалъ да се литографиратъ и ги е разпращалъ.* Що се отнася пъкъ до заповѣдитѣ за печатане на трудоветѣ му, г. Г. *е турялъ къмъ писмото, поднесено на министра за подписъ, само нѣколко страници рѫкописъ, а останалия постепенно и лека полека* е давалъ лично въ печатницата, безъ всѣкакво министерско писмо. Отъ дѣ министрътъ ще види отлитографираното окрѫжно, отъ дѣ

той ще знае, какво се печати! Та и ще дочакали да види, какво ще се отпечати? . . . . Да, читателю, тия чудновати факти сѫ *факти!*

На свършъкъ ще изкажемъ едно мнѣние.

Служебната статистическа дѣятелность на г. Г. е компромитируеща министерството на търговията и земледѣлието.

Официалното публикуване на неговитѣ трудове е компромитируеще за българската държава.

Това компрометиране трѣба поне отъ малко да се измие. Държавата трѣба да вземе мѣрки за това. Ние мислимъ за наложително назначаването на една анкета отъ вѣщи лица, която да провѣри, какъ е правилъ г. Г. своитѣ статистически публикации и какви сѫ тия публикации, и слѣдъ като установи тя по единъ официаленъ начинъ ония дѣйствия на г. Г., които ние отбѣлѣзахме вече, да се погрижи и унищожи тия офиц. публикации отъ всички достѫпни за унищожение мѣста, а на г. Г. се отнеме възможностьта да продължава и развива като *официално лице* тая своя дѣятелность. Мислимъ, че това е длъжность на респективната власть.

Кир. Г. Поповъ.

Дневниятъ вървежъ на температурата въ София.

Когато напечатахъ бѣлѣжкитѣ си върху температурата на София[1]), изказахъ съжаление, че не притежавамъ даннитѣ за дневния вървежъ на температурата въ София, и се задоволихъ само съ показанията за часоветѣ 7, 2 и 9. Въ тазгодишната мартенска книжка на Meteorologische Zeitschrift д-ръ Карль Каснеръ отъ Берлинъ напечата възъ основа на съобщенитѣ нему отъ г. Вацова всѣкичасни показания на температурата за периода отъ 1892 до 1897 година статия върху дневния вървежъ на температурата въ София. За да допълня печатанитѣ вече бѣлѣжки върху температурата на въздуха въ София, ще прѣдамъ отчасти въ резюме, отчасти въ прѣводъ Каснеровата статия, въ която за първи пжть се съобщаватъ часови показания на температурата отъ Балкан. полуостровъ.

Шестгодишнитѣ срѣдни показания за температурата въ София сж:

	Ян.	Февр.	Мартъ	Апр.	Май	Юни	Юли	Авг.	Септ.	Окт.	Ноем.	Дек.	Годишно
1ᵃ	−5.1°	−2.8°	2.5°	6.3°	11.0°	14.3°	17.0°	16.0°	13.2°	9.3°	2.1°	−1.7°	6.8°
2	−5.2	−3.0	2.2	5.8	10.6	13.7	16.5	15.3	12.6	8.9	1.9	−1.8	6.5
3	−5.3	−3.2	1.9	5.5	10.2	13.4	16.0	14.8	12.1	8.5	1.8	−1.9	6.2
4	−5.5	−3.4	1.6	5.0	9.8	12.9	15.3	14.2	11.6	8.2	1.6	−2.1	5.8
5	−5.4	−3.4	1.3	4.7	9.5	12.9	15.0	13.7	11.2	7.7	1.4	−2.1	5.5
6	−5.7	−3.7	1.6	4.8	10.5	14.3	16.2	14.1	10.8	7.4	1.2	−2.1	5.7
7	−5.7	−3.7	1.4	6.2	12.4	16.3	18.7	16.7	12.7	8.0	1.2	−2.2	6.8
8	−5.4	−3.1	2.7	7.8	13.9	18.0	21.0	19.2	15.3	10.0	1.6	−2.0	8.2
9	−4.6	−1.7	4.2	9.5	15.2	19.5	22.8	21.4	17.9	12.2	2.8	−1.2	9.8
10	−3.4	−0.3	5.8	10.4	16.5	20.7	24.3	23.3	19.6	14.0	4.2	−0.2	11.2
11	−2.4	1.0	6.9	11.8	17.5	21.7	25.5	24.6	21.2	15.4	5.5	0.7	12.0
12	−1.5	2.0	8.0	12.7	18.2	22.2	26.2	24.8	22.2	16.6	6.4	1.4	13.3
1ᵖ	−1.0	2.6	8.5	13.1	18.6	22.5	26.8	26.0	23.0	17.2	7.1	1.8	13.8
2	−0.9	2.9	9.0	13.2	18.5	22.6	26.8	26.3	23.4	17.6	7.4	1.7	14.0
3	−1.4	2.7	9.2	13.3	18.7	22.5	26.7	26.2	23.3	17.7	7.0	1.4	13.9
4	−1.9	2.2	9.0	13.0	18.4	22.1	26.4	25.7	22.5	16.7	6.4	0.8	13.4
5	−2.6	1.1	8.1	12.4	17.8	21.4	25.6	24.5	21.0	15.1	5.2	0.2	12.5
6	−3.4	0.1	6.9	11.2	16.8	20.6	24.3	23.0	19.2	13.6	4.4	−0.3	11.4
7	−3.7	−0.5	5.6	9.9	15.4	19.1	22.6	21.2	17.6	12.8	3.8	−0.5	10.3
8	−3.9	−1.4	5.0	9.0	14.2	17.8	21.1	19.8	16.6	11.9	3.4	−0.7	9.4
9	−4.2	−1.4	4.2	8.2	13.3	16.8	19.8	18.7	15.7	11.3	3.0	−1.0	8.7
10	−4.4	−1.7	3.7	7.7	12.7	16.0	19.1	18.1	14.9	10.8	2.8	−1.2	8.2
11	−4.8	−2.1	3.4	7.2	12.1	15.4	18.4	17.2	14.4	10.2	2.4	−1.4	7.7
12	−5.0	−2.4	3.1	6.8	11.6	14.9	17.8	16.6	13.7	9.7	2.1	−1.6	7.3
Срѣдно	−3.9	−1.0	4.8	9.0	14.3	18.0	21.2	20.1	16.9	12.1	3.6	−0.7	9.5
Ампл.	4.8	6.6	8.2	8.6	9.2	9.7	11.8	12.6	12.6	10.3	6.2	4.0	8.5
½(Макс.+Мин.)	−3.3	−0.4	5.1	9.0	14.1	17.8	20.9	20.0	17.1	12.6	4.3	−0.2	9.8

[1]) Периодическо списание книжка 68, стр. 114—121.

И приложената термоизоплетна диаграма ни прѣдставя добрѣ температурната плоскость въ София; тя съдържа и двѣ дѫги, които ни показватъ изгряването и залазянето на слънцето прѣзъ годината. За широчината около 40° въ сѣверното полукълбо заедно съ софийската термоизоплетна диаграма има всичко 6: за Лисабонъ[1]), Мадритъ[1]), София, Тифлисъ[2]), Лукчунъ[2]), и Санъ Франциско[2]). Ако ги сравнимъ всички съ софийската, то послѣдната показва голѣмо сходство съ Тифлисвата; а и двата града си приличатъ до толкозъ, че лежатъ при приблизително еднаква височина (София 550, Тифлисъ 450 м.) въ долина, която се протака по посока отъ з.-с.-з. къмъ и.-ю.-и., и се заграждатъ отъ ю. и с. чрѣзъ високи планини. Двѣтѣ температурни плоскости иматъ както прѣзъ зимата, тъй и прѣзъ лѣтото твърдѣ еднороденъ вървежъ на хроноизотермитѣ; и при двѣтѣ се показва както и при диаграмитѣ на Мадридъ и Лукчунъ, континенталниятъ типусъ: голѣмо абсолютно колебане въ годината и голѣмо дневно колебане.

Най-голѣмата дневна температура настѫпва почти прѣзъ цѣлата година къмъ 2 часа слѣдъ обѣдъ, само въ пролѣтнитѣ и есенни мѣсеци се забѣлѣзва отмѣстване къмъ 3, до като по срѣдата на лѣтото и зимата максимумътъ дохажда малко прѣди два часа. Най-високиятъ градусъ на топлина отъ 27° се достига въ втората юлска половина.

Най-студениятъ дневенъ часъ се съвпада често съ врѣмето на слънчевото изгрѣване: въ юли най-студено е послѣ изгрѣването на слънцето, защото се спуща отъ Витоша хладенъ планински вѣтъръ, и слънцето изгрѣва за София въ дѣйствителность малко по-късно отъ астрономическото изгрѣване върху Стара планина. Прѣди юни и послѣ августъ минимума изпрѣваря сѐ повече слънчевото изгрѣване до втората януарска половина, когато разликата достига повече отъ единъ часъ. Слънчевото залазване не се забѣлѣзва особенно: температурата се намалява отпослѣ въ сѫщата мѣрка както и понапрѣдъ; навѣрно влияе за това градътъ.

Разликата между най-студениятъ и най-топлиятъ дневенъ часъ въ цѣлата година достига $32._5{}^0$. Максималнитѣ дневни часове се колебаятъ между $-0._9{}^0$ въ януари, $26._8{}^0$ въ юли, слѣдв. $27._7{}^0$; минималнитѣ между $-5._7{}^0$ въ януари и $15._0{}^0$ въ юли, слѣдв. $20._7{}^0$.

[1]) F. Erk. Meteorologische Zeitshrift. II. 293 и 294, 1885.

[2]) A. Woeikow: „Les diagrammes d'isoplètes et leur importance pour la climatologie". въ Travaux du Cab. Géogr. phys. St.-Pétersbourg. II. 120—122.

Термоизоплети на София (1892—1897).

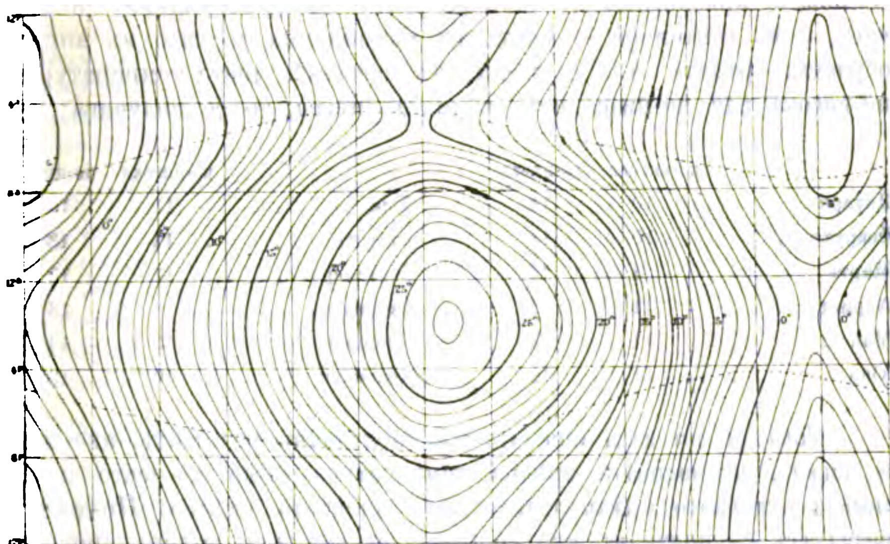

Периодическото колебание, т. е. разликата между най-топлия и най-студения часъ на деня, достига своята най голѣма височина въ августъ и септември съ 12.6^{0}, къмъ които се тѣсно прилѣпя юли съ 11.8^{0}; тѣзи три мѣсеца сж собствено лѣтнитѣ мѣсеци въ София, макаръ въ послѣдната третина на септември да настжпва есенно врѣме съ своитѣ облаци, дъждъ и вѣтъръ. Най-малки периодични колебания показватъ декември (4^{0}_{0}) и януари (4.8^{0}). Пролѣтнитѣ мѣсеци мартъ, априлъ и май иматъ почти еднаква разлика (8.2^{0}, 8.6^{0}, 9.2^{0}), сжщо и юни показва съвсѣмъ малко увеличение въ сравнение съ прѣдходния мѣсецъ.

По-значителни сж слѣдователно първитѣ, които въздѣйствуватъ върху вървежа на периодичната амплитуда. Ако образуваме диференцитѣ на екстремнитѣ дневни часови температури отъ дневната срѣдна,

	Макс.	Мин.		Макс.	Мин.
Януари	3.0	1.8	Юли	5.6	6.3
Февруари	3.9	2.7	Августъ	6.2	6.4
Мартъ	4.4	3.8	Септември	6.5	6.1
Априлъ	4.3	4.3	Октомври	5.6	4.7
Май	4.4	4.8	Ноември	3.8	2.4
Юни	4.8	5.1	Декември	2.5	1.5

то се показва, че въ мѣсецитѣ май—августъ срѣдната дневна се повече приближава до температурата на максималния дневенъ часъ, а въ септември — мартъ на минималния, до като въ априлъ образува срѣдата. Ако се изчислятъ часоветѣ, чиято температура е по-висока или по-низка отъ срѣдната дневна, то се получава:

	по-висока	по-низка		по-висока	по-низка
Януари	10	13	Юли	11	13
Февруари	10	14	Августъ	11	13
Мартъ	11	13	Септември	11	13
Априлъ	11	12	Октомври	11	13
Май	11	13	Ноември	10	14
Юни	11	12	Декември	10	13

Това не ни дава още твърдѣ сполучливъ резултатъ, ако и да се вижда, че часовата срѣдна температура лежи по-често прѣзъ зимата отколкото прѣзъ лѣтото подъ дневната срѣдна. По-добъръ резултатъ се получава, ако се вземе за граница вмѣсто дневната срѣдна, срѣдната отъ екстремнитѣ температурни часови срѣдни, напримѣръ въ януари $-3._{3}^{0}$ (срѣдна отъ $-0._{9}^{0}$ и $-5._{7}^{0}$), или, което е сѫщото, ако се изчисли, колко часови срѣдни сѫ по-високо (по-низко) отколкото най-низката (най-високата), като се вземе за мѣрка половината периодично колебание.

	по-високо	по-низко		по-високо	по-низко
Януари	7	17	Юли	13	11
Февруари	9	15	Августъ	11	13
Мартъ	10	14	Септември	11	13
Априлъ	11	12	Октомври	10	14
Май	12	12	Ноември	8	16
Юни	13	11	Декември	7	16

Тука се показва ясно законномѣренъ вървежъ, който можемъ да изразимъ съ слѣднитѣ думи: температурата въ по-студеното годишно врѣме не достига толкозъ екстремни показания както въ по-топлото, и температуритѣ подъ срѣдната сѫ често по-продължителни отколкото тѣзи надъ нея.

Свѣдение за честотата на отдѣлнитѣ температурни степени ни дава слѣдната таблица:

	подъ -5°	—5° до 0°	0.$_1$ до 5°	5.$_1$ до 10°	10.$_1$ до 15°	15.$_1$ до 20°	20.$_1$ до 25°	надъ 25°
Януари	8	16	—	—	—	—	—	—
Февруари	—	16	8	—	—	—	—	—
Мартъ	—	—	14	10	—	—	—	—
Априлъ	—	—	3	12	9	—	—	—
Май	—	—	—	2	11	11	—	—
Юни	—	—	—	—	7	8	9	—
Юли	—	—	—	—	1	10	6	7
Августъ	—	—	—	—	4	9	7	4
Септември	—	—	—	—	10	7	7	—
Октомври	—	—	—	9	8	7	—	—
Ноември	—	—	17	7	—	—	—	—
Декември	—	17	7	—	—	—	—	—
Годишно	8	49	49	40	50	52	29	11

Мразовитото врѣме обхваща въ януари всички 24 часа и въ декември и февруари двѣ трети отъ деня, останалитѣ мѣсеци по отношение на часовата срѣдна не сж мразовити. Отъ 288 часови срѣдни на годината се падатъ 57, т. е. тъкмо една пета ($19._8$%) на мразовитото врѣме. Четиритѣ степени —5 до 0^0, $0._1$ до 5^0, $10._1$ до 15^0 и $15._1$ до 20^0 сж еднакво често; по-нататъкъ се явява естествено намаление. Бие доста въ очи, дѣто и степеньтъ $5._1$ до 10^0, който принадлежи на годишната срѣдна температура, сравнително рѣдко се срѣща — това личи ясно и въ термоизоплетната диаграма, дѣто се явява като тѣсни ивици: главната причина за това трѣбва да търсимъ въ обстоятелството, дѣто прѣхода отъ лѣто къмъ зима е твърдѣ остъръ; октомври по отношение на септември има още доста висока температура: $12._1{}^0$ къмъ $16._9{}^0$, разлика $4._8{}^0$, а ноември се явява съ $8._5{}^0$ по-студенъ отъ октомври. Снѣговетѣ по планинитѣ наоколо пращатъ късно въ есеньта студенъ въздухъ на долу, който може да се събира като езеро въ софийската котловина.

А. Иширковъ.

3015—1906

Бараклий

Индже-кьои

МЕСЕМВРИЯ

Н.Курутария

НХИЕЛО

гасскій Заливъ

О.св.Кирикъ

О.св.Петръ

СОЗОПОЛЪ

Н.св.Стефана

Н.св.Тома

Н.св.Параскева

Зал.Узунидже

Е Р Н О М О Р Е

Енине

Инидже-кьои

МЕСЕМВРИЯ

Н.Курутария

АНХИЕЛО

...гасскій Заливъ

О.св.Кирикъ

О.св.Петръ

СОЗОПОЛЪ

Н.св.Стефана

Н.св.Тома

Н.Куратанъ

Н.св.Параскева

Зал.Узундже

...ЕРНО МОРЕ

Агърлъкъ (придъ) и произхождение на прикята.

(Студия по историята на българското право).

Отъ С. С. Бобчевъ.

Встжпителна бѣлѣжка.

Задача, планъ, методъ и литература.

Срутени и закопани отъ врѣмето, лежатъ, невѣдоми и непокятнати, нашитѣ фолклорни и други паметници, изброждането и изучването на които само сж въ състояние да възстановятъ нашата отколѣшна история, етнография и правовъ битъ. Ние се отнасяме още безучастно, несъчувствено къмъ тия най-скжпи съкровища на миналото. А тамъ въ тѣхъ се крие ключътъ на старината — задачата на великата наука, която трѣбва на настоещето за надникване, може би, въ тайницитѣ на бждещето.

Отъ врѣме на врѣме, като се мѣрне нѣкой перлъ отъ тѣзи паметници, ние го окржжаваме съ нашето благосклонно внимание, почудимъ му се, погалимъ го, поразгледаме го повръхно и толковъ. Незнайното, затуленото, заровеното не диримъ, случайно откритото не изучаваме. А въ фолклорнитѣ и други съкровища има скрити такива исторически и битовни окаменѣлости — такива прѣживѣлки, на които единъ день е писано да хвърлятъ нова свѣтлина дори въ всечовѣшката история, наука и етнография.

Единъ отъ тѣзи обществени фосили е агърлъкътъ, придътъ, старото славянско вѣно.[1]) Загнѣзденъ дълбоко въ народния битъ, срасълъ се съ живота и нравитѣ, като еволюционно звѣно на стария нѣкогашенъ браченъ редъ — купуването жената, агърлъкътъ,

[1]) За разнитѣ названия на агърлъка въ нашенско вижте по-долу бѣлѣжката въ края на първа глава. Названията на агърлъка въ старото славянско право съ думата *вѣно* и др. се обяснява въ втората глава на тая студия

до колкото ни е познатъ, ни у единъ народъ не е още запазенъ тъй живо, както у насъ. Сѫществена причина да се посветѣше за издирването му единъ малъкъ трудъ.

Настоещиятъ етюдъ е плодъ на наблюдения и непосрѣдствени изучвания българския агърлъкъ. Азъ съмъ събиралъ материали за за него отъ години; при все това, тѣ не сѫ нито пълни, нито може би достатъчни за обобщенията, които си позволявамъ да направя.

Слѣдъ откѫслечното поменаване за агърлъка въ нашата етнографическа литература,[1]) първи пѫтъ за него сѫ посветени нѣколко страници въ моя „Сборникъ на българ. юридически обичаи“. Независимо отъ тѣхъ азъ се опитахъ на нѣколко пѫти и лично да събера колкото се може повече материали, които и се прѣдаватъ тукъ.

По-нататъкъ, моята студия не можеше да не засегне агърлъка въ другитѣ славянски народи, да помене и посочи на подобието му и у всички други народи, които по-рано сѫ прѣминали прѣзъ сѫщия стадий на обществено развитие. Сравнението съ остатъцитѣ отъ агърлъка въ още по-първобитната му форма на истинско купуване жената у сегашни нѣкои първобитни и диви народи бѣше необходимо за попълване даннитѣ, за уясняване на произхождението и връзката на агърлъка съ други институтъ, който се засѣга въ тази студия — приданьта (прикята или зестрата). Агърлъкътъ, като явление на правния животъ, както и прикята иматъ своята история. Нито появлението му, нито формитѣ му, нито развитието му сѫ били еднакви въ течение на вѣковетѣ. Той се е подлагалъ на разни мѣни, любопитни по процеса на развитието си, важни по послѣдствията си за правната история на личнитѣ и главно имуществени отношения между съпрузитѣ и изобщо въ челядьта.

Прѣдъ видъ пъкъ на безсъмнѣното положение, че историята на агърлъка е отивала редомъ съ историята на еволюцията на брака, става необходимо да се хвърли единъ ретроспективенъ погледъ на най-раннитѣ форми на брака и на заключителния имъ стадий. Тѣзи форми се засѣгатъ повече или по-малко подробно, за да се дойде до произхождението на агърлъка.

Бидейки самъ еволюционенъ прѣходъ къмъ сетнѣшни брачно-имуществени отношения, агърлъкътъ не можеше да не се разгледва и въ генетическата му свръзка съ прикята (dos), тази най-нова

---

[1]) У *Бр. Миладинови* № 123 (Вѣнчанина) и у *Чолакова*, стр. 22.

прѣемница, съвсѣмъ прѣродена форма на агърлъка, неузнаваема негова рожба.

Съ този послѣденъ твърдѣ кратъкъ прѣгледъ върху произхождението на прикята се завършва студията ни.

Тя не е, може би, достатъчно пълна и обработена по твърдѣ ясни причини: всѣки, който се е занимавалъ съ изучването на нѣкой отдѣленъ институтъ отъ българския животъ, е забѣлѣжилъ, колко е мѫчно да се открията и използуватъ домашнитѣ извори, сѫщо така и да се доставятъ поне най-необходимитѣ за сравнение литературни пособия.

Като се каза нѣщо за сѫществото на студията нека прибавя и двѣ думи за формата. Тя е, споредъ приетия отъ мене редъ за изучване, не твърдѣ удобна и приятна за четене на онѣзи, които дирятъ въ книжовнитѣ произведения леко и занимателно четмó; но тя би принесла повече полза и би извикала на замисляне всѣкиго, който се заинтересува съ прѣдмета.

Въ своя трудъ азъ съмъ се рѫководилъ, по възможность, отъ историко-сравнителния методъ.

Колкото за нѣкои литературни пособия, до които съмъ прибѣгвалъ и които могатъ да служатъ на изучвача, доста е да се поменатъ слѣднитѣ:

а. български:

1. *С. С. Бобчевъ,* Сборникъ на българскитѣ юридически обичаи. Т. I. Пловдивъ, 1897 год.

2. *С. С. Бобчевъ,* За събирането и изучването на народнитѣ юридически обичаи. Пловдивъ, 1883 год.

3. *Материяли за българското обичайно право.* Етюдъ отъ *С. С. Бобчевъ,* въ сп. „Наука“ кн. I отъ 1883. год.

4. *Д. Мариновъ,* Жива старина, III и IV книги.

5) *Б. Боевъ,* Къ брачному праву болгаръ. Москва.

6) *Ѳ. К. Вълковъ,* Свадбарскитѣ обреди на славянскитѣ народи. Статия въ МСб. кн. III—VI.

б. руски и сърбо-хърватски:

1. *М. Ковалевскій,* Первобытное право, 1 и 2 вып. Москва, 1886 (особно 2 вып.)

2. *М. Ковалевскій,* Современный обычай и древній законъ. Москва, 1886. I и II томове.

3. *М. Ковалевскій,* Происхожденіе семьи и собственности. (Бълг. прѣводъ: Произхождение и развитие на семейството и собственостьта. Лекции четени въ Стокхолмския университетъ. Прѣв. отъ руски Г. Георгиевъ. Варна, 1899. стр. 175).

4. *Смирновъ,* Очеркъ семейныхъ отношеній по русскому обычному праву. Москва, 1884.

5. *Н. И. Зиберъ,* Очерки первобытной экономической культуры. Москва, 1883.

6. *Шпилевскій,* Семейныя власти у древнихъ славянъ и германцевъ. Казань, 1869.

7. *Ефименко,* Приданое по русскому обычному праву Архангелск. губерніи.

8. *Кавелинъ,* Соч. IV томъ.

9. *Ѳ. Демеличъ,* Обычное право южныхъ славянъ по изслѣдованіемъ Д-ра Богишича. Сочиненіе Ѳ. Демелича. Переводъ съ франц. В. Гецевича. Москва, 1876.

10. Д-р М. В. Смиљанић, Отмице, добеглице и трагове купувине девојака у српског народ (статия въ Глас Српск. Кралев. Академији № 40 1901).

11. *А. Јовановић,* Приносци за историју старог српског права. Београд, 1900.

12. *D-r V. Bogišic,* Zbornik sadašnjih pravnih obićaja u južn. slovena. Zagreb, 1874.

13. *Отъ сжщия:* Pravni običaja u slovena 1867.

14. *Отъ сжщия:* О облику названом инокоштина у еоској породици. 1884 год. (Прѣводъ на френски въ Revue de dr. int. et da leg. comp. 1884. XVI — Руски прѣводъ: ЖМНП. 1885. т. 237.

15. *J. Hanel,* Veno v pravo slovanskim (Pravnik 1871. час. X и XI).

в. Неславянски езици:

1. *John Lubbock,* Origin of civilisation. Руски прѣводъ: Начало цивилизаціи, 1876. Подъ редакціи Коропчевскаго.

Отъ сжщия, Prehistoric Times.

2. *L. H. Morgan,* Ancient Societies. New-York, 1878.

3. *Mak Lennan,* Studies in ancient history comprizing a reprint of *primitive marriage.* London, 1877.

4. *Dargun,* Mutterrecht und Raubehe.

5. *Wilken,* Over de primitive vormen van het hurreeljik. (Indisch gids, 1880. Oct et dec.)

6. *S. Bachoven,* Das Mutterrecht, 1861.

7. *A. Géraud Teulon,* Les origines du mariage et de la famille. Paris, 1884.

8. *Fustel de Coulanges,* La cité antique. Paris, 1885 стр. 478.

9. *Ch. Letourneau,* L'évolution du mariage et de la famille. Paris, 1891.

10. *Louis Bridel,* La femme et le droit. Paris, 1884 стр. 148.

11. *Gide,* Etude sur la condition privée de la femme. P. 1885.

12. *Х. С. Менъ,* Ancient law (1470); — Руския прѣводъ: Древнее право.

13. Отъ сжщия, Древній законъ и обычай, руски прѣводъ. Москва, 1884. Френскиятъ прѣводъ *H. S. Maine,* Etudes sur l'ancien droit et la coutume primitive. Paris, 1884.

14. *S. Maine,* Etudes sur l' Histoire des institutions primitives, trad. française. Paris, 1880.

15. *E. B Tylor,* Primitive Culture. 1871.

16. *H. Spencer,* Descriptive Sociology, 1876. — Руски прѣводъ: Основанія соціалогіи, 1877 г.

17. *L. Bauchet,* Histoire du droit privé de la République athénienne. Le droit de famille. I. Paris, 1897.

18. *De Nadaillac,* Les premiers hommes et les temps préhistoriques. 1881.

Освѣнъ тия трудове ние посочваме на мѣстата имъ както разнитѣ сборници отъ народни умотворения, така и други книги, които случайно ни се послужили и на които се позоваваме.

I.

Що е агърлъкъ? — Данни за агърлъка изъ Българско.

Лични разпитвания. — Свѣдѣния изъ разнитѣ фолклорни и други сбирки. — Заключение изъ събранитѣ данни. — Разни названия на агърлъка.

Изъ правнитѣ обичаи въ нашенско единъ отъ най-разпространенитѣ, единъ отъ онѣзи, които не може по никой начинъ да се считатъ за битовни или юридически провинциализми, е агърлъкътъ (придътъ.)[1] Въ всички отговори що съмъ добилъ отъ разнитѣ краища на нашенско, се говори за него. Той живѣе и на още стенещитѣ брѣгове на Вардаръ, и въ „трендафеловата долина“ подъ Шипченския балканъ, въ усоитѣ на Родопитѣ и въ неизгледванитѣ полета на Софийско, Старо-загорско и Русенско; той има своитѣ прѣживѣлки или самъ е прѣживѣлка и въ села, и въ паланки, и въ градове.

Но какво е това агърлъкъ? Какво е това бащинско право (баба-хакж)?

Тукъ ни се налага прѣди всичко едно опрѣдѣление, а както се знае, нищо по-мжчно отъ това въ науката, а най-много, въ социалната наука, на която клонъ е правовѣдѣнието, а малка вѣйка — нашето — обичайно право. Ние обаче ще прибѣгнемъ най-напрѣдъ до едно нанизване отличителнитѣ бѣлѣзи и черти на тоя институтъ въ неговото описание и, въпрѣки мжчнотията въ опрѣдѣлението, ще се помжчимъ да извадимъ едно заключение за него.

---

[1]) Нѣкои изслѣдователи смѣсватъ думата *агърлъкъ* съ думитѣ *агълъкъ*, *ягълъкъ*, *агалъкъ*. Ако първото обозначава *придъ*, *баба-хакж*, *откупъ* на бащиното право надъ момата, второто е единъ обикновенъ подаръкъ, дори най-често състоещъ се отъ една кърпа. У Богишичева Zbornik въ отговора изъ Татаръ Пазарджикъ, стр. 255—256, се поменава два пжти агърлъкъ: веднажъ, че той се донася отъ младоженцитѣ въ понедѣлникъ слѣдъ свадбата и се дава на моминитѣ родители; други пжть, че още първата година на Ивановъ-день деверътъ води на замръзналъ ледъ булката, дѣто тя се окжпва и му дарява слѣдъ това „агърлъкъ“. Богишичъ тълкува, че тукъ думата агърлъкъ може да е отъ турското агирликъ (agirlik), даръ, който пашата давалъ, кога се женѣлъ за султанка (Вж. бѣлѣжка на 256 стр.). Но, споредъ насъ, поне въ случая, кога тоя даръ се дава отъ булката на деверя, не може по никой начинъ да се е наричалъ агърлъкъ. Това е една погрѣшка на събирача или по право на прѣписвача, като вмѣсто агълъкъ писалъ е агърлъкъ. Покойниятъ учитель *Стефанъ Захариевъ*, който е събралъ и далъ свѣдѣния на Богишича изъ Т. Пазарджикъ, не би могълъ да направи, струва ми се, такава важна погрѣшка. Тя прочее, ще е едно неволно смѣшение, направено отъ съставителя на Zbornik'а — д-ръ Богишичъ.

Фактически въ живота въ годежнитѣ и свадбенитѣ отношения „агърлъкътъ“ не само сѫществува, но е игралъ до скоро една извънредна, та и до сега по нѣкждѣ играе доста важна роль. Годежъ и свадба безъ *дарове*, безъ *дáри* не може; най-сиромашкиятъ момъкъ и най-сиромашката мома трѣбва да приготвятъ и дадатъ подарки.[1]) При все това въ срѣдъ народа се приказва, че „свадба безъ даръ се не връща“.

Ако е истина, обаче, че „свадба безъ даръ се не връща“, още повече е истина, че свадба безъ агърлъкъ се е разваляла и разваля, че *свадба не става поне въ много мѣста, додѣ се не договори и, много пѫти, додѣ се не заплати една извѣстна сума пари на бащата отъ страна на момка.* Тази сума пари е наречена „агърлъкъ“ или егърлъкъ, ангърлъкъ въ Хасковско, Пловдивско, Родопитѣ, а придъ — въ Западна България. Даровете сѫ наистина задължителни отъ свадбенитѣ условия и приличия; тѣ сѫ единъ видъ de convenances. Моминитѣ дарятъ съ кърпа, риза, гащи, — а най-много съ *обуща* или *калеври* — момковитѣ родители, братя, сестри; момковитѣ отдаряватъ моминитѣ съ сѫщитѣ подаръци. Една мома може да не дари всички момкови и обратно; свадбата ще си стане; нѣкоя „прѣскокната“, забравена „сватя“ ще се „помуси“, ще се „посърди“; но скоро ще ѝ отмине. „Не е прела, не е тъкала че да иска да се „истамамани всичко“. Обидата се възмездва съ одумвания, съ мъмрания и похулвания по адресъ на момата, а най-много — на моминитѣ родители, че „не сайдисали“, „не почели“ сватове и сватини и не направили „адетя му“. Но подаръцитѣ и отдарванията не сѫ станали „право“, а както се знае само правото има истинска задължителность, само неизпълнението му води къмъ извѣстни послѣдствия, то само има санкция. Ако нарушителитѣ на обичайната норма за даване извѣстни дарове и отдаравания се отърватъ съ „едене глъчка“ и най-много „псувни“, истински сериозна е санкцията за нарушителитѣ на правото за агърлъка. Таквизито се виждатъ повърнати, годежътъ се разваля, свадбата не става.

Но нека почнемъ на редъ отъ описването обрядитѣ и обичаитѣ, при които се условва, договарва агърлъка у самия народъ.

[1]) Като се прѣгледатъ описанията на които и да било свадби и свадбарски обичаи и обради, ще видимъ, че всичко се върти главно около даровете и гощавкитѣ. Ср. Чолаковъ, Бр. Миладинови, Мсб., моя Сборникъ па бълг. юрид. обичаи, особно I т. стр. 179—187.

Заключенията и обобщенията за юридическото сѫщество и характера на агърлъка ще дойдатъ по-късно слѣдъ, като го сравнимъ съ подобията му въ другитѣ страни, — славянски и не славянски.

Първото нѣщо, което се оговарва на годежа, е агърлъкътъ, колко ще плати момъкътъ на бащата. Било е врѣме, когато агърлъкътъ е билъ голѣмъ, момкови не могли да откупятъ лесно момата. Това е било вѣроятно веднага слѣдъ минаването на истинската продажба на момата къмъ агърлъка. Интересни и изчерпвателни сѫ свѣдѣнията за агърлъка (придъ) въ Трънско, съобщени менъ отъ мѣстния дѣецъ и адвокатъ г-нъ П. Вѫжаровъ. Азъ ги привождамъ почти изцѣло:[1])

„*Придътъ е продажната цѣна на момата*, съ която родителитѣ ѝ свободно се разпореждатъ (съ малки изключения) като съ една собственость, вещь, „стока — добиче“. Било е недавна врѣме, когато тукъ въ Трънско не е могла свадба безъ *придъ*, както покупка — продажба — безъ кръчма.

„Момковитѣ родители особено бащата, щомъ бегендишу девоќьуту, сречаю се съ ньойњу майкъу или бащу, па си заорате за *децата си,* кико си е одредено одъ старо врѣме и човѣци, па дума по дума и за *прида*. Ако се заинате нѣщо, което е рѣдко, че оставе туя работу за други путъ, кига му дойде врѣмето“. Това врѣме най-удобно е при *„огледътъ“*, когато има и други човѣци, навалджии (посрѣдници), па се взема окончателното съгласие на момата, която на въпроса, зададенъ ѝ отъ бащата или нѣкой гостенинъ: „я съмъ ти избралъ момче Тошу Ижароваго, ти бегендисуешъ ли га?“ — „Е па я знамъ ли, кико ти речешъ... *гледай ти за тебе тате*, я съмъ си читаво кандисала“. (Думитѣ „гледай ти за тебе тате“, значатъ искай си прида). Тогазъ присѫтствуещиятъ момковъ пратеникъ (баща, домакинътъ на задругата или нѣкой другъ близъкъ роднина) пита моминия баща: „Прио, колко ми сакашъ придъ прѣко момчето, моега Тошу? ... знаешъ, онъ е аренъ, кротакъ, печаловникъ, за све га бива: у камикъ връляње, у боренье никой на срѣщу му не излазя... па убавъ ли ми е, — убавъ... не е по долънъ одъ твою Божурку...“ Гоститѣ, особенно навалджиитѣ самодоволно, при изобилни жестове и рѫкостисканици на

---

[1]) Тѣзи свѣдѣния г. Вѫжаровъ ми е доставилъ въ края на 1902 год., когато привършвахъ тая си студия (Обозначавамъ врѣмето на събирането обичаитѣ, защото изслѣдовачътъ би трѣбвало да има прѣдъ видъ винаги, кога сѫ събирани извѣстни битовни и правни обичаи, особно въ турско врѣме ли, по-сетнѣ ли, и именно кога?

„прйятелитѣ“ (сватоветѣ), продължаватъ: „тъка ли е Бога ми… море момчето не е за 2 паре… Оно се видело, че си буде, ноло я *по-скоро да пръкинемо придъ* (често пазарлъкъ), та на гьявола тога, що се толкова запелъ, да му прѣбиемо ногье…“

— „Ете, я много ви не сакамъ: 500 гроша паре, мене кожувъ, баби кожухче, на снаете и дѣцата по едни превіе…“ — О, о, о! ти засака и майчиното си млѣко… посмали, посмали, па викото е редно, да не е освенъ свѣтъ… Еве комшинта твой узе само 200 гроша, ама ние ти давамо 300… оти знаемъ… твоя Бужурка… бива си го… чини си парите…“ — „Е, дайте 400 гроша“. „Не, не, не бива… съ чивъ пазарлъкъ не бива, грошъ горе, грошъ доле…“ „Айде, айде, честито да е!… 350 гроша… тъка ние намеримо за право…“ — „Честито, честито! триста и педесе, триста и педесе! хаирлия нека е!“ — „Хаирлия, хаирлия! триста и педесе, триста и педесе! Божурке, камо те, ела целивай руку“.

„Слѣдъ ржкоцѣлуването Бужуркино и ржкуването помежду „прия-телитѣ“ и гоститѣ става рѣчь за врѣмето на даване прида. Той се дава при „тъкмежа“ (годежа) или свадбата (нѣкой пжть вѣнчаването става въ момината кжща), когато моминиятъ баща нѣма довѣрие въ „приятелятого си“ за наврѣменото и доброволното изплащане на сжщия; или, най-сетнѣ наскоро 1—2 седмици слѣдъ свадбата тържествено „се носи придъ“, когато „прйителитѣ си имаю голѣму вѣру и чесь“… Придътъ се дава въ пари, или вещи — разни подаръци на дѣдото, бабата, снахитѣ, дѣцата и пр., като кожухче на по-ститѣ, а на младитѣ — цревие (обуща), кърпи или други малоцѣнни подаръци, и на момата обезателно „палто“, или нѣкоя пендара, махмудия, жълтица и пр.

„По възможность, *приятелитѣ* всѣчески се стараятъ „по-лесно да прикину придъ, да се натъкму, оти младйтѣ знаю двѣ и двѣстѣ: дѐвокьата избѣга у момъка, или онъ ю насилу одвлече, кико вукъ овцу, безъ да знаю родителитѣ, та послѣ често си останую на суво — безъ нищо и никакъвъ придъ“.

„Съвсѣмъ рѣдко сж случаитѣ за разваляне „туя работу“ вслѣдствие недаване уговорения придъ „оти сваки човѣкъ гледа да се сложи воденицата… на манастирътъ нѣщо да принесе, а не да однесе“, отъ една страна, а отъ друга никакъ не благоприятствува врѣмето за даването му *при годежа* (който става, слѣдъ като се брои на „китку“ или на „погачу“ уговорената сума или тази, която е необходима да изпуни „пояту“, „кошару“ — издълбаната дупка на

„погачата“ (питата), която сѫ донесли момковитѣ у моминитѣ), или въ *деня на сватбата*.

„Крайната бѣдность „бѣганьето“ (доброволно и безъ съгласието на родителитѣ, когато момата отива у момкови) и „влаченьето“ (грабежътъ) най-силно дѣйствуватъ за прѣмахване на прида, който е вече на изчезване. Прѣди 3 години св. софийска митрополия бѣ отправила едно окрѫжно противъ прида, но то си остана мрътва буква. Никой свещенникъ не смѣе,[1]) — поне ние не сме слушали,

[1]) Ние си доставихме това окрѫжно отъ св. софийска митрополия и го вмѣстяме тукъ изцѣло, както слѣдва: „Окрѫжно. Софийска митрополия. № 666, 22-й януарий 1898 г. ст. София. — До благоговѣйнитѣ енорийски свещеници, служащи въ Софийската епархия. — Отъ отдавна врѣме сѫществува въ нашата епархия единъ твърдѣ непристоенъ и непохваленъ обичай при годежитѣ. На много мѣста моминитѣ родители при извършване на годежа пазаруватъ своята дьщеря съ ония на момъка по начинъ съ нищо не различимъ отъ той, по който се пазарува и продава добитъкъ. Това нѣщо, макаръ и да е унизително за достоинството на човѣка, ала за голѣмо наше съжаление то се върши и до днесъ още, когато условията за живѣяние сѫ съвършено вече промѣнени. Тѣзи и тѣмъ подобни явления сѫ жалки остатъци отъ старото наше невѣжество. *Рѣдко се срѣщатъ села, дѣто моминитѣ родители не продаватъ своитѣ скѫпи дъщери по единъ нисъкъ и срамотенъ начинъ срѣщу извѣстенъ откупъ, така нареченъ въ селския езикъ „баба-хакъ“*. Въ повечето села Вие ще видите, че тая търговия се върши открито и безъ всѣкакво стѣснение. Направи ли се веднажъ пазарлъкътъ и получи ли се уговорената цѣна, моминитѣ родители безъ да мислятъ за послѣдствията, изпращатъ момата веднага въ дома на момъка. Такива бързи и необмислени всестранно изпращания, иматъ понѣкогашъ твърдѣ гибелни за невинната дѣвица послѣдствия. Указвало се е, и то много често, че младитѣ се намиратъ въ забранено помежду си родство, вслѣдствие на което ставало е нужда да се изважда по полицейски начинъ момата изъ дома на момъка — нѣщо, което се ѐ отразявало убийствено върху нейното бѫдеще.

„За прѣкращение на тоя достоосѫдителенъ обичай, ние счетохме за нуждно да вмѣнимъ въ обязаность нъ благоговѣйнитѣ енорийски свещенници, въ Богохранимата наша епархия, щото при всѣки удобенъ случай вѫтрѣ и вънъ отъ църквата *да увѣщаватъ своитѣ енориаши, да не продаватъ така срамотно дъщеритѣ си при сгодяването имъ*, нито пъкъ да ги оставятъ да отиватъ при момъка до деня на вѣнчанието. Ако и слѣдъ туй нѣкои родители откажатъ да дадатъ дъщеря си на момчето, което тя иска и обича, само подъ тоя прѣдлогъ, че тѣмъ не било платено „бабахакъ“, то въ такъвъ случай, благоговѣйнитѣ енорийски свещеници сѫ длъжни да долагатъ незабавно въ митрополията или намѣстничеството, отъ дѣто и ще чакатъ наставления.

„Тукъ му е мѣстото да обърнемъ сериозното внимание на благоговѣйнитѣ енорийски свещеници, че длъжностьта имъ налага, щото при извършване на всѣки годежъ, тѣ внимателно и всестранно да изпитватъ чрѣзъ посторонни и незаинтересувани въ годежа лица, да не би да сѫществува между сгоденитѣ нѣкакво близко родство. Само слѣдъ като се убѣдятъ, че младитѣ сѫ свободни отъ всѣко родство и други канонически прѣпятствия, тогава само да обаждатъ на родителитѣ на сгоденитѣ да се готвятъ за свадба. Ако ли пъкъ подиръ извършване на годежа, или пъкъ подиръ приставането на момата — приставания, които не така лесно ще могатъ да се изкоренятъ —, се узнае, че между младитѣ сѫществува забранено родство, то въ такъвъ случай благоговѣйнитѣ енорийски свещеници сѫ длъжни да поискатъ веднага и неотложно съдѣйствието на мѣстнитѣ общински власти за изваждането на момата изъ дома на момъка и въ случай на упорство тутакси да долагатъ за станалото въ намѣстничеството или митрополията за да взематъ и тѣ отъ своя страна нуждннитѣ мѣрки за разлѫчването на подобни родственици. За всѣко ненаврѣменно увѣдомление ние ще считаме виновни самитѣ свещеници, на които и ще налагаме заслуженото наказание.

„Като, се надѣваме, че благоговѣйнитѣ енорийске свещеници ще направятъ всичко възможно отъ тѣхна страна за изпълнение на настоящего наше окрѫжно, призоваваме върху имъ Божието благословение и оставаме

„Теплий тѣмъ о Христѣ молитсгвуватель (п.) † Софийский митрополитъ Партений“.

при всичко че сме присжтствували на стотини свадби, — да се изкаже противъ прида. Въ много народни поговорки ние срѣщаме тукъ слѣди за агърлъка.“[1])

Радньо Адърски, осемдесеть годишенъ селенинъ отъ Брѣзово, ми разказва слѣдньото за агърлъка:[2])

„Безъ агърлъкъ и безъ голѣмъ агърлъкъ — въ турско врѣме никой баща не си даваше момичето. Който щѣше да го вземе, да му мислѣше. Бащитѣ искаха до хилядо и повече гроша. А по онова врѣме хилядо гроша бѣха цѣла не само сиромашка, ами басъ-бая и богатска сермия. Тази сума се оприказваше во врѣме на годежа. Най-напрѣдъ ще се оприкаже, че сетнѣ ще става дума за друго. Ако момъкътъ нѣма или не се съгласи да даде колкото иска бащата — годежъ не става. „Моята мома не е за тебе“, каже на момъка, и той си отива. Явява се други „мющерия“, дава извѣстната вече сума, и той взема момата. Ако момата нѣма баща, агърлъкътъ пакъ се плаща. Ако бащата е умрѣлъ, бащинското право (баба хакж) не е умрѣло я? Взема го оня, който е останалъ по-старъ въ кжщи да прѣстоява за всички и всичко; взема го майката, въ нейно отсжтствие батьото въ кжщата, чичото, съ една рѣчь, който е останалъ старъ въ кжщата, домакинъ“.

Буля Тодорица Гочевата (50—55 год.) отъ с. Калековецъ (Пловдивско) ми разказа слѣдньото: „Има зеръ, какъ да нѣма агърлъкъ въ наше и въ околнитѣ села. Имаше го другочъ, има го още и сега. И азъ нали жениxъ момче прѣди три години! Съ нашата сиромашия трѣбваше да продадемъ малко житце, малко царки, събрахме стотина гроша и *откупихме се*. Та, слава Богу, че бащата на момичето, и той сиромахъ, се случи разбранъ човѣкъ, та не поиска много. Едно врѣме по хилядо и повече гроша искаха. Па не дадешъ ли, нѣма и булка. Добро, лошо, така бѣше и много сиромаси се съсипаха съ тоя баба хакж; вcovered земать пари на заемъ съ фаизъ, не могатъ да ги платятъ, па най-сетнѣ имъ зематъ стокицата и, поглежъ, мжжъ и жена тръгнали по турски чифлици, аргати да ставатъ. Ама какό ша га сторишъ, тъй останало отъ дѣди и бащи“.

---

[1]) Пословици: „Убава мома, кико убава стока, сама се продава. — Кой га раджа — онъ га жене. — Они (родителитѣ) колю — они бесу. — Дете ми е, кико сакамъ, така чу га праимъ, не може ми никой суди. — Кой се жени — онъ си кьесу гледа. — Жени мома — да не седи дома! — Кьга го сакаю — тогай го давай! — *Чедо не се дава бадьява.* — Я съмъ вече тръгла резилъка (мома, която е „влачена“ и сетнѣ отказва на родителитѣ си да се върне въ кжщи). — Тъкмежъ — гърмежъ. — Женидба — горидба. Споредъ девокьу и придъ.

[2]) Свѣдѣнията сж събирани прѣзъ 1899 година.

Лачо Карамфиловъ отъ с. Марково ми разказа: „Въ всички села по нашенско имало е и още поимва агърлъкъ. Ние го думаме агърлъкъ, а турцитѣ — баба-хакж. Агърлъкъ се дава отъ момъка на момина баща. Когато ще стане свадбата една недѣля напрѣжъ момковитѣ ще идатъ у момини на *отсѣкъ*. Годежътъ е свършенъ отъ по-напрѣдъ и „нишанъ" е оставенъ, но на „отсѣка" ще се „одуматъ", кога ще стане свадбата и „сборуватъ" за папуцитѣ, що ще даде момъкътъ на моминитѣ роднини. При гощавката донесената отъ момкова баща или момъка бъклица се изпразня до дъно съ най-голѣми благослови. Тогазъ бащата на момата ще каже: „искамъ толкозъ чифта папуци сé капаклии" и ще нареди за кого и за кого. Понѣкога се искатъ до 40 —50 чифта. Момковътъ баща се пазари, казва да се свърши работата съ половината отъ исканото, защото „сж много педесеть чифта", па и половината да сж некапаклии. Моминиятъ баща се съгласява, а слѣдъ туй ще каже: „ами агърлъкътъ"? И почне да се одумва и агърлъкътъ. Тукъ въ Марково твърдѣ не държатъ тоя адетъ, както не го държатъ и въ Изворъ. Но въ Шейтанкьою е много запазенъ. За това пъкъ у насъ много се държи на папуцитѣ. Агърлъкъ за първата си жена азъ дадохъ единъ турски алтънъ. За втората дадохъ само папуци повечко. Но агърлъка най-много го има въ полето. Тамъ е законъ.[1]) Прѣди двѣ години като бѣхъ въ Старо-Загорско, самъ слушахъ, като се пазарѣха циганитѣ за агърлъка. У тѣхъ се дава много: по 3000—4000 и повече гроша. Циганинътъ баща на момата не се съгласява за малко. „Азъ ти давамъ, хальо, дума той на циганина момъкъ,

[1]) Думата „законъ" тукъ е употрѣбена въ смисълъ на обичай, това разбиране го има разпространено много у нашия народъ. Караджичъ съобщава, че въ Сърбия законъ означава: 1) вѣра — religio, кога си ти закона? по нашем закону, то не може бити; не доноси закон; 2) причастие, eucharistia, хаjдемо на закон; данас сам узео закон; 3) обичай, закон, mos lex. Вж. Караджичева рѣчникъ, думата законъ. Той привежда и тѣзи примѣри въ пѣсни:

1. Остави нам колу дара, закон ти jе,
2. Сараjево огньем изгорjéло!
   Што у тебе зли закон постаде:
   Да се льубе буле удовице,
   Оставльаjу лиjепе ђевоjке.
3. Наша невjсто, зла ти вечера!
   Тага закона нема овђенак.

Споредъ Зигеля думата „законъ" е употрѣбявана и писмено вмѣсто обичай въ написания по сърбски договоръ на българския царь Михаила Асѣня съ Добровчанитѣ: „Сьвоном звонивьше на сьборе, ѣко є по законоу Доубровьчкомѣ . . . " Monumenta Serbica Spectantia Historiam Serbiae, Bosnae, et ct. 71 Miklosich. Vienae 1858—Гл. *Зигель*, Законникъ Ст. Душана. Спб. 1872. на стр. 1015. Ср. Шафариковитѣ Pamatky, Изборъ Хрисовоулъ, стр., 20 редъ 32-33.

давамъ ти единъ чифтъ волове съ оралото, съ хомотя, съ палешника, остеня, съ хамбаря, съ всичко. Още какво искашъ, та си седналъ да мислишъ и не ми плащашъ „диеръ-пахасънж“ (припадаещата се цѣна). Циганинътъ момъкъ нѣма какво да стори, ще продава що има и ще откупува булката — която наистина „въ своята торба“ носи не само воловетѣ съ оралото, палежника и остеня, ами и цѣлъ чифликъ“.

Дѣдо Карамфилъ отъ с. Изворъ, сега марковчанинъ, 70 годишенъ, ми разправи, че въ тѣхното село твърдѣ не се пази тоя обичай, и ако даватъ, малко даватъ. За туй пъкъ тамъ всѣки момъкъ трѣбва да поржча скжпъ и хубавъ кюркъ за момата, кюркъ (кожухъ), който да струва поне 400—500 гроша. „Вижъ, въ полето даватъ много, и по хилядо гроша“. Той за негова баба Петра не рачилъ нищо да даде, но ѝ направилъ хубавъ за 500 гроша кюркъ. На въпроса: „ами ако се иска агърлъкъ отъ бащата, а момъкътъ не дава, какво става“, той ми отговори: „Какво ли става? Ако момъкътъ е мжжъ и момата го иска, тя е лесна; ще я открадне, хайде! какво е, че бащата отсетнѣ може да не ѝ даде всичкия „спапъ“ (чеизъ)“.[1])

Късà Османъ отъ Марково ми разправя, че и баба-хакж и агърлъкъ“ имало и у турцитѣ, и у помацитѣ. Но това било повече отъ „сайгия“ къмъ родителитѣ на момата. Агърлъкътъ се дава, но не се пазари, както „никяха“ (това, що се договорва и дава на булката отъ мжжа ѝ и съставлява неинъ личенъ имотъ). Обикновено баба-хакж е нѣкоя дрѣха, кюркъ и пр. Въ всѣки случай обичаятъ за агарлъкъ сжществува у тждѣвашнитѣ турци.

На 29 въпросъ отъ моята програма за събиране юридическитѣ обичаи въ нашенско, ето какви отговори получихъ на питането: Даватъ ли нѣкакви парични подаръци на моминия баща; защо и колко му се даватъ и какъ се наричатъ паритѣ или подаръцитѣ.[2])

---

[1]) Всички тѣзи свѣдѣния азъ съмъ събиралъ нарочито за тая моя студия прѣзъ годинитѣ 1898—1899.

[2]) Тѣзи отговори сж получени отъ мене прѣзъ врѣмето отъ 1883—1885 години. Програмата: „За събирането и изучването на народнитѣ юридически обичаи“ се появи въ Пловдивъ, най-напрѣдъ въ сп. *Наука* въ началото 1883 год. На отдѣлна брошурка, съ малки измѣнения, азъ я издадохъ все около това врѣме и около 300 екз. разпроводихъ до разни лица, менъ познати и непознати, по всички кжтове на България. Освѣнъ това, отнесохъ се съ лична молба до разни околийски и мирови сждии. Както винаги, тъй и сега, хладнокръвното отнасяне къмъ едно хубаво дѣло се прояви напълно. Само нѣколко лица, които лично измолихъ прѣко или чрѣзъ другиго, ми отговориха. Единъ такъвъ, първи, що се показа готовъ да услужи на дѣлото, бѣше отецъ Станчо Кожухаровъ отъ Хасково. Неговитѣ първѣнъ печатани отговори послужиха за образецъ и насърдчване на другитѣ.

Ахж-Челебийско.[1]) Съобщава Хр. п. Константиновъ.[2]) На моминия баща се даватъ (освѣнъ едни обуща) и *пари за спапя.* Опрѣдѣлено количество нѣма, но то не е по-малко отъ 20 и по-голѣмо отъ 500 гроша. Това дава зетьтъ на дѣда си срѣщу спапя (чеиза), що той дава на дъщеря си. Нѣма никаква разлика, ако зетьтъ е отъ сжщото или друго село".

Добричъ[3]) (при Хасково.) На моминия баща даватъ ентерия, папуци (чехли), шапка, поясъ . . . Освѣнъ това плаща му се още и *баба-хакж,* по причина че е отхранилъ момата. Този *баба-хакж* състои отъ 300 и стига до 600—800 гроша.

Евджилери (Чирпанско). Момъкътъ дава на момина баща едни постали (имении) и . . . *„баба-хакж"* за дрѣхитѣ (чеиза), *количеството на който бива всъкога споредъ чеиза,* т. е. ако момата е направила 8—9 ката дрѣхи, тогава се дава отъ 700 до 800 гроша. *Тѣзи грошове обаче се дѣлятъ помежду момата и баща ѝ.*

Еленско.[4]) Въ Еленско подарцитѣ сж взаимни. Дава даръ момъкътъ на моминитѣ родители и роднини. Дава даръ и тя, момата или моминитѣ. По колибитѣ момъкътъ дава прѣимуществено обуща. На момина баща се дарява непрѣмѣнно нѣщо, защото той има бащино право (баба-хакж). Въ нѣкои отъ колибитѣ даватъ му се и пари. Въ града му се дава палталонлъкъ (платъ за панталони) или джубе.

Казанлъшко.[5]) Въ селата има обичай момъкътъ да дава на моминия баща опрѣдѣлено число грошове (споредъ момковото състояние), наречено *баба-хакж;* обичаятъ има за цѣль да се помогне, за да си донаправи чеиза на дъщеря си, но и този обичай *скоро ще отживѣе вѣка* си; нѣйдѣ вече го изоставиха.

Копривщица.[6]) Момчето подарява на моминитѣ родители или по 3—4 аршина сукно за по една дрѣха, или който е по-сиромахъ, дава по единъ чифтъ обуща и на двамата. Пари се не даватъ никакъ.

---

[1]) Подъ Ахж-Челебийско се разбиратъ мѣстата и селата въ коритото на р. Арда, въ южната часть на Родопитѣ. Обичаитѣ се касаятъ главно до непотурченитѣ българи; потурченитѣ носятъ название—ахряне.

[2]) *Хр. п. Константиновъ,* началникъ на стенографическото бюро при Народното Събрание и прилеженъ етнографъ се помина въ 1899 год. Той бѣше родомъ отъ с. Райково (Ахж-Челебийско).

[3]) Събирательтъ въ Добричъ е *Добре Кожухаровъ,* тогава (1883) старши ученикъ въ Хасковското реално училище.

[4]) Обичаитѣ въ Елена сж събирани непосрѣдствено отъ мене.

[5]) Главниятъ събирачъ отъ Казанлъкъ е г. *Хр. Ив. Велевъ.*

[6]) Материалитѣ отъ Копривщица ми сж съобщени отъ старии тогава и познатъ, сега покоенъ, учитель *Хр. В. Пулековъ.*

Лѣсковецъ.[1]) Момъкътъ дава на моминия баща, споредъ състоянието на едногото и другигото отъ 200—1600 гроша. Това даване е за нови *обуща.* Той дава също и на майката нѣколко жълтици, на братята и на сестритѣ на момата дава махрами, обици и др. Съ паритѣ, които момъкътъ дава, на бѫдещия си тестъ, купуватъ обуща за роднинитѣ на момата.

Македония.[2]) Въ Струга, особно по селата, освѣнъ обикновенитѣ подаръци, зетьтъ дава на тестя си 10 гроша пари, отъ които единиятъ грошъ му се повръща назадъ по нѣкакво суевѣрие: *хаиръ-парасѫ,* та оставатъ само деветь гроша. Освѣнъ това по селата момъкътъ дава *200—300 гроша на дѣда си,* споредъ прѣдварителнитѣ имъ още на годежа условия — *баба-хакѫ.* Въ скопскитѣ села на *ябълка,* официалния годежъ, се уславятъ, колко пари свекърътъ ще даде на момата и какви дарове на родителитѣ ѝ, обуща — на братията ѝ, кожухъ — за татко ѝ и майка, и пр. Тукъ сѫщо паритѣ на моминия баща се даватъ 10—15 дни *прѣди свадбата,* а даровете се носятъ, когато се дойде за невѣстата.[3])

Русенско.[4]) На моминитѣ родители никакви други подарки не се даватъ освѣнъ онѣзи, за които сѫ се съгласили на годежа, отъ които „баба-хакѫ", „ча́па-парасѫ" и „мѣната" се даватъ и обричатъ на годежа, а другитѣ се даватъ на самата свадба.

Старо-Загорско.[5]) Прѣди врѣме на моминия баща се даваха обуща и овенъ: тѣхъ той *прѣдварително* взимаше отъ момъка. *Баба-хакѫ* богатитѣ даватъ до хилядо гроша, срѣднитѣ — 800, а по сиромаситѣ 500—600, които *едно врѣме се четѣха на дъска и тогава*

---

[1]) Обичаитѣ сѫ заети изъ *Богишичева* Zbornik sadašnih običaja u južnih Slovena (Zagreb, 1874. p. 714 + LXXIV). Съставителю тия обичаи изъ Лѣсковецъ сѫ съобщени отъ едного отъ най-раннитѣ български юристи писатели П. В. Оджаковъ, прѣводачъ на „Упѫтването", което издаде учениятъ историкъ — юристъ д-ръ В. Богишичъ за събирането на юридическитѣ обичаи. Трудътъ на Богишичева „Zbornik" стана познатъ прѣимуществено благодарение на френското му съкращение и издание на *Демелича* (Droit coutumier des slaves meridionaux, Paris, 1875.), което прѣведе на руски *В. Гецевичъ* и напечата въ Москва въ Университетската типография въ 1876 год. подъ насловъ: Обычное право южныхъ славянъ по изслѣдованіямъ Д-ра Богишича, сочиненіе Өеодора Демелича. Като по достѫпни отъ оригинала, и френскиятъ текстъ и рускиятъ прѣводъ на съкращението обърна вниманието на ученитѣ, и ние виждаме, че тѣ цитиратъ повече него въ своитѣ изслѣдвания.

[2]) Свѣдѣнията за Македония сѫ доставени отъ стария македонски дѣятель *К. А. Шапкаровъ.*

[3]) *Шапкаровъ,* Сборникъ, III, 50—99.

[4]) Съобщени отъ *Михаилъ Н. Касевъ* отъ Елена, народенъ тогава учитель по русенскитѣ села.

[5]) Доставено отъ стария учитель и познатъ издатель на нѣколко исторически описания отъ руско-турската война *Г. П. Русевски.*

се рѣшаваше и даването на момата, като я считаха вече за годеница.

Хасково.[1]) Въ града има обичай да се дава за свадбата отъ годеника подаръкъ на моминитѣ родители, братя и сестри: на бащата платъ за нѣкоя дрѣха, на майката — платъ за фустанъ; на братята и сестритѣ кундури, чепици и други. По селата бащата взима по годежа *агърлъкъ* или *баба-хакж,* а по свадбата на братята се даватъ ботуши, на сестритѣ — прости обуща, на роднинитѣ — кутийки съ огледала и пр.

Хисарътъ.[2]) Момъкътъ плаща на момина баща за агърлъкъ по 300—400 гроша. Тия пари обаче бащата употрѣбява обикновено за покупката на калеври (обуща), които раздава на рода.[3])

Въ Радомирско — слѣдъ нѣколко дена отъ годежа, бащата на момчето съ свои роднини отива при бащата на момичето и прави *уговоръ* (по радомирски — *прѣдаване),* което състои въ товя: момкова баща по общия обичай се задължава да плати на моминия баща отъ 100 до 1000 гроша, споредъ състоянието си и *споредъ дара, който момата ще занесе у момкови,* за това и бащата на момчето е дълженъ да каже, колко и какви дрѣхи и дарове ще даде на дъщеря си и на момковитѣ сродници.[4])

Изобщо въ цѣла Западна България агърлъкътъ е много разпространенъ. Ето какъ съставительтъ на ЖС. описва обредътъ на агърлъка въ тоя край:

„Бащата и макьата, както и другитѣ домашни, посрѣщатъ госкьето, и размѣнява се слѣдниятъ разговоръ:

„Помага ви Господъ!" — казва свекърътъ.

„Далъ ти Богъ добро — отговаря тъстътъ.

„Нàдате ли се за госкье?"

„Нàдаме се зеръ, какъ да се не надаме. Де, седнете!"

„Като седнатъ, почнатъ да се опитатъ за живо, за здраво.

„Между това синията е сложена и мжжетѣ насѣдватъ около нея, а женитѣ *настаяли* чакатъ да се свърши главната работа, прѣдметъ на която е и днешната веселба.

„Разговорътъ върху това почнува най-напрѣдъ свекърътъ или бащата на момчето.

---

[1]) Изъ свѣдѣнията, които първи ми достави *отецъ Станчо Кожухаровъ.*

[2]) Изъ лично събрани бѣлѣжки.

[3]) Гл. моята статия: Материали за българското обичайно право (Хисарски бѣлѣжки). Наука, 1883. I. стр. 36.

[4]) *Свещ. Любеновъ,* Сборникъ Народ. Умотворения. София, 1896., стр. 75—76.

„Е свате! Ния видо̀'ме юницата, ареса̀'ме я; сеги твоя е редъ да видимъ какво ще ни сакашъ."

Бащата на момата отговаря:

„Каквото дадешъ, нѣма да го видишъ."

„Да видимъ, какво ти давашъ?"

Свекърътъ разтваря *тобо́лицата* (кисия отъ кожа, която се прави отъ кожухаритѣ въ тоя край) и почне да вади изъ нея пари, нѣкога *пета́ци* (бешлъци) и *шеста́ци* (алтилъци), а сега *лъвове* и гужда ги на синията. При всѣкое хвъргане на монетата, бащата на момата казва: „още, свате, още!"

Туй: „още" се продължава до тогава, до дѣто и околостоещитѣ се наобадятъ и кажатъ:

„Е доста! Отъ Бога повече!"

„Не е много, свате, не е; давамъ ти іуница като асланъ."

Този откупъ възлиза отъ 100 до 500 гроша, а по нѣкога и повече.

Ако нѣма тоя откупъ въ пари, както е билъ нѣкога, той се замѣства съ другъ откупъ, а именно съ даръ. И за дара става пазарлъкъ, и то: колко и какъвъ даръ трѣбва да се купи на домашнитѣ; колко мѫжки и колко женски кожуси; колко и какви чехли и пр. Като се свърши всичко това, пристѫпва се къмъ новъ уговоръ; трѣбва да се опрѣдѣли: колко оки месо, брашно, вино, лукъ; колко пиперъ, соль, зеле, и колко хлѣба да докара бащата на момъка, когато ще дойде да вземе момата.

Тоя многосложенъ пазарлъкъ не се свръшва тъй лесно и мирно. Тукъ не е уговоръ за свадба, за роднинство, за човѣкъ; не, тукъ е циганчене, джанкане, прилично на онуй джанкане, което се срѣща само по пазаритѣ за нѣкой конь, волъ или биволъ.

И всичко туй става прѣдъ очитѣ на момата, която е прѣдметъ на тоя пазарлъкъ и прѣдъ всички домашни, които по нѣкога се намѣсватъ въ пазарлъка, но само и само за да оскубятъ повече бѫдещия сватъ и свекъръ на момата.

Като почнемъ отъ сглеждането и прифащането на бъклицата, па до свършването или *пръправянето* на свадбата, разноскитѣ излизатъ много голѣми. Тия голѣми разноски за положението на селянина сѫ и родили узречица: *„продай си воловетѣ, та си купи невѣста."* [1])

---

[1]) *Д. Мариновъ*, Жива Старина, кн. III. стр. 62—64.

А ето какъ описва Чолаковъ агърлъка въ панагюрскитѣ помалки села: „Когато ще се годява нѣкой момъкъ, родителитѣ му пращатъ нѣкого съ една бъклица вино, та иска момата отъ родителитѣ ѝ, и, като склонятъ, сторятъ запивъ, т. е. начнатъ да пиятъ за условията на годежа; момниниятъ баща иска *агърлъкъ* (бащинска правдина) триста или пестотинъ гроша, иска за годежа: вино, ракия, пастърма, оризъ, печиво, прасе или агне, хлѣбъ и пр. Кога се съгласятъ, момата цалува ржка на годежницитѣ, дава имъ по една китка и пазарятъ за даровeтѣ: за братя, сестри и сродници искатъ чизми, еминии, чехли, фесове и гугли (шапки). Послѣ дохождатъ сродницитѣ на момчето у момата, донасятъ всички условени вещи за угощение.... Тогава се броятъ и половината пари за агърлъка"[1]). Другата половина се занася на другия день слѣдъ свадбата, въ понедѣлникъ, ако булката излѣзе дѣва[2]).

За агърлъка се отнася и слѣдната часть отъ пѣсеньта за Мария, внука на Крали Марко[3]), искана за жена отъ Мурадъ — бедже. Като не знаяла, що да стори, тя отишла да се допита до вуйка си Марко Кралевике и обяснява му:

„Ево иматъ три години дена
Ка ме проситъ Бедже. Муратъ — бедже
Той ме проситъ, тá я го не земамъ".

Но, сега той вече настоява и иска дори, тя да се и потурчи.

„Говоряше Марко Кралевике:
„А е иди киръ бѣла Марио!
А Марио, моя мила внука,
Ам та тебе брига нашла.
Посакай му *сжпа вѣнчанина*.
Вѣнчанина на три бѣли градои,
Посакай му три руди планинье,
Три планинье, су се руди овци
Съ руди овци, со млади овчери".

Къмъ думата вѣнчанина братя Миладинови правятъ слѣдната бѣлѣжка: „Вѣнчанина — що се плащатъ за вѣнчане отъ страната отъ зетътъ на невестинския татко. По селата още сжществуватъ

[1]) *Чолаковъ*, 22. Любопитно е, че това плащане на агърлъка на два пжти напомня купуването на момата въ Китайската челядь съ двѣ изплащания — първия пжть, когато стане сговоръ, втория въ деня на свадбата. Летурно L'évolution du mariage, 145.

[2]) *Чолаковъ*, 25.

[3]) *Бр. Миладинови*, № 123.

обичаи, по кои момцитѣ плащатъ на таткото на невѣстата, прѣди да се вѣнчеятъ."[1])

Въ Хаджиелеско агърлъкъ се взима до 800 гроша. Въ околията най-много взиматъ Караджаловци. При отсичането за свадбата, отсѣкаринътъ доплаща агърлъка, ако не е доплатенъ. Ако не се доплати агърлъка, кога идатъ да взематъ младата булка, родителитѣ не пускатъ зетя да влѣзне въ кѫщата, нито даватъ да се изведе булката изъ кѫщи[2]).

Г-нъ Ст. Д. Божевъ описва така сѣченето дъска (агърлъкъ) въ Демиръ-Хисарско (Македония)[3]):

„Въ четвъртъкъ вечерь момковитѣ родители ходятъ съ ястия у момини, за да *сѣкатъ дъска*, т. е. да се запазарятъ за това, което моминитѣ родители трѣбва да взематъ като заплата за отгледването на момата. Като идатъ за момата, носятъ ястия и единъ пешникъ хлѣбъ, ястията турятъ на страна, а хлѣба върху трапезата, която е сложена и захващатъ да се пазарятъ. Момковиятъ баща пита: „Е свато! кажи де, кажи. Какво ще ни терате?" Моминиятъ баща отговаря: „Клавайте де, клавайте. *Нали си знаете стария адетъ.*" Тогава турятъ паритѣ на трапезата: а) 50 гр. баба-хакѫ за отгледване на момата, б) 30 гр. за сандъкъ на момината прикя (зестра) и в) 10 гр. взиматъ, ако сватътъ не е донесълъ за вечеря печенъ бравъ. Слѣдъ като се изплатятъ, тогава турятъ ястията върху трапезата и вечерятъ. Когато сватовет҃ѣ сѫ добри и разумни, лесно се погаждатъ, а по нѣкой пѫть се много каратъ."

Ако подиръ подробнитѣ описания на тоя обичай се опитаме да извадимъ заключение, то ще бѫде слѣдното: „Агърлъкътъ или баба-хакѫ (бащинско право) е „откупа", който се дава на момина баща или неговия замѣстникъ въ една или друга форма и пропорция отъ момъка или отъ момковитѣ за доброволното му съгласие, да имъ отстѫпи правото на дъщеря си, която така минава въ други домъ, подъ друга власть."

До това заключение може да се дойде още повече, като се има прѣдъ видъ положението, което момата и въобще всѣки членъ на челядьта занимава въ стопанството, на което господарьтъ е домакинътъ, бащата. Всѣка мома е работница, работни рѫцѣ, „работна лъжица". Тя е длъжна да работи за общото, за „купа". Въ малко домакинство ли се живѣе или въ голѣмо — т. е. въ задруга, стáриятъ

---

[1]) Ib. 179. — Като тълкуване на думата *вѣнчанина Дювернoa* казва: Вѣнчанина т. е. вѣно что дается женихомъ предъ обрядомъ вѣнчанія отцу невѣсти, цѣна невѣсти.

[2]) Мсб., II. Н. У. 46.

[3]) Ib. IV. Н. У. 35.

въ кѫщата е патриархалниятъ главатарь, господарьтъ, който управлява, рѫководи, разпорежда, сѫди, държи кесията и прѣдставлява домашната община прѣдъ външния свѣтъ. Всички други сѫ членове на челядьта, членове работници, органи, които иматъ гласъ, права и задължения, осветени отъ традицията, извънъ която нѣма права. Момата, додѣто е мома, работи за кѫщата; но щомъ дойде редъ и напусне бащина кѫща, бащино огнище, усѣща се едно нарушение въ стопанственото равновѣсие. Тя ще иде да работи въ чужда кѫща, ще внася вече своя трудъ, потъ, мѫка, спечелено въ други „хамбаръ", въ друга „кесия", ще стане съвсѣмъ чужда за бащината кѫща. За туй, всѣки, който иска да си достави такава работница, длъженъ е да я купи. Нѣкога е могло и да се открадне, но краденето на моми съ еволюцията на брачнитѣ отношения се е развило въ купуването ѝ, а пъкъ купуването е прѣживѣло въ формата на агърлъка.

Агърлъкътъ има разни названия: *бащино право* (баба-хакѫ) или *бащина правдина* (въ Плѣвенско, Търновско и Панагюрскитѣ села[1]), спапъ[2]), придъ[3]) — Трънско и въобще западна България и Рупчоско),[4]) *вънчанина* (въ нѣкои народни пѣсни;[5]) но най е разпространено названието агърлъкъ въ южна България,[6]) нѣкждѣ — се нарича и *обуща*[7]).

[1]) *Чолаковъ*, 24.

[2]) Мсб., II. 2 ч. Н. У. 49. Спапъ и обуща се казва заплащането, що става при сѣчене свадбата.

[3]) *П. В. Оджаковъ*, Обичайно наслѣдствено право. Русе 1885. Глед. на стр. 206.

[4]) Въ една разходка по часть отъ Граховското, която недавно направихъ, азъ узнахъ, че и тукъ навсѣкждѣ агърлъкътъ е въ сила и че той се нарича, както и въ останалата западна България, *придъ*.

[5]) *Бр. Миладинови*, 123.

[6]) Мсб. II. Н. У. 46. Агърлъкъ се казва, пише *А. Поповъ*, за свадбарскитѣ обичаи въ Хаджиелеско, уговорено количество пари още на годежа, които дава момковиятъ баща на моминия.

[7]) *П. В. Оджаковъ*, 202. — Ср. *С. С. Бобчевъ*, Сборникъ на българ. юридич. обичаи, т. I.

II.

Слѣди и подобие на агърлъкъ у славянскитѣ и други народи.

Руската кладка. — Татарскиятъ калимъ. — Сръбскиятъ братски даръ, ябуката. — Старославянского вѣно. — Jus maritagii.

Доколкото се простиратъ нашитѣ изслѣдвания, „агърлъкъ“ въ тоя видъ, въ който го описахме за нашенско, се срѣща само у по-първобитни племена, у тия, които по своята култура стоятъ още на доста низко стъпало на развитие, а сравнително по-слабо — още у нѣкои славянски народи. По-долу ние ще приведемъ много видове слѣди и рудаменти отъ своеобразното купуване на булката, което е било обичай почти у всички народи а тукъ ще се спремъ у съсѣднитѣ и близки намъ славянски народи, за да видимъ, до колко се е запазилъ агърлъкътъ у тѣхъ, въ какви размѣри и форми. И нека се каже завчасъ, нашиятъ агърлъкъ има близки и твърдѣ равнозначещи нѣкои обичаи — каквито сѫ „братскиятъ“ и „дѣвическиятъ“ даръ у сърбитѣ, „кладката“ въ Украйна и другадѣ въ Русия, „калымътъ“ и „ирадътъ“ у нѣкои руски инородци, главно у татаритѣ.[1]) Наистина, че послѣднитѣ съ думата „калъмъ“ прѣдставляватъ понятието на *покупнитѣ пари, дадени за булката,* обаче той е много пѫти равнозначещъ на нашия агърлъкъ, придъ, и вѣроятно „калымъ“ въ друго врѣме е означавалъ сѫщото понятие на агърлъкъ.

Думитѣ *придъ, агърлъкъ, баба-хакѫ, бащино или отчово право* не сѫ познати на сръбския езикъ. Въ обичайния обаче свадбенъ ритуалъ има други термини: *братинско, братски даръ, дѣвоячки даръ, капаръ, даване новаца „у кукъу“.* Донѣкѫдѣ тѣ отговарятъ на понятието на нашата дума. У сърбитѣ се знаятъ пари, що трѣбва да дадатъ момковитѣ за момини „новаца у кукъу“, думитѣ *„братинско“, „братенъ даръ“*, както и думитѣ *ябука, капаръ, аманетъ.*[2])

---

[1]) *Ковалевскій,* Первобытное право, II. 100; *Терещенко,* Бытъ русскаго народа, II. стр. 170; *Ѳ. К. Волковъ,* Свадбар. обряды. III. 146.

[2]) И *ябука* и *братски даръ* сѫ символи на нѣкогашното купуване на момата, казва д-ръ Смилянichъ. Глас № 40, стр. 234.

Въ първата десетина на XIX ст. Кара-Георги съ една наредба забранява на бащата, който жени дъщеря, да взима повече отъ 12 гроша. Който вземе повече, то ще му се отнеме и ще бжде наказанъ. Съ друга по-късна наредба Милошъ Велики отъ 10 мания 1818 г. забранява на родителитѣ и братята да даватъ насила дъщеря си, респек. сестра си. Съ сжщата наредба се запрѣтява да се взима повече отъ 25 гроша „у девојачку кућу, ни у каквим стварима, ни под каквим именом",[1]) но това не е нищо помогнало. Тоя обичай е продължавалъ да си живѣе у народа, като че подобно запрѣщение и да не е бивало.[2])

Слѣдъ запрѣщението да се купува момата, народниятъ сждъ въ 1834 г., ако и да забранява насилственитѣ бракове, допуска „да се у напредак *братинско* плакье по 50 гроша али у којем случају више". Отъ това излиза на явѣ, какво издателитѣ на тѣзи наредби и сами виждали, че е невъзможно да се задуши така лесно единъ дълбоко западналъ и вкорененъ обичай, та за това сж гледали поне да смалятъ голѣмитѣ суми, да олекчатъ тежината му[3]).

Подиръ 1838 год. почнали да се появяватъ и пристигатъ оплаквания, че момитѣ прибѣгватъ при момцитѣ зетьове, че родителитѣ на първитѣ дирятъ отъ момцитѣ по 10—15 дуката, подъ име „девојачки дар". Тѣзи искания докарвали съгласеното „крадене" и доброволното „побѣгване" на момитѣ, а тѣзи случки — свади и битки измежду момини и момкови роднини, а вслѣдствие на това се образували и углавни дѣла при полицейскитѣ власти и сждилища.

Слѣдъ това въ 1844 год. едно законодателно рѣшение прѣпоржчва на ново на свещенството и на полицейскитѣ власти да отвръщатъ народа отъ тоя „лошъ и срамотенъ обичай", а на сждилищата се разпорежда да не уважаватъ договоритѣ, споредъ които младоженцитѣ се обвръзватъ да дадатъ на моминитѣ родители каквато и да била сума като „братски даръ".

Всички тѣзи мѣрки нищо не поврѣдили на подаръцитѣ отъ една и друга страна въ врѣме и по случай на свадбата. Но за насъ е важно тукъ да се спремъ върху онѣзи обичаи, които иматъ по-близъкъ характеръ съ агърлъка.

Ябълката (јабука) и *братскиятъ даръ* сж разпространени по много сръбски крайнини. *„Ябука", обельежје,* въ Юго-Западна Сърбия *обильежје,* или *капаро,* се наричатъ паритѣ, които младоженецътъ

[1]) Глас, № 40, стр. 232.
[2]) Ibid.
[3]) Ibid. стр. 233.

и неговиятъ баща даватъ на момата, кога тя даде рѣчь, че ще иде за момъка. Отъ този моментъ па до годежа (прошаване) на момата, по сърбския обичай, тя е „обележена“ или както се доскоро въ цѣла Сърбия, че и въ останалитѣ сърбски области, казваше *капаросана*. Не може вече никой да иска момата, която приима капара, нито родителитѣ ѝ могатъ да я даватъ другиму. Честнитѣ хора държатъ смѣтка отъ това. „По-добрѣ да се мре, отколкото да се връща капаро“. Тукъ обаче ние още не сме лице съ лице съ истинския агърлъкъ. Капарото се гледа вече като моминъ имотъ, а не бащинъ. Може да се държи само, че и това е една слѣда отъ староврѣмското купуване. Любопитно е въ всѣки случай да се спремъ на тоя обичай, споредъ който капарото за момата има всички елементи на капаро за покупка-продажба на обикновено добиче или други имотъ. И наистина, ако момъкътъ се откаже, пропада му дадениятъ на момата капаръ; ако ли дѣвойката откаже момку, тя е длъжна да му повърне двойно паритѣ. Такъвъ е обичаятъ по Шумадия, а такъвъ е и по цѣла Сърбия[1]). Разликата е само донѣкждѣ въ названията на паритѣ, които се даватъ на момата като капаро. Нѣйдѣ това се зове съ първобитното име *капаръ*, нѣйдѣ *обильежје*, а нѣйдѣ *јабука* (ябълка). Послѣдното име произлазя отъ това, че паритѣ се набучватъ въ ябълка, та изглежда така много хубаво, па и мяза повече на подаръкъ[2]).

Но всичко това, колко да напомня старото купуване-продаване на момата, още е далечъ отъ нашия агърлъкъ. Къмъ него се приближава много повече *братинското* или *братскиятъ даръ*, за който както се каза първи пѫть, се срѣща въ поменатата наредба отъ 1834 год. Г-нъ Смиляничъ не знае за неговото по-ранно сѫществуване. Твърдѣ е възможно, казва той, да е и отъ по-старъ произходъ. Въ Гружи и Шумадия при „прошевиньето“ (годежа) на момата или въ врѣме на „мира“, — ако момата е измамена, — моминъ и момковъ баща се спогаждатъ за „девоячки“ и „братски даръ“. Момковъ баща иска дарове въ прѣдмети за сродницитѣ си и сватоветѣ, а моминъ баща иска за това „братски даръ“ въ *вещи и пари:* и вещи за моминия родъ въ кѫщи и извънъ кѫщи, а *въ пари* за кѫщата, „можда првенство за родитеље и њихову, нарочито мушку децу[3]).

[1]) Глас, № 40. 1901, сгр. 234.

[2]) *В. Караджичъ* въ своя *Српски Рјечник* при сътвѣтната дума тълкува јабука — твоја јабука не ће погинути — geschenk, donum.

[3]) *Вл. Радоевић*, „Караџић“, за мартъ 1901, стр. 60. — Д-ръ Смиляничъ, 285.

Струва да се забѣлѣжи, че около *братския даръ* се водятъ сѫщитѣ прѣговори, както у насъ около агърлъка, а главно — за онѣзи пари, които отиватъ „у кукьу". Момининятъ баща гледа колкото се може повечко да земе, а момковиятъ — колкото се може по-малко да се даде. Въ източния дѣлъ на Сърбия, сѫщо както у насъ въ Родопитѣ, Търновско и другадѣ, главна рола играятъ вече „кожухътъ" и „чизмитѣ (обущата)". Сѫщо и въ Западна Сърбия чизмитѣ сѫ изпѫдили паритѣ[1]).

Д-ръ Смиляничъ привежда случай за повръщането тѣзи пари, кога момата не е била чиста, или както казва той, когато се е оженилъ за „трудна девойка". Той мисли, че въ случая се повръщатъ паритѣ както „за какву лажну робу"[2]). Види се прочее, че тука това, що дава момъкътъ или баща му въ момината кѫща, не се е гледало като обикновенъ даръ, а като покупни пари, които могатъ да се повръщатъ при измамване върху качеството на прѣдмета. Названието „братски даръ" г. С. тълкува въ смисълъ на даръ на бащата (баба-хакѫ), като казва, че *братовъ даръ е очевъ даръ*, и то си има причинитѣ въ първобитното устройство и сродство, когато братята сѫ били най-близки до сестритѣ си, а бащата е билъ личность непозната,[3]) — думата е за врѣмето на материнската челядь (la famille maternelle).

Има характеръ на агърлъкъ и сумата, която въ Алексиначка Морава се дава въ врѣме „мирбата". Момининитѣ родители, уврѣдени съ открадването на дъщеря имъ, въ началото не щатъ да чуятъ за миръ; но подиръ дълго натискане на „проводажиитѣ", работата се свърша сдобромъ. Щомъ бащата се увѣри, че миренето е найдоброто свършване на свадата, той *„отрежда цѣната"*, що дири за дѣвойката[4]).

Въ статията „Женидба срба на село" (лет. мат. 81. год.) г. И. Миодраговичъ твърди, че момковъ баща плаща на момата при годежа по нѣколко дуката, *а слѣдъ това се погаждатъ съ баща ѝ, колко нему да даде.*

У Босна и Херцеговина за момата взиматъ по 10—50 талира. Тѣзи пари се оговарватъ прѣди свадбата, за която цѣль момковиятъ баща отива у момининия. При тръгване отъ момината кѫща въ врѣме на гощаването става дума и за тѣзи пари. Момковъ баща се труди и гледа да откѫсне нѣщо;133 моминъ баща не отстѫпя. Ако нѣма

[1]) Д-ръ Смиляничъ, Отмице, 236.
[2]) Ibid, 235.
[3]) Глас, 236.
[4]) *А. Ивановиħ*, Приносци.

да плати часть, тогазъ искатъ отъ моминъ баща да заложи дори нѣщо: пушка и пр. Но, за да не става това понижение, моминъ баща намѣрва и взима пари на заемъ и ги дава[1]).

Въ южна Далмация една недѣля прѣдъ свадбата момковъ и моминъ баща отиватъ на чаршия съ своитѣ приятели. Момковъ баща черпи съ ракия. Най-напрѣдъ той взима „боца“ съ ракия на която има „абълка“, а въ нея забучена жълтица и подава я на моминия баща. Тоя поима боцата съ желтицата, послѣдната задържа за себе, а боцата дава на най-стария. Тази жълтица бащата задържа за себе си („у кукьу“). За туй се казва: продаде дъщеря си за „цекинъ“, желтица[2]).

Ако отъ сърбитѣ минемъ къмъ другитѣ славянски народи, то най-напрѣдъ у руситѣ се срѣщаме съ така наречената *кладка,* за която ни говорятъ Ефименко, Ковалевски, Пахманъ и др.[3]). Тази кладка сѫ паритѣ, що „женихътъ“ плаща на бащата на момата. Руситѣ селяни казватъ: „у насъ е присто, щото момъкътъ да дава за годеницата на баща ѝ пари — кладка“. Независимо отъ това въ свадбения ритуалъ и въ обяснението на селянитѣ ясно се вижда, че въ основата на взимането мома има понятието на „откупъ“. „У насъ, если кто беретъ невѣсту, долженъ за нея заплатить, а то даромъ не дадутъ“, казватъ селянитѣ.[4])

Професоръ С. В. Пахманъ въ своето прѣкрасно съчинение „Обычное гражданское право въ Россіи“ разгледва „кладката“ като прѣдбраченъ вносъ, който иде отъ страна на момъка. За тоя вносъ има и доста много названия, каквито сѫ: *вкладъ,* столовыя деньги, деньги на столъ, выводныя деньги, выводъ, выговоръ, выходъ, рбщеное.[5]) Единъ волостенъ сѫдъ, съ рѣшението се нарича кладката още „приданое“ (прикя),[6]) обстоятелство, което Пахманъ обяснява съ това, че тя понѣкога служи за приготвяне прикята на невѣстата. Отъ друго рѣшение се види, че момъкътъ нарича кладката „награда

[1]) *Л. Грујић—Бјелокосић,* Изъ народа и о народу.

[2]) *В. Караџић,* Ковчежић, 1849.—43—98.—Сѫщо: Живот и обичаји народа српски, стр. 108.

[3]) *Пахманъ,* Обычное право, 61.

[4]) *Кавалевскій,* Первоб. право, 121—122.

[5]) Думата „рощеное“ се употрѣбява въ нѣкои мѣста на Олонецката губерния и означава това, което се плаща на родителитѣ на момата, че „отрасли,“ отхранили дъщеря си. *Пахманъ,* op. c., 60.

[6]) Въ Нижегородския сбор. т. V. 1875 г. стр. 214 се казва, че прѣди свадбата „сѣдатъ и говорятъ за кладката, т. е. колко момъкътъ ще положи на момата за приданое — пари и дрѣхи.“ *Пахманъ,* сѫщо мѣсто.

на момата“ „награждение,“ което название се употрѣбява сжщо и за прикята, за отдѣляваниия имотъ на дѣцата.

Като разгледва юридическото значение на кладката, Пахманъ казва, че подъ това название трѣбва да се разбира не *плата* за момата, а *дарението*, което се прави отъ страна на момъка подъ условие на склюучване брака. Ние ще имаме случай да говоримъ по-послѣ върху юридическо-общественото значение на агърлъка, но едва ли може, грижливо погледнато и веднага да се нарече даръ, както руската кладка, тъй и нашиятъ агарлъкъ Даръгъ е доброволно даване, агарлъкътъ е обязателно.

Кладката се дава отъ момъка и се прѣдава обикновено отъ баща му или отъ старшия въ момковата кжща или отъ свата. Самъ момъкътъ не принася кладката, защото той прѣдъ свадбата не ходи у момини. Има и нѣкои мѣста, дѣто непосрѣдствено момъкътъ принася кладката. Тя състои обикновено въ парична сума, но въ нѣкои мѣста, освѣнъ пари, даватъ се сжщо други нѣкои прѣдмети, напр. овце, шуби и др. Размѣрътъ на кладката зависи прѣди всичко отъ срѣдствата на момъка, послѣ — отъ личнитѣ качества на момата, и при това не само отъ нейната работоспособность, но сжщо отъ хубостьта и здравето ѝ. Иматъ значение за размѣра на кладката още достоинството на самия момъкъ, семейното му положение, както и това да ли му прѣдстои да иде войникъ. Най-сетнѣ, гледа се, кой къмъ кого тегне, ако момата къмъ момъка — кладката бива по-малка, и — обратно. Въ количество кладката се опрѣдѣля отъ 5 дори до 300 рубли, — най-скжпъ случай. Знаятъ се случаи — на скжпи кладки, когато състоянието на момъка веднага се развали.

„Кладката“ се дава на родителитѣ на момата, ако тѣ не сж — живи на старшия въ кжща; има случаи, когато тя е принадлежность на момата, а и такива, когато тя е собственость на бащата.

Назначението на кладката се опрѣдѣля или отъ обичая, или отъ условието, което прѣдшествува встжпването въ бракъ. Обикновено тя се употрѣбява за посрѣщане свадбенитѣ разноски и за подаръци или прѣмѣна на момата или пъкъ за придано, и сжщо въ нѣкои мѣста за купуване момку или на родителитѣ му подаръци. Но, ако кладката се дава на момата, тя се располага съ нея по свое усмотрение и съ нея си прави прѣмѣната. Ако ли се дава именно за разноски, тя се употрѣблява по назначение; щото артиса, взима го бащата, но слѣдъ смъртьта му, то е дѣлъ на дъщеря му. Въ други мѣста остатъкътъ прѣмо се дава на булката.

Колкото за „калыма“ интересни подробности ни дава професоръ Кавалевскій въ своя трудъ „Современный обичай и древній законъ“.

Ако отъ съврѣмения битъ на източнитѣ славяни —руситѣ — надникнемъ надъ по-отдавнашната имъ историческа старина, ние ще се срѣщнемъ съ *„вѣното“*, което въ извѣстно врѣме на развитието си твърдѣ много прилича на нашия агърлъкъ. Още Несторъ, стариятъ руски лѣтописецъ, ни казва, че Владимиръ вдасть за вѣно грекамъ Корсунь опять царицѣ деля;“[1]) „вдасть Ярославъ сестру свою за Казимира и вдасть Казимиръ за вѣно людій 8 сотъ, еже бѣ полонилъ Болеславъ, побѣдивъ Ярослава“. Като се земе прѣдъ видъ, че споредъ научнитѣ изслѣдвания думата *„вѣно“* въ старото славянско право е означавало откупъ, то може да се твърди, че тукъ думата е за откупъ, който Владимиръ далъ на гърцитѣ, като имъ отстѫпилъ Корсунь за своята „невѣста“, сестра на императоритѣ Василия и Константина, а сѫщо така, че самъ пъкъ Ярославъ взелъ подобенъ откупъ зарадъ сестра си, която далъ на Казимира Полски, а тоя вмѣсто откупъ (вѣно) му повърналъ осемстотинъ плѣнени[2]).

Наистина професоръ Шульгинъ не признава тукъ „вѣното“ като откупъ, цѣна за продадения прѣдметъ, а го тълкува като простъ подаръкъ, нѣщо по-близко до съврѣмения „кожухъ“, който на много мѣста се дава отъ момъка на моминия баща, кожухъ, който пакъ е еволюционираниятъ агърлъкъ — вѣно. Споредъ проф. Шульгина, ако не бѣше вѣното подаръкъ, тогава би трѣбвало да се счита, че християнскитѣ императори и набожниятъ Ярославъ продавали сестритѣ си; но ние наедно съ Шпилевскій, Кавалевскій и др., подкрѣпени и съ изучването на етнографията и социологията, съ миналото и съврѣменно състояние на нѣкои народи, не можемъ да приемемъ „вѣното“ за друго, освѣнъ като плата за невѣстата, нѣщо, което поддържа и знаменитиятъ руски историкъ, покойниятъ професоръ на москов. университетъ С. Соловьевъ[3]). На наши очи „вѣното“, тъй както е изложено у лѣтописцитѣ, се доближава до съврѣменния нашъ *агърлъкъ*. Може да се каже нашиятъ

---

[1]) Полное собраніе русскихъ лѣтописей. I. 50.

[2]) *Шпилевскій*, Семейния власти. Казань 1869. стр. 33.

[3]) Исторія, I. 59—60. Прим. 63. — Ср. Шпилевскій op. c. 32—39. Въ полското, литовското и чешкото по-късно право *вѣно* се разбира онова обезпечение, що дава мѫжътъ срѣщу приданьта на жената; у поляцитѣ „вѣно“ се употрѣбява само въ тоя смисълъ. А Потебня, Къ статьи Аѳанасьева: „Для археологіи русскаго быта“. Древности I, стр. 237—238. — Письмо Буслаева, стр. 40—42.

агърлъкъ с едно развитие, видоизмѣнение на старославянското вѣно. „За насъ е важно, забѣлѣжва много основателно Соловьевъ, не какъ сѫ гледали на означенитѣ дѣйствия самитѣ дѣйствуещи лица, но какъ е гледалъ на тѣхъ лѣтописецътъ, който въ отстѫпването Курсунь отъ страна на Владимира и плѣнницитѣ отъ страна на Казимира виждалъ вѣно, а вѣно е означавало това, което годеникътъ е давалъ на родителитѣ на годеницата си“. Между другитѣ доказателства Соловьевъ разгледва значението на думата *вѣно*, отъ вѣнити (vendeta), напр. „не пять ли птицъ вѣниты пѣняземя двѣма“[1]). Освѣнъ това, дума вѣно въ сѫщия смисълъ на откупъ, купуване се срѣща и въ Кърмчаята и въ Библията[2]). Вѣщиятъ изучвачъ на славянския битъ, Терещенко казва, че „вѣно“ означава плата, която момъкътъ дава на бащата на момата зарадъ нея, както у одерскитѣ, така и у елбскитѣ славяни[3]).

Изобщо въ най-старитѣ исторически паметници като библията, сѫщо въ най-раннитѣ юридически актове ние срѣщаме слѣди за купуване-продаването на жената, за което дума ще бѫде по-долу. Тукъ е доста да кажемъ, че това купуване-продаване отсетнѣ се е прѣродило и появило въ по-малки дарове на момъка къмъ родителитѣ на момата.

Дору римското coemtio не е било друго освѣнъ единъ актъ, чрѣзъ който мѫжътъ купува жената въ присѫтствието на 5 д. свидѣтели, римски граждани и съвършеннолѣтни и на единъ теглачъ — Libripens. Професоръ Едуардъ Кюкъ се отнася недовѣрчиво къмъ положението, че бащата можалъ да продава дъщеря си[4]). Той обаче не отрича слѣдитѣ отъ тоя обичай и за това казва: „реалното купуване на жената отъ мѫжа е твърдѣ проблематическо“. Изслѣдванията обаче на всички социолози и етнолози сѫ ни довели до безспорното заключение, че у всички народи въ из-

---

[1]) Миклошичъ, Radices linguae Slovenicae, стр. 14.

[2]) Въ прѣвода на каноническитѣ правила на Іоанна Схоластика е казано: „о дѣвствахъ и о рабынѧхъ дающихсѧ самѣмъ чрѣзъ вѣно владѹщихъ ими (*Розенкампфъ*, Обоз. Кормчей кн. I, стр. 111). — Въ библията, Сихемъ, като иска отъ Якова дъщеря му Дина, казва на баща ѝ и на братята ѝ: „множите вѣно зѣло, и дамъ, якоже речете ми; и дасте ми отроковицѹ сію въ женѹ“ (Бытія, 34, 12) Ср. *Дубакинъ*, Вліяніе християнства на семейный бытъ русскаго общества. Спб. 1888, виж. 25 стр.

[3]) *Терещенко*, Бытъ русскаго народа, II. 9.

[4]) E. Cuq, I. 207. Ср. Gaius, I. 113. — Привърженици на мисълта, че продажбата на жената е била въ обичаитѣ и на древнитѣ римляни сѫ: *Rosbach*. Röm Ehe, 88; — *Gide*. Sur la condition privée de la femme, 24; — *Burcart*, Introd. historique, 579; — *Helwald*. Die menschlihe familie, 314. — Въ противенъ смисълъ, Esmein, Melanges, 5.

вѣстна епоха на тѣхния животъ *мѫжътъ* купува жената отъ родителитѣ ѝ[1]).

Ако въ Галлия не се срѣщатъ прѣми слѣди отъ онова, което ние наричаме агърлъкъ, не може сѫщото да се каже за други племена отъ германско-келтско потекло. У брегонцитѣ има думата loglanamnais, която съдържа понятието плата за момата (Ковал. Перв. пр., 128). „Нѣма основание да се съмнѣваме, казва единъ отъ най-добритѣ познавачи на Ирландското право, че въ епохата на езичеството бракътъ въ Ирландия не е могълъ да се състои инакъ, освѣнъ подъ условието на заплата loglonamnais или калѫма, размѣрътъ на който се опрѣдѣлялъ всѣки пѫть отъ принадлежностьта на встѫпващитѣ въ бракъ къмъ това или онова съсловие". Нека прибавимъ, че и у насъ, и въ Русия размѣрътъ на агърлъка зависи обикновено отъ сѫщото обществено положение на женещитѣ се. Въ Уелсъ прѣживѣлката на старата покупка е плащането 24 пенса, що прави момъкътъ въ полза на моминия родителъ по случай встѫпването си въ бракъ.

Въ малко по-друга форма агърлъкъ е познатъ въ срѣднитѣ вѣкове, то е maritagium'a, jus maritagii, droit du mariage, право на откупъ, що ималъ феодалниятъ владѣтель за оженването на мома изъ неговото имѣние. Този maritagium е билъ твърдѣ много разпространенъ и едва ли е вѣроятно твърдението на Гримъ, Гирке и Карлъ Вайнголдъ, че не го е имало у германцитѣ[2]).

---

[1]) Raoul de la Grasserie, Des régimes matrimoniaux, статия въ Revue Generale du droit en France et á l' Etranger за тази 1903 год. мартъ—априлъ, стр. 120—126. Tel est l'usage chez les peuples non civilises encore de nos jours, tel il fut ches des civiliés, sémites, germains, grecs et romains, á la premiére époque de leur histoire; partout régne le systeme de la *coemtio*. Chez quelques uns il fait place assez vite à un systeme different; ches d'autres au contraire, il persiste trés longtemps jusqu'en pleine civilisation".

[2]) *Ковалевскій*, Перв. право II. 41.

III.

Исторически произходъ на агърлъка.

Брачнитѣ стадии, които сѫ прѣдшествували агърлъка: комунизмъ — или хетеризмъ; — полиандрия; — полигамия; — появяване на моногамията.

Историята на агърлъка е историята на брака и на неговото еволюционно развитие. За да намѣримъ произхода на агърлъка и послѣ пъкъ да можемъ да прослѣдимъ по-нататъшното му развитие, ние сме длъжни да хвърлимъ единъ макаръ бѣгливъ погледъ върху най-старитѣ брачни наредби у древнитѣ народи, а сѫщо така да съпоставимъ онова, което въ дѣйствителность сѫществува до день днешенъ у първобитнитѣ племена, т. е. у тѣзи племена, които и сега още прѣживѣватъ най-раннитѣ познати въ историята брачни периоди и мѣни.

Крайно интересно е изучването развитието на брачното право и появлението въ обществото на съврѣменния тъй нареченъ „моногамически“ или индивидуаленъ бракъ. Несъмнѣно, че въ врѣменатa на варварството, въ ония първобитни врѣмена, които сѫ прѣдшествували зараждането на съврѣменното общество съ уреждане отношенията между неговитѣ членове, челядьта въ нинѣшния неинъ видъ не е сѫществувала. „Като най-блѣскаво потвърждение на великитѣ прѣдимства на цивилизацията, казва Леббокъ, служатъ прѣобразованията, въведени въ отношенията между двата пола“[1]).

Върху въпроса за най-стария периодъ на брачното съжителство и челядьта има двѣ противоположни становища. Споредъ едното, което има за себе си много отлични етнолози, като Леббокъ, Макъ-Ленанъ, Спенсеръ и пр., у първобитнитѣ народи, чужди на всѣка цивилизация, въ най-ранното врѣме бракъ не е сѫществувалъ, а е имало хетеризъмъ — общо, безпоредъчно смѣшение на половетѣ[2]); това сѫ били просто животински, стадни отношения (promiscuité — както казватъ френскитѣ социолози). Съврѣменниятъ индивидуаленъ бракъ и съврѣменната челядь — сѫ явления сравнително много по-късни

---

[1]) *Леббокъ*, Начало цивилизаціи — рус. прѣводъ, стр. 45.
[2]) *Леббокъ*, о. с. 46 и слѣд.

у всички народи, каквито и да сж тѣхнитѣ расови отлики. Други писатели, между които има твърдѣ много юристи и филолози, на чело съ Хенри Сомнеръ-Мена и Дарвина, положително се отказватъ да признаятъ факта на отсжтствие каква годѣ челядь и на сжществуване „безпорядъчно на първото врѣме съжителство“ у арийцитѣ, дори при най-низкитѣ степени на тѣхното обществено развитие. Споредъ тѣхното мнѣние, това, което твърдятъ нѣкои етнолози относително поникване на индивидуалната челядь, е приложимо само къмъ нѣкои племена, и то още въ периода на тѣхното доисторическо сжществуване. То поне не е констатирано за арийската челядь. Древнитѣ паметници на тази послѣдната заключаватъ въ себе си несъмнѣни доказателства за сжществуването вече на пълно индивидуализирани семейни отношения, дори и въ най-ранния периодъ на обществено развитие, макаръ редомъ съ тѣхъ и да имало полиандрически и полигамически форми[1]). Истина е, че въ капиталния трудъ на Хербертъ Спенсера „Основания на социологията“ (руския прѣводъ, Спб. 1876/77) ученията англичанинъ не привожда ни единъ фактъ изъ живота на народитѣ отъ арийската челядь, а черпи своитѣ данни и привожда примѣри за стадообразни форми на съжителство само у народи отъ низша раса — малайската и туранската.

Брачниятъ комунизмъ въ извѣстна епоха на първобитно човѣчество, на който горещъ привърженикъ е и М. М. Ковалевскій, има нужда отъ нови и много подробни изучвания, за да се приеме като общо правило, безъ изключение, на земното кълбо, включително и за народитѣ отъ арийската раса.

Професоръ М. М. Ковалевскій (Первобытное право, II вып.) държи, че човѣшкитѣ общества, и арийскитѣ народи включително, за да дойдатъ до днешната гражданственость и индивидуално брачно право, сж прѣминали прѣзъ три фази: 1) периодъ на първобитно стадно състояние, когато обикновената форма на

---

[1]) *Кавелинъ*, *Побѣдоносцевъ*, *Смирновъ*, *Владимирски-Будановъ*, *Сергѣевичъ* единодушно възставатъ противъ недоказаното и прибързано заключение за хетеризма или комуналния бракъ у всички народи въ най-ранния стадий на тѣхния животъ. Дори д-ръ Шарлъ Летурно се колебае въ своитѣ заключения за стадностьта (la promiscuité) въ раннитѣ човѣшки общества. Като говори за грубитѣ животински привички на нашитѣ прадѣди отъ първобитното врѣме той подчертаса: Pourtant l' étude du sociétés sauvages contemporaines nous prouve que la promiscuité absolument debridée, sans frein ni régle, est fort rare dans l' humanite même inférieure. Exceptionnelement des individus de deux sexes ont bien pu se reunir pour se livrer, d' un commun accord, á la promiscuité, comme le faisaient *les areois* polynésiens; mais il s' agit là d'actes de debauche et non d' un état social reglé, compatible avec le maintien d' un groupe ethnique. Op. cit p. 429.

брака е била така нареченията отъ него и други етнолози *браченъ комунизмъ* или инакъ извънбрачно, безпоредъчно полово съжитие; въ това врѣме брачнитѣ отношения били чисто животински; за никакви права на жената не е могло да става дума; дѣцата сж принадлежали на цѣлото племе; 2) общиннородовния периодъ, въ който безпоредъчното полово съжитие въ прѣдѣлитѣ на племето било сведено постепенно къмъ факта на съвмѣстно ползуване съ женитѣ отъ страна на членоветѣ на отдѣлни родове, по-късно семейни общини; въ тоя периодъ е сжществувало запрѣщение за свободно омжжване на момата отъ рода за членове отъ други чужди родъ и за отиване по тоя начинъ въ чужда семейна община; вслѣдствие на това въ тоя периодъ е поникнало отъ една страна разпространено „крадене“ на моми и жени, а съврѣменно или по-късно и правото на членоветѣ отъ единъ родъ да искатъ и получаватъ извѣстенъ *откупъ* за изходещата изъ тѣхната срѣда мома; това право става лека по-лека лично право на родовнитѣ, а по-късно на семейно-общиннитѣ старѣйшини и се развива въ правото на прочутия maritagium, jus maritagii, droit de mariage т. е. правото на феодалния владѣтель, както самъ той да омжжва тази или онази неомжжена жена, така сжщо и да получава извѣстно възнаграждение за оженването ѝ, слѣдователно за минаването ѝ въ други домъ и въ друга семейна община;[1]) 3) третиятъ периодъ е — съврѣменниятъ познатъ намъ периодъ на индивидуалната челядь или моногамическиятъ бракъ[2]).

За нашия трудъ не е необходимо да се впускаме въ разрѣшение на въпроса, билъ ли е хетеризмътъ или комуналниятъ бракъ нѣкога общеразпространена форма у всички народи отъ всички раси, минала ли е и славянската челядь прѣзъ тази фаза на културно развитие. За насъ е доста да установимъ само като безспорно сжществуването на познатитѣ въ старина форми на браченъ съюзъ, които се прѣдшествували по врѣме, или които сж се появили, вървѣли и развивали редомъ съ нашия агърлъкъ. Между друго за насъ е необходимо да установимъ разпространеностьта на краденето на жената — мома въ извѣстенъ периодъ на общественото развитие, защото съ него е свързано много тѣсно обяснението и разбирането произхода на откупа, по-късно на агърлъка, даванъ за момата на нейнитѣ родители и роднини.

[1]) *Яковъ Гриммъ*, *Гирке* и *Карлъ Вайнголдъ*, германски учени и историко-фолклорни изслѣдователи, отричатъ сжществуването на френския maritagium въ германското племе. — *М. Ковалевскій*, op. cit. 41.

[2]) *М. М. Ковалевскій*, Первобытное право, II, 37 и 38 и слѣд.

Тъй като е поставенъ въпросътъ, който ни занимава, ние сме наклонни да приемемъ пó-скоро солиднитѣ изучвания и заключения на единъ Менъ по социологията, на единъ Дарвинъ по биологията, отъ колкото какви и да било, макаръ и най-авторитетни, научни догадки и прѣдположения на други учени.

Въ своето съчинение „Произхождението на човѣка“ Дарвинъ казва: „Отъ всичко, което е намъ познато за чувствената страна (passions) на всички четвероноги отъ мѫжки полъ, ние можемъ да заключимъ, че безпоредъчностьта на половитѣ сношения въ естествено състояние е положително невѣроятно . . . Ако се обърнемъ къмъ достатъчно отдалеченото минало, то ще ни се покаже съвсѣмъ невѣроятно, че първобитнитѣ мѫже и жени живѣли въ безпоредъчни полови отношения между себе си. Ако сѫдимъ по общественитѣ привички на човѣка, какъвто той се явява въ днешно врѣме, и ако се вземе въ внимание, че повечето диваци сѫ полигамисти, то най-правдоподобенъ ще бѫде тоя възгледъ, споредъ който първобитнитѣ хора сѫ живѣли първоначално на малки общини (дружини), при което всѣки ималъ толкозъ жени, колкото можалъ да поддържа или да получи — жени, които той ревниво пазѣлъ отъ всички останали мѫже . . . Въ първобитнитѣ врѣмена хората живѣли вѣроятно полигамисти, но нѣкога при извѣстни условия и моногамисти . . . И въ тоя периодъ тѣ не били лишени отъ единъ отъ най-силнитѣ инстинкти, присѫщи на всички дори най-низки животни — чувство на любовь къмъ своето младо потомство“.

Любопитно е да се прибави тукъ, че Дарвинъ съ своето обикновено безпристрастие на ученъ, макаръ и не безъ нѣкакво колебание, *допуска* справедливостьта на онѣзи заключения, до които сѫ дошли нѣкои писатели, слѣдвали различни отъ неговитѣ приеми за изслѣдване, но сѫщеврѣменно той полага, че разпуснатостьта, приписвана на дивацитѣ, се отнася къмъ „по-късното врѣме, когато човѣкъ се билъ поиздигналъ напрѣдъ въ развитието на своитѣ умствени способности, но назадналъ въ своитѣ инстинкти“ [1]).

Къмъ тѣзи вѣски заключения на Дарвина може да се прибавятъ и други, които потвърдяватъ тоя възгледъ. Неотдавна починалиятъ знаменитъ френски социологъ д-ръ Шарлъ Летурно се изказва доста опрѣдѣлено за характера на първобитната челядь. „Нашитѣ първобитни прадѣди — казва той — сѫ скитали по горитѣ на малки

[1]) Вж. *Генр. Сомнеръ Мэнъ,* Древнiй законъ и обычай. Москва, (русскиятъ прѣводъ). 1884 г. на стр. 159.

групи, съставяни всѣка отъ баща (по-скоро просто мѫжъ), жена му или женитѣ му, сетнѣ младитѣ (des jeuns); съвокупностьта имъ е прѣдставлявала отъ себе си едно врѣменно дружество (association temporaire) подъ бащинската власть"[1]).

А д-ръ Ле-Бонъ, който се е посветилъ сѫщо така на изучване раннитѣ човѣшки общежития и еволюцията имъ, отрича категорически прѣдположението, споредъ което най-старото състояние на човѣшкия бракъ е било състояние на комунистическо полово смѣшение. „Къмъ най-близкитѣ до нашия родъ общества отъ животни, ние виждаме животното, моногамическо или полигамическо, винаги завистливо къмъ своитѣ полови прерогативи; то ги защищава енергически въ течение на повече или по-малко продължително врѣме, додѣто се продължава неговата полова връзка, т. е. поне прѣзъ врѣме, необходимо за отрастване на малкитѣ (pour élever les petits)."[2])

Единъ неподражаемо дълбокъ изслѣдователь на първобитното общество, какъвто е Сэръ Хенри Сомнеръ Менъ, като напълно сподѣля колебанията и заключенията на Дарвина, Летурно, Ле-Бонъ, казва, че половата ревность и принципътъ на властьта сѫ сѫщественитѣ черти на патриархалната челядь и че къмъ заключенията на Мак-Ленана и Моргана за ранното полово смѣшение трѣбва да се отнасяме съ най-голѣма прѣдпазливость, не само поради прѣдставенитѣ отъ Дарвина съображения, но още и „защото придружавалитѣ подобно състояние бѣдствия би трѣбвало по всѣка вѣроятность да приведатъ къмъ пълно изчезване или пъкъ опасно отслабване на тѣзи общества, които сѫ прѣкарвали това смѣшение"[3]). Менъ привежда и това съображение, че моногамията, практиквуана сега отъ грамадна часть на човѣчеството, е свързана съ основния фактъ на природата — съ еднаквата численость на двата пола[4]).

Трѣбва да бѫде човѣкъ много самонадѣянъ, бързъ и непрѣдпазливъ въ ученитѣ си издирвания, за да приеме заключенията на Мак-Ленана и Моргана. Летурно прѣдупрѣждава много основателно че „мѫдростьта на змията е прѣкрасно качество, което неуморно трѣбва да се прѣпорѫча на социолозитѣ отъ нашитѣ дни".[5]) Да се събиратъ факти, да се групиратъ, да се изпитватъ безъ да се излазя изъ благоразумното, — да се правятъ нѣкои обобщения, които

[1]) *Letourneau*, La Sociologie, стр. 379.
[2]) L'homme et les sociétes r. стр. 284.
[3]) *Мэнъ*, Древн. зак. и об., 161.
[4]) Ibid.
[5]) Ibid., 332.

подлежать на провѣрка и прѣгледъ: ето почти всичко, що можемъ да си позволимъ въ нашитѣ социологически студии[1]).

Безпоредъчното полово общение съ женитѣ, което се поддържа отъ нѣкои етнолози, споредъ тѣхъ, лека по-лека се изродило въ *полиандрия*. Една жена въ рода добивала право на ползуване отъ всички въ тоя родъ мжже. Спенсеръ ни привежда извлѣчение отъ пжтуването на адмиралъ Фицроя въ Огнена земя. Като описва бита на огнеземцитѣ, Фицрой между другото казва: „Ние имаме основания да мислимъ, че между тѣхъ има групи, които състоятъ отъ малко жени и много мжже, които всички се намѣрватъ въ безпоредъчно полово сжжителство“.

Ако, за да се счита установено безпорядъчното или стадно полово сжжитие въ най-дълбоката старина, нѣма още доста данни, то не може да се каже напълно сжщото и за тъй наречената майчина челядь, за която има повече данни, макаръ че още не съвсѣмъ пълни: стариятъ родъ на много мѣста е прѣминалъ прѣзъ тъй наречената *майчина челядь*, за да дойде къмъ *патриархалната*, бащината. Безспорно е, че челядьта, за да дойде до днешното си състояние е минала прѣзъ разни мѣни. Но явила се въ най-отдалеченитѣ и незапомнени врѣмена на човѣчеството, тя се развивала постоянно подъ влиянието на цѣлъ редъ фактори, додѣ вземе съврѣменния си обликъ и вжтрѣшно съдържание[2]). Обаче ние различаваме майчина челядь отъ матриархатъ. Тѣ сж двѣ различни нѣща. Първата е обща; второто ако е сжществувало нѣкога, то е било рѣдко[3]).

За нашата задача тука не е важно избродването на полиандрията и развитото отъ нея „снахачество“ и левирата, както много право гледа на въпроса Менъ, полиандрията, особно въ тази ѝ форма, дѣто нѣколко мжже сж братя, е била позната на старината. Обаче тоя обичай, слѣди отъ който срѣщаме не само въ индийската Махабарата, въ спартанската и дори въ венецианската аристокрация, нѣма такова важно значение за историята на обществената еволюция. Това е обичай, който въ всѣко врѣме може да бжде извиканъ къмъ сжществувание отъ обстоятелства, които за врѣме само подавятъ у човѣка нравственото чувство и съзнанието на

[1]) Ibid, 320.

[2]) *Louis Bridel*, La femme et le droit. Paris-Lausanne, 1848 p. 18. — *D-r Ch. Letourneau*, o. c. 421—419.

[3]) *Letourneau* 352.

дългъ отъ приличие. Въ всѣки случай повече значение има за нашия прѣдметъ полигамията.

Наистина, полиандрията се срѣща и до днесъ въ нѣкои мѣста на Азия, въ Тибетъ, Бухара, въ цѣлия дѣлъ на Хималая, въ Кашемиръ и между много дравидийски населения на Индия, особно на Малабарското крайбрѣжие, въ Цейлонскитѣ гори и надлъжъ по Гатитѣ, най-послѣ — въ Нова-Зеландия и Алеутскитѣ острови. Обаче наедно съ Жиро-Тьолонъ ние не отдаваме, като Мак-Ленана, на полиандрията значението на брачна наредба въ варварското човѣчество, отъ която да сж произлѣзли навсѣкждѣ наслѣдването и родството по мжжка линия. Ние не виждаме само, отдѣ Жиро-Тьолонъ заключава, че полиандрията е единъ прѣходъ отъ недоказания комуналенъ бракъ къмъ моногамията. Може нѣкждѣ едноженството и да се е появило като развитие отъ полияндрия, но това не значи, че комуналниятъ бракъ е прѣдшествувалъ непрѣмѣнно полиандрията като общо правило[1]), толкозъ повече като се има прѣдъ видъ авторитетното изслѣдване на Летурно, споредъ което il resulte qu'en aucune forme on n'est autorisé à considérer cette forme d'union conjugale comme ayant été générale (L'évolution du mar., p. 167).

Нѣкои писатели обясняватъ появата на полигамията съ климатически, национални, политически или религиозни причини. Обаче констатирването на тоя родъ брачни отношения въ всички широти и дължини на земния шаръ при всевъзможни племена, народи и вѣри и въ разни врѣмена опровергаватъ това мнѣние. Етнологията и сравнителната история на учрежденията е пълна съ данни за полигамия въ всички врѣмена, земи, народи[2]).

---

[1]) За полиандрията и левирата вижте Mak-Lennan, Primitive marriage. London, 1889 и Lubbock, Origines de la civilisation. Ср. Giraud Teulon, Les origines du marriage et de la famille.

[2]) Нѣмскиятъ ученъ Фикъ, като изучва Риг-Ведата, въ която мжжътъ се нарича *пати*, а жената — *патия*, отъ пат — владичество, господарство, заключава, че моногамията е сжществувала у арийцитѣ дори въ най-стария периодъ на тѣхната култура. „Бенфай, казва той, първи призна, че въ обозначението на жената като господарка се изказва началото на пълното равенство между мжжа и жената. Многоженството и рабското положение на жената е явление, което никога не е било познато на арийцитѣ". Die Ehemalige Spracheinheit der indogermanen Europas, гл. XII, Gemeinsam – Europäischer Wortschatz. Професоръ Ковалевски опровергава това мнѣние, като посочва, че за полигамия се говори и въ законодателнитѣ и литературнитѣ паметници на дервнитѣ индуси, както и въ Ригъ-Ведата, дѣто се срѣщало за женитѣ въ множествено число: „на около ми ме стискатъ ребрата, е казано въ една химия, като женитѣ на единъ мжжъ".

Най-подробни данни за полигамията се срѣщатъ у Спенсера[1]). Той ни разправя за нейното сѫществуване и досега у огнеземцитѣ, австралийцитѣ въ Нова-Зеландия, народитѣ отъ маленезо-полинизейска раса. Въ Америка я има у староврѣменнитѣ народности на сѣверния континентъ, като се почне отъ ескимоситѣ и се свърши съ москитиситѣ на панамския провлакъ, и у толкозъ грубитѣ племена на южния континентъ, като се почне отъ караибитѣ и се свърши съ патагонцитѣ. Многоженството е господарувало въ староврѣменитѣ полуцивилизувани американски държави: Мексико, Перу и Централна Африка; то е общо явление за всички народи на Африка: за хотентоти, дамерии, кафри отъ южната ѝ покрайнина, за обитателитѣ на Конго, крайбрѣжнитѣ негри, дахомийцитѣ и ашантитѣ на Срѣдня Африка, за фелляхитѣ и абисинцитѣ на сѣверъ. Въ Азия то е свойствено и на заседналитѣ сингелези, полускитскитѣ горски племена на Индия и на скитницитѣ — якути[2]).

Ако прѣминемъ къмъ класическитѣ народи на старината, ние ще се срѣщнемъ съ полигамията у евреи и египтяни, у перси и араби. Мойсеевото законодателство прѣмо говори за нея; примѣри има и въ книгата на Битието. Яковъ е съжителствувалъ съ двѣ жени: Рахила и Лия. Въ Евангелието отъ Матея глава XIX, ст. 8 и отъ Марка гл. X ст. 5 сѫ прѣведени думитѣ на Христа къмъ евреитѣ: „Мойсей ви е дозволилъ многоженството прѣдъ видъ жестокостьта на вашитѣ сърдца“. И наистина, ние виждаме, че още Второзаконието запрѣщава дори на царетѣ да иматъ много жени (XVIII. 17). Процесътъ на ограничение у евреитѣ многоженството и замѣната му съ едноженство се появява слѣдъ връщането имъ отъ Вавилонския плѣнъ, когато желанието да се запазятъ евреитѣ отъ общение съ другитѣ невѣрни племена, накарали Ездра и Неемия да вземать мѣрки противъ това. Полигамията у евреитѣ умира къмъ врѣмето на римското господство и въ първитѣ вѣкове слѣдъ Рождество Христово вече не се забѣлѣзватъ слѣди отъ нея.

У египтянитѣ полигамията е била разпространена още доста много. У перситѣ трѣбва да е имало полигамия, за да се вижда стремението на Зароастра да въведе моногамическото начало на брака. Законодательтъ я е забранилъ, но тя не изчезнала. У арабитѣ въ врѣме на Мухамедовото появяване полигамическиятъ бракъ е билъ въ пълното си владичество. Като го допусналъ, Мухамедъ

[1]) Основанія социологіи, т. II. 720. Ср. подробнитѣ и крайно интересни свѣдѣния по въпроса за полигамията и бигамията въ Гърция *L. Beauchet*, Histoire du droit privé de la République Athénienne I t. Paris. 1897.

[2]) *Ковалевскій*, Первоб. пр. II. 70.

се помжчилъ само да уреди извѣстенъ maximum на женитѣ — 4 жени, безъ да се смѣтатъ наложницитѣ[1]). Съ врѣме обаче и между мухамеданския свѣтъ многоженството изчезва отъ само себе си de facto и вече то се поддържа само у нѣкои богати лица.

За Гърция и Римъ прѣди Диоклетиановитѣ закони нѣма сериозни данни да се твърди, че е имало полигамия. Обстоятелството, че, споредъ Омера, Приамъ ималъ много жени, а, споредъ прѣданието, Сократъ — двѣ, доказватъ тъкмо противното. Новитѣ изслѣдвания обаче на Боше, (Histoire du droit privé de la Rep. Athenienne I, p. 39 и слѣд.) водятъ къмъ заключение че „la loi étant muette a cet egard, les citoyens avaient tosute liberte pour contracter simultanément plusieurs mariages". При все това, казва сжщиятъ изслѣдователь, малко се е прибѣгвало до тая волность и даже въ атинското право моногамията е била правилото (ibid. 41.[2]) Германцитѣ, споредъ Тацита, се задоволявали съ една съпруга; ако нѣкои вземали повече, то го правѣли да усилятъ благородството си (Germania, XVIII; —. ср. *Шезмартенъ,* 296).

У славянитѣ ние намѣрваме не твърдѣ много данни, за да заключимъ, че е имало у тѣхъ многоженство. Най-напрѣдъ, по думитѣ на лѣтописеца: „Радимичи, Вятичи и Северяне имахѫ по двѣ и по три жени". Споредъ Фредегера, Само ималъ 12 жени. Споредъ Ибн-Фодланъ, рускиятъ князъ ималъ 40 жени, като се смѣтатъ и наложницитѣ. Казвини (Умр. 1283) казва, че у славянитѣ било дозволено да иматъ по 20 и повече жени. Споредъ сказанието на Ибн-Доста „ако у покойника (русинъ) е имало *три жени*, то най-любимата се прѣнасяла жертва". Но самото това пожертвувание на една само вдовица показва наклонностьта у славянитѣ къмъ едноженство. За многоженството у балтийскитѣ славяни говори Сефридъ, у чехитѣ — Козма Пражски въ житието на Св. Войтехъ, но женитѣ пакъ не сж имали еднакви достоинства. Споредъ Козма Пражски, ако и да могли да бждатъ двѣ, три жени, но една само е била истинската, законната[3]). И тукъ обаче ние сме повече наклонни да заключимъ, наедно съ В. Макушевъ, че у славянитѣ е прѣобладавала

[1]) Както се знае, изключение било направено само за пророка: „Пророкъ, четемъ ние въ стихъ 49 отъ глава 23 на Корана, ти можешъ да се женишъ за всички и за всѣка жена отъ женитѣ, на която дадешъ никяхъ" (осигуряване съ пари жената) и нѣколко по-сетнѣ: „Всѣка благовѣрна жена, която дава свободно своята душа пророку, може да му стане жена, ако той пожелае това". Това е прѣимущество, което той ималъ надъ другитѣ хора.

[2]) Ср. *Hruza*, Beitraege, II. p. 1—62.

[3]) *Иречекъ*, Исторія Болгаръ. Рускій прѣводъ. Одесса, 1878, стр. 162. *Н. Смирновъ*, Очеркъ культуры исторіи южныхъ славянъ. Ср. *Балджиевъ*, студия въ Мсб. IV т.

моногамията, макаръ и да е било допуснато многоженството. И въ последния случай само една жена е била считана за законна.

Безъ да се гледа на християнството, полигамията не изчезва веднага съ приемането му дѣ и да било, сжщо и у славянитѣ. Цѣли столѣтия законодатели и християнски проповѣдници се борятъ противъ нея. Митрополитъ Иома въ XV в. дори се отнася съ такова послание къмъ паството си: „Слышу я, дѣти... многiе христiане живутъ безаконно съ многими женами безъ вѣнчанiя". Въ устава на Ярослава сж ясни слѣдитѣ на оживяването на многоженството: „если двѣ жени кто водитъ, то епископъ 40 грив., а которая помала, ту взяты въ церковный домъ, а первую держать по закону; если мужъ дурно обращается съ нею, онъ подлежитъ казни" (ст. 13). Черковнитѣ устави отъ последнитѣ врѣмена сж повтаряли постановленията на Ярославова уставъ; напр. устава на смоленския князъ Ростиславъ отъ 1150 г. въ числото на дѣлата, подлежещи на епископски сждъ, поменава и двоеженството.

За старитѣ българи, които се прѣтопили въ славянскитѣ племена на полуострова, се знае, че князетѣ имъ имали „хареми"[1]), или поне, че сж имали повече отъ една жена[2]). Въ нашия „Законъ Судный Людьмъ" е възпроизведена статия отъ Еклогата за двуженството. Тази 13 статия гласи буквално така: „Имѣли двѣ женѣ да ижденетъ меньшюю съ дѣтьми юа, и тепетъ, а постъ 3 лѣтъ". Отъ тази статия става явно, че въ врѣмето на законосъставителя имало случаи на двоеженство, което той е искалъ не само да забрани, но и за което той урежда едно свѣтско — да „тепетъ", и — друго духовно наказание: „седемгодишенъ постъ".

Въ паметницитѣ на народното творчество, азъ съмъ срѣщалъ рѣдко свидѣтелства за „полигамия" у нашитѣ стари българи. Въ моя „Сборникъ на българ. юридич. обичаи" има двѣ пѣсни, които едва напомнятъ полигамията. Тѣ сж:

Залюбилъ юнакъ три дѣвойчини и пр.

Друга:

Прѣйдофъ рѣка Венети
Найдохъ делба каисе делитъ:
Юнакъ зематъ двѣ вдоици,
Старецъ вcovered зематъ двѣ дѣвойки.

---

[1]) *Иречекъ*, Исторiя болгаръ, руск. прѣв. Одесса 162.

[2]) Освѣнъ Иречекъ, вж. d-r. *Fr. Kraus*, Sitte und Br. S. 228—244. — *А. Гильфердингъ*, Письма объ исторiи сербовъ и болгаръ, М., 1885. вж. стр. 83. — *Alfred Rambaud*, Histoire de Russie, Paris, 1884. p. 34. *И. Смирновъ*, о. с. *Балджиевъ*, студия, l. c.

Сѫщо подобенъ едва забѣлѣженъ отзвукъ се срѣща и въ шеговитата пѣсень: „Залибилъ дѣдо, три моми, и тритѣ попеви дъщери.“ Напротивъ отъ много старобългарски пѣсни ние можемъ да заключимъ, че и жената и мѫжътъ сѫ били до толкозъ свързани съ единствения бракъ, че и слѣдъ дългогодишно безизвѣстно отсѫтствие тѣ сѫ се чакали до извѣстенъ опрѣдѣленъ отъ двѣтѣ страни моментъ. Такива сѫ особно пѣснитѣ за тоно що оженени и повикани на воинска служба.

Веднажъ появенъ въ обществото бракътъ, макаръ въ формата на полигамия, до личния, до индивуалния бракъ вече не е било далечъ. Леббокъ намѣрва произхода на индивидуалния бракъ въ родовия (племенния), като поддържа, че членоветѣ на племето взели да си „крадатъ“, грабятъ жени отъ чуждеродцитѣ. Въ такъвъ случай мѫжътъ взелъ да се смѣта за господарь на открадната̀та, а послѣдната принадлежеща изключително нему, като отъ него добита. То се знае, че въ такова положение не е могло да става дума за нѣкакви права на жената: тя била собственость на мѫжа, и всичко, що ѝ принадлежало, било негово[1]). Това обяснение не е достатъчно. И наистина, защо пъкъ се е прибѣгвало до тая форма на брака — крадението, а не сѫ се доволствували съ жени отъ своето племе? Мак-Ленанъ разправя, че това ставало, защото имало обичай да се убиватъ новороденитѣ момичета въ извѣстни размѣри. Но и това обяснение не е пълно. Ако се убиватъ повече момичета, то пъкъ измиратъ и повече момчета, както справедливо бѣлѣжи Владимирски-Будановъ[2]). За това Морганъ дава друго обяснение — именно запрѣщението на браковетѣ въ близко родство, обяснение — сѫщо неудовлетворително за епохата на най-ранния бракъ, когато не се знаяло и тачало родството.

Но тукъ вече се засѣга другъ прѣдметъ: съ какви способи се е добивала единствената жена, т. е. при какви форми се е извършалъ най-ранниятъ моногамически бракъ?

---

[1]) Вж. печатната Кърмчая, ч. II, глава 46; Ср. *Г. Данаиловъ*. Единъ паметникъ на старото българско право, стр. 22; *С. С. Бобчевъ*, сѫщо заглавие. сПС. LXII; — *С. С. Бобчевъ*, Старобългарски правни паметници, I., стр. 88.

[2]) *Леббокъ*, Начало цивилизаціи и первобытное право человѣка, р. прѣв., стр. 62, 63 и слѣд.

[3]) Ор. с. 467.

IV.

Най-раннитѣ способи за сключване бракъ.

Коя форма прѣдшествува: крадането или купуването? — Съвмѣстность. — Крадането у разнитѣ народи на старо врѣме — А. Крадането у славянитѣ: сърби, далматинци, руси. — Крадането у насъ: народнитѣ обичаи и пѣснитѣ. — Б. Купуването. — Какъ се е появило то? — Купуването у разнитѣ народи въ старина и сега. — Купуването у южнитѣ славяни. — Въ нашенско.

Ако и да е разработванъ въпросътъ за най-древнитѣ форми на брака въ историята на правото и твърдѣ много, и твърдѣ грижливо; ако и да имаме обширна литература отъ триста години по-него, не може да се твърди, че той е разрѣшенъ окончателно. И до сега все още остава, напр., откритъ въпросътъ: нѣмало ли е у нѣкои народности специални, особни, свойствени само на националния имъ духъ обичаи при заключването на брака? И до сега още има германски учени, които отхвърлятъ, че кога и да било всеприетитѣ ранни форми на бракъ — крадането на момата и купуването — сж били познати на германцитѣ, защото тѣзи форми ужъ противорѣчили на правното имъ съзнание[1]). Сжщо така и до сега не е разрѣшенъ окончателно другиятъ въпросъ, върху това, коя форма на бракъ е прѣдшествувала по врѣме: дали крадането на моми или тѣхното купуване, или пъкъ и двѣтѣ форми сж живували редомъ.

Ние не ще се спираме върху тѣзи контроверзирани въпроси, като се задоволяваме само да отбѣлѣжимъ, че както въ историческитѣ паметници, така и въ даннитѣ на етнографията не се намѣрватъ достатъчно ясни за едното или за другото доказателства. Най-старитѣ писмени паметници и обичайни сборници ни разправятъ едноврѣменно за нѣколко форми и способи на извършване бракъ. Има данни за едноврѣменностьта на купуването съ грабенето; има данни и за това, че и слѣдъ купуването пакъ се извърша една присторена кражба; има данни, че свадата поради крадене се е завършала съ мирене и откупувала съ цѣнности. Като се вземе обаче прѣдъ видъ: 1) че старото обществено устройство е било такова,

---

[1]) *М. М. Ковалевскій*, Первоб. право, II. 79.

че съ добромъ не сж давали мома отъ единъ родъ на други, отъ едно племе на друго[1]); 2) че не е могло да не се посѣга и взима мома отъ други родъ и племе, било за това, че го изисквали политическитѣ наредби на брака, било защото побѣдителскитѣ племена не сж се много церемонили съ побѣденитѣ, — ние сме наклонни да приемемъ наедно съ Мак-Ленана, че краденето на момитѣ е прѣдшествувало купуването.

Нѣкои писатели намѣрвать, че тѣзи двѣ форми на бракъ сж живѣли наедно. Ковалевскій не вижда причина, поради която между двата способа за добиване жена — грабенето и купуването — е необходимо да се установява връзка на прѣемство и послѣдователность. Той приима, че всѣки способъ е ималъ своята сфера на разпространение: купуването е живѣло всрѣдъ самитѣ родове и общества, които, като древни съюзи на миръ, не сж могли, разбира се, да се мирятъ съ способа на заключване бракъ чрѣзъ похищение; краденето е ставало всѣкога, колчимъ е било дума да се вземе жена отъ други родъ. Това поддържа М. Ковалевскій; но менъ се вижда по-сполучливо положението, че платата за моми въ първо врѣме се явява нищо повече и нищо по-малко отъ единъ откупъ, даванъ за нанесения материаленъ врѣдъ, когато въ замѣна на кръвоотмъщението се е появила системата да се плащатъ глоби (композиции)[2]).

Ако се отнесемъ къмъ етнологическитѣ сбирки и свидѣтелствата на разнитѣ стари и нови историци и пжтешественици, ние ще намѣримъ, че краденето моми е било въ обичаитѣ на всички врѣмена и всички народи. И до сега то е разпространено по всичката повръхность на земния ширъ, особно въ Азия и Африка, Америка и Австралия.[3]) Още Библията ни донася много факти по прѣдмета. Вениаминовото племе си доставило жени, като изклало жителитѣ на Йобезъ-Гибадъ и като плѣнило 400 дѣвици; други пжть то извършило едно сабинско крадене, като откарало женитѣ на единъ праздникъ при Бетель. Израилтянитѣ, като навили мадиянититѣ, споредъ семитическия обичай, изтребили всички мжже, а откарали всички дѣвици, дѣца и жени[4]).

---

[1]) *Ковалевскій*, Первобытное право, II., 8.

[2]) *М. Ковалевскій*, Перв. право, II. — 84. Освѣнъ отъ Вилькенъ, това мнѣние се поддържа още отъ Зиберъ, Сергѣевичъ — у руситѣ, отъ Летурно и Р. де Ла Грасери — у френцитѣ. Ср. *Волковъ*, свадб. обреди и пр. Мсб. IV, с. 224.

[3]) *Dargan*, Mutterrecht und Raubehe.

[4]) Числ. XXXI 7—9.

За краденето моми ни разправя още *сводътъ отъ законитѣ на Ману,*[1]) който знае 8 форми за сключване бракъ, между които една е *ракшата* — крадене момата; друга е *хандарва* — откарване на булката съ нейно съгласие или присторено открадване.[2]) У индуситѣ сжщиятъ обичай сжществува и носи название *корсу.*

У старитѣ елини, споредъ Плутарха, спартанцитѣ и критянитѣ имали обичай да добиватъ женитѣ си чрѣзъ грабене, похищение. Въ грънкия браченъ ритуалъ има маса обичаи, които напомнятъ това нѣкогашно грабене. Ако ли отидемъ въ легендарна Гърция, и тамъ ще найдемъ доказателство въ полза на извършванието брака чрѣзъ грабене въ извѣстния разказъ за Елена и Париса. Най-малкото нѣщо, което ние знаемъ за Гърция е, че символическото крадене е сжществувало до късно и се срѣща у много класици. А тѣзи обредни слѣди сж доказателство, че обичаятъ се е практикувалъ въ по-раннитѣ врѣмена[3]).

Колкото за римлянитѣ Розбахъ ни дава маса данни за доказателство на това, че грабенето моми е билъ законенъ способъ за сключване бракъ. Сжщото се заключава и отъ римския браченъ ритуалъ, отъ така наречения domum deductio — споредъ който годеникътъ, като хващалъ годеницата въ прѣгрждкитѣ си, подигалъ я нѣколко пжти въ въздуха, и сетнѣ я прѣнасялъ прѣзъ прага на кжщата[4]).

Това, което се срѣща у народитѣ отъ класическа древность, е явление най-обикновено за народитѣ германски, келтски и славянски. Както въ паметницитѣ на тѣхната стара писменость и история, така и въ тия на тѣхното право, ние се срѣщаме съ данни, които свидѣтелсвуватъ за това, че грабенето моми за бракъ е било нѣкога общеразпространенъ обичай. Благодарение на изобилнитѣ изслѣдвания на нѣмския ученъ Даргуна: „Mutterrecht und Raubehe", ако и до сега да не сж запазени у германцитѣ слѣди отъ истинска кражба на моми за бракъ, но въ пѣснитѣ на свадбения ритуалъ, въ прѣданието на Еда и Нибелунгитѣ, въ разнитѣ законодателни паметници отъ варварско врѣме, т. е. въ разнитѣ „правди", се

[1]) Code de Manou, Liv. III. XXVII. — Ср. *Letourneau,* L'év. du mar., 115.

[2]) Penjab Customari law. т. IV. стр. 103. Цитирано по *М. Ковалевскiй,* Первоб. право, 88.

[3]) *Beauchet,* o. c. I. p. 112. Dans la législation de Sparte, le mariage par enlévemrent a laissé des traces notables. Le fiancé devait, ne effet, sitot qu'il avait obtenu l'adhésion des parents dont la fiancée dépendait s'emparer de celle-ci par une sorte de rapt. Platurque, виж. Lycurg; 15.

[4]) Untersuchungen uber die Römische Ehe. *D-r Aug. Roszbach.* 1853.

срѣщать маса слѣди, отъ които се заключава за нѣкогашното съществуване на тая брачна форма — краденето. Същото може да се каже и за келтитѣ.

Военното грабене (la rapt guerrier) е било винаги широко практикувано въ всички племена и по всичко земно кълбо. Една стара ирландска поема, *Duan Eiranisch,* говори за 300 жени на галитѣ (gäel) откарани отъ пиктитѣ. Тогава галитѣ, веднага лишени съвсѣмъ отъ жени, принудили се да се съединять съ ирландцитѣ[1]).

У черногорцитѣ, споредъ Поповича, тоя обичай съществува и до сега, въпрѣки строгото запрѣщение отъ законодателството[2]). Подробни свѣдѣния за крадене моми у руситѣ ние срѣщаме у Смирнова въ негова очеркъ; но не малко данни ни даватъ Ковалевскій, Терещенко и Волковъ. Въ Далмация краденето ако и да е рѣдко, пакъ до скоро не му се бѣ изгубила дирката. Описание за него се срѣща у Любича, Obicaji kod morlaka (Vlahe) и Dalmacij. (Zadar, 1846, стр. 24—29). Най-често се случва да ставать краденета, когато момъкътъ поиска мома, пъкъ родителитѣ не му я даватъ. Въ Босна и Херцеговина сега нѣма краденета, но ги е имало прѣди 30 години. У Вука Караджича, въ негова словарь на думата „Отмица" ние четемъ, че „въ Сърбия и до сега грабятъ момитѣ". Вукъ описва и какъ става това грабене. Но особено обстоятелни данни и свѣдѣния за „сръбската отмица" ние срѣщаме у д-ръ Смилянича въ неговата статия: „Отмице" и пр. Той намѣрва, че грабенето моми е доказано, като брачна форма и за врѣмето на Стефана Първовѣнчани,[3]) и за врѣмето на Душана, който го е запрѣтилъ съ чл. 53 отъ своя законикъ[4]). Дори ако не се приеме, че тѣзи двѣ историко-законодателни цитати доказвать напълно съществуването на грабенето моми, пакъ има цѣлъ редъ данни, между които много ни се привеждать въ статията „Отмице". Едно интересно наблюдение и дѣлене на *периоди,* което прави д-ръ С. е това, че отъ най-старо врѣме,

---

[1]) *Letourneau,* o. c. 116.

[2]) Das Recht und Gericht in Montenegro. — Срав. за Черна-Гора, *Д-ръ Смиляничъ,* Отмице. 196--197 и още *Ляповацъ,* Српска хора, 1880, стр. 151.

[3]) За врѣмето на Стефана Първовѣнчани, той привежда записа на мънастиря Жичи: „ . . . аште ли котора родители отемлет се, или инем којим сим, то такови да наказујет се противу сану својему" с. 178; Ср. *А. Јовановић,* Приносци за историју старог српског права. Београд. 1900, стр. 70 и слѣд.

[4]) Този членъ гласи: „И који властелин узме владику по силе, да му се обе руке одсеку и нос уреже. Ако ли себар узме по силе владику, да се обесе; ако ли своју другу по силе узме, да му се обе руке одсеку и нос уреже". И Новаковичъ тълкува като д-ръ С. тоя членъ, че се е касаялъ за грабене моми и за изнасилване. Ср. Новаковић, Законик. Бѣлѣж. на стр. 53.

срѣднитѣ вѣкове (до Душана) и падането подъ турцитѣ, грабежитѣ сж „врло благи", т. е. ставатъ между сжщата вѣра съ съгласието на момата, ако и противъ волята на родителитѣ ѝ; въ втората половина на XIV в. и въ цѣлия XV в. крадането, ако и съвсѣмъ не изчезнало, значително се намалило; съ подпадането подъ турското иго се почва *вториятъ периодъ:* въ това врѣме крадението се върши отъ страна на турцитѣ, които грабятъ сръбски моми, и отъ страна на сърбитѣ — туркини; най-сетнѣ *третиятъ периодъ* е едно възкресяване на „отмицитѣ" въ началото на XVIII в., когато тѣ нарастятъ твърдѣ много[1]). На бѣлградския народенъ черковенъ съборъ отъ 1730 г. между друго е било усвоено строго да се наказва „многоженството и *отмичарскитѣ* бракове"[2]). Но ни едно врѣме не е било тъй пълно съ доказателства за грабенето на момата въ Сърбия, както началото и първата половина на XIX в. Разнитѣ наредби и наказания отъ това врѣме доказватъ, не само че тоя обичай билъ взелъ широки размѣри, но още че се вършилъ по най-примитивенъ начинъ, както това се разказва у Вука[3]). Самъ Кара-Георги е билъ омжженъ за своята Елена по сжщия начинъ, ако по-късно и да е издалъ наредба, която гласи: „... И оня, който отнеме на сила мома, да се хване и прѣдаде въ ржцѣтѣ на старѣитѣ, а сетнѣ да се накаже съ смъртно наказание. И попътъ, който би се осждилъ да вѣнчае грабнатата мома, да бжде лишенъ отъ свещенство"[4]). Сжщото тежко наказание прѣдвидѣ по-късно и Милошъ, защото и слѣдъ Кара-Георгия грабенето моми не прѣставало[5]).

Авторътъ на „Приносци" г. А. Иовановичъ ни дава и доста нови случаи отъ грабене на моми, станали въ наше врѣме. Г-нъ Смиляничъ сжщо така привежда случаи, на които самъ той е билъ свидѣтель. „Отмицитѣ" въ Сърбия сж се развили и изродили по-късно въ така наречениитѣ *привидни и сговорни отмици* и тѣ сж, казва д-ръ Смиляничъ, *„прелазни облик* између правих отмица и *куповане девојака,* а по негде *између отмице и редовног брака"*. Привиднитѣ „отмици" състоятъ въ това, че когато стане правиленъ съ общото съгласие годежъ, пакъ *„младоженецътъ отива и довежда*

---

[1]) За това Д-ръ Смиляничъ привежда цѣлъ редъ данни и примѣри, стр. 200—201.
[2]) *А. Јовановић,* op. c., св. II, 88.
[3]) *Д-ръ Смиљанић,* Отмице, 189.
[4]) *А. Јовановић,* Приносци, 88.
[5]) Ibid. 78.

невѣстата си, просто я открадва“ [1]). Уговорено крадене въ Сърбия става съ съгласието на момата, безъ знанието на родители и роднини. Тоя видъ бракъ е билъ забраненъ въ Нѣмско отъ фризанското право и вестготското (Lippert, II. 103). Въ Сърбия тоя видъ крадене не е бивалъ никога запрѣтяванъ, нито въ старина отъ Душана, нито отъ обичайното право [2]). Само Милошъ Велики въ 1820 г. е издалъ една наредба, съ която забранява на всѣка мома да отива при момъка, безъ да е била надлежно искана, а момъкътъ, който би взелъ такава мома, строго се наказва и за година въ окови затваря [3]).

По-новитѣ сръбски закони не наказватъ обаче това дѣйствие, и едвали Милошовата наредба е имала щогодѣ въздѣйствие върху народния животъ. Пристанкитѣ — *одбеглице* — у сърбитѣ сѫ сѫщо така доста разпространенъ видъ брачна форма, ако и народътъ да гледа на тѣхъ не толкозъ съ хубаво око, както се казва въ пѣсеньта:

Тежко земльи куда војска прође
И ђевојци која сама дође!
Прво јој е јутро прекорено:
„Да си добра не би дошла сама“. [4])

Още по-хубаво се характеризиратъ пристаналитѣ съ слѣдната пѣсень на сърбитѣ мухамедани:

Алагићу на Босни пашићу,
Ил' ме проси ил' ћу сама доћи.
— Просићу те, не долази сама,
Јер ја имам мајку жеравицу,
Та ће ми те прекорите мајка
Да си добра не би дошла сама. [5])

Ако отъ южнитѣ славяни минемъ у източнитѣ — у руситѣ, ние ще видимъ, че за „умыканіето“, „умычката“ се говори не само въ Несторовата лѣтописъ („умыкиваху у води дѣвици и жоны себѣ“), но и въ Церковния уставъ на Ярослава, който прѣдписва да се

---

[1]) *Чеда Мијатовић*, Пре 300 год. Гласник 36, стр. 201. Миятовичъ погрѣшно мисли, че това е ставало въ онова врѣме, защото сръбскиятъ народъ не могълъ открито не само да се весели, но не можалъ открито и да се моли.

[2]) *Д-ръ Смилянич*, Отмице, 206, дѣто има единъ случай — приведенъ и рѣшенъ отъ Шабачкия магистратъ на 1809 год. въ полза на откраднатитѣ безъ родителско знание.

[3]) *Д-ръ М. В. Смилянич*, Отмице, 206.

[4]) Ibid. 217.

[5]) М. Миличевичъ е съобщилъ тая пѣсень на автора на „Отмице“, стр. 217.

плати за краденето, отъ една страна, штрафъ на епископа, а отъ друга — възнаграждение на жената „за соромъ“. За краденето се говори още въ Уставната грамота на Ростислава Мстиславичъ, дадена отъ него въ 1156 год. на Смоленската епископия, въ първитѣ Литовски статути, и най-сетнѣ — въ единъ указъ на Петра отъ 1722 г., указъ, споредъ който дѣлата за крадене моми били изключени изъ вѣдомството на духовнитѣ сѫдилища и прѣдоставени за сѫдене на свѣтскитѣ.

Вънъ отъ тѣзи паметници и до днешенъ день ние срѣщаме „уводътъ“ и „умичката“ въ много руски губернии и села. Въ нѣкои отъ западнитѣ губернии до недавна е имало „уводъ“: напр. въ много околии на Витебската губерния, въ врѣме на *кирмаша*, особено гуляне прѣзъ сирната недѣля, краденето на моми било обикновено явление. Въ Енисейския край родителитѣ, казва г. Кривошапкинъ, сами желаятъ, да открадне нѣкой дъщеря имъ, като смѣтатъ за нечестно дѣло да я прѣдаватъ съ рѫцѣтѣ си. Слѣдъ „умичката“ годеникътъ провожда сватя при моминия баща[1]). У расколницитѣ бракътъ и до сега се смѣта за недѣйствителенъ, ако годеникътъ съ нейно съгласие не открадне годеницата си[2]). Бопланъ разправя за „умичката“ въ Украйна още въ XVI ст. като за нѣщо обичайно. Похитительтъ трѣбвало да бѣга съ своята плѣнница въ гората и да се крие поне денонощие, а ако го намѣряли по-напрѣдъ, той се убивалъ. Похитительтъ билъ длъженъ да вземе за жена момата, така откарана; ако ли той се откаже, прѣдстояла му смърть; но ако откраднатата не се съгласявала, — тѣ се раздѣляли. Ако се обърнемъ къмъ руския народенъ епосъ, ние ще видимъ и въ пѣснитѣ сѫщитѣ данни: напр. въ билината за „Богатиря — Дука“ се разправя за насилственъ „уводъ“ на жена[3]).

Д-ръ Шарлъ Летурно нарича mariage par capture (женидба чрѣзъ откарване) мирния бракъ, въ церемонията на който фигуруватъ дѣйствия, които напомнятъ или прѣсторено изобразяватъ чрѣзъ прѣживѣлки първобитното крадене на жената. И той ни привежда цѣлъ редъ отъ примѣри на символично крадене мома при брака, заетъ отъ миналото на старитѣ народи и отъ сегашния животъ на първобитнитѣ диваци[4]). Въ странитѣ, дѣто сѫществува церемо-

---

[1]) *Г. Кривошапкинъ*, Енисейскій округъ, стр. 49 и 50. — *Терещенко*, Бытъ руск. народа, II 28.

[2]) Discription d'Ukranie, publ. par Galitzin. —

[3]) За по-голѣми подробности, Волковъ, ц. с. Мсб. III, 146 и слѣд.

[4]) *Ch. Letourneau*, о. с. 117 — 125.

ниалътъ на откарване, хубавото врѣме на краденето е вече заминало, но духътъ е винаги възкръсвалъ: дори когато се женятъ мирно слѣдъ прѣдварителенъ договоръ или търгъ обичатъ да символизиратъ въ церемонията на свадбата другошнитѣ грабения, които вече не смѣятъ или не могатъ да вършатъ[1]).

Символическиятъ церемониялъ за откарването още живѣе у народитѣ. Той е разпространенъ по малко навсѣкждѣ. У ескимоситѣ отъ носъ Иоркъ и до сега, ако и сгодени въ дѣтската възрасть отъ родителитѣ на бждещитѣ съпрузи, тѣзи послѣднитѣ трѣбва да извършатъ едно подобие на грабене. Трѣбва бждещата съпруга да бѣга, да се защищава съ ржцѣ и крака, да вика силно додѣто новиятъ господарь сполучи да я отнесе въ своята колиба; тамъ тя се настанява весела[2]). Сжщото това става у гренландцитѣ, у червенокожитѣ. Но особно е любопитенъ тоя церемониялъ у камчадалитѣ. Най-напрѣдъ бждещата съпруга тукъ шета извѣстно врѣме, за да отслужи чрѣзъ единъ видъ ратайство правото си; когато дойде врѣме за свадбата, годеникътъ откарва насила пазената мома и извършва надъ нея единъ видъ обида надъ срамежливостьта ѝ. Моми и пазачки отблъсватъ нападателя, удрятъ го, скубятъ му креситѣ, дращатъ лицето, нѣкога го повалятъ. За да сполучи нападательтъ, трѣбва понѣкога да има многодневни битки. Сполучи ли обаче да я откара, свадбата е сключена, тя се завършва вечерьта у момини, а на другия день младоженцитѣ отиватъ у момкови[3]).

Сжщо съ извѣстни смекчения въ церемонияла се повтарятъ прѣживѣлкитѣ на краденето въ брачния ритуалъ на тунгузи, келлуци, тюркмени, дѣто повечето пжти открадването става слѣдъ покупката. Но това открадване има характеръ на комедия, то е символическо.

Въ Нова Зеландия слѣдъ сключване на брачния договоръ бждещиятъ съпругъ трѣбва дѣйствително да открадне момата. За това тя се пази грижливо, и родителитѣ ѝ сж готови да я защитятъ. Но годеникътъ е длъженъ съ всѣкаква цѣна да откара бждещата си съпруга по въоржженъ начинъ; тукъ се засѣга неговата честь, и често той бива малтретиранъ въ усилията си, додѣ изкара на добъръ край своето славно прѣдприятие[4]).

---

[1]) Ibid.
[2]) *I. Hays*, La mer libre du pôle, p. 448 — 449.
[3]) *Letourneau*, o. c. 199.
[4]) *Letourneau*, o. c. 192.

У бедуинитѣ въ Арабия, дѣто „рацията“ е обикновена, церемониялътъ на откарването е сжщо така познатъ.

Не по-малко исторически слѣди ни напомнятъ за брака чрѣзъ откарване у много народи. Павзаний ни разказва за беотийцитѣ, че водили женитѣ въ кжщата на мжжа съ кола, на която сетнѣ изгаряли тържествено теглича, за да се види, че жената вече не може да напусне жилището на мжжа и че тя е отнета и притежавана отъ други господарь. Но, както се каза, въ Спарта най-явно се е извършала брачната церемония на открадване. Една страница, често цитирана, отъ Плутарха въ животописанието на Ликурга ни дава най-типически черти и подробности върху това[1]). Споредъ нѣкои писатели пристореното откарване (le rapt simulé), се прѣвърнало у Хомера въ свадбена лития, тържествено отвеждане на булката у младоженеца.

Въ Римъ церемониалътъ на открадването се запазва дълго врѣме въ плебейскитѣ свадби, които ставали безъ confarreatio или coemtio, а съ простъ usus. Както въ другитѣ страни, и тукъ се играяла комедията на грабене невѣстата отъ годеникъ съ пристореното съпротивление на родители и роднини. Въ по-болярскитѣ свадби, обредътъ на откарването билъ опростотворенъ, но още твърдѣ знаменателенъ. Коситѣ на момата се дѣлѣли съ върха на една стрѣла (hasta celibaris)[2]), и за тази церемония прѣдпочитали такава стрѣла, която да е пронизала сърдцето на нѣкой гладиаторъ. Сетнѣ момата, заведена у момкови, трѣбвало да влѣзе въ кжщи безъ да засегне прага; тя го минавала, като я издигали[3]). Този обичай впрочемъ се намѣрва и у други народи.

Понятието за необходимостьта да се сключва бракъ чрѣзъ крадене се вкоренило толкозъ много въ Русия, че съ отмѣната на дѣйствителното крадене, „уводътъ“, както другадѣ, така и тука останалъ като външна церемония, като символъ и обредъ, осветявани отъ свадбеното право на тая или оная мѣстность. Смирновъ въ своята книга „Очеркъ семейныхъ отношеній“ ни привежда за Русия и за другитѣ славянски земи цѣлъ редъ обредни дѣйствия, отъ които се виждатъ много ясно слѣдитѣ на нѣкогашната „умичка“. Професоръ Ковалевскій вижда тия „прѣживѣлки“ на крадението въ

---

[1]) Вж. *Плутархъ*, фр. прѣводъ на Amyot, Lycurgus, XXVIII. Ср. Beauchet, o. c. I, стр. 112.

[2]) *Plutarque*, o. c. Romules.—Ovides, fastes, 2.

[3]) *Lucan*, II; — Virgile, Eneide, IV.

слѣднитѣ главни моменти на руския свадбенъ ритуалъ: 1) Прѣдъ вратата на годеницината кѫща се нареждатъ изкуствени спънки, които прѣчатъ на годеника и на неговитѣ да прѣстѫпятъ свободно; такова е и затварянето вратата въ двора на момата. — 2) Моминитѣ посрѣщатъ момковитѣ като неприятели и нѣкога стрѣлятъ на слѣдъ годеника. Въ Галиция пѣятъ: „Сѣчи, рубай, сестры не давай“. — 3) Дружината на младоженека идва за момата въоржжена. — 4) Отношенията на моминитѣ къмъ момковитѣ никакъ не сѫ дружелюбни.

Ако отъ източнитѣ славяни минемъ къмъ западнитѣ, и тукъ ще се срѣщнемъ съ крадането на момата. Че въ Чехия и Полша въ срѣднитѣ вѣкове, подобно крадене е ставало, личи отъ цѣлия редъ законодателни наредби, издадени въ разно врѣме съ цѣль да се изкорени то въ обществото. По древното чешко право бащата отсичалъ главата както на похитителя, така и на похитената, колчимъ тя казвала, че била съгласна за краденето; ако ли кажела, че имало насилие, то ѝ се прѣдоставяло сама да отсѣче главата на похитителя и да иде у дома си. По древнитѣ законодателни паметници на поляцитѣ, именно по мазовецкитѣ статути отъ 1386 и 1421 г., на родителитѣ и роднинитѣ на грабнатата се прѣдоставяло право да дигнатъ потеря слѣдъ похитителя и да го убиятъ. По-късното законодателство отъ 1496 г. наказва похитителя на безславие, и, подъ страхъ на смъртно наказание, на изгонване вънъ отъ държавата. Статутътъ отъ 1532 г. освобождава отъ това наказание, ако грабенето е станало съ съгласие на момата; но, тъй като тая форма на крадене съ съгласието на момата станала честа прѣзъ XVII в., законодателството, загрижено да се прѣкрати тоя редъ, въ 1691 г. отмѣнило постановленията на статута отъ 1532 г.

За краденето на моми въ нашия старъ битъ като форма на бракъ, ние нѣмаме наистина нѣкои ясни и безспорни данни. Обаче българитѣ не сѫ могли да правятъ изключение отъ общия семейнобраченъ редъ на другитѣ си съплеменници. Ако ние не намѣрваме ясни и положителни данни въ лѣтописитѣ и другитѣ писмени паметници, като хвърлимъ единъ дори повършенъ прѣгледъ на онова, което е познато отъ старитѣ паметници на писано и неписано право, още и като се ползуваме съ метода на прѣживѣлки при изучването народния епосъ, ние ще намѣримъ общеразпространени слѣди за „краденето“, а по-късно и за „купуването“ на булката.

Въ моя „Сборникъ на български юридически обичаи“ се срѣщатъ много случаи за крадене моми въ всички краища на България[1]). Забѣлѣжителното е обаче, че отговоритѣ отъ всички мѣста за крадене моми се отнасятъ до грабене, което става съ прѣдварителното съгласие на момата. Въ Ахж-Челебийско и Хасковско, въ Еленско и Македония, въ Ст.-Загорско и Т.-Пазарджикъ крадението става най-често отъ чешмитѣ, отъ седѣнкитѣ и рѣдко отъ бащината кжща. Момъкътъ обикновено съставя дружина, състоеща отъ негови вѣрни приятели и побратими (ахретлици — въ Хасковско) извардватъ момата, улавятъ я и я отвеждатъ у момкови (Хасковско, Евджилери). Кога момъкътъ е отъ друго село, момата качватъ на конь, и момъкътъ бѣга съ нея, а дружината му остава да се разправя съ потерята, която въ такива случаи е неминуема. Работата се свърша съ бой, а нѣкога и съ убийства отъ двѣтѣ страни (Хасковско). Ако момата случайно не излѣзе нея нощь на двора, тогава дружината разбива кжщнитѣ врата и се извърша вече истинско насилствено крадене (Македония, Добричъ), което напомня най-старата форма на грабене мома противъ нейната воля и волята на родителитѣ ѝ. Слѣдъ крадението става *вѣнчаване*. Въ Македония ако и момата е съгласна за крадението ѝ, нѣма друго наказание, освѣнъ че тя се лишава отъ бащино наслѣдство, а още и отъ обикновеното „прике“. Ако ли грабенето е станало безъ съгласието на момата, тогазъ отиватъ по сждъ, и грабителитѣ се наказватъ. За истинска кражба моми съ дружина въоржжена ни разказва М. М. Кисьовъ. Тя станала въ Рупчоско въ с. Дере кьой. Имало съборъ. Момъкътъ си приготвилъ дружина. Когато се свършилъ съборътъ, дружината се впуснала, уловила момата, но нейнитѣ родители и съселяни станали противъ тѣхъ; подкачила се борба по между имъ, съ пушки и ножове, та паднали на сжщото мѣсто мъртви около 20 души. Това че е дѣйствително, показватъ и самитѣ гробища, които се намѣрватъ на това мѣсто[2]).

Подробно описание за крадене мома въ З. България ни е далъ г. Д. Мариновъ въ „Жива Старина“[3]).

Кражбата на моми носи разни названия; най-обикновеното е „крадене“, „кражба“, „откраднали я“, „откраднали се“. Въ Македония и Хасковско казватъ „грабене“, „обичай да се грабятъ моми“, въ

[1]) Сборникъ, I ч. Семейно право, 174 с. слѣд.
[2]) МСб. IV 2 ч. Н. У. 49.
[3]) ЖС. III. 47.

Стара-Загора „влѣкане", „завлѣкване", въ Зап. България „влечене"[1]. На самитѣ моми, които сѫ крадени казвать въ Македония „грабенки", „грабелки" за отличие отъ онѣзи, които сѫ отишли самички „бѣгалки", „пристануши". Въ източна и сѣверна България краденитѣ се наричать „откраднати", „грабени".

Въ свадбения ритуалъ у насъ се срѣщать символи, които не могать да се смѣтать освѣнъ като слѣди, прѣживѣлки отъ нѣкогашното насилствено грабене и откарване момата. Такива сѫ слѣднитѣ:

1) Младоженекътъ се третира като врагъ, дошелъ да краде: а) въ Струга, откакъ му се отрие лицето отъ момина братъ и му се даде махрама, удря му се и една плесница[2]); б) въ Хасковско още на малкия годежъ, слѣдъ като донесать *мѣната отъ нѣколко желтици* на момина баща или майка, а момата дари годежницитѣ съ кърпа, най-младиятъ годежникъ ще иде у момъка и, като му удари една плесница на врата или шапката о земята, ще му каже: „честита ти работа да бѫде"[3]); в) въ панагюрскитѣ села, когато женихътъ ще влѣзе при булката въ пруста ѝ, слѣдъ вѣнчаването, още на вратата кой какъ стигне отъ момцитѣ го удря по гърба или по врата; при това се е случвало нѣкои младоженци отъ тия шеговити удари съ юмруци да не сѫ имали щастие да влѣзать живи при невѣстата си[4]).

2) Въ нѣкои мѣста зетьтъ се кара да се катери по високи стълбове, за да земе варакладосаната ябълка[5]) (Македония).

3) Когато се излазя отъ момино село или се влазя въ момковото, гърми се съ пищовъ. Гърми се и когато доближать до момковата кѫща, а ако се забавять гърмежитѣ, счита се, че има нѣкоя несгода (Разлошко) Мсб., V. Н. У. 46.

4) Цѣлиятъ свадбенъ кортежъ има характеръ на нападателна експедиция.

5) Кога влѣзе младоженекътъ при невѣстата, излазя деверьтъ, затваря вратата и варди отпрѣдѣ съ пушка[6]).

6) Младоженекътъ удря въ извѣстни случаи още въ деня на свадбата невѣстата[7]).

---

[1]) Ibid.

[2]) *Шапкаровъ*, Сборникъ, III 67. 68.

[3]) *С. С. Бобчевъ*, Сборникъ, 138.

[4]) *Чолаковъ*, 24. 25.

[5]) *Шапкаровъ*, Сборникъ, III. 67. 68.

[6]) Чолаковъ, 25.

[7]) Мсб., V. Н. У. 61.

Грабенето у насъ се е изродило по-късно въ „приставане“ или „бѣгане на момата“, което е единъ видъ крадене, съ съгласието на двѣтѣ страни. Тоя обичай е много повече разпространенъ у насъ, отколкото краденето. „Бѣгането“ или „пристанването“ става дори и съ мълчеливото съгласие на родителитѣ. Нѣкждѣ го правятъ, за да се избѣгнатъ разноскитѣ по свадбата, особно по гощавката, или за да не се дарятъ и отдарятъ и да не се дава агърлъкъ[1]). Въ Ахж-Челебийско на бѣгането казватъ „прислѣдъ“ или „прислѣдване“. „Прислѣдили се, кой знае, какъ ще имъ се свърши работата“. „Ехъ отговаря други, ни кутра са не е воарнала отъ прислѣдъ“[2]). Ако момата е „главеница“ (годеница), прислѣдътъ е свързанъ съ неприятности. Трѣбва да се удовлетвори стария годеникъ, който много пжти за мщение прави маса пакости. Въ Татаръ-Пазарджишко момата, като доде въ кжщата на своя любовникъ, седне до огнището и бърка огъня въ знакъ, че е дошла подъ закрилата на тая челядь[3]).

Една пѣсень ни разправя, че Юванъ поискалъ Милица, кралева щерка, но тъй като кральтъ и кралицата не му я давали, Милица го учи:

Утрѣ е Св. Недѣля
И свети читиридесетъ

---

[1]) *П. Р. Славейковъ*, Българскитѣ пословици, Мсб. II. 1893.

[2]) *С. С. Бобчевъ*, Сборникъ, I.

[3]) Както за пристанването, така и за побѣгването се срѣщатъ обстоятелствени съобщения въ моя „Сборникъ на българ. юридич. обичаи“ ч. I. 1. 1897. вж. стр. 161—182. За пристанването вж. „Пристануша“ подробно описание отъ Г. Д. Искреновъ въ *Балканъ*, отъ 1883 г., бр. 38. Това описание се касае повечето за Ломското окржжие. Въ него сж посочени и нѣкои отъ вжтрѣшнитѣ причини за пристанкитѣ. Тия причини били: 1) дѣто нѣкои родители не допущали на своитѣ дъщери съ врѣме да се омжжватъ, като потрѣбни тѣмъ за домашна и полска работа; 2) дѣто нѣкои селски родители не позволяватъ на своитѣ дъщери да се омжжватъ съ онѣзи момци, които тѣ обичатъ. Родителитѣ или братята на пристанушата се случва да я подгонватъ, нѣкога дори и съ въоржжена чета. Често става бой и кръвопролитие. Настигне ли у свекрови си пристанушата, боятъ прѣстанва. Едно обичайно примирие се налага. Бащата на момъка самъ той или чрѣзъ своя другари иска прошка отъ моминъ баща. Една отъ причинитѣ на пристанването ни излага и П. Р. Славейковъ въ своята статия: *Българскитѣ пословици*, Мсб. II. 1893. Тая причина е, че момъкътъ искалъ да избѣгне или не можалъ да изпълни заплащането на *баба-хакж* (обуща и др.) За краденето и пристанването да се видятъ и слѣднитѣ още мѣста: *С. С. Бобчевъ*, Материали за българ. обичайно право, Наука, 1883. стр. 34; *Чолаковъ*, 27 пристанки.

Хубаво е описанието въ Жс. III. 87 и слѣд., което е за сѣченето и пристанването.

За „умичката“ у сърбитѣ вж. Словарь на Вука Караджичъ. - Bogišic, Zbornik, Krauss, Sitte und Brauch der Südslaven. 1885.

За руситѣ: *Терещенко*, Бытъ рускаго народа. II; *Смирновъ*, Очеркъ стр.

Кральо ще иди на лова
А кралицата на баня
На баня, на прошьтане
А ние съ тебе Юване
Ние двама ще бѣгаме.
Ка го Милица научи
Така и Юванъ работилъ.

Въ Разлошко, като изведатъ момата изъ бащинитѣ ѝ двори, пѣятъ:

Крадомъ, крадомъ, девоікьо,
Іукрàдохме девоікоа
Вѐчерь пу мѐсечина
Йутром пу льута сланà[1]).

Крадѣли моми не само момцитѣ, но и змейоветѣ. Една отъ пѣснитѣ, що се пѣе слѣдъ свадбата, въ вторникъ, въ панагюрскитѣ села, се казва: че Любица, млада невѣста, откакъ приготвила гостба, отишла да носи обѣдъ Стояну, „дѣ Стоянъ орань орѣше съ пъстри бѣли волове, дѣ я съгледа пусти змей, та си вихрушка подигна, та грабна млада Любица[2])".

Б. Купуване жени.

Ако не може сигурно да се приеме, че съ грабенето, краденето на момата въ първо врѣме се е прѣминало къмъ индивидуалния нареченъ бракъ, най-вѣроятно е, че грабенето е докарало обичая или формата на брака съ купуване на момата, бѫдеща жена. Наистина при изучването на масата данни, доставени намъ отъ етнографията и писменитѣ паметници на стария битъ и законодателенъ строй, ние се срѣщаме редомъ съ грабенето на момитѣ и съ купуването имъ[3]). Но не могатъ да се игноруватъ случаитѣ, дѣто подиръ извѣстни грабенета на моми се залавя „мирба", „мирене", договаряне, което се свърша съ извѣстенъ „откупъ" било въ видъ на глоба за извършеното увреждане на една челядь[4]), било като възнаграждение за дѣто тая челядь се лишава отъ една икономическа сила[5]).

---

[1]) Мсб. V. Н. У. 43.
[2]) *Чолаковъ*, 27.
[3]) *Шпилевскій*, Сем. власти, стр. 60.-*Смирновъ*, Очерк. семейн. отнош.
[4]) *Ковалевскій*, Первоб. пр. II. 60; — Проф. Сергѣевичъ, Лекціи, 375.
[5]) *D-r Ch. Letourneau*, L'évol. du mariage, P. 127, — R. de la Grasserie. Les regimes matrimonicaux, въ Revue generale du droit, 1903 г. *Зиберъ*, Очерки первоб. культуры.

Тъй като краденето на моми е ставало въ първобитнитѣ врѣмена, споредъ нѣкои, при господаруването на екзогамията,[1]) то по-късно, когато систематически враждебнитѣ отношения се замѣстили съ по-меки и по-мирни, не е било възможно да се прибѣгва все до грабителска форма на брака. При такива условия, казва проф. Ковалевски, е настѫпило другото начало за заключване на бракъ — купуването на момата. Това начало се поставило на първи планъ и станало, ако не изключителна, то господствуеща форма на установяване браченъ съюзъ. Тази замѣна на една форма съ друга е станала, разбира се, не изъ единъ пѫть, и слѣдитѣ на старата кражба сѫ запазили дълго врѣме, не въ едни само символически обреди, пазени при свадбата, но и подъ форма на фактически осѫществимъ грабежъ, който става всѣки пѫть, колчимъ момъкътъ не може да стане мѫжъ по нормаленъ редъ, по редъ на купуване момата отъ родителитѣ ѝ. Доказателство на това е цѣлата верига данни, които се заключаватъ въ моя „Сборникъ на българ. юридически обичаи“ и въ които се вижда, че обикновено кражбата на мома става, откакъ момъкътъ получи отказъ отъ родителитѣ на момата. Това е особно за Македония, Старо-Загорско, — Хасковско и пр.[2])

Професоръ Сергѣевичъ обяснява така произхождението на купуване момитѣ. Въ обреда на заключването дохристиянския бракъ влазялъ и особенъ вносъ, плата за годеницата. Възникването на такава плата трѣбва да се отнесе къмъ дълбоката старина, именно къмъ онова врѣме, когато сѫществувало (не само обредното) дѣйствително похищение. Ако привърженицитѣ на челядьта, отъ която е било извършено похищението били доста силни, тѣ, разбира се, не се помирявали съ свършилия се фактъ, а прѣслѣдвали похитителитѣ. За да се примирятъ съ тѣхъ, похитителитѣ трѣбвало да прѣдложатъ откупъ. Отъ този откупъ, заключава той, ще е възникнало *вѣното* — заплащане цѣната на момата, която цѣна по германското право е била равна на вергелда ѝ (глобата за похищението)[3]).

---

[1]) Letourneau, o. c. 126. 127.

[2]) *С. С. Бобчевъ*, Сборникъ I. Семейно право. стр. 175. 177. 178. — Проф. Ковалевски съобщава (въ своето „Первобытное право“ II. 109.) обичая въ Кавказъ, и главно у лакитѣ, да се откарва момата, откакъ родителитѣ ѝ не се съгласятъ да я дадатъ. Описанието тоя обичай на Ковалевскій ни напомня изцѣло нашето съобщение изъ Добричъ-Хасковско. Сѫщото издебване на момата по чешма или друго мѣсто, сѫщата дружина отъ „ахретлици“ и др.

[3]) *Сергѣевичъ*, Лекции, 375.

Това мнѣние за произхожденiето на женокупуването отъ откупа примирението слѣдъ краденето моми е приемливо. Ние го срѣщаме, и у такива социолози и юристи като докторъ Шарлъ Летурно[1]) и Раулъ де ла Грасери[2]). „Вѣроятно, казва Летурно, опаснoститѣ, несгодитѣ на грабенето сж извикали мисъльта за първобитния съпружески търгъ, за една помирителна спогодба, споредъ условията на която и чрѣзъ една компенсация една мома се отстжпва на единъ мжжъ отъ нейнитѣ правоимащи. Въ принципъ тази търговска спогодба отстжпвала на придобивача върху женската стока повечето отъ правата, произходещи за него и отъ насилственото грабене (de la capture violente); но на дѣло тѣзи права били естествено умѣрени, защото жената така доброволно отстжпена, не била съвсѣмъ напусната отъ своитѣ"[3]).

Дори и сега въ нѣкои мѣста, дѣто купуването е въ първобитнитѣ обичаи, най-напрѣдъ нетърпеливитѣ момци открадватъ момата, както у колханитѣ, и слѣдъ грабенето се явяватъ посрѣдници да прѣговарятъ една спогодба[4]).

Купуването на момата е било дълго врѣме една форма за сключване бракъ у всички народи. Наистина, нѣкои руски юристи историци поддържатъ, че тоя институтъ не билъ толкозъ разпространенъ у древнитѣ славяни, но тѣ не могатъ да не признаятъ слѣдитѣ отъ него въ старитѣ брачни отношения на славянитѣ. Проф. Сергѣевичъ, като приима, че у германцитѣ съ купуването на момата се свършвалъ бракътъ, казва, че колкото заруситѣ източницитѣ не говорятъ за тая покупка като за „особенъ способъ да се установява бракъ". Но проф. Сергѣевичъ бърза да прибави веднага: „обаче приобрѣтението на жени съ купуване толкозъ хармонира съ древния възгледъ за жената като слугиня, че може би и у нѣкои руски племена бракътъ се е установявалъ съ купуване. Термимитѣ, споредъ които годеникътъ се явява като *купецъ,* а годеницата е *стока*, потвърдяватъ това прѣдположение"[5]).

Родителитѣ, или още по-право старѣятъ въ кжщата ималъ правото да разполага съ личностьта на момата, слѣдователно и да я продава по свое усмотрение. Колкото повече е диво и първобитно обществото, толкозъ повече тази власть надъ жената е по-

[1]) D-r Ch. Letourneau, L'évol. du mariage, 127. 188.

[2]) Raoul de la Grasserie, Des regimes martimoniaux. Revue génerale du droit. 1903.

[3]) Летурно, о. с.

[4]) Dalton, Discriptive Ethnology of Bengal, p. 192.

[5]) Лекціи, 1899, стр. 375. — Ср. Zopfl, Deutsche Rechtsgeschichte, стр. 584 и слѣд.

силна. Нищо по-диво отъ австралиеца, затова и сждбата на жената въ Австралия е най-тежката[1]). Правото на бащата е неограничено.

Отъ това произлазя и правото за разполагане съ жената като съ собственость. Женидбата е била една търговска сдѣлка, на която произхождението и да се крие въ откупа слѣдъ миренето, животътъ й далъ свое, самостоятелно название. Крадението на женитѣ, колко и да било славно дѣло, и дори женитѣ, колко и да уважавали героя грабитель, пакъ, като свързано съ рискъ, трѣбвало да се измѣни. И то отстжпя на купуването. Особно то става общо правило, щомъ вече се появили извѣстни цѣнности. Когато впрочемъ нѣкой ги нѣмалъ, той прибѣгвалъ до тъй наречено отслужване, ратайничество (servage или servitude у Letourneau), за което ни говори и Библията въ случая съ Якова, който взелъ Лия и Рахила, като платилъ за тѣхъ съ 14 годишно служене у баща имъ Лавана[2]).

Обичаятъ да се продава момата за бждещи бракъ е общъ у всички страни на свѣта[3]). Въ Нова Каледония дѣцата се годѣватъ отъ родителитѣ почти въ момента на раждането имъ. Тая обичайна наредба е разпространена освѣнь въ Нова Каледония, въ Полинезия и у нѣкои диви племена на Южна Америка.

По силата на това право въ първобитнитѣ общества продажбата на мома се върши като всѣка друга най-обикновена продажба. Тамъ, дѣто нѣма пари, даватъ се цѣнни прѣдмети, кога и таквизъ нѣма, откупътъ става чрѣзъ отслужване. Тоя способъ не е рѣдъкъ въ индийскитѣ племена въ Америка. Въ малко по-напрѣдналитѣ до срѣдня възрасть на цивилизация народи, купуването моми е най-обикновеното явление[4]). У хотентотитѣ и кафритѣ мѣновата стойность, бидейки добитъкъ, за мома плащатъ толкозъ крави и биволи: цѣната на стоката се измѣнява споредъ това, има ли я много или малко. Лавайанъ разправя, че видѣлъ една подобна продажба у намокоазитѣ само за една крава[5]). Знаменитиятъ пжтешественникъ Ливингстонъ ни разправя, че на бащата се дава още и цѣната на правото, що има той върху дѣцата на дъщеря си[6]). При продажбата не се гледа, кому се дава стоката: който

[1]) Letourneau, o. c. 131.
[2]) Ibid. 136 — Ср. Библия, Битие, глава 21.
[3]) Letourneau, o. c. 132.
[4]) Ibid. o. c. 132.
[5]) Ibid. o. c. 138. — Levaillaut, Histoire univers. des voyages, p. 348.
[6]) Letourneau, o. c. 138.

наддаде повече, той я взима, както е въ Полинезия. Въ Куранко момитѣ се продаватъ на старци и твърдѣ скжпо[1]). Въ Полинезия купуването е обичайно явление. Стане ли „пазарлъкътъ", тукъ, séance tenante, момата се прѣдава на купувача. Младоженцитѣ първата вечерь прѣспиватъ у момини. На другия день слагатъ нѣколко печени прасци за изпращане свадбения праздникъ[2]). У червенокожитѣ въ Калифорния моми се продаватъ и купуватъ като всѣки прѣдметъ, безъ да ги питатъ. Цѣната се плаща на бащата, а момата се отвежда, като че се касае за нѣкой конь или волъ. Бѣднитѣ претенденти отстжпятъ на богатитѣ и отъ това произлазя, че старитѣ богати сж добили най-хубавитѣ моми[3]).

У скитницитѣ монголи и у татаритѣ въ сѣверна Азия родниннитѣ уреждатъ женидбитѣ на дѣцата си по свое абсолютно усмотрение, безъ да ги питатъ. Търгътъ става горещо между родителитѣ и цѣната за заплащане се опрѣдѣлява точно. Тази цѣна състои въ добитъкъ, платове, ракия, масло, храни и пр. Търгътъ свършенъ, пишатъ продавателенъ договоръ прѣдъ свидѣтели, но момата се прѣдава само слѣдъ сключването на женидбата, която става по формата на откарването[4]). Тюркменскитѣ обичаи напомнятъ татарскитѣ.

У китайцитѣ дъщеритѣ се нумериратъ: първа, втора, трета по раждане. Цѣната на продажбата имъ се плаща на два пжти: при контракта и слѣдъ свадбата[5]).

Забѣлѣжително е, че у индийцитѣ, колкото и обичаитѣ да напомнятъ брачнитѣ продажби на монголитѣ, има нѣкои племена, дѣто ратайството на момъка е обичай. По този начинъ той се унижава доста и така се поставя и жената на равно съ мжжа[6]). „Паритѣ, все паритѣ, вика Летурно. У всички народи и раси, женидбата е често една проста парична сдѣлка. Въ туй отношение берберийцитѣ, семититѣ и арийцитѣ не се отличаватъ отъ другитѣ човѣшки типове[7])".

У арабитѣ продажбната формула е ясна: „продавамъ ти дъщеря си за толкози. — Приемамъ." Арабскиятъ юристконсултъ Саидъ

[1]) Ibid. 139.
[2]) Ibid. 140,
[3]) Ibid. 141. — Bancroff, Wetive races of Pacific etc. m. 1. p. 476.
[4]) Letourneau, o. c. 144.
[5]) Ibid., 145.
[6]) Ibid. 146.
[7]) Ibid. 146.

Халилъ казва: „като се жени, жената продава часть отъ личностьта си. При единъ търгъ купуватъ стока; при една женидба купуватъ родилна нива“[1]). Трѣбва да се забѣлѣжи само, че съгласието на жената е нуждно; прѣдполага се, че тя сама се продава, и нейната продажбена стойность съставлява никяха ѝ (турската зестра). Така е било и у евреитѣ. Примѣрътъ на Яковъ се вече спомена.

У арийскитѣ народи, като се почне отъ авганцитѣ, та се достигне до ирландцитѣ, продажбата е била обикновено явление. Въ първобитна Гърция момата се купувала съ подаръци или съ служене у бащата[2]). Въ Римъ сѫщо жененето чрѣзъ купуване е било сигурно първобитна форма на браченъ съюзъ. Confarreatio-то било тържественъ и религиозенъ съ 10 свидѣтели бракъ на патрициитѣ. Usus'ътъ или свободното сѫжителство слѣдъ една година, слѣдователно слѣдъ годишна давность, употрѣбление, напомня полинезийски бракъ. Но най-разпространената форма, която се явила слѣдъ Usus'а и сигурно е прѣдшествувала Conferratio-то, което става по-късно символическо, е било Coemtio.

Въ брахманическа Индия момата купуватъ отъ родителитѣ ѝ. Единъ любопитенъ стихъ отъ Кодекса на Ману ни обяснява дори, какъ се е обезщетявалъ купувачътъ въ случай на подставяне лицето: „ако откакъ се покаже нѣкому момата, която му се отстѫпва, съ обичайното възнаграждение, отпослѣ му се даде друга за съпруга, той става мѫжъ и на двѣтѣ за сѫщата цѣна; такова е рѣшението на Ману“[3]).

Въ Европа на всѣкѫдѣ въ гръко-латинската старина, както и у варваритѣ, момата била една отчуждаема собственость, а женидбата — продажба. Женидбата чрѣзъ купуване, която замѣства женидбата чрѣзъ грабене, била, по свидѣтелството на Аристотеля, практикувана отъ старитѣ гърци и мѫжътъ купувалъ било прѣко жената, било властьта върху нея отъ тогозъ, който я упражнявалъ. Да ли тази форма се е упражнявала въ хомерическото право? Въобще е прието да се отговаря положително и, споредъ Боше, това е основателното, въпрѣки възраженията, що се правятъ противъ това гледище. Споредъ Хомера, женидбата е контратъ, който се извършва между „кириоса“ на жената и нейния бѫдещъ мѫжъ: при тозъ договоръ претендентътъ поднася обикновено на бащата подарки въ добитъкъ и цѣнни прѣдмети — ἕδνα, а бащата дава

[1]) Саидъ Халилъ, Précis de jurisp. musulm. Trad. Perron (Letourneau p. 147).
[2]) Aristote, Politique, t. II. p. 8.
[3]) Code de Manou, liv. VIII. p. 204.

на бѫдещия си зеть *μειλία*. Въпрѣки мнѣнието на Хруза, Боше твърдѣ вѣщо доказва, че ἔδνα-та е била ако не истинската, то символическата покупна цѣна на момата[1]).

Скандинавскитѣ саги[2]) ни прѣдаватъ, че бащитѣ продавали дъщеритѣ си, безъ да ги питатъ и взимали отъ зетя обезщетение. У Германцитѣ за оженването на момата било необходимо да се договори прѣдварително и плати задатъкъ (Arrha, Scat, Viteme, Meta) на бащата или пъкъ на най-близкия роднина отъ годеника[3]). Тъзи цѣна е била равна на вергелда на жената. Позната е старата пословица: Der hat das Weib der est kauft[4]). Още Тацитъ съобщава, че въ Германия момата се купувала и цѣната, що той нарича dos, била давана на бѫдещата съпруга[5]). Както въ карловингската, така и въ меровингската епоха бракътъ се сключвалъ чрѣзъ купуване жената: бѫдещиятъ съпругъ трѣбвало да купи мундума, т. е. правото на настойничество, което до тогава принадлежало на бащата.

За Русия ето що казва *Терещенко:* „Въ нѣкои мѣста, особно въ Нерехта, купуватъ годеницата съ пари. Не само бѣднитѣ, но и богатитѣ селяни считатъ за безчестие да дадатъ дъщеря си безъ пари. Колкото е по-голѣма цѣната, толкозъ повече е честь за булката; това се разчува веднага низъ селото. Продавателната цѣна се нарича „калъмъ"[6]). Съврѣменнитѣ руски обреди и пѣсни сѫ запазили слѣди за продажбата и покупката на годеницата; въ тѣхъ годеникътъ навсѣкждѣ се нарича купецъ, годеницата — стока[7]). За продажбата на годеницата, казва Шпилевски[8]), свѣдочи и обредътъ на откупа годеничната постелка, купувана отъ брата на годеницата, и роднинитѣ ѝ изобщо, мѣсто при годеницата, купуването отъ брата ѝ косата ѝ и т. н. Обредътъ на прѣдаване годеницата отъ баща ѝ на момъка е сходенъ съ обреда на прѣдаване продадена вещь.

[1]) Beauchet, o. c. p. 114, 115 и слѣд. — Ср. *Hrusa*, Beitraege zur Geschichte des griechischen und roemischen Familien rechts. 1892—1894 I. стр. 12 и слѣд. — Aristote, Politique, II. 8; Хомерова Илиада,, IX. XI. XIII.; Одисея, II.

[2]) Nials, Sago —, t. I. p. 9—10. (По цит. у Летурно)

[3]) Rambаnd, Hist. française p. 107; Chaisemartin, 287.

[4]) Graf u. Dietteriz Deutsche Rechtssprichwörter p. 147. Купуването на жената е отбѣлѣжено изрично въ нѣкои кроатски текстове. Ср. Саксонската правда, X III, I у Waltci и Corpus juris germ., t. I. p. 385. Исландскиятъ *мундр* (mundr) прѣдставлява сѫщо покупната цѣна на жената. Вж. *Beauchet*, Formation et dissolution du mariage dans l'ancien droit islandais въ Nouvelle revue historique du droit, 1885 p. 75 и слѣд.

[5]) Germania, XVIII.

[6]) Терещенко, Бытъ p. 71. II. 170.

[7]) И у българското селско население на много мѣста за момитѣ казватъ, че били „чурюкъ стока"; чурюкъ — гнила.

[8]) Шпилевскій, Сем. власти, 31.

Въ Енисейската губерния бащата увива ржката си съ бѣла кърпа, хваща дъщеря си за ржка и прѣдава я на годеника, който сжщо така я приема, съ ржка, увита въ кърпа[1]). Въ Царевокшайскъ, въ Казанска губерния, бащата съ ржка обвита въ кърпа или пола, прѣдава ржката на годеницата годенику, който я поима по сжщия начинъ[2]). Като привежда тѣзи примѣри Шпилевски казва: „досега у насъ така продаватъ конетѣ“[3]).

У сърбитѣ обичаятъ е запазенъ не по-малко. Караджичъ казва: „Въ Сърбия не взиматъ пари отъ момата, но за нея даватъ, напр., брату обуща или дрѣхи, на майката какво-годѣ облѣкло, сжщо на сестритѣ и на другитѣ роднини по нѣщо, и *даватъ освѣнъ това пари за въ кжщи*. Въ Сърбия прѣди нѣколко години толкозъ много искаха за момата, че бѣденъ човѣкъ не е могълъ да се жени, за това Кара-Георги издаде указъ, че не бива да се иска и зима за мома повече отъ дукатъ[4])“.

Професоръ Ковалевский мисли, че отъ това врѣме покупката на невѣстата въ Сърбия става рѣдко явление (? р.), което се виждало особно и отъ събранитѣ и печатани отъ Богишича свѣдѣния[5]). Това обаче негово мнѣние се опровергава отъ цѣлъ редъ данни, съ които ще се запознае читательтъ по-долу по изложението на д-ръ Смиляннча, па и отъ даннитѣ, събрани отъ самия Богишичъ.

Въ „Zbornik“-а на Богишича има наистина свѣдѣния, отъ които може да се заключава, че покупка-продажбата на момата е било явление доста разпространено низъ юго-славянскитѣ земи, а нѣкждѣ и до сега се плаща извѣстенъ откупъ на моминитѣ родители. Тамъ дѣто не се плащатъ пари, даватъ дарове. Въ Шабачко окржжие (Сърбия) зетьтъ плаща на моминия татко „дукатъ или цванцикъ.“ Освѣнъ това, дава още даръ или издаре. Въ Любовийско момъкътъ плаща на бащата или на братята на момата: на бащата — за кожухъ, а брату за чизми, по колкото сж се условили на

[1]) *Терещенко*, Бытъ рус. парода II. 602.

[2]) Памятна книга на Каз. губер. 1868—1869. Свадб. обряди Крест. Царев. стр. 47.

[3]) Шпилевскій, о. с. 31.

[4]) Вукъ Караджичъ, Рјечник, 168. Проф. Ковалевский, като привежда тия думи на Караджича, прибавя, че трѣбва да се обърне особно внимание на подчертанитѣ думи: „*и освѣнъ това пари за въ кжщи*“.

[5]) Трѣбва да се забѣлѣжи тукъ, че мнѣнието на проф. Ковалевски за Сърбия не е съвсѣмъ вѣрно. Обичаятъ за купуване невѣстата въ разни форми се е продължавалъ и слѣдъ наредбата на Кара-Георги и слѣдъ тая дори на Милоша, както за това свидѣтелствува обширната монография на д-ръ Смилянича, не єдинъ пжть цитирана отъ насъ (ср. стр. 232).

годежа. Сега вече това е забранено отъ закона. Въ Рогьевски и Азбуковачки срезове още при годежа даватъ на момина татко 10 дукати *за въ кжщи* или *на синията*, както се казва на паритѣ, давани по негово искане, или ако момата нѣма баща, на старѣята въ кжщата, която дава момата. Въ Гургосовачки или Княжевачки окрзгъ на момина баща се плаща още на годежа 4—6 дуката, освѣнъ другитѣ дарове, които се оговорватъ, напр. тестю кужухъ, на бабата памуклия, на шуреитѣ чизми, на другитѣ сжщо по нѣщо. Това изобщо зависи отъ момковата имотность. У словацитѣ зетьтъ купува на бащата на момата чизми, на майката кожухъ, а на другитѣ роднини по една махрама. Въ Срѣмъ, въ с. Строшинци, на майката се даватъ два фиоринта и това се зове: *материнство*. Въ Банатъ, въ с. Добрица, зетьтъ дава за дрѣхи 80—100 фиоринта. За тѣзи пари годеницата си купува, щото ѝ трѣбва[1]).

У черногорцитѣ послѣ свадбения обредъ роднинитѣ на момата искатъ отъ сватоветѣ — роднини на момъка голѣмъ откупъ за нея, тъй като, споредъ думитѣ имъ, тѣ имъ даватъ мома, която струва Цариградъ.

У лужичанитѣ годеникътъ, като идва да се сватосва, захваща съ питането: „нѣма ли добиче за продань“. А една чешка свадбена пѣсень казва: „дайте ми мома, азъ ще ви я добрѣ платя, — за туй сж ме и проводили, да платя за момата съ цѣли-цѣлнинички талери[2]).

За брака чрѣзъ купуване жени въ Сърбия ни дава най-пълни свѣдѣния пакъ г. Смиляничъ. Той разгледва въпроса отъ историческо и етнографическо гледище[3]).

---

[1]) *D-r V. Bogišic*, Zbornik sadašnjih pravnih obicaja u južnih Slovena. I. U Zagrebu. 1874 Глед. на стр. 220—221.

[2]) Ковалевскій, Перв. право. II. 120.

[3]) Купуването мома споредъ д-ръ Смиляпича не било вкоренено у сърбитѣ отъ заселването имъ на Балканския полуостровъ и до днесъ. Тази обаче негова бѣлѣжка е недоразумѣние, което никакъ не отговаря на даннитѣ, които самъ той ни съобщава и отъ които може да се заключи тъкмо за противното, именно за разпространяването и за закоренѣването на обичая. Г-нъ С. намѣрва причипата на мнимото невкоренѣване на обичая за купуване момата — въ личното развитие на сръбската челядь. Тъй като, казва той, животътъ се е проявявалъ въ задруги — а старѣйшината въ задругитѣ не е билъ най-стариятъ членъ въ кжщата, той не е могълъ и да разполага съ момитѣ и да ги продава, — обстоятелство, за което се изисква патриархална челядь съ силна бащинска власть. Освѣнъ това, паритѣ отъ откупа не били личенъ имотъ на задругаритѣ. Страната, що купува, се грижи да добие въ кжщи единъ членъ повече, който ще работи, а страната, що продава, губи единъ членъ, та за това иска възнагражденние въ пари или други цѣнни прѣдмети. Тѣзи моменти били имали значение за „инокоснитѣ кжщи“ (малкитѣ челяди), а не и за другитѣ. Авторътъ приима за възможна догадката, че сърби и българи трѣбва да сж възприели тоя обичай отъ гърцитѣ или отъ римскитѣ колонисти во врѣме на тѣхното идване на полуострова. Това прѣдположение той се мжчи да подкрѣпи съ старитѣ сръбски паметници, въ които не се срѣщало ужъ нѣщо за продажба и цѣна на

Д-ръ Смиляничъ ни съобщава най-напрѣдъ данни изъ сърбския епосъ, въ който се изправя прѣдъ насъ цѣлъ-цѣленичъкъ обичаятъ за купуване невѣста. Той цитира като най-стара пѣсень „женидбата на княза Лазара“ (Вукъ, II. 173. 1894). Царь Душанъ, като добилъ отъ стария Югъ-Богданъ съгласие да му даде дъщеря си Милица за дворянина Лазара, бърка съ ржка въ джебове,

Те извади хиљаду дуката,
И извади од злата јабука,
У јабуци три камена драга,
Обељежје Милици ђевојици. и пр.

Тукъ ябълката съ желтицитѣ облича въ една гиздава символистика нѣкогашното купуване. Това става още по-ясно отъ други примѣри.

Пѣсеньта за женидбата на Кралевича Марка възпѣва, какъ Марко е поискалъ дъщерята на краля Шишмана, но

Док постави прстен и јабуку
И пореза рухо на ђевојку,
И дарува свати и пунице,
Даде Марко три товара блага.

До Марково врѣме, мисли г. С. не е била знайна парата; инакъ и той вмѣсто „три товара благо“ би далъ за дѣвойката нѣкоя десетина, а може и стотина говеда, овце и овни, и тогазъ щѣше да се изсочи още повече ясно купуването. Една друга народна пѣсень, която М. Ђ. Миличевичъ слушалъ отъ майка си, ни обяснява, какъ се е минало отъ мѣновното стопанство въ паричното и въ взимането на булка:

Лепа Пава у ковиљу[1]) спава,
Њој се Раде кроз ковиље краде.
— Лепа Паво, хоћеш пођи за ме?
— Лепи Раде, што ћеш дати за ме?

дѣвойкитѣ. Ако би имало тая продажба въ срѣднитѣ вѣкове у сърбитѣ, трѣбвало да се спомене дѣ-годѣ особно поради тогавашното дѣление на населението на властели и себри т. е. владѣлци и подчинени. Душановиятъ законикъ мълчи, а въ пѣснитѣ до онова врѣме се срѣщатъ рудаменти, които ни свѣдочатъ, че купуване на дѣвойкитѣ е сжществувало въ остатъци у народа. Ние привеждаме тукъ оригиналното мнѣние на д-ръ Смиляничa, само да се изсочи неговата несъстоятелность. Авторътъ напраздно мисли, че тоя обичай на покупка момата е заетъ отъ гърци или римляни. Той е толкозъ гръцки, колкото и еврейски, толкозъ германски, колкото и френски. Колкото за разпространеностьта му, ако щете, закоренѣлостьта му, тя се доказва отъ даннитѣ, които ни дава самъ д-ръ Смиляничъ и които ние привеждаме въ тоя си етюдъ.

[1]) Ковиље — копринена трѣва, stipa pennata (Слов. Лаврова).

— Лепа Паво, коње и волове.
— Лепи Раде, неће браћа моја.
Неће браћа коње, ни волове,
Браћа хоће гроша и дуката.
— Лепа Паво и то ћемо дати.

Д-ръ Смиляничъ заключава, че ако находещитѣ се по-далеко отъ народа знатни люде като Марко Кралевичъ сж запазили въ символична форма народния обичай, то купуването у простия народъ е имало още по-ясни дирки. А обстоятелството, че нѣма за него писмени данни, доказва само едно, че въ това врѣме не се е писало за народния битъ, както не се е цѣнила важностьта му.

Отъ XV ст. сжщо така има нѣколко пѣсни, съ които се описватъ женидби, извършени съ купуване, но сжщо така не ясно, закрито; обичаятъ се проявява повече въ символи[1]). Между тѣхъ най-характерни сж: „женидбата на Деспота Вука" и „женидбата на Тодора Якшича". Въ първата Вукъ дава бану Латинину „злата ябълка" и съ ябълката „хиляда дуката", а банъ подарява Вуку дѣвойката. Въ другата Тодоръ иска дъщерята на будинския краль и кралица и вади хиляда дуката,

Та их даје госпођи краљици
Ној то теби госпођа краљице
Пола теби пола Иконији,
Док ја одем до Звијезде града,
Да покупим кићене сватове.

Прѣзъ XVII и XVIII столѣтия пѣснитѣ, които възпѣватъ женидбата съ купуване се намаляватъ, но пакъ символитѣ не се прѣкратяватъ. Отъ това врѣме се посочватъ до десеть пѣсни всичко, а двѣ които съдържатъ поменатия обичай: „женидбата на бега Любовича" и „омжжването на сестрата на Любовича". Въ едната пѣсень се разправя, какъ бегътъ похарчилъ „цио товар блага" (цѣлъ товаръ имане), додѣ изпроси мома, дарилъ сватове и сватини и своя тесть; а въ другата, че за беговата сестра се явили двама конкуренти: богатиятъ старецъ Мустафа-ага и сиромахътъ Зеко отъ Удбина:

---

[1]) Таквизъ трѣбва да се посочатъ пѣснитѣ за „женидбата на Гюрга Смедеревца", „женидбата на Поповичъ Стояна", „женидбата на Максима Црноевича", „женидбата на Змай Деспота Вука" и „женидбата на Тодоръ Якшича" (Вукъ, II. 460. 505. 516. 569 и 583). Въ всички тѣзи пѣсни се разправя, какъ сж потрошени три товара имане, додѣ се даде пръстенъ и ябълка, а — хиляда дуката, додѣ се дарятъ сватове и сватини (свасти и пуници).

Старац даје хиљаду дуката,
И сукнене од злата тепсију,
На тепсији изплетена гуја,[1])
На глави јој алем камен драги.
. . . .
Зуко даје дванајест дуката,
Јер у Зука ниште ништа нема.

Така, за вѣковетѣ XIV—XVII става явно, че е сѫществувалъ обичаятъ на купуването; но, ако се отиде по-отколѣ, къмъ срѣднитѣ вѣкове, ще се види, че той е билъ разпространенъ въ всички сърбски земи. Като се върнемъ обаче на XVIII в., не се намѣрватъ твърдѣ много рудаменти за купуване на мома. Поне нѣма слѣди въ паметницитѣ отъ това врѣме. Но закоренѣлостьта му въ XIX в. показва, че ще го е имало и въ XVIII в.

Колкото за това, че въ XIX в. купуването мома е било сравнително много разпространено, показва цѣлиятъ редъ мѣрки, що се взиматъ противъ него. Въ първата десетина на XIX в. Кара-Георги издава уредба, съ която забранява на бащата, който жени дъщеря, да взима повече отъ 12 гроша. Който взима повече, казва се тамъ, ще му се вземе всичко и послѣ ще бѫде наказанъ. По-късно една наредба на Милоша отъ 10 май 1818 г. забранява на родителитѣ и братията да омѫжватъ дъщеря, респективно сестра, насила или въобще за когото тя драговолно не би щѣла да иде. Съ сѫщата наредба се забранява на родителитѣ и братята да взиматъ повече отъ 25 гроша за момината кѫща въ никакви вещи и подъ никакво име. Но обичаятъ и послѣ това опорито се държалъ у народа. Народниятъ сѫдъ отъ 8 юния 1827 г., като вижда, че запрѣщението нищо не помага, труди се съ съвѣти да отвикне народа отъ тоя „срамотенъ“ обичай. Той може да се избѣгне, казва се тамъ, ако родителитѣ женятъ дъщеритѣ си на врѣме и „не искатъ отъ зетьоветѣ си дарове по лошавия обичай, който още се държи“. Този сѫщиятъ сѫдъ 7 години по-късно забранява сключването на бракове безъ своеволно пристанване на момата, а допуска „да се плаща за напрѣдъ *братинско* по 50 гроша“.

Като дойдемъ на купуване-продаване на момата въ нашенско, ние ще срѣщнемъ все такъвъ доказателственъ материалъ както и за по-сетнѣшната „прѣродена форма“ на това купуване, за „бащинското право“ (баба хакъ, агърлъка). Обърнемъ ли се къмъ изучване стария битъ въ неговитѣ прѣживѣлки, обичаи и прѣдания, обреди и пѣсни

[1]) Гуја — змия.

при годежа и свадбата, или се спремъ върху българския епосъ, ние се срѣщаме съ многобройни слѣди, които явно сочатъ на голѣмото разпространение на обичая.

За старото още врѣме на българското царство ни разправя пѣсеньта „Тажна Вена", която майка ѝ закарала на панаиря, що вече се свършалъ. Но щомъ видѣли Вена, всички се набрали около ѝ да се чудятъ на „нейната убавина". Никой обаче не се наималъ да пита: „мома ли е или невѣста, или пъкъ вдовица". Наело се само „царското азнатарче" и то я попитало, а Вена му отговаря:

„Маре лудо, лудо младо,
Ни самъ мома, ни невеста,
Ни 'довица ф'довицитѣ,
Ете са'а три години
Армасана,[1]) не венчана
За Никола Папухчия.
Ако искашъ да ме земешъ,
Ту́ри триста на три мѣста,
Ту́ри двѣсте на двѣ мѣста,
Ту́ри товаръ су'о грозде,
Ку́пи страна[2]) леблебия,
Та па дойди да се земемъ[3]).

Много ясни слѣди за продажбата на момата се срѣщатъ и въ свадбенитѣ пѣсни. Въ Кюстендилъ въ петъкъ прѣди свадбата, когато деверьтъ иде да посѣти годеницата, нѣкои отъ другаркитѣ ѝ пѣятъ:

Дай, девере, дукато, да с'искупишъ снахата,
Не е вредно дукато, колкуту е снахата.

Други отговарятъ:

Да би ималъ деверь парица,
Искупилъ би снашица.

Въ друга пѣсень момъкътъ се обръща къмъ черноока Тодорка и я пита, „като продава червено вино, не ще ли да му продаде и чернитѣ си очи." Тодорка му отговаря:

Моитѣ сѫ очи, бре, продадени,
Бре продадени, бре прѣкупени[4]).

---

[1]) Армасана — обручена, годена.
[2]) Сухото грозде и до сега е аманетътъ — залогътъ за годежа. То се размѣсва съ леблебии (нахутъ) и се раздава на роднини и близки. Страна леблебия ще каже полтоваръ.
[3]) А. И. Стоиловъ, Битови пѣсни, № 18, стр. 31.
[4]) Българ. народни пѣсни на Бр. Миладинови, Загребъ, 1861.

Въ една пѣсень записана отъ д-ръ Богорова (Бълг. нар. пѣсни, с. 1879, № 37) се разправя, какъ се е прочула Хубава Яна, по сё градове и на новъ пазаръ, че тънко прѣде, по-тънко везе, па никой не са наималъ да си прѣкупи Хубава Яна.

Наелъ си са е Гюро Войвода,
Наелъ се е, прѣкупилъ Яна
За сто хиляди бѣли грошове,
За други сто жълти жълтици.
Който си сахатъ Гюро прѣкупи,
Гюро прѣкупи Хубава Яна,
Той му сахатъ Гюрю книга дойде,
Книга дойде Гюрю хаберъ:
Да иде Гюро, Гюро на войска,
Да биде Гюро младо войниче.

Пѣсеньта обаче свърша съ това, че щомъ Гюро заминва —

Този си сахатъ татаре дойдоха,
Та му узеха хубава Яна,
Отведоха я въ татарска земя,
Засвириха й татарско хоро
Заиграха си татарско хоро,
Яна си игра разложко хоро[1]).

У А. Илиева, Сборникъ за народ. умотворения, срѣщаме пѣсень № 145 Ода-Баши,[2]) въ която се разправя, че когато казали на ода-башия, че „нѣма вода за людето,“ „трѣва за конето“, защото една мома я присвоила и я продавала „пу капчица за жълтица“, той отговорилъ:

Вие момци, мои момци,
Що сте толкозъ умислени,
Умислени, угрижени?
Ще купите и мумата,
И мумата, и чешмата,
И чешмата съсъ водата.

Въ друга пѣсень се изобразява момата, която се отдѣля

Отъ майчица и бащица
Отъ ньезина мила рода.

---

[1]) *Богоровъ*. Бълг. нар. пѣсни 38 стр.
[2]) Виж. стр. 201.

И момата се обръща къмъ своя братъ и го моли да я скрие:

Въ сиво стадо неброено
Въ желто жито немѣрено.

Но братъ ѝ отговаря, че той не може да я скрие, защото, казва ѝ той, „ти

Отъ сéга си продадена
Продадена, заложена
Прѣдъ кумове, прѣдъ сватове,
На юнакъ си прѣдадена[1]).

Когато стройницитѣ (годежницитѣ) се връщатъ отъ строя въ Ахж-челебийско, пѣятъ:

Махрамата — татку ти,
А сабята — брату ти,
Хилядата — майке ти,
Злати пръстенъ за тебе,
А ти, моме, за мене.[2])

Или пъкъ тази пѣсень:

Скрий ме брайно ф'сиво стадо
— Не мога, сестро, ни да те погледна
Че си сжлю прѣкупена —
Фсека стжпка и дукато[3]).

Въ Кратово, когато деверьтъ чука на вратата, дѣто е нѣвестата, пѣятъ:

Давай, наддавай девере,
Да си откупишъ снаата,
Осум — стотини на врата;
Не ли не си кадъръ, девере,
Да си откупишъ снаата
Дóма би си седелъ, девере,
Каша би си бъркалъ, девере,
Дѣца би си ранилъ, девере,
Продай си фесо отъ глава
Да си откупишъ снаата[4]).

---

[1]) *Безсоновъ П.* Болгарскія пѣсни, Москва, 1855 стр. 21.
[2]) *Стоиловъ.* № 148 стр. 161.
[3]) Ibid. № 257, стр. 162.
[4]) Мсб., V. Н. У.

Въ Бѣлоградчишко пѣятъ, кога водятъ момата у момкови:

Я обърни се дѣвойкьо
Къмъ бащини си дворове,
Баща ти пари іузима
Броени и неброени[1]).

Въ нѣкои мѣста тая плата добива характеръ на една мѣна (капаро, равунъ):

Сватове се напълнили,
На дѣвойче равунъ бератъ,
Равунъ бератъ по трапеза,
Секой дава, пари туря[2]).

Това впрочемъ напомня сръбския да го наречемъ агърлъкъ, който е капаро, обележье. Въ пословицитѣ ни сѫщо не липсватъ доказателства за нѣкогашното купуване жена. Въ Прилѣпско казватъ: „Жена со пари се купуи, ама не селата"[3]). Въ Търновско казватъ: „триста момци — за кошъ хлѣба, сама мома за хиляда". Въ поговоркитѣ на П. Р Славейковъ се срѣщатъ слѣднитѣ: „Вали, вали дъждъ, да се роди ченица, да си купя женица"; — „Булка се купува, чедо не може"[4]).

Въ всички български фолклорни сбирки ние срѣщаме живи слѣди, най-малко поне символи, за тая нѣкогашна форма на бракъ. Това, което ни прѣдава Верковичъ за марвацитѣ не е само единиченъ случай у македонскитѣ българи[5]). Ако у марвацитѣ, при поканата за свадба, се оговарва, що ще донесатъ момковитѣ на моминитѣ (50 оки вино, 25 оки месо, 10 зели, 10 оки оризъ, 5 лоянни свѣщи), и ако не го донесатъ, свадба не става; то въ нѣкои търновски села, додѣ младоженекътъ не се яви при момина майка да ѝ „заплати млѣкото", тя не казва на свадбената дружина: „да бѫде на добъръ часъ"[6]). Годежъ или мѣна безъ даване пари, нѣкоя поне жълтичка на момата, не е годежъ. Въ Панагюрище бащата откакъ вземе желтицитѣ, донесени за мѣната, които носятъ сѫщото име, огражда съ тѣхъ хлѣба и оставя празно мѣсто, като врата, които трѣбва да

---

1) ЖС. III. 88.
2) *Богоровъ*, Българ. Нар. пѣсни № 40.
3) Мсб. IV 1 ч. 210 стр. № 772.
4) *П. Р. Славейковъ*. Българ. притчи или пословици и характерни думи, събрани отъ — ч. I и ч. II. Пловдивъ, 1890 г. София, 1897.
5) *С. Верковичъ*, Описание б. македонск. болг. 31.
6) *В. Чолаковъ*, Сборникъ 86.

затворятъ момковитѣ родители пакъ съ желтици. Момкова майка прибавя нѣколко, затваря вратата и тогазъ събиратъ всички жълтици и ги даватъ на моминъ татко[1]). Въ скопскитѣ села до толкозъ издирятъ, да ли сѫ донесени условенитѣ прѣдварително подаръци, че дори, ако нѣщо липсва на свадбата, нѣвестата не се дава. Само откакъ се донесатъ уговоренитѣ липсващи нѣща, само тогазъ се позволява да се прибере булката.[2])

Въ самитѣ думи, названия и фрази при годежа се забѣлѣзватъ много, които очертаватъ това дѣйствие като една покупка-продажба. Годежътъ въ Ахж-Челебийско е *главежъ*, годеницата — *главеница*; а годенишкото врѣме е *главеничество;* въ Добричъ сѫщо *углавятъ,* (годяватъ), както углавятъ единъ говедаръ. *Нишанътъ* (аманетътъ), т. е. бѣлѣгътъ, що се дава на годежа, непрѣмѣнно ще съдържа въ себе си и нѣкоя пара: *желтици* (по нѣколко десетки ирмилици,[3]) заможнитѣ даватъ до 50). Въ Еленско, Казанлъшко и пр. годежътъ се нарича — мѣна. И тази мѣна, безъ даване пари-желтици на момата, която дава пръстенъ, кърпа, цвѣте, не е възможна[4]). Въ Македония при първата *мънка* — момковитѣ донасятъ, като смѣнятъ поне една желтица (рубия, мендухия или махмудия). а отъ момина страна — една копринена шамия, а въ старо врѣме — везана кърпа[5]). Въ старо-загорскитѣ села мѣна или *нишанъ* се нарича китката съ нашититѣ въ нея желтици, които дава момъкътъ на момата[6]).

Отъ горнитѣ данни може да се извади слѣдньото заключение. Най-ранната форма на брака, исторически и битовно установена, е била крадението на момата, което се е прѣродило (еволюирало) или допълнило по-късно въ бѣгство и пристанване отъ нейна страна. Тая послѣдня форма живѣла редомъ съ първата. Тя се е търпѣла и търпи и до днесъ въ нѣкои мѣста, за да се избѣгне купуването на момата или плащането отъ момковитѣ необходимия по-късно агърлъкъ. Всѣка кражба на мома е водила слѣдъ себе си прѣслѣдване и мьсть къмъ крадцитѣ — оскърбители. Но за поставяне край на мьстьта и прѣслѣдванията и за прѣкратяване на скърбнитѣ

---

[1]) Ibid 18.
[2]) *Шапкаровъ*, Сборникъ III. 98. 99.
[3]) *С. С. Бобчевъ*. Сборникъ, II. 126. 129.
[4]) Ibid., l. c.
[5]) Ibid. 132.
[6]) Ibid. 136.

послѣдствия пониква мисъльта за compositio, *откупъ, глоба, вира — плата за момата,* за откраднатия прѣдметъ; това е било нѣкогашниятъ български *дѣвичи разбой*, който, споредъ обичая, се давалъ на уврѣденитѣ родители — моминитѣ — и за който ни говорятъ нѣкои български исторически паметници. Отъ тукъ до новата фаза на агърлъка стѫпката е ясна. Понятието за откупъ става обичайно; съ него се помирява лесно общественниятъ мирогледъ, който винаги е наклоненъ да усвои формули, що опростотворено разрѣшаватъ нѣкои мѫчни положения. При краденето купуването е било пó за прѣдпочитане: първо, то не извиквало ония сражения и кървопролития, които често сѫ придружавали подобнитѣ кражби, както и обикновенитѣ; второ, то вече и донасяло една компенсация въ кѫщата чрѣзъ привнасяне на първо врѣме композицията, по-късно плата или цѣната на момата. Тази плата именно почва да се проявява и живѣе по-късно въ формата на агърлъкъ.

V.

Развитие и видоизмѣнение на агърлъка.

Народното обяснение за вжтрѣшното значение на агърлъка: отстжпване бащиното право (баба-хакъ, mundium) и компенсация. Старославянско вѣно въ различни врѣмена и значението му. — Заврѣщенията. — Агърлъкътъ не е билъ лекъ въ първо врѣме. — Пълно установяване.

Май е трудно да се намѣри вжтрѣшното значение на агърлъка въ обясненията за него у народа. Азъ съмъ се старалъ много пжти да узная, защо се взима агърлъкъ, не само за да мога да намѣря побудителнитѣ причини за неговото взимание, но и за произхождението му, или по право, за да се разбере, какъ е еволюирало истинското, обикновеното купуване, продаване на жената, въ агърлъкъ. Това не се вдава, така лесно и това е познато на всѣкиго, който е изучвалъ народния битъ, който е искалъ да се доближи до народната душа. Въобще народътъ е скжпъ на обяснения, когато тѣ му се искатъ абстрактно, като отвлѣчени обяснения. Най-добрѣ се схваща негова мирогледъ при нѣкой конкретенъ случай и дебнишкомъ; впрочемъ не само мирогледа си въ вжтрѣшното значение на явленията, но дори и факти, случки, думи той рѣдко може да ви ги прѣдаде и изкаже, колчимъ почнете да го разпитвате.

Отъ наблюденията и разпитванията си азъ съмъ дошелъ до заключение, че народътъ намѣрва значението на агърлъка, отъ една страна, въ икономическото, трудовно начало: давашъ готова работница, лишавашъ се отъ нея; трѣбва да ти се даде едно възнаграждение; а, отъ друга страна, баба-хакж се дава на бащата, защото е отхранилъ мома. То му е право.

Послѣдниятъ възгледъ се забѣлѣжва и въ пѣсеньта за Мара, бѣла българка, която царь Мурадъ поканилъ „да се потурчи“, та така да стане „бѣла кадъна“, „на високъ чардакъ да седи“, „едри маргари да ниже“. Мара, като че нѣмала нѣщо противъ едно такова царско искане, но тя дала отговоръ, който традицията ѝ приписва, че трѣбвало да даде споредъ народното тогава схващане на работата; тя трѣбвало да пита майка си:

Струва ли халалъ кърмата
Кърмата, дѣт' я й кърмила,
Шетнята, дѣт' й й шетала.

Бащата, види се, и споредъ народното прѣдание не е билъ живъ, та за това то провожда Мара при майка й, която се съгласява „да й стори халалъ кърмата и шетнята“, подъ условие,

„Ако ти царьтъ харижи
Цариградъ половината
И Султанъ Селимъ джамия,
Черкова да я направишъ[1])“.

Отъ тази историческа пѣсень става явно, че родителското право се обосновава съ грижитѣ, гледането, „кърмата и шетнята“ около дъщерята. Тази „кърма и шетня“ е трѣбвало прочее да се откупи.

Подобно тълкуване може да се извади и отъ нѣкои изражения, които срѣщаме въ отговоритѣ, давани намъ при разпитванията за агърлъка. Въ Добричъ „на моминъ баща се плаща бабахакъ по причина, че отхранилъ момата“[2]). Наистина има и други отговори, именно, че агърлъкътъ се плаща „за спапа (чеиза дрѣхитѣ)[3]), обаче това тълкуване, струва ми се, е много по̀-късно. То е съвпадало съ епохата, когато вече агърлъкътъ, поне въ една своя часть, почва да се употрѣбява за обратно повръщане въ видъ на дрѣхи за момата. Сѫщественото обаче е това: момъкътъ или момковитѣ трѣбва да откупятъ бащиното право. Ето защо въ Брѣзовско, споредъ разказа на дѣдо Радно Адърски, па и другадѣ, ако бащата е умрѣлъ, агърлъкътъ го взима онова лице, което застѫпва бащата, неговиятъ правопрѣемникъ, неговиятъ ayant droit, най-стариятъ въ кѫщата.

[1]) Както се знае, пѣсеньта се отнася за женидбата на султана Мурадъ първи за Тамаръ или Мара, сестра на послѣдния български царь Ивана Шишманъ, дъщеря на Ивана Александъръ. Виж. *Иречекъ*, Истор. болгаръ, р. прѣводъ, Одесвото издание, 1878 год., стр. 420. — Тамаринъ баща царь Иванъ Александъръ се поминалъ въ 1365 г. (гл. Иречекъ, Истор., стр. 424) а пъкъ Мара или Тамаръ е била дадена Мураду въ 1366 г. вслѣдствие на съюзния договоръ, сключенъ между него и Иванъ Шишмана въ сѫщата година. Както се знае, Мара запазила вѣрата си, ако и да станала Мурадова съпруга. Въ единъ отъ добрѣ познатитѣ паметници се чете: „Кира Тамара, дъщеря на великия царь Іоанна Александръ, велика господарка, която бѣ задена Амиру Амурату за българския народъ, и бидейки негова съпруга, запази християнската си вѣра и спаси своя народъ, добрѣ и благочестиво прѣкара живота и се помина въ миръ, вѣчна й паметь“. Иречекъ, История, 428. Той цитира и Раковски, Нѣколко рѣчи о Асѣню, 52.

[2]) *С. С. Бобчевъ*, Сборникъ, I. 179.

[3]) Ibid. 179—180.

По тоя начинъ ние нѣкждѣ се приближаваме до германското разбиране значението на агърлъка, вѣното, цѣната на годеницата (pretium): мжжътъ е изкупувалъ правото на власть (mundium) надъ жената у това лице, на което това право е принадлежало до брака. Затова мжжътъ трѣбва да плати цѣната (pretium) на жената, която обикновено се равнявала на нейното „обезщетение" вергелдъ (глоба). Такива бракове се наричали connubia venalia и се считали като повече оздравяващи правото на мжжа надъ жената. (Zopfl, Deutsch. Rechtgeschichte, 584 стр. и слѣд.)

Агърлъкътъ не е могълъ да се запази еднакво на всѣкждѣ, и на много мѣста той е съвсѣмъ изчезналъ. Но въ това постепенно станало изчезване ние забѣлѣжваме тъкмо обстоятелството, което има да се доказва: че агърлъкътъ се прѣобръща въ ония подарки или цѣнни вещи, които моминитѣ родители даватъ на дъщеря си — годеница, скоро млада булка.

Причинитѣ на това изчезване се криятъ въ еволюцията, на която сж били подложени брачнитѣ обичаи и наредби, при новитѣ културни вѣяния и икономически съображения.

Нѣкои бащи, които не сж се нуждаяли, които сж се отнасяли съ обичь къмъ своитѣ дъщери, почнали да правятъ съ взетитѣ пари дрѣхи и да даватъ възможно повечко нѣщо на булката, тѣхна дъщеря. Въобще и въ най-дълбоката старина се забѣлѣзва, че дума „вѣно" отъ значението ѝ — плата за годеницата взима да означава самата „прикя" (чеизъ). Въ нѣкои мѣста на Кърмчаята дума „вѣно" означава „прикя". Въ прѣвода на славянската Библия „вѣно" е употрѣбено и като прикя, при все че обозначава и плата за годеницата: „и даде его (градъ Газеръ) Фараонъ въ вѣно дщери своей"[1]).

Въ старитѣ руски прѣводи на полскитѣ законодателни паметници, въ статутитѣ на Вислицки и на Ягела се говори явно за прикята, която по полски е *posag,* а „вѣно" у поляцитѣ обозначавало обезпечението на прикята на жената съ имота на мжжа[2]). У чехитѣ, както и у руситѣ, *вѣно* се нарича прикята. Андрей изъ Дуба казва, че ако момата се ожени безъ съгласието на баща си, или ако той се е поминалъ, безъ съгласието на братя и настойници, тя се лишава, по старото право, отъ своето вѣно[3]). Въ

[1]) Iисусъ Навинъ, 16. 10.

[2]) Акты Зап. Россіи, т. II. — Вислицкій статутъ, ст. 105 и 127; — Ст. Ягелла, ст. 7. — срав. Шпилевскій, Сем. вл., стр. 36.

[3]) Pana Andreje z Dube Wyklad na pravo zemske česke. стр. 69.

литовското и чешко право вѣно означава и това понятие[1]). За да стане една промѣна въ значението на названието вѣно, трѣбва да се прѣдполага, че е станала промѣна и въ самото фактическо отношение. Вѣното, което е станало по-сетнѣ равнозначеще съ агърлъкъ, най-сетнѣ се е промѣнило на прикя.

За внимателния наблюдатель това промѣняване е твърдѣ ясно. Въ отговоритѣ на моята програма на 30 въпросъ се срѣща ето що: Въ Старозагорско моминитѣ родители, освѣнъ чеиза, що сж направили за свадбата, даватъ или повръщатъ на момата и половината отъ *баба-хакж*. Тая повърната часть се нарича по селата *кебинъ*, дума равнозначеща съ думата *зестра*, прикя. Кебинътъ се давалъ на мжжа да го пази и умножава отъ година на година, и той си остава peculium на жената. Подаръцитѣ обаче, състоещи въ дрѣхи, покжщнина и други дребулии, както въ града, така и по селата се наричатъ *чеизъ*[2]). Сжщо така въ Евджилери „баба-хакж се дава за дрѣхитѣ“. Струва да се забѣлѣжи при това, че баба-хакж се дава всѣкога споредъ чеиза, т. е. ако момата е направила 8—9 ката дрѣхи, тогава се даватъ отъ 700—800 гроша. Въ Марково и други срѣдньородопски села лека-полека агърлъкътъ е изчезвалъ и се замѣствалъ съ *пазарене*, колко чифта „папуци“ ще даде момъка на момина баща за раздаване на неговитѣ. Тѣзи папуци струватъ понѣкога почти толкозъ, колкото и неотдавнашниятъ агърлъкъ. Въ Ахж-челебийско на момина баща се даватъ пари „за спапа“[3]). Въ Казанлъшко агърлъкъ се дава „за чеиза“. Въ скопскитѣ села откакъ се добиятъ отъ момкова страна условнитѣ подаръци за моминитѣ роднини и сватове и прѣди да „теслиматъ“ булката, прѣсичатъ *кепина* (кебина) — зестрата, която момчето дава не другиму, а на момата, и въ случай на разводъ, съпругътъ е длъженъ да брои тѣзи пари на разведената си жена, както става съ никяха у турцитѣ[4]). При договарянето за кебиня става истински джамбазлъкъ. Моминитѣ искатъ 500 — 1000 гроша, а момчевитѣ почватъ отъ една пара и постепенно, съ качване по пара отъ една страна и сваляне отъ друга, свършатъ пазарлъка съ 15 — 20 гроша[5]).

---

[1]) *Шпилевскій*, Сем. вл. 36.
[2]) *С. С. Бобчевъ*, Сборникъ на бълг. юр. об. I. 186.
[3]) Ibid. I. 179.
[4]) *Шапкаревъ*, Сборникъ, III. 98. 99.
[5]) Ibid.

Ако въ Сърбия единъ Карагеорги забранилъ съ указъ продаването на момата и купуването за повече отъ 12 гроша[1]), та по тоя начинъ почти унищожилъ значението на обичая, Карагеоргевци сж се явили твърдѣ много у насъ и съ неформални укази не само поставили точка на развитието на агърлъка, но по нѣкждѣ го почти унищожили.

Дѣдо Радньо Агърски отъ с. Брѣзово ми разправя, че дѣдо му, прочутиятъ Радньо-чорбаджи, много влиятеленъ въ цѣлата околия, повикалъ попа и му рекълъ: „отъ сега нататъкъ ще разпитвашъ и ще узнавашъ, колко се е искало и колко се е дало за агърлъкъ; ония, които сж искали и дали повече отъ 100 гроша — лирата е струвала по него време толкозъ — нѣма да имъ вѣнчавашъ младоженцитѣ“. Този законъ на Радньо-чорбаджи билъ посрѣщнатъ съ голѣма готовность отъ повечето селени, които имали момчета. Отъ тогазъ (1860—70 години) агърлъкътъ се ограничилъ и отива на загинване. На запитването ми, защо е билъ посрѣщнатъ чорбаджи-Радньовиятъ законъ съ такава готовность, дѣдо Радньо ми обяснява ето що: „Агърлъкътъ бѣше ставалъ ненавистенъ на селянитѣ по много причини. Който имаше, даваше и оставаше безъ срѣдства, за да работи земитѣ си, тъй като всé трѣбваше да продаде нѣкой добитъкъ или нѣкоя нива, за да довърши свадбата си. Който пъкъ нѣмаше имотъ, за да си вземе булка, трѣбваше да заеме пари съ „фаизъ“. Подобенъ заемъ падаше много тежко върху сиромашьта. Оженилъ се, и ето че го стегнали за паритѣ. Фаизътъ расте много бърже. 1000-та гроша[2]) за нѣкоя година или двѣ — три станали двѣ и повече. И какво отъ това? За да ги изплаща младиятъ селянинъ, не самъ, ами съ жена си, отива аргатинъ по чужди капии, най-много по турски чифлици. И така, и той се разсипва, и челядьта си орезилява...“ Брѣзовскиятъ законодатель е разбиралъ много добрѣ популярностьта на своята реформа и за това я извършилъ съ смѣлость. Попътъ билъ проникнатъ сжщо така отъ полезностьта на наредбата и грижливо се залавялъ за изпълнението ѝ.

[1]) Съ своята уредба Карагеорги, споредъ сърбски източници „забрањује оцу, који удаје девојку да узме у кућу више од 12 гроша. Ко буде више узео, изгубиће све, па потом још кажњенъ бити“. Д-ръ М. В. Смиљанићъ, ст. Отмице, Глас, свеска LXIV. Други разредъ, № 40, стр. 232.

[2]) Струва да се отбѣлѣжи това съгласуване въ народното възрѣние и казване по монетната единица. Каквато и да е монетата, народътъ гледа на нейната стойность въ пари и грошове. Една никелова монета се опрѣдѣля по пияцната ѝ стойность. „Азъ не му давамъ, казватъ сега въ цѣлитѣ Родопи, и 6 пари за това.“ Най-малката монета $2\frac{1}{2}$ стотинки тукъ струва на пари — 6.

И въ Калековецъ, както ми разказа буля Тодорица Гогова, единъ дѣдо попъ изигралъ реформаторска роль и отъ никадѣ докаралъ агърлъка до сто гроша. Такива реформи се срѣщатъ и въ други села и тѣ сѫ извикани отъ сѫщитѣ причини и съображения. Кметътъ на с. Марково въ 1901 год. Цвѣтко Янковъ ми разправя, че въ Добралъка попъ Димитръ Трандафиловъ разпоредилъ да се отмѣни агърлъкътъ, като нѣщо „грѣхотно“. Това било нѣколко години слѣдъ освобождението, когато на годежа се уредило да присѫтствува и свещеникътъ, ако се иска такъвъ да бѫде неразторгаемъ или поне да дава право на искане обезщетение. Подобни наредби, види се, да сѫ правени и въ други мѣста, защото вредомъ агърлъкътъ чезне и обикновено се замѣнява съ отстѫпването му за правяне прикья, чеизъ, дрѣхи на годеницата.

Но освѣнъ тѣзи частни запрѣтителни „ордонанси“ на селски старѣи и свещеници, ние не се съмнѣваме, че и духовнитѣ по̀-горни власти сѫ се намѣсвали и сѫ въздѣйствували въ промѣната на купуването и агърлъка. Въ началото на тоя си трудъ ние дадохме мѣсто подъ черта и изцѣло на едно окрѫжно, което св. софийска митрополия е изпроводила въ 1898 год. противъ агърлъка. То е интересно не въ едно отношение. И при все че г. Вѫжаровъ ни увѣрява, че то никакъ не е въздѣйствувало, че свещеницитѣ не смѣяли да продуматъ „противъ прида“, нѣщо, което може да е твърдѣ право за Трънско, ние все пакъ сме наклонни да вѣрваме, че изобщо подобнитѣ запрѣщения сѫ способствували, щото агърлъкътъ да ускори своя прѣходъ нѣкждѣ поне и изпървенъ въ *кожухи*, *папуци*, а по-късно — въ *спапъ, чеизъ*.

Въ тъзи нова форма агърлъкътъ продължава да бѫде доста разпространенъ. Името агърлъкъ почва да не се чуе, но го замѣняватъ други названия: *кебинъ, обуща, папуци, прѣмяна, дари, спапъ, кожухъ, за придъ,* съ една рѣчь встѫпва се въ областьта на прикята.

Отъ отговора на 29 въпросъ на моята програма изъ Ахъ-Челебийско става явно, първо, че тамъ, въ коритото на Арда, както въобще въ повечето родопски села, агърлъкътъ е прѣживѣлъ врѣмето си, второ, че „главеникътъ“ тукъ дава на моминитѣ баща и майка, братя и сестри по едни обуща, а трето, прѣписваме буквално — „на момина баща се даватъ и пари за *спапа*. Опрѣдѣлено количество нѣма, но то не е по-малко отъ 20 и повече отъ 500 гроша. Това дава зетьтъ на дѣдо си срѣщу спапа (чеиза),

който дава на дъщеря си. Нѣма никаква разлика, ако зетьтъ е отъ сѫщото или отъ друго село"[1]).

Въ една пѣсень, която записахъ миналото лѣто въ с. Марково, се разправя, че положението на момъка и въ тая нова еволюция на откупване момата не е било много улеснено, въ извѣстни случаи поне:

Марко Еленка зàгоди
Еленка плачи нерачи:
— „Не щѫ та, не щѫ, бре Марко,
Азъ имамъ братя мнузина
Мнузина ду деветина.
Тѣ искатъ много обуща,
Пу една пушка бойлия,
Пу една сабя френгия,
Пу едни чизми ковани,
Пу едно конче, ранено,
Иодъ една майка родени,
Съсъ синьо седло седлани,
Съсъ една юзда юздени,
На една тавла тавлени,
Съсъ една зоба зобени,
На една кóвань ковàни
Йодъ една вода пуени".
— Земѝ ма, земѝ Еленке,
Сичкото ми е готово,
Секиму има обуща,
Пу една пушка бойлия,
Пу една сабя френгия,
Пу едни чизми ковани,
Пу едно конче, ранено"[2]).

---

[1]) С. С. Бобчевъ, Сборникъ I. стр. 179—180.

[2]) Пѣсеньта е слушана на седѣнка (1 септемвр. 1901 год.) отъ снахитѣ на дѣдо Каранфила: Иванка и Марийка.

VI.

Произхождение на прикята.

Римскиятъ възгледъ на прикята (dos.) — Двѣтѣ гледища за произхождането на прикята: Ефименко и Кавеланъ. — Учението на М. М. Ковалевскій и нашето. — Обоснование на това учение съ обширни данни изъ нашия брачень бить, обичаи, обреди. — Мотиви, които сж извикали развитието на прикята: бащиното участие въ прикята на дъщеря му е прикрито отдѣляне часть отъ наслѣдството.

За да се завърши тоя очеркъ, ние сме длъжни да разгледаме послѣдния стадий въ еволюцията на агърлъка като институтъ въ историята на брачното ни право; — думата ми е за трансформацията на агърлъка въ прикя или придань.

Любопитниятъ, а въ сжщото врѣме и важенъ въпросъ за произхода на прикята е занимавалъ и занимава не само етнолозитѣ, но и юриститѣ. Ако сж обърнемъ най-напрѣдъ къмъ класическата и най-стройна правна система — римската, ние ще се срѣщнемъ съ единъ погледъ почти завършенъ върху институтитѣ — включително брачнитѣ, които въпрѣки разнитѣ си измѣнения винаги сж запазвали своя основенъ обликъ. Най-древното положение на въпроса е такова: жената омжжена, подпада подъ властьта на мжжа си, става му като дъщеря filiae loco. Древнята римска челядь въ противоположность на нашата е не учреждение естествено, а юридическо, основание и първообразъ на цѣлата политическа система, която е успѣла да се развие доста рано, и, при Селвия Тулия още, станало нужда да се прѣобразява сжществено по новото начало. Въ тази юридическа челядь всичко е стройно и строго опрѣдѣлено: въ нея нѣма тази неясность, съ която се отличаватъ челядитѣ на новитѣ народи въ първитѣ поне врѣмена на тѣхния исторически животъ. Римската юридическа челядь почивала върху властьта на главата на кжщата — бащата, комуто всички въ кжщи били подчинени: жена, дѣца, роби, усиновени. Еманципираниятъ или усиновенъ отъ другиго синъ не влазѣлъ въ състава на тази челядь, *агнатическа,* която се отличава отъ другата — *когнатическата*, въ основата на която влазѣло кръвно начало, раждането, а не отеческата власть. При встжпване на жената по бракъ въ агнатическата челядь, онова което е донасяла жената

(dos), оставало на мѫжа, чиято била и тя. Но по-късно се появилъ и така нареченият *свободенъ бракъ,* който билъ извиканъ отъ новия духъ на врѣмето: при него жената не встѫпвала въ властьта на мѫжа; тогазъ и имотътъ на жената станалъ самостоятеленъ. Въ тоя периодъ всички издържки на брачния животъ падали върху мѫжа. Но скоро поникнала — *доталната* (прикьовната) система: жената или нейнитѣ родители донасятъ *прикя* (dos) за обезпечение разноскитѣ на семейния животъ, а мѫжътъ — *предбраченъ даръ,* ante-nuptias donatio. Сѫпрузитѣ могли да иматъ и други имотъ; но „прикята" и „дарътъ" съставлявали брачния имотъ, а другиятъ имотъ на жената се наричалъ *parapherna.*

Споредъ единъ обичай, казва Кюкъ, който като че възлазя до произхождението на Римъ, свадбата иска винаги учреждението на една прикя... Тя е послѣдствие отъ аристократическата организация на римското общество въ първитѣ вѣкове. Отсѫтствието на прикя е било знакъ или на несъгласие, или на бѣдность на родителитѣ. Бракъ безъ прикя не е могълъ да бѫде. Въ първия случай считало се е, че бракътъ не може да се състои по несъгласието на момина баща; въ втория — по неприимане на момковия. Тя се учреждавала чрѣзъ dotis dictio, но тържествено, слѣдъ което вече задължението се считало за съвършено[1].

Отъ даннитѣ обаче, които черпемъ изъ историята на най-старото римско право, мѫчно е да намѣримъ произхода на „прикята" (зестрата, dos). Ето защо и тукъ ние пакъ ще прибѣгнемъ до метода, който ни служи до сега. И най-напрѣдъ, ще поменемъ за двѣтѣ становища по въпроса, които сѫ раздѣлили рускитѣ изслѣдователи на брачното право на два лагера: тоя на покойния професоръ Кавелинъ и оня на Ефименко. Кавелинъ поддържа, че появлението на прикята (приданое) не може да се намѣри нито въ епохата на грабенето, крадението на женитѣ, нито пъкъ по-късно въ епохата на купуването имъ; прикята се е появила по-късно съ отслабването на купуването, съ постепенното прѣминаване отъ истинския търгъ и продажба къмъ слѣди отъ тѣхъ, къмъ пó-късното имъ само символическо проявление. Въ този моментъ именно пониква прикята.

Ефименко утвърдява напротивъ, че купуването на женитѣ и получването отъ годеника прикята лесно си съживували[2]. Послѣдо-

[1]) *E. Cuq,* Les institutions juridiques des romains. Paris, I Ancien droit. 1891. Вж. стр. 232—234.

[2]) *Ефименко,* Приданое по об. пр., стр. 103. — Смирновъ, Очеркъ, 175.

ватель на Ефименко е и Смирновъ въ негова „Очеркъ семейныхъ отношеній по русскому обычному праву“.

Професоръ М. М. Ковалевскій е обоснователььтъ, ако не създательтъ, на една стройна теория за произхождението на прикята. Тя ни се вижда твърдѣ вѣрна и — по своята силна логическа аргументация — напълно убѣдителна. Тази теория най-обстоятелствено е изложена въ труда на учения русинъ „Первобытное право“, отъ което ние черпимъ голѣма часть отъ свѣдѣнията си[1]). Тукъ ние ще се опитаме да подкрѣпимъ тази теория на Ковалевскій съ данни изъ нашия битъ и изъ нашето народно право.

Прѣди всичко професоръ Ковалевскій възстава противъ становището на Ефименко и го подлага на вѣща критика. Той намѣрва, че недоразумѣнието, въ което впада Ефименко се крие главно въ това, че послѣдниятъ смѣсва въ едно всички дарове и отдарявания, както между момъка и момата, тъй и между родителитѣ имъ. Ако, споредъ Ефименко, се признае купуването и прикята като изключаващи едно друго, тогазъ трѣбва да заявимъ, че има вѫтрѣшно противорѣчие въ явлението на взаимнитѣ подаръци и отдарявания. Ще каже, всичката работа е въ аналогията на подаръцитѣ и отдаряванията. Но въпросътъ се измѣня, казва Ковалевскій, и се види, че нѣма никакво противорѣчие, щомъ отлѫчимъ изъ срѣдата на обикновенитѣ „дáри“ и „дарове“ онова, което е сѫществена принадлежность на брака, онова, което е истински брачни дарове. Сѫществуването на „обикновенитѣ дарове“ отъ страна на годеника и „отдаряванияˮ, „дáри“ отъ страна на момата — е явление, което изразява само едни дружески, роднински отношения и нищо повече. Щѣше да има противорѣчие, ако на даровeтѣ отъ една страна не се отговаряше съ такива отъ друга. Така като е работата, трѣбва веднага да се каже, че сѫществуването взаимнитѣ дарявания никакъ не означава и съсѫществуването на купуването мома отъ страна на момъка и даването прикя. Тѣзи два факта сѫ съвършено отдѣлни и никакъ не сѫ като даровeтѣ. Така, че пакъ остава откритъ въпросътъ: примиримо ли е едноврѣменното сѫществуване на купуването момата и приданьта (прикята), или не?

Мнѣнието на Кавелина въ разрѣшаването на тоя въпросъ изглежда по-основателно. „Трудно е, казва той, да си прѣдставимъ,

[1]) *Максимъ Ковалевскій*, Первобытное право, вып. II. Семья. М. 1886. Въ това си произведение К. се занимава съ: а) произхождението на брака; б) най-древни способи за заключването му, и в) брачни подаръци.

по кой начинъ роднинитѣ на момата, отъ една страна я надаряватъ (съ придань), а отъ друга, получаватъ плата за нея. Това би било нѣщо така изкуствено, което не може да разбере и не може да измисли простиятъ здравъ разсъдъкъ, който е тъй много у всѣки неразвитъ народъ!“

Проф. Ковалевскій, като прѣгръща мнѣнието на Кавелина, къмъ неговитѣ съображения прибавя слѣднитѣ: „Въ ранния периодъ на общественъ животъ, когато се е купувала жената, тя не се е ползувала съ права на личность, тя е била стока, т. е. такъвъ обектъ на имуществено право, какъвто е могълъ да бжде всѣка движимость: дрѣха, оржжие, робъ, добитъкъ и т. н.: продаватъ я, прѣпродаватъ, даряватъ, залагатъ, изтрѣбватъ върху гроба на покойния съпругъ наедно съ оставеното отъ него имущество. Пита се, въ такова врѣме възможно ли е било отгорѣ пъкъ да се дава придань на момата отъ родителитѣ ѝ? Защо ще се дава единъ видъ „юсте“, придань за единъ имотъ, който се отчуждава? Такова прѣдположение е недопустимо. Освѣнъ това, цѣлъ редъ данни свидѣтелствуватъ, че както въ най-дълбоката старина, тъй и сега у диви първобитни народи бащата не дава нищо за придань на дъщеря си“[1]).

Факти обаче има, и безспорни факти, че у много народи се срѣща едноврѣменното сжществуване на приданьта (прикята) редомъ съ купуването на момата. Такива факти е събралъ доста много Ефименко, а ги е възпроизвелъ Смирновъ въ своя „Очеркъ сем. отношеній“[2]). Тукъ се привеждатъ обичаитѣ у самоядитѣ, лопаритѣ, корелитѣ и зирянитѣ, които редомъ съ купуване мома знаятъ и прикя. Това е констатиралъ и Васильевъ въ статията си: „Сличеніе индійскихъ законовъ Ману о бракѣ съ брачными обычаями славянъ“[3]). За нѣкои южни славяни има позивъ на Богишичева Сборникъ за балтийскитѣ морлаци и словинцитѣ, сжщо за херцеговцитѣ и черногорцитѣ, които и купуватъ мома, и даватъ ѝ придань. „Уруситѣ, въ Архангелската губерния, казва Ефименко, и до сега моми се купуватъ по всички правила на търга, а придань все пакъ се дава на сжщата мома. И въ другитѣ великоруски губернии, прибавя той, наедно съ кладката или калима (нашия агърлъкъ) съ момъка се оприказва и за приданьта“[4]).

---

[1]) *Ковалевскій*, о. с. 138. — К. цитира Поста, (Ursprung, стр. 54) за дивитѣ племена Барea и Кунама отъ вжтрѣшна Африка. Сжщо въ Монголия и Китай, по показанията на De Guignes.

[2]) *Смирновъ*, Очеркъ 175, 176 и слѣд.

[3]) Кіевскія Университ. Извѣстія 1867. № 12, стр. 10.

[4]) *Ковалевскій*, о. с. 139.

Нека допълнимъ тѣзи посочвания съ данни изъ нашия битъ и обичаи. Като се сравнятъ събранитѣ отъ мене обичаи, които сѫ вече печатани, и тия, които тукъ печатамъ въ първия отдѣлъ на тоя трудъ, ще се види, че надлъжъ и наширъ въ нашенско, дѣто е живъ още агърлъкътъ, редомъ съ него се крѣпи и приданьта (прикята) Въ Трънско, споредъ нови събрани свѣдѣния[1]), се казва: „споредъ стоку и паре; за арну девойку големъ придъ се дава; — ако е много одарена (съ много прѣмѣна, чеизъ, прикя), сака се по-голѣмъ даръ“. Изобщо въ Западна България, дѣто безъ придъ (агърлъкъ) не може да стане свадба и дѣто бащата на момата се търгува за нея като за истинско добиче, дава се прѣмѣна всичко, що си е приготвила: платно, ризи, пешкиръ, прѣстилка, вълненица; ако се ожени съ волята на родителитѣ си, дава ѝ се тоя даръ; ако ли тя пристане и не успѣе да открадне при бѣгането си и *дарьта* — на бащата остава да я даде или не[2]). Въ Разложко, дѣто и до сега се дава агърлъкъ, безъ да му се споменува името, сѫществува и прикя[3]). Въ една пѣсень, пѣяна тамъ на свадба, се казва:

Дурде се мома прѣмени
Прѣмени и разпрѣмени,
Да давай моми прикия[4])

„Прѣди да излезе съ сватувету, испраща се чеизо на конь ели кола у момкове и се растваря на средъ двору“[5]).

Въ Хаджиелеско редомъ съ агърлъкѫ, който се доплаща на отсѣка, т. е. една недѣля прѣди свадбата, се дава и прикя[6]). Любопитно е, че въ Демирхисарско (Македония) момковиятъ баща дава на моминия едноврѣменно 50 гроша баба-хакѫ за отгледване момата и *30 гроша за сандъкъ* на момината прикя[7]).

Сега, за да се разбере съврѣменното сѫществуване на прида и приданьта т. е. на даване пари за момата съ даване прикя отъ момата, има само едно обяснение. Приданьта или прикята се е

---

[1]) Тѣзи свѣдѣния азъ длъжа на г-на П. Вжжаровъ, живущъ въ Трънъ.

[2]) *Д. Мариновъ*, ЖС. IV, 80. — Чеизътъ или прикята на много мѣста се нарича само дарове, дрѣхи, прѣмѣна. Ср. Мсб. V. Н. У. 51. За Пирдопско.

[3]) Мсб. V. Н. У. 37—41.

[4]) Ibid. 41.

[5]) Ibid. 43.

[6]) Ibid. II. 46.

[7]) Ibid. II. 2 ч. Н. У. 35.

появила по-късно въ епохата на самото измиране института да се купува мома. Но слѣдъ това пъкъ се явява другъ въпросъ: какъ се е развилъ институтътъ на прикята — независимо, отдѣлно ли отъ умиращето старовремско купуване момата или отъ купуването се е минало полека и постепенно къмъ установяване прикята въ полза на невѣстата. По този въпросъ азъ съмъ съгласенъ напълно съ професора Ковалевскій. Той поддържа, че едновременно не е могло и да се продава жената — стока, вещь, прѣдметъ на продань, а въ сжщото врѣме на тая вещь да се дава едно придаване, едно юсте. Това послѣдньото се е появило отъ онзи моментъ, когато дѣйствителното продаване-купуване на момата прѣживѣло вече врѣмето си, продължавало да живѣе въ формата на агърлъкъ или стжпило въ символическа форма. Зачатки отъ прикя се появяватъ въ периода на агърлъка, старото вѣно, руската кладка, калима. На родителитѣ на момата почва да се дава нѣщо съвършено нищожно, колкото да се рече, че се пази староятъ обичай. Наистина пазарлъкътъ се запазва; въ деня на отсѣка борбата, за да се добие голѣма плата за бащиното право, е твърдѣ голѣма; но въ дѣйствителность тази борба почва да взима характеръ на симулация; работата се свърша съ нѣкой и други само грошъ. Нѣкждѣ дори, Рупчоско (Родопитѣ), Търновско, Панагюрско, се замѣнява съ нѣкои подаръкъ — кожухъ, обуща, папуци, панталонлукъ и пр. *Нѣкждѣ часть отъ даванитѣ пари се даватъ за прѣмѣна на момата;* другадѣ пъкъ, колкото и да сж малко или много — *изцѣло минаватъ въ нейно разположение. Счита се, че сж дадени ней или поне за нея, за нейния чеизъ, за нейната прикя.*

По-късно тоя редъ на приготвяне прѣмѣна, чеизъ за момата въ бащината кжща почва да става съвсѣмъ обичаенъ, редовенъ. Всичкиятъ въпросъ е билъ въ първоначалното поникване на института, а ние видѣхме, какъ той се поражда: неговиятъ зародишъ е ясенъ, и той се крие въ агърлъка, а именно въ първия отдѣленъ отъ него дѣлъ, който се дава за дрѣхи на момата. По този начинъ става ясно, че прикята никакъ не е нѣкой неизвѣстно отъ дѣ пониквалъ институтъ.

Тоя възгледъ може да се подкрѣпи съ маса данни изъ правната история и народния битъ на разни племена. Да почнемъ най-напрѣдъ отъ евреитѣ. Въ любопитната история за отслужването, което бѣше длъженъ да стори Яковъ у Ливана, за да добие ржката на Рахилъ и Лия, тъй както е изложена въ 30 и 31 глава на

Битието, срѣщатъ се натякванията на Ливановитѣ синове към Якова, че той завладѣвалъ всичко на баща имъ[1]). Дѣйствително Яковъ билъ щастливъ, та, споредъ правения съ теста си Ливана договоръ, все взималъ за себе ту бѣли, ту пъстри овце; случвало се винаги все той да печели, защото когато договарялъ да получи обагнатитѣ бѣли, раждали се все такива; когато се договаряли да получи пъстри — такива се обагнували. Сега той не желае да стои повече у Ливанови и иска да иде въ родната си земя. А Рахилъ и Лия му рекли: „Еда есть намъ еще часть или наслѣдіе въ дому отца нашего. Не яко ли чуждія вмѣнихомся ему; продаде бо насъ и снѣде снѣдію сребро наше“[2]). Като тълкува това мѣсто Майеръ, авторъ на извѣстенъ трактатъ „за правото на израилтянитѣ, атинянитѣ и римлянитѣ“[3]), казва, че въ тѣзи послѣдни думи трѣбва да се чете, че на момата се е давало часть отъ агърлъка или вѣното. Инакъ нѣмаше защо да се оплакватъ, че баща имъ изялъ „снѣдію сребро“-то имъ. Това е толкозъ повече вѣрно, като се има прѣдъ видъ, че дъщеритѣ не сѫ имали право за наслѣдване у евреитѣ[4]). Въ приведения случай впрочемъ е очевидно, че Лия и Рахилъ се оплакватъ, дѣто нѣмайки дѣлъ и наслѣдство въ бащината си кѫща (тъй като сѫ се оженили вече), въ панагонъ, баща имъ присвоява всичкия агърлъкъ, що му е платилъ Яковъ. И така, явно е, че дъщеритѣ разчитвали да получатъ придань (прикя) отъ агърлъка. Тая прикя е била много пѫти другъ нѣкакъвъ имотъ, и ние се срѣщаме съ отстѫпването на нѣкоя робиня: на Сара е била дадена Агарь, на Равека — Девора и пр.

У мюслюманитѣ има два вида откупъ, „мехри“. Единътъ напомня агърлъка, — дава се отъ момъка на родителитѣ на момата; другиятъ е сѫщиятъ „мехръ“, даванъ отъ родителитѣ за купуване прикя на булката. У казанскитѣ татари това обстоятелство е констатирано най-нагледно. У тѣхъ е прието да се прави на дъщеритѣ прикя отъ паритѣ, що е получилъ бащата отъ момъка[5]).

Не по-малко доказателствени сѫ даннитѣ, що срѣщаме въ бита на нѣкои арийски народи. Тукъ може да се напомни на първо

---

[1]) Слыша же Яковъ словеса сыновъ Ливановыхъ, глаголющихъ: взя Яковъ вся яже отца нашего сотвори всю славу сію. Бытія, Гл. ла ст. 1.

[2]) Ibid. Гл. ла. ст. 15 и 16.

[3]) *Meyer*, Die Rechte der Israiliten, Atheneren und Römer. 2 b.

[4]) Mayer — op. c. § 225.

[5]) Труды Казан. Статистич. комитета, 69 год. цитир. по М. Ковалевскій, Древній законъ, I 23—48.

мѣсто, че Тацитъ въ своя трудъ „За нравитѣ на германцитѣ" разправя за подаръци, принасяни както отъ мѫжа на жената, така и обратно[1]). Други германски правди отъ варварския периодъ сѫ още по-ясни: споредъ тѣхъ отъ откупа, що давалъ момъкътъ, единъ дѣлъ се давалъ на невѣстата, а другъ дѣлъ взимали родителитѣ ѝ. Както много добрѣ обяснява Шезмартенъ въ своята прѣкрасна книга „Пословици и притчи по германското право", това което е било най-напрѣдъ scat, witeme, meta, т. е. нѣщо като агърлъкъ, и което било равно на vehrgld'а на жената, малко помалко почва да се дава на жената. Почнало се най-напрѣдъ съ една часть отъ тоя viteme, която се давала на дъщерята, а по-късно цѣлата ѝ цѣна, цѣлото ѝ вѣно се отстѫпяло ней. Тогазъ тѣзи пари или вещи, давани вече ней отъ бѫдещия ѝ съпругъ, почнали да се наричатъ съ израженията dos, mitphium, mephium, sponsaritium, а по-късно dotalitium[2]).

Колкото за англо-саксонското право, вѣното, давано отъ момъка на момата въ VIII и IX столѣтия, вече всецѣло постѫпва въ нейна полза[3]). Споредъ бургундското право, witeme'тъ постѫпва сѫщо всецѣло въ полза на булката само при трети бракъ; при първи бракъ тя получава само една третя witeme, а другитѣ двѣ части взиматъ роднинитѣ на момата; а при втори бракъ жената не взима нищо, а цѣлиятъ ѝ witeme постѫпва въ кѫщата на покойния неинъ мѫжъ, на когото тя се смѣта за собственость. Въ лонгобардското право, като се почне отъ VII столѣтие, агърлъкътъ, взима да се дѣли между мундоалда или попечителя — роднина на момата — и самата нея.

Ако минемъ къмъ славянскитѣ земи, на първо мѣсто трѣбва да се спомене за процеса при агърлъкътъ, който прѣминава въ прикя у руското обичайно право. „Моминитѣ, казва Ефименко въ своята статия „Приданое по обычному праву крестьянъ Архангелской губерніи", отдавна сѫ се грижили да дадатъ прикя спроти цѣната, давана за невѣстата. До сега у селянитѣ е прието да се дава повече или по-малко прикя, споредъ състоянието на момъка, което се свидѣтелствува отъ родителитѣ на момата при тъй наречените

---

[1]) Tacitc. XVIII. Dotem non uxor nxarito sed uxori maritus offert. Intersunt parentes et propinqui, ac munera probant: munera non ad delicias muliebres quaesita, nec quibos nova nupta comatur; sed boves, et frenatum equum, et scutum cum framea gladioque. In haec munera uxor accipitur, atque invicem ips armorum aliquid viro offert.

[2]) *Chaisemartin*, Proverbes, p. 287. — Zopfl, D. Rechtsgeschichte, II, 81-а, 81-б.

[3]) Anglo-Saxon family law, ст. отъ Ернеста Юнгъ въ Essys on Anglo-Saxon law, стр. 143.

„жиросмотрини“, повратни огледи . . . У инородцитѣ въ Арханг. губерния, напр. у корелитѣ и самоядитѣ, споредъ опрѣдѣлено количество калымъ, дава се опрѣдѣлено количество прикя. Сжщото се срѣща и у инородцитѣ отъ другитѣ губернии, напр. у татаритѣ, черемиситѣ, чувашитѣ, вотякитѣ, въ Казанската губерния.

Тѣзи данни съотвѣтствуватъ на рускитѣ исторически свидѣтелства за брачнитѣ обичаи у източнитѣ славяни. Тѣзи обичаи били различни споредъ племената. Краденето се срѣщало редомъ съ купуването, а послѣдньото, — ако се сжди по показанията на лѣтописеца Несторъ, „не хожаше зять по невѣсту, но приводяху вечерь, а заутро *приношаху* по ней что вдадуче“, — у нѣкои вече племена успѣло да отстжпи мѣсто на установлението на прикята. Тукъ думата „приношаху“ се тълкува по смисъла ѝ въ нѣкои стари юридически актове и сждебни рѣшения за прикя, както това подържа и г. Смирновъ (Очеркъ и пр.)[1]). Професоръ Ковалевски за това не може да се съгласи съ проф. Бестужевъ-Рюминъ, че тукъ „что вдадуче“ е агърлъкътъ, който се е давалъ за невѣстата. Че тукъ „завтра *приношаха* — по ней что дадуче“ се отнася за прикя, а не за плата на момата, и Смирновъ и Ковалевскій се основаватъ върху думата *приношаха*, принасяха, а *принаснние* въ старото право обозначавало това именно понятие — „приданото“. Освѣнъ въ единъ отъ древнитѣ двински актове (полдеревни принесу матери его) думата се срѣща и до сега въ много народни рѣшения[2]).

Слѣдъ всичко това ние твърдимъ, че нийдѣ фактътъ за възникване на прикята отъ агърлъка (прида) не е тъй ясенъ, както въ нашитѣ народни обичаи, къмъ съпоставяне на които пристжпяме.

Най-напрѣдъ нека се припомни, че не на едно мѣсто въ нашенско ние се срѣщахме съ отдѣлянето само една часть отъ агърлъка, за да послужи да се приготви отъ него чеизъ за момата, що ѝ готвятъ въ бащината ѝ кжща. Тази часть, както видѣхме, се казва *кебинъ* въ Ст.-Загорско и е половината отъ баба-хакж[3]). Тукъ тая часть е прѣвърната въ пари, които невѣститѣ давали на мжжетѣ си да ги умножаватъ отъ година на година. Отъ това свѣдѣние може да се направи заключение: 1) че първата зестра (прикя) е часть

[1]) Смирновъ, Очеркъ, 177. — Ковалевскій, Первоб. право, II. 144.

[2]) *Смирновъ*, Очеркъ, 177. — Ковалевскій, Первоб. право, II. 144. — Акты юрид., стр. 40. Въ Литовския статутъ руското название за прикята е *внесеные*.

[3]) *С. С. Бобчевъ*, Сборникъ, I. 186.

отъ самия агърлъкъ; 2) че тя се е давала чрѣзъ булката на самия съпругъ. Въ Евджилери агърлъкътъ се дѣли между момата и баща ѝ[1]).

Друго едно доказателство, че приданьта (прикята) е произлѣзла отъ самия агърлъкъ е обстоятелството, че на първо врѣме тя не само е вървѣла успоредно съ вѣното, но по размѣри е отговаряла на него. Въ Евджилери количеството на баба-хакж е било винаги споредъ чеиза, т. е. ако момата е направила 8—9 ката дрѣхи, за нея давали 700—800 гроша[2]). Въ Казанлъкъ на давания отъ момковитѣ баба-хакж гледатъ като на обичай, който има за цѣль да се помогне на моминия баща да донаправи чеиза на дъщеря си[3]). Отъ друга страна, при даването на агърлъка нѣкждѣ се гледа състоянието на момъка, па и на момина баща. Въ Лѣсковецъ се даватъ отъ 200—1000 гроша, споредъ състоянието на едногото и другигото. Това даване е за нови обуща, т. е. момъкътъ като че ли помага на момина баща да посрѣщне разноскитѣ на свадбата.

Въ Трънско, както ми съобщава г. П. Вжжаровъ, „придътъ въ пари бива отъ 200 до 1000 гроша, дѣто рекли: споредъ стоку и паре, за арну девоку, голем прид се сака; *ако е много одарена, съ голему рубу, сака се по-голем прид,* а ако ли е како отъ майка родена, гола и боса, саде съ кошульу иде, тога я съвсем малко, па и ичъ (нищо). Па и гледа се споредъ дом и момче“.

И така това, което се нарича по-сетнѣ прикя, dos, la dot, phaderphium, Brautschatz, Austeuer и пр. е било най-напрѣдъ само покжщнина и прѣмѣна, давана на булката отъ бащини ѝ. То е било първоначално една часть отъ агърлъка, вѣното, pretium'a (arrha, meta — у германцитѣ)[4]). „Peu á peu, — казва Chaisemartin, une portion de ce prix, puis la totalité, revinrent á la femme . . . Alors la somme d'argent ou les choses à elle données par le futur epoux furent designées par les expressions *dos, miphium, sponsaritium*, plus tard *dotalitium*. Ce don, fait à la femme en prevision de son veuvage eventuel, était l'objet d'un acord avec ses parents. Nous y trouvons la premiere origine du douaire et des conventions matrimoniales quant aux biens des époux“[5]).

---

[1]) Ibid. 179.

[2]) Ibid. 179.

[3]) Ibid. 180.

[4]) Chaisemartin, Proverbes, 287.

[5]) Ibid. — *Ср. Zopfle*, Rechtsgeschich, II. § 81 в.; III. — Ср. ***М. Ковалевскій***, Соврем. обич. и древ. зак. I. 247.

По-късно се явила прикята като капиталъ и най-късно като недвижима собственость. Прикята (dos), така установена, била собственость на жената и тя принадлежи слѣдъ смъртьта ѝ на нейнитѣ наслѣдници. Редомъ съ прикята жената имала и една контраприкя, една гаранция, здравина на прикята, contra-dos, Heimsteir, Widerlage, Ehegeld, която давалъ съпруга въ нѣкои страни, за да гарантира цѣлостьта на прикята[1]).

Но какъ се е зародило първоначално мисъльта, щото отъ бащиното право — цѣната на момата — да се дѣли една часть, кебиньтъ[2]) като прѣмѣна за булката, по-късно като зестра, е единъ сѫщо така любопитенъ въпросъ. Тукъ може да се прибѣгва къмъ научни прѣдположения. Хипотезата, която ни се вижда най-вѣроятна, е тази: бащата въ извѣстни страни почва да гледа по-сърдцеболно, по-милостиво, по-човѣшки къмъ женскитѣ си дѣца. Защо да отпусне дъщеря си съвсѣмъ безъ нищо, безъ дрѣхи, безъ прѣмѣна, когато въ кѫщата му е имало такава. И ето защо първоначалната прикя е била необходимиятъ чеизъ — прѣмѣна и дрѣхи. Скоро обаче родителитѣ и роднинитѣ сѫ почнали да ѝ даватъ, освѣнъ дрѣхи, нѣкои вещи за домакинство, напр. покѫщнина, жива стока и пр., а по-късно — и други движими цѣнности[3]). Много пó-късно се е явила и недвижимостьта. При това може да се посочи и една хипотеза за една друга психологическа основа, която е извикала развитието на прикята. Тя е свързана вече съ извѣстенъ сравнително културенъ стадий въ отношението къмъ женитѣ, стадиятъ, когато на нея почнали да гледатъ като на равно съ мѫжа сѫщество. Прикята станала именно прѣдметъ за надпрѣваряне между родоветѣ[4]). У родителитѣ се зачева мисъльта да се даде срѣщу агърлъка нѣкой други еквивалентъ. По този начинъ става и не толкозъ обидно отстѫпването на дъщерята срѣщу цѣна, за пари. Той взима, но той връща, въ дрѣхи, въ други цѣнности ли, но той връща, въ нѣкои дори случаи той връща повече. Той почва да дава не вече една само часть отъ pretium'a, не само часть отъ нашия агърлъкъ, не само единъ кебинъ, но нѣщо много повече: редомъ съ прѣмѣната

---

[1]) *Shulte*, H. du dr. 504; *Brunner*, Schoeffenbuch, art. 191, 194, 201.

[2]) Думата *кебинъ*, която се срѣща въ народния говоръ въ Ст.-Загорско и другадѣ, е татарска и отговаря на калима или вдара на нѣкои горци. У насъ обаче тя има специално значение — оная часть отъ агърлъка, която се дава за прѣмѣна на булката.

[3]) Смирновъ, Очеркъ, 179.

[4]) *Смирновъ*, Ibid. — Кавелинъ, IV. стр. 177, 178.

се явяватъ сѫдове, друга покѫщнина, а най-сетнѣ извѣстни имоти. Съ давансто тѣзи имоти се е достигало и друга цѣль. Достигало се да се направи дъщерята участница въ бащиното наслѣдство[1]). Тя пакъ не наслѣдва бащиния на общо основание, но чрѣзъ тоя изобиколенъ пѫть тя получавала една компенсация за своето лишаване отъ правото да наслѣдва. Въ всѣки случай тукъ ще се е намѣсило и съревнуванието и голѣмството. Родителитѣ на момата при тоя случай явно се изсочвали своята честь, богатство, достойнство прѣдъ роднинитѣ на мѫжа ѝ, като давали за нея голѣма прикя[2]). И до сега прикята служи за прѣдметъ на похвала. И въ нашитѣ, както и въ рускитѣ пѣсни, които придружаватъ свадбата, особно около момента на прѣнасяне дрѣхитѣ на момата въ кѫщата на момъка, возителитѣ и дружината съ тѣхъ обрѫщатъ внимание, че возятъ моминъ чеизъ. Въ България не на едно мѣсто и до сега прикята се нарежда въ особна стая у момини до прѣвозването ѝ у момкови, и тамъ идватъ всички близки и далечни да погледатъ, каква голѣма и хубава прикя ѝ приготвили родителитѣ ѝ. Този обичай сѫществува и въ Русия и въ други славянски народи[3]).

Въ Атина и Римъ, казва Летурно, се опитвали да дадатъ на омѫжената жена по-малко принижено положение и за това се ограничавали просто да противопоставятъ на паритѣ пари, и измислили *доталната,* прикьовната, женидба.[4]) По тоя начинъ и тамъ се е погледнало на първата придань отъ бащина страна като на единъ цѣненъ приносъ, който бащата давалъ за да закрие по тоя начинъ обидното продаване на дъщеря си, което я приравнявало на робиня, животно, вещь

И Боше въ своитѣ изслѣдвания на староелинското брачно право намѣрва произхождението на даваната отъ бащата прикя προίξ въ оная ἕδνα, които момъкътъ му давалъ за дъщеря му. „Бащата, казва той, когато вече не продавалъ дъщеря си и купуването вече станало символическо, не я оставялъ да иде отъ кѫщи, безъ да ѝ даде нѣкои подаръци за доказателство за своята обичь“. Прави се догадка, съ доста

---

[1]) *Bechmann,* (Das Römesch. dotalrecht, 1867, p. 37) и M. Voigt (Das jus naturalae II. 717) мислятъ, че въ римската женидба cum manu, прикята (dos) е била еквивалентъ на правата, които дъщерята губѣла върху бащиното наслѣдство. Кюкъ приима това за възможно, ако и не характеристично. Cuq, o. c. 231.

[2]) *Кавелинъ,* Cor. IV. 177—178.

[3]) *Смирновъ,* 179.; — *Терещенко* II. 159.

[4]) Вж. L'évol. du mariage. p. 150.

вѣроятность споредъ насъ, че ἔδνα-та, бидейки давани на бащата, не вече като истинска покупна цѣна на момата, но повече като капаро и като еквивалентъ за дѣто бащата отстжпва годенику властьта на кириоса върху жената, се пращали на тоя послѣдния и давали на годеницата като μεῖλια. Първобитното схващане на женидбата, гледано като купуване и продаване, като отслабвало даванитѣ отъ годеника цѣнни вещи, изгубили полека своето значение, когато, приката, давана отъ бащата се развила прогресивно, и, най-сетнѣ, станала институция, която се срѣща въ атическото и римско право[1]).

Вѣроятно тия съображения сж докарали и до измѣнението на самото название откупъ, купуване, агърлъкъ, бащина правдина, въ други, които почватъ да напомнятъ нѣщо, що се дава не за бащата, не за купуване момата, а за да се дари ней: за прѣмѣна, за спапъ,[2]) или пъкъ за да обезпечи подаръцитѣ на моминитѣ роднини: *папуци, обуща*[3]). Това ново название се срѣща много често въ повечето записани отъ мене народни обичаи по агърлъка.

Нѣщо повече. Менѣ се струва, че чисто българското название на агърлъка, което се чува въ Трънско, Граховско и изобщо въ цѣла Западна България — именно названието *придъ* вече заключава въ себе си доста изразно пояснение на станалата еволюция. Момъкътъ или момковитѣ даватъ *придъ* или за придъ, т. е. цѣната за оная прибавка, онова юсте, което взиматъ заедно съ момата — за приданьта (чеиза, зестрата, приката).

Проф. М. Ковалевский сжщо така мисли, че като се е прѣкратилъ обичаятъ агърлъкъ или вѣното, то не е слѣдвало непрѣмѣнно и прѣкращението на подаръцитѣ и разноскитѣ, които сж давали моминитѣ, било отъ самото вѣно, било отъ себе си, за да ѝ доставятъ други цѣнности: дрѣхи, робини, добитъкъ. Тѣзи подаръци, казва той, които сж замѣнявали за дъщерята отдѣлянето изъ бащиния имотъ, се слѣли отсетнѣ въ едно съ тѣзи, които били давани отъ момата изъ бащини ѝ имотъ въ полза на годеника ѝ. Въ резултатъ се явява учрѣждението на приданьта (приката) като плата, правена вече на невѣстата, а чрѣзъ нейното посрѣдство и на мжжа ѝ, отъ тази

[1]) Beauchet, o. c. I., p. 117—119. — Споредъ Шоманъ, ако и въ началото тѣзи цѣнни вещи ἔδνα да сж били покупна цѣна, били по-малко подаръкъ на годеницата, а повече обезщетение искано отъ годеника за приката, която той разчитвалъ да получи. *Schoemann*, Antiquités grecqus, Trad. Geluski, p. 59.

[2]) Мсб. II. 24. 49.

[3]) Ibid.

челядь, въ която тя се е родила и порасла. Въ нѣкои законодателства двата елемента, изъ които се е развилъ институтътъ на прикята за момата още запазватъ своето отдѣлно сѫществуване. ване. Това може да бѫде доказано частно за руското брачно право, въ което редомъ съ прѣдбрачнитѣ приноси, правени отъ момкови за накити на невѣста и на свадбени разноски, ние срѣщаме и придань или „отдѣляне“ съ характеръ на платежъ, доставяно на момата отъ нейнитѣ роднини, което отдѣляне обикновено отговаря на частьта, що би имала право да получи дъщерята слѣдъ смъртьта на баща си отъ негова имотъ.[1])

У насъ, въ България, ако сѫдимъ по събранитѣ отъ мене свѣдѣния за обичайното народно право, може смѣло да се поддържа сѫщото положение. И наистина въ не едно мѣсто агърлъкътъ, веднажъ запрѣтенъ, ние виждаме отъ една страна, че моминитѣ родители даватъ на момата не само прѣмѣна (чеизъ), но въ сѫщото врѣме и други имотъ, който постѫпва вече въ домакинството на съпруга; а отъ друга страна момъкътъ се счита за длъженъ и той своеврѣменно да донесе „своя дѣлъ“ за прѣмѣната на момата и за свадбарскитѣ разноски.[2])

[1]) Вж. *М. Ковалевскій*, Первоб. право, I. 147. 148. — Ср. *Пахманъ*, Обычное право въ Россіи, стр. 60. 68.

[2]) Вж. С. С. Бобчевъ, Сборникъ, I ч. Ср. отговоритѣ, които се отнасятъ до даренията, агърлъка и прикята.

Заключение.

Агърлъкътъ исторически е видъ на купуването. — Агърлъкътъ става обуща, кожухъ. — Отъ агърлъка се дѣли кебиньтъ — прѣдтеча на прикята. — Изпърво прикята е била само дрѣхи, послѣ — покъщнина, движимости, най-сетнѣ — недвижимости. — Агърлъкъ и Morgengabe. — Разлика. — Заключителна дума.

Агърлъкътъ въ нашето сега дѣйствуеще още обичайно право ни накара да подиримъ историческото му произхождение, развитие и обновление въ миналото и настоещето. Ние трѣбваше прочее да се занимаемъ съ едно историко-правно изучване на института.

Историята на агърлъка е и история на брачнитѣ отношения. Въ дълбоката старина на всички народи, до колкото тя е снизходителна да ни разкрие тайницитѣ си, ние зърнахме, дѣ повече, дѣ по-малко ясни слѣди отъ общото явление: въ най-ранно врѣме мѫжътъ краде, сетнѣ купува жена отъ нейнитѣ родители. Ако за това ние четемъ отъ една страна въ паметницитѣ на семити, гърци, римляни, германци, славяни, отъ друга ние срѣщаме, че такъвъ е обичаять и до днесъ въ много още първобитни диви народи. Римското coemptio е било всеобщата покупка на жената въ разни форми. Но всеразпространената продажба прави своята еволюция; тя се проявява нѣкждѣ въ други форми, които и до днесъ сѫществуватъ, другадѣ тѣ отстѫпватъ на нѣкоя неузнаваема система.

Било че купуването на жената е произлѣзло отъ откупа, който завършалъ крадението ѝ, и така се налагала спогодба и миръ между обидената, ограбената челядь и тази на грабителя; било че тоя откупъ се внасялъ като едно уравновѣсване въ разклатеното економическо положение на лишената отъ работни рѫцѣ челядь — беззъмнѣно е едно: купуването мома е било прѣзъ дълги вѣкове прѣобладаеща форма на бракъ или по-право способъ за сключване бракъ. Ние срѣщаме за това слѣди и въ славянскитѣ писмени паметници, ние срѣщаме още повече данни въ народния фолклоръ, толкозъ сладкодуменъ, не само като творчество, но и като силна логика и аргументация въ полза на изучване типическитѣ страни на стария битъ.

За насъ българитѣ ние имаме данни прѣимуществено въ тая неизчерпаема съкровищница на народния гений, която, ако и да не сме още напълно събрали, а никакъ разработили, все е щедра въ подлагане услугитѣ си за всевъзможни етнологически, обществено-юридически и културни изучвания.

Ако е безспорно, че купуването на жената е била дълго врѣме обичайна брачна форма у насъ, както у всички други народи отъ арийско и неарийско произхождение, още по-очевидно е, че у насъ българитѣ то не изчезва напълно и до днесъ, макаръ и въ друга форма. Еволюцията му се развива прѣдъ нашитѣ очи. То минава въ формата на живия още агърлъкъ (придъ), върху който ние искахме по-особно да обърнемъ внимание въ тоя нашъ кратъкъ етюдъ.

Агърлъкътъ е вториятъ живъ видоизмѣненъ видъ на купуването жената отъ мѫжа. Той е комахай ли не самото купуване, облѣчено въ дрѣхата на едно „малко“ възнаграждение, единъ абсолютно задължителенъ подаръкъ на момина баща — назованъ бащино право (бащина правдина)[1]. Още малко и той се диференцира до неузнаваемость. Бащата почва да дѣли, най-напрѣдъ една частъ отъ агърлъка, една третя, както въ Ст.-Загорско[2]) и съ тая сума той приготвя прѣмѣната на годената си дъщеря, за която е взелъ агърлъкъ. По-нататъкъ диференцияцията се проявява още повече: момъкътъ вмѣсто да брои пари право въ рѫцѣтѣ на бащата, се задължава да купи за домашнитѣ кожухъ, папуци (калеври), чизми и пр. Както самиятъ агърлъкъ, така и тѣзи подаръци сѫ прѣдметъ на специално договаряне при годежа или при оня моментъ, който прѣдшествува извършването на свадбата и който носи у насъ техническото название *запивъ* или *отзъкъ*[3]).

Агърлъкътъ като че прѣтърпѣва въ тази си форма на задължителни дарове едно крушение. Той вече не интересува толкозъ много и толкозъ прѣко домакинътъ. Лека-полека той взима характеръ на обикновенъ подаръкъ и се слива въ другитѣ незадължителни „дàри“ и „дарове“, съ които си обмѣняватъ двѣтѣ страни.

Другата обаче страна на диференцияцията е по-важна; тя е учрѣждението на *кебиня* изъ агърлъка.[4]) Кебиньтъ е истинскиятъ прѣд-

---

[1]) Чолаковъ, Сборникъ, 22.
[2]) С. С. Бобчевъ, Сбор. I. 186.
[3]) Чолаковъ, Сбор. 22.
[4]) С. С. Бобчевъ, Сбор. I. 186.

теча на прикята, на приданьта въ новия смисълъ на думата, на dos, la lot. Ако бащата е отдѣлялъ най-напрѣдъ часть отъ агърлъка, за да направи прѣмѣна и да даде чеизъ на дъщеря си, по̀късно той, и когато е взималъ подаръкъ само кожухъ или само папуци, пакъ е считалъ за свой дългъ къмъ традицията да приготви тая прѣмѣна. А вѣроятно е и друго прѣдположение: бащата съ изминаване на врѣмето е гледалъ, че не е толкозъ справедливо да се лишава съвсѣмъ неговото женско чедо, многажди дългогодишна работница, отъ имота на неговото наслѣдство. Наистина тя отива въ чужда кжща; наистина тя излазя изъ подъ неговата власть, става „чуждица", членъ на друга челядь, далечна за негова родъ, но не е ли и тя негова „плъть и кръвь", не и тя ли трѣбва да помене неговото име, да почте неговата паметь, да прѣлѣе негова гробъ? И тукъ ние сподѣляме едно мнѣние — изказано по̀-точно, че „може и да се мисли, какво създаването на зестрата компенсира дъщеритѣ за изключването имъ отъ наслѣдството"[1]).

Но тъй или инакъ, ние твърдимъ, че историческото появление на зестрата (прикята) се крие въ агърлъка, респективно въ една отъ най-разпространенитѣ първоначални форми на брака, въ купуването на жената. При крадението на момата нѣма договорна плата, нѣма и агърлъкъ. Въ това сж съгласни и такива противоположни въ възгледитѣ си учени като рускитѣ Кавелинъ и Ефименко[2]). Но въ периода на купуване момата вече се забѣлѣзва зараждането на прикята[3]). Ако купуването на жената отъ мжжа е слѣдствие, стадий на еволюция отъ крадението, тъй като съ откупа се е турялъ край на свадата между двѣтѣ страни, момини и момкови, то агърлъкътъ е дошелъ да смекчи това купуване. При това икономическиятъ елементъ и съображенията, че трѣбва да се компенсира изчезването изъ кжщи на една работна сила чрѣзъ материални привнасяния, сж подзели и поддържали появилия се откупъ.

Нека се каже накрай, че агърлъкътъ не е morgengabe, както нѣкои се опитватъ да го прѣдставятъ. Послѣдниятъ — германски утренъ даръ — се дава и въ друга форма и въ друго врѣме: агърлъкътъ се уславя

[1]) On peut penser aussi que la Constitution de la dot compensa l'exlusion de l'héredité pour les filles, cette explication nous semble peu plausible. Статия на R. de la Grasserie. Des regimes matrimaniaux ches les peuples latins. Вж. Revue Generale du droit de la legistat. et de la jurispridence отъ 1893. Мартъ и пр. стр. 126.

[2]) *Кавелинъ*, сочиненія, IV. 169. — *Ефименко*. Приданое по обычному праву, стр. 103. Това мнѣние сподѣлятъ Bechmann и Voigt.

[3]) *Смирновъ*, очеркъ, 175.

morgengebe — не; агърлъкатъ е задължителенъ, morgengebe — доброволенъ; агърлъкътъ се дава на моминитѣ родители, morgengebe се дава прѣко на булката; първиятъ е цѣна на момата и той до брачната вечерь встѫпва въ владѣние на бащата, вториятъ е даръ на булката, която има условно право върху него слѣдъ брачната нощь[8]).

Агърлъкътъ се е запазилъ въ най-ясни черти и форми въ България. Нийдѣ той не е така живъ, изразно прѣдставляванъ въ народния битъ, както въ нашенско. Ето защо заслужва още и още обширни изучвания. Съ тази си студия азъ направихъ само единъ опитъ.

София, октомврий 1902 год.

---

[8]) Подробно, изчерпвателно изложение за morgengabe е направилъ проф. М. Ковалевски въ втората часть на своя трудъ „Первобытное право". Тамъ се вижда ясно, че утренниятъ даръ или обхваща елементи, които, колко и да го сближаватъ съ агърлъка, старото вѣно, но го и отличаватъ съ много вѫтрѣшни и външни признаци. Ѳ. Волковъ въ своитѣ Свадб. обреди (мсб. III. 145) съвсѣмъ невѣрно нарича „българ. *агърлъкъ* или бащино право — *заплатата за невѣстата* или за нейното цѣломудрие, който твърдѣ често(?) се изплаща тъкмо подиръ фактическото влизане на младоженеца въ ролята на мѫжъ". Това „твърдѣ често" не е вѣрно и отъ дѣ го е взелъ г. Волковъ не се знае, защото едва ли познатата цитата за агърлъка въ панагюрскитѣ села е пълно доказателство: едно, защото, до колкото знаемъ, то е почти unique, а отъ друга, отъ събранитѣ свѣдѣния излаза, че агърлъкътъ трѣбва да се плаща изключително до свадбата. Morgengabe — плата за моминство е сѫществувала и у насъ. Ср. моята бѣл.: Материали за българ. обичайно право. *Наука,* 1883. V.

Екскурзия въ Габрово.

От Йорданъ П. Георгиевъ.

Въведение. — Разорението на Габрово прѣзъ 1798 г. — Управление. — Училища. — Търговия. — Индустрия. — Църкви и монастири: — „Св. Иванъ Прѣдтеча“. — „Св. Троица“. — „Успѣние Пр. Богородици“. — „Благовѣщение“. — „Соколски манастиръ“. — Гимназиаленъ архивъ. — Заключение.

Прѣзъ лѣтната ваканция ходихъ въ Габрово съ цѣль да намѣря нѣкои нови материали, важни за миналото на това селище и въобще за новата ни економическа, политическа и църковна история. Въодушевенъ отъ тая идея, азъ прѣгледахъ старателно всички църкви, прѣровихъ църковнитѣ и монастирскитѣ книги, разгледахъ листъ по листъ запазенитѣ въ гимназията остатъци отъ старата общинска архива; обаче да намѣря нѣщо много важно не можахъ, но и това, което намѣрихъ, е пакъ до толкова интересно, че заслужва да се опише.

Прѣзъ пролѣтьта на 1798 г. потеглили отъ Одринъ 120.000 недисциплинирани войници, събрани отъ всички краища на османската империя подъ началството на Капуданъ-паша Хюсейнъ, за да смирятъ видинския самозванникъ Османа Пазвантоолу. Изъ пътя Хюсейнъ паша взелъ като наемници нѣколко кърджалийски чети, които опустошавали тогава Тракия, и като стигналъ въ Габрово, заповѣдалъ да го изгорятъ и ограбятъ. За това разорение на Габрово въ априлския миней на църквата Св. Иванъ Прѣдтеча, е отбѣлѣзано слѣдното:

„Даса знае касние 1798 кїц декеврна ки ден Даса знае кугатуса развали селото габрово уасакуха хората гафун
Тугись изгурихъ уеркувите стого Іоана ста петка“

Когато било разорено Габрово, много отъ жителитѣ му забѣгнали въ Влашко и въ Русия, а останалитѣ започнали тутакси

да издигатъ разоренитѣ си жилища. Така че днешното Габрово е новъ градъ, който е издигнатъ въ послѣдната година на 18 вѣкъ, а отъ старото Габрово сѫ останали само 2 сгради: стариятъ каменъ мостъ и часовната кула. Че дѣйствително сѫ започнали габровчени да застройватъ града си тутакси слѣдъ разорението му, се вижда отъ нѣколко малки икони въ църквата Св. Иванъ, на гърба на които е написана все отъ една и сѫща рѫка годината 1799. Значи, още на слѣдната година габровчени издигнали отново най-старата си църква, а отъ тука излиза, че сѫ почнали да издигатъ отново и разоренитѣ си жилища.

До 1860 г. Габрово се е считало за село, а тая година е било провъзгласено за градъ отъ управителитѣ на Търново и Русе. Така, на послѣдната кора на житията въ църквата Св. Богородица четемъ слѣдното:

„1860 маіа 4.

Нашето село Габрово сѫ провъзгласи Градъ отъ тѣхно прѣвъсходителство Търновскій и Рухчушкій паши. За извѣстіе писахъ азъ Неофитъ Іеромонахъ Соколскій“.

До дѣто е било село, Габрово се управлявало отъ единъ субашъ,[1]) на когото помагали само трима турци, но отъ 1860 год. насамъ Габрово и неговитѣ близки селища почналъ да управлява каймакамъ съ нѣколко заптиста. Отначало каймакамитѣ били турци, а по-послѣ, въ послѣднитѣ години на робството, турското правителство, за да задоволи що-годѣ габровци, назначило единъ слѣдъ другъ двамата братя Бакалоолу отъ Елена, които сѫ били и послѣднитѣ каймаками на Габрово.

Щомъ като станало градъ, Габровото си избрало градска община, на която печатътъ се пази и до сега въ сегашната община. Този печатъ е крѫгълъ и се състои отъ 3 металически части и отъ една дръжка, които се разглобяватъ. Тия 4 части сѫ се държали отдѣлно отъ четирма градски съвѣтници, които, само когато се съгласявали всички, само тогава донасяли частитѣ, сглобявали ги и удряли печата. Надписи на печата има два: единътъ турски, въ срѣдата; а другиятъ български, на около. Българскиятъ надписъ гласи „Габровска градска община“.

---

[1]) Това се вижда отъ забѣлѣжката въ псалтиря на църквата Св. Троица, дѣто подъ годината 1816 се разправя за идване на новъ субашъ.

Освѣнъ тоя, въ общината се пази и стариятъ турски печатъ, който употрѣбявалъ само прѣдставительтъ на царската власть, субашътъ, а по-послѣ — каймакаминътъ.

Габрово се е славило въ турско врѣме, а и сега се слави като учебенъ, търговски и индустриаленъ центъръ.

Габровското училище е основано въ 1833 г. То се е помѣщавало въ едно здание, построено отъ църковни пари и отъ волни пожертвувания. Това училище е станало образцово, когато въ началото на 1835 год. се е въвела въ него добрата за врѣмето си взаимноучителна метода. Тогава Габрово станало сѫщински учебенъ центъръ у насъ. Въ него идѣли да се учатъ ученици отъ всѣкждѣ и разнасяли на всѣкждѣ новата метода на обучението.

Скоро габровското училище се сдобило и съ печатъ, който се пази сега въ гимназията и е направенъ точно така, както е прѣпорѫчвалъ тогава покойниятъ Априловъ да се правятъ училищнитѣ печати. Той е крѫгълъ, въ срѣдата му е изобразено двуетажно здание, а срѣщу него, кацналъ на една височина, пѣе единъ петелъ. Подъ това изображение стои годината 1839, а наоколо стои надписа: „Печать на Габровско-то училище“.

Къмъ половината на 19 вѣкъ габровскитѣ търговци въ Одеса се заловили да отворятъ въ Габрово и отдѣлно училище за момичета, но това не имъ се удало изведнажъ. Така въ едно писмо отъ 10 февруария 1853 г.[1]) до Андрея Хесапчиевъ, Н. Палаузовъ се оплаква, че Габровци, а особено калугеркитѣ и архимандритътъ, се противили на отваряне училище за момичета. На едно мѣсто въ това си писмо Н. Палаузовъ, прѣпълненъ отъ негодувание, се провиква:

„Габровцы, Габровцы, поглѣдайте около на други те училища: — тии нѣмать такива средства, като Ви, чи какъ содержатъ училища, какъ сички те сѫ старалтъ да се просвѣтятъ, а Вии, за които сѫ грижатъ толкова человѣцы, за които пожертвова покойный Априловъ сичко то си имане, сосъ какви очи, сосъ какво сѫрдце пріемвате сички те тіи благодѣянія? Неблагодарные.! не вы ли е срамота прѣдъ совѣсть та ви, като искате сосъ чужды рѫце да работыте. — Справедливо богъ Васъ е наказалъ да носите толкова годины и столѣтія тежко ярмо и иго, това е по заслугамъ вашимъ: ибо Вы, като ви подканя и самъ Султанъ и поощряватъ саотечественницы,

---

[1]) Това писмо се намира въ библиотеката на Априловската гимназия.

жертвувать сичкото си имание и трудове — и тогива не токмо оставате хладнокровни, но даже ищите сяко добро да развалите".

Но въпрѣки опорството на нѣкои лица въ Габрово, женско училище пакъ е било наскоро отворено, и то навѣрно въ 1856 г. Къмъ това ни навежда друго писмо[1]) на Н. Палаузова до А. Хесапчиева, писано на 4 октомври 1856 г. въ Русе. Въ това писмо между другото четемъ: „Моля Васъ и прочите школски надзиратели да се постараете и за женското училище, което е готово да се устрои".

Габровцитѣ се облѣгали обикновено на своитѣ училищни благодѣтели, като не давали често пъти ни пара за подръжка на училищата си. Поради това Н. Палаузовъ въ писмото си отъ 20/II 1853 г.[1]) до Андрея Хесапчиева пише:

„Николай Степановичь чуди ся и много скърби на старите свои години като отслабѣ вече отъ трудовете, какъ Габровци догде не получаваха по 600 карбони плащаха на учителите халатъ отъ сѫбираемыте по между си пари, а сега ни една не даватъ".

А по-надолу продължава:

„Срамота, брате, голѣма срамота за Габровците нищо да нерадѣятъ за своята си полза!"

При всички прѣчки[2]) учебното дѣло все си напрѣдвало, до дѣто най-послѣ, въ 1850 год. габровчени се заловили да си построятъ ново и голѣмо училище — бѫдещата Априловска гимназия, — и то отъ доброволни помощи на гражданитѣ, което се вижда отъ слѣдния официаленъ документъ:[1])

№ 31, 1850 Априлъ 5 Габрово.

Поуте́ннѣйшїй Г. Ѳео́доръ Стоя́нъ Снада́ръ за построе́нїе на новото оучи́лище поже́ртвова 400 гро́ша че́тире стотинъ за оувѣре́нїе да́ва му се тоя за́писъ съ приложе́нїето на оучи́лищныатъ печа́тъ и̇ съ по́дписите на шко́лските надзиратели.

Петю Х. Манакъ.
Георгї Д. Хисапчиевъ.

Зданието на бѫдещата Априловска гимназия било изкарано отчасти, като оставили за дълги години дуваритѣ му да се улегнатъ.

---

[1]) Това писмо се намира въ библиотеката на Априловската гимназия.

[2]) Които сѫ обстоятелствено изложени въ първитѣ двѣ статии на юбилейния сборникъ на Априловската гимназия отъ 1900 год.

Но когато въ 1872 г. при директорството на г. Каролева била вече готова една обстоятелствена програма за прѣобръщане на габровското главно училище въ пълна гимназия, тогава училищнитѣ настоятели рѣшили да доизкаратъ започнатото въ 1850 г. здание, за да има дѣ да се помѣстятъ класоветѣ, които смѣтали да отворятъ. За тая цѣль било направено едно пълномощно отъ 30 априлия 1872 год., подписано отъ 19 видни граждани.[1]) Съ него се опълномощавали попъ Стефанъ Станимировъ, Георги и Андрея Хесапчиеви и Денчо Видинлиевъ да дѣйствуватъ прѣдъ търновския мютесарифъ, послѣ прѣдъ валията, а най-послѣ, ако потрѣба, и прѣдъ екзарха, за да се издаде заповѣдь за захващането (или по-право доизкарването) на новото училище.

Опълномощенитѣ свършили благополучно мисията си, и зданието почнало да се издига, а прѣзъ августъ на 1873 г. то било вече свършено и осветено, както гласи слѣдната забѣлѣжка въ края на житията въ църквата „Св. Богородица“:

„1873, авгоста 26 недела.

Днесъ сосъ церковните обради и ѿ трите церкви сащо и ѿ калугерките отидохме на новото оучилище ѿсреща да го осветихме и утре на 27 авгостъ ще влезатъ учителите и ще почнатъ да предаватъ. заизвестіе писахъ азі іконом п. Стефанъ Станимировъ.“

Училищата направили габровчени съзнателни граждани, които се заловили сериозно да се борятъ отначало съ фанариотитѣ, а послѣ и съ турцитѣ. Какви чувства и надежди сж движили габровцитѣ въ църковната борба и какъ сж водили тая борба се вижда отъ слѣдното писмо,[2]) което Х. Арнаудовъ е изпратилъ на 20/IV 1860 г. отъ Цариградъ на Д. Хесапчиева въ Габрово.

„Сега да додимъ за религіозныи въпросъ, който тука зѣ голяма обширность, вчера еднаждь за сякогы крайно отритнахме грьцкото священство, вчера служи Владыката ни безъ воля на патриката грьцкы и той вече публично ся отказа отъ него чи неще го познава, и ако има патрикътъ нещо да прави съ владиката нека ся отнесе на В. порта да я пита. Бормовъ е вече папищашинъ, сега чака ся повече Българете да направятъ този приступъ, нечакайте брате! вече не ни оставайте само насъ да ся боримъ съ мечката, прибързайте та исфърлете Григоріевото име отъ черковите

---

[1]) Това пълномощно се пази въ гимназиалната библиотека.

[2]) Това писмо се намира въ библиотеката на Априловската гимназия.

и го наместете съ Царското Султанското, Той ни е царьтъ на сичко, грьцкыя патрикъ не познаваме вече, подбудете да испъдять и Григорія отъ Търново и дá искать Българинъ. Дани е живъ Султанътъ на неговите дни сичко ще сполучимъ".

А какво мощно влияние сѫ имали габровскитѣ първенци върху турскитѣ власти още въ началото на църковната борба, се вижда отъ слѣдния случай. Когато въ началото на 1857 г. бѣше въ разгара си борбата между търновчени и владиката имъ Неофитъ, търновскиятъ мютесарифъ Галипъ паша взелъ страната на българскитѣ борци, поради което Неофитъ наклеветилъ пашата чакъ въ Цариградъ, като го обвинилъ между другото и въ разни небивали и неизвършени отъ него прѣстѫпления. За изслѣдване на владиковата и пашовата работа били пратени трима комисари: Кямилъ ефенди отъ Цариградъ и Моамеръ Вали паша съ Енисъ ефенди отъ Видинъ. Уплашенъ отъ това, Галипъ-паша се обърналъ къмъ многовлиятелния габровски чорбаджия Илия Видинлията, съ слѣдното писмо:[1])

Превозлю́бленый ми Ӥлїа Чорбаџи Видинлїолу

Въ Га́брово.

Слѣдъ пресла́дкитѣ ми поздравле́нїа, и҆ глубо́кото ми къмъ Васъ почита̀нїє прихо̀ждамъ да ви ѡ҆бава̀ чрезъ настоа́щеето си, какъ Моамѐръ вали̇̀ паша отъ Ви́динъ заедно съсъ Єни̇̀съ є҆̆фенди подиръ два дни три дни ще пристѝгне въ Търново за Владыковата работа, за кого̀то мо̀же да сте и҆ ı҆звѣстни, ка̀кто и҆ за̀вчера пристѝгна ѿтъ Цариградъ и҆ Камѝлъ є҆фѐнди за мо̀йта ра́бота, и҆ споредъ както са научавамъ, Влады́ката твьрдѣ мно́го са приуготвла̀ва и҆ върху ва̀съ и҆ върху мѐне да ма повре́ди предъ Єни̇̀съ є҆фѐнди. Заради тѹй предварѝтелно вы мо́ла Бо́га ра́ди а́ко ѡ҆бѝчате, и҆ а҆ко сте видѣли и҆ позна́ли нѣкогашъ отъ мене нѣ́кое добро, помогнѐте сега̀ и҆ на ме́не и недѣйте ма оста̀ва на душма̀нина ми и на душма́нина си на рѫка̀та: но ко̀лкото мо̀жите потрудѐтеса и҆ сега̀, чи Богъ є҆ помо̀щникъ за вашето предпрїатїє за҆ да са сѹ̀чпи нѣговата глава́ и ѡ҆бърны гарба̀ му. Сега̀ є҃ време, думамъ, да си намѣрите и҆ вый, и҆ а҆зъ правдата. Ца̀рската милость є҃ голѣма, кадъръ бѫдѐте да си дока́жите бо́лката, и҆ той ще се смилѝ на

[1]) Запазено въ гимназиалната библиотека, и писано, ако се сѫди по почерка му, отъ покойния даскалъ Никола Златарски, който билъ тогава секретарь на търновската църковно-училищна община.

правото, защото азъ колкото време стояхъ въ Търново, надѣвамся да не сымь повредилъ нѣкого, до колкото ма е той ковладилъ. Вые знайте чи азъ три годины и полувина аскеръ посрещахъ и испроваждахъ, ахаба дали не похарчихъ и азъ петь десеть гроша между това время, дали за защо уллащинсвахъ за народа, който е разуменъ нека разсуди и размысли чи мойтѣ айлжцы стигнаха ли ми тогази, и какво искатъ достовнитѣ ми сега, отъ мене? Но благоутробныя и милостивыя нашъ Царь Султанъ Абдулъ Меџидъ ефендимизъ, който крывдата изметна а за правдата се пыта (комуто Богъ да продължи днытѣ и годинытѣ, и да го укрѣпи на стола му отъ рода въ родъ). Мыслете, правете и мене не забравяйте. Богъ забава, но незабравя, сабара — и въздига. Принесете поздравленията ми и на сичкитѣ мои достовни, има имайте вынаги, както и азъ васъ имамъ вынаги.

Търново 25 Ианнуар. 1857.

Вашъ Благодѣтелный приятель Галипъ Паша.

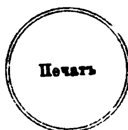

Габрово е било и си остава търговски центъръ. Още прѣди кърджалийскитѣ врѣмена, въ 18 вѣкъ, габровчени водѣли дѣятелна търговия съ Австрия и Русия, и при всичко че умѣяли, както ще видимъ по-нататъкъ, да лѣятъ камбани, тѣ, още прѣди разоряването на Габрово, си доставили отъ Виена една красива камбана, която и до сега стои окачена на много високата имъ часовна кула. На тая камбана четемъ надписа:

„Iohann Georg Fielgrager in Wien, 1792."

А за широкитѣ търговски сношения на габровчени съ Русия въ 18 вѣкъ свидѣтелствуватъ както старитѣ чаши за причастие, които сѫ поржчени спорeдъ надписитѣ имъ въ 1793 г. за църквитѣ Св. Иванъ и Св. Параскева, така сѫщо и многото църковни книги и принадлежности, доставени за габровскитѣ църкви пакъ отъ Русия.

Главниятъ артикулъ, който габровчени изкарвали въ Русия, Австрия, а по-послѣ и въ Италия, е билъ коприната. Така прѣди

60-70 год. само Х. Петъръ Бакаловъ е изкарвалъ за Виена ежегодно по 80 товара коприна.

Коприненната търговия постоянно се усилвала и ставала все по-доходна и по-доходна, до дѣто въ 1860 г. споредъ една смѣтка, запазена въ гимназиалната библиотека, пашкулитѣ се продали по 28 гр. и 30 пари оката, а бубеното сѣме — по 800 гр. оката. Сѣмето се изваждало най-много за Италия, кѫдѣто съсрѣдоточили копринената си търговия и габровскитѣ търговци. Тъй въ едно писмо отъ 6 февруари 1861 г.[1]) Христо Сейковичъ съобщава на Димитра Хесапчиева въ Миланъ, че е тръгналъ за тоя градъ Ив. Димитровъ съ 110 оки бубено сѣме.

Копринарната търговия почнала бърже да пропада още въ сжщата 1861 г. Ето защо на 8 февруари с. г. А. Хесапчиевъ пише отъ Търново на сина си Димитра въ Миланъ, да гледа както и да е, но да продаде бубеното сѣме.[1])

За отпадъка на копринарството и за експлоатацията на европейцитѣ съ тѣхнитѣ стоки, виждаме отъ слѣдното типично писмо,[1]) изпратено отъ Цариградъ отъ Хр. Костовичъ до Димитра Андреева въ Габрово:

5 Май 1861 Хасъ-кюй.

Любезный ми Димитріе,

Прежелателното ми твое писмо съ усърдіе пріяхъ писано на 12 Априлія и видѣхъ писаното въ него ради не толко добрыты посрѣщанія на това многопрочуто и перикулно бубено сѣмя.

Добра търговія, чиста и въ кратко время зема человѣкъ и дава, но бѣдата ѝ голѣма. Отъ друга страна можемъ да ся утѣшимъ съ пословицата „прехвалены ягоды праздны кошницы". Догдѣ правѣха тая работа малцина и по малко сѣме изваждахж сичкити сж ползоваха; но бѣдните Българе като нѣматъ за какво да ся захванжтъ, хванаха ся сичкити за тая търговія. Явно е че не можемъ синца единъ видъ търговія да правимъ, нъ требува на различны; но, понеже ся свършихж въ насъ, понеже каквото ни требува дохожда ни отъ Европа направено свѣтло, за да ся не трудимъ ные за нищо, само да молимъ Бога да ни даде златенъ и сребъренъ металъ за да имъ даваме за стокиты, па ные нека ся излягуваме като спахіи. Тежко ни, тежко ни!!! Ако ся не промѣни тоя образъ на търговіята ни, лоши бждщности ны чакатъ.

[1]) Въ гимназиалната библиотека.

Европейцыти ще ни заематъ и калътъ подъ нехти-ты. Божіята промысль дано промысли нѣщо добро за насъ, и да промѣни днешното ни състояніе.

Сладцѣ поздравявамъ вашіятъ отецъ и чичо ти Георгія вседомно.

Вашъ доброжелатель Хр. Костовичь.

Индустрията е цъвтѣла въ миналитѣ врѣмена въ Габрово много повече, отколкото сега. Между другитѣ нѣща, габровчени лѣяли още прѣди разорението на селото си камбани за часовници. Така камбанитѣ на часовнитѣ кули въ близкитѣ селища Дрѣново, Килифарево, Елена и Трѣвна, сѫ излѣни отъ габровски майстори.[1]) Тия камбани сѫ сравнително малки, еднообразни, съ разлата форма, съ много звученъ гласъ и съ различни надписи. Най-старата отъ тѣхъ е дрѣновската отъ 1778 г.; на нея е написанъ слѣдния простъ надписъ:

гаѳон Габрово
Геноѹ село

Слѣдъ дрѣновската иде по старина килифарската, на която стои датата 1813 и надписа:

мастѹръ каню и геню радѹславовиц҄ъ ѿ габрѹво

н	х
ні	ка

Двѣ години слѣдъ направата на килифарската, търновскиятъ воевода Физи-ага поржчалъ на габровскитѣ майстори да направятъ двѣ камбани за часовнитѣ кули на чисто българскитѣ балкански села Елена и Трѣвна. Трѣвненската камбана е излѣна отъ „каню и геню", които сѫ излѣли и килифарската, а на еленската, освѣнъ името „геню", четемъ още и имената на майсторитѣ: крастю, проданъ и иванъ.

Надписътъ на еленската камбана гласи така:

111 ✝ ѕине ✝
1815 ✝ санби тарнѹвала
капаџи ✝ баши физи ага
111 ѿ габрѹво мастѹръ крастю
геню проданъ иванъ за плена.

---

[1]) Игуменътъ на Прѣображенския манастиръ, дѣдо Кирилъ, ме увѣряваше, че и камбаната на единъ грьцки манастиръ въ Иерусалимъ била излѣна въ Габрово.

А пъкъ надписътъ на трѣвненската камбана е по-сложенъ, и то първитѣ му два реда сѫ написани по турски, но съ славянски букви, а само последниятъ редъ е написанъ по български. Този надписъ гласи така:

Санби тарнуваля капаци баши физи ага
габруванаъ травнана сахатлара ханратана аптарада рахувніцананъ
манстуръ каню гению радславувъ ѿ габруво 1815.

Освѣнъ камбани, габровчени работѣли още въ 18 вѣкъ и пушки, които доставяли отчасти на султанската войска, а отчасти продавали и на частни лица; но по едно врѣме, навѣрно слѣдъ танзимата (1840 год.), работенето на пушки било забранено въ Габрово, дѣто имало до 40 тюфекчийски дюкяна. Тогава майсторитѣ се заловили да правятъ само ятагани и разни видове ножове, съ които се отколѣ славѣли по цѣлия Балкански полуостровъ. Тая индустрия, „бучакчийството“, е сега съвсѣмъ западнала; отъ четиредесетѣхъ дюкяна сѫ останали само 4, които работятъ кантари, а повечето отъ тюфекчиитѣ сѫ станали ковачи.

Въ турско врѣме въ Габрово сѫ произвождали сѫщо и твърдѣ много гайтани, шаяци и кожи, но и производството на тия нѣща е доста западнало; при все това Габрово си остава като най-индустриаленъ градъ въ цѣла сѣверна България. Така въ него има 40 кундураджийски дюкяна съ по 2—5 работници, 100 табахани съ около 300 работници, 60 чехларски дюкяна съ около 200 майстори, калфи и чираци, 20 гайтанджийски заведения съ 200 работници, 100 ковашки дюкяна съ около 250 работници, 50 грънчарски работилници съ 100 работници, 40 дрѣхарници съ 100 работници и 30 кожухарници съ 60 работници. Гайтанитѣ и по-голѣмата часть отъ останалото производство се изнасятъ въ Турско, именно: шаяци, гайтани, пояси, а сѫщо и разни рѫчни произведения като ножове, лопати, гаванки и др. — Собствено ножове и дървени издѣлия се изнасятъ за сега и въ Влашко.

Материалното състояние на града е доста западнало. Старитѣ богати еснафи сѫ отдавна пропаднали, а паритѣ имъ сѫ били отчасти раздѣлени между еснафлиитѣ, а отчасти сѫ били злоупотрѣбени или пъкъ дадени за благотворителни цѣли. — Днешнитѣ еснафлъци сѫ нови. Тѣ сѫ наредени слѣдъ излизането на закона за еснафитѣ и споредъ него.

Мѣстото на дребното производство, което постоянно западва, започвать да завзиматъ фабрикитѣ, които се основаха неотдавна въ землището на габровската община, както и въ близкото село Бичкинята. Въ Габрово има сега 4 фабрики: тритѣ текстилни, Александъръ, Фердинандъ, и Ив. Х. Беровъ, а четвъртата кожарска, на Бр. Ив. Калпазанови. Въ четиретѣхъ фабрики работятъ около 400 работници. Въ първитѣ 3 фабрики се работи денонощно. Първоначалната цѣна на работницитѣ жени е отъ 30 ст. до 1 левъ, а първоначалната цѣна на работницитѣ мѫже е отъ 1 л. до 2 лева. Обаче никоя жена не получава повече отъ 1 л. и никой мѫжъ — повече отъ 2 л., като изключимъ, разбира се, майсторитѣ.

Габрово, при всичко че нѣма лозя, пакъ има 100 механи, но механджиитѣ продаватъ повече бакалски стоки, отколкото вино. Пиянство въ града нѣма. Габровчени сѫ въобще трѣзви, трудолюбиви и спестовни граждани, поради което съсѣдитѣ имъ отъ другитѣ градове ги наричатъ „бодкаджии". Съвсѣмъ безимотни граждани въ Габрово нѣма, — и най-бѣдниятъ все ще има, ако не друго, то поне една бахчийка.

Особенъ интересъ съставятъ габровскитѣ църкви и манастири. Църквитѣ въ града сѫ три: Св. Иванъ Прѣдтеча, Св. Троица и Св. Богородица, а манастиритѣ сѫ два: женскиятъ Благовѣщение въ града и мѫжкиятъ, нареченъ Соколски, въ планината.

Църквата Св. Иванъ Прѣдтеча е обширна и свѣтла. Тя минава въ Габрово за най-стара. За нея се говори, че била отначало скитъ (постница) на отколѣ изчезналия манастиръ Св. Илия, въ двора на който се намира сега падалското училище. Църквата Св. Иванъ ще да е издигната навѣрно въ началото на 18 вѣкъ, а въ 1798 г. тя била изгорена отъ кърджалиитѣ, и още на слѣдната година я построили въ сегашния ѝ видъ. Старата църква Св. Иванъ е била много мрачна, това се вижда отъ нѣколкото желѣзни кѫси пръчки, запазени въ камбанарията, които сѫ останали отъ прозорцитѣ ѝ.

Църквата Св. Иванъ си имала скривалище, което случайно открили въ 1885 г. подъ владиковия тронъ, и намѣрили въ него стари църковни дрѣхи. Навѣрно въ това скривалище ще да сѫ били спасени въ 1798 год. много нѣща, които намираме още въ тая църква. Така въ олтаря се пази и до сега една отъ старитѣ чаши, купена въ Русия въ 1793 г. и украсена съ изящни емайлирани

образи на Христа, на Богородица и на св. Ив. Прѣдтеча. На тая чаша четемъ слѣдния надписъ:

Поклонилъ то̀зи свещѐннiй потѝръ Ио̀нко Х. Димитровъ келифа̀ровъ сасъ бра̀тьатаси въ хра̀мъ сѣтго Iоа̀нна предтѐча аѱѵг година.

Обаче най-старата вещь въ църквата е едно кандило, което е най-голѣмото и най-красивото въ цѣлата църква. То виси прѣдъ дѣсния голѣмъ свѣтилникъ и има надписъ, въ който се чете името на подарителя и годината 1715.

Слѣдъ това кандило иде по старина единъ много красивъ дискосъ за събиране на пари, който дискосъ е въ срѣдата изпъкналъ, съ релефно изображение на св. Георгия побѣдоносца и съ красивъ гръцки надписъ:

† Τȣ ΑΓΙȣ ΙΩΑΝȣ 1766[1])

Между запазенитѣ отъ разорението вещи трѣба да е и стариятъ правенъ въ Русия кръстъ, който е покритъ съ много емайлирани образи, обкржжени съ лъжливи елмази. На тоя кръстъ стои само годината на направата му, 1798.

Най-послѣ, къмъ запазенитѣ отъ 18 вѣкъ нѣща, трѣба да причислимъ и грамадния перинченъ полюлей, който много прилича по направата си на полюлея въ арбанашката манастирска църква Св. Никола.

Въ църквата има двойни книги. Най-старата отъ печатанитѣ книги е едно евангелие, печатано въ Львовъ, въ 1636 г. На кората на това евангелие сж забити 4 тенекийки, на които стои написано:

„гамю хѵканъ аѱме[2]) на село габрово светомѹ Iωанѹ". — Слѣдъ това слѣдватъ редъ имена.

Между запазенитѣ стари църковни книги заслужватъ особено внимание слѣднитѣ:

Ржкописна литургия, на края на която се вижда, че е писана въ село Коевци въ ҂зрд.[3])

Печатанъ псалтиръ, въ срѣдата на който на една празна страница е написано, че тая книга е харизалъ попъ Яковъ отъ село Латово за душата си, да има поменъ попъ Симеонъ отъ село Пласанца, въ лѣто ҂зрв.[4])

---

[1]) На свети Ивана. 1766 — Този дискосъ ще да е подаренъ отъ нѣкой търновски гръцки митрополитъ, къмъ това ни навежда поне гръцкия му надписъ.

[2]) 1745 г.

[3]) 7104 т. е. 1596 г. сл. Хр.

[4]) 7102 т. е. 1594 г.

Грамадно евангелие, печатано въ 1791, а обковано съ сребро въ 1793 г.

Многотомна дребношрифтна библия, печатана въ 1778 г. — На края на първия ѝ томъ има много забѣлѣжки отъ 1789 до 1796 год.

Сбирка отъ житиета, на първата кора на която е отбѣлѣзано, че е купена за църквата Св. Иванъ въ 1779 г.

Най-послѣ има и нѣколко гръцки книги, но тѣ навѣрно сѫ подарени отъ гръцкия търновски митрополитъ слѣдъ разоряването на Габрово.

Иконостасътъ на църквата е изработенъ доста късно, въ 1814 г. отъ майсторъ Георги, който е написалъ на една дъсчица, закрѣпена между малкитѣ икони, съ позлатени букви слѣдньото:

мастеръ георгіа ѿ видниъ преселеніе его тракиа 1814 г.

Повечето отъ малкитѣ икони на иконастаса сѫ изработени въ 1799 г., но неизвѣстно отъ кого, а голѣмитѣ икони сѫ работени отъ 1814 г. насамъ, и то отъ прочутитѣ трѣвненски зографи: попъ Витанъ, Иоаники попъ Витановъ и Симеонъ. — А въ олтара на приискомодията стои иконата на „св. Богородица,“ изработена отъ Георги Димитровъ попъ Витановъ въ 1813 г.

Църковниятъ дворъ е заграденъ съ хубава ограда, при входа въ която на единъ зазиданъ камъкъ е написано: **Сограддися сеі дворъ вълѣто ѿ Христа** 1806 **селтем.** 2.“

Църквата Св. Троица е основана въ 1814 г., но до получаването на фермана е служила нарочно и за яхъръ, само и само турцитѣ да не се досѣтятъ, че това е църква и да я разорятъ. Ферманътъ е излѣзълъ навѣрно кждѣ 1819 г., защото най-старата икона, поставена на иконастаса, е отъ сжщата година.

Църквата Св. Троица е била отначало въ земята съ по десетина стжпала надолу. Едвамъ прѣди 20 години почнали да строятъ новата църква на мѣстото на старата, като проектирали да направятъ единъ грамаденъ храмъ; обаче слѣдъ десетгодишна работа поради нѣмане на срѣдства прѣкратили строенето, като покрили издигнатата часть. Но и така недоизкарана църквата пакъ е грамадна, много свѣтла и красива.

Иконостасътъ е направенъ съ рѣзби, до половината позлатенъ, а иконитѣ му сж зографисвани прѣзъ 1812—1820 г. повече отъ трѣвненскитѣ майстори Симеона и Ионикия.

Въ църквата, като нова, нѣма нищо особено. Интересни сѫ само тия нѣща, които сѫ прѣнесени отъ други по-стари църкви. Така най-старата чаша е изработена въ Русия въ 1793 г. и е прѣнесена отъ разорената църква Св. Параскева (сега Св. Богородица). На тая чаша стои слѣдниятъ надписъ:

поклонилъ този свещенній потиръ йоникѫ Х: Димитрѫвъ Колифаровъ сасъ братьатаси въ храмъ светыа параскеви ҂аѱҁг.

Послѣ интересенъ е единъ старъ миней, печатанъ въ Влашко, въ 17 в. въ врѣмето на Матия Бесараба. Само че въ забѣлѣжката на края на книгата, дѣто сѫ изброени имената на подарителитѣ, е скѫсано мѣстото, дѣто е отбѣлѣзанъ храма, на който е била подарена тая книга.

Най-послѣ най-голѣмъ интересъ съставя стариятъ псалтиръ, печатанъ въ 1785 г., на послѣдната кора на който е написанъ слѣдния хронографъ:

1781 **годѫ августа 5 чисда що са запре руската граница**

1806 **декеврїє 1 додоха русците набукорешъ и ѿвориха кавгъ сасъ турчинатъ**

1807 **февроаріа 11 стана паша мустафа банрактаръ** 1808 **їюнїа** 21 **чтиди мустафа паша иацари гратъ истана визиръ и зе сичкото ѹрумели и анадолъ сторн запъ итогази убиха султанъ селима еничарите аподиръ са воцари солтанъ мустафа чиподиръ еничарите дигнаха султанъ мустафа ѿтстолатъ чи турнха султанъ махмуда:**

1808 **ноевріа** 6 **денъ убиха еничарите мустафа паша сториха кавга сасъ него на паша вапаса иабайрамъ ертеси присъ ноща атои като вида тун влези влахаматъ чи запали цупането чи изгори сарачите и изби до** 10000 **еничари сасъ лахаматъ: нилого го тарсиха подире чи слетъ** 5 **дене го иамериха влахаматъ цялъ нїиде не повреденъ салче умрелъ та го влачиха по сукаците трупатму нилого други безчестїє сториха иа трупатму. чюса барашъ на** 1812 **маїа** 25. **акое истина тогази е барашъ: на** 30 **маїа погарме вечарта на идинъ сахатъ и мнлого примежди стана умраха** 5 **виеулх напиздица**[1]) 1812 **октовріа** 2 **излзи горнїатъ барашъ иа мигданъ и станаха русците сичките ѿ букорешъ чиси утидуха итогази тази година и на този мїръ дигнаха франсузите кавга сасъ русците и влезоха все франсузите вмоска исидаха ватре иакои дене подиреса**

---

[1]) Чешмата на „Падало“, при входа въ Габрово.

вдигнаха русците та ги испаднха ѿ моска ѝмлого хора измраха и ѿ двете старин и франсузити сасъ буна парта наедно идвамъ утекоха иса затворнха въ смоленскїи гр.

1812 ноеврїа 22 вдигнаса визиратъ рушитъ паша ѿ шуменъ за идрние

1813 їонарь замразна воаѕа нацариградъ помнжду галата имнжду фнеръ

1812 декеев 6 вдигнахаса соканте ѿжнните даннносотъ векн соканте

1816 февро 26 излезе фези ага ѿтарново та утиди зацариградъ който струва їануаръ 1 у тарново 7 годнин: 1816 доди новїатъ воївода за тарново: мартъ 9 денъ сннманъ аа воеводата арапъ кирїа а намъ доде субашъ мустафаа и тон арапъ кирїа: 1816 декеврїа 28 удари снакъ 9 педеа затрндин нанде:

Въ одаята на църквата Св. Троица въ единъ отколѣ закованъ сандъкъ се намѣриха много книжа и смѣтки. Между тѣхъ бѣ и църковната кондика, въ началото на която е изложено едно дълго окрѫжно писмо на търновския митрополитъ Илариона отъ 1823 г. Въ това окрѫжно се вижда прѣди всичко, какъ сѫ били написани първитѣ кондики, именно: самъ Илларионъ проводилъ единъ човѣкъ да опише имота, сѫдоветѣ, одеждитѣ и всичко, което е имала всѣка църква. Тия бѣлѣжки били вписани въ една обща кондика, а слѣдъ това въ самата митрополия били направени отдѣлни кондики за всѣка църква. Въ тия кондики, освѣнъ имотитѣ на църквитѣ, вписвали и годишнитѣ смѣтки, които се прѣглеждали ежегодно въ митрополията и се подписвали отъ самия архиерей. Послѣ въ окрѫжното се даватъ упѫтвания на църковнитѣ епитропи, какъ да управляватъ църковнитѣ имоти. А най-послѣ митрополитътъ заплашва разсипницитѣ и крадцитѣ епитропи, че ще се изпѫждатъ безчестно, ще се изобличаватъ отъ архиерея и, ако стане нужда, ще изпадватъ и на църковно наказание, като свещенограбители. Интересно е, че както смѣткитѣ въ кондиката на църквата Св. Троица, тъй сѫщо и смѣткитѣ въ всички кондики въ Търновско сѫ водени дълго врѣме и по гръцки, и по български, а митрополититѣ сѫ се подписвали на всѣкждѣ, дори до 1867 г., само по гръцки.

Въ двора на църквата Успѣние Пр. Богородици отлѣво се е издигала старата църква Св. Параскева, изгорѣна прѣзъ 1798 г., а на мѣстото ѝ била издигната нова църква Св. Богородица, но пакъ низка, на 2 метра въ земята, и два пѫти по-малка отъ сегаш-

ната. Тая стара църквица трѣбва да е била издигната къмъ 1804 г., защото най-старитѣ запазени книги, ермологията и октомврийскиятъ миней, сж приложени въ нея, споредъ надписитѣ имъ, първата въ 1804, а втората въ 1805 г. А въ 1865 г. когато тая църквица взела да се разсипва, съборили я и отъ дѣсната ѝ страна, въ двора издигнали днешната църква Св. Богородица, която е великолѣпна, свѣтла, висока и съ много красивъ иконостасъ, иконитѣ на който сж работени отчасти въ Габрово, а отчасти въ Одеса.

Отъ старата църквица Св. Богородица сж останали нѣколко икони, работени отъ трѣвненски майстори, най-старата отъ които е отъ 1815 г. Останала е сжщо и една грамадна кандилница, изработена въ 1818 г. отъ майсторъ Христо. Въобще старини въ църквата нѣма, но затова пъкъ въ църковнитѣ книги, които сж двойни, има доста интересни забѣлѣжки.[1]) Така на една библия отъ 18 вѣкъ е отбѣлѣзано, че въ 1788 г. е имало въ Габрово грозно наводнение, което причинило много врѣда на хората, на добитъка, на нивята и разорило каменната воденица надъ моста. Въ сжщата година имало много знамения. Черницитѣ изгорила сланата на априлия 24 и не останала шума, а везирътъ дошълъ до София и Нишъ съ много войска агарянска противъ нѣмцитѣ.

Въ Кириакодромиона надъ годината 1821 се описватъ звѣрствата на турцитѣ въ врѣме завѣрата, поради която спрѣла търговията, а турцитѣ изтрили много народъ и убили патриарха на възкресение.

На края на пендикостаря стои, че въ 1837 г. миналъ прѣзъ Габрово султанъ Махмудъ.

На края на житиетата е написанъ слѣдния късичъкъ хронографъ за нашата църковна борба:

На 1860 Априлий 23 сж отказахме отъ грьцкия патрикъ народно.

На 1860 на 18 Декемврия сж отдѣлихж нѣколко българи та станаха унияти.

На 1861 на 5 Мартъ афоресаха нашитѣ владици Илариона и Авксентия.

На 1861 на Марта 26 день афоресахме фанариотитѣ ние, цѣлъ народъ български и се отдѣлихме отъ тѣхъ вѣчно.

---

[1]) Най-старата книга въ тая църква е едно евангелие, печатано въ 1722 г., но въ него нѣма нищо забѣлѣзано.

На края на ермологията е написано за загиването на Х. Димитровата чета слѣдното:

1868. Юлия 20 день. Избиха бунтовницитѣ на хаджката поляна на бузлуджа и ги погрѣбоха казанлъшкитѣ попови. Знайно да бѫде добрѣ.

А пъкъ на края на новата мондика, която датира отъ 1866 г., четемъ слѣднитѣ двѣ забѣлѣжки:

Прѣдстави са Иларионъ Архиепископъ Терновски, родомъ отъ Елена.

1875 Иуния 5-ий Цариградъ.

Стана причина на 1875 сене августъ 9 въ петъкъ вечерь затвориха ни церковата заради владичнината и седе въ сѫбота и въ неделя, въ понедѣлникъ я утвориха на 11 августъ писа

П. Р. С.

Женскиятъ манастиръ, построенъ въ срѣдната махала на града, съ малка църквица, съ низки, спретнати и чисти стаи и съ обширна и добрѣ обработена градина, се казва Баговѣщение. Основата на тоя манастиръ е положена още въ 1834 г., а въ 1838 г. трѣбва да е билъ свършенъ, защото на октомврийския миней стои слѣдната забѣлѣжка:

҂АѾЛИ

покро̀въ пресвт҃ыѧ бц҃и прѐложи ба̀ба гергевица ѿ му̀зга[1]) на и҃ме ивана.

Манастирската църква е сравнително нова. Тя е издигната въ 1846 г., и въ нея нѣма никакви старини освѣнъ чашата за причастие, на която пише:.. Ілю ѳеодора мѝнде 1817: ахiω с. Тая чаша е била дадена на основателката на манастиря, Ефросиния Николова, отъ архимандритъ Иосифа Соколски, който ѝ билъ роднина.

Въ манастиря има доста добра библиотека, но повечето отъ книгитѣ сѫ нови, при все това и въ тѣхъ се срѣщатъ тукъ-тамѣ интересни забѣлѣжки. Така на послѣдната кора на псалтиката е отбѣлѣзано едно голѣмо наводнение, станало на 16 юния 1858 г. Тогава водата придошла въ 6 сахатя, разсипала дувари, стока отнесла и кѫщи разрушила. А на една нова литургия стоятъ слѣднитѣ двѣ забѣлѣжки отъ революционната 1876 г.:

Юлия 29 дохаждa английския консулъ да прѣглежда изгорѣло и убито.

---

[1]) Село въ Гѫбенската община, Севлиевско.

Августа 8. Дохажда пакъ други американски за сжщото. Тогажде 24 додоха новоселскитѣ инокини щото останали живи но обрани и изгорени горкитѣ нищо не останало: църква, келии, дрехи, книги, всичко на пепель и 7 или 8 души убити.

Въ библиотеката на манастира има и единъ грамаденъ патерикъ (отечникъ), писанъ отъ иеромонахъ **Ѳеофана „Болгаръ ѿ Калоферъ“** — Старата игуменка ми разправя, че тая книга била донесена отъ Св. Гора.

Два часа на югоизтокъ отъ Габрово се издига на една стръмна скала Габровския Соколски манастиръ Успѣние Пр. Богородици. За основанието на тоя манастиръ четемъ въ началото на кондиката му слѣдното:

Во слꙋ҇вꙋ сты҇а единосꙋщныа животворащыа и нераздѣлныа тр҇цы, ѡ҇ца, и, с҇на, и ст҇агѡ д҇ха, построисѧ ѿ ѡснованїа сей стый м҇тръ хра҇ оуспенїе престы҇а б҇цы, въ предѣлѣ габровской, на холмѣ сꙋколской пещере. баше же сїа стѣна ѿ начала человѣкѡмъ невходима и незнаема. пре҇д пещерн же баше толикѡ мѣсто пространно, еликѡ до стопи или краӱки і. и прїидохѡмъ изъ м҇тра троанскагѡ а҇зъ арїмандрїтъ їѡсифъ, и а҇зъ їромонахъ агапїй, и вселихѡмсѧ здѣ предн пещерю, и сотворихѡмъ себѣ покровъ по҇д каменемъ съ доскн, сирѣчь кꙋщицꙋ, и ѡбсѣкохѡмъ камена, и соградихѡмъ малꙋ ц҇рковь, въ лѣто ҂аѿлг м҇ца їанꙋарїа. и егда оуслышаша селени, и здѣ живꙋщїи возрадовашасѧ, и собрашасѧ вкꙋпе ѿ село, и ѿ колиба҇, иснафи, м҇сторн съ калфами, или болше ѿ сїа е҇търъ махала и новомахаленцы кованче, съ калфи свои и чираце днемощно всеꙋдꙋши потрꙋдишасѧ, наипаче съ своимъ препитанїемъ и безъ цѣны, любве ради б҇жїа м҇тре: и ѡбсѣкоша еще болше камена, и распространисѧ мѣсто. тогда разорихѡмъ ц҇рковъ малꙋю, возградыхѡмъ ѡснованїе сїю болшꙋю. Во время ц҇ра тꙋрскагѡ сꙋлтана махмꙋда. патрїарха костантїа, и при митрополїта їларїѡна терновскагѡ

аѡлд

ѿ м҇ца марта начасѧ, до м҇ца а҇vгꙋста оукончасѧ ц҇рковь

Слѣдъ това се изброяватъ многобройнитѣ имена на тия, които сж подарили за издиганeто и благоустройството на манастира пари, волове, ниви и ливади. А на единъ скжсанъ листъ на края на кондиката е отбѣлѣзано освещаването на църквата.

1834 **авгꙋста** 15, **осватисѧ церковата отъ Їларїона Търновскаго.**

Манастирската църква е малка, послана съ четвъртити мраморни и гранитни плочки и украсена още въ 1862 г. съ груба стѣнна живопись отъ двама шипкалии: попъ Павелъ и синъ му Николай.[1]) Църквата е построена източно отъ манастирската ограда, заградена отъ дѣсно съ скали, а отъ лѣво съ пропасть. Отъ дѣсно до самата църква има една малка пещера съ два входа. Въ тая пещера на една височина отъ два аршина е закрѣпена икона Св. Богородица, изработена на дебела плоча, — нѣщо единично по рода си у насъ. Задъ олтаря на църквата подъ самитѣ скали е забитъ единъ старъ прѣстолъ, поставенъ прѣди направата на църквата отъ дѣда Иосифъ, за да излъже турцитѣ, че ужъ тамъ имало по-рано църква, та да позволятъ да се издигне на мѣстото ѝ нова. А пъкъ скалитѣ надъ тоя прѣстолъ сѫ много опушени съ борина, пакъ съ сѫщата цѣль, за да показватъ, че сѫ остатъкъ отъ стара църква. — Отъ лѣва страна на църквата се издига единъ по-късно построенъ и недоизкаранъ параклисъ, подъ който има гробница.

Въ манастира нѣма нищо по-старо отъ 1833 год., т. е. отъ основанието му. Единствената интересна старина въ него е старата оловена чаша за причастие, на която се четатъ само имената на подарителитѣ ѝ. А днешната чаша е правена сравнително късно, и то отъ самия игуменъ. На нея отдолу стои слѣдниятъ надписъ:

† ҂аѿне сокологабровскй манасти † успение прест҃и богородицы архимандритъ іосіфъ.

Соколскиятъ манастиръ е чудно залѣпенъ на една стръмна като стѣна скала. Подъ него въ една дълбока пропасть шуми Страшната рѣка, която извира малко на изтокъ, близу до върха Св. Никола.

Манастирътъ заима грамадно пространство. Въ срѣдата му е изградена голѣма чешма, отъ многото гърла на която тече постоянно изобилна и вкусна балканска вода, а манастирскитѣ сгради сѫ доста сгодни за живѣне. Поради това, както и поради здравия си въздухъ, съ който се слави манастирътъ, той се посѣщава сега всѣко лѣто отъ много фамилии, нѣкои отъ членоветѣ на които страдатъ отъ гръдни болести.

Поради очарователната си мѣстность, Соколскиятъ манастиръ е билъ много посѣщаванъ и въ турско врѣме. Така, споредъ една

[1]) А иконитѣ на иконостаса сѫ работени отъ грѣвненскитѣ зографи Симеонъ и Иоаникий попъ Витанови.

забѣлѣжка на края на кондиката му, самъ Митхадъ паша, управительтъ на дунавската областъ, като идвалъ прѣзъ 1867 год. въ Габрово, посѣтилъ и тоя манастиръ заедно съ Х. Иванча Х. Величковъ отъ Русе. А споредъ друга забѣлѣжка, габровскитѣ учители рѣшили още на 1858 год. да посѣщаватъ всѣкога слѣдъ изпититѣ манастира. Това рѣшение е написано въ кондиката и е подписано отъ тогавашнитѣ учители и отъ д-ръ Василий Беронъ, който билъ нея година „изпитатель на габровскитѣ училища" и е потвърдено отъ самия игуменъ архимандрита Иосифъ, да става всѣка година.

Днесъ габровскиятъ мѫжки манастиръ е материално съвсѣмъ западналъ. Това западване на манастира се е започнало още наскоро слѣдъ отиването на основателя му, архимандритъ Иосифъ, въ Римъ, дѣто той приелъ унията и билъ посветенъ за архиепископъ на българитѣ.

За положението на Соколския манастиръ слѣдъ излизането на дѣда Иосифъ и въобще за това, кому трѣба да принадлежи самиятъ манастиръ и неговитѣ имоти, може да се види отъ едно писмо,[1]) писано въ Киевъ на 1 януария 1864 г. отъ

Іосіфъ Архіепископъ Сокольскый

До почтенныя Господарь Илія Ц. Видинлія

Въ Габрово.

Въ това писмо дѣдо Иосифъ, слѣдъ като моли дѣда Илия да закрили манастирската гора, която хората сѣчели, признава, че манастирътъ и гората му били общински, та общината въ крайна нужда можала да употрѣби гората за нѣкоя общинска потрѣба, а да се не оставя така да се сѣче. Най-послѣ дѣдо Иосифъ свърша съ слѣднитѣ думи:

„За мене щѣше да е радостно, ако са употрѣбеше за училище, черквѫ, монастирь и други обществени работи, нъ не мога равнодушно да чувамъ, какъ я истребватъ да я горятъ".

Отъ особенъ интересъ сѫ разнитѣ книжа, останали отъ старата община, и писма, подарявани отъ разни лица на гимназията, които книжа се намиратъ въ гимназиалната библиотека. Повечето отъ тия книжа се отнасятъ до училищни работи. Въ нѣкои отъ тѣхъ се говори за Славейкова, че получавалъ книги отъ одескитѣ попечители на габровското училище чрѣзъ училищнитѣ настоятели

[1]) Въ гимназиалната библиотека.

въ Габрово, а пъкъ той изпращалъ въ Одеса приказки и пѣсни, които събиралъ между народа. Освѣнъ народни умотворения одесскитѣ попечители сѫ искали отъ Славейкова да имъ изпраща и свѣдения за турскитѣ жестокости и звѣрства. Напр. съ писмо отъ 26 септ. 1855 г. Н. Палаузовъ моли Андрея Хесапчиевъ така:

„Напишете Г. Славейкову да се старае да сѫбира пѣсни", — а по-рано съ писмото си отъ 20 февр. 1853 год. моли сѫщия Хесапчиевъ: „Да се помоли Г. Славейковъ да ми проводи пѣсни, пословици и прочее и да ми опиши за сички те убiйства, убирства и други угнѣтенiя, които се правятъ отъ наши те тирани".

Едно отъ запазенитѣ въ библиотеката писма е особено важно за Търново. Това писмо е писано на 5 февр. 1858 г. отъ търновскитѣ училищни попечители до Илия Видинлията въ Габрово, съ което го молятъ да прости лихвата на 5000 гр., дадени отъ него още въ 1852 г. на църковната община въ Търново.

Отъ това писмо се научаваме, че дълго врѣме не е имало никакво съгласие между търновскитѣ първенци и училищни настоятели, но въ началото на 1858 г. настаналъ миръ и съгласие въ Търново. Тогава петтѣхъ главни еснафа избрали по двѣ довѣрени лица, за да прѣгледатъ смѣткитѣ на училищната община. Тѣ намѣрили 100 хиляди гроша дългъ. Като видѣли това заплетено положение, еснафитѣ се задължили взаимно и съ подписитѣ си да изплатятъ тоя дългъ. За тая цѣль тѣ помолили нѣкои по-богати „любородници" като Илия Видинлията да си получатъ главитѣ на паритѣ, а лихвитѣ да подарятъ на търновската училищна община.

Писмото е написано много вѣжливо. То е адресирано „На

Родолюбiйкаго Г-на Илiя Ѱ. Видинлiята

Благоприветствено.

и е подписано отъ четиренадесетѣхъ признателни училищни настоятели, между които на първо мѣсто стои името на многовлиятелния Стефанъ Карагьозовъ. — Интересно е, че много отъ училищнитѣ настоятели не сѫ знаели да пишатъ по български, та сѫ се подписали по гръцки.

Въ гимназиалната библиотека има и много подарени записи, отъ които се вижда, че до 1835 г. свидѣтелитѣ сѫ се подписвали „мартири", а отъ тая година насамъ почти до освобождението — „шахати". Най-стариятъ отъ тия записи е отъ 31/III 1780 год. Той гласи така:

Да҃ знане насние ѧ҃ѱ҃п мпсица мартъ л҃а дан прбади попанита їднщнритин дома їтнха еалното мѣсто детого бе купилъ попъ венко шгергиа їшвасилиа даго прбади нахаци ювана за л҃ грш їпрбадохмо сасъ нашата вол нииесме

таквизи мартори

стоило тивекелъ	**юванъ рале ботун**	**духовникъ иренаръ**	**герге калпазанъ**	
колю станю		**цоню бенкю**	**станю герге**	**венко бою**

Отъ подписитѣ на тоя записъ се вижда, че още въ 1780 г. е имало въ Габрово духовникъ-изповѣдникъ, на име Иренаръ, навѣрно отъ Рилския манастиръ. — Въ Габрово дълго врѣме е имало 2 метоха: въ единия е живѣлъ таксидиотъ гръкъ, а въ другия — духовникъ отъ Рилския манастиръ.[1]) Гръцкитѣ таксидиоти сѫ стоели въ Габрово до разгара на църковната борба, когато послѣдниятъ отъ тѣхъ е билъ изгоненъ; а рилскитѣ духовници сѫ стоели до разрѣшението на църковния въпросъ, слѣдъ което и послѣдниятъ отъ тѣхъ билъ повиканъ назадъ, защото габровскитѣ първенци заявили, че нѣматъ вече нужда отъ никакви духовници.

Между записитѣ има и едно потъкмително отъ 1803 г., подписано отъ 4 мартури, въ което се казва, че се потъкмили „отъ едно до хиляда и отъ хиляда до едно".

Най-послѣ мисля, че не ще бѫде излишно, ако приложа къмъ работата си и слѣднитѣ два документа отъ публиченъ търгъ, взети пакъ отъ гимназиалната библиотека.

I. Продажба на частенъ имотъ.

прадаваса отъ хюкюмата на христа аврамуито отъ ении махле лозито въ драгановата корна тарафите 1: тарафъ потъ цеде 2: тарафъ долатъ голи бардо 3: тарафъ попъ цватково лози 4: тарафъ цанко ратито сасъ празното масто тахминъ 1: дюлюмъ и половина

1874: Ɣниіе 23

[1]) За постоянното прѣбиването на рилски духовникъ въ Габрово узнаваме между другото и отъ благодарственото писмо на игумена Иеромонахъ Кирилъ отъ 12/II 1869 г. до дѣда Илия Видинлията. Споредъ това писмо, до туй врѣме (12/II 1868 г.) духовникъ отъ Рилския манастиръ въ Габрово е билъ „Сілвестръ", а тогава на негово мѣсто е билъ пратенъ новъ духовникъ, на име „Кассіанъ".

ёвели мизать 500
Димитръ Г. Хисапчїевъ 600
Досю Ц. Андреичовъ 700
Д. Г. Хисапчїевъ 900

Нагори вечи немїе прїето

Д. Ц. Андреичовъ

Кабулъ мїе за Деветстотинъ

Д. Г. Хесапчїевъ.

2. Извѣстие за доставка на войската.

Извѣстїе.

Долописанн-те ерзацн са намезатъ сасъ наваляне за ндарето на царска-та конска която са намира въ Нишъ за една година и на долописаната цена.

хляба	месото	ориза	масло-то	солта	дарвено масло
1:½	5: гро	5:½	13 гро	2 гро	8: гроша

захаръ	дарва	йчумикъ	плявата
7:10 пари	4, пари оката	40. пари оката	8: пари оката.

Тамо (въ Нишъ) като е вражхъ едногó человяка сасъ горепнсанна-та цена тука ако има некои кой-то да даде горе-писанни-те ерзацн сасъ по долня цена да са яви на хюкюмета тука въ Габрово.

1874 **Августа** 20
Габрово.

Каймакамъ
турски печатъ

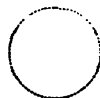

Въ заключение трѣба да кажа, че напуснахъ Габрово съ най-голѣмо възхищение и отъ миналото му и отъ настоещето му — Днешнитѣ габровчени поради интелигентностьта си, поради прѣдприемчивостьта си, поради трудолюбието си, поради разбраната си спестовность, би правили честь на всѣка културна нация. Ето защо азъ си позволявамъ да посъвѣтвамъ любителитѣ на научнитѣ екскурзии, като кръстосватъ нашата малка България, да не забравятъ и скритото подъ балкана Габрово, защото въ него ще се убѣдятъ, че нашиятъ народъ заслужва да се радва на една по-добра сѫдба и на една по-висока култура.

Гр. София, 29 ноември, 1902 год.

Нови и съ малко находища за българската флора растения.

Отъ **Ив. Нейчевъ.**

Въ екскурзирането си прѣзъ юлия и августа 1902 и 1903 год. по Стара планина, именно по мѣстноститѣ Арманкая, Балабана, Сюлеманица, Чамлъка (Читалъ-чамъ) въ Куру дере — масива надъ с. Габарево (Казанлъшко), Демиръ капия и др., покрай многото събрани растения, събрахъ и такива видове, които сж нови за българската флора, а сжщо и такива, които на малко мѣста до сега сж намѣрени въ нашето отечество. Тѣ сж слѣднитѣ:

Vesicaria graeca Reut. По камениститѣ ю.-западни припеци високо въ Чамлъка на Куру дере. 28 юли 1902 г. Срѣща се разсѣяно. Намѣренъ е на Рила и Станимака (гл. Velenovsky „Flora Bulgarica“ p. 36).

Lychnis flos cuculi L. b.) Cyrilli Richt. По ливадни мѣста въ Габрово. Намѣренъ е при Драгалевци (гл. Vel. „Fl. Bul.“ p. 57) и при с. Княжево (гл. K. Polák въ „Oest. bot. Zeitch.“ 1893 № 11).

Acer Hircanum Fisch. M. Изъ гористи мѣста високо на Демиръ капия; край бичкийската пжтека въ Куру дере. 29 юли съ плодове. Споменува се само за Рила и Витоша при Кокалени. (Гл. Велен. „Fl. Bul.“ p. 110).

Anthyllis montana L. По камениститѣ трѣвисти високи мѣста на Куруджа и Чафута (Шипченски балканъ). Срѣща се доста, но не обилно. Намѣрено е и на Синитѣ камъни при Сливенъ и Равно буче. (Гл. Vel. „Fl. Bul.“ p. 132).

Sedum reflexum L. (S. albescens Haw.) По высокитѣ каменисти припеци на Читалъ-чамъ, Чафута и Куруджа. 27 юли въ разцвѣтъ. Срѣща се пръснато, но начесто. Намѣрено е отъ Ст. Георгиевъ въ Троянски балканъ (гл. Мсб. I. стр. 219).

Laserpitium latifolium L. По камениститѣ прищеци високо въ Куру дере; Малуша и Куруджа (Шипч. балканъ). 25 юли въ разцвѣтъ. Образува малки локалитети, а нѣйдѣ се срѣща разсѣяно. Намѣрено е на Mughos подъ Ćeder и Сливенски балканъ (гл. Vel. „Fl. Bul." p. 197). Екземпляритѣ напълно се схождатъ съ австроунгарскитѣ, обаче отъ послѣднитѣ се отличаватъ, че долната страна на листата, както и листнитѣ дръжки сж космести. По тоя бѣлѣгъ тѣ отговарятъ на L. latifolium L. b. asperum K. (гл. Rchb. „Icon. Fl. Germanica" XXI f. 144).

Pimpinella Tragium Vill. По високитѣ каменисти мѣста на Чафута. 13 юли съ плодове. Срѣща се доста, но не обилно. Намѣрено е при Костинбродъ и Каварна. (Гл. Vel. p. 221 и Supl. p. 132.)

Gnaphalium Leontopodium L. Това красиво и скоро открито у насъ растение събирахъ прѣзъ втората половина на м. юли по високитѣ трѣвисто-скалисти мѣста въ Куру дере, дѣто се срѣща разпространено почти по всички върхове, но не въ изобилие и обикновено често прѣдшествувано отъ Achillea ageratifolia Sibt. До сега се споменува само отъ г-нъ Урумова, който го е събиралъ на Козета стѣна въ Троянски балканъ.

Senecio umbrosus W. K. По сѣнчести влажни мѣста на мѣстностьта Лѣшница при с. Бааслии (Казанлъшко) 7 августъ въ разцвѣтъ. Образува малки групи, но не изобилно. Тоя новъ видъ за нашата флора се срѣща въ съсѣдство съ насъ въ Сърбия и Романия. Отъ ближнитѣ нему видове: S. Doria L. се отличава, че има по-едри главици, сѣмкитѣ голи и срѣднитѣ листа по-едро назжбени; отъ S. macrophyllus M. B. се различава, че е съ по-широки цвѣтни главици и има не 5, а 8 езичести цвѣтчета въ една главица. При това главицитѣ сж звънцо-подобни, а не цилиндрични. Нашитѣ екземпляри напълно се схождатъ съ тия отъ долня Австрия. (Гл. „Herbarium Europaeum" № .. отъ D-r C. Baeniz.).

Senecio Othonnae M. B. (Cineraria anomala Sibt; Cacalia pinnata Villd). По открититѣ гористи мѣста край пжтя между Висока могила и Катуна (Шипч. балканъ). 17 юли. Срѣща се локализиранъ, но не изобилно. Споменува се отъ Георгиевъ въ Мсб. I p. 225. „По флората на Южн. България" при Сотира (Сливенъ) и отъ Velenovsky въ Supl. p. 150 на Юмрукъ-чалъ въ Калоферския балканъ.

Rhododendron myrtifolium Sch. Ky. (R. Kotscyi Simonkai). По високитѣ трѣвисти мѣста на Демиръкапия и Чамлъка въ Куру

дере. Срѣща се локализиранъ, дѣто образува покривки. Намѣренъ е въ Костенски балканъ въ Котлинитѣ (гл. Георгиевъ „Родопитѣ и Рилската планина и нихната растителность“ въ Мсб. V., стр. 338) и отъ Урумовъ на Мара-Гидикъ (гл. прибавка на Ловченския окр. Мсб. XV.).

Veronica balcanica Vel. (V. repens Vel.; V. apennina Vel.). По влажно-мочурливи каменисто-пѣсъчливи мѣста и край поточетата на Сюлеманица, 25 юли съ цвѣтове и плодове. Доста често се срѣща, но не въ изобилие. Намѣрено е до сега само на Витоша, Рила и Мусала (гл. Vel. „Fl. Bul.“ p. 431 и Supl. p. 215).

Veronica montana L. Изъ гората край пжтеката, кога се слиза отъ Арманкая за потока; изъ гората за Курита отъ с. Топлешъ; изъ гората по с.-западнитѣ склонове на Куруджа. Прѣзъ юли съ цвѣтове и плодове. Срѣща се доста много. Тоя новъ видъ за българската флора е застжпенъ въ съсѣднитѣ намъ Сърбия и Ромъния. Отъ близкитѣ нему видове се отличава, че цѣлото растение е рѣдкокосместо мъхнато, листата на дълги дръжки сж яйцевидни, по края едро напилени. Съцвѣтието, изходеще изъ пазвата на единъ отъ срѣщуположнитѣ листа, е мало-цвѣтно. Цвѣтнитѣ дръжки сж тънки, по-дълги отъ брактеитѣ и чашката, която е дълбоко раздѣлена съ дѣлове, по края рѣсничести. Плодоветѣ силно сплескани, по ржба си рѣсничести, отъ двата края врѣзани (вдълбнати), по-широки отъ колкото дълги, надминуватъ чашката; сѣмената плоски. Сравнени екземпляритѣ съ фигура 84 на Rchb. „Jcon. Fl. Germ.“ XX, напълно се схождатъ.

Rhynchocorys Elephas L. (Sub. Rhinantho). По сѣнчеститѣ влажни гористи мѣста на Арманкая, кога се отива къмъ потока. 24 юли въ разцвѣтъ. Срѣща се доста, но не обилно. Намѣрено е до сега отъ Урумовъ и Wagner'а на Юмрукъ-чалъ, Троянски и Тетевенски балканъ (гл. Vel. Supl. p. 220).

Juniperus Sabina L. По камениститѣ припеци високо въ Куру дере и Демиръ капия. Срѣща се локализирано, но не изобилно. Споменува се отъ Урумовъ за Калофер. балканъ (гл. „Приносъ къмъ Бълг. флора“ Мсб. 18) и въ долината на Бѣлия Искъръ отъ Тошевъ (гл. „Югозападна България въ фл. отнош.“ Пер. сп. LXIII).

Allium montanum Schm (All. fallax Schult; All. leptophyllum Schur). По високитѣ трѣвисти мѣста на лѣво отъ дерето на Чаталъчамъ, въ съсѣдство съ Gnaphal. Leontopodium L. по сжщитѣ мѣста

и на Демиръ капия. 28 юли въ пъленъ разцвѣтъ. Срѣща се пръснато, нѣйдѣ на малки групички, но не изобилно. Сжщо новъ видъ за нашата флора. Въ съсѣднитѣ намъ страни се срѣща въ Ромъния (гл. Grecescu „Konspectul Florei Romaniei“ p. 567). Отъ близкостоещитѣ нему видове, All. acutangulum Schrad., се отличава, че има конусовидни луковици, стоещи на наклонено коренище; листата тѣсно-линейни, плоски не достигать съцвѣтието. Цвѣтнитѣ дръжки почти два пжти по-дълги отъ перигона. Тичинкитѣ и стълбчето се издаватъ на вънъ отъ перигона. Отъ All. flavescens Bess. се отличава по листата, които сж съвършено плоски, а не кржгли; цвѣтоветѣ червени, а не жълтеникави; листата на околоцвѣтника сж цѣли, а не зжбчести, и цвѣтнитѣ дръжки сж по-кжси.

Colobachne Gerardi Lk. (Phleum Gerardi All., Alopecurus Ger. Vill., Chinochloa Ger. Trin.). По припечни трѣвисто-пѣсъчливи мѣста на Балабана и Сюлеманица, доста разпространено. Намѣрено е на Рила, Калоферски балканъ (гл. Vel. „Fl. Bul.“ p. 597) и на Мара-Гедикъ отъ Урумовъ.

Гр. София, септември 1903 год.

Ионъ Братияно (1821—1891 г.) и признателна България.

Отъ **Марко Д. Балабановъ.**

На 18 миналаго маия въ Букурещъ се откри издигнатиятъ съ народна подписка паметникъ на Йонъ Братиана, единъ отъ най-виднитѣ въ наше врѣме дѣйци по политическото прѣраждане на Ромъния и единъ отъ ония знаменити държавни мѫже на тая наша съсѣдка, които прѣдстояха тъй умѣло и тъй щастливо на нейнитѣ сѫдбини прѣзъ втората половина отъ изтеклото столѣтие. Както е извѣстно, отъ двѣ раздѣлени дунавски княжества, Влашко и Молдовско, образува се постепенно едно едничко княжество, ромѫнското княжество; отъ васално пъкъ княжество то се сдоби послѣ съ независимость и слѣдъ освободителната за България война, въ която, както се знае, ромѫнитѣ взеха сѫщо участие, това княжество се провъзгласи въ кралство и досегашниятъ князь Карлъ, избранъ за такъвъ прѣзъ 1866 г., стана ромѫнски краль, въ каквото качество той царува щастливо и до нинѣ съ признавана отъ всички, и туземни и чужденци, примѣрна политическа мѫдрость. Всичко това се извърши прѣзъ казания периодъ, втората половинка отъ изтеклото столѣтие, и въ всички тия важни събития Йонъ Братияно, поборникъ отъ прѣди още за ромѫнската свобода, е игралъ, ако не първата всѣкога, но безспорно всѣкога една отъ най-първитѣ, една отъ най-блестещитѣ роли, а въ много случаи той самъ е билъ и душата на движението, както по избора на князъ Карла слѣдъ отстранението на Куза, така и по въпроса за независимостьта на Ромѫния и по провъзгласяването ѝ въ кралство.

* * *

Откриването на паметника на тозъ знаменитъ държавенъ мѫжъ се извърши по най-тържественъ начинъ при стичането на многохиляденъ народъ изъ столицата и изъ провинцията, при присѫтствието на всичкия официаленъ свѣтъ, между който и прѣд-

ставители на краля, при молитви отъ висшето духовенство, при произнасяне цѣла редица рѣчи похвални за тъй чествуемия държавенъ мжжъ, при дефилиране съ поклонъ прѣдъ паметника му отъ разни общества съ свои знамена и отъ ученици отъ разни учебни заведения и проч.

Паметникътъ е издигнатъ на едно отъ най-централнитѣ въ Букурещъ мѣста близу до университета и не далеко отъ други тамъ три паметника, издигнати въ честь на други ратници за спазването, за пробуждането, за свободата и за подигането на Ружния.

* * *

Пжтьомъ и като въ скоби ще забѣлѣжа тукъ, че отъ три—четери десетки години нашитѣ съсѣди ружни сж си вмѣнили въ патриотическа длъжность да увѣковѣчатъ съ паметници своята признателность къмъ всички ония народни труженици, които въ една или друга область отъ народния битъ сж принесли особени услуги за защитата или напрѣдъка на отечеството. Така, Михаилъ Храбри (Mihaiŭ Vitezul), който е князувалъ къмъ края на шестнадесетото и въ началото на седемнадесетото столѣтие (1593—1601), който е воювалъ юнашки и успѣшно срѣщу Турцитѣ не веднажъ и при князуването на когото цѣлиятъ почти ружнски народъ бѣше се съединилъ ведно за кжсо врѣме подъ неговия скиптъръ, има въ една градина срѣщу университета свой паметникъ. Отъ двѣтѣ пакъ страни на тоя памятникъ се издигатъ други два: единътъ на Георги Лазаръ (Chéorghe Lazăr 1779—1893) изъ ружнска Трансилвания, който въ началото на миналото столѣтие, като учитель въ едно отъ него основано училище, заедно съ свои другари, възбудилъ въ ума на ученицитѣ *любовьта* къмъ ружнското племе и всадилъ въ сърдцата имъ трудолюбието за благото на отечеството; другиятъ пакъ на неговия достоенъ ученикъ и послѣдователь Елияди Радулеско (Eliade Radulescu, 1802—1872), неуморимъ радѣтель и като списатель и като публицистъ и като политически дѣецъ. Военното изкуство, науката и политиката се събиратъ тукъ съсѣдно и напомнюватъ наедно необходимитѣ условия за спазването и подигането на единъ народъ.

Тия три паметници не сж обаче единичкитѣ за сега въ ружнската столица. Между други пó-много или пó-малко извѣстни въ нея се издигнаха прѣзъ тия послѣдни години единъ въ честь на единъ знаменитъ за страната министъръ, *Ал. Лаховари,* другъ

въ честь на единъ неотдавнашенъ столиченъ кметъ, *Протопопеско,* за неговитѣ необикновени услуги къмъ столния градъ, трети, осветенъ нѣколко дни прѣди Братияновия, за единъ сѫщо неуморимъ политически дѣецъ, влиятеленъ публицистъ, депутатъ, министъръ, *Росети.*

Заслужава да се спомене тукъ и хубавата статуя издигната въ прѣкрасната градина на черквата домна Балашъ въ честь на благотворителностьта и пр.

Но съ паметници не е украсена само столицата на румѫнското кралство. Таквизъ има и въ провинцията, каквото наприкѣръ въ Яшъ, столния градъ на бившето Молдовско княжество, паметникътъ на Стефана Велики (Stefan cel mare 1457—1504), доблестния и щастливия ратникъ за отечеството срѣщу турци, поляци, маджари, татари; и паметникътъ на Георги Асаки (Gheorghe Asachi, 1788—1869) родомъ по происхождение гръкъ, но пламенъ румѫнски патриотъ и единъ отъ най-усърднитѣ труженици въ литературното поле прѣзъ цѣло полустолѣтие; той е третьото лице отъ тъй скѫпо цѣнѐната и тъй дълбоко почитаната троица по румѫнското възраждане прѣзъ токо-що изминалото столѣтие: Георги Лазаръ, Елияди Радулеско и този Георги Асаки; послѣ иде паметникътъ въ Турно-Северинъ, па още и въ Търгъ-Жию на Тодоръ Владимиреско (Tudor Vladimiresco, 1780—1821), който по случай избухналото въ Румѫния гръцко възстание се яви застѫпникъ на угнетенитѣ и злощастнитѣ селяни и срѣщу гръцки тукъ голѣмци и срѣщу румѫнски бояри, както и пó-новиятъ паметникъ на Мирча Велики (Mircea cel mare 1381—1418) въ г. Тулча за неговитѣ славни походи срѣщу турцитѣ и др.

* * *

Паметникътъ на Ионъ Братиана, издѣлие на парижкия ваятелъ *Дюбоа,* билъ, както казватъ, прьвъ за сега въ Румѫния и по величина, и по схващане плана и по художествено изпълнение на тоя планъ. Заедно съ пиедестала, на който се издига този паметникъ има височина 14 метра. Главната група надъ пиедестала се състои отъ една жена, която олицетворява отечеството (patria), съ кралска румѫнска корона на глава; тя стѫпва гордо върху една скала като стиска къмъ сърдцето си народното знаме, гъвкитѣ на което се смѣсватъ съ гъвкитѣ на дрѣхитѣ ѝ. Съ другата си рѫка тя се облѣга върху рамото на Братияна съ пълна вѣра въ любовьта на едно отъ най-прѣданитѣ ѝ чада. Братияно отъ своя страна, пъленъ

съ енергия и блестещъ отъ задоволство при спомена на миналитѣ борби и на извършенитѣ дѣла, сочи на единъ войникъ (дорабанцъ) образа на освободеното отечество и съ едно свободно движение му заржча, че той трѣба да бди надалеко и никога да не прѣстава да брани постигнатия идеалъ. Войникътъ, който стои наведенъ прѣдъ отечеството, обѣщава му въ самоотверженъ ентусиазъмъ покорность и прѣданность до пожертвуване на самия си животъ. Друга една група прѣдставя една румжнка, която държи за ржка двѣ момчета, двама ученика, на които тя показва великия патриотъ. Тѣзи момчета олицетворяватъ бждещитѣ поколѣния. На другата страна отъ паметника единъ гений се издига веселъ и възхитенъ къмъ въздуха, като захвърля счупенитѣ си вериги. Той прѣдставя независимостьта, добита прѣзъ 1877 г. Основата на паметника образуватъ въ долнитѣ жгли четери алегорически фигури, които символизиратъ свойственитѣ на Братияна дарби и качества; тѣ сж: *патриотизмътъ, краснорѣчието, доблестьта и мждростьта.*

* * *

Такавъ е паметникътъ на тозъ румжнски държавенъ мжжъ. Какавъ е билъ пакъ самъ той, нека ми бжде позволено, вмѣсто дългитѣ рѣчи и още пó-дългитѣ жизненописания, да прѣведа тукъ само писмото, което румжнскиятъ краль отправи на живущата му още съпруга въ деня на откриването тоя паметникъ. Ето това писмо.

До госпожа Пия И. Братияно.

Госпожо,

Прѣзъ мисльта и съ сърдцето си азъ зимамъ участие въ днешньото тържество, съ което румжнскиятъ народъ възнаграждава патриотическия трудъ на вашия знаменитъ съпругъ, като издига всрѣдъ столицата единъ великолѣпенъ паметникъ за увѣковѣчаване славата му.

За васъ и за мене не може да има пó-сладко утѣшение, не може да има пó-голѣмо морално подкрѣпление отъ засвидѣтелствуваната днесъ признателность къмъ безсмъртния Іонъ Братияно, който е посветилъ цѣлия си животъ за величието на отечеството. Тази благодарность прави честь както на ония, които сж проникнати отъ нея, така и на оногозъ, който е нейнъ прѣдметъ.

Непоколебимъ съвѣтникъ на Прѣстола, уменъ държавенъ мѫжъ, пръвъ между пръвитѣ, Ионъ Братияно е заслужилъ достойно днешното възнаграждение, и издиганиятъ паметникъ ще разказва на бѫдещитѣ поколѣния, колко значителю и важно е участието, което е взелъ той въ дѣлото за народната независимость и за създаването на кралството. Що се отнася до мене, азъ нѣма никога да забравя прѣданностьта, съ която служи той на Отечеството и на Прѣстола, а най-вече въ дни на борби — неговия благороденъ полетъ, постоянно направляванъ къмъ подигането на отечеството, неговото живо схващане нуждитѣ на народа, както и онова кротко и симпатично лице, което привличаше сърдцата и откриваше добротата на една душа, чужда на ненавистьта и на завистьта.

Името му ще остане вѣчно нераздѣлно отъ ония славни врѣмена на нашето възраждание и на военнитѣ дѣла, чрѣзъ които се осѫществи съ божията помощь и съ героизма на армията столѣтното сънуване на румѫнитѣ. Съ истинска радость ползувамъ се отъ случая на днешния праздникъ, за да ви подновя, госпожо, увѣрението въ живата прѣданность, която Ви съхранявамъ.

Букурещъ, 18 май 1903 г.

Карол ъ.

* * *

Името на Ионъ Братияна е добрѣ извѣстно и въ съврѣменната история на България. То е свързано съ всички ония български движения, които готвѣха и правѣха отвѫдъ Дунава въ Румѫния българскитѣ емигранти прѣзъ първото и второто десетилѣтие отъ втората половина на изтеклия деветнадесети вѣкъ. Въ тоя врѣмененъ периодъ И. Братияно играеше като държавенъ мѫжъ първата между първитѣ роли въ политическия животъ на съсѣдната намъ държава, Румѫния. Било по чувство, било и по политически смѣтки той често гледаше прѣзъ пръсте, гледаше съ тайна симпатия на тия български приготовления и дѣйствия противъ Турция, на която Румѫния бѣше въ онова врѣме още васална. За тази му обноска спрѣмо българитѣ той си навлѣче не малко неприятности; за нея него го обвиняваха не само Високата Порта и чуждитѣ сили, но и неговитѣ политически противници въ самото му отечество. Забѣлѣжителна е рѣчьта, която, за да оправдае своето поведение като министръ въ тоя случай, той е произнесълъ на 29 ноември 1868 г. въ румѫнската камара,

на която е билъ избранъ тогава прѣдседатель, слѣдъ като се отеглилъ отъ министерството. Тази рѣчь, въ която хладниятъ разумъ на държавния мжжъ явно съперничи съ горещото сърдце на свободолюбивия человѣкъ, заслужва да се прѣведе въ страницитѣ на това списание. Азъ я зимамъ и прѣвождамъ отъ сборника на неговитѣ рѣчи, който издаде по случай на откриването паметника му единъ отъ неговитѣ прѣдани синове[1]). Ето тая рѣчь въ прѣводъ отъ румжнски.

* * *

„Обвиниха ме и въ заговори съ българитѣ.

„Тѣ обезпокоиха прѣди нѣколко мѣсеца Европа, а по това „се каза, че румжнското правителство образувало български чети, „съ чиято сила да разруши турската империя. Азъ казахъ на „прѣдставителитѣ на чуждитѣ държави: какъ е възможно да вѣр„вате, че ние, които дадохме доказателства, че не сме глупци — „защото дѣлото, което защищавахме до днесъ, се спечели още и „противъ волята на мнозина отъ тѣхъ, — какъ, казахъ, вѣрвате, „че ние сме могли да се явимъ като завоеватели, когато ние сме „лишени отъ всички срѣдства за тая цѣль? Таквазъ постжпка била „би просто слѣпота отъ наша страна. Но нека допуснемъ, че „Господъ ни е заслѣпилъ, за да ни погуби, — защото, когато Господъ „иска да погуби една страна, той я най-напрѣдъ заслѣпява, той ѝ „зима ума — нека допуснемъ, че той е зелъ и нашия умъ и че „ние наистина сме искали да разсипемъ турската империя; какво „обаче въ такъвъ случай щѣхме да правимъ ние съ нея? Да я „направимъ наша империя ли? Но това е повече отъ абсурдно, „това е просто смѣшно. Азъ съмъ искалъ да минемъ въ България, „казватъ противницитѣ. Всички тия нѣща обаче не биха могли „безъ съмнѣние да се извършатъ инакъ, а само съ съгласието на „цѣлото правителство; не може единъ само министръ да съзаклет„ничи противъ другитѣ, противъ дори Прѣстола. Трѣбвало би „слѣдователно да се добие въ такъвъ случай съгласието на цѣ„лото правителство и на Прѣстола, па още и на страната, защото „въ такъвъ единъ случай страната трѣбаше да се извика въ дѣйствие. „И така ние, които бѣхме на власть, които имахме на разполо-

[1]) Din scrierile şi cuvintarile lui **Ion C. Bratiano** 1821—1391. — Tipărite cu ocasiunea inaugurarii monumentului sĕu 18 maiu 1903. Partea 1. 1848—1868. — **Bucuresci**, Inst. de Arte grafice „Carol Göbl“ S-sor *Ion St. Rasidescu*, 16, Strada Dómnei, 16. 1903.

„жение една войска, какъ можете да вѣрвате, че за едно таквозъ „исполинско дѣло, ние щѣхме да се задоволимъ съ събиране до 150 „души хлѣбари, пастърмаджии, бозаджии, нѣколко момчета, които „били въ сръбската армия, и съ тѣхъ, събрани всички на Петро„шанъ, да се упжтимъ къмъ България, за да съсипемъ отоманската „империя? Е, господа, ако намъ ни бѣ минало прѣзъ ума таквозъ „нѣщо — ружнитѣ иматъ много колонии въ България, а хиляди „българи дохождатъ всѣка година у насъ да работятъ въ нашитѣ „имѣния — ние бихме образували отъ тѣхъ една чета отъ 10.000 „българи, и, като концентрираме задъ гърба на тия чети цѣла „войска, бихме направили едно сериозно движение. Безъ съмнѣние „така ние бихме си счупили главата, така ние бихме постжпили „просто като умопобъркани. Между това, ние постжпихме както „трѣбаше да постжпи всѣки благоразуменъ человѣкъ. Укориха ни, „че сме съзаклетничили въ Ружния; но, както се изразихъ и въ една „дипломатическа наша нота[1]), чети сж се образували не веднажъ, „а двадесеть пжти въ Русия, въ Полша, въ Турция; въ сама дори „Франция се образуваха заговори безъ знанието на властитѣ; — „защо да не е могло да се завържатъ подобни заговори и въ „Букурещъ? Освѣнъ това, господа, и въ самия Цариградъ сжще„ствува единъ комитетъ български; какъ турското правителство, „държава самовластна, която има жизненъ интересъ въ това, не „е въ състояние да унищожи съзаклятията, да унищожи българския „комитетъ? И у насъ при пълна свобода, съ каквато се наслажда„ваме, дѣто трѣба да потжпчемъ конституцията, въ случай че „бихме искали да запрѣтимъ българскитѣ комитети, защо да не „се допусне дори и подозрѣние, че би могълъ да сжществува коми„тетъ, съ стремения различни отъ стремената на съсѣднитѣ „държави?

„Споредъ сжществуещитѣ у насъ наредби, нашата длъжность „се ограничава въ надзоръ, и само когато се извърши единъ фактъ, „тогава става нужно запрѣщението; толкозъ ни позволява консти„туцията.

„Но какво направихъ азъ въ настоещия случай? Щомъ „узнахъ, че въ Петрошанъ се събрали 150 души и минали отвждъ „Дунава, азъ свикахъ всичката погранична стража, всички дора„банци и наредихъ войска по цѣлата граница; азъ направихъ нѣщо

---

[1]) Не успѣхъ за жалость да намѣря тази нота въпрѣки всичкитѣ ми старания и въпрѣки най-добрата воля на сегашния министръ на външнитѣ дѣла въ Ружния, г. Братиано, единъ отъ синоветѣ на покойния Ионъ Братияно. В. Пр.

„повече, азъ нарушихъ конституцията, нарушихъ законитѣ на стра-„ната — и за това г. Апостолеану[1]) може да ни прати прѣдъ „касационния сѫдъ — нарушихъ законитѣ, защото азъ взехъ човѣци „отъ дунавската граница и ги интернирахъ въ планински мѣста, „а други зехъ отъ горитѣ и ги изпратихъ покрай Дунава; зехъ лица, „подозирани въ български заговори, и ги арестувахъ безъ да ги „изпратя цѣли мѣсеци прѣдъ правосѫдието, като знаяхъ, че право-„сѫдието ще ги оправдае. Но азъ потъпкахъ така законитѣ, защото „вѣрвахъ, че това бѣ въ интереса на народа; искахъ да спася „страната отъ угрожаещитѣ я бѣди и за всичко това азъ прося „вашето извинение и вашето одобрение.

„Цѣла година, господа, азъ държахъ при прѣдишното прави-„телство полиция срѣщу българитѣ. Попитайте самитѣ българи отъ „страната, попитайте ги всички, да ли азъ цѣла година не настоя-„вахъ постоянно при тѣхъ да се избѣгне каквото и да е сблъскване. „Почтениятъ г. Коалничеано (министъръ на вѫтрѣшнитѣ и привре-„менно на външнитѣ работи) е тука; той знае и може да каже, „да ли азъ не съмъ стоялъ цѣли нощи безъ сънъ на телеграфа, „обиколенъ отъ голѣмо число извѣстни българи и да ли азъ не съмъ „ги заклевалъ да не компрометиратъ Румѫния, която е била за „тѣхъ не мащиха, а добра и чувствителна майка. И тогава азъ „успѣхъ; да! успѣхъ, принуденъ наистина да заобиколя законитѣ на „страната, дори и самата конституция, за да отблъсна какъвъто и да е „прѣдлогъ за обвинение отъ неприятелитѣ на страната, но азъ бѣхъ „длъженъ да постѫпя така, защото поставяхъ отечеството по-горѣ отъ „каквото и да е и много по-високо отъ каквото и да е чувство (рѫко-„плескания продължителни). Азъ отидохъ, господа, въ Гюргево, и „окрѫженъ отъ най-знаменититѣ и най-интелигентнитѣ тамошни „българи, викахъ на телеграфа и по-извѣстнитѣ българи отъ Алек-„сандрия, за да кореспондиратъ съ отваддунавскитѣ, и имъ казахъ: „вие дойдохте въ нашата земя и намѣрихте прибѣжище и намѣ-„рихте братя, които ви привикаха на своята трапеза и ви нагос-„тиха; недѣйте сега доходи да имъ отплащате вмѣсто съ благо-„дарности за добринитѣ, които намѣрихте у тѣхъ, съ непризнател-„ность. Ние разбираме чувствата, отъ които се въодушевявате, ние „цѣнимъ тия чувства, но не дохождайте да жертвувате и насъ за „себе си, че така вие вършите дѣло отъ най-голѣма неблагодар-„ность. И къмъ това прибавихъ още: чуйте, когато ще видите въ

[1]) Депутатъ, който прѣдизвикалъ тая рѣчь. Б. П.

„Гюргево турци, въ Букурещъ австрийци, съвѣстьта ви нѣма ли „да ви гризе?“ — На тозъ нашъ въззивъ, господа, българитѣ се „отзоваха благоприятно. Тѣ не прѣдприеха вече никакво движение; „азъ изказахъ всичката моя признателность, че тѣ умѣха да потушатъ най-благороднитѣ си чувства заради безопасностьта на Ромѫния. „Виждате, господа, отъ всичко това, че ние бѣхме станали полиция за Турция, и че ние направихме нѣщо повече отколкото „трѣбваше, нѣщо повече отколкото ни задължаваха договоритѣ и „интереситѣ на земята ни. Но възможно е Турция да не се покаже „благодарна, защото не рачихме да послужимъ като джелати на „великитѣ сили, не можахме да се уподобимъ съ тѣхъ, да имаме „главата си далечь отъ сърдцето. Ние, които сме една малка държава, „имаме сърдцето по-близу до главата, и за това ние не можемъ „никога да се сравнимъ съ голѣмитѣ държави, никога не можемъ „да имаме онази волность умствена, която иматъ тѣ, та да можемъ „да бѣсимъ и да колимъ човѣцитѣ *(рѫкоплескания многобройни)*... „Никога не можехме и не бихме могли ние да прѣдадемъ българитѣ изъ Ромѫния и да ги изпратимъ на бѣсилката, защото въ такъвъ „случай Богъ би ни проклелъ, и Ромѫния би дѣйствително загинала *(френетически и продължителни рѫкоплескания)*. Въ това „отношение казаното отъ вчерашния министръ има да се слѣдва и „отъ днешния; това, което направихме ние, има да го правятъ „и днешнитѣ министри, защото и тѣ иматъ сърдце и иматъ и тѣ, „като ромѫни, сѫщитѣ чувства и сѫщитѣ длъжности, каквито и „ние. По тоя начанъ всички европейски сили ще видятъ, че чувствата, които накараха насъ да работимъ по тоя начинъ, не сѫ „били никакъ чувства и воля на единъ човѣкъ, на една партия, „а сѫ били чувства и воля на цѣлия народъ“.

* * *

Такива сѫ били чувствата на покойния Братияно спрѣмо българитѣ прѣди близу 40 години и тъй умѣло се е защищавалъ той въ ромѫнското народно събрание противъ своитѣ и външни, и вѫтрѣшни обвинители. Ето защо при откриване паметника му 12 години слѣдъ смъртьта му, послѣдвала на 4 мартъ 1891 год., България си спомни името и заслугитѣ на тоя отличенъ ромѫнски държавенъ мѫжъ и счете за своя длъжность да почете и тя паметьта му въ деня, въ който я чествуваше тъй тържествено цѣлиятъ ромѫнски народъ. България не остана безучастна въ това тър-

жество, при всичко че то бѣ чисто ромънско народно тържество безъ международенъ характеръ. Вмѣсто специална депутация, каквато се прѣдполагаше, състоеща отъ стари български поборници, на това тържество ходи та присѫтствувà българскиятъ прѣдставитель г. М. Д. Балабановъ, който положи прѣдъ паметника и единъ вѣнецъ „отъ страна на българския народъ". По тоя случая той се отправи до прѣдседателя на министерския съвѣтъ г. Стурдза, сѫщиятъ и прѣдседатель на комитета за издигане на тоя паметникъ, съ слѣднитѣ думи:

Ваше Прѣвъзходителство,

„По заповѣдь и отъ страна на княжеското правителство „дохождамъ тукъ да положа единъ скроменъ вѣнецъ прѣдъ памет„ника, който осветявате днесъ, и сѫщеврѣменно да присѫтствувамъ „на това величествено тържество въ знакъ и засвидѣтелствуване „на признателность за всичко станало и извършено въ Ромѫния „въ врѣмето на покойния И. С. Братияно за България, която нищо „не забравя".

Сѫщия день министрътъ на външнитѣ дѣла г. Братияно получилъ и отъ Българския князъ слѣдната телеграма:

„До Негово Прѣвъсходителство г. Іонъ Братияно, министъръ „на външнитѣ дѣла, въ Букурещъ.

„Отъ сърдце участвувамъ въ благочестивия обредъ, който „осветява славната паметь на Вашия знаменитъ баща, на когото „споменътъ остава незабравенъ въ моя народъ".

Сѫщия пакъ день, но малко по-късно, прѣдседательтъ на комитета получилъ изъ България и слѣдната прочувствена телеграма:

„Господине прѣдседателю,

„Българскитѣ ветерани, които сѫ се борили за освобождението на отечеството си, се кланятъ прѣдъ славната паметь на „Іонъ Братияна, комуто признателното ромѫнско отечество издига „днесь великолѣпенъ паметникъ.

„Името на тоя герой по възраждането на угнетенитѣ хри-„стиянски народи въ Истокъ е вдълбано като единъ неизгладимъ „паметникъ въ душата и въ сърдцето на българския народъ.

„Іонъ Братияно бѣше единъ мощенъ застѫпникъ за осво-„бождението на България, която ще му запази неизмѣненъ споменъ.

„Гордѣй се, Румѫния, че издигашъ въ столицата си паметникъ „на знаменития си държавникъ И. Братияно.

„Прѣдседатель на централното опълченско-поборническо дру-„жество за освобождението на България:

Найденовъ.

Всички тия заявления на признателность отъ страна на България въ тоя случай не само не останаха незабѣлѣжени, но произведоха извънредно добро впечатление както въ политическитѣ крѫгове, така и въ печата въ Румѫния.

Още при откриването на паметника помощникътъ на отсѫтствуещия кметъ, г. И. Бибическо, въ своята дълга рѣчь каза между друго по адресъ къмъ българитѣ слѣднитѣ думи: „Благодаримъ „тъй сѫщо и на нашитѣ братя българи, които дойдоха да вземать „участие въ тоя праздникъ на народна признателность. Ние сме „живѣли и сме страдали наедно; били сме всѣкога приятели; трѣбва „да си останемъ приятели и въ течението на вѣковетѣ. Още единъ „пѫть ние изказваме на българитѣ нашитѣ жарки и братски бла-„годарения“.

Отъ друга страна самъ г. Стурдза въ едно извънредно събрание на Сената въ сѫщия день на откриването въпросния паметникъ каза, че екотътъ на хубавото тържество прѣминало границитѣ и иска позволение да прочете както хубавитѣ думи, съ които българскиятъ дипломатически агентъ взелъ участие въ него, така и телеграмата на българския князъ до министра на външнитѣ дѣла. „Тия засвидѣтелствувания, прибави да каже г. Стурдза, давани по „случай на едно неофициално събитие, доказвать още веднажъ ува-„жението на нашитѣ съсѣди, както и колко голѣми сѫ добититѣ „отъ труда на И. Братияно резултати“. — Сѫщия день, трогнати отъ тия наши постѫпки въ тоя случай, г. Стурдза, както и колегътъ му г. Братияно, министръ на външнитѣ дѣла, посѣтиха г. Балабанова слѣдъ пладне и му изказаха дълбоката си за тая постѫпка благодарность.

„Тия засвидѣтелствувания отъ любовь и признателность, забѣ-„лѣжи и официозниятъ Indépendance Roumaine, изказани съ такава „искренность, намъ сѫ крайно скѫпи. Тѣ потвърдяватъ чувствата отъ „тѣсно приятелство, което свързва двата народа, чувства, които се „изявиха и напослѣдъкъ въ самия Плѣвенъ слѣдъ 25 години отъ вой-„ната; тѣ прѣдсказватъ, че двѣтѣ страни ще слѣдватъ да култиви-„ратъ добри взаимни отношения и ще живѣятъ въ съвършено „споразумѣние".

Струва ми се, че тия кратки бѣлѣжки по случай на откритието паметника на приснопаметния Братияно въ Букурещъ не бѣха излишни за българската публика.

ВѢСТИ и ОЦѢНКИ.

Надписъ и орнаментъ на една старобългарска кѫща въ Търново.

(Съ една рисунка).

Минавайки лѣтосъ прѣзъ Търново, рекохъ да се възползувамъ отъ случая да разгледамъ нѣкои старини, съ каквито изобилва старата столица на Асѣньовци и които старини ще трѣбва не само да разравяме, ами и да описваме подробно — колкото и да не задоволяватъ, може би, съ великолѣпието си народната ни гордость; тѣ сѫ си наши и, каквито сѫ, длъжность ни е да ги сторимъ достояние на българската, па и обща наука.

Въ археоложката ми разходка по Търново ми услужиха двама любезни учители отъ тамошната мѫжка гимназия, г-да Багриловъ и Врабчевъ, на които съмъ твърдѣ благодаренъ.

Съ тия си бѣлѣжки искамъ, първо, да обърна внимание върху нѣколко старински кѫщи въ Търново, останали по сѣка вѣроятность още отъ старобългарско врѣме, и второ, да съобща за единъ интересенъ надписъ и нѣщо като гербъ на една отъ тия кѫщи, за които никой до сега нищо не е обаждалъ.

Кога е дума за търновски старини, веднага си мислимъ за многобройнитѣ му стари църкви, часть отъ които сѫ ни запазени било пакъ като църкви, било като джамии, а часть сега, по инициатива на Н. Ц. Височество, се откриватъ изъ земята, — безъ обаче да бѫдатъ описвани, както би трѣбвало. Покрай църквитѣ важни старини въ Търново сѫ и развалинитѣ отъ крѣпости и царски дворци по Трапезица и Царьовецъ, но за *частни здания*, уцѣлѣли и до днесъ отъ онуй врѣме, никой не е споменувалъ, та мнозина и не биха прѣдполагали да е останало такова нѣщо отъ старото наше минало. Но покрай царскитѣ и черковни здания, кое уцѣлѣли, кое не, Търново ни е запазило отъ своето славно минало и нѣколко *частни*, *градски* кѫщи, останали доста читави, за да ни свѣдочатъ за формата и градежа на старобългарскитѣ граждански жилища. Туку подъ славната *Трапезица* или *Трепавецъ* по търновски, въ тъй наречената *долна* или *Асеньова* махала, между обикновенитѣ стари и нови постройки има *четири* кѫщи, останали, споредъ разказитѣ на търновци, *отъ старобългарско врѣме* и доста хубаво запазени — поне долната имъ, каменната часть. Тия кѫщи ще познаешъ лесно по *мъничкитѣ имъ прозорчета съ жемѣзни прѣчки*, както и по старинскиятъ имъ градежъ отъ простъ камъкъ и съ оросанъ помежду фугитѣ. Само портитѣ и сводоветѣ имъ отпрѣдъ сѫ съ дѣланъ камъкъ. Освѣнъ това и четиритѣ кѫщи

иматъ *скривалища*, приспособени ту надъ свода, що води въ зимника, ту надъ самия зимникъ, ту пъкъ надъ чардака. Любопитно е при това, че тия скривалища сѫ снабдени съ мазгалчета или душници отъ кюнци, които се виждатъ отъ вънъ и по които може твърдѣ хубаво да се открие това ужъ тайно мѣсто.

По солидния си градежъ и по тайнитѣ си клетове тия кѫщи изглеждатъ да сѫ били на врѣмето си богатски жилища, но днешнитѣ имъ бѣдни обитатели и не подозиратъ, че живѣятъ, може би, въ обиталища на нѣкогашни търновски аристократи. Една отъ тия кѫщи си е запазила и до днесъ аристократското свидѣтелство, защото надъ портата ѝ личи *титлата*, па ако щешъ и *гербътъ* на домовладиката.

Откъмъ архитектурна страна тия кѫщи заслужватъ да бѫдатъ подробно описани и азъ се надѣвамъ, че г. Г. Козаровъ, търновски архитектъ, който вече борави съ такива работи, ще ни запознае може би въ скоро врѣме съ устройството на тия старински здания. Прѣди сичко любопитно е да се опрѣдѣли, откога е *долната* и откога — *горната* часть на тия кѫщи, защото по сичко се вижда, че горниятъ катъ и на четиртѣхъ кѫщи е отъ по-скорошно врѣме. Затова оставямъ архитектурната страна да я опишатъ по-вѣщи лица, а ще се спра върху старобългарския *надписъ* и любопитния *знакъ*, що краси една отъ реченитѣ кѫщи; това заслужва тъй сѫщо внимание както откъмъ филологическа, тъй и откъмъ културно-историческа страна.

Както казахъ, четиртѣхъ старински кѫщи се намиратъ въ Асѣньова махала, разположена по *Табашка*, или тъй наречена сега *Индустриална улица*, и то по двѣ отъ двѣтѣ ѝ страни.

На една отъ двѣтѣ кѫщи, разположена отъ горна страна, туку подъ склоноветѣ на Трапезица, личи единъ малъкъ старобългарски надписъ, който, макаръ и отъ двѣ думи само, е твърдѣ характеристиченъ за врѣмето, отъ когато произхожда и може да даде материалъ за важни разсѫждения върху културно-стопанскитѣ отношения въ търновското царство. Надписътъ се намира на фасадната стѣна къмъ улицата и то надъ портата на лѣво. При това нека забѣлѣжа, че тая порта, макаръ и доста парадна — съ сводъ отъ дѣланъ камъкъ — сега не е главенъ входъ, а води отъ улицата направо въ зимника, затова е и винаги затворена, защото обикновениятъ входъ за сега е прѣзъ двора, както за въ стаитѣ, тъй и за въ зимника, въ който се влиза откъмъ двора прѣзъ каменъ сводъ (кемеръ).

Споредъ както ми обадиха г-да учителитѣ въ Търново и споредъ надрасканитѣ по стѣната коньектури, излиза, че се е знаело за този надписъ, ала до сега никой не го е прочелъ. Па и мѫчно е да се прочете, защото е доста развалень, т. е. като че нарочно очукванъ, за да не личи. При сè това, мога да кажа, че сполучихъ да го прочета, или по-добрѣ — да му комбинирамъ съдържанието, защото сичкитѣ букви не сѫ запазени цѣли; тъй напр. първата буква **С** е наполовина запазена, а четвъртата е поврѣдена тъй, че намѣсто **Ж** се чете **Ѧ**. Надписътъ е въ единъ редъ и се чете на пръвъ погледъ нѣщо като: ...**СПОѦД ѲОН**... а понеже и отъ двѣтѣ страни липсватъ по двѣ букви — сѫдейки по мѣстото, що оставя до края на камъка — излиза, че надписътъ състои

отъ *двѣ думи*, първата отъ които е сигурно ГОСПОЖДА, а втората споредъ това съвсѣмъ естествено би слѣдвало да бѫде *женско име;* сега споредъ началнитѣ три букви БОН това име най-прилѣга да бѫде БОНКА— народно име още и днесъ употрѣбително, и твърдѣ старинско; споредъ това цѣлиятъ надписъ би гласѣлъ ГОСПОЖДА БОНКА, единъ видъ *домашенъ адресъ* отъ старобългарско врѣме!

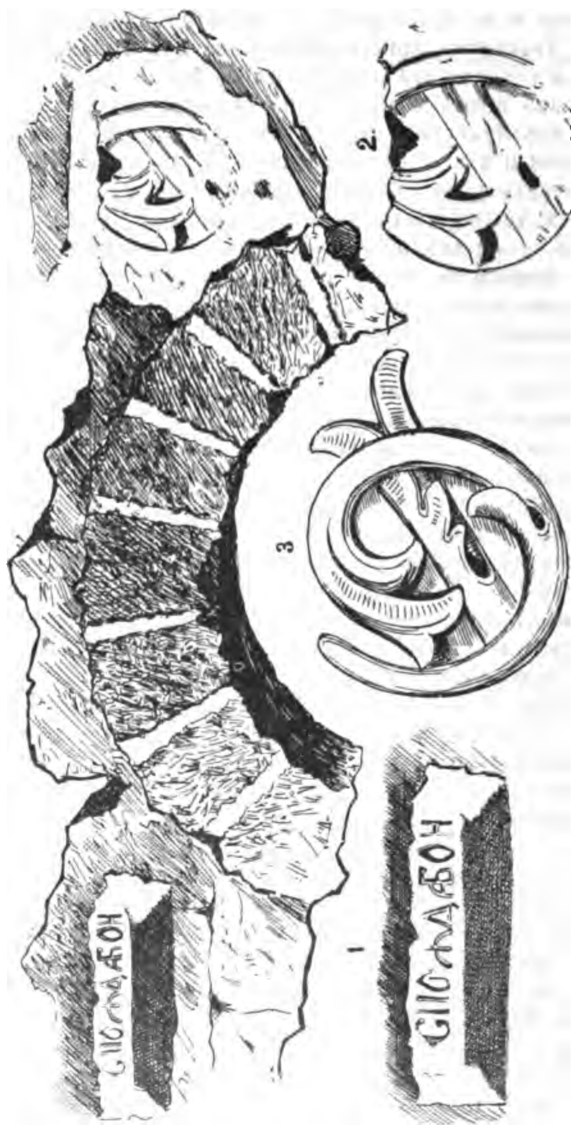

Радостенъ, че налучихъ името на нѣкогашната домакиня и владѣтелка на тая кѫща, влизамъ вѫтрѣ, за да разгледамъ и вѫтрѣшността ѝ.

И какво бѣше очудването ми, когато, слѣдъ като се запознахъ съ домакинътъ ѝ и му съобщихъ откритието си, узнахъ отъ него, че го казватъ *Бойкинъ!* Дали сега родътъ му стои въ непрѣкѫснатa връзка съ нѣкогашната *госпожа Бойка,* или е само случайно съвпадение, мѫчно е да се каже; сегашниятъ домакинъ обаче ми съобщи, че ималъ *баба*, която се казвала *Бойка* и отъ която си води прѣкорътъ *Бойкинъ.* Освѣнъ това съобщи ми още, че тая кѫща била открай врѣме на рода му, но по едно врѣме била прѣминала въ други рѫцѣ, та прѣди нѣколко години я купилъ отново за челядьта си.

На дѣсна страна пакъ горѣ надъ портата на сѫща височина съ надписа и като pendant къмъ него има издѣлана една барелефна крѫгла фигура, тъй сѫщо нащърбена и очукана, както и надписътъ. Тая фигура отъ първи погледъ прилича на ония розетки, що ги поставятъ надъ черковни и други каменни врата за украшение. Но докато розеткитѣ сѫ обикновено *симетрични* фигури, барелефътъ на Бойкината кѫща е фигура, въ която липсва декоративна симетрия, но пъкъ се забѣлѣзва въ нея нѣкаква друга, тъй да кажа орнаментна или даже хералдична стилизацѝя, та напомня твърдѣ много на гербъ: крѫгло поле, прѣсѣчено съ кóса греда (наведена къмъ дѣсно), а надъ гредата се спуща нѣщо като декоративенъ листъ или цвѣте. Стъблото на това цвѣте е рѫбесто и захваща отъ долу, па върви нагорѣ по десна страна и се възвива, за да падне въ три разклонения надъ кóсата греда. Дали е това наистина гербъ, или е напросто едно фантастично украшение на каменната Бойкина порта, какъ да го докажемъ? — За хералдиката на българското болярство нѣмаме никакви свѣдѣния; ние не знаемъ, дали нашитѣ боляри едно врѣме сѫ имали изобщо сѣмейни знакове, както е било обичай на Западъ; изглежда дори, като че и самитѣ царе наши не сѫ имали установенъ държавенъ гербъ, поне доколкото можемъ сѫди по запазенитѣ до сега старобългарски монети, у които гербовата страна е твърдѣ разнообразна. За това и азъ ако се осмѣлявамъ да споменувамъ за „гербъ“, то е, защото имамъ прѣдъ видъ чудната стилизация на релефната фигура и я съпоставямъ съ благородната титла *госпожда*, турена до името *Бойка.* А пъкъ за напрѣдъ остава да се намѣратъ и други подобни знакове отъ старо врѣме, остава и да се изслѣдва хералдически намѣрениятъ релефъ, за да се признае или не за сѫщински старобългарски гербъ.

Разгледвана като просто *украшение*, релефната фигура прилича на орнаментъ съ *акантови листи* и споредъ г. Ив. Славовъ, който има добрината да приготви рисунката къмъ тая статийка, цѣлиятъ орнаментъ би се възстановилъ въ оня видъ, както е прѣдставенъ на фиг. 3.

Съжалявамъ, че по една или по друга причина не бѣхъ честитъ да се сдобия съ фотографска снимка на прѣдметнитѣ старини, колкото и да настоявахъ. Приложената къмъ статийката ми рисунка е съставена по една нáбърза скица, що ми я прати г. Д. Багриловъ отъ Търново. Но една фотографска снимка би прѣдставила много по-ясно, както надписа, тъй и орнамента, и би помогнала може би да се разгатне по-лесно тая загатна фигура.

София, 1. XII 1903 год. **Б. Цоневъ.**

П. Ю. Тодоровъ, *Зидари,* Драма въ три дѣйствия. (Отдѣленъ отпечатъкъ отъ сп. *Мисълъ,* год. XII, кн. I—III.).

За основенъ сюжетъ на тази драма служи общеизвѣстното народно повѣрие за взиждане живи хора, или „сѣнката“ имъ, въ основитѣ на здания, за да бждатъ тѣхни пазители. Това повѣрие се срѣща въ много наши приказки и пѣсни, отъ които най-позната и най-разпространена е пѣсеньта за *Майсторъ Манола.* За потеклото на тоя мотивъ нѣма да говоримъ, а посочваме една студия върху него отъ А. П. Стоиловъ, печатана въ 63. томъ на Псп. (Зазиждане живи човѣци въ основитѣ на нови градежи). Мотивътъ е самъ по себе си високопоетиченъ и трогателенъ, та е блазнилъ мнозина писатели наши да го възпроизвеждатъ художествено. Но докато досегашнитѣ опити сж запазвали баладичния характеръ на мотива, опитътъ на П. Тодорова отива къмъ посока да създаде отъ скромния народенъ мотивъ цѣла драма. Трѣба обаче да забѣлѣжимъ, че извънъ нашата литература има вече опитъ за драма върху сжщия мотивъ; тукъ мисля драмата на ромънската царица-поетка (извѣстна подъ поетско име Carmen Sylva) подъ заглавие Mastor Mănole. И може би не ще сгрешимъ, ако кажемъ, че първиятъ потикъ, да състави своитѣ „Зидари“, му е дошелъ именно отъ драмата на Carmen Sylva, основана върху сжщия мотивъ, който е популяренъ у ромънитѣ тъй, както у българитѣ. Обаче трѣба веднага да забѣлѣжа, че съдържанието на „Зидари нѣма нищо общо съ драмата на Carmen Sylva. Г-нъ П. Ю. Тодоровъ си е работилъ съвсѣмъ самостойно и независимо отъ сѣко чуждо влияние.

За да може отъ единъ простъ народенъ мотивъ да се създаде художествено литературно произведение, нужно е тоя мотивъ да се прѣработи, т. е. да се измѣни и допълни, за да стане сгоденъ за пó-широкъ поетически сюжетъ. Такива прѣправки сж прѣдприимали сички, които сж се ползували отъ народната поезия, та и споредъ това, кой писатель какъ е сумѣлъ да обработи готовия народенъ мотивъ, сждимъ и за поетическитѣ му достоинства. Затова, искаме ли да оцѣнимъ достоинствата на драмата „Зидари“, както и сржчностьта на автора ѝ да борави съ драматичното искуство, доста е да разгледаме, какъ си е послужилъ съ готовия народенъ материалъ, какво и какъ е измѣнилъ, какво и какъ е допълнилъ, за да получи отъ една балада — троактна драма.

Прѣди сичко нека разкажемъ накратко съдържанието на драмата „Задари“.

Въ едно старопланинско село прѣзъ турско врѣме зидатъ църква. Зидатъ я нѐ отъ основи, а я подновяватъ, понеже била разрушена отъ черкези. Майсторитѣ-зидари бързатъ да я покриятъ, защото иматъ срокъ отъ турцитѣ само 40 дена, прѣзъ което врѣме ако я не свършатъ, ще

имъ се отнеме позволението за градежъ. Между зидаритѣ има двама млади момци, Христо и Дончо, залибени въ една и сжща селянка мома Рада. Но Рада отговаря само на Христа, а Донча не ще и да види, макаръ родителитѣ ѝ да сж я обѣщали на Дончa, като на тѣхенъ богатъ съсѣдъ, макаръ и Дончо да я толкова сподиря по чешми и по сѣдѣнки. И когато Рада и Христо си даватъ дума да се затъ, Дончо въ любовния си ядъ *си дава клетва, да не остави Рада жива въ ржцѣтѣ на Христа.*

Въ туй врѣме се появили въ оня край нѣкакви-си разбойнишки ордии (кърджалии), които плѣнили и палили наоколо, та наближили и зидарското село. Младитѣ селски момци се сговорили да спасятъ селото, като прѣсрѣщнатъ кърджалиитѣ и ги отблъснатъ. Въоржжаватъ се и наистина отиватъ сички — освѣнъ Дончa, който остава въ село è-тъй просто отъ инатъ, че и Христо, неговиятъ съперникъ, е въ сжщата чета.

Другитѣ пó-стари зидари продължаватъ градежа на църквата и разговаряйки се за едно, за друго, дохожда дума и за това — какъ да затвърдятъ тая църква за вѣчни врѣмена, та да се не събаря вече. И сички се убѣждаватъ най-сетнѣ, че е нужно да погребатъ подъ нея една *жива християнска душа.* За тая цѣль рѣшаватъ да си не ходятъ тоя день у дома си да обѣдватъ, ами да съобщатъ на женитѣ си да имъ донесатъ обѣдъ на църквата. За извѣстникъ избрали Дончa, защото е нежененъ. Дончо отива въ село (църквата се зида извънъ село), ала не обажда на женитѣ, за каквото е пратенъ, а пръска слухъ, че Христо, Радинъ годеникъ, билъ раненъ отъ кърджалиитѣ и прѣнесенъ въ църквата. Щомъ чува това Рада, тича плачешкомъ да го види и пита отдалечъ, дѣ е нейния Христо. Казватъ ѝ, че е въ църквата до олтара на сѣнка. Тя влиза вжтрѣ, а зидаритѣ събарятъ скелитѣ върху нея.

Съ туй се свършва второ дѣйствие, па заедно съ него и главното съдържание на драмата. Въ трето дѣйствие се прѣдставя новата църква съ два нови гроба — на паднали тѣ селяни въ битката срѣщу кърджалиитѣ. Въ църквата служатъ парастасъ и раздаватъ за умрѣлитѣ. Между хората е и Христо, който се лута замаянъ, обезумѣлъ. И когато надвечеръ се здрачва и сички си отиватъ, Христо, опрѣнъ о черковния зидъ, не иска да се мръдне отъ тамъ. Тогава дохожда и съперникътъ му Дончо и той съвсѣмъ полудѣлъ и бъбри нѣщо: „тамъ . . . . . до олтаря . . . . . подъ скелята . . . . . на сѣнка . . . . раненъ . . . . .“ Въ туй врѣме се показва и сѣнката на Рада, слѣдъ която Христо тича лудешки, а като съглежда Дончa, казва му само: „И ти ли идешъ тукъ?“ И се споглеждатъ двамата плахо.

Отъ това съдържание на драмата, колкото кратко и да е, може веднага да се забѣлѣжи, че авторътъ на „Зидари“ се ползувалъ съ доста голѣма поетическа волность, за да създаде отъ народната балада „Майсторъ Манолъ“ драма. Питане е сега, какъ е насочилъ тая волность, за да постигне цѣльта си. Азъ намирамъ, че той не злоупотрѣбява съ поетическата си свобода, а напротивъ забѣлѣзвамъ, че почти сичко, що е прибавено и промѣнено въ драмата наспротивъ първоначалния мотивъ, е обосновно и като че художествено мотивирано. Истина, драмата се движи въ скромни размѣри и прави впечатление на еклога, но по сичко

личи, че въ нея борави даровитъ почетникъ, който обѣщава за напрѣдъ много пó-сполучливи драматични произведения.

Отъ съдържанието на драмата „Зидари", както го изложихме горѣ, може да се забѣлѣжи, че г. Тодоровъ отстѫпя отъ народния мотивъ его въ кои точки:

1) Докато въ народнитѣ пѣсни главниятъ майсторъ жъртва самъ жена си, въ драмата „Зидари" се принася въ жъртва *една мома*, за която съперничатъ *двима души майстори-зидари.*

2) Споредъ народното прѣдание зданието се руши само по себе си (нощемъ), а тука, споредъ както ни се дава да разберемъ, църквата е разрушена *отъ черкези.*

3) Споредъ народнитѣ пѣсни градежътъ е обикновено *мостъ* или *кале*, а въ „Зидари" се гради селска църква, която селянитѣ бързатъ да изкаратъ, до като не сѫ изминали 40 дена и докато не сѫ имъ нападнали селото върли кърджалии.

4) Въ народнитѣ пѣсни за „Майсторъ Манола" никѫдѣ се не споменуватъ черкези или кърджалии, докато въ драмата на г. Тодорова тѣ играятъ важна роль, макаръ и да се не явяватъ никакъ.

Тия сѫ споредъ мене главнитѣ отстѫпки отъ първоначалния народенъ мотивъ, отстѫпки, съ които се получаватъ и пó-естествени и пó-силни фактори за драматичното движение. Другитѣ прибавки и отстѫпки не сѫ толкози важни, а иматъ за цѣль да се характеризиратъ само нѣкои лица или да се обрисуватъ нѣкои обстоятелства: за това може да ги наречемъ само епизоди наспоредъ ония четири голѣми прѣправки.

Тая волность не само не бива да коримъ, а напротивъ трѣбва да сърадваме срѫчния авторъ на „Зидари", че ималъ добрата идея да се ползува отъ такива именно разширения на сюжета си, които му даватъ и пó-голѣма естественость и пó-интересна драматичность.

И наистина, съ любовьта на Донча къмъ Рада, любовь, която по извѣстни причини се прѣвраща въ жестока омраза, авторътъ умѣлъ да избѣгне една много шокантна неестественость, която въ народнитѣ пѣсни може най-сетнѣ да бѫде простима, ала въ художествена драма би била твърдѣ нескопосна. Безчовѣчно и неестетично би било да сринѣше нѣкой майсторъ самъ скелитѣ върху жена си — както става въ народнитѣ пѣсни, дѣто главниятъ майсторъ като че принася самъ жена си въ жъртва. За нашето реалистично врѣме такова нѣщо би се струвало невъзможно, па е и безсърдечно. Затова много добрѣ авторътъ на „Зидари" избира за жъртва една мома, която загива не отъ рѫката на годеника си, а просто по вѣроломство на любовника си, загива обаче безъ да присѫтства ниединъ отъ двамата при това грозно убийство. А майсторитѣ, които срупватъ скелитѣ отгорѣ ѝ, колкото и да ги боли сърце, че една жива душа се погребва отъ рѫцѣтѣ имъ, сé имъ е пó-леко да сторятъ тая безчовѣчность, защото я струватъ надъ чуждо чедо, а не надъ жена си. Неестествено ми се вижда само, дѣто Дончо се отказва да иде съ другитѣ младежи противъ кърджалиитѣ единствено отъ омраза къмъ своя съперникъ: „Дѣто е Христо, не искамъ да бѫда и азъ". Този мотивъ ми се вижда недостатъченъ — или поне прѣсиленъ. Авторътъ е могълъ твърдѣ

хубаво да намѣри нѣкоя важна работа на Донча, било при самия градежъ, било въ село, работа, която да не зависи непрѣмѣнно отъ неговата воля, а да бжде отъ общъ интересъ.

Втората прѣправка намирамъ тъй сжщо умѣстна. Пб-естествено е църквата да бжде разрушена отъ черкези или други злочинци, а не отъ невидима сила, както е въ пѣснитѣ. Освѣнъ това съ тая прѣправка се получава и единъ не само естественъ, но и мощенъ факторъ за цѣлото дѣйствие на драмата: страхътъ прѣдъ кърджалиитѣ ускорява рѣшителностьта на майсторитѣ да принесатъ въ жертва „жива душа", а сжщеврѣменно дава възможность на автора да отстрани Христа отъ зданието, за да стане пб-вѣроятна и пб-естествена катастрофата. Тука обаче трѣбва да отбѣлѣжимъ единъ доста крупенъ анахронизъмъ: черквицата, що я прѣзиждатъ сега, била, казва се, разрушена *отъ черкези*, а пъкъ селото, къмъ което принадлежи тя, го заплашватъ сега съ нападването си *кърджалии*. Г. Тодоровъ, види се, не знае, че прѣди кърджалиитѣ не е имало черкези, че черкезитѣ захващатъ да върлуватъ едва слѣдъ кримската война, докато кърджалиитѣ върлуватъ много пб-рано отъ тѣхъ, именно въ края на XVIII и въ начало на XIX вѣкъ.

Твърдѣ хубаво е избралъ авторътъ за градежъ именно църква, а не мостъ или друго. Църквата му дала възможность да спечели сюжетъ за цѣло трето дѣйствие. Но освѣнъ разширение на драмата авторътъ печели съ тая прѣправка и единъ мощенъ психологически факторъ за драмата си. Защото църквата, като общо християнско дѣло много пб-естествено свързва селянитѣ майстори въ една идея, та въ общо съгласие да рѣшатъ, че за това свето здание, което ще ги крѣпи за напрѣдъ въ общата имъ бащина вѣра, струва да се принесе въ жъртва една християнска душа.

За четвъртата прѣправка, именно внасянето въ драмата на елемента черкези или кърджалии, говорихъ пб-горѣ. Макаръ и този елементъ да не излиза на явѣ въ драмата — защото кърджалиитѣ дохождатъ само до едно ближно село, ала не влизатъ въ самото село на зидаритѣ — но той дава невидимо потикъ на дѣйствието, той е твърдѣ естественъ и понятенъ психоложки факторъ, който е послужилъ хубаво на автора.

Изобщо намирамъ, че П. Тодоровъ има добъръ похватъ за драматична съпоставка, разполага сржчно съ драматичнитѣ си фактори, а пъкъ то е главна гаранция за добъръ успѣхъ. При това трѣбва да изтъкна и неговата, както ми се струва, естествена, макаръ и още неусъвършенствана дарба за диалогически изразъ. Отъ тая му дарба тъй сжщо вадя надежда, че той ще умѣе за напрѣдъ да я употрѣби за пб-сполучливи дѣла по нашата толкова бѣдна драматична литература. Общото ми впечатление отъ „Зидари" е, че тая драма заслужава похвално внимание — ако не по грандиозния си планъ, то сигурно по сполучливия похватъ на автора да създаде отъ простъ народенъ мотивъ една въ сѣки случай сносна драма; а то е заслуга, която трѣба да му се признае.[1])

София, 10/X 1903 год. **Б. Цоневъ.**

[1]) Рецензията е направена по поржка отъ Управителния съвѣтъ на Б. кн. др., и възъ основа на нея авторътъ е нарраденъ отъ фондъ „Напрѣдъкъ" при това дружество съ 400 л. премия.

В. Ф. Брантъ. *Чуждитѣ капитали и тѣхното влияние върху икономическото развитие на една страна.* Прѣвелъ отъ оригинала *Ив. П. Кеповъ.* Кюстендилъ, печатница „Изгрѣвъ", 1903 год.

Рускиятъ авторъ на тая книга е познатъ авторитетъ въ икономическата литература, преимуществено по въпроса за обмѣна. Но книгата, която трактува за стопанското значение на емигриралитѣ капитали, е единственна и първа по рода си въ това отношение; защото отъ гледището, на което се поставя авторътъ, въпросътъ за икономическото значение на капитала още не е билъ разгледванъ тъй систематично и тъй обстойно, както това се прави въ горнята книга. Може да се каже, че съ това си съчинение авторътъ внася нови възгледи въ икономическата наука. Слѣдователно отъ гледище на достоинството и важностьта на самото съчинение може да се каже само добро, както за самата книга на руския писатель, така и за идеята да се прѣведе тя на български. Нашата книжнина, като най-млада, е много бѣдна отъ къмъ сериозни съчинения, не само оригинални, но и прѣводни. Особено тая бѣдность се чувствува въ най-новата измежду научнитѣ отрасли — социално-икономическата. Ето защо всѣки трудъ, вложенъ въ прѣвода на едно важно научно съчинение, трѣба да се цѣни особено. А при сравнително малкото читатели за подобни сериозни книги насърдчението въ тая посока трѣба да изхожда отъ всѣкждѣ, дѣто това е възможно. Обаче книгата „Чуждитѣ капитали" не принадлежи къмъ ония, които се назначаватъ за една по-широка публика, защото въпросътъ, който тя третира, може да интересува само специалиста и държавника. А читателитѣ отъ тая категория, говоря за България, могатъ да се ползуватъ и отъ оригинала Това никакъ не трѣба да се тълкува въ смисълъ на намаление значението на самото съчинение за нашата книжнина. Обаче, кога се касае до възнаграждение на единъ трудъ, послѣдниятъ трѣба да се цѣни отъ гледището на полезностьта му не самъ по себе си, а за по-голѣмата или по-малка часть на обществото. А отъ това гледище азъ не смѣтамъ, че трѣба да се дава прѣдпочитане на едно съчинение, което има тѣсно специаленъ характеръ, прѣдъ други, които биха се назначавали за единъ по-широкъ кржгъ читатели. Въ това отношение трѣбало би, по моето мнѣние, да се награждаватъ измежду научнитѣ трудове на първо мѣсто ония, които иматъ характера на ржководство по извѣстенъ наученъ отдѣлъ. Говоря това отъ становището на българската книжнина, която въ икономическия си отдѣлъ вѣма почти никакви ржководства. И понеже срѣдствата на фонда „Напрѣдъкъ" за награждаване и издаване книги не сж тъй голѣми, че да може да се даватъ премии за всѣки добръ трудъ, азъ мисля, че, кога става дума за изборъ измежду прѣдложенитѣ за награждаване научни съчинения, трѣба на първо мѣсто да се поставятъ слѣдъ ония, които засѣгатъ нашето отечество, само такива, които би могли непосрѣдствено да ползуватъ по-голѣмъ кржгъ читатели. А такива сж, както вече казахъ, съчиненията, които обематъ цѣлъ редъ отъ научни въпроси, прѣдставляващи въ една естествена систематична свръзка части отъ цѣла научна область. Ако се касаеше да се награждава самиятъ авторъ, въпросътъ, даже отъ сжщото мое становище на изборъ, щѣше да стои

малко по-другояче, отколкото въ нашия случай, дѣто се иска награда за прѣводъ. Единъ наученъ трудъ, колкото неговото значение и да е ограничено отъ гледище на широчината на кржга на читателитѣ му, все пакъ може да претендира па една подкрѣпа отъ обществото, на едно насърдчение отъ научни дружества, заради труда на неговия авторъ, за поощрение въ неговото лице на народния наученъ трудъ. Не тъй обаче може и трѣба да се схваща трудътъ на прѣводача. Послѣдниятъ снабдява народната книжнина съ нови духовни източници, не ще съмнѣние; но изхарчването на народния трудъ за подобни умствени трудове трѣба да се оправдава въ всѣки даденъ моментъ отъ тѣхната относителна необходимость. Това значи, че когато една книжнина има да избира изъ чуждитѣ литератури духовна храна, тя ще трѣба да дава жертва най-напрѣдъ за най-необходимото, и не — най-модното, най-високото, най-цѣнното симо по себе. А при една книжнина, която нѣма още най-елементарнитѣ съчинения по нѣкоя область, не бива да се правятъ специални жертви за книги отъ тѣсно специаленъ характеръ, трактуващи само отдѣлни въпроси.

Като схващамъ така значението на прѣводната литература за нашата книжнина, мисля, че за прѣвода на „Чуждитѣ Капитали“ — единъ трактатъ за съвършено специаленъ въпросъ отъ икономическата наука, трактатъ наистина много цѣненъ и съвсѣмъ оригиналенъ — не трѣба да се дава премия отъ фонда „Напрѣдъкъ“.

Прѣводътъ на книгата на Бранта и за това още не може да претендира за награждаване, че той не прѣдставя освѣнъ едната само часть отъ цѣлия трактатъ. Послѣдниятъ се състои отъ четири части, съдържанието на които е слѣдньото. Въ първата часть се разгледватъ причинитѣ, които обусловватъ движението на капиталитѣ отъ високо-културнитѣ и индустриалнитѣ въ новитѣ и слабо-културнитѣ страни, както и значението на това прѣмѣстване на капиталитѣ за различнитѣ моменти отъ икономическия животъ, както на еднитѣ, така и на другитѣ страни. Теоретическитѣ положения, къмъ които дохожда въ първата половина на тая часть, авторътъ се стреми да иллюстрира съ конкретни факти изъ слабо-културнитѣ страни, въ които емигриратъ капиталитѣ подъ видъ на държавни заеми, акционерни и едноличии прѣдприятия. Втората, третята и четвъртата части на трактата сж посветени на изслѣдването на приидването на чуждитѣ капитали въ Русия, влиянието, което сж указали на производството, консомацията и работната плата въ ония промишлености, които тѣ или сж създали непосрѣдствено, или сж развили. Промишленоститѣ, въ които прѣимуществено сж вложени въ Русия чуждитѣ капитали и въ които авторътъ на „Чуждитѣ капитали“ разглежда влиянието на емиграцията на капитала върху народното производство и благосъстояние, сж: металлургическата, каменно-вжглената, мануфактурната и нефтяната. Значението на чуждитѣ капитали за Русия отъ добититѣ резултати отъ влагането на тия капитали въ поменатитѣ четири производства се разгледва въ тритѣ части на трактата. На пръвъ погледъ всѣки би помислилъ, че за нашата книжнина може да бжде отъ особенъ интересъ само първата, теоретическата, часть, тъй като останалитѣ три разглеждать съвършено специални, руски, условия за прилагането на

чуждитѣ капитали въ една нова въ индустриално отношение страна. Отъ това гледище прѣводачътъ би билъ правъ да претендира, че е далъ отъ това съчинение на българската книжнина най-необходимото. Обаче, за да могатъ теоретическитѣ изводи въ първата часть да се приематъ за доказателни, необходимо е запознаването съ цѣлия фактически материалъ отъ II—IV части, защото не е важно, че изслѣдването на примѣнението на чуждитѣ капитали става въ Русия. Послѣдната е най-много привлѣкла чужди капитали, тя се намира въ извънредно благоприятни и строго очертани условия за това примѣнение: тя има обширни пазари, голѣмо работническо население, независимо международно положение, самостоятелна търговска политика, държавни желѣзници и т. н.; тия условия сѫ тъй положителни въ своята стабилность, тъй ясни, че значението на новия факторъ въ народно-стопанската политика на Русия — изобилието на капитали (чужди), — неговото влияние за промишлено-фабричния прогресъ на страната, за развитието и характера на другитѣ главни — добивающитѣ — промишлености, може да се прослѣди съ оная бистрота, каквато често липсува въ научнитѣ работи отъ социално-стопански характеръ. Отъ резултатитѣ, които е постигнала Русия отъ приложението на чуждитѣ капитали въ своята голѣма индустрия, нашата страна, така сѫщо земледѣлческа и останала икономически назадъ, както и Русия, и дори много повече отъ послѣдната, ще може да почерпи много поучително за насочване на най-общитѣ мотиви на своята народно-стопанска политика.

Отъ това гледище ние смѣтаме прѣвода на едната само, макаръ и общата, теоретическата, часть на „Чуждитѣ капитали“ недостатъченъ, за да може да претендира за награждаване отъ Книжовното дружество, отъ фонда „Напрѣдъкъ“. Но дори да бѣхме се съгласили да приемемъ, че прѣведената часть отъ съчинението на Бранта може да замѣни за нашата книжнина значението на цѣлата книга, и тогава пакъ азъ не мога да прѣпорѫчамъ да се даде премия за тоя прѣводъ, по причина на самия прѣводъ.

За да може единъ прѣводъ да заслужи премия, трѣбва да бѫде съвършенъ отъ всѣка страна. Споредъ мене, всѣки прѣводъ трѣбва да отговаря на слѣднитѣ искания:

а) Прѣводътъ трѣбва да бѫде колкото е възможно близу до оригинала. Това значи, че въ него трѣбва да бѫде прѣдадена не само идеята на автора, но ако е възможно, и формата на нейното конкретно изразяване. Защото самата идея отъ начина на нейното прѣдаване получава особенъ характеръ, който може да изгуби отъ конкретното си значение при най-малката промѣна въ начина на прѣдаването ѝ. Това е тъй въ оригиналното прѣдаване на собственитѣ наши идеи. Толкова повече това нѣщо има значение при прѣдаването чужди идеи на други езикъ.

б) Прѣводачътъ трѣбва добрѣ да познава материята, изъ областьта на която прави прѣвода. Защото, ако самъ той не разбере конкретното значение на фразата, ако не може да се постави въ схващането на идеитѣ на мѣстото на самия авторъ, той не може да бѫде въ състояние да прѣдаде на други езикъ самитѣ мисли на автора.

в) Трѣбва при това прѣводачътъ да познава основателно езика, отъ който се прави прѣводътъ. Безъ това рискува се цѣлиятъ смисълъ на фразата за непознаване една само дума, единъ само идиотизмъ на езика.

г) Най-послѣ трѣбва и езикътъ, на който става прѣводътъ, да е едно привично за прѣводача оръдие, едно оръдие при това съвършено, чисто, правилно. При такова познаване на езика прѣводътъ може да внесе нѣщо цѣнно, нѣщо ново, дори за самия езикъ, на който се прѣвежда, защото много понятия и образи, които сѫ си извоювали въ чуждитѣ езици право на литературна стойность, въ други езици още не сѫществуватъ.

На тия искания прѣводътъ на „Чуждитѣ капитали" не удовлетворява. Прѣди всичко прѣводътъ на много мѣста не спазва оригиналната форма на израза, вслѣдствие на което се измѣня често дори смисълътъ на прѣдаваната идея. Това неспазване оригинала у прѣвода става често чрѣзъ съкратяване на фразитѣ, изпущане на отдѣлни думи, мѣняване врѣмената на глаголнитѣ форми и т. н. Като отдѣлни примѣри ще покажа на слѣднитѣ мѣста.

На стр. 29: „Главната конкурентка на Англия, както въ нейнитѣ колонии и въ екзотическитѣ държави", вмѣсто: „Главна конкурентка на Англия, както задъ Атлантическия океанъ, въ нейнитѣ собствени колонии, и въ екзотическитѣ държави". На стр. 30: „като се ръководятъ изключително отъ печалбитѣ, които могатъ да получатъ", вмѣсто: „отъ размѣритѣ на печалбитѣ". Изпустнатата дума „размѣритѣ" дава съвсѣмъ друга отсѣнка на смисъла на тая фраза, защото не е все едно, човѣкъ да се ръководи изключително отъ печалбитѣ, или да търси само размѣритѣ на печалбитѣ. На сѫщата страница прѣдъ думитѣ: „тѣ иматъ прѣимущество" сѫ изпустнати думитѣ: „изцѣло взето", — нѣщо, което измѣнява вече мисъльта на автора, за когото прѣимуществото на нѣмскитѣ търговци прѣдъ английскитѣ не е абсолютно. Сѫщо тъй и изпустнатитѣ думи по-долу: „до послѣдняго приказчика", които трѣбва да се прѣведатъ: „до послѣдния калфа", лишаватъ силата на изражението въ авторовата мисъль.

На стр. 32: „такива свидѣтелства може да се приведатъ изъ рапортитѣ на английскитѣ консули" на мѣсто: „такива свидѣтелства може да се приведатъ много изъ рапортитѣ на английскитѣ консули". На стр. 33: „60 годишния юбилей на Виктория" вмѣсто: „60 годишния царственъ юбилей"; „споредъ нѣмския „Confectionär" на мѣсто: „споредъ както съобщава нѣмскиятъ Confectionär".

Такива изпустнати думи се срѣщатъ едва ли не на всѣка страница, и то не само въ полза на точностьта и ясностьта на текста, ами даже — въ негова врѣда. Тъй напр. на стр. 37 сѫ изпустнати думитѣ: — селското стопанство — слѣдъ думитѣ: „съ една ръка"; на стр. 40: „извѣстната" (комисия за изслѣдване тържището): на стр. 44 „(изолирани отъ) „всѣко сприкосновение съ" (Европа); на стр. 45: (нашитѣ) „иностранни (конкуренти); на стр. 46: „на икономическото развитие на тия страни" вмѣсто: „развитие на съврѣменитѣ напрѣднали държави". На стр. 53 понеже сѫ изпустнати думитѣ: „на стоки", а прѣдъ фразата: „износътъ прѣзъ тия години" се говори за прѣмѣстването (износа) на капитали отъ

Франция за изплащане контрибуцията, може да се мисли, че се говори *за износъ на капиталитѣ, а не за износъ на стоки.*

На стр. 82 има изпустнатъ цѣлъ периодъ, който прѣдставя обобщение на цѣли двѣ послѣдващи страници текстъ, които не сж друго освѣнъ едно детално разяснение на това изпустнато общо положение, което въ текста иде слѣдъ думитѣ „нѣщо повече": „Всѣко едно прѣдприятие извиква за животъ множество други прѣдприятия, които набавятъ на първото необходимитѣ спомагателни срѣдства и материяли, и които, отъ своя страна, могатъ да взематъ повече или по-малко значителни размѣри".

На слѣдната 83 страница слѣдъ думитѣ: „всичкитѣ имъ приходи" сж изпустнати цѣли мисли, безъ които идеята на автора се съвсѣмъ мѣнява. Въ прѣвода стои: „и очевидно е, че всичкитѣ имъ приходи ще съставятъ чистъ плюсъ за страната, ще докаратъ нарастване на националното богатство", когато оригиналътъ гласи: „и очевидно е, че всичкитѣ имъ доходи, които сж се явили съ откриването отъ чужденеца на памучната или пивната фабрика, и които въ баланса на послѣднитѣ сж означени като разноски на производството, ще съставятъ чистъ плюсъ за страната, и додѣто тия доходи се спестяватъ, ще дадатъ едно нарастване на народното богатство". Такива изпустнати думи и фрази ще се намѣрятъ още на страницитѣ: „59, 61, 62, 63, 65, 67, 77, 91 и пр. и пр.

На други мѣста, дѣто може да се допустне единъ по-свободенъ прѣводъ, прѣводачътъ се е държалъ о буквата на текста, нѣщо, което влошава, затъмнява, или дори и съвършено измѣнява смисъла на фразата. Така на стр. 32: „книжни издѣлия" (вм. памучни), „платнени" (вм. ленени), „книжа" (вм. хартия). На стр. 35: „приходитѣ отъ английскитѣ капитали, помѣстени задъ граница и подлежещи на шконто отъ английската Income-tax"; на стр. 58: „ако влагането е съпроводено въобще съ нѣкакъвъ (нѣкоторымъ) рискъ," вмѣсто: „съ извѣстенъ рискъ".

На много мѣста, може да се каже на всѣка почти страница, прѣводачътъ по своему поправя авторския текстъ, ту като промѣня формитѣ на глаголнитѣ изражения, ту като съкратява текста, ту като произволно дава друга комбинация на прѣдложенията въ периода. На стр. 35: „тогава националниятъ капиталъ привлича изъ другитѣ страни богатства; а като се съединява съ националния трудъ, той дѣйствува чрѣзъ развитието на националната промишленость;" въ оригинала стои: „тогава националниятъ капиталъ привлича изъ другитѣ страни богатства въ съединение (соединяясъ)съ националния трудъ, дѣиствува чрѣзъ развитието на националната промишленость". На стр. 38: „съперничи съ Англия . . . и заплашва (вм. заплашвайки) нейното благосъстояние". На стр. 42 и 43: „националнитѣ капитали" вм. „спестявания". На стр. 43: „почнали да улегватъ" вмѣсто „прѣминали" (улеглись). На стр. 45 е прибавено „така" въ фразата: „подкрѣпа на французитѣ задъ граница, отъ която *така* се нуждаятъ". Подобни поправки се срѣщата на стр. стр. 46, 47, 49, 51, 54, 55, 57, 59, 61, 62, 67, 72, 79, 83, 84, 85, 88 и пр. и пр. На нѣкои мѣста рублитѣ се прѣвеждатъ по курса отъ три лева, на мѣста тѣ се замѣняватъ просто съ левове, безъ да се мѣнява оригиналната цифра въ текста. На стр 57 е съкратено и промѣнено прѣдаденъ периодътъ:

„нѣма никакво съмнѣние“ . . .; на стр. 59: „що ставатъ въ Лондонъ“ вмѣсто: „които се практикуваха“ и пр. и пр. Изобщо, отъ гледище на строго придържане до оригиналния текстъ и прѣдаване точно мисъльта на автора, прѣводътъ не издържа критика.

На второ мѣсто иде искането, прѣводачътъ добрѣ да познава онова, що прѣвежда. Това особено има значение за научнитѣ работи. И въ това отношение прѣводътъ на книгата на Бранта страда твърдѣ много. Прѣди всичко прѣводачътъ не познава добрѣ терминитѣ на економическата наука. Така: „денежное обращеніе“ прѣвежда съ „паричень обратъ“ (стр. 34); „издержка производства“ — съ „колкото струватъ на самитѣ тѣхъ“ (стр. 39); „штемпельныхъ пошлинъ“ — съ „штемпелни мита“ (стр. 41); „процентъ“ — пакъ съ *процентъ*, намѣсто съ *лихва* (43 стр.); „доходъ“ — съ „приходъ“ (49 стр.); „покупная способность“ — съ „покупна“ (вм. копувна или платежна способность); „ввозной пошлиной“ — съ „прѣвозни мита“ (стр. 57); „акции“ — съ „облигации“ (61 стр.); „промысълъ“ оставя не прѣведено (стр. 75); „управляющіе“ и „лавочники“ прѣвежда съ „управници“ и „кръчмари“. (стр. 75); употрѣбява безразлично приходъ вмѣсто доходъ и обратно (84 стр.) и т. н.

По-нататъкъ отъ прѣвода се вижда, че прѣводачътъ не познава добрѣ руския езикъ, или го познава толкова, колкото всѣки интелигентенъ българинъ. Иначе той не би прѣвеждалъ тъй: стр. 31: „приравняватъ се“ вмѣсто: „принаравлять ся;“ стр. 32: „книжни“ вм. „бумажныхъ“ (платнени); „платнени“ вм. „полотняныхъ“ (ленени); „везени“ и „шити“ вм. „вышивокъ“ и „шитья“; „книжа“ на мѣсто „бумагн“ (род. падежъ отъ бумага — хартия). Стр. 41: „въ тритѣ главни германски биржи сѫ били прѣдявени такива цѣнности съ наложенъ щемпелъ за 5.363·5 мил.“ (вмѣсто: „къ наложенію штемпеля)“. Стр. 44: „Всѣки день се раждатъ проекти за арсенали, канали, желѣзници и държавни учреждения, за градове и частни общества“; на руски: . . . . *проекты*, касающіе ся арсеналовъ, каналовъ, желѣзныхъ дарогъ и государственныхъ учрежденій, *городовъ и частныхъ обществъ*“. Стр. 45. „Безмислено (?) е да се мисли, че въ тѣзи прѣдприятия нейната (на държавата) дѣйность може да се замѣни отъ частната инициатива“, а по руски е тъй: „Было бы несмысленно думать, что въ этихъ предпріятіяхъ дѣятелность его (государства) можетъ замѣнить *частную инициативу*“. Мисъльта на оргинала е прѣведена тъкмо наопаки. Тамъ же: „най-главнитѣ“ вм. „главнѣйшихъ“ (по-главнитѣ); подолу: „. . . . капиталисти или банки, които получаватъ отъ проценти пари“ . . . „ а по руски: „которые принимаютъ изъ за процентовъ (т. е. подъ лихва) деньги“. Стр. 47: „Не стрѣмежътъ да се заема е докаралъ даването пари срѣщу заемъ“, а на руски: „не стремленіе занимать вызвало явленіе отдачи денегъ въ ссуду (т. е. на заемъ)“. Стр. 50: „въображаеми проценти“ вмѣсто „призрачную цѣнность“. Тамъ же: „печалбитѣ“ на мѣсто „выручку“. Стр. 51: „понеже тази послѣдняга необходимо трѣба да изплаща всѣка година извѣстна сума отъ процентитѣ или дивидендитѣ“ вмѣсто: „сума лихви или дивиденди“. Тамъ же: „неблагоприятенъ паричень балансъ“ вмѣсто „торговый“. Стр. 54: „посредствомъ отчуждаването (вм. продаването) на самитѣ цѣнности задъ граница и купуването вмѣсто тѣхъ на облигации, пуснати въ франция отъ новитѣ заеми“, а по руски:

„выпущенныхъ въ Франціи новыхъ займовъ". Стр. 55: „ще испращатъ тукъ" на мѣсто „посылать туда". Стр. 60: изпусната е фразата: „принявшаго заемъ по твердому курсу", вѣроятно защото прѣводачътъ не знае, какъ да я прѣведе: и термина „твердый курсъ" (ferme), който не се е рѣшилъ буквално да го прѣведе. Разбира се слѣдъ това, че българскиятъ читатель не може да си обясни, защо Лефевръ е спекулиралъ на повишение съ въпросния заемъ. Стр. 62: „Ако вземемъ цѣлата сума, на която сѫ били сключени тия заеми, то споменатитѣ резултати ще бѫдатъ изразени въ слѣднитѣ цифри: на пълно изплатенитѣ дългове възлизатъ на 281,828.500 ф." Рускиятъ текстъ гласи: „ . . . слѣдующихъ цифрахъ: совершенно исполненіе обязательствъ послѣдвало на суму долговъ въ 282,828,509 ф.", което означава, не че цѣлиятъ дългъ отъ тая сума е билъ изплатенъ, ами че за такава сума капиталенъ дългъ длъжницитѣ сѫ посрѣщали задълженията си. Стр. 63: „гарантиранитѣ отъ държавата ипотечни книжа на земледѣлческитѣ каси" е на руски тъй: „гарантированные государствомъ закладные листы земельныхъ банковъ". Повидимому една много малка разлика, но само за непосветенитѣ въ тия понятия прѣводачи. На сѫщата страница неправилно прѣвежда думата „недоимки" съ „дефицитъ". На стр. 83: „които се занимаватъ съ прѣвозването на бутилкитѣ и чашитѣ" замѣства руския текстъ: „занимающія ся первозкй и поставкой стекла изъ стеклянпаго завода въ пивоваренный". Прѣводачътъ не можалъ да прѣведе думата „поставка", а *стъкленитѣ издѣлия* замѣнилъ съ *бутилки* и *чаши*. На стр. 84: „чистата печалба на прѣдприятието може да бѫде *непрѣменно* голѣма по отношение" . . . ., а на руски: „чистая прибыль предпринимателя можетъ бить *непомѣрно* велика". . . . . Това вече е или грубо незнание, или неизвинителна небрѣжность! На стр. 85 думата „убыль" е прѣведена съ загуба, което не е тукъ на мѣсто. На стр. 96 думата „самостоятелность" може би по небрѣжность е прѣведена съ „състоятелность".

На послѣдньо мѣсто трѣба да обърна внимание и върху езика на прѣвода, на неговия стилъ, както и изобщо на изящностьта на текста. И отъ тая страна прѣводътъ е не само недобъръ, но и неудовлетворителенъ. Тъй напримѣръ прѣводачътъ пише: „*обороти* (стр. 30), *упаковка*, похвати *при* търгуването (вмѣсто: пріемы въ веденіи торговли); *усрѫдно* (32); *районитѣ* за харчене (на мѣсто пазари, стр. 33); въ златнитѣ *разкопки* (вмѣсто мини); *обратъ* (вм. обращение); *покупка* (34); *ткани* (35); процесъ *за* минаването отъ землеѣлско въ чисто капиталистически (37); германскитѣ верфи *правятъ* кораби, *пониква* държава (38); количество на капита*литѣ*, помѣсте*но* въ чужди . . . . да бѫде опрѣдѣлено *въ* не по-малко (42); икономическитѣ пертурбации почна*ли да улегватъ* (43); благоприятствувайте *за* емиграцията на капиталитѣ; *толко* благотворния гений; без*мислено е да се мисли* (45); създаватъ желание и *въ* (вм. у) другитѣ; процентътъ на капитала *почва* да пада; отколкото *такива* що се нуждаятъ отъ *такъвъ* (47); шес*тѣ;* при 6-тѣ милиарда *отъ* (вм. въ) 1875 г. (49); оня *сортъ* стоки; да *изкарватъ* или не готовитѣ си издѣлия (56); книжно-парична *циркулация*; *цѣнностьта* на вложенитѣ капитали (57); въ *пущинацитѣ* (въ „дебряхъ") на чужда държава; и *се оставятъ* изключително върху обширнитѣ реклами и обѣщанията на основателитѣ (58): сума, *на* която сѫ били сключени (62); *въ общо* на

сума; *не прямитѣ* държавни дългове (63); то пакъ *трѣба да мислимъ*, че полученията (66); който произлиза отъ цѣлата съвкупность на икономическитѣ условия на съврѣменнитѣ народи, като необикнов*енъ* (вм. *ния*) растежъ на капиталитѣ въ богатитѣ страни и пада*нето* %: онова влияние, което *показва* приливътъ на капиталитѣ върху странитѣ (67); *непрѣдизвикано* отъ естественитѣ потрѣби (79); Русия нѣма свободни капитали, необходими да *направятъ* кавказкитѣ минерални извори (72); както *и обусловяващата се* отъ него; съ *което се явява жива дѣятелность* по добиването, обработването (74); а ще намѣри лесна и удобна продажба *почти на сжщото мѣсто* („тамъ же на мѣстѣ"); *добавъченъ* продуктъ (75); *дирене* (вмѣсто „спросъ" — търсене); стрѣмежътъ *за* емиграция; капитали, които неминуемо трѣба *да се насочатъ* (само себэ си?!); къмъ сжщата промишленость *ако* **печалбитѣ** *отъ нея измъзатъ* извънредно **износни** (77); при *установлението* на своята митнична тарифа (78); *обърщение* (83); да прави обръщение *на* 10 милиона лева; то споменатиятъ % *на* чиста печалба (84); *сгързването* на заемъ (85); на нѣкои отъ онези, които *държатъ* книжнитѣ цѣнности; *изъ година въ година* (87); *мераклии* (88); ако този излишенъ вносъ би създалъ съотвѣтни искания на другитѣ страни къмъ дадената страна *въ сума на тоя вносъ*, искания, които .... (92); ако напр. прѣдположимъ, че годишниятъ приходъ на новитѣ прѣдприятия *ще* съставя 10 милиона лева (93); при международнитѣ политически *бърканици* (94); въ обратенъ видъ *подъ форма* на промишлени издѣлия; *Ако часть отъ суровитѣ си материали и сега ще изнася на вънъ въ прѣжния имъ видъ*, за това пъкъ друга часть" .... (95).

Както става явно отъ цитатитѣ, извадени отъ прѣдставената за награждаване книга, прѣводътъ ѝ на всѣка страница прѣдставя редъ недостатъци, само поради които не би могла да бжде прѣпоржчана за награда.

По всички, изказани тукъ съображения, моето заключение е, че прѣвода на г-на Ив. П. Кеповъ: „Чуждитѣ капитали и пр." не може да се разгледва като такъвъ, който би могълъ да претендира за премия отъ фонда „Напрѣдъкъ".

Б. Боевъ.

София, 7 юли 1903 год.

Библиографически бюлетинъ за депозиранитѣ въ *Софийската народна библиотека* **книги, списания и вѣстници** *прѣзъ 1900 и 1901* година. *Година IV и V.* Издава Народната библиотека въ София. София, Държавна печатница, 1903. г. 8° IV + 147. Ц. 1 л.

I.

По силата на особенъ законъ отъ 10. II. 1897. г. (вж. Държавенъ вѣстникъ 1897. бр. 41.) всѣки съдържатель на печатница, литография и тѣмъ подобни заведения е задълженъ да прѣдставя безплатно за народнитѣ библиотеки въ София и Пловдивъ по 4 екземпляра отъ всѣка книга, брошура и т. п. издания, назначени за явно обращение въ публи-

ката. Изданията трѣба да се прѣдставятъ *едновръменно* съ тѣхното обнародване, и то софийскитѣ направо въ министерството на просвѣщението, а излѣзлитѣ другадѣ — въ съотвѣтнитѣ околийски или окрѫжни управления. Законътъ прѣдвижда *глоби* отъ 25 до 250 лева за ония, които не постѫпятъ съгласно съ горнитѣ наредби; а пъкъ софийската Народна библиотека се задължава да публикува всѣки 3 мѣсеца за приетитѣ издания *библиографически бюлетинъ*, който да разпраща даромъ до всички държавни и обществени учреждения, до издателитѣ, до редакциитѣ на вѣстници и др.

Софийската Народна библиотека е обнародвала отъ врѣмето на „закона за депозиране печатни издания" и възъ основа на сѫщия до началото на тая 1903. г. 3 годишнини „*Библиографически бюлетинъ*". Първата годишнина (1897. 8°. София, Държавна печатница) състои отъ 4 книги (стр. 35+32+48+46), които се стремятъ да прѣдставятъ исканитѣ отъ закона тримѣсечни описи на прѣдаденитѣ въ библиотеката „книги, списания и вѣстници" отъ 1897. г.; втората годишнина, „за книгитѣ, списаеията и вѣстницитѣ" отъ 1898. г., показва наистина пакъ 4 „книги", ала вече въ 2 свезки (кн 1. за януари, февруари и мартъ, София, Янко Петровъ, 1898. стр. 58, и кн. 2, 3. и 4. за априлъ—декември, София, Държавна печатница 1898. стр. 44). Съ третята годишнина, кой знае какъ, се напущатъ съвсѣмъ тримѣсечнитѣ срокове, поставени отъ закона, та за „книгитѣ, списанията и вѣстницитѣ" отъ 1899. г. излиза всичко една свезка отъ 54 страници, токо за форма означена като „книги 1.—4. (София, Държавна печатница, 1900). Слѣдната годишнина IV., освѣнъ че не мари и за тая формалность, но за своето излизане причаква и съдружница — V. годишнина, та двѣтѣ заедно описватъ „книгитѣ, списанията и вѣстницитѣ" за 1900. и 1901. г. Така това издание на софийската Народна библиотека, откакъ прѣстѫпя еднажъ наредбата за тримѣсечна поява, отива и пó-нататъкъ, та прѣскача и цѣли годишни периоди. Наистина тримѣсечнитѣ свезки за малката наша книжнина и при недѫгавитѣ наши условия нѣматъ доста оправдание, и негли подъ такъвъ мълчанъ мотивъ е настало отъ библиотеката и се одобрява отъ министерството на просвѣщението нарушението на изричната заповѣдь на закона. Обаче комуто и отъ когото се допусне едно нарушение на извѣстенъ законъ въ една точка, нему ще се яви безъ друго случай или сгода, да извърши и друго, че и третьо нарушение, доклѣ се озоватъ най-сетнѣ въ пълна взаимна протива — на една страна бездѣйниятъ законъ, а на друга произволната практика. Това е вѣрната сетница отъ всѣкой вече изпърво недоста обмисленъ законъ. И ако ние въ България се плачемъ отъ себе си, че не умѣемъ да тачимъ законитѣ, за да бѫдемъ справедливи, трѣба и да оплачемъ себе си, че съ прѣбързани и недомислени закони постоянно се възпитуваме къмъ непокорство тѣмъ и нарушения.

По отношение къмъ закона за депозиране печатни издания ще да има особито голѣмо непокорство и нарушения отъ притежателитѣ на печатници, литографии и др., понеже отъ тѣхъ именно дири законътъ сѫщински задължения или жертви. Вече въ бѣлѣжката си за тритѣ книжки отъ първата годишнина на „Библиографически бюлетинъ" (вж.

„Български прѣгледъ“ IV, 10. 140—43) азъ бѣхъ посочилъ, какъ въ „бюлетина“ липсуватъ немалко книги, списания и вѣстници, за които отъ свой книгописенъ интересъ положително зная, че сж съществували прѣзъ врѣмето, обнето отъ досѣжнитѣ книжки на бюлетина. Сжщо такава липса ми подтвърдяваха изпослѣ за своитѣ периоди и другитѣ издавани бюлетински книжки и годишнини, та дори и най-новата, IV. и V. годишнина не се изравнява съ моитѣ събирани книгописни вѣсти за 1900. и 1901. година. Отъ службаши на библиотеката узнахъ, па изповѣда го сега и послѣдниятъ „бюлетинъ“ въ прѣдговора си (стр. III.), че тая близна въ българския официяленъ описъ на всичко, що се произвожда въ нашата държава отъ печатници и литографии съ назначение за публично ползуване, произлиза отъ притежателитѣ на реченитѣ умножителни заведения: тѣ не прѣдставяли узаконенитѣ 4 даровни екземплара за библиотекитѣ въ София и Пловдивъ *едновръменно* съ тѣхното изработване, като чакали обикновено да сторятъ това въ края на годината, па и инакъ не прѣдставяли екземплари *отъ всичко*, каквото сж изработвали съ характеръ за публично ползуване. Ясно е, че ако „бюлетинътъ“ описва безъ пропуска всѣко нѣщо, прѣдставено въ софийската Народна библиотека възъ основа на специялния законъ за изданията, а пъкъ прѣдставенитѣ нѣща не изчерпятъ за дадено врѣме всичко, искано по закона, тогава не ще се постига за никоя година оня пъленъ образъ на движението на книжнината въ България, който завѣрно се е ималъ на първо мѣсто прѣдъ очи съ наредбитѣ за депозиране печатни издания и обнародване на „библиографически бюлетинъ“. И като е прѣдвиждалъ тъкмо такава нерадивость отъ страна на печатари и литографи, законътъ опрѣдѣлилъ за нея парично наказание до твърдѣ чувствителенъ размѣръ. Обаче отъ пòплака на софийската Народна библиотека и за шестата година отъ приложението на закона, както и отъ постоянната липса на книгописни фактове въ бюлетинитѣ за извѣстенъ периодъ, има основа да се заключи, че глобитѣ не ограничаватъ (да не кажемъ не прѣмахватъ) забавата и недобавката на всичко искано по закона, та трѣба затуй да се намѣрятъ други срѣдства противъ злото, откакъ се издирятъ сжщинскитѣ негови причини. Това е могло лесно да се досѣти и при първата изработка на закона, ала той не билъ доста обзорливъ, за да се яви пò-добрѣ стъкменъ на свѣтъ, ако ще би и пò-късничко.

Законътъ казва, че всичко, назначавано по него отъ печатари и литографи за народнитѣ библиотеки въ София и Пловдивъ, се прѣдава едновръменно — ако е изработено въ София, направо въ министерството на просвѣщението. Ами ако софийскитѣ печатари и литографи прѣдставятъ не всѣкой уврѣме щото е изработилъ, или не всичко изработено, отъ дѣ ще узнае министерството за това нарушение на закона? Въ състояние ли е то да слѣди движението на печатнитѣ и литографски производи за обществено ползуване? Само случайно може нѣкой отъ неговитѣ органи да забѣлѣжи, или други нѣкой отъ страна да му посочи извѣстна книга, карта и под., които да не сж били прѣдставяни въ библиотеката, или да не личатъ за своето врѣме въ нейнитѣ бюлетини. Свърхъ това пъкъ и да забѣлѣжи или узнае речениятъ органъ таково нѣщо, като е възможно да бжде изтекло до тогава дълго врѣме отъ изда-

ването на книгата, картата и под., не ще бжде чудно да се яви и издателката печатница или литография вече подъ друга фирма, въ други ржцѣ, та дори и съвсѣмъ да не сжществува, както често се случва въ областьта на българския поминъкъ. Най-сетнѣ трѣба да се знае и кой е тоя, комуто се пада първата инициятива за прѣслѣдване нарушителитѣ на закона?

Нататъкъ нарежда законътъ, да се прѣдаватъ книги, брошури и под., изработвани отъ заведения въ княжеството извънъ столицата, въ околийското, по случай въ окржжното управление. Тия власти се намиратъ спрѣмо печатаритѣ и литографитѣ откъмъ увրѣмешното и безизятно прѣдаване на узаконенитѣ екземпляри за библиотекитѣ въ Пловдивъ и София въ сжщото положение, въ каквото намѣрихме и министерството на просвѣщението. Къмъ тая несгода пъкъ приижда сега и друга, за която вѣрвамъ да иматъ много за приказване нашитѣ двѣ народни библиотеки, а ни дума не промълвя нито софийскиятъ бюлетинъ. Работата е, че отъ приимането на печатарскитѣ и литографийски екземпляри до тѣхното изпращане по принадлежность може да мине какъвто щете дългъ срокъ, безъ да произлѣзе отъ това нѣщо незаконно. Екземпляритѣ се бавятъ въ околийскитѣ или окржжнитѣ управления обикновено поради извѣстната у насъ административна негрижливость; ала забавата произлиза на-мѣстѣ и отъ това, че въ реченитѣ управления се възбуди нѣчий интересъ къмъ съдържанието на самитѣ екземпляри. Най-сетнѣ има ли кой и какъ да провѣрява, дали отъ едно управление се изпращатъ за Пловдивъ и София тъкмо толкова вида производи, колкото сж били въ него прѣдадени отъ извѣстенъ печатарь или литографъ?

Самитѣ печатари и литографи, улисани въ своята работа, не отъ зла воля пропущатъ да прѣдставятъ дѣто трѣба узаконения брой екземпляри отъ всѣкой свой производъ веднага съ неговото изработване; ала като знаятъ, особито провинциялнитѣ, че и да прѣдставятъ екземпляритѣ — както дума законътъ — едноврѣменно, библиотекитѣ въ Пловдивъ и София ще иматъ още доста да ги чакатъ, тѣ не се притискатъ толкова да бждатъ изправни прѣдъ закона. Тѣ нѣма защо да се притискатъ, когато не сжществува уредена контрола надъ изработванитѣ въ печатницитѣ и литографиитѣ имъ книги, карти и под.; и ако по извънреденъ случай ги завàри въ неизправность нѣкой компетентенъ гласъ, тѣхното неумовито оправдание е, че имали въ работа още нѣкои издания, та чакали, да се довършатъ и тѣ, за да ги прѣдставятъ заедно съ излѣзлитѣ вече. Подъ такива условия се причинява отъ страна на притежателитѣ на печатници и литографии значителна намѣстѣ забава въ прѣдставянето на исканитѣ отъ тѣхъ екземпляри, което и влияе върху състава на бюлетина отъ софийската библиотека. Ала има още едно условие — единъ важенъ мотивъ, който кара печатари и литографи, да не се дѣлятъ токо-тъй леко отъ 4 екземпляра на всѣко свое издѣлие.

Въ българското княжество има не една печатница, която вади на година поне 500 коли наборна работа. Тая работа, прѣсмѣтната върху произведение на всѣка кола въ 1000 екземпляра и срѣдно по 40 лева

колата, ще струва на печатаря всичко 20000 лева, или едната отпечатана кола (наборъ и хартия) 4 стотинки. Ако всички тия коли образуватъ издания, каквито трѣба да се депозиратъ за библиотекитѣ въ Пловдивъ и София, печатарьтъ като прѣдстави отъ тѣхъ дѣто трѣба 4 екземпляра безплатно, ще дари на държавата 500 к. × 0, 04 л. × 4 екз. = 80 лева. Ще рече той, освѣнъ че плаща за упражнение на поминъка си единъ държавенъ данъкъ въ пари, но дава и другъ не по-малъкъ въ натура. Тъкмо тоя данъкъ — както имахъ случай да слушамъ по книгописната си обиколка по България прѣзъ 1898 г. отъ печатари и литографи — не разполага яко приязнено тия подирнитѣ къмъ разпоредбитѣ на закона за жертви въ полза на държавнитѣ библиотеки пловдивска и софийска; и тѣ очевидно намиратъ способъ, какъ да му избѣгватъ. За тѣхъ е негли не толкова материално, колкото морално тежко, да принасятъ за сѫщия си добивъ два вида данъкъ, когато има тѣхни другари по занятие, които вадятъ печатни и литографски издѣлия не за мисълното явно ползуване (визитни карти, бланки, смѣтки, тевтери и под.), и тѣ не плащатъ по закона никакъвъ данъкъ въ натура. Тая несправедливость е въ закона може би главната прѣчка, че не могатъ да се постигнатъ лученитѣ отъ него обществено-книжовни изгоди.

Ако законодательтъ погледне посоченитѣ недостатъци на закона за депозиране печатни издания въ двѣтѣ държавни народни библиотеки и оцѣни доводитѣ за това, той ще лесно да изнамѣри срѣдства, какъ да се прѣдставя отъ печатари и литографи абсолютно всичко, и бърже, и съ охота, каквото тѣ изкаратъ за явно ползуване. Срѣдствата, прилагани въ други държави съ такава цѣль, не ще лежатъ неизвѣстни и за насъ. Отъ тѣхъ едно сѫществено и справедливо е, да се даруватъ екземпляритѣ не отъ страна на заведението, що ги работи, но отъ страна на оногова, който ги порѫчва и ще вади отъ тѣхъ доходи за себе си. Авторътъ на една книга, на една карта и под., като прѣдприима такова издание не безъ изгледъ и за парична печалба, и като не се облага за такова занятие съ другъ данъкъ, ще намѣри и самъ, че е основно да жертвува отъ склада на изданието 4 екземпляра (или стойностьта имъ) въ полза на пловдивската и софийската библиотека. И въ случай че бѫде наредено, да носи всѣка книга, карта и под. бѣлѣга, подъ който е записана въ тевтера на работилницата, и да не излиза навънъ за харчене безъ такъвъ бѣлѣгъ и доклѣ не бѫдатъ прѣдставени дѣто трѣба исканитѣ екземпляри, печатаритѣ и литографитѣ не ще ставатъ вече ни най-малко виновни за нѣкаква забава и пропуски. Други пъкъ наредби ще има да докаратъ, прѣдставеното отъ печатници и литографии да не се вàля безпрѣдѣлно врѣме по разни управления, но безъ обиколки да се явява бърже въ Пловдивъ и София.

„Библиографическиятъ бюлетинъ“ на софийската народна библиотека има право да се позива за непълнотата на образа на книжовното движение въ България прѣзъ 1900 и 1901 г. върху недостатъцитѣ на закона, при все че не е май вѣроятно, да не сѫ се прѣдставили въ библиотеката прѣзъ тия двѣ години никакви карти, атласи, литографски образи на исторически лица и събития, musicalia, щомъ такива сѫ

наистина излизали, а бюлетинътъ никакъ не ги показва. Ако се бѫде повела библиотеката по единъ букваленъ смисълъ на означението *„библиографически бюлетинъ“*, поставено въ закона, тя е сгрѣшила; защото е явно, че законътъ гони съ наредбата си за бюлетина да извади прѣдъ българското общество единъ видъ официялна разписка за даруванитѣ по неговото искане не само „книги, списания и вѣстници“, но и всичко друго, имаще отношение къмъ духовнитѣ интереси на обществото. Отъ друга страна не мога да се откажа и тоя пѫть, както бѣхъ направилъ вече еднажъ въ Български прѣгледъ IV, 10. 140, да натякна на библиотечната управа въ София за ненашенското име на изданието ѝ „Библиографически бюлетинъ“. Да бѣше тая управа съ пò-тънко чувство за правото на българската рѣчь, да крои домашно облѣкло на всѣка наша мисъль; да бѣше изобщо тя повече самодѣйна, та да не поминува готовански все съ чужди издѣлия, тя щѣше дори да се зарадва, че въ закона означението „библиографически бюлетинъ“ не е поставено като кръщелно име на нейното издание, но като име родово, а камоли да възвожда чуждинския нарицателенъ изразъ въ българско собствено име; тя щѣше да даде ухо вече на първото натякване за небългарското, бездоводното име, та да се помѫчи, дори и да ѝ е то заповѣдано отъ нѣкого, да го стресе отъ съвѣстьта си и да прѣгърне нѣкое родно означение, за да не дочака и нови укори.

II.

Подиръ прѣдговора къмъ „Библиографическия бюлетинъ“, дѣто софийската народна библиотека се оправдава за забавата и непълнотата му и обяснява нѣкои нѣща за състава му и наредата, иде описътъ на прѣдставенитѣ издания въ България отъ 1900. и 1901. год., и то: I. *книги* (стр. 2 — 111), II. *списания* (112 — 117), III. *вѣстници* (118 — 130). Отдѣлно слѣдватъ *„списания и вѣстници на чужди езици“* (130 — 31), а на края е даденъ *„систематиченъ прѣгледъ на книгитѣ въ бюлетина“* (132 — 47), подѣленъ на — 1. богословие, философия и педагогия, 2. литература и искуство, 3. история, география, етнография и пѫтешествия, 4. обществени науки и публицистика, 5. естествознание, медицина и хигиена, 6. военни науки, 7. селско стопанство и ветеринарство, 8. учебници и учебни помагала, 9. дѣтски книги, 10. актове, доклади, закони, изложения, програми, протоколи, отчети и устави, 11. справочни, календари, спортъ и разни.

Въ състава на описанитѣ книги отъ 1900. и 1901. год. влизатъ и нѣкои отъ 1887., 1888. и 1889. год., непрѣдставени, когато било врѣме. Тѣхъ е означилъ бюлетинътъ съ една звѣздица *, безъ да направи сѫщото и за окъснѣлитѣ вѣстници и списания. Ала вмъкнали се и книги отъ 1902. год., завѣрно несъгледани отъ бюлетина и неотбѣлѣзани или неизфърлени. Между книгитѣ, които възлизатъ всичко до 1775 (по смѣтката на бюлетина, стр. IV., тѣ сѫ само 1759), се наброяватъ 34 отъ 1897. год., 48 отъ 1898., 172 отъ 1899., 739 отъ 1900., 690 отъ 1901., 60 отъ 1902, и 32 безъ означение на годината, която обаче, ако бѣше залегнала библиотеката (както е сторила за разкриване нѣкои авторски имена),

ще можеше да се опрѣдѣли по едни или други бѣлѣзи. Броятъ 690. за книгитѣ отъ 1901. год. срѣщу 739 за ония отъ 1900. год. трѣба положително да се приеме като неистински за излѣзлитѣ прѣзъ нея година книги, защото по сравнение съ по-прѣднитѣ бюлетини се знае, че книжовното производство въ България отъ година на година все расте. Като оставимъ настрана ония 32 недатувани книги, отъ които дѣлъ може да се отнася къмъ 1900. год., а дѣлъ къмъ 1901., ние ще имаме основа да прѣдположимъ, че дори и да не бѫде надминала годината 1901. по книжовно производство своята прѣдходница, пакъ прѣдставенитѣ нейни 690 книги (срѣщу 739 отъ 1900. год.) ще да показватъ една липса поне отъ 50 броя. Тия тъкмо книги не ще сѫ били прѣдставени по закона уврѣме отъ наши печатари и литографи; и ако изобщо бѫдатъ нѣкога прѣдставени, ще чакаме да ги видимъ тепърва въ единъ отъ бѫднитѣ бюлетини на софийската библиотека.

Изключимъ ли изъ цѣлия съставъ на книгитѣ (1775) 10 гръцки, 5 нѣмски, 20 френски, 1 сръбска, 1 маджарска — нѣщо, което бѣ дълженъ да направи бюлетинътъ, както е направилъ съ чуждитѣ списания и вѣстници, като ги е поставилъ особно отъ българскитѣ — ще ни остатнатъ 1738 книги български, изработени за 2 години въ княжеството — разбира се, като държимъ смѣтка и за невлѣзлото въ бюлетина. За да се добие цѣлото количество на печатнитѣ издания, изработени за ползуване на българския четецъ прѣзъ тия години, трѣба да се добавятъ къмъ горното количество и българскитѣ книги, изработени вънъ отъ България. Тоя пъленъ образъ на книжовното производство съ български езикъ не може го прѣдстави бюлетинътъ на софийската библиотека, понеже законътъ, който прѣдизвиква бюлетина, по сѫществото на своитѣ наредби му ограничава веществото за описване. Ала ако речемъ да се задоволимъ и само съ показитѣ на бюлетина, пакъ за да опрѣдѣлимъ движението на българската книга въ княжеството прѣзъ 1900. и 1901. год., ние ще трѣба да отлѫчимъ доста отъ „книгитѣ“, които споредъ бюлетина неоправдано се въртятъ въ броя 1738.

Наистина, законътъ прѣдписва на бюлетина, да показва въ съдържанието си всѣка книга, брошура и т. п., „назначена за обращение въ публиката“; ала както нататъкъ странишки отъ закона бюлетинътъ описва и реди веществото си вече по свое разбиране, съ огледъ къмъ установенитѣ за библиографски описи норми, така му се падаше и да не туря въ реда на сѫщинскитѣ книги издания, които нѣматъ такъвъ характеръ и притезания. Така напр. той държи между книгитѣ 207 устава свършени или въ проектъ, отдѣлни или свързани и съ правилници — на разни дружества, учреждения или други корпорации, 50 правилника за вѫтрѣшна служба въ учреждения, пансиони, за дружества, банки, фабрики и под., 12 протоколи на окрѫжни и общински съвѣти, на дружествени събрания, 8 разписа или програми на занятия, на партии, 14 държавни и общински бюджети, 6 поемни условия за прѣдприятия, 134 изложения, доклади или отчети за годишни смѣтки и положение на разни заведения и дружества, 2 вѣдомости тарифни и на затворници, 3 окрѫжни писма, 1 описъ на градински екземплари, 43 календари и календарчета и др. под. —

всичко около 650 броя. Тия „книги", „брошури", та дори и листове, ако и да сж назначени за „обращение въ публиката", все пакъ иматъ прѣдъ очи публика тъй да кажемъ знанична, извѣстенъ дѣлъ отъ обикновената публика, сглобенъ подъ гледището на специялни взаимни интереси между членоветѣ му; то не сж книги, които се пускатъ съ цѣль за възбуждане на мисъльта къмъ общо развитие и напрѣдъкъ, къмъ схващания свободни и трайни, но сж издания за вѣсти и наредби отъ дадени частни, колективни или публични заведения, за прѣдметъ отъ интересъ по отношение само къмъ тия заведения и за ограничено врѣме. Единъ уставъ на фонда „Ан. Николовъ" въ Шуменъ, или расписъ на лекциитѣ за нѣкое полугодие във Висшето училище, или правилникъ за раздаване електрика въ София, или годишенъ отчетъ на Славянска Бесѣда въ София, или протоколи на юнашкия конгресъ, или поемни условия за софийския трамвай, или програма на социалдемократическата партия, сравнени напр. съ единъ съновникъ или трепетникъ, далече не ще притежаватъ както него значението на книги, списвани за неограниченото по врѣме, мѣсто и колективни интереси възбуждане на мисъльта на българския четецъ.

Не ще дума, че за слѣдене на културата на единъ народъ по всички ония издѣлия на печатници и литографии, които издѣлия сж назначени за „обращение въ публиката", иматъ немалко значение не само споменатитѣ устави, правилници, протоколи, програми, календари, и т. п., но и разни волни или „фъркати" листове, програми за концерти, извѣстия за театрални прѣдстави, покани за маскувани балове, та дори и гостилнични листове за ястия и пития. Сжществуватъ библиотеки, па и частни лица, които редятъ систематични сбирки отъ едни или други отъ ония видове печатни и литографски издѣлия. Ала никога — нито библиотекитѣ, нито частнитѣ събирачи не биха означавали сбиркитѣ си отъ такива екземпляри съ имена, подъ които обикновено влизатъ книги, брошури и т. п., „назначени за обращение въ публиката". По сжщия начинъ библиотеки и събирачи поставятъ особно отъ книгитѣ и брошуритѣ, чрѣзъ които се възбужда мисълната дѣйность въ обществото, разни устави, правилници, протоколи, отчети, равносмѣтки и т. п. на дружества, заведения, корпорации и пр., когато чрѣзъ такива издания просто се извѣстява за станали или имащи да станатъ работи, свързани съсъ специялнитѣ интереси на извѣстенъ крѫгъ хора. Като бѣше поради приведенитѣ съображения длъженъ и бюлетинътъ на софийската народна библиотека да отлжчи изъ реда на „книгитѣ" и подъ особно означение (напр. „уредбени и прѣходни книжа") споменатитѣ по-горѣ около 650 издания, той ще можеше да остави некътнати негли само ония отчети на разни училища, изложения на окржжни съвѣти, календари и под., дѣто се съдържа и вещество историческо, народописно, книжовнопросвѣтно и пр. И все пакъ заради система би било по-правилно, да се лжчатъ и тия издания подъ име особно отъ означението „книги". За единъ народъ, който едвамъ захваща да си служи съ печата и литографията, има важность на „книга" и едно просто календарче; ала българскиятъ народъ вече отколѣ прѣскочи това положение, та му се налага вече да разпознава отъ истинскитѣ книги, по които ще се цѣни мисълното негово

развитие, книжата „уредбени и прѣходни“, каквито сѫ календаритѣ, уставитѣ, програмитѣ и т. п.

Съсъ сѫщото право, съ каквото сѫ влѣзли въ бюлетина „уредбенитѣ и прѣходни“ книжа, трѣбаше да влѣзатъ подъ особно означение и карти, картини, образи, работени по пѫть литографски или други. Както вече забѣлѣзахме, тѣ съвсѣмъ липсуватъ въ бюлетина, при все че законътъ ясно иска, да се депозиратъ и тѣ, инди и да се дава за тѣхъ съобщение, разписка на обществото.

Описътъ на книгитѣ, като върви по приетия за това начинъ издѣля съ особно писмо редичнитѣ издания, обикновено именувани „библиотеки“ (нашитѣ по-ранни книжовници бѣха честито изнамѣрили за тая цѣль думата „книжница“). Всѣки брой отъ такава „библиотека“ = книжница стои отдѣлно печатанъ съ гармондъ на своето азбучно мѣсто по автора си, по случай по наслова, а всички заедно съ петитъ сѫ прибрани пакъ по азбученъ редъ на онова мѣсто, което се пада на името на „библиотеката“, печатано курсивно. Тукъ обаче е допусналъ бюлетинътъ и грѣшки, и блѣзни. Ако е вмѣстено „Приложение на църковенъ вѣстникъ“, което съдържа във всѣкой брой по нѣколко отдѣлни работи отъ разни автори, по реда си съ гармондъ, па е посочено съ петитъ и подъ курсивното име на редицата „*Библиотека*“, сѫщото трѣбаше да се направи и за „*Биографична библиотека*“, отъ която е № 12 съчинението на Антоновски Ю· М., Джордано Бруно. Така е станало и съ „*Книжка за земледѣлцитѣ*“ (отъ нея № 1. вж. Д. Петровъ), „*Литературна верига*“ (! сир. серия = редица; № 1. вж. Флейтовъ), „*Моята библиотека*“ (№ 1. вж. И. Миняти); а подъ „*Образователна библиотека*“ не е посочено съчинението на Ж. Пейо, подъ „*Библиотека Почивка*“ пъкъ липсува А. Немоевски. Полезно бѣше, да не се пропуща при всѣко отъ съчиненията подъ името на едно редично издание и дадениятъ нему брой отъ редицата. Бюлетинътъ изрежда 44 редични издания — „*библиотеки*“, „*книжки*“ — отъ които напримѣръ „*Книжки за народа*“ достигатъ до 38. брой! Тия „книжки“ води *Г. Бакаловъ*, а освѣнъ тѣхъ още 4 други редични издания („Библиотека за самообразование“, „Библиотека Народно четиво“, „Библиотека Почивка“ и „Популярно-научна библиотека“), като работи и въ други подобни, па води и отдѣлни книги — комай всичко прѣводъ.

Както е сторилъ добрѣ бюлетинътъ да обади, че „Хубава Стана“, напечатана отъ Г. Димитровъ, е извѣстниятъ разказъ отъ Каравелова „Стана“, така щѣше да изпълни единъ справедливъ дългъ, ако по възможность обяснѣше и посочеше и други обстоятелства досѣжно до описа на книгитѣ. Щомъ е открилъ автора на „Стана“, да го бѣше поставилъ въ азбучния редъ на авторитѣ съ посочка къмъ Г. Димитровъ; като не можеше да не съгледа обширното участие на Г. Бакаловъ въ уреждане на редични издания, въ прѣводъ и съставяне на отдѣлни книги, трѣбаше и да развърже инициялитѣ *Г. Б.* при описа на книгитѣ „Букварь за работници“, „Първобитниятъ комунизмъ“ отъ Валчевски и др., толкозъ повече, че съ единъ видъ самохвала изтъква въ прѣдговора подобна своя постѫпка съсъ скѫсението *С.* (=Симидовъ) при името *Ф. Стояновъ—С.*, или пъкъ че съ право оправя погрѣшното авторско име *Б. Трусъ* на

Прусъ. При нѣкои книги има отбѣлѣзано, че сѫ отдѣлни отпечатъци отъ извѣстни списания или вѣстници; ала не е сторено това редомъ за всички, които сѫ така извадени, напр. за „П. Р. Славейковъ“ отъ С. Бобчевъ (изъ „Периодическо списание“) и др. т. Нека забѣлѣжимъ тукъ, че би било много по-основно, да се описваха отдѣлнитѣ отпечатъци подъ свой особенъ насловъ извънъ книгитѣ, понеже се знае, че не всѣкой отдѣленъ отпечатъкъ отива въ нашитѣ държавни библиотеки. За редичнитѣ издания въ бюлетина обикновено нѣма досущъ никакви обяснения, при все че у доста отъ тѣхъ не само се разбиратъ, но и личатъ показани нѣкои книгописни обстоятелства. Имената на уредници на редични издания, на прѣводачи на книги можеха съ особно писмо да се поставятъ въ азбучния редъ на авторитѣ или имената книгитѣ. Редакторката на „Библиографически бюлетинъ“ е и по призванието си най-добрѣ упѫтена да разкрива криптоними и псевдоними (напр. А. Боруйски = А. Т. Илиевъ), та не биваше да пропуща и тая своя услуга на обществото. Авторскитѣ имена отъ сборни издания сѫщо тъй трѣба да си добиватъ всѣко своето азбучно мѣсто, а не само едно или първото отъ тѣхъ, както е направено съ *Мопасанъ* при книгата „Шарки“, дѣто сѫ прибрани творения отъ Гюи-де-Мопасанъ, П. Бурже, Ж. Лисъ, „и пр.“. Въ такива случаи е дори умѣстно, да се именуватъ всички отдѣлни творения отъ състава на изданието. При описанието на книгитѣ „Г. Ангеловъ, Всемирния женски съюзъ“, „Д-ръ Сп. Фетваджиевъ, Школа на театрално изкуство“ сѫ пропуснати отдѣлни книгописни вѣсти, които пропуски можеха да се оправятъ тъй, както сѫ оправени и по-маловажни печатни грѣшки. Уставътъ на дружество „Подкрѣпа“ отъ 1900. г. е вписанъ 2 пѫти.

Списанията и вѣстницитѣ изобщо сѫ описвани безъ посочване печатницата, което е отклонно отъ описувалната система за книгитѣ. Показанитѣ при поврѣменнитѣ издания бройове, прѣдставени възъ основа на закона, тълкуватъ много ясно, какъ нередовно и непълно се посрѣщатъ отъ печатари и литографи исканията на подирния. Въ софийската Народна библиотека рѣдко ще да има списание или вѣстникъ, депозирани изпълно. Отъ своя страна пъкъ бюлетинътъ по тия прѣдставени бройове — особито отъ изданията до 1900 г. — можеше вѣрно да заключи, кои списания или вѣстници сѫ прѣстанали вече да излизатъ, и да го обади съ петитъ. По вписаното въ дѣла „списания“, като отлично отъ онова, що съставя дѣла „вѣстници“, човѣкъ мѫчно разбира, кой е билъ тука критерията на софийската Народна библиотека, защото между вѣстницитѣ стоятъ имената на „*Български Ловецъ*, илюстрованъ вѣстникъ за ловъ и риболовство“, „*Врѣме*, мѣсеченъ енциклопедически вѣстникъ за наука и обществени знания“, „*Илюстровани събития*, вѣстникъ за наука, литература и искуство“, „*Кавалъ*, музикаленъ листъ“, „*Слънце*, обществено-медицински журналъ“ и др. под., когато тѣ сѫ досущъ еднакви откъмъ задачи и съдържание съ „*Български колоѣздачъ*, илюстровано списание за колоѣздачния спортъ“, „*Съврѣмененъ прѣгледъ*, общественонаучно-литературно списание“, „*Илюстрация Свѣтлина*“, „*Мода и домакинство*, семѣенъ журналъ“, „*Медицинска беседа*, мѣсечно популярно списание“ и др. под., означени като „списания“. Види ми се доста вѣроятна догад-

ката, че оня, който е прокарвалъ дѣлбата между „списания" и „вѣстници", е отметналъ при сѫщинскитѣ вѣстници всички ония списания, които непрѣдпазливо си послужили съ думата „вѣстникъ" за своя собствена характеристика; а таково случайно обстоятелство нѣма никакъ значение на критерий. Нѣматъ характеръ нито на списания, нито на вѣстници издания като „*Хр. Ботйовъ*, юбилеенъ листъ, 20-й май 1901 год.", или „*6-ий Септемврий*, ще излиза всѣка година на 6-й септемврий", или „*Юбилейнъ листъ*, по случай 25 години отъ Априлското възстание"; при все че бюлетинътъ ги е оцѣнилъ за вѣстници, тѣ поистина спадатъ въ особна категория, дѣто е мѣстото и на ония всички издания, които бихме нарекли „уредбени и прѣходни". Припасли се въ ливадата на българскитѣ списания и рускитѣ „Извѣстія Русскаго Археологическаго института въ Константинополѣ".

Бюлетинътъ описва 71 списания и 194 вѣстника български, обаче едно отъ списанията е руско и 19 списания и вѣстници чужди (1 списание и 2 вѣстника гръцки, 6 вѣстника турски, 4 еврейски, 4 арменски, 1 списание нѣмско и единъ вѣстникъ френски). До колкото може да се отсѫди по вѣститѣ, съобщени отъ бюлетина за българскитѣ списания и вѣстници, отъ всички тѣхъ сѫ слѣдвали отъ по-ранно врѣме, таче и прѣзъ 1900 — 1901. год. 40 списания и 48 вѣстника; нови се явили прѣзъ 1900. год. 8 списания и 24 вѣстника; прѣзъ 1901. год. изникнали 7 списания и 70 вѣстника; а спрѣли до завършъка на тоя периодъ 16 списания и 52 вѣстника.

Разпоредбата на книгитѣ отъ бюлетина въ „систематичния му прѣгледъ" не се посрѣща съ разподѣлата имъ, дадена въ прѣдговора. Извѣстно е, че за това могатъ да се избератъ системи съ нееднаква номенклатура; ала когато и въ едната, и въ другата разподѣла се прѣдвижда еднакъвъ отдѣлъ „учебници и учебни помагала", не може да се показватъ по едната отъ тѣхъ 87 издания въ отдѣла, а по другата 147. Тука е явна несигурностьта, или по-добрѣ произволътъ на класификатора.

Отъ своя брой 1759 книги бюлетинътъ опрѣдѣля 1392 книги оригинални, а 367 прѣводни. Ако извадимъ изъ първитѣ всички квалифицувани отъ насъ като „уредбени и прѣходни" книги, които сѫ именно все „оригинални" (около 650), ще останатъ за свидѣтелство на самобългарското книжовно производство прѣзъ 1900. и 1901. год. 732 книги, по 366 на година, сир. по 1 на день, назначена за "оригинално" възбуждане на мисълната дѣйность на близу 4 милиона народъ! Прѣводнитѣ книги се падатъ за сѫщия народъ прѣзъ сѫщитѣ 2 години по $^1/_2$ на день, а вѣстницитѣ и списанията по 1 и нѣщо на 2 дни. Споредъ статистиката на бюлетина въ прѣдговора ние не сме произвели прѣзъ 1900—1901. г, нищо оригинално по философия (само 38 прѣвода), само 4 свои оригинала по социялизма и социялната пропаганда (а 44 прѣвода) и 28 оригинала по естествознание и медицина (при 31 прѣводъ). Най-плодовити сме били на учебници и учебни помагала (35 оригинала и 12 прѣвода), литература (104 оригинала и 125 прѣвода) и политически брошури (75 оригинала и 6 прѣвода).

Книгитѣ въ българското княжество (за списанията и вѣстницитѣ бюлетинътъ ни оставя въ неизвѣстность) сж печатани прѣзъ 1900—1901 г. въ 117 печатници, размѣстени по 37 града така: Бургасъ 2, Варна 8, Видинъ 4, Вратца 4, Габрово 3, Горна-Орѣховица 2, Добричъ 1, Дрѣново 1, Ески-Джумая 1, Карнобатъ 1, Котелъ 1, Кюстендилъ 3, Ловечъ 4, Ломъ 2, Луковитъ 2, Никополъ 2, Орѣхово 1, Пловдивъ 6, Плѣвенъ 3, Разградъ 1, Русе 8, Самоковъ 2, Свищовъ 4, Севлиево 2, Силистра 2, Сливенъ 3, София 23, Станимака 1, Стара-Загора 3, Татаръ-Пазарджикъ 2, Тетевенъ 1, Троянъ 1, Търново 3, Хасково 2, Чирпанъ 1, Шуменъ 5, Ямболъ 1. Зная, че има печатници и въ Елена, Казанлъкъ, Карлово, ала не срѣщнахъ въ бюлетина книга, посочена като тѣхна работа. Не намѣрихъ книги и отъ нѣкои знайни менѣ печатници въ София и Пловдивъ; срѣщу това пъкъ броятъ на печатницитѣ въ нѣкои градове (напр. Луковитъ, Татаръ-Пазарджикъ) трѣба да се намали, понеже има случаи, една и сжща печатница да е означена върху нѣколко книги подъ 2 разни имена, спроти както е минувала прѣзъ 1900 — 1901. год. отъ единъ господарь у други.

А. Теодоровъ Баланъ.

HABERLEA FERDINANDI COBURGII URUMOFF

Лит. Картографически Институтъ, София 1903 г

Приложение къмъ статията ми:

Plantae novae bulgaricae.*)

Отъ Ив. К. Урумовъ.

Слѣдъ като публикувахъ диагнозата на новооткритата **Haberlea Ferdinandi Coburgii** Ur., мнозина чужди и наши ботаници исказаха желание да ги снабдя поне по съ единъ екземпляръ отъ това хубаво българско растение. Това имъ желание обаче, за голѣмо мое съжаление, не удовлетворихъ, за да не искореня растението на това му единствено мѣстонахождение (около гр. Ловечъ), гдѣто се намѣрва въ съвсѣмъ ограниченъ брой екземпляри, прѣди да бжде другадѣ открито. Прочие, пратката въ натура на това растение, замѣстямъ съ направената отъ него въ естественна величина рисунка.

Растението е нарисувано отъ г. Славко Гечевъ, учитель при Ловчанското V кл. мжжко училище, свършилъ Софийското рисувално училище. Считамъ за длъжность да искажа тукъ моята благодарность г. Гечеву, тъй сжщо и г. майору Данкову, началникъ на Военния картографически институтъ; на първия, за вѣрното нарисуване на растението, а на втория, за особенната грижа, която положи, за хубавото и чисто отлитографиране на сжщото.

---

*) Вж. „Периодическо списание" кн. LXIII. 1902.

София, 28/XI 1903 год.

4091—1903

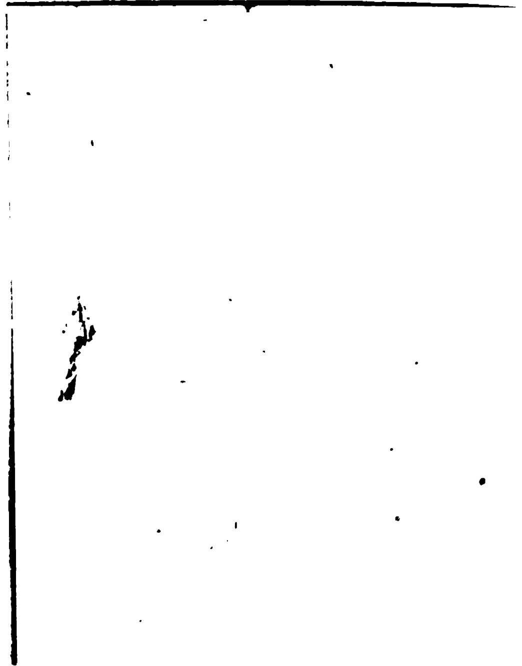

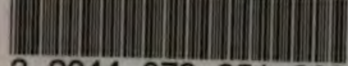
3 2044 079 351 896